P. VIRGILII MARONIS

OPERA,

IN TIRONUM GRATIAM

PERPETUA ANNOTATIONE ILLUSTRATA

A

CHR. GOTTL. HEYNE,

EDIDIT ET SUAS ANIMADVERSIONES ADJECIT

POST CURAS

ERNESTI CAR. FRIDER. WUNDERLICHII

FRIDERICUS ERNESTUS RUHKOPF

D. PH. DIRECTOR LYCEI HANNOVERANI.

LONDINI:

IMPENSIS GEO. B. WHITTAKER; LONGMAN, REES, ORME, BROWN, ET GREEN; C. ET J. RIVINGTON; BALDWIN, CRADOCK, ET JOY; J. NUNN; J. MAWMAN; J. RICHARDSON; ET SIMPKIN ET MARSHALL.

1826.

LONDINI:

EXCUDEBAT R. GILBERT,

ST. JOHN'S SQUARE.

P. VIRGILII MARONIS

BUCOLICON

LIBER.

ECLOGA I. TITYRUS.

ARGUMENTUM.

Melibœus, agris suis exutus, dum patria extorris capellarum gregem ante se agit, in Tityrum incidit; quem cum in communi calamitate summa securitate et otio frui videret, miratus hominis sortem, cui acceptam eam ferat, rogat. Narrat Tityrus, v. 20 sq., quomodo et a quo agros suos gregesque salvos recuperaverit: se, ætate jam provectum, libertatis consequendæ causa Romam profectum, a domino obtinuisse, ut gregem libere ac tranquille pascere posset. Putandus igitur est Tityrus esse unus ex pastoribus servis in fundo a domino habitis. cf. ad v. 28. Interea alter de malis ac molestiis migrationis suæ conqueritur: v. 47 sq. Subsistit dialogus in eo, ut Tityrus miserum exsulem in tugurio suo pernoctare jubeat.

Atque hoc quidem verum ac proprium carminis argumentum; quod quantum a natura carminis pastoritii proprie dicti absit, facile apparet, et quale novum genus constituat, in disputatione de Bucolicis Virgilianis expositum est. Sed communis omnium temporum opinio, veterum grammaticorum fide firmata, obtinuit, Eclogæ hujus rationem ad illa tempora et Virgilii fortunam accommodatam esse, eoque anno (U. C. 713) illam scriptam esse, quo Triumvirorum pactione decreta nefanda illa agrorum inter veteranos divisio ab Octaviano facta est; de qua v. Appian. Civil. lib. IV, 3. (T. 2. p. 534. ed. Schw.): Dio XLVII, 14. Inter eos, quorum agri assignati sunt veteranis, fuere Cremonenses, qui et ipsi Cassii Brutique partes secuti fuerant. v. Serv. ad Ecl. IX, 28. Quorum agri cum pro militum immissorum numero nimis angusti essent, vicinos Mantuanorum agros additos esse narrant. Inter Mantuanos, qui hanc injuriæ indignitatem subirent, Virgilium fuisse tradunt;

eum tamen, sive suo sive Asinii Pollionis consilio, Romam profectum ab Augusto obtinuisse, ut agri sibi restituerentur; qua de re vid. Vitam Virg. a. 713; ut adeo sub Tityri persona suam fortunam poëta adumbraverit. Atque ea jam veterum opinio fuit. v. Nemesian. Ecl. II, 82: Calpurn. IV. 162: Sidon. lib. I. epist. 5; ut Quinctilianum taceam. Quæ res bene se habere potest, modo ne allegoria ad omnes versus et verba singula circumferatur.

Locus autem, in quo pastores confabulantur, est ad umbrosam fagum in loco arboribus consito, sub qua Tityrus recubans pastoritio cantu otium consumit, dum gregem errantem prospicit. Versu tamen 52—59 accuratius describitur loci prospectus. Ad tanto majorem rei jucunditatem facit contraria alterius pastoris fortuna miserabilis, qua nihil disertius ad Tityri felicitatem illustrandam commemorari potuisset. H.

Virgilius Octaviano, qui fundum, quem ille in agro Andino habebat, intactum servaturum se esse promiserat, gratum hoc carmine pro tanta, qua sibi, dum vicini misere possessionibus suis exturbarentur, frui liceret felicitate, animum testificari, et juvenis fidem obstringere voluisse mihi videtur. Quem animi affectum Tityro, olim servo, eodem ferme tempore, quo hæc a Cæsare erant promissa, manumisso, duplici tum lætitia percepta, et ex libertate donata et ex agro herili servato, exsultanti urbane tribuisse, carmineque pastoritio, quale genus tum ille tractabat, apte exposuisse, nemo facile negabit. Hinc apparet, cur Tityrus magis de agro servato, quam de libertate accepta lætetur; et cur v. 10. illam statim beneficii partem prædicet: *Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti.* Animus enim curis rerum necessariarum vexatus ad carmina incalescere nequit. Distinguas autem velim dominum Tityri, Virgilium, et agri servati auctorem, Octavianum. Carmen autumno anni 713. scriptum esse, ex versibus 72. et 81. probabiliter collegit H. Vossius. W.

MELIBŒUS. TITYRUS.

MEL. Tityre, tu patulæ recubans sub tegmine fagi
Silvestrem tenui Musam meditaris avena:

1 Melibœum puta gregem ante se agendo accedere ad Tityrum, βουκόλον, (qui boves pascebat, v. 46.—Tityrum *silvestrem Musam*, carmen pastoritium, (per *silvas* enim æstate greges pascunt Itali, cf. Ecl. VI, 2. Et Lucretius IV, 593. *Silvestrem Musam*, dixit. *W.*) *meditari*, exercere μελετᾶν, h. e. cantui eum vacare, indulgere ait, et quidem *tenui avena*, ut culmus pro fistula sit. v. Ecl. III, 27. Ornat epitheton *tenuis*, ex natura culmi petitum non a carminis indole. *H.* cf. VI, 8. *Agrestem tenui meditabor arundine Musam.* Versus primus poëtæ Ge. IV, 566. obversatus est. *W.* — 4 *Fugit*, φεύγει, is, qui expellitur et exsulat, ut h. l. Melibœus; *lentus*, otiosus et securus. *H.* *Amaryllida*, bonam contubernalem Tityri, amore ejus commodis sedulo prospicientem. *W.*

Nos patriæ fines et dulcia linquimus arva;
Nos patriam fugimus; tu, Tityre, lentus in umbra
Formosam resonare doces Amaryllida silvas.
TIT. O Melibœe, deus nobis hæc otia fecit;
Namque erit ille mihi semper deus; illius aram
Sæpe tener nostris ab ovilibus imbuet agnus.
Ille meas errare boves, ut cernis, et ipsum
Ludere, quæ vellem, calamo permisit agresti.
MEL. Non equidem invideo; miror magis; undique totis
Usque adeo turbatur agris. En, ipse capellas
Protenus æger ago; hanc etiam vix, Tityre, duco.
Hic inter densas corulos modo namque gemellos,
Spem gregis, ah! silice in nuda connixa reliquit.
Sæpe malum hoc nobis, si mens non læva fuisset,
De cœlo tactas memini prædicere quercus.
* Sæpe sinistra cava prædixit ab ilice cornix. *
Sed tamen, iste deus qui sit, da, Tityre, nobis.

6—10 *Deus*, dominus Tityri, quem Romæ adierat, quemque infra v. 43, *juvenem* appellat. Cæsarem Octavianum, Divi Julii filium, agri Virgiliani servati auctorem declarari inter interpretes constat. cf. v. 42. sq. Quem, *deum* sibi beneficiis, ex usu vocis apud Veteres, pro Lare culturum se esse profitetur Tityrus. *H.* Differre autem dominum Tityri et beneficii auctorem, *deum*, in Argumento videas notatum. *Nostris* decere libertum vel servientem, ut v. 47. *tua rura* h e. rur. heri, et IX, 11., observavit H. Vossius. *W.* Per *otia* intelligit securitatem inter tantas turbas et tumultus bellicos.—7 Observa poëticam orationem pro: *ei sacrificabo*, sollemnem tamen, ut apud Theocr. Epigr. 1, 5.—Mox 8 *agnus ab ovilibus*, pro agno ovilis seu gregis. *H.* Legitima fere dicendi ratio; Tibull. II, 1, 57, *a pleno memorabile munus ovili*. *W.* — 9 *ipsum* me *ludere permisit*. Quando enim de grege agitur, *ipse* de pastore est accipiendum, vi relationis. Simplicius hoc et pastore dignius, quam ut conjungatur *ipsum ludere*, ipsum lusum. *Ludere* non est scribere, sed animi causa cantare, dictum de omni re non gravi et operosa, ac de carmine tenui infr. Ecl. VI, 1. *Prima Syracosio dignata est ludere versu.*

11 *magis* pro potius. — *undique totis.* In prosa per *nam* vel *cum* efferendum erat: nam valde turbatur. *H.* Vocabulis *adeo*, *tantus*, *talis*, *is* pro tantus, et similibus periodos duas ita conjunctas sæpe videbis, ut *nam* commode omittatur. Sed illa tum vocabula plerumque in initio periodi, priori annexæ, collocari, hoc autem loco verba *usque adeo* in principium v. 12. poëtarum more rejecta esse, ut *nimirum* apud Juv. VII, 78. et *scilicet* apud eundem VII, 159, notabis. *W.* Non tam invideo, quam potius miror, te tam tuto et tranquille agere, cum tantæ undique in nostris agris turbæ et calamitates exortæ sint, quandoquidem immissi in nostras possessiones veterani nostros agros occupant, nosque depellunt.— 12 *Ipse* ejectus paternis bonis, affecto quamvis corpore (nisi *æger* pro *ægre* accipias), ago capellas, dum hinc migro etc. *H. æger*, animo mæsto. Oppositum hoc Tityro tranquillo et læto. *W.*— Mox v. 13. *Protenus*, porro tenus, longe a finibus, Servius ait. Simpliciter accipiendum pro *ante se agere*, προάγειν, opp. verbis *errare*, *vagari*, quod fit, dum pascendi causa aguntur; at hic abiguntur. Unam vero *ducit*, fune trahit:—15 *connixa reliquit*, quod in vulgari *enixa est*. *reliquit* majorem etiam miserationem excitat. — *silice in nuda*, non substratis herbis. Ge. III, 297. *Edico — Et multa duram stipula filicumque maniplis Sternere subter humum.*

16 Bene hæc de ostento objecto, arboribus frequenter fulmine tactis, ad superstitionem talium hominum dicuntur, cum adversi aliquid iis accidit. *læva mens*, stupida, tarda. Horat. Art. 301. *O ego lævus* etc. — 19 *da*, ede, dic, edissere, ut *accipe*, audi, Æn. II, 65. *H.* Conf. Cic. Acad. I, 3, 10. *Sed da mihi nunc: satisne probas?* *W.* Notent in iis, quæ sequuntur, tirones longas narrationis ambages pastoris imperitiæ non male con-

Tɪᴛ. Urbem, quam dicunt Romam, Meliboee, putavi
Stultus ego huic nostræ similem, quo sæpe solemus
Pastores ovium teneros depellere fetus.
Sic canibus catulos similes, sic matribus hædos
Nòram; sic parvis componere magna solebam.
Verum hæc tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi.
Mᴇʟ. Et quæ tanta fuit Romam tibi caussa videndi?
Tɪᴛ. Libertas; quæ, sera, tamen respexit inertem,
Candidior postquam tondenti barba cadebat;
Respexit tamen, et longo post tempore venit,
Postquam nos Amaryllis habet, Galatea reliquit.
Namque, fatebor enim, dum me Galatea tenebat,
Nec spes libertatis erat, nec cura peculî.
Quamvis multa meis exiret victima septis,
Pinguis et ingratæ premeretur caseus urbi,

venientes. Narrare volebat ac debebat: se libertatis petendæ causa Romam venisse et cum hac illud quoque a domino impetrasse, ut greges tuto pascere posset: vs. 34. *H.* Versum 18. ex IX, 15. mala manu illatum esse, inter interpretes constat. *W.*

21 *huic nostræ,* Mantuæ, *quo sæpe solemus Pastores ovium depellere fetus,* h. agnos in urbem agere. *H.* H. Vossius præpositione *de* vicum *Andes,* alte situm, notari, cf. IX, 7. observavit. *W.*—26 *Viburna* sunt fruticis s. virgulti genus omne flexile et lentum, sepibus viendis, seu ligandis fasciculis, utile. Anglicè, Wayfaring tree.

28 *Libertas,* h. libertatis obtinendæ spes ac desiderium. Verba nullum alium sensum suppeditant, quam hunc: Tityrus intelligendus est fuisse aliquis ex servis, quorum Romani tantum numerum in fundis suis et agris habebant, quibus sive agrorum sive pecudum cura mandata erat. Hoc pastorum genus isto tempore, quo latifundiis occupata erat (v. Colum. præf. Plin. XVIII, 3. s. 4.) Italia, frequentissimum erat. Ipsi villici erant servi aut libertini. Virgilius itaque modo ipsos gregum dominos induxit loquentes, modo servos. In hac Ecloga Melibœus sui juris homo est, ut ex v. 68. patet. Alter Melibœus Ecl. VII, 14. duas servas habet. Poterant tamen et ipsi servi alios servos ac servas in peculio habere. Servilis conditionis pastor est Corydon Ecl, II, 1. Hi homines, si peculium sibi satis magnum parassent, pretio dominis soluto in libertatem se vindicare poterant. Tityrus, qui per multos annos, dum Galateæ amori indulgebat, peculii parum diligentem rationem habuerat, senex factus, cum Amaryllidem, quæ frugalior et parcior erat, amicam haberet, ut libertatem sibi compararet, Romam ad herum suum profectus est. Jam de libertate, quam obtinuit, 28, 29, 30. meminit; facilitatem simul heri et humanitatem maximam expertum esse se significat, in primisque illud obtinuisse ait v. 46, ut tuto ac libere greges suos pascere posset.—*quæ, sera, tamen r.* quæ, quamquam sero, tamen aliquando mihi contigit, ut v. 30. repetitur. *Respicere* de libertate ut proprie *Fortuna respiciens H.* Versu 29. *Candidior—cadebat* pro vulgari: postquam candidior mihi barba erat, in senectute demum. Similiter Juvenalis sensum: *olim tonsor meus* expressit 1, 25. *quo tondente gravis juveni mihi barba sonabat. W.*

30 *Respexit tamen, et longo post tempore venit.* Singula ad declarandum tempus, quo libertatem obtinuit, valere debent. Contigit tamen, inquam, libertas, et sero admodum mihi data est, ex quo tempore, a Galateâ relictus, in Amaryllidis, conservæ, contubernio sum. *longo post tempore,* ut v. 68. Sic *tanto post* Ge. III, 476; et poëta adeo junxit paullo durius; *longo tempore post, postquam habet.* Fatendum tamen, insidere his nescio quid invenusti et incompti: quanquam et alia nonnulla in hoc primo carmine paullo jejunius dicta videri possunt.

34, 35 Quamvis juvencus unus et alter ex meis armentis venderetur in urbe Mantua, aut eo deportarentur a me casei, cf. Ge. III. 100—103.—35 *ingratæ,* quod nihil inde argenti referret, v. sq. *H.* Scili-

Non unquam gravis ære domum mihi dextra redibat.
MEL. Mirabar, quid mæsta deos, Amarylli, vocares,
Cui pendere sua patereris in arbore poma;
Tityrus hinc aberat. Ipsæ te, Tityre, pinus,
Ipsi te fontes, ipsa hæc arbusta vocabant.
TIT. Quid facerem? neque servitio me exire licebat,
Nec tam præsentes alibi cognoscere divos.
Hic illum vidi juvenem, Melibœe, quot annis
Bis senos cui nostra dies altaria fumant.
Hic mihi responsum primus dedit ille petenti:
Pascite, ut ante, boves, pueri, submittite tauros.
MEL. Fortunate senex, ergo tua rura manebunt!
Et tibi magna satis, quamvis lapis omnia nudus
Limosoque palus obducat pascua junco.
Non insueta graves tentabunt pabula fetas,

cet ornatum muliebrem pro pecuniâ referre, ille coactus erat. *W.* Ad. v. 36. compara Moret. 81. *domum—gravis ære redibat;* et Catull. XX, 12, 13.

37 Nunc in animum revocat mœrorem Amaryllidis, cujus causam ignorabat tunc Melibœus, nunc facile assequitur. *H.* Jam intelligo, cur deos vocaverit Amaryllis, Tityrus hinc aberat. *W.* 39 *Ipsæ te, T.* bucolici carminis nota figura, (Theocr. IV, 12.) ab hoc tamen loco, si recte judico, aliena. *H.* H. Vossius statuit, omnia resonasse vocibus desiderio absentiæ mœrentis Amaryllidis; cui interpretationi favent verba Propertii I, 18. f. *W.*

41 *Quid facerem?* necessario mihi Romam proficiscendum erat, nulla Amaryllidis querelarum ratione habita, cum alibi neque libertatem consequi, neque tam *præsentes*, h. propitios, faventes deos, tam præsens eorum beneficium, experiri possem. *H.* Sic Æn. IX. Tu dea, tu præsens nostro succurre labori. *S.*

43 Hac in urbe herum meum, *illum juvenem* (ut Ge. I, 500 et Horat. Sat. II, 5, 62.), vidi, tam munificum et lenem, ut ei menstruis sacris litare, eum pro deo colere decreverim. Dicta hæc esse respectu ad Cæsarem Octavianum habito, dubitari vix potest—*fumant* pro fumabunt. *H.* *Bis senos d.* h. e. singulis mensibus; ei, ut Lari, menstrua tura reddit. cf. Tibull. I, 3, 34. *W.* 45 Hic primum tuli responsum illud h. facultas nobis data est, ut nos pueri, vernæ, servi, libere pasceremus et tauros submitteremus. *H.* *Submittere* est alere ad gregem supplendum; nam subjunjunguntur reliquis et aggregantur, quibus grex suppletur. Ge. III, 73. 159. *H.* Servius cum aliis; jugo submittere ad arandum.

47 *Erga tua rura manebunt* tibi, non eripientur, *et* ea quidem *satis magna,* ad pascendum gregem. Quæ sequuntur, cum varie jungi et exponi possint, post alia tentata ita interpungere, ut fecimus, et intelligere visum est; retinebis agros tuos, qui ad pascendum tibi sufficere possunt, quamvis aliorum agri, neglecta ex longa calamitate cultura, saxosi et palustres sint; namque a clivo inde collis usque ad fl. Mincium, cujus et stagnatione et frequenti exundatione paludes exoriri poterant, pertinuisse videntur Virgilii agri, ad quos respexit h. l. v. Ecl. IX, 7. VII, 12. Ge. III, 14. 15. II, 198, 199. Æn. X, 205. 206. *H.* Sed malim cum H. Vossio verba: *quamvis-junco* pro descriptione agri Virgiliani habere, eo in deterius exhibita, ut Virgilii animus paucis contentus declararetur. Tum *lapis nudus* in collibus, *pascua limoso junco obducta* prope Mincium ibi stagnantem quærenda. *W.*—50 Melibœus pergit comparare suam fortunam: cum, inquit, a meis agris discedendum mihi sit, neque ex partu male affectas capellas conveniente pabulo reficere, neque, dum mihi illæ, qua fors dabit, agendæ sunt, satis cavere iis possum, ne in greges contagio, quod *malum*, h. e. noxium, dicitur, tactos, aut in infecta sæpta incidant: Sic etiam in sqq. istius sortem cum sua comparat. *H.* Felicitatem Tityri a Melibœo respectu malæ, quæ se maneret, fortunæ habito, prædicari, ingenii humani proprium est. *W.*

50 *Graves fetas*, dixit ut *fetas* intelligas

Nec mala vicini pecoris contagia lædent.
Fortunate senex, hic inter flumina nota
Et fontes sacros frigus captabis opacum.
Hinc tibi, quæ semper vicino ab limite sæpes
Hyblæis apibus florem depasta salicti,
Sæpe levi somnum suadebit inire susurro:
Hinc alta sub rupe canet frondator ad auras;
Nec tamen interea raucæ, tua cura, palumbes,
Nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.
TIT. Ante leves ergo pascentur in æthere cervi,
Et freta destituent nudos in litore pisces;
Ante, pererratis amborum finibus, exsul
Aut Ararim Parthus bibet, aut Germania Tigrim,

enixas, partu liberatas, ut sæpe. *Graves* h. ægras e partu. *Tentare* de morbis proprie.

52 *Flumina nota* aut sunt Mincius et Padus; aut, quod alii statuunt, rivi campestres. *H.* Posterius prætulit H. Vossius coll. V, 84. G. IV, 54. *W.* Mincius, ex lacu Benaco ubi processit, non longe a Mantua lacum facit quinque mille passuum, mox aliquantum progressus Pado se jungit. Jucundus vero ille tractus et bonus pascuis. v. Ge. II, 198, 199.—53 *Frigus opacum* est frigus loci opaci, nemoris umbræ. Ecl. II, 8.

54 Hoc loco, uti nunc est, expedire se non adeo facile est; si enim jungas, *quæ sæpes tibi semper a vicino limite*, habet *quæ* verbum suum, et durum est subintelligi *est; semper* autem jejunum est, quamcunque rationem inieris. Constans tamen librorum est lectio: *semper.* Præstat saltem cum Burmanno verba in commodum ordinem redigere hoc modo: *Hinc sæpes a limite vicino*, h. qua parte limes est, agrum vicinum a tuo disterminans, *quæ semper depasta* (est) *florem salicti*, h. cujus salices, e quibus sæpes structa est (cf. Ge. II, 434—436), semper depascuntur ab *apibus*, quas *Hyblæas* vocat a monte Siciliæ epitheto ducto, *suadebit sæpe tibi susurro levi* (καλὸν βομβεῦν dixit Theocr. I, 107) apum, *inire somnum.* Nisi Virgilium scripsisse dicamus: *frigus captabis opacum, Hic, tibi qua semper v.*, hoc sensu: *hic frigus captabis opacum, hic inquam, qua sæpes semper depasta ab apibus suadebit susurro inire somnum*, h. qua apes susurro suo ad somnum te invitabunt. Versum 55. expressit Auson. Ep. 25, 12. *Hyblæis apibus sæpes depasta susurrat. H.* Difficultatem, quæ in verbo *semper* renovata est interpretes, nullam esse, coll. III, 62. VII, 50, monuit H. Vossius. *Semper* enim significat quoque: quoties tempus aliquod certum recurrit, cf. Æn. V, 49. vel occasio aliqua datur. *depasta* sc. est, depascitur. Verbum substantivum ita omitti, idem ille coll. Ecl. VIII, 24. Ge. IV, 89. docuit. *W.*

57 *Frondator*, qui vites amputat et vitium folia stringit, decerpit. v. Ge. II, 365 sqq. 400, 407, 410: Ecl. II, 70: IX, 60. *H.* H. Vossius de arbustorum frondatione, mense Augusto factâ, coll. Ge. II, 400, hunc locum accepit. Et tum *gemere* palumbos incubantes Plin. XVIII. c. 28. refert. *W.*—*ad auras*, uti de *clamore*, *exire in auras, tolli ad æthera* etc.—*sub rupe*, h. in rupe. v. Burm. ad Ovid. Met. I. 689. Mox v. 59 *gemere* turturum ac columbarum proprium; et *aeria ab ulmo*, perpetuo arborum altarum epitheto.

60 *Ante leves ergo* etc. quasi dicat: recte utique hæc bona mea enumeras, Melibœe, et propterea *grato per totam vitam in patronum meum ero animo. Pascentur in æthere cervi*, pro volabunt, *et maria destituent pisces*, h. et pisces in sicco vivent; itaque *nudos* dixit.—62 *Pererratis amborum finibus*, cum alter in alterius sedes pervenerit; h. antea Parthorum natio migrabit in Germaniam, et Germani sedes Parthorum occupabunt; quod, nisi victis et subactis Romanis, fieri non poterat.—*Exsul* hic non urgendum, simpl. apud poëtas, qui ad alienas terras proficiscitur, ut φεύγειν dicitur, qui discedit. *H. exsul*, qui solo patriæ mutato vivit; proprie locutus est Virgilius. *W.*—63 *Aut Ararim P.* Reprehenduntur hæc nomina, tanquam aliena a pastorum memoria, nimisque longe petita. Recessit tamen omnino Virgilius ab antiqua simplicitate in moribus, quos pastoribus tribuit. Porro *Germania*

Quam nostro illius labatur pectore vultus.
 Mel. At nos hinc alii sitientes ibimus Afros,
Pars Scythiam et rapidum Cretæ veniemus Oaxem,
Et penitus toto divisos orbe Britannos.
En unquam patrios longo post tempore fines,
Pauperis et tuguri congestum cespite culmen,
Post aliquot, mea regna, videns, mirabor aristas?
Impius hæc tam culta novalia miles habebit?
Barbarus has segetes? en, quo discordia cives
Produxit miseros! en, queis consevimus agros!
Insere nunc, Melibœe, piros, pone ordine vites:
Ite meæ, felix quondam pecus, ite capellæ.
Non ego vos posthac, viridi projectus in antro,

et *Arar* sibi respondere debebant; hic autem Galliæ fluvius est, qui in Rhodanum se immittit. Verum populos Gallos et Germanos vulgari sermone fere confundi satis constat. Et fit hoc eadem fere ratione, qua Tigris, qui Parthorum fines facit, Parthorum fluvius appellatur.

65 Ego expulsus rura mea nunquam aspiciam. *W.—Ibimus Afros,* durius elisum *in*, sed ad perpetuum Homeri morem—*alii-pars,* pro alii-alii. *H. At nos-alii-pars* usitata et pedestribus scriptoribus compositio pro: nostrum alii-pars: cf. Cæs. B. G. I. 53. Liv. XXIV. 20. Ita Græci quoque loquuntur. *W.*—66 *rapidum Cretæ veniemus Oaxem. Oaxes* Cretæ fl. nemini memoratus, præter Vibium Sequestrem, fortasse ex hoc ipso loco; de urbe tamen Cretæ, *Oaxo,* non dubitatur, neque illud ignotum, Cretam *Œaxida* dictam esse. v. Apollon. I, 1131. Mirantur porro sagaciores, cur tam obscuri nominis fluvius h. l. a pastore nominetur; neque illud satis assequuntur, quomodo post Africam et Scythiam, cum remotissimorum finium terra exspectaretur, *Cretæ* mentio facta sit. Fuere, qui *Araxem* reponi mallent. Manet tamen alterum, quod pastores agro Mantuano ejecti de Africa Scythia, Creta et Britannia adeunda cogitant. Excusemus poëtam, quem pastorum personas male tuentem defendere equidem non suscipiam; concedamus quoque, fluvium hujus nominis in insula Creta fuisse; cujus mentionem hic fieri, minus mirabitur qui, uti *Afros,* seu Libyas et *Scythas,* sic insulas ab Italia remotas *Cretam* et *Britanniam* sibi opponi, observet. Fortasse etiam intercidit poëta aliquis antiquior, quem Virgilius ante oculos habuit; id quod mihi verisimillimum videtur. Extiterunt etiam, (inque iis H. Vossius *W.*) qui *Oaxen* pro Oxo, qui ab Oriente in mare Caspium influit, positum esse opinarentur, ut *Oarion* pro *Orion* dicitur; tum *rapidum cretæ* (ita scribunt), ad analogiam verbi *rapax,* esse lutulentum. Curtium enim VII, 10, 13. referre: Oxus, *quia limum vehit, turbidus semper est.*

70 Vulgo *aristas* de annis exponi notum est. Enimvero *mea regna* subjiciuntur *patriis finibus* v. 68 ac *tugurio* v. 69, et eosdem agros et possessiones miseri Melibœi eleganter denotant; hæc itaque videns *post,* posthac, ex v. 68, *longo post tempore,* (Ita Ge. II, 259—61. *multo ante-et-ante W.*) h. quando eos aliquando iterum aspicere mihi continget, *raræ in illis aristæ aliquot oculis occurrent? hi tam culti agri* (*novalia* dixit v. 71 omnino pro agris quibusvis; *H.* ut apud Juv. XIV, 148. *novalia* vocantur agri aristis viridibus pleni. *W.*) *per novos suos colonos inculti neglectique jacebunt?* Sic Ge. III. 475. *Iapydis arva Timavi Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna Pastorum et longe saltus lateque vacantes. H. congestum cespite* h. e. congesto cespite extructum. At constructionem compara Virg. Æn. VI, 178. *sepulcrum congerere arboribus.* Pro vulgari: *aliquot aristas, mea regna,* appositio interposita, ut apud Mart. XI, 6, 1. *Si redeant veteres, ingentia nomina, patres.* Inf. 75. II, 3. cf. Obss. Tibull. II, 6, 15. *W.—En unquam* pro unquamne. cf. infr. Ecl. VIII, 7.—*Impius,* sceleratus, nefarius.—72 *Barbarus,* Galli, aliique, qui in legionibus Roman. tum erant.—73 *En, queis consevimus agros!* quibus, in quorum utilitatem agros coluimus!—74 Ironice dictum accipies. Quid juvat nunc insevisse! *Insere* h. l. aut proprie aut omnino pro: plantare dicitur cf. IX, 50.—76 E Theocrit. I, 116. 117.—79 *Florentem Cytisum*—Nostrorum Cytisus Maranthæ, fruticis genus, rhamno simile colore albicante, ramis fere cubitali-

Dumosa pendere procul de rupe videbo;
Carmina nulla canam; non, me pascente, capellæ,
Florentem cytisum et salices carpetis amaras.
TIT. Hic tamen hanc mecum poteras requiescere noctem
Fronde super viridi. Sunt nobis mitia poma,
Castaneæ molles, et pressi copia lactis;
Et jam summa procul villarum culmina fumant
Majoresque cadunt altis de montibus umbræ.

bus, jucundo foliorum odore et sapore, apibus et capris gratum. v. Martyn. Geo. II. 431.

80 ex Theocriti XI, 44 sqq.; at 82. *Castaneæ molles* varie explicantur, ut sint *maturæ* vel *recentes*, vel *tostæ*; fortasse de genere quodam, quod echinum seu corticem minus durum habet, loquitur. Nascitur id in primis, si amygdalis inseruntur. Laudant ex Palladio lib. XIV, 155 *Castaneamque trucem depulsis cogit echinis Mirari fructus lævia poma sui.* Feram tamen, ut conjunctæ cum *mitibus pomis*, *molles* sint maturæ *H.* H. Vossius coll. Ovid. Met. XIII, 816. *mollia fraga*, et Ge. I, 341. maturas esse castaneas Octobre et Novembre notavit. At v. 80 *poteras* cave pro *posses* accipias. Juv. III. 315. *His alias poteram et plures subnectere causas.* Horat. Sat. II. 1. 16. Ita Græci loquuntur. Soph. Aj. 1400. *W.*

Pressi copia lactis, h. casei, quia serum e coagulo, sive concreta lactis parte, exprimitur, et *adjectis* etiam *pro soliditate acquirenda ponderibus*, ut Palladius loquitur, *eliquatur*,—83 *Et jam*—nox ingruit. cf. Ecl. II, 67.

ECLOGA II. ALEXIS.

ARGUMENTUM.

CORYDON pastor, Alexidis pueri, qui Iolæ cujusdam v. 52. amasius erat, insano amore quum fureret, miserum animi sui affectum hoc carmine exponit. Ut puerum alliciat, memorat copias suas et opes rusticas v. 20., peritiam canendi v. 23., oris speciem v. 25.; promittit suam se illi, si secum viveret, artem canendi cum fistula egregia impertiturum v. 31.; tum duos capreolos v. 40.; denique corollas florum cum pomis v. 45. Accedunt laudes vitæ rusticæ v. 60. Postremo tamen amoris sui insaniam ipse damnat.

Corydon, ut ex v. 21. colligitur, est homo sui juris, pastor gregis sui; proclivis ad amores v. 14, 15. 52.—Locus, in quo animi cruciatus ille mitigat, convenientissime describitur v. 3—5. Amant amantes solitudines silvarum; in quas æstu diei medii ferventissimo ille se confert v. 12.—Siculi in hac Ecloga pastores induci videntur v. 21. Hoc animadverso, et quod cum Theocrito, ex cujus Idyll. XI. XXIII. et III. pleraque expressa sunt, hoc carmine certasse videtur Virgilius, satis argutiæ allegoricæ concidunt, quas huic quoque Eclogæ intulerunt interpretes. Ceterum quanquam egregio cum artificio æstum et furorem amoris, quo Corydon in Alexin misere exarserat, expressum esse fateris, Theocritea tamen, si cum his compares, multo dulciora esse, vix infitiari poteris.

Formosum pastor Corydon ardebat Alexin,
Delicias domini, nec, quid speraret, habebat.
Tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
Assidue veniebat; ibi hæc incondita solus
Montibus et silvis studio jactabat inani:
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
Nil nostri miserere? Mori me denique coges.
Nunc etiam pecudes umbras et frigora captant;
Nunc virides etiam occultant spineta lacertos;
Thestylis et rapido fessis messoribus æstu
Allia serpyllumque herbas contundit olentes:
At mecum raucis, tua dum vestigia lustro,
Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.
Nonne fuit satius, tristes Amaryllidis iras
Atque superba pati fastidia? nonne Menalcan,
Quamvis ille niger, quamvis tu candidus esses?
O formose puer, nimium ne crede colori;
Alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur.

V. 1. *ardebat Alexin*, ut Horat. Od. III, 9. *aliam arsisti*, et Prop. I, 13, 23. *amor Herculis flagrans Heben*. Quam ad analogiam Catull. 35, 12. *deperire aliquem amore* dixit. Simile exordium carminis Theocritei XXIII.—*nec habebat* h. e. omni spe illius amore potiundi destitutus erat. Oppositum est his *tantum* v. 3. de positura verborum vid. Ecl. I, 70. *W.*

4, 5 v. Theocr. XI, 17, 18, *jactabat*, ut *verba, voces jacere*. cf. Ecl. V, 62; Nunc silvis in montibus conqueritur spretum amorem. *H.* Probi dativi *Mont. et. silv.* sola natura ejus querelas audiebat. Ita *flere* cum dativo Tibull. 3, 6, 40.—*stud. inani*, frustra. *W.*

Versus 7 ex Theocr. III, 9 ductus.—8 *Nunc etiam p.*, sub calidiore sole greges hoc ex more facere puta. cf. Ge. III. 327 sqq.—9 Ex Theocr. ductum VII, 22.—10 *rapido æstu*, h. vehemente, magno, quia *sol rapidus* dicitur, ducto vocabulo ab iis, qui *rapido cursu*, h. magno et incitato, feruntur.—11 *olentes*. ornat epitheton a natura rei ductum, nec definitur, bene an male, modo graviter ac valde olentes. *H.* Cum pastor loquatur, *olens*, absolute positum, est gratum odorem habens, ut *pascua olentia*. Ovid. Art. I, 95 et *redolentia mala* Metam. VIII, 975. *W.* *Allia Serpyllumque*—Serpyllum, Græcè ἕρπυλλον a ἕρπω derivatum—Anglicè Wild Thyme. *Allia* vero *serpyllumque* memorantur simpliciter, quia talium hominum in illis terris quotidianus cibus erant.—12 *Arbusta resonant cicadis mecum*, h. cicadis stridentibus et me simul cantante. Sic *mecum* Ge. I, 41, *Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes*, mecum, qui et ipse eos miseror. Ge. II. 8. *musto tinge novo mecum crura*, mecum, qui et ipse tingo, calco uvas. Æn. I. 675. *Sed magno Æneæ mecum teneatur amore*, ut ego illius amore teneor. Sic quoque accipiendum erat Æn. IV, 115. *Mecum erit iste labor*; erit tibi labor hic una mecum; me una tecum allaborante. Apertior ratio est in aliis: ut inf. 31. *Mecum una in silvis imitabere Pana canendo.* Sicque centena. Invertisse poëta putandus est id, quod vulgo erat: *canto, cicadis astrepentibus: cicadæ cantant mecum: arbusta resonant cicadis mecum* h. e. *me cantante*. *H.* H. Vossius *mecum* h. e. apud me——vide Phæd. II, 5. ext. et Plautinum *oro tecum, ora mecum*——circa me, ad verba *tua lustro* traxit, Corydonem per arbusta euntem cecinisse negans. *W.*

15 *Nonne Menalcan?* nonne pati satius erat Menalcæ fastidia? quod v. sq. confirmatur. Puta autem illum fuisse puerum superbum a Corydone amatum, *Amaryllidem* vero amicam, cf. v. 52.—17 *ne crede*, confide formæ.—18 *vaccinia nigra* esse eundem florem cum hyacinthis ferrugineo colore, (*Rittersporn*, i. e. *Larkspur*, H. Vossius appellat. *W.*) satis convenit inter viros doctos. cf. inf. v. 50: X, 39: coll. Theocr. Idyll. X, 28. Καὶ τὸ ἴον μέλαν ἐντί, καὶ ἁ γραπτὰ ὑάκινθος· Ἀλλ' ἔμπας ἐν τοῖς στεφάνοις τὰ πρᾶτα λέγονται et Ge. IV. 183 *et ferrugineos hyacinthos*,

Despectus tibi sum, nec, qui sim, quæris, Alexi:
Quam dives pecoris, nivei quam lactis abundans.
Mille meæ Siculis errant in montibus agnæ;
Lac mihi non æstate novum, non frigore defit.
Canto, quæ solitus, si quando armenta vocabat,
Amphion Dircæus in Actæo Aracyntho.
Nec sum adeo informis; nuper me in litore vidi,
Quum placidum ventis staret mare: non ego Daphnin,
Judice te, metuam, si nunquam fallat imago.
O tantum libeat mecum tibi sordida rura
Atque humiles habitare casas, et figere cervos,
Hædorumque gregem viridi compellere hibisco!
Mecum una in silvis imitabere Pana canendo;
Pan primus calamos cera conjungere plures

ubi Martinus Hyacinthum poëtarum lilium floribus reflexis, sive Martagon, forte, id genus, quod *Imperial Martagon* appellant, esse putat. Salmasius *Gladiolum* (Anglicè Corn-flag.) intelligi contendit—De Ligustris, Italiæ flore, major dubitatio; Alii *Privet*, alii Convolvulum Majorem intelligunt. Sufficit hunc florem, licet pulchrum, negligi, dum Hyacinthus, coloris non æque grati flos, ametur.

19 Ex Theocr. III, 7.; et reliqua adumbrata ex Theocr. XI, 29. sqq.—v. 21. Corydon igitur verna tolæ esse non poterat, sed pastor sui juris erat—22 *Lac mihi non æst.* Sibi suppetere per totum annum vaccas ait, quæ bonam lactis copiam præbeant, ut quotidie lac recens apponi possit.

23 *Armenta vocabat*, revocabat, compellebat, ut imprimis fit vesperi, ut domum reducat. cf. Apollon. I, 575.—24 *in Actæo Aracyntho.* Hujus nominis nobilis mons est Acarnaniæ sive Ætoliæ, non longe ab urbe Pleurone. Amphion tamen in Acarnania fuisse nusquam legitur; et tota ejus fabula ad Bœotiam pertinet; etiam hic *Amphion Dircæus* a fonte Bœotiæ. Constat autem vel ex Propert. III, 15, (13,) 41, 42, fuisse hujus nominis montem in finibus Bœotiæ et Atticæ, unde *Actæus*; omnis enim Attica *Actæa* dicta est, h. e. littoralis, ab *acte*, quæ pro *littore* dicitur. Aracynthum et Bœotiæ assignatum esse, testatur Stephanus Byzantinus. Probabile autem fit, hæc ex Græco esse versa. Etiam totus versus Græcè procedit: Ἀμφίων Διρκαῖος ἐν Ἀκταίῳ Ἀρακύνθῳ. Conf. Æn. III, 74.

25 E Theocr. VI, 34 sqq. *Quum placidum ventis staret mare*, h. a. ventis, per ventos. cf. Ge. IV, 484. Tibull. I, IV, 126. Explicat Seneca Quæst. nat. V. pr. *Itaque si legeris: Cum placitum ventis staret mare, scito illud non stare, sed leviter succuti, et dici tranquillum, quia nec huc nec illuc impetum capiat.* Ita philosophus argutatur; simulque Servius, contra hunc locum monens: mare nunquam satis tranquillum esse, ut imaginem reddat. Videtur is de alto cogitasse; nam maris facies *in litore* h. e. juxta litus (Prop. 1, 3, 6.) satis tranquilla et pellucida esse potest. Et dixerat idem Theocr. VI, 11. 12. 35. Sed ibi Polyphemus loquitur, non, ut h. l. pastor, qui melius fonte, vel rivo pro speculo uteretur. *H. placidum ventis staret.* Grammatica vix patitur explanationem: *a ventis.* Nam præpositio non magis hoc loco abesse potest, quam si quis Liv. 28, 19. *Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant*, illam tollere vellet. Poëtica ratio in talibus diligenter observanda est. *Ventis* est ventis sopitis, quum venti quievere. Nam *ventis placidis sternere æquora* tribuitur, ut Æn. V, 763. Ita apud Sophoclem Aj. 671. δεινῶν τ' ἄημα πνευμάτων ἐκοίμισε στένοντα πόντον h. e. *flatus vehementium ventorum* (sc. *cessando*) *gementem pontum sopire solet*; ubi vid. interpretes. *W.*

28 Cf. Theocr. XI, 65. *sordida rura*, h. l. non in vitium, dictum sed pro vilis, pauper. 29 *figere cervos*, si feræ intelliguntur, telo, jaculo; Ge. I, 308. Æn. V, 516. VI, 803. Venationis tamen studium a vita pastorum alienum esse videtur. *H.* At H. Vossius, in negotiis vitæ pastoritiæ venationem fuisse, coll. Theocr. V, 106. 107. et inf. III, 12. 13. notavit. *W.*—30 *hibisco*, virga hibisci, qui e malvarum agrestium genere esse creditur, Græcorum *althæa*; sed præstat cum Servio interpretari *ad hibiscum*; poëtis satis nota constructio. Est enim *hibiscus* pabuli genus et planta esculenta. Calpurn. IV, 32. *viridique famem*

Instituit; Pan curat oves oviumque magistros.
Nec te pœniteat calamo trivisse labellum :
Hæc eadem ut sciret, quid non faciebat Amyntas?
Est mihi disparibus septem compacta cicutis
Fistula, Damœtas dono mihi quam dedit olim,
Et dixit moriens: Te nunc habet ista secundum.
Dixit Damœtas: invidit stultus Amyntas.
Præterea duo nec tuta mihi valle reperti
Capreoli, sparsis etiam nunc pellibus albo,
Bina die siccant ovis ubera, quos tibi servo.
Jam pridem a me illos abducere Thestylis orat;
Et faciet, quoniam sordent tibi munera nostra.
Huc ades, o formose puer: tibi lilia plenis,
Ecce, ferunt Nymphæ calathis; tibi candida Naïs,
Pallentes violas et summa papavera carpens,
Narcissum et florem jungit bene olentis anethi;
Tum, casia atque aliis intexens suavibus herbis,
Mollia luteola pingit vaccinia caltha.

solarer hibisco.—v. 33. *ovium magistros* sunt pastores III, 101. Tibull. II, 5. 35.

34 *Nec te pœniteat*, pigeat, molestum videatur, aut parum te dignum. Tibull. I, 4, 47. *H. nec te pœniteat*, nec te, ut arbitror, pœnitebit. Res cogitata; cf. Obss. ad Tibull. I, 9, 63. Sensus: tu, amori meo obsecutus, artem fistula canendi, qua excello, a me disces. *W.*—35 *quid non f.*, h. omnia; nihil intentatum relinquens: Nota formula.—36 *cicutis* pro cannis. Ecl. V, 85. *H. fistula* septem calamis compacta inter meliores erat: vulgaris erat *stipula* III, 27. *W.*

40 E Theocr. XI. 40. sq. III, 34. sq. *nec tuta m. valle reperti:* commendat donum a difficultate; periculo a feris contempto, capreas has silvestres ceperat; cf. Ovid. Met. XIII, 834. sq. quo toto loco hanc Eclogam ante oculos habuit.—41 *sparsis pellibus albo*, ut maculæ fuerint albæ. *H. etiam nunc spars.* propter posituram verborum junge, et quod adultioribus mutatur color, ut Servius ait, ex albo in pallidum aut lividum. *H.* Rem confirmant venatores, capreolos recentes sex ferme menses pelles albis maculis distinctas gerere, notantes. *W.*—42 *die*, quotidie. Ecl. III, 34: Æn. XI, 397.—44 *Et faciet*, id cf. Obss. ad Tib. I, 8, 22. *W.*) h. e. abducet; ex Theocr. III, 36. 45. v. eund. XI, 47. 56. 57.

46 *Ferunt Nymphæ.* Quæras, unde repente in vitam communem et veram inducantur deæ, Nymphæ et Naïdes. Nec tamen nimium in hoc argutandum; ita enim loqui, et deos deasque agrestes lusibus pastorum interesse dicere, genus carminis bucolici fert. Splendidi autem hi versus 45-55.—47 *Pallentes violas*, sunt nostræ violæ flavæ, inter vernos flores numerandæ; λευκόϊον s. albam violam, flore sive albo sive flavo purpureo, vocant veteres. *Pallens* vero pro flavo, si corpora hominum calidiore in cœli plaga viventium reputes, quæ, cum pallent, subflavescunt. —*Papavera* sunt ex genere silvestri, flore rufo, quod in arvis cum hordeo maxime nascitur. Plin. XIX. 9. Ge. I, 78.—*Narcissus* ex eo utique genere est, quod nos ita appellamus. *Anethum* nostrum *Till*, s. *Dill*, esse putatur, quod et in nostris hortis visitur, flore flavo; ἄνηθον etiam Theocritus cum rosis et violis jungit VII, 63. Cum malvis et apio jungit τό τ' εὐθαλὲς οὖλον ἄνηθον Moschus Idyll. III, 107.—49 *Casia* a Plinio inter herbas ac flores recensetur coronarios, et inter eos, quos circa alvearia seri jubet. Vulgo *lavendulam* nostram esse putant. Sed Martinus, comparatis inter se Plinio, Dioscoride ac Theophrasto, docet, *Casiam* hanc esse *cnoron* Græcorum, s. *Thymelæan lini folio, quæ grana cnidia* fert cf. ad Ge. II, 213. *H.* Casia, i. e. Spurge-flax, or, Mountain widow-wail—50 *pingit vaccinia*, variat (cf. Cul. 142), *caltha*, flore diversi coloris, *intexens casia atque aliis herbis* ea; quod doctius dictum quam *intexens casiam atque herbas iis.* Æn. VII, 488. *cervum—Mollibus intexens ornabat cornua sertis*, cf. Ecl. V, 31.—*Caltha* vulgo nostra *Ringelblume* (Marigold. *S.*) habetur. De *vacciniis* v. ad v. 18. *Mollia*, tene-

Ipse ego cana legam tenera lanugine mala,
Castaneasque nuces, mea quas Amaryllis amabat;
Addam cerea pruna, honos erit huic quoque pomo;
Et vos, o lauri, carpam, et te, proxima myrte;
Sic positæ quoniam suaves miscetis odores.
Rusticus es, Corydon, nec munera curat Alexis;
Nec, si muneribus certes, concedat Iolas.
Heu, heu, quid volui misero mihi? floribus Austrum
Perditus et liquidis immisi fontibus apros.
Quem fugis, ah demens? habitarunt di quoque silvas,
Dardaniusque Paris. Pallas, quas condidit, arces
Ipsa colat, nobis placeant ante omnia silvæ.
Torva leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam;
Florentem cytisum sequitur lasciva capella;
Te Corydon, o Alexi; trahit sua quemque voluptas.

ra, ut Ecl. V, 38: VI, 53.—51 *cana—tenera lanugine mala.* mala cydonia s. cotonea, nobis *Quitten*, (Quinces. *S.*) quæ cana lana s. lanugine obduci satis constat. cf. Alcimi epigramma Anthol. Burm. T. I. n. 211. ex hoc loco expressum, Calpurn. Ecl. II, 90. 91, et Martial X, 42, 3.; de dono ipso vid. infr. Ecl. III, 70.

52. Respicit hunc versum Ovid. Art. II. 267, 68. III., 183.—53. *cerea pruna*, sive flava, sive matura. *H.* Prius verum esse, demonstrat Ovidii locus Metam. XIII, 817. *Prunaque generosa, novasque imitantia ceras.* *W.* Ne autem hiatus offendat, aspiratio in *honos* fortius est efferenda. Et aliquid tribuendum est cæsuræ. *H.* Sed etiam sic mihi hiatus, ab illo III, 6. diversus, ita displicet, ut lectionem *et honos* reduci malim. *Et—quoque* apud Ovid. Ep. XVI, 92. *Addit et ad festos hunc quoque Troja diem.* Constructio vero variata pro: *Addam cerea pruna, et hoc quoque pomum honorabo.* *W.*—54 *proxima myrte*, quæ in calatho proxima laureis frondibus ponetur; et junguntur fere. v. Horat. Od. III, 4. 19.—*Laurus* vero non est accipienda de eo genere, quod accuratius *laurocerasus* dicitur, et versus finem sæculi XVI ex Trapezunte et Constantinopoli ad has terras allatum fuit, sed de ea lauro, quæ in silvis et sæpibus passim per Italiam visitur. *H.* Bene ad *agrestia dona* v. 45—55. descripta. Propertii locum simillimum III, 13 (11), 27—33. comparavit H. Vossius. *W.*

56 Retractat nunc dicta sua pastor. *Rusticus es*, stultus. *Iolas*, dominus pueri hujus delicati. Fluctuat autem in sqq. et variis curis jactatur miseri amantis animus ad diversa abreptus.—Versum 58 ita intelligo: me miserum! qui munerum mentionem feci, quibus te expugnare et mihi conciliare vellem; quam meæ causæ male ipse consului, cum, ut munerum rationem haberes, te hortarer! habes enim herum tuum, amatorem, qui multo majoribus te corrumpere possit. *H.* Duo proverbia rusticorum hic legi, statuit H. Vossius, de *Austro*, vento in Italia pernicioso, hodie *Scirocco* appellato, perite agens. *W.*—*Perditus*, n. amore, amens. Ecl. VIII, 88.

60 *habitarunt di quoque silvas.* Notum exemplum Phœbi. Ovid. Art. II, 239. Tibull. II, 3. 11. De Paride pastore res vulgata. v. Lucian. D. D. 16. Pallas vero πολιὰς, πολιοῦχος, satis nota. v. Spanhem. ad Callim. Lav. Pall. 53.; cum tamen addit *quas condidit*, Athenas in primis respicere poëta debuit. Habitet Minerva suam acropolin, quæ in ejus tutela est. Etiam hæc paullo doctiora, quam pro pastorum ingenio.

63 Ex Theocr. X, 30. 31. Hic Corydon inter alias animi æstuantis curas ardoris sui incredibilem vim et impetum sive exponere sive excusare putandus est: se scil. non minus pueri amore æstuare, quam leonem lupi, lupum capellæ, capellam cytisi cupiditate.—*Torva* est truculenta, ipso aspectu terribilis, βλοσυρά. *Sequi* autem non uno sensu ponitur; alio enim modo Corydon Alexin sequitur, quam lupus capram.—64 *Cytisus* fruticis genus, rhamno simile, colore albicante, ramis fere cubitalibus, jucundo foliorum odore et sapore, apibus et capris gratum. Nostrorum *Cytisus Marantæ.* v. Plin. XIII. 24. Ge. II, 431. etsi alii repugnant. Fluctuant enim inter doctos botanices auctores fere omnia hæc, quæ de comparatione veterum nominum cum recentioribus jactantur. *H.* *Geis-*

Aspice, aratra jugo referunt suspensa juvenci,
Et sol crescentes decedens duplicat umbras:
Me tamen urit amor; quis enim modus adsit amori?
Ah Corydon, Corydon, quæ te dementia cepit!
Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est.
Quin tu aliquid saltem potius, quorum indiget usus,
Viminibus mollique paras detexere junco?
Invenies alium, si te hic fastidit, Alexin.

klee secundum H. Vossium. (Woodbines. *S.*) *W.*—65 *trahit sua q. voluptas*, amor, libido. cf. Ge. III, 130. Theocr., unde hæc conversa, ἐγὼ δ' ἐπὶ τιν μεμάνημαι. Idyll. X, 31. *H.* Sententia exemplis, ex quibus ea jam satis apparet, addita, abesse potest. Certe apud Theocritum nulla illius vestigia. Is sensum verborum: *ego te, Bombyca, sequor*, cum vocem διώκω ea significatione, qua Virgilius vocabula *sequi*, h. e. appetere, usus est, ponere vel omittere posset, plenius et fortius ita expressit: ἐγὼ δ' ἐπὶ τιν μεμάνημαι Ceterum verbum *trahere* de rebus, quæ nos alliciunt et tenent. Juv. XIV, 37. *W.*

66 *aratra* ex *jugo suspensa*, inverso vomere, ut solum verrant, protracta. Horat. Epod. II, 63. *Videre fessos vomerem inversum boves Collo trahentes languido. H.* (Vide an simplicius jungatur: *referunt jugo. W.*) Color horum versuum petitus ex Theocr. II, 38. 39. Græcis uno vocabulo hoc tempus est βουλυτός.

68 Theocr. VII, 56.—69 Ex Theocr. XI, 72 sq. Præclare se nunc a cura amoris ad curas domesticas revocat.—70 *Semiputata tibi f.* v. ad Ecl. I, 57 et Ge. II, 410. Amputantur autem vites bis in anno, primum æstate, deinde post Idus Octobres, ut sole coqui et maturitatem capere fructus possint. Colum. V. 5. *Pampinandi autem modus is erit, ut opacis locis humidisque ac frigidis æstate vitis nudetur, foliaque palmitibus detrahantur, ut maturitatem fructus capere possit, et ne situ putrescat.* Idem in arboribus fieri necesse est, quibus vites se adjungunt et sustinentur, ne æmula umbra viti noceat. *H.* H. Vossius proverbialem locutionem vidit h. l. pro: bibisti vinum ex semiputata vite in ulmo frondosa, h. e. insanis, a superstitione petitam, quam Servius ad h. l. notavit: *in sacris dici furore corripi eum, qui sacrificaverit de vino, quod est de vitibus imputatis.* Et lex utilis inter Numæ leges memoratur: *Diis ex imputata vite ne libanto. W.*—71 *Quin tu potius aliquid saltem* eorum *quorum indiget usus*, quæ ad usum vitæ rusticæ necessaria, facere curas, scil. vas aliquod, vel calathum, τάλαρον ap Theocr.; hæc sunt contracta in unam sententiam.—72 *detexere junco* cf. Tibull. II. 3. 15.—*mollis*, flexilis, ὑγρός.—*H.* 73. *alium-Alexin.* Ita Tac. Hist. IV, 73. *Sed ne* quis alius Ariovistus *regno Galliarum potiretur. W.*

ECLOGA III. PALÆMON.

ARGUMENTUM.

Disceptant hoc carmine alternis versibus duo pastores, Damœtas, boum v. 29., tum et ovium Ægonis custos v. 2, et Menalcas, caprarius, in puerili ætate (v. 33) constitutus; cujus carminis, amœbæum dicitur, ea lex est, ut is, qui respondet, iisdem versibus ac numeris aut contrarium aut majus et pulchrius aliquid dicat, aut ulla alia ratione simile quid subjiciat. Nec necesse est ex eodem omnia argumento petita sint, sed variæ ac diversæ plane res tractari possunt; cujus quidem rei bene memores esse debemus, ne argutemur in consti-

tuendo sententiarum ordine et nexu. Etiam nostro tempore ejus generis carmina apud Italos in pretio haberi, et laudari poëtas IMPROVISATORI, nota res est. Occasio hujus certaminis parum feliciter a conviciis mutuis et probris, quibus se invicem lacessunt, petitur, in quibus non modo honesti et decori nulla ratio habita, verum ne id quidem, quod poëtæ nomen et naturam efficit, spectatum est, ut non nisi gratæ animis et jucundæ res exhiberentur. Vitæ et moribus hujus generis hominum convicia ista haud esse insolita, nemo dubitet; verum poëta, si ingenio et arte recte utitur, nunquam ad sordida et flagitiosa, turpia ac fœda carmine exprimenda se demittet; multo minus, si carmina *virginibus puerisque* cantare se meminerit. Cæterum argumentum ex Theocrito Idyll. IV. et V. petitum. Agitur res inter pascua et greges per agros gramen carpentes. cf. v. 55. De tempore, quo carmen hoc scriptum est, vid. Vit. Virgilii a. 711, cf. a. 709. H. Annum 712. H. Vossius statuit; cui opinioni, cum anno 711. exeunte demum Asinius Pollio ab Antonio ad legiones septem, per Venetiam ad Padum dispositas, regendas missus fuerit, descriptio verni temporis 56—57. aperte favet. Nec, si versus 84—89. accurate consideres, conjectura, Pollionis, illi tum oræ præpositi, gratiam hac Ecloga quæsivisse Virgilium, contemnenda esse videtur. W.

MENALCAS. DAMŒTAS. PALÆMON.

MEN. Dic mihi, Damœta, cujum pecus? an Melibœi?
DAM. Non, verum Ægonis; nuper mihi tradidit Ægon.
MEN. Infelix o semper, oves, pecus! ipse Neæram
Dum fovet, ac, ne me sibi præferat illa, veretur,
Hic alienus oves custos bis mulget in hora,
Et succus pecori et lac subducitur agnis.
DAM. Parcius ista viris tamen objicienda memento.
Novimus et qui te, transversa tuentibus hircis,
Et quo, sed faciles Nymphæ risere, sacello.

1 Theocr. IV, 1. sq. *cujum* jam desueta vox erat; *sic rure loquuntur*, addebat Virgiliomastix, ut Pseudo-Donatus §. 61. memorat.—3 Dum ipse Ægon Neæræ assidet, hic mercede conductus gregem ejus absentis perdit. *H.* Vocales *i* et *e*, literam *i* copula *et* sequente, in cæsura frequenter apud Virgilium in unum sonum non coalescunt. cf. 63. et Æn. III, 74. *W.*

7 *Parcius ista viris.* Convicium convicio opponit Damœtas, et Menalcæ, se fraudis et furti incusanti, infamiam pathicæ libidinis exprobrat, hæc dicens: etiamsi illa jure exprobrari mihi possent, at ista tamen convicia certe hominem mollem effeminatum, et turpem iis facere non decebat, qui sunt puris moribus, h. mihi; ut ap. Suet. Vesp. c. 13. Vespasianus notæ impudicitiæ homini respondet: *Ego tamen vir sum.*—8 *Novimus et qui* (pro *quis*) *te* scil. corruperit. Me non fugit, te inter greges et in ipso sacello Nympharum turpi libidine pollutum esse. *hircos* s. *hirquos* multi ex interpolato Servio de angulis oculorum accipiunt, h. oculis præ libidine in angulos reductis. Sed hoc inter argutias interpretum harum Eclogarum referendum, idque manifestum fit, si quis Theocr. V, 41, 42, unde hæc expressa, et

Men. Tum, credo, quum me arbustum videre Miconis
Atque mala vites incidere falce novellas.
Dam. Aut hic ad veteres fagos quum Daphnidis arcum
Fregisti et calamos; quæ tu, perverse Menalca,
Et, quum vidisti puero donata, dolebas,
Et, si non aliqua nocuisses, mortuus esses.
Men. Quid domini faciant, audent quum talia fures!
Non ego te vidi Damonis, pessime, caprum
Excipere insidiis, multum latrante Lycisca?
Et quum clamarem: Quo nunc se proripit ille?
Tityre, coge pecus; tu post carecta latebas.
Dam. An mihi, cantando victus, non redderet ille,
Quem mea carminibus meruisset fistula, caprum?
Si nescis, meus ille caper fuit; et mihi Damon
Ipse fatebatur, sed reddere posse negabat.
Men. Cantando tu illum? aut unquam tibi fistula cera
Juncta fuit? non tu in triviis, indocte, solebas
Stridenti miserum stipula disperdere carmen?
Dam. Vis ergo inter nos, quid possit uterque, vicissim
Experiamur? Ego hanc vitulam (ne forte recuses,
Bis venit ad mulctram, binos alit ubere fetus)

Plinii locum, a Servio laudatum, comparet. —*faciles Nymphæ risere*, cum graviores dii ulturi fuissent sacrilegium. *facilis* in injuria ferenda aut condonanda, hic propter lasciviam Nympharum, ut alias Satyrorum, Ægipanum, Faunorum, omninoque numinum agrestium, quibus tribuuntur mores et ingenia hominum vitam sine cultu et honestatis sensu meliore agentium. *H.* Eodem sensu Propert. II. 34, (25) 76. *faciles Hamadryadas* dixit. *W.*

10, 11 Aliud Menalcas Damœtæ exprobrat flagitium malitiæ in Miconem corrumpenda ejus vinea. Tum, credo, hoc factum, cum Nymphæ viderunt me etc. Noto ironiæ genere de se prædicat flagitium alterius. —*mala falce*, nociva, perniciosa. v. ad Tibull. III, 5, 20. *arb.* arbores vitibus junctas.

12 Simile hic ejus, quo se petitum videbat, malitiæ et invidiæ flagitium objicit Menalcas.—*quæ donata* sc. *arcum et calamos;* quibus et ad greges defendendos et ad venandum usi tum sunt pastores. cf. Not. ad II, 29. *H.* Comma post *fagos*, ut hoc ad *fregisti* traheretur, sustuli.—15 *aliqua* h. e. aliqua ratione, ut Terent, Phorm. 5, 1, 19. *W.*

16 Regerit Menalcas aliud flagitium furti a Damœta commissi.—*fures*, servi, ex oppos. *domini* et vetere interpretatione Servii; quum mercenarius pastor conviciari audeat. Usum vocis in vulgari sermone arguunt Comici, qui *fures* pro servis improbis aut de scelesta plebe dicunt. *H.*—18 *Lycisca.* Sunt qui hoc nomen ad originem ex lupo et cane referant. *W.*—20 *Tityre, coge pecus*, quod dispersum vago discursu palabatur; tacite vero eo ipso indicabat, furem adesse, qui caprum ex grege dolo interciperet. *Tityrum* vero Damonis servum intelligere debemus, aut eum certe, qui ejus pecus pasceret. —*Carex* apud Catull. cum *junco*, apud Columellam cum *filice*, jungitur; Ge. III, 231 *acuta* appellatur; videtur itaque *junci* genus esse commune, Riedgrass. (i. e. Reedgrass.) 21—24. Non furtum a se esse factum, sed debitum a Damone exactum profitetur Damœtas.—23 *Si nescis*, h. ut hoc scias, ne hoc ignores. Ovid. Epist. XX, 150.

25 *Cantando tu illum?* vicisse te ais? Ellipsis irridenti conveniens. Ad sequentia conf. Theocr. V, 5—8.—26 *in triviis—miserum* addita intellige, ut ostendat, ea esse quam vilissima; uti *disperdere* invidiose pro canere quæ sunt cum vitio. *in triviis*, multo minus in certamine.

28 *vicissim* h. l. per vices, alterne; ad amœbæum carmen referendum. cf. Ecl. V, 50. Damœtas vaccam teneram *deponit*, in sponsione collocat, ut infr. 36. simplex *ponere*. cf. Theocr. VIII, 11. sqq.—30 ex

Depono; tu dic, mecum quo pignore certes.
Me. De grege non ausim quidquam deponere tecum;
Est mihi namque domi pater, est injusta noverca;
Bisque die numerant ambo pecus, alter et hædos.
Verum, id quod multo tute ipse fatebere majus,
Insanire libet quoniam tibi, pocula ponam
Fagina, cælatum divini opus Alcimedontis,
Lenta quibus torno facili superaddita vitis
Diffusos hedera vestit pallente corymbos.
In medio duo signa, Conon, et quis fuit alter,
Descripsit radio totum qui gentibus orbem,
Tempora quæ messor, quæ curvus arator haberet?

Theocr. I, 25. 26. Est autem juvenca διδυματόκος. *Pignus* dictum pro sponsione. —31 cf. Theocr. VIII, 14. *H.* *quo pignore* idem quod: *quo pignore posito.* Hæc ad illud caput grammaticæ, ubi de ablativis absolutis agitur, pertinent. *W.* 32 Adumbrata hæc ad Theocritum VIII, 5, 16. *H.* *tecum* h. e. in certamine tecum. *W.* Menalcam puerum esse patet e sqq. Itaque puerili petulantia Damœtam incessit. 34 *alter et hædos,* fetum pecoris, h. matrum caprarum, numerat. *H.* 35 Junge *ponam pocula, quoniam tibi libet insanire* h. e. certare; sed *insanire* cum delectu positum comprehendit jactationem, se victorem discessurum esse. Tum ad *pocula* pertinet interpositum *id quod* etc. *W.*—36 *pocula;* aut pluralis pro singulari positus, aut sunt duo pocula; utrumque fit paulo durius; præferam tamen prius, cui alter tamquam majus aliquid 44. subjicit: *Et nobis-duo pocula H.* H. Vossio, qui posterius, collato Horat. Sat. I, 6, 117., poscente grammatica, prætulit, haud invitus assentior. *W.*—38 *Lenta quibus t.* cf. Theocr. I, 29. sqq. *Torno* quidem poculum tornari potuit, non vero in poculo vitis. Itaque latius *tornum* de instrumento et ferramento fabrili accipere necesse est, quo sculpunt sculptores; h. l. de scalpello, quo Alcimedon in area poculi exteriore opus anaglyphum exsculpsit, ut, collocatis in medio duorum hominum signis, oras ambiret vitis hederæ implicita. Hæc si teneas, subtilitate virorum doctorum facile careas.—*cælatum,* proprie in ære, argento, auro, h. l. in ligno, opus est anaglyphum. *Facilis tornus* est scalpellus, qui facili h. docta et perita manu tractatur. v. ad Ovid. Art. I, 160. Tibull. I, 1. 8.—*corymbi* sunt racemi hederæ in orbem circumacti, ut Plin. 16, 34, et acinis ac baccis, qui fructus hederæ quas uvas vocant, graves.—*Hedera* dicta *pallens,* quia genus ejus albo colore conspicitur; namque est alia nigro colore et nigro aut croceo fructu.—*Vitis* autem *superaddita* (cf. Ecl. V, 42.), exsculpta, explicare se et serpere super *racemos diffusos hedera,* h. hederaceos, sive ex hedera diffusos et exeuntes, putanda est, atque ita ambire duas cælatas imagines Cononis et Arati. Fuit autem Conon Samius celeberrimus mathematicus et astronomus, qui circa Ptolemæi Philadelphi tempora vixit, cujus Archimedes aliquoties, tamquam sibi amicissimi et doctissimi hominis, et Catullus *de coma Beren.* v. 7. ex Calimacho mentionem fecit.

40 *quis fuit alter*—de celebri astronomo loqui eum necesse est, qui cœli plagas, ortus occasusque siderum et anni tempora, in agricolarum usum descripserat. Jam Archimedem familiarem Cononis fuisse et sphæram e vitro confecisse constat vel ex Claudiano epigr. 68. v. ibi Gesn. Verum, eum rem rusticam sua arte adjuvisse, memoriæ tradidit nemo; quod contra in Aratum cadit, qui astronomicas rationes ad usum agricolarum transtulit, cujusque *Phænomena et Prognostica,* propter utilitatem fortasse magis, quam propter poëtæ ingenium, celeberrima inter veteres fuere. Cum enim fastorum et Kalendariorum usus non tantus nec tam frequens esset, utilissima ea esse debuere. Itaque aut Aratus aut Eudoxus est intelligendus. *H.* De *Eudoxo,* de cujus Phænomenis, agricolarum usibus per Italiam inservientibus, vid. Colum. IX, 14. 12., unice cogitandum esse censuit H. Vossius. *W.*—41 *Radius* vero proprie geometrarum virga est, qua in pulvere formas delineabant; nec in aliam rationem intelligendus esse videtur, quando, uti sollemni more fit (cf. Æn. VI, 851), astronomis tribuitur, cum et ipsi figuris et numeris opus habeant. *H.* *descripsit orbem, quæ tempora* pro vulgari: *desc. orb.,* definiens *quæ temp.* *W.*—43 conversa ex Theocr. eod. I, v. 59. 60.

Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
 DAM. Et nobis idem Alcimedon duo pocula fecit,
Et molli circum est ansas amplexus acantho,
Orpheaque in medio posuit silvasque sequentes;
Necdum illis labra admovi, sed condita servo.
Si ad vitulam spectas, nihil est, quod pocula laudes.
 MEN. Nunquam hodie effugies; veniam, quocumque vocaris.
Audiat hæc tantum vel, qui venit, ecce, Palæmon;
Efficiam, posthac ne quemquam voce lacessas.
 DAM. Quin age, si quid habes: in me mora non erit ulla,
Nec quemquam fugio; tantum, vicine Palæmon,
Sensibus hæc imis, res est non parva, reponas.
 PAL. Dicite, quandoquidem in molli consedimus herba;
Et nunc omnis ager, nunc omnis parturit arbos,
Nunc frondent silvæ, nunc formosissimus annus.
Incipe, Damœta; tu deinde sequere, Menalca.
Alternis dicetis, amant alterna Camœnæ.
 DAM. Ab Jove principium, Musæ; Jovis omnia plena;

41 Obtrectandi studio alter pro uno poculo duo commemorat, ambo, ut apparet, eodem exemplo facta. Ait igitur: non est quod *pocula tua* tantopere jactes; sunt et mihi pocula duo. Pro vite hederæ implicita nunc ambit ora acanthus; in media poculi area Orpheus cantans effictus. *H.* Est autem *acanthus* apud Virgilium et HERBA SYLVESTRIS, *Bearsfoot,* (hic et Eclog. 18. 20) et ARBOR ÆGYPTIACA, *Acacia,* (v. Georg II, 119). *S.* —45 *Mollis* est proprium ex acanthi lubrica et flexuosa natura epitheton. Vide Ge. IV, 137 et apud Theocr. I, 55. unde hæc expressa, ὑγρὸς ἄκανθος.—48 *Si ad vitulam spectas*, h. si tamen pocula ad juvencam exigis, quam ego pro sponsione ponam, cum ea comparas, non est quod huic pignori illud anteponas, et juvencam inferiore loco habeas. Scilicet Damœtas veretur, ne Menalcas in sponsione juvencæ aliam juvencam opponere eo consilio detrectet, ut certamen propositum effugiat; qua suspicione incensus Menalcas crimen in eum vertit; *Nunquam hodie effugies. H.* Hæc Menalcas, quasi contemnendo pocula posita Damœtas certamen vitare vellet. Macrob. Saturn. VI, 1. Nævii locum huic comparat: *Nunquam hodie effugies, quin mea manu moriare.* Adde Prop. II, 8, 25, (7, 87.) *Sed non effugies, mecum moriaris oportet. W.*

49 *veniam quocunque vocaris:* descendam ad omnia, quavis conditione proposita certabo; modo arbiter certaminis adsit.—50 Potest versus varie interpungi. Velim equidem hoc ordine jungi: *audiat hæc tantum*—volebat subjicere *aliquis* vel nomen pastoris alicujus; cumque circumspicienti se offerret Palæmon, *vel* hic *Palæmon,* inquit, *audiat, qui ecce venit.* cf. Theocr. V. 61. 62. VIII, 25. sqq. *H.* Particula *vel* haud dubie notat, Menalcam judicem æquiorem vel peritiorem quidem desiderare, sed vel hoc judice de victoria esse certum. *W.*—52 *si quid habes.* Eadem formula Ecl. IX, 32. V, 11. *H.* Damœtas, injuriis læsus v. 3. Menalcæ provocato v. 28. jus prius canendi superbe cedere videtur. cf. Theocr. V, 20. 78. Sed rem ad suum morem jam v. 58. revocat Palæmon. Ita H. Vossius. *W.*—53 *Nec que. fugio*, judicem recuso. *H.* H. Vossius interpretatur: in certamine cantus.—*tantum-reponas.* Ut attentissime audiat Palæmon, his postulatur. *W.*—55 *dicite*, canite.

55—59 Sagaciter interponuntur nonnulla, ut certaminis species ipsis quasi oculis subjiciatur, locus, anni tempus—56 *Et nunc o.* ex Bione Idyll. V, 17. εἶαρ πάντα κύει, πάντ' εἴαρι ἁδέα βλαστεῖ.—57 Theocr. IX, 1. 2.—59 *Alternis*, δι' ἀμοιβαίων, Theocr. VIII, 61.—59 *amant alterna Camœnæ.* notum Homeri Il. α, 604 Μουσάων θ', αἳ ἄειδον ἀμειβόμεναι ὀπὶ καλῇ. cf. Ecl. VII, 18. 19.

60 *Ab Jove principium Musæ* duplici modo accipi potest, aut, *Musæ*, h. e. carminis, *principium esto a Jove*, aut, *o Musæ*, principium esto a Jove. *H.* Posterius mihi verum visum est; quamquam *Musa* pro carmine frequens apud Virgilium 81. I, 2

Ille colit terras, illi mea carmina curæ.
  MEN. Et me Phœbus amat; Phœbo sua semper apud me
Munera sunt, lauri, et suave rubens hyacinthus.
  DAM. Malo me Galatea petit, lasciva puella,
Et fugit ad salices, et se cupit ante videri.
  MEN. At mihi sese offert ultro meus ignis, Amyntas,
Notior ut jam sit canibus non Delia nostris.
  DAM. Parta meæ Veneri sunt munera; namque notavi
Ipse locum, aëriæ quo congessere palumbes.
  MEN. Quod potui, puero silvestri ex arbore lecta
Aurea mala decem misi; cras altera mittam.
  DAM. O quoties, et quæ nobis Galatea locuta est!
Partem aliquam, venti, divum referatis ad aures.
  MEN. Quid prodest, quod me ipse animo non spernis, Amynta,
Si, dum tu sectaris apros, ego retia servo?

VIII, 1. Nam quod *Jovi* carmina sua *curæ esse* dicit Damœtas, id invocationem *Musarum*, ut dearum tutelarium, non prohibet. Et, quod plurimum valet, in Jove celebrando Musarum auxilium implorare apud Veteres solemne; Theocr. XVII, 1. Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, καὶ ἐς Δία λήγετε Μοῖσαι. Hinc Cicero carminis Aratei principium: ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα Latine reddidit: *A Jove Musarum principium* vid. de Legg. II. 3. Adde Ovid. Metam. X. 148. *W.* Esse hunc versum ex principio Phænomenorum Arati translatum, jam Servius monuit; quamquam colorem ex Theocr. V, 80—83 mutuatum esse, et quoad prima verba respexisse ad Idyll. XVII, 1. videri potest; et a laudibus Jovis carminum initium facere solemne antiquioribus. v. Pindar. Nem. Od. 2 princ. Dixerat vero Aratus *Jovis omnia plena esse*, ex Stoicorum mente, cum animam mundi intelligeret, quæ universum hoc permearet, cf. Ge. IV, 220; audiverat enim Stoicos, Dionysium Heracleotam et Persæum Citieum. Attamen in pastoris indocti ore videntur hæc nimis esse subtilia. —60 *Colere terras* idem dicitur, h. curare. Serv. amare, seu frequentare et sæpe in iis versari, ut Juno Carthaginem *coluisse* fertur Æn. I, 15. Nisi philosophicum illud in animo habuit poëta: Jupiter, s. mens et anima mundi, omnes terras penetrat, per eas diffusus est, eas incolit, colit. cf. Æn. VI, 724. sq. *Cura autem illi carmina*, ut Theocr. VII, 92. 93 et V, 80. sqq.—63 Qui sit *hyacinthus*, v. ad Ecl. II, 18. *laurus*, ib. ad 54.; utramque in dei gratiam et honorem colere ait.

61. 65 ex Theocr. V, 88. sq. et VI, 6. sqq. ubi admodum suaviter expressa hæc sunt.

66. 67 *Delia* nomen amicæ, quæ frequenter pastorem suum conveniebat, more antiquo, cf. Ecl. VII, 40: Tibull. II, 5, 36. *H.* Majora quidem jactat Menalcas, at suaviorem esse Damœtæ imaginem, sentio. *W.*

Versus 68 sq. ex Theocr. V, 96. sq. *Veneri* amatæ in dono rustico, *palumbes*, de quo vid. II, 40.: Interpretes Virgilium ad columbas Veneri sacras respexisse opinantur. *Hæc palumbis* pro *hic p.* notavit Quinctil, I, 6. 2.—69 *quo congessere p.* Notandum absolute dictum pro *nidum congerere. H.*

70. 71 *aurea mala*; Theocritus III, 119., unde hæc petita, simpl. μᾶλα dicit, ut epitheton tantum ornatus causa adjectum et *aurea* pulchra esse videri possint. De malis tamen Cydoniis, *Quinces* (v. ad II, 51), accipi potest. Mala citrea s. medica. *Citronen*, (Citrons) intelligi non possunt, quoniam, cum arbor Mediæ propria esse dicatur, Ge. II, 126, nondum ea *silvestris* Italiæ *arbor* esse poterat. Ea, quæ Galli *Oranges* appellant, veteribus plane ignota fuere. Martinus, qui hic videndus, *poma Punica*, seu *granata*, (Pomegranates) significari per *aurea mala* non temere contendit. Hic locus obversatus est Propertio II, 34, (25) 69 *Ut que decem possint corrumpere mala puellam.*—*misi*, dono misi, Terent. Eun. 3, 2, 27.

72 Certat cum Theocr. V, 132,—135.—73 *Partem aliquam* n. eorum, quæ locuta est, *o venti*, etc. Vota irrita, et verba ac promissa, quæ ad nihilum recidunt: ferre venti dicuntur; v. Tibull. I, 5, 35; III, 4, 96; uti perjuria amantium, ib. I, 4, 21; III, 6, 50. Jam h, l. pastor ex omnibus iis blande dictis ac promissis partem saltim ratam esse et eventum habere precatur.

75 *ego retia servo.* ferebat mos, ut hoc

DAM. Phyllida mitte mihi, meus est natalis, Iola;
Quum faciam vitula pro frugibus, ipse venito.
MEN. Phyllida amo ante alias; nam me discedere flevit,
Et, longum, formose, vale, vale, inquit, Iola.
DAM. Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
Arboribus venti, nobis Amaryllidis iræ.
MEN. Dulce satis humor, depulsis arbutus hædis,
Lenta salix feto pecori, mihi solus Amyntas.
DAM. Pollio amat nostram, quamvis est rustica, Musam;
Pierides, vitulam lectori pascite vestro.
MEN. Pollio et ipse facit nova carmina: pascite taurum,
Jam cornu petat et pedibus qui spargat arenam.
DAM. Qui te, Pollio, amat, veniat, quo te quoque gaudet;

esset obsequi genus. v. Tibull. I, 4, 50: IV, 3, 12: Ovid. Art. II, 189. Scilicet hoc vult pastor: obsequium suum fructu carere, cum puer venationi intentus sit, non amori suo. *H* Amore enim in silva aperte frui cupit. *W.*

Intelligenda est Phyllis fuisse sive serva sive amica Iolæ, quem Damœtas, quasi præsentem, rogat, ut puellam ad sacrum natalitium venire jubeat. Menalcas, ut ejus dictis obtrectet, se etiam amari ab ea dicit, quia se discedente fleverit, ac, tamquam ipsi comes adhæsura, Iolæ amatori vale dixerit: *Longum vale, vale, o formose Iola!* Hac ipsa interpretatione nostra de h. l. sententia satis apparet.—77 *Quum faciam vitula pro frugibus.*—Sacrum ambarvale. Facere pro sacrificare; "Di *facientes* adjuvant. Varro." Sic ῥέζειν pro sacrificare. *S.* 78 *Me discedere flevit*, i. e. Discessum meum flevit; *S.* 79 *Longum vale*, μακρὰ χαῖρε, Claud. Rap. Pros. lib. II, 234. *Sis memor, o, longumque vale. H.* Nisi quod ibi in bonam hæc dicuntur partem. Sed secundum vulgatam explanationem Virgilius ambigue scripsit. Vide an verior tibi videatur explicatio, ex qua statuas, Menalcam, ut paulo ante Damœtam, Iolam alloqui, et verba Phyllidis: *longum vale vale* ad *discedentem* Menalcam referenda esse. Adde quod formula dicendi *longum vale* animo amoris pleno, non vero irridenti convenit. Nota *e* in *vale* ante *inquit* correptum, ut VI, 44. *a* in *Hyla* eodem loco. *W.*

80 Secundum Theocritea illa Idyll. VIII, 57 sqq. *H.* Sibilos plures pariter cumulatos vid. apud Tibull. I, 3. 54. ibique Obss. *W.*

82 *Depulsis arbutus hædis* h. a lacte remotis. *Arbutus* (Anglicè Strawberry-tree) in Italia valde frequens et obvia arbor, fructum habens fragis similem. Italis dici solent *sorbole pelose*, et Romæ *cerase marine.*

84. 85 *Pollio* gratia apud Augustum, amicitia M. Antonii, ingenio, tragœdiis, studiisque suis in Virgilium Horatiumque notissimus. cf. Horat. Od. II, 1. Ei alter, tamquam indici carminum suorum intelligenti et eleganti, vitulam, alter, tamquam poëtæ nobili, juvencum decernit. Non vero in alterutro horum munerum argutandum, sed res simpliciter ad amœbæi carminis naturam exigenda est, cum, quod prior posuisset, alteri amplificandum et augendum esset. Cum itaque ille judicem carminum et vitulam posuisset, hic poëtam et juvencum commemorat simpliciter, ut hoc et judicii et ingenii præmium esse debeat. *H.* Ad sacrum pro salute Pollionis, cui Virgilius aperte se commendare voluit, hæc refert Vossius: ad sacra in triumpho Pollionis de Parthinis (a. 715 habito) facienda male Ruæus. *Lectoris* commemorationem Heynius, pastoribus, carmina canentibus et audientibus, non vero scribentibus aut legentibus, hæc male convenire monens, recte vituperavit. Ceterum *lectori vestro* pro lectori carminum, operum, quæ Musis debentur. *W.*

86 *Nova carmina* h. e. præclara, qualia numquam antea facta, ut Horat. Od. I, 26. 10. *fides novas* dixit.—87 Idem versus Æn. IX, 29. legitur. *H.* Mihi *nova c.* ea esse videntur, quibus res novæ tractantur. Ceterum verba *pascite taurum* ita, ut paulo ante *vitulam pascite*, explicari velim. *W.*

88 *Veniat, quo te quoque gaudet.* Quod primum occurrit, est, ut suppleas *pervenisse*, utque ad felicitatem omnino referas, quam apprecetur ei, qui Pollioni faveat. Cum quo convenit v. 89, in quo felicitas aurei sæculi exprimitur. v. Ecl. IV, 25, 30. Si tamen Menalcæ verba compares, et, quem expressit Maro, locum Theocr. I, 20. Καὶ τᾶς βωκολικᾶς ἐπὶ τὸ πλέον ἵκεο Μώσας apparere arbitror, hoc, *quo te quoque gaudet*

Mella fluant illi, ferat et rubus asper amomum.
MEN. Qui Bavium non odit, amet tua carmina, Mævi;
Atque idem jungat vulpes et mulgeat hircos.
DAM. Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.
MEN. Parcite, oves, nimium procedere; non bene ripæ
Creditur; ipse aries etiam nunc vellera siccat.
DAM. Tityre, pascentes a flumine reice capellas:
Ipse, ubi tempus erit, omnes in fonte lavabo.
MEN. Cogite oves, pueri; si lac præceperit æstus,
Ut nuper, frustra pressabimus ubera palmis.
DAM. Heu, heu, quam pingui macer est mihi taurus in ervo!
Idem amor exitium pecori pecorisque magistro.
MEN. His certe neque amor caussa est; vix ossibus hærent;
Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.
DAM. Dic, quibus in terris, et eris mihi magnus Apollo,
Tres pateat cæli spatium non amplius ulnas.
MEN. Dic quibus in terris inscripti nomina regum

pervenisse, ad facultatem cantus esse referendum. *H.* Sensus v. 89. hic est: Carmina optima pangat, ita divino furore correptus, ut ætatis aureæ felicitatem et bona cernere sibi videatur. *W.* Compare Theocr. V, 124. sq.—*Amomum* fruticis genus Indici, etsi, quale illud fuerit, nondum exploratum est. *H.* Rubus, Anglice, Bramble, Blackberry bush. *S.*

90 Nihil his, quæ alter subjicit, cum Pollione commune esse, censendum est: sed, cum iste bonum poëtam laudasset, ipse malum memorat, ejusque studiosis mala maxima precatur, nempe amare Mævium, pejorem etiam poëtam, Horatio Epod. X. exagitatum. Bene sit ei, qui Pollionem, male ei, qui Bavium amat. *H.* Id oppositis declaratur. Ceterum proverbiis *jungat vulpes* ad arandum *mulgeat hircos* hic inest sensus: mala ipse carmina faciat. *W.*

92. 93 Sequuntur sententiæ temere arreptæ, ut se certanti Damœtæ offerebant —*frigidus anguis* ex natura serpentum, ut et infr. VIII, 71. *H.* Perturbatio animi ipsa verborum, quorum naturalis ordo: *o pueri, fugite hinc, frigidus latet,* positura pingitur, ut apud Soph. Aj. 1040. 41. — ψυχρὸν ὄφιν Theocr. XV, 58. dixit *W.*

94 *Parcite o. n. procedere,* cavete, ne procedatis, nolite procedere, oves. Ex græcismo: φείδου προελθεῖν. Adumbrata autem hæc ex Theocr. V, 100 etc.

96 *Reice* antique pro rejice h. e. abige. *W.* 97 Ex Theocr. V, 146.—98 *Cogite* ad umbram et frigus captandum. *præcipit lac æstus* siccato ubere. *H.* Præceperit, i. e. præoccupaverit. *S.*

100 *Ervum* leguminis, (nostratum *Vetch*,) genus, bubus jam olim pastum dari solitum, ut ex Columella docent Intpp. Versus expressus ex Theocr. IV, 20, ut 102 ex IV. 15.—Vulgo, *arvo;* ervo ab Heins. reductum et firmatum e libris permultis, et Plinii et Columellæ auctoritate. *S.* Mox 102 haud dubie cum viris doctis melius leg. *Hi certe (neque a. c. est) vix ossibus hærent. neque amor,* οὐδ' ἔρως, cui malo tamen occurrere posses. *Neque* vel *nec* eadem ferre significatione, qua *ne-quidem* usurpatum, in medio ponitur. H. Vossius vulgatam lectionem bene defendit. *W.*

105 Simpliciter intelligam cujuslibet loci puteum, in quem cum quis descenderit, tantum cæli prospicit spatium, quantum puteus patet, h. e. putei latitudo permiserit. In talibus Grammatici crucem sibi fixam esse putare non debebant. *H.* H. Vossio placuit, quod Grammatici tradiderunt: Asconio Pediano et Cornificio, de hoc versu consulentibus respondisse Virgilium: Cæli (Cælii) spatium significare sepulcrum Mantuani decoctoris, qui illud possessione vendita, more solito sibi reservaverit; se hæc de industria scripsisse, ut grammatici torquerentur. Et quo minus de *puteo* cogites, obstant verba: *quibus in terris.* Sed eadem verba *q. in t.* versu 106 non apte posita concedes, nisi *nascantur* pro nati sint accipere velis. Nam *hyacinthi* non in una terra nascuntur. *W.*

Nascantur flores; et Phyllida solus habeto.
Pal. Non nostrum inter vos tantas componere lites;
Et vitula tu dignus, et hic: et quisquis amores
Aut metuet dulces aut experietur amaros.
Claudite jam rivos, pueri; sat prata biberunt.

Nota res de hyacintho, v. sup. ad. Ecl. II, 18, in cujus foliis passim litteras AI inscriptas, sive ut Αἴ Αἴ *heu! heu!* (quibus lamentationes Apollinis, Hyacinthum ereptum complorantis, notarentur *W.*) sive ut Αἴαντος s. Ajacis nomen (Et apud Sophoclem Ai, 530—33. Ajacis nomen ab αἶ, αἶ derivatur *W.*) expressum esset, veteres memorabant. Cf. Ovid. Met. XIII, 398.—*Reges* duces Græcorum; vox Homerica. Apud Ciceronem Agamemnon *rex regum. H.* Et Hyacintho, Œbali regis Lacedæmoniorum filio, vocem *regum* convenire, monuit H. Vossius. At illi non conveniunt verba: *flores inscripti nomina regum.* Nam Hyacinthi nomen inscriptum non est, sed lamentationes tantum *αἶ, αἶ* quibus amatum ereptum prosecutus est Apollo, ut tradit Ovidius Metam. XIII, 397. *Littera communis mediis pueroque viroque Inscripta est foliis: hæc nominis, illa querelæ.* Add. X, 206. Ad Ajacem solum hæc verba pertinere videntur. *W.*—107 *Phyllida*, quam uterque amicam sibi vindicarat, v. 76 sq.—108 *Non nostrum* sc. est.—109 *et quisquis amores* etc. Ut hæc verba per se sensum idoneum habeant, non tamen, quid ad reliquam sententiam faciant, ab ullo interpretum monitum est. Referre interpretum commenta nil attinet; frigere enim ea cum ipso carmine necesse est; nec satisfaciunt ea, quæ ad defendendum poëtam allata vidi. Verum Palæmon ejusmodi arbitrium facit, ut neutri palmam adjudicare ausit v. 108. Hanc interpretatus est alius sententiam, utrumque parem esse, ut adeo alter, Menalcas, *vitula*, ab Damœta in sponsione posita, Damœtas autem *poculo fagino* Menalcæ dignus videri debeat. Jam quorsum reliqua: *et quisquis——amaros* spectent, non facile dicas. Nam de amore non agebatur, nec de fausto vel infausto amoris successu; neque ad Phyllidem v. 107 retrahi hoc potest. Theocritus VI, 46. Νίκη μὰν οὐδ' ἄλλος *vicit neuter*, ἀνάσσατοι δ' ἐγένοντο. *H.* Si versus 109. 110., ut H. Vossio visum, genuini sunt, cum eo *at* pro *et* scribendum, *quisquis* pro quisquis est vel quisque, atque verba *et-amaros* pro sententia generali accipienda sunt, qua Palæmon juvenes, qui 64—83 et 100. res amatorias tractarent, ne in amores delaberentur, monuit. Ad lectionem codicis Med. aliorumque *metuat* recipiendum pronus essem, nisi *aut* præcederet. *W.*

111 *Claudite jam rivos.* Exisse Palæmon intelligendus, ut servis suis imperaret, ut rivos seu canales ad irriganda prata aperirent. Interea a Menalca et Damœta arbiter advocatus, tum, finito certamine, ad servos se convertit. cf. Calpurn II, 96, 97.

ECLOGA IV. POLLIO.

ARGUMENTUM.

In hac Ecloga interpretanda dici vix potest quam inanem operam et olim Grammatici, et hinc viri docti, vana religione capti, navaverint. Vaticinationem Sibyllæ de Christi natalibus expressam esse, quam Virgilius ingeniose ad natales nobilis pueri transtulerit, jam Lactantius, Instit. VII, 24. statuit, et Constantius M. in Orat. ad Sanctorum cœtum, græce reddita a non indocto homine, Eusebii libris de vita Constantini adjuncta, (versus Græcos in Excursu I. ad Bucolica emendatos exhibuit Heynius *W.*) c. 19. sq. demonstrare voluit; cujus auctoritatem cum olim plerumque Christiani homines (cf. Wernsdorf. Poët. Latin. min. T. IV. p. 767 sq.), tum recentioribus

temporibus viri docti secuti sunt plerique, de via ac ratione tantum solliciti, qua reconditum hujusmodi vaticinium ad Romanos pervenire potuerit. Sed hæc opinio et certis rerum argumentis destituta, et ab Romanorum sentiendi ratione prorsus aliena est. Quis vero scriptorum Latinorum superstitiones Judaicas, nisi illas deridere vellet, adsciscere vel tractare dignatus est? Ut ordine agamus, videamus primo loco, quodnam carminis argumentum sit per se spectati. Carmen bucolicum Pollioni Cos. inscriptum se exorsurum esse professus Maro 1—3 canit: agi nunc ultimam ætatem a Sibylla memoratam; inde antiquissimæ rerum formæ restitutionem, ἀποκατάστασιν, novum sæculorum ordinem, cum nova hominum progenie melioris ætatis vitam, humano generi redituram esse pronuntiat; idque eventurum esse, puero aliquo nato in Pollionis consulatu; illum ascriptum heroibus orbis terrarum pacati fore rectorem.—17. Jam vero meliorem illam ætatem, ætati aureæ ac Saturniæ similem, per gradus successuram, ita ut puero nato exordia—25, incrementa vero sua habitura sit, quando ille adoleverit—36, cumulata autem sit et perfecta ab omnibus partibus, ubi ille ad virilem ætatem pervenerit—46. Reliqua sunt exsultantis et vota facientis ac gratulantis poëtæ.

Jam in his facile agnoscas, poëtam phantasmata poëtica ab aureæ ætatis narrationibus petita cumulasse in certo aliquo temporis sui eventu declarando, quem paullo obscurius designavit, quoniam in vaticinium rem mutavit, atque vaticinantis verbis et phantasmatibus sensa sua exposuit. Solent autem poëtæ cupide et ambitiose vaticinia argumenta carminum facere, cum ad enthusiasmum poëticum nihil sit accommodatius, quod multis exemplis doceri posset, si id nunc ageretur. cf: Horat. Od. I, 15. Summa sententiarum hæc est: adventuram esse paulatim magnam temporum felicitatem; eamque mox initium habituram a natalibus pueri hoc ipso anno 714., Pollione consule, nascituri. Jam primum quid Virgilium adduxerit, ut tantam rerum conversionem insecuturam polliceri posset, quærendum esse videtur. Scilicet inter omnes populos, magna in primis aliqua calamitate oppressis, vaticinia circumferri solent, quæ sive graviora minantur sive lætiora pollicentur; eaque, necessaria rerum vicissitudine, melioribus aliquando succedentibus temporibus, semper fere eventum habent. Nullo tamen tempore vaticiniorum insanius fuit studium, quam sub libertatis Romanæ finem et primorum Imperatorum tempora, cum bellorum civilium calamitates animos, terroribus omnis generis agitatos, ad varia portentorum, prodigiorum ac vaticiniorum ludibria convertissent. In primis autem Sibyllinorum oraculorum, quorum quum ante satis magna tum vero multo major erat auctoritas, ingens vulgo habebatur copia; cf. Sueton. Octav. 31. Jam in magno illo numero vaticiniorum et oraculorum, partim superstitione partim fraudibus hominum celebratorum, unum fuit, quod magnam aliquam felicitatem futuram promitteret,

ejusque descriptionem ab iis, quæ de sæculo aureo memorarunt poëtæ, mutuaretur. Quascunque autem in hoc genere descriptiones novæ felicitatis habemus, sive in Orientis sive in Græcis vel Romanis poëtis, eæ omnes fere inter se similes sunt; bestiæ ac feræ cicures, serpentes innocui, fruges nullo cultu enatæ, mare placidum, dii præsentes in terris, aliaque ejusmodi in omnibus memorantur. Hoc igitur oraculo seu commento ingenioso Virgilius commode usus esse, et quæ de ætate aurea, in primis ab Hesiodo, memorantur, ad ea tempora, quibus hanc eclogam scripsit, transtulisse videri debet. Præterea ante oculos ei versabatur ab Etruscis profecta fama de octo sæculis genti Etruscæ datis, et de sæculo nono inde a Sulla exorso, tum de decimo, periodi rerum, quæ tum erat, fine. cf. Censorin. c. 17. Plutarch in Sull. p. 456. A., Servium ad Ecl. IX, 47. (Adde quod, pace, de qua infra memorabitur, Brundusii 714. firmata, optimas de libertatis bonis restituendis et augendis spes cum aliis haud dubie conceperat Maro. *W.*) Et hæc quidem satis sunt expedita. Verum illud facit difficultatem, quod ad natales pueri alicujus circa id tempus, hoc Pollionis consulatu, nascituri omnia hæc transtulisse videtur poëta, quod nemo ita intelligendum esse arbitrabitur, ac si puerum illum novi rerum ordinis auctorem diceret. Potius novi sæculi felicitas, pueri, qui tum expectabatur, natalibus, tanquam epochæ, alligari videtur. Jam qui ille puer, quæ ea spes fuisset, ut cognosceretur, quæsitum est curiose, quinam illo anno nobilis puer natus, aut quod saltem puerperium nobilis feminæ spem prolis futuræ memorabilem ostenderit. Agebatur autem annus U. C. 714, C. Asinio Pollione et Cn. Domitio Calvino Coss., ut ex v. 11 et 12 patet. Ut alias virorum doctorum opiniones omittam, eo anno duo sunt eventa, ad quæ narrata revocari posse putarunt. Primum post summos, ne bellum civile inter Octavianum et M. Antonium, qui ex Asia cum copiis in Italiam trajecerat, recrudesceret, metus, Mæcenatis et Pollionis opera Brundusii pax composita fuit, cujus quasi pignus Octavia, Octaviani soror, Antonio in matrimonium tradita est. Erat ea ex priore marito, C. Marcello, gravida, id quod disertis verbis Dio memorat lib. XLVIII, c. 31. Hujus prolem futuram, M. Marcellum, generum post Augusti, de cujus laudibus in Æn. libro VI. 862, sqq. locus legitur præclarus, intelligendum esse, fuerunt, qui opinarentur. Et cum illa pace ac matrimonio confirmata tandem publica tranquillitas videretur, erunt fortasse, quibus satis commode Virgilius hunc tanquam fundum sui carminis fecisse videatur, ut ex eo tempore, rerum fortuna in melius mutata, auream ætatem esse reversuram diceret, eamque sententiam omnibus iis exornaret, quæ a poëtis de felicitate ejus ætatis commemorari solent. Sed hanc explicationem quum aliæ difficultates, tum hæc præcipue premit, quod puer ex Octavia suscipiendus, ex priori matrimonio erat nasciturus, ita ut non appareat, quanta spes ex pueri illius natalibus de felicitate publica concipi potuerit. Aliam magnæ expectationis prolem os-

tendebant nuptiæ Octaviani cum Scribonia eodem anno celebratæ. Duxerat eam Cæsar initio anni, quo Pollio Cos. fuit, eamque sub anni exitum, quo pax Brundusina facta est, partui vicinam fuisse, ex eo intelligitur, quod Julia sub anni sequentis initium nata est. Cum in expectatione esset Roma, quam prolem Scribonia editura esset, quippe uxor Cæsaris triumviri, jam tum Lepidi et Antonii opibus prævalentis, potuit Virgilius filium indeque meliorem rerum conditionem augurari; eoque commento simul et gaudium suum testari et pueri summam fortunam declarare; quamquam de Augusto rerum domino eo anno nondum quisquam cogitare poterat. Sed huic opinioni æque magnæ obstant difficultates. Errat fere inter duo hos partus interpretatio, cum uterque habeat, quod judicium inclinare possit.

Jam quod ad Pollionis filium, Saloninum, vulgo e Servianis commentis ad V. 11. (idque ceteris doctius persecutus est Bœcler. Diss. Acad. II. Tom. II. p, 388) aut ad Salonini fratrem, C. Asinium Gallum, ex alio istis commentariis assuto panno V. 11. res refertur, non magis fide historica nititur, nam Pollioni illo anno puerum natum esse ignoramus. Esset adeo hoc, inferre aliquid de tuo in poëtam, et tum ex eo, quod intulisti, probationes petere. *H.* Novam ex his opinionem contexuit H. Vossius: Illum anno 786. auctore Tiberio egestate cibi peremtum, Asinium Gallum anno 714. natum, et sequente, Parthinis devictis, a Salonis, urbe Dalmatiæ, Salonini nomine insignitum fuisse. Ejus igitur propedium instantes natales Virgilium, Pollioni patri et agellum suum servatum debentem et pacem saluberrimam, nuper compositam, assignantem, hoc carmine ita celebrasse, ut et summam orbis terrarum post pacem felicitatem, et filium honoribus et rebus gestis insignem auguraretur. *W.*

Quid autem, si ne locus quidem ariolationi est, quis puer ille fuerit, quem Maro nasciturum commemorat? Potest enim ille nihil aliud voluisse, quam calamitosis bellorum civilium temporibus lætiora successura esse, quæ poëta ingeniosus per ætates mythicas declarat. Quum autem funestum illud et ferreum sæculum non statim in aureum mutari posset, inversa ratione per gradus res ad hoc adducenda fuit. Cum autem melior rerum conditio esse nequeat, nisi homines meliores deterioribus successerint, eam rationem ingressus esse putari potest, ut novam progeniem proditturam esse diceret. Hæc progenies primordia sua habeat necesse est; deflexit ergo orationem ad *puerum illum, qui primus in hujus sæculi auspiciis erat nasciturus.* Succurrebat jam vaticinium illud vulgatum de rege sive heroë venturo vel nascituro. cf. Suet. Aug. 94., quod sub Nerone iterum increbruit. Suet. Vesp. 4. Puerum illum διογενῆ herois nomine et dignatione recte impertiit, recte quoque *patrias virtutes* v, 17. commemorat; natus enim ille puer est a deo aliquo, tamquam heros. Manere tamen vel sic nonnulla obscura nec satis commode dicta, bene sentio; verum probe arrogantem esse necesse foret eum, qui hoc sibi sumeret, ut

omnia a se in hoc carmine expedita esse pronuntiaret. Ipsa enim res, vaticinii indoles et lex, enuntiationis modus per mythica ornamenta audacem conatum refrenant. Sed et in hoc carmine poëtam ad sensum nostrum interpretabimur, ita tamen ut ad aliorum opiniones refellendas non descendamus. Ceterum ut argumentum ex vita rustica petitum dici nequit, ita illud sic tractatum esse apparet, ut sententiarum color et imagines rerum sive ab ea vita sive a vita antiquissimorum temporum arcessitæ sint. Imitatione magnam hujus carminis partem expressit Calpurnius Ecl. I. 36. sqq. *H.* Mihi quidem non sumo tantum neque arrogo, ut litem inter tantos viros de puero nascituro ortam componere me posse putem, sed id tamen, certo cuidam puero, qui id temporis exspectabatur, Virgilium hoc carmen consecrasse, repetita ejus lectione, mihi persuasi. *W.*

SICELIDES Musæ, paullo majora canamus;
Non omnes arbusta juvant humilesque myricæ.
Si canimus silvas, silvæ sint consule dignæ.
Ultima Cumæi venit jam carminis ætas;
Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo.
Jam redit et Virgo, redeunt Saturnia regna;
Jam nova progenies cælo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero quo ferrea primum
Desinet ac toto surget gens aurea mundo,

1 *Sicelides Musæ*, Μοῦσαι Σικελίδες, pastoritii carminis præsides, Theocriteæ, omninoque bucolicæ. Σικελὸν μέλος Bion Idyll. VII, 1. Σικελικαὶ Μοῖσαι Moschus Idyll. III. Paulo altius se pro bucolico carmine aggredi argumentum bene præfatur, quia Pollioni, viro docto, illud dedicat et inscribit. Idem genus bucolicum porro *arbustis*, *myricis*, et *silvis* exprimit. *Myrica*, virgulti genus in Italia obvium, quod ripas fluminum obsidere solet. *Tamariscum* (Tamarisk,) s. Tamaricem Gallicam Linn. esse docent viri docti.—3 *silvæ sint consule dignæ.* sit carmen hoc bucolicum satis ex dignitate Pollionis Cos. *H.* Carmen bucolicum tenue per *arbusta* et *myricas*, grandius per *silvas* significari statuens H. Vossius lectionem *sunt* recepit. *W.*

4. 5. Agitur jam ultima ætas in Sibyllinis carminibus memorata; iterum procedent sæcula, quæ fuerunt: 6, 7 redit nunc sæculum Saturnium, et cum eo hominum genus, quale sæculo illo aureo fuit. Itaque v. 8, 9 subjicitur: puero nato fore ut ferrea ætas desinat, succedat aurea; per certos tamen gradus, quos secundum vitæ humanæ gradus constituit; per pueritiam 18—25 dum ætatis ferreæ mala desitura, aureæ bona aliqua reditura sint; tum per adolescentiam, qua perfectior quidem ætas, heroicæ tamen similis, processura sit 26—36.; cum virili autem ætate, tertio gradu ac progressu 37—45., perfectam ac plenam sæculi Saturnii felicitatem esse redituram. Ita ætatem auream initia sua, incrementa et fastigium habituram esse, fingitur. Satis apparet, poëtica hæc esse phantasmata; nihil historici argumenti, ne verum quidem vaticinium subesse, si nihil aliunde adsciveris. Carmen tamen tum supererat, quod ad Sibyllam Cumanam vulgo referri solebat, in quo, post dura et ferrea tempora, ubi *ultima ætas* (sive *sæculum decimum* vid. Arg. *W.*), quam de sua ætate interpretatur poëta, advenisset, auream ætatem sive meliorum temporum ordinem denuo processurum esse, prædictum exstabat.

6 *Virgo*, Δίκη, Justitia, ut Hesiod. Ἐργ. 256. Nota res vel ex Ovid. Met. I, 149 et Virg. Ge. II, 474: Hesiod. Ἐργ. 256. 200.—7 *nova progenies*, novum hominum genus, quod succedat, nascitur, νέα πληθὺς ἀνδρῶν, h. meliores et justiores, ut in novo rerum ordine et aurea ætate. Eadem v. 9. *gens aurea.* Hesiod. Ἐργ. 109 χρύσεον γένος μερόπων ἀνθρώπων. *H. cælo d. alto.* Ita *de cælo delabi* de viris virtute insignibus usurpatum vides. *W.*—*surget*, procedet, ortum et initium habebit. *H.*—*mundo*, orbe terrarum, ut Lucan. I, 160. *W.*

Casta, fave, Lucina: tuus jam regnat Apollo.
Teque adeo decus hoc ævi, te consule, inibit,
Pollio, et incipient magni procedere menses;
Te duce, si qua manent, sceleris vestigia nostri
Irrita perpetua solvent formidine terras.
Ille deûm vitam accipiet, divisque videbit
Permixtos heroas, et ipse videbitur illis,
Pacatumque reget patriis virtutibus orbem.
At tibi prima, puer, nullo munuscula cultu,
Errantes hederas passim cum baccare tellus
Mixtaque ridenti colocasia fundet acantho.

10 *Tuus jam regnat Apollo.* Ultimum sæculum ostendit quod Sibylla Solis esse memoravit. *Serv.* Hoc sequi malim, donec verius quid edocear.

11 Ab hoc ipso anno consulatus tui procedet novum sæculum; quod *decus hoc ævi*, præclara hæc ætas vocatur.—*inibit* Servius et vulgo interpretes accipiunt pro cursum inibit, exordium habebit, incipiet; quod absolute ita positum non occurrere, bene notat Burmannus. Participium tamen sæpe ita ponitur: *ineunte anno, mense; iniens ætas*; quidni etiam *annus init!* Nisi hoc teneas, dicendum: *inibit* seu *puer*, seu *progenies nova*, novum hominum genus. *decus hoc ævi*, præclarum hoc ævum, hanc vitam, Pollione cos.; quæ tamen minus commoda sunt.—12 *magni menses*, illustres, insignes, memorabiles, et v. 5. utpote sæculi aurei. Nimirum *magnus annus* est, utique hinc et *magni menses.* 13 *Te duce*, auspice, a tuo inde consulatu expiabitur primo omne scelus, quo contaminatum est hoc hominum genus, scilicet ut castior et sanctior ætas succedere possit.—*sceleris vestigia.* Reliquias belli civilis spectari manifestum est: nam perpetuum hoc, ut de bello civili ἄγος, *scelus*, prædicetur cf. Hor. Od. I, 2, 29. Nunc de illo tempore agitur, cum post Brundusinam pacem 714. Sext. Pompeius adhuc maria Italiæ infestaret et commeatu Romam intercluderet. Pax quidem etiam cum hoc paulo post apud Puteolos inita; verum sequenti demum anno 715., v. Dio l. XLVIII, c. 36., partus vero ille pueri eodem anno exspectabatur, ut v. 11 et 61 — 14 ornatus versus proeluentur, tollentur. *Irrita*, abolita.—*formido* est propter reatum ex scelere conceptum.

15 *Ille deum vitam a.* aget vitam deorum, et inter deos heröesque. In aurea ætate ὥς τε θεοὶ ἔζωον, ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες, νόσφιν ἄτερ τε πόνων etc. cf. Hesiod. Ἐργ. 112 sqq. Erat porro hoc inter aurei sæculi bona, ut dii præsentes inviserent homines. Ovid. Fast. I, 247. Catull. Epith. P. et Th. sub fin. et passim.—16 *et ipse videbitur illis* sc. permixtus, h. e. iis admixtus erit. ἀναμὶξ ἐκάθητο, Aratus Phænom. 101, quem ante oculos habuit.—17 *patriis virtutibus*, h. omnino, majorum: (sive dei, unde natus; siquidem explicationem in Argumento propositam amplecteris. cf. 7. et 26. *W.*) Marcellorum nomen in annalibus Romanis clarissimum. Sin ad Scriboniæ partum referas Eclogam, tanto manifestior res est de Scribonia gente. Enimvero alterum, *regere orbem*, in neutrum cadit, neque memorari potest quisquam illo tempore, de quo hoc prædicari possit. Est ergo hoc inter ea, quæ grammatici appellant *indissolubilia*, δύσλυτα. Scilicet ad vaticinii indolem hæc sunt referenda, non ad temporum eventa: cf. Argumentum extr.

Felicitatis *aureæ* hujus *ætatis*, ex versibus fortasse Hesiodeis l. I. 130 sqq. suborto commento, *initia* cum pueritia procedere facit; *incrementa* vero cum adolescentia; cum virili denique et perfecta ætate *vitam perfectissimam.*—*nullo cultu*, uti omnia in sæculo aureo nascebantur. Hesiod. l. I. v. 118. καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα Αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον. Hic tamen, utpote in infantia ejus pueri, herbas tantum et flores sua sponte terra editos memorat. At fruges cum adolescentia, v. 28. cum virili denique ætate omne genus proventus ex solo sua sponte nascetur v. 39. Ovidius Met. I, 108. *natos sine semine flores* dixit.—19 *Baccar* herba, quæ fascinum depellit, *Serv.* cf. Ecl. VII, 27.; formam Dioscorides satis accurate descripsit, sed, qualis illa sit, inter recentiores nondum constat. *H. Wild Nard* secundum H. Vossium. *S.*—20 *Colocasium* s. *colocasia* planta palustris Ægyptia, latissimis foliis, caule spectabili, quo quidem non minus ac radicis bulbo vesci solent; fabas esu gratas pro fructu habet. Circa hæc tempora primum in Italia seri cœptam esse, ex Plinio colligere licet; notissima etiam nunc hæc planta est inter Ægyptios, nomine *Culcas*. *Acanthus* h. l. est Ægyptia arbor, acaciæ genus. Cf. ad Ecl. III, 45.—*ridens* est florens, pulcher

Ipsæ lacte domum referent distenta capellæ
Ubera, nec magnos metuent armenta leones.
Ipsa tibi blandos fundent cunabula flores;
Occidet et serpens, et fallax herba veneni
Occidet; Assyrium vulgo nascetur amomum.
At simul heroum laudes et facta parentis
Jam legere et quæ sit poterit cognoscere virtus,
Molli paulatim flavescet campus arista,
Incultisque rubens pendebit sentibus uva,
Et duræ quercus sudabunt roscida mella.
Pauca tamen suberunt priscæ vestigia fraudis,
Quæ tentare Thetim ratibus, quæ cingere muris
Oppida, quæ jubeant telluri infindere sulcos.
Alter erit tum Tiphys, et altera quæ vehat Argo
Delectos heroas; erunt etiam altera bella,
Atque iterum ad Trojam magnus mittetur Achilles.

21 *Ipsæ*, sponte, nullo ducente, ut satis notum. Sic *αὐταὶ* pro *αὐτόματοι* Theocr. Id. XI, 12. Sic v. 23. *cunabula fundent ipsa flores*, quos *blandos* dixit, gratos seu colore et aspectu, sive odore et tactu. cf. Hom. Il. XIV, 347.

24 Aut *herba veneni* pro venenata (ut Juv. III, 4. *litus amœni secessus*, 48. *corpus extinctæ dextræ. W.*) aut *herba fallax veneni* est herba veneno fallaci, usu exquisitiore, ut *audax animi.* Ceterum *fallax* illustratur loco Ge. II, 152—*nec miseros fallunt aconita legentes.*—*Occidet*, ut *herba moritur.*—25 *Assyrium—amomum* v. ad Ecl. III, 89. *Assyrium* vero, cum Armeniæ et Mediæ ea planta esset.

26. 27 *Ubi adoleveris.* Splendide hoc enuntiatum; *heroum laudes* sunt facta laude digna, ut κλέα ἀνδρῶν ἡρώων apud Homer. Il. ι, 524. *Parens* cujus *facta* legere poterit, si de Scriboniæ partu agitur, est Octavianus; sin vero de Octaviæ, C. Marcellus. Neutrum satis placet. Legunt nonnulli codd. *parentum*, quod est, majorum cf. Not. ad v. 17. 27 *quæ sit—virtus* pro virtutem cognoscere.—28—30 major terræ felicitas erit; nascentur sponte fruges, uvæ; mel post *flores*, in teneris annis pueri natos; ut apud Ovidium Metam. I, 108. 109. *floribus mox etiam fruges* accedunt. *Molli arista*, h. lævi, cum nunc grana tenuibus quibusdam et acutis acubus, tamquam vallis, obsita sint. Proprie *aristæ*, cum flavescunt, *molles* nulla ratione dici possunt. Communi tamen ratione *mollis arista* est adhuc in herba. Seneca Epist. 124 *cum folliculo se exserit spica mollis.* Ceterum poëta segetem sua sponte enatam, incultam, intelligere putandus. cf. Ovid. Met. I, 109.—30 *sudabunt*, stillabunt. cf. VIII, 54. Videntur antiqui hoc ætatis aureæ bonum dupliciter extulisse, ut aut mel, quod in quercubus apes faciunt, tam copiosum esset, ut in terram deflueret, ut Ovid. Am. III, 8, 40: Hor. Od. II, 19, 11: Epod. 16, 47.; cf. Hesiod. Ἐργ. 233; aut ut folia ilignea mel eliquarent et sudarent pro glutine, quod nunc illa folia certis temporibus obsidet, et mel appellatur apud Plin. XVI, 8. Sic Ovid. Met. I, 112: Ge. I, 131 *mellaque decussit foliis*, de Jovis ætate; et hunc in sensum dictum h. l.; quare et *roscida mella*, quæ roris more per folia guttatim se colligebant. Ejusmodi mel ex certis arboribus, v. c. palma, in Media, Arabia, variisque Asiæ locis legi memoratur, v. Wesseling. ad Diodor. XIX, 94. Apud Constantinum 30. Σκληρῶν δὴ πεύκης λαγόνων μέλιτος ῥέε νᾶμα ex priore ratione exponitur: *Duris ex picearum truncis mellis latex fluxit.* Cf. ad Tibull. I, 3, 45.

31—36 Heroum erit hæc ætas, nondum illa Saturnia, ad quam per illam exactam rerum orbis redibit. Enarrat hinc poëta ea, quæ in heroica vita memorari solent.—*vestigia fraudis*, προτέρας ἄτης, quod v. 13. *sceleris vestigia nostri*, h. mala et vitia nonnulla, quæ cum summa felicium temporum simplicitate et innocentia non satis conveniunt; ut navigatio, urbium munitio, aratio; quæ omnia cum adulta pueri ætate cessabunt. v. 37. *H. tentare* pro adire, navigare vid. Not. ad Tib. I, 2, 17. Ceterum *Thetin.* e. codd. præfero. *W.*

34—36 Indulget sibi poëta, dum adolescentiam pueri heroicæ ætati assimilat, tribuens, quæ illa ætate evenisse memorantur, Argonautarum navigationem et Archivorum ad Trojam expeditionem. Sunt vero plane

Hinc, ubi jam firmata virum te fecerit ætas,
Cedet et ipse mari vector, nec nautica pinus
Mutabit merces: omnis feret omnia tellus!
Non rastros patietur humus, non vinea falcem;
Robustus quoque jam tauris juga solvet arator;
Nec varios discet mentiri lana colores,
Ipse sed in pratis aries jam suave rubenti
Murice, jam croceo mutabit vellera luto;
Sponte sua sandyx pascentes vestiet agnos.
Talia sæcla, suis dixerunt, currite, fusis
Concordes stabili fatorum numine Parcæ.
Aggredere o magnos, aderit jam tempus, honores,
Cara deûm soboles, magnum Jovis incrementum!
Aspice convexo nutentem pondere mundum

adumbrata ex Hesiodeis v. 161. sqq.

37 Constantinus 37. Ἀλλ' ὅτ' ἂν ἠνορέης ὥρη καὶ καρπὸς ἵκηται. Cum virili ætate perfectum ab omni parte sæculum Saturnium, aurea ætas succedet.—38 Omnium rerum ubique per terrarum orbem summa erit copia, *omnis feret omnia tellus*, ut navigatione bona externa petere necesse non sit. Ita ornat poëta illud quod simpliciter erat: tolletur navigatio. Ita et vitam populi justitiam colentis exhibuit Hesiodus Op. 236, 237.— *H.* Verbis *et ipse*, etiam omnia mala ætatis præcedentis abfore, significatur. *W.*

40 Nulla opera indigebit ager. cf. Arat. Phæn. 110. 111. Genus operæ in vitium cura est amputatio. v. ad I, 57: II, 70. Respexit autem noster Catullum LXIV, 39. sqq., uti nostrum Ovidius Met. I, 101. *H.*—41 *tauris solvet.* De constructione vide Not. ad Tibull. II, 1, 7. *W.*—42 *discet mentiri*, cum alieno colore tinguitur, fucatur; quod tunc necesse non erit, cum nativus lanæ color modo luteus, modo roseus futurus est.—*Ipse*, vide v. 21.—44 *mutabit vellera luto*, permutabit naturalem velleris colorem luteo colore, ut naturalis lanæ color purpureus et aureus jam sit. (Ita apud Tibull. I, 8, 43. *coma mutatur* pro color comæ mutatur. Ad constructionem facit Tac. Ann. II, 6. *Rhenus id vocabulum mutat Mosa flumine. W.*) Pro coloribus materias colorum memorat. Sic Horat. Od. III, 10, 14. *tinctus viola pallor amantium* violaceo colore, subpallido. Ita *luteum* seu *lutum*, ac *lutea*, herbæ genus, qua tincta lana flavo et croceo colore inficitur. Notus ejus usus etiam nostris tinctoribus sub nomine *Waude. H.* Wild Woad, Dyer's weed. *S. Sandycem* a Virgilio pro herbæ tinctoriæ genere habitam esse, post Plinium XXXV, 6, (23) credunt interpretes: de natura tamen coloris nihil dixit; coloris tantum genus indicare voluit, quo vellus ovil lum splenderet, et ornate dixit quod erat: habebunt agni vellus rubrum, nemine tin gente. *Sandyx* pro colore sandycis. Est vero coloris seu pigmenti genus factitium, ex sandaracha tosta et rubrica æqua parte admixta, vid. Plin. l. l., quo rubeus color efficitur. Constantini Interpres l. I. 45. *purpuream Sandycem* appellat: Σάνδυκι πορφυρέα λάχνην ῥυπόεσσαν ἀμείβων. *H.* Sandarachæ genus coloris rubri est, duplicis generis, fossilis et factitii. Fossilis in aurariis et argentariis metallis invenitur. (Anglice *Red arsenic:*) Factitia ex cerussa fit in fornace cocta. *S.* 46. Tale sæculum fato decretum veniet. Ex Catullo LXIV, 321. 328. 46. 47. Dixerunt Parcæ suis fusis, o talia sæcula, currite; h. e. o fusi currite, talia sæcula (pöetice pro fila) ducentes. Solent autem poëtæ modo in nuptiis modo in natalibus Parcas adhibere fata canentes. *S.*—47 *Concordes stabili fatorum numine Parcæ. fata* sunt *stabilia*, immutabilia, iisque *numen*, h. vis et potestas æque ac voluntas divina tribuitur. *Parcæ concordes fatis*, h. in fatis hominum rerumque definiendis et constituendis, consensu statuentes eventus.

48 Dicere hæc ἐνθουσιῶν de puero, jam ad virilem illam ætatem adulto, existimandus est poëta, impatienter ferens moram, et jam animo præsentiens prodigia, quæ magnam rerum mutationem portendent.—49 *m. Jovis incrementum*, alumnus et nutricius, quasi qui increvit Jovis cura, θρέμμα Διός, διοτρεφής, ut Jove natus. *H. Jovis incrementum* h. e. cui Jupiter favet, aspirat. Ita apud Soph. Electr. 163 Διὸς βήματι, *gressu, quem Jupiter tuetur. W.*

50 Cum varia sit loci interpretatio, te-

Terrasque tractusque maris, cælumque profundum;
Aspice, venturo lætantur ut omnia sæclo.
O mihi tam longæ maneat pars ultima vitæ,
Spiritus et, quantum sat erit tua dicere facta!
Non me carminibus vincet nec Thracius Orpheus,
Nec Linus; huic mater quamvis atque huic pater adsit;
Orphei Calliopea, Lino formosus Apollo.
Pan etiam Arcadia mecum si judice certet,
Pan etiam Arcadia dicat se judice victum.
Incipe, parve puer, risu cognoscere matrem;
Matri longa decem tulerunt fastidia menses.
Incipe, parve puer; cui non risere parentes,

nenda sunt saltem hæc; Enarrantur prodigia, quibus instans rerum mutatio portendatur. Videtur sibi poëta jam videre ac sentire orbem terrarum concussum, ut terræ motus præcedat, quemadmodum adventu et apparitione, ἐπιφανείᾳ numinis, fieri sollenne est. Id ipsum poëta mox interpretatur de exultatione et tripudio e sensu rerum lætarum ac faustarum imminentium. Mutata autem oratio: *aspice mundum nutantem*, h. e. motum, concussum, vide, quomodo mundus movetur! et *ut omnia lætantur* pro, omnia lætantia, universi lætitiam. Itaque motum terræ cælique fausta portendere ait, et verbis *convexo pondere* ornat *mundum* pro mundum convexum. Potest tamen etiam sic accipi, ut *convexo nutans pondere mundus* nihil aliud sit, quam poëtica descriptio cœli convexi, utque simpliciter sit: vide ut omnia lætentur. Nec aliter Græcus interpres 50: Κόσμου κητώεντος ὅρα εὔπηκτα θέμεθλα, Χαρμοσύνην γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἠδὲ θαλάσσης, Γηθόσυνόν τ' αἰωνος ἀπειρεσίου λάσιον κῆρ. *H.* Mihi verba *Terrasque—profundum* explicatio *mundi*, atque cum vi et *Aspice* repetitum et *omnia*, ad *terras tractus*, *cælum* relatum, post *ut lætantur* insertum esse videtur. Præterea recte viri docti hoc loco et Græcis familiarem constructionem *Aspice terras, ut lætantur* pro vulgari: Aspice ut terræ lætantur, notarunt, ut dicatur: *novi Marcellum, quam tardus sit*, et Græcum usum indicativi *lætantur* pro legitimo: lætentur exemplis Ecl. V, 7. Ge. I, 57. comprobarunt. *W.*

53 *O mihi t.* adumbratum ex Hesiodo l. 1. 174 sqq.: sit mihi tam longa vita! cumque ejus non nisi extrema pars ea tempora attingere posset, pro longa vita dixit: *longæ pars ultima vitæ*. Græcus interpres 53: Εἴθε με γηραλέον ζῶντά τ' ἔχε νήδυμος ἰσχὺς, Σὴν ἀρετὴν κελαδεῖν, ἐφ' ὅσον δύναμίς γε παρείη.—*Spiritus*, ingenii vis vigorque poëticus; et mihi sit *tantus* Spiritus, *quantum* ejus vel quantus sat erit ad facta tua dicenda. *H.* *Sat est* cum infinitivo more Græcorum construitur. *W.* 55—59 *Non me c.* Tanta erit tamque magnifica ac divina materia tuæ laudis, ut ingenium meum ab ea excitatum, inflammatum et diviniore spiritu actum, supra omnes excellere et ipsos deos canendo vincere possit—*Adsit*, uti invocati dii adsunt, opem ferunt, favent poëtis.—58 Arcades, intelligentes cantus judices, quanquam Panis sui studiosi, mihi tamen palmam tribuent propter felicitatem argumenti. *H.* *etiam.* Ita Græci καὶ repetunt, Demosth. p. Cor. 312. ὥστε καὶ ὧν καὶ ταῦτα. Non minus Latina est lectio *dicet*, quam alii e Codd. præferunt. *W.*

60 *Incipe, p. p. risu cognoscere matrem*, h. e. ex eo, quod tibi arridet, matrem agnoscere. Poëta ἐνθουσιῶν exoptati sæculi fausta initia nondum videns, moræ impatiens hæc dicit pro vulgari: nascere, puer; nam decimus jam mensis agitur, justumque matri uterum gerenti tempus expletum, ut satis jam magna oneris sui tædia ei sint. Exprimit rem valde jucundo signo—sic enim poëticæ orationis natura fert—voluptate et lætitia matris, cum qua recens natum infantem intuetur, ut eo risu se quasi matrem probare videri possit. *H.* Constructio *cognoscere risu* pro e risu Latina est, neque ellipsin statues. Ita cum casu sexto junctum apud Tacitum Ann. I, 61 *intelligere*; I, 12 *conjectare*; Germ. c. 3. *augurari*. Præiverunt Græci in verbis γιγνώσκειν, εἰκάζειν, τεκμαίρεσθαι. Soph. Electr. 1296 ὅπως μήτηρ σε μὴ 'πιγνώσεται φαιδρῷ προσώπῳ. Ita explicationem a sensu postulatam linguæ ratio juvat. Aliam, ex qua *risu* pro *ridens* ad puerum refertur, Grammatica quidem non respuit. Æn. I, 324. *apri cursum clamore premere*. *W.* Etiam Græcus interpres 60: Ἄρχεο, μειδιόωσαν ὁρῶν τὴν μητέρα κεδνὴν γνωρίζειν. 62 *cui non risere*

Nec deus hunc mensa, dea nec dignata cubili est.

parentes, N. h, e. arrisere. Exprimit id, quod jam dicendum erat: risum hunc matris ad puellum natum prodere lætitiam matris ex pulchro filio, inter heroas deosque aliquando locum habituro, a contrario; quæ conversio a ratione poëtica non aliena est. Quem infantem recens natum tali cum risu non excepere gremio impositum parentes, de quo nato non lætati sunt, est is ingratus et invenustus homo, diis hominibusque invisus, itaque ad deorum vitam et consortium admitti non poterit, quod puero promiserat v. 15. Designari autem recepti inter deos herois vita duabus rebus solet, convictu cum Jove et deæ alicujus conjugio. Sic de Hercule Horat. Od. IV, 8. 29. *Jovis interest optatis epulis*, idemque Heben conjugio accepit. cf. Virg. Ge. I, 31. Hæc interpretatio uti simplicissima, ita verissima est. (Siquidem sententiam generalem expressam esse statues, unde consecutio temporum plana. Ceterum positura verborum *dea nec* pro *nec dea* magna vocabulo *dea* vis additur. Eadem sede idem ausus est Juvenalis XIV, 43. *Sed nec Brutus erit, Bruti nec avunculus usquam.* Æn. IV, 696. *Nam quia nec fato merita nec morte peribat.* Eandem licentiam in vocabulis *et—et* sibi sumserunt Latini. Horat. Sat. I, 6. 11. *Et vixisse probos amplis et honoribus auctos.*—De repetitionis figura 62. vid. V, 12. *W.*)

ECLOGA V. DAPHNIS.

ARGUMENTUM.

Convenerant Mopsus et Menalcas, pastores, ille fistula, hic cantu excellens, et se ad canendum mutuo invitant. 1—19. Postquam sub antrum concesserant, prior Mopsus 20—44. Daphnidis mortem luget; inde Menalcas succedens 56—80. ejusdem Daphnidis tamquam diis ascripti laudes persequitur. Mutuis hinc sibi muneribus datis discedunt. Etiam in hujus Eclogæ allegoria exsculpenda molesti fuere interpretes. In Daphnide plerique Julium Cæsarem, ejusque necem et apotheosin (v. Vit. Virg. ad a. 712), nonnulli, jam ex antiquioribus, Maronis fratrem Flaccum, cui opinioni verba Menalcæ (Virgilii) 51. 52. jam satis obstare videntur, aut Quinctilium Cremonensem, anno 730. mortuum, aut, quod pejus etiam, Quinctilium Varum, qui in Germania 763. occubuit, item Saloninum, Pollionis filium, quæsiverunt. Quodsi altiorem, quam verborum ratio fert, sententiam quærendam putes, ad Cæsarem ut opineris Virgilium respexisse, feram equidem, modo ne singula allegorice ad tædium interpretari ausis, quia illud saltem non incommode fieri potest; quod tamen cogat nos, nihil inest. (Si ad Cæsarem, cui anno 712. a triumviris divini honores decreti sunt respexisse putes Virgilium, eum, bello Mutinensi agris vicinis haud dubie vastatis, novisque malis ex divisione agrorum, veteranis promissa, post Philippos imminentibus, hoc carmine desiderium felicitatis priorum temporum Cæsare dictatore expressisse, non incommode statues. *W.*) Nam si carmen animo ab opinione aliqua vacuo et intacto legimus, nihil aliud poëta spectasse videri debet, quam ut Idylliorum Theocriti I. et XIX. imitationem institueret, et, ut Ecloga

tertia duos pastores a conviciis ad cantum progressos, ita h. l., idque multo elegantius, duo alios pastores a mutuis laudibus ad certamen cantus procedentes induceret. Carminis argumentum sunt *Daphnidis laudes*, nobile haud dubie in vetustis carminibus pastoritiis argumentum, ut ex nonnullis Theocriti, in primis Idyll. I. et VII, 73 sqq., locis apparet. Sed noster eam materiam ita tractavit, ornavit, et amplificavit, ut generosum poëtæ epici spiritum facile in eo agnoscas; quamquam singulæ rerum imagines et characteres ex antiquissimorum carminum indole at colore ducti sunt. Locus, in quo conveniunt pastores, statim ab initio magna cum suavitate describitur; Tityro, Menalcæ servo, gregibus utriusque traditis 12. successerant antro vitis agrestis palmitibus obducto. Carmen ad annum 712. (ab aliis in initium anni 713. *W.*) referri solet. v. Vit. Virg. h. a.

MENALCAS. MOPSUS.

MEN. Cur non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
Tu calamos inflare leves, ego dicere versus,
Hic corulis mixtas inter considimus ulmos?
MOP. Tu major; tibi me est æquum parere, Menalca,
Sive sub incertas Zephyris mutantibus umbras,
Sive antro potius succedimus. Aspice, ut antrum
Silvestris raris sparsit labrusca racemis.
MEN. Montibus in nostris solus tibi certet Amyntas.
MOP. Quid, si idem certet Phœbum superare canendo?

1 *Boni—inflare—dicere.* ἀγαθοί, ἐσθλοὶ συρίζειν, ἀείδειν, h. docti, periti. Theocrit. Idyll. VIII, 4. Ἄμφω συρίσδεν δεδαημένω, ἄμφω ἀείδεν. *Convenimus* in unum locum. *Calamos leves*, fistulam tenui arundine compactam; ita junge, quia huic voci epitheton convenientius. *Arundini calamus levis* Moret. 62. tribuitur. In v. 3. 6. 12. color ductus ex Theocr. Idyll. I, 12 sqq.

4 *Major* natu. Sic *maximus* absolute Æn. VII. 532.—5 *mutantibus* eas *Zephyris* reddit rationem adjecti *incertas*, quod non pro vituperio umbræ haberi debebat, cum sit longe elegantissima rerum imago. Sic *umbræ tremulæ* apud Caipurn. Ecl. V, 101.—7 *labrusca*, vitis agrestis, ἀγριάμπελος, v. Plin. XXIII, 1. Vitibus obductæ speluncæ, utpote quæ amœnitate se commendant, passim laudantur. Habent scilicet poëtæ ex Homeri splendida descriptione antri Calypsus Odyss. ε, 68. cf. 63.—*raris* autem hic non urgendum: alias in vitio hoc esset, quod non densi sunt racemi; sed simpliciter notat naturam racemorum sive uvarum, passim e palmitibus per antri ostium serpentibus pendentium, ut per intervalla dies intret. Etiam Ecl. VII, 46 *Et quæ vos rara viridis tegit arbutus umbra. H. Aspice ut sparsit* pro sparserit. cf. IV, 52. *W.*

9 *Quid, si idem.* Aut dictum hoc cum sensu modestiæ, ut Amyntam unum omnes superare dicat, nec mirum esse, se quoque ab eo superari; aut invidiose, ut laudem æmuli, quæ eum pungit, ita elevet, ut ex audacia potius, quam artis confidentia, certare eum cum melioribus significet. *Hoc cum audere, ut se mihi æquiparet, mecum certet, nihil mirum, cum idem ille satis temerarius sit, ut vel cum diis congrediatur.* Firmes hoc ex v. 15 *tu deinde jubeto certet Amyntas. H.* Verbum *certet* v. 9., quod significatione et constructione mutata repetitum placet, conatum cum æmulatione notat. Æn. V, 194. *neque vincere certo. W.*—*Tibi certet*, pro *tecum certet. S.* Apud Theocritum dictum est sine obtrectatione et invidia IV, 8. φαντί νιν Ἡρακλῆι βίην καὶ κάρτος ἐρίσδεν.

Men. Incipe, Mopse, prior, si quos aut Phyllidis ignes,
Aut Alconis habes laudes, aut jurgia Codri.
Incipe; pascentes servabit Tityrus hædos.
Mop. Immo hæc, in viridi nuper quæ cortice fagi
Carmina descripsi et modulans alterna notavi,
Experiar; tu deinde jubeto certet Amyntas.
Men. Lenta salix quantum pallenti cedit olivæ,
Puniceis humilis quantum saliunca rosetis,
Judicio nostro tantum tibi cedit Amyntas.
Mop. Sed tu desine plura, puer; successimus antro.
Extinctum Nymphæ crudeli funere Daphnin
Flebant; vos coruli testes et flumina Nymphis;
Quum complexa sui corpus miserabile nati
Atque deos atque astra vocat crudelia mater.
Non illi pastos illis egere diebus
Frigida, Daphni, boves ad flumina; nulla neque amnem
Libavit quadrupes, nec graminis attigit herbam.
Daphni, tuum Pœnos etiam ingemuisse leones
Interitum, montesque feri silvæque loquuntur.
Daphnis et Armenias curru subjungere tigres

10 Ex Theocr. I, 19. Nil nisi nota aliqua pastoritiorum carminum argumenta h. l. memorari, et vulgaria pastorum nomina recitari puto. *Jurgia Codri*, carmen, quo is cum pastore aliquo cantu contenderat. Nomen *Codri* alicujus infra VII, 22. 26. recurrit. Male hic aut Phyllis a Demophoonte amata, aut Codrus, rex Athenarum, nominaretur. *H. incipe; pascentes;* repetitionis figura Virgilius non magis desiderium expressit, quam sententias inter se eleganter copulavit. cf. IV, 62, *W.*

14 *Alterna notavi*, per alterna, alternatim canens versiculum, et eundem mox incidens in corticem. *H.* 15 Hæc cum irrisione arrogantis Amyntæ.—16 v. Theocr. V, 92—95.—17 *saliunca*, herba ignota, *fortasse nardus Celtica. H.: Saliunca, Spikenard. S.* In comparatione species pulchra, non usus spectatur. *W.*

20 Lusus ingenii, non verus affectus ex funere vero carminis argumentum facit: luctus ex Daphnidis antiqui istius pastoris Siciliæ morte—*crudeli funere*, simplic. acerba morte.—23 *astra vocat crudelia*; dicit, ea crudelia esse; sic vulgo. Quid si *astra crudelia vocat*, h. invocat, inclamat, deos et astra incusat? *H. deos vocare* est implorare, in auxilium vocare; *deos crudeles vocare* incusare ob præmaturum filii exitum. Utra explicatio apta sit, apparet. Mater ejus fuit nympha. *W.*

24 Non pastores præ luctu armenta ad pascendum, nec post pastum ad flumina egerunt. Mosch. III, 23. 24: Nemes. II, 29 atque ea fuere impasta per illos dies.—26 *graminis herbam* pro gramine puta hic et Ovid. Met. X, 87: Liv. I, 24 dictam esse, ut *cytisi, loti*, herbam, nempe cum de virenti germine fruticis cujuscunque agitur; nisi noto poëtarum more pro herba graminea dictum malis, cum *gramen ipsum inter herbas vulgatissimum sit.* Plin. XXIV, 19.

28 *Montesque feri silvæque loquuntur.* Montibus et silvis vocem dari satis notum est, et, si *ingemuisse montes silvasque* dixisset aut *queri* aut *loqui*, eodem, cum isto, sensu, nihil offenderet. cf. v. 62. Sed hic est: *montes et sylvæ memorant, leones ingemuisse.* Itaque dicendus est poëta paullo durius expressisse idem illud, quod ante dixerat: *coruli testes et flumina Nymphis;* testantur leonum gemitus montes ex auditu. *Leones* pastorem extinctum deflere, ad luctus acerbitatem augendam magnam δεινότητα habet; nec de eo cogitandum, quod Daphnis in Sicilia obiit. At *Afros* pro epitheto ornante accipias, ut mox *Armeniæ tigres* et supra *Cydonia mala.* Circumspectius hunc colorem servasse videas Moschum in epicedio Bionis, quod ante oculos habebat Virgilius, cum Daphnidem scriberet, uti Virgilium Nemesianus Ecl. I, 72—74. *H.* Et Theocritus *leones* Daphnidis mortem deplorantes fecit I, 72. Τῆνον χὼ 'κ δρυμοῖο λέων ἀνέκλαυσε θανόντα. *W.*

29 Hæc et sqq. simpliciter ita interpre-

Instituit, Daphnis thiasos inducere Bacchi,
Et foliis lentas intexere mollibus hastas.
Vitis ut arboribus decori est, ut vitibus uvæ,
Ut gregibus tauri, segetes ut pinguibus arvis,
Tu decus omne tuis. Postquam te fata tulerunt,
Ipsa Pales agros atque ipse reliquit Apollo.
Grandia sæpe quibus mandavimus hordea sulcis,
Infelix lolium et steriles nascuntur avenæ;
Pro molli viola, pro purpureo narcisso
Carduus et spinis surgit paliurus acutis.
Spargite humum foliis, inducite fontibus umbras,
Pastores, mandat fieri sibi talia Daphnis;
Et tumulum facite, et tumulo superaddite carmen:
Daphnis ego in silvis, hinc usque ad sidera notus,
Formosi pecoris custos, formosior ipse.
MEN. Tale tuum carmen nobis, divine poëta,
Quale sopor fessis in gramine, quale per æstum
Dulcis aquæ saliente sitim restinguere rivo;

tanda sunt, ut ad augendas ejus laudes et amplificandam dignitatem Daphnidem unum ex Bacchi commilitonibus et sociis fuisse fingat, qui sacra Bacchi instituerit inter pastores, atque cærimonias in Liberalibus sollennes exhibuerit, inter quas Bacchi res gestæ, in primisque ad Indos expeditio, unde ille curru tigribus junctis rediit, repræsentari solebant. Bacchum autem curru tigribus juncto vehi, innumeris monumentis constat. cf. Montfauc. *Ant. expl.* Vol. I. tab. 158. *H.* Inde a versu 29. docemur, quam egregie Daphnis de humanitate inter pastores instituenda et promovenda meruerit, ut tanto luctu dignus fuerit habitus. Particula *et*, alia ejus merita omitti, significatur; *curru* pro currui. *W.*—30 *thiasos inducere Bacchi* accipio pro simplici *ducere* choros bacchantium, quales sæpe in anaglyphis et gemmis.—Versu 31 thyrsum describit, quem bacchantes gestabant.

32—35 Ex Theocr. VIII, 79—34. Ornavit hanc luctus descriptionem Moschus Idyll. III, 66.—*fata tulerunt*, abstulerunt. cf. IX, 51. Hom. Il. β, 302 οὓς μὴ Κῆρες ἔβαν θανάτοιο φέρουσαι.—35 *Pales et Apollo*, Nomius, *agros reliquerunt*, deliciis suis, Daphnide inquam, sibi ereptis, ut solitudinem agrorum fugerent. Summo cum affectu hæc ad jacturæ magnitudinem dolorisque gravitatem dicta sunt. *H.* Deos cum iis, quos fovent, venire et abire, poëtæ fingere solent. Tibull. II, 3, 3. 4. et II, 6, 2. 4. *W.* Cum ea morte inque agrestium deorum discessu agros summa sterilitas occupare debuit; ita versuum sequentium sententia exoritur.—36. 37 In iis sulcis, quibus *hordea*, quod hic omnino pro quovis frumenti genere dictum, serebamus, *lolium infelix* (infecundum, ut contra *felix seges*,) et *avenæ*, vani culmi vitiosi frumenti, nascuntur. *H.* Lolium, Darnel; Avenæ, Wild Oats; Narcissus, Daffodil; Paliurus, Christ's Thorn. *S.* — 38 *Pro molli viola* v. Theocr. I. 132 sq. *purpureus narcissus*, a purpureo calyce. Alii ex Diomede grammatico *purpurea* prætulerunt. cf. Theocr. I, 133.—*paliurus* fruticis spinei et rubi seu rhamni genus.

40—44 Funebrem honorem et tumulum Daphnidis incidit. *Spargite humum foliis.* Hæc, nisi de florum ac frondium sparsione exponi nequeunt. Horat. Od. III, 18, 14. *Spargit agrestes tibi* (Faune) *silva frondes.* cf. Ecl. IX, 19. Tumulum juxta fontem factum intellige. Sic in honorem defuncti pastoris, noto more, humus floribus et frondibus spargitur, ac circa tumulum arbores seruntur. cf. Nemes. I, 64 sqq.—43 Theocr. I, 120 sqq. quos versus mireris Virgilianis posthaberi. *hinc usque ad s. notus*, in pastoritio carmine non placet. At conf. Theocr. VII, 93.

45 v. Theocr. I, 1 et 7 etc.: VII, 82. 83. *H.* Præferenda videtur Probi Grammatici et codicis lectio *Tale tuum nobis carmen*, quod in vulgari positura verborum, ubi vocabulo *nobis* peculiaris vis per metrum additur, male *Menalcas* et *fessi* opponuntur. *W.*—*rivo aquæ* poëtis perpe-

Nec calamis solum æquiparas, sed voce magistrum.
Fortunate puer, tu nunc eris alter ab illo.
Nos tamen hæc quocumque modo tibi nostra vicissim
Dicemus, Daphninque tuum tollemus ad astra;
Daphnin ad astra feremus; amavit nos quoque Daphnis.
MOP. An quidquam nobis tali sit munere majus?
Et puer ipse fuit cantari dignus, et ista
Jam pridem Stimicon laudavit carmina nobis.
MEN. Candidus insuetum miratur limen Olympi
Sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.
Ergo alacris silvas et cetera rura voluptas
Panaque pastoresque tenet Dryadasque puellas:
Nec lupus insidias pecori, nec retia cervis
Ulla dolum meditantur; amat bonus otia Daphnis.
Ipsi lætitia voces ad sidera jactant
Intonsi montes; ipsæ jam carmina rupes,
Ipsa sonant arbusta deus, deus ille, Menalca;
Sis bonus o felixque tuis! en quatuor aras:
Ecce duas tibi, Daphni, duas altaria Phœbo.
Pocula bina novo spumantia lacte quot annis
Craterasque duo statuam tibi pinguis olivi;

tuum, v. Tibull. I, 1, 28. Lucret. II, 30 et Ecl. VIII, 87. *H.* nisi quod ibi proprie locutus est Maro. Vulgare esset restinguere sitim aqua rivi. cf. Pers. prol. 1. *Nec fonte labra prolui caballino.* *W.*—48 *sed etiam voce*, cantu, magistro par es. cf. v. 2. —49 cf. Theocr. I, 3. 4. 5.—51 *tollemus ad astra*, h. in cœlum et inter divos sublatum canam; nisi simplicius sit: celebrabimus, ut IX, 29 et sup. v. 43. *H.* 54. 55. Et argumentum mihi placet, et tua argumenti tractatio per laudes aliorum jam mihi nota est. *W.*

56 Jam Daphnis deus factus celebratur; itaque ei, tamquam novo numini agresti, omnia tribuuntur, quæ sive a deorum olim in terris præsentia repetebantur, sive deorum honoribus institui solebant. Locus autem longe dulcissimus: Daphnis nunc in Olympum receptus est, 56. 57; quo eventu lætatur omnis rerum natura—64; eique, tamquam deo, sacrum indicitur.—56 *Candidus*, splendens, micans, ut sidus. —58 *alacris* ratio poëtica cum *voluptas* jungi docet. *H.* Forcellini *silvas alacres* h. e. lætas junxit; de qua prolepsi Schæfer ad Theocritum p. 215. egit. *Cetera* bene adjectum; nam *rus* silvas et pascua complectitur. *W.*

60 Illa silvarum et agrorum lætitia esse non poterat sine securitate, quam per *otia* declarat. Ab hac igitur enuntiationem mutuatur poëta. Et v. 62 omnium rerum naturæ ea lætitia communis esse ponitur. Ductum autem ex Theocr. XXIV, 84. 85. videtur, ubi, Hercule inter deos recepto, lupus non amplius insidiatur hinnulo.—63 *Intonsi montes* sunt silvosi, incædui. Aliter accipies *tonsæ valles* Ge. IV, 277. *tonsa humus* Ovid. Rem. 192.—64 O Menalca, ipsa arbusta resonant: Deus, deus ille! *H.* *sonant carmina* h. e. edunt cantus, quibus Daphnin venerentur ac lætitiam prodant, ut 62 *montes lætitia voces jactare* dicuntur. *Sonare carmina* tribuitur lyræ apud Horatium Epod. IX, 5. Lætitiam illam animadvertit Menalcas: ei igitur rupes et arbusta acclamare finguntur: *deus, deus ille, Menalca.* *W.*—65 *felix* est propitius. v. Serv. et Intpp. Adde Æn. I, 330.—66 Sacrum ei annuum promittit. *duas altaria Phœbo*, duas aras, Phœbo quæ sint altaria; ut, quod discrimen inter utrumque esse proditur, poëta sequatur, Phœboque tamquam ex superis diis altare, Daphnidi heroi, aram dedicet. Non tamen placet in poëta ista grammaticum fortasse decens subtilitas.—67 *novo lacte.* v. ad Ecl. II, 22. Describit autem 67. 68. libationem, Daphnidi, tanquam heroi, faciendam, lacte, oleo et vino, qualem Theocr. V, 53. 54.—69—75. Ex multo

Et multo in primis hilarans convivia Baccho,
Ante focum, si frigus erit, si messis, in umbra,
Vina novum fundam calathis Ariusia nectar.
Cantabunt mihi Damœtas et Lyctius Ægon;
Saltantes Satyros imitabitur Alphesibœus.
Hæc tibi semper erunt, et quum sollemnia vota
Reddemus Nymphis, et quum lustrabimus agros.
Dum juga montis aper, fluvios dum piscis amabit,
Dumque thymo pascentur apes, dum rore cicadæ,
Semper honos nomenque tuum laudesque manebunt.
Ut Baccho Cererique, tibi sic vota quot annis
Agricolæ facient; damnabis tu quoque votis.
  MOP. Quæ tibi, quæ tali reddam pro carmine dona?
Nam neque me tantum venientis sibilus Austri,
Nec percussa juvant fluctu tam litora, nec quæ
Saxosas inter decurrunt flumina valles.
  MEN. Hac te nos fragili donabimus ante cicuta.
Hæc nos, Formosum Corydon ardebat Alexin,
Hæc eadem docuit, Cujum pecus? an Meliboei?
  MOP. At tu sume pedum, quod, me quum sæpe rogaret,
Non tulit Antigenes; et erat tum dignus amari;
Formosum paribus nodis atque ære, Menalca.

suaviore loco Theocr. VII, 63 sqq. adumbratum. Etiam in ceteris solennibus ac festis diebus, seu hieme seu æstate celebrandis, inter epulas sacras in Daphnidis honorem *vino libabit*.—71 *Vina Ariusia* ex promontorio et tractu Ariusio in Chio insula.—*novum nectar*; fuit scilicet vinum dulce, ut statim a vindemia ejus usus esset. *Calathus* h.l. vasis et calicis genus.—72 *Lyctius* a Lycto, urbe Cretæ. Theocr. l. c. 71—73 Inter epulas saltationes rusticæ habebuntur.

74 Duo festa insigniora memorat, festum Nympharum et lustrationis agrorum. *quum sollemnia vota reddemus Nymphis.* Id fortasse, messe facta. cf. v. 70.—*Lustratio agrorum*, sive ambarvalia, moribus quidem Romanis fiebant sub casum hiemis, jam vere sereno. v. Ge. I, 340 et ad Tibull. II, 1, pr. Fatendum tamen, ad Siculos potius ritus hæc accommodata haberi et Siculorum sacra agrestia intelligi debere. Nam Romanos sollenne Nympharum instituisse ignoramus. *H.*—76. 77 Sensus vocabuli *semper* simplici imagine: dum rerum natura eadem erit, commode enuntiatus est. cf. Tibull. I, 4, 65. 66. *W.* 77 *dum rore cicadæ* antiqua opinio. Theocr. Idyll. IV, 16: Scut. Herc. 395. *H.* De *dumque—dum* vid. VI, 67. *W.* 79. 80 Referetur Daphnis in deorum agrestium numerum. *H.* 80 *damnabis tu quoque votis; damnare voti* seu *voto*, i. e. obligare; damnare votis dicuntur dii cum ea concedendo quæ voto petuntur, voti reos faciunt atque obnoxios reddunt ad ea præstanda, quæ voto promiserint. *S.*

82 *Veniens Auster* est oriens, flare incipiens. cf. Æn. X, 99. *venturi venti.*—83 Certavit cum Theocr. I, 7. 8.—85 *ante*, quam tu me dono ornes; versus 81 respicitur. Commendat fistulam, ut magistram carminum II. et III, quorum exordia hic posita. Ita Æneis a Martiale VIII, 56, 19. exordio *Arma virumque* posito, adde ejusdem XIV, 183 laudatur. Unde conjectura haud temeraria profecta est, Virgilium ipsum sub nomine Menalcæ latere; cf. Ecl. IX, 10.—88 cf. Theocr. VI, 43. 44.

ECLOGA VI. SILENUS.

ARGUMENTUM.

In exordio Eclogæ, quæ *Varo* inscribitur, Virgilius, carmine epico haud feliciter tractato, redire se ait ad bucolicum, Vari laudibus satis profuturum. 1—12. Inde narrat, Satyros duo cum Ægle Nympha Silenum dormientem aggressos coëgisse, ut carmen diu promissum caneret. 30. Cujus argumentum mythicum summatim exponitur. 31—36. Attigerat enim Silenus fabulas cosmogoniæ; 31—40. et tempora usque ad diluvium Deucalioneum.—42. Inde ad heroum ætatem progressus, Argonautarum expeditionem, 43, 44. Pasiphaës infelicem amorem—60. poma Hesperidum et Phaëthontem—63. Grynei luci originem, Galli poëtæ laude admixta—73. Scyllam—77. denique Tereum et Philomelam—84. cecinerat. Vespere ingruente, Silenus finem canendi facit.—Felix in hujus Eclogæ argumento, a poësi bucolica non abhorrente, ejusque tractatione fuit Virgilius. Jucundissimis enim, dulcissimis, ac pulcherrimis rerum imaginibus omnis hæc narratio distincta est, ubi Silenus ex antiquissimorum poëtarum ac philosophorum rationibus originem rerum canit, atque per fabulas ornatum poëticum maxime admittentes vagatur. Non enim, quare ad Epicuri potissimum placita v. 31 sqq. referam, video: quid, quod quatuor elementa, e quibus universum ibi construitur, quæ ad Empedocleam rationem pertinent, ab Epicureorum principe Lucretio I, 717. exagitantur? Et nititur tota de Virgilio Epicureæ philosophiæ sectatore fabula fide Pseudodonati et Servii. Fuit autem antiquissima aliqua fabula de Sileni philosophia et reconditioribus disputationibus super natura et moribus. Locus erat hac de re classicus in Theopompi Thaumasiis, unde excerpta particula apud Ælian. Var. Hist. III, 18, ubi vid. Intpp. et quos laudant. Virgilium eas tantum fabulas secutum esse apparet, quæ et frequentissimæ in veterum carminibus essent, et ornatum poëticum in primis admitterent. Itaque alias disertius exponit, aliarum non nisi argumenta commemorat, et delectationi adeo studet, ut inter antiquas illas fabulas Galli sui meminerit. Quis Varus fuerit, cui hoc carmen inscriptum, cujusque Ecl. IX, 26—29, meminit, vix ad liquidum perduci posse puto, cum tot gentium, ut Quinctiliæ, Pompeiæ, Atiæ, Liciniæ, cognomen illud fuerit, neque in aliis scriptoribus de hoc Varo quidquam memoriæ proditum sit. Ex Virgilio hæc colligi possunt: fuisse Maroni illum benevolentissimum, rebus bellicis 5. 6. clarum, et magnis meritis in Mantuanos in agris eorum a militum injuria vindicandis conspicuum, pro quibus IX, 27—29. nominis immortalitas ei promittitur.

Ceterum pro *Silenus* in aliis præscriptum est *Varus*, quam inscriptionem versu 12. *Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen* male defendi video. *Varo* saltem melius conveniret, quam *Varus*.

PRIMA Syracosio dignata est ludere versu
Nostra, neque erubuit silvas habitare, Thalia.
Quum canerem reges et prœlia, Cynthius aurem
Vellit, et admonuit: Pastorem, Tityre, pingues
Pascere oportet oves, deductum dicere carmen.
Nunc ego; namque super tibi erunt, qui dicere laudes,
Vare, tuas cupiant, et tristia condere bella;
Agrestem tenui meditabor arundine Musam.
Non injussa cano. Si quis tamen hæc quoque, si quis
Captus amore leget, te nostræ, Vare, myricæ,
Te nemus omne canet; nec Phœbo gratior ulla est,
Quam sibi quæ Vari præscripsit pagina nomen.
Pergite, Pierides. Chromis et Mnasylus in antro
Silenum pueri somno videre jacentem,
Inflatum hesterno venas, ut semper, Iaccho:
Serta procul tantum capiti delapsa jacebant,
Et gravis attrita pendebat Cantharus ansa.

1 *Syracosio—versu*, Theocriteo, v. Ecl. IV, 1.—*Prima* intelligunt, significare Maronem e Romanis se primum ad tenue hoc carminis genus descendisse—2 *silvas habitare*, ad genus bucolicum refertur. v. ad Ecl. IV, pr. Adde 1, 2.—*Thalia* omnino pro Musa dicta videri potest; nisi ea proprie hic memorata est, quia bucolica ejus fidei ac præsidio credita habebantur. cf. Schol. Apoll. Rhod. III, 1.—3 *aurem vellit*, notus admonendi mos, qui etiam in gemmis expressus.—5 *deductum carmen*, tenue, ut pastoritium, esse, ex ipsa sententia apparet; a lana in filum deducta est hoc petitum. Ausus est poëta, igitur, *deductum* absolute pro *tenue* ponere. *H*. Pro, pascere ut pinguescant. *S*.

6 *Qui dicere laudes tuas cupiant*, qui carmen epicum condant. Magna vero cum venustate rem ad Vari laudes trahit, quasi hoc epici carminis argumentum constitutum habuisset. *H*.—7 *tristia*, epitheton bellorum perpetuum, nec singularem vim h. l. habet. —8. cf. I, 2.—9 *Non injussa cano*, sed ab Apolline jussa; cf. Ecl. VIII, 11 tenui ea quidem carmine; si tamen non infeliciter a me elaborata erunt, ut sint, quibus placeant, hæc ipsa quoque laudes tuas ornabunt.—10 *myricæ—nemus* pro rure et pastoribus. cf. ad v. 2. et Ecl. IV, 2. *Pagina* pro carmine ausus est hoc loco primus Virgilius. *H*. *Pagina sibi præscripsit* pro vulgari: pagina, cui præscriptum est. *W*.

13 *H*. *Pergite*, *P*. Agite, favete Musæ. *W*. *Chromis et Mnasylus*. Faunorum vel Satyrorum nomina esse necesse est. Exstant ejusmodi silvestrium horum numinum lusus passim in monumentis veterum. *H*. 14 *somno jacentem*, καθ' ὕπνον κατακλιθέντα Soph. Philoct. 30.—*Iaccho* pro vino Columella etiam X. 309. *madefactus Iaccho*. *W*. —16 *Serta procul tantum c*. Hoc in loco *procul tantum*, quo modo bene jungi possit, difficile dictu est. Omnibus expensis, ita statuo, ut Græce dictum accipiam δεικτικῶς, ut πόῤῥω τόσον, ut sæpe τόσον et τοῖον etiam apud Homerum. cf. Od. ο, 404. 450. Græcum esset: Κρατὸς ἄπο τόσσον, h. ἄποθεν τόσον, tantillum, non adeo longe. Alii *tantum* pro *modo* cum *delapsa* jungunt. (Laudatur Valer. Flacc. VIII, 289. *Et tantum dejecta suis a montibus arbor*. at ibi certe male ita accipitur *tantum*. *W*.) *capiti* Græce pro a capite. *H*. Ita Ovid. Met. VI, 592. *lateri vellera dependent*. *W*. *procul jacebant*, ut Prudent. Psychom. 687. *Scissa procul palla structum et serpente flagellum Multiplici media camporum in strage jacebant*; et *longe lapsum temone* Æn. XII, 470.—17 *gravis cantharus*, vino plenus, inquit Bur-

Aggressi; nam sæpe senex spe carminis ambo
Luserat; injiciunt ipsis ex vincula sertis.
Addit se sociam timidisque supervenit Ægle;
Ægle, Naïadum pulcherrima; jamque videnti
Sanguineis frontem moris et tempora pingit.
Ille dolum ridens: Quo vincula nectitis? inquit.
Solvite me, pueri, satis est potuisse videri.
Carmina, quæ vultis, cognoscite; carmina vobis,
Huic aliud mercedis erit. Simul incipit ipse.
Tum vero in numerum Faunosque ferasque videres
Ludere, tum rigidas motare cacumina quercus.
Nec tantum Phœbo gaudet Parnassia rupes,
Nec tantum Rhodope mirantur et Ismarus Orphea.
Namque canebat, uti magnum per inane coacta
Semina terrarumque animæque marisque fuissent
Et liquidi simul ignis: ut his exordia primis
Omnia et ipse tener mundi concreverit orbis;
Tum durare solum et discludere Nerea ponto
Cœperit, et rerum paullatim sumere formas;

mannus; malim omnino vas magnum et capax designari. *pendebat* sc. semisupinus, tantum non eversus, *attrita ansa*, frequenti usu. *H.* *Ambo* et *duo* sæpe apud veteres pro *ambos* et *duos* usurpantur. *S.*

19 *Vincula sertis.* quod Satyri illi Silenum vinciunt, ad notam antiquitatis opinionem, vates, qui canere recusent, per vincula ad id cogi posse, ei, qui Proteum a Menelao vinctum hunc ipsum Silenum ita ad Midam olim perductum recordabitur, referendum esse constabit. 21 *Jamque videnti*, expergefacto. Causam pingendi afferunt sive jocum ac petulantiam, sive honorem, quod antiquissimo more, qui deinceps in deis agrestibus perstitisse videtur, deorum simulacra minio pingebantur. cf. Ecl. X, 27. Præferendum prius, petulantiam Nymphæ repræsentari.—24 *satis est potuisse videri*, videri me vincere potuisse. *H.* Ad dicendi genus comp. Ovid. Heroid. XII, 75. *Perdere posse sat est, si quem juvet ipsa potestas.* *W.*—26 Huic *aliud mercedis erit*, vis non ingrata puellis.

27 *In numerum*, ad rhythmum saltare. *Serv.* ἐν ῥυθμῷ κατὰ ῥυθμὸν ὀρχούμενοι ad numeros, motus et gressus.—29—30 *Nec tantum*—quantum illa, quæ v. 27. 28. memorata fuerant, cantu Sileni. Non autem carminis dulcedo in modorum quærenda concentu, sed in argumenti mythici novitate et fabularum suavitate. *H. mirantur.* Usum præsentis pro perfecto in comparatione notabis. Conf. Tibull. II, 4. 55. *quidquid habet Circe.* *W.* Rhodope, et Ismarus, Thraciæ Montes. *S.*

31 Ex Apollonii Argonaut. I, 490 sqq. petitum hoc exordium. Adde Lucret. V, 456. argumentum frequens vetustissimorum carminum de rerum origine ex elementis iisque antea confusis. (*Semina* sunt *elementa* per chaos sparsa. *S.*) *Coacta* dixit semina, quæ passim per vacuum ferebantur, nunc ad quatuor rerum genera seu elementa reducta. *magnum inane*, et *anima* pro aëre, et *liquidus ignis*, Lucretiana oratio. *H. primis* h. e. elementis Lucret. IV, 187. *exordia*, quæ primum elementis coactis enata sunt. *W.* *tener orbis*, ut *teneræ res* Lucret. I, 179. 180. *Dum tempestates adsunt, et vivida tellus Tuto res teneras effert in luminis auras.* et Ge. II, 343. *Chaos enixum terras* dixit Manil. II, 13. *orbemque sub illo Infantem; primum titubantia Sidera corpus. H. tener* ad elementa cœli tenerrima retulit H. Vossius. *W.*—35 *Tum durare solum et d. Cecinit* tum, *ut* terra cœperit indurescere et solidari, atque aquas discretas et a superficie intra certos sinus et littora depulsas mari includere (cf. Lucret. V, 439. 448. 454. 488. 498 sq.) et 39 paullatim herbis arboribusque vestiri. cf. Lucret. V, 731. *H. durare*, duritiem sumere, neutrorum more; de quo usu, si idem metaphorice positum *se obfirmare* frequenter notare recordaberis, vix erit, quod dubites.

Jamque novum terræ stupeant lucescere solem,
Altius atque cadant submotis nubibus imbres;
Incipiant silvæ quum primum surgere, quumque
Rara per ignotos errent animalia montes.
Hinc lapides Pyrrhæ jactos, Saturnia regna,
Caucasiasque refert volucres furtumque Promethei.
His adjungit, Hylan nautæ quo fonte relictum
Clamassent; ut litus, Hyla, Hyla, omne sonaret;
Et fortunatam, si nunquam armenta fuissent,
Pasiphaën nivei solatur amore juvenci.
Ah, virgo infelix, quæ te dementia cepit!
Prœtides implerunt falsis mugitibus agros;
At non tam turpes pecudum tamen ulla secuta est

W. formæ rerum sunt ea, quæ exclusis aquis, in superficie telluris apparuere.—37 *stupeant—cadant* etc. tempus præsens pro præterito: canebat, ut stupuerint, ceciderint etc.; sed valet hoc ad vividiorem orationem, ut quasi in rem præsentem adducamur. Dicta vero hæc ornate pro: ut sol et cœlum factum sit. *H.* Junge, *cadant nubibus submotis altius* h. e. quæ tum altius levatæ erant. Jam cœpisse et solem splendere et pluviam decidere, canit Maro —*cadere nubibus*, ut Ovid. Met. XI, 516. *cadunt nubibus imbres.* Constructionem vid. ad Tibull. I, 6. 53. illustratam. Ceterum consecutio temporum *canebat ut—fuissent — concreverit — cœperit —stupeant*, erunt, quibus singularis prorsus videatur. Nam ad *perfectum* et *præsens* requiritur *canit* non *canebat.* Sed ubi dicta vel sensa referuntur, verbi narrandi cogitandive, unde illa pendent, vel præsens vel præteritum usurpatum est, aut usurpari potuit. Hinc quum scriptores ad id tempus, quod eligere poterant, non vero usurpaverant, verborum sequentium tempora dirigere haud cunctati sint, tot *orationis obliquæ* mutationes et variationes repetendæ sunt. *W.* —39 *Incipiant silvæ* cum primum silvæ inciperent enasci cum animantibus. *montes ignotos*, in quibus tum primum feræ vagabantur. Malunt alii ex codicibus duobus lectionem *ignaros*, idem significantem, quod *ignotos*, cf. Æneid. X, 706. Sed hic usus vocis *ignarus* pedestribus quoque scriptoribus, ut Tacito, frequens.

41 Hominum originem jam enarrare debebat; sed, et poëticam rationem et vetustissimorum philosophorum morem secutus, fabulis eam involutam exponit; quas qui singulas vult cognoscere, adeat Nasonem, etiam Apollodorum. Delectare porro narratione pueros et Æglen puellam instituerat.—*Saturni regnum* ad diversum mythorum genus ordinemque spectat, et Promethei pœna pro igni surrepto, quæ diluvio Deucalioneo anteriora sunt; sed in tali enumeratione ordinem temporum servare necesse non erat. *H.* Nec pedestres scriptores in factis breviter enumerandis ordinem accurate servarunt. cf. Tac. Ann. I, 10. p. 33. *Antonium Tarentino Brundisinoque fœdere et nuptiis sororis illectum*; ubi vid. Lipsium,, et Obss. ad Tibull. I, 3, 47. *W.*

43 Ex insignioribus antiquitatis mythis sunt Argonautica et res Herculis. Ex his unus laudatur Hylas, Argo ad Mysiam appulsa, a Nymphis raptus, et ab Hercule frustra quæsitus. *H. quo f.* ad quem fontem. Hylan sive Ascanium fluvium fuisse mythographi tradunt. *clamassent*, nomine vocassent. cf. Æn. IV, 674. *morientem nomine clamat.*—44 Et Pers: II, 23. *Hylā, Hylă.* Secunda in vocativo, ante vocalem more Græcorum corripienda, in priore verbo arsi producitur, ut Ecl. IV, 24. *Actæo Aracyntho.* Ad metri rationem et repetitionis usum compara Soph. Elect. 148. Ἃ Ἴτυν, αἰὲν Ἴτυν ὀλοφύρεται. Adde Valer. Flac. III, 596. *Rursus Hylan et rursus Hylan per longa reclamat Avia. W.* Ad antiquiores mythos referendi sunt Cretenses, inque his Europæ genus, Minos, cui nupta Pasiphaë, Solis filia, cf. Apollod. III, 1. Ejus amor tauri mirum phantasma poëticum, quod ornari poterat. *solatur amore juvenci;* elegans conversio pro eo, quod simpliciter erat: *Pasiphaës amores canit*, cf. 62; quæ fabula ad rerum præsentissimas imagines revocata apponitur.—47 *virgo* h. l., ut puella, omnino pro femina; nam nupta illa erat Minoi.—48 *falsis mugitibus.* Insania correptæ Prœti filiæ videbantur sibi in vaccas mutatæ esse, mugiebant, et aratro se jungi putabant: v. Apollod. II, 2, 2. Ad

Concubitus, quamvis collo timuisset aratrum,
Et sæpe in lævi quæsisset cornua fronte.
Ah! virgo infelix, tu nunc in montibus erras:
Ille, latus niveum molli fultus hyacintho,
Ilice sub nigra pallentes ruminat herbas,
Aut aliquam in magno sequitur grege. Claudite, Nymphæ,
Dictææ Nymphæ, nemorum jam claudite saltus,
Si qua forte ferant oculis sese obvia nostris
Errabunda bovis vestigia. Forsitan illum,
Aut herba captum viridi, aut armenta secutum,
Perducant aliquæ stabula ad Gortynia vaccæ.
Tum canit Hesperidum miratam mala puellam:
Tum Phaëthontiadas musco circumdat amaræ
Corticis, atque solo proceras erigit alnos:
Tum canit, errantem Permessi ad flumina Gallum
Aonas in montes ut duxerit una sororum;
Utque viro Phœbi chorus assurrexerit omnis;
Ut Linus hæc illi divino carmine pastor,

morbum hystericum hoc malum referendum. *H.* *Secuta.* cf. II, 65. *W.*

52 *erras,* vagaris per montes tauri amati inveniendi caussa. At ille, spreto tuo amore, tamquam superbus aliquis puer, *inter herbas ac flores* recubans etc.—54 *pallentes—herbas,* χλωρὰς, virides, jam Ecl. II, 47: III, 39: 16. *ilex* vero *nigra* a nigricante virore.—55 *claudite Nymphæ.* Ut concitatior et acrior reddatur narratio, ingeniosa orationis conversione Pasiphaë exclamans inducitur. Observari illa jubet silvæ exitus, ne taurus, quem quærit, ad stabula armentorum elabatur.—*H.* *Si—ferant,* in his consilium Pasiphaës. Usui particulæ *si,* satis crebro, εἰ cum Optativo respondet. cf. Æn. I, 181. *W*—56 *Dictææ:* a monte Cretæ Dicte.—*nemorum saltus* sunt hic aditus ad silvas, angusti fere, asperi et confragosi, quæ loca proprie *saltus* dicuntur. cf. Æn. XI, 904. 5. —58 *Errabunda bovis vestigia,* h. gressus bovis errantis; πλανοδίας βοῦς dixit Auctor hymni Homerici in Merc. 75.—60 *Gortynia stabula* a Gortyne seu Gortyna, Cretæ urbe; ut sic, spreta Pasiphaë, aliam amicam secutus, ad stabulum vaccæ perducatur, cum ille e Gnossicis armentis esset. Vix tamen cogit poëtica ratio *Gortynia* tam anguste accipere; est enim omnino ornatus caussa appositum, quia res in Creta agitur, et intelligenda stabula vaccæ nota et consueta.

61 Atalantam canit, Schœnei f. v. Ovid. Met. X, 560. Novum hoc, quod aurea poma ex Hesperidum hortis petita sunt. Potest tamen *Hesperidum mala* pro *aureis* (cf. III, 71) dixisse. Vulgatior forma est, ex agro Veneri in Cypro sacro illa fuisse apportata, cf. Ovid. l. I. 645.—*H.* —62 *musco circ.* h. canit, quemadmodum Phaëthontis sorores (solis, qui *Phaëthon* vocatus est Æn. V, 105, unde patronymicum *Phaëthontiades,* et Clymenes filiæ. *W.*) muscoso cortice circumdatæ, et in alnos, sive in *larices,* ut communis fabula fert, mutatæ fuerint. Dicunt enim poëtæ ea *fieri,* quæ *facta* narrare volebant, et tribuitur poëtæ ac vati, tamquam auctori, id, quod contigisse carmine suo exponit: ut sup. 46. *solatur* et IX, 20. *induceret.*

64 Præclarum hoc commentum ad Galli laudem. Occupatum eum in re poëtica (ad Musarum recessus errantem) duxit Musa in Heliconem, ubi totus Musarum chorus ipsi assurgit et Linus fistulam Hesiodeam donat. Habuit autem ante oculos fabulam de Hesiodo in Theog. 22 sqq. cf. Nicand. Theriac. 11. 12.—*Permessus* fl. Bœotiæ ex Helicone monte descendens. Est hic mons intell. in *Aonas* (pro *Aonios,* ut apud poëtas *Gallus* pro Gallicus. *W.*) *montes ab Aonibus,* primis Bœotiæ incolis, dictos. v. Strabo IX. p. 615. *assurrexerit,* honoris testificatio, ævo jam heroico frequentata. Il. α, 533. *H.* Notanda sunt verba *ut Linus,* sine copula adjecta. Cf. V, 77. *dum—dumque—dum.* *W.*

67 *Ut Linus.* Duplici hæc modo jungi possunt, aut *pastor carmine divino* pro

Floribus atque apio crines ornatus amaro,
Dixerit: Hos tibi dant calamos, en, accipe, Musæ,
Ascræo quos ante seni, quibus ille solebat
Cantando rigidas deducere montibus ornos.
His tibi Grynei nemoris dicatur origo,
Ne quis sit lucus, quo se plus jactet Apollo.
Quid loquar, ut Scyllam Nisi, quam fama secuta est,
Candida succinctam latrantibus inguina monstris
Dulichias vexasse rates, et gurgite in alto
Ah! timidos nautas canibus lacerasse marinis;
Aut ut mutatos Terei narraverit artus,
Quas illi Philomela dapes, quæ dona, pararit,
Quo cursu deserta petiverit, et quibus ante

carminis divini, aut *dixerit carmine divino*, quod præfero. Cur Linum *apio* coronatum dixerit, causa non constat: nisi ad argumentum lugubris cantus in ejus mortem spectat, de quo multa vel in Pausania occurrunt. *H.* Malim jungi *past. d. c.* h. e. auctor divini carminis. *W.* De Lino v. Ecl. IV, 56.—*Ascræus senex* Hesiodus, a vico Bœotiæ, Ascra. Quod vulgo Orpheo tribuitur, silvas canentem secutas esse, ad Hesiodei cantus præstantiam transfertur.

72 *Grynium*, τὸ Γρύνειον seu *Grynia*, oppidum Æolidis in Asia minore, fano et oraculo Apollinis nobile. In magnas difficultates impegit interpretes, quamquam ipsi non satis sensisse videntur, Serviana aliqua lacinia ad h. v. *Hoc autem* (quod de Gryneo nemore narratum erat) *Euphorionis continent carmina, quæ Gallus transtulit in sermonem Latinum, unde est illud in fine Ecl.* X, 50. "Ibo, et Chalcidico quæ sunt mihi condita versu Carmina." Quibus relictis, si ipsa poëtæ verba sequare, nihil aliud inde elicias, quam hæc: Gallum a Lino Musarum jussu fistulam, quæ ante Hesiodi fuerat, accepisse, qua Gryneum nemus caneret. Quo nihil aliud significari potest, nisi Gallum aut fabulam ab Hesiodo in parte aliqua τῶν ἠοιῶν memoratam tractasse, aut ad Hesiodi imitationem scripsisse opus, quo oraculi Grynei vel Apollinis Grynei fabulæ, satis magnum argumentum carminis, exponerentur.

74 *Quid loquar.* Pergit commemorare Silenii carminis argumentum, non Galli versuum, fabulas strictim percensens. Quid loquar, ut Scyllam aut ut Tereum mutatum narraverit, h. fabulas de Scylla et Tereo. Confudit duas Scyllas, alteram Nisi, Phorci alteram; quod et alii poëtæ fecere. Perizon. Animadv. hist. c. 9. De sociis Ulyssis, dum prætervehuntur, a Scylla devoratis nota fabula.—*quam fama secuta est* quam ferunt, habentem inguina succincta canibus marinis, ex alvo ejus prodeuntibus, infestasse Ulyssis ratem. Versu 75 formam monstrosam Scyllæ illustrant numi, gemmæ in Dactyl. Lippert. Mill. I, 1, 127, 128. et alia veterum monumenta. In verbis præivit Lucret. V, 890. 76 *vexasse.* habuisse hoc vocabulum paullo majoris atrocitatis significatum ap. veteres contendunt, et defendunt Virgilium, Gellius N. A. II, 6: Macrob. VI, 7: Serv. ex Probo h. l. Videtur expressisse Homericum βλάπτειν. *H.* *Dulichias* h. e. Ulyssis; *Dulichium*, sive *Dulichia*, ex Echinadibus, pro Ithaca Propertius II, 14, 4. cum aliis dixit.—Una tum Ulyssi, secundum Homerum Od. μ, 205. navis supererat. Versus 75—77. in Ciri leguntur 59—61. *W.*

80 Nota vel ex Ovid. Met. VI. extr. fabula. Poëta eos sequitur, qui Philomelam in hirundinem mutatam esse memorant quod multi fecere, ut c. Apollod. III, 14, 8. Appositis autem epulis ex Ityis filii membris paratis, (*dapes—dona*) illa cum Procne sorore statim profugit in silvas, insequente cum ferro Tereo. Hinc illud: *quo cursu deserta petiverit.* Tereo instante, sorores in aves mutantur; tum Philomela, hirundo facta, *ædes suas circumvolat*, quasi pristinæ sedis desiderio. Ciris 51 *ut—tenui conscendens sidera penna Cæruleis sua tecta supervolitaverit alis.* Ovid. Met. II, 490. *Quo cursu*—et *quibus alis* dicta eleganter pro quomodo. cf. Æn. I, 750. *Et tecta ante sua* jungenda sunt, ut apud Ovid. Met. VI, 490. *quondamque suis in agris.* Hunc in modum omnis loci difficultas tollitur. *H.* H. Vossius eos sequitur, qui Philomelam h. l. in lusciniam mutatam *tecta sua circumvolitasse ante*, quam deserta petivisset, statuerunt, et *dona* ad caput Ityis in ora patris missum refert. *cursu*,

Infelix sua tecta supervolitaverit alis?
Omnia, quæ, Phœbo quondam meditante, beatus
Audiit Eurotas, jussitque ediscere lauros,
Ille canit, pulsæ referunt ad sidera valles;
Cogere donec oves stabulis numerumque referre
Jussit et invito processit Vesper Olympo.

ut Æn. VI, 194. de volatu. *quibus alis* ad genus mutationis pertinet; membris ita transpositis pro ordine solito; quibus alis supervolitaverit, et quo cursu deserta petiverit; per particulam *ante* consecutio temporum sæpe demonstratur. vid. Pers. II, 31. *Ecce avia—cunis exemit puerum frontemque—lustralibus ante salivis expiat.* Ceterum versus 79. 80. 81. versui 78. *ut narraverit Tereum mutatum*, explicationi adjecti sunt. *W.*

83. Amavit Hyacinthum, Œbali filium, Spartanum, Phœbus. vid. Ovid. Met. X, 162 sqq. ad Eurotæ itaque, qui Laconicæ fl. est, ripas sæpe lyra cecinit.—*meditante*, canente, v. ad Ecl. I, 1. *pulsæ*, sc. vocibus, sonis, ut resonarent. *H.*—84 *Referunt*, illa *omnia. Lauros*; regionem Amyclarum ad Eurotam arboribus optimis consitam fuisse, refert Polybius V, 19.

84—86. Silenus usque ad noctem canit. Sed quam ornate hoc poëta extulit!—*numerum referre*. cf. Ecl. III, 34.—*Vesper* est Hesperus, Veneris stella.—*invito Olympo*, quod cœlum ægre ferebat, nocte ingruente carmen finiri.

ECLOGA VII. MELIBŒUS.

ARGUMENTUM.

Melibœus pastor narrat, ut, aberrantem caprum quærens, in Corydonem caprarium et Thyrsin ovium pastorem inciderit, cantu certaturos, utque Daphnidis, judicis inter illos futuri, hortatu apud eos assederit, cantantes auditurus—20. Inde Corydon primas, Thyrsis secundas partes carmine amœbæo, e dramatico genere, ita sustinet, ut, quemadmodum Ecl. III. distichis, sic jam tetrastichis seu quaternis versibus comprehensa carmina decantent, sena uterque, Corydon diversi quæque argumenti exorsus, Thyrsis similia aut contraria afferendo. Locus, in quo consederant, est amœnissimus: sub umbrosa quercu a Favonio leviter agitata, inter apum susurros, in vicinia Mincii fluvii, et quidem ea parte, qua armenta potum ducebantur. Etiam in hoc carmine putidum est referre, quas allegorias commenti sint interpretes, quum haud dubie nihil aliud spectarit poëta, quam ut ad Theocritei Idyllii VI. imitationem illud carminis amœbæi genus exprimeret, quod narratione pastoris alicujus, qui interfuerat certamini, continetur. Propertius II, 34, 67. hoc carmen respicit: *Tu canis umbrosa subter pineta Galesi Thyrsin et attritis Daphnin arundinibus. H.* Vere anni 716. hanc eclogam scriptam esse, sunt qui opinentur. *W.*

MELIBŒUS. CORYDON. THYRSIS.

Mel. Forte sub arguta consederat ilice Daphnis,
Compulerantque greges Corydon et Thyrsis in unum,
Thyrsis oves, Corydon distentas lacte capellas,
Ambo florentes ætatibus, Arcades ambo,
Et cantare pares, et respondere parati.
Huc mihi, dum teneras defendo a frigore myrtos,
Vir gregis ipse caper deerraverat: atque ego Daphnin
Aspicio. Ille ubi me contra videt: Ocius, inquit,
Huc ades, o Melibœe! caper tibi salvus, et hædi;
Et si quid cessare potes, requiesce sub umbra.
Huc ipsi potum venient per prata juvenci;
Hic virides tenera prætexit arundine ripas
Mincius, eque sacra resonant examina quercu.
Quid facerem? neque ego Alcippen, nec Phyllida habebam,
Depulsos a lacte domi quæ clauderet agnos;
Et certamen erat Corydon cum Thyrside magnum.

1 *Arguta ilice*, levi cum susurro ac murmure, seu sibilo venti, agitata. Sic Græcis arbor ᾄδει, συρίζεται, μελίζεται, ψιθυρίζει. Expressum vero hoc initium carminis ex Theocr. Idyll. VI, 1 sq. et VIII, 1 sqq. 2 *In unum*; subaudi *locum*; εἰς ἕνα χῶρον. *S.* —4 *florentes ætatibus*, ut poëta dixit, ambo florente ætate.—5 *Et cantare pares*, h. pares cantando; (Ad *cantare* noli supplere carmina; nam v. 69. *victus* declaratur *Thyrsis;* accipe illud pro canere fistula, συρίζειν. *W.*) et uterque amœbæo carmine præstans, hoc est, *paratus* ad *respondendum*, quod in eo genere difficillimum est. Similes igitur ii, qui nunc Italis *Improvisatori* dicuntur. Neque vero illud otiosum, *Arcades ambo*, cum is populus musica maxime delectatus sit; ex ipsa enim legum disciplina vid. Polyb. IV, 20. ad molliendos hominum per urbes non habitantium mores ea arte erudiebantur pueri. Itaque erant inter eos plures, qui ea excellerent.

6 *Defendo a frigore*, vindico, tegendo eas stramine, sarmentis etc., ne frigore urantur. Sed hic ea difficultas jam antiquis (vid. *Serv.*) animadversa oritur, quod æstivo tempore res hujus eclogæ agi videtur, in quo, in primis clementi Italiæ cœlo, a frigore nullus metus esse potest. Enimvero agi hic de *verno tempore*, ut statuamus, et *umbra quercus* et *arundinis teneræ* mentio, et *apum susurrus* permittit, *depulsi* vero a lacte *agni* et *distentæ lacte capellæ* etiam postulant; exitu enim auctumnali oves in Italia superiore pariunt. Adderem versus 46, 47, sed vid. ad 53. Ineunte autem vere non raro uri arbores nocturno frigore videmus; et *myrtos* frigoris impatientes esse constat; et regio ista ultra Padum frigidior. cf. Serv. ad v. 47. *H. dum defendo—deerraverat.* Ita Livius 23, 11. *dum hæc geruntur —venerat Mago.* tempora componit. Contractio in verbo *deerraverat* similis est contractioni frequenti bisyllabi *deerat.*—7 *Vir gregis ipse caper.* habet a Theocr. VIII, 49. *ipse caper deerraverat*, itaque et hædi totusque grex; hinc versu 9 *caper tibi salvus et hædi.* Animadverterat eos et in tutum locum compulerat Daphnis v. 9. Sed idem Melibœus armenta pascebat; quibus adjunctum capellarum et ovium gregem habebat. cf. v. 11. et 15. *H.* Daphnidi armenta tribuit H. Vossius, ego neutri. *W.* —12 Mincius enim non longe a Mantua lacum efficit, et palustres ripas habet. cf. Ecl. I, 49, 52, et Notas;—*sacra quercus*, respectu quercus Dodonææ; *habitæ Graiis oracula quercus* Ge. II, 16. cf. 24. Ornamenta petita ex Theocr. I, 106. 107. cf. Ecl. I, 54 sqq. 14 Curæ domesticæ urgebant, at duo præclari pastores cantu certabant. —*Depulsos a lacte agnos*, h. a matribus, v.

Posthabui tamen illorum mea seria ludo.
Alternis igitur contendere versibus ambo
Cœpere; alternos Musæ meminisse volebant.
Hos Corydon, illos referebat in ordine Thyrsis.
Cor. Nymphæ, noster amor, Libethrides, aut mihi carmen,
Quale meo Codro, concedite; proxima Phœbi
Versibus ille facit; aut si non possumus omnes,
Hic arguta sacra pendebit fistula pinu.
Thy. Pastores, hedera crescentem ornate poëtam,
Arcades, invidia rumpantur ut ilia Codro;
Aut si ultra placitum laudarit, baccare frontem
Cingite, ne vati noceat mala lingua futuro.
Cor. Sætosi caput hoc apri tibi, Delia, parvus
Et ramosa Micon vivacis cornua cervi.
Si proprium hoc fuerit, levi de marmore tota

Ecl. I, 22: III, 82, itaque infirmos et curæ diligentioris egentes.—*Et certamen erat*, h. e. certantes, qui contendebant inter se, ut Æn. V, 339 *tertia palmas Diores*, victor.—19 *alternos Musæ meminisse volebant.* Si hæc vera lectio, nec versus ab aliena manu est, in hunc modum exponenda hæc est: Musæ, *quæ amant alterna*, Ecl. III, 59. hanc legem carminis dicebant, ut alternos versus meminissent seu recitarent, h. e. ut versibus alternis canerent. *H.* Ut infinitivus *contendere* habeat, ex quo pendeat, verbum, quale est *cœpere*, h. l. necessarium est; itaque versus 19. abesse nequit. In sensus bonitate nil desiderabis, modo usum verbi *meminisse*, e Græco ductum, teneas. *Meminisse rem* est eam respicere, curare, aggredi, tractare. Hom. Od. γ, 141. Noli igitur de hoc sensu cogitare; Musæ volebant, versus aliorum aut ab ipsis olim elaboratos cantari. *W.*

21 Quæ sequuntur, parva sunt carmina, quaternorum versuum diversi singula argumenti cf. Argum. Ecl. 3. *Libethrus* fons est cum antro in Helicone. v. Strabo IX, p. 629. A. Musæ inter Nymphas referri aliis visæ sunt; at deæ loci, Nymphæ, a pastore pro Musis invocari poterant. vid. X, 1. *H.* Et Not. ad. X, 11. *proxima*, ut IX, 35. *digna canere. W.*—22 *Codrus* nomen pastoris jam sup. Ecl. V, 11.—23 *aut si non p. o.* versus facere proximos (ita explico neutrum *proxima*, absolute positum) ejus versibus, pro, si eum æquare carmine non licet; *proximus* h. l. dignitate et præstantia. cf. Obss. ad Tibull. III, 5, 3.—*sacra*, Cybelæ. Ovid. Met. X, 103. 4; aut æquare Codrum vult pastor aut omne cantus studium abjicere. Tum Thyrsis jactanter superare se Codrum pronuntiat, vel cum ejus invidia.

25 *Crescentem poëtam.* De se loqui Thyrsin puta. Obtrectat scilicet laudibus Codri.—27 *ultra placitum*, plus, quam ipsi placet h. videtur, immodice et præter veritatem me laudaverit Codrus. Est autem fascini genus notum, ut immodica laude efferantur ea, quibus quis invideat. De *baccare* vid. ad Ecl. IV, 19. *H.* Nomen *vates* venerandum esse, et superare nomen *poëta*, et hic locus, quo *vatem futurum* se jactat Thyrsis, nomine autem *poëtæ* se nunc jam dignatur, demonstrat et H. Vossius ad IX, 32, 34. recte notavit. *W.* Delia, h. l. Diana, ab insula Delos sic vocata. *Parvus* a Servio exponitur, vel *humilis*, vel *pauper*, vel *minor ætate. S.*

30 Mirantur, quod de alieno pastore agat Corydon. Sed fert carminis amœbæi ratio, ut etiam aliorum facta ac dicta exponantur. cf. Ecl. III, 90. 91. 96—99. Sequitur autem epigrammatis genus, seu votum a pastore Micone Dianæ factum, cui similia sunt in Anthologia Græca. Supplendum vero: Micon tibi *dicat*, quod, te propitia, feliciter venatus est. *H.* Epigrammatum est, plura etiam omitti. vid. Arrian. I, 16. f. *W.*—*si proprium hoc fuerit* incertam habet interpretationem, quia ex verbis non diserte apparet, quid sit illud, quod per *hoc* designetur. Cum dedicentur spolia feræ ex felici venatione, illud *hoc* antecedentibus annexum ad *felicem venatum* referas, qui prioribus versibus significatur, atque illa verba Miconi tributa interpreteris: si tam felici venatu perpetuo uti contigerit. Idque optimum mihi videtur. *H.* Nec rara sunt loca, in quibus pronomina ad rem referuntur, quam in prioribus

Puniceo stabis suras evincta cothurno.
  Thy. Sinum lactis et hæc te liba, Priape, quot annis
Exspectare sat est; custos es pauperis horti.
Nunc te marmoreum pro tempore fecimus; at tu,
Si fetura gregem suppleverit, aureus esto.
  Cor. Nerine Galatea, thymo mihi dulcior Hyblæ,
Candidior cycnis, hedera formosior alba,
Quum primum pasti repetent præsepia tauri,
Si qua tui Corydonis habet te cura, venito.
  Thy. Immo ego Sardois videar tibi amarior herbis,
Horridior rusco, projecta vilior alga,
Si mihi non hæc lux toto jam longior anno est.
Ite domum pasti, si quis pudor, ite juvenci.
  Cor. Muscosi fontes, et somno mollior herba,

magis significavit, quam elocutus est scriptor. *W.* *Proprium* aliquid dicitur, quod est perpetuum, usu et fructu certum et stabile ut Æn. VI, 872. *propria hæc si dona fuissent.* Alii apud Servium *hoc* ad gregem, quem Corydon pascebat (ita responderet, v. 35. *si fetura gregem suppleverit*), vel ad id, quod v. 21 sq. petierat, ut carmen sibi, quale Codro, contingeret, referunt; sensum autem esse: Micon tibi has exuvias cervi et apri dicavit, o Diana: at ego statuam marmoream, quod majus est, tibi ponam, si proprius ac perpetuus grex hic fuerit. At hoc minus placere potest. De *protomis* ferarum Dianæ consecratis et ex arbore suspensis nota res, et notus locus Spanhemii ad Callimach. in Dian. cf. Æn. IX, 407. 408. *H.*—29 *Sætosi caput, &c.* Junges, "O Delia (Diana) parvus Micon tibi dicat hoc caput apri sætosi et ramosa cornua vivacis cervi (*quod, te propitia, feliciter venatus est.*) Si proprium hoc fuerit (i.e. *si tam felici venatu perpetuo uti contigerit*) stabis tota de marmore levi, evincta suras puniceo cothurno." *S.*—Antiquissimo more in statuis etiam marmoreis vestitus coloribus pingi solitus: ita h. l. pedum indumentum. *Cothurno*, quod calceamentum venatorium est, Diana fere in antiquis operibus est conspicua. cf. Æn. I, 337. *evincta* aut pro vincta, aut a pede ad suras usque. cf. Æn. IV, 474. *H.* *stabis de marmore*, dedicaberis, statua tua dedicabitur marmorea. Similis est usus Græci verbi ἵστημί τινα χρυσοῦν. Plat. Phædr. p. 215. σφυρήλατος ἐν Ὀλυμπίᾳ στάθητι, ubi v. Heins. *W.*

33 Etiam hoc epigramma est, Priapi signo affixum; idque votum ei factum.—34 Idem color in Tib. I, 1, 19 sq. Sat est tibi hæc a me quotannis offerri.—35 *pro tempore*, ut tempus et res ferebant, ἐκ τῶν παρόντων, ἐνόντων, ὑπαρχόντων.—36 h. si bona ovium fetura erit.

37 *Nerine Galatea.* Nerei et Doridis filia fuit Nympha illa marina, a Polyphemo adamata, quam tamen hic ut amicam suam Corydon, ut Vesperi ad se veniat, rogat. Scilicet poëta tantum in hoc elaboravit, ut Theocriteum carmen exprimeret Idyll. XI, 19 sq., uti etiam fecit Ecl. IX, 39 sq. Sic sup. v. 26 *Arcades* pastor memorat, qui inter Mantuanos vivebat.

41—43. Cum asseveratione Thyrsis amoris sui impatientiam declarat. Per *Sardoas herbas*, batrachii s. ranunculi, (*crow-foot*,) genus intellige, cujus magnus in Sardinia erat proventus; vis ejus adeo est caustica ut, si cruda folia cuti imponantur, pustulas, ut ignis, faciant, Plin. XXV, 13; succus autem potus insanire facit, et inter alias membrorum contractiones eos oris spasmos efficit, ut ridere videantur. hinc de risu Sardonio res notissima.—*amarior*, nam δριμύτατον appellat Dioscorides; et hinc amarior *mellis Sardoi*.—42 *Ruscus* virgultum breve, acutis foliis et pungentibus. *H.* *Butcher's Broom*; *Oxymyrsine*, "Castor *oxymyrsinen* myrti foliis acutis, ex qua fiunt ruri Scopæ, *ruscum* vocavit." Plin. *S.* *alga*, herba marina vario genere, quæ tempestate in littus ejici solet. vid. ibid.—43 Quanta venus[illegible] in illo Theocr. XII, 2 οἱ δὲ ποθεῦντες ἐν ἤματι γηράσκουσι! *H.* Ovid. Her. XI, 29. *Et nox erat annua nobis.* *W.* 64 *si quis pudor.* increpat boves: pudeat vos pastos tam tarde domum procedere, et me ab amicæ amplexu distinere. *H.*

45—48 Corydon umbræ ac frigoris jucunditatem æstivo tempore, alter 49—52 hyemis lenimenta ex foco accenso prædicat. *somno mollior herba*, ex Theocr. expressum Idyll. V, 51. Add. XV, 125. *mollis somnus*,

Et quæ vos rara viridis tegit arbutus umbra,
Solstitium pecori defendite; jam venit æstas
Torrida, jam læto turgent in palmite gemmæ.
THY. Hic focus et tædæ pingues, hic plurimus ignis
Semper, et assidua postes fuligine nigri:
Hic tantum Boreæ curamus frigora, quantum
Aut numerum lupus aut torrentia flumina ripas.
COR. Stant et juniperi, et castaneæ hirsutæ;
Strata jacent passim sua quaque sub arbore poma;
Omnia nunc rident: at si formosus Alexis
Montibus his abeat, videas et flumina sicca.
THY. Aret ager; vitio moriens sitit aëris herba;
Liber pampineas invidit collibus umbras:
Phyllidis adventu nostræ nemus omne virebit,
Jupiter et læto descendet plurimus imbri.
COR. Populus Alcidæ gratissima, vitis Iaccho,
Formosæ myrtus Veneri, sua laurea Phœbo:
Phyllis amat corulos; illas dum Phyllis amabit,

sollenni epith. Ge. II, 470 non minus ac *molli herba*; hinc comparatio aucta. Ceterum v. 45—60. cum Theocrito certavit Idyll. VIII, 33 sqq.—46 *arbutus*, v. ad Ecl. III, 82. *rara* vero *umbra*, aut ut ad naturam arboris humilis nec patentis admodum respiciatur; aut ut de tempore verno cogites; aut ut *rara* tantum ad ornatum spectet, propter intervalla frondium, ut Ecl. V, 7. Dictum vero pro: *et arbute, quæ tegis eos*, h. arbuti, quæ tegitis fontes cum herba.—47 *Solstitium pecori defendite*, h. e. solstitium æstivum. cf. Not. ad Ge. I, 100, et id pro: calorem ac vim solis, æstivo solstitio, a pecore prohibete; pro vulgari: pecus a sole, adversus æstum defendite. Ex Græc. ἀμύνειν, ἀλάλκειν. cf. Horat. Od. I, 17, 3: Cic. Cat. mai. 53 *uva vestita pampinis nec modico tepore caret, et nimios solis defendit ardores. H.* Persius I, 83. *pellere capiti pericula* similiter dixit. *W.*—v. 48 *turgere* ὀργᾶν.

49 *Tædæ*, ligna, e picea seu pinu. Versus ex Theocr. XI, 51.—50 *postes fuligine n.*, utpote in paupere tugurio sine καπνοτόκη.—51 Ex Theocr. IX, 12. 13. et 19. 20. 21.—52 *numerum lupus*, ut numerato pecori parcat (numerus eum non deterret. *W.*) Ita nec torrens curat ripas, quin imbribus auctus exundet.

53 Jam supra monitum, in his carminibus, quæ per alterna eduntur, singulis tetrastichis singulas sententias memorari, inter se diversas et a variis rebus et locis petitas, uti h. l. sententiam prodit Corydon, cui nihil cum superioribus commune est. Fastoritia enim imagine petita ex Theocr. VIII, 41—49., hoc tantum eloqui vult: esse quidem ejus loci ac montis jucundissimam naturam, cum sit arboribus consitus iisque frugum plenis, at Alexidis discessu omnem istam rerum suavitatem tolli. (cf. Ecl. V, 32 sqq.) Alioqui non posset post memoratam æstatem 45. et hiemem v. 49, nunc de auctumnali tempore agi v. 53. 54, aut ab eodem pastore amor *Galateæ* v. 37. *Alexidis* v. 55 et *Phyllidis* v. 63. jactari. *Castaneæ hirsutæ* exteriori cortice seu echino. v. Calpurn. Ecl. II, 83.—54 v. Theocr. VII, 144.—*H. quaque* ex emendatione Gronovii ad Livium III, 22, 6. recepit Heynius, hoc ordine verborum; *poma sua sub quaque arbore.* H. Vossius, lectionem codicum *quæque* retinens, *sua* monosyllabum esse posse ex Lucret. III, 1038. *sis* pro *suis* ostendit. Et jam summus Bentleius de metris Terentianis post. med. contendit, epicis Latinorum licuisse *meum, tuum, suum* contrahere; unde licentiam in comicos transisse. Et latinum esse credes *poma jacent sub arbore sua.* Itaque lectionem *quæque* restituendam puto. 55 *rident. Ridere* de rebus dicitur pulchris et venustis ad aspectum. Ovid. Met. XV, 204. *florumque coloribus almus ridet ager.* In Cir. 103. *Purpureis late ridentia litora conchis.* Ecl. IV, 20. *ridenti acantho. W.*—57 *vitio aëris*, int. æstum et nimium calorem.—58 *Liber p.* aret vinea; exsiccatæ sunt nimio æstu vites, folia amiserunt. *Serv.*—60 *Jupiter* de aëre, ut Ge. II, 325, ex mythis physicis, in quibus Jupiter et Juno aërem supe-

Nec myrtus vincet corulos, nec laurea Phœbi.
THY. Fraxinus in silvis pulcherrima, pinus in hortis,
Populus in fluviis, abies in montibus altis;
Sæpius at si me, Lycida formose, revisas,
Fraxinus in silvis cedat tibi. pinus in hortis
MEL. Hæc memini, et victum frustra contendere Thyrsin.
Ex illo Corydon Corydon est tempore nobis.

riorem et inferiorem designant; quod et ipsum vereor ut pastoris ingenio accommodatum sit. *H. Jupiter plurimus* dictum est, ut Ge. I, 187. *nux plurima;* Ge. II, 166. *Italia plurima. W.*

65 *Pinus in hortis*, pinus sativa, seu domestica et hortensis, Ovidio Art. III, 692. *pinus culta*, πίτυς ἥμερος, arbos semper virens et apibus grata.

69 Operose docent viri docti per totam eclogam, quantopere in singulis versibus superior Thyrsi sit Corydon, iis tamen fere argumentis, ut, si poëta Thyrsin victorem pronuntiasset, iidem hujus judicii caussas et probationes ab iisdem locis ducturi fuisse videantur. Hoc facile perspicio, Thyrsin esse perpetuum Corydonis obtrectatorem. *H.* Thyrsin, sive laudem sui, sive suavitatem imaginum spectes, postponendum esse Corydoni docet H. Vossius. Neque tamen in illius oratione latinitatem aut ornatum desiderabis. Ceterum cum Thyrsis victus pronuntietur, vides, cur supra v. 5. *ambo* Corydon et Thyrsis, *respondere parati* dicantur, non *respondere periti*, ut male conjecit Schrader. *W.*

70 *Ex illo C.* accipiendum: ex eo tempore animo meo Corydon nobilis ille et præter omnes excellens cantu pastor habetur. Sed indignus Marone est versus.

ECLOGA VIII. PHARMACEUTRIA.

ARGUMENTUM.

DUORUM pastorum carmina, alterum ex Theocr. Idyll. III. alterum ex Idyll. II. expressum, recitantur a poëta, tamquam qui ea audierit 1—5. 62. 63. In Damonis carmine 17—61. gravis dolor et ægritudo pastoris alicujus, cui Nisa, amata puella, Mopsum rivalem prætulerat, præclare exponitur; in Alphesibœi carmine 64. ad fin. mulier Daphnin, amatorem suum, a quo se desertam esse putabat, incantationibus magicis ad se revocat. Habendi enim hi sunt lusus duorum pastorum, amores aliorum, non suos commemorantium. Utrumque carmen per se sibi constat, neque ullo ea tenentur vinculo, nisi quod a pastoribus recitantur, qui inter se certasse videntur, si quidem proprie dixit Maro v. 62 *responderit*. Artem et spiritum poëtæ in neutro carmine desideres. Nam ipsa incantationis magicæ descriptio non abhorrens ab hoc poëtices genere argumentum videri debet; recte enim et ex natura nostra, cum agrorum et silvarum solitudine mire affici animi nostri et ad religionem componi soleant, pastoribus proclivius et pronius in superstitiones et magicas rationes ingenium tribuitur.

Inscripta vero est Ecloga Asinio Pollioni v. 6—13, qui anno 714. in Illyricum exercitum ducebat, et tum sive pedestri itinere Istriam emetiebatur sive maris Illyrici oram legebat, ut ad Parthi-

nos perveniret, qui versus Macedonicos fines non longe a Dyrrhachio sedes habuere. Ad extrema enim hujus anni, quo Pollio consulatum gessit, referenda esse res videtur; nam sequenti anno VIII. Kal. Nov. triumphum de Parthinis habuit Asinius. *H.* Ruæi opinionem vid. in Vita Virg. a. 714.—Commemoratio *lyncum* v. 3., quas in Italia nusquam fuisse testatur Plinius 28, 8., cum usu *tibiæ* 21. quam pastoribus Italicis usurpatam esse negant, fecit, ut H. Vossius rem in terra peregrina agi judicaverit. Eam autem in jugis Pindi collocandam esse, idem et ex *ortu Œtæo* Hesperi v. 30, quæ verba proprie ab illo accipiuntur, et ex ritibus magicis, quippe quibus Thessalia famosa, conjecit. *W.*

DAMON. ALPHESIBŒUS.

Pastorum Musam Damonis et Alphesibœi,
Immemor herbarum quos est mirata juvenca
Certantes, quorum stupefactæ carmine lynces,
Et mutata suos requierunt flumina cursus;
Damonis Musam dicemus et Alphesibœi.
Tu mihi, seu magni superas jam saxa Timavi,
Sive oram Illyrici legis æquoris;—en, erit unquam
Ille dies, mihi quum liceat tua dicere facta?

1—4 Cantus præstantiam ita declarant poëtæ, ut pecudes, feras, inanimata etiam illo moveri et delectari dicant. X, 8. Calpurn. II, 10. (*imm. herb.* Hor. Od. I, 15, 30. *graminis immemor. W.*). Flumina requierunt *mutata suos—cursus*, græce pro mutato suo cursu; quamquam *requiescere* cum casu quarto nonnunquam jungi docent interpretes, ut in Cir. 233. *flumina requiescunt cursus.* Calpurn. Ecl. II, 15. ita expressit: *Et tenuere suos properantia flumina cursus.*—*Lyncas* vero in tali carmine, quod ad Siciliam pertinet, nolis esse memoratas.

6—13 Pollioni, a quo jussus erat v. 11. carmen bucolicum condere eclogam hanc inscribit Maro, pollicens carmen majus, quo ejus laudes comprehendat; quæ duplicis generis sunt, et rerum gestarum v. 8. et operum poëticorum v. 9. 10. Inceptam orationem deserit, interponens ἐνθουσιῶν illa: *en erit unquam—tibi desinet.* Junges: *Tu mihi—accipe carmina. H.* Interpunctionem post verba *Tu mihi*, Heynio improbatam, retinui, cum et sententia illa verba ad *accipe* referri postulet, et constructio *accipe mihi* Græco usu firmetur. Hom. Il. β, 186. δέξατό οἱ σκῆπτρον *accepit ab illo.* conf. Hermannus in Comment. de metr. Pind. quæ collegit p. 273. *W.* Abundat ex more *mihi*. In illis *seu - seu* color ductus ab invocatione deorum: quocunque in loco tu versaris. v. c. Theocr. I, 123. 4. *Timavus.* In Carnorum finibus, inter Aquileiam et Tergeste, qui tractus totus saxeus et scopulosus est, apud vicum S. Joannis, non longe a castello Duino (Tywein), complures—modo septem modo novem numerantur—ingentesque inter rupium antra aquarum fontes prosiliunt, qui post brevem cursum in unum flumen coëunt, quod, vix mille passuum viam emensum latum altumque uno ostio in mare exit. Hinc *magnus Timavus.* Vid Æn. I. 244. et ad eum locum Excurs. VII. p. 157 sqq. *superas* h. e. transcendis, Ge. III, 270. In bellum Asinium ire in argumento notatum. (Ex Ruæi, Pollionem redire statuentis, interpretatione, quam H. Vossius sequitur, *superas* significat navigando prætervehеris Istriam; cf. Æn. I, 244. Tum verba *oram legis* notant seu longius abes. Nam a Parthinis redeunti primum ora Illyrici, deinde Istriæ, ubi Timavus, legenda fuit; cf. Claud. VII. 119. Æn. I, 243. 244. *W.*) Verbis *oram legis* secundum litus navigationem esse factam ostenditur, neque aliter ex Ionio mari in interiora Adriæ navigationem institui posse, docuit Wood Ess. p. 54 sqq. cf. Æn. I, 244.—7 *en, erit unquam.* cf. ad Ecl. I, 68.—10 *Sola Sophocleo*—tragœdias tuas, Sophocle

En erit, ut liceat totum mihi ferre per orbem
Sola Sophocleo tua carmina digna cothurno?
A te principium, tibi desinet;—accipe jussis
Carmina cœpta tuis, atque hanc sine tempora circum
Inter victrices hederam tibi serpere lauros.
Frigida vix cælo noctis decesserat umbra,
Quum ros in tenera pecori gratissimus herba,
Incumbens tereti Damon sic cœpit olivæ:
DAM. Nascere, præque diem veniens age, Lucifer, almum,
Conjugis indigno Nisæ deceptus amore
Dum queror, et divos, quamquam nil testibus illis
Profeci, extrema moriens tamen alloquor hora.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mænalus argutumque nemus pinosque loquentes
Semper habet: semper pastorum ille audit amores
Panaque, qui primus calamos non passus inertes.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Mopso Nisa datur; quid non speremus amantes?

dignas, sive Sophocleam gravitatem ac majestatem exprimentes, ut IX, 35. *Vario et Cinna digna dicere.* Asinium Pollionem tragœdias composuisse, supra vidimus Ecl. III, 84. sq.—11 *tibi desinet*, carmen, Musa, in te desinet; laudes tuæ perpetuum meorum carminum argumentum erunt; ita hæc exponi malim cf. Theocr. XVII, 1.—12 Permitte, ut inter laudes tuas bellicas etiam hic ex poëtico encomio honos tibi accedat, neve Musam meam dedignare.

14 Hoc versu ornatur vulgare: Tempus erat, quum herba est gr. Ovidius Her. X, 7. 9. *Tempus erat, quo—spargitur. W.* 16 *Incumbens—olivæ.* Wartonus ita accipit, ut trunco oleæ adstantis acclinatus sit; hunc enim mœrentis hominis statum esse. Recte vero, modo usus loquendi ferret, ut *incumbere arbori* diceretur, qui ejus trunco acclinis staret vel recumberet; et alienum tum epitheton *tereti.* Enimvero nec alterum absonum, ut pedo pastor innitatur; et baculus oleagineus ex more. v. Apollon. Argon. II, 34. et sic in parte librorum Ovidii Met. II, 680. *Illud erat tempus, quo te pastoria pellis Texit, onusque fuit dextræ silvestris oliva, Alterius dispar septenis fistula cannis.*

17 *præque d.* præveniens, diem age s. adduc. Æn. II, 802. *surgebat Lucifer,—ducebatque diem.* Tum *dies almus*, ut *lux alma* Æn. I, 306. et al. est, quæ recreat, grata, jucunda Proprie sunt *alma*, quæ alunt, ut lac, nutrix, Ceres, et alia; inde quæcunque bona, benefica, utilia, jucunda, et grata sunt. Vigilarat vero noctem miser amator.—18 *Conjugis* simpl. amicæ. cf. infr. 66: Æn. IV, 536. (Conf. Broukh. ad Tibull. III, 2, 4. *W.*) *indigno amore*, h. perfido, quo pastoris fides digna non erat; puellæ perfidia.—19 *testibus illis*, ab amica, Nisa, sæpe ad amorem testandum vel jurejurando vocatis.—20 *alloquor*, incusandi eos caussa.

21 Versus intercalaris ad imitationem Theocr. I, 64: II, 17. etc. factus. *Mænalios* intell. Arcadicos, pastoritios, quales a pastoribus cani soliti in monte Arcadiæ, Mænalo; unde sqq. versus 22—24 subjicit. *H.* De *tibiæ* usu vid. Arg. *W.*—22 *loquentes*, idem quod *argutæ*, vento sonoræ; vid. Heins. cf. VII, 1. aut, quod cum Servio melius statuas, resonantes cantu; quia adjectum est: *semper pastorum ille audit amores.* 24 *non passus inertes* esse, sed iis ad canendum primus est usus, ut II, 32. docemur. *H.* Ne in pastore, cui certum est mori, versus 22—24, quibus adjectum *Mænalios* explicatur, prorsus displiceant, iis hunc mecum tribuas sensum: Mænalus infelices semper audit amores. —*W.*

26 *datur*, nuptum (ut *traditur* usurparunt *W.*); *quid non speremus amantes?* nihil non nunc exspectare licet. *Sperare*, cf. Æn. IV, 419. generali notione, ut ἔλπεσθαι. Dicta hæc cum indignatione et dolore videri possunt, ut illa v. 30, etiam cum sarcasmo.—27 *Jungentur* amore. Co-

Jungentur jam gryphes equis, ævoque sequenti
Cum canibus timidi venient ad pocula damæ.
Mopse, novas incide faces; tibi ducitur uxor;
Sparge, marite, nuces; tibi deserit Hesperus Œtam.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
O digno conjuncta viro, dum despicis omnes,
Dumque tibi est odio mea fistula, dumque capellæ,
Hirsutumque supercilium, promissaque barba,
Nec curare deum credis mortalia quemquam!
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sæpibus in nostris parvam te roscida mala,
Dux ego vester eram, vidi cum matre legentem.
Alter ab undecimo tum me jam ceperat annus;
Jam fragiles poteram a terra contingere ramos.
Ut vidi, ut perii, ut me malus abstulit error!
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc scio, quid sit Amor; duris in cotibus illum
Aut Tmaros, aut Rhodope, aut extremi Garamantes
Nec generis nostri puerum nec sanguinis edunt.

for decens ex Theocr. I, 132.—28 *ad pocula*, ad potum.

29 *novas incid. faces*, incisis lignis, seu tædas ad novam nuptam deducendam [illegible]. Epitheton *novas* ornat simpliciter.—30 *Sparge m. nuces*, qui antiquus in nuptiis Romanorum mos erat, quem poëta ad vitam pastorum traduxit. Spargebantur autem nuces, nupta jam in domum et thalamum deducta, itaque nocte jam orta, quæ tuam, inquit, in gratiam solito citius oritur; hoc enim est: *tibi d. Hesperus Œtam*. Catull. LXIV, 328. Haud dubie Græcus aliquis poëta primus hac formula proprie usus erat, qui aut in locis, Œtæis montibus subjectis, vixit, aut rem in iis locis gestam, si recte conjicio, Pelei et Thetidis nuptias, narravit; inde hoc in sollemnem poëtarum usum versum est, et quidem promiscue, modo in ortu, modo in occasu solis ac diei, cum uterque ab Hespero vel Lucifero designari soleret, ut sidus illud ab Œta in conspectum venire diceretur. Maroni prævivit Catull. 62, 7. *Œtæos ostendit noctifer ignes*. Proprie loquitur chorus Thebanorum apud Senec. Herc. F. 133. (Et hoc loco proprie loqui Damonem statuit H. Voss. vid. Arg. *W.*) Porrigitur Œtæorum montium jugum ab oriente versus occidentem. vid. Strab. IX. p. 655. Itaque in iis, qui illum tractum habitabant, fuere, quibus Veneris seu Hesperi stellæ, quoties post solis occasum in conspectum veniebat, ab Œtæis montibus oriri videri potuit heliace. cf. Culic. 202.

32 *O digno c.* cum contemtu irrisio: nam non minus rusticum et multo se deformiorem esse eum innuit, cujus caussa perjura fieri illa sustinuerat; hoc v. 35. a caussa exprimit. cf. Theocr. XI. 31. *H.* *nec—quemquam*, nec perjurii pœnam a deis metuis. *W.*

37 *roscida mala*, rore matutino aspersa, δροσόεντα. *sæpibus in n.* h. in horto prope sæpem. Adumbrata suavissima in toto hoc genere ῥῆσις ex Theocr. XI, 25—29.—39 *Alter ab un.* h. duodecimus cf. Ecl. V, 49. *me ceperat*. Uti *anni accedere*, *addi*, aut nos *ad annos pervenire*, *annos attingere*, dicimur, ita h. l. *annus capit*, *accipit*, eum, qui annum ingreditur.—41 *Ut vidi, ut p.* ex Theocr. II, 82. III, 42. cum vidi, statim amore exarsi. *error* vero pro insania, hinc pro amore; ut sæpe. *H. perii, ut me.* De vocali i non elisa vid. Not. ad III, 6 Add. vers. VIII, 44. et X, 13. *W.*

43 *Nunc scio*, sero scil. Ex Theocr. hæc Idyll. III, 15 sq.; sed multo is modestius et ex imperiti pastoris persona decentius. *cotibus* pro cautibus.—*Tmaros* Epiri mons, sub quo Dodona, Strabo VII. p. 535: *Rhodope* Thraciæ.—*Garamantes*, extremas, ut veteres credebant, Africæ supra Gætuliam partes incolens populus, quem a pastore jactari quis, quæso, ferat? cf. Ecl. IV, 36 sqq.—45 *edunt*, prodiderunt, genuerunt, ut in prosa oratione di[illegible], *H.* Etiam poet[illegible]. Et ta-

Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Sævus Amor docuit gnatorum sanguine matrem
Commaculare manus; crudelis tu quoque, mater.
Crudelis mater magis, an puer improbus ille?
Improbus ille puer; crudelis tu quoque, mater.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Nunc et oves ultro fugiat lupus: aurea duræ
Mala ferant quercus; narcisso floreat alnus:
Pinguia corticibus sudent electra myricæ;
Certent et cycnis ululæ; sit Tityrus Orpheus;
Orpheus in silvis; inter Delphinas Arion.
Incipe Mænalios mecum, mea tibia, versus.
Omnia vel medium fiant mare. Vivite silvæ:
Præceps aërii specula de montis in undas
Deferar; extremum hoc munus morientis habeto.
Desine Mænalios, jam desine, tibia, versus.
  Hæc Damon: vos, quæ responderit Alphesibœus,
Dicite, Pierides; non omnia possumus omnes.

men sup. VI, 30. *mirantur* similiter posuit Maro; nec melius *vindicat* Æn. IV, 228. Sed vid. Not. ad Tibull. II, 4, 55. *W.*

47 Haud dubie Medeam filios suos ex Jasone perfido marito mactantem respicit; cujus dum immane facinus ad Amorem refert, refugit simplicis pastoris animus horrore ad memoriam tanti sceleris; itaque ad corrigendum id, quod dixerat, subjicit: *crudelis tu quoque mater*. Etsi enim ad ultima mala impellere infelix amor possit, at tale tamen scelus nemo, nisi ipse immani ingenio sit, suscipiat. Cum tamen semel contra Amorem caussam suscepisset, neque omnem propterea ab eo culpam removeri vellet, in dubitationem incidit ita tamen, ut denique culpam utrique communem esse decernat. Hæc ut recte, uti feci, defendi posse arbitror, ita tamquam præclare dicta extolli nolim. Inest enim jejuni et inepti lusus nescio quid; nec tollitur illud si mater Venus sit.—*Improbus* vero nil aliud, quam *crudelis, sævus*, Æn. II. 80: X, 727, unde fere permutatur cum *impius*. cf. Anth. Lat. 1. p. 358. *H.* In verbis *imp. ill. p.* repetes crudelis magis. *W.*

52—56 ex Theocr. I. 132—136. Nihil est præter naturam factum, quod nunc non exspectes. 53. *aurea mala* v. ad III, 71.—54 *myricæ* v. ad Ecl. IV, 2. *H.* *pinguia* vide naturam succini ita Tacito descriptam Germ. c. 45.—*sudent* ibid. *tura balsamaque sudantur.*—55 *certent cycnis*, Græca constructio verborum certandi, a Latinis recepta. Vid. Obss. Æschyl. p. 161 sqq. Theocr. I, 136. σκῶπες ἀηδόσι γαρύσαιντο. *W.*—56 *Orpheus in s.* h. Tityrus, rudis cantu, nunc inter reliqua, quæ contra rerum naturam fient, erit alter Orpheus et Arion. Poëtica exornatione adjecit utrique determinationem ab externa aliqua ratione: uti Ecl. VII, 68.

58 *medium mare. medium* interdum non ita definite, sed paullo pinguius dici, dudum docuere viri docti; ita est altum mare. Alioquin est quod in mediis terris est; nunc agitur de illuvie aquarum terras obruentium—*vivite*, valete etc.; ducta hæc ex Theocr. I, 115—118. 59 Respicere putatur ad scopulos Leucatæ, promontorii, Sapphus jactu nobiles.—*Specula* pro cacumine, ex σκοπιά. Expressit autem Theocr. Idyll. III, 25.—60 *hoc munus*, int. carmen, quod cecinit, non mortem, quæ non posset esse *munus*. Respexit ad Theocr. III, 27 et XXIII, 20. 21. *H.* Vossius *munus* lætitiam ex morte explicans, ut acerbe dictum ad Nisam refert. Assentior. *W.* 63 *non omnia p. o.* Alphesibœi carmen, tamquam doctius, recitandum ad Musas refert. Caussam per proverbium reddit: se ei recitando non æque ac superiori carmini parem esse: *Non omnia possumus omnes.* Est autem hoc, quod sequitur, carmen ex Theocriti Pharmaceutria Idyll. II. adumbratum. Mulier aliqua venefica inducitur amatorem suum, a se abalienatum et in urbem ex agro profectum, magicis sacris ad se revocans. Loquitur vero cum Ama-

ALPH. Effer aquam, et molli cinge hæc altaria vitta,
Verbenasque adole pingues et mascula tura.
Conjugis ut magicis sanos avertere sacris
Experiar sensus; nihil hic nisi carmina desunt.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Carmina vel cœlo possunt deducere Lunam;
Carminibus Circe socios mutavit Ulixi;
Frigidus in pratis cantando rumpitur anguis.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Terna tibi hæc primum triplici diversa colore
Licia circumdo, terque hæc altaria circum
Effigiem duco; numero deus impare gaudet.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Necte tribus nodis ternos, Amarylli, colores;
Necte, Amarylli, modo; et, Veneris, dic, vincula necto.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Limus ut hic durescit, et hæc ut cera liquescit
Uno eodemque igni, sic nostro Daphnis amore.
Sparge molam, et fragiles incende bitumine lauros:

ryllide, sacrorum horum administra.

61 Apparatum sacri magici curari jubet misera amans. Stat ara; affertur aqua lustralis, coronatur ara, verbena cum ture accenditur.—*molli,* quia lanea. cf. Ge. IV, 348. Theocr. Idyll. II, 2.—65 *Verbena* modo de omni herba e sacro loco petita, modo de genere aliquo dici videtur.—*Masculum tus* vocabant veteres optimum ac præstantissimum; idem *stagonias* appellatum, in guttæ speciem rotundum: ut ex Dioscoride ac Plin. XII, 14 docent interpretes.—*adole* pro incende. Videtur *olere* ab initio notionem augendi habuisse, sed substitisse denique in uno rerum genere, quod incrementum habet continuum, seu quod continuatur, scilicet flammæ in fomite nutritæ; unde *adolere* est cremare; tum fumi et odoris ex cremata victimæ carne vel ture, unde *olere* est odorem emittere. Nonnulla de his jam in Periz. ad Sanct. p. 757. occurrere video. Grammatici in explicando voc. *adolere* nugantur. *H.* Forcellinius tamen aliam explicationem prætulit. *W.*—66 *sanos avertere—sensus.* Serv. a sanitate mutare, pervertere. Scilicet dictum pro vulgari: *ad insaniam amoris* deflectere, ut animus aberret. Theocr. l. I. v. 3. Ὡς τὸν ἐμὸν βαρὺν εὖντα φίλον καταθύσομαι ἄνδρα, *ut sacro facto incantem.*—*Conjux* simpl. amator, ut sup. 18; et sic Gr. ᾠδή, ut Theocr. *carmen* de magica formula.

69 De his teratologiis magicarum artium ad poetas plurima, ut solent fere in his munifici esse, loca collegere interpretes; v. ad Horat. Epod. V. et XVII: Lucan. VI, 420. etc.: Tibull. I, 2, 45. et h. l. Cerda aliique; itaque hic paucissimis defungi licebit.—71 *cantando* pro incantando, fascinando.—*frigidus* ex natura anguium dictum, et male alio trahitur. cf. supra. III, 93.—*rumpitur,* disrumpitur. Etiam hoc memorari solitum fuisse, uno Ovidii loco docebimus Am. II, 1, 25. *Carmine dissiliunt, abruptis faucibus, angues.* in quem sensum *rumpi* ut accipiamus, suadent sermonis ratio et usus.

74 Dum hæc loquitur, maga imagunculam, Daphnidis incertum an mulieris, manu tenere eamque tribus filis, diversi quoque coloris, circumdare putanda est. *H.* H. Vossius novem licia, terna unius coloris, intelligit, secutus Cirin 371; sed hoc vereor ut Latinitas patiatur. *Terni* pro tres Æn. V, 560. *W.*—75 *deus* universe, cum proprie sit Hecate, cui magica sacra fiunt.—77 *ternos—colores,* tria fila diversi coloris, unumquodque suo nodo, nectit, præfata: sit Veneris hoc vinculum, se velle; scilicet ut ea vim habeant devinciendi amatoris animum. Jubet eam accelerare; cf. Theocr. II, 18. 19.

80 Duas Daphnidis imagines, alteram e limo, e cera alteram, igni admoveri puta cf. Theocr. II, 28.—*sic nostro D. a.* scil. liquescat molliaturque in amorem mei, obdurescat vero et obfirmetur animo ad constantiam amoris.—82 *molam,* far et salem,

Daphnis me malus urit, ego hanc in Daphnide laurum.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Talis amor Daphnin, qualis quum fessa juvencum
Per nemora atque altos quærendo bucula lucos
Propter aquæ rivum viridi procumbit in ulva,
Perdita, nec seræ meminit decedere nocti:
Talis amor teneat, nec sit mihi cura mederi.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Has olim exuvias mihi perfidus ille reliquit
Pignora cara sui, quæ nunc ego limine in ipso,
Terra, tibi mando; debent hæc pignora Daphin.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphin.
Has herbas atque hæc Ponto mihi lecta venena
Ipse dedit Mœris; nascuntur plurima Ponto.
His ego sæpe lupum fieri et se condere silvis
Mœrin, sæpe animas imis excire sepulcris,
Atque satas alio vidi traducere messes.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.
Fer cineres, Amarylli, foras, rivoque fluenti
Transque caput jace, nec respexeris. His ego Daphnin
Aggrediar; nihil ille deos, nil carmina curat.
Ducite ab urbe domum, mea carmina, ducite Daphnin.

ut etiam Theocr. v. 18 et 21.; pro sulfure *bitumine* illitas lauros memorat. *H.* Bituminis usus erat in sacris, quæ incantamenti aut expiationis caussa diis inferis fiebant. Apud Claudianum de VI, cons. Honor. 324. *lumen* (facis lustralis) odorem *sulfure cæruleo nigroque bitumine fumat.* Hæc Forcellinius. Bitumine illitas fuisse lauros, verbis Maronis non inest. *W.*—*fragiles* Lucretii VI, 111. auctoritate a sono ex fragore explicant *crepitantes in flamma*, quod ominis loco in hac arbore observabatur. Theocr. l. I. v. 24. cf. Tibull. II, 5, 81, 83.—*in Daphnide*, ἐπὶ Δάφνιδι, in Daphnidem, quod in Daphnidem vertat, ut is eodem modo flamma amoris consumatur. vide Theocr. l. I. v. 23 sq.: Horat. Epod. V, 81. Scilicet magicæ hæ rationes fere symbolicæ sunt, quarum congruentiam et similitudinem physicum aliquem effectum habere, stultitia hominum credidit. *H.* H. Vossius proprie posita statuit verba *in Daphnide*; laurum in imaguncula cerea Daphnidis esse repositam. *W.*

85 cf. Theocr. II, 48—51. 87 *Propter aquæ rivum.* in prosa: *juxta aquam rivi.* cf. Ecl. V, 47: ad Tibull. I, 1, 28.—88 *nec seræ —decedere nocti* quasi ab ea cedere jussa; elegantius ad poëticam rationem, quam *sera nocte redire.* Locus omnino pulcherrimus, in quo Varium expressit noster, ut Macrob. docet Sat. VI, c. 2. Simillima hæc sacris magicis Æn. IV, 495 sqq. 93 *debent hæc pignora D.* exspectat hoc a defossis sub limine vestibus, ut ad eas Daphnis vel invitus retrahatur. Variavit Theocriteam rationem l. I. v. 53. 54. 59. 60. *Liminis* autem sollennis mentio in poëtica oratione, cum aut admittuntur aut admitti cupiunt, aut excluduntur amantes.—95 Lecta in *Ponto*, quæ terra pro Colchide usurpatur (cf. Juv. XIV, 104. *W.*) venena commendantur, quia Medea iis usa erat. *H.* Comprobat venenorum effectum, ut Tibullus I, 2. 45. magæ peritiam. Ad v. 98. cf Tib. I, 2. 47. ad 99. Tib. I, 8. 19. *W.*

101 Novum et fortissimum post cetera incantationis genus adgredi videtur, ut cinerem ex ara in aquam fluentem pone caput jaciat; quod partim cum expiationis, fluminis aqua viva fieri solitæ, ritu, partim cum eo more conjunctum esse puto, quo diis inferis aliquid devovetur; conf. Theocr. XXIV, 91—94. *H.* Conf. Claud. de VI, cons. Honor. 329.—*rivo* in rivum Vid. Æn. X. 683. *Jacere se fluctibus.* Ita *conjicere* construitur. *W.*—103 *nihil ille deos*, qui inter incantandum vocati erant. Quando-

Aspice; corripuit tremulis altaria flammis
Sponte sua, dum ferre moror, cinis ipse. Bonum sit.
Nescio quid certe est; et Hylax in limine latrat.
Credimus? an, qui amant, ipsi sibi somnia fingunt?
Parcite, ab urbe venit, jam parcite, carmina, Daphnis.

quidem omni magico ritu nihil adhuc effeci, experiar novissimum. Sed ecce v. 105 priorum effectum animadvertit.

105 Non necesse hæc ex alia quam veneficæ persona dici. Ipsa simul cum ministra admovere cineri manus poterat.—*Cinis corripuit tremulis flammis*, h. flammæ ex cinere moto corripuere aram, exarsere; res ominosa, ut notum.—107 *Nescio q.* est certe aliquid; evenit, quod veneficio efficere volui.

ECLOGA IX. MŒRIS.

ARGUMENTUM.

Ad urbem Mantuam hædulos deportanti Mœri, villico senio jam fracto, (qui homines et ipsi servi erant, v. sup. ad Ecl. I, 28. cf. Cic. Verr. III, 50. § 119) adjungit se in itinere Lycidas, carminum studio flagrans pastor; a quo caussam viæ rogatus Mœris calamitates suas, dominique Menalcæ injurias ac pericula inter eundum, id quod aliquantum jucunditatis habet, commemorat; cumque sermo ad Menalcæ carmina deductus esset, v. 17. recitat uterque nonnulla ex iis fragmenta ac loca, partim ex Theocrito versa, uti tota carminis forma ex ejus Idyllio septimo ducta est; partim ad temporum conditionem v. 27. et 46 sqq. accommodate a Menalca composita. Quo consilio carmen conscriptum sit, Maronisque sub Menalcæ nomine, ut supr. V. 85., fortunam et calamitatem in eo adumbratam esse, ex ipso satis manifestum fit. Virgilius, quum anno U. C. 713, agri Mantuani a veteranis, quibus Cremonenses non sufficerent, occuparentur, agellum suum beneficio Octaviani, pro quo ecloga prima gratiam retulit, primo quidem obtinuerat, illiusque incolumitatem fore perpetuam vicini crediderant. 7—10. Sed non ita multo post a militibus illis, Octaviani etiam jussa spernentibus, inscio patrono, possessionibus suis non sine magno vitæ periculo ejectus est. 2—4. 16.—*11.* Sua igitur ut recuperaret, composuit hanc eclogam Maro; atque conditionem indignam poëtæ præstantis, dum promissis confidit, miserrime bonis suis privati præclare expressit. Hæc si ponas, et cur maxima pars eclogæ 19—50 in laudibus præstantiæ poëseos Menalcæ versetur, et cur Octaviano ille Cæsarem inter deos beneficos referendo aduletur, v. 47., et Vari etiam gratiam quærat v. 27., sponte patebit. Jam

animum mihi adverte ad urbanitatem Maronis, de certis Octaviani promissis, quamquam spe firma mox sua recuperandi nititur v. 55. 67. nil memorantis, nec veteranos vehementer incusantis v. 12., et speciem præ se ferentis, se pro agro toto Mantuanorum restituendo laborare v. 27. *W.*—Alia apud Servium narrata incerta fide nituntur. —Scriptum hoc carmen eo anno, quo agri Mantuani et Cremonenses a veteranis occupati sunt, paulo post primam eclogam. (Si verum est, eclogam primam auctumno anni 713. esse conscriptam, hanc, cum de æstate agatur v. 60. in vernum anni 714. referri, cum H. Vossio velimus. *W.*) Carmen spiritum Virgilii et dignitatem epicam prodit, etsi in summa argumenti equidem non multum ingenii agnoscam.

LYCIDAS. MŒRIS.

Lyc. Quo te, Mœri, pedes? an, quo via ducit, in urbem?
Mœr. O Lycida, vivi pervenimus, advena nostri,
Quod nunquam veriti sumus, ut possessor agelli
Diceret: Hæc mea sunt; veteres migrate coloni.
Nunc victi, tristes, quoniam Fors omnia versat,
Hos illi (quod nec bene vertat) mittimus hædos.
Lyc. Certe equidem audieram, qua se subducere colles
Incipiunt, mollique jugum demittere clivo,
Usque ad aquam et veteres, jam fracta cacumina, fagos,
Omnia carminibus vestrum servasse Menalcan.
Mœr. Audieras, et fama fuit; sed carmina tantum
Nostra valent, Lycida, tela inter Martia, quantum
Chaonias dicunt, aquila veniente, columbas.
Quod nisi me quacumque novas incidere lites

1 Forma ducta ex Theocr. VII, 21 sqq; *ᾆ πόδες ἄγοιν*, Theocr. XIV, 42. *pedes* sc. ducunt. 2 *vivi pervenimus* sc. eo, ut possessor advena agelli nostri diceret; sed ellipsis dura. *H. nostri*, ut servi loquuntur; cf. 12 et I, 8. Sic *tua* v. 30. accipe.—4 *coloni.* Virgilium intelligi, docet v. 16. *W.*—5 *victi*, oppressi, afflicti, quibus id, quod victis solet, contigit, ut fundos amitterent.—*quod nec bene vertat*, quæ res in ejus perniciem vertatur. Interposita hæc, ut apud Ter. Ad. II, 2, 17. *quæ res tibi vortat male.* W.)—7 Situm agri Virgiliani puta fuisse hunc, ut ille inde a collium clivo usque ad Mincium fl. et fagos pertingeret. cf. Ecl. I, 47 sqq.—*subducere se* colles dicuntur, qui ex alto in planum deducuntur, decrescunt, iidem colles *demittunt jugum molli clivo*, cum dorsum collis molliter declive lenem ad planitiem descensum præbet. v. 9. *fracta* procella et vetustate.

13 *Aquila veniente*, irruente. In animo habuit poëta Lucret. III, 751. *tremeretque per auras Aëris accipiter fugiens, veniente columba. Chaoniæ* vero *columbæ* sollenni epitheto a Dodonæo luco et oraculo per palumbes edito. Erat autem Dodona urbs Epiri, vetustissimis temporibus a Chaonibus habitatæ. cf. Strabo VII, p. 498. C. *H. Octaviani* jussa et voluntatem veterani feroces non satis curasse videntur. *W.*—14 *quacumque* ratione; nisi augurio monitus fuissem, ut quovis modo jurgia cum veteranis in agros irrumpentibus præciderem, capitis periculum una cum hero Menalca adiissem.—*cornix* Cic. de div. I, 39. *cornix a sinistra facit ratum.*

Ante sinistra cava monuisset ab ilice cornix,
Nec tuus hic Mœris, nec viveret ipse Menalcas.
Lyc. Heu, cadit in quemquam tantum scelus? heu, tua nobis
Pæne simul tecum solatia rapta, Menalca?
Quis caneret Nymphas? quis humum florentibus herbis
Spargeret, aut viridi fontes induceret umbra?
Vel quæ sublegi tacitus tibi carmina nuper
Quum te ad delicias ferres, Amaryllida, nostras:
"Tityre, dum redeo, brevis est via, pasce capellas,
"Et potum pastas age, Tityre, et inter agendum
"Occursare capro, cornu ferit ille, caveto?"
Mœr. Immo hæc, quæ Varo nec dum perfecta canebat:
"Vare, tuum nomen, superet modo Mantua nobis,
"Mantua væ miseræ nimium vicina Cremonæ,
"Cantantes sublime ferent ad sidera cycni."
Lyc. Sic tua Cyrneas fugiant examina taxos;
Sic cytiso pastæ distendant ubera vaccæ:
Incipe, si quid habes. Et me fecere poëtam

18 *Solatia r.*, carmina erepta. *H. solatia* carmina Virgilii, quippe qui carmine quinto agricolas consolatus sit, appellari notavit H. Vossius.—*Nymph.* Daphnin flentes. *W.* —20 *Spargeret—induceret*, h. caneret, ut spargeretur—ut inducerentur; aut ut sparsa floribus esset terra, utque fontes arboribus consiti essent, uti Ecl. VI, 62. (Melius accipies *spargeret, induceret* pro: quis auctor esset carmine etc., si memineris jussa Mopsi V, 40. *spargite—inducite. W.*) Respicit autem Ecl. quintam, in primis v. 20 et 40, ubi vide. Utrumque vero dici, et *fontibus inducere umbras*, et *fontes inducere umbris*, cum per se satis constat, tum docet Burm. ad h. l.

21 *Vel quæ* scil. quis caneret ea, quæ (talia, qualia) nuper, cum caneres, ex te non sentiente addidici, quando ad Amaryllida te conferebas. *Amaryll. del. n.* Aut communem utriusque amicam dicere voluit, aut meam amicam, quod posterius magis placet. *H.* H. Vossio, Mœri canenti tribui quæ cecinerit, placet. *W.* Tum subjicitur v. 23—25 breve carmen ex Theocr. III, 3—5 ad verbum conversum.

27—29 Aliud breve carmen. Aut quis hæc caneret, quæ etc. Nexus sententiarum hic esse videtur; si modo Mantua ab interitu servata fuerit, nomen tuum per totum agrum Mantuanum celebrabitur. Sensum posteriorum ita elocutus est, ut laudes Vari cantus amantissimis cycnis, quippe quibus Mincius abundaret, Ge. II, 198. 199. celebrandas traderet. Quod enim sensum humanum tangit, id cum omni rerum natura, animata et inanimata, poëtice communicatur. *De Varo* vid. ad Ecl. VI, pr. Meritum ejus aliquod fuisse apparet in agris Mantuanorum a veteranorum injuriis vindicandis.—*superet modo M.* h. incolumis et salva sit, agris redditis; quo facto, Virgilio quoque suæ possessiones conservabantur.—28 *væ miseræ n.* Scilicet cum Cremonensium, qui Cassii et Bruti partes secuti fuerant, agri ei militum numero, cui assignati erant, non sufficerent, proximi agri Mantuani additi sunt, licet ea urbs in Augusti partibus fuisset. vid. Vitam Virg. a. 713. *H.* Martiali VIII, 56, 7. hic locus observatus est *jugera perdiderat miseræ vicina Cremonæ* (Virgilius). Ceterum usu temporis *canebat* et Lycidæ illud Varo compositum carmen innotuisse docemur. *W.*

30 *Sic* nota obtestandi formula cf. X, 4. Sensus est hic: sic apibus et gregibus tuis bene eveniat. *Incipe* canere cf. V, 10. (Add. Juv. IV, 34 *incipe, Calliope. W.*) *si quid habes*, quod memineris ex Menalca auditum, cf. 38. *Cyrneas—taxos*, Corsicanas ex Κύρνος; *taxus* omnino mellificio exitiosa; cf. Ge. IV, 47. *Cyrneas* ergo non aliter accipiendum, quam ut a notiore genere epitheton taxis dederis.—*Mel amarum* in ea insula confectum, satis notum post tot de Corsica virorum doctorum commentationes.

Pierides; sunt et mihi carmina; me quoque dicunt
Vatem pastores; sed non ego credulus illis.
Nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
Digna, sed argutos inter strepere anser olores.
MŒR. Id quidem ago, et tacitus, Lycida, mecum ipse voluto,
Si valeam meminisse; neque est ignobile carmen.
" Huc ades, o Galatea; quis est nam ludus in undis?
" Hic ver purpureum; varios hic flumina circum
" Fundit humus flores; hic candida populus antro
" Imminet, et lentæ texunt umbracula vites.
" Huc ades; insani feriant sine litora fluctus."
LYC. Quid, quæ te pura solum sub nocte canentem
Audieram? numeros memini, si verba tenerem.
MŒR. " Daphni, quid antiquos signorum suspicis ortus?
" Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum,
" Astrum, quo segetes gauderent frugibus, et quo
" Duceret apricis in collibus uva colorem.
" Insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes."
Omnia fert ætas, animum quoque. Sæpe ego longos
Cantando puerum memini me condere soles:
Nunc oblita mihi tot carmina. Vox quoque Mœrin

33—36 Theocritea VII, 37—41 sua fecit. *H.* De discrimine vocum *poëta* et *vates* vid Not. ad VII, 28. *digna* cf. VII, 22. *W.* 35 Varius nobilis Thyestæ, tragœdiæ, auctor. Donat. V. V. §. 53.—*Cinna* Smyrnam scripserat, carmen, quod decem annis elimavit, v. Catull. 95. cf. Martial X, 21.—36 *Anserem* aliquem ejus temporis poëtam, de quo Ovid. Trist. II, 435. Prop. II, 34, 48 agit, et ad quem Cic. Phil. XIII, 5 respicere putatur, hic tacite vellicari, docet Servius. Sed *inter olores* non nisi *vero anseri* locus est, et expressisse nostrum Theocritea Idyll. VII, 47. probabilius fit. *arguti* sunt canori.

39 Ex Theocr. XI, 42—49. 63 sq. cf. V, 35 sq. ductum, sed oratione variata. Nobile vero bucolici generis argumentum Polyphemus Galateæ Nymphæ amore captus. cf. Bion Idyll. XV, 3 et fragm. XII, 3. Mosch. Idyll. III, 59.—40 *ver purpureum* pro pulchro, ut notum a splendore purpuræ petitum, non a colore.—42 Frondes vitium memorat, utpote in vere.

44 Aliud Menalcæ carmen, quod Mœrin canere meminerat Lycidas,—*pura sub nocte*, serena. v. Burm.—46—50 Persuasio vulgi tum erat, stellam crinitam, quæ inter ludos D. Julio ab Augusto V. C. 711. a C. 43. (secundum H. Vossium mense Jul.) habitos apparuerat, et quam a. 1608 iterum in hominum conspectum venisse Halleius aliique docti viri opinati sunt, animam Cæsaris in cælum recepti esse. v. Sueton. Cæs. c. 88. Plin. II, 23. Dion. XLV, 7. Sen. Q. Nat. VII, 17. Ea poëta ingeniose ita utitur, ut Cæsarem inter deos ruris relatum esse fingat. cf. Ge. I, 26. 27. 42. Ceterum illam stellam in numis gemmisque conspici notum est.—47 *Dionæi*, quod Cæsar genus ab Iulo, isque ab Anchisa et Venere, ducere credebatur, mater autem Veneris *Dione*. *Julium sidus* Horat. Od. I, 12, 47.—*processit*, orta est stella. cf. sup. Ecl. VI, 86. Ejus vero stellæ ortus bonum frugum proventum portendere et maturare fingitur. *H. duceret colorem*, in se duceret, acciperet, h. e. varia fieret. Idem apud Juv. 2, 81. Similiter Ovidius dixit *trahere colorem*. *W.*—*Insere* cf. I, 74.

51 *Omnia fert ætas, animum quoque.* Memoria deficiente, puta Mœrin subito obticuisse, nec, quod cœperat, implere potuisse; itaque addit cum dolore: Omnia aufert, eripit, ætas, etiam animi vires, memoriam. Atqui sæpe ego me, dum puer essem, memini totos dies æstivos cantando exigere; nunc tot carminum oblitus sum, ipsa etiam vox me deficit.—52 *condere soles* h. e. exigere dies usque ad solis occasum. *H.*—Sic "Condere sæcla vivendo;" Stat. Theb. X, v. 54. —" Condiderant jam vota diem. Macr. L

Jam fugit ipsa; lupi Mœrin videre priores.
Sed tamen ista satis referet tibi sæpe Menalcas.
 Lyc. Caussando nostros in longum ducis amores.
Et nunc omne tibi stratum silet æquor; et omnes,
Aspice, ventosi ceciderunt murmuris auræ.
Hinc adeo media est nobis via; namque sepulcrum
Incipit apparere Bianoris. Hic ubi densas
Agricolæ stringunt frondes, hic, Mœri, canamus;
Hic hædos depone: tamen veniemus in urbem.
Aut si, nox pluviam ne colligat ante, veremur,
Cantantes licet usque, minus via lædat, eamus.
Cantantes ut eamus, ego hoc te fasce levabo.
 Mœr. Desine plura, puer, et, quod nunc instat, agamus.
Carmina tum melius, quum venerit ipse, canemus.

I, in Somn. Scip. C. 20. ad finem. *S.*—*oblita* passive, ut apud Val. Fl. I, 792. *oblitos dolores pati.*—54 *lupi Mœrin videre priores.* in prosa extulisses: obticui, subito me destituente memoria, quasi lupus me prior vidisset: ex opinione ac proverbio vulgari, cui ratio a metus subiti contactu subesse potuit. Habet et hoc a Theocr. XIV, 22.

56 *Caussando n.* caussas et excusationes afferendo differs meum desiderium canentem te audiendi. Lucret. I, 399. *Quapropter, quamvis caussando multa moreris, Esse in rebus inane tamen fateare necesse est.*—57 *æquor*, int. lacum, in quem non longe a Mantua fl. Mincius diffunditur. *H.* *æquor* de flumine placido et tranquillo. Æn. VIII, 89. 96. *W.*—*Sterni*, στορεῖσθαι, καταστορεῖσθαι, (v. c. Theocr. VII, 57.) de tranquillitate *maris* solenne. ut et *silere*, σιγᾶν ut Theocr. II, 38. Ἠνιδε σιγᾷ μεν ποντος, σιγῶντι δ' ἀῆται.—58 *ventosi ceciderunt murmuris auræ.* in soluta oratione: murmur auræ vel aura cecidit. Pro hoc diceres: *aura murmurans*, idque exquisitius *aura murmuris*. *H.* De hoc exquisito genitivi usu vid. Not. ad IV, 24 *cadere* de vento Ge. I, 354. *W.* Ante oculos habebat Theocriti suavissimum versum: τα δέ νιν καλα κύματα φαίνει Ἅσυχα καχλάζοντα. Idyll. VI, 11. 12. cf. II. 38.

60 *Bianorem* eundem cum Ocno et conditorem Mantuæ, h. l. et ad Æn. X, 198—200 Servius facit. Sed verius est, fuisse virum clarum, heroëm Mantuanorum. Maro autem vestigia pressit Theocriti VII, 10. 12.—*stringere* simplic. est decerpere, amputare. cf. ad Ecl. I, 57: Ge. II, 368.—62 *tamen veniemus*, etiamsi paullulum quiescentes dederimus operam cantilenæ.—63 *nox pluviam ne colligat ante*, cum vespera nubes in pluviam colligantur.—64 Pressit vestigia Theocr. VII, 35. 36.—65. *usque*, assidue, perseveranter. *S.* 95 *hoc fasce*, hædorum, quos portat onere.—67 *ipse* Menalcas.

ECLOGA X. GALLUS.

ARGUMENTUM.

C. Cornelius Gallus, de quo supra ad Ecl. VI, 72 actum, amicam Lycoridem habuit; quam etiam elegis celebravit, sæpe a Propertio, Ovidio, Martiale, aliisque laudatis. Servius adeo ad v. 1. hujus eclogæ et Donatus Vita § 38. libros ejus quatuor fuisse *Amorum* memorant, sub nomine *Lycoridis* editos. Is a perfida

amica desertus, magno dolore oppressus, in hoc carmine tamquam pastor aliquis in Arcadiæ montibus ac silvis, sub antro aliquo projectus, amores suos deflere fingitur. Objurgat Virgilius Musas, quod solæ non adfuerint Gallo, curis amoris confecto 8—12; cum tamen amoris et miserationis affectum testatæ sint etiam res inanimatæ, arbores, et saxa—15; tum greges cum pastoribus—20; accesserint denique consolandi caussa dei ipsi, Apollo, Silvanus, Pan. —30. Tum Gallus in questus erumpens sortem suam et infaustum amorem deplorat, querens quod sibi non fuerit conditio pastoris Arcadici, amore felici fruentis; a qua præsentem suam fortunam, ubi perdite amata Lycoris in terris longinquis alium foveat, tantopere recedere.—50. Inde subitum consilium pastoris more vivendi, fistula canendi et venandi—60; sed repente in tanto amoris æstu solatia inde nulla cernens, præsidia contra amoris vim prorsus non quærere constituit.—69. Accedit exordium cum epilogo, quibus singularem suum Galli amorem testatur Maro. Habet hoc carmen miram artem primum in eo, quod, ad majorem Galli dignitatem, omnia non modo ad vitam pastoritiam, sed ad tempora heroica, in quibus permixti mortalibus dei vivebant, relata et ex sensibus et opinionibus istorum sæculorum adumbrata sunt; quare ferre debemus, si qua paullo altiore ac graviore spiritu hic dicta reperiamus; deinde vero, quod impotentis et spreti amoris æstus ille ac furor, in omnes partes animum rapiens, ipsum legentis animum commovere videtur; quamquam hac in parte Theocriti vestigiis institit, Idyll. I, unde, quæ de Daphnide dicta sunt, in Gallum transtulit, ut multa tantum Latinis verbis reddiderit; in aliis autem cum eo certaverit; universe vero a simplicitate et venustate pastoritii carminis et Theocritea suavitate in plerisque recessit.

Jam de *Lycoride* addunt interpretes, Servio duce: fuisse ejus verum nomen *Cytheridem*, et esse eandem cum Antonii amica illa, mima, ex Ciceronis Philipp. II, 24, 25.; ad Att. X, 10 et 16.: ad Div. IX, 26. cf. Plutarch. Vita Antonii p. 74. ed. Brian.: Plin. VIII, 16. infami, cui, Volumnii Eutrapeli libertæ, nomen verum fuit *Volumnia*. Quod, quamquam de eo valde dubito, ut ferri potest, ita illud alterum, quod de temporum ratione securi, contendunt ex Servio ad v. 1, eam propterea Gallum destituisse, quod Antonium in Gallias euntem secuta sit, quo v. 22 sqq. 46 sqq. referunt, fidem non habet. Nam Cytheris anno 710. ab Antonio jam dimissa erat, vid. Cic. Philipp. II, 28. § 69.; hæc autem ecloga ante annum 717., quo Antonius in Oriente fuit, scripta non est. Nam anno 717. ineunte, M. Agrippa L. Caninio Gallo Coss., ab Agrippa consule exercitus Romanus in Gallias ductus Rhenum transiit; quo referendi versus 46. 47. 23. vid. Vit. Virg. a 717.: ex quo exercitu militem aliquem sequi potuit Lycoris, dum Gallus sub Augusto ad Pompeianas classes ab Italiæ litoribus arcendas in armis erat, aut in alia expeditione versabatur. *H.*

Extremum hunc, Arethusa, mihi concede laborem.
Pauca meo Gallo, sed quæ legat ipsa Lycoris,
Carmina sunt dicenda. Neget quis carmina Gallo?
Sic tibi, quum fluctus subterlabere Sicanos,
Doris amara suam non intermisceat undam.
Incipe; sollicitos Galli dicamus amores,
Dum tenera attondent simæ virgulta capellæ.
Non canimus surdis; respondent omnia silvæ.
Quæ nemora, aut qui vos saltus habuere, puellæ
Naides, indigno quum Gallus amore periret?
Nam neque Parnassi vobis juga, nam neque Pindi
Ulla moram fecere, neque Aonie Aganippe.
Illum etiam lauri, etiam flevere myricæ;
Pinifer illum etiam sola sub rupe jacentem
Mænalus et gelidi fleverunt saxa Lycæi;
Stant et oves circum, nostri nec pœnitet illas;

1 *Arethusam*, Nympham Ortygiæ in Sicilia, ut in carmine bucolico, pro Musa invocat. cf. Ecl. VII, 21. Quidni enim pastor Siculus, ut Pana aliosque deos agrestes, ita numina locorum invocet? Neque ideo Nymphæ mutantur in Musas. Vid. Theocr. VII, 91. Mosch. III, 77. *H.* *Concede lab.* h. e. permitte ut in extremo hoc argumento elaborem, atque in eo me adjuves. cf. VII, 22. *concedite carmen.* *W.*—2 *sed quæ legat ipsa Lycoris.* scil. ut et erubescat de levitate sua ac perfidia, et tam bonum ac constantem amatorem indigne deseruisse eam pœniteat. —4 *fluctus Sicanos*, maris Siculi, Ionii; unde *Doris amara* pro aqua salsa ac marina, (saltem pro mari. *W.*) Doris enim Oceani filia, Nerei conjux. Nota est vel ex Moschi fragm. VII, de fonte hoc Siciliæ et ejus cum Alpheo, flumine Elidis, intercursu fabula: v. Ovid. Met. V, 494. sqq. cf. Æn. III, 694. ornavit Statius Silv. I, 2, 203 sqq.: Theb. I, 271: IV, 239, ubi nostrum expressit.—6 *sollicitos amores*, qui animum sollicitum reddunt, cruciant; πολυκηδής, πολυμέριμνος; Theocr. X, 20. ὦ φρόντιστος Ἔρως.—8 *respondent*, resonant, per echo. *H.* *Respondere* cum accusativo jungitur, ut ἀποκρίνομαί τι Græce dicunt. vid. Westerh. ad Terent. Andr. V, 2. 8. *W.*

3 Sqq. Solæ Naides non affuistis Gallo mœrenti. Ex Theocr. Id. I, 66. sqq.—19 *indigno—amore*, quo dignus non erat; cum *meliore flamma*, ut Hor. Od. I, 27. 20. loquitur, dignus esset non obnoxius tam constans amator, ut a perfida et levi puella sperneretur. *H.* Parnassus, Pindus et Helicon memorantur fontium, qui in iis sunt, respectu quos Naides frequentare putandæ sunt. Non vero hic de Musis quæritur.—12 *Aonie Aganippe*, fons in Helicone, monte *Aoniæ*, quo nomine Bœotia ab Aonibus, antiquis incolis, insignata est. Forma adjectivi *Aonie* pro Acnia Græca est. Apud Silium Kal. XIV, 515. versus similiter desinit: *Ortygie Arethusa.* cf. Ecl. II, 24. *H.* Ceterum versus certe 11. 12. sensu carere mihi videntur, nisi statuas *puellas Naides* esse pro Musis. *Puellæ* appellantur Musæ innuptæ; sed ut Musæ intelligantur, necesse est accedat adjectum, ut *Pierides* apud Juv. IV, 35. *Narrate, puellæ Pierides; prosit mihi vos dixisse puellas.* Ita h. l. accedunt *Naides* h. e. fontes sacros colentes. Similis causa, cur *sorores Pierides* dixerint veteres, et *sorores Naides* vid. Culic. 18, *Pierii laticis decus—sorores Naides.* A fontibus consecratis *Musæ* et *Nymphæ* vocatæ sunt, sed, apud Latinos certe, adjecto, quo declararetur, Musas esse intelligendas. vid. VII, 21. Notatu dignum, quod ex Xantho (vid. Hist. Gr. fragm. ed. Creuzer p. 156.) servatum est: Lydos Nymphas nomine Musarum appellasse.—*Lauri, etiam* vid. Not. ad III, 6. *W.*—14. 15 Si *Mænalus* et *Lycæus*, τὸ Λύκαιον, montes Arcadiæ, Gallum deflerunt, necesse est in Arcadia tum fingi illum sola sub rupe jacentem; cui et reliqua accommodata. Ipse ibi, v. 26. et 16., Gallo adfuit.

16 *nostri nec pœnitet illas.* Omnino hanc

Nec te pœniteat pecoris, divine poëta:
Et formosus oves ad flumina pavit Adonis.
Venit et upilio; tardi venere bubulci;
Uvidus hiberna venit de glande Menalcas.
Omnes, unde amor iste, rogant, tibi? Venit Apollo;
Galle, quid insanis? inquit; tua cura Lycoris
Perque nives alium perque horrida castra secuta est.
Venit et agresti capitis Silvanus honore,
Florentes ferulas et grandia lilia quassans.
Pan, deus Arcadiæ, venit, quem vidimus ipsi
Sanguineis ebuli baccis minioque rubentem.
Ecquis erit modus? inquit. Amor non talia curat.

sententiam afferre voluisse videtur: etiam ipsi ovium greges, pascuorum immemores, tuum dolorem miserari videntur; hoc ex Theocr. l. I. v. 74. 75. Quod cum nude ponere poëtam dedeceret, adjunxit alterum, commendatos eo nomine greges esse, itaque nec petitum ab iis carminis argumentum Gallo displicere debere; ut sup. Ecl. VI, 2.—*nostri nec pœnitet illas* proprie est, contentæ sunt nobis pastoribus; tum cum vi dictum pro: gaudent nobis, cantibus nostris delectantur, et nunc etiam nobiscum lugere sortem nostram non dedignantur; nec tu aut curam eorum te indignam judica, aut in meo carmine sub pastoris persona exhiberi dedignare. Etiam Adonis pastoris munus ac nomen non detrectavit. *H. Pœnitere* de iis, quæ contemnimus. Cic. Acad. IV, 22. *Quid eum Musarchi pœnitebat? W.*—Hypallage pro "nos illarum non pœnitet:" Sic bene monet Scholi: in Horat: Lib. 1. Od. 28. *S.* 18 Est hæc de *Adonide pastore* paullo reconditior fabula; sed a Theocr. I, 109.

19 *Venit et upilio.* Ad consolandum Gallum accessere etiam pastores; et primum quidem venere ovium custodes, tum *bubulci tardi* a lento et tardo ingressu boum, quos pascunt.—20 *Uvidus h.* Venit etiam subulcus Menalcas, de quo, id quod maxime in subulcum convenit, addit: eum modo de nocte in silvis ad pastum gregis glandibus legendis vacasse. Hinc *uvidus* a rore matutino.—*hiberna glande.* In hiemem a poëtis Italis referri solet glandium colligendarum tempus v. Ge. I, 305. Sic arbutorum Ge. II, 520, ubi de hieme agitur, Lucret. V, 938. *qua nunc hiberno tempore cernis Arbuta.* Sed si hieme a glandibus colligendis Menalcas e silvis revertitur, illa, quæ memorantur in hoc carmine, Gallum sub rupe jacere v. 14, et ferulis florentibus ac liliis ornatum Silvanum venisse, huic tempori non congruunt. *H.* Hinc *hiberna* accipi video pro ea, quæ per hiemem in silvis jacuit. At *hiberna pira* apud Plin. XVI, 26. huic interpretationi non favent. *W.*—21 *unde amor iste,* h. e. a qua puella; quam puellam amas? τίνος ὦ 'γαθὲ τόσσον ἔρασσαι; v. 78.

21 *Apollo—Silvanus—Pan.* Comparari cum his possunt illa Moschi III, 26 sqq.—24. cf. v. 67. et argumentum, 24 *agresti capitis Silvanus honore,* ornatus serto e ferulis et liliis. Ita scilicet et a poëtis et in priscis monumentis Silvanus exhibetur, ut coronam ex frondibus arboreis aut grandibus floribus et arundinibus gerat, manu Ge I, 20. cupressum aut alium arboris truncum teneat. Conf. Lucret. IV, 591, quem expressisse h. l. noster videtur: Pan *Pinea semiferi capitis velamina quassans.* Eximia cum venustate porro hoc idem transtulit Columella X, 43. *Satur auctumnus quassans sua tempora pomis.* Ceterum in his versibus color ductus esse videtur ab Odyss. ω, 58 sqq. *H.* Distinctionem post *honore* in editione recentissima Heynii sublatam video. Sed vereor, ut constructio: *quassans ferulas et lilia honore cap.* h. e. corona, placeat. *Venit agresti honore capitis* dicitur, ut Æn. IV, 11. *successit* (Æneas) *forti pectore sedibus.* Durior est, ubi adjectivum deest, compositio apud Juvenalem, XI, 106. *clipeo venientis et hasta dei* mentionem facientem; quam loco Valerii Fl. I, 438. *tu medios gladio bonus ire per hostes, Euryte* defendendam esse non putabis; quippe ubi *ire gladio* idem sit ac *ferro viam patefacere. W.*—*Ferula* autem frutex, foliis fœniculo, specie et usu arundinibus, quibus pro baculis utimur, similis; Græcorum νάρθηξ. *H.*—Anglice Fennel-Giant. *S.* 27 *rubentem,* cf. sup. ad VI, 22. *Ebulum* nostris *Attich,* (dwarf-elder, dane-wort, *S.*) herbæ genus, baccas rubras, in similitudinem sambuci, *Hollunder,* (Elder. *S.*) producens. *H.* 28 *Ecquis er. modus?*

Nec lacrimis crudelis Amor, nec gramina rivis,
Nec cytiso saturantur apes, nec fronde capellæ.
Tristis at ille: Tamen cantabitis, Arcades, inquit,
Montibus hæc vestris; soli cantare periti
Arcades. O mihi tum quam molliter ossa quiescant,
Vestra meos olim si fistula dicat amores!
Atque utinam ex vobis unus, vestrique fuissem
Aut custos gregis, aut maturæ vinitor uvæ!
Certe sive mihi Phyllis, sive esset Amyntas,
Seu quicumque furor, (quid tum, si fuscus Amyntas?
Et nigræ violæ sunt, et vaccinia nigra)
Mecum inter salices lenta sub vite jaceret;
Serta mihi Phyllis legeret, cantaret Amyntas.
Hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori,
Hic nemus; hic ipso tecum consumerer ævo.
Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostes:

Deest res, cui sit modus imponendus: Intellige *furori.* Sed illam rem non raro omissam vidimus. Æn. V, 98. *Sed quis erit modus! W.*

29 *Nec lacrimis c. Amor.* Amor h. l. de deo accipiendum, si sanam sententiam conficere volumus. Amor χαιρέκακος non modo dolorem et cruciatum miserorum amantium nil curat, sed etiam ridet, ἄγρια παίσδει, ut Moschus Idyll. I, 11, voluptatemque ex eo capit; nec lacrimis amantium crudelis ejus animus unquam satiatur atque expletur, aut ad miserationem vertitur; cf. 61; id quod pastoritia rerum assimulatione ornat; Amor non magis saturatur lacrimis, ac gramen aqua etc. Color fere ut Ecl. VII, 51. 52. *Hic tantum Boreæ.*—

31 *tamen cantabitis A.* Etsi Amor talia nil curat, neque querelis meis quicquam præsidii contra ejus superbiam inest; tamen ad leniendum dolorem meum ac levandum faciet, si cantabitis *hæc*, h. e. amores meos infelices. *H.* Particula *at*, deorum adhortationibus dolorem ejus nihil levatum esse, significatur. *W.*—35 Ductus color ex Theocr. VII, 86 sq. At illud non placet, quod repente Gallus, quem pastorem in Arcadia versari credebamus, se prodit non pastorem esse; ita ut omnia de deis et pastoribus memorata aliena esse necesse sit ab ejus persona.—38 *Seu quicumque furor.* Quamcumque sive puellam sive puerum amarem, cum amplexibus tenerem sub vite, nec in amorem Lycoridis perfidæ incidissem. *H.* Notabis constructionem *Phyllis* vel *Amyntas est mihi furor* h. e. causa furoris, furioso amore a me amatur. Cf. Obss. ad Tib. II, 3. 31. *W.*—39 cf. Ecl. II. 16. ex Theocr. X, 28. sed ibi venustius et opportuniore loco.—*H.* 40 Ne *vitis* et *salices* conjunctæ cogitarentur, Heynius conjecit *salices, lenta aut.* Vossius commate post *salices* distinguendum esse censuit. *W.*—42. 43 *Hic gel.* etc. Mutata suaviter constructio pro vulgari: hic in regione amœnissima cum amata, qualis Lycoris, exigerem *ævum* h. e. ætatem totam mihi destinatam. *W.*—43 *ævo,* senectute, quod Tibull. III, 3, 8. *Inque tuo caderet nostra senecta sinu. H.* Add. Æn. X, 85. *confectus ævo. W.*

44 Ad Lycoridem hæc spectant in castra amatorem secutam: *Nunc amor te detinet. Te* ex Heumannii conjectura repositum. Nam, lectione codicum *me* retenta, Gallus amore flagrans in aliqua versatur expeditione. Et vero cum Augusto ad Pompeianas classes ab Italia arcendas in armis esse potuit. At hæc aliena sunt ab eo, qui in Arcadia inter pastores desidere fingitur. *H.* H. Vossius defendit lectionem *me*, monens, Gallum in Arcadia de amore queri, non vivere; conditionique optabili, de qua inde a versu 35. dixisset, præsentem suam opponere v. 44.—Nec verba *Nunc me detin.* cum superioribus 14. *illum—jacentem* pugnare putabis, modo recorderis, homines de conditione, in quam inciderint, quamquam *in præsentia* illam non sentientes, ita tamen loqui, ut *semper* in ea detentos. Adde quod verba *in armis* de milite proprie semper ponuntur. Num vero Lycoris ipsa militavit? Denique *insanus amor* Gallo

Tu procul a patria (nec sit mihi credere tantum!)
Alpinas, ah dura! nives et frigora Rheni
Me sine sola vides. Ah te ne frigora lædant!
Ah tibi ne teneras glacies secet aspera plantas!
Ibo, et, Chalcidico quæ sunt mihi condita versu
Carmina, pastoris Siculi modulabor avena.
Certum est in silvis, inter spelæa ferarum,
Malle pati, tenerisque meos incidere amores
Arboribus; crescent illæ, crescetis, amores.
Interea mixtis lustrabo Mænala Nymphis,
Aut acres venabor apros; non me ulla vetabunt
Frigora Parthenios canibus circumdare saltus.
Jam mihi per rupes videor lucosque sonantes
Ire; libet Partho torquere Cydonia cornu
Spicula; tamquam hæc sint nostri medicina furoris,
Aut deus ille malis hominum mitescere discat.
Jam neque Hamadryades rursum nec carmina nobis
Ipsa placent; ipsæ rursum concedite silvæ.
Non illum nostri possunt mutare labores,
Nec si frigoribus mediis Hebrumque bibamus,

furenti aptior. v. 22. *Galle, quid insanis?* Itaque *me* restitui. Ceterum verbis *amor me in armis detinet,* diligenter examinatis et illud inesse videbis, castra, ut remedium amoris, secutum esse Gallum. Nec hoc raro memoratur. *W.*—46 *nec sit mihi credere*, h. utinam liceat mihi non credere! ne cogar credere *tantum*, tantam rem, tam atrocem. (Sunt qui *procul tantum* ut ad spatium—Liv. 37, 39. *tantum* progressus —referatur, et hic et supr. VI, jungant. *W.*) Tu, ah dura, procul a patria (utinam liceat mihi non credere!) sine me, vides tantummodo nives et frigora.—*S.*

50 *Chalcidico versu*, h. Euphorionis Chalcide oriundi, sive Latine reddito, sive imitatione expresso; quod Probus firmat: Euphorion,—cujus in scribendo *colorem* secutus videtur Gallus. v. sup. ad Ecl. VI, 72. Jam ea carmina fistula canere h. e. inter pastores recitare constituit (vel colorem iis pastoritii carminis inducam. *W.*) Egregie autem misere cruciati et in omnes partes rapti animi inconstantia exprimitur. Nunc enim v. 52 in solitudinem sese abdere constituit, mox venari; tum 62. omnia ista aspernatur.—53 *Malle pati*, amores. *Pati* absolute positum pro durare malam fortunam ferendo et apud Lucan. V, 313. *disce sine armis posse pati*, aliosque.—54 *crescent illæ; crescetis amores.* Compara Ovid. Epist. V, 23. 24.

55 *mixtis—Nymphis* pro vulgari; permixtus Nymphis. cf. Bentl. ad Horat. Od. IV, 1, 22, *H. lustrabo*, peragrabo; cf. Horat. Od. III, 25, 11. Ad choreas cum Nymphis instituendas hæc retulit H. Vossius. *W.*—*acres* autem proprie de apris; h. animosos, iracundos, *θυμώδεις, θερμούς.* —Parthenius, mons Arcadiæ, memoratur, quia in Arcadia constitutus est Gallus a poëta.—58 *lucosque sonantes*, resonantes sive a latratu canum ac clamore venantium, sive omnino, cum vento silva agitatur; hoc quidem cum sermonis poëtarumque usu conjunctius.—*Cydonia* jacula a Cydonia, urbe Cretæ, *Gnossia spicula* Æn. V, 306.

60 Jam vota sua damnat, ut contra furoris sui insaniam nil valitura, et tamquam Amor mala non finiturus sit misericordia.—*hæc* a versu 49. memorata.—*H. deus ille*, Amor; vid. Not. ad Tibull. III, 6, 13. *W.*—61 *mitescere*, ad miserationem flecti atque dolores miseri amantis finire. *H.* Sequitur v. 64 *illum mutare* h. e. misericordiam ejus movere. *W.*—64 *labores*, ærumnæ et molestiæ vitæ pastoritiæ, quas, cum amorem nil sit quod animo eximere possit, se vel extremis Septentrionalis Australisve regionis partibus incassum subiturum esse ait.—65 *Nec si f.* ex Theocr. VII, 111—114. adumbrata, cf. Horat. Od. I, 22. extr. *frigoribus mediis*, media hieme, *χείματι μέσσῳ*: Thraciam si adeam, cujus gen-

Sithoniasque nives hiemis subeamus aquosæ,
Nec si, quum moriens alta liber aret in ulmo,
Æthiopum versemus oves sub sidere Cancri.
Omnia vincit Amor; et nos cedamus Amori.
Hæc sat erit, divæ, vestrum cecinisse poëtam,
Dum sedet et gracili fiscellam texit hibisco,
Pierides; vos hæc facietis maxima Gallo,
Gallo, cujus amor tantum mihi crescit in horas,
Quantum vere novo viridis se subjicit alnus.
Surgamus; solet esse gravis cantantibus umbra,
Juniperi gravis umbra; nocent et frugibus umbræ.
Ite domum saturæ, venit Hesperus, ite capellæ.

P. VIRGILII MARONIS BUCOLICON LIBER EXPLICITUS.

Sithones.—*subeamus*, duremus frigus Thraciæ. Burm. de cadente in caput magna nivis vi et copia accipit. *H.*—68 *Æthiopum versemus oves*, pro inter Æthiopes, in Æthiopia, *versare* h. l. agere, pascere, ex πολεῖν, unde αἰπόλος οἰοπόλος etc.- *liber* pars corticis interior; omnino pro cortice. –*sub sidere cancri* sub tropico. *cedamus A.* consilio amorem sanandi vel levandi desistit Gallus.

70 De se jam poëta loquitur, ad Musas conversus: hæc se lusisse pastoritio carmine v. 71; petit vero ab iis, ut, quæ ipse minima in Galli honorem fecerit, ipsæ faciant, ut pro maximis Gallo sint, h. eam et gratiam et dignitatem habeant, quam carmina gravia. *H.* *dum sedet*, præsens interpositum pertinet ad *cecinisse*, ut Æn. X, 55—58. *W.* *Fiscella*, calathus in usum cogendi lactis. cf. Tibull. II, 3. 15. De *hibisco* v. sup. II, 30.—73. 74 *Gallo, cujus amor.* cujus in dies magis amore teneor.—*viridis se subjicit alnus*, tenera crescit, cf. Ge. II, 19. est ab iis, quæ se attollunt, sursum erigunt, emicant, ductum; hæc enim *se subjicere* dicuntur, Ge. IV, 385. Ab eadem re duxit imaginem famæ Horat. Od. I, 12. 45, *Crescit, occulto velut ævo, Fama Marcelli.*

75 *gravis*—*umbra*, nociva: physicis de caussis, ut rheumatismos arcessat nimio calore solutis membris cf. Lucret. VI, 783 sqq. *Juniperi* vero molestæ exhalationes, in primis sub noctem.—76 *nocent et frugibus umbræ*, cf. Ge. I, 121. 156. 7. —17 *venit Hesperus*, in conspectum venit, sole occidente, oritur. cf. ad Ecl. VIII, 30: IX, 47; alias *surgit*, ut Horat. Carm. II, 9. 10. *Vespero surgente*, et *surgentibus astris* pro vesperi Ge. I, 440.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON*

LIBER PRIMUS.

AD C. CILNIUM MÆCENATEM.

ARGUMENTUM.

Georgica, seu de *re rustica* præcepta, arationem, arborum, vitium in primis et olearum, culturam, pastionem, et mellificium, e Romanorum notione complectuntur. Ordinem dicendorum ducit *propositio* et *argumentum* operis v. 1—5. Inde *invocatio* numinum agrestium cum ipso Cæsare Augusto—42. Tum de *prima* operis rustici parte, quæ est de *Aratione exponit:* ac primum quidem, *quando* illa incipienda sit.—49. Ante omnia *cœli solique natura* est exploranda —63 unde *leges culturæ diversæ* proficiscuntur, in primis *arationis* —99. et *sationis*—121. Cum in his multum laboris et ærumnæ tolerandum sit, *digreditur* ad *caussas* hujus rei *mythicas* inde a Saturni ætate—159. Inde de *instrumento rustico*—175.; tum *de aliis ad opus rusticum faciendum curandis,* in his de area ad terenda grana paranda—186.; judicium de futuro anni proventu unde facere liceat —192. de semine medicando—196. de seminum delectu faciendo—203. Sequitur locus *de temporibus operum rusticorum* diserte tractatus. Tempus sationis—230. *Digressio* de solis cursu annuo et

* Hesiodi opus, Ἔργα καὶ Ἡμέραι inscriptum, imitatione a Virgilio expressum esse, fuerunt, qui, loco Ge. II, 176. *Ascræumque cano Romana per oppida carmen,* usi affirmarent. Cf. Macrob. V, 2. Falso: nam vix tribus vel quatuor locis Hesiodeæ sententiæ a Marone sunt redditæ; carminum ipsorum forma non convenit; diversa utriusque indoles et natura, diversum consilium. Hesiodus non Georgica, h. e. de re rustica, scripsit aut scribere voluit, sed totius vitæ rusticæ, qualis tum erat, conjunctæ illius vel maxime cum agricolatione, rationes tradere, prudentiæ insuper et morum præcepta proponere. Quod autem *Ascræum carmen* appellat opus suum Virgilius, id eo pertinet, quod in simili fere genere illud versatur. Ceterum de consilio, quo ad Georgica componenda agressus sit Maro, et de tempore, quo illa composuerit, vid. Vit. V. a. 717. 724.

quatuor anni tempestatibus—256. Quæ curanda sint tempore pluvio —267.; diebus festis—275. Dierum lunarium, qui fausti vel infausti sint, observatio—286; nonnulla noctu melius tractanda—296.; alia per calorem æris—alia hieme—310. Ita viam sibi parat ad duas *anni tempestates* poëtica arte describendas, alteram *auctumni*, alteram *veris ineuntis*, utramque *procellosam;* observanda itaque esse earum tempora—336., et religionibus deos exorandos—350. Esse etiam certa tempestatum per vices succedentium *prognostica*. In his exponendis et ordinandis copiosus est poëta—463. Multo ornatius est episodium, ad quod aditum sibi struxit, de *prodigiis*, Julii Cæsaris nece facta, bellum civile subsecutum portendentibus—497. Subjunguntur *vota* pro Augusto ad fin.

Quid faciat lætas segetes, quo sidere terram
Vertere, Mæcenas, ulmisque adjungere vites
Conveniat: quæ cura boum, qui cultus habendo
Sit pecori; apibus quanta experientia parcis;
Hinc canere incipiam. Vos, o clarissima mundi
Lumina, labentem cœlo quæ ducitis annum,

1 Primis quatuor versibus argumentum operis exponitur: *agricultura et rusticatio* lib. I; *vitium et omnino arborum cultura* lib. II; *res pecuaria* lib. III; *res apiaria* lib. IV. Primo versu Hesiodei operis titulum ἔργα καὶ ἡμέραι expressum esse, jam Servius monuit: *quo opere et quibus temporibus ager colendus sit.*—Est autem ad ornatum verborum ab initio statim attendendum. Ait agere se velle primo loco de agri et vitium cultura, *lætas segetes:* Hesiod. Ἔργ. 775. εὔφρονα καρπὸν dixerat. Cicero de Or. III, c. 38 lætas segetes *etiam rustici dicunt; quod enim declarari vix proprio verbo potest, id translato quum est dictum, illustrat id, quod intelligi volumus, ejus rei, quam alieno verbo posuimus, similitudo. Vites* pro omni arborum genere ponit. In his: *ulmisque adjungere vites* secundum Italiæ situm locutus est, in qua vites altius elevantur. *Serv.* —3 De re pecuaria agam; *qui cultus habendo sit pecori* pro vulgari: quæ cura sit pecoris quod quis possidet, sive alit. Sollemne vero in re pecuaria est *habere;* hinc pro ornatu adjectum *habendo.*—*cultus*, pro cura; ut Cic. ne N. D. II, c. 63. § 158. *quæ quidem* (oves) *neque ali, neque sustentari, neque ullum fructum edere ex se, sine* cultu hominum et curatione, *potuissent.*—4 *quanta* h. quæ *experientia*, scil. apibus habendis, ad mellificium necessaria sit: pro *cura* subjunxit aliud, quod cultui apum accommodatum est *experientiam* et usum, quo mellificationis ratio valde exculta est. cf. Ge. IV, 315. 316. *Quis deus hanc, Musa, quis nobis extudit artem? Unde nova ingressus* hominum experientia *cepit? H. Parcis.* Apum commune Epitheton. *Parca laborat apis.* Mart. *Cæterum præparcæ et quæ alioquin prodigas atque edaces, non secus ac pigras et ignavas, proturbent. Plin. S.*—5 *Hinc*, post bucolica, aiunt. Omnino initium designat; alias *nunc.* Quæ sequitur invocatio deorum rusticorum, est haud dubie inter ornatissima ac splendidissima loca carminis.

6 *Labentem cælo quæ ducitis annum*, h. quorum decursu tempora anni efficiuntur. Cf. Lucret. V, 1435—38 *Sidera annum*, ejus tempora, vicissitudines, et partes *ducere* tamquam regant et moderentur, sollemne est: scilicet quoniam ista ortu et occasu suo illas temporum vices designant. *ducunt* autem *annum cælo* h. in cœlo, in quo ipsa oriuntur et occidunt; et pro cursu anni dixit *annum labentem*, procedentem; *labi* proprium de temporis fuga seu decursu est. Ceterum poëtam h. l. philosophicam opinionem eorum, qui Solem et Lunam sub Liberi et Liberæ (Cereris) nomine coli contenderunt, non popularem sequi, in confesso est, si quidem *Liber* et *alma Ceres* sunt appositio, quod malim. Sin hæc numina diversa a *luminibus*, conjunctione non interposita, dura est oratio et adjuvanda pronuntiatione: Vos, o lumina, (et vos) Liber et Ceres, et vos, Fauni Nymphæque, *ferte pedem*, h. e. adeste. Sed et apud Varronem R. R. I, 5 in duodecim deis rusticis ista numina, Sol, Luna, Liber et Ceres, distinguuntur. *H.* Cf. 498

Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus
Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
Poculaque inventis Acheloïa miscuit uvis:
Et vos, agrestum præsentia numina, Fauni,
Ferte simul Faunique pedem Dryadesque puellæ;
Munera vestra cano: tuque o, cui prima frementem
Fudit equum magno tellus percussa tridenti,
Neptune: et cultor nemorum, cui pinguia Ceæ
Ter centum nivei tondent dumeta juvenci:
Ipse nemus linquens patrium saltusque Lycæi,
Pan, ovium custos, tua si tibi Mænala curæ,
Adsis, o Tegeæe, favens; oleæque Minerva
Inventrix; uncique puer monstrator aratri;
Et teneram ab radice ferens, Silvane, cupressum:
Dique deæque omnes, studium quibus arva tueri,
Quique novas alitis non ullo semine fruges,
Quique satis largum cœlo demittitis imbrem.

W.—7 Quandoquidem vobis initia arationis ac vitium sationis debentur. *tellus* permutavit *glandem arista,* ut exhibeatur effectrix ejus rei, cujus tantum caussa et instrumentum fuit; pro *glandibus,* h. e. variarum arborum fructibus corticem cum nucleo habentibus, vesci cœperunt homines frumento. —8 *Chaoniam,* v. ad Ecl. IX, 13.—*pingui,* *ἁδρᾷ,* granis tumenti. 9 Vestro beneficio homines vini usum invenerunt.—*miscuit pocula terram,* vitibus editis effecit, ut misceri possent.—*Pocula Acheloïa* pro aqua, at quam splendide! Acheloum Ætoliæ fluvium, priscis carminibus celebratissimum, pro quovis flumine et aqua quacunque, more antiquorum Græcorum, (v. Macr. Saturn. V, 18) dixit. *H. uvis* pro vino dicitur, ut *racemus* loco simillimo Ovidii Fast. V, 343. *Donec eras mixtus nullis, Acheloë, racemis.* *W.*

10 *Præsentia numina,* et potentia et propitia; v. Ecl. I, 42. *H. præsens,* h. e. potens, *deus* inter pedestres dixit et Cicero Tusc. I, § 28. *W.*—11 Fauni et Dryades silvas et pascua curant. *munera vestra,* frumenta, vitem, armenta, greges.

12 Sequuntur Neptunus, Aristæus, Pan, Minerva cum Silvano, *cui prima f. Fudit equum tellus,* cujus jussu primum e terra equus editus est. Nota fabula de Neptuni cum Pallade certamine, cum dei arbitrium tulissent, ut, uter rem mortalibus utilissimam produxisset, ejus nomine nova urbs (Athenæ) appellaretur. cf. Bentl. ad Horat. Carm. I, 7, 7.—*Fundere* proprie de partu feliciac facili, tum poëtis omnino procreare. —14 *Cultor nemorum,* h. e. pascuorum, hinc et gregum, curam habens, est Aristæus, Apollinis et Cyrenes filius, qui. Cycladibus magna siccitate et fame afflictis cum, Ceam arcessitus, Sirium placare monstrasset, quo facto etesiæ äerem temperare cœperunt, Jovis Aristæi et Apollinis Nomii nomine cultus fuit. v. Pindar. P. IX, 104 sq. Apollon. Argon. II, 500 sqq,: IV, 1132. cf. ibi Schol. et h. l. Serv. inf. Ge. IV, 317. sqq. *nemora* autem, ut *saltus,* pro pascuis. —15 *dumeta* pro saltibus, loco arbustis consito.—*pinguia,* herbosa.—*tondent,* pascunt herbas inter arbusta. *H. cui,* cujus beneficio; vid. Not. ad II, 5. *W.*—17 *tua si tibi Mænala curæ,* quandoquidem Mænalus, Arcadiæ mons pascui egregius, tibi est longe gratissimus, tu mihi rem pecuariam tractanti propitius, precor, adsis. — 18 *Tegeæus* Pan ab Tegea oppido Arcadiæ, in qua et montes Lycæus (*τὸ Λύκαιον*) et Mænalus (*τὸ Μαίναλον* et *τὰ Μαίναλα*). *Si* in invocationibus et obtestationibus frequentissimum. 19 *uncique puer m. aratri,* Triptolemus Eleusinius, a Cerere arationem edoctus. cf. Callim. in Cerer. v. 22 ibique Spanhem.

20 Tali habitu *Silvanus* tenerum cupressi truncum (*cup.* ab. r.) ferens in marmore apud Boissardum occurrit T. IV. tab. 30. p. 134. et alibi. cf. Ecl. X, 24. 25.

21—23 Dii agrorum, silvarum et tempestatum præsides.—22 *non ullo semine,* nulla satione, sua sponte provenientes, opp. v. sq. *sata.* Sic et Ge. II, 10. 11. 14. *Namque aliæ* (arbores) *nullis hominum cogentibus, ipsæ Sponte sua veniunt — Pars autem posito surgunt de semine.* Ovid. Met.

Tuque adeo, quem mox quæ sint habitura deorum
Concilia, incertum est; urbesne invisere, Cæsar,
Terrarumque velis curam, et te maximus orbis
Auctorem frugum tempestatumque potentem
Accipiat, cingens materna tempora myrto;
An deus immensi venias maris, ac tua nautæ
Numina sola colant, tibi serviat ultima Thule,
Teque sibi generum Tethys emat omnibus undis;
Anne novum tardis sidus te mensibus addas,
Qua locus Erigonen inter Chelasque sequentes
Panditur; ipse tibi jam brachia contrahit ardens
Scorpios, et cœli justa plus parte relinquit:

I, 107. de aurea ætate: *Ver erat æternum, placidique tepentibus auris Mulcebant Zephyri natos sine semine flores.*

24 Et multo magis tu, o Cæsar, adsis propitius, quippe mox deus futurus quamquam adhuc incertum est, cujus ordinis ac generis; quicunque tamen deus futurus es, adsis v. 40.

25 *Urbesne invisere*, inspicere, *velis*, et an *velis*, h. cupias, affectes, suspicere aveas, *terrarum curam* ac tutelam. De tali verbi ejusdem junctura duplici v. Burm. ac [illegible] ad Hor. Carm. I, 1. 7.—*dei invisere* dicuntur terras et urbes, quas aut præcipue amant et colunt, aut in quibus instituta sibi sollemnia sacra frequentant. Prius malim, ut *invisere* sit ἐφορᾶν, inspicere, regere. Debebat poëta pergere, *et terras curare*; hoc invertendo extulit: *velisque curam terrarum*, h. e. præferas; ut sæpe *velle*. Sic βούλεσθαι apud Homerum. Bene autem Cæsar inter deos urbium et terrarum tutelares referri potuit; noti sunt dei πολιοῦχοι. Meminerit aliquis illa Callimachi in Jov. 73. Ἀλλὰ τὰ μεν—σὺ δ' ἐξέλεο πτολιάρχους Αὐτούς. Notanda vero copia orationis, qua idem toties effert: *velisne deus esse.* Ceterum cf. Lucan. I, 45 sqq.—26 *maximus orbis*, seu cœlum, sive, quod verius nunc puto, orbis terrarum; *maximus* pro magnus.—*accipiat* advenientem, cum inter deos refertur, habeat te *auctorem*, moderatorem, tutelam agricolationis; ad eandem fere notionem spectat *potens:* qui in potestate habet, moderatur, regit.—Jam debebat sequi: *te cinctum materna tempora myrto;* nunc idem *orbis cingens m. t.* dictus; scilicet corona myrtea Augusto, novo deo, a Venere dea, cui myrtus sacra, oriundo imposita.—27 *tempestatum*, malim de cœli aërisque mutationibus et anni temporibus, quam de procellis, accipere, quia cum frugibus illa jungi mos est; *tempestates* pro temporibus sive statis sive quibuscunque aliis vel Lucretii exemplo bene dicuntur, ubi ad anni cœlique temperiem aërisque mutationem, quæ cum ipsis temporis vicibus succedit, respicitur.

29 An tu inter deos marinos princeps recipiaris. *venias*, futurus sis.—*Thule* autem *servire* dicitur deo marino, quatenus ejus potentia et numen per omnia maria patet, quæ per insulas, in primis, ultimas, bene declarantur.—*numina sola*, potentius voc. quam, præcipuum numen.—31 *Teque sibi generum Tethys emat*, et una ex Oceanitidibus tibi nubat. Eos, qui inter deos ascripti essent, deabus jungi fas erat; sic Hercules Hebæ. Itaque Augusto maris deo una Nympharum, filiarum Oceani et Tethyos, dabitur, dote numerata, unde *emat* dixit; ex more heroum vitæ. Nota sunt ex Homero τὰ ἕδνα parentum nuptæ sponso promissa vel data. Splendide adjectum: *omnibus undis.*

32—35 An novum sidus, et quidem in zodiaco, cœlo accessurus sis. Annorum, mensium, ac dierum mensuram siderum decursus facit; itaque *menses* memorat. *tardos* dixit poëtico more, ut epitheto ornaret. Nam anni, dies, menses modo tardi modo celeres, longi, breves, pro consilio poëtæ, appellari possunt. Alii subtilius de *æstivis* mensibus cogitant.—33 *Qua locus*, h. inter Virginem et Scorpium signa, qua nunc Libra est, quæ antiquitus a nullo astrologo inter signa habebatur, locum vero ejus Chelæ, seu Scorpionis brachia, occupabant; quo respexit Ovid. Met. II, 195—197. *Est locus, in geminos ubi brachia concavat arcus Scorpios, et cauda flexisque utrimque lacertis Porrigit in spatium signorum membra duorum.* Deinde Libra vacans spatium occupavit, sed ita, ut ab Scorpio teneretur, ut etiam expressum in Marmore Farnesio conspicitur. Libræ itaque locum assignat Augusto.—*Chelas sequentes*, sequaces, flexiles ex natura Scorpii.—*ardens* scorpius, ut sidus, lucens;

Quidquid eris (nam te nec sperent Tartara regem,
Nec tibi regnandi veniat tam dira cupido,
Quamvis Elysios miretur Græcia campos,
Nec repetita sequi curet Proserpina matrem);
Da facilem cursum, atque audacibus annue cœptis
Ignarosque viæ mecum miseratus agrestes
Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.
  Vere novo, gelidus canis quum montibus humor
Liquitur, et Zephyro putris se gleba resolvit,
Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro
Ingemere, et sulco attritus splendescere vomer.
Illa seges demum votis respondet avari
Agricolæ, bis quæ solem, bis frigora sensit;
Illius immensæ ruperunt horrea messes.
  At prius ignotum ferro quam scindimus æquor,

hoc simplicissimum.—*justa plus parte*, eleganter, signum majoris reverentiæ.

36—39 Exquisita orationis conversione eloquitur ultimum illud: an inferis diis ascribi velis: quod poëta nolit. *Tartara* omnino pro locis inferis.—*mirari* h. l. celebrare, multis verbis ornare.—38 Etsi a poëtis, inquit, Græcis de campis Elysiis multa magnifice commemorata sunt, et Proserpina in locis inferis sibi adeo placere dicitur, ut inde redire nolit. 39 *Nec—curet*, nolit, noluerit, seu ut fabulam de Proserpina respiciat, quæ nunc ignoratur, ut illa non coacta, ut vulgo fertur, sed lubens in inferis manserit; nam comesta mali Punici grana huc vix referri possunt; seu ut ea nunc reditura non sit vel a matre vocata.—41 *mecum miseratus* junge interpretando, opem enim ferre rogatur. v. 42 *jam nunc assuesce*, utpote deus futurus.—*ingredere* autem, incipe, ut Ge. II, 174 inprimis de dicturo: *Sic contra est ingressa Venus* Æn. IV, 107. et VIII, 513.

43—46 Aratio cum vere primo instituenda est. Vide Hesiod. Ἔργ. 458 sqq.—43. 44 Cum nix liquescit, et terra, a frigore constricta, tepidæ auræ afflatu resolvitur, *putris gleba*, emollita tepore, resoluta et tenera v. ad II, 204.—

47—49 At iterata aratione opus est, ut agri proventus felix sit. *Illa seges—bis quæ solem, bis frigora sensit. seges* h. l. est terra, ager. Tenendum est, vulgo *tertia* aratione seri solitum fuisse, ita ut vere ineunte ager proscinderetur, æstate iteraretur, sub finem auctumni tertiaretur. vide v. c. Colum. II, 4. et 8.; ad hunc morem respexit noster v. 43, At ii agricolæ, qui in terra rite subigenda et conterenda summam culturæ ponebant, *quater* arabant, semel quidem jam sub finem auctumni, tum vere anni sequentis, mox æstate, denique auctumno, cum sationis tempus instaret. Græcis id solemne fuisse videtur, ut colligas e Theophr. Causs. Plant, III, c. 25. καὶ ὅταν μετὰ τοὺς πρώτους ἀρότους νεάσωσι etc. Hoc vero faciebant, *ut solem et frigus ager sentiret*. ὅπως χειμασθῇ καὶ ἡλιασθῇ, ut idem Theophr. paullo ante.—*bis* vero, quia bis in hibernum, bis in æstivum (vere et æstate) tempus aratio talis incidit. vide Salmas. Exerc. Plin. p. 510. Plinii locus XVIII, 20. s. 49, 3. unica hujus versus interpretatio: *quarto seri sulco Virgilius existimatur voluisse, cum dixit, optimam esse segetem, quæ bis solem, bis frigora, sensisset*; cum scilicet vulgo trina aratione defungerentur aratores Itali, h. tertiatione. v. Varr. I, 29 sq.: Colum. II, 4, 4. Quamquam idem Plinius innuere videtur, jam tum diversas de hoc loco sententias viguisse. *quarto sulco* vero pro quarta aratione dictum, cum per se patet, tum ex eodem Plinii loco XVIII, 20 s. 49 n. 3. *Spissius solum, sicut plerumque in Italia, quinto sulco seri melius est, in Tuscis vero nono.* Mox tamen v. 64 sqq. poëta in communi more acquiescere videtur, pingue solum vere arari jubens, tenue sub auctumnum, ut scilicet sub hiemem conseratur. —49 *illius*, seu segetis seu agricolæ; prius melius. *ruperunt horrea*, replent; præclare ad magnam copiam significandam. Tibull. II, 5, 84. *Distendet spicis horrea plena Ceres.* ubi v. Obss. Colum. X, 307. *Pressaque flammeola rumpatur fiscina caltha.* Cf. Æn. XII, 527.

50—63 Ante arationem et totum opus rusticum natura soli cœlique consideranda est. Cf. Colum. lib. I. præf.—*ignotum*

Ventos et varium cœli prædicere morem
Cura sit, ac patrios cultusque habitusque locorum,
Et quid quæque ferat regio, et quid quæque recuset.
Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ;
Arborei fetus alibi atque injussa virescunt
Gramina. Nonne vides, croceos ut Tmolus odores,
India mittit ebur, molles sua tura Sabæi;
At Chalybes nudi ferrum, virosaque Pontus
Castorea, Eliadum palmas Epiros equarum?
Continuo has leges æternaque fœdera certis
Imposuit natura locis, quo tempore primum
Deucalion vacuum lapides jactavit in orbem,
Unde homines nati, durum genus. Ergo age, terræ

æquor, agrum, cujus natura nobis ignota est.—51 *cœli morem,* aëris naturam, temperiem.—*varium,* pro diversa regionum natura ac situ diversum.—52 *habitus locorum,* h. naturam, indolem, agri, ex præcepto omnium, qui de re rustica tradidere. vide vel Xenoph. Œcon. XVI, 2 sqq.—*patrios cultus,* colendi rationem usu majorum probatam. *H.* *patrios* propter divisionem *que—que, et—et* necesse est ut etiam ad *habitus* pertineat, significans antiquos, proprios. *W.*—53 Plin. XVIII, 47 extr. *In omni quidem parte culturæ—valet oraculum illud: quid quæque regio patiatur.* Jam in iis, quæ sequuntur, agnosce poëticam rationem, propositionem generalem per singula exempla declarandi et ornandi. Convenit locus cum *Ætna* Severi 259 sqq.—55 *Injussa,* sponte, Columella X, 16 natura soli, *quæ—injussi consternitur ubere mali.*—Per *gramina* autem seu herbas declarat *pascua.*—56 *Nonne vides* est inter formulas enumerationum pro præterea, porro. οὐχ ὁράας ap. Arat. (Mihi quidem hæc formula ad exempla annectenda usurpari h. l. videtur. Diversum est *nonne vides etiam* apud Lucret. II, 196.—*ut mittit* pro ut mittat cf. Ecl. IV, 52. *W.* *Crocei odores* pro croco *H.* (Saffron. *S.*)—*Tmolus* Lydiæ mons, vino generoso nobilis, v. II, 89, at eundem a croco Maro hoc loco commendavit. Assentitur Colum. III, 8, 4. In Cilicia crocus frequens proveniebat, in primis ad Corycium promontorium. Jam, cum Tmolus communi aliquo veterum errore Ciliciæ tribuatur, qua de re Burmannus egit, credo, quod ad istas oras Cilices aliquando imperium extenderunt; etiam h. l. cum Cilicia nominanda esset, poëta Tmolum posuisse videri potest. Vide Burm. ad h. l. et Ovid. Met. XII, 109. Nisi vero quod nunc puto, ipse Tmolus olim crocum tulit, Virgiliusque Græcum aliquem poëtam expressit.—57 *molles—Sabæi.* perpetuum epitheton populorum Asiaticorum, effeminatorum cœli indulgentia et soli bonitate. Sic *tener Arabs* Tibull. II, 2, 4, ubi vid. Brouckh. *Mitti* vero, h. e. exportari, sollemne de mercibus, ex eo loco petitis, ubi præcipuus earum mercatus est; est igitur idem ac *provenire.*—58 *Chalybes nudi,* utpote in ferro cudendo occupati. Sic *nudus membra Pyracmon,* Æn. VIII, 425.—*virosa castorea,* h. Castoris s. Fibri (The beaver) testes, tetri odoris, graveolentes; quo sensu potissimum *virus* et *virosum* dici solet. *Castoreum Ponticum* præstantissimum sui generis habebatur. v. Strab. III, p. 163. (248,) 59 *Eliadum palmas Epiros equarum* poëtica inversione dictum esse volunt pro: Epiros mittit equas, quæ Eleas palmas, h. victorias in ludis Olympicis, parant. Sed *palma,* victoria, pro victore dicta est; et *palmæ equarum,* h. victoriæ, dictæ sunt equæ victrices, quæ palmam et victoriam reportant. Sic *tertia palma Diores* Æn. V, 339. cf. Drakenb. ad Silium XVI, 504. *Epirus,* εὔιππος, εὔπωλος, generosis equis nobilis: Ge. III, 121. *Et patriam Epirum referat. Equas* noto more, quo sexus feminei animantia præstantiora habentur. *Eleus campus* inf. III, 202. *Eleo carcere missus equus* Tibull. I, 4, 32. Olympia enim in Elide erat.

60 *Continuo,* non est h. l., ut *principio,* αὐτίκα, formula inchoandæ orationis: cf. inf. 169. 356. sed: statim a rerum initio.—*has leges,* ut cuique terræ suum ingenium, sua ratio colendi esset—*fœdera* h. l. conditiones, leges, ut Æn. I, 62 et al. *H.* *has leges æt. fœdera* pro has leges et hæc fœdera *æt.* cf. Val. Fl. I, 847. *Has in sedes æternaque mœnia. W.*

63 *Ergo age, t.* Refer ad v. 43. *Vere novo,* primo vere esse arandum ait; in

Pingue solum primis extemplo a mensibus anni
Fortes invertant tauri, glebasque jacentes
Pulverulenta coquat maturis solibus æstas :
At si non fuerit tellus fecunda, sub ipsum
Arcturum tenui sat erit suspendere sulco ;
Illic, officiant lætis ne frugibus herbæ,
Hic, sterilem exiguus ne deserat humor arenam.
  Alternis idem tonsas cessare novales
Et segnem patiere situ durescere campum ;
Aut ibi flava seres mutato sidere, farra,
Unde prius lætum siliqua quassante legumen,
Aut tenues fetus viciæ tristisque lupini
Sustuleris fragiles calamos silvamque sonantem.
Urit enim lini campum seges, urit avenæ ;
Urunt Lethæo perfusa papavera somno.
Sed tamen alternis facilis labor, arida tantum
Ne saturare fimo pingui pudeat sola, neve

primis autem pinguis et glebosus ager primo statim vere arandus est ; levis proximo auctumno. v. Plin. XVIII, s. 65, 2: Colum. II, 4. *terræ solum*, ut γῆς πέδον.—66 *maturibus solibus*, calore adultæ æstatis coquatur solum. cf. Ge. II, 259 sq. —67 *si non fuerit tellus fecunda*, h. si tenuis, si gracilis. cf. Colum. II, 4. extr.—*sub ipsum Arcturum:* Colum. XI, 2. 68 *Non. Septemb. Arcturus exoritur.*—*suspendere*, leviter proscindere, vomere non alte descendente. *H. Suspendere*, h. e. *arare*, quia vomere terra sustollitur. *S. Illic*, in pingui solo. *H.*

71 *Idem patiere*, porro patiere. *H. Tonsas novales*, "Novale est, quod alternis annis seritur." *Plin.* "Seges dicitur quod aratum satum est ; *Novalis* ubi satum fuit ante quam secunda aratione renovetur." Varro. *S.* Tonsas, i. e. demessas. *H.*—

73—76 *Mutato sidere*, anno altero.—*Sidus* pro sole, ut sæpe ; *sol* pro anno et pro anni tempore. Igitur demessis per æstatem leguminibus, altero anno, insequenti vere, in eodem agro farra seruntur. cf. Colum. II, 10 et 11. Inversa autem oratione utitur poëta, ut a vulgari recedat. Debebat enim ita proprie dicere : aut altero quoque anno legumina in agro seres, et non nisi tertio iterum far.—*farra* h. l. pro quocumque frumenti genere.—74 *legumen siliqua quassante* ornate pro simpl. legumen. Tum *siliqua quassans* sc. se, quæ facile vento agitatur, contremescit, tenui culmo inhærens, in primis cum exaruit. De faba autem interpretantur poëtam Plinius XVIII, 21. s. 50. XVII, 9, 7.—75 *tenuis vicia*, (Vetch) quia tenui semine, si eum faba compares.—*tristis lupini*, amari, ut sæpe ; contristatur enim degustantis vultus. Est genus leguminis, pauperum et Cynicorum victus, θέρμος, non confundendum cum lupulo. Lupini seges agro stercorando admodum utilis habita. cf. Plin. XVII, 9 s. 7. et XVIII, 14. s. 36. imprim. Colum. II, 14, 1. sqq.—76 *fragiles calamos*, quia aridi, ut Ecl. VIII, 82—*silvam* poëtica ratione, qua etiam florum, herbarum silva, grata similitudine, dicitur. cf. inf. v. 152 et IV, 273. *Silvas cannabias* dixit Gratius Cyneg. 47 pro segete.—*sonantem*, quia calami aridi sunt, et, si moventur, strepitum edunt.—77 Poëtica suavitate pro : at lino vel avena vel papavere seri nolim agrum interquiescentem ; nam ea urunt h. exsiccant agrum. Repetit ex nostro Plin. XVII, 9. s. 7. Colum. II, 14, 3. cf. II, 10. 17. Pallad. Octobr. 2. Hinc *linum* in agro humido seri solet ; et Gratius Cyneg. 34 *Optima Cinyphiæ paludes lina dabunt*. cf. sqq.—78 *perfusa somno papavera*, vim soporificam, quæ natura nigri præcipue papaveris est habentia.

79—83 Cf. Colum. II, 14. 3. Mihi videtur ea esse sententiæ progressio : Possunt tamen illa, et linum et avena et papaver, alternis annis recte seri, dummodo fimo satures agrum.—*labor facilis* sc. agri ; facile illam molestiam, illam noxam ex iniquitate lini perferre ac tolerare potest ager, modo bene stercoretur. *labor* tribuitur agro quemadmodum *defatigari, refoveri* ille dicitur. Alia interpretandi ratio est, ut verba

Effetos cinerem immundum jactare per agros.
Sic quoque mutatis requiescunt fetibus arva;
Nec nulla interea est inaratæ gratia terræ.
Sæpe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque levem stipulam crepitantibus urere flammis:
Sive inde occultas vires et pabula terræ
Pinguia concipiunt; sive illis omne per ignem
Excoquitur vitium, atque exudat inutilis humor;
Seu plures calor ille vias et cæca relaxat
Spiramenta, novas veniat qua succus in herbas;
Seu durat magis et venas astringit hiantes,
Ne tenues pluviæ, rapidive potentia solis
Acrior, aut Boreæ penetrabile frigus adurat.
Multum adeo, rastris glebas qui frangit inertes
Vimineasque trahit crates, juvat arva; neque illum
Flava Ceres alto nequidquam spectat Olympo;
Et qui, proscisso quæ suscitat æquore terga,
Rursus in obliquum verso perrumpit aratro,

sed tamen ad versus 73—76. referas. Tum sensus: si tamen alternis frumenta et legumina in agro serentur, bona eum adjuvabis stercoratione.—82 *Sic*, ut fimo saturetur ager. Sensus: atque interea etiam utilitatem aliquam (ea enim est *gratia*) ex agro percepisti. *H.* Mihi hæc: *Nec nulla* etc. præcedenti versui non adjuncta, sed opposita videntur hoc sensu: Si tamen agrum novalem reliqueris, subsequenti ille anno uberiore frumenti proventu tibi gratiam referet. *Nec*, ut sæpe, est idem fere, quod nec tamen. *gratia est terræ* cf. Colum. II, 2. ant m. *siccum, densum et macrum agri genus ne tractatum quidem gratiam refert* h. e. fructum reddit labori æqualem. —*nec nulla*, et aliqua, nec exigua. *terra inarata* h. e. leguminibus non consita; *interea*, dum frumentum non seritur. *W.*

84 Aliud præceptum de stipulæ incensæ ad agrum beneficio. Cf. Plin. XVIII, 72. extr., qui ad Virgilium respicit; *steriles agros*, stipulas agri, ut v. sq. explicatur.—86 *Sive—sive.* Pro varia soli, vel macri vel uliginosi vel densi vel rari, natura varias causas subjicit.—*pabula* sunt succi, qui nutriunt semina ac plantas, puta ex cinere crematarum stipularum et lixivio.—88 *inutilis humor*, vitiosus, noxius.—89 *Cæca spiramenta*, meatus occultos et latentes, nos *poros* dicimus; mox *venas*. *Vada latentia* ap. Gratium Cyneg. 423.—*astringit* calor condensando molle et lutosum solum.—93 *Adurere* convenit proprie frigori tantum et æstui solis. Sed sollemni figura generalior inde notio *nocere* elicienda et ad illud: *ne tenues pluviæ*, referenda est. *Penetrale frigus* jam Lucretius dixerat I, 495.—*tenues* ex natura pluviæ petitum epitheton, quod hic nullam vim habere debet, ut sæpe epitheta ponuntur. Alioqui *pluviæ tenues* in vitio esse possunt.

94—99 Omnibus omnino modis terram frangendam, comminuendam, et a sole excoquendam esse, omnes monent de R. R. auctores. v. Xenoph. Œcon. c. XVI, 11—14.—*glebas inertes* dicit poëta, quæ, nisi comminuantur, nil generant. Agit autem poëta sqq. verss. de *occatione* et *pulveratione*. cf. Plin. XVIII, 49, 3. (20): etiam in vinea Colum. XI, 2, 60: Varro I, 29.—95 *trahit crates*, Colum. II, 18. 4. *tum glebas sarculis resolvemus, et inducta crate coæquabimus* etc. Crates ex vimine satis validæ esse sunt putandæ in solo raro ac pulverulento.—95. 96 Ex Callimacho suavissima imago expressa: Οὓς δέ κεν εὐμειδής τε καὶ ἵλαος αὐγάσσηαι, Κείνοις εὖ μὲν ἄρουρα φέρει στάχυν etc. H. in Dian. 129. *neque nequidquam* h. non sine fructu; *spectat*, propitia est, *respicit*, ut Gratius loquitur, qui hunc locum ante oculos habuit. Cyneg. 426. 97—99 Etiam ille multum juvat arva, qui etc. cf. præcepta ab Colum. II, 22. 25; Plin. XVIII, s. 49, 2. Frequenti autem hac aratione perficitur denique hoc, quod demum *recte subactum esse* aiunt, *ut non intelligatur, utro vomer ierit.* v. Plin. XVIII, 49, 2. extra cf. Colum. II, 4, 1. *terga resoluta* agro tribuit idem X, 7.

Exercetque frequens tellurem, atque imperat arvis.
Humida solstitia atque hiemes orate serenas,
Agricolæ; hiberno lætissima pulvere farra,
Lætus ager; nullo tantum se Mysia cultu
Jactat, et ipsa suas mirantur Gargara messes.
Quid dicam, jacto qui semine cominus arva
Insequitur cumulosque ruit male pinguis arenæ?
Deinde satis fluvium inducit rivosque sequentes?
Et, quum exustus ager morientibus æstuat herbis,
Ecce supercilio clivosi tramitis undam
Elicit? illa cadens raucum per levia murmur
Saxa ciet, scatebrisque arentia temperat arva.
Quid, qui, ne gravidis procumbat culmus aristis,
Luxuriem segetum tenera depascit in herba,
Quum primum sulcos æquant sata? quique paludis

Idem imitatus est hunc locum libro X, v. 91—93.—99 *Exercetque f.* tractat, versat. Colum. IV, 14, 2. de fossione vineæ: *nam utique frequenter solum exercendum est.* cf. infr. II, 356. Post hæc illud: *atque imperat arvis*, quamquam eleganter dictum, paullo otiosius positum videri potest. Sed habet *imperare* vim coërcitionis, acerbitatis et iniquitatis. Sic *imperant vitibus* apud Colum. III, 3, 6: Sen. de Tranquill. an. c. 14. *Danda est remissio animis—Ut fertilibus agris non est imperandum: cito enim exhauriet illos numquam intermissa fecunditas* inf. II, 369. *tum denique dura exerce imperia.*

100 De tempestate monet, quæ sementem jactam excipit. Præceptum ad Italicum solum spectat. *Humida solstitia*, æstates. cf. Ecl. VII, 47. *Solstitium* tantum de æstivo Latine dicitur; hiemale *bruma* vocatur. vide in primis Plin. II, 19, s. 17. adde XVIII, 25, s. 58. cf. Salmas. Exerc. Plin. p. 175 et al. *humidum* tempus, ut pluviarum irrigatione fervidi caloris vis temperetur.—102 *nullo—cultu* non ullo cultu; *tantum se jactat Mysia*, fertilitatem summam habet, *quantum* tali tempestate, qua ille ager fruitur. Hæc ratio est simplicissima, et præferenda. *H. nullo cultu jactat—mirantur* h. e. cultu non efficitur, sed tempestate, ut jactet—mirentur. *W.*

104—110 Et prodest, semente facta, glebas rastris comminuere, ut semina obruantur, et aqua agrum obducere. *Quid dicam de eo, qui;* transitus formula, etiam in pedestri oratione. (Et formula transeundi, qualis *quid loquar de re militari* apud Cic. Tusc. I, 2. *W.*) Præclare haud dubie etiam ille facit, qui.—105 *arva Insequitur*, sulcos factos in arvo prosequitur, alium post alium rastris frangendo, et cumulos, seu nimium seu inutiliter pingues, h. duri, soli glebas tenaciores, contundit et evertit et omni parte æquat. Fit hoc alias sarritione—*insequi* idem quod urgere, instare, et sine intermissione ac mora rem statim aggredi vel prosequi. Sic *fossor insequitur, pampinator insequitur* apud Colum. et inf. 155 *insectari terram rastris.* Hesiod. Ἔργ. 469. *Male pinguis*, sterilis; vel secundum Ruæi interpretationem, male, intempestive, et frustra compacta et conglobata. *S.* Arena pro solo, terra omnino v. IV, 291. Ceterum v. 106 sqq. poëta Il. φ, 257 sqq. egregium locum ante oculos habuisse videtur—106 Post arationem factam exoptanda pluvia; supplet ejus defectum ars, inducta in agrum aqua.—107 Totus scilicet versus translatus ab animantium sensu.—108 *clivosi tramitis* pro montis molliter clivosi, in quo rivulis tramitem facit.—*supercilium*, ut ὀφρύς, pro superiore montis parte.—110 *scatebris* simpl. pro aqua, ut v. 106 *fluvius* et *rivi.*

111—117 Depasci potest herba segetis nimis luxurians a pecude; et deduci aquæ stagnans colluvies per collicias. (*Quid, qui* h. e. quid dicam de eo, qui cf. 104. *W.*)—*ne gravidis.* Hesiod. Ἔργ. 473.—112 Pro interpretatione sit Plin. XVIII, 44, 2. *Inter vitia segetum et luxuria est, quum oneratæ fertilitate procumbunt.* etc. 45 *Luxuria segetum castigatur dente pecoris in herba duntaxat; et depastæ quidem vel sæpius nullam in spica injuriam sentiunt.* Theophr. Hist. Plant. VIII, 7. fit idem falce inter nos. 113 *quum sulcos æquant sata.* Scilicet sulcus nunc designat terram inter duo sulcos pro-

Collectum humorem bibula deducit arena?
Præsertim incertis si mensibus amnis abundans
Exit, et obducto late tenet omnia limo,
Unde cavæ tepido sudant humore lacunæ.
Nec tamen, hæc quum sint hominumque boumque labores
Versando terram experti, nihil improbus anser,
Strymoniæque grues, et amaris intuba fibris
Officiunt, aut umbra nocet. Pater ipse colendi
Haud facilem esse viam voluit, primusque per artem
Movit agros, curis acuens mortalia corda,
Nec torpere gravi passus sua regna veterno.
Ante Jovem nulli subigebant arva coloni;
Ne signare quidem aut partiri limite campum
Fas erat: in medium quærebant, ipsaque tellus
Omnia liberius, nullo poscente, ferebat.

prie dictos elatam, *porcam* dictam. Ponitur enim *sulcus* varie; etiam pro ipso agro seu arato seu sato, ut inf. 216. pro aratione ipsa sup. 68.—111 *paludis collectum humorem, quagmires.* Collecta et stagnans lacunæ aqua, putris colluvies, deducitur sulcis aquariis factis, quos *collicias* dixere Plin. XVIII, 49, 3: Colum. II, 8, 3. *elices* apud Festum. hic vero ejus generis sulcus seu fossa significatur, qua aqua deducitur *arena*, per vel ad arenosum locum, ubi in sabulum se insinuans exarescit. solet etiam solo humido arena admixta humor subduci. —115 *incertis mensibus* veris et auctumni, quod anni tempus incertæ tempestatis est. cf. Ovid. Art. II, 318.; hic tamen de vernis potissimum agitur.—*exit*, evagatur ripas, Æn. II, 496.—*obducto tenet* pro simplici obducit.—*sudant humore tepido*, putrido et noxio. *sudant*, madent loca, in quibus lacuna existit. *H.* Cf. Æn. II, 582. *sudarit sanguine litus. W.*

118—121 Nota transitum ad aliam rem, ad ea, quæ segeti nocent: cf. Lucret. V, 214 sqq.—*improbus*, insatiabilis, avidus, et hoc ipso noxius. cf. inf. 145. 6. *Probum* est, quod verecunde fit, intra modum est, moderatum, hinc justum, modicum, æquum: *improbum* autem, ἀναιδές, quod modum excedit, immodicum, nimium; iniquum, injustum: nimis magnum, et vehemens. cf. Æn. IX, 62. E Thraciæ finibus, cujus flumen *Strymon*, veniunt grues in Græciam, cum hieme ingruente migrant; translatum est epitheton e græcis poëtis. *H.* Plura ejusmodi epitheta ornantia, ad sententiam non desiderata, quin a terris, de quibus sermo est, aliena, deprehendes apud Virgilium, ut Ecl. IX, 13. *Chaonias columbas*, IX, 30. *Cyrneas taxos. W.*—*intubum* e cichoreorum genere, erraticum, fibris seu radicum minutis filis late serpens; Theophr. Hist. Plant. VII, 11. τὸ κιχόριον—παραβλαστικὸν δὲ καὶ τῇ ῥίζῃ καὶ ἄλλως μακρόρριζον. —διὸ καὶ δυσώλεθρον. ὅταν γὰρ ἐκλαχανίζωνται, πάλιν τὸ ὑπόλοιπον ἀρχὴν λαμβάνει γενέσεως. non modo hortense, nobis *Endivium*, inf. IV, 120. memoratum, sed et silvestre genus est, πικρὶς dictum; id prosequuntur anseres et aliæ aves domesticæ. v. Colum. VIII, 14, 2. *H.* Intuba, Intybum, vel Intybus, Succory. *S.*

121 A Jove ita constitutum est, ut labore omnia paranda sint. Felix transitus ad digressionem ornamentis poëticis fecundam. Locus ex Hesiod. Ἔργ. 42 sqq. Redit ad propositum v. 150. 155.—123 *Movit agros*, h. fecit moveri, arari, necessitatem colendi imposuit, et excitavit industriam hominum. Tribuitur autem Jovis jussis, quod sub ejus imperio contigit.—*veterno* pro ignavia, inertia. Nemesian. Ecl, I, 60. *Nec segnem nobis passus marcere juventum* etc.—*sua regna* h. homines, quibus imperabat. *H. primus* illorum, qui mundum rexerunt. *W.*

125 Expressa ex Hesiod. Ἔργ. 90 sqq. et Arato 110 sq.—126 Eadem reddita ab Ovid. Met. I, 136. Am. III, 8, 42: *ne fas* erat, non sollemne, solitum, ut sæpe. —127 *in medium*; quidquid quærebant, parabant, in commune parabant et afferebant. cf. Justin. XLIII, 1, 3.—128 *liberius*, liberalius, felicius, ἀφθόνως. expressum enim ex Hesiod. Ἔργ. 118. καρπὸν δ' ἔφερε ζείδωρος ἄρουρα Αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον. Lucret V, 940. *Plurima tum tellus etiam majora ferebat.* Aut dictum esse voluit *liberius*, quam nunc, pro libere, cultu non coacta ut Horat. III, Carm. 24,

Ille malum virus serpentibus addidit atris,
Prædarique lupos jussit, pontumque moveri;
Mellaque decussit foliis, ignemque removit,
Et passim rivis currentia vina repressit,
Ut varias usus meditando extunderet artes
Paullatim, et sulcis frumenti quæreret herbam;
Ut silicis venis abstrusum excuderet ignem.
Tunc alnos primum fluvii sensere cavatas,
Navita tum stellis numeros et nomina fecit,
Pleïadas, Hyadas, claramque Lycaonis Arcton;
Tum laqueis captare feras et fallere visco
Inventum, et magnos canibus circumdare saltus;
Atque alius latum funda jam verberat amnem,
Alta petens pelagoque alius trahit humida lina:

12 *Liberas fruges—immetata ferunt jugera.* (Posterior interpretatio vera, usu judice. Horatii loco *liberæ fruges* sunt, quæ domino certo propriæ non sunt. *W.*) *nullo poscente* h. arante. sup. 99. *imperare arvis, nullo cogente* Ovid. Met. I, 103.

129 Serius subnata sunt vitæ nostræ mala. Hæc per partes declarat. Sub Jovis imperio serpentes facti sunt venenati, lupi rapaces etc. *malum*, noxium, *virus* indidit. —*serpentium* aliqua genera sunt *atro colore. atras viperas* Hor. Carm. III, 4, 17.—130 Efferavit lupos, *pontumque moveri jussit*, ventorum vi et procellis; nam mala physica, mutata naturæ facie, nunc enarrantur. De navigatione mox v. 136. agitur.—131 Non jam, ut ante, folia rorem aliquem melleum eliquabant; v. sup. Ecl. IV, 30. Plin. XVI, 8. s. 11. cf. ad Tibull. I, 3, 45. detersum hoc mel est foliis: ut *silvis decussus honor* inf. II, 404.—*ignem removit*, ut is in venis silicum absconditus, *abstrusus*, (ut mox v. 135: Æn. VI, 7. *quærit pars semina flammæ Abstrusa in venis silicis*) lateret, diuque ignoraretur, usque dum discerent homines silicum attritu eum elicere. Κρύψε δὲ πῦρ Hesiod. Ἔργα. 50.—132 *rivis currentia vina*, h. e. rivos vini fluentes; sic copiam vini eloquebantur veteres antiquissimo phantasmate, ut quasi e fontibus quibusdam hujusmodi flumina vinosa prodiisse dicerent.—133 Omnia hæc Jupiter ita moderatus est eo consilio, ut usu invenirentur artes et ingenia hominum acuerentur et ad industriam excitarentur. —*meditando*, exercendo, experiundo. *H.* *meditando* proprie dicitur; nam ad inveniendum meditatione opus est. *Usui* autem tribuitur, quod hominibus, quibus re aliqua opus est, tribuendum. *W.*—134 *ut frumenti herbam*, h. frumentum, segetem, cf. Ecl. V, 26. *herba graminis, usus* (h. e. homines ubi usus esset) *quæreret sulcis*, aratione pararet. *H.* Commode afferunt ex Justino 44, 4. *frumenta sulco quærere docuit. W.*

136 Tum primum navigatio inventa.—*sensere* onus novum fluvii adhuc intacti, h. e. habuere.—*alnum* (alder) vero nominat, quia palustribus et littoribus gaudet. Ge. II, 451. *Nec non et torrentem undam levis innatat alnus, Missa Pado.*—137 *numeros et nomina fecit*, ad certum numerum revocavit et nominibus notavit.—138 *Arctos*, ursa major, Helice, olim Callisto, *Lycaonis* filia, nota vel ex Ovid. Met. II, 505.—*clara* vero, quippe sidus. Sic sup. v. 5. *clarissima mundi lumina. H.* *Pleïadas*, πληϊάδας, tetrasyllabum; cf. Propert. III, 5, 36. et Ovid. Met. I, 670. Pleiadum ortu navigatio incipiebat, earundem occasu cessabat. —*Lycaonis Arcton*, ut *Oïleos Ajax* Ovid. Met. XII, 622. *W.*

139 *Venatio* et *aucupium* inventum.—*visco* decepere aves, quæ hic vocabulo *feras* comprehensæ.—141 *Piscatus* inventus *funda* βόλος, Ovidio A. A. I, 763. *jaculum*, rete in fluvium projectum; itaque *verberat amnem*, qui jacit. Jungebatur antea et distinguebatur *verberat amnem alta petens*; ita *alta erant* medium alvei; ut sensus esset; audet jam piscator ad medium alveum procedere, *alta petens*; alius in ipso mari everriculis piscatur. At loquendi usu haud probatur, *altum flumen* dici, ut *altum mare*. Itaque præstat jungere *amnem; Alta petens pelagoque*, etsi durum est, copulam in tertium locum rejici. *H.* *Altus* pro profundus dici, unde *flumina altissima* Cæs. B. Civ. III, 77, constat; nec *alta petere* de flumine dici posse negaverim. *Ima petere* de vino Horat. Sat. II, 4. 57. Est poëticum, quod is, qui jacit, *alta petere* dicitur,

Tum ferri rigor, atque argutæ lamina serræ;
Nam primi cuneis scindebant fissile lignum:
Tum variæ venere artes; labor omnia vicit
Improbus et duris urgens in rebus egestas.
Prima Ceres ferro mortales vertere terram
Instituit, quum jam glandes atque arbuta sacræ
Deficerent silvæ, et victum Dodona negaret.
Mox et frumentis labor additus, ut mala culmos
Esset robigo, segnisque horreret in arvis
Carduus: intereunt segetes; subit aspera silva,
Lappæque tribulique, interque nitentia culta
Infelix lolium et steriles dominantur avenæ.
Quod nisi et assiduis terram insectabere rastris,
Et sonitu terrebis aves, et ruris opaci

cum fundæ hoc tribuendum sit Quamobrem antiquiorem præfero distinctionem. *W.*

143 *ferri rigorem* poëta pro ipso ferro rigido dixit; secuti eum Manilius, Prudentius, et alii; intelliguntur tamen h. l. usus ferri ad instrumenta procudenda, securim inprimis, durati; adjicitur serra, ferro jam in laminas cudi cœpto.—245 *venere*, provenere, inventæ sunt.—*labor improbus*, pervicax, qui nulla ærumna vincitur. cf. Not. ad 119.

147 Inopia victus homines coëgit ad fruges serendas—*ferro*, vomere ac ligone.—148 *quum jam silvæ*, quæ poëtice *diis sacræ* dicuntur, *deficerent* quoad *glandes et arbuta*; et cum *quercus*, cujus generis nobillissimæ apud Dodonam silvæ, non amplius satis magnam glandium copiam suppeditarent. *H.* Positura verborum hanc jubet constructionem: *glandes atque arbuta silvæ s. deficerent. W. Arbuta.*—Arbutum et arbutus nunc arborem, nunc arboris fructum, significant; hoc loco *arbutum* pro fructu accipiendum est; i.e. the fruit of the Arbute-tree, or Strawberry-tree. *S.* Accedit, quod *deficere* cum quarto casu est deserere, relinquere.—*Silva sacra* dicitur, ut singulæ arbores, *quercus* Ecl. VII, 13. *pinus* ibid. 24. *W.*

150 Redit ad propositum, v. 121. Mox etiam noxæ, mala et damna (nam *labor* ut πόνος pro πῆμα, βλάβη), invasere segetes: *robigo mala*, exitiosa, quæ culmos exedit. *Carduus*, Thistle, qui et late serpere et semen quaquaversus disseminare solet.—*segnis*, qui efficit segne, et retardat, ad quodcumque adhærescit, tenax; seu, quod præstat, sterilis, infecundus, inutilis. Nam *segnis*, qui motu caret, est etiam qui nil gignit. Sic Ge. II, 37 *terræ segnes*. Et Ge. II, 275 *in denso ubere. solo, Bacchus non segnior*, vitis, non minus ferax est.—*horreret* dicitur cum vi pro cresceret. *Horrere* poëtis omnia, quæ erecta stant vel eminent, ut pili in metuentis corpore, notum est; ita et spinosa virgulta. opp. 153 *nitentia culta.*—152 *silvam* vocat lappas, lolia etc., ut v. 76 leguminum *silvam sonantem*; ea *subit*, succedit in segetis locum. 153 *lappæ* nostris *Burr.* Plinius ἀπαρίνην ita reddidit.—*tribuli*, spinæ genus, in Italia frequens, *Caltrop.*—*lolium* nostris *Darnel*, lolium temulentum Linn.—*infelix*, sterile, ut *felix* arbor pro frugifera. Epitheton hoc, tamquam Virgilium auctorem agnoscens, laudat Plin. XXII, s. 77. *avena* pro frumenti vitio olim habito, ut et hordeum in eam degenerare crederent, v. Plin. XVIII, 44, 1; sed peculiarem herbam, sui seminis, esse docent recentiores. Respexit h. l. Plin. XVIII, 17, 2. *Nam lolium et tribulos et carduos lappasque non magis quam rubos inter frugum morbos potius, quam inter ipsius terræ pestes numeraverim. Cœleste frugum vinearumque malum, nullo minus noxium, est robigo. Frequentissima hæc in roscido tractu convallibusque, ac perflatum non habentibus; e diversio carent ea ventosa et excelsa. H.* Constructionem notes suaviter variatam in verbis *intereunt segetes*, cum priora *ut esset robigo—horreret* a verbis *labor additus frumentis* pendere fecisset. Sed nemo in sententiis et temporibus variandis felicior Virgilio. *W.*

155 Pergit, sed variata oratione, alia segetum mala commemorare; glebarum tenacitatem, avium rapinas, arbustorum umbras, et aquarum inopiam. Singulis malis sua remedia subjungit.—156 De *sarritione* loquitur. Fit ea sarculo, quod h. l. *rastrum*, semente facta, ante occationem.

Falce premes umbras, votisque vocaveris imbrem;
Heu! magnum alterius frustra spectabis acervum,
Concussaque famem in silvis solabere quercu.
Dicendum et, quæ sint duris agrestibus arma,
Queis sine nec potuere seri nec surgere messes:
Vomis et inflexi primum grave robur aratri,
Tardaque Eleusinæ matris volventia plaustra,
Tribulaque, traheæque, et iniquo pondere rastri;
Virgea præterea Celei vilisque supellex,
Arbuteæ crates et mystica vannus Iacchi:
Omnia quæ multo ante memor provisa repones,
Si te digna manet divini gloria ruris.
Continuo in silvis magna vi flexa domatur
In burim et curvi formam accipit ulmus aratri;
Huic a stirpe pedes temo protentus in octo;
Binæ aures, duplici aptantur dentalia dorso.

cf. Colum. II, 12. (Non de tenacitate glebarum agitur, sed hic versus ad herbas inutiles et noxias (151—54) est referendus. *W.*) *Quod*, ὅ, καθὸ, quamobrem, *nisi* etc. (*quod nisi* Ecl. IX, 14. Sic *quod utinam* conjuncta leguntur apud Cic. ad Brut. I, 4, 10. *W.*) *insectabere* pro insectatus fueris; ut et reliqua. Sed ita solent poëtæ. (Terent. Ad. I, 1, 30. *Nam qui mentiri aut fallere insuerit patrem, aut Audebit, tanto magis audebit ceteros. W.*) *assiduis* pro assidue. cf. Tib. II, 1, 51.—157 frondes arborum umbram facientium amputandas esse dicit: *falce premitur* id, quod secando coërcetur vel tollitur. Horat. I. Carm. 31, 9. *Premant Calena falce—vitem.* cf. Calp. V, 110, 111.—*rus opacum* h. arboribus consitus ager, pro arboribus.—*votisque vocaveris imbrem*, h. nisi pluviæ tibi votis obtigerint.—158 Messem parcam fore monet Virgilius. Ex Hesiod Ἔργ. 394. 395.

160—166 De *instrumentis* operis rustici agit: primum *vomer s. vomis* et *aratrum robustum;* tum *plaustra* bobus juncta; unde *volventia* se, *tarda*, pro tarde, quæ volvuntur, tracta a bubus, et aguntur tarde rotis parvis iisque solidis, sine radiis—tympana appellant—II, 444.—cujusmodi rotæ etiamnum in Lombardia visuntur. *Cereri* sacra, quippe e qua operis rustici ratio profecta. *Tribulum* fit *e tabula lapidibus aut ferro asperata*, quæ, *imposito auriga aut pondere grandi, trahitur jumentis junctis, ut discutiat e spica grana* Varro R. R. I, 52, 1. Usus ejus adhuc inter Turcos. *Trahea*, s. traha, vehiculi genus sine rotis; jungit cum tribulo etiam Colum. II, 21. *rastri* admodum magno pondere; puta dentibus ferreis. item, pergit poëta, reliqua *supellex*, quæ ex *viminibus et materia rustica*, ut Varro ait I, 22. 1, h. e. *vili* fit; *Celei* appellatur, Eleusinii, cujus filius, Triptolemus, a Cerere, hospitio excepta, sationem frugum acceperat; v. Hymn. in Cer. 96 sq. Appollod. I, 5, 1. Referuntur autem ad illam supellectilem *crates* et *vannus*, cujus usus erat in *mysteriis* Eleusiniis; portabatur enim in pompa Iacchi, quæ certo Eleusiniorum die ex Ceramico Eleusinem ducebatur. Ceterum Hesiodi locum ante oculos habuit Virgilius ex Ἔργ. 423 sqq. Etiam notandum versu 161 *nec potuere* esse pro *nec possunt.*

167 Ex Hesiod. Ἔργ. 457 *memor* ad ornatum adjectum, ut ibid. v. 422 μεμνημένος, providus, non omittens et obliviscens. cf. Colum. I. 8, 8.—*provisa repones*, ornate pro providebis.—168 Si satis magnam ex opere et re agresti laudem consequi cupis. *H.* Si gloriam divini ruris dignam habeas. *S.*

169—175 De partibus *aratri* singulis agitur. *Continuo*, principio: v. ad v. 60. ulmus in *burim* inflectenda est, quod statim in ipsis silvis fit, cum ulmus a rustico ita incurvatur, ut curva adolescat cf. Hesiod. 427 sq. Est autem *buris* seu *bura* (plough-tail) proprie pars aratri veteris postica, tignum incurvatum, cui et temo (the pole or beam) junctus est et *vomer* (the share) ipse, h. e. lignum seu ferrum rostratum glebas eruens. Huic buri *a stirpe*, in inferiore parte trunci, temo, ἱστοβοεὺς, *pedum octo*, tum aures et dentalia junguntur et aptantur. *Aures* (ears or earth-boards)

Cæditur et tilia ante jugo levis, altaque fagus,
Stivaque, quæ currus a tergo torqueat imos;
Et suspensa focis explorat robora fumus.
  Possum multa tibi veterum præcepta referre,
Ni refugis, tenuesque piget cognoscere curas.
Area cum primis ingenti æquanda cylindro
Et vertenda manu et creta solidanda tenaci,
Ne subeant herbæ, neu pulvere victa fatiscat;
Tum variæ illudant pestes: sæpe exiguus mus
Sub terris posuitque domos atque horrea fecit;

esse videntur prominentiæ duæ sive affixi utrimque asserculi aut ferramenta, quibus sulcus latior efficitur, et lira seu porca altior. Hinc Palladius I, 43, 1 *aratra aurita* memorat: *Aratra simplicia, vel, si plana regio permittit, aurita, quibus possint contra stationes humoris hiberni sata celsiore sulco attolli.*—*Dentale* (Share-beam) *ἔλυμα*, interpretabar cum aliis, duce Servio, lignum, quod vomerem recipit, cui vomer induitur; sed, quomodo aut *duplici dorso* aptari vel potius ipsum *duplici dorso* esse posset, difficile dictu erat. Nunc meliora edoctus in eam sententiam libens concedo, ut *dentale* sit ipse vomeris dens, qui solum infringit; uti a Columella junguntur vomer et dentale lib. II. 2, 21. *Duplex* autem ejus *dorsum* ad duo vomeris crura referemus.—Mox *jugum* (yoke) ac *stiva* s. manica (Plough-staff) conficienda esse dicitur, *quæ currus imos a tergo torqueat*, h. aratrum ipsum, rotis subnixum; quod Gallis peculiare fuisse et Serv. h. l. notat et Plin. XVIII, 18. p. 123. l. 23. modo Harduini interpolationem ne admittas. *H.* Martinus emendavit *altaque fagus; stivæ*, quod recepit H. Vossius. Bene. Nam copula in *stivaque* ferenda non est. *W.*—173 Tilia, Lime-Tree. *S. Robora* vero, h. materia seu lignum, unde hæc conficiantur, *fumo durata* esse debent. cf. Hesiod. Ἔργ. 45. 629.—*explorat* videtur exprimere naturam fumi, cum lente per minutas particulas sese insinuat, ut *iter, vias, tenebras explorare* dicimur. Potest tamen etiam dictum esse, ut poëtis alias *probare*, ut de bonitate ligni inde constet; nisi enim firmum et probum sit, exarescens rimas aget. Ceterum advocant viri docti Hesiod. Ἔργ. 427 sqq.; mihi tamen aratri, quod ibi describitur, et cujus forma ex antiquis codd. tum in vulgariis Hesiodi editionibus tum in Montfauc. Palæograph. Gr. p. 9. exhibetur, alia forma esse videtur et ab h. l. diversa.

176. 177 Nova transitionis forma: Multæ res tenues, per se non magni momenti, curanda sunt in re rustica. *H.*—178 *Cum primis* idem ac *in primis*. *S.* De *area*, ἅλως, veterum cogitandum est; qui erat locus in ipso agro editior, qua ventus perflare posset, solidus ac complanatus, in quo frumentum ex agro congestum statim terebatur et ventilibatur; tum purgatum corbe in horrea deportabatur. v. Varro de R. R. I, 51. non enim, ut apud nos, tritura in horreo instituebatur. Scilicet anni tempus, quo hoc faciebant, siccum nec pluviis obnoxium, quale in istis regionibus esse solet, tectum locum, ut apud nos, non requirit. In iis tamen partibus, in quibus cœlum inconstantius, aut nubilaria vicina habebantur, v. Varr. I, 13, 5. aut in horreo perticis exterebantur grana per hiemem. v. Colum. II, 21, 4. Modum conficiendi aream eundem fere cum nostro tradit præter Varron. I, 51. Cato de R. R. 91 et 129. cf. Colum. II, 20. v. ad Tibull. I, 5, 21. Pro *cylindro rotundum lapidem vel columnæ fragmentum* memorat Palladius. VII, tit. 1. Eundem usum præstabat *pavicula*, instrumentum terræ paviendæ et solidandæ aptum.

180—186 *neu pulvere fatiscat*. *Fatiscere* proprie est viribus fractis deficere, solvi, laxari, dilabi. Ita Æn. I, 123. *naves rimis fatiscunt*, solvuntur compagibus, ita ut rimæ fiant. Inf. Ge. II, 249. terra pinguis ac tenax *haud unquam manibus jactata fatiscit*, solvitur, dilabitur in grumas. *Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo* Æn. IX, 809. *Saxis solida æra fatiscunt*, repetitis ictibus galea rumpitur. Itaque et h. l. est, ne area, æstu, quo terra in pulverem solvitur, *fatiscat pulvere*, in pulverem solvatur et attenuetur. *victa* ornatus caussa adjectum. *Ne in rimis grana oblitescant, et recipiant* (illæ) *aquam, et ostia aperiant muribus atque formicis*, ut Varro I, 51.—*tum variæ illudant pestes*, h. ne varia animalcula nociva invadant, clam subeant—quod eleganter *illudere* dicitur cf. Ge. II, 375—et hac ratione eludant operam et curam agricolæ. *exiguus mus*, non hoc de certo genere accipiendum, sed *exiguus* est

Aut oculis capti fodere cubilia talpæ;
Inventusque cavis bufo, et quæ plurima terræ
Monstra ferunt; populatque ingentem farris acervum
Curculio, atque inopi metuens formica senectæ.
Contemplator item, quum se nux plurima silvis
Induet in florem et ramos curvabit olentes;
Si superant fetus, pariter frumenta sequentur,
Magnaque cum magno veniet tritura calore:
At si luxuria foliorum exuberat umbra,
Nequidquam pingues palea teret area culmos.
Semina vidi equidem multos medicare serentes,
Et nitro prius et nigra perfundere amurca,
Grandior ut fetus siliquis fallacibus esset,
Et quamvis igni exiguo properata maderent.
Vidi lecta diu et multo spectata labore
Degenerare tamen, ni vis humana quot annis

epitheton ornans. Clausula versus jam Quinctiliano VIII, 3, 20—mire placuit. *H.* Similem vid. Hor. Poët. 139. et Æn. III. 390. *W.—quæ plurima,* qualia multa, *οἷά τε πολλά.* *H.* Conf. Not. ad Tibull. I, 2, 13. *W.—populat ingentem farris acervum* expressit Columella II, 20, ubi de amurca, qua aream conspergere solebant veteres; *nam ea res a populatione murium formicarumque frumenta defendit.* cf. Prudent. in Symm. I, 1052. *H.* Cf. Æn. IV, 402. *formicæ farris acervum quum populant.—frumentum* enim *populare* dicuntur formicæ, cum id ablatum in tecta sua congerunt. *W.*

187—192 Ornatus locus. Ut de futuro anni proventu judicari possit, observandum esse dicit, an nox *amygdala,* quæ primo vere floret, abundet multo flore; ita enim magnam fertilitatem anni fore; sin pro flore arbor foliis luxurietur, messem fore malignam. Est autem *nux,* generis nomen, h. l. de amygdala accipiendum ex aliorum scriptorum præceptis.—*Contemplator,* *τεκμαίρου* Græci poëtæ, ut Nicand. Theriac. v. 396, *φράζεο* v. 438.—*Nux induet se in florem,* usitatius esset *induit se flore,* ut sæpius apud Auctores R. R. v. c. Columell. IV. 24. §. 12, *induunt se uvis n.* vites, h. vestiunt se. et inf. Ge. IV, 142. *Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos Induerat;* verum etiam Æn. VII, 20. *Quos—Induerat Circe in vultus atque ora ferarum.* Tum *nux plurima* vel nux, quæ multa est in silvis, h. quibus silvæ abundant, vel, quod melius, ut sit, quando nux *plurimum,* h. cum maxime, induit. Ge. II, 166. Italia *auro plurima fluxit.* cf. Ecl. VII, 60. *H.* vid. Not. ad II, 182. *W—fetus,* quorum major copia est, poëtice pro ipso flore dicti; *tritura* pro messe. *H.* Proprie dixit Virgilius. Laboriosa tritura magnum frugum sequitur proventum. *veniet,* agricolis. *W.—umbra* est arbor ipsa umbrosa, frondosa.—*H.* Et hic proprie locutus est Maro. *exuberat umbra* etc. est: abundat umbra, effecta per luxuriam foliorum. *W.—pingues palea* h. e. abundantes palea, non granis. *H. pingues* cum sexto casu junxit Juven. III, 247. *pinguia crura luto.* *W* Simplicissimum mox ut jungas *nequidquam teret.* *Area teret culmos,* poëtica ratio non infrequens pro: culmi terentur in area, inf. 298. v. ad Tibull. I, 5, 22.

193 *Semina* leguminum fructusque siliquis continentur, intellige; nam paullo post: *siliquis fallacibus;* et confirmat Plin. XVIII, 17, (45) et Colum. II, 10, 11: III, 10, 18, qui Virgilium de faba loqui affirmant. conf. Pallad. XII tit. 1: Geopon. II, 35; In aliarum frugum seminibus idem tentatum, v. c. in tritico Plin. XVIII 73. amygdalis v. Pallad. II, 15. §. 7.—*medicare,* inficere, macerare succis alienis. 196 solere ait, legumina serenda a multis humectari et macerari, ut inde nata aliquando celerius coquantur. *Siliquæ fallaces,* quia sæpe folliculi, cum inanes sunt, majores videntur. *H. fallaces* epitheton inde petitum, quod siliquæ vel folliculi grandes fetus sæpe parvos reddunt. vid. Not. ad Tib. II, 1, 19. *W.—maderent,* mollita, coquerentur *igni,* quamvis exiguo. cf. Plaut. Men. II, 2, 51. *jam hæc madebunt.*—197 *H. vidi,* quum rem adjicis novam, verbum priore periodo usurpatum repetens copula

Maxima quæque manu legeret; sic omnia fatis
In pejus ruere, ac retro sublapsa referri;
Non aliter quam qui adverso vix flumine lembum
Remigiis subigit, si brachia forte remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alveus amni.
Præterea tam sunt Arcturi sidera nobis
Hædorumque dies servandi et lucidus Anguis,
Quam quibus in patriam ventosa per æquora vectis
Pontus et ostriferi fauces tentantur Abydi.
Libra die somnique pares ubi fecerit horas,
Et medium luci atque umbris jam dividit orbem,
Exercete, viri, tauros, serite hordea campis
Usque sub extremum brumæ intractabilis imbrem:
Nec non et lini segetem et Cereale papaver

non indigebis. Præcessit autem *vidi*. *W*. *Spectata*, dum leguntur, explorata — 199 Grandissima semina legi nostri poëtæ auctoritate jubet Colum. II, 9. §. 11. 12. cf. Varro I, 52. Suaviter a poëta in re tenui gravissima sententia generalis interponitur: omnia mortalia in deterius vergunt, nisi continuam curam iis tuendis adhibueris.— *vis humana*, hominum opera, h. homines. habuit in animo Lucret. V, 207. 208. *Quod superest arvi, tamen id natura sua vi sentibus obducat, ni vis humana resistat.*—200 Æn. II, 169 *Ex illo ruere et retro sublapsa referri Res Danaum.* ubi vid. Not.

203 *Atque* jam Gell. X, 29 et Serv. interpretati sunt *statim*. Est antiqua loquendi ratio. In XII. tabulis; *Si in jus vocat, atque eat.* ubi vid. Intpp. Etsi ita facere necesse non duco, modo suppleas: *Non aliter, quam is retro sublapsus refertur*, qui navigium agit —*atque illum in præceps prono rapit alveus amni.* Alia ratio verba ordinandi: *non aliter quam si is, qui —subigit, remisit forte brachia, atque alveus rapit illum* lembum. *H*. Priorem ex posterioribus sequor, quippe simplicissimam et poëticam: *non aliter quam* (h. e. sicut) refertur is, *qui—subigit, si* remisit *brachia*, atque *alveus illum* (lembum) rapit. Ita *atque* propriam retinet significationem, sicut *et* Ge. I, 513. *W*.

204 Agricolis siderum ortus et occasus non minus sunt servandi quam navigantibus; v. Colum. XI, 7, 31. Posterius ornat: iis, qui in Pontum et Hellespontum navigant.—*tentare* est adire. Ge. III, 8. *tentanda via est* etc. quamquam proprie ad iter ignotum et periculosum referri debuit.—*Abydus* ostreis nobilis. Ex sideribus vero poëtico more sigillatim aliquot septemtrionalia enumerat, quorum cum ortu procellæ ingruunt. *H*. *vectis* et vehentibus. Commode laudat H. Vossius Æn. VI, 335. Add. Æn. I, 181. *tunsæ pecora*, quæ tundunt pectora, et infr. I, 293, *solata*, solans. *W*.

208 Ab æquinoctio auctumnali usque ad brumam hordei sationem esse ait. Pulcritudo loci ex forma sideris, *libræ*, petita, obvia, quam multi imitando assequi studuerunt, in primis Lucan. IV, 58. 59: VIII, 467—469: Colum. X, 42. Cum *paribus Titan orbem libraverit horis—somnus* pro nocte.—*Libra*, h. sol in Libra constitutus, *dividit orbem*, h. cœlum, *medium luci atque umbris*, h. partitur orbi, cœlo, diem et noctem, in linea æquinoctiali constitutus, cum nec versus arcticum neque antarticum polum processit, neque alterutri parti longiores dies noctesve attulit.—*bruma intractabilis*, dura, aspera, ut alias *indomita*, quæ vix vinci, superari, tolerari potest. Sic melius quam ut sit, in qua propter frigoris rigorem nulla res tractari, agi, potest.—*extremum imbrem* noli urgere; usque ad solstitium brumale. Est cogitandum de cœlo Italiæ, in quo hiemale tempus magna sui parte pluvium est; quodque nobis brumale frigus est, illic sunt pluviæ brumales. Seritur autem hordeum auctumnali tempore in terris benigniori cœlo subjacentibus. Colum. II, 9 et al.: Varro I, 34: Plin. XVIII, 10. §. 1. hinc messis nec minus maturior.

212 De *lino* diversa idem Plinius, etiam de Transpadanis, tradit XVIII, 56. Ad lini autem et papaveris sationem terra aratur; nisi omnino nunc præcipit maturandam esse arationem—*papaver Cereale*, quia Cereris ornamentum symbolicum esse solet in signis et apud poëtas—*nubila pendent*, eleganter e natura rei, nubibus nondum in

Tempus humo tegere, et jamdudum incumbere aratris,
Dum sicca tellure licet, dum nubila pendent.
Vere fabis satio; tum te quoque, Medica, putres
Accipiunt sulci, et milio venit annua cura,
Candidus auratis aperit quum cornibus annum
Taurus, et adverso cedens Canis occidit astro.
At si triticeam in messem robustaque farra
Exercebis humum, solisque instabis aristis,
Ante tibi Eoæ Atlantides abscondantur,

imbres solutis.—*H. jamdudum* h. l. accipitur pro, modo, quamprimum. *S.* Incumbere, h. e. operam dare, intendere. *S.*

215—218 Vere seritur faba, s. legumina, medica et milium. *Medica,* herba a Medis advecta per bella Persarum Græcis illata, pabuli genus præstantissimi. vid. Plin. XVIII, 43: Strabo lib. XI, p. 796. C. nostrum *Lucerne.* Ejus laus et cura ap. Colum. II, 11. §. 2. *H.*—Medica, Spanish trefoil. *S.*—*Fabæ,* cujus diversum a nostra faba genus, et rotundum ac parvum legumen veteribus in usu erat. v. Indic. Scriptt. R. R. non idem omnibus serendi tempus, in primis si Columellam lib. II, c. 10. §. 9. compares. Verum Plinius: *Virgilius eam per ver seri jubet, Circumpadanæ Italiæ ritu,* XVIII, 12, 30. p. 115.—*putres* sulci, fractis et comminutis crebra aratione, stercoratione et frigoris penetrabili vi, glebis. vid. Ge II, 204. et al.: Colum. II, 11. 3 *Locum, in quo Medicam proximo vere saturus es, proscindito circa Calendas Octobris, et eum tota hieme putrescere sinito* rel. *Milium* non vere modo sed et æstate et hieme serebatur; unde calumnia Senecæ Epistol. LXXXVI. Vere tamen commodissima satio. v. Colum. II, 9, 18: XI, 2, 33: Pallad. IV. tit. 3: Geopon. II, 38.—*milio venit annua cura* poëtica copia dictum quidem pro: milium seritur. v. Colum. II, 9. extr.: Plin. XVIII, 26. s. 66. extr.; sed cum respectu *medicæ,* quæ ex uno satu *denis* (nam apud Plinium l. I. corrupte *tricenis* legitur) annis durat.

217 *Vere-quum,* sole in Taurum ingresso, h. ineunte vere. Ad tempora autem designanda amant poëtæ siderum motum commemorare, quoniam ea ratio poëticum ornatum admittit.—*Taurus* est signum verni temperis; eum Sol illo tempore adibat IV Cal. Maias. cf. Petav. Auctar. Op. de doctr. temp. VII, 3. *Candidus,* quatenus sidus fulgens, clarum, *auratis cornibus,* rutilantibus propter lucidissimas in fronte stellas, *aperit annum,* cum anni tempus id, quo tellus resoluta flores herbasque effundit, tum incipit; sed quam suaviter emergere sidus Tauri et ascendere cœlum tum videri potest; itaque cornibus et capite quasi nixus viam sibi facit, qua specie in asterismis et tabulis Orbis cœlestis exhiberi solet. *Canis* vero, Sirius, tum occidit heliace, h. occultatur, conspici amplius non potest, sole nimium vicino. Cedit tum *astro adverso* h. e. Tauro, astro ex adverso illi posito; is enim instat cornibus minacibus. In sphæra sedet canis, adversam habens Tauri frontem. Huic lectioni auctoritatem addunt codices. Codices alii minus bene habent *averso astro;* quæ verba ad *canem,* qui cederet aversus, pertinerent. Colum. XI. 2. §. 36. *XV. Cal. Maias sol in Taurum transitum facit —Pridie Cal. Maias Canis se vespere celat.*

219—224 Tritici et farris satio non fit nisi post matutinum occasum cosmicum Pleiadum, et post ortum heliacum Coronæ, h. mense Octobri.—219 *Triticum* veterum diversi a nostro generis fuisse statuit Martinus, quod v. 220 et apud Varr. R. R. 1, 48, 1. *arista* h. acus tenuis e gluma prominens ei tribuatur. Verum ejus sunt omnino plures, quas vocant, species.—*Far,* nobis *Dünkel,* (Spelt. *S.*) *robustum,* sive cujus præstantia e pondere censetur, ut apud Colum. II, 6, 1. tritici genus *robur* dictum *quoniam et pondere et nitore præstet,* sive, et hoc verius, quod frigoris injurias melius, quam alia frumenti genera, ferre possit; in quam sententiam apud Theophrast. de Caussis plant. IV, 6, toto capite πυρὸς ἡ κριθὴ inter τα ἰσχυρότατα referentur.—*H.* 220 *solis instabis aristis.* Instare alicui rei est *urgere* sedulam dare operam sine intermissione. *S.*—221 Pleiades seu Vergiliæ, *Atlantis* filiæ, *absconduntur Eoæ,* matutinæ, h. occidunt matutino tempore, mane submerguntur in occidentali parte, dum sol interea ab oriente emergit. *Abscondantur autem*—ita laudatis verbis poëtæ nostri interpretationem subjungit Columella II, 3, 1.—*altero et trigesimo die post auctumnale æquinoctium, quod fere conficitur nono Cal. Octobris; propter quod ad illud debet tritici satio dierum sex et quadraginta ab occasu Vergiliarum, qui fit*

Gnosiaque ardentis decedat stella Coronæ,
Debita quam sulcis committas semina, quamque
Invitæ properes anni spem credere terræ.
Multi ante occasum Maiæ cœpere; sed illos
Expectata seges vanis elusit aristis.
Si vero viciamque seres vilemque faselum,
Nec Pelusiacæ curam aspernabere lentis,
Haud obscura cadens mittet tibi signa Bootes;
Incipe, et ad medias sementem extende pruinas.
  Idcirco certis dimensum partibus orbem

a. d. IX Calend. Novembr. ad brumæ tempora. Columellæ sementem etiam citra Cal. Octobr. fieri placet. Sed v. loc. Idem lib. XI, 2, 77. *XIII et XII Cal. Novemb. solis exortu Vergiliæ incipiunt occidere: tempestatem significat—V Cal. Novemb. Vergiliæ occidunt.* Plin. XVIII, 56. (24). *Virgilius triticum et far a Vergiliarum occasu seri jubet; hordeum inter æquinoctium auctumni et brumam; viciam vero, faselum et lentem, Boote occidente.* Sed idem diversa fere agricolarum hac in re esse instituta deinceps exponit. Respexisse autem noster Hesiodum putatur in notis versibus Ἔργ. 383. 615. Omnino tenendum, Græcos a Pleiadum ortu, medio Maio, æstatem ac messem, ab occasu hiemem cum aratione ac semente duxisse. Locus classicus apud Arat. Phæn. 264. 7. cf. Plin. XVIII, 29. et inf. ad Ge. IV. 231 sqq.—222 *Gnosia stella Coronæ ardentis* est sidus Coronæ, novem stellarum, a corona Ariadnes, quam Bacchus cœlo affixit, appellatum; erat autem Ariadne Minois, regis Cretæ, filia, in qua *Gnosus* urbs. v. Arat. Phænom. 71. et ibi Grot. ad imag. p. 33 sq. *Ardet stella,* dum lucet, fulget; *stella* autem Coronæ memoratur, aut quia inter ceteras hujus sideris stellas una est luculentissima, omniumque prima conspicitur, aut ut *stella* sit pro sidere. Si *stella decedere* dicitur, id nihil aliud est, quam occidere aut occultari, cf. 450; verum ad eam anni partem, de qua hic agitur, adultum auctumnum, occasum sideris hujus non pertinere, sed ortum, docent astronomi, et qui inde sua petiere: Hygin. Astron. 5. *Hæc Cancro et Leone exoriente occidit, exoritur cum Scorpio Nonis Octobris.* Columella XI, 2, 51. *IV Non. Jul. Corona occidit mane;* et §. 73. *III Non. Oct. Corona incipit exoriri—VIII Id. Octob. Coronæ clara stella exoritur—III et pridie Idus Octob. Corona tota mane exoritur.* cf. Plin. XVIII 74. pr. Hanc difficultatem—nihil enim codices variant—ita post Servium viri docti, nec tamen, ut totam rem expediant, tollunt, ut stellam oriri et emergere heliace non aliter dicant, quam ut recedat a sole, *decedat,* quo videri jam non possit. Enimvero ita *succedere,* subire, ascendere, oriri, dicitur sidus, non *decedere.* Restat, ut Maronem in erroneum calculum incidisse dicamus. Et ita res se habet. Democriti ea ratio fuit: v. Geop. II, 14.—223. *H. Quamque,*—et antequam,—subaudito ante. *S.* 224 *invitæ,* quandoquidem, ut recipiat semina, aratione subigenda est.

225. 226 *ante occasum Maiæ,* h. Pleiadum, e quibus una Maia est. Ad rem Xenoph. Œcon. c. XVII, 2: Columella XI, 2, 80. *Vetus est agricolarum proverbium, Maturam sationem sæpe decipere solere, seram numquam, quin mala sit;* quod et Plin. memorat XVIII, 56. Posterius jam Hesiodus monuerat Ἔργ. 479 sqq. *H. aristis;* arista, *pars spicæ extrema;* quandoque accipitur pro spica; imo etiam pro *frumento.* cf. Facc: Lex: *S.*

227—230 Viciæ, faseli, et lentis satio sub initium mensis Novembris usque ad multam hiemem. In his autem omnibus clementioris cœli nos memores esse fas est. *H. viciamque* sub occasu Arcturi, Novembri mense incipiente satam esse, ex Plinio XVIII, 15, 37. monet H. Vossius. *W.*—227 *Faselus* est genus fabarum, quod nobis *Bona porcina* et *Turcica,* propter frequentiam *vilis* dictus.—228 *Lentis* magna præstantia et copia apud Ægyptios; v. Plin. XVIII, 31.; epitheto igitur ab Ægypti urbe petito ornatur.—229 *Bootes,* qui et Arctophylax cum stella Arcturo, occasu suo tempus serendæ viciæ *certum* indicat. Colum. XI, 2, 78. *IV Cal. Nov. Arcturus vespere occidit.* Add. Plin. XVIII, 74. Vide de *lentis* satione Colum. lib. II, c. 10. § 15. et Plin. XVIII, 31. cum Emendat. Hard. XII. Palladius XII, 1, 1. *Novembri—nunc seritur prima lenticula. H.* De verbis *medias pruinas* vid. Not. ad 340. *W.*

231 sq. De zonis cœli et zodiaco. Ut ad anni vices et siderum ortus et occasus tempora operis rustici definiri possint, solem

Per duodena regit mundi sol aureus astra.
Quinque tenent cœlum zonæ: quarum una corusco
Semper sole rubens et torrida semper ab igni;
Quam circum extremæ dextra lævaque trahuntur,
Cærulea glacie concretæ atque imbribus atris:
Has inter mediamque duæ mortalibus ægris
Munere concessæ divum; via secta per ambas,
Obliquus qua se signorum verteret ordo.
Mundus, ut ad Scythiam Rhipæasque arduus arces
Consurgit, premitur Libyæ devexus in austros.
Hic vertex nobis semper sublimis; at illum
Sub pedibus Styx atra videt Manesque profundi.
Maximus hic flexu sinuoso elabitur anguis
Circum, perque duas in morem fluminis Arctos,
Arctos Oceani metuentes æquore tingi.
Illic, ut perhibent, aut intempesta silet nox

certum per cœlum cursum tenere ait v. 231—256.

232 Ambiguum, fere ut v. 6. in voc. *cœlo*, cui verbo *mundi* jungendum sit. Optimum factu esset jungere *orbem mundi*, quo ipsum cœlum declararetur; ut *orbis cœli, terrarum*, et *orbis mundi* etiam apud Manilium; hunc *regit sol per duodecim signa*, quatenus facto per ea decursu constituuntur ea, quæ in cœlo sunt, siderum motus ac tempora. Verum ordo, quo verba collocavit poëta, jubet copulari *astra* mundi, h. cœli, ut passim *sidera cœli*. Adumbravit autem hæc poëta ex Eratosthenis versibus apud Heraclidem Ponticum de Allegoriis Homer. p. 476. cf. Tibull. IV, 1, 151 sqq.—235 *extremæ* sunt in extremis partibus positæ, et *trahuntur* est plenius pro *sunt*; ducuntur enim circuli paralleli.—236 *concretæ* proprie quidem tantum *glacie* sed eadem tempestas *atros imbres*, ὄμβρους ζοφόεντας, affert, et recte adjuncta ad idem verbum referuntur. Eratosth. l. l. Αἰεὶ κρυμαλέαι αἰεὶ δ' ὕδατι μογέουσαι.—237 *ægris* cum dilectu h. l. positum epitheton pro miseris; δειλοὶ βροτοὶ Homeri.

238 *Via secta per ambas.* Zodiaci descriptio: et mox poli arctici et antarctici. Quæ sequuntur, facile e sphæræ cœlestis doctrina intelliguntur. *H. obliquus ordo.* Via solis est obliqua. Hinc Ovid. Met. II, 130. *Sectus in obliquum est lato curvamine limes.* Add. Propert. IV, 1, 84. *obliquæ signa iteratæ rotæ* vocantur signa Zodiaci. *W.*—*per ambas*, inter, ut v. 245. *per duas Arctos*; v. Macrob. in Somn. Scip. II, c. 8.

240 *Mundus* et hic pro cœlo.—*arces* poëtis omnino pro locis excelsis, et pro montium jugis v. inf. IV, 461 et sæpe. *H.* Et *arx Pangæa* Val. Fl. I, 575. dixit. *W.*—241 *premitur devexus* ornate pro vergit, ut *consurgit*, elevatur.—242 *Hic vertex*, polus arcticus, *nobis semper sublimis*, conspicuus.—243 Pulcherrime pro: polus antarcticus latet, οὐκ ἐπίοπτος, ut Arat. Phænom. v. 25, unde hæc expressit Virgilius, *non cernitur* ut ἀϊδής; at suspiciunt illum, eodem modo ut nos polum cœli arcticum supra caput nostrum suspicimus, inferi, qui subter terrarum orbe Orcum et Tartarum habitare putantur. Igitur jungenda: *illum sub pedibus*, qui nobis est sub pedibus. Alii jungunt *vident sub pedibus*, vident subter se polum antarcticum, ei insistunt. Ita sequeretur, poëtam Ἀΐδην in medio terræ collocasse, quod a communi poëtarum ratione alienum. *H. Man. profundi* cf. Not. ad Æn. IV, 387. *W.*

244 *elabitur*, labitur, circumflectitur Draco, utrique ursæ implicitus. Servius laudat Hesiodeum: ποταμῷ ῥείοντι ἐοικώς. Sed tota sententia conversa ex Arato, Phæn. 45—48.—246 Septemtrionalia illa sidera, interque ea Ursas majorem et minorem, Helicen et Cynosuram, numquam occidere, infra ὁρίζοντα seu finitorem non descendere, semper nobis conspici, notum. Fundus poëtici ornatus Homer. I. σ, 489 et Od. ε, 273. ubi cf. Intpp. Iis intervolvitur Draco. *metuentes* pro: *non* tinguntur, *numquam* occidunt; quasi ab hoc sibi caveant, quod numquam faciunt. Ἄρκτοι κυανέου πεφυλαγμέναι ὠκεανοῖο dixerat Aratus l. l. Sic Horat. II, 7. *penna metuente solvi*, non solvenda.

247—251 *Illic*, sub polo antarctico, aut nox est perpetua, aut dies ibi est, dum

Semper et obtenta densantur nocte tenebræ,
Aut redit a nobis Aurora diemque reducit;
Nosque ubi primus equis oriens afflavit anhelis,
Illic sera rubens accendit lumina Vesper.
Hinc tempestates dubio prædiscere cœlo
Possumus, hinc messisque diem tempusque serendi,
Et quando infidum remis impellere marmor
Conveniat, quando armatas deducere classes,
Aut tempestivam silvis evertere pinum.
  Nec frustra signorum obitus speculamur et ortus,
Temporibusque parem diversis quatuor annum.
Frigidus agricolam si quando continet imber,
Multa forent quæ mox cœlo properanda sereno,
Maturare datur: durum procudit arator

nostro cælo nox exoritur, et contra. Hæ fuere non satis subtiles veterum opiniones de terris australibus, et altero hemisphærio, dè quibus post Strabonem Macrob. in Somn. Scip. II, c. 9 sq. videndus. Ad nostrum locum proxime facit Lucret. V, 649—654. *H.* *Intempesta*, epitheton noctis, quæ rebus agendis idoneum tempus non habet; sed valet *silens*, *tacita*, *S.* *Nox* ut *tenebræ*, obtenditur, obducitur. Homer. Odyss. λ, 19. 249 *redit Aurora* sc. ad eos. *H.* Usurpantur verba *redire*, *reducere*, *recurrere*, *referre*, alia similiter composita, ubi de rebus, in primis naturæ, statis vicibus redeuntibus agitur. Ita Horat. Od. II, 10, 15. *Informes hiemes reducit Jupiter, idem submovet.* Cf. ejusdem IV, 7, 1, 12. et infr. 336. 339. 443. 458. *W.*—250 *equis anhelantibus* tribuitur *afflare* id, quod ante se habent, ut in cursus certamine eos, quos ante se decurrentes fere cursu attingunt. *Afflant equi solis* eas terras, quas sol oriens illuminat. Jam poëtica inversione dixit: *Sol oriens afflat nos equis*; ut et Æn. V, 739. (*oriens* pro sole Ovid. Fast. I, 653. *W.*)—251 *Vesper*, Hesperus, Sole occidente, in conspectum venit, oritur, *lumen suum profert.* Ita accepit Silius quoque, qui hunc versum expressit XI, 514, 515. Namque illa vulgaris ratio, qua de facibus et candelis accipitur, quæ ut incendantur, vesper causa est, non quidem indocta est, sed humilis tamen et abhorrens a tali carmine. Opportunius idem illud inf. v. 291.

252 *Hinc*, e solis hoc per Zodiacum decursu, a v. 231, succedentibus sibi invicem anni partibus, instantem tempestatum mutationem discimus. [illegible] versus Arati Dios. 10 sqq. — *Tempestates* de quatuor [illegible] v. 258. *Temporibus*, [illegible]

men mutati aëris ac cœli notionem esse, ex adjuncto patet. *Cœlum dubium* scil. instantibus pluviis, procellis. Ad cetera compara Tibull. IV, I, qui eadem horum *limborum* ac *balteorum* seu *zonarum* enumeratione facta, cum in temperata substitisset, pergit v. 169. *Hinc placidus nobis per tempora vertitur annus: Hinc et colla jugo didicit submittere taurus* etc. Ex eadem observatione antiquus de Æolo mythus natus.—*marmor*, æquor maris splendens; vid. Æn. VI, 729.—255 *armatæ classes*, simpl. instructæ naves. cf. Hesiod. Ἔργ. 631. 632 et 671. 672. Aliena a re rustica foret classis ad bellum armata.—*H.* *Deducere naves*, h. naves ex portu vel ex navalibus in mare ducere, cui opponitur subducere. *S.*—256 *tempestivam s. evertere pinum*, h. ligna ac materiem tempestive cædere. Consulatur Cato de R. R. c. 31: Plin. XVI, 74. 75. s. 39.

257—267 Habet etiam alias utilitates, si observes siderum ortus et occasus, et vices anni temporum. Si pluvium tempus *continet* h. e. domi tenet (v. Burm. h. l.) agricolam, multa interea parare et facere licet, quæ mox sereno cœlo parum tempestive curanda essent. Hoc poëta ornatius extulit, post Hesiodum, quem compara 493. sqq. Præterea monent grammatici, Servius ad h. l.: Macrob. VI, 8. Gellius X, 11. de delectu verborum adhibito a poëta: *Maturari* ea, quæ accelerentur quidem, sed diligentiæ tarditate cum industriæ alacritate ac celeritate conjuncta: eadem, cum subito, raptim et properanter fiant, *properari*, cum non facile diligenter [illegible] fieri possit. Nescio, an hæc [illegible] subtiliter tradita sint. Ita saltem [illegible] propria vi [illegible] rei [illegible]

Vomeris obtusi dentem; cavat arbore lintres;
Aut pecori signum aut numeros impressit acervis.
Exacuunt alii vallos furcasque bicornes,
Atque Amerina parant lentæ retinacula viti.
Nunc facilis rubea texatur fiscina virga;
Nunc torrete igni fruges, nunc frangite saxo.
Quippe etiam festis quædam exercere diebus
Fas et jura sinunt: rivos deducere nulla
Religio vetuit, segeti prætendere sæpem,
Insidias avibus moliri, incendere vepres,
Balantumque gregem fluvio mersare salubri.

dæ; properetur autem cum studio et industria; non tarde et cunctanter agatur. De re r. Caton. c. 2. §. 3. et Varr. I, 36. 262 *vomeris dentem* omnino pro vomere dixisse videtur.—*lintres*; si scaphas et fluviatiles naviculas intelligas, possis agrum Mantuanum omninoque istam Italiæ oram Pado aliisque fluminibus perfusam cogitare; cf. Servium h. l. Convenientius tamen vitæ rusticæ esse videtur, ut vasa lignea concava et alveos interpreteris, qui inter rustica instrumenta sunt. Sic alveos, quibus uvæ portantur in vindemia, *lintres* dixit Tibull. I, 5, 23.—263 *aut pecori signum.* Ge. III, 158. *continuoque notas et nomina gentis inurunt.*—*numeros impressit acervis*, ἐνέγραψε, pro imprimit. Aut cum Servio tesseræ et tabellæ intelligendæ, acervis impositæ, quibus frumenti numerus designatur, aut *acervi* sunt frumenta saccis seu vasis condita, quibus vasis inscribit paterfamilias, quot modios contineant.

264-5 *Vallos* esse palos, in promtu est. *H.*—*Atque Amerina &c.* Atque parant Amerinas Salices ad vites retinendas. *S.*—*Amerina salix* (erat Ameria, Umbriæ urbs, non longe a Tiberi) inter terna salicis genera memoratur Columellæ IV, 30, 4, ubi de pedaminum in vineis, jugorum ac viminum prospiciendorum, cura agit, cf. Plin. XVI, 69.—266 *Rubi* (nostris *Brambles. S.*) *recisis aculeis alligant.* Plin. XVI, 69. *Cetera vincula, qualia sunt ex rubo, majorem operam, sed in egeno tamen necessariam, postulant.*—*Fiscina,* calathus seu aliud vas vimineum ad usus rusticos, *facilis*, aut quæ facili opera struitur, aut quia ex viminibus facta, quæ flecti et texi possunt, et sunt *facilia.* *Mollem juncum* dixerat Ecl. II, 78. cf. ad Tibull. I, 1, 40. II, 3, 15.—267 Sic et Æn. I, 178. 179. Notum antiquos aliquando tostis quæ granis vesci solitos fuisse; sed hic de eo more agitur, cum, vita jam ad meliorem cultum perducta, far igni torrerent, ut facilius mola, et quidem manuaria, qua utebantur, frangi et glumis exui posset.

268—275 Non mirum est, rusticum aliqua facere debere per pluvias, cum sint quæ facere possit etiam festis diebus. cf. Serv. add. Moret. 67 sq. Locum, qui sequitur, laudat et copiosius rem prosequitur Colum. II, 22, 1. et XI. 1, 20 sq.—*Quippe etiam,* nova transitus formula; ut alibi: *Quid? quod. H. Exercere,* tractare factitare. *S.*—269 *Fas et jura,* h. divina humanaque jura, ut jam Servius monuit. —269. 270 *nulla religio,* h. nullus respectus deorum, nullus metus peccandi *vetuit,* vetare solet, vetat, ut sæpe. *Quod autem ait* deducere, *nihil aliud est, quam detergere; nam festis diebus rivos veteres sordidatos detergere licet, novos facere non licet.* Macrob. Sat. III, 3. Consentit Colum. II, 22, 3. *Rivum deducit* ac *ducit* is, qui aquam ex rivo vel lacu per prata irriganda ducit. *Satis fluvium inducit rivosque sequentes* supra v. 106. dixerat. *Deducitur* etiam rivus sive aqua, cum fossa exsiccatur; ut *collectus humor* supra v. 114, cum educitur et emittitur. Ut in sententiam Macrobii dictum sit, de aqua cogitandum, quæ, ut per pratum deducatur, ne via præcludatur, sordibus purganda est. cf. Serv. ad 272.—270 *Quamquam Pontifices negent, segetem feriis sepiri debere.* Colum. l. l.—271 *Insidias avibus moliri;* ut reliquis consentaneum sit, de avibus prædantibus et nocivis intellige. —272 *fluvio salubri. Cavetur enim in jure Pontificio, ut—festis diebus purgandæ lanæ gratia oves lavare non liceat; liceat autem, si curatione scabies abluenda sit; ideo hoc quoque inter concessa numeravit* Balantumque greges fluvio mersare, *quod si huc usque dixisset, licita et vetita confuderat, sed adjiciendo* salubri, *causam concessæ ablutionis expressit.* Macrob. Sat. III, 3. extr. cf.

Sæpe oleo tardi costas agitator aselli
Vilibus aut onerat pomis, lapidemque, revertens,
Incusum aut atræ massam picis urbe reportat.
  Ipsa dies alios alio dedit ordine Luna
Felices operum: quintam fuge; pallidus Orcus
Eumenidesque satæ; tum partu Terra nefando
Cœumque Iapetumque creat, sævumque Typhœa,
Et conjuratos cœlum rescindere fratres.
Ter sunt conati imponere Pelio Ossam
Scilicet, atque Ossæ frondosum involvere Olympum;
Ter Pater extructos disjecit fulmine montes.
Septima post decimam felix et ponere vitem,
Et prensos domitare boves, et licia telæ

Colum. l. I. § 2. Varro ap. Servium ad h. l.

273—275 Hæc ex duriorum patrumfamilias ratione; ut Catonis, c. 138. v. Colum. II, 22, 5; *Vilia poma* dicuntur ad magnam copiam denotandam. Sic v. 227 *vilis faselus. H.* *Pomum* omnis fere fructus qui ex arboribus esui aptus provenit. cf. Facc. Lex. *S.* *Lapis incusus*, sive rudis, asper, sive cusus et incisus. De mola manuali fere accipitur post Servium.—*pix* variis usibus agrestium inservit; ut mustis condiendis etc. Notetur et illa forma: *agitator aselli onerat*, pro agricola, quem poma in urbem mittere dicturus, quia aselli opera ad id utitur, *agitatorem asini* poëta appellat; non enim de asinario agit. Ceterum ex v. 274. 275 patet, feriatis diebus etiam mercatus in urbibus habitos esse, unde ex venditorum pomorum pretio picem et lapidem parare potuerit agricola. cf. Varronis locum ap. Serv. ad 275.

276—286 Etiam dies lunares observandos esse dicit; esse enim alios faustos ad opus faciendum (hoc est, *felices operum*), alios infaustos. Sequitur autem superstitionem Hesiodi, versus finem Ἐργ. 765 sqq. vel potius Democriti. Plinius XVIII, 32 s. 75. *His quæ sunt necessaria adjicientur de luna ventisque et præsagiis—Namque Virgilius etiam in numeros* (tempora) *lunæ digerenda quædam putavit, Democriti secutus ostentationem* (h. doctrinam.)—276 *ipsa dies alios*, non *alias*, e nota grammatica ratione, *H.* Sequitur *quinta—septima* vid. Tibull. III, 6, 32. *Venit post multos una serena dies;* ibique Obss. *W.*—*dedit dies Luna*, dat, h. e. sunt dies lunares alii fausti, alii infausti.

277—279 vid. Hesiod. Ἐργ. 802—804, qui tamen non *eo die* Orcum et Furias natas memorat, sed Furias perjuria hominum ultum ire. Cœus et Iapetus e Titanibus, Cœli et Terræ soboles. De Typhœo, e Terra et Tartaro nato. v. Theogon. 821 sq. et Apollod. I. 6, 3. Miro ergo commento quinto die lunari ait natos esse Orcum, Furias, Titanes, Typhœum, Aloidas. *Typhœa.* Τυφωέα, binis postremis syllabis contractis.—*creat*, manifestum, esse pro *creavit. H.* Conf. Eclog. VIII, 45. *edunt* pro ediderunt, et Not. ad Ecl VI, 30. —*satæ* pro: ea die vel tum satæ. Similem vid. 1, 230. *W.*

280 *fratres* sunt Aloidæ, Otus et Ephialtes. v. Apollod. I, 7, 4. Æn. VI. 582. *Aloidas—qui manibus magnum rescindere cœlum Aggressi.* Nisi hic locus ad manum esset, non appareret, quidni et Gigantes esse possent, et ipsi fratres γηγενεῖς et eadem facinora ausi. Est autem *rescindere* pro exscindere cum notione perrumpendi, irrumpendi.—281 Ex Odyss. λ, 314. fonte hujus fabulæ, quæ inde nata, quod motu terræ graviore Ossa ab Olympo revulsa fuerat. v. Strabon. lib. IX, p 658. A.—*involvere* hic est sursum, in altiorem locum volvere. *H.* *Scilicet* h. l. pro *nimirum, profecto, quippe. S.*

284 Certorum operum primordiis auspicata dies. Non satis definitum, sitne dies XVII intelligenda, an dies X, felix illa quidem, sed secundum eam multo magis VII. Decimam faustam esse, affirmat etiam Hesiod. Ἐργ. 791. et septimam v. 770. 805. At, quæ hic v. 285 enumerantur, ad diem ille XIV refert v. 794—797. *H.* *felix ponere* h. e. idoneus ponere, ad ponendum. cf. Æn. IX, 77, *felicior ungere. W.*—285 *prensi boves* de feris, qui libere, necdum jugo juncti, errabant. Hesiodus, quem respexit, v. 797. *H. Licia* sunt *fila*, (thrums) quibus textores implicant stamina et jugo illigant, eaque, tela pertexta, recidunt. Hinc, *addere licia telæ* valet *texturam incipere. S.*

Addere; nona fugæ melior, contraria furtis.
  Multa adeo gelida melius se nocte dedere,
Aut quum sole novo terras irrorat Eous.
Nocte leves melius stipulæ, nocte arida prata
Tondentur; noctes lentus non deficit humor.
Et quidam seros hiberni ad luminis ignes
Pervigilat, ferroque faces inspicat acuto;
Interea longum cantu solata laborem
Arguto conjux percurrit pectine telas,
Aut dulcis musti Vulcano decoquit humorem
Et foliis undam trepidi despumat aheni.
  At rubicunda Ceres medio succiditur æstu,

286 Nonus dies servis fugitivis faustus. quorsum hoc? Scilicet cautionem tanto majorem adhibebit eo die diligens paterfamilias, ut contra de furtis non sollicito esse licet; est enim is dies furibus non faustus.

287—296 Sunt etiam noctu vel summo mane nonnulla tractanda. 287 *Dare se alii* dicitur is, qui ad ejus voluntatem se accommodat, gratificatur, concedit. *Res dant se*, ut sese offerunt, occurrunt. Sic et locus, occasio, tempus *se dare* dicitur. *Dat se* et illud, quod impulsum inclinat se, flectitur, cedit. Itaque et h. l. *multa se dederunt*, h. dare solent, offerunt se, perfici et peragi possunt. Servius: *melius nostro obsequuntur labori.*—288 Eous, ἠῷος. scil. ἀστὴρ εωσφορος pro Lucifero, atque adeo pro ortu lucis.—*irrorat terras*, quia aëris humor et in herbis ros sub sensum venit mane, die orto: nam *solem novum* dicunt poetæ pro oriente.

289 *stipulæ* quo sensu accipiendæ essent, dubitabam. Si de frumento, videbatur repugnare v. 297. Altera ex parte vix bene poterant *stipulæ* et *prata* de eadem re dicta accipi. (cui repetitio *nocte—nocte* satis obstat. *W.*) De fœno Plinii XVIII, 67 s. 4. *Quidam pridie rigant, ubi sunt rigua. Noctibus roscidis secari melius*, quia sc. noctes sunt humidæ. Et *prata* ad fœnicidium spectant. Denique volebam ad legumina referre, ut Colum. II, 10, 12. idem hoc de faba secanda præcipit. Nunc video in stipulis frumenti esse persistendum; vide ad v. 297. Vir doct., Voss. operis rustici intelligens, ad morem refert, quo post resectos culmos relictæ stipulæ serius secantur. Qua de re in loco Columellæ ex his vss. expresso II, 18. 19. 20. nil reperio. Memoratur tamen ista messionis ratio inter trinas in media Italia usitatas, Varro I, 50.

292 Quia quod etiam hibernas noctes labori impendunt non nulli diligentiores patresfamilias. Ecl. VIII, 29 *novas incidere faces.* cf. Plin. XVIII, 63: Colum. XI, 2, 90. *inspicare* novavit poëta, ut sit in spicæ formam, in acutam cuspidem concidere. *H.* 294 *argutus* pecten est, quia tridorem inter texendum edit. Hoc verum esse docet idem versus Æn. VII, 14. ubi vid. Not. cf. Brunck. ad Aristoph. Ran. 1316. *tela* est stamen, cui intexitur subtemen. Patet itaque ex hoc versu, rusticorum in Italia matresfamilias texturæ telarum vacasse. —295 Ge. IV, 268. *igni pinguia multo Defruta.* Sedula in variis e musto defruti generibus conficiendis veterum fuit opera. v. Plin. XXIII, 18. XIV. 11. Colum. XII, c. 19.—21 *humor musti* poëtica periphrasis. *Dulce mustum* laudat Quinctil. VIII, 2, 10.—*unda* est mustum ebulliens. *H.* Decoquere, h. coquendo absumere. *S.* —296 *trepidum ahenum*, proprie mustum est trepidum, 'quia, quod ebullit, quasi tremere videtur. Æn. VII, 463 *undans ahenum.* Fronde autem, fortasse pampinea, spumam auferunt, dum defrutum faciunt.

297 Messem ait esse secandam et terendam *medio æstu.* Hæsi in hoc; accipiebam de medio die, ut oppositum esset. 289 *Nocte leves stipulæ.* Conf. IV, 401. *medios æstus* et III, 154. et 331. Ita vero cur *medio* potissimum' *die* esset metendum, ignorabam. Nam Hesiodus 571. sqq. jam mane surgendum et metendum esse monet. Et Theocr. X, 50. 51, medio die quiescendum esse præcipit. Præterea fruges sub diluculum colligendæ sunt. cf. Geopon. II, 25. Vidi itaque *medio æstu* esse accipiendum de media æstate, qua messem faciendam esse monent et alii et Hesiod. 575. *ὥρῃ ἐν ἀμητοῦ, ὅτε τ' ἠέλιος χρόα κάρφει* (non *κάρφῃ*) *æstu* autem *medio*, æstate, ut Ecl. X, 63 *frigoribus mediis*, hieme media. *H.* Inde a v. 287. præceperat de laboribus *noctis æstivæ* 289. *hibernæ* 291. Jam quid *luce* singulis anni partibus, *æstate* 297. *hieme* 306. *auctumno* et *vere* 311 sqq. agendum sit

Et medio tostas æstu terit area fruges.
Nudus ara, sere nudus: hiems ignava colono.
Frigoribus parto agricolæ plerumque fruuntur,
Mutuaque inter se læti convivia curant.
Invitat genialis hiems curasque resolvit:
Ceu pressæ quum jam portum tetigere carinæ,
Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
Sed tamen et quernas glandes tum stringere tempus,
Et lauri baccas, oleamque, cruentaque myrta:
Tum gruibus pedicas et retia ponere cervis,
Auritosque sequi lepores; tum figere damas,
Stuppea torquentem Balearis verbera fundæ,
Quum nix alta jacet, glaciem quum flumina trudunt.
  Quid tempestates auctumni et sidera dicam?
Atque, ubi jam breviorque dies et mollior æstas,
Quæ vigilanda viris? vel quum ruit imbriferum ver,
Spicea jam campis quum messis inhorruit, et quum
Frumenta in viridi stipula lactentia turgent?

monet. Ergo *medio æstu* notat æstate, neque inanis est repetitio *med. æstu.* Sententia autem 297., cujus dimidia pars ex Hesiodo petita est, significans: per æstatem enixe laborandum, hiemem per otium transigi, transitum ad *lucem hibernam* munit. *W.* *Ceres rubicunda*, quæ alias *flava*, quia rubent, flavescunt aristæ. Colum. II, 21, 2. *æqualiter* flaventibus *jam satis, antequam ex toto grana indurescant*, cum rubicundum colorem traxerunt, *messis facienda est.*—298 *Area terit fruges*, in qua illæ teruntur. v. sup. ad v. 192. Maturare autem et messem et trituram præcipiunt omnes mense Junio in Italia. v. Pallad. in Junio.

299 Ex Hesiodo petita esse satis constat, Ἔργ. 391. Monet autem, mature, auctumno, arationem et sationem esse faciendam, cf. sup. 208: II, 315, 316, cum tepor aëris satis magnus, ut arator veste non egeat. *Nudum* esse tantum tunica indutum, toga aut pænula rejecta, post Cuperi Obss. I, 7. satis notum. *Hiems ignava colono* esse dicitur, quæ colonum otiosum esse jubet, et ab opere sub dio faciendo avocat. *plerumque* ne frigeat, accipe, maximam hiemis partem.—302 *genialis hiems* conviviorum hilaritati, risibus jocisque apta, qua genio indulgetur. 303 *pressæ carinæ* sunt mercibus onustæ naves. v. Tibull. I, 3, 40: Ovid. Fast. IV, 300—301, ex vetere ritu. Idem versus Æn. IV, 418. ubi vid. Not.

305 *Uvidus hiberna venit de glande Menalcas* Ecl. X. 20. ubi v. Not.—306 Laurus (the bay) nunquam pro arbore ista usurpatur quam nos *laurel* appellamus. *S. cruenta myrta*, baccæ myrti nigro succo rubicundo ad vinum, myrtiten, condiendum. Ceterum *oleam, baccam stringere*, h. e. decerpere, æque ac frondes stringere dicitur. cf. Cat. R. R. c. 65. Varr. R. R. I, 55.—308 *Auritos lepores* Afranio debet Maro. v. Macrob. Sat. VI, 5.—309 *verbera fundæ* poëta pro funicalis fundæ vel funda dixit, majore ornatu, quatenus ea saxo emisso verberat, ferit.

312—315 Tempestates subjungit, quæ duabus præcipue anni partibus frequentius ingruere solent, sub auctumni initium inde a medio Augusto 311. 2, 3. (Columella XI, 2, 57. 58) et sub veris exitum, Aprili medio (Colum. ibid. §. 36.sqq.) 313. 4. 5. Quam vero ornate hæc dixit, et quam proclivis hinc ad ornatissimam tempestatis æstivæ descriptionem via! *Sidera auctumni*, quia ad siderum ortus et occasus tempestatum tempora atque etiam caussas referebant. cf. v. 335. *Atque quid dicam*, *quæ vigilanda viris*, quæ curanda et providenda sint agricolis, sub auctumnum, inde a medio Augusto, ubi *mollior æstas*, leniore calore, cum vehementior æstus se jam remisit; vel *quum ruit ver*, mense Aprili, circa Vergiliarum exortum. Videndum est tunc, ne imbrium ingruentium vi anni spes a procellis profligetur, sementisque facta proluatur. *H. ruit*, festinat; alii malunt: in finem vergit. *W.*—*Horrere* (v. ad v. 151) *agri* aut *segetes* et *sata* dicuntur fere, cum aristæ jam maturæ sunt. *H. inhorrere* de rebus usurpatur, quæ agitantur. Sic Val. Fl. III, 348, *inhorruit æther*. cf. Æn. [illegible] *Messis* pro seges—*frumenta lactentia* [illegible] fruges lacte plenæ. *W.*—in [illegible] *viridi*; cf. Iliad. [illegible] 598

Sæpe ego, quum flavis messorem induceret arvis
Agricola, et fragili jam stringeret hordea culmo,
Omnia ventorum concurrere prælia vidi,
Quæ gravidam late segetem ab radicibus imis
Sublime expulsam eruerent: ita turbine nigro
Ferret hiems culmumque levem stipulasque volantes.
Sæpe etiam immensum cœlo venit agmen aquarum,
Et fœdam glomerant tempestatem imbribus atris
Collectæ ex alto nubes; ruit arduus æther
Et pluvia ingenti sata læta boumque labores
Diluit; implentur fossæ, et cava flumina crescunt
Cum sonitu, fervetque fretis spirantibus æquor.
Ipse Pater media nimborum in nocte corusca
Fulmina molitur dextra, quo maxima motu

sq.—*lactentia turgent*, plenius etiam dictum quam lactent. Habuit hunc locum ante oculos Nemesianus Cyneg. 290. item Columella X. 325 sqq.

316 Quid? quod, id quod multo majus est, in ipsa messe procellæ aut imbres sæpe ingruunt. Repetit locum Plin. XVIII, 35 sect. 79. cf. Colum. II, 21, 2. Similiter de vitibus inf. II, 419 *et jam maturis metuendus Jupiter uvis*—317 *fragili hordea culmo* dicit poëta pro hordeo simpliciter aut certe culmis fragilibus hordei; hos culmos *stringunt*, qui falce secant; cum falcem amovent, tangunt scilicet et stringunt. Solent autem poëtæ id, quod agitur, a variis actionis momentis designare.—318 *ventorum prælia concurrere* plenius quam ventos concurrere. 319 *seges gravida* proprie ex *agro gravido*. Sed poëtæ omne id *gravidum* dixisse videntur, item *fecundum*, quod succo plenum ac tumidum est, ut *gravidum uber* Ge. III, 317; *gravidæ fruges* II, 143; *gravidæ messes* Ovid. Met. VIII, 781. *H*. Simplicissimum est *gravidam segetem* exponere seg. gravidam frumentis: cf. 111. *aristæ gravidæ*. et II, 143. *W*.—320 Venti segetem *eruunt* et in aërem expellunt, extollunt; hoc ornatius effert: *sublime expulsam eruunt* quia *sublimem, in sublime*, ferunt. Reliqua: *ita turbine nigro* etc. difficultatem habent ex structura, quam, qui animadverterunt, varie tollunt. Sed aut variavit poëta orationem, cujus naturalis ordo hic erat: vidi ventos concurrere et hiemem ferre culmos et stipulas. Hæc ita effert: *vidi concurrere*, et vidi ut *ita hiems ferret*—omittit autem particulam copulandi; aut, quod probabile, dictum est comparative: *sic*, haud aliter, *hiems ferret*, hieme diriperetur, diripi videas stipula, quam nunc media æstate radicitus aristas fert. Est autem *hiems* tempus anni procellosum ineunte auctumno et exeunte vere 311. 2. cf. Lucret. V. 218. *flabraque ventorum violento turbine vexant* (sata). *H*. Posterior ratio explicandi vocem unice vera. *W*.

322 Interdum procellosi imbres ingruunt; et 328 sq. tonitrua gravia. Præivit Hom. Il. π, 385 sqq. Lucret. VI, 255 sqq. *agmen aquarum* pulchre de imbre denso ingruente.—*venit*, ruit; *venire* enim etiam hoc sensu satis grave verbum. *Veniunt hostes, barbari*, qui impetum faciunt etc. ut docuit Burmann. h. l. et ad Phædr. I, 21. c. Æn. X, 459.—324 *ex alto nubes collectæ* Servio sunt a septemtrione; v. sup. v. 240, quod fortasse nimis doctum: alii, e mari; ferrem, si quid adjunctum esset, quod ad mare duceret legentis animum. *Altum*, cum de nubibus agitur, equidem non nisi de cœlo intelligam; ex aëre descendunt contractæ nubes cf. 443.; itaque *ruit æther* h. nubes collectæ. conf. Æn. V, 695: Martial. III, 100. 3. Alias enim *cœlum ruit tonitru*; unde Æn. I, 129 *cœli ruina* omnino de procella. *H*. *glomerant* h. e. glomeratim demittunt. *W*.—325 *boum labores*, ἔργα βοῶν Hesiodi Ἔργ. 46: Homer. Il. π, 392, ἔργ. ἀνθρώπων quo loco item procellosus imber describitur; et hinc alii.—326 *cava flumina*, quia in alveis cavatis fluunt. v. Burmann. ad Lucan. I, 396.—327 *freta spirantia* sunt æstuantia. Æn. X, 291, ubi. v. Heins. *Spirant* quæ effervescunt, ebulliunt, *freta* autem, ut *vada*, poëtice simpl. aquæ, mare.

328 *corusca dextra*, Notum illud Horatii. Carm. I, 2, 2, *rubente Dextera*. Et jungere licet *corusca fulmina*.—329 *moliri fulmen* est jacere; nam de omni motu ac conatu aut opere *moliri*. *maxima terra* est

Terra tremit, fugere feræ, et mortalia corda
Per gentes humilis stravit pavor: ille flagranti
Aut Atho, aut Rhodopen, aut alta Ceraunia telo
Dejicit; ingeminant austri, et densissimus imber;
Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.
Hoc metuens, cœli menses et sidera serva,
Frigida Saturni sese quo stella receptet,
Quos ignis cœli Cyllenius erret in orbes.
In primis venerare deos, atque annua magnæ

magna, γαῖα πελώρη.—330 De hiberna procella similia v. apud Hesiod. Ἔργ. 511. 512. et 523. -593.—*fugere* pro fugiunt; ut sæpissime.—331 *humilis pavor* poëtica venustate, quod reddit attonitos, humiles.—*sternere* h. l. percellere καταπλήττειν.—331 Montes fulmine ferit, in prosa dicendum—*dejicit:* Magis exornat hæc Silius V, 382.—389. *flagranti telo,* apud Homerum et Hesiodum, ψολόεντι κεραυνῷ. *Aut Atho* τὸν Ἄθωα, Ἄθω. *Alta Ceraunia,* ἀκροκεραύνια, satis noti et ex Horat. I Carm. 3 Epiri montes, qui in mare procurrunt, ut *Athos* in mare Ægæum, Macedoniæ mons.—332 Versus ex Theocr. VII, 77. Add. Val. Fl.I. 664.*Aut Athŏ aut Rhodopen.*—334 *plangunt* h. l. plangorem edunt, resonant.

335—350 Sunt itaque anni tempora diligenter observanda et planetarum cursus. Redit ad propositum 311. 2. *Cœli menses* simpl. tempora intelligam, quia astrorum, quæ in cœlo sunt, motu definiuntur, nisi malis adhærere Servianæ interpretationi, ut *sidera* sint duodecim signa zodiaci, quæ totidem mensibus sol peragrat. Ita v. sq. alia et diversa subjiciuntur. Possis *sidera* de planetis accipienda putare, propter sequentia, sed præstat, priora 335 *cœli menses* et *sidera* generali sententia enuntiata esse, subjungi nunc 336. 337. speciem, planetas. *H. cœli sidera* ad planetas refer, ut subjiciat duo planetas Saturnum et Mercurium explicandi causa: *quo receptet, quos in orbes erret.* Vid. Not. ad Tibull. I, 8, 57. Ita *sidera* pro sidera errantia. Nec rarum *sidus Saturni, Veneris. W.*—336 Observet, Saturni stella *quo* h. e., in quod signum se recipiat, cum quo sidere se conjungat: *in Capricorno enim facit gravissimas pluvias, et præcipue in Italia,—ut in Scorpio grandines.* Hæc Servius, qui plura super *receptat* nugatur dicam, an observat. *H. sese receptet,* proprie; nam *se receptare, recipere* dicuntur ii, qui eo, unde aliquando discesserunt, proficiscuntur. Atqui planeta easdem semper in cursu suo stellas ingreditur. Add. Not. ad. 249. *W.* Saturni motum tardissimum esse, et vix binis annis sexque mensibus unum signum transire, satis constat, ut vix intelligas, quem usum observatio tam tardi sideris ad tempestatum prognostica habere potuerit. Ex veterum tamen doctrina *stellæ erraticæ* inter eas habebantur, unde pluviarum aliarumque aëris vicissitudinum augurium caperetur. Inprimis *Saturni transitus* notatus est; vid. Plin. II. Sect. 39. XVIII. 25 Sect. 67. *Ideo Virgilius errantium quoque siderum rationem ediscendam præcipit, admonens observandum frigidæ Saturni stellæ transitum.* et II, s. 39. *Igitur in suo quæque* (sidera) *motu naturam suam exercent, quod manifestum Saturni maxime transitus imbribus faciunt.* Democriti ea fuit doctrina: v. Geopon. I, 12. *H.* Cogites velim, Saturni sidus in cursu suo permultas *stellas* unius *signi* ingredi, et ex his conjunctionibus omnibus de tempestatibus conjecisse Veteres. *W.* Saturno *frigus* tribui, memorare nil attinet. v. Plin. II, 8 sect. 6.—337 Observare monet Mercurii motum; hoc enim est *errare ignem Cyllenium* (quem hinc mutuatur Claudianus XXII, 440) *in orbes cœli,* movere se ad certas leges, quibus in cœlo cursum in orbem exigit. Arridet lectio *cœlo*, cf. 6. *H.* Causa, cur *cœlo* præferendum sit, præter auctoritatem cod. Medic., et hæc mihi videtur, quod verba *quos in orbes cœli* diversos orbes cœli significant, planeta vero eundem cursum, *orbem*, peragit. Ceterum *in orbes errare* dicitur Mercurius, quippe qui ex planetis, si Lunam exceperis, *minimum orbem,* intra spatium dierum 87. et 23 horarum, percurrit; itaque plures orbes peragrat, dum Saturnus *maximum orbem,* intra spatium annorum 29., dierum 166. et horarum 19. peragit. Bene igitur ad omnes planetas notandos *Saturnum* et *Mercurium* delegit. *W.*

338 Ex Hesiod. Ἔργ. 465. 466. Ad avertendas procellarum ingruentium clades re-

Sacra refer Cereri, lætis operatus in herbis,
Extremæ sub casum hiemis jam vere sereno.
Tum pingues agni, et tum mollissima vina;
Tum somni dulces, densæque in montibus umbræ.
Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret,
Cui tu lacte favos et miti dilue Baccho;
Terque novas circum felix eat hostia fruges,
Omnis quam chorus et socii comitentur ovantes,
Et Cererem clamore vocent in tecta: Neque ante
Falcem maturis quisquam supponat aristis,
Quam Cereri, torta redimitus tempora quercu,
Det motus incompositos et carmina dicat.
  Atque hæc ut certis possimus discere signis,
Æstusque pluviasque et agentes frigora ventos,
Ipse Pater statuit, quid menstrua Luna moneret;

ligionum auxilium adhibendum esse monet. Declarat eas in primis per duo festa Cereris ineunte vere et instante messe. Agit autem poëta de *Ambarvalibus*, v. Tibull. II, 1. (sic dicta quod victima ambiret arva *S.*) et, si *Suovetaurilia* ejusdem generis sunt, v. Catonem de R. R. c. 141. *refer*, proprie *repete*, hinc fer, facias.—*Operatus* pro operans. Est autem hoc vocabulum sacrorum. v. Tibull. ibid. v. 9. *H. lætis in herbis*, in gramine læto (Ge. II, 525). Sub dio in herbis sacra et solemnia festi peragebant. *W.*—340 Vel hic locus docere potest, quam parum interdum subtilis sit poëtica ratio. *Extremæ sub casum hiemis* putes esse primum veris initium; at subjiciuntur ea, quæ adultum ver significant; quamquam non immemor sum, clementioris cœli in nostro poëta rationem esse habendam. Similiter sup. 230 *ad medias pruinas*, quod sane severe exigi nequit.—341 Hesiod. Ἔργ. 585. *Vina mollia*, scilicet hiemis interjecta mora, *asperitate*, *duritia*, *carentia*, mitia, lenia. Ita et Græcis οἶνος σκληρός. et μαλακος *Durus Bacchi sapor* Ge. IV, 120.—*somni* h. l, nulli alii esse possunt, nisi in herba vel sub arbore inter avium concentum etc. 343 cf. Tibull. I, 1, 23.

344 E lacte, *melle*, vino, *mulsum*, factum innui, notat Macrob. III, 11; magis fortasse subtiliter, quam vere. cf. eund. VII. 12 et Serv. et Caton. R. R. c. 134. Diis agrestibus libatur *ex more* lacte, melle, vino.—345 *felix hostia*, h. fecunda, ut Serv., quemadmodum *felix ager*, *arbor*; de his dubitat nemo, nec de hoc, hostiam sterilem sacris admoveri, nefas fuisse: sed *hostiam felicem* usu loquendi perpetuo dicimus hostiam, qua litari potest, quia pura et sacrificio apta et diis grata, quæ est felicis ominis et bonum frugum proventum portendit, aut ipsa felicis proventus caussa, placatis per eam diis, haberi potest.—346 *chorus et socii* est chorus sociorum, turba. Int. autem socios operum, vernas, ut II, 528.—347 *vocare in tecta*, ut adsit, invocare, pulchre dictum. Laudantur Colum. X. 430 et Horat. Carm. I, 30, 3.—348 *Neque ante.* cf Cato c. 134. Nunc alterum festum Cereris seu sacrum memorat, instante messe. conf. Cato c. 134. *Prius quam messim facies, porcam præcidaneam fieri oportet* etc.—350 De incondita saltatione, in qua carmina messoria canebantur; ut de alio festo sup. Ecl. V, 73. *saltantes Satyros imitabitur.*—*Quernam coronam* in memoriam victus prioris gestatam Servius tradit.

351 Hæc omnia, has tempestatum cœli et aëris vices, de quibus hactenus egit, porro magnum calorem,, pluviam et gelu, e lunæ phasibus et variis prognosticis, quæ experientia docuit, intelligunt agricolæ. Est hæc meteorogonisia agricolarum. Multa in his sunt, quorum ratio aliqua probabilis reddi potest; enimvero talis expositio non ad interpretationem poëtæ spectat, sed ad expositionem et illustrationem rerum ipsarum a poëta traditarum. *H. hæc* ad sequentia *æstusque—ventos*, referendum, et *possemus* e codicibus Nedic. et Rom. præferendum mihi esse videtur. *W.*—353 Ipse Jupiter *statuit*, h. fixum et constans esse jussit; mutuatus autem est hæc ex Arati Phænom. v. 10—13 *Monet luna* prognosticis, quæ edit, ut solent vates *monere* qui futura docent. *menstrua luna* præclare

Quo signo caderent austri; quid sæpe videntes
Agricolæ propius stabulis armenta tenerent.
Continuo, ventis surgentibus, aut freta ponti
Incipiunt agitata tumescere, et aridus altis
Montibus audiri fragor; aut resonantia longe
Litora misceri, et nemorum increbrescere murmur.
Jam sibi tum curvis male temperat unda carinis,
Quum medio celeres revolant ex æquore mergi
Clamoremque ferunt ad litora, quumque marinæ
In sicco ludunt fulicæ, notasque paludes
Deserit atque altam supra volat ardea nubem.
Sæpe etiam stellas, vento impendente, videbis
Præcipites cœlo labi, noctisque per umbram
Flammarum longos a tergo albescere tractus;

propter menstruas motus vices.—354 *Quo signo caderent austri:* quod indicium esset venti mox cessaturi. Ita enim *cadere* pro residere, Ecl. IX, 58: Æn. I. 154. ut contra *surgere* v. 356. Altera Cerdæ interpretatio, ut sit pro *incidere*, quod Ge. II, 107, vel pro *surgere*, auctoritate destituitur. Habes duo signa cessantis et ingruentis tempestatis.—*quid sæpe videntes*, h. quo viso, quo occurrente prognostico seu indicio.—355 cf. Calpurn. E. l. V, 43 sqq.

356 sqq.—361. Imminentes procellas nuntiat surdus aëris motus terra marique increbrescens, quo exterriti alites marini ad littus se recipiunt. Ex Arati Prognost. 177 sqq. 909 sq. cf. Lucan. V, 565—568, qui in toto illo loco nostrum ante oculos habuit. Virgilium sequitur Plinius XVIII, 35 sect. 85. 86. 87. *Continuo*, primo. *ventis surgentibus*; mox v. 365 *vento impendente.* vide modo ad v. 354. *freta ponti* poëtica periphrasi pro ponto, mari; nihil amplius.—357 *aridus fragor*, qualis asper et acutus lignorum aridorum, cum franguntur. Ita et Lucret. VI, 111 et Homericum αὖον ἄϋσεν, ut Il. ν, 441 et καρφαλέον ἄϋσεν Il. ι, 409. Effert autem haud paullo ornatius Aratea l. l. 180 κορυφαί τε βοώμεναι οὔρεος ἄκραι.—359 *Litora miscentur*, h. perturbatur mare littora et saxa alluens, quibus alliduntur fluctus, et *resonantia miscentur* pro simplici *resonant.* Aratus ib. v. 178. 179. *Litora ripæque si resonabunt tranquillo*, reddidit Plin. XVIII. 35 s. 58. *De nemorum murmure* seu mugitu cf. Æn. X, 97—99. Expressit h. l. Lucan. V. 551.

360 Jam tum satis gravis est tempestas in alto, ut navis *vix* resistat fluctibus, increbrescente procellæ vi, cum etc. *H.* Varie hunc versum tentarunt interpretes. Nonnulli *a* omissum statuunt in verbis *temperat sibi curvis carinis*, quod per leges grammaticæ facere non licet; alii e codicibus non bonis *a* receperunt, manifestam librariorum correctionem, eamque falsam—nam quis dixit: *tempero mihi ab ædibus, ab urbe?*—; sunt denique, qui emendent *tibi unda temperat carinis, tibi* h. e tuis. Mihi difficultas ita expedienda videtur. *Sibi temperare* est se continere, sibi modum ponere. His addi potest tertius casus, si quæritur: *adversus quem* (quæ constructio est apud Sueton. Vit. Lucani) tibi temperes, nam *temperare* cum tertio casu est parcere. Cic. Verr. IV. c. 5. *Non recuso, quin ita me audiatis, ut, si cuiquam ulla in re umquam temperaverit, vos quoque ei temperetis.* *W.* Jam quod Aratus de *ardea* dixerat, v. 182 3. 4, hoc ad *mergos* transtulit Virgilius. Contra Aratus v. 186. 7 mergos (αἰθυίας) in litore alis plangere memoraverat; unde videtur ductum, quod h. l. de *fulicis* narratur, *ludere in sicco.* De voce *siccum* vid Æn. X, 301. In versu 564 Aratus de ardea præiverat: cf. et Lucan: v. 554. *Quodque ausa volare Ardea sublimis pennæ confisa natanti.* Ceterum Cicero Arateum. ἐρωδιὸν *fulicem* reddiderat de Div. I. 8, ubi cf. Davis. Parum accurate veteres sibi laborandum putabant in nominibus accurate reddendis. *H.* Mergi, cormorants; fulicæ, coots; ardea, a heron. *S.*

365 Ex Arato ib. v. 194—200. cf. Lucan. V, 561—564: Plin. XVIII, 35 sect. 80. De his ἀποῤῥοίαις stellarum v. loca apud Cerdam. Nostro loco inter diosemeia sunt; at inter omina et prodigia sunt Æn. II, 693.—367 τοὶ δ' ὄπιθεν ῥυμοὶ ὑπολευκαίνωνται. Arat. ibid. *albescere* elegan-

Sæpe levem paleam et frondes volitare caducas
Aut summa nantes in aqua colludere plumas.
At Boreæ de parte trucis quum fulminat, et quum
Eurique Zephyrique tonat domus, omnia plenis
Rura natant fossis, atque omnis navita ponto
Humida vela legit. Numquam imprudentibus imber
Obfuit: aut illum surgentem vallibus imis
Aëriæ fugere grues; aut bucula cœlum
Suspiciens patulis captavit naribus auras;
Aut arguta lacus circumvolitavit hirundo;
Et veterem in limo ranæ cecinere querelam.
Sæpius et tectis penetralibus extulit ova
Angustum formica terens iter; et bibit ingens
Arcus; et e pastu decedens agmine magno
Corvorum increpuit densis exercitus alis.

tius quam existere. cf. Lucret II, 206. 7. —368 v. Arat. ib. v. 190—192: Plin. ib. sect. 86.

370 Jam præsagia pluviarum enarrantur. Primum est fulminum ex omnibus cœli partibus concursus. Omnino, pergit, vs. 373 pluviæ venturæ observatio in promtu est; tam manifesta ejus signa sunt—quæ inde subjicit—ut neminem facile non ante provisa et animadversa pluvia opprimere possit.

370—372 Quando ab omnibus cœli partibus tonat, imbres ingruunt. conversi ex Arato ibid. 200.—205, qui ultimus versus haud dubie supposititius est. conf. Plin. XVIII, 35 s. 81 et de reliquis s. 87. rura *natant*, inundantur; ut *domus Euri* pro cœli parte unde ille spirat.

373 *Numquam imprudentibus imber obfuit*, damna attulit, nocuit, obesse solet, potest. Ornatur vulgare: non facile imber supervenire potest *imprudentibus*, h. l. insciis hominibus ita ut de pluvia imminente prognostico aliquo moniti non sint. Inf. 425. *Nunquam te crastina fallet Hora, neque insidiis noctis capiere serendæ.*—374 Aratum Diosem. 299. 300 ante oculos habuit, et ille Aristotelem H. A. IX, 10. qui notavit, grues, (*quæ* alias, *silentio per sublime volantes, serenitatem portendunt*, Plin. XVIII, s. 87) ubi in altum evolaverint, animadversa tempestate, statim se demittere et imbrem fugere. Adjicitur *vallibus imis*, h. ad valles, ut frondibus arborum se tegant; nam *imbrem surgentem vallibus imis*, h. nebulam, grammatice quidem recte jungitur sed sententia ab h. l. aliena est. Theophrast. de signis pluviarum, unde plura illustrari possunt, ὅταν γέρανοι πέτωνται, καὶ μὴ ἀνακάμπτωσιν, εὔδιαν σημαίνει· οὐ γὰρ πέτονται, πρὶν ἢ ἂν πετόμεναι καθαρὰ ἴδωσι.—375, 376 ex Arato ibid. v. 222. 223.—*captavit*, captare solet, captat, *auras*, h. ducit, olfacit, Plin. XVIII, 88.—377 Vid. eund. v. 212. 213. Versus totus est ex Varrone Atacino, notante Servio, una cum v. 376 et 379.—*arguta* ad vocem refertur.—378 Ex eod. 214. 215 *veterem querelam* ad fabulam transformationis ranarum (v. Ovid. Met. VI, 376 sqq.) referunt; sed verbis simpliciter inest notio clamoris continui semperque ejusdem.

379 Arat. v. 235. 225. *tecta penetralia*, ut *adytum penetrale* Æn. II, 297; *templa penetralia cœli* Lucret. I, 1098, ut in nonnullis legitur.—*angustum iter*, κοίλης ὁδοῦ, foraminis, seu, verius fortasse, callem, quo incedunt. Si prius, Aratum exprimit; sin alterum probes, convenit cum Æn. IV, 404. 5. *prædamque per herbas convectant calle angusto. H.* Cum præcedat *efferre ova tect. p.* h. e. cavis, *angustum iter* ad foramen referendum esse videtur. Nam *terens ang. iter* idem est ac *itinere angusto. Iter* pro via et Livius dixit 21, 44. *per pacata itinera fugere. W.*—381 *arcus*, iris, *bibere*, h. haurire, attrahere aquas cornibus suis, pluvio tempore, etiam a nostris hominibus creditur. Arat. v. 208 *duplicem arcum* dicere satis habet: διδύμη Ἶρις. Nostrum laudat Seneca N. Qu. I, 6. —381. 382. Arat. v. 231.—237 *increpuit densis alis* debebat exprimere τιναξάμενοι πτερὰ πυκνά; in quo πυκνά pro πυκνῶς positum esse dubitari nequit, *crebro*. At Virgilius pro epitheto alarum accepisse videtur, cum *densas* reddit, ut ad multitudinem corvorum referat, qui dum *denso*

Jam varias pelagi volucres, et quæ Asia circum
Dulcibus in stagnis rimantur prata Caystri,
Certatim largos humeris infundere rores,
Nunc caput objectare fretis, nunc currere in undas
Et studio incassum videas gestire lavandi.
Tum cornix plena pluviam vocat improba voce,
Et sola in sicca secum spatiatur arena.
Ne nocturna quidem carpentes pensa puellæ
Nescivere hiemem, testa quum ardente viderent
Scintillare oleum et putres concrescere fungos.
  Nec minus ex imbri soles et aperta serena
Prospicere et certis poteris cognoscere signis.
Nam neque tum stellis acies obtusa videtur,
Nec fratris radiis obnoxia surgere Luna,

agmine volante, alis *densis* increpant. Ceterum ad hoc præsagium referenda sunt verba Horatii Carm. III, 27, 9.

383—387 Præsagia pluviarum ex avibus marinis et cycnis memorat. *Jam videas varias volucres—infundere* etc. Cycni hic dicuntur *in stagnis dulcibus Caystri*, h. in stagnis, quæ Cayster fl. egressus ripas, inundando vicina, facit, *rimari prata Asia circum* pro vulgari: versari in iis. *rimari* de cycnis pabulum et herbas quærentibus, cf. Ge. II, 199.—*stagna* dicuntur *dulcia*, utpote vivi et perennis fluvii, non situ putrescentis aquæ. *Asiam paludem* dixit Æn. VII, 701. At Homerus Ἄσιον λειμῶνα. Est autem *Asia* angustus tractus paluster Lydiæ ad Caystrum, non longe a Tmolo, satis notus ex Homer II. β. 461. quem expressit Virgil. v. 383. 384. Reliqua partim a Varrone Atacino sumsit, cujus fragm. in Catalectis vet. poëtarum: *Tum liceat volucres pelagi tardæque paludis Cernere inexpleto studio* (est hoc, quod Maro *incassum* dixit) *certare lavandi, Et velut insolitum pennis infundere rorem;* partim ab Arato Diosem. 210. 211.—385. *H. Rores*, aquas. *S. Studio gestire lavandi*, vehementem lavandi cupiditatem gestibus ostendere. *Gestit* qui nimio corporis motu præter consuetudinem exultat, sed præcipue dicitur de brutis animalibus. *S. caput objectant fretis*, s. aquis immersant. De re vide et Plin. XVIII, 87.

388 Aratus plenius v. 217 221. Nostrum expressere Claudian. XV, 493; Lucan. V, 555. 556. *cornix improba*, propter *improbum*, nimium clamorem; v. sup. ad 119. *plena voce*, e pleno gutture, voce crassa. Eam *vocare pluviam*, quam denuntiat, jam Lucret. dixerat V, 1084. 1085 —*sola secum spatiari* dicitur, sola, non gregatim; fere ut *secum esse, habitare*.

390—392 Ornate. Etiam puellæ lanam ducentes tempestatem seu pluviam ingruentem ex scintillatione lucernæ et fungi, qui ex stuppa in fungi speciem excrescit, concretione divinare norunt.—*Oleum scintillat*, h. flamma oleo nutrita.—*testa* est lucerna fictilis. cf. Aratum ibid. 241—248. Add. Plin. XVIII, 84. cf. Apulei. Met. II, 18.

393—400 Sequuntur præsagia serenitatis; et primum quidem usque ad v. 400 ea declarata sunt per absentiam eorum, quæ impendentes pluvias portendunt, duce Arato 206 sq. Tum vs. 401 ea apposita sunt, quæ fiunt, serenitate succedente.—*Serena*, ut *serenum*, absolute dictum, ut alia simili modo, h. serenum cœlum, (Val. Fl. I, 332 *nostras serena. W.*) quod *apertum* vocari potest, nullis nubibus obductum. καθαρὸν φάος ἀμβλύνεσθαι dixerat Arat. Prognost. 281 et φαεινὴν καθαρομένην πάσης ὑπένερθεν ὀμίχλης v. 265, ubi ad unam stellam hoc præsagium retulit, cum Virgilius omnino obtusam stellarum et obscuratam lucem commemoret. *H. cognoscere signis*, ut 351 *discere signis*; cf. Not. ad Ecl. IV, 60. *W.*—395. 396. non tunc acies stellarum cernitur *obtusa*, obscurata. Hæc illustranda ex Arato, qui signum ingruentis tempestatis notat: cum lux stellarum repente obfuscetur *nulla apparente causa*, nec nubibus inductis, nec luna suborta, *quæ luce sua illis officiat. Nec* tum *luna*, quæ *fratris radiis obnoxia est*, surgere videtur, h. e. surgit, oritur, in conspectum venit ita, ut stellæ videri possint luce lunæ obtusæ, offuscatæ. *H.* Præfero H. Vossius interpretationem: luna splendere videtur

Tenuia nec lanæ per cœlum vellera ferri;
Non tepidum ad solem pennas in litore pandunt
Dilectæ Thetidi alcyones; non ore solutos
Immundi meminere sues jactare maniplos.
At nebulæ magis ima petunt campoque recumbunt;
Solis et occasum servans de culmine summo
Nequidquam seros exercet noctua cantus.
Apparet liquido sublimis in aëre Nisus,
Et pro purpureo pœnas dat Scylla capillo:
Quacumque illa levem fugiens secat æthera pennis,
Ecce inimicus atrox magno stridore per auras
Insequitur Nisus; qua se fert Nisus ad auras,
Illa levem fugiens raptim secat æthera pennis.
Tum liquidas corvi presso ter gutture voces

sua luce, non illam a *fratre*, Phœbo, mutuata. Id præter alia postulat divisio *nec-nec-nec*. Variandi causa 398. 399. *non-non* pro *nec-nec* subjicitur; vid. Not. ad Æn. II, 197. 198.—*obnox.* Ge. II, 439. *W.*—397 Ex Arato ibid. v. 206. 207. *vellera lanæ*, nubiculas lanis similes, nostris hominibus *oviculas*, cum aliis intelligebam; at illæ sunt serenitatis nuntiæ, ex poëtæ autem sententia esse debet prognosticum instantis tempestatis; numerat enim inter ea, quæ, serenato cœlo, absunt: *Tenuia nec*—Sunt ergo nubes per cœlum sparsæ, mox in densiorem nubem coituræ; Plin. XVIII, 35. s. 82. Add. Lucr. VI, 502—4.—399 Theocr. VII, 59. *Nereidibus dilectas* dixerat. Iis incubantibus mare tranquillum esse, unde *dies alcyonii* dicti, nota res est. Alienum tamen et hoc est ab h. l., in quo præsagia ingruentis tempestatis memorantur, quæ abesse nunc ait poëta. Mutationem aëris sentientes alcyones putandæ sunt ingruente tempestate alis expansis in littore conspici. Raro autem illæ in conspectum veniunt, nec nisi Vergiliarum occasu, tempore pluvioso, et circa solstitia brumæ. Aristot. H. Æn. V, 9. Plin. X, 32 s. 87.—400 *manipulos* non modo messæ frugis, sed herbarum, graminis, straminis etc. eos *jactant solutos* h. ita ut solvantur jactando. Notum hoc signum instantis mutationis aëris. Plin. XVIII. s. 88. *turpesque porci alienos sibi* (h. ipsis non factos) *manipulos fœni lacerantes.*

401 Sequuntur ea, quæ cum adsunt, serenum cœlum portendunt: subsidentes nebulæ etc. Arat. ibid. 256 sqq. Plin. XVIII. s. 83. *nebulæ e montibus descendentes, aut cœlo cadentes, vallibus sidentes serenitatem promittunt.*—402 Arat. v. 267—269, ubi diserte ἥσυχον ἀείδουσα. Noctua observans solis occasum, noctem, sedens in arboris cacumine, canit assidue, sed frustra. Avis enim, quamvis ominosa, tempestatisque alias nuntia, tum tamen, quo minus serenitas redeat, non impedit. Plin. XVIII, 87. *Sic noctua in imbre garrula* (præsagit serenitatem), *at, sereno tempestatem. H. Nequicquam* pro *non. S.*

404 Lusus lascivientium, serenato aëre, alitum declarat uno exemplo, sed mythico quo odia inter cirin et haliæëtum celebrantur. De Scylla, quæ patrem Nisum Minoi prodiderat, in avem cirin mutata, vid. Cirin, in quam vss. 538. 41. ex h. l. translati sunt; Ovid. Met. VIII. et sup. ad Ecl. VI, 74.—*liquidus* etiam aëris naturam mobilem denotat.—407 *inimicus, atrox* potest prius substantive accipi, aut, quod malim, *inimicus insequitur*, h. e. inimice, jungi, si quis duo epitheta jungi nolit, quod, nisi alterum participium sit, vix in bonis poëtis fieri, notatum est a viris doctis. v. Ge. III, 149: IV, 19: Æn. III, 70. Ubi tamen orationi δεινότης aliqua inest, non male tum duo epitheta jungi putem ad augendam rei gravitatem, ut in illo, quod infra lib. III, 149. *Asper, acerba sonans.* Quod etiam tum facere licet, cum res per plura attributa, adjuncta, aut alia, quæ rei propria sunt, declaranda ac describenda est: ut Æn. VI, 283. *Ulmus opaca, ingens* etc. *H.* Malim jungi *inimicus Nisus insequitur atrox* h. e. atrociter, vehementer—δεινὸς ὤν.—Ita Ecl. IX, 5 *victi tristes—mittimus* explico: victi mittimus tristes h. e. animo tristi. *W.*

410 Ex Arato ibid. x. 271—277 cf. Lucret. v. 1082 sq. *presso gutture*, coarctato, acuto cantu, clangore, λιγαινομένοισιν ὁμοῖα,—*voces liquidæ* oppon. voci raucæ, qua

Aut quater ingeminant, et sæpe cubilibus altis,
Nescio qua præter solitum dulcedine læti,
Inter se foliis strepitant; juvat, imbribus actis,
Progeniem parvam dulcesque revisere nidos:
Haud equidem credo, quia sit divinitus illis
Ingenium, aut rerum fato prudentia major;
Verum, ubi tempestas et cœli mobilis humor
Mutavere vias, et Jupiter uvidus austris
Denset, erant quæ rara modo, et, quæ densa, relaxat,
Vertuntur species animorum, et pectora motus
Nunc alios, alios, dum nubila ventus agebat,
Concipiunt; hinc ille avium concentus in agris,
Et lætæ pecudes, et ovantes gutture corvi.
Si vero solem ad rapidum lunasque sequentes
Ordine respicies, nunquam te crastina fallet
Hora, neque insidiis noctis capiere serenæ.
Luna revertentes quum primum colligit ignes,
Si nigrum obscuro comprenderit aëra cornu,
Maximus agricolis pelagoque parabitur imber:
At si virgineum suffuderit ore ruborem,
Ventus erit; vento semper rubet aurea Phœbe.
Sin ortu quarto, namque is certissimus auctor,
Pura neque obtusis per cœlum cornibus ibit,

corvus alias imbrem denuntiat.—412 *dulcedine læti* h. voluptate, gaudio. Similis locus inf. IV, 55.—*imbribus actis*, abactis, pulsis. *H.* *actis* pro actis cœlo. Æn. V, 821. *fugiunt vasto æthere nimbi.* Prorsus convenit Ge. II, 331. *actum cœlo aquilonibus imbrem.* Add. Ge. II, 130. *W.*

415 Non hoc eos propterea facere videri ait, quia illis *divinitus sit ingenium*, h. e. ex Pythagoreorum, Platonicorum, ac Stoicorum placitis *pars divinæ mentis et haustus ætherii*, ut IV, 219, 220, ubi vide. cf. Ciceron. de Divin. I, 49 s. 110: 53 pr.—*aut rerum fato prudentia major*, prudentia major (quam in hominibus esse solet) *fato*, ut ante *divinitus*, a fato iis data. Alii jungunt: *prudentia major fato rerum*, h. e. cui fatum rerum paret; nam vates, futura prædicentes, ea regere videri. *H.* Aliena hæc interpretatio, cui vel divisio per particulam *aut* obstat. In vulgari ratione bene sibi opposita sunt *divinitus* et *fato*. Nam res constitutæ sunt aut *divinitus* h. e. a numine aliquo, aut per *fatum*. Ad constructionem *prudentia rerum* illustrandam facit Cic. de Senect. c. 21. §. 78. *futurorum prudentia. W.*

417—123 Verum, ubi cœlum et aër mutatur, et aër humidus modo densatur, modo rarefit et tenuatur, naturæ harum avium mutationem aliquam subeunt, et motus diversos a prioribus sentiunt. *H.* *Jupiter* (aër) dicitur *uvidus austris*, auctoribus pluviæ, cum imber modo cessarit.—*alios, dum* pro: alios concipiebant, dum. Si constructionem spectas, verba *alios—dum agebat* pro parenthesi habenda. *W.*—123 *ovantes gutture* h. lætantes cantu, lætam vocem edentes.

424 Ad præsagia e lunæ phasibus, *lunas* dixit, et iis, quæ in solis specie apparent, progreditur. Iis enim observatis, sequentis diei tempestatem ac cœlum facile prædisci posse, etiamsi noctis serenitas aliud promittere videatur.—426 Sic Æn. V, 851 *cœli toties deceptus fraude sereni.* Rem ipsam subministravit Aratus Diosem. 46. sq. *H.* *hora*, tempus h. l. dies. Apud Ovidium Art. I, 250. *illa hora* de nocte dicitur. *W.*

427—432 Luna renascens, si obscura fuerit, est præsagium pluviæ; si rubicun-

Totus et ille dies, et qui nascentur ab illo,
Exactum ad mensem pluvia ventisque carebunt,
Votaque servati solvent in litore nautæ
Glauco, et Panopeæ et Inoo Melicertæ.
Sol quoque, et exoriens, et quum se condit in undas,
Signa dabit; solem certissima signa sequuntur,
Et quæ mane refert, et quæ surgentibus astris.
Ille ubi nascentem maculis variaverit ortum,
Conditus in nubem, medioque refugerit orbe,
Suspecti tibi sint imbres; namque urget ab alto
Arboribusque satisque Notus pecorique sinister.
Aut ubi sub lucem densa inter nubila sese
Diversi rumpent radii, aut ubi pallida surget
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
Heu! male tum mites defendet pampinus uvas
Tam multa in tectis crepitans salit horrida grando.
Hoc etiam, emenso quum jam decedet Olympo,
Profuerit meminisse magis: Nam sæpe videmus
Ipsius in vultu varios errare colores;
Cæruleus pluviam denuntiat, igneus euros.
Sin maculæ incipient rutilo immiscerier igni,
Omnia tunc pariter vento nimbisque videbis
Fervere: non illa quisquam me nocte per altum

da, venti.—433—437 Quarta dies a nova luna si puro nitore fulserit, serenitatem per totum mensem portendit. Respicit h. l. Plin. XVIII, 79. Ex multis, quæ de luna tradit Aratus Diosem. 51—55. 69—72, hæc selegit poëta.—427 Novilunium. Si nova luna nigra fuerit; si nigro aëre novæ lunæ cornu fuerit obscuratum. *pelagoque*, nautis puta. *ore*, in ore. (Cf. Not. ad Ge. III, 439. *W.*) Vulgare: os suffuderit rubore. 341 *vento* h. l. cum ventus futurus est. *auctor*, qui pollicetur, vaticinatur, h. l. præsagit.—436. 7. Secunda erit navigatio. 437 Parthenii versum esse ex Macrob. V, 17 et Gell. XIII, 26 novimus: Γλαύκῳ καὶ Νηρεῖ καὶ Ἰνώῳ Μελικέρτῃ, seu ut Gell. laudat, sed ex interpolatione, Εἰναλίῳ Μελικέρτῃ. *Melicertes* est Palæmon inter deos marinos receptus. De Panope vel *Panopea* (Πανόπη, Πανόπεια), Nympha Nereide, v. Æn. V, 240. Est autem metrum versus: *Glauco* | *et Pano* | *peæ et* | *I.*

438—440 Ex Aratro Diosem. 87—89. Sol in ortu et occasu prognostica *refert*, dat, fert. cf. 339.—*surg.* cf. Æn. IV, 352. —441 Sol oriens si maculosus, nubibus obductus, ab exteriore tantum sui parte conspicuus et quasi concavus est, imber portenditur. Plin. l. c. *Concavus* sol *oriens pluvias prædicit; idem ventos, quum ante exorientem eum nubes rubescunt; quod si et nigræ rubentibus intervenerint, et pluvias.* —*medio orbe refugere* simpliciter accipi posset: abdi, e conspectu subduci; nam poëtis *medium* non accurate dicitur; sed vetat Aratus Dios. 96, Ad reliqua v. eund. 90. 91. 113. 114 et 123—125.—*ab alto* ex æthere. v. ad v. 324.—*urget*, ingruit.—445 *Si in exortu sol longe radios per nubes porriget, et medius erit inanis, pluviam significabit.* Plinius XVIII, 35 s. 78. Aratus Dios. 97—99.—446. 447 cum lux orientis solis erit pallida. Alter est versus Homericus Od. ε, 1.—448. 449 Ipsa structuræ conversione orationem exquisitam factam vides: *mites uvas* junge; et *salire* pro cadere, cf. Æn. V, 458.—450—453 Solis orbe nubibus obducto sub occasum, si nigræ nubes erunt, pluviæ, sin rutilæ, venti denuntiantur. *errare* ornatius quam esse.—459—455 Arat. Diosem. 102—107. 454 Sin mixtæ erunt nigræ et rutilæ nubes, ventus cum imbribus denuntiatur.—*fervere* elegantius quam impleta esse. 456 Suavis orationis, in primis tenuioris, variandæ

Ire neque a terra moneat convellere funem.
At si, quum referetque diem condetque relatum,
Lucidus orbis erit, frustra terrebere nimbis,
Et claro silvas cernes aquilone moveri.
Denique, quid vesper serus vehat, unde serenas
Ventus agat nubes, quid cogitet humidus Auster,
Sol tibi signa dabit. Solem quis dicere falsum
Audeat? Ille etiam cæcos instare tumultus
Sæpe monet, fraudemque et operta tumescere bella.
Ille etiam exstincto miseratus Cæsare Romam,
Quum caput obscura nitidum ferrugine texit,
Impiaque æternam timuerunt sæcula noctem;
Tempore quamquam illo tellus quoque et æquora ponti,
Obscenique canes, importunæque volucres

celer, similis illis: Ge. II, 315 *Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor, Tellurem—moveri.* III, 435. *Ne mihi tum molles* etc. Sublectus tamen est et ille modus Arato Phænom. 287. cf. Longin. c. 26 et ibi Morum V. Cl. Est tamen is et aliis poëtis frequentatus, v. c. Callim. in Dian. 175: Nicand. Ther. 124. — Mox *moneat*, hortetur, auctor sit.

458—460 Si et mane et vesperi sol purus erit ac serenus, certum id serenitatis pignus puta: flante aquilone, qui serenat cœlum. Plin. l. l. *Si et occidet pridie serenus et oritur, tanto certior fides serenitatis.* Aratus Dios. 93—95. 126—129.

461—463 Verbo, ex sole præsagia omnino petimus certissima, quæ circa vesperam cœli facies, serena an nubila, futura sit; a qua cœli parte ventus nubes dispellens aut adducens pluvias venturus sit.—462 *quid cogitet Auster*, præclare: vento in personam mutato ut ap. Horat. et facies ejus exhibebatur ab artificibus truculenta, minax, superciliosa.—463 Hinc color ductus Manil. II, 134. 135. *Quod Fortuna ratum faciat, quis dicere falsum Audeat, et tantæ suffragia vincere sortis?* Scilicet ex eventu homines rerum consilia et prudentiam judicant. *falsum* pro fallenti dixit.

464 Ingeniosus transitus ad emblema carminis seu episodium non inelegans, quamquam ad nostra tempora minus accommodatum; quo poëta et illud effecit, ut varietate aliqua distingueretur argumenti tenor, et esset, ubi ingenium poëtæ se jactare posset.—*Cæcos tumultus* dixit bellicos ex occulto natos; eosdem mox *fraudes* et insidias conjurantium et *operta bella* explicat. Nostrum ante oculos habuit Manil. I, 891. *Quin et bella canunt ignes subitosque tumultus. Et clandestinis surgentia fraudibus arma.*—*tumescere* vero elegantius, quam oriri, surgere; trahuntur enim attributa maris ac procellarum ad bellorum motus. Sic et οἰδᾶν, sic *fluctus, æstus, procellæ.*

466 Prodigia post Julii Cæsaris cædem, quæ eadem pro præsagiis belli civilis subsequentis habebantur, etiam historicis satis sunt celebrata, a poëtis in primis tractata, Ovid. Met. XV, 782 sqq.: Tibull. II, 5, 71, ubi v. Not. Ex historicis in primis vid. Dion. XLV, 17. Inter ea fuit solis tam defectus, proprie ita dictus, quam per totum annum pallor. v. Dion. l. c.: Plutarch. in Jul. Cæs. p. 740; Plin. II, 30: Tibull. II, 3, 75. De causis hujus prodigii a multis disputatum est; petuntur eæ a maculis solis insolitis. Probabilior est temporum nostrorum experientia comprobata opinio, obscuratum esse cœlum nebula ferruginea modo, modo rubente.—vid. Opusc. Vol. III. n. XII. p. 202. *H.* Ceterum verum solis defectum eo anno mense Novembri fuisse, testatur Sammlung Astronom. Tafeln. Berl. T. II, p. 122. *W.* Primas autem lineas hujus prodigiorum enarrandorum moris duxisse videtur Apollon. IV, 1284. Ad nostri poëtæ exemplum alii bellorum graviorumque calamitatum præsagia commemorarunt; et belli quidem civilis Lucan. I, 524 sqq.: Petron. c. 123.—*miseratus Romam* pro eo, quod dicendum erat: monuit instare tumultus. *H.* et ipse sol sortem Romæ doluit. *W. ferrugo* poëtica oratione pro caligine.—*impia sæcula*, homines istius ævi, quo *impium* facinus in Cæsarem commissum erat. *sæcula* Lucretiano more dixit, ubi *sæcla ferarum* et alia—470 *Obsceni canes*, ominosi, mala portendentes, cf. Æn. IV, 455., ut *importunæ volucres*, odiosæ, molestæ, cantu mali ominis.

Signa dabant. Quoties Cyclopum effervere in agros
Vidimus undantem ruptis fornacibus Ætnam,
Flammarumque globos liquefactaque volvere saxa!
Armorum sonitum toto Germania cœlo
Audiit; insolitis tremuerunt motibus Alpes;
Vox quoque per lucos vulgo exaudita silentes
Ingens; et simulacra modis pallentia miris
Visa sub obscurum noctis; pecudesque locutæ;
Infandum! sistunt amnes, terræque dehiscunt;
Et mæstum inlacrimat templis ebur, æraque sudant;
Proluit insano contorquens vortice silvas
Fluviorum rex Eridanus, camposque per omnes
Cum stabulis armenta tulit; nec tempore eodem
Tristibus aut extis fibræ apparere minaces,
Aut puteis manare cruor cessavit; et altæ
Per noctem resonare, lupis ululantibus, urbes;
Non alias cœlo ceciderunt plura sereno
Fulgura, nec diri toties arsere cometæ.
Ergo inter sese paribus concurrere telis
Romanas acies iterum videre Philippi;

471—3 Æstuantis Ætnæ explosi ignes verbis a tempestate maris petitis describuntur. Omnino *undæ* flammis tribuuntur. —*liquefacta saxa,* quia massa tum liquescens mox lapidescit (*Lava*). cf. Æn. III, 576. Aliquoties igitur eo anno Ætnam exarsisse, hinc discimus. *H.* Junge *effervere fornacibus.* Ad constructionem compara I, 379. *efferre tectis* et 512. *carceribus sese effundere. W.*—474 Huic superstitioni *aurora borealis* originem dedisse videtur.—475 Alpes sæpe tremuisse Plin. notavit lib. II. s. 82.

477 *simulacra* mirum in modum *pallentia.* e Lucret. I, 124, sunt defunctorum umbræ. *H.* Vulgare est mirum in modum. Amant pluralem poëtæ. Terent. Ad. II, 1, 12. *indignis modis. W.* Mox intell. *boves vocales,* vid. Tibull. II, 5, 78. Tum *sistunt amnes* se, consistunt. *H.* vid. Varr. L. L. V, 2. *Sol sistit. W.* Ad rem refer Horat. Carm. I, 2, 13 sqq. *Vidimus flavum Tiberim retortis undis ire.*—480 *ebur æraque* sunt signa ex ebore et ære; ea *illacrimari* credebantur, credo, quia tepido sudabant humore per tempus pluvium collecto. *H.* Nolim verba *inlacrimat templis* exigi ad Horatiana Sat. II, 2, 77. *desurgere cœna;* I, 4, 32. *deperdere summa;* quasi dicta sint pro lacrimat in templis, ut præpositio *in,* ante substantivum collocanda, verbo præposita sit. *Inlacrimat* est ita compositum, ut *ingemere* Propert. I, 1, 14. *templis* autem idem, quod in templis vid. Tibull. I, 3, 28. *W.*—481 Ut ira, rabies, sic furor et *insania* incitato flumini tribuitur. Padus autem eluvionibus infamis.—*camposque tulit,* cf. Æn. II, 498. 99. *H. fluviorum rex,* præstantiam Padi poëtice ornavit; vid. Ge. II, 98. *rex ipse Phanæus,* ubi vocabulum *rex* (præstantissimum vinorum) similiter usurpatur. *W. Fluviorum.* Pronuntiandum *flujorum* ut Heynius in ed. maj. monet. *S.* 483 *Nec* cessarunt *fibræ apparere minaces,* frequenter exta inspecta portenderunt mala. —*H. et resonare—urbes,* cave *cessaverunt,* ex prioribus arcessas. Tum *aut* pro *et* postularetur. *resonare* est infinitivus historicus, cf. Æn. IV, 422. Suaviter orationem variavit Maro, cum inde a 471—485 perfecta, præsentia et infinitivus sese excipiant, plane ut Æn. IV. 457—465. *W.* 487 Sereno tonuit. Huc refer Horat. Carm. I, 2, 3, 4.—488 Cicer. de N. D. II, 5 §, 14. *H.*—*Non alias,* non alio tempore. *S.*

489 Hæc prodigia insecutum esse ait bellum civile, prælio ad Philippos, Macedoniæ adjectæ, olim Thraciæ, urbem commisso, et Bruti Cassiique exitu nobilitatum. Poëtica ratione Philippos dicit vidisse Romanas acies *concurrere,* et quidem *iterum concurrere,* Romanos alterum prælium, post illud in priore bello civili ad

Nec fuit indignum superis bis sanguine nostro
Emathiam et latos Hæmi pinguescere campos.
Scilicet et tempus veniet, quum finibus illis
Agricola, incurvo terram molitus aratro,
Exesa inveniet scabra rubigine pila,
Aut gravibus rastris galeas pulsabit inanes,
Grandiaque effossis mirabitur ossa sepulcris.
Dî patrii, Indigetes, et Romule, Vestaque mater,
Quæ Tuscum Tiberim et Romana Palatia servas,
Hunc saltem everso juvenem succurrere sæclo

Pharsalum factum, inter se commisisse. *Nec superis fuit*, visum est, *indignum*, iniquum, h. diis placuit, in eodem Macedoniæ regno, latius accepto, bis stragem Romanorum fieri. *Emathia* Macedoniæ est pars, ad quam proprie nec Pharsalus nec Philippi referri possunt; sed poëtæ latius eo nomine etiam pro Thessalia utuntur. *Hæmus* mons est Thraciæ, cui poëtica ratione urbs Philippi subjacere dici potest. Lucan. I, 680 *lætosque Hæmi sub rupe Philippos;* IX, 271 *Emathios Philippos* dixit. Magna pars Thraciæ olim Macedonibus paruit. Satis nobis declarasse videmur loci sententiam. Virorum doctorum contentiones in h. l. maxime errori debentur, quod *iterum* cum *videre* jungebant, non *iterum concurrere.* Manilius, qui hunc locum in extrema libri primi parte ante oculos habuit, eandem poëticam rationem amplexus, paullo licentius extulit: *Civiles etiam motus cognataque bella Significant* (cometæ sive alia meteora): *nec plura alias incendia mundus Sustinuit, quam cum ducibus jurata cruentis Arma Philippeos implerunt agmine campos. Vix etiam sicca miles Romanus arena Ossa virum lacerosque prius superadstitit artus.* Licuit poëtæ, quamquam minus subtiliter, in eodem loco prælium factum dicere, quod in illis regionibus, in eo regno aut plaga factum; ut ne tum quidem vitiose dictum videri debeat, si *Philippos ipsos* dicat *iterum vidisse concurrere Romanas acies;* h. Philippis iterum pugnatum esse. Quid, quod contendi potest, veteres, cum hæc Virgiliana carmina legerent, sententias non aliter constituisse? Ex imitatione Ovidii judices. Is Met. XV, 823. 824. de Cæsaris ultione: *Pharsalia sentiet illum, Emathiaque* iterum *madefacti cæde Philippi;* vides cædem Emathiam, h. talem, qualis jam ante ad Pharsalum facta erat; et Lucanus, qui lib VII. sub. f. totum hunc locum expressit, *Thessalia infelix*—v. 853 Petronius c. 121 (de Bello Civ. 110) *Cerno equidem gemina jam stratos Morte Philippos.* Noli tamen propterea cum viris doctis existimare, veteres Pharsaliam cum Philippis confudisse. Latius *Emathiam, Thessaliam, Hæmum, Philippos* et *Pharsalum* in poëtis, qui de his præliis agunt, dici, ac si ad eandem regionem omnia illa referenda essent, ex comparatione dictorum obvia res est. 489. *paribus telis:* cum utrinque a Romanis pugnaretur. Hinc Lucan. I, 7: Valer. Fl. VI, 404.—491. 2. fatale fuit, bis civilibus armis pugnari in Macedoniæ finibus.—493 Expressit et hæc Manil. I, 908. 909.—494 A Lucret. V, 932 *ferro molirier arva.*—496 *inanes* non otiosum galearum epitheton, cum *pulsabit* adjunctum sit; alias *cavas* et ab effectu *sonantes* dicunt. Locus a multis expressus, in primis Claudiano XXI (de Laud. Stilic. I), 134—137.—497 *Grandia ossa* præclare ad communem de vastis priscorum hominum et heroum corporibus opinionem dixit; conf. Æn. XII, 899. 900. Cum in istis præliis fortissimi homines cecidissent, posteritas, quæ corrupto huic et decrepito sæculo successura est, eodem modo horum ossa mirabitur, ut nos priscorum hominum.

498 *Dii patrii* et *Indigetes* ab aliis pro iisdem, ab aliis pro diversis habentur. A poëtis minus severa diligentia in his requiritur; possunt tamen distinguenda videri numina, si Ovidii locum Met. XV, 861 sqq., qui hinc expressus est, respicias. (Itaque comma post *patrii* posui; similiter in invocatione deorum copula deest Ge. I. 5—10 *Vos, lumina, Liber et alma Ceres, et Fauni* etc. *W.*) *Dii Indigetes* sunt ἐγχώριοι. Ex iis Æneas erat: v. Liv. I, 2 extr.: Tibull. II, 5, 44: Æn. XII, 794. Idem Æneas *deos patrios* seu *Penates* a Troja in Latium advexerat. *H.*—*Dî patrii*, intellige Penates; *Indigetes*, qui dii facti sunt ex hominibus. *S.*

500 *Juvenem*, ut Ecl. I, 43, Romani sermonis noto usu appellat Octavianum Cæsarem, tum circiter XXVII annum agentem. (*Hunc saltem;* nam Julium Cæsarem impiis inviderant Romanis. *W.*)

Ne prohibete. Satis jam pridem sanguine nostro
Laomedonteæ luimus perjuria Trojæ.
Jam pridem nobis cœli te regia, Cæsar,
Invidet, atque hominum queritur curare triumphos:
Quippe ubi fas versum atque nefas; tot bella per orbem;
Tam multæ scelerum facies; non ullus aratro
Dignus honos; squalent abductis arva colonis,
Et curvæ rigidum falces conflantur in ensem.
Hinc movet Euphrates, illinc Germania bellum;
Vicinæ ruptis inter se legibus urbes
Arma ferunt; sævit toto Mars impius orbe:
Ut, quum carceribus sese effudere quadrigæ,
Addunt in spatia, et frustra retinacula tendens

Sæclo (ut v. 468) *everso* dixit, quod in prosa *rebus perditis succurrere;* ut *eversum imperium* pro labefactato, ad interitum ruente. v. Duck. ad Liv. XXX, 16. 6. ubi exstat *civitas eversa.* Ceterum nonnulla in sequentibus sunt, quæ fortasse Romanis magis probari potuerunt, a nobis excusari satis est.—*Laomedontis* certe *perjuria* nimis longe petita videri possunt. Ad veterum tamen hominum sensum, piaculum, ἄγος, quo majores obstricti iram deorum provocassent, in posteros verti credebatur; neque reatus ac pœna averti posse, nisi sacris piacularibus rite curatis. Suscipi tamen illa debebant a viro pio, casto ac sancto, qui θεοφιλὴς esset. Tota sententia sic procedit: Permittite, dii, ut Cæsar remp. restituat. Satis malorum experti sumus. Ne nobis hunc, qui unice res restituere potest, invidete et eripite, etsi ævi hujus eæ sunt corruptelæ, ut dei alicujus præsentiam vix ferant. Hæc singula splendide ornavit et amplificavit.

502 De Laomedonte nota narratio, qui Apollinem ac Neptunum mercede pro muris Trojæ exstruendis pacta fraudavit. Comparandus Locus Horat. III, 3, 21 sq. Melius tamen *Laomedontea Troja* simpliciter pro epitheto habetur, ita ut *perjuria Trojæ* latius ad omnia facinora et ἄγη Trojanorum, atque ad fata ac mala referantur, quibus illa erant expianda. Iis autem etiam Romani, eorum posteri, premi videri poterant.—503 Fere ut Horat. I Carm. 2, 45. sqq. *H.*

505—509—511 Hæc ad annum ab U. C. 717 M. Agrippa et L. Gallo Coss. referenda, quo multis prodigiis turbati erant animi, dum inter Triumviros parum firma fides, et paullo post graves inimicitiæ; inter Cæsarem et Sext. Pompeium bellum recrudescebat; Antonius cum exercitu adversus Parthos jam dudum Syriæ infestos ibat; ab Agrippa, qui Rhenum transierat, in Galliis bellum modo confectum erat. Hæc omnia in unum contulit poëta, ut gravior esset sententia.

505 *ubi* h. l. apud quos.—fas nefasque *versum,* confusum. 507 *Dignus honos,* satis magnus.—510 *ruptis legibus,* pactionibus mutuis, pace rupta. Æn. VIII, 540 *poscant acies, et fœdera rumpant.*—512 A circo sumta comparatio tumultuantis orbis: semel emissi currus cum tanto impetu ruunt, ut ab auriga retineri nequeant.—*spatia* hic de septem spatiis seu gyris accipiunt, quibus in circo decursus finiebatur, *spatium* tamen et locus dicitur, in quo decurritur, cf. Ge. III, 203. Æn. V, 316. —*Addunt* quadrigæ *in spatia,* intelligitur a doctissimis interpretibus *cursum,* h. intendunt, in ipso spatio currendi sumunt vires. Non nego, ellipsin illam paullo duriorem mihi videri. *se* post *addunt* secundum meliores libros extrusit Heinsius; quod sane ferendum: vel sic tamen non tam ex antecedente versu, quam ex sermonis genio debet *se* intelligi. *Addere se* est instare, urgere. *Dare se in fugam* etiam in pedestri oratione frequentamus; similia v. Ge. IV, 528: Æn. XII, 633; *addere se* pro simpliei dare se, immittere se, ruere in decursum, cum impetu ferri in *spatia* in decursum, habet analogiam. (Et Forcellini *addunt se in spatia* accepit pro: dant se cursui per campum. Sed *se* tum omittere durissimum est. *W.*) Expressit nostrum Silius XVI, 372. *Jam fere medium evecti certamine campum. In spatia addebant.* Gratius Cyneg. 227 *incumbere spatiis* eo sensu dixisse videtur; et Homer. Il. ψ, 375 ἵπποισι τάθη δρόμος. Denique addere spatia, in spatia, ut alii *in addere spatia* interpretantur, esset alium post

Fertur equis auriga, neque audit currus habenas.

alium decursum facere, aliud post aliud spatium currere. —511 Nota figura *currum*, h. equos, *non audire habenas* dicit, qui regi non possunt. Horat. Ep. I, 15, 13 *equi frenato est auris in ore*; Pindarus ἅρματα πεισιχάλινα dixit Pyth. II, 21. *H.* Add. Juv. XIV, 230. *totas effundit habenas curriculo.* *W.*

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Propositio cum invocatione Bacchi 1—8. De *arborum* in primisque vitium et olearum *cultura* acturus, primo loco varios arborum proventus, alios a natura, alios ab arte profectos, exponit. Aliæ arbores sponte nascuntur—21; aliæ arte parantur: et quidem avulsione—23, infossione 24. 25. propagine 26. 27. surculo 28. 29. concisione 30. 31. insitione 32—34. Nunc edocturus, studium esse adhibendum et suam cuique arbori pro generis et soli natura culturam, Mæcenatis propitiam voluntatem implorat—46. Arbores, quæ sponte proveniunt, cultu emendari possunt—56; quæ satu nascuntur, feliciora habent incrementa transplantatione, aliisque artificialis culturæ generibus—72; in primis inoculatione et insitione proprie dicta—82. Diligendæ quoque arborum ejusdem generis species præstantiores—108. Cœlum præterea naturæ cujusque arboris idoneum est circumspiciendum; nam magna in hoc est varietas—135. Sic aditum sibi parat ad laudes Italiæ, omnium rerum proventu felicissimæ—176; denique soli natura est exploranda, cui proventus generi illa conveniat—225; subjiciuntur criteria soli cognoscendi et judicandi—258, et viæ ac rationes soli tractandi et naturæ ejus emendandæ; hinc ipsa cultura cum omnino arborum, tum in primis vitium. Primum enim docetur, quæ in plantatione observanda sint—314, simul de tempore plantationis faciendæ—345, de cura post illam adhibenda, inque hac de putatione

(362—70) et de avertendis iis, quæ nocere possint novellis arboribus (371—79); cumque in his caper sit, excurrit in morem mactandi hirci in sacro Bacchi—396. In vitibus tamen in primis assidua est cura per totum annum adhibenda—419. Minus operosa est olearum cultura—425, et pomorum—428; exigua aut omnino nulla arborum sativarum—457. Inde excursus in laudes vitæ rusticæ, pars carminis felicissima—ad fin.

Hactenus arvorum cultus et sidera cœli;
Nunc te, Bacche, canam, nec non silvestria tecum
Virgulta, et prolem tarde crescentis olivæ.
Huc, pater o Lenæe; tuis hic omnia plena
Muneribus; tibi pampineo gravidus auctumno
Floret ager, spumat plenis vindemia labris;
Huc, pater o Lenæe, veni, nudataque musto
Tinge novo mecum direptis crura cothurnis.
  Principio arboribus varia est natura creandis.
Namque aliæ, nullis hominum cogentibus, ipsæ
Sponte sua veniunt, camposque et flumina late
Curva tenent, ut molle siler, lentæque genestæ,
Populus, et glauca canentia fronde salicta:

1 Respicit ad lib. I, v. 1. Poëtæ exordio utitur Columella III, 1. Nunc arborum, inquit, curam exponam: et quidem de *vitibus* (*te Bacche*) tum de *virgultis* h. e. arboribus *silvestribus* et *oleis*. *silvestria* dubito an ex vulgari usu dictum ad arbores *infecundas* referendum sit: *silva* poëtis pro arboribus dicta, ut sæpe in sqq., v. c. 181. videtur igitur *silvester* esse epitheton ornans, et *virgulta silvestria* nil nisi arbores omnis generis. *H.* Vulgarem usum vocis *silvester* præfero. Per vocubula *nec non* (vid. Varr. R. R. c. 2 p. med. *nec non glirium*) alteram partem notant scriptores; quæ quidem hoc loco *arbores* complectitur, in *silvestres*, infecundas, et *fecundas* divisas. *W.* 3 Oleæ e semine nascituræ tardissima sunt incrementa, v. Plin. XV, 1. Varro R. R. I, 41, 6.

4 Splendida invocatio.—*hic*, in iis quæ dicentur, in argumento carminis mei.—*tibi*, per te, ut σοὶ pro διά σε, beneficio tuo. (Sic *cui* pro cujus cura et beneficio, Ge. I., 15. *W.*)—*florere* est hic lætum esse, plenum esse.—*auctumnus pampineus* est proventus auctumni e vinea, ὀπώρα. Eadem notione paullo post *vindemia*.—*labra*, (Tibull. I, 1. 10 *lacus*,) sunt vasa ad recipiendum mustum apta. *H.* Mihi *pampineus auctumnus* visum est de tempore accipere, ubi vindemia est. *W.*

7 Suavissima imago Bacchi uvas calcantis una cum poëta, ubi auxilium sibi a deo ferendum in carmine de vinearum cultura expetit.—*Cothurnatus* exhibitus fere olim Bacchus; quod etiam ex signis aliisque monumentis constat. Calcare pedibus uvas etiamnum in Italia sollemne.

9—12 Arbores procreantur aut natura aut arte. *arboribus creandis*. h. e. arborum nascentium *natura*, ratio, *est varia:* et quidem naturalis ratio triplex, *aut* ut sponte *veniant*, h. proveniant (sup. I, 54), *aut* e semine, *aut* ab radice; Plin. XVI, 32 s. 58. Cf. Theophrast. Hist. Plant. II, 1. quem, et Varronem I, 39, 31, expressit Virgilius. Item Columella de Arborib. pr, qui ad h. l. respicit.

11 *Sponte sua*, αὐτομάτως. Haud subtiliter veteres ea, quæ *sponte nasci* dicebant, distinxere ab iis, quæ *semine nascuntur*, cum tamen nec ista sine semine proveniant. Voluere scilicet declarare id plantarum et arborum genus, quod primigenium dixeris, quod in loco, quem occupat, colonus jam reperit: quemadmodum vulgus herbas malas et inutiles sponte solo nasci dicit, quia semen, unde illæ gignuntur, vento et aëre allatum et in solo depositum, non in oculos incurrit, ut sine semine nasci putari possint. Jam sup. I, 22 *novas non ullo semine fruges* dixerat; nec aliter Theophrast. Varr.

Pars autem posito surgunt de semine, ut altæ
Castaneæ, nemorumque Jovi quæ maxima frondet
Æsculus, atque habitæ Graiis oracula quercus:
Pullulat ab radice aliis densissima silva,
Ut ceracis ulmisque; etiam Parnassia laurus
Parva sub ingenti matris se subjicit umbra.
Hos natura modos primum dedit; his genus omne
Silvarum fruticumque viret nemorumque sacrorum.
Sunt alii, quos ipse via sibi reperit usus.
Hic plantas tenero abscindens de corpore matrum
Deposuit sulcis; hic stirpes obruit arvo,
Quadrifidasque sudes, et acuto robore vallos;
Silvarumque aliæ pressos propaginis arcus
Exspectant et viva sua plantaria terra;
Nil radicis egent aliæ, summumque putator
Haud dubitat terræ referens mandare cacumen;

Plin. l. c.—12. 13 *Siler* salicis fortasse genus; neque enim satis notus frutex est. v. Plin. XVI. s. 35.—*genesta* fruticis viminei genus (cf. inf. 434. v. Martin.); hinc *lenta*, flexilis, ut *lenta vitis* Ge. I, 265.—*Salicta* pro salice, cujus natura pulchre expressa.

14 *posito surgunt*, nascuntur, *de semine*, h. ex semine, quod de arbore in terram fluxit, et solo se insinuavit, proveniunt, ut castanea et ilex, si nux, glans, deciderit, et ab humo recepta fuerit. vid. Plin. XVII, 10. Scilicet h. l. naturales modi enarrantur; de satione autem, quam dicas artificiali, mox agetur. Quod hic *posito semine*, idem v. 57. *seminibus jactis.* Dicuntur autem *semina* late de quovis propagandi genere, interdum de omni principio, unde aliquid gignitur. De *castaneis* v. Colum. IV, cap. extr. cf. Plin. XVII, 10 s. 10., et præcipue 20 s. 34.—15 *Esculus*, arbos glandifera e quercuum genere, admodum procera, cf. inf. v. 291—7. Jovi sacra. *æsculus maxima nemorum* græce dictum arbitror pro in nemoribus. *H. nemora*, ut *silvæ*, cf. 26. *silvarum aliæ* pro arboribus dicitur. Ita rectum *maxima nemorum.* At Latinum est *nemoris maxima*, ut *potentissimus Galliæ*. *W. quercus habitæ oracula*, h. pro sede oraculi Dodonæi; v. Hom. Odyss. ξ, 327. 328; quamquam modus edendæ sortis diverse traditus est.

17 *Viviradices* vocant; quamquam id nomen latius patet, et stolones ac truncos etiam designat, quos transferas in aliam terram.—19 *Subjicit se*, adolescit, crescit. v. sup. Ecl. X, 74. *quantum vere novo viridis se subjicit alnus.* Docte autem variata oratio pro: ut cerasis, ulmis, et lauro.

22—34 Sunt alii modi arborum creandarum artificiales, h. quos usus ipse sibi reperit; *via*, id est arte, ratione, industria et experientia, ut centies *via* apud nostrum et alios. Colum. X, 338. cf. inf. IV, 313. 316: I, 133.—Lucretius V, 1360 sq. præivit Maroni. Sunt autem modi hi: *avulsione, infossione, propagatione, surculo, concisione, insitione.* cf. Plin. XVII, 10 s. 9. Omnia, quæ sequuntur, cum ex aliis, tum in primis ex Theophrasto de Caussis Plant. lib. I. egregie illustrari possunt.

23 Alius *stolones* avulsos e radice (vid. v. 17) fossis (sic *sulcus* infr. 289) seu scrobibus mandat. v. Plin. XVII, 10 s. 13. Ita *avulsione* arbores proveniunt. *H. planta*, vocabulum generale, est h. l. stolo cum respectu ad translationem; et proprie dicitur *deponere plantam.* Ovid. Rem. Am. 193.—*abscindens* vero propter auctoritatem codicum et constructionem cum præpositione *de* præfero. *W.*

24 Alius modus est, quo quis truncos seu vastiores ramos ac *taleas* in pali modum, aut quadrifariam fissas, *cum radicibus* in terram *infodit.* cf. Plin. XVII, 17 s. 27: Colum. cum alibi, tum V, 9, 3.

26. 27 Tertius modus fit *propagine.* Ut aliæ, inquit, arbores proveniant, incurvatas in terram, scrobe facto, demittere necesse est, et in *terra sua*, h. e. ea, in qua mater crevit, plantare.

28. 29 Est hoc sationis genus, cum ex summa arbore rescissa virga seu talea, scrobe facto, in humo defigitur *surculus.*—29 *referens*, quia jam ante illinc enatum

Quin et caudicibus sectis (mirabile dictu)
Truditur e sicco radix oleagina ligno;
Et sæpe alterius ramos impune videmus
Vertere in alterius; mutatamque insita mala
Ferre pirum, et prunis lapidosa rubescere corna.
  Quare agite o, proprios generatim discite cultus,
Agricolæ, fructusque feros mollite colendo;
Neu segnes jaceant terræ. Juvat Ismara Baccho
Conserere, atque olea magnum vestire Taburnum.
Tuque ades inceptumque una decurre laborem,
O decus, o famæ merito pars maxima nostræ,
Mæcenas, pelagoque volans da vela patenti.
Non ego cuncta meis amplecti versibus opto,
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox; ades, et primi lege litoris oram;
In manibus terræ; non hic te carmine ficto
Atque per ambages et longa exorsa tenebo.

fuerat. Nisi omnino ornate dictum est *referens mandare* pro simpl. mandare. Nam fert, defert, refert taleam in illum locum. *H.* putator, qui ad arborem putandam exierat, *referre* surculum proprie dicitur, ut *reportare* I, 275. *W.*

30. 31. Nonnullæ arbores, et inter has in primis olea, *concisione*, h. e. ita procreantur, ut *caudex* seu stipes, *resecta radice* et abscissis ramis, idemque dissectus ac fissus, terræ infodiatur. Ita ex ipso stipite radix *truditur*, trudit se, quæ terræ se affigat. *caudices secti* per se esse possunt poëtica ratione resecti, abscissi; at solent isti caudices diffindi et concidi, ita ut e media medulla nova arbor prodeat. Plin. XVII, s. 9. inter genera sationis arborum: et *consecto arboris trunco.* Add. Plin. XVII. s. 27. 28. 29.

32—34 De *insitione* agit. Narrat exempla: malum insitam piro, corno prunum; poëta fructum pro arbore nominat, pirus fert mala; cornus pruna. *H. corna* pro corni, ut 426 *poma* pro pomi, dicere ausus est Virgilius. *W.* Corni, vel corna; Cornel trees. *S.*

35 Discite, qui per singula genera cuique generi cultus proprius sit.—36 E Lucret. V, 1366. *Inde aliam atque aliam culturam dulcis agelli Tentabant, fructusque feros mansuescere terra Cernebant indulgendo blandeque colendo.*—37 *Ismarus* mons Thraciæ, vitibus (unde *vinum Maroneum* a propinqua urbe), et *Taburnus,* mons Samnii, olivis nobilis, quamquam uterque alioquin asper et horridus. Laudat Burmann. Intpp. Gratii Cyneg. 509. Putandi autem sunt hi quoque versus ad adhortationem agricolarum pertinere, ut arboribus colendis operam dent.

39—46 Proposito quasi argumento libri, Mæcenatem, ut id una pertractet, advocat, commodiore loco, quam si paullo ante v. 5—9. Baccho subjunxisset privatum hominem. Nam Cæsarem recte ultimo post deos loco ponebat Ge. I. 24 sqq. *Decurrere* recte quidem ad stadium aut circum refertur, sed propter v. 41 a cursu navigationis petitum videri debet.—40 Maximam suæ famæ et gloriæ partem eo contineri ait, quod Mæcenatis amicitia utatur.—41 Tractationem materiæ plerumque formulis navigationis significant poëtæ. (Alii ex paucis codicibus *volens* præferunt. *W.*)—43 Eadem Æn. VI, 625 sqq. ex Il. β, 488. sqq. Jam ab Hostio poëta Latine expressa erant Homerica, cujus versus apud Macrobium Sat. VI, 3 sunt: *Non si mihi linguæ Centum atque ora sient, totidem vocesque liquatæ. H. ferreus.* Homericum σιδήρεος plerumque notat *validus, firmus. W.*—44 Summa tantum rerum capita se leviter perstricturum esse significat, ea scilicet, quæ tractari poëtice ornarique possunt. Hoc dicit *litus legere,* radere, ut *terræ in manibus* (ἐν χερσὶν, Apoll. Rh. I, 1113) h. prope sint, vicinæ; non vela in altum dare. *H. carmine—per ambages.* Tacitus Ann. I, 2. *per acies aut proscriptione cecidissent,* apud quem sæpius ita variatur. *exorsa longa,* opus longum. *W.* *Exorsa* sunt *exordia, Prooemia. S.*

Sponte sua quæ se tollunt in luminis oras,
Infecunda quidem, sed læta et fortia surgunt;
Quippe solo natura subest. Tamen hæc quoque, si quis
Inserat, aut scrobibus mandet mutata subactis,
Exuerint silvestrem animum, cultuque frequenti
In quascumque voces artes haud tarda sequentur.
Nec non et sterilis, quæ stirpibus exit ab imis,
Hoc faciet, vacuos si sit digesta per agros;
Nunc altæ frondes et rami matris opacant,
Crescentique adimunt fetus, uruntque ferentem.
Jam, quæ seminibus jactis se sustulit arbos,
Tarda venit, seris factura nepotibus umbram;
Pomaque degenerant, succos oblita priores;
Et turpes avibus prædam fert uva racemos.

47 Jam ad culturam arborum progreditur. Et primum quidem v. 47—60 de emendatione arborum silvestrium agit, cum respectu ad naturales modos, quibus arbores nascuntur. Nunc primo loco attingit primum. (v. 9—13.) Quæ in agro inculto sponte enasci solent, mitiorem naturam possunt consequi insitione aliisque modis; cf. Varr. I, 39. 40. *luminis oras:* lucis, cœli, extrema. Nec tamen damnari omnino potest altera lectio *luminis auras*, pro lumine, quatenus illud aura ad nos defertur, proprie aura luminosa. Lucretiana autem est forma. Ex Gr. *φάεος αὐγῇ* apud Callim. in Di. 117 et al. Sic *ætheris aura.* —49 *Quippe solo natura subest.* Quinctil. loco a Burmanno laudato, Inst. Orat. X, 2, 11. *Namque iis, quæ in exemplum assumimus, subest natura et vera vis: contra omnis imitatio ficta est.* itaque *solo natura subest*, inest naturalis vis ac virtus (sales, calor, humor, temperies), scilicet ad procreandas illas arbores necessaria ac propria cf. Lucr. III, 274.—49. 50 *tamen hæc quoque, si quis* etc. suavis formula, v. Ecl. VI, 9. Silvestres arbores fecundarum naturam induunt, si iis aliæ arbores mites inserantur, aut si eæ transferantur.—50 *mutata* debetur poëticæ copiæ et ornatui: solo mutato; nam sola translatione natura silvestrium mitescit, *solo, cultu*; de qua re egit Theophr. de Causs. Plant. III, 23.—*H.* At non credes, Veteres putasse translatione silvestres arbores in fecundas mutari. Hinc nonnulli *at*, lectionem codicum quorundam, prætulerunt, sibi persuadentes, *at* pro *et* sæpe usurpari. Donec hæc opinio confirmata sit, *mutata* accipiam pro mutata per insitionem, insita, qua significatione vox 33. legitur. Opposita non accurate elocutus est Maro: arbores post insitionem aut solo suo possunt relinqui aut alio transferri, h. e. *mandari scrobibus subactis*, mollitis. Cic. de Senec. 15. §. 51 *terra gremio mollito ac subacto semen excepit.* Forcellini, se et legisse, sub v. *mutatus* testatur. *W*—*scrobes subacti*, ut terra subacta, quæ foditur. Mox *animus* eleganter pro natura, ingenio arborum.—52 Suaviter. Quascumque artes ad majorem earum cultum adhibeas, feliciter tibi succedere videbis.

53—56 Ad stolones ab radice pullulantes (v. 17—19) procedit, qui in campum vacuum et in solem transferendi sunt, cum ipsis nunc umbra matris noceat, ut adulti aut nullos fructus ferant aut maligne; quæ eadem res docuit plantaria et seminaria instituere. *Sterilis* deest *arbor:* sequitur tamen vox vs. 57. *H.* Relationes ejusmodi adjectivorum vel pronominum ad substantiva in prioribus non posita non raræ apud Veteres, nec tamen laudandæ. *W.* 56 *fetus*, arborum fructus, sæpe, ut supra I, 55 et inf. 429,—*urere* vero perquam accommodate de subducto succo.

57—62 Sequitur altera ratio naturalis procreandarum arborum, ex semine in solum delato, (supra v. 14—16) una cum modis eam arte emendandi et adjuvandi. Ex h. l. dilucidandus Plin. XVII, 10. s. 10. Egerat de semine—*Omnia hæc tarda proventu ac degenerantia et insito restituenda.*—57 *seminibus jactis*, seu temere cadentibus, seu manu jactis; utrique enim par eventus.—*tarda venit*, tarde provenit. (Sic *arbor crescit læta* supra dicitur. *W.*) Ad *seros nepotes* conf. Ecl. IX, 50. *Insere, Daphni, piros; carpent tua poma nepotes.* et Senecam ep. 86—*oblita* suaviter et hoc e sollemni poëtarum more, quo rebus inanimatis aliam naturam induunt. cf. Callim. in Del. 31, et ibi Ern.—60 *turpes racemi*,

Scilicet omnibus est labor impendendus, et omnes
Cogendæ in sulcum, ac multa mercede domandæ;
Sed truncis oleæ melius, propagine vites
Respondent, solido Paphiæ de robore myrtus:
Plantis et duræ coruli nascuntur, et ingens
Fraxinus, Herculeæque arbos umbrosa coronæ,
Chaoniique patris glandes; etiam ardua palma
Nascitur, et casus abies visura marinos:
Inseritur vero et fetu nucis arbutus horrida,
Et steriles platani malos gessere valentes;
Castaneæ fagus, ornusque incanuit albo
Flore piri, glandemque sues fregere sub ulmis.

deficiente cultu, squalidi, rugosi, ut contra *uvæ cultæ, nitentes, pulchræ. Uva* h. l. pro vite, quæ nostris quidem in terris ex acinis non procreatur, at in insulis Americæ adhuc id fieri narratur.

61. 62 Artificiales modi arborum *e semine* procreatarum incrementa accelerandi, qui non minus locum habent in reliquis arboribus, sive sponte sive ex viviradice natis; itaque rem generalius proponit; nec tamen (conf. Theophr. de Causs. plant. I, 6), ut poëtam decebat, eundem ac v. 22 sq. ordinem anxie servat. Arbores, inquit, silvestres omnes transferendæ sunt in alium agrum et in scrobibus (hi sunt *sulci,* vide v. 24) defigendæ, et *multa mercede,* multi laboris impendio colendæ. —63—68 Est tamen cuique arbori suum culturæ genus accommodatissimum. *Oleæ melius respondent,* consilio, voto, felicius proveniunt e *truncis* h. caudicibus sectis (vide v. 30) sive taleis oleaginis v. Cato. 45, 1: Varro. I, 40, 4. Colum. V, 9, 1 sqq.) in terram defixis; *vites propaginibus* in humum demissis (v. 26); *myrti* autem, Veneri sacræ, *solido de robore,* h. trunco seu stipite aut vastiore ramo ad pali modum in terram infosso. v. 24. 25. (*de robore,* h. e. excrescentes de robore. *W.*) At *surculorum plantatione* (vide v. 28. 29 et Plin. XVII, 17. s. 28) optime proveniunt *corulus, fraxinus, populus* Herculi sacra (sup. Ecl. VII, 61), et *quercus,* Jovi Dodonæo consecrata; *palma* etiam et *abies,* ædificandis navibus apta, ἐλάτη ναυπηγήσιμος, ut Theophr. H. Plant. V, 8. Occurrit autem passim is veterum usus et mos illas arbores plantis seu surculis procreandi. De *palma* v. Pallad. April, c. 5, 2: de *quercu* Colum. IV, 33, 5. *H.* H. Vossius, qui, duce Martino, quercum, palmam et abietem non nisi semine enasci contendit, post accuratam vocabuli *planta* explanationem, significationem ejus duplicem et *radix* et *semen* in hunc locum cadere statuit. *W.*

69—72 *Insitio* restabat ex v. 32 sq. Optime inseritur *arbuto,* in arbutum, (*horrida* ea dicitur a cortice hispido et aspero) nux, *platano* malus, *fago* castanea, *orno* pirus, et *ulmo* quercus. Respicit locum Plin. XV, 15 s. 17. Videmus hic poëtam ita tradere, quasi omne genus surculorum in omnem arborem inseri posset; quod a nostris hominibus, qui in hac re aliquid se videre putant, negatur; non enim inseri posse arborem arbori, nisi sui generis. Alii tamen orno se insevisse pinum, castaneam quercui, affirmant. Etiam Columella lib. V, 11 §. 12 antiquos contendit male idem negasse, *et quandam quasi legem sanxisse, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro ac fructu consimiles iis arboribus, quibus inseruntur.* Cujus ille *opinionis errorem discutiendum tradendamque posteris rationem* existimabat, *qua posset omne genus surculi omni generi arboris inseri.* Quod ad verba attinet, tenendum, vulgari quidem ratione dici: *arbuto nucem inseri,* at nec minus tamen rariore modo: *arbutum inseri nuce,* ut h. l. *nucis fetu,* quod non tertio, sed sexto casu accipiendum. *H.* Plura verba ex præpositione *in* composita duplicem admittunt constructionem, vid. Not. ad Æn. V, 403. Secutus est Virgilii constructionem Plinius XV, c. 15. med. *quippe quum Virgilius insitam nucibus arbutum, malis platanum, cerasis ulmum dicat. W. Nux* autem generale vocabulum, ut sit nux juglans, avellana, amygdala, pinea. *H.* H. Vossius putat, intelligendam esse *nucem juglandem,* (the Walnut. *S.*) *W.*—70 platanus gerit malum insitam.—71 *fagus incanuit castaneæ flore, et ornus albo piri flore incanuit,* h. e. fago castanea, orno pirus inseritur. *Ornus* fraxini silvestris genus. v. Martin. h. l.

Nec modus inserere atque oculos imponere simplex.
Nam, qua se medio trudunt de cortice gemmæ,
Et tenues rumpunt tunicas, angustus in ipso
Fit nodo sinus; huc aliena ex arbore germen
Includunt, udoque docent inolescere libro.
Aut rursum enodes trunci resecantur, et alte
Finditur in solidum cuneis via: deinde feraces
Plantæ immittuntur; nec longum tempus, et ingens
Exiit ad cœlum ramis felicibus arbos,
Miraturque novas frondes et non sua poma.
Præterea genus haud unum, nec fortibus ulmis,
Nec salici, lotoque, neque Idæis cyparissis:
Nec pingues unam in faciem nascuntur olivæ,
Orchades, et radii, et amara pausia bacca,
Pomaque, et Alcinoi silvæ: nec surculus idem
Crustumiis Syriisque piris gravibusque volemis:
Non eadem arboribus pendet vindemia nostris,
Quam Methymnæo carpit de palmite Lesbos;
Sunt Thasiæ vites; sunt et Mareotides albæ;
Pinguibus hæ terr's habiles, levioribus illæ;

73—77 Plures sunt inserendi modi; ex his duo insigniores commemorat poëta, *inoculationem* et *insitionem* proprie dictam. *modus est non simplex* h. e. sunt varii modi Ge. III, 482. *H. modus inserere* inserendi, ut Statius Theb. XII, 573. *Nam quis erit sævire modus!* *W.* *Inoculatio* fit, cum in ea parte, qua *gemmæ*, h. nova germina seu oculi, *se trudunt*, erumpunt ex cortice, *ruptis tuniculis*, h. libro, interiore cortice vulnus fit, sive *angustus sinus*, h. cavitas, avulsa gemma et cortice in modum scutuli, cujus loco *includitur novum germen*, ut *coalescat* cum vetere *libro*. Respicit h. l. Plin. XVII, 14 s. 23 et 24.

78—82 Jam de *insitione proprie dicta*. *rami felices* sunt arboris feracis, cujus *plantæ* h. surculi silvestri arbori inseruntur. *Aut rursum* non contrariam aliquam rationem infert, sed alteram rationem subjungit.—*resecantur*. fit incisio seu fissura in trunci cortice, qua parte nullus nodus est.—82 Calpurn. Ecl. II, 40. 41. *Non minus arte mea mutabilis induit arbos Ignotas frondes et non gentilia poma.* Sed alii luxuriantur in hoc.

83—108 Varias arborum familias seu species ejusdem generis esse, exemplis nonnullis docet. Scilicet facit hoc ad delectum in plantanda arbore faciendum. Ornatissimus locus adjunctorum copia ac varietate. Illustratio uberior e Plinio, Columella, et Palladio petenda.

84 *Lotus* et herbæ pratensis genus est jucundum pecudis pabulum, nobis *Steinklee*, (Melilot. *S.*) cf. inf. III, 394., et herba palustris ex nymphæarum genere, Nilo frequens; hoc vero loco est genus arboris, *Italiæ familiaris*, dulcissimo fructu. *zizyphum* nostram seu jujubam esse putat cum aliis Martinus ad h. l.—In *Ida*, Cretæ monte, *cyparissi* s. cupressi sponte proveniunt. cf. Ursin. ad h. l.—86 Ex infinitis olearum generibus tria tantum, observante etiam Plinio XV, 2, enumerat poëta, *orchadas, orchites* vulgo dictas, oblongi generis, *radios*, longioris, et *pausias*, quæ, dum virides et acerbæ sunt (habent autem tum amarum succum, hinc *amara bacca*), leguntur ac tunduntur. Colum. XII, 47, 1.—87 *Alcinoi silvæ* sunt ipsa *poma*, ut sæpe apud poëtas. De ejus hortis Odyss. η, 112, sqq. *H. pomaque*. Accuratiores postulabunt *pomave*. Sed in membris conjungendis vel disjungendis liberior est Virgilius. *W.*—88 *volema pira*, grandia, quæ volam facile impleant; a Catone 7, 3 sumtum. vid. Plin. XV, s. 16.

89 Italas vites diversas esse ab aliis ait. *Vindemia*, vitium proventus, uvæ, *pendet arboribus*, seu quia iis vites maritantur in Italia, sive ut *arbores* pro vitibus dictæ sint; quod Virgilio et Horatio solemne est. *H.* Prius præstat. *W.*—91 *Mareoticum vinum* notum vel ex Horat. Carm. I, 37, 14, a lacu Mareotide super Alexandriam; nunc

Et passo Psithia utilior; tenuisque Lageos,
Tentatura pedes olim vincturaque linguam;
Purpureæ, preciæque; et quo te carmine dicam,
Rhætica? nec cellis ideo contende Falernis;
Sunt et Aminææ vites, firmissima vina,
Tmolus et assurgit quibus, et rex ipse Phanæus;
Argitisque minor, cui non certaverit ulla
Aut tantum fluere, aut totidem durare per annos.
Non ego te, dis et mensis accepta secundis,
Transierim, Rhodia, et tumidis Bumaste racemis.

deterius quoniam Arabum latrocinia uvarum maturitatem intercipiunt.—93 *Vinum passum* ex uvis passis, a pandendo, h. in sole coctis, ut exarescant. Modum conficiendi v. apud Colum. XII, 39.—*Psithia* vitis, *Lagea*, quæ facile inebriat *purpurea* et *precia* vitis apud Plinium XIV, 2 s. 4. sqq. et Colum. III, 2 sqq. videnda. Nominum causæ valde obscuræ. *tenuis*, exiguos ac tenues racemos et uvas habens. *H.* Servius interpretatur: cujus vinum cito in venas descendit: Forcellini inde repetit epitheton, quod huic vino sit humor aquoso similis, cui oppositum vinum crassum, pingue. *W.*—*olim*, cum aliquando vinum ex ea expressum fuerit (*aliquando*, ut apud Horatium Sat. I, 1. 25. *W.*)—95. *Preciæ*, quasi precoquæ, quod ante alias coquantur. *S.* 95. 96 Plin. XIV, 6 s. 8, 5. *In Veronensi Rhætica vina, Falernis tantum posthabita a Virgilio.* Melior interpretatio, quam quæ a Seneca in medium affertur, Nat. Qu. I, 11. Laudantur etiam a Strabone lib. IV p. 206. Sueton. Aug. c. 77 *maxime delectatus est Rhætico.*—*Cellæ Falernæ*, nova variatione, de vino;—*nec ideo contende*—h. tametsi inferior est Falerno.

97. 98 *Vinum Aminæum*, 'Αμίνειον et 'Αμιναῖον, cujus, ut vinorum celebritas non constans ac diuturna esse solet—cultu enim deficiente vites optimæ facile degenerant—nulla alia memoria, præter nominis, nobis restat. Græcæ originis et Italici cultus, cum in aliis tum in Falernis agris maturuisse videtur; cf. Intpp. ad h. l. Atque ejus tantam præstantiam, ex diuturna in primis bonitate, perhibet poëta, ut ei adeo vinum *Tmolium*, a Lydiæ monte vineis nobilissimo (sup. Ge. I, 56), et *Phanæum*, a promontorio Chii insulæ, quæ alias vino *Ariusio* nobilis est, *assurgere*, cedere, dicat. Montes ponuntur pro vitibus montium *Tmolus* et ipse *Phanæus*, rex inter montes vini feraces. *H.* At particula *et* aperte est falsa; nam grammatica jubet collocari *et Tmolus assurgit*. Præterea illam exsulare jubet codicum optimorum auctoritas, qui *Tmolius* dant. Ad *Tmolius* receptum H. Vossius retraxit ex sequentibus *rex*, quod facere neque per collocationem verborum *rex ipse* licet, neque per sensum verborum *rex Tmolius*, quæ significarent eum, qui regit Tmolum montem. Quis tum de vino cogitaret? Quis *Falernum* vinum *regem Falernum* appellare auderet? Verba *Tmolius* et *ipse Phanæus* (οἶνος) pro Tmolium et ipsum Phanæum dicta ad Græcam ellipsin, quæ non adeo mira in Virgilio, Græcæ dictionis sectatore. Similiter Plinius XIV, 7. *Nec Tmoliti per se gratia, ut vino.* et XIV, *myrtytes*, ubi eadem ellipsis. Similiter in nominibus marium non semper neutrum, sed et masculinum usurpari vides *Ægæus*, *Ionius*. Vid. Heineck. Animadv. in Sat. Juv. p. 84. et Passow. ad Pers. p. 219. Ita non contemnendum ex Servianis: *De Lucillio hoc tractum est, qui ait* Χῖός τε δυνάστης. Ex Græco etiam petitum videtur *rex* pro rex vinorum, qualis compositio est *rex fluviorum*, *Eridanus* I, 482 ubi vid. Not.—Notabis denique appositionem poëticam *vites, vina f.* h. e. vina f. præbentes. Conf. Not. ad Æn. I, 339. *W.*

99 Cum illis: *Sunt et Aminææ vites*, junge *Argitisque minor* h. e. est etiam inter alias vites *Argitis vitis, uva*; 'Αργῖτις ab ἀργός, quod vinum candidum ea reddit. Est autem *minor* et *major*. cf. Colum. III, 2, 21,—100 Ea vitis, vino in primis abundans, πολύοινος, est, eoque firmo ac durabili. Opponitur vinum aquosum. *H. certaverit—fluere*, e. certaverit et poterit fluere. *vites fluunt* de vitibus, quarum fructus mustum reddunt. Colum. III, 2 *vites minus fluunt* cf. inf. 190. *W.*

101 Vinum *Rhodium*, cujus in mensis secundis usus erat; cumque de eo ante omnia diis libaretur, hinc vitis *Rhodia diis accepta*, grata, *et mensis secundis;* fere ut apud Horat. III. Carm. 11, 6 lyra *divitum mensis et amica templis*—102 Plin XIV, 1 s. 3 *Tument mammarum modo bumasti*, βουμαστοί.—103 *neque est numerus*, enume-

Sed neque, quam multæ species, nec, nomina quæ sint,
Est numerus; neque enim numero comprendere refert;
Quem qui scire velit, Libyci velit æquoris idem
Discere quam multæ zephyro turbentur arenæ;
Aut, ubi navigiis violentior incidit Eurus,
Nosse, quot Ionii veniant ad litora fluctus.
Nec vero terræ ferre omnes omnia possunt.
Fluminibus salices, crassisque paludibus alni
Nascuntur, steriles saxosis montibus orni;
Litora myrtetis lætissima: denique apertos
Bacchus amat colles, aquilonem et frigora taxi.
Aspice et extremis domitum cultoribus orbem,
Eoasque domos Arabum pictosque Gelonos;
Divisæ arboribus patriæ: sola India nigrum
Fert ebenum; solis est turea virga Sabæis.
Quid tibi odorato referam sudantia ligno
Balsamaque, et baccas semper frondentis acanthi?
Quid nemora Æthiopum, molli canentia lana?

randi facultas nemini suppetit. *Est numerus*, numerari potest.—*neque enim* positum pro: neque vero numerum tenere necesse est. Respexit hunc locum Plin. XIV, 1. extr.

109—134 Uti diversa sunt arborum genera, ita etiam diversum solum, quo nascuntur aut felicius arbores quæque proveniunt.

112 *Litora myrtetis lætissima* exquisitiore forma pro vulgari: *myrti solent esse lætissimæ in litoribus;* quod si fit, *litora* haud dubie et ipsa *læta* videri possunt. (cf. IV, 121. *W.*) Ge. IV, 124. *et amantes litora myrtos.*—Mox *apertos colles* itidem doctius dixit quam *apricos*, qui fortasse alicui in mentem venire possint.

114. 115 Exemplo etiam esse possunt arbores exoticæ. Pro his memorantur in extremo terrarum orbe sitæ regiones, ut Arabum et Gelonorum. Sunt autem *Geloni* e Sarmaticis populis, qui ultra *Borysthenem* vagabantur; *picti* appellantur, ut Æn. IV, 146 *Agathyrsi*, quod communi plerorumque barbarorum et ferorum populorum more corpora pingebant. Colorem illi, quo utuntur, aut cuti acu punctæ inungunt, aut inurunt. Nec aliter de *Gelonis* Claudian. in Rufin. I, 313. Illa autem *extremis domitum cultoribus orbem* sunt ex poëtica copia dicta pro *extremis terris*. Cum argumenti natura conjunctum erat, ut eas a cultu designaret, et pro *orbem extremum domitum*, h. subactum, cultum ab agricolis, *a cultoribus*, poëtica inversione, *extremos cultores* memorat.

116 *India* de India proprie dicta accipi potest; nam et ibi nasci *ebenum* narrant multi e veteribus (v. Theophrast. Hist. Plant. IV, 5;) sed et quod malim, de Æthiopia, cui ebenus propria arbor. Solet enim India latissime dici, ut satis notum. cf. inf. Ge. IV, 293.—*Tus Sabæorum* jam Ge. I, 57.

118 *Opobalsamum* Judææ, vallis in primis Hierichuntinæ, et Arabiæ; cf. præter laudatos ab aliis Paus. IX, 28. Verba ipsa vulgari oratione sic efferrentur: *ne memorem ligna*, h. e. *arbores odoratas sudantes balsamo.* Vulgare: *exsudat* arbor balsamum, aut illud *desudat* de arbore. *H. sudare ligno.* cf. Ecl. VIII, 54. *sudare, corticibus. W.*—119 *Acanthus* h. l. non herbæ (ut Ecl. III, 45 et al.), sed arboris, nomen; nec tamen satis compertum, quale genus illud sit. Spina est alia Ægyptia, alia Arabica, nam et hæ inter se diversæ; vulgo *acantha*, vulgare nomen *acacia*, unde gummi Arabicum colligi solet: *mimosa Nilotica* Linn. Habet quidem ea arbor siliquas, non *baccas;* verum *bacca* latiorem significatum habet. Viri docti conjectura ad agrifolium nos vocat. Videtur tamen poëta peregrinam (exoticam) plantam laudare debere.

120 Plin. XIX, 1 s. 2 n. 3 *Superior pars Ægypti, in Arabiam vergens, gignit fruticem, quem aliqui* gossypion *vocant,*

Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?
Aut quos Oceano propior gerit India lucos,
Extremi sinus orbis? ubi aëra vincere summum
Arboris haud ullæ jactu potuere sagittæ;
Et gens illa quidem sumtis non tarda pharetris.
Media fert tristes succos tardumque saporem
Felicis mali, quo non præsentius ullum,
Pocula si quando sævæ infecere novercæ,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba,
Auxilium venit, ac membris agit atra venena.
Ipsa ingens arbos, faciemque simillima lauro;
Et, si non alium late jactaret odorem,
Laurus erat; folia haud ullis labentia ventis;
Flos ad prima tenax; animas et olentia Medi

plures xylon, *et ideo lina inde facta* xylina. Parata ex ea byssus.

121 Vulgaris olim usque ad Imp. Justiniani tempora, quibus primum vermiculi, quos nos *bombyces* vocamus, Constantinopolin allati sunt, opinio fuit, Seres, Indicam gentem, Sericum ita parare, ut lanuginem, a bombycibus textam, ex certarum arborum foliis depecterent. Plinius IV, 17 s. 20. *Seres, lanicio silvarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium canitiem.* v. Salmas. ad Solin. c. 63 et al.

122—125 Plin. VII, 2 *Arbores quidem* (in India) *tantæ proceritatis traduntur, ut sagittis superari nequeant.* Arbores *Cocos* ferentes intelligebat Catrœus; nimis anguste. Plurima vastarum et immanium arborum genera in India nasci, fidem faciunt recentiores rerum Indicarum auctores. —*Sinus*, interior adeoque remotior terra extremæ orbis partis.—*aër summus arboris* pro cacumine dictus. trajicere telum per aërem supra verticem arboris, arbore haud tacta, *non potuere*, ex aoristo, pro possunt. —*non tarda* ea gens; malim strenuam interpretari, quam non tardi ingenii, h. callentem, peritam.

126—135 *Malum Medicam* seu Assyriam, item Persicam; nisi hæc pro diverso genere est habenda. Ad citrorum genus eam esse referendam, dubitari nequit. Quam autem familiam Maro respexerit, non satis liquet. Fit tamen verisimile, aurantiæ (Oranges) genus aliquod poëtam memorare: v. Theophrast. Hist. Plant. IV, 4: Plin. XII, 3 s. 7, cujus ævo adhuc, præterquam apud Medos et in Perside, nusquam proveniebat. Palladius, qui sæculo III ineunte vixisse putatur, præcipuam ejus cultui curam impendit. vid. eum in Martio X, 11 sqq. conf. etiam Macrob. Sat. II, 15. Videtur tamen H. Vossius recte *citrea mala* (Oranges) a *Medicis* (Citrons) discernere. Ita *tristes succi* aut erunt acidi aut amari (ut Ge. I, 75 et al.), sive propter corticis ac granorum amaritudinem, sive a succo, qui cultu deinceps assiduo mitigari cœpit.—*tardus sapor*, h. diu palato immanens, quia acerbus, pungens est. *H. tardus;* præcessit *tarda;* sed et alibi ejusmodi repetitionem non vitavit Virgilius; vid. Obss. ad Tibull. I, IX, 67. *W.*—127 *Felix*, de arbore si dicitur, ad fecunditatem proprie respicit. Et sane citri fetus perpetua successione succrescunt. Nunc tamen ad salubritatem potius epitheton spectare videtur, ut dicitur *infelix*, infaustum, quod nocet. Pro veneni antidoto habitum esse pomum Medicum, et aliunde constat; nec fortasse injuria, in certis saltem veneni generibus. Proprium hoc Latinorum scriptorum *venena novercalia* memorare. cf. Ovid. Metam. I. 147.—129 *verba non innoxia*, h. noxia, incantationes. Eodem sensu nunc *herbæ* sunt venenatæ et noxiæ intelligendæ. Versus 129., qui III, 283. exstat, ea de causa hic suspectus, et a Brunckio ejectus. *H.* Ut venenis efficacitas esset certa, carmina mala veneficiis adjungebantur; vid. Tac. Ann. II, 69. *W.*—130 *agit* est exigit, expellit. *H.* De constructione, ad cujus exempla addatur verbum *fugere*, Horat. Od. II, 2, 14. *nisi causa morbi fugerit venis;* vid. Not. ad I, 413.—132 *si non jactaret—erat.* Constat modorum ratio. Tac. Hist. I, 15. *Si te privatus apud pontifices adoptarem, mihi egregium erat.* Add. Hist. III, 55. et Cicer. p. Leg. Man. 17 §. 50. *W.*—134 Flores non facile citove decidunt; *ad prima*, ut *in primis, cum primis, apprime.*—135 Mederi Parthos iis pomis graveolen-

Ora fovent illo, et senibus medicantur anhelis.
Sed neque Medorum, silvæ ditissima, terra,
Nec pulcher Ganges atque auro turbidus Hermus
Laudibus Italiæ certent; non Bactra, neque Indi,
Totaque turiferis Panchaïa pinguis arenis.
Hæc loca non tauri spirantes naribus ignem
Invertere, satis immanis dentibus hydri,
Nec galeis densisque virum seges horruit hastis;
Sed gravidæ fruges et Bacchi Massicus humor
Implevere; tenent oleæ armentaque læta.
Hinc bellator equus campo sese arduus infert;
Hinc albi, Clitumne, greges, et maxima, taurus,
Victima, sæpe tuo perfusi flumine sacro
Romanos ad templa deúm duxere triumphos.
Hic ver assiduum, atque alienis mensibus æstas;
Bis gravidæ pecudes, bis pomis utilis arbos.
At rabidæ tigres absunt et sæva leonum
Semina; nec miseros fallunt aconita legentes;
Nec rapit immensos orbes per humum, neque tanto

tiæ oris, etiam Plinius monuit eodem loco; *fovent*, h. curant, θεραπεύουσι, cum mox substituatur *medicantur*. Est enim genus curæ, calefacere, reficere modico calore, quod proprie est *fovere;* hinc latius etiam de aliis.

136—176 Sequitur signatissimus locus, quocum cf. Plin. lib. extr. Dionys. Halic. I, 36. Varro R. R. 1, 2.; digressio in laudes Italiæ. Nec Media, malis suis felix, neque India proprie dicta ad Gangem, aut Lydia, cujus est aurifer fluvius Hermus, e Phrygia descendens, et mox cum Pactolo eodem alveo profluens, nec Bactriana, neque Æthiopia, aut, si mavis, reliqua India, neque Arabia cum Italia comparari potest; multo minus Colchis, monstris infamis, v. 140.

136 Media seu omnino silvosa, seu respectu malorum vs. 127.—137. *auro turbidus Hermus* per oxymori speciem pro aurifer. Expressit hunc locum Martialis Epigr. VIII, 78, 5. *turbato sordidus auro Hermus.*—139 *Panchaïa* fabulosa Euemeri insula, Arabiæ ab Oriente objecta, nunc pro ipsa Arabia; *pinguis,* aut propter tus pingue, quod resinæ naturam habet, aut fertiles, *turiferis arenis,* solo arenoso, cui frutex turis innascitur, h. pro ture, de quo v. Plin. XII, 14 s. sqq. In prosa diceres: habens solum, quod fert pingue tus.

140—143 Nota fabula de dentibus draconis ab Jasone, ad vellus aureum expugnandum Colchos profecto, satis, et viris armatis hinc enatis. v. Apollon. Rhod. III. 409 sqq. *horruit* ornatius quam, extitit, exiit, nata est. Versus 140 translatus ex Lucret. V, 29 *Et Diomedis equi spirantes naribus ignem.* Tum 143 *fruges gravidæ*, lætæ, v, ad Ge. I, 319. Mons *Massicus,* Campaniæ, ad Sinuessam, vitibus consitus.

145—147 Ornatissimi versus pro: in Italia boni equi et boves nascuntur. *Clitumnus,* Umbriæ cis Apenninum fluvius, qui, juxta urbem Mevaniam Tiniæ admixtus, cum eo ad Tiberim descendit. Campi adjacentes etiamnum armentis opulenti.—*albi greges,* quia fluminis aquis ea vis inesse putabatur, ut armenta *candido* colore essent. Simile quid creditum de Galæso. v Intpp. ad Horat. C. II, 6, 10. *Taurus*, ab his arvis adductus, candidus *victima* in triumpho immolabatur. Hi tauri cum ante triumphantis currum ducerentur, ipsi *ducere triumphos ad templa* dicuntur.

149 *alienis mensibus æstas*, hibernis. Ex Lucret. I, 181 *Quod si de nihilo fierent, subito exorerentur Incerto spatio atque alienis partibus anni.*—150 Oves et arbores biferæ; *utilis* pro fertilis, ab effectu; inf. 323. *ver utile silvis.*

151—154 Caret Italia ferarum monstris, venenatis plantis, et reptilibus: *sæva leonum semina,* h. γένη, sævi leones, ex Lucretiano III, 741 *triste leonum Seminium.*—153 *tanto,* tam longo, quam alibi.

Squameus in spiram tractu se colligit anguis.
Adde tot egregias urbes, operumque laborem,
Tot congesta manu præruptis oppida saxis,
Fluminaque antiquos subterlabentia muros.
An mare, quod supra, memorem, quodque alluit infra?
Anne lacus tantos? te, Lari maxime, teque,
Fluctibus et fremitu assurgens Benace marino?
An memorem portus, Lucrinoque addita claustra,
Atque indignatum magnis stridoribus æquor,
Julia qua ponto longe sonat unda refuso,
Tyrrhenusque fretis immittitur æstus Avernis?
Hæc eadem argenti rivos ærisque metalla
Ostendit venis, atque auro plurima fluxit.
Hæc genus acre virûm, Marsos, pubemque Sabellam,

155 *operum laborem*, h. opera, fabricas, ædificia. cf. Æn. I, 455.—Mox *congesta manu* simpl. extructa in rupibus.—Fuere autem multa per Italiam oppida, imprimis antiquiora, in editis ac præruptis locis sita. Flumina intelligo muros alluentia urbium, *subterlabentia*, præterfluentia.

158 *Mare superum* et *inferum*, Adriaticum ac Tyrrhenum, miræ opportunitatis ad rerum hominumque commercia, atque hinc ad terrarum imperium.—159 *Lacus Larius maximus*, h. permagnus, sub Alpibus, in agro Mediolanensi; (nunc *Lago di Como*) *Lacus Benacus* in Veronensi (*Lago di Garda*), propter magnitudinem ventis ac procellis obnoxius non aliter ac mare. Idem Mincium amnem medio alveo tramittit. v. Plin. X. 22, conf. Æn. X, 205. *assurgens*, tumescens.

161—164 M. Vipsanio Agrippa, L. Canidio Gallo Coss. V. C. 717, cum contra Sext. Pompeium male rem gessisset Octavianus Cæsar, ut reficiendis classibus locum tutum haberet, Agrippæ consilio portum Baianum in sinu Puteolano, inter Baias et Puteolos, commodiorem et tutiorem ita reddidit, aut verius novum portum aperuit, ut lacum Lucrinum, interjecto aggere a mari seclusum, cum lacu Averno, qui isti adjacebat, conjungeret, aggerem autem modo dictum, qui quinque stadiorum erat, postquam eo perfosso aditum navibus in portum fecerat, ita muniret, ut a fluctibus superari nequiret, navibusque tutus intra eum esset receptus. Hic *Portus Julius* vocatus; v. Sueton. Aug. 16. Locus classicus est apud Dionem XLVIII 50: Cluver. Ital. ant. IV, 2. Prælatus tamen sequenti tempore portus Misenus. Itaque poëta memorat Portum Julium: *Lucrinoque addita claustra*, h. aggerem illum non tum primum factum, sed novis operibus astructum, quo ipso portus effectus est. Eodem modo accipiendum est illud Plinii, ex nostro adumbratum, XXXVI, 15 s. 24, 12 *mare Tyrrhenum a Lucrino molibus seclusum*, scilicet ostio tantum portus relicto—*æquor* autem *indignabatur*, ea parte, *qua unda Julia sonat ponto longe refuso*, h. qua portus Julius immisso mari erat effectus; *refusus*, ut sæpe fieri solet, non contrariam aut iteratam actionem notat, sed simplicis vim habet. Possit quidem et ita accipi, ut pontus a mole aggeris in mare projecti refundi, reprimi, videatur, ut apud Lucan. II, 517—*violentos insula coros Excipere saxis lapsasque refundere undas* dicitur; sed alter versus ad eamdem sententiam enuntiandam valet. *Tyrrhenus æstus*, h. mare æstuans, immittitur per os portus *fretis Avernis*, h. lacui Averno, qui pro intimo portus recessu erat, et ad quem e Lucrino fossa ducta erat.

165. 166 In eadem argenti, æris, aurique metalla. Copiam exprimit per *argenti rivos* (ex Lucret. V, 1255) et *auro plurima fluxit*, poëtica ratione pro: plurimum auri in ea est; tametsi hoc ad Padum referri possit; nam ap. Plin. XXXIII, 4 s. 21 in Pado *segmenta auri reperiri* traduntur.—*æris metalla Ostendit venis*, quod in vulgari oratione fuisset: *venas æris ostendit*. *æris metalla*, h. æs, *ost.* in *venis*. *Ostendit* autem non otiosum, quia certis tantum vestigiis res credebatur, metalla autem Italiæ exercere Senatuiconsulto vetitum erat. Plin. III, 20 s. 24 extr.: XXXIII, 4 s. 21. XXXVII, extr.

167—170 Marsi bellicosi cum Sabinis

Assuetumque malo Ligurem, Volscosque verutos
Extulit; hæc Decios, Marios, magnosque Camillos,
Scipiadas duros bello; et te, maxime Cæsar,
Qui nunc extremis Asiæ jam victor in oris
Imbellem avertis Romanis arcibus Indum.
Salve, magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna virûm; tibi res antiquæ laudis et artis
Ingredior, sanctos ausus recludere fontes,
Ascræumque cano Romana per oppida carmen.
  Nunc locus arvorum ingeniis: quæ robora cuique,
Quis color, et quæ sit rebus natura ferendis.
Difficiles primum terræ collesque maligni,
Tenuis ubi argilla et dumosis calculus arvis,
Palladia gaudent silva vivacis olivæ.

severa disciplina innutritis primo inter Italiæ populos loco memorari solent. *assuetum malo* pro malis, ærumnis, laboribus, κακοπαθεία, (cf. Æn. IX, 601 sq.); colit enim agrum exilem et saxosum. *Inculta Alpium postrema possident*, ait Servius. Male hoc in tali loco ad malam fidem horum hominum trahitur. *Volsci* autem *veruti*, h. hastæ genere, *veru*, (*veru Sabellum* Æn. VII, 665) seu telo veruto, quod usu vulgari simpliciter *verutum* vocatur, armati. *Scipiadas duros bello*, h. induratos ad bellum.—170—172 Poëtam, ut alibi facit, magnifice efferre et ornare cogita id, quod vere nihil aliud erat, quam quod Cæsar ex Ægypto, quo paullo post pugnam Actiacam Brundusio trajecerat, per Syriam in Asiam iter fecit, et hieme ad Euphratem exacta Asiæ res constituit. Itaque *extremis victor in oris Asiæ*, usque ad Euphratem progressus, et *Indum avertit*, dum præsidiis fines, h. urbes in finibus, firmat.—*Indus imbellis*, ut Ge. I, 57 *molles Sabæi*, et omnes Asiæ in meridiem versæ populi.—*Arces* de finibus, quatenus ii arcibus et præsidiis firmari solent; omnino de imperio Romano. Æn. IV, 234. *Romanæ arces* sunt Roma. *H.* Ad constructionem conf. Æn. I, 38. *avertere Italia regem. W.*

173—176 Tamquam deam appellat Italiam. *tibi*, in tuum honorem, aut tua gratia, *ingredior*, aggredior, instituo dicere, *res antiquæ laudis et artis*, rem rusticam apud majores in honore habitam.—*sanctos ausus recludere fontes*, quia primus inter Romanos hoc argumentum versibus tractat. *sanctos*, quos accedere metuebant, reverentia quasi numinis alicujus, adeoque novos. *Ascræum carmen*, omnino pro georgico, quia Hesiodus, ex Ascra, Bœotiæ vico, oriundus, carmen de opere rustico condidit.

177 Nunc locum *de varia ac diversa soli et agrorum indole et natura*, et a v. 226—258 *de notis ac criteriis cujuscumque soli* tractat; et quidem *universe*, ut *non modo arborum culturam* respiciat, *sed et frumentorum ac pascuorum* curam habeat. Nunc locus, inquit, est opportunus ac proprius doctrinæ de ingeniis arvorum tradendæ, *quæ robora* h. quæ præcipua vis ac virtus cujusque soli sit, qua potissimum valet: (Claudianus XVII, 178 *Nosse soli vires*) *quis color*, quale ex aspectu judicium fieri possit, et *quam naturam* seu naturalem vim ad res ferendas habeat. Videtur in sqq. ante oculos habuisse Theophr. de Causs. Plant. II, 5 et 6; in aliis Xenoph. Œcon. c. 16, 2 sqq.; cf. Varro R. R. I, 9. *H.* *Nunc locus est*, h. e. exponendum est, *quæ robora sint.* Tam audacter enuntiationem aliquam per relativum priori annectit Maro. Supr. II, 103. *Sed neque, nomina quæ sint, est numerus* h. e. recenseri potest. *W.*

179—183 Oleis ait idoneum esse solum argillaceum et calculosum. *terræ difficiles*, parum feraces, quasi morosæ, parcæ, ut contra *faciles*, fertiles, quasi liberales, munificæ. cf. 223. Claud. XXIX, 54. *frugum facilis terra.* Junguntur iis *colles maligni*, eodem sensu et respectu ad liberalitatem soli ac fertilitatem, ut contra *solum benignum* dicitur ferax.—180 *Tenuis argilla* est exilis, jejuna, sine succo, sterilis.—181 *vivacis olivæ*, Plin. XVI, 44 s. 90 *Firmissimæ ergo ad vivendum oleæ, ut quas durare annis CC inter auctores conveniat.* cf. Theophrast. de Causs. Plant. II.

Indicio est tractu surgens oleaster eodem
Plurimus, et strati baccis silvestribus agri.
At quæ pinguis humus dulcique uligine læta,
Quique frequens herbis et fertilis ubere campus,
Qualem sæpe cava montis convalle solemus
Dispicere: huc summis liquuntur rupibus amnes
Felicemque trahunt limum: quique editus austro,
Et filicem curvis invisam pascit aratris;
Hic tibi prævalidas olim multoque fluentes
Sufficiet Baccho vites, hic fertilis uvæ,
Hic laticis, qualem pateris libamus et auro,
Inflavit quum pinguis ebur Tyrrhenus ad aras,
Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.
Sin armenta magis studium vitulosque tueri,
Aut fetus ovium, aut urentes culta capellas,

15: Hist. Plant. IV, 15—182. 3. ubi oleastri frequentes nascuntur. *Oleaster*, diversus ab eo, quem nos eo nomine appellamus.—*Plurimus*, ut Ge. I, 187 *quum se nux plurima silvis induet in florem. H. Plurimus oleaster* pro plurimi oleastri, ut *plurima rosa* Ovid. Fast. IV, 441. Sic supr. I, 187. *plurima nux* et IV, 419. *plurima unda* cf. Not. ad Tibull. I, 3, 28. et Forcell. in v. *plurimus. W.*

184—194 Solum pingue vitibus colendis idoneum est. '*At humus, quæ pinguis et uliginosa est, et campus, qui editus austro* est, *et pascit—hic tibi sufficiet olim vites prævalidas* etc. Pinguedinem et *uber*, h. ubertatem soli, colendis convenire vitibus, ex rei rusticæ scriptoribus constat. Vide in primis Colum. III, 11, 8. Scilicet referendum et hoc ad diversa vitium genera et diversam cœli solique naturam. Interponit vs. 186—189 indicia talis soli et in convallibus et in collibus. *H.*—Sufficiet, h. præbebit, suppeditabit. *S.* 187 *Dispicere* dixit pro vulgari prospicere, videre. *huc s. liquuntur, quique e. austro* in vulgari oratione fuisset: *quo— liquuntur et limum trahunt; aut qualem eum campum videmus, qui editus austro*, h. versus Austrum, atque ei expositus est.—*felix limus*, ad fertilitatem faciens, fecundans.—188. 189. Magnus auctorum, qui de vitibus colendis scripsere, in hoc dissensus, cum alii austris infestari vineas tradant. Scilicet poëtam de vineis, in solo humili pingui et uliginoso satis, alios de collibus loqui, tenendum est.—189 Plin. XVII, 4 s. 3 *Virgilius et quæ filicem ferat, non improbat vitibus.* Est nostrum *Female fern, Brake.* —*invisa aratris* propter implexas inter se et late serpentes radices, easdemque extirpatu difficiles, πολύῤῥιζος.

190—194 Valde ornate effert illud: præstantissimum vinum in tali solo nasci. (*Baccho fluentes* vid. explanatum ad II, 100. *multum fluit vitis. W.*) *pateris et auro* notum est, ad quam figuram soleat referri. Mihi tamen id Grammaticorum commentum valde jejunum videtur. Scilicet poëta *aurum* simpliciter pro *patera aurea* dicere potest; sæpe hoc uno contentus est; interdum, ut h. l., hoc ipsum explicative apponit, cum generaliorem vocem primum posuisset. Similiter res sese habet in aliis exemplis.—193 Tibicinem Etruscum sacrificiis adhibitum fuisse, vel ex Livio notum. *pinguis* in ludibrium gentis dictum esse videtur. Catull. XXXIX, 11, *Aut pastus Umber aut obesus Etruscus.* Nam ad buccas referre nolim. Habitum corporis ex assiduis sacrificiorum epulis, quibus adhibebantur tibicines, exprimi, Servius censebat; non male.—*ebur* est tibia ex ebore.—*lancibus* conf. Æn. XII, 215. *reddimus*, damus, diis offerimus. Sacrorum vocabulum esse, etiam Servius notat. *H. Pandis*, i. e. pandatis, leviter inflexis. *S.*

195—202 Observetur præceptorum in his formis variatio et orationis copia. Agros saltuosos et irriguos ad pascua seligendos esse monet. Exempla nunc in ipsum præceptum convertit.—*tueri*, ut servare, eo sensu, quo est nutrire, alere, itaque et pascere, hoc etiam apud Grat. Cyneg. 306. 307.—*urentes culta capellas*, lædentes seu serrato dente seu saliva, ut exarescant. Ita *urere* dictum erat Ge. I, 77 et inf. 378, 379.—*saturum Tarentum*

Saltus et saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum,
Pascentem niveos herboso flumine cycnos;
Non liquidi gregibus fontes, non gramina deerunt;
Et, quantum longis carpent armenta diebus,
Exigua tantum gelidus ros nocte reponet.
Nigra fere et presso pinguis sub vomere terra,
Et cui putre solum (namque hoc imitamur arando),
Optima frumentis; non ullo ex æquore cernes
Plura domum tardis decedere plaustra juvencis:
Aut unde iratus silvam devexit arator,
Et nemora evertit multos ignava per annos,
Antiquasque domos avium cum stirpibus imis
Eruit: illæ altum nidis petiere relictis;
At rudis enituit impulso vomere campus.
Nam jejuna quidem clivosi glarea ruris
Vix humiles apibus casias roremque ministrat;

propter insignem agrorum ubertatem; (v. Horat. Carm. II, 6, 10 sqq.) a consequenti; ut *pinguis*, et 224 *dives Capua*—*longinqua*, longinquos agros.—198 Notum ex Ecl. I argumento, et Ecl. IX, 27. 28.—199 Vid. Ecl. VII, 11. 12. 13.—*herboso flumine*, Mincius enim alga et arundine obsitus est.—201. 202 Quantum graminis per diem depastum est, tantum nocte rorulenta succrescit. *ros* causa fertilitatis, vid. Græv. ad Hesiod. Scut. Herc. 395. θῆλυς ἐέρση. *reponet*, crescere faciet. Poëtica quidem amplificatione dicta, nec tamen a vero plane abhorrente. cf. Plin. XVII, 4 extr. De campo Roseæ ad lacum Velinum v. Serv. ad Æn. VII, 712. Cluver. Ital. ant. p. 679.

203—211 Hamus pulla seu nigra, pinguis, et *putris*, h. resoluta, tenera, ac solibus et imbribus penetrabilis, (v. Ge. I, 44 et inf. 262. 263. γῆ μανή, κούφη, λεπτή, εὐόρος, εὐώδος) agrum frumentis serendis idoneum præbet.—204 Hoc est arationis consilium, ut, quæ terra talis non sit, glebis fractis ac comminutis putri similis efficiatur. cf. loc. Columellæ V, 4, 2. Idem Colum. diserte h. l. interpretatus est X, 7. *Pinguis ager, putres glebas resolutaque terga Qui gerit, et fossus graciles imitatur arenas.* Locum ob oculos habuere in iisdem præceptis condendis Colum. II, 2, 4 et de nigro colore §. 14 sqq.: Plin. XVII, 4. s. 3: Pallad. lib. I tit. 5—*tardis* et naturæ boum et oneris notionem atque plaustri magnitudinem suggerit, quo frumentum ex agro devehitur.—207—211 Alterum genus agri feracis frumento est novalis, silva cæsa. Ornati versus de agro novali. *non ullo ex æquore*—*aut unde*—plenius diceres: (*non ullo ex æquore*, quam e tali, *aut* ex illo, *unde. W.*) *iratus* suaviter, quod silvæ inutiles bonum solum occupabant.—*devexit* poëtice; vulgari ratione id, quod antecedit, poneretur, excidit, exstirpavit, cf. v. 408.—209 Omnes laudant locum Lucret. I, 19 *Frondiferasque domos avium*; ipsum Virgilium pressius sequitur Manilius II, 774.—777; habuit etiam ante oculos Silius V, 505—508.—Jam subjectus est 211 versus pulcherrimus. *impulso vomere*, adacto, ut v. 203 *presso*. I, 45 *depresso aratro*.—*rudis campus*, nunc primum proscissus.—*enituit* autem, enitescit, magna cum vi; est enim bona terra *post vomerem nitescens*, ut Plinius ait XVI, 5 s. 3.; et omnino *nitent*, quæ culta sunt, ut Ge. I, 153: Æn. VI, 677. cf. Burmann. Totam vero structuram in pedestri oratione sic alius instituisset: antiquas domos avium eruit, quæ altum petunt, *dum interea* campus enitescit etc. Quod si meminissent interpretes, versum 211 cum sequentibus non junxissent.

212—216 *Nam.* Notetur nova orationis connectendæ variatio, ubi ad notas mali agri transit. Conf. similem usum particulæ *enim* I, 77. Solum glareosum, sabulosum, satis est, si herbas apibus idoneas suppeditat.—*jejuna glarea*, infecunda, λεπρά.—*rorem*, quem apes e floribus et herbis sugunt, nuncque flores ipsi, quibus ille inesse

Et tophus scaber, et nigris exesa chelydris
Creta, negant alios æque serpentibus agros
Dulcem ferre cibum, et curvas præbere latebras.
Quæ tenuem exhalat nebulam fumosque volucres,
Et bibit humorem, et, quum vult, ex se ipsa remittit,
Quæque suo viridi semper se gramine vestit,
Nec scabie et salsa lædit rubigine ferrum,
Illa tibi lætis intexet vitibus ulmos;
Illa ferax oleo est; illam experiere colendo
Et facilem pecori et patientem vomeris unci:
Talem dives arat Capua, et vicina Vesevo
Ora jugo, et vacuis Clanius non æquus Acerris.
    Nunc, quo quamque modo possis cognoscere, dicam.
Rara sit an supra morem si densa requiras;
Altera frumentis quoniam favet, altera Baccho,
Densa magis Cereri, rarissima quæque Lyæo;
Ante locum capies oculis, alteque jubebis
In solido puteum demitti, omnemque repones
Rursus humum, et pedibus summas æquabis arenas:
Si deerunt, rarum pecorique et vitibus almis
Aptius uber erit; sin in sua posse negabunt
Ire loca, et scrobibus superabit terra repletis,

solet. *Ros marinus*, frutex, a Servio intelligitur, quem alii sequuntur; sed nondum locum vidi, in quo ille simpliciter *ros* appellatur.—De *Casia*, herba coronaria, thymelææ affini, vid. sup. ad Ecl. II. 49.

214—216 Sententia est: Terra tophacea et cretosa serpentibus omnium est aptissima. Vulgare: nulli alii agri æque ferunt—ac tophus et creta ita extulit: *tophus et creta negant alios agros æque ferre serpentibus cibum*, scil. atque ipsos. Tribuit enim ex sollemni poëtarum more rei inanimatæ sensum et judicium et loquelam. Hinc *negare* ut infr. 234. et alibi.—216 *curvas latebras* pro cavis. Sic et Ge. III, 544.

217—225 Post terras singulis culturæ generibus aptas memorat agri genus optimum, vinetis, olivetis, frumentis, et pascuis æqualiter idoneum.—217 Plin. XVII, 4 s. 3 *terra optima, quæ tenues exhalat nebulas.*—223 *facilem*, liberalem, uberem, copiosum pabulum præbentem. cf. ad v. 179.—224 *vicina Vesevo*, antequam Vesuvii incendiis tractus ille est Tito imperante vastatus—225 *Clanius*, fluvius Campaniæ, juxta Linternum in mare se immittens, vicinis agris, et inter hos Acerranis exundatione frequenti exitiosus. Secutus est nostrum Silius VIII, 535 *Clanio contemtæ semper Acerræ.* Nunc *Clanius arat*, h. e. accolæ fluminis. *H. vacuæ* dicuntur *Acerræ*, non frequentes incolis. Ita *Cumæ vacuæ* Juven. III, 2. *W.*

226—258 Terra quomodo sit probanda (δοκιμασία γῆς), quibusque notis ejus natura densa, rara, salsa, pinguis, humida, gravis, levis, nigra, frigida cognoscenda. cf. Plin. XVII, 5, s. 3: Colum. II, 2, 19. add. Geop. II, 10.

230 Si requiras, utrum densum an rarum solum sit, locum soli solidi eliges, in quo *puteum*, altam foveam, scrobem (βόθρον, Geopon. II, 11.) facias, jubeas fodi sive, quod exquisitius, *demitti.* Porro *solidum* pro loco solido.—233—234 *Si deerunt*, sc. arenæ, terra, ad scrobem replendum, solum esse rarum censeas—*sin* eæ *negabunt posse ire in sua loca*, h. e. non poterunt redire, (cf. ad v. 215), spatiis foveæ recipi, ut supersit terræ egestæ aliquantum etc. cf. Colum. II, 2, 19.—234 *uber*, ubertas, uber et fecundum solum, vid. v. 185; h. l. simpliciter humus, solum; jungitur enim; *rarum uber* erit (cui opp. spissus ager, crassus. v. Colum. III, 12, 2) et pascuis ac vineis aptum.—233 *vites almæ*, quia præbent, quo alas te.

Spissus ager; glebas cunctantes crassaque terga
Exspecta, et validis terram proscinde juvencis.
Salsa autem tellus, et quæ perhibetur amara,
Frugibus infelix: ea nec mansuescit arando,
Nec Baccho genus, aut pomis sua nomina servat;
Tale dabit specimen: tu spisso vimine qualos
Colaque prælorum fumosis deripe tectis.
Huc ager ille malus dulcesque a fontibus undæ
Ad plenum calcentur: aqua eluctabitur omnis
Scilicet et grandes ibunt per vimina guttæ;
At sapor indicium faciet manifestus, et ora
Tristia tentantum sensu torquebit amaror.
Pinguis item quæ sit tellus hoc denique pacto
Discimus: haud unquam manibus jactata fatiscit,
Sed picis in morem ad digitos lentescit habendo.
Humida majores herbas alit, ipsaque justo
Lætior. Ah nimium ne sit mihi fertilis illa,
Neu se prævalidam primis ostendat aristis!
Quæ gravis est, ipso tacitam se pondere prodit,

et in boni seu muneris parte sunt.—*terga agri*, v. 236, de superficie, in qua sulci fiunt.

238 Salsum et amarum solum probatur ac cernitur, aqua colo eliquata. *quæ perhibetur amara*, quam vulgo amaram appellant, pro, quæ est.—*infelix*, infecunda.—240 Vinum generosissimum et poma optima in tali terra degenerant. Mox *specimen* probatio ac documentum, δεῖγμα.—241—247 Rem v. in primis apud Geopon. II, 16: V, 7. Qualos vimineos seu calathos, ac *cola prælorum*, h. supponi prælis uvarum et olivarum solita, ut novum mustum aut oleum iis exceptum percolaretur ac liquaretur. *deripe tectis fumosis* pro sume. Ornatus inde petitus, quod ista vasa, ne humore corrumpantur, ad fumum reponi solent.—243 *Ager*, particula terræ ex eo agro, τῆς γῆς τι.—*huc*—*calcentur* exquisitius quam *hic*; infert enim alterum, huc infundantur, et *calcentur*, subigantur.—244 *Ad plenum*, plene, ut colum plenum sit. Horat. Od. I, 17, 15. *Hic tibi copia Manabit ad plenum benigno Ruris honorum opulenta cornu.*—*eluctabitur* pulchrius quam effluet.—246 *sapor* aquæ expressæ.—*manifestus*; in pedestri oratione vel manifesto vel indicium manifestum.—*Amaror torquebit sensu ora tentantium*, h. gustantium, ex Lucret. II, 400 *At contra tetra absinthi natura, ferique Centauri fœdo pertorquent ora sapore.* Jam hic sensus haud dubie proprie *tristis* appellandus, quod de amaris rebus dici, supra v. c. I, 75 vidimus. Obvium erat poetæ jungere *sensu* seu sapore *tristi;* at exquisitius est transferre epitheta ad adjuncta; hinc *tristia ora*. *H. tristia* convenit *oribus*, cum amaror ea torquet. Sæpe in actione objectis adjunguntur epitheta, quæ illis tantisper, dum actio durat, conveniunt. Ita expedies Æn. IV, 102. *regamus populum communem*, et VII, 344. et infr. 352. *W.*

248—250 Pingue et glutinosum (simulque dulce) solum ipso tractu noscitur.—249 *manibus jactata*, versata, trita, *fatiscit*, atteritur, ut solvatur in pulverem, abeat in arenulas, arida facta. v. Ge. I, 180.—*ad digitos lentescit*, lenta adhæret digitis, *habendo*, dum manibus habetur; nam passive dictum est. Sic Lucret. I, 313. *annulus in digito subter tenuatur habendo*, dum habetur, tractatur. Add. Æn. XII, 88. Ad sententiam v. Plin. XVII, 4 s. 3: Colum. II, 18, laudato hoc loco.

251—353 Terra humida luxuria herbarum dignoscitur.—252 *Ah nimium ne.* Egregia variatio ejus, quod simpliciter efferrent nostri homines: quod terræ genus nemo sibi optet. Similis inversio Ge. I, 456 *Non illa quisquam me nocte per altum Ire jubeat*, ubi v. Not. Rem v. ap. Plin. I, 1. *primis aristis* pro herbis surgentibus.

254—256 Gravis, levis, et nigra terra

Quæque levis. Promtum est oculis prædiscere nigram,
Et quis cui color. At sceleratum exquirere frigus
Difficile est; piceæ tantum taxique nocentes
Interdum aut hederæ pandunt vestigia nigræ.
  His animadversis, terram multo ante memento
Excoquere, et magnos scrobibus concidere montes,
Ante supinatas aquiloni ostendere glebas,
Quam lætum infodias vitis genus. Optima putri
Arva solo; id venti curant gelidæque pruinæ,
Et labefacta movens robustus jugera fossor.
At si quos haud ulla viros vigilantia fugit,
Ante locum similem exquirunt, ubi prima paretur
Arboribus seges, et quo mox digesta feratur,

sub sensum cadit. *tacitam se prodit,* vulgo diceres *tacite;* at poëtica ratione pro adverbio dicitur: *tacita* prodit se terra, argutius *tacitam se.*—*quis cui* h. e. quis cuicumque (accuratius: cuique *W.*) telluri *sit color.*

256—258 Frigida terra ad cognoscendum difficilis est. *sceleratum* pro noxio, pernicioso. *Taxi* aut certum genus intelligendum, aut alio sub cœlo magis noxiam ejus naturam esse necesse est. De ea, et de *hedera nigra* vid. Cerdam et Martinum —*pandunt vestigia,* indicia præbent frigoris. Hoc melius ad rem et loci sensum; nam de cognoscendis et discendis soli naturis agitur: 241. 255.; quam ut *vestigia* sint radices, quæ late serpunt sub solo.

259—262 Transit ad *vinearum sationem* de quibus copiose agit ad v. 419; multa interposita quamquam, quæ vitibus communia sunt cum aliis arboribus; et primum quidem *de faciendis scrobibus;* Arbitror autem, ante oculos habuisse poëtam Xenoph. Œcon. c. XVI, 11 sqq. Serendarum vitium modi sunt tres: aut *in pastinato,* aut *in sulco,* aut *in scrobe:* Plin. XVII, 35, 7.—*Excoquere,* *πέπτειν, πεπαίνειν,* macerare, excoquendum curare sole, gelu, pruinis: Colum. XI, 3, 13. Ad id *concidimus terram scrobibus,* quod fit, cum scrobes crebros facimus, incidimus in terra; *concisam fossis Ægyptum* Justinus II, 1 dixit. Cum autem vineæ in collibus fere plantentur, *montes* memorat poëta.—*glebæ supinatæ,* terra ligonibus inversa.—*aquiloni ostendere,* exponere, ut flanti perviæ sint. Hesiod. Ἔργ. 611 Nemes. Cyneg. 208 *tepidoque ostendere soli.* Stat. Theb. VI, 89 *lucos ostendere Phœbo.* Habuit etiam hunc locum in animo Columella X, 74—76.—*H.* Sententiam versuum 259. 260. cum 261. repetat Maro, iteravit *ante,* ut *post* Ecl. I, 67—79., et *dum* Æn. IV, 52. 53. *W.*

262—264 Caussam coquendi soli apponi puta. Nam optimus vineis serendis ager *putris,* seu resolutus et tener, est; v. ad v. 204. *putris* autem *fit ventis, pruina, opere.* —264 *Jugera labefacta* pulchre pro terra vineæ, quæ pastinatur, fodiendo enim *movetur,* concutitur, mollitur. *H.* Cave tibi ab hypallage Servii: movens et labefaciens. *W.*

265—268 Diligentiores patresfamilias in seminario sive plantario educant vites, quas deinde in vineam transferant.—266. 267 *Arbores* h. l. pro vitibus. Curant, ut locus, *ubi prima paretur* vitibus *seges,* h. seminarium vitium, simili ingenio ac natura sit, quam *locus, quo mox digesta feratur,* (noto loquendi genere, ut alterum verbum in participium mutetur; inf. 318 *concretam radicem affigere terræ*) h. transferatur et digeratur, sive vitiarium. In sermone pedestri diceres: locum similem ei, quo mox feratur. *H.* Obstat interpretationi *transferatur et digeratur* participium perfecti *digesta,* quo indicatur, segetem prius esse *digestam,* quam alio *feratur.* Tu vide, an *seges digesta* sit semina in plantario ordinata, ut *digesta,* sicut in participiis et adjectivis fit, sensum prioris enuntiationis referat. Notum: *urbem capit, captam diripit. W.*—*Seges,* quia *semina* dicit et *serere* communi vocabulo, quo et scriptores rei rusticæ de vineis plantandis utuntur: sic et *σπέρματα* et *σπείρειν;* est *seges* surculorum. Eadem ab agri cultura petita ratione paullo ante *arva, glebas, jugera* de vineis dixit, ut a vulgari sermone recederet poëtica oratio. *Sationis autem duo genera, malleoli vel viviradicis,* Columella III, 14.

Mutatam ignorent subito ne semina matrem.
Quin etiam cœli regionem in cortice signant,
Ut, quo quæque modo steterit, qua parte calores
Austrinos tulerit, quæ terga obverterit axi,
Restituant; adeo in teneris consuescere multum est.
Collibus, an plano melius sit ponere vitem,
Quære prius; si pinguis agros metabere campi,
Densa sere: in denso non segnior ubere Bacchus;
Sin tumulis acclive solum collesque supinos,
Indulge ordinibus. Nec secius omnis in unguem
Arboribus positis secto via limite quadret.

2 hæc sunt *semina.* cf. 302.—268 *mutatam, subito matrem*, novam, ignotam terram.—*ne ignorent*, adeoque nec adsuescant, nec in ea proficiant, nihil ferant.

269—272 Provident quoque, qui vites plantant, ut restituant unamquamque eo situ, quo in vitiario steterat, cardinum cœli ratione habita. *quæque* paullo altius ad *arbores* v. 267 referendum. Colum. V, 6, 19: 20 hunc locum in animo habuit.—*axi*, polo septentrionali, vi oppositi. Signatur in planta pars cœli meridiana in cortice, ut translata vitis eadem parte meridiem, eadem septentrionem spectet.

273. 274 In vite serenda considera, utrum illa lætius in loco plano proventura sit an in colle. Ut vulgo hæc accipiuntur, hiat oratio. Nec videtur hic quæstioni locus esse, sitne omnino melius vineam in colle an in campo facere. Nam utrumque et recte fit, et fieri potest, et quamquam *campi largius vinum, colles nobilius ferunt*, Pallad. I, 6, 7: Geop. VIII, ad 1, quod tamen subjicitur, nihil hoc facit. Sed delectus, quem facis, ratio pro cœli, regionum et tractuum diversa natura variare, et ea dubitatio exsistere potest, sub hoc vel illo cœlo, in tali vineæ situ, aut in certo genere vitium, quod habeas, utrum potissimum facere conveniat, campestrine an collino solo vineam serere. Colum. III. 1, 5 *Exploratum tamen habebit prudens agricola genus vitis habile campo, quod nebulas pruinamque sine noxa perfert; colli, quod siccitatem ventosque patitur.* cf. Plin. XVII, 22 s. 35, 16.—274—277 Jam, si in plano vineam facis, densas, sin in colle, raras plantato vites.—*Metari agros*, finiendo, h. l. de eo, quod consequitur, intellige; est vineam instituere, facere.—275 Hæc aut sic accipies: *in denso ubere* (v. 234) *non segnior Bacchus*, h. in solo denso (cf. 229) vini non minus lætus proventus (*segnis* de proventu: v. ad Ge. I, 142.), etiamsi *densa*, h. dense, plantes: aut *in denso*, h. e. cum, minoribus spatiis relictis, densæ ponuntur vites, *Bacchus non segnior ubere, h.* ubertate, est, scil. si in pingui solo vineam facis. Utrumque recte fit, sed posterius verius. At in *densa ubertate*, quo modo verba *in denso ubere* explicant, vix Latino dici potest. *H. densum uber* est uber, solum, densum vitibus, ex contextu, ut *litus densum* est densum arenis, Metam. Ovid. II, 576. *W.* Ceterum hic manifestum fit, Socratis disputationem Virgilii animo insedisse, Xenoph. Œcon. c. XVIII, 8—11.—276 *Sin* metabere *solum acclive tumulis,* quia in tumulo situm est, ad tumulum assurgit.—277. 278 *Indulget ordinibus* et is, qui simpliciter facit ordines, et is, qui laxiores ac rariores facit, magnis spatiis relictis, ut delectari quasi iis videatur. Bene Serv. *ordines effice largiores.* In præcepti ratione dissident auctores. 277 *Nec secius,* h. item, porro, etiam, nec minus, *arboribus, vitibus, positis, in unguem,* ad unguem, *omnis via quadret,* h. ordines exacte conveniant, congruant, *limite secto,* linea ducta, quæ ordines facit. Scilicet posteriora hæc poëtica copia accedunt. Quincuncem respici docet Plin. XVII, 11 s. 15. *In disponendis arboribus arbustisque ac vineis quincuncialis ordinum ratio vulgata et necessaria, non perflatu modo utilis, verum et aspectu grata, quoquo modo intueare, in ordinem se porrigente versu.* Alii jungunt *non secus—ut* pro *non secus—quum,* allato Horat. Od. II, 25, 8—12., ut periodus in verbo *armis* finiatur. *H.* Mihi Forcellini recte sensisse videtur, *non secius* accipiens pro: eodem modo sive in plano sive in colle vitem ponas. In prioribus enim de vitibus pro natura agri densius vel rarius ponendis monuerat. Tum autem verba *ut quum* usurpata statues pro *veluti quum,* atque post *quadret* colo, post *armis* puncto, distingues. *W.*

Ut sæpe ingenti bello quum longa cohortes
Explicuit legio, et campo stetit agmen aperto,
Directæque acies, ac late fluctuat omnis
Ære renidenti tellus, nec dum horrida miscent
Prœlia, sed dubius mediis Mars errat in armis:
Omnia sint paribus numeris dimensa viarum,
Non animum modo uti pascat prospectus inanem,
Sed quia non aliter vires dabit omnibus æquas
Terra, neque in vacuum poterunt se extendere rami.
Forsitan et, scrobibus quæ sint fastigia, quæras.
Ausim vel tenui vitem committere sulco;
Altior ac penitus terræ defigitur arbos,
Æsculus in primis, quæ, quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit.
Ergo non hiemes illam, non flabra, neque imbres
Convellunt: immota manet, multosque nepotes
Multa virûm volvens durando sæcula vincit.
Tum fortis, late ramos et brachia tendens
Huc illuc, media ipsa ingentem sustinet umbram.
Neve tibi ad solem vergant vineta cadentem;

279—283 Splendida comparatio, quacum dudum contulere Lucret. II, 323—332. Jubet autem ordines vitium esse pares, similiter atque ordines aciei.—*longa*, eo ipso quod se explicat.—*late tellus fluctuat ære*, pro eo, quod æs in tellure, h. arma, armorum fulgor, fluctuat, coruscat, dum moventur passim arma et convertuntur.—*renidenti* ex Lucret. l. I. 328.—*mediis in armis*, inter duo exercitus.—*Mars errat dubius*, eleganter, cum adhuc incertum sit, unde et quando pugna initium habitura sit. Nam de eventu pugnæ dubio nunc non quæritur.—285 Ornate. Ordines vitium sunto pares, non modo delectationis causa, quam animus ex prospectu capiat. *animus inanis* h. l. ejus, qui inani prospectu delectatur, qui probat rem, quæ tantum ad voluptatem facit, nullam utilitatem habet, quæ patrifamilias proposita esse debet.—287 In tenui oratione tamen indoles poëticæ elucescit. Nam in prosa fuisset: sed ut terra det etc.—*vires dabit æquas*, pro: æque suppeditabit alimenta, succum; *in vacuum*, in aërem.

288 Sintne scrobes in profundum agendi, quæritur. *fastigium* pro profunditate e re rustica petitum. v. Indicem AA. de R. R. Rationem habet eam, qua profunda *alta* dicuntur.—289 *sulcus* pro scrobe. Mensuram ipsam suppeditant Plin. XVII, 16, 22 s. 35, 7: Colum. III, 13 et 15. Adde Xenoph. Œcon. c. XIX. Est autem vitis ἐκ τῶν ἐπιπολαιοῤῥιζων. v. Theophr. de Causs. Plant. III, 5.—290 At arbores, quibus vites jugantur, altius in terram et penitus defigendæ sunt.—291 Ornatum poëta ex æsculi, quæ ex quercuum genere est, descriptione quærit. Illa: *quantum—in Tartara tendit*, iterum leguntur Æn. IV, 445. 446 de quercu, adumbrata ex Hesiod. Theog. 720 sqq. At ex nostro Valer. Flacc. I, 580. 581. Respicit h. l. Plin. XVI, 31 s. 56.—294 Optime ita junges: *multos nepotes durando vincit*, h. vita superat, *multa virorum sæcula volvens*, exigens. Recte Cerda notat, variasse Maronem eo flexu versum Lucretii 1, 203. *Multaque virendo vitalia volvere sæcla*, ut III. 961. *Omnia si pergas vivendo vincere sæcla. H.* Homo, per aliquod tempus vivens, annos, menses, dies secum *agere, rapere, volvere* videtur. Illa imago h. l. ad arbores translata est: *volvens multa sæc. virorum. W.*—297 *sustinet* pro vulgari *efficit, reddit*; sed ornate; nam simul ramorum magnitudinem, oneris notione adjecta, declarat. Sunt igitur duo, quæ radicum altitudine efficiuntur, primum, quod ita arbor firma ac diuturna est, secundum, quod ita truncum habet satis validum ad ramos latissimos sustinendos.

298 De situ vinearum, de quo dissensus fuit inter veteres. Colum. III, 12, 5

Neve inter vites corulum sere; neve flagella
Summa pete, aut summa destringe ex arbore plantas;
Tantus amor terræ; neu ferro læde retuso
Semina; neve oleæ silvestris insere truncos.
Nam sæpe incautis pastoribus excidit ignis,
Qui, furtim pingui primum sub cortice tectus,
Robora comprendit, frondesque elapsus in altas
Ingentem cœlo sonitum dedit; inde secutus
Per ramos victor perque alta cacumina regnat,
Et totum involvit flammis nemus, et ruit atram
Ad cœlum picea crassus caligine nubem;
Præsertim si tempestas a vertice silvis
Incubuit, glomeratque ferens incendia ventus.
Hoc ubi, non a stirpe valent, cæsæque reverti
Possunt, atque ima similes revirescere terra;
Infelix superat foliis oleaster amaris.
Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor,

cœli—cujus regionem, quam spectare debeant vineæ, vetus est dissensio—Virgilio de industria occasum sic repudiante; Neve tibi ad s.; Plin. XVII, 2 *Virgilius ad occasum seri damnavit.* Ubi vid. quæ sequuntur.—299 Plin. XVII, 24 s. 37 *Nec aut invicem inter sese, umbra vel densitate, atque alimenti rapina—vitis—odit et corulum; ni procul absint, tristis et ægra.*—299. 300 *flagella* sunt vitium; verba enim de viti accipienda sunt, quam *arborem* simpliciter dici jam vidimus. Præceptum autem aut esse potest unum, binis modis expressum; surculos, quos defigere velis, non ex superiore vitis parte petendos esse; melius enim provenire surculos, ex inferioribus vitis partibus sumtos.—*Tantus amor terræ,* tam magna, notabili aliqua consuetudine telluris tenentur illæ inferiores partes, ut lætiorem ubertatem ab iis, quam ex summis partibus, expectare possis. Sin præceptum est duplex, verba *ne flagella summa pete,* h. e. summam eorum partem, surculorum ipsorum cacumina non esse recidenda et plantanda, sed mediam vel infimam surculorum partem indicant; illa autem *aut summa—plantas,* surculos ex summa vitis parte non esse petendos. cf. Colum. III, 10, 1—4. *H.* Posteriorem rationem vel particula *aut* postulat. *W.* Respicit h. l. Plin. XVII, 14 s. 24. *Virgilius e cacumine inseri vetat;* nec tamen poëta tantum de insitione cogitabat. *destringe* aufer, pete.

301. 302 De hoc præcepto vid. Colum. IV, 24, 21. 22.—302 *Semina,* surculi, sarmenta, quæ modo *plantæ,* cf. 268. Neve *insere,* s. intersere, oleastros inter vites; quia spissa et pinguis arbor (v. Theophrast. Hist. Plant. V. 10 πυκνὸν καὶ λιπαρὸν) facile ignem concipit, et incendio late sparso totam vineam vastat. Male hic de insitione olearum cogitabant viri docti. Ubique autem circumferenda animo vitium inter arbores consitarum seu arbustorum in Italia ratio.—305 *Robora,* h. truncum oleæ.—306 *cœlo,* ad cœlum, ut 309—*secutus,* progressus, gliscens.—308 *nemus* pro vineto—*ruit,* agit, emittit, ejectat. conf. Silius V, 510—514 ex nostro expressus; inf. Æn. X, 405 sq.: Hom. Il. λ, 155 sq.: υ, 490 sqq.—310 *a vertice* poëtica copia et ornatu adjectum, h. desuper, ab alto; cf. Arat. Phænom. v. 423. Sic fere Æn. I, 111 *ingens a vertice pontus In puppim ferit,* ex Hom. Odyss. ε, 313 *ex alto* Ge. I, 324 et al. Et sic *descendunt* venti.—*silvis* haud dubie de vinea oleastris consita intelligendum.

312 Quod si acciderit, (*Hoc ubi*) vites quidem revirescere nequeunt, dum interea oleastri novas frondes agunt, solique totam denique vineam obtinent. *non valent a stirpe,* ægrotant et corruptæ sunt radicitus ac penitus vites; *cæsæ,* præcisæ, stipite acciso.—*superat,* superest incendii calamitati, revirescit.—*infelix,* infecundus.

315. 316 De tempore serendarum vitium v. Colum. III, 14 et XI, 2, 22, 26, 79. adde Geopon. V, 6. Primum sationem vitis non, borea flante, esse faciendam, vid. Plin. XVII, 22 s. 33, 8. XVIII,

Tellurem Borea rigidam spirante moveri.
Rura gelu tum claudit hiems, nec, semine jacto,
Concretam patitur radicem affigere terræ.
Optima vinetis satio, quum vere rubenti
Candida venit avis, longis invisa colubris;
Prima vel auctumni sub frigora, quum rapidus Sol
Nondum hiemem contingit equis, jam præterit æstas.
Ver adeo frondi nemorum, ver utile silvis;
Vere tument terræ et genitalia semina poscunt.
Tum pater omnipotens fecundis imbribus Æther
Conjugis in gremium lætæ descendit, et omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, fetus:
Avia tum resonant avibus virgulta canoris,
Et Venerem certis repetunt armenta diebus:
Parturit almus ager, zephyrique tepentibus auris
Laxant arva sinus; superat tener omnibus humor:

34, s. 77, 1.; tum 319. illam vere et auctumno curandam præcipit. Inter hæc in laudes veris excurrit. Nova variatione præceptum orditur: *nec tibi quisquam persuadeat;* cf. sup. ad I, 456.; quod addit, id orationi vulgaris formæ fastidium abstergit, *auctor tam prudens;* qui enim suadet, is est auctor.—*bor. spir.* Ex seqq. putes, de sola hieme agi, ad quam *boreas* spectat nam *Rura gelu tum claudit hiems,* etc. Est tamen præceptum veterum, gelido vento non esse serendas vites, sed austro spirante; videtur ergo *boreas* cum judicio memoratus esse: aquilone non flante.—*Movetur tellus* aratro, rastris, ligone, sarculo: etiam cum scrobes fiunt; at h. l. cum scrobes jam facti sint: vs. 258., dum illi in superficie sua refodiuntur.—318 *concretam,* poëtica copia appositum active, quæ concrescit, dum affigitur.—*Semine jacto,* surculis positis, ut 268. cf. ad v. 267. Sic statim v. 319 *satio.* Porro: *et semine jacto* non *patitur* hiems, frigus, illud *affigere radicem terræ.* Atqui vix Latine dictum hoc esset: *nec hiems semine jacto* patitur sc. *illud semen;* cum scribendum sit: *nec semen jactum patitur hiems affigere radicem terræ.* Præstat hactenus alterum, si statuas, *affigere* poëtæ pro *affigere se* dictum esse. Est tertia ratio e varia lectione *concretum:* nec patitur radicem affigere terræ *concretum,* concretionem suam, concrescere, Lucretiano loquendi more. cf. Lucr. IV, 1235. Substantivum *concretus* apud Plin. XII, 16. *H.* Hoc præfero; ceteris interpretandi rationibus notio participii *concretus* obstat. *W.*—319 *vere rubenti,* ut alias poëtis *purpureum,* φοινικόπεπλον, pulchrum. cf. Ge. IV, 306. —320 De ciconia intelligendum.—322 Supra Ge. I, 312 *ubi jam breviorque dies et mollior æstas. hiemem,* signa hiemalia.

323 Ver non modo vitibus, sed omnibus omnino arboribus ferendis idoneum ac commodum tempus.—324 'Η ὥρα γονιμωτάτη, Theophrast. Causs. Plant. III, 4. Pulcherrimus versus, ut totus locus, quem imitatione expressum v. ap. Columellam X, 197 sqq. *Terræ tument,* ὀργῶσι, quod et ipsum a pubertate, ubi pectus et mammæ turgent, cum ad tellurem tum ad fruges novas lacte ac succo turgentes transfertur.—*poscunt semina,* h. sationis tempus adest.—*genitalia,* quibus procreantur fruges.—325 Ætheris connubium cum Terra, imbre fecundante agros. Servatum hoc ex antiquo sermone, quo poëtæ physicas res exponebant et ornabant, unde dehinc magna mythices pars fluxit. Æther seu superior aër Jovis nomine insigniebatur. Expressit veró poëta proxime Lucret. I, 251 sq.: II, 991 sq. conf. sup. Ecl. VII, 60: Horat, Epod. XIII, 1.—327 *magnum corpus* Terræ intelligendum, ut Æn. VI, 727. de hoc universo. Expressi ex h. l. veteris poëtæ versus in Pervigilio Veneris 61. 62.: *In sinum maritus imber fluxit almæ conjugis, Unde fetus mixtus omnes aleret magno corpore.* —329 Vid. Lucret. I, 10 sqq., in quos versus omnis Venus infusa est.—*Laxant arva sinus,* arva, quæ frigore astricta erant. *superat humor,* abundat; in his respicitur ad lac matris, cf. Lucret. V, 804 sqq. Terra admodum est humida 332 Germina vulgata ratione loquendi *se*

Inque novos soles audent se germina tuto
Credere, nec metuit surgentes pampinus austros,
Aut actum cœlo magnis aquilonibus imbrem,
Sed trudit gemmas, et frondes explicat omnes.
Non alios prima crescentis origine mundi
Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat; ver magnus agebat
Orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri,
Quum primæ lucem pecudes hausere, virúmque
Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
Immissæque feræ silvis et sidera cœlo.
Nec res hunc teneræ possent perferre laborem,
Si non tanta quies iret frigusque caloremque
Inter, et exciperet cœli indulgentia terras.
  Quod superest, quæcumque premes virgulta per agros,
Sparge fimo pingui, et multa memor occule terra:

credunt soli; Lucret. V, 779. *novo fetu quid primum in luminis oras Tollere et incertis tentarit credere ventis.* Sed totum locum in animo habuit Maro, si utrumque compares. *Credunt* autem *se*, dum *in novum solem prodeant*, hinc *credunt se in solem* nove dixit. Transtulit hanc formam Seneca Herc. fur. 147. de luscinia exoriente die: *Pennasque novo tradere soli Gestit.*—331 *magnis aquilonibus*, vehementibus, procellosis. Lucret. V, 816 *At novitas mundi nec frigora dura ciebat, Nec nimios æstus, nec magnis viribus austros.* Vides, unde noster hauserit.—*cœlo* I, 6.

336 Observes, quanto cum ornatu philosophicam sententiam, sc. mundi natales in vernum tempus incidisse, exponat. Vulgatior est altera opinio, sed cum illa conjuncta, prima mundi ætate perpetuum ver affulsisse; unde nasci debuit phantasma paradisi, ætatis aureæ, et alia similia. *crescentis mundi*, pro vulgari, nascentis.—337 *tenorem* pro tempestate dixit, cum proprie, si ad tempus referatur, sit continuatio aliqua temporis, eaque æquabilis. Non aliam rerum conditionem, aliud tum anni tempus, fuisse putem, cum mundus creabatur.—338 *orbis agebat ver*, ut *agere festum*. *Magnus* vero *orbis, mundus, magna terra* perpetua sunt poëtis Græcis et Latinis, ex antiqua scilicet poësi; unde et nomen *Magnæ matris* duxit.—341 Et cum homines e terra nati sunt. Quanta ornatus varietas hoc et sequente versu! *ferrea progenies* simpliciter pro durum genus, propter labores et ærumnas tolerandas.—*arvis duris*, nondum cultu mitigatis. Alii cum Bentleio ad Horat. Epod. II, 18 præferunt *terrea* progen. h. e. terrigenæ, homines. cf. Lucret. V, 1110 et 789—815.

313 Aut omnino ad veris naturam almam hæc referimus, aut ad originem mundi inde a 336, ut *possent* dictum sit pro potuissent, et sic porro. *res teneræ*, nova sata, frondes, gemmæ etc. *H. hunc perferre laborem* videtur notare crescere. *labor* et *labores* tribuitur rebus naturæ. vid. Not. ad 372.—Causam vides subjici 313—15, cur *ver* a natura sit institutum. *W.*—*laborem*, sc. ex frigore ac colore tamquam molestiam, πόνον.—*quies*, temperies veris moderata.—*iret*, esset. (duraret. *W.*) Petita autem hæc e Lucretii penu V, 1213, ubi v. Fabr.—345 *Excipiunt sese invicem* res, quæ sibi succedunt; tum etiam res, casus, qui exsistunt, emergunt, *excipere nos* dicuntur, ut in illo: *aliud bellum eum excepit.* Ita videtur h. l. dictum. *H.* Est fovere. *W.*— *indulgentia* pulchrius quam temperatio, clementia.

316 Nunc de cura surculorum positorum præcipit. *virgulta*, sarmenta intelligo, seu surculos vitium cujusvis generis, sive malleolos sive viviradices sive propagines.—*premere* poëta de omni plantatione recte dicere potest, cum surculus in scrobe ponitur, defigitur, infoditur. cf. Colum. III, 15, 4. cf. infr. IV, 131. Porro *per agros* est de vineis accipiendum, quod sermonis poëtici ratio suadebat, ut vulgares modos vitaret; tum *serere, semina, segetem* jam sæpe de vineis vidimus. 318

Aut lapidem bibulum, aut squalentes infode conchas;
Inter enim labentur aquæ, tenuisque subibit
Halitus, atque animos tollent sata. Jamque reperti,
Qui saxo super atque ingentis pondere testæ
Urgerent; hoc effusos munimen ad imbres;
Hoc, ubi hiulca siti findit canis æstifer arva.
  Seminibus positis, superest deducere terram
Sæpius ad capita et duros jactare bidentes;
Aut presso exercere solum sub vomere, et ipsa
Flectere luctantes inter vineta juvencos:
Tum leves calamos, et rasæ hastilia virgæ,
Fraxineasque aptare sudes, furcasque bicornes,
Viribus eniti quarum, et contemnere ventos
Assuescant, summasque sequi tabulata per ulmos.
  Ac, dum prima novis adolescit frondibus ætas,
Parcendum teneris; et, dum se lætus ad auras

v. Colum. l. l. et Theophr. Causs. Plant. III, 5 et 7, quem sine dubio poëta ante oculos habuit, item Geopon. V, 9. *lapidem bibulum*, pumicem aut sabulosum.—*squalentes conchas*, mucosa aliqua saliva inductas; nam squalere dicuntur ea, quæ madore, muco, sordibus, tum quocunque humore, aut colore obducta sunt. cf. ad Ge. IV, 91. *H.*—349. 350 *inter* instar adverbii usurpatur hoc loco pro inter spiramenta et rimas lapidis vel conchæ. Adverbialiter illud et 366. usurpatum est. *W. tenuis halitus* venti, inter pumicum ac testarum fragmenta, tamquam per spiramina, penetrare potest, atque ita radices fovere et recreare. Theophrast. l. l. ὅπως συῤῥοὴ γίγνηται τοῦ ὕδατος, καὶ τοῦ θέρους οὗτοι (οἱ λίθοι) καταψύχωσι τὰς ῥίζας. *animos*, vires, *tollent sata*, quam præclare! pro vites lætissime efflorescent.—*Jamque reperti*, h. fuere etiam, qui insuper etc. *H.* Junge *urgerent super* h. e. desuper. Compositum usurpavit Tacitus Ann. II, 23. *fluctu super—urgente*. *W.*

354—357 De iis, quæ post sationem vitis agenda: ac primo quidem loco *de fossione*. Colum. IV, 3. 2 *Deinde, malleolo inter ordines posito, crebris fossionibus pastinatum resolvere atque in pulverem redigere. Sic enim malleoli et viviradices et reliqua semina, quæ deposuerimus, convalescent, si mollis ac tenera humus, nullis herbis irrepentibus, humorem stirpibus præbuerit, nec duritia soli novellas adhuc plantas velut arcto vinculo compresserit.* Ex his poëta satis illustratus videtur. *Seminibus positis* pro surculis defixis. Fodiendo terra *deducitur ad capita*, adducitur, aggeritur ad radices, siquidem *terra coæquanda est gemmis exstantibus*, Colum. IV, 5, 2, 3. Præferunt alii lectionem codicum nonnullorum *diducere—jactare bidentes* fossionem notat adacto ligone. Colum. IV, 14, I. *Insequitur deinde fossor, qui crebris bidentibus æqualiter et minutim soli terga convertat.* — 356 Colum. III, 13. *Aut scrobibus aut sulcis vineæ plerumque conseruntur,—vel aratro vel bidente insistunt—ut more novalium terra transversis adversisque sulcis proscindatur. Id genus vineti non conducit agricolæ, nisi ubi lætissimo solo vitis amplo incremento consurgit.* cf. Plin. XVII, 22 s. 35, 22.—357 *inter vineta*, h. ut aretur inter ordines vitium, ut, inversa aratro terra, glebæ utrimque versus vites insurgant.—358—361 De *pedatione vitium* et *jugatione* cf. Colum. IV, 12. Placet lectio plurimorum et optimorum codicum *valentes*.—361 *tabulata* in vineis sunt ordines ramorum, in arboribus, ulmis in primis, prominentium, quos, recisis aliis, ita in plana tendunt, dilatant, ac per gradus deflectunt agricolæ, ut robustiores palmites unum post alterum ramum attingere, iisque sese applicare et assurgere quasi per gradus possint. Locus est apud Colum. V. 6, 11. 12. 23. 24.

362—370 *Putationem* seu *pampinationem* in nova fronde plane nullam, in tenero palmite non ferro sed ungue tentandam, in adultam vitem severe esse exercendam. Præcepti primam partem confirmat Theophr. de Causs. Plant. III, 9; Cato 33, 8; at refellit Columella cum V, 6, 22. tum IV, 11, I *nam illam veterem opinionem damnavit usus, non esse ferro tangen-*

Palmes agit, laxis per purum immissus habenis,
Ipsa acie nondum falcis tentanda, sed uncis
Carpendæ manibus frondes, interque legendæ.
Inde ubi jam validis amplexæ stirpibus ulmos
Exierint, tum stringe comas, tum brachia tonde:
Ante reformidant ferrum; tum denique dura
Exerce imperia, et ramos compesce fluentes.
   Texendæ sæpes etiam, et pecus omne tenendum;
Præcipue dum frons tenera imprudensque laborum,
Cui, super indignas hiemes solemque potentem,
Silvestres uri assidue capreæque sequaces
Illudunt, pascuntur oves avidæque juvencæ.
Frigora nec tantum cana concreta pruina,

dos anniculos malleolos, quod aciem reformident; quod frustra Virgilius—timuerunt.—364 *laxis immissus habenis*, de celeribus et effusis incrementis, a Lucretio habet V. 785. *per purum*, per aërem. Lucret. *per auras*, et sup. v. 287 *in vacuum*, et alias *per inane*. Aliter dixit Horat. de sereno cœlo Carm. I, 34. 7.—365 *Ipsa* sc. prima ætas, cui tribuitur tamquam actio id quod in ea fit. *Virgulta* ex vers. 346 repetit Servius. Expressit reliqua Quinctil. Inst. II, 4, 10. 11.—*interlegere*; hoc videtur novasse poëta pro legere, quoniam per intervalla frondes aliæ, aliis omissis, carpuntur. Mox *exierint*, in altum se sustulerint, excreverint. cf. sup. v. 81.—369 *dura imperia*, h. severa, a disciplina militari petitum, sive ab equis regendis vel pueris, ex Burmanni sententia, qui laudat Horat. Carm. IV, 1, 6. 7: Cic. Cat. mai. 15 *vitem—quam serpentem multiplici lapsu et erratico* ferro amputans coërcet ars agricolarum, *ne silvescat sarmentis, et in omnes partes nimia fundatur.*—370 *ramos fluentes*, diffluentes, luxuriantes. Diversæ sunt *fluidæ frondes* Lucretii II, 596, h. molles, a vento facile decussæ.

371—419 Post opus illud sollemne quæ vinitori curanda sunt. Primum avertenda sunt, quæ novellæ viti nocere possint: pecudes, frigus, æstus. Ducit ea res ad hirci immolationem, Baccho fieri solitam. Tum (v. 397 sq.) repetenda est identidem omnis illa opera vinitoria fodiendi, pampinandi, putandi.—*tenendum* pecus, h. retinendum, quo ipso efficitur vulgata interpretatio *arcendum*, quo vocabulo Plinius in eodem præcepto utitur XVII, 22 s. 35, 17.—372 *frons imprudens laborum*, h, frondes ignaræ et impatientes injuriæ ex dente pecudis. *H. labores* significat omnia, quæ vites patiuntur, translatione petita a vita humana. cf. 343. *nunc laborem. W.*—373—379 Magis quam frigoris vis et *solis potentia*, h. æstus, nocent vitibus novellis boves agrestes et capreæ et ceteræ pecudes.—*indignæ hiemes.* Quisquis *indigna*, h. quibus dignus alter non est, quæ immerito patitur, omninoque dura, sæva, injusta, injuriosa, facit, aut Italia fert, eum poëtæ *indignum* appellant: ut Ecl. X, 10, *indigno quum Gallus amore periret.* Ita *hiemes indignæ* h. l. recte a Servio explicantur *sævæ.*—374 *Uros* proprie dictos in Italia nullos esse constat. At enim vel ex lib. III, v. 532. manifestum est, *uros* poëtæ improprie dictos esse pro feris bubus, quales Italia nunc nomine *Bufalo* (Buffalo) frequentat. Est autem *bubalus* cornibus compressis, sursum resupinatis, fronte crispa.—*capreæ sequaces* poëtica elegantia, quæ vites insectantur, persequuntur, ut Servius reddit. Mox eadem fere vi *avidæ juvencæ.*—376 *cui* (*frondi teneræ*) *Illudunt* multo significantius quam lædunt, nova tamquam petulantiæ et injuriæ notione adjuncta, v. Ge. I, 181 *Tum variæ illudunt pestes.*—*pascuntur oves*, depascuntur eam, sc. frondem teneram. *H.* Repetendus est accusativus *quam;* ubi enim membrum aliquod per relativum *qui* priori ita adnexum est, ut suum cuique verbum sit, verbisque ipsis diversa constructio, casum relativi priori verbo accommodatum videas, in sequenti vero alium esse intelligendum. Vid. Obss. ad Tibull. IV, 2, 17. Ceterum *pascor* cum quarto casu Virgilio proprium pæne dixeris. cf. Ge. III, 314, IV, 81. *W.*—376 Idem fere, quod modo dixerat, gravius ac disertius exponit. *Nec frigora concreta* (tributum *frigora* epitheton, quod rebus proprie convenit per frigoris tempestatem astrictis et congelatis:) *nocuere tan-*

Aut gravis incumbens scopulis arentibus æstas,
Quantum illi nocuere greges, durique venenum
Dentis, et admorso signata in stirpe cicatrix.
Non aliam ob culpam Baccho caper omnibus aris
Cæditur, et veteres ineunt proscenia ludi,
Præmiaque ingeniis pagos et compita circum
Thesidæ posuere, atque inter pocula læti
Mollibus in pratis unctos saluere per utres.
Nec non Ausonii, Troja gens missa, coloni
Versibus incomtis ludunt risuque soluto,
Oraque corticibus sumunt horrenda cavatis;
Et te, Bacche, vocant per carmina læta, tibique

tum pruina cana, nocent tantum gelu.—377 *gravis æstas,* molesta, exitiosa.—*scopuli arentes,* quibus incumbit *æstas,* h. sol assiduas cautes excandefaciens, suo loco commemorantur, ubi de vitibus agitur. Sic *aprica saxa* inf. 522.—*venenum* pro saliva noxia. sup. v. 196 *urentes culta capellas.*

380—389 Episodium de hirco in honorem Bacchi immolando. Varro de R. R. I, 2, 18. 19. *Quædam enim pecudes culturæ sunt inimicæ ac veneno, ut istæ, quas dixi, capræ; eæ enim omnia novella sata carpendo corrumpunt, non minimum vites atque oleas—Sic factum, ut Libero patri, repertori vitis, hirci immolarentur, proinde ut capite darent pœnas.* Et notus est locus Ovid. Fast. I, 353 sqq.; et quoties non in gemmis caper vites aut arbores arrodens occurrit; Recte hæc; unde satis apparet primi versus sententia: ob hanc vitibus illatam noxam hircum in Bacchi sacris mactari; at vero eandem etiam ob caussam ludi scenici facti? eandem ob caussam ascoliasmus? hincne Liberalia, et reliqua? Hæc nemini molesta fuere. Scilicet poëticus ornatus sententiæ recte accipiendæ et interpungendæ obfuit, quæ ita procedere debet: Ea de caussa *caper* in Bacchi sacris *immolatur,* et, cum semel Baccho sacer esset, in vetere tragœdia Atheniensium *caper* poëtis *præmium* erat propositum—*carmine qui tragico vilem certavit ob hircum,* Horat. Art. 220. cf. Tibull. II, 1, 55 et ibi Not.—; nec non *hircinis* pellibus *utres* facti, in quos oleo inunctos adsilirent. Tum, quod poëtæ licebat, ad ornatum captandum exspatians, quomodo ex Græcorum illis sacris Latina ejusdem dei sacra fluxerint, commemorat. *H.* A mactatione capri Dionysia apud Græcos originem accepisse, simulque ludos scenicos, qui festo illo *etiam tum* edebantur, canit Virgilius. *W.*

381 *veteres ludi ineunt proscenia,* pro olim, antiquis temporibus, ludi in scenam inducti, facti sunt. *H.* Ad orationem compara Juv. III, 174. *redit ad pulpita notum exodium.* et Æsch. c. Ctes. p. 541. *W.*—*proscenium,* proprie ante scenam versus orchestram, pulpitum habebat, quo actores prodibant, h. l. omnino pro scena positum.—382. 383 *Thesidæ,* Athenienses, *posuere præmia,* pro præmio hircum, *ingeniis,* h, poëtis, *circum pagos et compita.* Nota de prima rei scenicæ origine fabula. v. Horatii Art. 275 sq., quæ ad Dionysia ruralia, τὰ κατ' ἀγροὺς, per pagos, utique pertinet; e quorum genere cum ab initio essent τὰ ἐν Λίμναις, s. *Lenæa,* (diversa quidem et hæc a *Dionysiis urbanis* seu *majoribus*) auctis tamen urbis opibus, ea præcipuam celebritatem consecuta sunt, ut diversa plane ab ruralibus habenda sint, ut cum exquisitæ doctrinæ copia ad Hesychium ad liquidum perduxit Ruhnkenius.—384 'Ασκωλιασμος in Dionysiis paganis, τοῖς κατ' ἀγροὺς, fieri solitus. *Utrium* in hoc festo et lusu notissimo fuit usus, quia in eosdem et vina e lacubus transfundere, et uvas ad torcular deportare mos erat.

385—389 Liberalia quidem Romæ mense Martio celebrabantur. Et hæc respexisse videri potest poëta, si v. 390 adverteris. Sed festum Bacchi aliud vindemiam factam excepit: fiebant in eo, uti in festo post messem conditam (v. Horat. Ep. II, 1, 140), per pagos multa ludicra: pubes rustica, personata et larvis e cortice factis ora habens obducta, non modo jaciebat jocos et dicteria, verum etiam versus incomtos, ex tempore effusos in prætereuntes; quam vindemiæ licentiam adhuc in Italia vigere observant, qui ex oris illis ad nos veniunt; et hæc est *Fescennina* licentia apud Horat. II. Epp. 1, 145; canebant porro hymnos in Bacchi honorem, et *oscilla,* αἰώρας (v. Valken. ad Theocr. p. 246), h. larvas e

Oscilla ex alta suspendunt mollia pinu.
Hinc omnis largo pubescit vinea fetu;
Complentur vallesque cavæ saltusque profundi,
Et quocumque deus circum caput egit honestum.
Ergo rite suum Baccho dicemus honorem
Carminibus patriis, lancesque et liba feremus,
Et ductus cornu stabit sacer hircus ad aram,
Pinguiaque in veribus torrebimus exta colurnis.
 Est etiam ille labor curandis vitibus alter,
Cui nunquam exhausti satis est; namque omne quotannis
Terque quaterque solum scindendum, glebaque versis
Æternum frangenda bidentibus; omne levandum
Fronde nemus; redit agricolis labor actus in orbem,
Atque in se sua per vestigia volvitur annus.
Ac jam olim, seras posuit quum vinea frondes,

corticibus factas, quales etiamnum in monumentis occurrunt, ex arboribus suspendebant: ea h. l. *mollia*, h. mobilia, pendula. Originem et caussam hujus ritus in eo reperiunt, quod Bacchi vultus appensos vento impelli quaquaversus et converti volebant agricolæ, quoniam, quo ille deus faciem convertisset, summa agri ubertas sequi credebatur. cf. v. 392.—390 Exoratus et placatus his sacris ac festis deus summam vindemiæ ubertatem votis reddit. —*vinea pubescit,* satis obvia translatione, vites exuberant, *largo fetu,* læto uvarum proventu.—*valles saltusque,* si vitibus consita loca, ut probabile videtur, hic intelligenda sunt, improprie dicuntur de vineis, in plano et in collibus satis.—392 *Et quocumque deus,* pulcherrimus haud dubie versus. Nihil imagine hac vividius, nihil jucundius. Petitum autem ex antiqua religione, qua præsentia deorum certis locis ac temporibus fieri ferebatur, et, quando dii apparerent, omnia ridere, frondescere, progerminare, enthusiastica loquendi forma narrabantur. Perstitit ejus formæ usus maxime in Bacchi et Apollinis sacris...*caput honestum* est pulchrum, formosum, quale Bacchi expressum adhuc in monumentis artis priscæ conspicitur.

393—396 *Carminibus patriis.* Fuere hæc carmina antiqua Romanorum in Bacchi honorem cani solita; a quibus diversa *Fescennina,* de quibus vid. Horat. Ep. II, 1, 145. *H.* *suum hon.* h. e. suas laudes, secundum naturam hymnorum veterum. *W.*—*lances* et quidem in iis *liba* (cf. sup. ad v. 192) feruntur ad aras.—*cornu ducitur* victima ritu sacrorum. Sic et *stare* verbum sollemne. Victimæ partes, quæ non in ara adolebantur, sacris epulis apponebantur, hinc v. 396 *colurna verua* ex corulo; quam arborem cum delectu poni aiunt interpretes, ex v. 299 *neve inter vites corulum sere.*

397—407 Restat alius labor in cura vitium (*est etiam alter ille* labor *curandarum vitium*), qui nunquam finitur, ut vineam iterum iterumque repastines (fodias), pampines, ac putes.—*cui nunquam satis exhausti* (pro exhaustionis, Serv.), h. qui nunquam satis exhauritur. *H.* *ille labor* —*namque* Græca hæc membrorum connexio ὅδε πόνος—γάρ. Ita Thucyd. I, 3. δηλοῖ δέ μοι καὶ τόδε—πρὸ γὰρ κ. τ. λ. *W.*—399 Colum. IV, 4, 1. *Numerus autem vertendi soli bidentibus, ut verum fatear, definiendus non est, cum, quanto crebrior sit, plus prodesse fossionem conveniat.* Idem IV, 14, 1 *crebros fossoris bidentes* requirit. cf. Geopon. V, 25. 400 *versis bidentibus,* ligonibus, qui vertuntur ad glebas frangendas.

401 *nemus* pro vinea, *levandum fronde,* quasi importuno onere, putandum. *labor* qui *actus* erat, *redit in orbem,* et *annus,* h. annua opera, annuus labor, *volvitur in se,* revolvit se, redit, *sua per vestigia,* eadem, ac superiore anno, ratione, modo, tenore ac progressu. *Sua se in vestigia volvere* de mundo Varius ante Virgilium, et post hunc alii poëtæ dixere.

403—407 Auctumno exacto, statim in sequentem annum vinitori cura et opera extendenda est. *seras ponit quum vinea frondes,* cum vites frondes amittunt quæ ad seriorem auctumnum duraverant. *H.* *jam olim—quum* idem fere quod *jam tum—quum;* unde 405 *jam tum* in repetitione

Frigidus et silvis aquilo decussit honorem;
Jam tum acer curas venientem extendit in annum
Rusticus, et curvo Saturni dente relictam
Persequitur vitem attondens, fingitque putando.
Primus humum fodito, primus devecta cremato
Sarmenta, et vallos primus sub tecta referto;
Postremus metito: bis vitibus ingruit umbra;
Bis segetem densis obducunt sentibus herbæ;
Durus uterque labor; laudato ingentia rura,
Exiguum colito; nec non etiam aspera rusci
Vimina per silvam, et ripis fluvialis arundo
Cæditur, incultique exercet cura salicti.
Jam vinctæ vites, jam falcem arbusta reponunt,
Jam canit extremos effetus vinitor antes;
Sollicitanda tamen tellus, pulvisque movendus,
Et jam maturis metuendus Jupiter uvis.

usurpatum.—Non magis apud Horat. Sat. II, 3, 60. *olim—quum*, et apud Virgil. Æn. V, 125, *olim—ubi* ad præteritum futurumve tempus referri potest. Ceterum curæ et operæ vitibus assidue impendendæ præclaram imaginem versibus 403—419. exhibuit. W.—*silvæ*, seu ipsæ vineæ seu arbusta vitibus jugata; *honorem* de frondibus arborum frequenter usitatum. *rusticus* est vinitor, sed vides poëtam semper recedere a vulgaribus. Tibull. I, 1, 7. *Ipse seram teneras maturo tempore vites Rusticus.*—*acer*, diligens, labori non parcens. *dens Saturni* est falx amputatoria, notum dei insigne. *H. persequitur dente vitem.* Sic Ge. I, 155. *terram insectari rastris. W.* Jam v. 407 *putationem* vitium exprimi, satis patet. Colum. IV, 23, 1. *Placet ergo, si mitis ac temperata permittit in ea regione, quam colimus, cæli clementia, facta vindemia, secundum Idus Octobris, auspicari putationem* etc.—405 Varronis hunc versum esse Servius testatur.—406 *relictam vitem*, et fructu et frondibus nudatam; quod igitur ejus reliquum est, jam tum est putandum.

408—419 Addit nunc tempora operis vinitorii. cf. Colum. IV, 27.—409 *vallos* h. pedamenta, ne imbribus putrescant. vid. Varron. R. R. I, 8, 6.—410. 411 *metere* pro vindemiare, ut supra *segetem*, *arva*, *serere*, *semina* ad vineas transferri vidimus. cf. ad v. 267. Porro bis in anno, vere et auctumno, pampinationem et runcationem fieri debere, dicit poëta; sed rem ab antecedente designat: bis pampini excrescunt nimia copia, bis herbæ exuberant, itaque eruendæ et evellendæ sunt.—*sentes*, poëtica copia adjecti, sunt hic omne id, quod ex istis herbis enascitur et solum implicat.—412 Cum tam assiduam et perpetuam operam desideret cultura vitium, placeant aliis vineæ magnæ, tibi parva probetur, quæ recte et tanto majore cum fructu a te coli possit. Pallad. I tit. 6, 7. *Ita in arbitrio nostro est, utrum plus habeamus, an melius—fecundior est culta exiguitas, quam magnitudo neglecta.* Sed luculentus hujus rei et loci commentarius est apud Colum. I, 3, 8 sqq: IV, 3, 4 sq. cf. Plin. XVIII, 6 s. 7, 3. utrique hic versus laudatur. Vidit hoc sagacissimus quisque e nostris hominibus, latifundia perdidisse olim Italiam, et nunc perdere plerasque Europæ provincias ac terras. Forma orationis ex Hesiodeo petita Ἔργ. 643 Sic h. l. *laudato*, valere jube, aliis relinque, habeant illi sibi, ut *colito* pro præfer, potiori loco habe.—413 *ruscus* virgulti genus, *oxymyrsine*, ruscus aculeatus. cf. Ecl. VII, 42.—415 *salices* curandæ sunt, h. virgæ ex iis parandæ; *incultæ* quæ ipsæ per se nulla cura indigent et sponte proveniunt.—416 *arbusta*, seu vites, seu arbores vitibus jugatæ, jam satis putatæ sunt:—*reponunt falcem*, cum per eas reponere falcem liceat, falcem non amplius requirunt. 417—419 Pulcherrime perfectam et absolutam vinitoris operam putandi ac runcandi designat. Pervenit ad extremos *antes*, ordines vitium; *canit* eos, gaudet se eo pervenisse; *effetus*, viribus exhaustus; iterum tamen ac denuo vinea fodienda seu pastinanda; quæ ipsa fossio *pulveratio* dicitur, ὑποκόνισις Græcis. Et præter hæc omnia novus labor ex tempes-

Contra non ulla est oleis cultura, neque illæ
Procurvam exspectant falcem rastrosque tenaces,
Quum semel hæserunt arvis aurasque tulerunt:
Ipsa satis tellus, quum dente recluditur unco,
Sufficit humorem, et gravidas, quum vomere, fruges.
Hoc pinguem et placitam Paci nutritor olivam.
Poma quoque, ut primum truncos sensere valentes
Et vires habuere suas, ad sidera raptim
Vi propria nituntur, opisque haud indiga nostræ.
Nec minus interea fetu nemus omne gravescit,
Sanguineisque inculta rubent aviaria baccis;
Tondentur cytisi, tædas silva alta ministrat,
Pascunturque ignes nocturni et lumina fundunt:
Et dubitant homines serere atque impendere curam?
Quid majora sequar? salices humilesque genestæ,

tate iniqua et aëris injuriis oriri potest, ut adversus grandinem, pluvias, rubiginem, reliqua aëris vitia vitis munienda ac defendenda sit. Ita v. 419 accipiendus esse videtur. conf. Colum. IV, 3, 4.

420. 421 Olearum contra nulla est cultura, h. oleæ nulla fere cultura indigent. *Levi cultu sustinetur olea*; Colum. V, 8, 1, ubi de earum cultu agere incipit. Porro *neque illæ exspectant falcem et rastros*, h. nec putatione nec pastinatione opus est. scilicet non tam assidua ac perpetua. Interpungebam in superiore editione post *tenaces* ut nova sententia esset: *Quum semel.*—422 *Cum semel terræ hæserunt.* Supra 317 vites *semine jacto Concretam—radicem affigere terræ.* Et ad illa *aurasque tulerunt* cf. v. 332 sq.—423. 424 Judicio ac delectui Virgiliano consentaneum est, *satis* ita accipere, ut oleas *sata* appellaverit, quemadmodum supra vineas. cf. ad v. 267. Sic mox v. 436 *sæpemque satis*, *dens uncus* ligonis, bidentis. Sententia est hæc: dummodo bidente subigatur humus, jam ipsam tellurem humorem oleis suppeditare; si vero solum et aretur, glebæque magis frangantur, tellurem dare *gravidas fruges* h. e. uberem olivarum proventum. Colum. V, 9, 15. *Nam veteris proverbii meminisse convenit: eum, qui aret olivetum, rogare fructum; qui stercoret, exorare; qui cædat* (putet), *cogere;* et §. 12. *Sed id* (olivetum) *minime bis anno arari debet. et bidentibus alte circumfodiri.* —425 *Hoc*, ex Homerico τῷ, propter hoc propterea, ut Lucret. IV, 1086 et al.—*nutritor* pro vulgari *nutri.*

426 Commendat poëta ceterarum quoque arborum cultum. *Poma* videntur omnino pomiferæ esse arbores. *H.* cf. Not. ad 34. *W.*—*truncos sensere valentes*, ubi semel adoleverint et robur habebunt.—*vires suas*, nos, succos necessarios. cf. v. 79—82.—*vi propria*, natura sua.

429 Pergit in argumentatione usque ad v. 454. Si oleæ et omne pomorum genus non eandem ac vineæ operam desiderant; multo minus reliqua arborum genera laboris exigunt, et magnos tamen fructus ferunt.—429. 430 Silvestres *arbores* fructus et utilitates plurimas nobis ferunt, nec tamen ullam aliam curam exigunt, quam ut seramus.—*interea*, dum vitibus tam gravis labor impenditur, oleæque et pomi minore cultu proveniunt,—*omne nemus*, omne arborum genus, *gravescit fetu*, *pollet*, ut *gravida frugibus arbos*, et Ecl. III, 56 *nunc omnis parturit arbos.*—*aviaria* sunt secreta nemorum, quæ aves frequentant: ut Servius. A domibus poëta ad silvas traduxit. Supra v. 328 *avia virgulta.*—431 *Cytisus Marantæ* videtur a poëtis intelligi. Mox in pedestri oratione structura fuisset: *tædas silva ministrat*, *quibus*, *seu unde*, *ignes pascuntur.* *Tæda*, arbor, *succo parciore liquidioreque quam in picea, flammis ac lumini sacrorum etiam grata:* Plin. XVI, 10. s. 19—433 Suavis orationis color: Quæ cum ita sint, nonne debent homines serere eas arbores, et, quidquid operæ est, iis impendere? Sic Æn. VI, 807. *Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?*

434 Præeunte Servio, exponenda hæc: quid insistam in narrandis commodis majorum arborum (de picea modo egerat), cum etiam humiliora arbusta, ut salices et genestæ, afferant utilitates suas? præbent enim pabulum, umbracula, sæ-

Aut illæ pecori frondem aut pastoribus umbras
Sufficiunt, sæpemque satis, et pabula melli.
Et juvat undantem buxo spectare Cytorum,
Naryciæque picis lucos; juvat arva videre
Non rastris, hominum non ulli obnoxia curæ.
Ipsæ Caucasio steriles in vertice silvæ,
Quas animosi Euri assidue franguntque feruntque,
Dant alios aliæ fetus: dant utile lignum
Navigiis pinos, domibus cedrumque cupressosque;
Hinc radios trivere rotis, hinc tympana plaustris
Agricolæ, et pandas ratibus posuere carinas:
Viminibus salices fecundæ, frondibus ulmi;
At myrtus validis hastilibus, et bona bello
Cornus; Ituræos taxi torquentur in arcus:
Nec tiliæ leves aut torno rasile buxum

pem, mel. *genestæ* v. sup. v. 12. *H.* *genesta*, broom. *S.*—435 *illæ* ex sermonis venustate abundat.—436 *sata* sunt arboreta, vineæ, oliveta. cf. modo ad v. 423. *pabula apibus*, variata oratione et exquisitiore, *p. melli* dixit.—437 Primum notanda formula docte variata pro vulgari: Porro etiam buxus grata arbor est et picea.—*Cytorus*, Paphlagoniæ mons in tractu maritimo, buxo nobilis. Adjacebat urbs ejusdem nominis. cf. Catull. 4, 13. Pro buxo undante in Cytoro, more suo, dixit doctius *Cytorum undantem buxo*, fluctuantem; qua imagine segetum, fruticum, et arbustorum læta facies frequentissime a poëtis exhibetur. *H.* Ad constructionem conf. Val. Flac. I, 539. *regio undat equis floretque viris*, quod ad copiam recte retulit Forcellini. et inf. III, 28. *W.* *Buxi* autem quanta in aliis terris altitudo sit, ex eo discas, quod Bion Idyll. II, 3 parvum Amorem per ejus ramos huc illuc insilientem facit.—438 Pix e plurium arborum resina fit, maxime ex pinu ac picea. Plin. XIV, 20 s. 25. *Naryx*, vel *Narycum*, et *Narycium*, Locrorum Epicnemidiorum urbs, Ajacis patria. Jam ab his Locris colonia in Italiam deducta Locros condidit. cf. Æn. III, 399. Ad utram regionem *pix Narycia*, cujus et Columella X, 386 et Plin. XIV, 20 s. 25 meminerunt, referenda esset, dubitari posset, nisi *picis Bruttiæ* satis frequens inter antiquos mentio fieret. vid. Heins. ad Ovid. Remed. 264. Petebatur ea in primis e monte et silva *Sila*, de qua cf. Æn. XII, 715. v. Strab. VI. p. 400 B.

438. 439 *arva* silvis consita, s. silvas, quæ nullo humano cultu indigent.—*non obnoxia*, nihil labori nostro debentia, ut Servius, non egentia cura nostra.—440 Caucasum puta poëtice pro quocunque monte silvoso nominari; *steriles silvæ dant fetus*, intellige arbores sine fructu eduli. *H.* Oppositæ tum sunt *arbores frugiferæ* h. e. edulia præbentes, cf. Germ. Tacit. c. 5. *W.*—*fetus* vero sunt usus, ut statim *utile lignum* subjicitur. Similiter *viminibus salices fecundæ* dictæ.—*franguntque feruntque* in animo habuit *agere ac ferre*, h. vexare.—443 Juniperi certo generi, Oxycedro, nomen *Cedri* fere veteres tribuerunt. v. inf. ad Æn. VII, 13.—444. 445 De arboribus rustici conficiunt rotarum radios et plaustrorum *tympana*, h. rotas ex solidis tabulis compactas, et navium *carinas.*—*hinc*, ex illis arboribus, ex illis fetibus, v. 442. Add. III, 308.—*trivere*, h. terere solent, atterendo, tornando conficere; *terere* pro tornare dicitur.—*posuere*, faciunt, ex τιθέναι pro ποιήσασθαι, ut sexcenties apud Homerum. 446 *frondibus ulmi.* Ulmus *frondem jucundiorem bubus præbet*, etc. v. Colum. V, 6, 3. 447 *myrtus* cf. Æn. III, 23. VII, 817. *bona bello cornus*, h. armis; scil. sagittis, jaculis, hastis: *tota* enim *ossea* est Plinii verbo XVI, 38 s. 73. 448 *Ituræa*, ultra Jordanem, vel inde, quod ea Philippi tetrarchia apud Lucam et Josephum fuisse memoratur, nota. Incolebant eam Arabes latrociniis infames, et sagittandi arte clari; cf. Lucan. VII. 230. 514: Cicer. Philipp. II, 8 et 44. v. Cellar. Geogr. ant. T. II, p. 529. hinc præstantissimos arcus poëta ab iis designat. 449 *Nec non t.* etiam tilia et buxus tornari et scalpi possunt.—*buxum* doctius poeta dixit, ea forma, ut *malus, malum.* 451 Alnus navigiis utilis est. Padi ripa

Non formam accipiunt ferroque cavantur acuto:
Nec non et torrentem undam levis innatat alnus,
Missa Pado: nec non et apes examina condunt
Corticibusque cavis vitiosæque ilicis alveo.
Quid memorandum æque Baccheïa dona tulerunt?
Bacchus et ad culpam caussas dedit; ille furentes
Centauros leto domuit, Rhœtumque Pholumque
Et magno Hylæum Lapithis cratere minantem.
O fortunatos nimium, sua si bona norint,
Agricolas, quibus ipsa, procul discordibus armis,
Fundit humo facilem victum justissima tellus!
Si non ingentem foribus domus alta superbis
Mane salutantum totis vomit ædibus undam;

alnis consitæ; itaque usus eorum in faciendis navigiis promtus ac proclivis. Ge. I, 136. *Tum alnos primum fluvii sensere cavatas.*—*torrens* proprie ad Padi naturam. —*Missa Pado*, immissa in amnem de navalibus. Expressus versus a Claudiano XXXV, 178 *missamque Pado qui remigat alnum.* 453 *Corticibus cavis*, loquitur de alvearibus corticeis. Varr. R. R. III, 16. *optimæ alvi sunt corticeæ* et infr. IV, 33. *ilic. alv.* Varro l. c. *alii faciunt alvos ex arbore cavata.* 454. 455 Sationem silvarum suadere poëtam, memineris ex sup. 433. Tot tantisque utilitatibus multum cedunt fructus vinearum, quæ tamen tam assiduam operam exigunt; quin earum cultura multa adeo mala affert. Hoc, ut poëtam decebat, a generali ac nuda enuntiatione ad facti exemplum deducit. *ad culpam*, h. ad furores, ad facinora et crimina committenda incendit homines. 456 V. Ovid. Met. XII, 210 sqq. Apollod. II, 5, 4 et Not. Habuit noster ante oculos Odyss. φ, 295 sqq. Apud Ovid. l. l. *Rhœtus* et *Pholus* non occisi, sed fugati memorantur; id quod nemo mirabitur, qui quanta in his fabulis poëtarum variatio sit, et impune esse possit, meminerit. Quid enim? Ab aliis *Hylæus* et *Rhœtus* ab Atalanta in Arcadia occisi memorantur. v. Apollod. III. 9. 2. Schol. Callimachi in Dian. 221 et ibi Spanhem. Itaque jungitur *domuit leto.*

458 Sequuntur laudes vitæ rusticæ, locus nobilissimus. Qui dulcedine harum voluptatum captus diutius sensibus suis indulgere vult, is conferat Culicem v. 57—96: Horat. Epod. 2: Carm. III, 1, 21—24: Serm. II, 6, 59 sqq. et IV, 5. Claudian. LII. *Felix qui patriis* etc.: Tibull. I, 1: I, 5, 19-35: I, 10. II, 1. II, 3: Statium Silv. II, 2, -152 O *fortunatos nimium*, pro valde.—459—460 *ipsa tellus*, αὐτὴ, αὐτομάτη, lubens volensque, *facilem victum*, qui facile paratur, ut infra v. 500 *fructus, quos ipsa volentia rura Sponte tulere sua*, non sunt tantum silvestres, sed amplificatione poëtica dicuntur etiam ii fructus, qui facili opera parantur.—*fundit*, sufficit, suppeditat, at cum copiæ notione adjuncta. cf. Ecl. IV, 20. Translatum inde ad partum, facilem in primis ac felicem. *Justissima*, quia *creditum reddere* terra, *acceptum referre* dicitur, eique, *fides, fenus, æquitas* tribuitur. γῆ-[illegible] adeo Xenophon dixit Cyrop. VIII, 3, 38. At *tellus* fundit *humo.* Scilicet habet hoc poëticus Romanorum sermo præcipui, dum copiam sectatur, ut synonymis ita utatur, ut alterius latior, alterius angustior ipso positu significatus sit. *humo*, h. ex solo, culta sua superficie; sic *rivos prætereuntis aquæ* Tibull. I, 1, 28, ubi v. Obss. adde sup. Ecl. V, 47: Livium V, 44, 6. Sic supra v. 411 *segetem obducunt sentibus herbæ.* ex mox 461 *totis vomit ædibus domus.* Sed et *humus* ex sermonis proprietate numquam pro toto terrarum orbe ponitur, sed sive ad frugum culturam sive ad humationem corporum fere referri solet. *H. telluri* tribuitur *humus* h. e. solum. Similis compositio *solum terræ* apud Lucret. V, 1188. W.

461. 462. Si fastus et luxus potentium absint: primo loco clientium turba memoratur. Certavit cum Lucretio II, 21—36 pulcherrimo loco; quo exprimendo jam vires expertus erat in Culice 61 sqq. *Vomere* sermonis Latini indoles de aditu, qui magnam hominum copiam admittit, facile fert, cum et *vomitoria*, ut in theatro, dicantur. *totis ædibus vomit*, ad majorem etiam multitudinis significationem, quo

Nec varios inhiant pulchra testudine postes,
Illusasque auro vestes, Ephyreïaque æra;
Alba neque Assyrio fucatur lana veneno,
Nec casia liquidi corrumpitur usus olivi:
At secura quies, et nescia fallere vita,
Dives opum variarum; at latis otia fundis,
Speluncæ, vivique lacus; at frigida Tempe,
Mugitusque boum, mollesque sub arbore somni
Non absunt; illic saltus ac lustra ferarum;
Et patiens operum exiguoque assueta juventus;
Sacra deum, sanctique patres; extrema per illos
Justitia excedens terris vestigia fecit.
Me vero primum dulces ante omnia Musæ,
Quarum sacra fero ingenti percussus amore,

totam domum, atrium, repleverat. Eodem *unda salutantium* facit; sic et *effusa* multitudo dicitur *vomit foribus* per fores. Ceterum hæc eadem expressit brevius Horat. *Forumque vitat et superba civium Potentiorum limina.* 463. 464 Si non superba palatia incolunt. Ad verbum: *Si non* habent; at quam splendidius pro eo *inhiant*, habere cupiunt, si non habere curant, *postes varios pulchra testudine*, h. fores opere variegato, testudineo; conf. expressos hinc versus Lucani X, 120. 121.—*vestes* stragulas, *auro illusas*, h. pictas, (*ludere*, *lusus*, *ludibrium*, [illegible], sunt artificii naturam imitantis vocabula) *Ephyreïaque æra*, vasa Corinthia.—465. 466 Si porro nec purpuræ nec unguentorum usum habent.—*fucum* de adoptato colore quocunque dici notum, ut et *venenum* de quovis succo, in primis amariore aut acriore.—*Assyrium* h. l. pro Syrio et Phœnicio. Sic Ἀσσύριον ξεῖνον accipiendum puto de mercatore Phœnicio apud Theocr. II, 162. De *casia* v. sup. ad Ecl. II, 49: Ge. II, 212. At h. l. est frutex ille, de quo Plin. XII, 43 agit, cujus ligna odorata miscebant unguentis.—*usus olivi* doctius quam oleum, quo utuntur. inf. lib. III, 135 *obtusior usus.* Horat. Od. III, 1, 42. *purpurarum usus.*—*corrumpi* h. l. pro misceri, sed adjuncta notione mutationis in deterius, a luxus pravitate profectæ.

467 *At secura quies,* quam quis agit secure, Lucan. V, 526. *Securus belli; prædam civilibus armis Scit non esse casas.* Tum *nescia fallere vita* nil aliud esse potest quam *vita tuta,* constans, nullis casibus nec metui obnoxia: nam antecedit *secura quies.* Eadem vita, quæ non fallit, vita non fallax, h. e. certa ac tuta, ἀσφαλής. Et hanc explicationem Servius altero loco posuit. *H. nescius fallere* compositum, ut *nescius cedere* Horat. Od. I. 6, 6. Si in prioribus *secura* ad homines pertinet, qui *quiete* fruuntur, consentaneum est, epitheton quoque *nescia fallere* ad homines vitam agentes referri, intelligique vitam liberam a dolis et fallaciis h. e. cupiditatibus. Exhibuit igitur Maro vitam *metu* vacuam et *cupidinibus*; et ea demum est vita beata. *W.*—468. *Latis otia fundis:* non de latifundiis cogitandum, sed sunt campi et colles aperti, unde prospectus patet late.—469 *frigida Tempe*, umbrosæ valles.—470 *molles somni,* lenes, tranquilli et dulces. Ecl. VII, 45.—471 *saltus* proprie de pascuis.—*lustra ferarum* pro venatione memorat. 472 *operum*, int. opus rusticum; laboriosa juventus. *exiguo assueta,* ut *parvo.* Tibull. I, 1, 25 *contentus vivere parvo.* 473 illic *sacra deum*; pro vulgari, in agris est religio sacrorum et sanctitas parentum, et liberorum pietas. Ergo ait, ibi demum esse *sacra*, vere sacra, sacra ibi caste coli, illic pietatem et metum deorum esse.—*sancti patres*, venerabiles, qui sancte ac pie coluntur; h. e. illic demum sanctitas senum exsistit. 474 *extrema per illos vestigia fecit*, cum scilicet jam ante aulas et palatia beatorum reliquisset. v. Arat. Phæn. 100 sqq. Supersunt inter agrestes vestigia priscæ justitiæ et innocentiæ.

475—489 Ante omnia studiis philosophiæ ac naturæ consecratam vitam agere se velle ait; quod si non licuerit, at certe rusticam. Utraque enim vita beata et exoptabilis; 490 sqq. alterius tamen deliciis ac bonis describendis immoratur. Expressit hæc auctor Dialogi de Orator. c. 13, digno, qui comparetur, loco.

475. 476 *primum, ante omnia*; ut *pri-*

Accipiant, cœlique vias et sidera monstrent;
Defectus solis varios, lunæque labores;
Unde tremor terris; qua vi maria alta tumescant,
Objicibus ruptis, rursusque in se ipsa residant;
Quid tantum oceano properent se tingere soles
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Sin, has ne possim naturæ accedere partes,
Frigidus obstiterit circum præcordia sanguis;
Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes;
Flumina amem silvasque inglorius. O, ubi campi
Spercheosque, et virginibus bacchata Lacænis
Taygeta, o, qui me gelidis in vallibus Hæmi
Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!

mus, *ante omnes*, Æn. II, 10: V, 191. 492., sic quoque in neutro, *primum*, *ante omnia*, et jungendum: primum ante omnia *accipiant* me Musæ. At Musæ *dulces ante omnia* Virgiliano ævo vix dictum. *dulces Musæ*, μειλίχιαι Arato Phæn. 16. 17., quem locum in animo habuit. *Musæ accipiunt* eum, qui se iis tradit, consecrat.—*Sacra ferre* proprie est sacrificantis, v. c. Æn. III, 19, tum omnino sacerdotis. Jam autem poëtæ Musarum sacerdotes frequenter appellantur. Notum Horat. Carm. III, 1, 3 et Propert. III, 1, 2 *Primus ego ingredior puro de fonte* sacerdos *Itala per Graios* orgia ferre *choros*. Porro *magno percussus amore*, πληγείς, expressum ex Lucret. I, 922. 923. Videtur autem respicere orgia deorum, cum furore et enthusiasmo celebrari solita; ex eoque genere in primis Bacchi.—477 *cœlique vias et sidera*, quod in vulgari oratione: siderum cursum in cœlo. Jam de Orpheo in Argonaut. 205 Quod vero poëta physicas quæstiones commemoravit, ut studium præcipuum, fecit propterea, quia antiquiores vates, ut Orpheus, Musæus, has res studio magno tractasse ferebantur, et quia Empedoclis carmina περὶ φυσέως in magno honore fuerunt; habent denique hæc physices capita hoc proprium, quod ornatum poëticum maxime admittunt. Expresserunt h. l. multi poëtæ, ab Intpp. laudati, in primis Manil. I, 99 sqq.: Propert. III, 5, 25 sqq.—478 *lunæ labores*, defectus. Lucretius V, 750 dixerat: *Solis item quoque defectus Lunæque latebras* (vel hoc uno versu Virgiliani carminis quanta suavitas sit, intelliges) *Pluribus e caussis* (hi sunt *defectus varii*) *fieri tibi posse putandum est.*—479, *qua vi maria alta tumescant*, h. caussas accessus ac recessus maris æstuantis; argumentum sane philosophicæ contemplationis sollemne.—*Objices* sunt litora, in primis in æstuariis.—481 Caussas varietatis in dierum noctiumque mensura intellige. Etiam hoc Lucretius exposuerat V, 679 sqq. *Quid tantum properent soles hiberni*, sol hieme, hiemali tempore, *tingere se oceano*, occidere etc.

483—489 Si philosophus esse nequit, agricola saltem esse vult.—484 Stuporem animi a *frigore sanguinis* ducere recte potest poëta, qui tantum probabilia sequitur; præsertim cum e philosophis nonnulli ita sensisse videantur. *Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem*, Cic. Tusc. Qu. I, c. 9. ubi v. Davis. Quod vero *sanguinem circa præcordia* memorat, ex antiqua Italorum philosophia petitum videri potest, in qua *præcordia*, φρένας, πραπίδας, sedem non modo motuum animi sed et mentis faciebant. v. Ciceron. ibid. Sed hoc ipsum Empedocleum est cujus versus laudatur in Etymologico Magno in αἷμα et alibi: Αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα. Notabilis locus Schol. Cruqu. ad Horat. Art. 465. Empedocles—*qui dicebat, tarda ingenia frigido circa præcordia sanguine impediri.* At quomodo ad hæc somnia homines delabi potuere? Scilicet, quod primis rerum ætatibus nullus erat sapiens, qui non esset poëta, nullus poëta, qui non majore animi motu atque æstu raperetur, aut, ut loquebantur, divino spiritu (ἐνθουσιῶν) ageretur. *Calor* itaque *sanguinis* cum animi vi, ingenii subtilitate, poëtica facultate naturæ aliquam conjunctionem habere videri poterat. Imitatus est versum Lucan. II, 557. 485 *amnes rigui* h. l. qui rigant. *H.* Hinc *riguum* pro aqua irrigante apud Plin. 17, 26. dici, Forcellini notavit. Similiter *irriguus* usurpatur Ge. IV, 32 *irriguum fontem*; cf Broukh. ad Tibull. II, 1, 44. *W.*—*amem*, colam. v. loca apud Burm. —486—489 O quam velim ruri vitam

Felix, qui potuit rerum cognoscere caussas,
Atque metus omnes et inexorabile fatum
Subjecit pedibus strepitumque Acherontis avari!
Fortunatus et ille, deos qui novit agrestes
Panaque Silvanumque senem Nymphasque sorores!
Illum non populi fasces, non purpura regum
Flexit, et infidos agitans discordia fratres;
Aut conjurato descendens Dacus ab Istro;

agere! Tanquam poëta nobiliora rura memorat, in Thessaliæ, Laconicæ, ac Thraciæ campis. cf. Culicem v. 93, in quo quasi semina vel rudimenta hujus pulcherrimi loci videas. *O ubi* non est, ut situm locorum quærat, sed ibi degere cupit. Habet locus majorem δεινότητα, si ita jungis; O utinam sit, *qui me sistat* ibi, *ubi* campi etc. *campi Spercheosque* poëtica structura enthusiasmo et ipsa consentanea dixit, pro campis ad Sperchium, h. campis Thessaliæ, in cujus confiniis subter Œtam montem fluvius ille in sinum Maliacum exit. *Taygeta* sc. juga, ὄρη, ut τὸ Ταύγετον, montes ex Arcadia per totam Laconicam procurrentes; subjacent Sparta et Eurotas amnis.—*bacchata*, passive, quæ bacchando frequentantur, in quibus virgines Lacænæ bacchari, orgia Bacchi celebrare, solent. Sic *bacchata Naxos* Æn. III, 125. Erat autem sub Taygeto Bacchi templum, quod adhuc Pausaniæ ætate visebatur; ad id solis mulieribus aditus patebat, et mulieres solæ sacra in operto faciebant. v. Pausan. III, 20. Ita explicatus locus placere potest.—*Hæmus* autem in primis silvis abundat; hinc v. 488, 489.

490—493 Beata est, inquit, vita philosophi, nec minus beata vita rustici. Columella in præf. *Res rustica—quæ sine dubitatione proxima et quasi consanguinea sapientiæ est.* Cicero in Cat. mai. 15. *Venio nunc ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector, quæ nec ulla impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere.* Philosophiæ autem Lucretianæ capita hic proferri, ex primis statim Lucretii paginis manifestum fit. v. Lucret. I, 49 sqq. ad 150, qui versus optimi hujus loci commentarii sunt. Fortasse et Græcus poëta utrique ante oculos erat. Laudatur ex Empedocle: Ὄλβιος, ὃς θείων πραπίδων ἐκτήσατο πλοῦτον ap. Clement. Alex. Stromat. V extr.—Veris autem de natura rerum, deorum, et animæ, rationibus ab Epicuro propositis, metus, terrores ac cupiditates hominibus detractas, et ad veram felicitatem viam patefactam esse, sæpe a Lucretio prædicatur. Conf. Cicer. Fin. I, 13.—490 *Felix qui potuit*, potest. Natura rerum rite cognita, nec fatum nec mortem ille timet.—491 *metus* ex superstitionibus falsisque opinionibus natos, in primis de fato et de inferis. Lucret. I, 79. *Quare religio* (superstitio) *pedibus subjecta vicissim Obteritur. Metus subjectos* vid. ibid. 67 sqq.: 103 sqq: V, 1193 sqq.: III, 14. *Nam simul ac ratio tua cœpit vociferari, Naturam rerum haud divina mente coortam,* Diffugiunt animi terrores, *mœnia mundi Discedunt, totum video per inane geri res, Apparet Divum numen sedesque* quietæ—*At contra* nusquam *apparent* Acherusia *templa.*—492 *strepitum Acherontis* ex Lucret. III, 37. *Et metus ille foras præceps Acheruntis agendus Funditus, humanam qui vitam turbat ab imo, Omnia suffundens mortis nigrore neque ullam Esse voluptatem puram liquidamque relinquit.* Quomodo illum metum expellat, v. eod. libro III, 842—907 ad fin. *H.*

493. 494 Vitæ rusticæ amœnitatem a splendidis et sanctis rerum imaginibus petit, e vita primorum hominum, aureæ ætatis, sumtis. Nempe cum innocuis et puris castisque illis hominibus dii versabantur, eos frequentabant et in medio eorum conspiciebantur; vide vel Catull. LXIV, 385. Itaque is, qui silvas, valles, fontes et antra frequentat, deos agrestes nosse præclare dicitur. Culic. 76.—495.—499 Vivit is animo imperturbato, atque ut ab omni cupiditate, ita a cura ac sollicitudine vacuo, et vere vitam beatam ex Epicuri formula agere videri potest.—*illum non populi fasces* (v. Lucret. III, 1009) *non purpura regum flexit:* pro flectit, (sicque in seqq. *doluit, invidit, vidit*) nil curat honores ac magistratus, in quem transferantur, aut quibus regna sive reddantur sive eripiantur; quæ fortunarum conversiones annis proximis a profligatis Antonianis partibus satis frequentes haud dubie inciderant. *et infidos agitans discordia fratres* potest sane ad bella civilia referri, quæ ille sapiens non curet, ut nec bella externa: *Aut conjurato descendens Dacus ab Istro.* Ita tamen in priore quoque membro certam aliquam personam ac no-

Non res Romanæ, perituraque regna; neque ille,
Aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti:
Quos rami fructus, quos ipsa volentia rura
Sponte tulere sua, carpsit, nec ferrea jura
Insanumque forum, aut populi tabularia vidit.
Sollicitant alii remis freta cæca, ruuntque
In ferrum, penetrant aulas et limina regum;
Hic petit excidiis urbem miserosque Penates,
Ut gemma bibat, et Sarrano dormiat ostro;

men subjicere debuit, ut in altero *Dacum*. Respexit haud dubie Arsacidarum dissidia, quæ in illos annos incidunt, inter consanguineos, Phraatem et Tiridatem, quos per *fratres* designat, agitata. *H.* Eodem exemplo usus eandem sententiam elocutus est Horat. Od. I, 26. 3—6 *W. Daci* autem cum Getis ad Slavicos populos referendi; vid. Gatter. in Comment. Soc. R. Gott. Vol. XI. p. 186., qui [illegible] juga trans Istrum [illegible] *dens Dacus*, [illegible] *tus gelu Danubi* [illegible] *solebant* et *vicin*[illegible] *populari* Florus IV, 12, 18. Ita illo tempore [illegible] Thraciam, vast[illegible] lantia jam a. 724 Statilius T[illegible] rat. Missus adversus eos et Bastarnas M. Crassus, C. C[illegible] Coss. a. 725. [illegible] LI. c. 23 sqq. de iis triumphavit a. 727. *Ister conjuratus*, h. populi ad Istrum, qui arma cum iis sociabant. Iidem Daci cum Getis aliisque barbaris non cessarunt, Istro glacie concreto, Romanos fines vastare, donec Q. Tuberone et Paullo Fabio Coss. U. C. 743, et anno sequenti perdomiti sunt, ripaque castellis et vallo munita est. cf. Sueton. Octav. c. 21. Ceterum Epicuream sapientiam a re publica homines avocasse, res est satis nota vel ex Ciceronis disputationibus.

498 *peritura regna*, [illegible] regnorum ruinas, eversiones, interitus nil curat; quot enim regna non fuere sublata a Romanis! — *res Romanæ* [illegible] vicissitudines et fortuna imperii Romani. Sunt autem hæc accommodata ad hypothesin Epicuri, et inter ejus placita accipienda. Alioquin enim in cive Romano impium hoc et sceleratum foret, reipublicæ sortem nil curare. — 499 *neque ille aut doluit miserans inopem, aut invidit habenti*, non duritie et ferocia animi, aut Stoica aliqua apathia, quæ male, a Servio inde, huc advocatur; sed nec dolet, nec invidet, quod in agro remotus ab omni pauperum miseria et divitum luxu ac fastu, animum ab omni perturbatione vacuam habere potest. Nam, quod antecessit, nec fasces nec purpuram regum novit, itaque nec curat, quis illa opibus et artibus suis consequatur. *H. habenti*, diviti, ut *habere* apud Cic. Epist. 7, 29. dicitur; add. Euripid. Herc. Fur. 636. ἔχουσιν, οἱ δ' οὔ. *W.*

500 Hæc ex Lucret. V, 935. 936. adumbrata esse, jam notavit Macrob. Sat. VI, 1. extr. Expressit sequentia Seneca Herc. fur. 159 sqq. *volentia*, h. lubentia, ad copiam et ornatum adjectum, quia *sponte sua* et *ipsa* ferunt fructus: v. ad v. 460.— *ferrea jura*, si sunt, quod esse debent, [illegible] nec gratia ullius nec metu nec miseratione.—502 *Insanum forum*, insano clamore, litibus, perstrepens. Sic *rabies, furor*, tribuitur foro et caussidicis.—*nec populi tabularia vidit*, h. nullum vectigal, nec portorium, nec pascua, a populo tanquam publicanus conduxit, quarum redemtionum tabulæ, publica instrumenta, in tabulario servabantur, quod Romæ erat in atrio Libertatis. v. Liv. XLIII, 16.

503 Alii incertis casibus se committunt in mari, in bello, in aulis regum. *freta cæca*, ignota, inexplorata esse videntur; Servio sunt *freta cæca* subito in tempestatem surgentia, quorum motus cæci, h. e. incerti, sunt.—505—507 *Hic*, alius, militiæ ascriptus, exscindere parat, *urbem*, int. Romam, *Penates*, h. patriam suam (bella autem civilia respicit), ut luxu diffluat. Militia omnino illo tempore inter modos opum ac divitiarum quærendarum expeditiores, scilicet [illegible] ignandis; vide v. c. Propert. Eleg. III, 5: Tibull. I, 1, 1—4 ubi res illustrata, multo magis in civilibus bellis. *H. petere excidiis*, ut dicitur *petere* aliquem *bello* (Æn. III, 603). [illegible] —506 *bibere gemma* pro bibere e gemma, ut apud Juvenalem XII. 47. *bibere cælato. W.*—*gemma*, poculum gemmeum, ex gemma factum. cf. Propert. III, 5. I. *Ostrum Sarranum*, Tyrium, ab antiquo urbis nomine, Sarra

Condit opes alius, defossoque incubat auro;
Hic stupet attonitus Rostris; hunc plausus hiantem
Per cuneos geminatus enim plebisque Patrumque
Corripuit; gaudent perfusi sanguine fratrum,
Exilioque domos et dulcia limina mutant,
Atque alio patriam quærunt sub sole jacentem:
Agricola incurvo terram dimovit aratro:
Hinc anni labor; hinc patriam parvosque nepotes
Sustinet; hinc armenta boum, meritosque juvencos.
Nec requies, quin aut pomis exuberet annus,
Aut fetu pecorum, aut Cerealis mergite culmi,
Proventuque oneret sulcos, atque horrea vincat.
Venit hiems, teritur Sicyonia bacca trapetis;
Glande sues læti redeunt; dant arbuta silvæ;
Et varios ponit fetus auctumnus; et alte
Mitis in apricis coquitur vindemia saxis.
Interea dulces pendent circum oscula nati;

seu *Tsor*, de quo satis multa disputavit Bochartus.—507 Sic et Æn. VI, 610. *Aut qui divitiis soli incubuere repertis.* Ex Vario *Incubet et Tyriis, atque ex solido bibat auro,* adumbratum esse versum notavit Macrob. Sat. VI, 1 p. 374. cf. Tibull. III, 3, 3 sqq.—508—510 Alius eloquentiæ forensis laudem appetit, dum pro Rostris dicentem audit; alius populi studia miratur, et cupit gratiosus apud populum haberi; *nimium gaudens popularibus auris* dixit Æn. VI, 817. *hiantem* præ admiratione ac stupore, *corripuit*, percussit, animum commovit, *plausus per cuneos*, h. theatrorum ordines ac sedilia, quo excipiebantur, qui gratiosi essent apud populum, ut Pompeius, Cicero, Mæcenas; res nota.—*enim:* inter ceteras rationes tutissimum accipere asseveranter: δὴ, sane, utique.

510 *Gaudent perfusi sanguine fratrum*; alii gaudent perfundi, dictum ex Græco more. Ad veteranos autem et ceteros refero, quibus promissi per bella civilia (hinc *perfusi sanguine fratrum*) agri assignabantur; ita cum sequente versu sententias arte conjunctas esse videas. Res liquida vel ex Lucretii versibus III, 70, Dum homines paupertatem fugiunt, *Sanguine civili rem conflant — Crudeles gaudent in tristi funere fratrum;* quem hic expressum esse, jam a Macrobio monitum Sat. VI, 2.—511 *Exilio*, cum in colonias deducuntur, et in prædia, alio sub sole sita, immigrant. 512 Fere ut Horat. illud Od. II, 16, 18. *Quid terras alio calentes sole mutamus?* cælo, aëris temperie.

513 sq. Nunc agricolæ bona ex adverso ponuntur. *Labor anni*, per annum, annuum opus rustici esse potest; rectius tamen, sententia sic postulante, intelliges proventum ex labore annuo, quo ille alit familiam. Non male præfertur *hic anni labor.*—*sustinet,* alit, *patriam* eo referendum est, ut de suo conferat ad utilitates publicas et commoda universi. Malim tamen *patrem* scriptum esse.—516 Nullum anni tempus est, quo cesset proventus.—*H. pomis exuberet annus,* h. e. abundet pomis, det uberem proventum pomorum. Commode omne genus proventus *anno* tribuitur. Cf. Plin. Pan. *omnis usibus nostris annus exuberat. W.* 518 Annus *onerat sulcos proventu,* ante messem, *horrea vincit proventu,* messe facta. Sunt Tibulli IV, 1, 185. *Horrea fecundas in deficientia messes;* cf. sup. Ge. I, 49.

519 Cum hieme, cum extremo auctumno olivitatis tempus ingruit. Olivæ, ut poëtarum mos, a præstante aliquo genere adjectum nomen habent. *Sicyonem oliviferam* etiam Ovidius memorat in Ibin 319: ex P. IV, 15, 10: Stat. Theb. IV, 50.—*trapetum,* quo oleæ teruntur, mola olearia. vide Ind. Scriptt. R. R.—*H. venit* pro cum venit, cf. Terent. Adelph. I, 2, 38—40. *fores effregit, restituentur.* et Horat. Sat. I, 3, 49. Adde e Græcis Demosth. p. 33. l. 12. Ex *actione* puto hanc membrorum conjunctionem originem ducere. *W.*—521 *ponit fetus auctumnus,* dum poma matura decidunt. Ita *poni* frondes sup. v. 403 dixerat; ut alias *deponi.* Simili usu *ova* dicuntur *poni, partus poni.*

523. Pergit ad gaudia agricolæ domestica. *pendent circum oscula* jucundius quam: circum ora.—524 Pudica est mulier. cf.

Casta pudicitiam servat domus; ubera vaccæ
Lactea demittunt: pinguesque in gramine læto
Inter se adversis luctantur cornibus hædi.
Ipse dies agitat festos; fususque per herbam,
Ignis ubi in medio, et socii cratera coronant,
Te, libans, Lenæe, vocat; pecorisque magistris
Velocis jaculi certamina ponit in ulmo,
Corporaque agresti nudant prædura palæstra.
Hanc olim veteres vitam coluere Sabini;
Hanc Remus et frater; sic fortis Etruria crevit;
Scilicet et rerum facta est pulcherrima Roma,
Septemque una sibi muro circumdedit arces.
Ante etiam sceptrum Dictæi regis, et ante
Impia quam cæsis gens est epulata juvencis,
Aureus hanc vitam in terris Saturnus agebat.
Necdum etiam audierant inflari classica, necdum
Impositos duris crepitare incudibus enses.
Sed nos immensum spatiis confecimus æquor,
Et jam tempus equum fumantia solvere colla.

Horat. Epod. 2, 39.—526 Ex Arat. Diosem. 369. 370.—527 sqq. Quidquid in vita rustica jucunditatis esse solet, memorat poëta; itaque et festorum sollemnia diis rusticis habita, inque his unum, in Bacchi honorem. *H.* Festos dies agitare, i.e. celebrare. Cf. Cic. Verr. 4 c. 63. *S.* 528 *Ignis ubi in medio*, ara, in qua sacrum fit, ex quo epulæ parantur. Tibullus de sacris, tempore messis factis, II, 1, 21. *Tunc nitidus plenis confisus rusticus agris Ingeret* ardenti *grandia ligna* foco, *Turbaque vernarum, saturi bona signa coloni, Ludet.—Socii*, Horat. Epist. II. 1, 139 *Agricolæ prisci—Condita post frumenta levantes tempore festo Corpus.*—Cum sociis operum pueris *et conjuge fida.* De sacro Lari vel Genio facto Horat. Od. III, 17, 13 sq.; sed h. l. Bacchi in primis sacrum respicitur. v. *H.* *Ubi* hic ad tempus refertur. *S.* 529. *socii cratera coronant*, e quo vinum haustum in pocula defunditur, quibus libatio fit; itaque corollis ornatur. cf. ad Æn. I. 724. Adumbratus est e nostro locus Gratii Cyneg. 486 sqq.—530 *certamina posuit*, ἆθλα τίθησι, certaminis præmia. conf. Æn. V, 66. *H.* Omnes consentire video in explicando verbo *certamina* pro præmia certaminis, alios Græcum ἆθλα advocantes, alios metonymiam statuentes. Sed hanc explicationem vereor ut ullo exemplo probare possint. quin *certamen ponere* est instituere certamen, comparandum cum Græco ἀγῶνα προτίθημι. Plato in Phædone c. 42. p. 55. l. 3. Add. Soph. Ai. 936. ὅπλων ἔκειτ' ἀγὼν πέρι. *certamen jaculi* compositio qualis est *certamen vini* apud Tibull. III, 6, 11. *W.*—*agresti palæstra*, lucta.

532—535 Hæc fuit vita priscæ Italiæ. *Etruria crevit*, h. Etrusci potentes facti sunt, ad magnas opes agri cultura pervenerunt—534 *rerum facta est pulcherrima*, nota forma, omnium imperiorum præstantissimum ac beatissimum factum est. Est scilicet Græcum χρῆμα κάλλιστον, *res pulcherrima*, et exquisitius *rerum pulcherrima.*—*Scilicet* est Gr. δὴ, ἄρα. Malim jungi *crevit scilicet, et rerum. H.* At I, 493. legitur *scilicet et. W.* Iisdem fere verbis Cicero pro Rosc. Amer. §. 50, c. 18.—535 *arces* pro montibus.—536 Ante Jovem, sub rege Saturno, aurea ætate, (unde poëta ipsum dixit *aureum*) sic vivebant homines.—*Impia gens*, h. hominum genus *impium*, quod naturæ legem violat bovem mactando. conf. Arat. Phænom. 132: Cic. N. D. II, 63 §. 159.—539 *classica inflari*, cani in inflato cornu, tuba, buccina. v. Propert. III, 42. 41. *classica pulsa*, lituo seu cornu impulso, inflato, Tibull. I, 1, 4.—540 Ornate, pro procudi enses. *H.* Plin. Paneg. c. 14. *Et necdum imperator, necdum dei filius eras. W.*

541 Sed finis faciendus est libro. *æquor immensum spatiis*, immensa spatia, h. decursus habens, immensorum spatiorum campus. De *spatiis* v. ad Ge. I. 512. *Colla equorum solvere*, dum jugum solvitur, demitur. Sic Callimachus H. in Pall. Lav. 10 Sollenne est λύειν ἵππους, *solvere equos.*

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Orditur poëta librum ab expositione argumenti 1. 2: tractare se argumentum ab aliis intactum, unde novam laudem Mantuæ suæ sit paraturus—39. Inde favorem ac studium Mæcenatis sibi expetit —48.

Procedit præceptio a fetura armentorum. Legendæ primo loco bonæ matres; notæ bonarum vaccarum—62; admissura ita curanda, ut et bos et taurus in juventa constituti sint—71.; notæ equi generosi et ad admissuram idonei—122. Tum ea quæ ante admissuram sunt curanda—137. Cura matrum gravidarum—156. Cura vitulorum—178. Cura pullorum equinorum—208; in primis arcendi illi a nimia Venere; inter quæ locum de Veneris stimulantis furore persequitur—282. Post curam armentorum progreditur ad curam pecudum, cum præfatione de difficultate argumenti cum dignitate pertractandi—294. Primum de ea cura, quæ ad pecudes in stabulis habendas spectat—321; tum de pastione vere orto, cum excursione in narrationem de Nomadibus Afris et Scythis—383: præcepta de studio lanarum—393, et lactis—403. Cura canum—412. Monita de cavendis animantibus noxiis—439, et de avertendis morbis—473. Ita aditum sibi parat ad locum de peste auctumnali armentorum ac gregum nobilissimum—ad fin.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
Pastor ab Amphryso; vos, silvæ amnesque Lycæi.
Cetera, quæ vacuas tenuissent carmine mentes,

1. 2 Nunc rem pecuariam dicere aggrediar. Pro ea *Palem*, deam pastoritiam, et *Apollinem Nomium*, et pro Pane *Lycæum*, montem Arcadiæ, Pani sacrum, nominat. *Pastor ab Amphryso*, pro *Pastor Amphrysius* sollemni more loquendi: Νομεὺς Ἀμφρυσσηθεὶ. *Amphrysus* Thessaliæ et quidem Phthiotidis notum flumen; ad quod Apollo boves pavisse dicitur, cum Admeto, Pheræorum regi, serviret, ἐθήτευσε. v. Eurip. Alcest. pr. et Callimach. in Apoll. 47 sqq.: Tibull. II. 3, 11: III 4, 67. Nota fabula. Expressit locum Lucan. VI, 368. — *Tenent mentes* ea,

Omnia jam vulgata. Quis aut Eurysthea durum,
Aut illaudati nescit Busiridis aras?
Cui non dictus Hylas puer, et Latonia Delos,
Hippodameque, humeroque Pelops insignis eburno,
Acer equis? Tentanda via est, qua me quoque possim
Tollere humo, victorque virum volitare per ora.
Primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
Aonio rediens deducam vertice Musas,
Primus Idumæas referam tibi, Mantua, palmas;
Et viridi in campo templum de marmore ponam

quæ delectant, et exprimit hoc ipsum delectationis naturam; *vacuæ* autem mentes, a curis, rebus, ac studiis severis vacantes, sollemne de iis, qui poëtarum carmina audiunt.—4—*Eurystheum* memorans, Herculis labores intelligit. Eodem referendi sunt Busiris ab Hercule cæsus et Hylas. Commemorat autem fabulas, quas a satis multis poëtis tractatas esse constabat; etiam de Delo, et de Pelope, qui Hippodamiam cursu quadrigarum obtinuit. Hinc v. *Cui non dictus? Dicere* enim de poëtis sollemne. At ea omnia poëtarum opera interciderunt, præter Apollonii et Theocriti loca de Hyla, Herculis amasio, et Deli laudes apud Callimachum.—5 De *illaudato* h. detestando Busiride videndi in primis Gell. II, 6, ubi cf. Iac. Gronov.: Macrob. Sat. VI, 7. Omni disputatione potiora sunt illa Gellii verba: illaudatus *est quasi* illaudabilis *et* innominabilis, *qui neque mentione aut memoria ulla dignus, neque umquam memorandus est.* Expressit autem Homeri οὐκ ὀνομαστὸν Odyss. τ. 260. 597.; neque ad notam formam litotes confugere necesse est.—8 *Acer equis*, regendis quadrigis strenuus, excellens, δεινός. *H.* Is, qui strenuitatem re aliqua tractanda vel curanda ostendit, *acer* dicitur, et poëtica fere est vocis constructio cum sexto casu. Ita Æn. V, 668. *acer equo* est strenuus equitando. Add. X, 411. *W.*—9 Circumspiciendum mihi est argumentum, cujus tractatione nomen consequar. *victor* poëtico ornatu adjectum, uti solet, si de magno aliquo opere peracto, magna re, quam assecutus sis, agitur. Non male Servius: *victor, effector propositi et voti.* Lucret. I, 75 *Omne immensnm peragravit Epicurus — Unde refert nobis* victor, *quid possit oriri* etc.—*virorum per ora volitare* ornatius quam ferri per ora, in ore omnium esse. Notum autem Ennii illud: *volito vivus per ora virum.*

10 Primus ego inter Mantuanos nomen poëtæ consequar. Hoc splendide elocutus est. Qui primus inter aliquem populum poësi clarescit, is *Musas secum in patriam ducere* dici potest, et ornatius *ab Helicone*, Bœotiæ, *Aonibus* olim habitatæ, monte; idem *referre* laudem, gloriam, præmia, victoriæ insignia, *palmam* dici potest, respectu *certaminum musicorum*, quæ inter Græcos haberi solebant. *Idumæas* autem *palmas* poëtico epitheto appellavit a nobili aliquo genere. *Idumen* poëtæ pro Idumæa ac tota Judæa dicunt; quam quidem palmis frequentem fuisse notum est; *arbusto palmarum dives Idume* Lucan. III. 216. Debet autem hujus versus suavitatem, ut cuique obvium est, qui utrumque poëtam legit, Maro Lucretio suo 1, 118 *Ennius ut noster cecinit, qui primus amœno Detulit ex Helicone perenni fronte coronam, Per gentes Italas hominum quæ clara clueret.*

13 Hæc et quæ sequuntur, et templi hujus ædificatio, quam rationem ac conjunctionem cum ceteris habeant, omiserunt monere interpretes. Scilicet in eo substiterat poëta, ut laudem poëticam, quam in patriam suam redux referret, cum victoria compararet, quam aliquis inter Græcos poëta ex certamine sollemni reportaret. Notum autem est, nullum sollemnium ludorum in Græcia genus fuisse, in quo non eo tempore ingenii certamina, ἀγῶνες μουσικοί, eloquentiæ, poëtices in primis, instituerentur. De Olympiis et ceteris sollemnibus æque certum est, ac de Dionysiis, Panathenæis etc. Victores autem ex Olympicis ac ceteris ludis non modo sollemni pompa urbem suam ingressos esse, verum etiam victoriæ præmia diis consecrasse, interdum etiam sive templum sive aram aliudve monumentum in victoriæ memoriam condidisse, multis ex antiquitate exemplis ac titulis adhuc superstitibus declarari potest. Quæ quidem si memineris, nihil abhorrens aut insolens in toto hoc loco occurret. Laudis ac victoriæ suæ poëticæ monumentum exstruet templum, in quo præmia reportata tamquam donaria consecret; templum autem inge-

Propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
Mincius, et tenera prætexit arundine ripas.
In medio mihi Cæsar erit, templumque tenebit.
Illi victor ego et Tyrio conspectus in ostro
Centum quadrijugos agitabo ad flumina currus;
Cuncta mihi, Alpheum linquens lucosque Molorchi,
Cursibus et crudo decernet Græcia cæstu:
Ipse, caput tonsæ foliis ornatus olivæ,
Dona feram. Jam nunc sollemnes ducere pompas
Ad delubra juvat, cæsosque videre juvencos;
Vel scena ut versis discedat frontibus, utque
Purpurea intexti tollant aulæa Britanni.
In foribus pugnam ex auro solidoque elephanto
Gangaridum faciam, victorisque arma Quirini;

niose satis ita ornat, ut Augusto non modo dedicatum, sed et omnibus iis instructum et excultum esse jubeat, quæ ad Augusti laudes prædicandas viam parare possint. Cum autem inter divinos honores ludorum quoque sollemnia sint, etiam hos in Augusti honorem se editurum esse promittit. Si autem ingenii in poëta copiam et incrementa cognoscere volupe est, cf. extr. partem Æn. VIII, et Stat. Theb. II, 728—740. conf. Hurd. ad Horat. Ep. ad Aug. Vol. II, p. 43.—*ponere templum*, τιθέναι, satis notum. *Propter*, prope, *aquam*. De Mincii autem vicina inundantis stagnantibus aquis supra vidimus ad Ecl. I, 52.; VII, 12. 13.: Ge. II, 198. inf. Æn. X, 206.—16 Statua dei in medio templo, ἐν τῷ ναῷ, sacrario.—17 *victor ego*, qui carminis palmam ac gloriam in patriam retulerim. *Purpura conspicuus*, utpote qui ludos editurus erat, magistratuum exemplo, qui ludos curabant, et *prætexta* utebantur. *H. victor et conspectus* etc. h. e. victor (v. 9.) et curator ludorum. Ita nemo in posterum in conjunctione *et* hærebit. *W.*—*Illi*, i. e. in illius honorem. Sic v. 19. *mihi*, in meum honorem. *S.*—18 *agitabo currus*, non aliter accipiendum, quam poëtam editurum ludos, in quibus quadrigæ mittantur, agitentur.—*Centum* autem *quadrigas* poëta ponit; recte hic memores locum Tibulli I, 7, 49, nec non Gratii Cyneget. 520.—*ad flumina*, ad Mincium.—19 Suos ludos, propter majestatem numinis, cui fiant, Græcorum Olympia et Nemeæa celebritate superaturos esse dicit. *Alpheum* Olympiam præterlabi, et *Molorchum* Cleonæum excepisse hospitio Herculem, cum, leone Nemeæo interemto, ludos Nemeæos restitueret, notum est: v. Apollod. II, 5, 1.—*cæstu crudo*, e corio crudo. 21. 22. Jam, quod ad se pertineat, se *ferre* velle *dona*, h. se sacrificia ad templum (paullo post *ad delubra*) esse facturum dicit, capite corona oleagina redimito, *tonsam olivam* appellat, aut attonsam, ut volunt, ornatus caussa, aut simpliciter, quia decerptæ sunt frondes ex arbore. Occurrit et Æn. V, 774 et 556. cf. ad Horat. I, 7, 7—22 *Jam nunc juvat*, tamquam poëta id, quod facere gestit animus, ad præsens tempus revocat, quasi actutum in eo occupatus sit.

24. 25 Priora ad sacra pertinebant, hæc iterum ad ludos, inter quos etiam *scenicos* editurus est.—*Scena*, utpote versatilis, circumagitur. *H.* Vide de hac re disputantem *W. Schlegelium* art. dramat. T. I, p. 83. *W.* Velum autem sive *aulæum*, ut scena obtegeretur, non, ut nunc, demissum, sed in altum sublatum fuisse, itaque intextas seu pictas imagines, h. l. Britannos, procero corpore, et fortasse eo habitu pictos, tamquam qui ipsi vela tollerent, quasi ex terra surgere visas esse, nunc quidem res satis nota est. Locus classicus Ovid. Met. III, 111—114.

26—30 Ad ornamenta templi in Augusti honorem condendi transit; anaglypha in foribus, cf. Æn. VI, 20 sqq., et quidem ex ebore et auro, tum v. 34 signa ac statuas, *Pugnam Gangaridarum* (Indorum ad Gangis ostia) memorat; pervulgatus ille laudum locus in Augusto, ut Indos cum Parthis victos ei aut promitterent aut darent. cf. sup. Ge. II, 171. 172: Æn. I, 289. Augustum autem per *Quirinum* designatum videri, obvium est; melius hoc, quam *Quirinum* pro populo Quirini, Romanis, a poëta dici.—*arma Quirini* poëtica consuetudine pro Quirino in armis, armato. Nisi *arma* pro bello, pugna vel victoria

Atque hic undantem bello magnumque fluentem
Nilum, ac navali surgentes ære columnas.
Addam urbes Asiæ domitas pulsumque Niphaten,
Fidentemque fuga Parthum versisque sagittis,
Et duo rapta manu diverso ex hoste tropæa,
Bisque triumphatas utroque ab litore gentes.
Stabunt et Parii lapides, spirantia signa,
Assaraci proles, demissæque ab Jove gentis
Nomina, Trosque parens, et Trojæ Cynthius auctor.
Invidia infelix Furias amnemque severum
Cocyti metuet, tortosque Ixionis angues,

dicta accipias, quod et ipsum bene fieret. —28. 29 Ægyptum, victis Antonio et Cleopatra pugna Actiaca navali, in potestatem ab Augusto redactam memorat. *undantem bello* et *magnum,* copiose, *fluentem* (nam *fluit, magnus, multus,* fluvius, πολὺς ῥέει. cf. Bentl. ad Horat. I. Serm. 7, 28.) Nilum amnem magno spiritu appellat, propter magnos apparatus bellicos ab Antonio in Ægypto factos; ut populos aut provincias *bello tumentes* dicunt, cum animose bellum parant; ut omnino superbia, fastu *tumere* dicuntur homines. Quod cum ad fluvium transfertur, præclare ille *fluctus volvere, aquas augere et incitare, bello undare* dici potest. *H.* Eadem est translatio supr. II, 437. *Cytorum undantem buxo. W. Columnam rostratam* altero versu describit, tropæum ac victoriæ Actiacæ monumentum.—*Surgunt* autem columnæ, ut ædificia, mœnia: vulgari sermone, stant.—30. 31. Victoriam de Armeniis, quos a Niphate monte designat, ad quem accolunt, et de Parthis promittit. De *Niphate* vid. interpretes Horatii Od. II, 9, 19. Apud Lucanum III, 245. Niphates est fluvius. *H. pulsum Niphatem* pro pulsam Armeniam, sive pulsos, victos Armenios, poëtæ condonandum. At male Plinio Paneg. c. XI. rationem loquendi *imperium pulsum fugatumque* affingunt. *W.*—32. 33 Exprimet porro in iis foribus duo tropæa, alterum de oriente extremo victo, alterum de occidente. Non autem, ad meum quidem sensum, hæc sunt historice explicanda; nam non ea memorat, quæ jam facta sunt, sed *quæ ita fore auguratur.* Si tamen populum bello jam tum destinatum intelligere velles, de Cantabris, non de Britannis, ut Interpp. faciunt, hæc essent accipienda. Ad bellum Cantabricum ipse tandem Augustus profectus est U. C. 728.—*tropæa rapta manu,* poëtica ratione, de victoria reportata; nec in *rapta* argutandum.—*diverso ex hoste,* ex diversis terrarum partibus. Sic *diversos* *Celtas* appellat Gratius Cyneg. 156., cum Medum modo nominasset. Alter versus ejusdem sententiæ nova est exornatio: *gentes utroque ab litore,* h. extremi orientis et occidentis, *bis triumphatas,* de quibus bini triumphi habiti sunt; h. totum terrarum orbem victum ab Augusto. *H. gentes ab litore* h. e. incolentes litus, ut *Turnus ab Aricia* apud Livium 1, 50. *W.* Ei, qui omnia in his vss. ad tempora certa revocare vult, statuendum est, aut perperam Georgica in extremis vss. libri IV anno 724 absoluta tradi versusque esse suppositios, aut Georgicis serius nonnulla esse inserta. Si hoc, *duo tropæa* referas ad bella cum Cleopatra 723. et cum Cantabris 728. gesta.

34 *spirantia æra—vivos vultus,* Æn. VI, 848. 849.—35 Gentis Juliæ progenitores, ut vulgo ferebantur, ducta ab Iulo sive Ascanio, Æneæ filio, origine. A Jovis et Electræ filio Dardano ortus Erichthonius, cujus filius *Tros,* Ilum, Ganymedem, et Assaracum genuit. v. Homer. Il. *υ.* 215 sq. Ex Ilo Laomedon, Priamus: ex Assaraco *Capys,* ex hoc Anchises, pater Æneæ. *H. demissæ* h. e. oriundæ. cf. Æn. I, 288. et Horat. Sat. II, 5, 63. *W. Apollo,* Trojæ conditor, adjungitur, quia is in primis magna religione tamquam tutelaris deus ab Augusto colebatur, quem adeo Apollinis filium vulgus ferebat. v. Sueton. Aug. c. 94.

37 Altera ex parte in hoc templo signum ponetur Invidiæ, sed debellatæ et ad Tartarum proturbatæ. Splendide autem Tartari notionem exornavit. Scilicet bella civilia omninoque discordiam civium plane coercitam esse, symbolice innuit; ut in simili imagine Æn. I, 294 sq.—37 *severus* perpetuum rerum infernarum epitheton, ut *tristis, sævus.*—38 *tortos Ixionis angues,* quibus, pro vinculis, religatus est ad rotam, postquam illicitos Junonis petivit amplexus. Ita Servius. Alii simpliciter

Immanemque rotam, et non exsuperabile saxum.
Interea Dryadum silvas saltusque sequamur
Intactos, tua, Mæcenas, haud mollia jussa;
Te sine nil altum mens inchoat. En age, segnes
Rumpe moras; vocat ingenti clamore Cithæron,
Taygetique canes, domitrixque Epidaurus equorum;
Et vox assensu nemorum ingeminata remugit.
Mox tamen ardentes accingar dicere pugnas
Cæsaris, et nomen fama tot ferre per annos,
Tithoni prima quot abest ab origine Cæsar.
Seu quis, Olympiacæ miratus præmia palmæ,
Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos;
Corpora præcipue matrum legat. Optima torvæ
Forma bovis, cui turpe caput, cui plurima cervix,
Et crurum tenus a mento palearia pendent;
Tum longo nullus lateri modus; omnia magna;

vincula memorant, ut Apollon. Rhod. III, 62. cf. inf. IV, 484.—*Saxum* Sisyphi notari, obvium est; quod *exsuperari* non potest hactenus, quoniam ad summum montis verticem emoveri et adduci nequit. *λᾶας ἀναιδὴς*, improbus, ingens, qui pondere suo urget, nec submoveri potest, gravis est apud Homer. Odyss. λ, 597 *metuet* autem, terrebitur aspectu, simpliciter pro videbit, h. e. in Tartarum erit detrusa.

40 Interea argumentum se suum de armentorum cura prosecuturum esse ait. *saltus intactos*, rem pecuariam, argumentum carminis, quod nullus adhuc inter Romanos poëta attigit.—*haud mollia jussa*, h. dura, rem non levem, difficilem, imponentia.—42. 43. Præclare illud: Ades, o Mæcenas, ex eo ornat, quasi rerum, quas dicturus sit, turba instet, nec, ut multis eum exoret, patiatur. Malunt alii, poëtam se ipsum alloqui et excitare: *En age, rumpe moras.*—43 *Cithæronem*, Bœotiæ montem, pascuis nobilem esse aiunt Intpp. Primum scire velim, unde hoc habeant; tum quorsum *alto clamore*, quod perpetuum est venationis, v. inf. v. 413? nam ad sacros Bacchantum ululatus ac clamores, v. Ovid. Met. III, 702. 703, referre hic non potes. Et sequuntur *Taygeti* (v. sup. Ge. II, 488) *canes*, quod et ipsum ad venationem spectat. Itaque de hac accipiemus. Tradet autem et canum curam v. 404. At vero argumentum, quod tractat, boves Cithæronis requirit. Itaque *ingenti clamore* ad Taygetum Epidaurumque simul referam, et ingentem clamorem vaccarum, canum, et equarum intelligam. *H.* Sensus 43. est: res pecuaria vehementer postulat (quod est *vocat ingenti clamore*) studium meum. *W.*—*Epidaurus* cum tota Argolide *equorum* cura nobilis. v. Intpp. Horat. Carm. I, 7, 9. *Aptum dicit equis Argos.* cf. inf. 121.—48 Sollemni poëtarum artificio, Augusti laudes ampliores ad annos seriores majorique rerum et artis usu firmatos seponit. *Tithonus* etiam ad gentis Juliæ origines pertinet. Erat enim Trois abnepos, Laomedontis filius. Tempus, quod ab hoc progenitore (nam *a prima Tithoni origine* est a Tithono) effluxit ad Cæsarem, pro infinito tempore ponitur.

49—51 De fetura armentorum acturus, vaccarum optimarum, quæ tauro submitti possint, notas enarrare incipit. cf. Varron. R. R. II, 5: Colum. VI, 1 et 21: Pallad. Mart. tit. XI, 5: Plin VIII, 45 s. 70: Geoponic. XVII, 2. *miratus præm. p. Ol.* h. e. studio certaminum curulium.—52 *turpe caput*, fronte lata, ut omnes scriptores laudati monent; unde et *βοῦς εὐρυμέτωπος* et *πλατυμέτωπος*. *Nec ab aspectu decoros* Columella Apenninum alere dixerat VI, 1, 2 et Plin. VIII, 45 s. 70. *Non degeneres existimandi etiam minus laudato aspectu.* Nec tamen *turpis* et *magnus* propterea pro synonymis habenda.—*cui plurima cervix*, h. cervice longa, et, quod notes, simul firma et crassa; nam in cervice robur tauri in primis spectatur. cf. Not. ad Æn. I, 419.—54 Lateribus por-

Pes etiam, et camuris hirtæ sub cornibus aures.
Nec mihi displiceat maculis insignis et albo,
Aut juga detrectans, interdumque aspera cornu,
Et faciem tauro propior, quæque ardua tota,
Et gradiens ima verrit vestigia cauda.
Ætas Lucinam justosque pati hymenæos
Desinit ante decem, post quatuor incipit annos;
Cetera nec feturæ habilis, nec fortis aratris.
Interea, superat gregibus dum læta juventas,
Solve mares; mitte in Venerem pecuaria primus,
Atque aliam ex alia generando suffice prolem.
Optima quæque dies miseris mortalibus ævi
Prima fugit; subeunt morbi tristisque senectus;
Et labor et duræ rapit inclementia mortis.
Semper erunt, quarum mutari corpora malis;
Semper enim refice, ac, ne post amissa requiras,

rectis, βαθυπλεύρους, esse vult eas vaccas. —55 *Pes etiam*, scilicet magnus est. Hoc naturalis orationis ordo offert. Poëta totum crus eo nomine designare potuit. Crura autem etiam Varro l. I. *breviora potius quam longa* esse voluit, ut ex libris ibi legendum; sed, cum brevia sunt, crassa, *compacta* (ut Colum. VI, 1, 3) eoque magna esse possunt. σκέλη παχύτερα μᾶλλον ἢ μακρότερα, Geopon. XVII, 2. *camura cornua* sunt incurva, introrsum conversa. v. Macrob. Sat. VI, 4. ἕλικας βόας εὐρυμετώπους Homeri (ut Odyss. λ, 288) non male comparat Ursinus.—56 *Nec mihi displiceat.* Litotes figura est, inquit Servius, id est, valde placeat, ut Æn VII, 261. *Munera nec sperno.*—*maculis insignis et albo:* definire non ausim, utrum sint maculæ nigræ in albo corpore, an albæ in nigro rufove, ut sint *maculæ et album*, maculæ albæ, nota figura. Commendat tamen hoc ipsa verborum junctura, *maculis et albo. H.* Quantopere Virgilius hendiadyn amaverit, exemplis, in quibus et hoc est, docuit Forcellini sub v. *endyadis;* nec vereor, ne quis *maculas albas* dici neget (Æn. IX, 49.) Nec tamen ad figuram illam confugiendum esse puto, ubi alia interpretatio bona suppetat. Itaque h. l. priorem rationem Heynii præfero. Et de *colore optimo* vaccarum non agi, demonstrant verba *Nec mihi displiceat. W.*

60. 62 Ætas justa ad admittendum taurum et pariendum. Colum. VI, 24, 1. *Ex his, qui quadrimis minores sunt, majoresque quam duodecim* (noster decem) *annorum, prohibentur admissura* etc. cf. Varron. R. R. II, 5, 13: Plin. VIII, 45 s. 70. Tu vide, quam caste et decore poëta hanc rem expresserit; ut et in sqq. *Justi hymenæi*, justa et matura ætate initi.—63 sq. *Interea*, in spatio hoc quinquennii, dum juvenili vigore utuntur boves ac tauri, hos admitte.—64 *pecuaria* non loca h. l., sed ipsa pecora, boves, sunt; vid. Pers. III, 9, cf. inf. 472 *æstiva.*—*primus*, h. quamprimum, mitte, dum juvenilis ætas superest, durat. Sic mox *Prima fugit*, vulgo: cito. *H.* Multum differunt sententiæ *veniam quamprimum* h. e. quam primum fieri poterit, et *veniam primus* h. e. prior omnibus. *W.* Ut sint *ætatis mediæ, magis quæ juventute minor est, quam quæ declinet in senium.* Pallad. IV, 11, 4.—66 *Optima dies*, ut *optima, melior, bona ætas*, de juventute. Sententiam hic insertam, in qua ad homines refert vitæ brevis ac fluxæ conditionem, nec in pecudibus subsistit, non satis cum ceteris vinctam et junctam esse dicas, at plus dignitatis per illam loco conciliari.—69—71 Delectus vaccarum ad admissionem quotannis faciendus. Varro R. R. II, 5, 17. *Item* (de bobus agebat) *ut in reliquis gregibus pecuariis delectus quotannis habendus, rejiculæ rejiciundæ, quod locum occupant earum, quæ ferre possunt fructus.* Colum. VI, 22, 1. *Sed curandum est omnibus annis in hoc æque atque in reliquis gregibus pecoris, ut delectus habeatur, nam et enixæ et vetustæ, quæ gignere desierunt, submovendæ sunt* etc. cf. eundem de ovibus VII, 3, 13. 14.—*quarum corpora*, h. quas cum aliis permutari velis, alias iis submittendo.—*Semper* enim *refice*, h. igitur, ut γὰρ pro ἄρα; *amissa* sc. corpora. *H.* In verbis *semper erunt quarum*

Anteveni, et subolem armento sortire quotannis.
Nec non et pecori est idem dilectus equino.
Tu modo, quos in spem statues submittere gentis,
Præcipuum jam inde a teneris impende laborem.
Continuo pecoris generosi pullus in arvis
Altius ingreditur, et mollia crura reponit.
Primus et ire viam, et fluvios tentare minaces
Audet, et ignoto sese committere ponti,
Nec vanos horret strepitus. Illi ardua cervix,
Argutumque caput, brevis alvus, obesaque terga;
Luxuriatque toris animosum pectus. Honesti
Spadices, glaucique; color deterrimus albis

latet: semper inquire, quæ boves rejiciendæ sint. Ita conjunctio *enim* apta. *refice*, supple armentum. *W.*—71 Totum locum, et hunc in primis versum vide imitatione expressum a Nemesiano Cyneg. 200—205.—*Sortiri* etiam sine sortis notione est eligere et substituere.

72—137 Sequitur locus de equorum cura, et quidem de admissura usque ad 208. In equo admissario eligendo quæ sint spectanda, 75. signa e forma, incessu, animo, colore, ætate; tum v. 100 parentes ac stirpem, alacritatem et impatientiam in curriculo—122, et victum reliquamque curam, sub ipsum admissuræ tempus subjungit, etiam in equabus—137. *H.*—73 *Tu modo;* h. præcipuum laborem impende *iis*, quos, &c. *S.* *Submittere* dicitur universe de iis, qui substituuntur in aliorum locum, aut ad supplendum gregem aluntur; tum proprie de iis, tauris vel arietibus, qui ad admissuram aluntur, h. ut in locum aliorum feturæ inutilium succedant. cf. ad Ecl. I, 46. Satis definita res et expedita adjecto *in spem gregis*, ut nova proles inde nascatur. Ut poëta permutat voces *gregem* et *armenta*, ut *grex* nunc equorum sit; ita et *pecus*.

75 *Continuo*, principio. De forma hac conf. Ge. I, 169.—*pecus* h. l. equinum v. 72. Ad notas has generosioris pulli cf. Xenoph. de re equestri pr.: Varron. R. R. II, 7: Columell. VI, 29: Geopon. XVI, 1 et 2. Inter poëtas, præter Oppianum, cf. Nemesian. Cyneg. 240 sqq. ex nostro illustrandus, et Calpurn. Ecl. VI, 51 sqq.—76 *Altius ingreditur,* non ad spiritum et superbiam referendum. Varro l. I. *Cruribus rectis et æqualibus.* Colum. l. I. *æqualibus atque altis rectisque cruribus.*—*mollia crura reponit*, poëtica ratione pro molliter; fit autem hoc, dum crura sunt mollia, h. quæ facile flecti et incurvari possint. Quod si ars accesserit, tum *sinuat alterna volumina crurum* v. 192. Ab Ennio sumtum hemistichium, notavit Servius. Imitatur Silius XVI, 443 *tum mollia crura superbi Attollens gressus.* Versum etiam in animo habuit Gratius Cyneg. 503 *ardua fundet in auras Crura.*—*H. Mollia*, i. e. flexibilia. *Reponit*, sublata crura et pedes demittit et in terra rursus ponit. *S.* 80 *Argutum caput.* *Si caput habet non magnum*, Varro l. I. §. 5. *exiguum caput*, Colum. VI, 29, 2. *breve*, Horat. Sat. I. 2, 89. *brevis alvus*, h. venter substrictus. Varro ibid. *ventre modico, lumbris deorsum versum pressis.* Et Nemes. 244. *Immodicumque latus, parvæque ingentibus alvi.*—81 *Luxuriat toris animosum pectus*, ornate pro: pectus est torosum et eminens pulpis, ut Serv. ait, h. *latum ac plenum*, ut Varro ibid. Colum. autem: *lato et musculorum toris numeroso pectore.* Pallad. *pectus late patens.* *Luxuriare* vero ex more de lætioribus incrementis.—82 Inter pulchros equorum colores refert *spadicem glaucumque.* Quamquam de nominibus colorum apud veteres difficilis est disputatio, ex loco tamen classico Gellii II, 26, (post virorum doctorum disputationes hic et ad Grat. Cyneg. 532, et Salm. Exerc. Plin. p. 935) satis apparet, esse spadicem, a spadice palma dictum, ex rufo genere, et convenire cum nostro fusco colore a castanea appellato; in equis color *badius, bai, baio,* (a βαΐς, βάϊον, ramus palmæ). *Nam Phœniceus, quem tu Græce* φοίνικα *dixisti, et rutilus et spadix, Phœnicei* συνώνυμος, *qui factus Græce noster est, exuberantiam splendoremque significant ruboris; quales sunt fructus palmæ arboris, non admodum sole incocti, unde spadici et Phœniceo nomen est. Spadica enim Dorici vocant avulsum e palma termitem cum fructu.* Jam *glaucus* in nos-

Et gilvo. Tum, si qua sonum procul arma dedere,
Stare loco nescit, micat auribus, et tremit artus,
Collectumque fremens volvit sub naribus ignem.
Densa juba, et dextro jactata recumbit in armo;
At duplex agitur per lumbos spina; cavatque
Tellurem, et solido graviter sonat ungula cornu.
Talis Amyclæi domitus Pollucis habenis
Cyllarus, et, quorum Graii meminere poëtæ,
Martis equi bijuges, et magni currus Achillis:
Talis et ipse jubam cervice effudit equina
Conjugis adventu pernix Saturnus, et altum
Pelion hinnitu fugiens implevit acuto.
Hunc quoque, ubi aut morbo gravis aut jam segnior annis
Deficit, abde domo, nec turpi ignosce senectæ.

trum *gray*, quod proxime ad cæruleum accedit, incidere, ex iis, quæ ab Intpp. dicta sunt, apparet. *H.*—Spadix, Bay; Glaucus, gray; Gilvus, Dun. *S.*—*Album* colorem hic pallidum, et a *candido*, nitente, diversum ponere potuit, quamquam alias utrumque nomen promiscue usurpare solet. Potest tamen et illa ratio probari, ut *candor* in equis quidem aliis laudari potuerit, at in admissario, de quo hic agitur, improbatus fuerit.—*Gilvus* denique flavus color is esse videtur, qui ad mellis colorem proxime accedat.

83—85 Equus animosus et ardore pugnandi incensus describitur. 84 *micat auribus*, in soluta oratione: aures micant in capite, celeriter moventur, arriguntur. *agiles aures* Nemesian. Cyneg. 245. Et pro: tremit artubus, seu artus tremunt, magis poëtice dictum *tremit artus.*—85 *ignem* præclare dixit ardentes anhelitus; ut et alii poëtæ. Hinc *Diomedis equi spirantes naribus ignem* ap. Lucret V, 29. *Fumant humentes calida de nare vapores* Nemesian. Cyneg. 248. cf. Stat. Theb. VI, 471. 472—*fremens.* legebatur antea *premens*, quod et ipsum accommodate dictum ad declarandum spiritum, diu collectum, cum vi et impetu tandem emissum.—87 *Duplex spina* ab omnibus veteribus in bono equo laudatur v. Varron. II, 7, 5: Colum. VI, 29, 2: Geopon. XVI, 1. Innuere videntur spinam, latam, crassam, ut maxime versus clunes tamquam cavum sulcum faciat, nec tamen ipsa spina appareat. Nemes. Cyneg. 243. *Illis ampla satis lævi sunt æquora dorso.* Idem Calpurn. Ecl. VI, 54. expressit, *Terga sedent;* et fortasse hinc Ovidii Met. XII, 401. *Sic tergum sessile, sic stant Pectora celsa toris.* Contrarium vitium *extans* spina, apud Varronem, et Grat. Cyneg. 526. *si tenuis dorso curvatur spina.*—88 *Solido cornu*, vult ungulas duras esse; ut monent Varro, Colum. l. l.—*Sonat*, et hoc proprie. v. Xenoph. de re equ. c. 1. §. 3.—90 *Cyllarus* equus vulgo Castori soli tribuitur, qui *ἱππόδαμος* jam Homero Odyss. λ, 300 dictus. Interdum tamen uterque frater equis insidet. Sunt vero et loca ab Intpp. excitata, in quibus Cyllarus Polluci tribuitur.—*Amyclæ*, Laconicæ urbs, Tyndarei regia, in qua educati Castor et Pollux. Res nota.—91 *Martis equi* ex Homero Il. ο, 119 noti.—*currus Achillis* h. equi ap. Homer. Il. π, 148 sq.—92 Talem formam habebat Saturnus, cum equi speciem assumsisset, ut furta sua cum Philyra, Oceani filia, (unde Chiron natus) in Pelio Opem celaret. v. Apollon. II, 1236 sq. Apollod. I, 2, 4.

96 Parum diuturnus est vigor equi admissarii, hinc necessitas suboritur submittendi subinde alium. *abde domo, nec turpi ignosce senectæ.* Varie tentatus ab Intpp. locus. Litem dirimit Nemesiani imitatio Cyneg. 141, ubi de catulis recenti partu editis: *Sin vero hæc cura est, melior ne forte necetur,* Abdaturve domo; *catulosque probare voluntas;* ubi apparet esse amoveatur, removeatur, a domo, e domo. Advocarunt eo et exposuerunt locum nostrum Intpp. Copiose eundem tractavit Gronov. de Pec. Vet. IV, 8. *Abdere* est proprie dare abs se, amovere, rejicere. cf. Tibull. II, 1, 82. Jubet itaque poëta, diligentem patremfamilias ablegare quocumque modo, vendendo quoque, effetum et inutilem ad admissuram (quamquam ille aliis adhuc

Frigidus in Venerem senior, frustraque laborem
Ingratum trahit; et, si quando ad prœlia ventum est,
Ut quondam in stipulis magnus sine viribus ignis,
Incassum furit. Ergo animos ævumque notabis
Præcipue; hinc alias artes, prolemque parentum,
Et quis cuique dolor victo, quæ gloria palmæ.
Nonne vides, quum præcipiti certamine campum
Corripuere, ruuntque effusi carcere currus,
Quum spes arrectæ juvenum, exultantiaque haurit
Corda pavor pulsans; illi instant verbere torto,
Et proni dant lora; volat vi fervidus axis;
Jamque humiles, jamque elati sublime videntur
Aëra per vacuum ferri, atque assurgere in auras;
Nec mora, nec requies; at fulvæ nimbus arenæ
Tollitur; humescunt spumis flatuque sequentum?

laboribus sufficere potest) equum, quamvis senectæ miseratio subeat, esse enim eam *turpem*, vel communi senectutis epitheto, vel, qua ille se turpiter det, nec in Venerem satis animi ac virium habeat. Ovidius hoc Trist. IV, 8, 19. *Ne cadat et multas palmas inhonestet adeptas;* si quidem versus est Ovidii. *turpi finem donate senectæ* ad nostri ductum Silius XV, 654. *H.*—*Abde domo;* abde domo, i. e. in domo, et ignosce senectæ non turpi. *S.*—97 Quanto cum delectu voluptatem *laborem* (quamquam hoc proprium hac in re. v. inf. ad v. 127) et *ingratum* et *trahere* pro perficere dixit!—98 *prœlia* non ad veram pugnam ac bellum, sed ad ipsam admissuram referenda; et *prœlia* Veneris frequenter. cf. Æn. XI, 736.

100—102 Post illa, quæ in equo admissario eligendo observanda sunt inde a v. 72., procedit Maro ad alia in eodem observanda; quo *animo* ac spiritu, qua *ætate* sit; *hinc* tum, etiam alias *artes*, virtutes, *prolemque parentum*, h. si quos alios jam pullos iidem, a quibus natus est, parentes ediderint, qua ii sint indole, quo vigore. Denique, inquit v. 102, etiam hoc observa, *quem sensum victoriæ aut ignominiæ* habeat. Alii *prolem parentum* ita accipiunt; notabis, quæ ille specimina virium pullis procreatis jam ediderit. *H.* Quæ de virtutibus boni admissarii a. v. 75. disputavit, breviter jam complectitur verbis: *Ergo animos—præcipue,* apte ut iis annectat duas alias virtutes, *et prolem, et quis,* &c. *W.*

103—112 Præclare hæc exemplo splendidissimo exornat. Nota et modum illud afferendi: *Nonne vides, ut* (de qua formula vid. Not. ad Ge. I. 56. *W.*). Expressus autem locus ex Homero Il. ψ, 362 sqq., quem comparent harum rerum studiosi; conf. etiam Æn. V, 144 sq. Junctura autem sententiarum sic instituenda; volebat pergere: Nonne vides, *quantus* amor laudum sit. Cum vero tot alia interposita essent, novam vs. 112 exorsus est sententiam: *Tantus a. l.*—104 *corripuere campum,* spatia per campum, spatia campi (v. inf. ad 142) *certamine,* pro *cursu,* quo certant. *H. præc. certamen* videtur esse certamen celeritatis. Soph. Elect. 699. ὠκύπους ἀγών. *W.*—*effusi carcere.* v. Ge. I. 512.—105 *spes arrectæ juvenum,* h. aurigarum; in soluta oratione: *animi sunt arrecti spe.* Ita et exponenda Æn. XI. 452 *arrectæ stimulis haud mollibus iræ;* V, 138 *laudum arrecta cupido.*—*exultantia corda,* h. micantia, trepidantia non modo metu ignominiæ, ut dixit Lucret. III, 142 *Hic* (in pectore) *exultat enim pavor ac metus;* verum etiam omnino toto illo animi motu, quo in tali tempore animus agitari solet. Arbitror enim, omnem illum animi tumultum et æstum, spe, metu, exspectatione, laudis studio, pudore subinde pectus vexante, a poëta per *pavorem* significari. *Pavor* autem *haurit corda,* exhaurit, dum sanguinis liberum meatum intercludit et impedit, quod sensus et experientia docet. Hinc pallor.—106 *verbere torto. verber* pro flagello, ut sæpissime. vid. Tib. I, 6, 46.—107 *volat vi,* cum impetu, nisi jungas *vi fervidus.*—108, 109. *Jamque humiles*—plane ex Hom. I. I. 368. 369. Quam magnifica autem illa: *Aëra per* (nam *vacuum* ornat, ut sæpe) et *assurgere in auras!*—110 *fulvæ nimbus arenæ*

Tantus amor laudum, tantæ est victoria curæ.
Primus Erichthonius currus et quatuor ausus
Jungere equos, rapidusque rotis insistere victor.
Frena Pelethronii Lapithæ gyrosque dedere
Impositi dorso, atque equitem docuere sub armis
Insultare solo, et gressus glomerare superbos.
Æquus uterque labor; æque juvenemque magistri
Exquirunt calidumque animis et cursibus acrem;
Quamvis sæpe fuga versos ille egerit hostes,
Et patriam Epirum referat fortesque Mycenas,
Neptunique ipsa deducat origine gentem.
His animadversis, instant sub tempus, et omnes
Impendunt curas denso distendere pingui,
Quem legere ducem, et pecori dixere maritum;
Pubentesque secant herbas, fluviosque ministrant,
Farraque, ne blando nequeat superesse labori,

Tollitur: certavit cum Hom. I. I. 365. —*H. humescunt.* Soph. Elect. 718. ἀμφὶ νῶτα ἤφριζον. *W.*—112 *amor laudum*, cupiditas, ut semper poëtæ.

113 *Erichthonium,* Athenarum regem post Amphictyonem, quadrigas invenisse, Centauros primos equorum domitores fuisse, non quidem perpetua ac constans, plurimorum tamen narratio est. Poëta h. l. *Lapithas* nominat (quos a saltu *Pelethronio* in Pelio monte Thessaliæ declarat), vel ut fabulam ad eos transferat a Centauris, vel ut hos inter Lapitharum genus referat, quod verum esse videtur. Frena alias inventum Bellerophontis sunt: v. Pindar. Ol. XIII, 90 s.—114 *rotis insistere victor,* quadrigarum cursu certare.—115 *gyros dedere,* h. invenere, docuere equum in gyrum flectere. —116 *equitem* veteres Grammatici pro equo dictum volebant. vid. Gell. XVIII, 5: Macrob. Sat. VII, 9. Perperam. Cur *eques* non *insultare* dicatur, qui et incedere, decurrere? *angusto prius ore coercens Insultare docet campis* jam Varius ante Virgilium dixerat apud Macrob. VI, 2. *eques sub armis,* armatus. idem eques *insultat* campo, et *glomerat,* fert, gressus superbos, quatenus equum id facere cogit. Similiter apud Horatium Epod. 16, 12. *eques verberat ungula. Lapithæ* itaque, insidentes equis, *docuere,* exemplo suo, *equitem insultare solo,* h. primi fuere hujus artis auctores.—118 In utroque equorum usu, nimirum et equestri hoc, cursus quadrigarumque, et admissionis illo (sic sententiarum ordo v. 95 postulat) juventus omnium maxime et vigor juvenilis spectatur; nec, nisi hæc adsint, refert, equum jam multis prœliis interfuisse, et præclaro genere vel stirpe esse ortum. Alii in verbis *æquus labor* usum equi ad equitandum et currum intelligunt.

120 *fuga versos,* in fugam.—121 *Epirus* (v. sup. Ge. I, 59) et *Mycenæ* cum tota Argolide (v. sup. v. 44) equos præstantissimos alebant. 122 Quamvis genus ducat ab ipso Neptuno, a quo et Cerere, in equum conversis, *Arion* ille notissimus in fabulis equus natus fuit. Variat tamen fabula.

123—131 De admissura ipsa præcipit. Equus et taurus (nam v. 49 de utroque præcipere incipiebat), ea ingruente, saginandi, equæ ac vaccæ sunt macerandæ. Commune præceptum Varronis II, 5, 12. et II, 1, 17. Columellæ VI, 27, 8 Palladii, et omnium, qui hac de re præceperunt.—*pingue* pro pinguedine, sagina. (*curam imp. distendere* h. e. in eum distendendum. Tacit. Hist. II, 10. *Crispus incubuerat delatorem pervertere. W.*)—*denso,* non laxo, quod quibusdam potionibus per fraudem agasones facere consueverunt, ut bene Servius. Idem *dixere,* h. designavere. Horat. Od. II, 7, 25. *Quem Venus arbitrum dicet bibendi?*—*fluvios,* aquam.—126 *pubentes herbas,* lanuginosas. Nam *pubes* χνοῦς. Unde ἄνθη χνοώδη. Sic et Æn. IV, 514. XII, 413 (florentes esse, apparet ex Not. ad Æn. XII, 413. *W.*)—127 Ut possit sufficere—et ne pulli prodant patrum maciem et infirmitatem. Colum. IV, 27. 8 *eoque tempore, quo vocatur a feminis, roborandus est largo cibo; et, appropinquante vere, o-*

Invalidique patrum referant jejunia nati.
Ipsa autem macie tenuant armenta volentes,
Atque, ubi concubitus primos jam nota voluptas
Sollicitat, frondesque negant et fontibus arcent.
Sæpe etiam cursu quatiunt, et sole fatigant,
Quum graviter tunsis gemit area frugibus, et quum
Surgentem ad zephyrum paleæ jactantur inanes.
Hoc faciunt, nimio ne luxu obtusior usus
Sit genitali arvo, et sulcos oblimet inertes,
Sed rapiat sitiens Venerem, interiusque recondat.
Rursus cura patrum cadere, et succedere matrum
Incipit. Exactis gravidæ quum mensibus errant,
Non illas gravibus quisquam juga ducere plaustris,
Non saltu superare viam sit passus, et acri
Carpere prata fuga, fluviosque innare rapaces:
Saltibus in vacuis pascant, et plena secundum
Flumina, muscus ubi et viridissima gramine ripa,

deo ervoque saginandus, ut Veneri supersit; *quantoque fortior inierit, firmiora semina præbeat futuræ stirpi.* cf. eund. VI, 24: Varr. II, 5, qui et II, 2, 13 *ordeum si est datum, firmiores fiunt ad laborem sustinendum,* conf. supra ad v. 97.—129 Ipsas autem feminas, equas et vaccas, ante admissuram de instituto extenuare solent.—*Voluptatem* hic stimulos, desiderium voluptatis esse, obvium. cf. Ecl. II, 65: Æn. X, 846. Ea voluptas *sollicitat concubitus;* hoc magis poëtice dicitur quam: sollicitat, stimulat eas ad concubitus. *nota voluptas,* cujus jam sensum habent, quam sentire incipiunt. *Notum* enim latissime patet poëtis ad ea non modo, quibus adsuevimus, verum etiam, in quibus cum maxime versamur, quæ sentimus, quorum conscii sumus, et quæ quocumque alio modo nos attingunt.—132 *quatiunt,* agitant, conficiunt, ut vires relaxentur.—133 cf. Ge. I, 192 et 298. h. medio æstu. Mense Julio admittuntur tauri; at equi jam inde ab æquinoctio verno.—134 paleæ a frumentis separatæ, flante Favonio, Colum. II, 21, 5.—135. 136 Ne partes genitales sint obtusiores, nimia obesitate, ad usum, quem habent in concipiendo fetu. Hinc *usus* pro ipsa re, qua quis utitur. vid. Not. ad Ge. II, 466 *usus olivi,* h. oleum, quo utuntur. (*usus* ipse, qui, ut vocabulo infimæ Latinitatis utar, est idoneitas ad concipiendum, dicitur *obtusus,* h. e. imminutus seu infractus *luxu nimio.* Ad constructionem compares Ge. I, 395. *Nam neque tum stellis acies obtusa* (*esse*) *videtur. W.*) Hoc idem exprimitur altero membro: *ne luxus,* luxurians pinguedo, *oblimet sulcos inertes,* h. ne eæ partes (*sulcos* eadem metaphora appellat, qua secundum Græcos, qui αὔλακας dixere, jam Lucretius erat usus, ut *arvum* et alia dicuntur) oblimatæ sint, h. obductæ, pinguedine interclusæ; sed ut celeriter concipiant genitalem auram. Hæc ultima v. 137 ex Lucret. IV, 1203. 1204 expressit, Alio sensu *Venerem rapere* apud Horat. Sat. I, 3, 109.

138—156 Admissura facta, admissarii negliguntur, et tota cura in matres gravidas convertitur.—139 Cum vicinæ partui sunt, *exactis gravidæ mensibus errant.* v. Varron. II, 7, 10 et 14. et reliquos de R. R. scriptores.—*Rursus,* vice versa. 140 Proprie plaustra ducuntur a bobus jugo junctis; sed poëtica ratio vulgarem invertit. Quamquam vero idem præceptum ad equam quadrigis seu bigis jungendam pertinet, orationem tamen poëta, ut variet, ad genus bovillum magis deflectit.—*acri fuga,* celeri cursu.—*Carpere prata,* proprie *via carpitur* per prata; quandoquidem singulis gressibus aliqua pars de via carpitur, demitur. Poëtæ inde etiam dicunt: carpere campum, rura et sic porro.—143 *Saltus vacui,* in quibus solæ, quietæ, otiosæ pascantur;—*plena flumina,* ne, dum aquam ex alto hauriunt, fetum elidant. De *pascant* est monendum, intelligi posse pastores; recte. Verum nec minus pecudes et armenta dicuntur *pascere* vel adjuncto, herbas, saltus, vel absolute, ut Ecl. III, 96 *pascentes capellas,* IV, 45 *agnos,* V, 12 *hædos* et sic alia. *H. procubet,* h. e. extendatur. *W.*

Speluncæque tegant, et saxea procubet umbra.
Est lucos Silari circa ilicibusque virentem
Plurimus Alburnum volitans, cui nomen asilo
Romanum est, œstrum Graii vertere vocantes;
Asper, acerba sonans; quo tota exterrita silvis
Diffugiunt armenta, furit mugitibus æther
Concussus, silvæque et sicci ripa Tanagri.
Hoc quondam monstro horribiles exercuit iras
Inachiæ Juno pestem meditata juvencæ.
Hunc quoque—nam mediis fervoribus acrior instat—
Arcebis gravido pecori, armentaque pasces,
Sole recens orto, aut noctem ducentibus astris.
 Post partum cura in vitulos traducitur omnis;
Continuoque notas et nomina gentis inurunt,
Et, quos aut pecori malint submittere habendo,
Aut aris servare sacros, aut scindere terram,
Et campum horrentem fractis invertere glebis.

146—156 Arcendum esse a gravido pecore *asilum* ait, qui cum in omnibus pascuis, in primis in pratis aquosis, obvius sit, maxime tamen in silvis montis Alburni, juxta Silarum (nunc *Selo*), Lucaniæ fluvium, qui Tanagrum (hodie *Negro*) recipit, frequens esse solet; unde ab his locis a poëta declaratur. Est autem *asilus*, noto inter Romanos nomine, Græco *οἶστρος* dictus, v. Odyss. χ, 300. *volitans*, (substantivi loco positum, ut *volans*, Æn. VI, 239. et *volucris, ales*) h. insectum e vesparum genere, (nec multum ab eo diversus *μύωψ*, fortasse nec *tabanus* apud Varronem R. R. II, 5, 14, quem eundem vulgo cum *asilo* putant) sine proboscide, at cum aculeo seu spiculo in cauda acutissimo, quo ova intra cutem armentorum demittit.—148 *vertere vocantes*, poëtica periphrasi, in sermonem suum versum vocant, reddunt.—149 *asper*, iracundus, qui facile exacerbatur. *acerba sonans*, pro acerbe; edens membranis alarum sonitum et susurrum gravissimum. Ad compositionem conf. Æn. IX, 794. *acerba tueri*. *H.* Maxima verborum pars, quæ illam admittunt compositionem, significant *edere sonum* vel *aspicere*, ut *clamare, vociferari, clangere, gemere, sonare, latrare, fremere, tueri*. *W.*—150 *diffugiunt*, cf. Valer. Flacc. III, 581.—*furit æther*, pro: furit mugitus per ætherem, h. e. æther resonat furientium mugitu. *H.* Usus dicendi Græcus. Æsch. Sept. 141. *Δορυτίνακτος δ' αἰθὴρ ἐπιμαίνεται*. *W.*—151 *siccus Tanager*, æstu solis exsiccatus. Habuit autem poëta ante oculos Homer. Odyss. χ, 300 sq.: Apollon. I, 1265 sqq.—152 *Hoc monstro*, hoc asilo, quem immisit. *Inachiam juvencam*, Io Inachi filiam, in vaccam mutatam, in furorem conjecit Juno.—135 *pestem meditata*, grave malum excogitavit.—154 *mediis fervoribus*, medio die; at illud ornatius. Sic inf. 331 *mediis æstibus*. cf. ad Ge. I, 297. 8. *acrior instat*, sævius vexat.—155 *arcebis pecori*, exquisitius quam *arce a pecore*.—156 *astra ducunt noctem*, quæ iis in conspectum venientibus succedit. Alias noctem, *noctis currum*, *sequi* dicuntur *sidera*. v. Tibull. II, 1, 87.

158 sqq. A gravidis et enixis matribus cura ad vitulos et pullos convertitur. Ac primum de vitulis egit Virgilius. *Nomen* stirpis ac *generis inurunt nota* (v. ad Calpurn. V, 84 et Æn. III, 444 *foliisque notas et nomina mandat*) seu signo, quo id denotetur. In sqq. copula *et* non habet cui bene jungatur. Sunt qui construant: *continuoque inurunt notas*, et *nomina g.* et *quos*, ut verba et *nomina* et *quos* pro appositione habeantur, *genus*que et *usus* distincte designetur. Sed quomodo *inurunt nomina et quos* jungi possit, non docent. Equidem suppleo: *et* inurunt notas iis, *quos*. *H.* *Et* pro et quidem declarando inservit. Rationem dicendi ex oratione pedestri petitam malo ferre in georgicis, quam locum sensu carentem relinquere, vel contra leges grammaticæ tentare. *W.* Heynii interpretationem præfero. *S.*—159 *submittere*. v. ad v. 73.—*habendo*, quod habetur, alitur, ut Ge. I, 3.—*aris servare* decentius erat, quam lanio tradere.—161 *campum*

Cetera pascuntur virides armenta per herbas :
Tu quos ad studium atque usum formabis agrestem,
Jam vitulos hortare, viamque insiste domandi,
Dum faciles animi juvenum, dum mobilis ætas.
Ac primum laxos tenui de vimine circlos
Cervici subnecte ; dehinc, ubi libera colla
Servitio assuerint, ipsis e torquibus aptos
Junge pares et coge gradum conferre juvencos :
Atque illis jam sæpe rotæ ducantur inanes
Per terram, et summo vestigia pulvere signent ;
Post valido nitens sub pondere faginus axis
Instrepat, et junctos temo trahat æreus orbes.
Interea pubi indomitæ non gramina tantum,
Nec vescas salicum frondes ulvamque palustrem,
Sed frumenta manu carpes sata. Nec tibi fetæ,
More patrum, nivea implebunt mulctraria vaccæ,
Sed tota in dulces consument ubera natos.
  Sin ad bella magis studium turmasque feroces,
Aut Alphea rotis prælabi flumina Pisæ,

horrentem, novalem pro quovis agro duras et asperas glebas habente.

162 *cetera armenta*, reliqui quidem omnes vituli in communi grege pascuntur, præter eos, qui operi rustico destinantur, de quibus in sequentibus diligenter agit. Nam transit 163. ad præceptum de matura juvencos domandi cura, quod ita orditur : *Tu quos*, qua formula et alibi utitur pro vulgari : Quos tu autem ad studium agreste, h. opus rusticum, educare paras, hos jam vitulos cura adsuefacere labori. —Rationem domandi boves a Varrone petiit de R. R. I, 20. cf. Colum. VI, 2 : Pallad. IV, 12.—164 *viamque insiste domandi*, artem et rationem ingredere, curam suscipe domandi, h. e. jam tum mature doma.—165 *faciles animi*, molles, dociles, v. ad Tibull. I, 1, 40. *mobilis ætas*, in qua corpus mobile, εὐκίνητον, flexile, agile, vegetum.

166. 167 Expressit versum Nemesian. Cyneg. 184. *Libera tunc primum consuescant colla ligari:* de canibus.—168 *aptos*, vinctos, nexos et illigatos invicem ex vimineis illis vinculis ; non ex cornibus, ut jam tum usus hominum multorum ferebat.—170 *rotæ inanes*, vacua plaustra, quorum mox vestigia intellige leviter expressa in pulvere, quia levia sunt —172 His assuefacti plaustro ponderoso et onusto jungantur. Pars ex Homeri illo Il. ε, 838 μέγα δ' ἔβραχε φήγινος ἄξων, versa.—*temo æreus*, ære, ut nunc ferro, firmatus.—*juncti orbes*, rotæ, h. currus, cui temo junctus est.—174 *pubi indomitæ*, vitulis nondum domitis, donec domantur.—175 *vescas salicum frondes*, exiles, tenues, parum succosas. *vescum papaver* Ge. IV, 131, parva grana habens. —*ulva*, herbæ ac calami palustris genus, eadem cum *typha* (*cat's tail*, v. *reed-mace. S.*) nostra habetur.—176 *Sed* etiam *frumenta sata*, herbas novellæ segetis, vid. Varron. R. R. II, 5, 17.—176. 177. 178 Præceptum a multis veteribus et recentioribus tum de bovillo tum de ovillo genere repetitum. cf. Varron. R. R. II, 2, 17 : Colum. VII, 4, 3 : Geopon. XVIII, 3 extr. Et pulchri versus Calpurnii Ecl. V, 36 jam ab aliis laudati : *Parce tamen fetis, nec sint compendia tanti, Destruat ut niveos venalis caseus agnos. Nam tibi præcipuo fetura colatur amore.* Addit *more patrum*, h. e. quod solebant majores facere, prisci patresfamilias et agricolæ. Ambiguum quidem per verba est, utrum fecerint ; ex Varrone tamen constat probabilius esse alterum, matribus olim mulgendo fuisse lac subductum.

179—180 Transit nunc ad curam pullorum : v. Varro. II, 7, 6. 15. Colum. VI, 29. 1. Etiam horum dilectum esse faciendum, primo loco præcipit. Sin magis est studium *formare* (v. 163) pullos *ad bella*

Et Jovis in luco currus agitare volantes;
Primus equi labor est animos atque arma videre
Bellantum, lituosque pati, tractuque gementem
Ferre rotam, et stabulo frenos audire sonantes;
Tum magis atque magis blandis gaudere magistri
Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare.
Atque hæc jam primo, depulsus ab ubere matris,
Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris
Invalidus, etiamque tremens, etiam inscius ævi.
At tribus exactis, ubi quarta accesserit æstas,
Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare
Compositis, sinuetque alterna volumina crurum,
Sitque laboranti similis; tum cursibus auras,
Tum vocet, ac, per aperta volans, ceu liber habenis,
Æquora, vix summa vestigia ponat arena:
Qualis Hyperboreis aquilo quum densus ab oris
Incubuit, Scythiæque hiemes atque arida differt
Nubila: tum segetes altæ campique natantes
Lenibus horrescunt flabris, summæque sonorem
Dant silvæ, longique urgent ad litora fluctus;
Ille volat, simul arva fuga simul æquora verrens.

turmasque, h. usum bellicum, *aut prælabi*, s. præterlabi, *rotis*, quadrigarum certamine, sc. magis studium est. De certamine Olympico eum loqui, satis patet, quod habebatur juxta Alpheum. vid. v. 19. In luco Jovis erat stadium, ut ex Strabone et Pausania apparet. *H.* Vix ferri potest ellipsis *formare pullos*. Vide an Virgilius ad formam *studium conferre ad* audacius novaverit *est mihi studium ad*. *W*. Sin *tibi* magis est studium ad bella, &c. *S*.—182. 183. 184 Ante omnia equus assuefaciendus est (*primus equi labor est*) *videre*, ut videat, videre toleret bellantes, seu pugnas, et lituos tubasque audire, aut strepitum curruum frenorumque *ferre*, perferre auribus; *rotam*, currum, *gementem tractu*, stridentem, dum trahitur, et in *stabulo frenos audire sonantes*. De hoc v. Varron. R. R. II, 7, 12: Geop. XVI, 1. res nota.—286 Expressit verba Nemesian. Cyneg. 295. 296. *atque toros manibus percurrere equorum, Gaudeat ut plausu sonipes, lætumque relaxet Corpus.*

187 *Jam primo depulsus ab ubere*, pro: quam primum, statim ac.—*audeat*, docte pro faciat.—*invicem*, vicissim, quod, cum in istis animum prodit ferocem, capistrum tamen admittet opera tua.—189 Equus ferox, indomitus, potest videri *conscius* esse *ætatis*, juventæ, vigoris, virium; itaque *inscius ævi*, virium, quas nec habet nec expertus est. cf. Val. Fl. I, 771. *rudis ævi.* Recte Servius: nondum habens ab annis fiduciam.—190 v. Varro. R. R. II, 7, 13: Colum. VI, 29, 4.—191. 192 *Carpere gyrum*, ut viam, campum, (v. modo ad vs. 142) h. in gyrum seu orbem ire. *sonare gradibus compositis*, incedere, ungula sonante, gressibus numerosis.—*sinuet alterna volumina crurum*, h. alte tollat, jactet, crura alternis.—193. 194 *tum cursibus auras Tum vocet*, h. tum, tum, volare incipiat.—*vocet* h. provocet, ut sæpe poëtæ.

196—201 Cursus celeritatem cum vento comparat. *Volans* equus, *qualis aquilo*, cum—etc., *volat*. *Hyperboreas oras* simpliciter pro borealibus et septentrionalibus, ut infra v. 381 et IV, 517, dixit. *Aquilo densus*, non, ut volunt, qui densat nubila; sed qui dense, magna cum vi et impetu, late fertur; *differt hiemes* seu procellas, h. dissipat, ex Lucret. I, 273.—*arida nubila*, nubes sine pluviis.—*campi natantes*, segetes undantes ac fluctuantes; illustratum dudum a viris doctis.—*Lenia flabra* videntur ab aquilone, qui *densus* incumbit, aliquantum esse aliena; sed segetes, utpote humiliores et cedentes, lenius, leniore cum strepitu, agitantur: arbores

Hic vel ad Elei metas et maxima campi
Sudabit spatia, et spumas aget ore cruentas;
Belgica vel molli melius feret esseda collo.
Tum demum crassa magnum farragine corpus
Crescere jam domitis sinito; namque ante domandum
Ingentes tollent animos, prensique negabunt
Verbera lenta pati, et duris parere lupatis.
Sed non ulla magis vires industria firmat,
Quam Venerem et cæci stimulos avertere amoris,
Sive boum sive est cui gratior usus equorum.
Atque ideo tauros procul atque in sola relegant
Pascua, post montem oppositum et trans flumina lata,
Aut intus clausos satura ad præsepia servant.
Carpit enim vires paullatim uritque videndo
Femina; nec nemorum patitur meminisse, nec herbæ.
Dulcibus illa quidem illecebris et sæpe superbos
Cornibus inter se subigit decernere amantes.
Pascitur in magna Sila formosa juvenca;
Illi alternantes multa vi prœlia miscent

contra, majorem venti impetum sustinentes, sonorem edunt ac fragorem.—*longi fluctus*, qui longe, e longinquo, veniunt, *urgent*, protrodunt se, volvuntur.—*Ille*, aquilo, volat—*fuga*, de celeri cursu ac motu, ut sæpe poëtæ.—*verrere* de ventis, ex more poëtarum, pro perflare.

202—204 Hic bonus erit in certaminibus, e quibus Olympica, præstantius genus, memorat, vel agitandis curribus. *maxima spatia* pro magnis. De *spatiis* Ge. I, 513.—*Sudabit*, plus quam decurret. *H.* Propert. IV, 1, 70. *Has meus ad metas sudet oportet equus.* De compositione *aget ore* vid. Not. ad II, 130. *W.* E curribus *esseda Belgica* ponit, seu pro curribus bellicis, quod præfero, cf. 179., seu omnino pro nobiliore currus genere, ut poëta. Solent enim generosiores equi jungi bigis quadrigisque lautorum hominum, ut passim Cæsarum, curribus triumphalibus, tensis, ut ap. Horat. Ep. II, 1, 192 de pompa triumphali in theatro exhibita etc. Hos currus ac rhedas, quæ homines vehunt, *esseda* vocavit, et, a nobiliore genere sive etiam ab origine, *Belgica;* apud Belgas enim, ut apud Britannos, usus eorum erat, et quidem bellicus, ut ex Cæsare de B. Gall. constat.—*feret*, equus dicitur *ferre currum*, rapere, raptim auferre.—*molli collo*, domito. Serv.

205 Sines eos crassescere *farragine crassa*, quæ crassos reddit.—*ante domandum*, antequam domentur, πρὸ τοῦ πωλοδαμνεῖσθαι.—207. 208 *prensi* proprie, v. Ge. I, 285.—*verbera lenta*, lenti flagelli.—*lupatum*, frenum, lupis seu aculeis ferreis munitum.

209—293 Expatiatur in locum præclarum de furore armentorum ex Veneris stimulis. Parat autem transitum commemoratione exhaustarum nimia Venere virium. —210 *cæci amoris*, non, oculis capti, sed, occulti, clam per venas et ossa sævientis. —212 Habuit locum ante oculos Colum. VI, 27, 8., et versum sequentem Gratius Cyneg. 377 *trans altas ducere valles Admoneo; latumque fuga superabitis amnem.* Cf. Ovid. Art. II, 487.—213 Cum *mons* est *interpositus* inter duo, utrique est *oppositus*, objectus.—*lata* non otiosum est.—214 *satura præsepia* sunt plena, uti is qui saturatus est.—215 *uritque videndo*, passive, macerat, consumit, dum cernitur.—217 Illa quidem sæpe amantes etiam pugnare cogit inter se. Loca alia poëtarum de pugna taurorum congessit Cerda; plura in Statio et Flacco passim reperias. Jactant se in hoc argumento poëtæ.

218 Totus versus unum illud Apollonii II, 89 exprimit. Pro ingrato et jejuno *silva* Servius memorat olim lectum fuisse *Sila*, quod poëta dignissimum. Erat ea silva et mons Bruttii in extrema Italia, nota vel e Cic. Bruto 20. Plin. III, 10. cf. Æn. XII, 715. *ingens Sila.*—220 *alternantes* ἀμειβόμενοι, pro vicissim, invicem inter se. Hos prope ipsos versus inseruit poëta Æn. XII, 720—723.—221 *lavit* poëticum

Vulneribus crebris; lavit ater corpora sanguis,
Versaque in obnixos urgentur cornua vasto
Cum gemitu; reboant silvæque et longus Olympus.
Nec mos bellantes una stabulare, sed alter
Victus abit, longeque ignotis exulat oris:
Multa gemens ignominiam plagasque superbi
Victoris, tum, quos amisit inultus, amores,
Et stabula aspectans, regnis excessit avitis.
Ergo omni cura vires exercet, et inter
Dura jacet pernox instrato saxa cubili,
Frondibus hirsutis et carice pastus acuta;
Et tentat sese, atque irasci in cornua discit,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Post, ubi collectum robur viresque refectæ,
Signa movet, præcepsque oblitum fertur in hostem:
Fluctus uti, medio cœpit quum albescere ponto,
Longius ex altoque sinum trahit; utque, volutus
Ad terras, immane sonat per saxa, neque ipso
Monte minor procumbit; at ima exæstuat unda
Verticibus, nigramque alte subjectat arenam.

verbum pro tingit, perfundit corpus, defluit de corpore.—Mox *obnixos* cum dilectu et vi. Non omisit hujus vocis usum Statius, cum imitatione hunc locum exprimeret Theb. IV, 399 *Ardua collatis obnixi cornua miscent Frontibus.*—226 Multum gemens.—propter vulnera a victore accepta.—227 Valerius Flaccus, quod jam Cerda monet, hinc accepit: taurus victor ubi—*revisit Et patrium nemus, et bello quos ultus amores.* L. II, 548. 549.—228 *stabula aspectans*, respiciens, retorquens oculos, ut facimus in re, quam inviti relinquimus.—*excessit*, docte tempus mutat, pro excedit. *H.* Convenit perfectum *excessit* sequentibus: *Ergo—exercet.* Sæpe in narratione exponenda *perfectum* ita ad *præsens*, quod sequitur, referunt Latini; Val. Flacc. I, 610. *portam Impulit Hippotades; fundunt se carcere læti.* cf. Æn. IV, 220—222. *W.*

229 sqq. Præstantissimum hunc locum, ut jam dudum viderunt cum Scalig. Poët. cap. 14 Intpp., imitati sunt Lucan. II, 601—607 præclaro loco, Statius Theb. II, 323—330, Silius Ital. XVI. 4—10.—230 *instrato*, h. l. non strato *cubili*, in nudo solo. Mox *carex*, junci genus. cf. Ecl. III, 20.—232 *irasci in cornua discit.* Repetitum hoc cum vss. sqq. Æn. XII, 103—6. Sententia obvia; in ratione grammatica aliquis hærere possit. *Irasci in aliquem* nemo, puto, pro *alicui* dixerit; etiam nemo *irascitur in ensem, in hastam*; adeoque nec *in cornua.* Sed in poëtico sermone duos modos confundere licet; irascens exercet se in cornua seu ad cornuum usum; jam pro *iratus exercet se* simpliciter *irascitur* dixit. Eadem forma jam Euripides usus erat Bacch. 732 Ταῦροι—κ'εἰς κέρας θυμούμενοι. Expeditiore ratione dictum est inf. Æn. X. 725 *surgentem in cornua cervum*, insurgentem in obvios cornibus, et: *Armenti modo dux vires in cornua sumo*, Ovid. Met. VIII, 882.—236 Pulchre ex re militari, cum signa, aquilæ, inferuntur; ut Ge. IV, 108 de apibus.—*oblitum*, qui omnem jam adversarii sui memoriam animo dimiserat, jam securum. Nil hic est, cur æstues. 237—241 Laudata a multis comparatio, ex Hom. Il. δ, 422—426 expressa, notante jam Macrob. V, 13, repetita eadem Æn. VII, 528—530.—*albescere*, quod de spumantibus maris fluctibus dictum, præclare pro surgere.—*trahit sinum*, facit, sinuatur, longe et ex alto versus littus; nam in hoc versatur notio princeps, ex alto ad littus volvi fluctus. Martyn. interpunxit cum

Omne adeo genus in terris hominumque ferarumque,
Et genus æquoreum, pecudes, pictæque volucres,
In furias ignemque ruunt; amor omnibus idem.
Tempore non alio catulorum oblita leæna
Sævior erravit campis; nec funera vulgo
Tam multa informes ursi stragemque dedere
Per silvas; tum sævus aper, tum pessima tigris;
Heu! male tum Libyæ solis erratur in agris.
Nonne vides, ut tota tremor pertentet equorum
Corpora, si tantum notas odor attulit auras?
Ac neque eos jam frena virum, neque verbera sæva,
Non scopuli rupesque cavæ, atque objecta retardant
Flumina, correptos unda torquentia montes.
Ipse ruit dentesque Sabellicus exacuit sus,
Et pede prosubigit terram, fricat arbore costas
Atque hinc atque illinc, humerosque ad vulnera durat.
Quid juvenis, magnum cui versat in ossibus ignem
Durus amor? Nempe abruptis turbata procellis
Nocte natat cæca serus freta; quem super ingens
Porta tonat cœli; et scopulis illisa reclamant
Æquora; nec miseri possunt revocare parentes,
Nec moritura super crudeli funere virgo.

aliis *cœpit quum albescere ponto longius, ex altoque sinum trahit*; accipiunt nonnulli *ex alto*, ex profundo.

242 sqq. Multi poëtæ varie hunc locum de furiis amoris in animantibus tractarunt. Sed proxime noster Lucretii vestigia pressit, in primis I, 12 sqq. una cum Aristot. loco Histor. Anim. IV, 18.—246 *erravit*, pro est, esse solet. Poëticam orationem considera; dicta hæc pro: tum feræ, e quibus leænas et ursas primo loco nominat, sunt sævissimi ingenii.—247 *informes ursi*, deformes, turpes.—249 Conf. loc. ap. Calabrum Paral. V, 373. 377. 378. Formam orationis jam supra vidimus I, 448 *Heu! male tum mites defendit pampinus uvas.*

251 *si notas odor attulit auras*, exquisitiore ratione dictum, quam *odor allatus, est, si auræ odorem attulere*; modo teneas, *odorem* sic esse rem, quæ sensum olfactus excitet, emittendo corpuscula, quibus auræ ingravescunt. Convenit Horatianum Od. II, 8 f.: *tua ne retardet aura maritos.*—254 *flumina torquentia unda*, fluctu et impetu suo, *montes* fragmina, saxa ruentium montium.

255 Loca alia poëtarum congessere Guellius et Cerda. At prævivit poëtarum pater, Il. λ, 416: ν, 475: Hesiod. Scut. 386 sqq.—257 *durat*, indurat. Plin. VIII, 52 s. 78 *Sues feræ semel anno gignunt. Maribus in coitu plurima asperitas. Tum inter se dimicant, indurantes attritu arborum costas, lutoque se tergorantes.* conf. Aristot. Hist. Anim. VI, 17. Res satis nota.—*Sabellicus sus*, ex montibus Sabinis. Sic II, 167 *Sabella pubes* et apud Horat. *Sabelli ligones.*

258—263 Ad Leandri Hellespontum tranantis, ut Hero potiretur, audaciam respici, obvium est. Præter Musæi grammatici carmen et Ovidii Epistolam cf. Stat. VI, Theb. 542—547.—*serus*, sero tempore.—*nocte cæca*, qua cæcutimus, nihil cernimus, tenebricosa. νύχιον πλωτῆρα dixit Musæus.—*procellæ abruptæ*, h. abrumpentes se, ut *proruptus, præruptus*, præcipites, cum impetu ruentes. cf. ad Æn. III, 199.—261 *Porta tonat cœli*, h. e. cœlum, ab Ennio et Homero petitum esse, jam in Seneca Epist. 108 extr. legitur. Ratio inter plures inanes, quas afferunt Interpp., vera est illa, quod cœlo, Olympo, poëtæ tribuunt regiam, hinc etiam fores, limina, *portas*, cf. Homer. Il. ε, 749: θ, 393 sq.—262. 263. Nec cogitatio de luctu parentum, nec quod amata

Quid lynces Bacchi variæ, et genus acre luporum,
Atque canum? quid, quæ imbelles dant prœlia cervi?
Scilicet ante omnes furor est insignis equarum;
Et mentem Venus ipsa dedit, quo tempore Glauci
Potniades malis membra absumsere quadrigæ.
Illas ducit amor trans Gargara, transque sonantem
Ascanium; superant montes, et flumina tranant.
Continuoque, avidis ubi subdita flamma medullis,
Vere magis, quia vere calor redit ossibus, illæ
Ore omnes versæ in zephyrum stant rupibus altis,
Exceptantque leves auras; et sæpe sine ullis
Conjugiis vento gravidæ (mirabile dictu)
Saxa per et scopulos et depressas convalles
Diffugiunt, non, Eure, tuos, neque solis ad ortus,
In Boream Caurumque, aut unde nigerrimus Auster
Nascitur, et pluvio contristat frigore cœlum.
Hic demum, hippomanes vero quod nomine dicunt

puella ejus morti superstes esse nolet, eum retinet.—264 *maculosa lynx* Æn. I, 323; lectio alia codicum *quique*, quam Vossius recepit, ut mollior, placet. *H.* Accedit quod structura priorum 258. *quid juvenis*--264. *quid lynces*, (in qua verbum *agere* vel simile desideratur,) hanc postulare videtur mutationem. *W.*

266 Quid hæc omnia commemorem, cum omnium præsentissimum exemplum in equis ipsis sit? hinc est *scilicet* profecto, utique.—267 *mentem* pro indole dixit, ut tam furioso amore rapiantur. Fabula de *Glauco* vel ex Palæphato et Ovidio nota. Alebat ille equos *Potniis*, qui Bœotiæ vicus erat, non longe a Thebis, quibus Venus furorem immisit, ut ipsius domini membra dilaniarent, quoniam eos ab admissione arcebat. Diversas caussas alii memorant. Ποτνιάδες πῶλοι, Eurip. Phœn. 1140.—269 Solito more poëta pro quovis monte ac fluvio certum montem ac fluvium ponit.—*Gargara*, vertex quidam montis Idæ juxta Trojam, memoratus jam Ge. I, 103. *Ascanius lacus* Bithyniæ sub Olympum montem satis quidem notus; at hic fluvius ex eo exiens intelligendus; nam *sonantem* et equis transmittendum memorat. Meminerat autem ejus fluvii *Euphorion*, (v. Strabo XIV p. 999 C. D,) e quo non pauca mutuatum esse Virgilium suspicor.—274 Res vulgata, veteres credidisse, ἐξανεμοῦσθαι, vento gravidas reddi posse equas. Præter Cretam (v. Aristot. Hist. Anim. VI, 18,) in Lusitania circa Olissiponem (conf. Varron. R. R. II, 1. 19) favonio seu zephyro flante id potissimum contingere, existimatum est, quia æstuantes amore equas versus oceanum currentes zephyrum hiante ore excipere videbant. Vide in primis Colum. VI, 27, 3 sqq., ubi totus hic locus ascribitur. Res jam Homeri ætate nota. v. Il. π, 150. 151. Apud eundem ex Borea suscepti equi Il. υ, 222 sqq.—277—279 *non, Eure, tuos.* Cum ex zephyri afflatu conceperunt, diffugiunt et discursant in Boream Caurumque et Austrum, non autem ad ortum. Illustratur hoc Aristotelis verbis jam ab aliis laudatis: θέουσι δὲ οὔτε πρὸς ἕω, οὔτε πρὸς δυσμάς, ἀλλὰ πρὸς ἄρκτον ἢ νότον·—differt tantum philosophus a poëta in hoc, quod occidentem simul excludit.—*Caurus* seu *Corus* hic septemtrionalibus ventis adnumeratur; *flat ab occasu solstitiali et occidentali latere septentrionis, a Græcis dictus Argestes, ex frigidissimis et ipse*—Plin. XVIII, 34 s. 177.—279 *pluvium frigus*, quod *austro* tribuitur, molestias creat Intpp. Enimvero notum satis est, poëtico sermone *hiemem* et *frigus* simpliciter de pluvio tempore dici. Itaque et *frigidus auster* Ge. IV, 261, qui *humidus auster* Ge. I, 162.

280 *hippomanes*, humor, ex equæ, ubi Veneris stimulis incaluit, locis eliquatus, quo philtro usæ sunt veneficæ; vero *quod nomine dicunt*, proprie, quia scilicet eo nomine appellatur etiam caruncula nigra, fronti pulli recens editi innasci et ab equa enixa statim devorari credita: v. Plin. VIII, 42 s. 66, cf. Æn. IV, 515. 516;

Pastores, lentum destillat ab inguine virus,
Hippomanes, quod sæpe malæ legere novercæ,
Miscueruntque herbas et non innoxia verba.
Sed fugit interea, fugit irreparabile tempus,
Singula dum capti circumvectamur amore.
Hoc satis armentis; superat pars altera curæ,
Lanigeros agitare greges hirtasque capellas.
Hic labor; hinc laudem fortes sperate coloni.
Nec sum animi dubius, verbis ea vincere magnum
Quam sit, et angustis hunc addere rebus honorem;
Sed me Parnassi deserta per ardua dulcis
Raptat amor; juvat ire jugis, qua nulla priorum
Castaliam molli devertitur orbita clivo.
Nunc, veneranda Pales, magno nunc ore sonandum.
Incipiens stabulis edico in mollibus herbam
Carpere oves, dum mox frondosa reducitur æstas;

etiam herba aliqua Theocrit. II, 48. 49. Cum nostro loco cf. Tibull. II, 4, 58: Propert. IV, 5, 18. Respicit ad eum Plin. XXVIII, s. 80—282 *malæ*, impiæ, injustæ: supra Ge. II, 128 *sævæ*, ubi sequens versus legitur.—*verba* sunt carmina magica.

284 Transitus a cura armentorum ad curam ovium et caprarum—ad 403 Dum omnia hæc, inquit, de armentorum cura sigillatim pertractamus, singula perlustramus, capti harum rerum studio, *amore*. *H.*—*Circumvectamur*, translate; circa singula describendo vagamur. *S.* *agitare greges* proprie agere, pascere, hinc omnino curare. *H.* *agitare rem* est cogitare de re, rei operam dare. *agitare fenus* Tacit. Germ. c. 26.—*agitare greges* significat operam impendere cultui gregum describendo. *W.*—288 In hoc opera vestra posita esto; cura pecudum vobis in primis cordi sit.—*fortes* h. l. ornat —*H. Fortis*, de corporis robore usurpatur. Sic Plin. a. l. II. c. 38, *Animalia fortiora quibus sanguis crassior.* Et Virg. Geor. I, v. 65. *Tauri fortes. S.*—*laudem*, qualis boni ac prudentis patrisfamilias esse potest.

289—293 Satis quidem novi, quam difficile sit, hæc poëtica oratione commode eloqui, et res tam tenues pro dignitate carminis satis exornate commemorare. Sed studium hujus rei abripit me ad hoc carmen pertexendum, et inflammat me hæc ipsa cogitatio, quod in materia versor, a nullo adhuc e Romanis poëta tractata.—Ut pulchritudo carminis simul elucescat, ad vulgarem orationem singula revocabimus. Ita demum intelligere poëtam videri possumus. Ceterum manifestum est, poëtam hic vestigia pressisse Lucretii I, 921—929 et V, 98 sqq., hoc quidem loco inter alia: *Et quam difficile id mihi sit pervincere dictis, Ut fit, ubi insolitam rem adportes auribus ante* etc. Nostro autem hæc eadem sublegit Manil. III, 25—30 sqq. et locum respexit Plin. XIX, 4, s. 19. extr. —*honorem* h. l. pro ornatu, dignitate.—*molli clivo*, ut facilis ascensus et descensus sit. Respicit autem hic *avia Pieridum loca nullius ante Trita solo.*—*devertitur*, devertit se, deflectit, ducit ad Castalium fontem *Castaliam* κρήνην. trames nullus est, quo prior alius incesserit.

294 *veneranda Pales*, ut *sancta dea.* Videtur tamen ad religiones pertinere. Nam etiam *cana Pales*, apud Statium Theb. VI, 111: *grandæva Pales*, Nemes. Ecl. I, 68.—*magno ore sonandum* respectu vss. 289. 290, quod rebus tenuibus dignitatem addere constituit.

295 sqq. Primo loco per hiemem in stabulis tenendas et alendas esse oves docet, et (v. 200) capras. *Incipiens*, ἀρχόμενος, ut passim Græci, h. ac primum præcipio; aliis locis, *Principio*, *Continuo*; et v. 300 *Post hinc digressus*, h. deinde vero. Observes, et hæc facere, ut tenuitas carminis vitetur.—*stabula mollia* explicat v. 297. 298. De substernendæ autem frondis diligenti cura vide Caton. de R. R. c. 7, 7: Varron. II, 2, 7. 8: Colum. VII, 3. 8. Adde Calpurn. Ecl. V, 116 sq., locum e nostro adumbratum—*carpere herbam*, sc. in præsepi appositam, h. ali, (quæ au-

Et multa duram stipula filicumque maniplis
Sternere subter humum, glacies ne frigida lædat
Molle pecus, scabiemque ferat turpesque podagras.
Post hinc digressus jubeo frondentia capris
Arbuta sufficere, et fluvios præbere recentes:
Et stabula a ventis hiberno opponere soli
Ad medium conversa diem, quum frigidus olim
Jam cadit extremoque irrorat Aquarius anno.
Hæ quoque non cura nobis leviore tuendæ.
Nec minor usus erit; quamvis Milesia magno
Vellera mutentur, Tyrios incocta rubores.
Densior hinc suboles; hinc largi copia lactis:
Quam magis exhausto spumaverit ubere mulctra,
Læta magis pressis manabunt flumina mammis.

tem eæ herbæ seu pabula sint, v. apud Colum. VII, 3, 21. 22, et 4, 2; conf. Calpurn. Ecl. V, 98--103) *dum, mox frondosa reducitur æstas* non vernam tempus, quo educi possunt in prata tantum vicina et campos, sed æstatem memorat, cum cœli constantia ea est, ut in silvis sub dio agere possint. v. Calpurn. V, 41—52.—297 De *filice* v. ad Ge. II, 159. Substerni jubet *in humo stramina,* ut adversus gelu defendantur; pro hoc dixit: *substernere humum stipula. H. sternere* enim est etiam obtegere Æn. IX, 666. *sternitur omne solum telis. W.*—299 *turpem podagram.* Videtur *clarum* innuere, v. Colum. VII, 5, 11.; reddit autem pedes *turpes,* deformes tuberibus et nodis. *H.*—" Clavi quoque dupliciter infestant ovem, sive cum sublluvies atque intertrigo in ipso discrimine ungulæ nascitur, seu cum idem locus tuberculum habet, cujus media fere parte canino similis extat pilus, eique subest vermiculus." *S.*

300 Etiam caprarum cura est habenda; ac primum per hiemem. *Arbuta*—v. Ecl. III, 82,—*frondentia* pro *frondibus arbuti.* —302—304 Colum. VII. 3. 8 de ovibus: *humilia facere stabula—ut simul hieme calida sint*—ea poni debent contra medium diem: *namque id pecus, quamvis ex omnibus animalibus vestitissimum, frigoris tamen impatientissimum est:* et de capris VII, 6, 5 *huic pecudi nocet æstus, sed magis frigus.* Varro quidem de R. R. II, 2, 7 *stabula* (ovium) *loco idoneo ut sint, ne ventosa, quæ spectent magis ad orientem, quam ad meridianum tempus:* et de capris c. 3, 6. *stabulatur pecus melius, ad hibernos exortus si spectat, quod est alsiosum.* cf. Geopon. XVIII, 9. —*a ventis,* h. aversa a ventis, in primis aquilone. conf. inf. v. 318 *hiberno soli opponuntur* eo ipso, quod *sunt ad meridiem conversa.*—*cum*—*anno,* h. hiberno tempore. Aquarius occidit medio februario.—*extremo* autem *anno,* s. anni parte, si is a verno tempore initium habet, quo operis rustici nova fiunt exordia. *H.*—*Irrorat,* absolute ponitur; Sic Colum l. 11. c. 2. *interdum auster irrorat. S.*—306 Caprini generis cura non est negligenda, etsi ditiorem proventum ex ovibus esse negari nequit; est tamen etiam ex capris utilitas aliqua. *H.* Præferenda mihi esse videtur lectio optimorum librorum, grammaticorum auctoritate firmata: *Hæc—tuenda,* ut neutro capræ significentur. Similiter supra II, 47. de arboribus agens neutro usus est: *Sponte sua quæ se tollunt in luminis oras, infecunda quidem;* ubi, paucis interjectis, 53. 57. femininum recurrit.—Ceterum hunc versum ad priora trahendum esse arbitratus, plene post *tuend.* distinxi. Tum, *nec* est: *Et,* si curam iis justam impenderis, *non minor usus erit. W.*—*Milesiam lanam* memorat poëtarum more, quibus genus aliquod, et quidem præstantius fere, pro communi nomine ponendum est.—*magno mutentur,* permutentur, magno pretio emantur (melius expones: *vendantur,* Colum. 7, 9. *lactens porcus ære mutandus est. W.*) *vellera incocta Tyrios rubores,* pro incocta ruboribus, lanæ coquendo tinctæ purpureo colore.—308 cf. Geopon. XVIII, 9. cf. Colum. VII, 6, 7.—309 Quo magis—eo magis. *Quam magis—tam magis.* ut et Æn. VII, 787 788 v. h. l. Heins. Mox *flumina* de magna copia, res in poëtis obvia. *H.* Magnam lactis copiam præbere capras, significaturus, rationem eloquendi senten-

Nec minus interea barbas incanaque menta
Cinyphii tondent hirci sætasque comantes
Usum in castrorum, et miseris velamina nautis.
Pascuntur vero silvas et summa Lycæi,
Horrentesque rubos, et amantes ardua dumos:
Atque ipsæ memores redeunt in tecta, suosque
Ducunt, et gravido superant vix ubere limen.
Ergo omni studio glaciem ventosque nivales,
Quo minor est illis curæ mortalis egestas,
Avertes, victumque feres et virgea lætus
Pabula, nec tota claudes fœnilia bruma.
At vero, zephyris quum læta vocantibus æstas
In saltus utrumque gregem atque in pascua mittet,
Luciferi primo cum sidere frigida rura
Carpamus, dum mane novum, dum gramina canent,
Et ros in tenera pecori gratissimus herba.
Inde, ubi quarta sitim cœli collegerit hora,
Et cantu querulæ rumpent arbusta cicadæ,
Ad puteos aut alta greges ad stagna jubeto

tiam e vita communi petiisse videtur. *W.* —311—313 E Varrone R. R. II. 11, 11. conf. Geopon. XVIII, 9.—Versum 313 Columella recitat VII, 6, 2. cf. Calpurn. V. 67. 68: et locum expressit Silius III, 274—276—*tondent,* sc. homines, pastores, ut jam aliquoties vidimus. *tondent barbas —menta—sætasque hirci Cinyphii.*—*Cinyps,* fl. Libyæ, in ora nunc Tripolitana, exit in sinum Syrticum. Cur *hircus Cinyphius* lectus sit, vid. not. ad 306.; ut mox *Lycæus* pro quocumque monte, et v. 332. *quercus Jovis.* cf. 345. Ciliciorum autem ex hircinis villis usum respici, obvium est.—314 —321 Addit hoc: facilem esse rationem alendi capras.—*Pascuntur* seu depascuntur *silvas,* ut supra *prata* (v. ad 143) sc. *capræ* e v. 300, et 316 *ipsæ.*—316 Sponte redeunt, *suosque ducunt,* de fetibus cum Servio accipio, quos matres educunt ac reducunt.—318 Eo magis frigus, cujus impatientissimum est hoc pecus, ab eo arcere stude, et hanc ei operam impende *tanto magis, quo minus* illud in ceteris omnibus rebus cura humana indiget: *est egestas* (egent) *curæ mortalis.*—320 conf. Calpurn. V, 96 sqq. 110—115.—321 Et interdum etiam per hibernum tempus fœnum iis appones; *lætus* de studio, si quis facit quid libenter et promte.

322 Hæc quidem per hiemem: nunc gregum cura per æstivum tempus—384 Locus ornatus digressione de Nomadibus Libyæ 339 et de terris borealibus 349. Refer ad 295. 296. Æstate redeunte, oves et capræ in pascua educuntur. Cf. Calpurn. Ecloga elegantissima V, 16—23.—324 Sequentia e Varrone R. R. II, 2, 10 —12. Repetit versus Colum. VII, 2, 23; sententiam vero cum verbis Pallad. XII, 13, 4 sqq. imitatione expressit Calpurn. Ecl. V, 51—65.—*Carpamus rura,* viam ad rura, per rura; ut sup. 142: Alii: educamus greges, ut carpant herbas per rura.—326 Idem versus Ecl. VIII, 15. Imitatur Nemes. Ecl. I. 7, 8.—327 Palladius loco laudato §. 4: *Quarta hora calescente potus puri fluminis aut putei præbeatur, aut fontis.* In verbis *quarta hora cœli* adjectum est *cœli,* quia temporis mensuram e solis in cœlo decursu cognoscimus. Sic *cœli menses* Ge. I, 335: *cœli tempore* Ge. IV, 100. —*ubi hora collegerit sitim,* æstu tum succedente facta fuerit animantibus sitis. Horat. Carm. IV, 12, 13. *Adduxere sitim tempora, Virgili.*—*Hora quarta* autem nobis fere nona. Nam *in Italia quindecim* horas habet longissimus dies secundum Plin. II, 75. s. 77.—328 Præivit Hesiod. Ἔργ. 582. 583: Scut. Herc. 393—397.—*rumpent arbusta,* sollemne de magno clamore aut strepitu; cf. ad Ge. I, 49. Proprie rumpitur aër clamore per silvam; tum ipsa silva. *arbusta* vites jugatas.—*H.* Junge *curr. canal.*, ut Ge. I, 132. *rivis currentia vina. W.*

Currentem ilignis potare canalibus undam :
Æstibus at mediis umbrosam exquirere vallem,
Sicubi magna Jovis antiquo robore quercus
Ingentes tendat ramos, aut sicubi nigrum
Ilicibus crebris sacra nemus accubet umbra.
Tum tenues dare rursus aquas, et pascere rursus
Solis ad occasum, quum frigidus aëra vesper
Temperat, et saltus reficit jam roscida luna,
Litoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi.
Quid tibi pastores Libyæ, quid pascua versu
Prosequar, et raris habitata mapalia tectis ?
Sæpe diem noctemque, et totum ex ordine mensem
Pascitur itque pecus longa in deserta sine ullis
Hospitiis ; tantum campi jacet. Omnia secum
Armentarius Afer agit, tectumque, Laremque,
Armaque, Amyclæumque canem, Cressamque pharetram:
Non secus ac patriis acer Romanus in armis
Injusto sub fasce viam quum carpit, et hosti
Ante exspectatum positis stat in agmine castris.

334 *nemus accubet*, astet, in propinquo situm sit, in primis si in clivo sit, ut sup. v. 145: *saxea* procubet *umbra. H.*—Hypallage est ; pro, *sicubi sub nigro nemore jaceat umbra. S.*—335—338 Tum poti greges iterum educendi et pascendi usque ad serum vesperem. conf. Calpurn. V, 60 sq. et supra laudatos. *H. dare*, da, dabis. Infinitivus more Græcorum ad præcipiendum adhibitus est. *W.*—*tenues* simpliciter ornat, a natura *aquarum* petitum.—*reficit roscida luna*, h. ros cadens, dum luna lucet, noctu ; sed ascriptus vulgari opinione lunæ tamquam caussæ. Contra sideribus tribuitur ab aliis *Humor ille, quem serenis astra rorant noctibus*, Pervigil. Ven. 20. Ea ipsa de rore et nocturno humore observatio fecit haud dubie, ut Lunam Deam γόνιμον, almam rerum matrem, crederent.—*Litora resonant alcyonen*, h. alcyones cantum, memoratæ jam Ge. I, 398. 9.—*Acalanthis* pro eadem habetur cum *acanthide* seu *cardueli*, goldfinch.

339 sq.—383 In saltus et pascua educendos esse greges dixerat a v. 322. Dum poëta undique ornatum carmini et gratiam ex varietate quærit, ut ad hanc pascendarum ovium curam exemplo invitet, Afrorum nomadum morem memorat, qui per totam æstatem pecus in saltibus habent ; at contra 349. in septemtrionalibus plagis semper in stabulis pecus continetur.—340 *mapalia*, casæ seu tuguria cannis ferulisve confecta in coni seu furni aut carinæ speciem, sparsim solo fixa, seu plaustris imposita, *mobilia*, ut ex Sallustio Jug. 21 notum. Tum *m. raris tectis* dixit pro tectis mapalium raris, sparsis passim per agros, non in vicos collectis. conf. inf. Æn. I, 421—343 *Hospitia* suaviter certæ sedes ac domus, quo se recipiant.—344 Locum hunc imitatus Silius II, 441—445. Habuit etiam ante oculos Valer. Flacc. VI, 324—339.—345 *Amyclæum* (sup. v. 89) *canem*, et *Cressam*, s. Creticam, *pharetram* a præstantiore genere (v. ad v. 306) nominat. Alias de Nomadibus Afris talia memorari non possent. Ita hærent Intpp. in Horat III, 26, 10: III, 19, 8.

346 Agit secum omnia Numida, ut Romanus miles, cum armatus incedit : hoc est *Romanus in armis* ; adjectum *patriis*, pulchro epitheto, quod *patriam virtutem, disciplinam* in animum revocat.—347 *injusto sub fasce*, magno onere, ut Serv. jam explicuit. cf. ad Ge. I, 145., ubi *labor improbus*. Res est nota de Romano milite vel ex Cic. Tusc. Qu. II, 16., et laudatur Veget. I, 19. *Pondus quoque bajulare usque ad LX libras, et iter facere gradu militari* etc. cf. Intpp. ad Tacit. Germ. 30. —348 *Ante exspectatum hosti*, antequam hostis exspectet, h. subito, repente,—*stat in agmine*, astat agmine, ut *incedere, ire, sequi agmine*. Usitatiore modo diceres : *agmen stat*. Scilicet *agmen* ipse

At non, qua Scythiæ gentes Mæotiaque unda,
Turbidus et torquens flaventes Hister arenas,
Quaque redit medium Rhodope porrecta sub axem;
Illic clausa tenent stabulis armenta; neque ullæ
Aut herbæ campo apparent aut arbore frondes;
Sed jacet aggeribus niveis informis et alto
Terra gelu late, septemque assurgit in ulnas:
Semper hiems, semper spirantes frigora Cauri.
Tum Sol pallentes haud umquam discutit umbras,
Nec quum invectus equis altum petit æthera; nec quum
Præcipitem oceani rubro lavit æquore currum.
Concrescunt subitæ currenti in flumine crustæ,
Undaque jam tergo ferratos sustinet orbes,
Puppibus illa prius, patulis nunc hospita plaustris:
Æraque dissiliunt vulgo, vestesque rigescunt
Indutæ, cæduntque securibus humida vina,

exercitus, dum incedit.—*positis castris*, dum interea celeriter castra ponuntur. Nam cum agmen hosti se ostendit, a tergo vallum fit.

349 *At non* ita pascitur itque pecus etc. Debet itaque major distinctio poni in fine versus 351.—350 *turbidus* torquendo, dum torquet.—351 *redit porrecta* pro: *it, procedit, est porrecta*, accipies. Vulgaris ratio erat *sita est, jacet* Scythia, etc; sed ut *flectit se* de montibus dicimus, sic *redit* pro hoc ipso ponere potuit: Similiter *vergit, tendit* mons ad septentrionem. Ceterum poëta e more latius septentrionem declarat per Thraciam, quæ saltem a meridie finem illius constituere videri potest. Quam alte assurgeret septentrio versus polum arcticum, ignoravit antiquitas; partim fabulis obscuravit variis et incertis. Ergo *sub axem*, sub polum, non ex geographica ratione poni, patet per se.—354 *Sed jacet terra late informis aggeribus niveis et alto gelu, septemque in ulnas* ea *assurgit* sc. his ipsis aggeribus nivis et alto gelu seu glacie. Poëtica ratione extulit, quod vulgare erat: *nix*, qua terra obducta est, *assurgit in septem ulnas*.—356 *Semper hiems et cauri*, et quæ sequuntur, de remotioribus versus septentrionem plagis vera sunt, etsi ad miraculum aucta, non de iis, quas v. 349. 350. posuerat. Sed poëtæ hæc annumerant, non appendunt: hoc est, paullo crassius id, quod volunt, declarant, quoties rationem ac delectationem affert rei novitas vel magnitudo. Nec eo descendere necesse est, ut dicas Thraciæ oras olim graviore hieme laborasse: quod sane verum esse et ipse arbitror, sed in poëta subtilitate tali melius caremus.—357 Conf. illa Horat. Carm. I, 22, 17 sq. *Pone me pigris* etc. *H.* *tum* in descriptionibus ad res connectendas usurpatur, vid. Tibull. I, 3, 71. *W.*—*umbræ* sunt nebulæ et caliginosum etiam interdiu cœlum per majorem anni partem. Tres hi versus ex Homero versi Odyss. λ, 15—19. cf. Tibull. IV, 1, 65 sq.: Valer. Flacc. III, 399: Ovid. Met. XI. 592.—358 *invectus equis*, curru, ut Homer. ἵπποις pro ἅρμασι.—359 *rubro—æquore* non proprio vocabulo, sed ornante pro rubescente a sole, igneo.—360 *Mollesque luti concrescere crustas* dixisse ante eum Lucretium VI, 626. notant Intpp. Idem *ferratos rotarum orbes* VI, 550. *H.* Juvat conferre Plinium Paneg. c. 12. poëtice, non *dure*, dicentem: *Danubius—duratus glacie ingentia tergo bella transportat.* *W.* 363. ut Ge. IV, 135. 136. *saxa gelu* rumpuntur. De æreis vasis e gelu ruptis fuit fama ex Eratosthene ap. Strabon. II, p. 126 (74).—364 *humida vina* h. alias fluida. Non itaque otiosum epitheton, ut apud Quinctil. Inst. VIII, 6, 40. Locum expressisse videtur Ovid. Trist. III, 10, 23, 24.—Vini usum in terris, quæ cerevisia utebantur 379., non satis commode memorasse Maronem, alii viderunt. *lacunæ* pro lacubus ac stagnis. *H.* Sed post *flumina concreta glacie* 360. quis scire laborat, an et *stagna* frigus sentiant? præsertim loco tam frigido, ubi de vi frigoris in *æra* et *vina* agitur. Mihi verba *cæduntque—vina* versu sequenti plenius exponi—quam explanandi rationem non respuit Ge. III, 160, 161.—

Et totæ solidam in glaciem vertere lacunæ,
Stiriaque impexis induruit horrida barbis.
Interea toto non secius aëre ninguit;
Intereunt pecudes, stant circumfusa pruinis
Corpora magna boum, confertoque agmine cervi
Torpent mole nova, et summis vix cornibus exstant.
Hos non immissis canibus, non cassibus ullis,
Puniceæve agitant pavidos formidine pinnæ;
Sed frustra oppositum trudentes pectore montem
Comminus obtruncant ferro, graviterque rudentes
Cædunt, et magno læti clamore reportant.
Ipsi in defossis specubus secura sub alta
Otia agunt terra, congestaque robora totasque
Advolvere focis ulmos, ignique dedere.
Hic noctem ludo ducunt, et pocula læti
Fermento atque acidis imitantur vitea sorbis.
Talis Hyperboreo Septem subjecta trioni
Gens effrena virum Rhipæo tunditur Euro,
Et pecudum fulvis velatur corpora sætis.

et *lacunæ* pro *lagenæ* accipiendum, vel, si mavis, ita scribendum esse videtur. Verba *lagena, laguna, lacuna* ex una origine derivanda, eorumque significationes et scripturam confusam esse, notavit eruditissimus Latinitate Forcellini sub v. *lagena*. *W.*—365 *vertere* se, verti solent.—367. *non secius*, non minus, atque ante. cf. Ge. II, 277. *H.*—*non secius*, non minus, οὐδὲν ἧττον; h. e. dum cuncta glacie astricta sunt non minus interea nix cadit. *S. toto aëre ninguit*, est totus aër nive cadente repletus. Diversum est *nix aëre cadit*. *W.* Mox *pruinis* pro nivibus. Videtur poëta h. l. certasse cum Homero Il. μ, 278—286. præclaro loco.—368 Accipe de repentinis nivibus per eos quoque dies, quibus pecudes stabulis emissæ pascuntur.—370 *mole nova*, insolenti, n. nivis. eadem mox 373 *mons*. *H.*—371. *Agitare*, pellere, persequi. *S.*—372 *formidinem* hic funiculum illum venatorum, plumis intextum, esse, quo cervi territi in retia aguntur, obvium est. cf. Æn. XII, 750. IV, 121.

376 Vita populorum borealium declarata per ea, quæ de Thracibus et Sarmatis narrari solebant, partim etiam de Germanis; communia etiamnum moribus Mogolorum et Tartarorum. *defossos specus* pro fossis dixit, ut in Cul. 273 *defossas domos* pro subterraneis. *defodere* est proprie alte fodere, mox et fodiendo aliquid condere.—*advolvere* pro advolvunt, aoristo.—379 *noctem* appellat noctes longæ hiemis per majorem anni partem continuatæ. conf. v. 357. 358.—380 *pocula vitea*, vinum, *imitantur fermento*, hordeo seu frumento fermentato, h. cerevisia, *atque sorbis*. Hoc quidem vinum nullo Romanis usu frequentatum; nam ejus ne mentionem quidem faciunt R. R. antiqui auctores; et Pallad. II, 15, 4. *Item ex sorbis maturis, sicut ex piris, vinum fieri* traditur, *et acetum*. Memorat tamen Plinius inter reliqua vini fictitii genera XIV, 16 s. 19, 3. *H. Sorbis*, sorbum, fructus sorbi arboris, angl. sorb, service-berry, sorb-apple. *S.*—381. 2. 3. Ita agunt gentes boreales. *Septemtrio* seu *septem triones*, h. boves, quasi *teriones* a terendo dicti (v. Varron. L. L. VI, 4 et Gell. II, 21.), sidus, antiquis Græcis ἅμαξα appellatum, quia sub plaustri specie septem versus polum arcticum stellas repræsentabant; ut fortasse *septemtrio* sit *septem* stellarum *terio* seu currus. in plaustri locum mox Ursa major et minor, aut altera certe (Hom. Odyss. ε, 273) successit, v. Arat. Phænom. 27. et cf. Æn. I, 744. *H.*—381 *Septem subjecta trioni*, pro *septemtrioni subjecta*; in hoc Tmesis est. *S.*—382 *Gens effrenorum virorum*, vulgari ratione, h. immanium, ferorum.—*Eurum* et hic pro quocumque vento dixit, eumque *Rhipæum* dixit a *montibus Rhipæis*, qui ab oriente Scythiæ positi videri possunt, etsi de eorum situ variat fama. *H. Eurum* proprie dixit,

Si tibi lanitium curæ; primum aspera silva
Lappæque tribulique absint; fuge pabula læta;
Continuoque greges villis lege mollibus albos.
Illum autem, quamvis aries sit candidus ipse,
Nigra subest udo tantum cui lingua palato,
Rejice, ne maculis infuscet vellera pullis
Nascentum, plenoque alium circumspice campo.
Munere sic niveo lanæ, si credere dignum est,
Pan, deus Arcadiæ, captam te, Luna, fefellit,
In nemora alta vocans; nec tu aspernata vocantem.
At, cui lactis amor, cytisum lotosque frequentes
Ipse manu salsasque ferat præsepibus herbas.
Hinc et amant fluvios magis, ac magis ubera tendunt,
Et salis occultum referunt in lacte saporem.
Multi jam excretos prohibent a matribus hædos,
Primaque ferratis præfigunt ora capistris.
Quod surgente die mulsere horisque diurnis,
Nocte premunt; quod jam tenebris et sole cadente,
Sub lucem exportans calathis adit oppida pastor;
Aut parco sale contingunt, hiemique reponunt.

ventum septemtrionalibus regionibus infestissimum, δυσαέα. *W.*

384 sqq. Præcepta sequuntur super lanarum studio usque ad 393. vid. Colum. VII, 3, 9. 4, 4. De *lappis* et *tribulis* Ge. I, 153.—385 *fuge pabula læta.* Hoc poëta a conterraneis suis habet. Colum. VII. 2, 3. *pretiosiores lanæ habentur—quæ circa Parmam et Mutinam* macris *stabulantur campis;* quamquam ibi nomen locorum proprium esse volunt.—386—389 Ita omnes auctores R. R. post Democritum: Geopon. XVIII, 6. v. Varron. R. R. II, 2, 4: Colum. VII, 2, 6. 3, 1: Pallad VIII, 4, 2: Plin. VIII, 47 s. 72: Aristot. Hist. Anim. VI, 13. cf. Calpurn. Ecl. II, 36 sqq. —390 pro vulgari: Alium circumspice e grege.

391 Fabula e Nicandro sumta, qui Georgica et ipse scripserat. v. Macrob. Saturn. V, 22. Pan in arietem mutatus, nivei velleris pulchritudine Lunam in nemorum recessus pellexerat.—*munere* lanæ niveæ, h. pretio; *munus* appellare potest poëta simpliciter id, quo inducimus et fallimus alterum.

394—403 Nunc de lactis studio. E Varrone II, 2, 19. cf. Pallad. XII, 13, 8: Geopon. XVII, 12 et 19. De *loto*, herba, quæ et *melilotus*, vid. ad Ge. II, 84. *H. salsas herbas* interpretatur H. Vossius herbas sale mixtas, conferens Arist. Hist. Anim. VIII, 10. *W.*—396 *tendunt* (s. distendunt, distentant, ut alibi v. c. Ecl. IX, 31) *ubera* lacte. Nam pinguescunt oves potissimum ex potu. Notavit jam Aristoteles Histor. Anim. VIII, 10.—398 Ut lactis majorem copiam habeant, multi hædos non submittunt capellæ, sed statim a matre depellunt sobolem (et v. c. vendunt, mactant etc.)—*jam* accipio pro porro. *Multi* (eadem orationis forma Ge. I. 225. cf. 193) *prohibent hædos a matribus* et *excernunt*, seu secernunt, amovent, hinc ornate *prohibent excretos.* Servius *excretos* interpretatur validiores, duxitque adeo ab *excrescere*, quod sequuntur alii, de ratione grammatica et auctoritate parum solliciti. Potest tamen res analogia defendi. Usitatum enim est *cretus* a crescere; esse igitur debuit cresco, active dictum, facio nasci, *cretus*, natus. (Significationem *facio nasci* cave comminiscaris. Recorderis modo participiorum *potus, pransus, cœnatus. W.*) Inde *concretus*, et *excretus*; dicta ut *adultus* ab adolescere, aut potius ab adolere, augere: de quo disputatum est ad Ecl. VIII, 65.—*Capistra* περιστομίον genus aculeis insertis, quod non quidem os obturet, sed, si uberibus os admoveant, matrem pungat, eamque recalcitrare faciat.—401 *Nocte premunt* h. e. inde figurant caseum; quod autem lac vesperi mulsere, aut mane in urbem vendendum mittunt, aut caseum inde faciunt, et quidem compactum et durabilem, ut contra priore loco v. 401 de caseo, qui recens consumitur, loqui videtur. Sic satis expedita res videtur.—403 *parco sale*, quia

Nec tibi cura canum fuerit postrema, sed una
Veloces Spartæ catulos acremque Molossum
Pasce sero pingui. Numquam custodibus illis
Nocturnum stabulis furem incursusque luporum,
Aut impacatos a tergo horrebis Hiberos.
Sæpe etiam cursu timidos agitabis onagros,
Et canibus leporem, canibus venabere damas:
Sæpe volutabris pulsos silvestribus apros
Latratu turbabis agens, montesque per altos
Ingentem clamore premes ad retia cervum.
Disce et odoratam stabulis accendere cedrum,
Galbaneoque agitare graves nidore chelydros.
Sæpe sub immotis præsepibus aut mala tactu
Vipera delituit, cœlumque exterrita fugit;
Aut tecto assuetus coluber succedere et umbræ,
Pestis acerba boum, pecorique aspergere virus,

et nimio sale imbui potest. cf. Colum. VII, 8, 5: ibid. §. 4. *caseus cursus torrido sale contingitur.* Exportant *calathis* vimineis, vitilibus: Copa 16.

404 Nunc de cura canum ad 413. Hesiodus præiverat Ἐργ. 604. 605. proximo loco Varro II, 9. adde Col. VII, 12. Plin. VIII, 41 s. 61 sq.—405 *Spartæi canes* (qui v. 345 *Amyclæi*) *veloces*, in primis sagacitate et odoratu præstantes, venationi, *Molossi* autem ex Epiro cum venationi tum gregum curæ adhiberi soliti.—406 *Pasce sero pingui.* Expressit h. l. Nemes. Cyneg. 159: Gratius Cyneg. 307.—*H.* 407 *stabulis furem horrebis*, ut Juven. VI, 17, composuit *timere furem pomis.* *W.* 408 Eodem, quem sæpe jam vidimus, poëtarum more communi, pro quocumque abigeo et prædone (qui Hesiodo ἡμερόκοιτος ἀνὴρ l. c.) *Iberum* posuit, quia ea gens rapinis et prædationibus infamis, in primis cum nondum satis perdomita esset; hinc *impacatos Iberos* appellat. cf. Varronem de R. R. I, 16, 2. cf. L. 1. ff. de *abigeis.*—*a tergo* pro in vicinia habitantibus dixit.—409 *Onagros*, ferum asinorum genus, Phrygiæ et Lycaoniæ, Arabiæ, ut nunc Syriæ, nec non Africæ cum assignent veteres (v. Varron. R. R. II, 6, 3: Plin. VIII, 44 s. 66), nemo in Italiæ silvis esse memorat. Itaque poëtico more, cum omnino feram, quæ canibus agitari posset, nominare vellet, certum quoddam genus, utque oratio doctior esset, minus notum posuit. Sic supra *uros*, sic *cervos* alibi.—412 *agens*, urgens, ad ornatum adjectum, ut alibi: Æn. I, 191. *et omnem Miscet agens telis nemora inter frondea turbam* et IV, 70 *cerva, quam fixit pastor agens telis.*—Mox 413 *premere* premendo, urgendo, instando ad retia agere.

414—439 Præcepta de cavendis noxiis animantibus. Vide Colum. VII, 4, 6: Geopon. XVIII, 2. Ante oculos poëta habuit Nicandri Theriac. 35. 51—53. Nostri vestigia pressit Calpurn. Ecl. V, 86 sqq. De *cedro*, fortasse junipero oxycedro, v. ad Ge. II, 443.—415 Plin. XI, 25. s. 56. *Dat et galbanum* (succum viscidum) *Syria in eodem Amano monte e ferula* (de qua v. ad Ecl. X, 25). *Sincerum si uratur, fugat nidore serpentes.* Ejusdem *ferulæ* etiam radix adversus morsus serpentum adhibebatur. v. Samonicum de Medicina 846.—*H.* Galbanum, ferulæ succus inspissatus. *S.*—*Chelydrus*, nomen est serpentis venenosi amphibii, cute prædura instar testudinis qui sic vocatur a χέλυς testudo, et ὕδωρ aqua, vel, ut alii doceant, a χέλυς et δρῦς quercus quia circa quercuum radices libenter degat. *S.*—*graves chelydros* dixit, (ut inf. 451, *elleboros graves*, graveolentes, ex ipsa natura) quia sunt fetore intolerabili quasi putris ulceris v. Nicand. Theriac. 411 sqq. (p. 27 ed. Gorr.)—416 De *vipera*, quia vivos parit, v. Plin. X, 62 s. 82.—*mala tactu*, noxia, si tangatur.—*cœlum fugit*, h. lucem, stratis motis admissam. Colum. VII, 4, 6 *Stabula vero frequenter everrenda et purganda—nec tantum cœno aut stercore, sed exitiosis quoque serpentibus tecta liberentur.* Adjicitur locus nostri poëtæ. *fugit*, *fovit*, ex more, aoristi forma.—418 *Coluber* quod serpentis genus sit, satis constitutum nondum vidi. Videtur h. l. pro quocumque serpente dici nec tamen ex mitiore et domestico genere, quia solet *pecori virus aspergere*; Æn. II, 471

Fovit humum. Cape saxa manu, cape robora, pastor,
Tollentemque minas et sibila colla tumentem
Dejice: jamque fuga timidum caput abdidit alte,
Quum medii nexus extremæque agmina caudæ
Solvuntur, tardosque trahit sinus ultimus orbes.
Est etiam ille malus Calabris in saltibus anguis,
Squamea convolvens, sublato pectore, terga,
Atque notis longam maculosus grandibus alvum,
Qui, dum amnes ulli rumpuntur fontibus, et dum
Vere madent udo terræ ac pluvialibus austris,
Stagna colit, ripisque habitans, hic piscibus atram
Improbus ingluviem ranisque loquacibus explet:
Postquam exusta palus, terræque ardore dehiscunt,
Exilit in siccum, et flammantia lumina torquens
Sævit agris, asperque siti atque exterritus æstu.
Ne mihi tum molles sub divo carpere somnos,
Neu dorso nemoris libeat jacuisse per herbas,
Quum positis novus exuviis nitidusque juventa
Volvitur, aut catulos tectis aut ova relinquens,

mala gramina pastus coluber est.—420 *Fovit humum.* Magis explicite Ge. IV, 42. 43. *effossis latebris sub terra fovere larem. Fovet locum is*, qui multum et assidue in eo moratur; sic *castra fovere* Æn. IX, 57. et sic *fovere latebras in humo;* hinc magis poëtice *fovere humum.* Mox *Cape saxa.* Ita pugnantem inducit pastorem in Culice 155 sqq. et 190.—421 *colla sibila*, quæ sibilum edunt.—*tumentem*, ex Nicandro Theriac. 179. 180 cf. eund. v. 21.—*dejice*, quia *tollentem minas*, h. sublato pectore et capite minantem. Variavit versum poëta Æn. II, 381.—422 *caput abdidit alte*, in terræ latebras sese proripiens; tamen vel sic feriri potest parte sui extrema.—423. 424 ornati versus. nexus, *orbes*, ut κύκλος, proprie de serpentibus.—*extremæ agmina caudæ*, præclare ad magnitudinem.

425 De *chersydro* seu *dryino* et *dryina* agit. Est et hic ex hydrorum genere, forma similis fere aspidi chersææ parvæ. Versus de eo Nicandri Theriac. 359. sqq., quos expressit Virgilius. Videtur de eodem in Culice agi; nescio an et inf. IV, 458. 9. Respexit locum Statius Theb. V, 520 sqq.—426 *sublato pectore*, erecto: ut ad v. 421. Idem versus est Æn. II, 474. —428 *rumpuntur fontibus*, rumpunt se, erumpunt, *prorumpunt se.* v. Ge. IV, 368. Mox 430 *hic*, in ripis, abundat.—431 *ingluviem* improprie dixit pro ventre, ut jam Servius; nam proprie est πρόλοβος, ut in avibus, primum in gutture cibi receptaculum. Laudatur Aristot. Histor. Anim. II, c. 17. Silius hæc imitatus lib. VI, 155 —158.—*atram* autem dixit, h. funestam, exitiosam, luctuosam.—*Improbus*, immodice avidus, vorax. vid. Ge. I, 119.—432 Hæc plane e Nicandro l. l.—434 *Sævit agris*, gravius, quam serpit, incedit per agros. Nicander dixerat v. 371. νέμεται διψήρεας ὄγμους, incedit per *siccos agros.*—*exterritus*, interpretibus negotium fecit, cum *æstu* junctum. Simplicissimum utique est, ut *furens, insanus*, exponatur, cf. Nicandrum Ther. 371. 417.—*asper siti*, exasperatus, furens sitis impatientia. Videtur reddere voluisse Græcorum Δίψῃ καρχαλέος, ut Iliad. φ, 541.

435 Videtur pastoris in Culice memor esse. *Ne mihi tum*, de forma v. ad Ge. I, 456. Hic autem alium Nicandri locum ante oculos habuit, Theriac. 28—34 et 137. 8.—436 *dorsum* proprie est montium; hinc, si montes silvis consiti, etiam silvarum, nemorum. Horat. Sat. II, 6, 91. *Prærupti nemoris—dorso.*—438 aut *catulos* aut *ova*, cum alia serpentum genera sint vivipara, alia ovipara. Melius Cerda: "aut ova, aut catulos jam ovis exclusos." Ceterum erunt, qui ad unum tempus hæc, *ponere exuvias* et *catulos aut ova relinquere*, referri velint. At enim serpentes fetum conceptum Augusto mense edere, spolium autem hieme depulsa, qua sub humo latue-

Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Morborum quoque te causas et signa docebo.
Turpis oves tentat scabies, ubi frigidus imber
Altius ad vivum persedit et horrida cano
Bruma gelu; vel quum tonsis illotus adhæsit
Sudor, et hirsuti secuerunt corpora vepres.
Dulcibus idcirco fluviis pecus omne magistri
Perfundunt, udisque aries in gurgite villis
Mersatur, missusque secundo defluit amni;
Aut tonsum tristi contingunt corpus amurca,
Et spumas miscent argenti, vivaque sulfura,
Idæasque pices, et pingues unguine ceras,
Scillamque, elleborosque graves, nigrumque bitumen.
Non tamen ulla magis præsens fortuna laborum est,
Quam si quis ferro potuit rescindere summum
Ulceris os. Alitur vitium vivitque tegendo,
Dum medicas adhibere manus ad vulnera pastor
Abnegat, aut meliora deos sedet omina poscens.
Quin etiam, ima dolor balantum lapsus ad ossa
Quum furit, atque artus depascitur arida febris,
Profuit incensos æstus avertere, et inter

rant, incalescente sole, interdum tamen et auctumno, exuere, memorat Arist. Hist. Anim. V. extr. VIII, 15. al. 17. Itaque statuere malim, diversas causas et diversa tempora esse intelligenda: *quum volvitur* (aut) *novus exuviis positis, aut relinquens catulos aut* (relinq.) *ora.*—439. *arduus ad solem*, erectus ad cœlum, sed cum dilectu *ad solem*, cujus calore recreatur. Junctura est: *volvitur*, volvit se, et *micat*. Vulgari ratione *micat lingua*, dum celeriter movetur, vibratur; doctius, *serpens micat linguis* in *ore*. (Ex hac constructione defendas Ge. I. 430. *Si virgineum suffuderit ore ruborem*, quamquam alia ibi est significatio vocis *ore*. Lectio *ora* h. l. vix placere potest. *W.*)

440 De morbis ovium. Ex Varrone R. R. II, 1, 21.—441. Vide Colum. VII, 5, 5, ubi ad h. l. provocatur. *H.*—441 *Tentat*, afficit, infestat. *S.*—442 *persedit*, pervenit, penetravit, cf. Lucret VI, 1121.—444 v. Calpurn. Ecl. V, 74 sqq.—445 E Varrone II, 1, 23. hinc sup. I, 272 *balantum gregem fluvio mersare salubri.*—448—451 Cf. Varron. II, 11, 7: Colum. VII, 4, 7. 5, 7: Geoponic. XVIII, 8 et 15. Compara etiam Gratii Cyneg. 415. 416.—*tristi*, amara, ut sæpe. Sic *tristis lupinus*, Ge. I, 75.—*spuma argenti*, n. defervescentis, dum coquitur. *H.*—*spuma argenti*, Litharge of silver. *S.*—Locus de ea classicus apud Plin. XXXIII, 6 s. 35.—*pix Idæa*, præstantius genus; intellige autem liquidam, (Tar. *S.*) ex Plin. XXIV, 7 s. 24.—*scilla*, cepe marinum.—*elleboros graves*, a gravi odore. *album* autem genus h. l. spectari, viderunt jam alii ex Colum. VII, 5, 7.—452 Excitat versus Colum. VII, 5, 10. Habuit ante oculos Gratius Cyneg. 360 sqq.: Calpurn. V. 75 sqq.—*Labores* possint esse ea, quæ medendo morbo parantur; sed usu loquendi *labor*, *labores*, dictum de ipso malo, morbo; cujus nulla medela, *nulla fortuna, magis præsens est*, quam si ulcus aperiatur.—*fortuna* pro remedio, quatenus effectus remedii est seu fortunæ obnoxius; uti *fortuna* sollenni modo pro successu et eventu dicitur. Alio modo dictum est Æn. VII, 559 *si qua super fortuna laborum est*, casus fortunæ.—451 *vitium*, ulcus, sanies.—*tegendo*, dum tegitur. Mox eadem ulcera *vulnera*. Est autem versus adumbratus e Lucret. IV, 1062. *Ulcus enim vivescit et inveterascit alendo.*—456 *meliora omina*, pro consequenti, auxilium deorum.

457 *dolor*, morbus, exulceratio.—*depascitur*, νέμεται, absumit, ut Græcorum poëtarum γυιοβόρος πυρετός.—459 *incensos æstus*,

Ima ferire pedis salientem sanguine venam,
Bisaltæ quo more solent, acerque Gelonus,
Quum fugit in Rhodopen, atque in deserta Getarum,
Et lac concretum cum sanguine potat equino.
Quam procul aut molli succedere sæpius umbræ
Videris, aut summas carpentem ignavius herbas,
Extremamque sequi, aut medio procumbere campo
Pascentem, et seræ solam decedere nocti;
Continuo culpam ferro compesce, prius quam
Dira per incautum serpant contagia vulgus.
Non tam creber agens hiemem ruit æquore turbo,
Quam multæ pecudum pestes; nec singula morbi
Corpora corripiunt, sed tota æstiva repente,
Spemque gregemque simul, cunctamque ab origine gentem.
Tum sciat, aërias Alpes et Norica si quis
Castella in tumulis, et Iapydis arva Timavi,
Nunc quoque post tanto videat, desertaque regna

vulgarius *fervidos.*—Tum *profuit,* prodest. —461 *Bisaltæ* Thraces, cis Strymonem in Macedoniæ oris habitantes, alii etiam ultra Strymonem. *Geloni* ad Borysthenem, vid. ad Ge. II, 115.—462 *Quum fugit,* simpl. migrat, ut apud Horatium, et a Borysthene inde per Getarum deserta, cis et ultra Istri ostia, descendit in Thraciam et ad Rhodopen. Lactis equini usus in his aliisque populis notus est.

464—469 De lue pecudum. Signa pecoris febri pestilenti tentati enumerat: *Quam videris* etc. ad 467.—464 *molli umbræ* pro gratæ. Permutantur enim nomina et attributa sensuum poëtico usu. *Umbræ teneræ* sunt ap. Propert. I, 18. 21.—467 *seræ decedere nocti,* v. Ecl. VIII, 88. exquisitius ac *sera nocte;* uti adventanti aut accedenti de via decedimus, 468. *Continuo culp.* eam statim occide—*culpam,* h. e. causam morbi, vitium, *ἄτην compesce,* coerce, ne latius serpat, *ferro;* Gratius Cyneg. 410.

470. 471 Infirmum et variis morbis obnoxium pecus ovillum. Conferri potest Varro II, 3, 5. 8: Colum. VII, 5: Geopon. XVIII, 9: Gratius Cyneg. 479 sqq. *turbo agens hiemem,* procellas, imbres; non tam *creber,* crebro, *ruit,* h. non tam crebri ac frequentes turbines in mari exoriuntur. Similis locus Ge. IV, 80. 81. Placet admodum lectio altera codicum *æquora,* cf. Æn. I, 84.—*pestes,* morbi.—*æstiva,* ut v. 64 *pecuaria,* pro gregibus.—473 *Spemque gregemque,* "agnos cum matribus:" Servius.

474 *Tum sciat* aliquis, morbis totos greges abripi. Sequitur locus de peste auctumnali armentorum ac gregum celeberrimus, adumbratus e Lucret. VI, 1136 sqq. Cf. Hippocrat. Epidem. III, sect. 3. (etsi hæc non pestis proprie dicta, sed lues) Thucyd. II, 47 sqq.; tum, qui omnes Maronem æmulati sunt, ornatus varietate mirabili, affectibus tamen movendis multo inferiores, Ovid. Met. VII, 518 sqq.: Silium XIV, 581 sqq.: Lucan. VI, 80 sqq.: Senecam Œdip. 35 sqq. Add. Æn. III, 137 sqq. Comparationis hujus gustum dare potest Scaliger lib. V. Poëtices c. 11. Hic quidem mireris, quid interpretes adduxerit, ut, post Servium, hanc pestem eandem cum illa, quæ Peloponnesio bello ineunte Atticam invasit, esse existimarent; quæ res novo errori locum dedit, ut omnia utrique morbo inter homines et bestias communia esse vellent. Respexit haud dubie poëta similem aliquam calamitatem, tum quidem satis notam, quæ aliquo tempore ante maxime afflixerat Noricum, h. terras, quas nunc episcopatus Salzburgicus, magna Austriæ pars cum Stiria et Carinthia, occupat.—*aërias* Alpes vocat, perpetuo montium epitheto.—*Norica castella in tumulis* non esse possunt loca munita; nam agitur de armentis et gregibus: sed habitationes in locis editis, adeoque villæ, vici, in montibus. *H.* Montani in *castellis* habitabant, ut Alpium incolæ, secundum Liv. 21, 33. *W.*—475 *Timavum,* fluvium in oris Venetorum, a vicinis *Iapydibus,* Illyrici populo, appellavit. v. ad Ecl. VIII, 6.—476 *regna pastorum,* agros, notum vel ex Ecl.

Pastorum, et longe saltus lateque vacantes.
  Hic quondam morbo cœli miseranda coorta est
Tempestas, totoque auctumni incanduit æstu,
Et genus omne neci pecudum dedit, omne ferarum;
Corrupitque lacus; infecit pabula tabo.
Nec via mortis erat simplex; sed, ubi ignea venis
Omnibus acta sitis miseros adduxerat artus,
Rursus abundabat fluidus liquor, omniaque in se
Ossa minutatim morbo collapsa trahebat.
Sæpe in honore deum medio stans hostia ad aram,
Lanea dum nivea circumdatur infula vitta,
Inter cunctantes cecidit moribunda ministros.
Aut si quam ferro mactaverat ante sacerdos,
Inde neque impositis ardent altaria fibris,
Nec responsa potest consultus reddere vates;
Ac vix suppositi tinguntur sanguine cultri,
Summaque jejuna sanie infuscatur arena.
Hinc lætis vituli vulgo moriuntur in herbis,
Et dulces animas plena ad præsepia reddunt.
Hinc canibus blandis rabies venit, et quatit ægros

I, 70.—*post tanto*, tanto tempore post. Pro saltibus et pascuis dixit ornate *castella in tumulis, arva, regna, saltus.*

478 *morbo cœli*, vitio aëris. cf. Æn. III, 137.—9.—*H.*—*Tempestas* h. l. pestilentia; sed cf. Val. Max. Lib. I. c. 8. § 11. *S.*—*totoque auctumni incanduit æstu*, non tam exarsit, ortus est, aut duravit toto auctumno, sed aër inflammatus est tota æstus auctumnalis vi. Solet enim æstus auctumni in primis gravis et intolerandus esse et morbos gignere.—481 Ordinem, inquit Servius, secutus est, quem et Lucret. tenuit VI, 1094 sqq. et Sallustius: primo aërem, inde aquam, post pabula esse corrupta.—*tabo*, veneno, miasmate aëris. cf. Lucret. VI, 1123. 1124.—482 *Nec via mortis erat simplex*; varii morbi exitus, variique mortis modi, quales mox nonnulli enumerantur: 483 sqq.: 494 sqq.—accepere alii sic, ut mors non sit levis, sed cum cruciatibus conjuncta. Sane *mors simplex* dicitur, quæ nullis tormentis geminatur, ut in loco e Sueton. Cæs. 84. a Burm. laudato. 482.—485 Primum æstu febris ingenti ac siti totum corpus torrebatur, mox contabescebat colliquatione ac resolutione omnium humorum.—*Sitis* pro æstu, calore, unde sitis oritur, ut jam Servius exposuit. *sitis ignea* (h. sicca, arida) *acta omnibus venis*, per omnes venas penetrans, se insinuans. *Intima pars hominum flagraverat ad ossa*, Lucret. VI, 1166. *H.*—*adduxerat artus* h. e. contraxerat artus; *adducere* significat *ad se trahere, tendere*, et hinc translate *contrahere* membra, cutem. *S. adducta cutis* ex Ovidio nota Met. III, 397.—*liquor fluidus*, humores corrupti, tabum. cf. Lucretium VI, 1202 et rel.—*trahebat omnia ossa in se*, cum quasi in tabo natarent, *ossa minutatim morbo collapsa*; cujus generis liquidationes et resolutiones ossium etiam in aliis morbis videmus.

486 Hostiam majorem intellige, taurum cujus exta inspiciebantur. (H. Vossius *ovem* intelligendam esse putat. *W.*) *in honore deum medio*, in medio sacrificio, noto usu voc. *honos.*—487 *dum* ei *circumdatur infula lanea vitta nivea*, poëtica ratione pro infula vittata. *H.* Infula, (*inquit Servius*) fascia in modum diadematis, a qua vittæ ab utraque parte dependent; quæ plerumque lata est, plerumque tortilis, de albo et cocco. *S.*—489 *ante*, h. antequam moriens caderet.—*inde*, ex ea fibræ, h. exta, non ardent impositæ altaribus; cum autem nec minus ipsa ara pro hostia ei imposita ponatur, hinc *altaria ardent* exquisitius dixit.—490 int. *exta muta*, cum aliqua pars aut deesset aut corrupta esset.—492. 493 vix sanguis inde fluit. *suppositi cultri*, e sacro ritu subter jugulum adacti. Cf. Æn. VI, 248 et Serv. —493 *jejuna sanie*, tenui et [illegible] [illegible] Mox *hæc* est [illegible]

495 [illegible] vid

Tussis anhela sues, ac faucibus angit obesis.
Labitur infelix, studiorum atque immemor herbæ,
Victor equus, fontesque avertitur, et pede terram
Crebra ferit; demissæ aures; incertus ibidem
Sudor, et ille quidem morituris frigidus; aret
Pellis, et ad tactum tractanti dura resistit.
Hæc ante exitium primis dant signa diebus.
Sin in processu cœpit crudescere morbus:
Tum vero ardentes oculi, atque attractus ab alto
Spiritus, interdum gemitu gravis; imaque longo
Ilia singultu tendunt; it naribus ater
Sanguis, et obsessas fauces premit aspera lingua:
Profuit inserto latices infundere cornu
Lenæos; ea visa salus morientibus una.
Mox erat hoc ipsum exitio, furiisque refecti
Ardebant, ipsique suos, jam morte sub ægra,
(Dî meliora piis, erroremque hostibus illum!)
Discissos nudis laniabant dentibus artus.
Ecce autem duro fumans sub vomere taurus

Æn. III. 140.—497 De *angina* loquitur, Gr. συνάγχη aut βράγχος, qui et morbus suum peculiaris. Laudant Aristot. Anim. VIII, 21. *fauces obesas* obesæ sues. Servius explicat *tumentes*.—498 *studiorum*, (h. cursus, simpliciter), *atque herbæ immemor* (cf. v. 520 et sup. 216); ita malim jungere; nam *infelix studiorum*, h. infelicis studii, non est hac in re equus. Apparet etiam ex imitatione Ovidii Met. VII, 542. *Acer equus quondam magnæque in pulvere famæ Degenerat palmas*; veterumque oblitus honorum ad præsepe gemit, *morbo moriturus inerti*.—499 *Victor* ad indignitatem rei additur, cum nihil ei prosit vicisse certamine cursus.—*fontes avertitur*, potum aversatur. *H.*—500 *Crebra*, Nomen adverbii vice positum, sic, *apprima* Georg. II, v. 134; sic *sera*, Georg. IV. v. 122., etc. *S.*—*incertus*, qui per vices non certas accedit et recedit, inconstans, *ibidem*, circa aures, capitis sudor; signate. Lucret. VI, 1185 *Sudorisque madens per collum splendidus humor*.—501 *ille quidem morituris frigidus* ex notissimo quidem Hippocratis aphorissimo IV, 37—502 h. et durescit, *ad tactum*, cum tangeretur, *tractanti*, tangenti, resistebat, *dura*, dum tenta ac sicca est.

504 Jungenda: *Sin in processu cœpit crudescere morbus*—*Profuit*—ut vss. 505 *Tum vero* ad 508 sint tamquam interpositi. —*crudescere*, crudior ac sævior fieri; ita Servianum locum habet: *validior fieri*. Ut contra *mitescere, molliri*, dicuntur, quorum nimia vis imminuitur.—505. 506. Lucret. VI, 1184. *Creber spiritus, aut ingens, raroque coortus*. Sed, quæ tantum illustrant, hic quidem afferre non possumus. Multa hujusmodi apud Cerdam legi possunt.—507 *tendunt se*, ut jam sæpe: aut *tendunt* sc. pecudes, ut modo v. 503 *dant*. Redit sic ad totum genus armentorum.—508 *lingua aspera*, inflammatione, *premit*, quia simul intumuerat (ut Ovid. Met. VII, 556 *Aspera lingua tumet*), *fauces obsessas*, seu simpliciter constrictas, interclusas ipso tumore, seu ulceribus, quæ frequentia in hoc morbo, et a Lucretio etiam memorantur: v. 1146 *ulceribus vocis via septa coibat*; φλεγμονὰς Græci appellant. *H.*—509 *Latices. Latex* proprie fons, aqua decurrens; sæpe autem dicitur de vino (ut in hoc loco) et de aliis liquoribus. *S.* Imitatione expressa a Nemes. Cyneg. 228. 229. Vini usum omnes fere veteres hac in calamitate commendant, ut antisepticum; etsi sæpius nocere quam prodesse debuit.—512 *Ardebant furiis*, furore corripiebantur ii, quos vinum infusum refecerat.—513 Versus eximio cum artificio insertus, abominatione hac ad miserationem et ipsâ faciente. date *errorem*, furorem, mentis abalienationem, *hostibus*, profanis, impiis, scelestis, opp. *piis*. Exemplum Nicandri æmulatur. Ther. 186.

515 *fumans* sudore.—517—519 Lacrimosam imaginem sensit et expressit Sta-

Concidit, et mixtum spumis vomit ore cruorem,
Extremosque ciet gemitus. It tristis arator,
Mærentem abjungens fraterna morte juvencum,
Atque opere in medio defixa reliquit aratra.
Non umbræ altorum nemorum, non mollia possunt
Prata movere animum, non, qui per saxa volutus
Purior electro campum petit, amnis; at ima
Solvuntur latera, atque oculos stupor urget inertes,
Ad terramque fluit devexo pondere cervix.
Quid labor aut benefacta juvant? quid vomere terras
Invertisse graves? Atqui non Massica Bacchi
Munera, non illis epulæ nocuere repostæ:
Frondibus et victu pascuntur simplicis herbæ;
Pocula sunt fontes liquidi atque exercita cursu
Flumina; nec somnos abrumpit cura salubres.
Tempore non alio dicunt regionibus illis
Quæsitas ad sacra boves Junonis, et uris
Imparibus ductos alta ad donaria currus.
Ergo ægre rastris terram rimantur, et ipsis
Unguibus infodiunt fruges, montesque per altos

tius Theb. IX, 8—85. Alias locus e Tryphiodoro dignus, qui comparetur v 14—16.—521 *movere animum:* quæritur sitne juvenci, qui conciderat, an juvenci superstitis? an universe taurini generis? Est tamen poëta dignius, non in toto boum genere morari, sed ad singula exempla procedere. Ita saltem ad unum taurum ex toto genere revocata puta dicta. In verbis expressit Lucretium II, 361. 363. *H.* Ad alterum taurum *abjunctum* verba 520—525 referenda esse videntur. *W.*—522 *Electrum* metalli genus, scilicet aurum cui quinta inest argenti portio, sed et fossile et factitium est. Dicitur etiam de *succino* i. e. amber. *S.*—*At* apud Gr. poëtas ἀτάρ.—523 *Solvuntur latera ima*, flaccescunt, corrugantur. Sed et reliqua languorem denotant.

526 *terras graves,* spissum, pingue solum, unde difficilis aratio; *glebæ cunctantes*, ut Ge. II, 236, quæque non minus *gravi vomere, gravi labore* indigent. *Massica* vina. v. Ge. II, 143.—527 *epulæ repostæ* in tam varia interpretatione malim accipere pro simplici *positæ, appositæ,* ut Ge. IV, 378 *et plena reponunt pocula.* Si tamen vis in composito quærenda, equidem inde petam, quod singuli ferculorum missus novis mensis apponi solebant, ut sit,—iterum iterumque apponere. *H.* Ita *copiam* significari statuerēs. Quod nisi placebit—nam epitheton *repostus* pro appositus mensa sententiam et *Massicum vinum* contemplanti languere videbitur—*repositæ epulæ* pro pretiosis epulis accipias, ut *repostum Cæcubum* apud Horat. Epod. IX, 1. dicitur. *W.*—529. 530 *exercita cursu Flumina,* h. vexata, fatigata; ornatui servit epitheton, ut *fessæ erroribus undæ* decurrentes aquæ. *H. pocula*, potio. *W.*

531 Tum factum esse aiunt id, quod nullo alio tempore in istis terris contigit, ut penuria candidarum vaccarum esset ad rem sacram.—532. 533 Male post Servium Intpp. Junonem Argivam et ejus sacerdotem, filiorum, Cleobis et Bitonis, pietate notam, huc advocant.—*sacra Junonis* pro quibusvis sacris ponit; sed in his nivearum boum usus in primis insignis erat ad pompam deæ ducendam. Itaque pro *bubus bufalos* (nam hi sunt h. l. *uri.* v. sup. ad Ge. II, 374) currui junctos dicit. *impares* simpl., quod alter major, alter minor, diverso etiam, si placet, colore, erat. —*donaria* h. l. pro donariorum loco, templo, ut *pulvinaria* pro templis, jam Servius exposuit.—*alta* autem, h. alte exstructa, ad notam copiæ et magnificentiæ donariorum; unde et templum altum.—534 Ipsi homines terram fodiunt, et *fruges,* h. semina, *unguibus*, digitis, *infodiunt*, terra occulunt.—*contenta cervice*, quæ intenditur. Usus vocis Lucretianus.

Contenta cervice trahunt stridentia plaustra.
Non lupus insidias explorat ovilia circum,
Nec gregibus nocturnus obambulat; acrior illum
Cura domat: timidi damæ cervique fugaces
Nunc interque canes et circum tecta vagantur.
Jam maris immensi prolem, et genus omne natantum,
Litore in extremo, ceu naufraga corpora, fluctus
Proluit; insolitæ fugiunt in flumina phocæ.
Interit et curvis frustra defensa latebris
Vipera, et attoniti squamis astantibus hydri.
Ipsis est aër avibus non æquus, et illæ
Præcipites alta vitam sub nube relinquunt.
Præterea jam nec mutari pabula refert,
Quæsitæque nocent artes; cessere magistri,
Phillyrides Chiron, Amythaoniusque Melampus.
Sævit, et, in lucem Stygiis emissa tenebris,
Pallida Tisiphone Morbos agit ante Metumque,
Inque dies avidum surgens caput altius effert.
Balatu pecorum et crebris mugitibus amnes
Arentesque sonant ripæ collesque supini.
Jamque catervatim dat stragem, atque aggerat ipsis
In stabulis turpi dilapsa cadavera tabo,
Donec humo tegere ac foveis abscondere discunt.
Nam neque erat coriis usus, nec viscera quisquam

537 Etiam feras lues tentat. *insidias explorat ovilia circum*, locum, occasionem insidiarum circa ovilia, conf. Æn. IX, 59 sq.—*nocturnus*, noctu, ut toties vidimus. Æn. IV, 303.—*H. obambulat gregibus*, ut *obambulare muris*, Liv. 36, 34. et *obequitare castris* dicitur. *W. acrior cura*, morbi.—541 Aristotelem Histor. Anim. VIII, 19, 20. negare, pisces ullo pestilenti morbo tentari, jam Cerda notavit; et videri potest castissimus poëta potius ingenio indulsisse, quam rerum veritati, certe in illis, quæ de serpentum v. 544. 545 strage memorat, quæ qua fide, qua auctoritate posuerit, ignoro. Infectis tamen aquis pisces contagiosis morbis vexari, res est inter historiæ naturalis auctores nunc satis explorata. *H.* — 543 *insolitæ fugiunt*, id facere non solitæ. Cic. Verr. III. c. 37. *Cur pudentissimas feminas in tantum virorum conventum insolitas invitasque prodire cogis? W.*—*phocæ*, vituli marini.—545 *attoniti*, torpentes, rigentes.—*squamis astantibus*, stantibus, erectis, horrentibus.

549 *Quæsitaque nocent artes*, parata remedia.—*cessere magistri*, cedunt morbo, (*mussabat tacito medicina timore* Lucret. VI, 1177) vincuntur, artem ei suam imparem esse vident medici, et quidem *præstantissimi*, quos nominibus clarissimis exornat *Chironis*, e Philyra Nympha et Saturno, et *Melampodis*, ex Amythaone, Æsonis fratre, nati, quorum hic quidem auguriis et καθαρμοῖς maxime illustris apud poetas, alter vero herbis.—551—553 *Et pallida Tisiphone* e *Stygiis tenebris in lucem* emittitur, aut, quod gravius est, *emissa sævit*, et *ante se agit Morbos ac Metum*, et more eorum deorum, qui hominibus sive augusta sive terribili forma apparebant, fit major majorque, *surgit*que adeo et *effert caput avidum*, quia ipsa mortis avida, *in dies altius.* Interea undique circa ipsam armenta et greges ægrotant, mox toti greges pereunt 554—557.; at quanto feralius ipsa (dea) *dat*, edit, *strages* etc.! Priora imitatus est Gratius Cyneg. 373. *Quod sive a Stygia Letum Proserpina nocte Extulit, et Furiis commissam ulciscitur iram*, h. et emittit Furias, quæ ulciscantur iras suas.—559 ad f. Unicus modus restabat pesti-

Aut undis abolere potest, aut vincere flamma;
Ne tondere quidem morbo illuvieque peresa
Vellera, nec telas possunt attingere putres.
Verum etiam, invisos si quis tentarat amictus,
Ardentes papulæ atque immundus olentia sudor
Membra sequebatur, nec longo deinde moranti
Tempore contactos artus sacer ignis edebat.

lenti morbo medendi (isque nostrorum quoque sapientum judicio unicus), ut tacta cadavera ex conspectu hominum auferrentur, *ut humo tegerentur*. Nihil enim ex toto animante usui alicui inservire poterat. *Coriorum* nullus erat usus, si quis ea deripere et corpora iis nudare in animum induxerat; *viscera* autem, h. corpora cute nudata, carnes, in tanta copia nec aqua nec igni consumi poterant; restabat adeo, ut terra defoderentur. *H. viscera abolere undis*, etc. malim cum Servio et aliis ita accipere ut sit malum, (h. e. mucorem quendam carni corruptæ inhærentem) visceribus sive lavando, sive torrendo abolere; h. e. viscera sive aqua sive flammis purgare. *S.*— Sed 561 nec *lanæ* ullus usus erat, corrupta *pelle* per ulcera et saniem, quæ est *illuvies*; nec tutum erat eas lanas (*telas* a consequente appellat), pestilenti putredine infectas, *attingere*, h. tractare. Si tamen eas tractare, (563) et vestem inde texere homines perstiterant, ubi quis vestem inde confectam, *amictus invisos*, quos abhorreres, indueret, *papulis*, pustulis, exanthematibus, carbunculis, rodenti sanie tumentibus, et fœtido *sudore*, ac brevi tempore post *sacro igni* corpus infestabatur. Est autem *sacer ignis*, de quo cf. Colum. VII, 5. Lucret. VI, 1165, erysipelatis φλεγμονώδους genus, v. Celsum V, 28, 1; quamquam is ab erysipelate diversum facit. Aliis phlegmone est.— 561 *sudor membra sequebatur*, se diffundebat per membra. Æn. IX, 812 *tum toto corpore sudor liquitur*. Pro: *nec longo tempore* ejus, qui tentarat, induerat *artus*— vel ei *artus*—*sacer ignis edebat*, dixit plenius, *moranti* ei; non per longum tempus ei moras trahere licebat, dum sacro igni tentari cœpit.

P. VIRGILII MARONIS

GEORGICON

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

De re apiaria et mellificio in hoc libro acturus, primo loco exponit argumentum. Mæcenatisque propitiam voluntatem sibi exorat

1—7. Inde de alvearii situ, fabrica, et apparatu præcipit—50; tum de examinum exeuntium cura, seu vere ineunte vagantur—66, seu ad pugnam exeunt discordibus inter se voluntatibus super rege creando—97. Tum alteruter rex est necandus—102; aut si temere vagantur apes, partim regibus alæ sunt resecandæ, partim gratæ herbæ circa alveare serendæ—115. Cum attingeret locum de horto colendo, hoc argumentum aliis tractandum reliquit—148. De ingeniis, naturis, et moribus apum agit, revocata eorum œconomia, quam vocamus, ad reipublicæ formam, quam enarrat—218, tam sollerter institutam illam, ut rationis illæ munere impertitæ esse videantur—227. Sequitur locus de exemtione favorum—238; sin relinquatur pars favorum, quæ tum curanda sint—250. De morbis apum et morborum cura—280. De examinis extincti reparatione et de progeneratione apum ex juvenco perempto et putrefacto—311. Quod cum inventum Aristæi esse perhibeatur, descendit ad enarrationem fabulæ, qua ille fertur, extincto examine, adiisse matrem Cyrenen, ab hac jussus consulere Proteum de causis calamitatis et ejusdem remediis, edoctusque evenisse sibi rem ob piaculum contractum ex Eurydices, Orphei conjugis, raptu, inferias ei fecisse; quo facto boum corpora, in luco relicta, paullo post examinibus novis efferbuere.—ad fin.

Protenus aërii mellis cœlestia dona
Exsequar; hanc etiam, Mæcenas, aspice partem.
Admiranda tibi levium spectacula rerum,
Magnanimosque duces, totiusque ordine gentis
Mores, et studia, et populos, et prœlia dicam.
In tenui labor; at tenuis non gloria, si quem
Numina læva sinunt, auditque vocatus Apollo.

1 *Protenus*, hinc, deinceps, de mellificio se dicturum esse pollicetur. *aërium mel*, quia ex rore (qui utique ex aëre defluit, inquit Servius,) colligi ab apibus credebatur. Seneca Epist. 84. *Quibusdam placet, non faciendi mellis scientiam apibus esse, sed colligendi.* cf. Plin. XI, 12 s. 12: Aristot. Hist. Anim. V, 22: Colum. IX, 14, 20. Erroris quidem causa facile intelligitur; eadem tamen de causa, *cœlestia dona*, deorum munus, appellat mel. conf. Plin. l. 1; Totus autem hic de apibus locus multis illustrari potest post Varronem III, 16, unde pleraque sumta, ex Columellæ libro IX, qui, de apum disciplina tradens, præter Celsum et Hyginum, quorum libri nunc interciderunt, Virgilium secutus est. Adde Aristot. Hist. Anim. V, 20–22 et IX, 10.; et hunc poeta sæpe ad verbum expressit, Plin. XI, 1—20: Geopon. XV: Pallad. I, 37–39. Columellæ ea loca ascripsimus, in quibus ad Virgilium respexit. 6 Conf. Ge. III, 289. 290. (Compositionem similem vid. apud Tacit. Ann. IV, 32. *W.*)—6. 7 *si quem Numina læva sinunt* sc. dicere hæc; quod utique proximum est. *numen, numina*, ut omnino pro voluntate deorum dicitur, ita in primis pro oraculis, vaticiniis, ominibus, auspiciis: Æn. II, 123 *quæ sint ea numina divum*, quale illud sit responsum. VIII, 521. de auspiciis monitu, et sic sæpe; ergo et pro augurio.—*Læva* autem, etsi exemplum hujus usus aliud non est, h. l. ex augurali disciplina petitum vocabulum esse necesse est, ut sint dii secundi, propitii; translata enim est vox ad prodigia et ostenta; ut Æn. II, 693. *intonuit lævum*, et IX, 630. de augurio fausto. Ergo *numen lævum* est augurium secun-

Principio sedes apibus statioque petenda,
Quo neque sit ventis aditus (nam pabula venti
Ferre domum prohibent), neque oves hædique petulci
Floribus insultent, aut errans bucula campo
Decutiat rorem, et surgentes atterat herbas.
Absint et picti squalentia terga lacerti
Pinguibus a stabulis, meropesque, aliæque volucres,
Et manibus Procne pectus signata cruentis.
Omnia nam late vastant, ipsasque volantes
Ore ferunt dulcem nidis immitibus escam.
At liquidi fontes et stagna virentia musco
Adsint, et tenuis, fugiens per gramina, rivus,
Palmaque vestibulum aut ingens oleaster inumbret,
Ut, quum prima novi ducent examina reges
Vere suo, ludetque favis emissa juventus,
Vicina invitet decedere ripa calori,
Obviaque hospitiis teneat frondentibus arbos.
In medium, seu stabit iners, seu profluet humor,
Transversas salices et grandia conjice saxa,
Pontibus ut crebris possint consistere, et alas
Pandere ad æstivum solem, si forte morantes
Sparserit, aut præceps Neptuno immerserit Eurus.

dum. Nam vix satis procedit, si accipias: modo per adversa numina liceat, h. modo ne quod numen adversetur, et modo Apollo (pastoralis, nomius) invocatus faveat. *H. auditque vocatus. Vocatus audio* est formula solemnis de deo, qui post preces factas favet. cf. Horat. Od. III, 22, 3: II, 18. 40. Mutata illa est Æn. III, 395. *aderitque vocatus Apollo. W.*

8 De alvearii situ præcipit quæ cavenda sint—17, quæ optanda—32. Eadem præcipit Varro III, 16, 12 sq., quem poëta omnino secutus est, et reliqui, quos supra laudavimus, inprimis Columell. IX, 1—7. Idem locum hunc excitat c. 4 pr.—10 Epitheton *hædi petulci* Lucretio deberi, observat Macrob. VI, 5. In illo sunt II, 368. *agni petulci.*—12 *surgentes herbas*, crescentes, ut Ecl. V, 39: Ge. I, 161. et alibi.—13 Varia animantia, apibus insidiantia, ab alveari, quod *pinguia stabula* appellat, arceri jubet: v. Colum. IX, 7, 5. 6. Inf. 242. stellio quoque memoratur. —14 *merops* nota avis, apibus inimica, colore pennarum viridi; Apiastra a quibusdam appellatur, i. e. *Bee-eater, Martlet. S.*—15 Ovid. Met. VI, 669. *neque adhuc de pectore cædis Excessere notæ, signataque sanguine pluma est.* Maculas in hirundinis collo rubellas ab sanguine repetunt poetæ, quo, cum filium manibus suis jugulabat, respersa est. Pro *maculis* itaque doctius *manus* memorat poeta.—16 Et ipsas apiculas rapiunt, ut pullis suis comedendas apponant.—*nidi* pro pullis. Cf. Æn. XII, 475.

18 *stagna virentia musco*, stagna dulcis aquæ, sive ripa musco obducta, sive saxis musco coopertis exstantibus. cf. Ge. III, 144: Ecl. VII, 45: Lucret. V, 919: Hor. Epist. I, 10. 7. Mox *tenuis rivus* signate: nam profundus ac rapidus abriperet apes aquantes. cf. Varron III, 16, 27. aquam—ita *ut ne altitudine ascendat duo aut tres digitos* etc. *tenuis fugiens rivus*, duplex epitheton. v. ad. Ge. I, 407. —21 *prima*, cum primum evolaverint.—22 *vere suo*, sibi grato et aptissimo: *Serv.* seu quo ipsæ natæ sunt et adolevere, primumve volatum tentant.—23 *decedere calori*, ut *nocti* sup. Ge. III. 467.—24 *teneat* h. excipiat. *H.*—*Arbos obvia*, scil. eunti occurrit. *S.*

25 *seu stabit iners humor*, in stagno v. 18.; *iners*, sine motu.—29 *aut eurus præceps*, ventus vehementior, cum impetu

Hæc circum casiæ virides, et olentia late
Serpylla, et graviter spirantis copia thymbræ
Floreat, irriguumque bibant violaria fontem.
Ipsa autem, seu corticibus tibi suta cavatis,
Seu lento fuerint alvearia vimine texta,
Angustos habeant aditus; nam frigore mella
Cogit hiems, eademque calor liquefacta remittit.
Utraque vis apibus pariter metuenda; neque illæ
Nequidquam in tectis certatim tenuia cera
Spiramenta linunt, fucoque et floribus oras
Explent, collectumque hæc ipsa ad munera gluten
Et visco et Phrygiæ servant pice lentius Idæ.
Sæpe etiam effossis, si vera est fama, latebris
Sub terra fovere larem, penitusque repertæ
Pumicibusque cavis exesæque arboris antro.
Tu tamen e levi rimosa cubilia limo
Ungue fovens circum, et raras super injice frondes.

irruens, *immerserit Neptuno*, aquæ: fortasse nimis amplificatum hoc. *H. sparserit*, imbre; nam *spargere* pro irrigare, irrorare usurpatur. *W.*—30 *Circum hæc*, quæ modo enarravit, circa fontes et stagna, amœna prata esse debent. Colum. IX, 5, 6. *circa totum apiarium. H.* Casia, frutex aromaticus qui in Arabia et Æthiopia nascitur; Angl. *Cassia* v. *Canella.* Est etiam herbæ genus, ut hoc loco, (alio nomine Cneoron et Thymelæa,) quod Ang. Spurge flax, Mountain widow-waile. Serpyllum, wild thyme, v. ad Ec. II, 11. Thymbra, winter savory. *S.*—32 et violæ proveniant. Claudianus XXXVI, (de rapt. Proserp. libr. III) 233. *prima sub luce, quum rore serenus Albet ager, sparsosque bibunt violaria succos.*—*violaria*, loca violis consita, h. l. pro violis possunt accipi.—*irriguum* h. l. qui irrigat. *H.* Conf. Not. ad Ge. II, 485. *W.*

33 De fabrica alvearis. v. Colum. IX, 6. unde §. 1. colligas, *cortices suberis* potissimum h. l. intelligi. Stramineorum alveariorum usum notum fuisse Romanis, non reperio. *H.* 36 *Cogit*, spissat, condensat. *S.*—*liquefacta remittit*, ornatius pro liquefacit.—*remittere* pro resolvere.—37 *neque illæ Nequidquam*, h. ac propter hoc ipsum. —*nequidquam* h. l. sine causa, frustra; at Ge. I, 95. 96. 192. 103. sine fructu.—39 *Spiramenta*, quæ v. 35 *angusti aditus.* cf. Colum. IX, 7, 5.—*fuco et floribus* h. l. succo florum, quo inducitur et quasi infucatur alveus. Habuit ante oculos Aristot. verba H. A. IX, 40. p. 944. ed. Par. D. et 945. A.—40 *gluten*, s. glutinum, est *propolis* veterum de apibus magistrorum. Plinius XI, 7. s. 6. *E vitium populorumque mitiore gummi* propolis, *crassioris jam materiæ, additis floribus* (succo e floribus): *nondum tamen cera, sed favorum stabilimentum: qua omnes frigoris aut injuriæ aditus obstruuntur, odore et ipsa etiamnum gravi, ut qua plerique pro galbano utantur.* Varro III, 16, 23. *H.* Propolim (bee-glue, bee-bread) vocant quod apes faciunt ad foramen introitus porrectum in alveum. Tertium ceræ fundamentum est in apum operibus. Prima (ait Plinius) fundamenta *comosin* vocant periti; secunda, *pissoceron*; tertia, *propolim. S.*—*Lentus*, viscosus, tenax. *S.*—*Idæa pix*, v. Ge. III, 460.—42 *effossis latebris*, in cavis terræ, non quasi ipsæ effodiant, ut Servius videtur accipere. In ea se recipiunt vitandi frigoris causa.—43 *fovere larem*, habitant. v. ad Ge. III, 420. *fovit humum serpens.*—43. 44 Et reperiri solent intus in pumicum, s. saxorum, arborumque cavitatibus. Itaque repertum mel in rupium et arborum cavis.—45. 46 Apum diligentiam apiarii opera adjuvandam dicit. *Levis limus*, lutum aqua subactum et tactu lubricum et visu nitidum.—*ungue e limo* proprie dictum, ut medici solent.—*rimosa cubilia*, in pedestri sermone: rimas cubilis, h. alvearis, *ungue circum*, *fovens*, hoc poëtico ornatu adjectum; nam ad calorem continendum alias id fieri solet, ut rimas obture-

Neu propius tectis taxum sine; neve rubentes
Ure foco cancros; altæ neu crede paludi,
Aut ubi odor cœni gravis, aut ubi concava pulsu
Saxa sonant, vocisque offensa resultat imago.
Quod superest, ubi pulsam hiemem sol aureus egit
Sub terras, cœlumque æstiva luce reclusit,
Illæ continuo saltus silvasque peragrant,
Purpureosque metunt flores, et flumina libant
Summa leves. Hinc nescio qua dulcedine lætæ
Progeniem nidosque fovent; hinc arte recentes
Excudunt ceras, et mella tenacia fingunt.
Hinc, ubi jam emissum caveis ad sidera cœli
Nare per æstatem liquidam suspexeris agmen,
Obscuramque trahi vento mirabere nubem,
Contemplator: aquas dulces et frondea semper
Tecta petunt. Huc tu jussos asperge sapores,
Trita melisphylla, et cerinthæ ignobile gramen;
Tinnitusque cie, et Matris quate cymbala circum.

mus. Cetera illustrat Columella IX, 14, 11. *Quidquid deinde rimarum est, aut foraminum, luto et fimo bubulo mistis illinemus extrinsecus, nec nisi aditus, quibus commeent, relinquemus. Et, quamvis porticu protecta, casa nihilominus congestu culmorum et frondium supertegemus, quantumque res patitur, a frigore et tempestatibus muniemus.* — 47 Subjicit nonnulla, quæ in adornando alveari cavenda sunt.

De taxo v. Ecl. IX, 39. *De cancri nidore*, cum est igni adustus (uti autem solet in variorum morborum cura), v. Gesneri notam ad Colum. IX, 5, 6.—48 *neu crede eas paludi aut* ejusmodi loco, *uligini*. (De positura verborum *altæ neu* vid. Not. ad Ecl. IV, 63. *W.*) — *odor gravis*, molestus, quia vehemens et teter est.—*offensa imago*, h. *solidis adlisa locis*, ut Lucret. IV, 574. Sequitur poëta Varronem III, 16, 12. cf. Colum. IX, 5. extr. Rei causam Plinius adjungit XI, 19. s. 21. *Inimica est et echo, resultanti sono, qui pavidas alterno pulset ictu. H. pulsu sonant* proprie dicitur, cum vox, sonus quivis, perfertur aëre ad saxa, unde *repercussu* redditur. *W.*

51 Ceterum vere ineunte exire incipiunt apes. conf. Colum. IX, 14. 1. et 18. *egit pulsam*, pepulit, *hiemem sol sub terras.*—*cœlum reclusit*, tectum adhuc et obductum nubibus ac nimbis.—54 *purpureos flores*, simpl. pulchros, ut sæpe; *croceos* alibi, ut v. 109.—*metunt*, elegantius, quam carpunt. — 55 *leves* poëtico ornatu, quo ipso indicatur, cur suspensæ in superficie se librare possunt.—*hinc*, ex his floribus et fontibus, *fovent*, alunt, *progeniem nidosque* (ut v. 17 pro pullis), novos fetus suos. Colum. IX, 14, 18. *Nam ab æquinoctio verno sine cunctatione jam passim vagantur, et idoneos ad fetum decerpunt flores, atque intra tecta comportant.— nescio qua dulcedine lætæ.* idem versus Ge. I, 412.

58—62 Itaque etiam nova examina, cum primum se aëri credunt, fontes et arbores petere videbis. *Hinc*, nunc saltem, ad ordinem operis faciendi spectat. *Caveas* de alveo, a theatri sedibus petita imagine.—59 *per æstatem liquidam*, per aërem liquidum, æstiva serenitate; ut *liquidus aër, æther.*—*Nare*, volare, unde mox: *trahi vento*; contra *navis volat* apud poëtas.—60 *nubes*, perpetuum de examine. —61 *Contemplator*, de forma hac v. sup. I, 187. *Huc*, in frondea tecta, in arborem, ne ulterius procedat agmen, utque in novum alveare condi possit, *asperge sapores jussos*, succos, quos aspergere moneo, jubeo; inf. v. 549 *monstratas excitat aras.* cf. Varron. III, 16, 30. 31. adde 22. 23. et 14. —63 *melisphyllum*, seu melissophyllum, apiastrum, cf. Varron. III, 16, 10: vulgo *melissa. H. Melisphyllum*, Balm. *S.*—*Cerinthe*, nobis hortensis, in Italia silvestris ac valde frequens; hinc *ignobile gramen* h. herba. v. Plin. XXI, 12. cf. Colum. IX, 9, 13, ubi et hic versus laudatur, et c. 12. *H. Cerinthe*, Honeywort. *S.*—64 *Matris cymbala*, in magnæ matris Deorum, Cybeles, sacris adhiberi

Ipsæ consident medicatis sedibus, ipsæ
Intima more suo sese in cunabula condent.
 Sin autem ad pugnam exierint;—nam sæpe duobus
Regibus incessit magno discordia motu,
Continuoque animos vulgi et trepidantia bello
Corda licet longe præsciscere; namque morantes
Martius ille æris rauci canor increpat, et vox
Auditur fractos sonitus imitata tubarum:
Tum trepidæ inter se coëunt, pennisque coruscant,
Spiculaque exacuunt rostris, aptantque lacertos,
Et circa regem atque ipsa ad prætoria densæ
Miscentur, magnisque vocant clamoribus hostem.
Ergo, ubi ver nactæ sudum camposque patentes
Erumpunt portis, concurritur, æthere in alto
Fit sonitus, magnum mixtæ glomerantur in orbem,
Præcipitesque cadunt: non densior aëre grando,

solita, ut notum. Ceterum tinnitu æris apes cogi et in alvearia condi, res vulgari usu cognita.—65 *medicatis sedibus*, h. in loco succis asperso et oblito. *medicare semina* vidimus Ge. I, 193.—*cunabula* pulchre, quia de fetu apum.

67 Poëta negligentiore oratione usus est, et, dum in digressionem abripitur, præstantissimum omnium confessione locum, apodosin non nisi v. 86. 87. subjunxit, ita ut reliqua omnia in medio interjecta sint. *Si* nova examina alveari prodeunt, tinnitu æris revocantur; sin ad pugnam exierint, aspersione pulveris. *H.*—*Regibus incessit discordia* pro discordia reges occupavit. *Incedere* hoc sensu et dativo et accusativo jungitur. *S.*—69 *Corda bello trepidantia*, h. animos trepidantium, festinantium, satagentium, dum se ad bellum accingunt, ut mox *trepidæ coëunt*, h. festinantes alacritate pugnandi, non timore. Alibi Ge. III, 105. *exultantiaque haurit Corda pavor pulsans.* Transtulit autem poëta ea, quæ omnium apum migrationes antecedere solent, ad id, quod interdum sub idem tempus accidere solet, cum bellum civile apes movent; et habuit ante oculos Aristotelem H. A. IX, 40. p. 946. E. Varron. R. R. III, 16, 30: poëtam autem Columella IX, 9.—71 dum bombum faciunt. *fracti sonitus*, h. non continui, modo fortiore, modo remissiore, spiritu.—73 *pennis coruscant*, ex frequenti motu, micant.—74 *Spicula rostrorum*, aculeos acuunt, seu cum Martino simplicius: rostris aculeos videntur acuere, quod muscas quoque facere videas. *H.*—*Lacertos*, h. l. vires, robur, sed translate; vires igitur ante certamen explorant. *S.*—75 *prætorium* h. l. ex usu castrensi.—*miscentur*, pro conveniunt. *mixtæ*, pugna congressæ.—77 Redit oratio ad v. 67. *Sin autem exierint.*—*Ergo ubi—erumpunt*, concurrunt, *ver sudum*, cœlum sudum verni temporis; idem sunt *campi patentes*, aër purus et liquidus, non nubibus clausus. Antea interpungebatur *patentes, Erumpunt portis; concurritur;* ut ad *nactæ* suppleretur *sunt. H.* Quæ ratio præstare mihi videtur. Nam ellipsis illa per se non dura, quam vide supra, ubi eadem membrorum junctura, similiter usurpatam Ge. III, 235. *Post, ubi collectum robur viresque refectæ (sunt), signa movet, præcepsque oblitum fertur in hostem.* Nec displicet asyndeton *erumpunt, concurritur*, quod ardorem pugnandi notat. Non abhorret ab asyndetis Maro. cf. Ge. II, 6. Denique particula *ergo*, referenda, non ad v. 67., sed ad magnam cupidinem pugnæ, qua agmina ad duces quæque suos convenerant, 73—76., significat, quæ ardorem istum sequantur, apes prima occasione pugnandi uti. Ut rationem et pulchritudinem totius loci intelligas, hanc singulorum membrorum juncturam teneas. Poëta v. 67. causam pugnæ subjiciens *nam sæpe*, v. 69. digreditur ad descriptionem animorum et paratus apum—77; cui commode annectitur ipse concursus prœlii.—85 Quo depicto, monet, quæ ad illum impediendum facienda sint 86. 87.; qui versus apodosin addunt protaseos v. 67. *Sin autem ad pugnam exierint.* Ita vero habes anacoluthiam suavissimam. Ceterum ex hac interpretatione et copulatione singulorum signa parentheseos 67. 76. delenda

Nec de concussa tantum pluit ilice glandis :
Ipsi per medias acies insignibus alis
Ingentes animos angusto in pectore versant,
Usque adeo obnixi non cedere, dum gravis aut hos
Aut hos versa fuga victor dare terga subegit.—
Hi motus animorum atque hæc certamina tanta
Pulveris exigui jactu compressa quiescunt.
Verum ubi ductores acie revocaveris ambo,
Deterior qui visus, eum, ne prodigus obsit,
Dede neci ; melior vacua sine regnet in aula.
Alter erit maculis auro squalentibus ardens ;
Nam duo sunt genera ; hic melior, insignis et ore,
Et rutilis clarus squamis ; ille horridus alter
Desidia, latamque trahens inglorius alvum.
Ut binæ regum facies, ita corpora plebis ;
Namque aliæ turpes horrent ; ceu, pulvere ab alto
Quum venit, et sicco terram spuit ore viator
Aridus ; elucent aliæ, et fulgore coruscant
Ardentes auro et paribus lita corpora guttis.
Hæc potior soboles ; hinc cœli tempore certo
Dulcia mella premes ; nec tantum dulcia, quantum

esse apparet. *W.*—82 *Ipsi*, reges.—84 *obnixi non cedere, usque adeo dum*, in vulgari oratione: ita obnituntur, ut non cedant, *donec.*—86 cf. ad v. 67. Sin ad pugnam exierint, et pugnam commiserint, pulveris jactu in alveum revocantur.—87 *compressa quiescunt* comprimuntur ; antea erat *quiescent.*

90 Dissidium civile inter examina enecto altero rege sedandum ; nunc de specie ac colore regum et ceterarum apum agitur. *H. revoc. acie.* Eadem structura apud Tacit. Agr. c. 18. *revocare aliquem possessione insulæ. W. melior*, fortior, victor—*prodigus* h. l. qui mel tantum consumit, ipse non parat.—91 Sequentes versus recitat et illustrat Colum. IX, 10. Sunt autem fere ad verbum ex Aristotele confecti H. A. X, 40. p. 945. D. E. ed. Paris. Opp. *maculæ squalentes*, tinctæ, obductæ, *auro*, h. maculæ aureæ. cf. Æn. X, 314 : XII, 87. Unde mutuatus est Silius II, 547. 585. Putidum est Grammaticorum (vid. Gell. II, 6: Macrob. VI, 7 : Nonium VI, 26) commentum, *squalere* a *squamis* deducentium. Sed *squalere*, quod vulgo de corpore, illuvie et sordibus obducto, dicitur, ex primo et proprio significatu de re madore corrupta ac muco usurpatur ; apud poëtas denique de quacunque re, cui aliquid illinitur, quæ incrustatur, adeoque etiam de colore adscititio. Omnino *squalent*, quæ non sunt levia ac nitida ; ut illa *horrere* dicuntur, quæ aspera sunt, etiam sine sordium notione.—92 *insignis ore*, forma, mox v. 95. *faciem* dixit. Plin. XI, 16. *Omnibus* (regibus) *forma semper egregia et duplo, quam ceteris, major.*—93 *alter ille horridus*, fœdus aspectu (mox *turpes horrent*, eodem sensu v. 96.)—*desidia*, incultu et negligentia, et hoc ipso *latam trahens alvum*, obesus, πλατυγάστωρ.

96 *turpes horrent* pro sunt, sed cum notione asperitatis. cf. ad v. 91. *ceu viator horret, quum venit ab alto pulvere*, ex via pulverulenta, pulvere alte a vento in aërem levato, acto.—*spuit terram*, in terram, ait Servius ; pro compos. inspuit ; præstat, spuit terram, exspuit pulverem.—*Aridus*, sitiens ; ut αὐαλέος ap. Callim. in Cer. 6.—99 *Ardentes corpora*, corporibus, *lita*, illita, inducta, *auro et paribus guttis*, aureis maculis. Locum expressit et excitavit Colum. X, 3, 2., qui affirmat Virgilium Aristotelis in his auctoritatem (Hist. Anim. IX, 40. adde V, 22) esse secutum. Cf. Varron. III, 16, 19.—100 Ex his præstantissimi apum fetus educantur ; ex his optimum mel paratur. *cœli* (v. ad Ge. III, 327) *tempore certo*, vere et auctumno. cf. 231.—*premes* eliquando. cf. v. 140.—101 *mella liquida* communi naturæ mellis epi-

Et liquida, et durum Bacchi domitura saporem.
At quum incerta volant, cœloque examina ludunt,
Contemnuntque favos, et frigida tecta relinquunt,
Instabiles animos ludo prohibebis inani;
Nec magnus prohibere labor. Tu regibus alas
Eripe; non illis quisquam cunctantibus altum
Ire iter, aut castris audebit vellere signa:
Invitent croceis halantes floribus horti,
Et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.
Ipse thymum pinosque ferens de montibus altis
Tecta serat late circum, cui talia curæ;
Ipse labore manum duro terat; ipse feraces
Figat humo plantas, et amicos irriget imbres.
Atque equidem, extremo ni jam sub fine laborum
Vela traham, et terris festinem advertere proram,
Forsitan et, pingues hortos quæ cura colendi
Ornaret, canerem, biferique rosaria Pæsti;

theto et vero etiam proprio quodam dicuntur. Tum autem et in vitio haberi possunt, utpote fluentia, ut v. 36. (opponuntur *tenacia*, v. 57), et in laude, ut h. l., ut sint pura, et opponantur iis, quæ fæce ac sordibus crassa sunt. cf. infra 163. 164. Porro, quod sequitur, veteres vina melle *condiisse*, atque hinc etiam *mulsum* conficere consuevisse, satis notum est vel ex Horat. Sat. II, 5, 24.—*durum saporem*, austerum. cf. Not. ad I, 341.

104 Examina autem temere vagantia comprimenda sunt, regibus ne evolent prohibitis, et florum copia in propinquo apes invitante. *frigida tecta* ex hoc ipso, quod alvearium ab apibus destitutum est; nam cum assidue incolunt, tum *fovent*, ut v. 43. *fovere larem*. Sic *frigidus torus* pro viduo. Nam *opus*, quod *fervet*, huc trahi nequit. 105. *ludo*, volatu vago.—106. Rem eandem tradit Columella, simulque modum IX, 10, 3, et IX, 9, 8.—107 *quisquam*, quasi de militibus loqueretur.—*altum iter*, de volatu.—110 Omnia hæc vulgo nota. Sed quid ad apes Priapi signum? Scilicet illud in hortis positum, arcere falce sua etiam fures ab alvearibus et terrere aves videri poterat. cf. Horat. Sat. I, 8, 4. sqq. Eum Lampsaci ad *Hellespontum* potissimum cultum esse, non minus constat. *tutela Priapi* pro *Priapus*, qui custodit hortos a furibus, observat fures. *H.* Causa compositionis singularis *custos furum* inde repetenda, quod *custodire aliquem* hoc quoque sensu dicitur: observare aliquem, a quo metuendum est. Cic. Cat. I, 2. f. *multorum te oculi et aures—speculabuntur atque custodient. W.*—112 De thymo apibus gratissimo res nota. Loquitur autem poëta Romanus de eo, qui nunc *thymus capitatus*, in Italia et Græcia frequentissimus.—*semper virens pinus* memoratur etiam Colum. IX, 4, 2 et 5, 6; erat autem illa veteribus inter hortenses arbores, ut vel ex Ecl. VII, 65. et inf. v. 141. patere potest.—*H. labore terat.* Tibull. I, 4, 48. *opere atterere manus. W.* 115 *irrigat imbres*, ad plantas, exquisitius, quam vulgare; *irrigat plantas imbribus.* cf. Æn. I, 691. *H.* Conf. eandem constructionem verbi *irrigare* apud Catonem R. R. c. 36. *amurcam irrigare ad arbores.* Unde *fons irriguus* recte dicitur IV, 32. *W.*

116—148 Argumentum curæ horti colendi aliis se relinquere tractandum dicit; quam partem deinceps Columella libro X explendam suscepit. Nam Rapini hac de re insipidum opus in hunc censum non venit. conf. Plin. XIV, 1.

118—124 Forsitan de cura hortorum dixissem. Jam ornatum contemplare.—118 *pingues hortos*, solo pingui, fertili.—*quæ cura colendi ornaret hortos*, in prosa: *esset*; in qua etiam tempora aliter sibi responderent: *traherem*, *festinarem*.—*canerem.* (cf. Obss. ad Tibull. I, 8, 22. *faceret, ni sonent. W.*)—119 *Pæstum*, s. Posidonia, Lucaniæ urbs, ad sinum Pæstanum, non longe a Silaro, rosis clara urbs apud poëtas; nuper ruinis repertis celebrata. *H.*

Quoque modo potis gauderent intuba rivis,
Et virides apio ripæ, tortusque per herbam
Cresceret in ventrem cucumis; nec sera comantem
Narcissum, aut flexi tacuissem vimen acanthi,
Pallentesque hederas, et amantes litora myrtos.
Namque sub Œbaliæ memini me turribus arcis,
Qua niger humectat flaventia culta Galæsus,
Corycium vidisse senem, cui pauca relicti
Jugera ruris erant; nec fertilis illa juvencis,
Nec pecori opportuna seges, nec commoda Baccho.

Cf. Ovid. Met. XV, 708. *tepidique rosaria Pæsti*—et Propert. IV. 5, 59. Non tamen videtur *Pæstana rosa* singulari aliqua virtute excelluisse; alioquin Plinius lib. XXI, c. 4., ubi de generibus præstantissimis rosarum agit, de *Prænestina*, *Campana*, aliis, illam non prætermisisset. Sed eam memorat Colum. X, v. 37. ubi vid. interpp. —Tradidit de Mileto Æthlius secundum Athenæum lib. XIV. c. 19. p. 379. Schw.: Σῦκον καὶ ῥόδα δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐγένετο. Eadem natura rosæ Pæstanæ, hinc urbs *bifera*. *W.* *biferum* autem propter egregiam cœli clementiam, et ad Homeri imitationem de Alcinoi hortis. Od. η, 117—121—120. De *intubo* v. ad Ge. I, 120.—*Apium*, σέλινον, varia habet genera, ut petroselinum. Sed hic *palustre* intelligendum videtur, nobis *Celery* dictum, quod locis riguis gaudet. *H.* *ripæ gaud. apio* ratio dicendi, quæ usurpatur Ge. II, 112. *litora myrtetis lætissima*. Solum, in quo planta aliqua læte viret et efflorescit, ea lætari dicitur. *W.*—121. 122 Usus eadem imagine Propert. IV, 2, 43. *Cæruleus cucumis, tumidoque cucurbita ventre.*—122. 123 De *Narcisso* v. supra ad Ecl. II, 48. Sed *sera comantem*, (v. Georg. III. v. 551.) sero florentem—nam *comæ* florum folia sunt, hinc ipsi flores, ut v. 137—appellat, quod sub clementiore cœlo etiam seriore anni tempore, Novembri ac Decembri, floret, ut de narcisso Thraciæ ac Græciæ tradiderunt Busbequius et Turnefortius. Et Theophrast. de Hist. Plant. VI. 6: Judicat Meierotto in Dubiis p. 10. verbo *comantem* copiam scaporum et florum significari. Add. Hymn. in Cerer. 12. *H.*—*Acanthus*, Brank-ursine. Sed cf. ad Ecl. III, 45. *S.*—*flexus*, quia adultior caulis reflectit se et vergit ad humum: propter hoc ipsum poëtica ratione *vimen* ei tribuitur, quod proprie non habet, sed caulem. *tortos acanthos* dixit Colum. X, 241. —*pallentes* hederas; ponit genus certum, nam sunt et nigræ.

125 De *Tarento* loquitur; *Œbalia* dicta *arx* h. Lacedæmonia, ab Œbalo vetere Lacedæmonis rege, Tyndarei patre. Parthenii Spartani, Phalantho duce, *diu et per varios casus jactati, tandem in Italiam deferuntur, et, occupata arce Tarentinorum, expugnatis veteribus incolis, sedes ibi constituunt.* Justin. III, 4. Ager autem Tarentinus inter fertilissimos habitus; amne *Galæso* irriguus, noto ex Horat. Carm. II, 6.—*niger* cujus aqua est nigricans.—127 *Corycium* hunc *senem* induxisse videtur Varronis exemplo, qui fratres Veianios laudat III, 16, 10. 11. Locum expressit Sidonius Apoll. Carm. XXIV, 58. 59. *Corycus*, Ciliciæ oppidum, antro et croco satis notum; ex quo agro oriundus senex hic in agrum Tarentinum adducitur a poëta, quo casu pervenerat, seu traductus a Pompeio, qui victis piratis Cilicibus partim ibidem, partim in Græcia, partim in Calabria, agros dedit. Omnino satis est ad poëticam rationem, ut certum hominem Cilicem intelligamus, quem poëta in his terris hortum colentem noverat.—127. 128 *cui pauca relicti Jugera ruris erant; relictum rus* cum absolute dicatur, vix aliter accipi potest, quam sive de subsecivo, h. in metatione, cum agri assignarentur, intra limites non recepto (v. Goes. Ind. in R. Agrar. Scriptt.), sive de contemto omnino propter jejunitatem soli neglecto et deserto agro, ut Servius facit (quo et reliqua vocant: *nec fertilis illa juvencis, Nec pecori opportuna seges nec commoda Baccho*; et mox *in dumis*.) Nam *ager relictus*, sc. hereditate, avitus, cum nihil, quod eo ducat, adjectum sit, ut v. c. contrarium in illo Martialis: *Res* non parta labore, *sed relicta*, valde dure dictus esset.—128. 129 *nec fertilis illa juvencis*, h. juvencorum labore, aratione. *H.* *Commoda Baccho*, apta vitibus.—*seges* omnino pro agro, solo. Nec arationi, nec pascuis, nec vineis, bonum solum fuisse dicit.—130 *in dumis*, in solo dumoso ac dumis indulgenti. (de *sæpibus* e dumis factis alii accipiunt. *W.*) *premens*, plantans.

Hic rarum tamen in dumis olus, albaque circum
Lilia verbenasque, premens, vescumque papaver,
Regum æquabat opes animis, seraque revertens
Nocte domum dapibus mensas onerabat inemtis.
Primus vere rosam atque auctumno carpere poma,
Et, quum tristis hiems etiam nunc frigore saxa
Rumperet, et glacie cursus frenaret aquarum,
Ille comam mollis jam tondebat hyacinthi,
Æstatem increpitans seram Zephyrosque morantes.
Ergo apibus fetis idem atque examine multo
Primus abundare, et spumantia cogere pressis
Mella favis; illi tiliæ atque uberrima pinus;
Quotque in flore novo pomis se fertilis arbos
Induerat, totidem auctumno matura tenebat.
Ille etiam seras in versum distulit ulmos,
Eduramque pirum et spinos jam pruna ferentes,
Jamque ministrantem platanum potantibus umbras.
Verum hæc ipse equidem, spatiis exclusus iniquis,
Prætereo, atque aliis post me memoranda relinquo.
  Nunc age, naturas apibus quas Jupiter ipse
Addidit, expediam, pro qua mercede, canoros

ut Ge. II, 346. Ut *premere* sit legere, decerpere, adjecta opus esset alia voce, manu, ungue, etc. ut Geor. I. v. 157. Tum *rarum olus*, proprium sationis et plantationis, quoniam olera parvis inter se intervallis, *raris ordinibus*, seruntur; *circum*, in oris arearum oleribus consitarum. —*Verbena*, hierobotane, *vervain*, h.l. apum causa sata.—*vescum papaver*, tenui grano. sic Ge. III, 175. *vescas salicum frondes*.—134 *carpere*, carpebat, historico modo, ut et v. 140.—135 *frigore saxa Rumperet*, v. Ge. III, 363.—137 hyacinthos carpebat media hieme. *H.*—*Comam*, intellige *florem*. *S.*—138 Argutus versus. Ipse antevertebat præcocibus floribus æstatem et zephyros, et idcirco increpare eorum tarditatem videri poterat.—139 Mellificio antevertebat alios, *apibus fetis*, melle gravidis, *favis pressis*, expressis.—141 *pinus* v. ad v. 112. *tilia* e Medic. recte prætulit Heinsius.—142. 143 Fidem præstabant arbores, nec frustrabantur spem ex flosculis et gemmis conceptam. Poma futura latent in floribus, hinc *arbos induit se pomis in flore novo*: at *in florem ipsum induit se arbos* supra Ge. I, 187, 188. *H.* Ad loquendi rationem: *arbor se induit pomis* compara Plinium, poëticarum dictionum sectatorem, Paneg. C. XXX. *Ægyptus—tantis segetibus induebatur*, ibique Arntz. p. 135. *W.*—144—146 Ille etiam ulmos in ordinibus, κατὰ στίχους, h. e. ille ulmorum ordines posuerat; at elegantius *distulit*, disposuit, *in versus*; cf. Ge. II, 277. Accipi autem possunt hæc de *transplantatione arborum jam adultarum*, quam ille Corycius senex felici eventu tentabat. Hinc *seræ* ulmi non tam sero adolescentes, sed jam adultæ, *edura* pirus, nimium dura, valida, cf. Ge. II, 65:—*spinus*, oxyacantha, cui jam prunus insita erat: denique *platanus* (v. Ge. II, 70) jam umbrosa. *H.*—*Spinus*, bullace, plum-tree. *S.*—147 Conf. ad v. 116: Colum. lib. X præf. et pr. *spatiis iniquis*, spatio nimis angusto, intra quod cursum suum tenere cogitur.

149 De re privata ac publica apum agere orditur. πολιτείαν καὶ βίον dixerat Aristot. H. A. IX, 40.—*quas naturas*, ingenia, mores, *Jupiter addidit*, indidit, dedit, ut sæpe. *pro qua mercede*, ambiguum est, quo sensu dictum sit. Omissis aliis, apponam simplicissimum: Jovem illæ *pavere* puerum, allectæ *cymbalis Curetum*, *sub antro* montis *Dictes* in Creta. Fabula nota vel ex Callimacho in Jov. 50. ubi vid. Spanh. Pro ea re, tamquam mercedis loco, miram hanc et humanæ naturæ similem naturam acceperunt. Rem poëta narrat inverse: Jupiter iis has naturas indidit, mercedem *ejus quod* eum paverant;

Curetum sonitus crepitantiaque æra secutæ,
Dictæo cœli regem pavere sub antro.
Solæ communes gnatos, consortia tecta
Urbis habent, magnisque agitant sub legibus ævum;
Et patriam solæ et certos novere Penates;
Venturæque hiemis memores æstate laborem
Experiuntur, et in medium quæsita reponunt.
Namque aliæ victu invigilant, et fœdere pacto
Exercentur agris; pars intra sæpta domorum
Narcissi lacrimam et lentum de cortice gluten
Prima favis ponunt fundamina, deinde tenaces
Suspendunt ceras; aliæ, spem gentis, adultos
Educunt fetus; aliæ purissima mella
Stipant, et liquido distendunt nectare cellas;
Sunt, quibus ad portas cecidit custodia sorti;
Inque vicem speculantur aquas et nubila cœli;
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum, fucos, pecus a præsepibus arcent.

hoc effert: pro ea re, tamquam mercede, paverant, et relative, *pro qua mercede.* Sane mellificandi naturam habuisse videntur jam tum, cum Jovem alerent; verum potuerunt reliquas naturas seu proprietates accipere a Jove, postquam eum puerum melle nutrierant. Ita hæc ab Euemero poëta tradita, quem ante oculos habebat h. l. Virgilius, si Colum. IX, 2, 3. recte dixit:—*an, ut Euemerus poëta dicit, crabronibus et sole genitas apes, quas nymphæ Phryxonides educaverunt, mox, Dictæo specu, Jovis extitisse nutrices,* easque pabula munere dei sortitas, quibus ipsæ parvum educaverant alumnum. Ista *enim, quamvis non dedeceant poëtam, summatim tamen et uno tantummodo versiculo leviter attigit Virgilius, cum sic ait:* Dictæo—sub antro. Illa autem tradiderat Euemerus in *sacra historia,* ἀναγραφῇ ἱερᾷ, ab Ennio Latine conversa, in qua cum aliorum deorum, tum *Jovis Dictæi,* ut mortalis hominis, natales, patriam, ac sepulcrum persecutus fuerat. v. Minuc. Felic. Octav. 21: Lactant. Inst. div. I, 11.

153 *tecta consortia* sunt quæ communi possessione tenentur, ut hereditas fratrum germanorum. *H.—certos Penates* pro ædibus.—157 *In medium,* in commune, in utilitatem omnium. *S.*—158 Partitæ inter se opus ac munera, certo ordine (hoc est *fœdere pacto*), aliæ *victu invigilant,* victui quærendo, cibo congerendo operam dant, et *exercentur agris,* discursu et vagatione per agros vexantur, fatigantur; ut sæpe *exerceri laboribus magnis* dicimur, quos tractamus; vulgo dicimus exercere se, ut sermone patrio. Græci in his utuntur forma media. Habebat hic ante oculos poëta Aristot. H. A. IX, 40. p. 946. extr. Lineæ autem jam sunt ductæ in Hes. Θ. 569. sq.—160 *Narcissi lacrimam,* guttam, nectar, humorem melleum, seu dulcem, quem imus florum calyx exsudat; tum *gluten,* e resina, gummi, corticum.—161 *favis,* cellulis mel recepturis; *fundamina,* propolin int. v. sup. adv. 40.—*H.* 162 *spem gentis,* solent Latini sobolem quamvis appellare *spem,* Plin. Paneg. 26. *spem Romani nominis* h. e. sobolem R. Supr. Ecl. I, 15. *gemellos, spem gregis. W.* 164 *distendunt nectare cellas,* ornatius quam replent, explent; nam majorem abundantiam repræsentare animo videtur, quod cellularum latera tumere facit. Sup. III, 124. *denso distendere pingui.* Sic, *distendet spicis horrea plena Ceres.* Tibull. II. 5, 84. ubi vide Obss. Hoc idem alias est *rumpi,* ut Ge. I, 49.

166 An futuri sint imbres, ne reliquæ exeant. cf. v. 191.—168 *fucos,* (*Drones,*) apes majores iis, quæ mel faciunt. Colum. IX. 15, 1. *Mox vere transacto sequitur mellis vindemia. Ejus maturitas intelligitur, cum animadvertimus fucos ab apibus expelli ac fugari; quod est genus amplioris incrementi, simillimum apis, et, ut ait Virgilius,* ignavum pecus, *et sine industria favis assidens. Nam neque alimenta congerit, et ab aliis invecta consumit. Verum tamen ad*

Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
Ac veluti, lentis Cyclopes fulmina massis
Quum properant, alii taurinis follibus auras
Accipiunt redduntque, alii stridentia tingunt
Æra lacu; gemit impositis incudibus Ætna;
Illi inter sese magna vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe ferrum:
Non aliter, si parva licet componere magnis,
Cecropias innatus apes amor urget habendi,
Munere quamque suo. Grandævis oppida curæ,
Et munire favos, et dædala fingere tecta:
At fessæ multa referunt se nocte minores,
Crura thymo plenæ; pascuntur et arbuta passim,
Et glaucas salices, casiamque, crocumque rubentem,
Et pinguem tiliam, et ferrugineos hyacinthos.
Omnibus una quies operum, labor omnibus unus.
Mane ruunt portis; nusquam mora; rursus easdem
Vesper ubi e pastu tandem decedere campis
Admonuit, tum tecta petunt, tum corpora curant:
Fit sonitus, mussantque oras et limina circum.
Post, ubi jam thalamis se composuere, siletur
In noctem, fessosque sopor suus occupat artus.
Nec vero a stabulis, pluvia impendente, recedunt
Longius, aut credunt cœlo, adventantibus Euris,
Sed circum tutæ sub mœnibus urbis aquantur,

procreationem subolis conferre aliquid hi fuci videntur, insidentes seminibus, quibus apes figurantur. Itaque ad fovendum et educandam novam prolem familiarius admittuntur. Exclusis deinde pullis, extra tecta proturbantur, et, ut idem ait, a præsepibus arceantur.—170—179 Ut in officina Cyclopum per partes opus fit a pluribus: sic in alveari plurium studiis. *lentis massis*, ferri, quod procudi ac duci potest, *properant*, properanter conficiunt, σπεύδουσιν, ἐπείγουσιν fulmen. cf. Callimach. in Dian. 49.—*Lacus*, ut fontes, pro aqua positus. Lucret. VI, 147. 148. *Ut calidis candens ferrum e fornacibus olim Stridit, ubi in gelidum propere* (aut potius *propter*, dum prope adstat aqua) *demersimus imbrem*. Ov. Met. IX, 170 *gelido ceu quondam lamina candens, Tincta lacu, stridit*. Hoc magis poëticum, quam ut *lacus* ipsa vasa sint; etsi sic in vineis *lacus*.—Vides durari ferrum, ut Æn. XII, 91. 175 *In numerum*, κατὰ ῥυθμόν, ut Ecl. VI, 27. Ad 174. 175. compara Callimach. in Dian. 59—61. Ceterum hunc eundem locum refinxit poëta Æn. VIII, 449—453.—177 *amor habendi*, studium possidendi, dum mel parant.—*munere*, pro cujusque vicibus, seu partibus assignatis: v. 158. sqq. —179 *munire favos*, pulchrius quam: fingere, facere, fabricari. *H*. Alii intelligunt *opera* ad munienda alvearia. *W*. Minores, h. minores natu. *S*.—*Multa nocte*, i. e. sera sub nocte; sic, multo mane, multo die. *S*.—181 *pascuntur*, depascunt, v. Ge. III, 314: II. 375. De *arbutis* v. Ge. III, 300: I, 148: *glaucas salices* Ge. II, 13: *casiam*, II, 213; *pinguem tiliam*, a melle florum et foliorum, quod exsudant, glutini apum idoneum.—*ferrugineos hyacinthos*, alias, *purpureos*; *vaccinia nigra*, Ecl. II, 18: ubi vid. Not. et H. Vossium ad 137. —188 *mussant*, murmurant. fremunt; cf. Æn. XI, 454.—189 *thalami*, cubicula, pro alveis.—190 *sopor suus*, ex usu hujus nominis poëtico, illis debitus, quippe labore diurno paratus, aut solitus et usitatus.—192 *credunt cœlo*, fidem habent cœlo se-

Excursusque breves tentant, et sæpe lapillos,
Ut cymbæ instabiles fluctu jactante saburram,
Tollunt; his sese per inania nubila librant.
Illum adeo placuisse apibus mirabere morem,
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt, aut fetus nixibus edunt,
Verum ipsæ e foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt; ipsæ regem parvosque Quirites
Sufficiunt, aulasque et cerea regna refingunt.
Sæpe etiam duris errando in cotibus alas
Attrivere, ultroque animam sub fasce dedere;
Tantus amor florum et generandi gloria mellis.
Ergo ipsas quamvis angusti terminus ævi
Excipiat—neque enim plus septima ducitur æstas—
At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus, et avi numerantur avorum.
Præterea regem non sic Ægyptos et ingens
Lydia, nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes

reno.—194—196 Observatum hoc multis, apes, adverso vento volantes, lapillis, tamquam saburra, se onerare, ne a vento abripiantur.—*cymbæ instabiles*, levitate oneris fluctuantes.

197 Inter plures veterum de *apum generatione* opiniones erat etiam hæc, non gigni nec nasci eas, sed ex floribus legi v. Aristot. H. A. V, 21: adde c. 19. 22: Plin. XI, 16. s. 16. Nunc reginam, olim pro *rege* habitam, communem stirpis auctorem ac parentem, ovis pariundis solam vacare, post Swammerdammii et Reaumurii observationes communis opinio est; unde mox excludi apes, cum novas matres, tum mares, seu fucos, tum mellificantes apes, in quibus nondum ulla sexus nota reperta est.—197—199 Novus orationis color: *Illum—mirabere*, h. alia, eaque non minus mira, apum natura est, quod concubitui non indulgent, nec concipiunt, nec pariunt. Colum. IX, 2, 4. *utrum examina—concubitu sobolem procreent, an heredem generis sui floribus eligant, quod affirmat noster Maro.*—203—205 Apes e floribus et herbis fetus legere dixerat v. 200. Quæ sequuntur, non diversam sed eandem sententiam, novis imaginibus exornatam, præbent: *ipsæ sufficiunt regem et populum*, sc. ex floribus, sive e *foliis* et *herbis*; nam hæ modo præcesserant; et, ubi illi habitare possint, *aulas et cerea tecta refingunt*, h. fingunt, parant, ex florum succo ac polline. Cum itaque ex floribus et fetum, et fetus cunabula ac cubicula, et cibum etiam capiant, tanto florum ac mellis ex iis conficiendi studio inflammantur, ut interdum onere, quod ferunt, ita humo affligantur, ut alas atterant acutis lapillis, et viribus exhaustæ deficiant.—205 *generandi gloria mellis*, h. studium; spes et studium gloriæ ex mellis generatione. *H. Tanta est* (illis) *gloria gen. mell.* h. e. tanta eas excitat gloria, vel studium gloriæ gen. m.; vid. Not. ad Tibull. I, 1, 5. *W.*—206 *Ergo*, cum tam facili natalium ratione ex floribus se reficiant—*genus immortale manet*, quod copia poëtica trinis modis enuntiat.—207 *Excipiat*, ut fortuna, sors, calamitas nos excipere dicitur; h. ut iis sit. *H.*—Cf. Ge. II. 345. Æn I, 276. Æn III, 317. *S.* *septima æstas.* v. Aristot. Hist. Anim. V, 22: Plin. XI, 20: Colum. IX, 3, 3. —*plus* plus quam.—209 *Fortuna domus* ornatius, quam domus, et hoc pro apum genere. Comparari potest *Fortuna domus Augustæ*, in primis in numis; respectu ad statum et conditionem gentis fatali necessitate perpetuam ac perennem futuram; cf. Oudend. ad Suet. Aug. 65.; quamquam notio illa serioribus temporibus deberi videtur.

210. *Ægyptos*, Vulgo *Ægyptus* Cf. Heynii maj. edit. *S.* 211 Videntur plures populi memorari, regum suorum in primis observantes. *Lydia ingens*, respectu non ad reliqua imperia habito, sed ad Crœsi victorias et opes.—*Medus Hydaspes*, negotium facit Intpp. Est enim Indiæ fluvius, cui epitheton *Medus* parum convenire videtur. Itaque post Servium in Media quæsivere fluvium hujus nominis, de quo tamen Geo-

Observant. Rege incolumi, mens omnibus una est;
Amisso, rupere fidem constructaque mella
Diripuere ipsæ, et crates solvere favorum.
Ille operum custos; illum admirantur, et omnes
Circumstant fremitu denso, stipantque frequentes;
Et sæpe attollunt humeris, et corpora bello
Objectant, pulchramque petunt per vulnera mortem.
His quidam signis atque hæc exempla secuti,
Esse apibus partem divinæ mentis et haustus
Ætherios dixere: deum namque ire per omnes
Terrasque, tractusque maris, cœlumque profundum;
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas;
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia; nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere cœlo.
Si quando sedem augustam servataque mella

graphi silent. Mihi poëta videtur designare imperium veterum Persarum, cujus fines ad Indiæ illam partem, in qua Hydaspes est, pertinebant. Itaque pro Persico, seu Persa, *Medum* amnem poëtico more appellavit, ut Horat. Od. I, 2, 51. et al. — 212. 213 Respicit locum Seneca de Clement. I, 4.— 214 *crates favorum*, pro textis; v. Ge. 166. faciunt igitur, quod sæpe exercitus fecisse legimus, duce amisso solvunt fidem, deficiunt.—216 V. Varr. III, 16, 8: Aristot. H. A. IX, 40—217 *bello objectant*, armis hostilibus, ingruentibus hostibus.

219—227 Ex Pythagoreorum disciplina, quam deinde Platonici ac Stoici, quamquam diversis quique modis commentantes, amplexi sunt, hæc sunt petita de anima mundi, h. principio agente, per omnem naturam fusa, omnium animantium animas subministrante, et easdem, dissoluto corpore, in se, ut sibi συγγενεῖς, recipiente. Cum autem illa mens subtilissimi ac purissimi ætheris aut ignis naturam habere crederetur, spiritus ex ea emanantes *ætherios haustus* dixit. Idem placitum exposuit Æn. VI, 724. 751; et tenendum illud propter multa alia poëtarum loca. Scilicet magna pars poëticorum philosophematum ex Empedocleis est petita, quorum magna auctoritas quondam esse debuit.—219 Ex his signis, τεκμηρίοις, *atque hæc exempla*, argumenta, *secuti*. Ornavit poëta vulgare: His apum factis quidam adducti sunt, ut opinarentur etc. *H.* *His signis* h. e quum hæc signa sint. Notandus est ablativus absolutus cum participio per conjunctionem *atque* copulatus, argumentum certum, quam arcte ratio ablativorum absolutorum cum participiis cohæreat. Livius 21, 34. *Hannibal—obsidibus acceptis, et commeatu usus—sequitur.* Similiter Græci, vid. Thucyd. I, 2. 65. 75. Demosth. in Mid. c. 3. 14., genitivum absolutum et participium conjunxerunt. *W.*— 222 *cœlum profundum*, altum, in magnam altitudinem exsurgens; ut contra *altum mare* pro profundo. Versus idem Ecl. IV, 51. legitur. — 224 *tenues vitas*, animas, quippe æthereæ naturæ; *arcessere*, accipere. Mox *omnia*, spiritum omnium, quæ vitam sibi ex æthere arcessivissent.—226. 227 nihil perire (ut Macrob. S. Sc. II, 12.), sed evolare in ætherem. *Sideris in numerum*, inter sidera; v. c. Vellei. II, 73. *fugitivos in numerum exercitus sui recipiens.* Cum enim corpore soluta anima propter ætheriam naturam altum petit, redit ea in cœlum et astris admiscetur; unde successit mox illa opinio, qua justorum ac piorum animas in sidera reponi arbitrati sunt.

228—237. De castratione favorum præcipere incipit, et quidem cum præsidia contra apum iram et furorem, fumum et aquæ aspersionem, tum tempus mellationis vere et auctumno tradit.—228. 229 *augustam* ad sanctitatem sedis spectat. *mella servata Thesauris relines*, pro thesauros mellis servati, qui *relinuntur*, resignantur; relini dicuntur proprie amphoræ, dolia, et alia oblita pice et obducta.

Thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
Ora fove, fumosque manu prætende sequaces.
Bis gravidos cogunt fetus, duo tempora messis,
Taygete simul os terris ostendit honestum
Plias, et Oceani spretos pede repulit amnes;
Aut eadem sidus fugiens ubi Piscis aquosi
Tristior hibernas cœlo descendit in undas.

229. 230 *fovere ora haustu aquarum*, pro fovere aquam haustam ore, h. tenere, continere; poëtica copia addit *sparsus* sc. *ora*, habens os sparsum, aspersum, prolutum, aqua, ne male olens sit. Expedita, uti patet, sententia; nam fœtorem apes ferre nequeunt. Nisi cum re magis conveniit, ut aqua aspersa fugentur apes quemadmodum fumo illato. Esset hactenus antecedens pro consequente; fovere aquam ore, pro, inspergere aquam. *H.* posteriorem hanc explicationem amplectenti præferenda erit lectio codicum nonnullorum *haustus—ore fove*, ubi participium *sparsus* ineptum est. Priorem ego quidem cum H. Vossio sequor; Virgilius monet, os aqua prius esse abluendum. *Fovere* fere est abluere, purgare lavatione. Æn. XII, 420. *fovere vulnus lympha*, ubi res manifesta. *W.*—*Fumum prætendere*, h. ante se ferre.—231—235 Sunt hæc interposita. Bis in anno mella eximuntur: vere exacto (Colum. IX, 15, 1.) et circa æquinoctium (IX, 14, 11.) Locum olim sic accipiebam: *Bis gravidos cogunt fetus,* sc. agricolæ, seu mellarii; *cogunt* autem, compellunt extra alvei vestibulum, v. Colum. IX, 15, 6: nonnulli adeo enecant, ut favorum copia sibi fiat. *fetus* autem pro apibus, ut *fetus adultos* sup. v. 163. Sed huic interpretationi aliquid duri inesse sentis, si et verbum *cogunt* respicis et epitheton *gravidos*, cum tempore mellationis quidem apes *gravidæ* inepte dicantur. Itaque accedo illis, qui *fetus gravidos* malunt esse ipsum mel, quod cogitur et aufertur. Dicitur *fetus* de quocunque proventu, pecudum, agri, arborum; hoc loco *proventus* apum est mel; epitheton *gravidus*, plenus, traductum et ipsum ab aliis fetus seu proventus generibus et copia. *Cogere mel* proprie dicuntur mellarii, colligere. cf. 140. —*duo tempora messis*, mellationis. De his videndi Aristot. Hist. Anim. IX, 40: Colum. IX, 14, 5. 11: Plin. XI, 16 et 15. At trinam mellis vindemiam Varro memorat III, 16, 34.—232. 233 h. e. sub ortum Pleiadum.—Colum. XI, 2, 36. *Decimo Kal. Maias Vergiliæ cum sole oriuntur—Nonis Maiis Vergiliæ exoriuntur mane—VI Idus Vergiliæ totæ apparent.* conf. Plin. XVIII, 26. s. 66.—(matutinum s. heliacum intelligendum esse, monuit *Molweide* libello infra laudato p. 386. *W.*) *simul ac Pleias*, seu *Plias*, ex Πλειὰς, *Taygete* (est ea una Pleiadum, quæ h. l. una cum ipsa intelligendæ sunt) *ostendit os honestum*, pulchrum, utpote Nympha, *terris*, h. in conspectum venit, orta est. cf. Æn. VIII, 591. et alibi.—*et repulit pede*, quod faciunt, qui in altum enituntur, elevant se (cf. Met. Ov. IV, 710), *amnes Oceani* (Homerico vocabulo, ut Odyss. λ, 639.; ambit enim terram amnis more), quia sidera cosmice orientia ex oceano assurgere videri possunt, ut sol; *spretos*, ornatu poëtico adjectum, et convenit iis, quæ pede repellimus.

234. 235 Et sub occasum matutinum s. cosmicum, qui in VI Idus Novembris refertur; vid. Colum. ibid. §. 84. conf. 77. 78. Plin. XVIII. sect. 59. et 60. conf. supr. ad Ge. I, 221 vid. Pfass. *de Ortu et Occasu siderum* p. 59. sqq. *Aut ubi eadem* Pleias *descendit cœlo*, occidit, *tristior*, quia tristi, ingrato anni tempore, *in undas hibernas*, tempestatibus vexatas, quippe mense Novembri. In mare autem se condere videri possunt sidera occidentia. *fugiens sidus Piscis aquosi.* Jam in hoc æstuant Intpp., quale hoc sidus sit, et qua ratione Pleias illud fugere dicatur. Non enim *Piscis* statim post Pliadis occasum oritur vel occidit, sed prius occidit. At non ex astronomicis, sed ex grammaticis rationibus loci interpretatio erat petenda. Sollemne est poëtis omnibus, etiam iis, qui de astronomicis præcipiunt, ut in describendis sideribus tabulas sui temporis cœlestes, et asterismos in iis notatos, sequantur, formasque figurasque in iis pictas ita exprimant, quasi eæ in cœlo vere conspiciantur, scilicet ut ornatum versibus suis ex earum varietate petant. Est porro iisdem poëtis commune, ut sidus occidens dicatur *fugere* aut *sequi* alterum non alia de caussa, quam quod in tabula cœlesti seu proximum ei seu ex adverso positum, aut quocunque modo oppositum vel subjectum visitur. Sic apud Manilium I. 263. 264. *Aurato princeps*

Illis ira modum supra est, læsæque venenum
Morsibus inspirant, et spicula cæca relinquunt,
Affixæ venis, animasque in vulnere ponunt.
Sin, duram metuens hiemem, parcesque futuro,
Contusosque animos et res miserabere fractas :
At suffire thymo, cerasque recidere inanes
Quis dubitet? Nam sæpe favos ignotus adedit
Stellio, et lucifugis congesta cubilia blattis,
Immunisque sedens aliena ad pabula fucus;

Aries in vellere fulgens Respicit admirans aversum surgere Taurum. Præivit jam Homerus Il. σ, 488, Od. ε. 274, ubi Ursa Orionem observare dicitur : *καὶ Ὠρίωνα δοκεύει*, ex adverso positum. Ita centies Aratus et Manilius. Quod igitur Pleiades dicuntur *fugere Piscem seu Pisces*, ad situm siderum in sphæra spectat : nam Taurum, in cujus capite Pleiades sunt, quasi antecedentem sequitur alter Piscium, ut hunc fugere videri possint Pleiades, dum occidunt, sitque tantum sententia: occidit Pleias, cui a tergo vicinus est Piscis, si positum in sphæra respicias. vid. Excurs. I. Edit. mai. p. 637. Piscem autem *aquosum* dixit, h. pluvias denuntiantem, ut *aquosus Orion* Æn. IV, 52. et *Piscis aquosus* Ovid. Met. X, 165. Etenim sole Pisces ingresso hiemale tempus est. Unde etiam *undæ hibernæ* procellis vexatæ. *H.*—In sententiam H. Vossii concessit Wunderlich; Pleias, quum occidit, dicitur *fugiens sidus P. aq.* h. e. fugiens tempus hiemale, seu tempestates hibernas. *Sidus* est certum anni tempus. Hinc Tacit. Ann. I, 70 *sidus æquinoctii.* Metonymice significat temperiem cœli. Sic accipe verba Plinii Panegyr. c. 15. *patrium sidus ferre.* Et *grave sidus* de tempestate mala apud Ovidium est Metam. V, 281. Non alienum vero tempestates hibernas referri ad Piscem seu, verius, *Pisces*, qui mensibus hibernis totam per noctem conspici possunt, eaque de causa illos *aquosos*, auctores imbris et tempestatis, appellari. Et recte Plias, tempestate hiberna ingruente cum occidat, illam *fugere* dici potest. Ceterum Aprili mense Pliadas *os honestum ostendere* asseveranti ne credas. Nam illas a die VI. ante Calend. Maii usque ad diem pridie Id. Jun. latere, hodie constat; et Hesiodus jam illas quadraginta noctes diesque non apparere noverat. Ἐργ. 385. 6. *W.*—236 Conjuncta hæc cum superioribus; nam dum mel exscinditur, iras apium maxime experiare. Varro III, 16, 7.—237 *spicula cæca*, h. occulta: brevia, quæ possunt latere Serv. *Morsus* pro aculeorum ictibus dici obvium.—238 *Affixæ venis*, gravius, quam cuti, corpori affigentes se ejus, qui eas infestat; *in vulnere*, in inferendo vulnere. Nam aculeis amissis mori apes creditæ. Plin. XI, s. 19.—239—247 Sin apiarius hiemis immitioris metu, curaque apum et miseratione, non omnes favos exscindat, et aliquam mellis partem apibus relinquat, at saltem, propter variorum insectorum insidias, suffiendus est alveus, inanes cellæ exscalpendæ et recidendæ, ne quod in iis animalculum occultum lateat. Trepidabant et hic Intpp. Observata hæc omnia jam erant Aristoteli, v. H. Anim. IX, 40. p. 946 A ; sed in caussis reddendis laborabat maximi philosophi acumen.—239 *parces futuro*, conditioni ac necessitati apium futuræ. Priscianus hæc ipsa ad apodosin referebat, ut essent *parce* et *miserator*. Recepi nunc *metuens* pro *metues*, ut oratio melius vincta esset. *H.* Quomodo particulæ *que—que* membra *parces—miserabere* vincire possint, cum *miseratio* sit causa *parcendi*, non intelligo.—Bona est enuntiationum conjunctio : metuo hiemem et mellatione abstineo. Quod vero causa per copulam *et miserabere* adjecta est, id quamquam non suave, in poëta tamen morari non debet. Itaque, frustra renitente H. Vossio, *metues* restituendum, ut apodosis a verbis *At suffire* incipiat. *W.*—240 Spoliato alveo et cibi penuria, hiemali tempore.—241 *Ut omnes vitiosi favi tollantur*, curandum est. Colum. IX, 13, 8. cf. §. 11. 12 : c. 14, 1, 2 : Varro III, 16, 34 extr. —*At* in apodosi, ut supra aliquoties, εἶτα, ἀλλά, ἀλλάγε, attamen.—243 *ignotus Stellio*, non observatus, occulte adrepens.—*et blattis congesta cubilia*, h. blattæ, cubilibus eo, in favos vacuos, congestis, adedunt favos.—*lucifugis*, per noctem vagantibus; ut Servius recte explicat. *H.* De *blattis* (cock-roches, v. beetles) inter sese discrepant intpp. *S.* *Phalænam tineam mellonellam* L. vocari huc a viris doctis video. —244 *fucus* (v. ad v. 168) *immunis*, quod ipse nihil operæ ad mellificium confert. cf.

Aut asper crabro imparibus se immiscuit armis,
Aut dirum tineæ genus; aut invisa Minervæ
Laxos in foribus suspendit aranea casses.
Quo magis exhaustæ fuerint, hoc acrius omnes
Incumbent generis lapsi sarcire ruinas,
Complebuntque foros, et floribus horrea texent.
Si vero, quoniam casus apibus quoque nostros
Vita tulit, tristi languebunt corpora morbo,
Quod jam non dubiis poteris cognoscere signis:
Continuo est ægris alius color; horrida vultum
Deformat macies; tum corpora luce carentum
Exportant tectis, et tristia funera ducunt;
Aut illæ pedibus connexæ ad limina pendent;
Aut intus clausis cunctantur in ædibus, omnes
Ignavæque fame et contracto frigore pigræ.
Tum sonus auditur gravior, tractimque susurrant,
Frigidus ut quondam silvis immurmurat Auster;
Ut mare sollicitum stridit refluentibus undis;
Æstuat ut clausis rapidus fornacibus ignis.
Hic jam galbaneos suadebo incendere odores,
Mellaque arundineis inferre canalibus, ultro
Hortantem et fessas ad pabula nota vocantem.
Proderit et tunsum gallæ admiscere saporem,

Hesiod. Ἔργ. 303. 304: Theogon. 594. sqq.—245 *imparibus armis* h. l. quibus apes pares non sunt.—*asper* v. Ge. III, 149.—246 *invisa Minervæ*. nota fabula de Arachne.—248 *Quo magis exhaustæ* apes sunt melle subducto (nec tamen eo usque, ut fame iis pereundum sit, nec alieno tempore), *eo acrius omnes* operam dant, ut jacturam tantam reparent; *ruinas generis lapsi*, ut paullo ante *res fractas*, a republica et imperio aliquo sumtum. Notum autem inter melitturgos, ex mellis abundantia inertia et luxuria solvi apes. Observatum jam Aristoteli H. A. IX, 40. versus fin. Hinc nec fucos omnes interimendos esse contendebant veteres; vid. eundem et Colum. IX, 15, 3.—250 *foros*, alveos, favos in alveis, sive a locis spectaculorum, sive a tabulatis navium.—*et floribus horrea texent*, florum succo ac polline conficient favos; proprie cellulas, in quibus tamquam horreis mel reconditur.

251—289 De morbis apum et morborum cura. Versus 253. ad 263. interpositos esse memento, nec male fortasse parenthesi includas. Comparari possunt Varro III, 16, 20: Colum. IX, 13, ubi §. 7. totum h. l. expressit.—252 *Vita tulit*. h. conditio, sors, natura, apum, ut *βίος*, et sæpe *vita humana*.—254 *alius color*, ἀλλοχροοῦσι.—259 *Ignavæ fame*, inedia. Sed proprie potest tamen accipi; est enim *fames hiberna* inter morbi caussas; unde inter remedia infra v. 280 cibi copia ponitur.—*contracto frigore pigræ* proprie sunt ipsæ *frigore contractæ*. Sed transfertur hoc, poëtico more, ad ipsum frigus.—260 *tractim*, tractu, dum trahitur susurrus, sive ad tempus referas, ut sit continuo, jugiter; sive ad locum, ab uno angulo ad alterum, per omnes alveorum et examinum ordines susurro continuato, nil interest. Hoc fortasse doctius, ut Lucret. III. 529. mors *tractim* per membra ire dicitur.—261 *Frigidus Auster*, v. ad Ge. III, 278. 279. Mox *mare sollicitum*, sollicitatum, commotum, ὀρινόμενον, seu defluxu maris reciproco, seu fluctibus littori allisis.—263 *fornaces* sunt fabrorum ap. poëtas. Ternæ comparationes ex Homero expressæ Il. ξ, 394—399 Aliam Homerici loci imitationem in Quinto Smyrnæo videas, locupletissimi ad ornatus quærendos ingenii poëta, modo castigatior esset, lib. V, 364—369—386—389, ubi facile agnosces luxuriem, si cum Virgilio compares.

264 De *galbano* v. ad Ge. III, 415.—266 *fessas*, ægras, ut sæpe.—267 *admiscere*

Arentesque rosas, aut igni pinguia multo
Defruta, vel Psithia passos de vite racemos,
Cecropiumque thymum, et grave olentia centaurea.
Est etiam flos in pratis, cui nomen amello
Fecere agricolæ, facilis quærentibus herba;
Namque uno ingentem tollit de cespite silvam,
Aureus ipse; sed in foliis, quæ plurima circum
Funduntur, violæ sublucet purpura nigræ;
Sæpe deûm nexis ornatæ torquibus aræ;
Asper in ore sapor; tonsis in vallibus illum
Pastores et curva legunt prope flumina Mellæ.
Hujus odorato radices incoque Baccho,
Pabulaque in foribus plenis appone canistris.
  Sed si quem proles subito defecerit omnis,

scil. illis mellibus, quæ infundis. Colum. I. 1. Galla, excrescens ille in glandiferarum nonnullarum arborum foliis tumor, insectis gravidus, astringentem habet naturam (unde h. l. *sapor gallæ* pro galla), itaque profluvium sistit alvi, quo laborant vere ex certo pabuli verni genere apes. conf. Colum. IX, 13, 2; Varro III, 16, 22.—269 *Psithia* vitis utilissima passis uvis et conficiendo inde vino *passo.* v. Ge. II, 93. *H.—Defrutum,* mustum decoctum ad dimidiam partem, (quod vero ad tertiam decoquitur, sapam vocant) et multo igni pingue, h. e. coquendo spissatum. *S.* —270 *Cecropiumque thymum*, v. sup. v. 112 177.—*centaureum* s. centaurium, majus et minus, *(centaury)*, a Centauro Chirone nomen traxit. vid. Plin. XXV, 4. s. 14: 6. s. 30. 31.—271 Consentiunt viri docti in hoc, *amellum* esse *Asterem Atticum cæruleum vulgarem,* (purple Italian Starwort. *S.*) quem in Italia, Sicilia et Gallia Narbonensi, incultis et asperis convallibus passim nasci Raius testatur; unde *facilis quærentibus herba.* Ejus formam excudi curavit Martinus. Pugnat tamen pro meliloto flore luteo (Trifolio n. 5. ap. Linn.) Wedel Exercit. med. philol. Cent. 3. Exerc. 5.—273 *uno de cespite,* h. uno eodemque soli loco; at Philargyrius doctius de radice accipit, ut *cespes* sit radix cespitosa, fibris inter se implexa. Sane si uno de loco, etiam una de radice plures caules emittit herba.—274. 275 flore flavo, foliis purpureis violaceo colore.—276 Solent aræ sertis ex hoc amello nexis ornari.—277 *Tonsis in vallibus,* quas pecudes tondent (v. Ge. I, 15. et al.); nam memorantur *pastores,* qui inter pascendum colligunt herbam. *H.—Tonsum* interpretatur Servius, *non sylvosum;* Ruæus et la Cerda hoc epitheton de vallibus (pratis) demessis intelligunt. *S.*—278 *Mella. Brixia—Flavus quam molli percurrit flumine Mella* Catull. 67, 33. Fluvium ex vicinia agri Mantuani memoratum vides.—279 *odorato Baccho,* simpl. ἀνθοσμίαν, εὔοσμον, εὐώδη, ut Theocr. XIV, 16, odorum, generosum vinum, intellige. cf. Colum. IX, 13, 8.

281 Ingreditur nobilissimum locum de reparanda stirpe apum, cum morbo examina tota interierint. Sequitur autem opinionem veteribus communem (v. Varron. II, 5, 5: III, 16, 4. et multos apud Intpp. ibi et ad h. l. laudatos), posse ex bove cæso nova apum examina excludi; quod Ægyptiorum inventum et artificium esse vulgo jactabatur. Magonem et Democritum potissimum hæc tradidisse, e Colum. IX, 14, 6. et 2, 1. discas. Fuisse videtur illa Orientis olim communis opinio, ut omnino insecta, ita apes ex putribus cadaveribus generari; cui illa observatio fortasse locum fecerat, quod apes in iis terris, ubi passim per silvas et sine cultu vagabantur, mel interdum in cadaveribus, exsiccatis puta, *sceletis,* ut leonis Samsonii exemplo constat, facere videbant. Hujus porro rei observatione adducti, fuere qui fidem facerent, se, cum apum examina nova habere vellent, verno anni tempore, apum fetibus novis a natura destinato, cadaver bovis commodo loco exposuisse, quo apes tamquam ad alveum convolarent, et mater seu puerpera ova deponeret. In angustam illam domum v. 295—298. apes fragrantia appositæ casiæ thymique v. 303. 304. alliciebantur. Quod autem contundendo enecabant bovem, id vereor ne inani opinioni tribuendum sit; nisi quod fortasse sic putrefactio accelerabatur. Ceterum a Virgilio inventum hoc

Nec, genus unde novæ stirpis revocetur, habebit,
Tempus et Arcadii memoranda inventa magistri
Pandere, quoque modo cæsis jam sæpe juvencis
Insincerus apes tulerit cruor. Altius omnem
Expediam prima repetens ab origine famam.
Nam qua Pellæi gens fortunata Canopi
Accolit effuso stagnantem flumine Nilum,
Et circum pictis vehitur sua rura faselis;
Quaque pharetratæ vicinia Persidis urget,
Et viridem Ægyptum nigra fecundat arena,
Et diversa ruens septem discurrit in ora

ab Ægypto in Thessaliam traductum est. v. inf. 317.—282 *genus novæ stirpis*, genus novum, a nova stirpe oriundum.—283 *Arcadii magistri*, pastoris, Aristæi. v. inf. 317. Sequitur igitur in hoc Maro eos, qui Arcadiæ heroëm eum ediderunt, inter quos Justin. XIII, 7, 10. Alii in Thessalia fuisse Aristæum tradiderunt; idem in insula Cea et Cyrenis cultus, cf. ad Ge. I, 14. Etiam Maro infra 317. sqq. Cyrenen in Thessalia collocavit, Penei patris antra inhabitantem, ipsum autem Aristæum Tempe incoluisse significat.—284 Et quomodo jam sæpe, cæsis juvencis, *cruor insincerus*, corruptus ex putredine, *tulerit*, protulerit, generarit, *apes*.—286 *omnem famam*, rei memoriam, narrationem.

287—293 Per totam Ægyptum. Videamus singula. *gens fortunata*, a terræ felicitate, seu fertilitate ex Nili incrementis—*Canopus*, ὁ Κάνωβος, Ægypti urbs, non longe ab Alexandria, quæ occidentalem Ægypti partem designat (est enim Canopicum primum ab occidentali latere Nili ostium); unde Æschyl. in Prometh. v. 846. ἔστιν πόλις, Κάνωβον, ἐσχάτη χθονός.—*Pellæum*, h. Macedonicum, a Pella nobili Macedoniæ urbe, unde *Alexander Pellæus* dictus occurrit. Ex quo autem tempore Macedones Ægyptum obtinuere, a regibus ipsa terra *Macedonica*, adeo et *Pellæa*, appellari potuit.—*stagnantem* Nilum dixit, qui inundavit terras. cf. Lucan. II, 417.—*pictis faselis*, pulchre; nam hoc proprium Ægyptiorum, quemadmodum ex Diodoro lib. I, 98. et Herodoto II, 96. 97. satis constat, ut certo navicularum genere, *Baris* nomen erat, per Nilum discurrerent. *H.* *circum—rura.* Posituram præpositionis eandem vide apud. Horat. Sat. I, 6, 59. *non ego—circum Me Satureiano vectari rura caballo—narro.* *W.*—290 *Quaque vicinia Persidis urget*, h. ab ea parte, qua Ægypto Persis contermina est, sive ab orientali; quæ vicina sunt ac contigua, poëtis dicuntur *urgere*. (Præstat tamen, ut *vicinia* ductum sit a *vicinium*; ita ipse *amnis* urget vicinia, h. e. attingit fines Persidis.) *Persis* h. l. pro imperio Parthico, more sollemni Romanorum poëtarum; sic *Medus Hydaspes* v. 211. hinc et *pharetrata*, quod de Parthis proprie dici solet; quis Parthorum pharetras ignorat? *Et* qua *amnis usque ab Indis coloratis* (inde ab Æthiopibus, v. Ge. II, 116) *devexus*, καταφερής, ex altis montibus, proclivi descensu in planiciem dum defertur, pronus, *fecundat Ægyptum viridem* læto agrorum proventu, *nigra arena*, pro limo; est poëtis simpl. solum (ut Ge. I, 105: Lucan. II, 417. *si non per plana jacentes Ægypti Libycas Nilus stagnaret arenas*); *et ruens discurrit in septem ora diversa.* Igitur totus locus huc redit: Per totam Ægyptum, cum in occidentali latere, circa Canopum non longe ab Alexandria, tum in orientali, versus fines Parthici imperii, et per totam inferiorem Ægyptum (nomine Deltæ celebratam), *omnis regio*, tota gens, *jacit salutem certam*, ponit salutis spem ac fiduciam, *in hac arte*, reparandi apes ex boum visceribus. Locum vexatissimum videor mihi sic satis commode interpretari posse. At si jam de ipsa sententia et poëtica ratione judicium ferendum est, Virgilii acumen et verecundiam desiderare mihi videor. Nam et nimis protracta et impedita friget oratio, et paullo jejunius Nili natura bis describitur; quamquam singula membra suo ornatu ac lumine fulgere facile sentio. Præstat vero cum cod. Romano ordinem versuum ita mutare: *Et diversa—Usque coloratis—Et viridem* (quem H. Vossius amplexus est *W.*); aut cum Medic. aliisque compluribus ita: *Et diversa—Et viridem—Usque.* Nam nunc quidem versus *Et viridem—arena* inepte positus est. *H.* Versus *Et* (pro *et qua*) *diversa* superiorem vel meridionalem partem Deltæ significare videtur. *W.*

Usque coloratis amnis devexus ab Indis:
Omnis in hac certam regio jacit arte salutem.
Exiguus primum atque ipsos contractus ad usus
Eligitur locus; hunc angustique imbrice tecti
Parietibusque premunt arctis, et quatuor addunt,
Quatuor a ventis obliqua luce fenestras.
Tum vitulus, bima curvans jam cornua fronte,
Quæritur; huic geminæ nares et spiritus oris
Multa reluctanti obsuitur, plagisque peremto
Tunsa per integram solvuntur viscera pellem.
Sic positum in clauso linquunt, et ramea costis
Subjiciunt fragmenta, thymum, casiasque recentes.
Hoc geritur, Zephyris primum impellentibus undas,
Ante novis rubeant quam prata coloribus, ante
Garrula quam tignis nidum suspendat hirundo.
Interea teneris tepefactus in ossibus humor
Æstuat, et visenda modis animalia miris,
Trunca pedum primo, mox et stridentia pennis,
Miscentur, tenuemque magis magis aëra carpunt,
Donec, ut æstivis effusus nubibus imber,
Erupere, aut ut, nervo pulsante, sagittæ,
Prima leves ineunt si quando prælia Parthi.

295 Cf. cum sqq. excerptum ex Florentino in Geopon XV, 2. Secutus fortasse noster erat Varronem, cujus hac de re locus, ad quem Florentinus provocat, intercidisse videtur. — *contractus*, coarctatus, spatio angusto factus, ad hunc ipsum usum, *locus*, οἶκος, *decem cubitorum in altitudinem et latitudinem*, inquit Florentinus. — 296 *Hunc* locum et *angusti imbrice tecti*, h. angusto tecto (cujus fastigiis imponi solent cavæ tegulæ, *imbrices*), et *parietibus arctis*, angustis, *premunt* pro exstruunt, sed multo elegantius, quasi coercent; et quatuor relinquunt spiracula ad quatuor cœli cardines spectantia. *H.*—*Imbrex* est tegula, semirotunda et cavata; *imbrex tecti* est tectum modo imbricis cavatum (a vaulted roof.) *S.*—299 Τριακοντάμηνον βοῦν Florentinus I. 1.—300 *spiritus oris*, h. os.—301 *multa*, *multum*, *reluctanti*, πολλ' ἀεκαζομένῳ, ut apud Homer. Odyss. ν, 277; Il. ζ, 458. *obsuitur* in cod. Medic., ceteri fere dant *obstruitur*, non deterius.—302 *solvuntur*, resolvuntur contusa, comminuuntur, ut in putredinem tanto citius abeant, *pelle* tamen *integra* manente. Sed et simpliciter *solvuntur tunsa*, pro tunduntur: *viscera*, caro. vid. Æn. I, 211.—303 *in clauso*, luto etiam denso obducta janua et fenestris, ut diserte Florentinus p. 407; sed, ut adjicitur, XXI die dies et purus aër admittitur, vento tamen excluso; tum rursus omnia oblita ccluduntur. Quo facto, undecimo inde die, aperta domo, examina nova effervescere reperiuntur. Facile ex his apparet, quomodo mater apis in οἶκον penetrare potuerit.—*ramea fragmenta*, ramorum, h. ramos.—*casias* v. sup. ad Ge. II, 213—305 Hæc faciunt ineunte vere, Plin. II, 47. *Ver aperit navigantibus maria, cujus in principio favonii hibernum molliunt cœlum,* —*Is dies VI est ante Februarias Idus.* cf. XVI, 25. s. 39.—*novis coloribus*, floribus. —*rubeant*, efflorescant, niteant. Ge. II, 319. *vere rubenti.*—308 *humor*, vitiatus putredine sanguis, sup. v. 285. *insincerus cruor.* —*teneris* autem *ossibus*, quia hæc ipsa contusa colliquescunt.—309 *Æstuat*, fermentescit. Rem. disertius vide in Florentini loco p. 407 extr. 310 *Trunca pedum* Græce pro *trunca pedibus*, et hoc pro truncis pedibus. Locum expressit, sed suo more Ovid. Met. XV, 382. sqq.—311 *aëra carpunt*, ut *viam* h. volant, quod idem est: *stridentia pennis miscentur*. *magis magis* pr. magis et magis, ut apud Catull. 64, 275. 313 *Erupere*, erumpunt, *ut sagittæ* erumpunt, *nervo* arcum *pulsante*, propellente sagittam.

Quis deus hanc, Musæ, qui nobis extudit artem?
Unde nova ingressus hominum experientia cepit?
Pastor Aristæus fugiens Peneia Tempe,
Amissis, ut fama, apibus morboque fameque,
Tristis ad extremi sacrum caput adstitit amnis,
Multa querens, atque hac affatus voce parentem:
Mater Cyrene, mater, quæ gurgitis hujus
Ima tenes, quid me præclara stirpe deorum
Si modo, quem perhibes, pater est Thymbræus Apollo,
Invisum fatis genuisti? Aut quo tibi nostri
Pulsus amor? Quid me cœlum sperare jubebas?
En etiam hunc ipsum vitæ mortalis honorem,
Quem mihi vix frugum et pecudum custodia solers
Omnia tentanti extuderat, te matre, relinquo.
Quin age, et ipsa manu felices erue silvas;
Fer stabulis inimicum ignem, atque interfice messes;
Ure sata, et validam in vites molire bipennem;

315 Artificium hoc reparandarum apum ab Aristæo inventore repetitur. *Unde nova hominum experientia cepit ingressus*, habuit exordia; unde processit; qua re homines adducti ad hanc artem ab experientia suppeditatam progressi sunt?—317 Totum hunc locum a secundis poëtæ curis profectum esse, tradunt Grammatici. Quod Aristæo (cf. v. 283) inventum apum reficiendarum tribuit poëta, ignoratur, quo exemplo faciat, multoque magis, unde ei crimen tentatæ Eurydices venerit. Fuit vetus Eumeli poëma Βουγονία; fortasse fabulæ fuit fundus in illo. Fabulam ipsam v. ap Ovid. Fast. I, 361. et Met. XV, 361. sqq.—*fugiens* simpl. relinquens Aristæus e mente poëtæ tum in Thessalia degebat, necdum Ceam adierat.—319 *caput amnis*, Penei, non esse fontem, ut vulgo accipitur, sed ostium Penei, olim contendebam, Burmannum secutus, ignoratione totius phantasmatis poëtici, quod nec alii ceperunt. *extremi amnis caput* nihil aliud esse potest, quam ipse fons et initia fluminis cf. 368. Sane antrum, ex quo fons progreditur, perpetua apud poëtas Fluviorum regia et Nympharum sedes; at h. l. per hunc fontem aditus est ac descensus fit ad antra et vastos recessus in visceribus terræ, ita ut apud animum fingenda sit magna aliqua caverna, e qua omnia flumina orta diversis viis ad terræ superficiem properent et suo quodque loco seu fonte erumpant, postquam sub terra e lacu magno, cujus generis multi in ista caverna sunt, progressa aliquantum viæ emensa sunt. In eadem caverna, seu in parte ejus aliqua magnum specus est, quod pro Penei regia et *Cyrenes*, quæ ejus filia seu neptis *thalamo* est; pervenitur ad illud descensu ad illam magnam cavernam facto, nunc quidem per fontem Penei fl.

321 Hunc versum et has querelas ex Homerica expostulatione Achillis cum Thetide Il. α, 349. sqq. expressas esse, notarunt Intpp; sed mirifice exornavit Virgilius nude ab Homero primum tradita. Cf. etiam Il. σ, 70, sqq.—323 *Thymbra*, ager Troadis, fluvio Thymbrio irrigatus, qui in Scamandrum cum Simoënte junctum se immittit, fano Apollinis nobilis. Strabo XIII, p. 893. Est autem versus adumbratus ex Odyss. IX, 529.—324 Sic Æn. II, 595. *quonam nostri tibi cura recessit?*—326. 327 Exornavit poëta τὸ ἀτιμᾷν Homeri; hanc gloriam, quam mihi multo cum labore, longæ experientiæ molestia, ex agrorum cultu et *pecudum* (adeoque etiam ex apum) cura paraveram, hunc fructum amitto, eo privatus sum, et hoc quidem, cum te deam matrem habeam. Fuit autem Aristæus inter heroes ac deos, vitæ pastoritiæ præsides, ideo Νόμιος dictus.—329 *felices silvas*, arbusta fructiferarum arborum.—330 *imicum ignem*. Dudum notatum, hunc esse τὸ δήϊον πῦρ apud Homer. *interfice messes*, perde; Lucretianum verbum. *perimere, necare* in simili junctura dixere etiam alii. *Sata* post *messes* et cum *vitibus* juncta, erunt arbores satæ.—331 *molire*, vibra, jacta, ut excidantur vites.

Tanta meæ si te ceperunt tædia laudis.
At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit. Eam circum Milesia vellera Nymphæ
Carpebant, hyali saturo fucata colore,
Drymoque, Xanthoque, Ligeaque, Phyllodoceque,
Cæsariem effusæ nitidam per candida colla;
Nesæe, Spioque, Thaliaque, Cymodoceque,
Cydippeque, et flava Lycorias: altera virgo,
Altera tum primos Lucinæ experta labores;
Clioque et Beroë soror, Oceanitides ambæ,
Ambæ auro, pictis incinctæ pellibus ambæ,
Atque Ephyre, atque Opis, et Asia Deïopea.
Et tandem positis velox Arethusa sagittis.
Inter quas curam Clymene narrabat inanem
Vulcani, Martisque dolos et dulcia furta;
Atque Chao densos divum numerabat amores.
Carmine quo captæ dum fusis mollia pensa
Devolvunt, iterum maternas impulit aures
Luctus Aristæi, vitreisque sedilibus omnes
Obstupuere; sed ante alias Arethusa sorores

333 *sonitum*, confusum, nondum disertam vocem, qua filium agnoscere posset. Versus ductus ex Il. σ, 35. 36., ubi Thetis e fundo maris querelas Achillis resciscit. Quæ sequuntur, e vita priscarum heroinarum adumbrata sunt.—334 *Milesia vellera* v. Ge. III, 306.—*Vellera carpebant*, lanam ducebant fuso, Ang. carded. *S.*—335 *hyali colore*, h. hyalino, vitro simili, viridi. *hyalus*, ὕαλος, pro vitro nove dictum; fortasse, cum Græcum aliquem poëtam sequeretur Virgilius. Simili ausu a Lucret. IV, 1120 *thalassina vestis* dicta. Sunt igitur *vellera fucata*, lana tincta, *colore hyali*, vitri, h. colore viridi, *saturo*, h. quo ipsa vellera saturata sunt; nam proprie *lana* est *satura*, quæ satis colore imbuta est. Ubi *vitreum mare, vitreus pontus* dicitur, ad colorem cæruleum spectare epitheton videtur, si *vitreus fons*, ad pelluciditatem. *Vitream Circen* nova audacia dixit Horatius Od. I, 17, 20. pro marina. Præiverat Corinna, quæ ὑάλινον παῖδα pro marino usurpaverat. vid. Toup. Append. ad Theocrit. p. 20. 21.—336 In hujusmodi enumeratione multorum nominum ex mythicis rebus petitorum videntur sibi valde placuisse veteres poëtæ, nullus tamen magis, quam Ovidius. Ceterum hic locus et hæc nomina ex Homero petita Il. σ, 37. sqq. Memorat autem Virgilius Nymphas omnis generis, cf. 383. nec modo Marinas vel Potamidas, verum Oreadas quoque et Napæas (venatrices v. 342—344.) Sunt hæ Jovis filiæ; reliquæ Nereides, duæ Oceani filiæ v. 341. Versus 338., qui Æn. V, 826. legitur, cum ab optimis et pluribus codicibus absit, manu aliena huc illatus videri potest.—339 *flava Lycorias*, haud dubie flavis capillis. —342 Ambæ cinctæ auratis et pictis, h. variis, pellibus, utpote Nymphæ venatrices; cf. ad v. 336.—343 *Asia* a tractu Lydiæ, vid. sup. Ge. I, 383. Versum metieris sic, ut ultima in *Ephyre* non elidatur, ut in Græco: ἠδ' Ἐφύρη ἠδ' Ὦπις.—344 *Arethusa velox*, venatrix, cum Clio et Beroe, quas mireris in aquarum fundo inter Nymphas marinas memorari.—*positis sagittis*, quæ tum deposuerat arcus.—345 *curam inanem Vulcani*, studium in observando adultero et ultione sumenda, cum rete fabricaretur, quo Martem cum Venere opprimeret. Respexit locum Odyss. θ, 266. sqq.—346 *Martis doli* haud dubie idem notant, quod *dulcia furta*, cum clam Vulcano fierent, ut ibid. v. 268. 269.—347 *densos—amores*, crebros, magno numero longaque narrationis serie Nymphæ pertexendos.—*H.* 348. *Dum fusis mollia pensa Devolvunt*; Devolvere est *volvendo deducere*, scil. e colo fusis. *Pensum*, certum lanæ pondus, quod mulieri certo tempore nendum assignatur. *S.*

350 *Luctus*, querelæ! ut v. 353 *gemi-*

Prospiciens, summa flavum caput extulit unda;
Et procul: O gemitu non frustra exterrita tanto,
Cyrene soror, ipse tibi, tua maxima cura,
Tristis Aristæus Penei genitoris ad undam
Stat lacrimans, et te crudelem nomine dicit.
Huic percussa nova mentem formidine mater,
Duc, age, duc ad nos; fas illi limina divum
Tangere, ait; simul alta jubet discedere late
Flumina, qua juvenis gressus inferret. At illum
Curvata in montis faciem circumstetit unda,
Accepitque sinu vasto, misitque sub amnem.
Jamque domum mirans genetricis, et humida regna,
Speluncisque lacus clausos, lucosque sonantes,
Ibat, et, ingenti motu stupefactus aquarum,
Omnia sub magna labentia flumina terra
Spectabat, diversa locis, Phasimque, Lycumque,
Et caput, unde altus primum se erumpit Enipeus,
Unde pater Tiberinus, et unde Aniena fluenta,

tus.—*vitrea sedilia*, nonc proprie, e vitro. *vitreis* disyllabum est, ut 355. *Penei*, quamquam hoc suspectum. Mox *sorores* non nimis severe dictum: v. ad 336.—355 *Penei genitoris*, an Cyrenes? Sed perpetuum magnorum fluviorum epitheton *pater*, *genitor*.—356 *nomine dicit*, nominat, poetica periphrasi. conf. Æn. XII, 652. *H.*—*Te crudelem nomine dicit*, h. te crudelitatis incusat, ut in Ecl. V. v. 23. *S.*—357 *nova formidine*, repentina. (Proprie dixit *nova* vid. 333. 353. *W.*)—359 Versus ex Il. ω, 96. Qua se juvenis per fontem in aquas infert, moles aquarum sinum facit et cavum, per quod, tamquam per antrum, ad loca subterranea descendit, in quibus aquarum receptacula sunt et fontes, inque his Penei.—*H.*—*At* transitioni servit ut *ac* et *atque*. *S.*—361 Versus ex Homer. Odyss. λ, 243.—362 *Accipere* nos dicitur locus quem ingredimur, *mittere*, dum per eum transimus.—363 Hæc miratio novarum rerum in juvenis animo, quamquam gravi cura oppresso, egregie memoratur. Compares Od. δ, 43. sqq. In sqq. antiquiorem aliquem poëtam ante oculos habere potuit, qui de rerum originibus tradebat, et Oceanum omnium dearum deorumque patrem, h. aquam commune omnium rerum principium cecinerat, cf. inf. v. 381. 382, et Il. φ, 195. sq. ejusque regiam, tamquam magnam in terræ visceribus abyssum et aquarum receptaculum descripserat; de quo secundum antiquiores Plato disputabat in Phædone T. I Opp. p. 112. A, et contra eum Aristoteles Meteorolog. II, 2. 779. ed. du Val. B. C. Certe poëta hic non fontem Penei, quem Ovidius in simili loco Penei regiam facit, Met. I, 544, sed vastam aliquam cavernam sub terra narrat, e qua, tamquam e communi fonte, sed diversis partibus ac locis, omnia flumina orta diversis viis ad terræ superficiem, et ad suam quodque originem properent, et ex terra prodeant. Est tamen eadem ista caverna tamquam aliqua regia, in qua dii Fluvii fontiumque Nymphæ sua palatia, suos thalamos, habebant; quorum unum Cyrene cum Nymphis suis tenebat. Secundum hæc facile erit intellectu, quid sint *speluncis lacus clausi*, s. inclusi, qui sunt in speluncis, h. magnæ illæ cavernæ recipiendis aquis, quas ipsi fontes scaturientes faciunt.—*lucos sonantes*; cum ex illis cavernis orta flumina procedant aliquantum viæ subter terra, donec ad superas auras prodeant, huic viæ littora nemoribus obsita, quæ strepitu aquarum alluentium resonant, non incommode dare potuit.—367 *flumina diversa locis*, quod in pedestri sermone: *diversis locis*.—*Lycus* h. l. Ponti fluvius, quia cum *Phaside*, Colchidos fl. junctus est, ut apud Strabon. XI, p. 801. B.; et uterque in Pontum Euxinum se immittit.—368 *Enipeus* Thessaliæ, *Hypanis* Sarmatiæ, nunc *Bog* dictum, nota flumina. *caput* h. l. fons. v. ad vers. 319. *H.*—Wunderlich e codd. aliquot [illegible] *sonans* laudat nec est cur duplex

Saxosumque sonans Hypanis, Mysusque Caïcus,
Et gemina auratus taurino cornua vultu
Eridanus, quo non alius per pinguia culta
In mare purpureum violentior effluit amnis.
Postquam est in thalami pendentia pumice tecta
Perventum, et nati fletus cognovit inanes
Cyrene, manibus liquidos dant ordine fontes
Germanæ, tonsisque ferunt mantelia villis;
Pars epulis onerant mensas, et plena reponunt
Pocula; Panchæis adolescunt ignibus aræ;
Et mater: Cape Mæonii carchesia Bacchi:
Oceano libemus, ait. Simul ipsa precatur
Oceanumque patrem rerum, Nymphasque sorores,
Centum quæ silvas, centum quæ flumina servant.
Ter liquido ardentem perfudit nectare Vestam,
Ter flamma ad summum tecti subjecta reluxit;

epitheton displiceret. Sic Lucret. V. 33. Aurea fulgentia mala; Sen. Œd. 137 aureo rutilante cornu et alii. Sed lectio *Saxosum sonans* non male amnis cursum exprimit qui per saxa volvitur. *S.*—371 Fluviorum dii cornibus taurinis; res notissima. Padus vero habet *cornua aurata,* sive propter fertilitatem agri adjacentis, sive simpliciter, quia deorum attributa sollemni epitheto sunt *aurea.* Ad ramenta fluvii aurea referebat epitheton Cerda. cf. Plin. 33. 4. s. 21. Impetuosissimum autem amnem olim Padum fuisse, ex aliis locis manifestum est; conf. Ge. II, 451. 452; quamquam nunc ejus natura diversa esse narratur.—373 εἰς ἅλα πορφυρόεσσαν, nigrum, ut notum.

374 Pervenit tandem in thalamum matris Aristæus. Exceptus ille hospitio lavatur, et mensa apposita recreatur; fit libatio in patris Oceani Nympharumque honorem.—383. Inter hæc matrem puta calamitatem ex filio rescivisse, et de remedio fortunæ cogitasse; vino libato, ex flamma emicante omine capto, erecta illa filium ad Proteum ablegat, ut ex eo caussam morbi et medendi rationem comperiat; degit ille ad Pallenes, Thessaliæ peninsulæ, littora 387. sq.—*pendentia pumice tecta,* antrum pumiceum, saxis exesis, ad camaræ morem curvum et fornicatum; ergo latera et tholus sunt *pumice pendenti;* unde poëtico sermone exquisitius etiam *tectum pendens pumice* dicitur.—375 *fletus inanes,* levi de caussa susceptum dolorem, et cui facilis et parata medicina esset.—376 *fontes,* aquam. Excipitur puer ad veteris hospitii inter heroes morem.—377 *tonsis mantelia villis,* lanea; sed lanugine, quæ in texti superficie eminet, attonsa, adeoque levia ac tenuia, mollia, non villosa et crassa. cf. Æn. I, 702. sqq.—378 *reponunt,* seu, ut sæculo Augusteo fit, pro simplici ponunt, ut Ge. III, 527., seu ut tribuas notionem iterum iterumque.—379 *tura (Panchæa,* v. Ge. II, 139) ardent in aris; de voc. *adolere,* proprie augere, hinc, in sacris proprio usu, flammam augere, incendere, vid. ad Ecl. VIII, 65. Adolescit ignis in ara, h. l. *ignes Panchæi,* tura ex Arabia incensa. 380 Translatum hoc ab hominum conviviis, in primis festorum dierum; peractis epulis fiebat libatio, cf. Æn. I, 728.—380 *Bacchi Mæonii,* vini Lydii, Tmolii supra Ge. II, 98, pro præstantiore genere. Nam Catacecaumenium vinum geographis, non poëtis notum. vid. Strab. XIII, p. 931. extr.—*Carchesium* vas oblongum, ansatum. v. Athenæum XII, p. 474. E.—381 *Oceano,* quippe communi omnium fluminum et fontium patri. Il. φ, 195. sqq. et al. At 382. *Oceanus* est *pater rerum,* parens naturæ. Libationem ac preces faciunt dii aliis diis et alibi; hoc loco ad placandas Nymphas filio facit mater.—383 *servant,* incolunt, ut sæpe poëtæ. inf. v. 159.—384 *Vestam,* ignem.—385 *subjecta,* subjiciens se, emicans et lambens lacunar, ut Ge. III, 241. Ecl. X, 74. *aqua subjectat arenam.* Erat autem hoc fausti ominis, ut sæpe observatum; quo auspicio firmata mater, ut consilii sui bonum eventum animo præciperet, puero suadet, ut Proteum adeat, ex quo reparandorum examinum rationem comperiat.

Omine quo firmans animum, sic incipit ipsa :
Est in Carpathio Neptuni gurgite vates
Cæruleus Proteus, magnum qui piscibus æquor
Et juncto bipedum curru metitur equorum.
Hic nunc Emathiæ portus patriamque revisit
Pallenen. Hunc et Nymphæ veneramur, et ipse
Grandævus Nereus; novit namque omnia vates,
Quæ sint, quæ fuerint, quæ mox ventura trahantur.
Quippe ita Neptuno visum est, immania cujus
Armenta et turpes pascit sub gurgite phocas.
Hic tibi, nate, prius vinclis capiundus, ut omnem
Expediat morbi caussam, eventusque secundet;
Nam sine vi non ulla dabit præcepta, neque illum
Orando flectes; vim duram et vincula capto

387 Locum hunc ex Odyss. δ, 364—384. sqq. adumbratum esse, omnes viderunt Intpp.; ubi, monstrante Idothea, Menelaus in Pharo, Ægypti insula, eodem modo Protea aggreditur, ex eoque reditus in patriam fortunam exquirit. Fabula de Proteo ex Ægypto ducta est haud dubie; sedes ejus apud Homerum ad Pharum insulam in littore tum deserto; hinc in *Carpathio Neptuni gurgite*, h. mari, versatur; nam Carpathos insula Ægypto obversa est. Sed alterum illud, quod *Emathiam*, late h. l. dictam, et *Pallenen*, procurrentem illam Macedoniæ in formam peninsulæ partem, pro *patria* ei assignat, hoc fabula aliqua antiquiore nititur, conf. h. l. Servium; quæ etiam Lycophroni Alex. 115. seqq. memoratur: v. Apollod. II, 5, 9. et Obss. p. 158.; Pieria et vicinæ partes, inter has *Pallene*, antiquissimarum fabularum aliquot propria sedes est. Ceterum illa narratio de variis formis, in quas se transmutavit *Proteus*, (et apud alios, ut Pherecydem Schol. Apollonii IV, 1396., *Nereus:* cf. Apollod. II, 5, 11.) originem habere videtur ex poëtis cosmogonicis, qui rerum origines carminibus tradebant, et aquam omnium rerum principium ponebant; cujus transformationes in reliqua corporum genera, ignem, aërem, et rel. symbolica ista fabula exponebant. Eadem alii tamquam rem vere gestam narrarunt. De Proteo vid. Hymn. Orphic. n. XXIV.—388. 389 *piscibus et curru bipedum equorum juncto*, pro curru piscibus et equis bipedibus juncto, h. equis marinis, qui posteriore sui parte in pisces desinunt, qualia monstra vel ex vulgaribus picturis nota sunt; *metitur*, pererrat, medium transit, ut sæpe poëtæ, præeunte Homero, πέλαγος μέγα μετρήσαντες, et πέτρα κέλευθον.—392 *Grandævus Nereus*, proprio epitheto; est enim ex antiquissimis diis. vid. Theogoniam Hesiodi v. 233.—392. 393 Iliad. α, 70. Vides veram vatum notionem, qui tantum aberat ut solis futuris prædicendis spectarentur, ut præterita etiam animo ac memoria tenentes, præsentia prudentibus consiliis regere putarentur.—394. 395 A Neptuno hoc tanquam γέρας Proteo datum esse ait. *immania Armenta*, monstra marina, inter quæ *phocæ*, nobis vituli seu boves marini, *turpes*, fœda specie. v. sup. Ge. III, 62. Exornat autem his versibus illud Odyss. δ. 386. Ποσειδάωνος ὑποδμώς. Hinc Horat. Carm. I, 2. *Omne quum Proteus pecus* etc.; et omnino poëtis hinc pastio monstrorum marinorum. Orta autem fabula Homerica ex observatione, quod certis diei partibus magnum phocarum numerum in littore apricari videbant homines; quæ res armentorum speciem habebat, quæ in pascua agerentur. Valde autem desertam illo tempore, quo hæc fabula reperta, inferioris Ægypti oram cum Pharo insula, fuisse necesse est.—396 sq. v. Odyss. δ, 388. sqq.—397 *eventusque secundet*, eventus secundos monstret, quomodo ii obtineantur, h. remedia fortunæ, modos reparandi amissas apes. *H. eventus*, quæ ei acciderant mala, *secund.*, in melius mutet, monstrando causam, qua sublata apes reparatæ sunt. 399 *vincula tendere alicui* est *injicere, innectere vincula.* Similiter Æn. II, 236. *vincula collo intendunt.* Sed *vim tendere* cum casu tertio notat vim adhibere. Verba diverso significatu in eadem periodo pluribus junguntur substantivis. Vid. Not. ad. Tibull. III, 3,

Tende; doli circum hæc demum frangentur inanes.
Ipsa ego te, medios quum Sol accenderit æstus,
Quum sitiunt herbæ, et pecori jam gratior umbra est,
In secreta senis ducam, quo fessus ab undis
Se recipit, facile ut somno aggrediare jacentem.
Verum ubi correptum manibus vinclisque tenebis,
Tum variæ eludent species atque ora ferarum.
Fiet enim subito sus horridus, atraque tigris,
Squamosusque draco, et fulva cervice leæna;
Aut acrem flammæ sonitum dabit, atque ita vinclis
Excidet; aut in aquas tenues dilapsus abibit.
Sed, quanto ille magis formas se vertet in omnes,
Tanto, nate, magis contende tenacia vincla,
Donec talis erit, mutato corpore, qualem
Videris, incepto tegeret quum lumina somno.
Hæc ait, et liquidum ambrosiæ diffundit odorem;
Quo totum nati corpus perduxit; at illi
Dulcis compositis spiravit crinibus aura,
Atque habilis membris venit vigor. Est specus ingens
Exesi latere in montis, quo plurima vento
Cogitur inque sinus scindit sese unda reductos,
Deprensis olim statio tutissima nautis;

21. W. 400 *circum hæc*, ἀμφὶ ταῦτα pro δεσμοῖς, ad hæc, his vinculis adhibitis.—*inanes*, ut inanes sint. Ceterum vatum hæc reluctatio ducta est ab ingratis spasticis affectionibus, quibus corripi solebant ecstaticorum corpora.—401 Ex Odyss. δ, 400 sqq.—403 *In secreta senis*, secretam sedem. Adumbrata autem hæc quoque sunt ad communem hominum antiquorum sensum et opinionem, in solitudine versari deos, inprimisque meridie, medio æstu, in agrorum silvarumque solitudine deos pastoritios et agrestes.

406—410 In varias formas se transformabit; hoc ornatur per enumerata singula.—407 *sus horridus*, horrentibus setis, *atra tigris*, horrenda et sæva.—408 *fulva cervice leæna*, ἠυγένειος. ibid. 456.—409. 410 fiet flamma vel aqua.—*Excidet*, elabetur, effugiet, ut ἐκπίπτειν; *dilapsus abibit*, ornatius, quam dilabetur.—412 *contende*, intende, contrahe, πιέζειν Hom. v. 419.—414 Vulgatior ratio est: *cum somnus tegeret lumina.*

415 Hic vero cum Homerica simplicitate et veritate contendit Virgilii elegantia et ingenium; nam in Odyssea v. 444. sqq. *ambrosiæ odor* iis, qui sub phocarum pellibus laterent, quam maxime erat quidem utilis, rei tamen ipsius parum jucunda narratio: at in nostro corpus juvenis ambrosia inungitur, ut ille novum robur, novas vires ad vinciendum et domandum senem accipiat. *Atque—vigor.* Nam illa: quod *dulcis spiravit aura*, et quidem *crinibus compositis*, ornatus poëtici caussa adjecta.—415 *ambrosiæ odorem*, h. ambrosiam odoratam, odorem emittentem, *diffundit*, per membra filii.—416 *perduxit*, h. perunxit; at illud exquisitius. Porro vulgari ratione *perduci ambrosiam per corpus*, exquisitius *corpus ambrosia* dicunt.—417 *aura dulcis*, h. odor, spiravit illi crinibus c. *S.*—*habilis vigor*, qui reddit habilem, aptum, idoneum rebus agendis, fortem.—418 Est antrum exesa in rupe, quo plurimum undarum maris (*plurima unda* cf. Not. ad Ge. II, 182. *W.*) penetrat; sed, postquam intravit, in plures sinus, h. cavitates antri et recessus, dispergit se, *scindit sese.* Ita malim interpretari, quia de specu agitur. Alioquin non damnem illam rationem, ex qua *sinus reducti* fluctuum, allisorum scopulis, et longo tractu recedentium, cavitate intus relicta, intelliguntur. Idem fere versus Æn. I, 160. 161.—421. 422 Hæc ita intelligo, ut anteriore hujus recessus (*Bay*)

Intus se vasti Proteus tegit objice saxi.
Hic juvenem in latebris aversum a lumine Nympha
Collocat; ipsa procul nebulis obscura resistit.
Jam rapidus torrens sitientes Sirius Indos
Ardebat; cœlo et medium Sol igneus orbem
Hauserat; arebant herbæ, et cava flumina siccis
Faucibus ad limum radii tepefacta coquebant;
Quum Proteus consueta petens e fluctibus antra
Ibat: eum vasti circum gens humida ponti
Exultans rorem latè dispersit amarum.
Sternunt se somno diversæ in litore phocæ:
Ipse, velut stabuli custos in montibus olim,
Vesper ubi e pastu vitulos ad tecta reducit,
Auditisque lupos acuunt balatibus agni,
Considit scopulo medius, numerumque recenset.
Cujus Aristæo quoniam est oblata facultas,
Vix defessa senem passus componere membra,
Cum clamore ruit magno, manicisque jacentem
Occupat. Ille suæ contra non immemor artis,
Omnia transformat sese in miracula rerum,
Ignemque, horribilemque feram, fluviumque liquentem.
Verum ubi nulla fugam reperit pellacia, victus
In sese redit, atque hominis tandem ore locutus:
Nam quis te, juvenum confidentissime, nostras

parte patente sub dio navium statio, in interiore, intra scopulos reducta, antrum fuisse dicatur; huic pro munitione ac foribus scopulus objectus erat, in quo Proteus v. 436. considet ad recensum armentorum. *deprendi naves* tempestate notissimum. *H.*—Reductos, h. intimos recessus ab alto mari remotos, flexuosos quasique replicatos, *winding. S.*—*tegit*, tegere consuevit.—*objice*, in prosa: *objectu.*—423 *aversum a lumine*, in loco, quo lumen inde ab ostio antri non permeat.—424 *ipsa procul nebulis obscura*, h. in nebula ex æquore surgere solita—*resistit*, stat.

425 *Sirium* pro sole h. l. accipi volunt. Enim vero mediam æstatem et æstivum calorem ostendit priore versu, et per Sirii s. caniculæ ortum declarat, ut poeta. conf. Æn. III, 141: X, 273.—*Ardebat*, ἔφλεγε, *Sirius rapidus*, ut calor, æstus, sol rapidus, h. vehemens, gravis; *torrens sitientes Indos*, h. Æthiopes. v. sup. v. 293. In tali anni tempore medium diei tempus subjicit altero versu: *cœlo et medium Sol igneus orbem Hauserat*, peragraverat, emensus erat. Colum. X, 313. Titan—*Hauserit et flammis Lernæi brachia Cancri;* et sæpe *exhaurimus* labores et vias, quæ ad finem perducimus. Ornavit hæc, quæ Homerus simpliciter posuerat.—428 *siccis Faucibus*, alveis. cf. Ovid. Met. II, 262. 263. et 269.—430. 431 Ornatius hæc, quam Homerus l. l. 418.—*rorem amarum:* πικρὸν ἁλὸς ὀδμὴν dixerat ille v. 406.—432 *diversæ in litore*, in prosa: diversis partibus litoris; ut *flumina diversa locis* sup. 367.—433—436 Ornatiora, quam Odyss. δ, 411—413. et 450. 451.—*Vesper reducit vitulos* poëticam pro: pastor reducit vesperi, ut in Eclogis. Ornate illud v. 435 expressit: reducit oves balantes. *H. considit* antiqua forma pro consedit. Perfectum et præsens (*recenset*) crebro se excipiunt; ut supra notatum est. *W.*—437 Sequentia e Græcis Odyss. l. l. 454 sqq.—*manicis occupat*, vincit, adjuncta notione celeritatis.—438 Impatientiam præclare memorari in juvene, nemo non videt. 441 *in miracula rerum*, in miras res, formas.—442 *horribilemque feram*, possis *suem* ex v. 407. intelligere; sic Gr. θήρ; sed hoc angustius. *H.* 444 *in sese*, in suam formam. Nam agitur de corpore. *W.*—445 *Nam*, satis nunc quidem noto usu, ex

Jussit adire domus? quidve hinc petis? inquit. At ille:
Scis, Proteu, scis ipse; neque est te fallere quidquam;
Sed tu desine velle. Deum præcepta secuti,
Venimus hinc lapsis quæsitum oracula rebus.
Tantum effatus. Ad hæc vates vi denique multa
Ardentes oculos intorsit lumine glauco,
Et, graviter frendens, sic fatis ora resolvit:
  Non te nullius exercent numinis iræ.
Magna luis commissa: tibi has miserabilis Orpheus
Haudquamquam ob meritum pœnas, ni fata resistant,
Suscitat, et rapta graviter pro conjuge sævit.
Illa quidem, dum te fugeret per flumina præceps,
Immanem ante pedes hydrum, moritura puella,
Servantem ripas alta non vidit in herba.
At chorus æqualis Dryadum clamore supremos

Gr. γὰρ pro δὴ, *quis tandem?* (Add. Terent. Phorm. V, 1, 5. *Nam quæ*, ubi Donatus hunc locum attulit. *W.*) *Nam quis*, pro *quisnam*, quod et Heynius monuit. *S.*—Homer. Od. δ, 162.—447 *Scis Proteu, scis ipse*, ex Il. α, 365.—*est*, noto græcismo, ut Ecl. X, 46. οὐκ ἐστὶν (οὐ δυνατόν ἐστι) θνητῶν τινα ὑπεροπεύειν σέ τι, (κατά τι.)—448 *desine velle* sc. fallere me. Ita cum Burmanno olim interpretabar secundum lectionem vulgarem *cuiquam;* atque etiamnum, lectione bonorum librorum *quidquam* recepta, non aliter accipiendum esse video. Nam extorta est cum vi altera interpretatio: *tu desine velle* sc. te fallere quidquam, ne simula, te latere quidquam. Servius et alii supplent *desine velle* scire, h. e. ne quære ex me, quod jejunum est. *H.* Ceterum *quidquam*, pro quo alii dant *cuiquam*, unice verum. Nam ad codicum auctoritatem elegantia accedit structuræ: *fallere aliquem aliquid*, ad Græcam compositæ. Demosth. de Pace p. 59. l. 20. οὐδὲν τούτων ἐξαπατήσας φανήσομαι. Nec verum est, quod nonnulli contra lectionem *quidquam* monuerunt, esse in ea ambiguitatem, cum construi posset; *nec est, quidquam fallere* (*latere*) *te*. Nam qui Latine sciunt, non ignorant, *est* pro *licet* accusativum cum infinitivo activi non adsciscere solere. Denique sæpius Maro Græcorum usum pronominis τι imitatus est. Ecl. VIII, 10. *Si quid cessare potes. W.*—449 *quæsitum hinc oracula*, h. remedium sortis vice editum, *lapsis rebus*, calamitati ex apum internecione.—451 *oculos, lumine glauco*, glaucos, *ardentes.*—452. *ora resolvit fatis*, ad edenda fata. Ceterum v. 450—452 narrata non ad indignationem, sed ad furorem vaticinantis pertinent.

453 *Non nullius numinis*, h. e. profecto alicujus dei, Nympharum scilicet, vide v. 532.—*iræ exercent*, vexant, persequuntur, *te.* divinitus hæc calamitas tibi immissa est; ut solebant antiquitus pestes, morbi, agrorum sterilitates etc. civitatibus ira deorum infligi propter ἄτην seu ἄγος, piaculum. Ita h. l. Aristæi ὕβρις apum internecione divinitus vindicatur.—454 *Magna luis commissa*, pro magno flagitio hæc tibi tamquam pœna inflicta est.—*Orpheus* Orphei umbra, Manes, *haud quaquam ob meritum*, merito suo, *miserabilis, suscitat tibi has pœnas* (fortasse ποιητικώτερον *Pœnas*, h. Furias), *ni fata resistant*, nisi in fatis sit, ita evenerit, ut tibi avertendarum dirarum et expiandæ culpæ ratio ac via monstretur. Itaque tibi curandum est, ut Orphei Manes placentur.—*rapta* (de conatu) *pro conjuge*, verecunde ac pudice, cui Aristæus vim inferre voluerat. *H.* Malim *rapta* pro erepta morte accipere. Sic *ademtus* pro mortuus Horat. Od. II, 9, 10. Add. infr. 504. *W.*—457 *fugeret præceps*, præcipiti seu præcipitato cursu; *per flumina*, h. ripam fluminis. Ceterum comparent cultioris ingenii adolescentes cum sqq. Ovid. Met. X pr., Hermesianactem ap. Athenæum XIII p. 597. a Ruhnkenio nuper illustratum. Adde Senecam Herc. fur. 569. sqq.: Herc. Oct. 1031. sqq.—459 *servantem ripas*, incolentem, in iis latentem, ut paullo ante, λοχήσαντα.

460 *chorus æqualis Dryadum*, pro æqualium, una cum ea nutritarum. cf. v. 532. 533. 461—463 Per totam Thraciam la-

Implerunt montes; flerunt Rhodopeïæ arces,
Altaque Pangæa, et Rhesi Mavortia tellus,
Atque Getæ, atque Hebrus, et Actias Orithyia.
Ipse cava solans ægrum testudine amorem,
Te, dulcis conjunx, te solo in litore secum,
Te veniente die te decedente canebat.
Tænarias etiam fauces, alta ostia Ditis,
Et caligantem nigra formidine lucum
Ingressus, Manesque adiit regemque tremendum,
Nesciaque humanis precibus mansuescere corda.
At cantu commotæ Erebi de sedibus imis
Umbræ ibant tenues, simulacraque luce carentum:
Quam multa in foliis avium se millia condunt,
Vesper ubi aut hibernus agit de montibus imber:
Matres, atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri, innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum;
Quos circum limus niger et deformis arundo
Cocyti, tardaque palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Quin ipsæ stupuere domus atque intima Leti
Tartara, cæruleosque implexæ crinibus angues

menta Nympharum audita sunt.—*arces*, Ῥοδοπήϊαι ἄκραι, pro montium jugis, more poetarum. v. Ge. I, 240. Enumerantur montes Thraciæ, quæ *tellus Mavortia*, Marti sacra, *Rhesi*, qui, post Orphei quidem tempora, ad Trojam duxerat Thraces. —*Getæ* ex antiquiorum more, minus ad geographicas rationes, et h. l. memorari videntur. cf. Ge. III, 462.—*Actias Orithyia*, quam, ut Nympham regionis, memorasse videtur, erat Erechthei, Athenarum regis, filia (unde *Actias*; Attica olim *Acte*, *Actice*, quod nomen inter poëtas hæsit), a Borea rapta.—464 *solans*, leniens, cf. Not. ad Æn. I, 238. 465 *solo in litore*. inf. v. 508. *deserti ad Strymonis undam*.—*secum*, cf. Ge. I, 389. h. *ven. die, deced.* Compara Horat. Od. II. 9, 10. *nec tibi Vespero Surgente decedunt amores, Nec rapidum fugiente Solem*. W.—467 *Tænarias fauces*, specum in Laconica ad Tænarum, in promontorio, cui ex adverso alterum est Maleæ promontorium; hoc loco poëtice illud posuit, ut certum aditum Orci memorare posset.—468 *nigra formidine*, ornate, pro tenebris—470 ἀμείλιχος Ἀΐδης. Volebat dicere regem corde nescio mansuescere.

471—480 Ornatissimus locus per enumerationem cum dilectu factam.—472 Ψυχαί, εἴδωλα καμόντων Il. ψ, 72. *ibant*, ad eam ntem confluebant.—474 *ubi vesper aut hibernus*, procellosus (ut χειμὼν et *hiems*) *imber* eas *agit de montibus* (v. sup. ad Ge. I, 374. 5.) ad silvas et arborum tecta. cf. Æn. VI, 309—312.—475 *corpora heroum*, simpl. heroes. Versus hi adumbrati ex Odyss. λ, 37—43.—478—480 Quos Cocytus et Styx a reditu prohibent. Jam ornatum vide. Pro Cocyto, limoso et arundinoso fluvio, *limus niger et deformis arundo*, cujus, si late omnia obsidet, injucundus ac tristis aspectus est; adeoque *palus inamabilis*, invisa, detestabilis, et *tarda unda*. Porro *circum*, ab omni parte, *alligat* et *coërcet*, implicat, impedit, ut Statius et alii hoc idem efferunt.—*Styx novies interfusa*, dum novies ambit Erebum. Hoc ultimum exprimere voluere Claudian. XXXIII, 23. et Statius Theb. IV. 524.—481 *ipsæ domus* Plutonis regia esse possunt; sed verius, Tartarus; *ipsæ domus Leti et intima Tartara*, splendidius hoc, quam loca, penetralia. Aliter Æn. VI, 277, ubi *Letum* in primo Orci aditu collocat. Reliqua de Tartaro utrobique

Eumenides, tenuitque inhians tria Cerberus ora,
Atque Ixionii vento rota constitit orbis.
Jamque pedem referens casus evaserat omnes,
Redditaque Eurydice superas veniebat ad auras,
Pone sequens—namque hanc dederat Proserpina legem—
Quum subita incautum dementia cepit amantem,
Ignoscenda quidem, scirent si ignoscere Manes:
Restitit, Eurydicenque suam jam luce sub ipsa,
Immemor heu! victusque animi, respexit. Ibi omnis
Effusus labor, atque immitis rupta tyranni
Fœdera, terque fragor stagnis auditus Avernis.

conveniunt. v. 555. sqq.—483 *inhians*, simpl. hians.—484 Sententia est aperta, Ixionis rotam, cui ille illigatus erat, substitisse, Orpheo canente. Hæremus tamen in verbis: primum in *rota orbis* et tum in *constitit vento*. Prius primo obtutu per periphrasin pro rota dictum esse videtur, nullo tamen alio exemplo firmari potest; nisi putes esse dictum ut, *axis orbis*, et *rota rhombi staminea* ap. Propert. III, 4, 26. (III, 6, 26) pro rhombo, cui stamina seu filia, licia, circumdata sunt. Occurrit contra *orbis rotæ*, ut in Tibullo: I, 5, 70. *Versatur celeri Fors levis orbe rotæ*, et ex Plinio laudantur *orbes rotarum*. Igitur alio modo ab aliis accipitur *rota orbis* pro rotatione orbis seu rotæ. At enim exempla hujus usus non minus desiderantur; quæ enim laudantur, parum firma sunt. Apud Propert. II, 7, 32. (8, 8.) *Vinceris aut vincis; hæc in amore rota est*, non est rotatio, sed est tropicus usus rotæ Fortunæ pro vicissitudine dicta. Inf. Æn. VI, 748. *ubi mille rotam volvere per annos* quis dixerit esse volvere rotationem? Est rota pro orbe, complexu certo annorum dictum. Caret igitur et hoc idonea usus auctoritate. Modestius igitur est continere se in dubitatione, nec pro arbitrio pronuntiare.—Alterum, *vento*, spectat haud dubie ad modum cessantis rotationis seu motus rotæ. Hunc a vento peti a poëtis, in editione majore docui multis locis appositis; quæritur nunc casus sextus *vento* quomodo jungi possit cum *constitit*. Dixi posse esse aut *a vento*, ut, vento vehementiore, quo alias circumagebatur rota, subsidente, subsideret motus rotæ, sicque illa subsisteret; atque hæc est simplicior et vulgarior ratio; aut ut *ventus* dictus sit pro *turbine, vortice, δίνη*, quæ tribui solet rotæ, quando illa circumagitur; ita erit: *rota constitit vento*, in vel a rotatione sua, motu et turbine; quod quidem doctius esset, at usum voc. *venti* hoc sensu vix aliunde probes. Boni interpretis erat, singula afferre cum suis causis. Nunc si judicium nostrum addere licet, etsi neutra ratio satisfacit, præferam *rotam orbis* dictam pro orbe: *orbis, κύκλος*, rota, substitit *vento, ἀνέμῳ* pro *διὰ ἀνέμου*, venti impulsu cessante. *H* *vento* videtur esse *vento sopito*, vid. Not ad Ecl. II, 26. *W.*

485 Mirum in sqq. narrationis artificium, quod facile sentias, si ad vulgarem sententiarum juncturam revoces orationem. Legis autem, ne respiceret, excogitandæ consilium ex vulgari superstitione natum esse videtur, cum res aversandas etiam in sacris magicis respicere vetarentur; cf. sup. Ecl. VIII. 102—490 *jam luce sub ipsa*. Seneca Herc. fur. 813 *Postquam est ad oras Tænari ventum* etc. et *superas veniebat ad auras* v. 486.—491 *victus animi*, noto Græcismo, pro *vict. animo*, cupiditate. *H. victus* absolute dicitur is, qui a proposito recedit, re aliqua permotus. Ita *victus* sæpe ex contextu explicandum. Æn. IV, 370. *Num lacrimas victus dedit?* h. e. permotus precibus et misericordia. Æn. II, 699. *Hic vero victus genitor* h. e. ostentis evictus. Hic *victus* notat motus desiderio et amore uxoris. *animi.* Genitivus sedem desiderii significat, ut in compositione Æn. IV. 203. *amens animi*, et Tacit. Hist. III, 73. *captus animi. W.*—*effusus*, irritus, ut *ἐκκεχυμένος*.—493 *Fœdera*, fœdus, conditio, a Plutone imposita. Hic vero exemplum memorabile habes, quomodo incauta æmulatione res ad insanam subtilitatem evehi possint. Hic *auditus fragor*—At Lucanus Servio laudatus ultra etiam processerat: *gaudent, a luce relictam* (forte reductam, revectam, retractam esse) *Eurydicen, iterum sperantes Orphea, Manes.* Illo Lucani loco usus Servius male interpretatus est: quasi exsultarent umbræ redditam Eurydicem. At quorsum *fragor* ter audi-

Illa, Quis et me, inquit, miseram, et te perdidit, Orpheu?
Quis tantus furor? En iterum crudelia retro
Fata vocant, conditque natantia lumina somnus.
Jamque vale; feror ingenti circumdata nocte,
Invalidasque tibi tendens, heu! non tua, palmas.
Dixit, et ex oculis subito, ceu fumus in auras
Commixtus tenues, fugit diversa, neque illum,
Prensantem nequidquam umbras, et multa volentem
Dicere, præterea vidit; nec portitor Orci
Amplius objectam passus transire paludem.
Quid faceret? Quo se, rapta bis conjuge, ferret?
Quo fletu Manes, qua Numina voce moveret?
Illa quidem Stygia nabat jam frigida cymba.
Septem illum totos perhibent ex ordine menses
Rupe sub aëria deserti ad Strymonis undam
Flevisse, et gelidis hæc evolvisse sub antris,
Mulcentem tigres, et agentem carmine quercus:
Qualis populea mærens Philomela sub umbra
Amissos queritur fetus, quos durus arator
Observans nido implumes detraxit: at illa
Flet noctem, ramoque sedens miserabile carmen
Integrat, et mæstis late loca questibus implet.
Nulla Venus, non ulli animum flexere hymenæi;
Solus Hyperboreas glacies Tanaïnque nivalem,

tur? Repetendum a prodigiis ominibusque magnæ alicujus calamitatis aut rerum conversionis. Est utique indignabundi potius Orci, quam la tabundi; velut si Jupiter fragorem tonitru edit.—495 *Quis, quis tantus furor*, amoris intemperantia Orphei, qui respexerat. Sup. 488. erat *dementia.*—496 *natantia lumina*, moribundi, incerto jam motu fluctuantia, satis a viris doctis illustrata sunt. Præiverat Lucretius III, 479. *Nant oculi.* Ceterum *oculi natantes* non uno modo ὄμματα ὑγρά.—499 *fugit in auras*, ut Æn. V, 740; tum *fugit commixtus* est plenius et ornatius dictum. Petitum autem ex Il. ψ, 400.—500 *diversa*, cum in diversam, ac qua Orpheus tendebat, partem, h. retro, auferretur, ut sup. v. 367. *flumina diversa locis.*—503 *objectam* poëtico ornatu adjectum Ge. III, 253. *non objecta retardant flumina.*—505 *quo fletu, qua voce*, pro vulgari: quomodo, ut Ecl. VI, 80. *quo cursu, quibus alis.*

506 *frigida*, morte, vecta retro per Stygem. Mox *ex ordine*, καθεξῆς, deinceps, continuos intellige. Præivit Lucretius.—509 *evolvisse*, διαπτύξαι, querendo enarrasse, *hæc*, casus suos; ut Stat. Theb. I, 2 *sontes evolvere Thebas* h. e. fratrum scelera seu scelesta odia narrare.—510 *tigres* in Thracia memorat, ut poëta, qui geographicam subtilitatem haud curat. Sic *cervos* Libyæ assignavit Æn. I, 184.—511 Fundus hujus comparationis nobilissimæ est ap. Homer. Od. τ. 518—524: adde π, 216. sqq. Hinc plures expressere. At nemo elegantius variavit et ornavit, quam Moschus IV, 21. sqq., quem et ipsum Virgilius ante oculos habuisse videtur. Color certe ac filum orationis inde est ductum. *Huetii* et Castelvetri reprehensiones hujus loci, in primis *umbræ populeæ*, cum tamen sequatur: *Flet noctem*, ex eo, quod poëticæ cum rationis et artis tum orationis parum memores erant, profectæ sunt. *Umbra* enim tam proprium et perpetuum est arboris attributum, ut ad causas physicas ac tempora respectus plane non habeatur.—*Populeæ frondis* mobilitas ac lene murmur in primis aptum mœstitiæ cantus.—514 *miserabile carmen Integrat*, iterat. Suavius Homerus Ἥτε θαμὰ τρωπῶσα χέει πολυηχέα φωνήν, ubi variatos modulationis colores expressos vides.—517 *Hyperboreas*

Arvaque Rhipæis nunquam viduata pruinis
Lustrabat, raptam Eurydicen atque irrita Ditis
Dona querens. Spretæ Ciconum quo munere matres,
Inter sacra deum nocturnique orgia Bacchi,
Discerptum latos juvenem sparsere per agros.
Tum quoque, marmorea caput a cervice revulsum
Gurgite quum medio portans Œagrius Hebrus
Volveret, Eurydicen vox ipsa et frigida lingua,
Ah miseram Eurydicen! anima fugiente vocabat;
Eurydicen toto referebant flumine ripæ.
  Hæc Proteus: et se jactu dedit æquor in altum;
Quaque dedit, spumantem undam sub vertice torsit.
At non Cyrene; namque ultro affata timentem:
  Nate, licet tristes animo deponere curas.
Hæc omnis morbi causa; hinc miserabile Nymphæ,
Cum quibus illa choros lucis agitabat in altis,
Exitium misere apibus. Tu munera supplex
Tende, petens pacem, et faciles venerare Napæas;
Namque dabunt veniam votis, irasque remittent.
Sed, modus orandi qui sit, prius ordine dicam.
Quatuor eximios præstanti corpore tauros,

glacies, v. Ge. III, 196; nomina tantum ad ornatum faciunt, non ad geographiam, ne mythicam quidem; ex qua nimis hyperbolice dictum esset, Orpheum inde ab Hebro peragrasse Hyperboreas, Tanaim et montes Rhipæos. Tam latos errores vix faciunt amantes; voluit ac debuit poëta Thraciam nominare.

520 *quo munere.* Si veram lectionem habemus, ea sic interpretatione adjuvanda: *munus* pro officio, pro pietate in defunctum, inferiis, honore, quo mortuos prosequimur, bene dicitur; *quo munere*, qua Orphei pietate in conjugem, qua amoris et desiderii pertinacia, *spretæ*, sperni se arbitratæ (repudiatæ *W.*) matronæ Thracum. Proprium vocabulum erat, *offensæ*, indignatæ. — 521 Primum genus ponit, ut poëtica ratio fert, *inter sacra deum*, tum subjungit ex iis id sacrum, in quo res acta; *inter orgia*, quo nomine omnia sacra enthusiastica et mystica appellabantur, *Bacchi nocturni*, cujus sacra noctu celebrari solita. — 523 *marmorea cervice*, candida, ut sæpe alii poëtæ. Lucretio deberi videtur et hoc, vel etiam antiquioribus. — 524 *Hebrus Œagrius*, ab Œagro, Thraciæ rege, Orphei patre.— 529 *sub vertice*, non capitis, sed vertice seu vortice, quem mota, eo insiliente, aqua ciebat, δίνη, contorta in se aqua.— *torsit sub vertice*, quod vulgari usu: vortice vel in verticem. Nec ratio deest, aut analogia.

530 *At non Cyrene* jactu se in altum dedit et filium reliquit consilii inopem. Namque, ducto in specus et in latebris collocato filio, subsisterat illa, nube seu nebula circumdata: vs. 424. *ipsa procul nebulis obscura resistit.* Scilicet Proteus internecionis apum *morbi causam*, v. 397. tantum exposuerat, non vero fortunæ remedium. Hoc mater subjicit: culpæ, puta, expiationem, Nympharum placationem sacrificio certo ritu faciendo, et inferias Orpheo et Eurydicæ ferendas; quo facto ex victimarum visceribus nova examina exoritura esse.—534 *munera supplex tende*, protende, offer: Æn. II, 674. *parvumque patri tendebat Iulum;* certe ratione non careret, etiamsi exempla deessent. *munera* autem, ut *honores*, quocunque deos placamus et veneramur. *H.* Ritus haud dubie respicitur apud Homerum obvius fruges aliaque sacra inter preces tollendi. Apud Sophoclem Electr. 634 Clytæmnestra preces factura imperat servæ: ἔπαιρε δὴ σὺ θύμαθ', ἡ παροῦσά μοι. Ita proprie positum *Tende*, præsertim cum participio *petens pacem* copulatum. *W.*—*petens pacem*, h. ut propitiæ sint.—*faciles*, placabiles. *H.*—Napææ, i.e. Dryades, a ναπαῖοσ, Saltuosus *S.*—536 *votis*, precibus factis.—538 *eximios* proprium de victimis; res nota.—

Qui tibi nunc viridis depascunt summa Lycæi,
Delige, et intacta totidem cervice juvencas.
Quatuor his aras alta ad delubra dearum
Constitue, et sacrum jugulis demitte cruorem;
Corporaque ipsa boum frondoso desere luco.
Post, ubi nona suos Aurora ostenderit ortus,
Inferias Orphei Lethæa papavera mittes,
Placatam Eurydicen vitula venerabere cæsa,
Et nigram mactabis ovem, lucumque revises.
  Haud mora: continuo matris præcepta facessit.
Ad delubra venit; monstratas excitat aras;
Quatuor eximios præstanti corpore tauros
Ducit, et intacta totidem cervice juvencas.
Post, ubi nona suos Aurora induxerat ortus,
Inferias Orphei mittit, lucumque revisit.
Hic vero subitum ac dictu mirabile monstrum
Aspiciunt, liquefacta boum per viscera toto
Stridere apes utero, et ruptis effervere costis;
Immensasque trahi nubes; jamque arbore summa
Confluere, et lentis uvam demittere ramis.
  Hæc super arvorum cultu pecorumque canebam,
Et super arboribus, Cæsar dum magnus ad altum
Fulminat Euphraten bello, victorque volentes
Per populos dat jura, viamque affectat Olympo.
Illo Virgilium me tempore dulcis alebat

539 In *Lycæo*. Arcadiæ noto monte, Aristæus armenta nunc habere narratur, ut supra Arcadium heroem ediderat v. 283.—540 *intacta cervice*, jugo, ut toties.—541 *dearum*, Nympharum v. 532. Omnia in hoc versu proprie dicta.—*ad delubra* statuuntur aræ, ante templum, in προναίῳ ex more; *delubra alta*, quia gradibus ascendebatur ad templa. —*nona Aurora*. Haud scio an cogitaverit poëta de *sacro novemdiali*, vid. Not. ad Æn. V. 64. *H.* Græci vocant τὰ ἔννατα. *W.* 545 Mittes Orphei (Orphio) inferias e Lethæis papaveribus. *S.*—546 *Placatam*, quæ eo modo erit placata. *H.* Alii *placatam* interpretantur illo Nympharum sacro simul placatam, cum *placatam* pro placandam grammatica respuat. *W.*—547 *lucumque revises*. Nam ex seqq. apparet, inferias faciendas fuisse loco alio; tum autem, inferiis factis, ille *revisit lucum*, in quo fanum Nympharum erat, ad quod victimæ cæsæ fuerant relictæ. Displicet Orpheum non nisi papavere placari. Eurydicen vero vitula et ove. Et variant codices, quorum pars major versum *Et nigram* præponit alteri *Placatam Eurydicen*. Cui ordini in lectione vulgata cum id obstet, quod tum verba *revises*, *venerabere* nullo juncta sunt vinculo, hanc difficultatem H. Vossius, lectione unius vel duorum codicum *revisens* recepta, expedivit. Equidem ordinem versuum ita faciendum esse conjeci: *Placatam Eurydicen—Inferias Orphei—Et nigram.*

550 sq. Iisdem verbis Maro utitur, quibus paullo ante, Homerico more; cujus ratio hæc tenenda est, ne semel bene et proprie enuntiata jejune aut perperam mutentur, cf. Bentl. ad Milton. X, 1086.—*H.* 549 *excitare* pro erigere est etiam pedestre. Callim. in Dian. 199. ἀνεστήσαντο δὲ βωμοὺς *W.* 551 *monstrum*, pro re monstrosa, mira. —555 *liquefacta per viscera*, tabe, putredine, dissoluta. vid. sup. v. 308. *effervere*, ἐκζέσαι, voc. Lucretianum II, 927.—557 *nubes trahi*, nova examina. conf. ad hos versus Nicandr. Alexiph. 443, sqq., ubi de papavere—558 βοτρυδὸν (Il. β, 89) adhæsisse arbori.

559 *pecorumque*, in his de cultu apum. 721.—561. 562 *volentes per populos*, quorum

Parthenope, studiis florentem ignobilis oti:
Carmina qui lusi pastorum, audaxque juventa,
Tityre, te patulæ cecini sub tegmine fagi.

P. VIRGILII MARONIS GEORGICON LIBER QUARTUS EXPLICITUS.

legati undique eum conveniebant: ut ap. Xenoph. Œcon. 21, 12. ἐθελόντων ἄρχειν—*Olympo*, ad Olympum, ad immortalitatem nominis. *H.*—Parthenope, h. Neapolis—Sirenum dedit una suum et memorabile nomen Parthenope muris Acheloias. Sil. l. 12. v. 33. *S.*—*studiis floret* et is, qui laudem inde et existimationem fert, ex iis inclarescit, et is, qui iis cum maxime deditus est. *Floremus* enim iis, quorum copia et abundantia ad manum est. Hoc altero sensu h. l. accipiendum,—*Otium* Romanis omne vitæ genus a reip. negotiis domesticis bellicisque alienum; proprie tamen quodammodo de Musarum otiis: *ignobile* respectu gloriæ bellicæ et gestarum magnarum rerum. Sic. Ge. II, 486. *inglorius.*—565 *audax juventa*, qui omnino carmina vulgaria auderet, rem poëticam aggrederetur; ut Ge. I, 40. *audacibus annue cœptis;* non quod carminis genus tale esset, quod magnos ausus posceret. Tenue enim genus est bucolicum.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIS.

LIBER PRIMUS.

ARGUMENTUM.

Troja capta, Æneas, Anchisæ et Veneris filius, cum erroris sui anno septimo per mare Tyrrhenum a Sicilia in Italiam navigat, immissa ab Æolo, rege ventorum, rogatu Junonis, gravissima tempestate ad Libycum litus adpellitur 1—158; et egressus in terram, septem ingenti magnitudine cervos sagittis prosternit, singulosque in singulas naves (tot enim ex dispersa classe collegerat) æqualiter distribuit; socios deinde, longis jam erroribus fatigatos, spe futuræ quietis ad tolerandum, quod reliquum esset laboris, hortatur—222 Tum Venus Æneæ sui Trojan orumque causam apud Jovem agit, omniumque calamitatum illarum culpam Junoni attribuit; unde Jupiter, reserata fatorum serie, spe felicis posteritatis potentiæque Romanorum dolorem filiæ consolatur—304. Cujus oratione confirmata Venus, Æneæ, locorum ignaro et explorandæ regionis causa postero die huc illuc oberranti, sese obviam præbet, naves dispersas salvas esse nuntiat, ostenditque non procul illinc abesse Carthaginem, quam tunc in iis locis condebat Dido 409—. Æneas itaque, matris beneficio cava nube cinctus, una cum Achate Carthaginem ingreditur, ubi et socios salvos comperit et a Didone benigne excipitur—656. Venus tamen, quod neque Junonio hospitio neque muliebri inconstantiæ satis fidebat, sopito in Idaliæ lucis Ascanio, qui a navibus in convivium arcessebatur, pro eo Cupidinem substituit, qui inter amplexus et oscula latenter reginæ amorem inspirat Æneæ.

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
Carmen, et, egressus silvis, vicina coëgi,
Ut, quamvis avido, parerent arva colono;
Gratum opus agricolis: at nunc horrentia Martis

A carmine bucolico et georgico ad heroicum se procedere significat, quisquis hos versus scripsit. Sententia integra: *Ille ego—nunc h. M. arma virumque cano.* Bene autem, oratione tam longa interjecta, poterat illud *at* in apodosi præfigi, quod toties factum videmus; quod adeo reprehendi, aut *at* in *et* mutari nolim. Reliqua

Arma virumque cano, Trojæ qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Lavinia venit
Litora; multum ille et terris jactatus et alto
Vi superum, sævæ memorem Junonis ob iram;
Multa quoque et bello passus, dum conderet urbem,
Inferretque deos Latio; genus unde Latinum,
Albanique patres, atque altæ mœnia Romæ.

sic jungenda: qui, *modulatus—et egressus silvis* (re pecuaria relicta, Ecl. IV, 3.) *coegi arva vicina, ut parerent colono quamvis avido*, ut, licet ille frugum terræ sit avidissimus, tamen agri proventus ubertate cupiditati ejus satisfacerent. cf. Burm. *Parent arva et coguntur parere*, agricolæ studio et opera, quæ declaratur a poëtis per *imperium, vim*, et similia; dicitur *agris imperare, agros servire, parere.* Hoc loco id, quod Maro, de re rustica præcipiens, rusticos facere docuit, *cogere arva, ut pareant*, ad se commode transtulit. *vicina, silvis*, pascuis.—*Arma horrentia* si sunt horribilia, novatum hoc censemus; nam exemplum hujus usus adhuc desidero; possunt autem accipi, ut *tela horrentia, hastæ horrentes* dicuntur, dum erectæ, protensæ stant; nec aliter *horrens umbra* dicta, cf. v. 165. et 311: cf. inf. Not. ad X, 237. Priori tamen explicationi, *quæ horrere faciunt, terribilia*, favet analogia vocabuli *horridus*, et Græcum *φρίσσοντες ὄμβροι* apud Pindarum Pyth. IV, 144. *H.* Ceterum cum jungendum sit *qui modulatus* (sum) *et coegi* Val. Flacc. I, 757, comma post *quondam* sustuli. *egressus* silvis, ubi destiteram a compositione bucolicon. *W.*

1—3 *Arma* h. e. bella (sub Æneæ adventum in Italiam orta), *virumque cano, qui venit*, h. e. et adventum viri a Troja profugi in Latium, eum quidem in locum, quo Lavinium posthæc ab Ænea fuit conditum. Est hæc Æneidis summa, quæ absolvitur sede in Italia accepta, Turni cæde et ex fœdere. v. inf. XII, 187. sqq. —*Fato* præclare ponitur, ut ad deorum interventum poëta viam muniat; *profugus* ornate adjectum. Jungere præstat *Trojæ ab oris profugus venit*.—*Primus Trojæ ab oris* ita intelliges, primum e Trojanis *in has certe Italiæ partes ad Lavinium* (quod jam auctor libri de Orig. G. Rom. c. 1. monuit) pervenisse Æneam; nam Antenor ad Venetos in intimo sinu Adriatico, in aliam Italiæ partem, quæ Galliæ Cisalpinæ erat, appulerat; cf. inf. v. 247: et, qui ante eum Italiam frequentarant, Œnotrii, Evander et Hercules, ex Græcia advenerant. Malim tamen *primus* pro *primo, olim* accipere, ut Æn. I, 24. VIII, 319. Horat. Sat. II, 2, 93.—*venit Italiam*, Homerica ratione, ἧκε πόλιν et innumera, omisso εἰς. Plane hoc infigendum animo, ut semel monitus sis, poëtam Græco more præposita ista, *in, per, ad*, negligere. Tum *Italiam* et *Lavinia litora* declarative cumulata sunt; *Lavinia* autem *litora*, in quibus urbs Lavinium erat condenda, ut solent poëtæ petere epitheta etiam a postmodo factis. *H.* Legendum e Codd. plurimis *Lavinaque*, derivatum a forma *Lavinum* pro *Lavinium*, quæ exstat apud Juven, XII, 71. Nam neque appositioni locus in his *Italiam, Lavinia litora*, neque asyndeto. Compositio *Italiam—Lavinaque litora* est qualis Æn. I, 569. *Hesperiam—Saturniaque arva*, cf. IV, 236. Et in codice Mediceo a manu emendatrice illa exstat lectio. Nam ibi est *Lavinia* . • . litera i ante *a* per lineam transversam ut falsa notata, quod sæpius in illo codice factum. *W.*—3. 4. *venit, jactatus et passus*; interponitur ex more *ille:* postquam magnos labores maritimis erroribus, et tentata frustra variis in locis nova sede, toleraverat. Cf. Odyss. α, 4—*vi s.* numine ac voluntate deorum: ἐκ θεοῦ· ἐκ θεῶν—*memorem Junonis ob iram*; proprie *Junonis memoris*, cujus ira, vindictæ cupiditas, cum acceptæ injuriæ pertinaci memoria erat conjuncta; hinc ipsa ira *memor*. Sic et Græci. vid. Gellium ad h. l. μνάμων μῆνις, Æschyl. Agam. 161: Ad rem conf. Æn. V, 781. sqq. Revocatur autem hoc versu rerum narratarum ordo ad interventum Junonis et ceterorum deorum.—5—7 *Multa* quoque *passus*, etiam *bello*; quamquam *quoque et* pro simplici *quoque* etiam alibi occurrit. —*dum conderet urbem*, donec Lavinium condidit, sedemque ibi imperii fixit, cujus rei signum certissimum, si patria religio instituta est; unde: *Inferretque deos Latio.* conf. XII, 194. Ceterum in hoc et seq. versu poëta operis characterem ex fine proposito satis declaravit: sedem novam in Italia post toleratos in erroribus et in ipso accessu labores et discrimina.—*Inferretque deos Latio*, inferret in Latium Penates Troja advectos. A re, quæ religionem et venerationem habet, accessum Æneæ præclare designat; splendidior sic

Musa, mihi causas memora, quo numine læso,
Quidve dolens, regina deum tot volvere casus
Insignem pietate virum, tot adire labores,
Impulerit. Tantæne animis cœlestibus iræ!
Urbs antiqua fuit, Tyrii tenuere coloni,
Carthago, Italiam contra Tiberinaque longe
Ostia, dives opum, studiisque asperrima belli;
Quam Juno fertur terris magis omnibus unam

facta est oratio, quam si in Latio eum consedisse audires.—*Unde*, qua ex re, quo factum est, ut Aborigines cum Trojanis æquati communi Latinorum nomine sint comprehensi (conf. Æn. XII, 823. sq.), ut ab Ascanio Alba sit condita, et ex ejus posteris *urbis Romæ conditores* ortum habuerint.—*Albam* autem bene ab *Albanis patribus* designat, a senatu, nobiliore populi parte; conf. IV, 682: VII, 727: *Romam* per *altæ mœnia Romæ*, pleniore ore. Præclare autem rerum narrandarum summam ad *Romanorum originem* in ipsa carminis fronte revocat.

8 *Musa, mihi c. memora.* Nam, quæ deorum interventu aut consiliis et machinationibus alicujus dei eventum suum habuerant, nisi a dea edoctus, poëta scire non poterat. Itaque ille viam sibi munit, ut iis commode uti possit.—*quo numine læso.* Sententia aperta; causas memora, cur Juno Æneam tot laboribus et ærumnis objecerit. Illud *cur* per membra *quo numine læso* et *quidve dolens* declaratur, in quorum priore hæremus. Nam cum *numen* sit voluntas, tum potestas ac majestas dei, unde etiam pro ipso deo, ejusve natura, aut nomine ac titulo ponitur; variis modis hæc accepta sunt. Simplicissimum esset accipere, quo deo læso; sic I, 674. *ne quo se numine mutet;* sed poëta ipse statim numen illud subjicit, Junonem; igitur ex Musa id quærere non potest; nisi eam alterius dei læsi causam suscepisse dixeris, quod et ipsum parum suave est. Omnibus expensis, quamquam duriorem, præfero rationem a Servio propositam: *quo* qua re, qua in causa, (exponuntur causæ vss. 25—28.) *numine læso*, majestate divina. h. e. ipsa Junone. Si poëta duriore hac ratione offensus fuisset, facile *qua*, quatenus, qua in re, vel *qui*, quomodo, rescribere potuisset. Subjicitur pro explicatione: *quidve dolens—impulerit* dea virum (exquisite, h. e. coegerit), *tot casus volvere*, h. e. ut subiret, adiret. Nam *volvere* dicimur ea, quæ molimur, in quibus perficiendis versamur, atque ea, quæ perferimus ac toleramus. *H.* Memora, quod numen Junonis læsum sit, quidve doluerit dea, ut virum tot adire labores impulerit. *numen est læsum*, h. e. consilium deæ, id quod concupivit, ad irritum cecidit. Cupiebat autem, Carthagini imperium orbis terrarum parare; quæ optata per Æneæ posteros irrita fore sciebat—*dolens* magis ad Paridem et Ganymedem spectat. *W.*

12 A Junonis odiis orditur, quippe per quæ objectæ fuere difficultates, quibus ab Italiæ aditu averteretur Æneas. Exponuntur odii causæ ex narrationibus de rebus Trojanis petitæ poëtarumque Græcorum lectoribus notæ.—Urbs *fuit*, quoniam illa tum erat eversa, a Tyriis condita et habitata.—*antiqua*, quoniam antiqua origo in primis in urbium laude memoratur; inf. II, 363. de Troja: *Urbs antiqua ruit*; et de Italia: III, 164. *Terra antiqua, potens. H.* Et *terris* tribuitur epitheton. *Creta antiqua*, antiquitate celebris, apud Juven. XIV, 270. cf. inf. 531. *W.*—13. 14 *Longe*, procul sita, magno interjecto maris intervallo, ex adverso Italiæ, et quidem Romæ, quam per *Tiberim* designari puto. *H. longe*, interpositum verbis *Tiberina ostia*, instar participii est, *longe distantia;* ad Græcam normam et hoc dicitur. Soph. Ai. 204. τοῦ Τελαμῶνος τηλόθεν οἴκου. *W.*—*studiisque asperrima belli*, graviter pro dedita, vacans studiis. Vulgo *bellum* dici solet *asperum*, tum *studium belli*, denique *urbs aspera studiis belli.* Virtus bellica a poëtis per *iram* exprimitur ejusque attributa. *Exasperatur* autem is, qui offenditur et ad iram provocatur. Itaque *asper*, τραχὺς, modo iratus, vehemens, ferus, ferox, sævus; modo fortis, bellicosus; modo acer, ardens, concitatus, flagrans, ut h. l. Similiter *acres* iracundi, calidi, δριμεῖς, mox strenui, πρακτικοί, tum vehementes, δεινοί, et sic fortes. Semel monuisse expedit ad declarandam poëticam orationem, quam in primis perspectam esse volumus.—15 Quam Juno fertur unam omnium maxime amasse, etiam Samo prætulisse, in qua antiquissima et celeberrima Junonis religio erat. De templo Junonis Samiæ v. Herodot. III, 60. Carthagine sub *Uraniæ* nomine, h. e. ea appellatione, quæ

Posthabita coluisse Samo. Hic illius arma,
Hic currus fuit; hoc regnum dea gentibus esse.
Si qua fata sinant, jam tum tenditque fovetque.
Progeniem sed enim Trojano a sanguine duci
Audierat, Tyrias olim quæ verteret arces;
Hinc populum, late regem, belloque superbum,
Venturum excidio Libyæ: sic volvere Parcas.
Id metuens, veterisque memor Saturnia belli,
Prima quod ad Trojam pro caris gesserat Argis:
Nec dum etiam causæ irarum sævique dolores
Exciderant animo: manet alta mente repostum

Græce ita reddi posset, illa fuit culta aut coli credita. vid. Selden. de Diis Syris Synt. II, c. 2.—16 *Hic illius arma, hic currus fuit*, ducta, puto, rei imago ab antiquis heroibus, qui curribus vecti ad pugnam egrediebantur, reduces autem eos in loco tecto collocabant ac reponebant, v. Il. θ, 441: ε, 194; traducta illa, ut alia, ad deos, quibus currus sui essent, qui in iis locis, quæ potissimum frequentarent dii et colerent, reponerentur. Pro talibus locis habentur poëtis eæ urbes eaque loca, quæ celebriore aliqua religione inclaruere. Egregius hanc in rem locus Il. ν, 21. sqq. de Ægis Neptuno sacris. Junonis autem currus e nobili Homeri loco Il. ε. 720. (adde Odyss. ε, 381) notus est. Burmannus laudat Val. Fl. V, 184. Poëtica tamen potius quam vera descriptione usus esse videtur poëta. Nam Carthaginienses non currui, sed leoni insidentem expressisse memorantur cœlestem suam deam. cf. Apuleius Met. VI, 6. Porro *arma* debent h. l. esse aliquod proprium ac perpetuum; ut adeo de *Junone armata* cogitandum sit, qualis Ἥρα ὁπλοσμία fuit Elide culta, Lycophr. Cass. 610. 158, et ἱππία, h. e. curru vecta, Olympiæ ap. Pausan. V, 15, p. 414. *hasta* ei quodam modo propria fuit, etiam ex Latinorum religione. Nota Sabinorum *Juno Curitis*. cf. Servius. Locum nostri poëtæ expressit Ovidius Fast. VI, 45.—17. 18 Carthagine, Romæ æmula, præclare utitur poëta h. l.—ut ea urbs regnum gentium, caput imperii terrarum, sit, Juno *jam tum*, ante Romam conditam, *tendit*, contendit, allaborat, operam dat, *fovetque*, pro vulgari, studet. *fovet* hoc, hanc rem, hoc consilium, animo et cogitatione.—*Si qua* ratione.—19—22 Enimvero et Trojana stirpe ortum habituram esse acceperat gentem (*progeniem* dixit), quæ Carthaginem aliquando esset eversura. Populum enim, ab ea gente oriturum, ad exscindendam Carthaginem in Africam copias suas esse trajecturum. Jam expende rationem poëticam. *H. sed enim*, ἀλλὰ γάρ, cf. III, 163. Ovid. Metam. I, 530. *W.*—*Hinc*, ex hac progenie, posteritate Trojanorum. Alii referunt ad *sanguinem Tro. H. hinc* pro hinc ortum. Similiter *unde* usurpatur apud Horat. Od. II, 12, 7. *juvenes, unde periculum—contremuit domus. W.*—*populum late regem* pro late regnantem, v. Burm. ad Petron. c. 82. extr. Comparant εὐρυκρείων Homericum et εὐρυμέδων. cf. inf. I, 235. *Hinc fore ductores* etc.—*bello superbum*, exquisitius quam potentem, ferocem, utpote victorem, κυδιόωντα. Semel de hoc usu vocis apud poëtas monemus.—*Lybia* plenius pro Carthagine in ea Africæ parte sita.—*venturum excidio*, ad excidium, ut *auxilio, subsidio.*—22 Audierat *Parcas sic volvere*, hæc *moliri, machinari.*—23. 24 *Veteris belli*, paullo ante gesti, ut *vetus* et *antiquus* interdum.—*prima*; primum prius, olim.—*Argi* pro *Argivis.*—25—28 Versus in parenthesi esse positos puto. *Id metuens et belli memor, quod gesserat,—arcebat Troas.* Cum autem alias causas interposuisset, *iniquum Paridis judicium quo Junonis forma inferior pronuntiata fuerat, et Ganymedis raptum*, addit v. 29 *His accensa super*, super cetera, insuper, etiam his sibi factis injuriis 25—28 inflammata, *arcebat Troas. H.* Parenthesis vix probabitur. Nam *bellum* ipsum causa odii habetur—contemplare formulam annectendi *Necdum etiam*—ad quam accedunt causæ memoratæ 25—28. Legitime pertexenda oratio per participia, *metuens—memor* et *accensa* recordatione judicii Paridis, originis Trojanorum, honorum—Ganymedis—*arcebat. W.*—26 *Manet repostum* pro vulgari, est repositum in animo, *alte*, profunde. Comparanda autem cum his Homerica Il. ω, 25—30. Formam adumbravit Statius Theb. I, 246, ubi Ju-

Judicium Paridis, spretæque injuria formæ,
Et genus invisum, et rapti Ganymedis honores:
His accensa super, jactatos æquore toto
Troas, reliquias Danaum atque immitis Achilli,
Arcebat longe Latio: multosque per annos
Errabant, acti fatis, maria omnia circum.
Tantæ molis erat Romanam condere gentem.
Vix e conspectu Siculæ telluris in altum
Vela dabant, læti et spumas salis ære ruebant,
Quum Juno, æternum servans sub pectore vulnus,
Hæc secum: Mene incepto desistere victam,
Nec posse Italia Teucrorum avertere regem!
Quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem

piter: *neque enim credo [illegible] potest [illegible] Tantalus et sacra [illegible] imperat [illegible].* 27 Hinc Ovid. Fast. VI, 43. *Causa duplex iræ: rapto Ganymede dolebam; Forma quoque Idæo judice victa mea est.* Ceterum versus est ex [illegible].—*spretæ injuria formæ* adjectum ad [illegible] judicii [illegible]. *spretæ formæ* est Junonis pulchritudo [illegible] Veneris postha bita: et quia in eo Junoni injuria factum, dixit plenius: *injuria spretæ formæ*. —28 *Genus invisum*, propter Dardanum, Jovis et Electræ, pellicis, filiæ Atlantis, filium, a quo Trojani ducunt originem.— pro Ganymede rapto. (v. Æn. V, 253) *rapti* (cf. IV, 128) *Ganymedis honores*, ministerium poculorum, ad quod receptus est, remota Hebe.—29-33 *reliquias Danaum*, a Danais et ab Achille relictos Trojanos, qui Achivorum manus evaserant. *H.* Nomine *Danaum* et *Achivis* Græcos apte complecti apparet comparanti Hom. Od. α, 344. *immitis* ingenium fortis herois designat, nec magis in contemtum dicitur, quam *sævus Hector* 99. Add. de Ajace [illegible] apud Soph. Ai. 885. *W.* Mox *multos annos* h. e. septem —*acti fatis*, quia hi ipsi Trojanorum errores fatales erant.—*molis*, molitionis, difficultatis. In prosa: Tam difficile erat, ut Trojani in Latium pervenirent, ibique stirpis, ex qua Romani orituri essent, auctores fierent.

34 Hic, ut in Odyssea, in medias res abripitur lector. Quomodo enim e Sicilia solverit Æneas, quum tum cursu se in Italiam tendebat, infra videbimus sub finem libri III. Sed, tempestate mox orta, a cursu avertitur et ad litus Africæ, tantum non naufragio facto, dejicitur. Rerum autem ordinem ipsamque dictionem ad Homeri exemplum instituit Odyss. ε, ubi Ulysses e Calypsus insula [illegible], cum jam Phæaciam in conspectu habet, tempestate a Neptuno [illegible] naufragus [illegible]. Quod ibi Neptunus facit, tributum h. l. [illegible] quæ ipse Leucothea, hic Neptuno. conf. Macrob. Sat. V, 2.—35 *Vela dabant:* cum per epexegesin hoc vellet exponere, [illegible] verbis erat [illegible], cum sententia eadem maneret; hinc *spumas* [illegible] et alibi— [illegible] —*læti*, alacres, Italiæ, laborum metæ, tum tandem propiores, πρόθυμοι, cf. II, 394. 395. [illegible] ante oculos versum 269 Odyss. ε.—36-38 *Æternum vulnus*, qui v. 25. *sævi dolores*, dolor de injuria, et cum dolore ira: ita Gr. ἕλκος. Adumbrata autem Junonis indignatio ex Odyss. ε, 281. sqq., ubi similis oratio Neptuni. Hinc nullus fere est poëta, qui non eundem ad modum iram alicujus dei finxerit. Similem prorsus locum videbis inf. lib. VII, 293 sqq., quem comparasse non pœnitebit.—*H. mene—desistere* nonne dolendum est, me desistere. Infinitivus, ad indignationem declarandam usurpatus, haud frequens apud Virgilium. vid. Ecl. IX, 17 et Æn. XI, 269. Græcos infinitivo pariter esse usos, egregie docuit Valckenaer ad Phœniss. Euripid. p. 572. Exclamationis signum pro signo interrogationis post *regem* posui.—*Quippe* ironice usurpatum vid. IV. 217. Ironia convenit indignanti.—*Pallasne*, nonne Pallas. *W.* *victam* poëtica copia adjicitur.—*Teucrorum regem*, ducem.—39 sqq. Potuit tamen Pallas, (et quanto magis ego, vs. 46) contra fata (h. e. quamquam faustus reditus fato erat destinatus) Achivorum classem cœlesti igni comburere et fluctibus opprimere, unius

Argivum, atque ipsos potuit submergere ponto,
Unius ob noxam et furias Ajacis Oilei?
Ipsa, Jovis rapidum jaculata e nubibus ignem,
Disjecitque rates, evertitque æquora ventis:
Illum, exspirantem transfixo pectore flammas,
Turbine corripuit, scopuloque infixit acuto.
Ast ego, quæ divum incedo regina, Jovisque
Et soror et conjux, una cum gente tot annos
Bella gero. Et quisquam numen Junonis adoret
Præterea, aut supplex aris imponat honorem?
   Talia flammato secum dea corde volutans,
Nimborum in patriam, loca feta furentibus austris,
Æoliam venit. Hic vasto rex Æolus antro

Ajacis ulciscendi causa. Ab Euripide hæc sumta esse, Macrob. V, Sat. c. xvii. monet. Locus est in Troad. v. 77—86.; videntur etiam versus 23. sq. Virgilio ante oculos fuisse. Fabulæ fundus est in Homero Odyss. γ, 135. sq. et multo magis δ, 499. sqq.; sed ibi Neptuno tribuitur, quod h. l. Minerva facit: *Illum exspirantem — Turbine corripuit*. Homerum autem secuti poëtæ cyclici varie et copiose, in primis in Νόστοις suis, tractasse videntur hanc narrationem, ut ex Quinto Cal. intelligo, qui copiose Ajacis fata exponit lib. XIV, 420. sqq. Etiam Lycophron in Cassandra v. 365. 366. cum vulgari narratione consentit. Virgilianam tamen rationem Hyginus habet fab. CXVI: unde colligas, Tragicos aliquem Minervæ partes has olim dedisse, quas Homerus Neptuno dedit; quamquam et ipse Homerus huic variationi locum fecisse videri potest, cum interdum totam reditus Achivorum calamitatem ad solam Minervam refert, ut Odyss. α, 326. 327: γ, 135, 145.—40 *Ipsos* Argivos.—42 *Unius ob noxam*, cum antea Achivis esset studiosissima. ob *Ajacis, Oilei f.*, insanam libidinem, qui stuprum Cassandræ intulerat in Minervæ templo, in conspectu ipsius deæ. Facinus hoc honeste, graviter tamen, declaratur per *noxam* et per *furias*.—42 En exemplum deæ fulmen moderantis. Sed talia jam vulgata sunt, cf. IV, 120; res etiam in gemmis obvia. Ad poëtæ locum cf. Q. Calab. XIV, 445. sqq. 508. 532. et Serv. ad h. l.—42—45 Facta per tempestatem navium dispersione ad Caphareum, Eubœæ (cf. inf. XI. 260) promontorium, Ajax Oilei f. ad Gyras petras, prope Myconum insulam, actus naufragium fecit. Ipsum vero Pallas fulmine percussum procellæ vi scopulo etiam illisit.

Commentarii loco esse potest Senecæ imitatio in Agamemnone, quo loco Achivorum reditum narrat 528. sqq. adde Quintum Cal. l. c. XIV, 547. sqq.—46. 47 Cf. Il. δ, 60.—46 *incedo*, h. e. quæ sum; sed illud majore cum dignitate. Incessus dearum, in primis Junonis, satis notus. Propert. II, 2, 6. *incedit vel Jove digna soror*, h. e. tamquam altera Juno.—Il. π, 432.—48 Præclare ad invidiam *bella gero*, pro eam perdere cupio. *H. Et quisquam*, vid. Not. ad Ge. II, 433. *W.*—*numen Junonis*: et quanto gravius! Adumbrata autem hæc ex Odyss. ι, 128. sqq.—49 *Præterea*, post talia, in posterum; est Homericum ἔπειτα. (Ad tempus relatum simpliciter *postea*, ut Ge. IV, 502—3 *neque illum — præterea vidit. W.*)—*honos*, solemne poëtarum de sacrificiis, libationibus etc., quæ in deorum honorem fiunt, aliquantum ornatus habet. Expressit versum Ovid. Am. III, 3, 33. *Et quisquam pia tura focis imponere curet?* Jam vides *honorem* plus dignitatis epicæ habere. Majus etiam decus adjecto *supplex*, vocabulo religioso, quod omnino, ut *supplicare* ad cultum deorum refertur, sacris vel precibus factis. Rectius alii codd. præbent *adorat—imponit*.

50 Nota narrandi artificium: non ante verbis consilium Juno exponit, sed statim, quid ea peregerit, subjicitur. Habuit autem poëta ante oculos Il. ξ, 230. sqq., ubi Juno Somnum adit.—51. 52 *Nimborum* h. ventorum, qui *perturbati aëris repentinarumque ac præcipitum pluviarum* causæ sunt. *feta* poëticum, ut *gravida*, cf. IV, 229. plena *austris*, omnino ventis, sed *austri* sunt sævissimi in mari mediterraneo; igitur melius hoc genus ponitur.—in *insulam Æoliam* venit, h. e. unam ex Æoliis seu Vulcaniis vel Liparæis, for-

Luctantes ventos tempestatesque sonoras
Imperio premit, ac vinclis et carcere frenat.
Illi indignantes magno cum murmure montis
Circum claustra fremunt; celsa sedet Æolus arce
Sceptra tenens, mollitque animos, et temperat iras;
Ni faciat, maria ac terras cœlumque profundum
Quippe ferant rapidi secum verrantque per auras.
Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris,
Hoc metuens; molemque et montes insuper altos
Imposuit, regemque dedit, qui fœdere certo
Et premere, et laxas sciret dare jussus habenas.
Ad quem tum Juno supplex his vocibus usa est:
Æole; namque tibi divum pater atque hominum rex
Et mulcere dedit fluctus et tollere vento;
Gens inimica mihi Tyrrhenum navigat æquor,
Ilium in Italiam portans victosque Penates:

tasse in ipsam Liparam. conf. Æn. VIII, 416. 417 Odyss. κ, 1. sq.—52—56 Ornati versus: Æolus inclusos tenet ventos. *vasto antro;* naturale enim est, vaporem et spiritum per loca concava (subterranea) concitari, sicque fieri ventum. cf. X, 54. vid. Senecam Qu. nat. VI, 18—54 *imperio premit*, gravius, quam regit, et *frenat* plus, quam tenet, cohibet. —*vincula* per *carcerem* declarantur; non enim compedes esse possunt. Sunt igitur pro custodia.—55 Optime junges: *fremunt cum murmure montis.* Certe *murmur montis* recte jungitur: nam, quæ occulorum auriumve sensu accipiuntur aliquo in loco, ea ipsi loco tribuuntur. conf. inf. 124. Prævivit autem nostro Lucret. VI, 196. *Speluncas—venti quum, tempestate coorta, Implerunt, magno indignantur murmure clausi;* Virgilius vero Statio Theb. I, 346. *Jam claustra rigentis Æoliæ percussa sonant* etc. item Valerio Fl. I, 574. sqq. in primis 591. sqq.—fremunt venti *circum claustra*, spiracula, erupturi.—56. 57 *Celsa* in *arce*, extra antrum, alto in montis cacumine, infra 140 *aula* dicta s. regia. Sic apud Homerum Odyss. κ, pr., habet regiam Æolus, ut et apud Quintum l. c. 475—*mollit animos*, domat, δαμᾷ, h. e. reprimit ac coërcet eorum impetus, *iras*, furores. *H. animos*, naturam ferocem et cupiditatem atrociter erumpendi vehementem. Rebus inanimis tribuuntur *animi* et VII, 383. sed alio sensu. *W.*—58 *Ni faciat—quippe ferant* exquisitius, quam vulgare, *quod ni faciat Æolus, ferant utique*, δή. δή ῥα. Etiam pedestris oratio, mutato ordine: *quippe ni faciat, ferant.*—*profundum cœlum*, altum, v. ad Georg. IV, 222. Habuit poëta ante oculos Lucret. I, 279. 280. *Venti—corpora cæca, Quæ mare, quæ terras, quæ denique nubila cœli Verrunt ac subito vexantia turbine raptant.*—60—64 Primum ventos speluncis inclusit, *insuper* præterea, *molem et* (quæ *molis* est explicatio) *montes altos* iis imposuit. *H. insuper* (ὕπερθεν) imposuit idem quod *super imposuit*, ut III, 579. dixisse poëtam manifestum est. *insuper* pro præterea, hac sententiarum junctura, languere mihi videtur, et positura verborum offendit. *W.* —*fœdere certo*, certa lege, ratione; non temere et pro eorum impetu:—*premere*, habenas inhibere, retrahere: opp. *laxas dare*, laxare, modo coërcere (v. 54 *frenare*,) modo liberiorem impetum concedere, omninoque moderari.—*Jussus* a Jove. cf. 77.

65—69. *Æole; namque*—poëtica ratio, qua (Homeri exemplo γάρ, v. c. Il. ω, 334, ubi cf. Ern.) prosaicam formam in causa reddenda relinquit, et simul orationi vehementiam affectus conciliat: *Æole:* quandoquidem *tibi Jupiter*, πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε, *dedit hoc, ut possis* tempestates excitare et sedare, *incute vim ventis—ponto*, concita ventos, *ut aut obruatur fluctibus classis mihi invisa*, aut disjiciatur. —*mulcere fluctus*, placare, reprimere; *et tollere* eos *vento*, h. e. concitare, ut alte insurgant. Sumtum ab Ennio Annal. XVII. Auster et Aquilo *Endo mari magno fluctus extollere certant.* Odyss. κ, 21. 22.—*navigat* per *æquor* (ut *vehi maria* 524. *W.*) 68, ut in Italia novas sedes quærat: cf. VIII, 12. Pulcherrimus versus verborum deleo-

Incute vim ventis, submersasque obrue puppes,
Aut age diversos et disjice corpora, ponto.
Sunt mihi bis septem præstanti corpore Nymphæ ;
Quarum quæ forma pulcherrima, Deïopeam
Connubio jungam stabili propriamque dicabo,
Omnes ut tecum meritis pro talibus annos
Exigat, et pulchra faciat te prole parentem.
Æolus hæc contra: Tuus, o regina, quid optes,
Explorare labor ; mihi jussa capessere fas est.
Tu mihi, quodcumque hoc regni, tu sceptra Jovemque
Concilias ; tu das epulis accumbere divum,
Nimborumque facis tempestatumque potentem.
Hæc ubi dicta, cavum conversa cuspide montem
Impulit in latus ; ac venti, velut agmine facto,
Qua data porta, ruunt, et terras turbine perflant.
Incubuere mari, totumque a sedibus imis
Una Eurusque Notusque ruunt creberque procellis
Africus, et vastos volvunt ad litora fluctus ;
Insequitur clamorque virum stridorque rudentum :
Eripiunt subito nubes cœlumque diemque

tu. Ovid. Fast. IV, 251 *Quum Trojam Æneas Italos portaret in agros.*—*Incute*, ut injicere, immittere, *vim*, violentiam, iram, *ventis*, tertio casu. Sic melius. Concita ventos vehementiores. Servius ex Ennio : *dictis Romanis incutit iram.*—*submersas obrue* gravius quam submerge.—*age diversos*, dissipa, disperge per diversa, ut Serv., et *disjice corpora*, h. e. eos, sed præclare *corpora*, quippe naufragio facto mari mersos. Atque sic factum vides inf. 118. 128. 129.—71 Locus expressus ex Il. ξ, 267 sqq. Alias Junoni Charites vel Horæ adsunt, h. l. Nympharum chorus, quod observandum.—73 Verba *stabili propriamque dicabo*, h. e. dabo, simpliciter, ad ornatum et declarationem verborum refer *connubio jungam*. Idem versus IV, 126 legitur.

77 *Explorare*, recte secusne id fiat, quod velis fieri. Tu ipsa videris, an recte hæc a me postules. Præmunit transitum ad Neptuni indignationem de Æoli audacia v. 130. sqq.—78 Verba hanc sententiam fundunt : tuæ erga me gratiæ debeo hoc ventorum regnum, quod mihi a Jove impetrasti, quin et ipsum inter deorum ordines locum ; is enim designatur antiqua poësi per istud : *epulis accumbere divum* ; ut de Somno Homer. l. 1. v. 241 εἰλαπινάζων. Obscuriorem aliquam fabulam subesse necesse est ; antiquiores poëtæ, qui aërem, atmosphæram nos dicimus, per Junonem declararunt, ejus beneficio Æolum deum factum narrasse videntur ; aër autem concitatus ventos creat. Certavit cum Homero l. l. Il. ξ, 238, ubi Juno Somno θρόνον ab Vulcano affabre fabricandum promittit.—*tu concilias, das*, pro præteritis ; conciliasti mihi voluntatem Jovis, ut ab eo regnum ventorum acciperem. *Conciliare* ad plura et diversa refertur. *H.* Præsentia sunt significantiora. Tribuitur Junoni, quod etiam tum fiebat. *W.*

81—83 Hæc eadem ap. Quintum l. 1. v. 479. sqq. non male epitheton adjecit Maro *cavum* montem, propter antrum. *in latus* est pro in latere, ut inf. v. 113. *Unam—in puppim ferit.* Simplicior Homerus Od. ε, 291 sq. ; nec tamen minus sublimis. Statius Virgilii vestigiis institit : *dubiamque jugo fragor impulit Œten In latus.* Theb. I, 119.—*conversa cuspide*, hastæ, quæ diis pro sceptro est ; hanc intorquet, immittit, ruptaque rupe viam ventis facit, qua erumpant.

84—86 *Incubuere*, incumbunt, ἐνέπεσον, ἐπέχουον, ἐνέσκηψαν—*a sedibus imis ruunt*, h. e. eruunt a fundo : inf. II, 419. *imo Nereus ciet æquora fundo.*—87 Laudat Servius ex Pacuvio in Teucro : *armamentum stridor et rudentum sibilus* ; funium nauti-

Teucrorum ex oculis; ponto nox incubat atra:
Intonuere poli, et crebris micat ignibus æther;
Præsentemque viris intentant omnia mortem.
Extemplo Æneæ solvuntur frigore membra;
Ingemit, et, duplices tendens ad sidera palmas,
Talia voce refert: O terque quaterque beati,
Queis ante ora patrum Trojæ sub mœnibus altis
Contigit oppetere! o Danaum fortissime gentis
Tydide, mene Iliacis occumbere campis
Non potuisse, tuaque animam hanc effundere dextra!
Sævus ubi Æacidæ telo jacet Hector, ubi ingens
Sarpedon, ubi tot Simois correpta sub undis
Scuta virum galeasque et fortia corpora volvit.
  Talia jactanti stridens aquilone procella
Velum adversa ferit, fluctusque ad sidera tollit.
Franguntur remi; tum prora avertit, et undis
Dat latus; insequitur cumulo præruptus aquæ mons.

corum.—88. 89 Odyss. ε, 293. cf. Odyss. ι, 68—69. et inf. III, 198, ubi nimbi, qui h. l. nubes. Mox poli pro cœlo simpl.

92 Naturæ veritatem secutus poeta, exemplo Homeri Od. ε, unde locus expressus, v. 297, Æneam suum metu vacare non sinit. Priscis heroibus et metuere et flere haud indecorum est.—93 cf. v. 298. Od. ε.—94—96 ibid. 360. Τρὶς μάκαρες Δαναοὶ etc. Comparanda Lucani. cf. Il. φ, 279. sqq.; nostrum imitatum Senecam Agam. 515. sqq. oppetere mortem, plene dicitur; poeta absolute posuit, ut obire mortem, mox obire simpliciter. 96—98 Diomedem, Tydei f., potissimum inter Achivos memorat, quoniam cum eo congressus Æneas a Venere morti ereptus fuerat. v. Il. ε, 239. sqq.: 311. sqq. Fortissimum eum appellat ex Il. ζ, 98—99 Odyss. γ, 108. *sævus Hector* simpl. pro fortis, ut *acer*, *asper*, v. 14. Scilicet, ut semel moneamus, cum *sævus* proprie ad iram, furorem ac vehementiam spectet, pro communi epitheto, sæpe tantum ad ornatum, adhibetur in omnibus rebus, quæ ad bella, pugnas, virtutem; ad imperia, regna, jussa; ad mare, ventos, tempestates pertinent. Quo fit, ut nonnunquam per *fortis*, *magnus*, *potens*, declarari possit, ut Homerica δεινὸς, αἰνὸς, ἀπηνής.—*telo*, hasta, v. Il. χ, 319,—*jacet*, periit, κεῖται, quamquam corpus Hectoris sepulturam sub mœnibus urbis habuit, v. Il. ω, 786; at non vero Sarpedon *ingens*, πελώριος, qui in Lyciam fuit ablatus. *H.* Non ignoro *pro patria jacet* esse pro patria cecidit. Sed *jacere in campis Iliacis* non dicitur is, qui ibi cæsus est, sed qui ibi cæsus prostratus est, aut sepultus. De sepultura igitur Sarpedonis aliter quam Homerum Il. π, 667., Maronem tradidisse mihi persuasum est; hac præsertim sententiarum junctura: *Sævus ubi jacet Hector, ubi ingens Sarpedon.* *W.*—100. 101 Contendit cum Homero Il. μ, 22. sq. Sic in mari inf. v. 119: Adde XI, 257. *Quos Simois premat ille viros.* Prælia autem ad Simoentem fieri ... spicit.—Versum 101 infr. VIII, 539. repetit. *H.* Ibi lectio præstantior *sub undas*, ut hic *sub undis*, recepta ex auctoritate codicis Medicei; quam, quamquam alii etiam libri h. l. *undas* præbent, deserere non ausus sum. *W.*

102—105 *Jactanti* simpl. dicenti. (vociferanti; inest notio jactantiæ. *W.*) Homerus Od. ε, v. 313.—*stridens aquilone procella* h. e. ab aquilone incitata, immissa; plus autem est in *stridens*. Magna igitur venti vis a septemtrione veniens *ferit velum* et lacerat, *adversa*, a prora irruens, excitatque fluctum ingentem, quo utrinque circa navis latera se provolvente remi franguntur seu, quod proprie dicitur, *detergentur*; Græcorum παραλύειν τοὺς ταρσούς. cf. Diodor. XI, 18., unde sequitur τὸ παραφέρεσθαι, φέρεσθαι πλαγίας τῆς νεὼς vel ἐπικαρσίας; detersis sc. remis jam obliquo cursu fertur navis, et *prora avertit* se, incerta in hanc vel illam partem fertur, et navis undis, fluctibus, *dat latus*. Illustrantur hæc ex Valerii Fl. imitatione I, 618. 619: cf. Quint. Cal. XIV, 592. Fundus est in

Hi summo in fluctu pendent; his unda dehiscens
Terram inter fluctus aperit: furit æstus arenis.
Tres Notus abreptas in saxa latentia torquet;
Saxa vocant Itali, mediis quæ in fluctibus, Aras;
Dorsum immane mari summo. Tres Eurus ab alto
In brevia et syrtes urguet, miserabile visu,
Illiditque vadis atque aggere cingit arenæ.
Unam, quæ Lycios fidumque vehebat Oronten,
Ipsius ante oculos ingens a vertice pontus
In puppim ferit; excutitur pronusque magister
Volvitur in caput; ast illam ter fluctus ibidem
Torquet agens circum, et rapidus vorat æquore vortex.
Apparent rari nantes in gurgite vasto,
Arma virum tabulæque et Troïa gaza per undas.
Jam validam Ilionei navem, jam fortis Achatæ,

Odyss. ι, 70. sqq. de Ulysse a Ciconibus progresso: 105 *insequitur mons aquæ præruptus cumulo*, h. e. præruptus, propter altitudinem cumulatæ aquæ. *H.* Junge *insequitur cumulo* h. e. mole sua, cf. II, 498. *amnis fertur in arva furens cumulo*. *W.* Intelligit autem *decumanum fluctum* (Græci τρικυμίαν dicunt, fortasse pro maris diversa natura), qui aliis minoribus ipse major succedit. Eo autem insequente alterum navis latus alte deprimitur, alterum exstat. Itaque *Hi*, alii ex iis, qui in navi sunt, v. c. in dextris transtris, *pendent summo in fluctu*, alii, qui in sinistris sunt, merguntur mari. Nisi quis v. 106. sejungere a superioribus, et de aliis navibus accipere malit. *H.* Posterius maxime gravitas narrationis postulare videtur. *arenis*, in fundo maris, quo sensu *arenæ* dicuntur apud Ovid. Met. XI, 499. *W.*

108—112 *Aras* proprie ita dictas seu *Ægimuri insulas* designat, ex adverso Carthaginis sitas, in nostris tabulis geographicis obvias. *Notum* noli accipere proprie dictum; ut nec *Eurum*.—*saxa latentia*, ἕρματα ὕφαλα, ut sæpe.—*H.* *Aræ* sunt saxa, quæ tranquillo mari facile cerni possunt sed agitato fluctibus latent. Ad hunc locum laudat Servius e. Varr. de or. marit.: *Sciunt periculose se navigare ac verentur in pelago latentem insulam: quem locum vocant aras.* *S.*—Versus 109.; ut jejunus, manu aliena illatus esse videtur. *dorsum* alias *tænias* appellant.—*mari summo*, sub maris superficie latentes scopuli. cf. Apollon. IV, 1270. 1271.—111 *Syrtes* interpretatur poëta per *brevia*, τὰ βραχέα, vadosa loca, qualia litorum sunt; opp. *profunda*, *alta* vel *aperta*. Inf. V, 221 de scopulis *brevia vada*. Non autem de Syrtibus proprie ita dictis, majore ac minore, in Libyæ litore cogitandum. — 113 — 115 *Unam ingens pontus* (ἑνικῶς pro fluctus, quod imitatus Valer. Fl. IV, 666. *effluit imber spumeus, et* magno puppim *procul* æquore *vestit*) *ferit in puppim*, ictu in puppim delato, κατὰ πρύμναν, (non ἐπὶ πρύμναν, quæ diversa plane res est, ἐπὶ πρύμναν ἔλασσε) *a vertice*, h. e. desuper, v. sup. ad Georg. II, 310, alte insurgens fluctus desuper in caput irruit. Odyss. ε, 313. Puppi ita depressa, inclinatur gubernator et in mare prolabitur; quamquam et ipse fluctus adjuvare satis casum hominis potuit. —115—119 Vides Homerum l. l. Od. ε, 314. Quod *pronus volvitur in caput*, translatum est ex Odyss. μ, 413. Mox v. 117. *Vorat* est absorbet, καταπίνει. Videtur fluctus ingens irruendo in mare voraginem profundam aperuisse, in quam dum mare revolutum fertur, impingitur illud in latus navis, eamque circumagit et mersat.—118 *rari* epith. ornans, ut et *vastum*; nihil amplius. — *gurges*, μέγα λαῖτμα θαλάσσης. Conspiciuntur passim nantes (cf. Od. μ, 417. 418) et *arma*, h. e. clypei, quos, cratibus textos corio indutis, quis dubitet aqua ferri potuisse? Laudant Liv. I, 37. *multique mortales—in flumine ipso periere, quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi.* Adde sup. I, 100. sqq. et Æn. VIII, 539. *quam multa sub undas Scuta virum galeasque et fortia corpora volves, Thybri pater!* cf. Dorvill. ad Chariton. p. 627, qui et Manil. V, 51. laudat. Erant autem militum arma in puppibus religata, v. X, 80. Navium armamenta alii malunt intelligere; sed *arma virum* dicit. *H.* *apparent* repete ad *arma virorum*. *W.*—120 Nomina sunt ex

Et qua vectus Abas, et qua grandævus Aletes,
Vicit hiems: laxis laterum compagibus omnes
Accipiunt inimicum imbrem, rimisque fatiscunt.
Interea magno misceri murmure pontum,
Emissamque hiemem sensit Neptunus, et imis
Stagna refusa vadis, graviter commotus; et alto
Prospiciens, summa placidum caput extulit unda.
Disjectam Æneæ toto videt æquore classem,
Fluctibus oppressos Troas cœlique ruina;
Nec latuere doli fratrem Junonis et iræ.
Eurum ad se Zephyrumque vocat; dehinc talia fatur:
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
Jam cœlum terramque meo sine numine, venti,
Miscere et tantas audetis tollere moles?
Quos ego—Sed motos præstat componere fluctus.
Post mihi non simili pœna commissa luetis.
Maturate fugam, regique hæc dicite vestro:

Homero, non autem ipsi homines.—122 *Vicit hiems*, tempestas, χειμών, labefactavit, solvit navium latera, ut aqua subiret.—*imbrem* aquam maris post Ennium et Lucretium dixit; et post Virgilium sæpe alii poëtæ, ut Stat. III, Theb. 251.—*inimicum* gravius accipiendum pro *exitioso.*—*rimisque fatiscunt*, solvuntur, *ut rimas agant*. cf. ad Ge. I, 180.

124—126 Tempestas tandem deferbuit Neptuni interventu. Apud Homerum Od. ε, 331. Ulyssem prospicit Leucothea, et offert κρήδεμνον suum, at servat eum Minerva v. 382. sqq.; nam a Neptuno tempestas fuerat immissa.—125 *Sensit* Neptunus *pontum misceri* magno cum murmure, et *sensit hiemem* emissam,—*et stagna* refusa. Duplex structura, ut sæpe. *H.* Quam non videbis, dum in participiis *emissam—refusa* copulam esse intelligas. Verba *Interea m. m. mur.* IV, 60. exstant. *W.* *stagna* pro mari, quod *refusum*, erutum et exturbatum, erat ex *imis vadis*, fundo, quod v. 84. *a sedibus imis*, βυσσόθεν; *stagna* pro mari novasse videtur poëta ex λίμνη apud Homerum.—126. 129 *Graviter commotus.* Turbatus, συγχυθείς, rei novitate, sensit Neptunus tempestatem in mari motam; tum capite ille e mari sublato prospicit. *placidum caput* adjectum, quod tempestatem *non ab ipso deo, ex ira in Trojanos*, ortam esse significare voluit poëta. Totus fere versus 127. jam insertus Ge. IV, 351. *alto prospiciens* intellige ex fundo maris, in quo regia dei est.—*disjectam—oppressos.* v. sup. v. 69. 70.—*cœli ruinam* gravissime dixit pro vento ac procella—130 Statim Neptuno in animum venit, Junonis machinatione, ut satiaret odia sua in Teucros, hanc tempestatem esse conflatam. Ita *dolos* et *iras* accipe. Habuisse fertur poëta ante oculos Homer. Il. α, 556. 557. Sed verba ex Apollon. IV, 753. Simile argumentum vide tractatum ab Ovid. I. Met. 601 sqq.—131—141 Duo ventos pro toto ventorum agmine manifeste ponit poëta; nam neutrius in hac tempestate partes potuere esse præcipuæ.—*generis vestri:* non tam originis, quam omnino gentis; tantumne vos confidentiæ in vobis, in vestris viribus, habetis? *meo sine numine*, voluntate, jusso. *tantas moles*, rerum perturbationes, tempestatem; nam *moles* est omnis magna molitio; tum res ipsa, quam quis molitur. *H.* An hoc sensu dici potuerit *tollere moles*, videndum est. Ipse puto, *moles* (aquarum) esse fluctus. *molem maris* dixit Silius XIV, 123.; et *tollere freta* Horat. Od. I, 3, 16, *W.*—*Quos ego* gravissime ulciscar, puniam; vel punire possem vel deberem. Notus locus. *H.* Similis comminatio, naturæ conveniens, est apud Terent. Eunuch. V, 6, 19. *Ego te, furcifer, si vivo;* intellige *ulciscar.* Propius ad nostrum accedit Val. Fl. I, 202. *Illum ego.—W.*—136 *Non simili*, sed graviore, *pœna*; h. e. si in posterum tale quid ausi eritis, non impune feretis.—137 *Maturate fugam*, præcipitate, accelerate receptum in an-

Non illi imperium pelagi sævumque tridentem,
Sed mihi sorte datum. Tenet ille immania saxa,
Vestras, Eure, domos; illa se jactet in aula
Æolus, et clauso ventorum carcere regnet.
Sic ait, et dicto citius tumida æquora placat,
Collectasque fugat nubes, solemque reducit.
Cymothoe, simul et Triton adnixus, acuto
Detrudunt naves scopulo; levat ipse tridenti,
Et vastas aperit syrtes, et temperat æquor;
Atque rotis summas levibus perlabitur undas.
Ac veluti magno in populo quum sæpe coorta est
Seditio, sævitque animis ignobile vulgus;
Jamque faces et saxa volant; furor arma ministrat:
Tum, pietate gravem ac meritis si forte virum quem
Conspexere, silent, arrectisque auribus adstant;
Iste regit dictis animos, et pectora mulcet:
Sic cunctus pelagi cecidit fragor, æquora postquam
Prospiciens genitor, cœloque invectus aperto,
Flectit equos, curruque volans dat lora secundo.

tra vestra; h. e. ocyus discedite.—138 *imperium—tridentem*: præclare, ut v. 78. quodcunque hoc *regni—sceptra*. Et sic sæpe poëtæ. Hinc et *sævus tridens*, quia poëtis *sævum imperium*, v. ad v. 99.—139 *sorte*, sortitione inter fratres. cf. Il. ο, 187. sqq. *immania saxa*, vastum antrum v. 52.—140 *Vestras, Eure, domos*. Nota figura, adscitis in regimen sociis Euri. Ita XI, 686. 687. *H.* In hac conjungendi ratione præivit Homerus Odyss. μ, 81. 82. cum quo conferas Maronem infr. IX, 525. et Ciceronem de Natur. D. I, 19. §. 51. *W.* Homer. Il. α, 179. At ornatius noster extulit: *se jactet*, et *aula*, regia. cf. ad 56.—142 Sedata tempestas. Aliter simile argumentum tractatum vides ab Ovidio, I. Met. 330. sqq. *dicto citius*, antequam orationem finisset, quâ se motos componere velle fluctus dixerat. Quale illud vulgo notum: *dictum factum*, ἅμ' ἔπος ἅμ' ἔργον.—144 Splendidi hi quatuor versus 144—147; quantarum scilicet rerum adumbratio! Habuit fortasse ante oculos Apollon. IV, 930. sqq., ubi Thetis cum Nereidibus navem Argo inter erraticas rupes salvam deducunt et 1609. sqq. *H.* Similis rerum facies post tempestatem sedatam, qua Argo conflictata, est apud Val. Fl. I, 657. 658. *W.* *Cymothoe* una ex Nereidibus: Apollod. I, 2, 7. *Detrudunt naves scopulo* refer ad eas v. 108, quas *Notus in saxa latentia torquet*. Porro ipse Neptunus *levat* naves; itaque post *scopulo* nolim plene interpungi. Nam *levari syrtes* vix bene dicuntur.—146 *Aperit syrtes*, via ex arenosis vadis facta, ut naves exire possent, ut sæpe poëtæ de aditu facto; refer ad tres naves v. 110. 111.; et *temperat æquor*, fluctus placat.—147 Talis Neptunus quadrigis vectus in variis gemmis occurrit. Cf. Æn. V, 817. sqq. Pulchre autem singula celeritatem exprimunt, etiam verba *labi per vadas*. VIII, 91. *Labitur uncta vadis abies*.—148—153 In prosa: *ut sæpe in magno populo, cum coorta est seditio, silent*. Comparatio seditionis cum mari satis frequens est, et ab Homero Il. β, 144—146 ducta; at h. l. tumultus maris cum seditione fit comparatio. Cujus novam ac præclare ornatam tractationem facile intelligis, in primis in voc. *magno—coorta est sævitque animis* (ira) *ignobile vulgus* (ut vile, epith. ornans). Nuda oratio esset: *ardet ira vulgus, furit*. *H.* *animis* pro ira dictum, et *sævire* animo pro *sævire ira* explicandum esse, nondum mihi persuasi. *sævire animis* mecum vide an accipias, ut *stupere animo, pendere animo*, aliasque similes compositiones. Tac. Ann. XVI, 29. *voce, vultu, oculis ardescere*. *W.*—151 *Gravem*, venerabilem, *pietate ac meritis*, religione erga deos et sanctitate, beneficiisque in patriam ac cives collatis. Utrumque hominibus auctoritatem conciliat.—155. 156 *Cœlo aperto*, sereno, quod antea nubibus erat obductum, *invectus* per mare. *Equos* Neptuni v. Homer. Il. ν,

Defessi Æneadæ, quæ proxima, litora cursu
Contendunt petere, et Libyæ vertuntur ad oras.
Est in secessu longo locus; insula portum
Efficit objectu laterum, quibus omnis ab alto
Frangitur inque sinus scindit sese unda reductos.
Hinc atque hinc vastæ rupes geminique minantur
In cœlum scopuli, quorum sub vertice late
Æquora tuta silent; tum silvis scena coruscis
Desuper horrentique atrum nemus imminet umbra,
Fronte sub adversa scopulis pendentibus antrum;
Intus aquæ dulces, vivoque sedilia saxo;
Nympharum domus. Hic fessas non vincula naves
Ulla tenent; unco non alligat ancora morsu.
Huc septem Æneas collectis navibus omni

23. 24. Seriores poëtæ tribuunt Neptuno hippocampos, v. Stat. II, Theb. 45—47.; ut Proteo Georg. IV, 389.—*curru secundo*, celeri, ductum a navi, quæ secundo amne devehitur. Ceterum hunc locum ornatissimum ante oculos habuere Silius VII, 254—259. et Statius Theb. V, 704—709. —*genitor*, pater. *Patres* propriè omnes seniores dii, mox et alii dicti sunt, ut Mars, Bacchus, Apollo, h. e. venerabiles, verendi, sancti.

157 Deferuntur Trojani ad litus Libyæ haud longè a Carthagine. *Defessi*, fessi, jactati tempestate, ut sæpe poëtæ; et mox 168. *fessas naves*.—159—169 Primæ loci lineæ petitæ sunt partim ex Odyss. ε, 404. et 411. sqq., ubi Ulysses enatat naufragio in Phæaciam, partim Odyss. ν, 95, sqq., ubi in Ithacam escendit. *In secessu longo.* Sinum secretum interpretatur Servius. Certe tractum litoris remotum et infrequentem designat poëta, cui ex adverso insula est prætexta, quippe quæ continenti est objecta. Hæc *efficit portum objectu laterum* suorum, tutam reddit navium stationem in illo loco, quoniam insula ei objecta est, et ventorum vim excipit. *lateribus*, ad latera insulæ, *omnis unda ab alto*, omnis fluctus, *frangitur* et sinuoso flexu recedit. cf. ad Ge. IV, 420. Solent enim fluctus allisi longo tractu retrorsum acti dissolvi. Malim sic interpretari; unda frangitur et sese in sinus reductos κόλπους, volvit. *S.* Insula non est ap. Homer. in loco, quem hic expressit, Od. ν, 97.; sed est alius locus, quem Maro ante oculos habuit, in descriptione terræ Cyclopum Odyss. ι, 116. Ex eodem loco cervi inf. 184. poëtæ in mentem venere. At vss. 160, 162 ex Od. ν, 97. sq. expressi sunt.—162. 163 Nunc de *secessu*, seu continentis ipsius litore agit. *Hinc atque hinc.* Ab utroque litoris hujus introrsum reducti cornu seu latere duo scopuli eminent silvis obsiti. *H.*—*Hinc atque hinc.* Ex hac et illa parte. *S. minantur*, vid. Not. ad IV, 88.—164 Superior litoris ora silvis obsita est. *convexum nemorum* appellat inf. 310. 311: *Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata, Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris Occulit.* Hic *scenam* dixit prospectum longum *silvarum coruscarum*, tremula inter intervalla luce micantium, dum moventur, desuper imminentem. Multis verbis ornata hæc sunt. Inf. XII, 701. 2. *aut ipse coruscis cum fremit ilicibus, quantus— Apenninus.* Hoc nemus in litore Virgilius ex una olea ap. Homer. l. c. 102. propagavit, tamquam ex surculo.—166—168 Hoc antrum itidem ex Homero v. 103—112. *frons adversa* de interiore litoris reducti seu sinus recessu est accipiendum, qui adversus est intrantibus sinum.—168. 169 *Hic*, in secessu, in sinu pone insulam. *Unco non alligat a. morsu;* translato epitheto ancoræ ad *morsum*. Inf. XII. 274 *mordet fibula. H.* Ancoras a Virgilio descriptas (Æn. VI, 3. *tum dente tenaci Ancora fundabat navis*) non esse εὐνὰς apud Homerum obvias, constat, neque Heynius ignoravit. Is Il. α, 436 disertè dicit: εὐναὶ sunt saxa, quæ pro *ancoris* erant. *W.* Simile Nymphæum ad Heracleæ Ponticæ agros transtulerant veteres poëtæ, quod repetiit ex iis Quintus Cal. VI, 470. sqq. versibus non malis. Tota loci descriptio proximè ad naturæ veritatem facta esse videtur cf. *Shaw, Travels*, p. 159. Similem portus faciem ad novam Carthaginem v. in Liv. XXVI, 43.

170—173 *Septem navibus*, una, quâ

Ex numero subit; ac, magno telluris amore
Egressi, optata potiuntur Troës arena,
Et sale tabentes artus in litore ponunt.
Ac primum silici scintillam excudit Achates,
Suscepitque ignem foliis, atque arida circum
Nutrimenta dedit, rapuitque in fomite flammam.
Tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
Expediunt, fessi rerum; frugesque receptas
Et torrere parant flammis et frangere saxo.
Æneas scopulum interea conscendit, et omnem
Prospectum late pelago petit, Anthea si quem
Jactatum vento videat, Phrygiasque biremes,
Aut Capyn, aut celsis in puppibus arma Caici.
Navem in conspectu nullam, tres litore cervos

Æneas vehebatur, tribus e scopulis a Tritone, tribusque aliis e syrtibus, seu vadis arenosis, a Neptuno expeditis. Ceteras præter unam servatas mox videbimus; fuit enim tota classis XX navium.—171. 172. cf. Odyss, ε, 462. *arena*, litus: et telluris *amor*, *πόθος*, est soli attigendi cupiditas; *tabentes artus sale*, unda marina respersos, madidos, simpliciter. Poëtæ enim *tabem* proprie ponunt de humore corrupto, mox de quocunque, in primis sordido. Odyss. ε, 455.—176. *Rapuitque in fomite flammam*, raptim excepit lignis aridis pro fomite subjectis, alias *fomes rapit flammam*, quam raptim concipit. *H.* Hoc sensu Plinius 37, 3. ad f. *succinum rapacissimum ignium* dixit. At h. l. *rapuit* est sparsit. *in fomite* pro vulgari *fomite* quo arida nutrimenta notantur. *In*, ut ἐν apud Græcos poëtas, Soph. Philoct. 102. Antig. 951. instrumentum significat. *W.*—177—179 Hic vides priscorum hominum rationem et artem panis conficiendi. *fruges*, h. e. grana, *receptas*, e mari servatas, *torrent*, ut ea exuant glumam et facilius comminui possint, tum *frangunt saxo*, ut multi populi etiamnum grana saxis contundunt. cf. Ge. I, 267. *Cerealia arma*, utensilia, instrumenta ad pinsendum frumentum et coquendum panem, puta esse hæc ipsa saxa; porro mactram seu alveum, quo farina subigeretur. De fermento enim nondum cogitabant; sed farinam illam subactam, seu pultem, continuo quadrarum forma sub cinere coquebant. Recte Servius honestatem sermonis hic commendat. Aliter ἔντεα δαιτὸς Od. η, 232. *H.*—Expediunt, depromunt, parant. *S. fessi rerum*, ex calamitatibus et casibus, quos subierant (ita *res* poëtis), exhausti viribus, quæ cibo jam erant reficiendæ.

180—184 *Omnem prospectum late petit pelago*, in prosa: prospectum capit, prospectat, quantum licet, per omne pelagus. cf. Od. κ, 146. sq. et 95. sq. *si videat*, pro ut, solenni more, etiam Homerico: εἰ, ἐὰν, pro ἵνα. *H.* Noli *si* commutare cum *ut*. Nam an visurus esset Anthea, incertus erat. Verba autem, quæ notant *explorare, tentare*, sequitur particula *si*, cf. Liv. 25, 36. 24. 1. Virg. Ecl. VI, 56. 57. Ge. III, 331. 332. Ovid. Heroid. XIX, 27. *W.* In *biremibus*, quæ proprie sunt binorum ordinum, non est hærendum. Poëta simpl. pro navibus posuit.—In v. 183. *aut Caicum* debebat dicere vel Caici navem. Nunc ponit *arma Caici in puppibus celsis;* quod de aplustribus fortasse intelligendum. Verum *arma in puppibus* poëtico ornatu omnino dictum puto pro armis *navis* Caici; ut *arma navis*, seu armamenta, pro ipsa navi dicta sint ornate. Hoc verius. Nam arma in puppibus religata (cf. VIII, 92.) cum Servio intelligere vix possis, quippe quæ haud facile e longinquo conspicua. *H.* Ipse Servio assentior. Nam qui *armamenta* navis e longinquo videt, is et *arma* religata videre potest. Vid. Val. Fl. I, 404. et Virg. VIII, 92. *W.* 184 *Cervos* ex Homeri capreis fecit, v. sup. ad 159. Nullos tamen cervos in Africa inveniri Herodotus, Aristoteles, et Plinius post illos VIII, 33. s. 51. affirmaverunt. Firmat tamen se ipsum Virgilius Æn. IV, 154: et Lucan. IX, 921, ut Oppianum et Philostratum taceam. Jam omnium horum levis sane tali in re auctoritas. Fortasse tamen cervi nomen latius ab iis usurpatum dicas. Sunt enim, quod historiæ naturalis auctores docent, varia cervorum et capreolorum genera per Africam sparsa. Quicquid est,

Prospicit errantes; hos tota armenta sequuntur
A tergo, et longum per valles pascitur agmen.
Constitit hic, arcumque manu celeresque sagittas
Corripuit, fidus quæ tela gerebat Achates;
Ductoresque ipsos primum, capita alta ferentes
Cornibus arboreis, sternit, tum vulgus; et omnem
Miscet agens telis nemora inter frondea turbam;
Nec prius absistit, quam septem ingentia victor
Corpora fundat humi, et numerum cum navibus æquet.
Hinc portum petit, et socios partitur in omnes.
Vina bonus quæ deinde cadis onerarat Acestes
Litore Trinacrio, dederatque abeuntibus heros,
Dividit, et dictis mærentia pectora mulcet:
  O socii, (neque enim ignari sumus ante malorum)
O passi graviora, dabit deus his quoque finem.
Vos et Scyllæam rabiem penitusque sonantes
Accestis scopulos; vos et Cyclopia Saxa
Experti. Revocate animos, mæstumque timorem
Mittite. Forsan et hæc olim meminisse juvabit.

cervos proprie dictos nunc per oras Africæ versus septentrionem sitas errare, affirmat, ut *Leonem Africanum, de la Croix*, et alios taceam, *Shaw, Travels*, pag. 243. cf. inf. IV, 72.—189. 190. *Cornibus arboreis*, Ecl. VII, 30. *ramosa cornua. Capita alta cornibus*, vulgari ratione: *capita alta cornibus*, vel *alta cornua habentia*. Etiam *ferentes* dictum pro simplici illo vere: habentes.—191 *Miscet agens turbam*, cum et pro agit. Nempe, ut prosternerentur, se ipsi invicem turbabant, cum agmine longo incederent, cf. Not. ad Ge. III, 412.—192 *septem ingentia corpora* grandius, quam *cervos.*—*victor*, ornatus poëticus. Mox *portum* non proprie, sed pro statione navium; v. sup. ad 159.—195—197 *Deinde vina, quæ* etc. In Drepani portum, qui Siciliæ est, classis Trojana delata fuerat Æn. III 707: non longe aberat *Acesta* vel *Segesta*, quam Græci et *Egestam* scribunt, condita ab *Ægesto* Troe, quem Virgilius *Acesten* appellat, cf. V, 34 61. Benigne fuerant ab ipso excepti, ut etiam inf. I, 558. 570.; hinc *bonus*. Idem iterum hospitio Æneam excipit Æn. V. 36 sqq. Quod vina commendat, ut Acestæ munus *ξεινήιον*, id ut poëta, et Homeri imitatione facit Od. ι, 197. sqq. *Vina onerare cadis* quasi pro onere inferre, infundere cadis, pro vulgari: *cados on. vinis. H.*

198. 199 In prosa: O socii! satis meministis, vos graviora his, quæ modo experti sumus, passos esse. Itaque spem retinete, habituræ esse finem etiam hæc mala, præteritis leviora. *ante — mala*, *τὰ πρὶν κακά*. Horat. I. Carm. 7, 30. *O fortes pejoraque passi Mecum sæpe viri.* Locus autem expressus ex Od. μ, 208.—200 *Scyllæam rabiem*, seu quoniam Scylla canibus cincta, v. sup. ad Ecl. VI, 75, de quibus *rabies* proprie dicitur; seu simpliciter, quatenus furor, sævitia, rabies mari, tempestati, procellis tribuitur. *Sonantes scopulos*, fluctibus allisis, et quidem *penitus*, in interioribus adeo rupis recessibus et antris, sunt ii ipsi, quibus Scylla insidebat. v. Inf. III, 555. 558. 566. *Ter scopuli clamorem inter* cava saxa *dedere.*—*accessistis* ad eos, hactenus, quod jam fretum Siculum ingressi non longe ab iis aberant, cum, dati ab Heleno oraculi memores, statim ad lævam convertunt cursum. v. loc. cit. *Cyclopia saxa*, litus Cyclopum saxosum in Sicilia, cujus rupes et antra illi incolebant in Ætnæ vicinia, v. inf. III, 569. 644. 675. Accesserant (doctius dixit, *experti* erant) scilicet et ad hoc litus, et in portu escenderant, sed ab Achæmenido moniti fugiunt. —203 *Forsan et hæc o.* nobilem sententiam illustrant Cerda et alii; sed pertinet huc Euripideum, quod Macrob. VII. Sat. 2. laudat, *Ὡς ἡδύ τοι σωθέντα μεμνῆσθαι πόνων*, Latine conversum a Cic. de Fin. II, 32; et ante Euripidem Homeri locus Od. ο, 398—400. Ingeniosa imitatione hæc secutus est Statius I, Theb. 472. *Forsan et has venturus amor præmiserit iras, Ut*

Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tendimus in Latium, sedes ubi fata quietas
Ostendunt: illic fas regna resurgere Trojæ.
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
Tali voce refert; curisque ingentibus æger
Spem vultu simulat, premit altum corde dolorem.
Illi se prædæ accingunt dapibusque futuris:
Tergora deripiunt costis, et viscera nudant;
Pars in frusta secant, veribusque trementia figunt;
Litore ahena locant alii, flammasque ministrant.
Tum victu revocant vires, fusique per herbam
Implentur veteris Bacchi pinguisque ferinæ.
Postquam exemta fames epulis, mensæque remotæ,
Amissos longo socios sermone requirunt,
Spemque metumque inter dubii, seu vivere credant,
Sive extrema pati, nec jam exaudire vocatos.

meminisse juvet.—204 Per hos ipsos casus, per hæc *rerum discrimina:* pleonasmus poëtis frequentatus. Possunt tamen *res* pro rebus adversis, periculis, accipi, ut v. 178. *H.* Hoc fieri non poterit. Nam *discrimen rerum* vel *rerum omnium* (Cic. de Orat. I, 1. § 3.) proprie dicitur *discrimen,* in quod res tuæ adductæ sunt. *W.*—205 *sedes ubi fata quietas Ostendunt*, h. e. oracula et auguria prædicunt, promittunt. *Ostendere* egregie in primis poëtis hac in re dicitur. Iidem *fas* esse dicunt ea, quæ fatis volentibus et oraculorum monitu fiunt. —207 *Durare* pro durare se, animum suum, poëtæ primum, deinde alii scriptores, ut Tacitus. Τλῆτε, φίλοι. Il. β. 299. cf. Cerda.

208. *Premit,* occultat, ut sæpe. *altum* proprie, alto corde, h. e. intimo, sed docte poëta epitheton transfert ad *dolorem,* qui eo ipso fit intimus et altus dolor. *H.* Epitheton *altum* non repetendum ab actu *premendi,* sed per *se altus dolor* est is, qui penitus insedit, ingens, gravis. Tacit. Ann. XVI, 29. *altus pavor.* Difficilius est *altum* dolorem abscondere, quam dolorem occultare *alto* animo. Cf. Val. Fl. I, 733. *talesque prementem corde metus. W.*—211 Il. α, 459. sqq., ubi ἔδειραν; hic ornatius. corium detrahunt artubus. *viscera,* quidquid sub corio est, h. e. carnes. — 212 cf. ibid. 465. *trementia,* adhuc palpitantia, ut et Serv. Non equidem suavem in hoc epitheto imaginem sensui objici dixerim. *H.* Cupiditatem edendi et festinationem significare voluit epitheto. Alia est ratio loci Æn. III. 627. *Quum—tepidi tremerent sub dentibus artus. W.* — 213 *Ahena locant.* quorsum? certe non ad elixandas carnes, quibus heroica tempora plane non utebantur, ut notum est. Et *torreri* carnes in antec. versu significatur. Igitur his ahenis aquam calefaciunt, cf. Æn. VI, 218. 219., ut se lavent ante epulas, ex more.—*Flammas ministrant,* ornate, ut omnia in h. l., pro *subjiciunt ahenis ignem.* —215 Satiant se et carne ferina et vino. Jam excute ornamenta verborum. — 216 Hoc est Homericum: cf. inf. VIII, 184. *mensæ remotæ* noto vetere more, quo mensa cum epulis convivæ apponebatur et auferebatur. At h. l. fusi per herbam epulantur. Itaque improprie dictum. — 217 *Longo sermone,* non tam qualis post cœnam esse solet, quam potius multis cum querelis. Vulgari oratione: multa de sociis amissis inter se conqueruntur. *Amissa sociorum parte dolentes Multaque conquesti,* Ov. Met. XIV, 242. — *requirunt socios,* declarant desiderium amissorum sociorum, conqueruntur eos sibi ereptos; cf. Od. μ, 309.— 219 H. e. sive jam esse mortuos. *Extrema pati* proprie dicuntur, qui crudeli supplicio affecti animam efflant, h. l. simpliciter, qui moriuntur morte violenta, fluctibus submersi; *nec jam exaudire vocatos,* h. e. esse mortuos, quos invocari ab amicis et conclamari notus mos erat, cf. inf. III, 67: VI, 506. Odyss. IX, 65. Ad prosaicam sane subtilitatem: an extrema eos *passos esse* credant, et jam conclamatos? Sed in poëta illa non requiritur. *H.* Diversos mores passim confusos videas, alterum, solemnibus sepulcralibus peractis, *acclamandi, Vale, vale,* Æn. III, 67. IV, 506., alterum *conclamandi,* si qui

Præcipue pius Æneas, nunc acris Oronti,
Nunc Amyci casum gemit et crudelia secum
Fata Lyci, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
Et jam finis erat; quum Jupiter æthere summo
Despiciens mare velivolum terrasque jacentes,
Litoraque et latos populos, sic vertice cœli
Constitit, et Libyæ defixit lumina regnis.
Atque illum, tales jactantem pectore curas
Tristior et lacrimis oculos suffusa nitentes
Adloquitur Venus: O qui res hominumque deumque
Æternis regis imperiis, et fulmine terres,
Quid meus Æneas in te committere tantum,
Quid Troes potuere, quibus, tot funera passis,
Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis?
Certe hinc Romanos olim, volventibus annis,

morerentur vel mortui essent; vid. interpretes ad Terent. Eun. II, 3, 56. Posterior hic intelligendus. Nam *Manes*, qui invocabantur, *audientes* fingebantur. *W.*

223 *Et jam finis erat, quum*; pro vulgari: postquam hæc finita erant, quibus factis, Jupiter prospexit etc. (Rationem dicendi imitatus est Val. Fl. I, 350. *Et jam finis erat.* Modum autem sequentia per particulam *quum* annectendi nec exquisitum nec vulgarem, sed proprium dixeris. Cf. Æn. IV, 5—8. Liv. 25, 37. Tac. Histor. I, 29. *W.*) Lineas primas hujus narrationis videas in Od. ε, 5 sqq., ubi Minerva apud Jovem, ut jam Odyss. α, 44. fecerat, de intercepto Ulyssis reditu conqueritur; mittitur tum quoque Mercurius. — In verss. 223—227. plura Homeri loca ante oculos habuit: inprimis Il. ν, pr. et θ, 51. 52. *mare velivolum*, exquisite, in quo vela volant, cum proprie naves sint *velivolæ*, *terras jacentes*, præclare, respectu quidem Jovis ex alto prospicientis, porrectæ sub ipso et late patentes; quamquam *terræ jacentes*, *gentes jacentes* et alibi ap. poëtas occurrunt pro simplici *positæ*; similiter *lati populi* sunt dicti, *sic*, οὕτως, non est temere vel frustra — nam *defixit lumina* — sed sic, *ut erat*, prospiciens terras, in vertice Olympi *constitit et defixit*, pro simplici *defixit*, *oculos regnis Libyæ*, in litore Africæ, ad quod Æneas naves subduxerat. *H.* In arce cœli constitutus Jupiter in terras despicit, cf. X, 3. et Val. Fl. I, 498. *Siderea tunc arce pater* etc.—*Sic* post participium (*despiciens*) interpositum more Græcorum, Plat. Phæd. c. 5. p. 9. (Σωκράτης) καθεζόμενος οὕτως ἤδη τὰ λοιπὰ διελέγετο. *W.* Notabili autem orationis brevitate, Jovem cogitabundum stetisse, declarat poëta, et *curas*, cogitationes et consilia, de parando Trojanis apud Pœnos hospitio (inf. 297) agitasse. Itaque respectu vocis *sic* subjicit: *tales curas jactantem*, h. e. cum hunc in modum oculis animoque in Æneæ fatis esset defixus.—228. *H. Suffundi lacrimis oculos* et *suffundi rubore ora* (Ovid. Met. I, 484) legitimæ sunt poëtarum constructiones. Utramque, omissis accusativis *oculos et ora*, idque *proprie* usurpavit Plinius Paneg. c. 2. f. *Ad quas ille voces lacrimis etiam ac multo pudore suffunditur. W.*

229 Macrob. VI, Sat. 2. *Hic locus totus a Nævio sumtus est ex primo libro belli Punici. Illic enim æque Venus, Trojanis tempestate laborantibus, cum Jove queritur; et sequuntur verba Jovis filiam consolantis spe futurorum.* Comparari potest etiam Minervæ et Jovis super Ulysse altercatio Od. α, 44. sqq. et melius Thetidis alloquium Jovis Il. α, 497. sqq. — 230 *Et fulmine terres* possit otiosum videri post illa: *qui res — imperiis*, sed *fulmen* insigne summi imperii; gravius autem *fulmine terres*, quam *fulmen geris*, *jacis*.—231 Manifesta adumbratio versuum ex Il. δ, 31. Ipsa autem orationis forma ex Od. α, 44. sqq. expressa.—232 *Quibus tot*—agnosce poëticam orationem—pro quid potuere committere, ut iis—clauderetur? *tot funera*, h. e. tot clades et calamitates. *ob Italiam*, propter Italiæ aditum, ne ad Italiam accedant, in toto terrarum orbe nullus considendi locus iis relinquitur; nam septem jam annos omnibus terris et maribus erraverant, ut Æn. I, extr. cf. X, 44.—234 *Hinc*, ab his Trojanis, *fore*, orituros esse, *a sanguine Teucri revocato*, a stirpe Teucri instaurata per

Hinc fore ductores, revocato a sanguine Teucri,
Qui mare, qui terras omni ditione tenerent,
Pollicitus. Quæ te, genitor, sententia vertit?
Hoc equidem occasum Trojæ tristesque ruinas
Solabar, fatis contraria fata rependens:
Nunc eadem fortuna viros, tot casibus actos,
Insequitur. Quem das finem, rex magne, laborum?
Antenor potuit, mediis elapsus Achivis,
Illyricos penetrare sinus atque intima tutus
Regna Liburnorum, et fontem superare Timavi,
Unde per ora novem vasto cum murmure montis
It mare proruptum, et pelago premit arva sonanti.
Hic tamen ille urbem Patavî sedesque locavit

novam progeniem, (cf. sup. I, 19. sqq.) *Romanos—ductores*, populum regnatorem, *qui mare—tenerent*. *Volventibus annis* sc. se; nota poëtica ratio, quoniam annus in orbem redit: περιπλομένων ἐνιαυτῶν. — 236 *Omni ditione*, Serv. omni potestate, pace, legibus, bello. Præstat dicere, *omnem dit.* esse summam potestatem. Æn. X, 53. *magna ditione—Carthago premat Ausoniam. H. pollicitus* pro pollicitus es. Secundam personam copulæ in enuntiatione plena omittere ausi sunt Latini. Juven. XIV, 274. *Tu propter mille talenta et centum villas temerarius.* cf. Ecl. V. VIII. 48. 50. Ovid. Her. X, 115. Horat. Ep. I, 3. 35. Od. II, 3, 24. Male igitur vir doctus horridam compositionem Lucretii *pollicitu's* obtrudere voluit Maroni. *W.* — 237 *Quæ te sententia vertit* exquisite, quod novum consilium vertit te, mutavit animum tuum? Vulgari ratione: *vertitur* sententia, animus, consilium. *H. te* h. e. animum tuum, cf. 260. nam ubi de mente sermo est, *te* et *animum* eodem significatu poni docuit Cicero Tusc. I, §. 52. *Cum nosce te dicit, hoc dicit*, nosce animum tuum—*sententia* autem nova *animum vertit*, ad alia molienda et perficienda impellit, quam quæ antea placuerunt. Vid. Æn. IV, 595. *Quæ mentem insania mutat? W.* Mox—238 *occasum Trojæ solabar* etiam exquisite, ut fere semper poëtæ. Proprie solamur animum, tum dolorem, tum mala et malorum caussas: h. solando minuimus, tollimus. conf. Georg. I, 293. et IV, 464.—239 *fatis contraria fata rependens*, etiam hoc docte: *rependens*, compensans, *fata contraria*, Trojanorum calamitates, *fatis*, sc. aliis, iisque melioribus, novo Italiæ regno, h. e. sperans, fortunam Trojanorum futuram esse tanto lætiorem. Plane aliter *contraria fata* dicuntur Æn. VII, 293.—241 *das* pro facis, constituis. Sed etiam in hoc poëtica ratio alterum postulabat.

242—249 Antenor, et ipse Troja profugus, nactus est novas sedes, condito Patavio; cur Æneas non simili fortuna potitur? Livius I, 1.—*casibus deinde variis Antenora* (et ipsum Troja profugum)—*venisse in intimum maris Adriatici sinum.* Hic sinus poëtæ doctius *Illyrici sinus;* namque majori Adriatici sinus parti Illyricum prætenditur; idem *intima regna Liburnorum;* nam versus interiores recessus Liburni, Illyrici populus, tum Istri, hinc Veneti et Euganei. Successerant autem Veneti in Euganeorum sedes. Quod vero *tutus*, incolumis, dicitur, hoc ad errorum discrimina spectat.—Denique etiam, poëtarum more, qui a finitimis locis multa designant, (scilicet ut ornatum inde et novarum rerum notionibus suavitatem versibus suis quærant) *Timavum*, quamquam paullo remotiorem fluvium, sed notiorem et veterum fortasse poëtarum usu frequentatum, ad situm eundem declarandum commemorat. *Fontem Timavi*, h. e. Timavum, *superat*, quatenus classe litora legens (neque enim aliter, nisi cursû propius ad Illyricum litus servato, mare Adriaticum tuto navigari potest; cf. Liv. X, 2) prætervectus erat sinum Tergestinum, in quem Timavus immittitur; de quo ejusque *oribus novem* vid. Not. ad Ecl. VIII, 6. Ex iis prorumpit aqua magno cum fragore, *vasto cum murmure montis;* statimque in unum flumen collecta maris speciem refert, late agros inundantis: *It mare proruptum, et p. p. H. proruptum*, quod cum vi erupit. *W.*—*Hic tamen* refer ad Illyricos sinus; in his oris litoris Adriatici, et quidem, cum ad intimos sinus recessus penetrasset, inter Euganeos; qui tum hæc loca tenebant,

Teucrorum, et genti nomen dedit, armaque fixit
Troïa; nunc placida compostus pace quiescit:
Nos, tua progenies, cœli quibus annuis arcem,
Navibus infandum! amissis, unius ob iram
Prodimur, atque Italis longe disjungimur oris.
Hic pietatis honos? sic nos in sceptra reponis?
  Olli subridens hominum sator atque deorum
Vultu, quo cœlum tempestatesque serenat,
Oscula libavit natæ; dehinc talia fatur:
Parce metu, Cytherea; manent immota tuorum
Fata tibi; cernes urbem et promissa Lavini
Mœnia, sublimemque feres ad sidera cœli

Patavium [illegible] *dedit*: atque [illegible] apud poëtas utique; non vero vulgare nomen: sed *Teucrorum* [illegible] ab *Henetis* [illegible] viæ socios [illegible] volunt.—*armaque fixit Troïa*, pace sc. et tranquillo [illegible] imagine [illegible], qui, militia missi, arma suspendebant et figebant (cf. [illegible]. *W.* — *Nunc placida compostus pace quiescit.* Pro simplici *quiescit* dixit *compositus quiescit*. Sane *componi* absolute mortui dicuntur, et iidem *quiescere*. At Veneris consilio, quo [illegible] convenire, Antenoris *mortem placidam* laudare. Sed [illegible] *compositam* [illegible] sensum intenderet, tranquilla vita frui Antenorem, ut *se componere* dicuntur ii, qui se quieti [illegible] somno. [illegible] mortuis tribuitur.

250 Magno [illegible] unam ex Trojanis, qui injuriam tulerint: *Nos, tua progenies, quibus annuis arcem cœli*, h. e. cœlum, promittis Æneam post mortem inter Deos iri relatum: cf. mox v. 259. Callide et invidiose illa: *unius* ob iram, sc. Junonis, et *navibus amissis*, pro navium parte, et *prodimur*, per fraudes perdimur, per insidias Junonis calamitatibus vexamur. *H.* Non sine arte Venerem, animo materno Æneam foventem, illius miserias, veluti eas ipsa experta sit, deplorantem facit. Eadem ratione Sol Æetæ filii causam agit apud Val. Fl. I, 513. *horrida arva strictosque insedimus amnes.* cf. Soph. Aj. 269. *W.* — 253 *Pietatis*, qua Æneas insignis; at ipsa suam personam interponens: hæc pietatis præmia (*honos et in sceptra*, in promissum Italiæ regnum, cum Trojano exciderit, *reponis*, pro vulgari: restituis? *H.* Ovid. Met. II, 285. *hunc fertilitatis honorem refers? W.*

25[illegible] — 2[illegible] Sequitur nobilissimus locus, in quo sub vaticinii specie, arte non impedita, [illegible] Romæ, in[illegible] Augusti. 2[illegible] — 2[illegible] [illegible] Virgilius adornavit, quam Homerus sua, cum Thetidi annuentem facit Jovem Il. α, 517. sqq., in quibus Jovis majestas augustior. At hic placidi, μειλιχίου, Jovis suavis imago. In [illegible] decorem. Vs. 251. secundum Ennium: *Olli respondet rex* [illegible] μειδιόων. Compara similia XII, 829. In. v. 255 Ennium ante oculos fuisse notat Servius: *Jupiter* [illegible] *tempestatesque serenæ* [illegible] *Jovis omnipotentis.* Sed Ennius, ut oratio horrida est, multo vividius rem expressit: *Ridet Jupiter; et tempestates arrident. H.* Ad *cœlum* et *tempestatem* diversa verbi *serenare* requiritur significatio. Similia zeugmatis genera vid. I, 355. Ovid. Met. II, 312. et apud Tib. III, 3, 21. *W.* — *Oscula libare* si pro *dare osculum* accipies, poëticæ dictionis genio et carminis dignitati consules. *libare oscula*, (ut XII, 434. *Summaque per galeam delibans oscula* libando, leviter attingendo, sumere, summo ore carpere; ut in illis: *amnem, fluvium libare. Natæ* cum energia adjectum, licet *olli* antecesserit, ut revocetur in animum persona, de qua agitur. Ita semper fere Homerus: [illegible] Ἕκτορι et al. —*Parce metui*, parce metuere, noli— φείδεο τοῦ φοβεῖσθαι. *Cernes urbem*; sentis, quam ἐνεργῶς sit expressum. Mox *manent* pro exili *sunt immota*, cf. VII, 314. —259 Propter v. 250, *cœli quibus annuis arcem.* Bene addidit *feres*, ut gratius esset, quod per ipsam fieret, ut monet Servius. Recipietur utique olim Æneas inter deos, Æn. XII, 794. *Indigetem Ænean, scis ipsa, et scire fateris, Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.* Utrumque ex Ennio I. Annal. *Unus erit, quem tu tolles in cærula cœli Templa.* 260 *neque*

Magnanimum Ænean; neque me sententia vertit.
Hic (tibi fabor enim, quando hæc te cura remordet,
Longius et volvens fatorum arcana movebo)
Bellum ingens geret Italia, populosque feroces
Contundet; moresque viris et mœnia ponet,
Tertia dum Latio regnantem viderit æstas,
Ternaque transierint Rutulis hiberna subactis.
At puer Ascanius, cui nunc cognomen Julo
Additur, (Ilus erat, dum res stetit Ilia regno)
Triginta magnos volvendis mensibus orbes
Imperio explebit, regnumque ab sede Lavinî
Transferet, et longam multa vi muniet Albam.
Hic jam ter centum totos regnabitur annos
Gente sub Hectorea, donec regina sacerdos,

me sententia vertit: ad v. 237. *quæ te, genitor, sententia vertit.* Ceterum *magnanimus*, ut semel moneamus, male de generosa animi indole accipiunt; est *fortis animosus*, ex μεγάθυμος, μεγαλήτωρ, quæ omnia ad bellicam virtutem referenda.—262 Quandoquidem hæc cura te mordet, cruciat, rem tibi exponam, et fata altius repetam. Usum verbi *movere* exemplis bene declaravit Bentlei. ad Horat. III., Carm. 7, 20. Ratio hæc est, quod, quæ proferimus, manifesta facimus, declaramus, *longius volvens*, evolvens, repetens. *Italia*, in Italia, more Græcorum adoptato a Virgilio, et hinc ab aliis, *populos feroces contundet*: vides prœlia cum Rutulis et Etruscis per victoriam declarari. *H.* Cf. Liv. 27, 12. *adhortatus milites* (Hannibal), *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis.* *W.*—261—266 *moresque viris et mœnia ponet*, urbem condet Lavinium, et novum imperium fundabit legibus (*mores ponet*) per illud triennium, quo regnum tenebit. Hæc ornat: *Tertia dum*, h. e. *donec. terna hiberna*, pro hibernorum (malim hibernis. *W.*) temporibus, h. e. tres hiemes, *Rutulis subactis*, Turno victo ac cæso. *H. Rutulis subactis*, casu tertio pro *post* Rutulos subactos; quæ in tempore notando elegans structura est apud Demosth. in Mid. μαρτυροῦμεν ἤδη τῇ, κρίσει ἐκείνῃ διαγεγονότα ἔτη ὀκτώ c. 24. p. 44. ex editione Spaldingii, qui ea male offensus est ibi structura. Add. Thucyd. 1, 3. med. *W.*—Mox—v. 268 suspectæ fidei habendus, *dum res stetit Ilia regno*, dum regnum Trojanum fuit incolume. *regno*, sub regibus. *H.* Vide an Latinitatem *res stetit regno* defendas ex Liv. 1, 3. *Tutela muliebri res Latina—stetit.* Tac. Ann. I, 9. *W.*—269—271 Trigesimo regni anno Ascanius Albam Longam condidisse, sedemque regni a Lavinio in novam urbem transtulisse traditur. Quem si verbis sensum inesse voluit, antique locutus est poëta pro: Ascanius XXX annos imperio explebit, *cum* regnum transferet. Si tamen ad communem grammaticam rationem verba accipis, nihil definit poëta, sed Ascanium XXX annos esse regnaturum, et in hoc regni tempore urbem novam conditurum ait. Sed prius cum poëtæ rationibus convenit; conf. inf. VIII, 42. 47. 48. *orbes*, annos, *magnos*, longos, ut alibi, epitheto ex natura anni depromto, quatenus plurium mensium spatia comprehendit. Argutatur Macrob. in Somn. Scip. II, 11. et Serv. cum aliis interpretibus in h. v. In Ecl. IV, 12. *magni menses* vim habere possunt e reliqua oratione, ut *magnus annus, magni dies*, quia multis partibus constant, multa numero comprehendunt. *volvendis mensibus*, qui volvuntur, volvunt se. *muniet* exquisitius quam *exstruet. multa vi*, magnis opibus, magno hominum rerumque apparatu.—272 Per CCC annos reges e Trojana stirpe Albæ Longæ esse regnaturos ait ad Romulum usque. *Gens Hectorea* est Trojana simpl., ut V, 190. *Hectorei socii.* Ex Trojana saltem stirpe, si non omnes ex Æneæ prosapia, oriundi fuerunt reges, qui Albæ Longæ imperarunt, quamquam illa non modo Trojanos, sed etiam Latinos Aborigines habuit incolas. *regnabitur sub gente Hectorea*, regnum tenebitur a regibus Trojanæ stirpis, XII, 826. *Sit Latium; sint Albani per sæcula reges* etc. (Si quid video, h. l. improprie locutus est Maro. Namque non agitur de Trojanis vel Romanis, qui *gens Hectorea* appellan-

Marte gravis geminam partu dabit Ilia prolem.
Inde lupæ fulvo nutricis tegmine lætus
Romulus excipiet gentem, et Mavortia condet
Mœnia, Romanosque suo de nomine dicet.
His ego nec metas rerum nec tempora pono;
Imperium sine fine dedi. Quin aspera Juno,
Quæ mare nunc terrasque metu cœlumque fatigat,
Consilia in melius referet, mecumque fovebit
Romanos, rerum dominos, gentemque togatam.
Sic placitum. Veniet lustris labentibus ætas,
Quum domus Assaraci Phthiam clarasque Mycenas
Servitio premet, ac victis dominabitur Argis.

tur, sed de domo regnatrice, ab *Ænea* oriunda. *W.*—271 *Ilia* poetis dicta, ab Ilio, quasi Trojana stirpe oriunda, Rhea Silvia, *sacerdos*, Virgo Vestalis, *regina*, h. e. regio sanguine orta, ut *βασίλισσα*, *Marte gravis*, e Marte gravida, gemellos uno partu edet.—275—277 Romulus Romam condet. Quam ornate et splendide hoc poëta extulit! Ut *lupam nutricem* attingeret, Romulum, antiquorum heroum more, pro casside lupæ exuvias seu lupinam pellem gessisse narrat. *Et galea hirsuta comta lupina coma* Propert. IV, 10, 20. de Romulo. *lætus tegmine* pro ornatus, lætus, qui habet. *tegmen lupæ* pro exuviis lupæ. *Romulus excipiet gentem*, imperium gentis Hectoreæ, s. Trojanæ; succedet in regno Albano Romulus. *H. excipiet* h. e. accipiet regendam *gentem* Trojanam, non Albæ, ubi non regnavit, sed Romæ, quam condidit. Commode igitur adjecta verba *et Mavortia condet mœnia. W.* Sunt hæc omnia, vaticiniorum et oraculorum more, per ambages ac pleniore ore exposita, quam in oratione Jovis ad filiam exspectari poterat. *Mœnia Mavortia*, Roma a Martis filio condita; ut sæpe al.—278. 279 *Rerum metas*, h. e. terminos *imperii*, *sine fine; æterna urbs*, ut in numis et monumentis. A poëtis hæc innumeris in locis ornata et variata.—280. 1. 2. Ipsa Juno aliquando studio Romanorum tenebitur. Fuit enim cum Jove et Minerva rerum Romanarum tutela. *Juno fatigat metu*, h. e. terroribus, *mare, terras, cœlum.* Verearis fortasse, ne turgere videatur oratio; sed subest sententia: Junonem omnia nunc miscere, ut Trojanos perdat. Inf. XI, 400. *Proinde omnia magno Ne cessa turbare metu.* ut VII, 301. *Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.* Denique *fatigare*, ut *exercere*, est vexare. cf. ad VIII, 94.—281 Junonem, animo mutato in meliorem partem, εἰς τὸ βέλτιον, jam consulentem (sic XI, 426. *Multa dies—Retulit* (mutavit) *in melius*) Romanisque placatam ex Horatio reminisceris Carm. III, 3, 17. *Gratum elocuta consiliantibus Junone divis* etc. *H.* Subest verbo *referre* notio, a recta via declinasse Junonem. Cf. Ann. Tac. I. 33. f. *animum in bonum vertere. W.*—282 Augusto usurpatum hunc versum, ex Sueton. Octav. 40. notum. Versus dignitatem in prima parte facile percipias; at post *Romanos rerum dominos* annon languet *gentemque togatam*, h. e. a vestimenti genere designatam? Quis nunc simile quid ferret in Gallis, Anglis, designandis?—Scilicet Romanos *belli pacisque artibus claros* memorat poëta: *Romanos, rerum dominos*, h. e. orbis terrarum imperatores; an hoc sine armis? sine bellica virtute? Jam *gentemque togatam* intelligas spectare ad togæ, h. e. pacis artes ac virtutes. Et cogitandum, majorem dignitatem in toga olim fuisse, quam nunc in ullo vestimenti genere. *Sic placitum*, ita ego constitui, decrevi. (Sic a fato constitutum. *W.*)—283—285 Splendide Romanorum bella cum Græcis et Achaiam in provinciam pop. Rom. redactam designat. *lustris*, doctius quam annis. *domus Assaraci*, Romani a Trojanis oriundi, inter quos Assaracus, Trois filius, ex Æneæ fuit majoribus. v. Apollod. III, 12, 2. et Not. *H.* Proprie hæc dicta. *Assaracus* est proavus Æneæ. Adeas imprimis Homer. Il. XX, 230—241. *W.* Græcia præclare per *Phthiam*, utpote Achillis patriam, et *Mycenas*, Agamemnonis sedem, declarata nec non per *Argos*, quos tum Diomedes tenebat (Il. *β*, 559 sqq.); erat tamen hæc urbs tantæ tum dignitatis, ut apud Homerum tota Græcia per *Argos*, et totus exercitus *Argivorum* nomine insigniretur. Inf. VI, 839. *Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas.* Gravissima vocabula et ista: *Servitio premet—dominabitur.*—286 sqq. Ad

Nascetur pulcra Trojanus origine Cæsar,
Imperium oceano, famam qui terminet astris,
Julius, a magno demissum nomen Julo.
Hunc tu olim cœlo, spoliis orientis onustum,
Accipies secura; vocabitur hic quoque votis.
Aspera tum positis mitescent sæcula bellis;
Cana Fides et Vesta, Remo cum fratre Quirinus
Jura dabunt; diræ ferro et compagibus arctis
Claudentur Belli portæ; Furor impius intus,
Sæva sedens super arma, et centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento.
  Hæc ait, et Maia genitum demittit ab alto,
Ut terræ, utque novæ pateant Carthaginis arces
Hospitio Teucris, ne fati nescia Dido
Finibus arceret. Volat ille per aëra magnum
Remigio alarum, ac Libyæ citus adstitit oris.
Et jam jussa facit; ponuntque ferocia Pœni

Augustum referas haud dubie, de quo similia ubique obvia; v. verba *spol. Or. on.*, impr. Æn. VI. 793. sq. Is vocatus *Julius Cæsar*, jure adoptionis; *nomen Julii* autem cum esset *demissum* (de qua voce vid. Ge. III, 35. *W.*) *a magno* Julo (claro Albæ conditore *W.*) h. e. nomen, quod ad eum, adoptione in gentem *Juliam* assumtum, venit, *Trojanus* inde appellatur. *H. imperium oc. term.* h. e. totum orbem terrarum subigat. *W. pulchra origine*, simpl. clara. Non ad Venerem respici posse puto, per sermonis usum.—289 *spoliis Orientis*, hæc illa perpetua poëtarum (Horat. Sat. II, 5, 65. *W.*) in primisque Virgilii de Augusti in Parthos expeditione vaticinatio, v. Georg. II, 270; neque in unum certum annum ea cogere necesse est; quin adeo ante signa a Parthis reddita poëticus ingenii fervor hæc ita recte efferre potuit. *secura*, nemine intercedente, Junone placata. *Vocabitur votis*, præclare honores divinos habendos Augusto ostendit, ut Ge. I, 42.—291 Ad Janum clausum V. C. 725, et pacem per terrarum orbem restitutam recte refertur. Nec tamen hinc probare aliquis suscipiat, hoc ipso anno primum Æneidis librum esse scriptum. *sæcula aspera mitescent*, tempus illud erit pacatum, finitis bellis. Tribuitur tempori, quod hominum est.—Quæ sequuntur v. 292—296 magnifice expressa sunt; fidem ait, religiones patrias et concordiam, exstinctis bellis et discordiis, remp. esse temperaturas. *Fides cana*, prisca, antiqua, qualis majorum fuit. *Vesta* patria eaque antiquissima religione Romanis culta. Cum his *Romulus* et *Remus jura dabunt*, imperio Romano præerunt, rem Romanam tuebuntur; redibit res ad pristinam illam temporum sanctitatem et integritatem, quæ erat ante parricidium Remi a Romulo commissum. *Bellum*, ὁ Πόλεμος, h. l. dei personam sustinet: ut ap. Plin. XXXV, 36, 16. *Belli portæ;* respicit Jani templum, cf. Æn. VII, 607. sqq. quod, pace restituta, clausum quasi pro carcere et custodia Belli, quod *Furor* declarat, esse videtur. Reliqua vss. 294. 295. 296 præclara ad terrorem animorum. *H.* Virgilius, ut rem variaret, Furorem cum Bello Jani templo inclusit. *Furor* enim inter Martis comites apud Stat. Thebaid. III, 424. Apud eundem VII, 52. in regia Martis habitat Furor. *W.*

297—304 Observa, quam succincta in sqq. narratio sit. Bene autem deorum ministerium interponitur in hospitio Trojanis parando.—*H. demittit, ut pateant—ne arceret*, consecutio temporum variata. Nam *præsens historicum* et præsentis et imperfecti conjunctivus excipere potest. *W.* 299 *Fati*, quo Trojanis Italia erat petenda; quod ignorans Dido, ne advenæ in his litoribus sedem figere vellent, vereri, eosque ab escensu in terram prohibere poterat. cf. 527. Mox *remigio alarum* ornate. Alæ avium cum navium remis comparari solent.—302 Ponunt feroces animos; mites et placidos animos accipiunt, ne, advenarum conspectu exterriti, armis

Corda, volente deo; in primis regina quietum
Accipit in Teucros animum mentemque benignam.
At pius Æneas, per noctem plurima volvens,
Ut primum lux alma data est, exire, locosque
Explorare novos, quas vento accesserit oras,
Qui teneant—nam inculta videt—hominesne, feræne,
Quærere constituit, sociisque exacta referre.
Classem in convexo nemorum, sub rupe cavata
Arboribus clausam circum atque horrentibus umbris
Occulit: ipse uno graditur comitatus Achate,
Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Cui mater media sese tulit obvia silva,
Virginis os habitumque gerens, et virginis arma
Spartanæ, vel qualis equos Threïssa fatigat
Harpalyce, volucremque fuga prævertitur Eurum.

eos propulsent—*quietum animum*, ἔκηλον, pro placidum, propitium, εὐμενῆ.

305 Paratur nunc Æneæ ad Carthaginem accessus, cui Venus mater intervenit. *Per noctem plurima volvens*, οὐκ Ἀτρείδην—Ὕπνος ἔχε γλυκερός, πολλὰ φρεσὶν ὁρμαίνοντα, Il. κ, 3. *H. volvens*, qui volvit vel volverat. Est participium præsentis historici. Insolentior est usus participii *cadentem* apud Val. Fl. I, 355. h. e. qui ceciderat, *W. lux alma*, grata, jucunda, cf. Not. ad Ecl. VIII, 17.—307 Explorat loca nova, et quidem, ad quas oras accesserit, venti vi, tempestate, appulsus, cf. 333. VII, 131.—*exacta*, explorata (qua significatione rarius hæc vox usurpatur. *W.*) *referre*.—308 Color ductus ex Odyss. ζ, 119. sqq., ubi Ulysses in Phæacum insula experrectus; et multo magis ex Odyss. κ, 144. sqq., ubi Ulysses ad Æneam insulam appulsus est.—310 Classem occultat sub convexa rupe nemoribus consita 162—165.—*horrentibus umbris*, v. ad X, 237. cf. I, 165.—313 *Crispans* exquisitius quam vibrans, habens. (Similiter dicitur *coruscare* VIII, 661. *duo quisque Alpina coruscant Gæsa manu.* Add. *quassans* Ecl. X, 25. *W.*) Binas hastas gerere, mos fere heroum et apud poëtas, cf. XII, 165, et apud artifices. *Achates* Æneæ comes datus, ut ap. Homerum θεράποντες heroum et ἑταῖροι, Idomenei Meriones, Diomedis Sthenelus, Achillis Patroclus, sicque alii.

314 Antequam silvam litoris egreditur, *sese tulit*, incessit, facta est *obvia* (cf. inf. 503), occurrit ei Venus, puellæ venatricis habitu et armis. Habuit, quem imitaretur, Homerum Odyss. η, 19. sqq. et ν, 221. sqq., ubi Minerva altero loco puellæ, aqualem gestanti, in altero, pastori assimilata, Ulyssi obvia et viæ dux fit. Sed non infeliciter rem variavit Virgilius.—316 Veste succincta erat, coma soluta, et arcum cum sagittis habebat, puellæ Spartanæ vel Threissæ more. Hoc structuræ forma variavit. De Spartanarum puellarum exercitatione palæstrica, quam huc vocant interpretes, nota res. Enimvero tum *nudæ* erant, ut tot loca docere possunt. Neque tamen hic de gymnico certamine, verum de jaculatione agitur; in ea autem communem potius puellarum Lacænarum habitum exhibere debebat poëta, cum brevibus tunicis, iisque ad femur usque dissutis, uterentur, ut nudum femur in incessu appareret, unde φανομηρίδες Spartanæ puellæ. Hic tamen, idque observatione dignum, ab eo potissimum Spartana virgo designatur, quod arcum cum sagittis gerit. Probabile itaque fit, puellas Spartanas, e poëtæ saltem judicio, venationi operam dedisse, saltem sagittandi arti vacasse. *Harpalyces* in vetustis fabulis notum nomen. Alia est ab Iphiclo spreta, a qua cantilena *Harpalyce* dicta, ut ex Aristoxeni ὑπομνήμασι narrat Athenæus XIV, 3, p. 619. F. Alia Clymeni filia, de qua ex Euphorione Parthenius Erotic. c. 13. Hic tertia, paullo illa notior ceteris, Harpalyci, Amymnæorum (ita legendum; sic Amymnos Epiri memorat Steph. Byz.) Thraciæ regis, filia, quæ in silvis educta venatibus et cursibus sese duraverat. De ea v. h. l. Serv. et Hygin. f. 193. 3—16. *vel* (talis virginis) *qualis equos fatigat*, equo insidet.—317 *Eurus.* Hanc conjecturam exemplo Brunckii aliorumque recepi. Comparatio celeritatis cum ventis obvia et accommodata, cf. VII, 807. *cursuque pedum prævertere ven-*

Namque humeris de more habilem suspenderat arcum
Venatrix, dederatque comam diffundere ventis,
Nuda genu, nodoque sinus collecta fluentes.
Ac prior, Heus, inquit, juvenes, monstrate, mearum
Vidistis si quam hic errantem forte sororum,
Succinctam pharetra et maculosæ tegmine lyncis,
Aut spumantis apri cursum clamore prementem.
  Sic Venus; et Veneris contra sic filius orsus:
Nulla tuarum audita mihi neque visa sororum,
O, quam te memorem? virgo; namque haud tibi vultus
Mortalis, nec vox hominem sonat. O dea certe,
An Phœbi soror? An Nympharum sanguinis una?
Sis felix, nostrumque leves, quæcunque, laborem,
Et quo sub cœlo tandem, quibus orbis in oris
Jactemur, doceas; ignari hominumque locorumque
Erramus, vento huc et vastis fluctibus acti.
Multa tibi ante aras nostra cadet hostia dextra.

tos, et Ge. III, 193. sqq. In fluvium *Hebrum*, quæ est codicum omnium lectio, nec cadit *volucer*, et fluit ille lenis et placidus. Adde, quod permutantur crebro vocabula *Eurus* et *Hebrus H. fat. præv.* pro fatigavit et præversa est, cf. Tibull. II, 4. 55. *W. fuga* pro cursu.—318 *De more*, qui venantium mos esse solet. Vulgaris est oratio: *more venatricis.—habilem arcum*, ἀραρότα, cf. inf. IX, 365, qui facile haberi, tractari, potest; h. l. levis, ut Valer. Fl. III, 523. *levis omnibus arcus:* I, 109. *Tela puer* facilesque *humeris gaudentibus arcus Gestat Hylas.* Sane alias *habile telum* potest et de magno gravique dici, si scilicet is, qui gerit, sit robustior, v. c. de Æneæ clypeo Æn XII, 432. cf. ad. Tibull. I, 9, 7; et Burm. ad Ovid. II, Met. 531.—*dederat ventis comam diffundere*, δῶκεν ἀνέμοις φέρεσθαι, pro vulgari; diffundendam, comam solutam habebat. *H.* Ita Daphne venatrix comis solutis apud Ovid. Met. I, 529. *W.* Amplificavit hæc, ut solet, Claudianus de R. P. lib. II, 30. sqq.—320 *Nuda genu*, succincta, ut venatrix; v. ad Callim. in Dian. v. 11. et ad Oppian. I, Cyneg. 97. *Sinum* tunicæ *collegerat nodo*; possis intelligere fibulam, quam diserte nominat IV, 139. *Aurea purpuream subnectit fibula vestem.* Et *nodum* de Charonte VI. 301. *Sordidus ex humeris nodo dependet amictus*: et Claudian. de R. P. lib. II, 40. *Collectæ tereti nodantur jaspide vestes.* Sed, si bene memini, fibulæ in humeris, non in pectore, in tunica usus est; nec in chlamyde aut aliis vestibus tunicæ superjectis talem fibulæ usum observavi. Igitur melius de cingulo. *Nodus* enim omnino pro vinculo. —*H.* His consentit interpretatio Forcellinii Ovid. Met. X, 536. de Venere venationis studiosa, *Nuda genu, vestem ritu succincta Dianæ. W.* 323 *Succinctam pharetra*, ut gladio, ferro succinctum dicimus; scilicet *succingere* est interdum instruere ita, ut cinctu adjungamus rem; pharetra autem ab humeris pendet cingulo vincta, *tegmen lyncis*, vid. ad v. 275.—324 Ge. III, 412. *montesque per altos Ingentem clamore premes ad retia cervum.* Hic doctius pro *aprum, premere*, insequi, est *cursum apri premere.*

327 Lineas horum versuum videas in Odyss. ζ, 149. sqq., ubi Ulysses in terra ignota Nausicaam simili modo alloquitur; et Nausicaa respondet fere v. 192. sqq., ut Venus v. 338; adde Od. δ, 376. sqq., ubi Menelaus cum Idothea sermonem habet. cf. Hymn. in Vener. 92. sqq. et 107. sqq. Imitatus est usque ad fastidium copiosus Statius Theb. IV, 746. sqq. conf. mox ad 334. *H.* Post o debebat sequi vocativus, quem verum deæ nomen ignorans Æneas omittit. Ita distingues *o—quam te memorem, virgo?* Similis ellipsis apud Demosthenem p. Cor. p. 232. Εἶτ' ὦ —τί ἂν εἰπών σέ τις ὀρθῶς προσείποι; ἔστιν ὅπου κ. τ. λ. *W.*—328—332 Nec tibi vox humana est, *H. sonat hominem*, h. e. significat, prodit hominem. Verbis sonitus, ubi accusativum regunt, inest, notio, significare. Catull. 45, 9. *Amor dextram ster-*

Tum Venus: Haud equidem tali me dignor honore;
Virginibus Tyriis mos est gestare pharetram,
Purpureoque alte suras vincire cothurno.
Punica regna vides, Tyrios et Agenoris urbem;
Sed fines Libyci, genus intractabile bello.
Imperium Dido Tyria regit urbe profecta,
Germanum fugiens. Longa est injuria, longæ
Ambages; sed summa sequar fastigia rerum.
Huic conjunx Sychæus erat, ditissimus agri
Phœnicum, et magno miseræ dilectus amore,
Cui pater intactam dederat, primisque jugarat
Ominibus; sed regna Tyri germanus habebat
Pygmalion, scelere ante alios immanior omnes.
Quos inter medius venit furor. Ille Sychæum

nuit approbationem. Ge. III, 338. *litora alcyonen resonant.* W. *sanguinis*, e genere Nympharum una. *Sis felix*. χαῖρε θεὰ, ἵληθι, sis propitia. Ecl. V, 65. *Sis bonus o felixque tuis.* Petitum ab auspiciis et ominibus. (A Græco χαῖρε in hymnis usitatissimo, Callim. in Jov. 94. in Dian. 259., hanc formulam repetes; Latinis proprium *salve. W.*)—*quæcunque*, qualiscunque dea es, nostris malis succurre docendo, sub qua parte cœli etc. *jactemur* pro versemur; ergo et hoc exilius erat. Et mox *erramus* pro sumus. Hæc et similia nisi observaveris, poëticum sermonem vix assequare. —331 Odyss. π, 183. sqq. Telemachus Ulyssem, a Minerva augustiore forma ac corporis specie dei instar ornatum, alloquitur simili fere oratione. Neque dissimile Alcinoi dictum Ulyssisque responsum Od. η, 199. sqq. 208, sqq.

335 *Tali honore*, ex v. antecd. int. divino; vult enim mortalis virgo videri, non dea.—337 Ad venantium habitum pertinebat cothurnus; ne a sentibus et silicibus læderentur crura. Versus ex Livio Andronico adumbratus: *Sed jam purpureo suras include cothurno.* cf. sup. Ecl. VII, 32.—338 *Agenoris urbem*; a progenie Agenoris conditam, quem Græcorum mythi (v. Apollod. II, 1. 4. III, 1, 1.) Phœnicum conditorem, ex Ægypto oriundum, et ejus posteros Sidonis reges faciunt, non Tyri, quæ multo serius et floruit et Græcis innotuit. Sidonii—*Tyron urbem ante annum Trojanæ cladis condiderunt*, Justin. XVIII. 3. (Unde *Sidonia Dido* I, 446. *W.*) Itaque mirari noli, Sidonem, non Tyrum, Homero memorari.—339 *Sed fines Libyci* sunt, h. e. terra est Libyæ pars; (fines sæpe pro ipsa regione;) simulque *fines* pro incolis, Libybus, dixit, qui erant populus indomitus, asper et ferox. Nam ad Libyes, non ad Phœnices, hoc spectat: *genus intractabile bello*, indomiti, invicti. Mox *imperium regit* exquisitius quam tenet. *H. fines Libyci, genus.* In appositione non accuratus Maro, vid. Ge. II, 97. infr. I, 533. *genus* h. l. non ad *fines*, sed ad *Libyci* spectat. Dicendum proprie *fines* inhabitantur a Libybus, *genere intr.*, vel fines inhabitant Libyes, *genus i. b.* Simillima negligentia Æn. IV, 40. *Hinc Gætulæ urbes, genus insuperabile bello*, h. e. urbes Gætulorum, *generis insup.*—Mira brevitas in priori versu pro vides Punica regna, ubi Tyrii sunt et urbs Agenoris. Nam urbem ipsam Æneas, cui *media silva* occurrerat mater 314., videre non potuit. Et infr. 365. *cernes* dicitur. *W.*—341—344 In prosa dicunt: longa est narratio; rem summatim exponam. Etiam in talibus poëticam vim agnosce. *fastigia* sunt rerum capita. Narrationem, quæ sequitur, Justinus persequitur XVIII, 4. 5. (*sequar*, exponam. Ge. II, 434. *quid majora sequar? W.*)—344 Sychæus ditissimus inter Phœnices agris s. agrorum possessione. *miseræ dilectus*, τῇ σχετλίᾳ, pro a *misera*, Græce; et hoc pro *ab ea*, ornate. *H. Misera* appellatur, utpote orbata marito tam caro. *W.* —345 *Intactam*, Homericum κουριδίην ἄλοχον pulchre expressum, *primisque jugarat Ominibus*, h. e. nuptiis, pro quibus auspicia nuptialia dici solent; unde sumsit *omina*. Propert. III, 20, 24. *Contineant nobis omina prima fidem* pro amore. (*ominibus* notantur h. l. fausta auspicia. Nam *cum bona* tantum *nubit alite virgo*, ut Catullus ait 61, 19. *W.*) *Pater* autem Belus, ex poëtæ narratione v. 621.—346 *Germanus*, int. ejus, Didus, nam ad *Huic* v. 343. hæc referenda sunt. *Quos inter*

Impius ante aras atque auri cæcus amore
Clam ferro incautum superat, securus amorum
Germanæ; factumque diu celavit, et ægram,
Multa malus simulans, vana spe lusit amantem.
Ipsa sed in somnis inhumati venit imago
Conjugis; ora modis attollens pallida miris,
Crudelis aras trajectaque pectora ferro
Nudavit, cæcumque domus scelus omne retexit.
Tum celerare fugam patriaque excedere suadet,
Auxiliumque viæ veteres tellure recludit
Thesauros, ignotum argenti pondus et auri.
His commota fugam Dido sociosque parabat.
Conveniunt, quibus aut odium crudele tyranni
Aut metus acer erat; naves, quæ forte paratæ,
Corripiunt, onerantque auro; portantur avari
Pygmalionis opes pelago; dux femina facti.
Devenere locos, ubi nunc ingentia cernes
Mœnia surgentemque novæ Carthaginis arcem,
Mercatique solum, facti de nomine Byrsam,
Taurino quantum possent circumdare tergo.
Sed vos qui tandem, quibus aut venistis ab oris,
Quove tenetis iter? Quærenti talibus ille

int. Sychæum et Pygmalionem. *Furor* significantius quam ira, inimicitia.—350 *Clam ferro incautum superat*, opprimit, necat. *Securus amorum germanæ*, nil curans amorem, quo illa maritum amplectebatur, ne ea quidem cogitatione a scelere revocatus, quod sorori, quæ valde conjugem amabat, summos luctus crearet. VII, 303. *Optato conduntur Thybridis alveo, Securi pelagi atque mei.* Mox *malus* ad fraudem ac dolum spectat. *H.* ut κακὸς apud Græcos interponitur. *W.*—353—356 *conjugis inhumati*, auget rei atrocitatem et somnii narrati probabilitatem epitheton hoc, si memineris, insepultos, nisi humentur, quieti reddi non posse. In verbis ante oculos habuit notum Lucretianum I, 124. *simulacra modis pallentia miris*, h. e. miro modo pallida. *Crudeles aras*, h. e. locum, ubi scelus crudele in se commissum, quod per *trajectaque pectora ferro* significatur. *Nudavit*, cum clam facta esset cædes, manifestam fecit, nam *nudare* exquisite pro retegere, monstrare usurpatur. Hinc *cæcum scelus*, occultum; *domus*, ab affine commissum. cf. Ovid. Ep. VII, 113. *H. aux. vi.* ut sint auxilium viæ. De hoc appositionis usu, insigni brevitate, vid. Wolf. ad. Tacit. Ann. 1, 3.—Cum indicat, ubi reconditi sint thesauri, ipse *recludit tellure* h. e. effodit e tellure. Ablativi verbis e præpositione *re* compositis similiter adjecti. Æn. IV, 545. Ge. II, 313. *W.*—361 *Odium crudele*; μῖσος ἀπηνὲς, proprie quale est immanis animi, magnum. Sic crudelis, atrox, sævus; et similia poëtis pro ingens. *metus* autem *acer*, δριμὺς, vehemens, proprie de animo exasperato. —364 In verbis *Pygmalionis opes* vis et acumen inest, scilicet quas ille animo et spe jam præceperat, ut et in altero *dux femina facti*, ad hoc faciendum duce Didone.—366 Sane Didonem Byrsa arx conditricem habuit; urbem enim ipsam, illa adventante, jam stetisse probabile fit; at hic nolim ita argutari. A parte insigni designavit urbem Carthaginem. *surgentem* vid. Not. ad IV. 274.—367 *Devenere—mercatique* sunt *solum*, Byrsam, h. e. locum, in quo Byrsam arcem condiderunt, seu *Bysram* verius, ut post Scaligerum ad Euseb. Chron. multi docuerunt. Sed recte βόειον βύρσαν, fabulam a Græcis haud dubie ortam, sequitur. *H.* In verbis *taurinum tergum* cogitate vulgare *corium* evitat. (*mercati* pro mercati sunt. vid. Not. p. 324. Nihil duri nec difficultatis huic inest ellipsi, obviæ etiam Ge. I, 124. *W.*) Mox

Suspirans imoque trahens a pectore vocem:
O dea, si prima repetens ab origine pergam,
Et vacet annales nostrorum audire laborum,
Ante diem clauso componet Vesper Olympo,
Nos, Troja antiqua, si vestras forte per aures
Trojæ nomen iit, diversa per æquora vectos,
Forte sua Libycis tempestas appulit oris;
Sum pius Æneas, raptos qui ex hoste Penates
Classe veho mecum, fama super æthera notus;
Italiam quæro patriam, genus ab Jove summo.
Bis denis Phrygium conscendi navibus æquor,
Matre dea monstrante viam, data fata secutus;
Vix septem convulsæ undis Euroque supersunt:
Ipse, ignotus, egens, Libyæ deserta peragro,
Europa atque Asia pulsus. Nec plura querentem
Passa Venus medio sic interfata dolore est:

in *qui tandem* interrogationis vim auget particula, et desiderium intentius sciscitantis inde elucescit.—371 Βαρυστενάχων Homer. ut Iliad. α, 364. et sæpe alibi.—372—374 Si ego fata nostra ordine exponere velim (*pergam* absolute pro pergam narrare.—Verr. Cic. V, 26.—fata mea, quod ex versu sequenti assumendum. *rep. a pr. o.* ἀπ' ἀρχῆς, Soph. Ai. 1097.—Simillimus locus est Ge. IV, 285. 6. *W.*), et tu ea audire velis, dies nos deficiat. Quam ornate singula! Homerus minus sobrie Odyss. γ, 113. sqq.: et ξ, 961. annos pro die ponit. In *annalium* nomine argutatur Macrob. III. Sat. 2., et post eum alii. Gravius est vocabulum quam historia, narratio, eoque magis epicum. *Olympus* h. e. cœlum *clauditur* modo nubibus obductis, modo tenebris noctis prætentis, ut h. l. Nec huc trahenda *porta cœli* Georg. III, 261. *Vesper componet diem* non, quasi mortuum et sepultum; sed quia quieti se reddere videtur sol occidens; tamquam thalamo clauso aliquis se somno tradit. *H.* Proba est temporum consecutio. Horat. Od. III, 3, 7. *Si illabatur orbis—ferient ruinæ.* Add. Juv. XII, 115. Res certa in apodosi sequitur. *W.*—375—377 *Troja antiqua,* vid. 12.—*si per aures iit*, variat vulgare: si pervenit ad aures vestras.—*diversa æquora,* simpl. alia via, quam qua inter parabamus. *tempestas appulit*, σεῦαν πέλασσε κῦμα. *Forte sua*, casu, qualem tempestas afferre solet. Habuit in his, quam sequeretur, poëta orationem Ulyssis ad Polyphemum Odyss. ι, 259. sqq.—378 *Penates.* vid. lib. II, 293. *pius* est religiosus, quoniam omnia ad deorum oracula exsecutus est; θεοφιλής. Itaque *castum* dixit Horat. C. S. 42. *Satis notum* autem se dicere bene potuit, fama belli Trojani confisus.—380 Fabulam poëta sequitur, qua Dardanus a Corytho Tyrrheno genus ducere ferebatur, cum Corythus Samothracicus in eum esset translatus similitudine nominis. v. Æn. VII, 205. sqq., 240.: VIII, 134. sqq.: adde III, 167, 168.: VII, 122. *Hic domus hæc patria est.* II. 620 *tutum patrio te limine sistam.* Hactenus Italia est Æneæ patria, et hactenus *genus quærit*, petit terram, in qua progenitor ortus erat; pro hoc dicit, petere se stirpem et originem generis a Jove ducti, quatenus Dardanus, Jovis filius ex Electra, et generis auctor, ex Italia oriundus est. cf. III, 94. sqq. *H.* Si quid video, *et genus* e Mediceo aliisque codicibus restituendum. Nam, neque appositioni locus est, cum patriam adjectum sit, neque asyndeto. *W.*—381 *Phrygium æquor*, litori Troadis seu Phrygiæ minoris prætentum. *Conscendi æquor navibus* doctius dictum, pro vulgari: *conscendere naves.* Qui enim *in altum* evehitur, is et *æquor conscendere* dici potest.—382 *Matre dea monstrante viam*, ex Æn. II, 589. sqq. *data fata*, monstrata tum per auspicia tum per oracula III, 95. sqq.: 163. sqq.: 375. sqq. (Proprie dicitur, *oraculam datur*, et *fata* pro oraculis, ut *fata Sybillina. W.*)—In 383—385 observa magnificam dictionem ex verborum delectu. *ignotus* est in terra ignota, inter homines, quibus ignota, inter homines, quibus ignotus est. (*convulsæ*, quassatæ. *W.*)—385 Eum interpellavit, *non passa querentem*, pro non

Quisquis es, haud, credo, invisus cœlestibus auras
Vitales carpis, Tyriam qui adveneris urbem.
Perge modo, atque hinc te reginæ ad limina perfer.
Namque tibi reduces socios classemque relatam
Nuntio, et in tutum, versis aquilonibus, actam,
Ni frustra augurium vani docuere parentes.
Aspice bis senos lætantes agmine cycnos;
Ætheria quos lapsa plaga Jovis ales aperto
Turbabat cœlo: nunc terras ordine longo
Aut capere aut captas jam despectare videntur.
Ut reduces illi ludunt stridentibus alis,
Et cœtu cinxere polum, cantusque dedere,
Haud aliter puppesque tuæ pubesque tuorum
Aut portum tenet, aut pleno subit ostia velo.
Perge modo, et, qua te ducit via, dirige gressum.
Dixit, et avertens rosea cervice refulsit,
Ambrosiæque comæ divinum vertice odorem
Spiravere; pedes vestis defluxit ad imos,

passa queri plura, *οὐδ' εἴα κλαίειν* Iliad. *η*, 427.

387. 388 Ornate. O carum te superis, cum Carthaginem delatus sis! 27. *vitales auras* ex antiquo sermone habet, vid. v. c. Lucret. III, 406. et al.—390 *Classem relatam*, reductam, reducem, *versis aquilonibus*, h. e. ventis mutatis, secundante vento, simpliciter. Mox *vani* ad ornatum egregie. *Vanus* non modo qui pollicetur, quæ præstare nequit, sed et qui profitetur vel falsam vel inanem doctrinam.—393—399 Duodecim naves cum Antheo, Sergesto, Cloanthoque servatas mox v. 584. videbimus. Has totidem olores innuunt, quos, ab aquila modo agitatos et dispersos (hoc significat *turbabat*), hoste abacto, ludibundos plaudentesque in terram devolare ostendit Venus. *aperto cœlo*, alii sereno, ego malim pro libero, pervio volantibus. Quæ sequuntur, varie accipiuntur et accipi possunt. Mihi simplicissimum videtur cygnos intelligere, qui a litore vel maris vel fluminis in aërem evolaverant, eosque, hoste depulso, partim *capere terram*, consedisse in terra, partim ex aëre deorsum in terram ferri, eique tam propinquos esse, ut *capta jam* terra et occupata ab ipsis videri possit: ut *jam* jungatur non cum *despectare*, sed cum *captas*, captas jam, tantum *non* captas. Atque hoc melius cum versu, qui respondet, 400 convenit: *aut portum tenet* (hoc erat, *terras capere, occupare*) *aut pleno subit ostia velo* (*despectare*). Burmannus *captas* ab aliis, qui in terram jam descenderant, interpretatur.—*stridentibus alis* exquisitius quam clangentibus. *cœtu cinxere polum*, agmine evolant, quasi exsultantes; *polum* pro cœlo. in aërem alis sublati ludunt volando in orbem, ut solent, vel gyrum. Cur autem augurio e cygnis utatur poëta, præstat hoc unum monere, quod Veneri sacra avis cygnus est, et quod *Cygnus in auguriis nautis gratissimus ales; Hunc optant semper, quia numquam mergitur undis;* laudat versus Servius ex 'Ορνιθογονίᾳ, Macri scilicet Æmilii (v. Brouckh. ad Tibull. p. 274. ex Isidoro XII, 7.)—*Dissident* autem *olores et aquilæ*, auctore Plinio X, 74. s. 95.: Athen IX, p. 393. D. *μάχεται δὲ (ὁ κυκνος) καὶ τῷ ἀετῷ, αὐτὸς μάχης μὴ προαρξάμενος.* Hinc ap. Homerum in cygnorum anserumve gentem irruens aquila inducitur, egregio v. c. loco Il. *ο*, 690. sqq. *H.* Nil facit ad comparationem neque placet versus: *et cœtu cinxere polum cantusque dedere. W.*—399 *Pubes tuorum* dictum puto, ut *turba tuorum*. *Ostia* docte, h. l. ut V, 281. aditus portus.

402 Observa modum præsentiæ divinæ testificandæ ex more veterum. Digrediens dea numen specie divina manifestum facit; ad hanc refer pulcherrimam cervicem, comam odoratam, pallam ad talos demissam cum levi incessu. Si in *rosea cervice* non tam Horatii Carm. I, 13, 2. auctoritatem, quam rationem desideras, aut puta *roseum* esse omnino suave vel pulchrum, aut colorem floridum exprimi

Et vera incessu patuit dea. Ille ubi matrem
Agnovit, tali fugientem est voce secutus:
Quid natum toties crudelis tu quoque falsis
Ludis imaginibus? Cur dextræ jungere dextram
Non datur, ac veras audire et reddere voces?
Talibus incusat, gressumque ad mœnia tendit.
At Venus obscuro gradientis aëre sæpsit,
Et multo nebulæ circum dea fudit amictu,
Cernere ne quis eos, neu quis contingere posset,
Molirive moram, aut veniendi poscere caussas.
Ipsa Paphum sublimis abit, sedesque revisit
Læta suas, ubi templum illi, centumque Sabæo
Ture calent aræ, sertisque recentibus halant.
  Corripuere viam interea, qua semita monstrat.
Jamque ascendebant collem, qui plurimus urbi
Imminet, adversasque aspectat desuper arces.
Miratur molem Æneas, magalia quondam,
Miratur portas, strepitumque, et strata viarum.

in tenera cute etiam cand'lissima per lucentem. (Ad *roseam cervicem*, cf. Æn. II, 593. *roseum os Veneris.* Apud Homerum quoque hym. in Vener. 182. δείρην Veneris admiratur Anchises. *W.*) *Ambrosias comas*, ambrosia—deorum hoc unguentum est—delibutas, ab Homero habet, Il. α, 529, ut statim—*palla* Veneris vel ex illo nota Iliad. ε, 315. πέπλοιο φαεινοῦ πτύγμα: et 338. Ἀμβροσίου διὰ πέπλου, ὅν οἱ Χάριτες κάμον αὐταί. Habitum itaque deæ declarat. *incessum* autem cogita levem illum et volatui similem, columbarum instar. *H.* *vertice* ad *comas* trahendum pro in vertice, ut 110. *dorsum immane mari summo.* Silius XI. ab inf. *clades insignis Japyge campo.* cf. inf. I, 610. *Ingens argentum mensis.* et Æn. VII, 269. *non plurima cœlo monstra sinunt. W.*—407 *Toties:* v. Æn. II, 589.—408. 409 Cf. verba Ulyssis ad matrem inter umbras Odyss. λ, 209. sqq.—(410 *tendere gressum*—iter VII, 7.; *cursus æquoreos* Val. Fl. I, 483. *W.*) 412 Densa nube circumfudit eos. Ab Homero eum hoc petiise notum est, apud quem sæpe hoc occurrit; in primis compara Odyss. η, 14. 39—43. quem locum jam monstravit Macrob. V, 4, de Ulysse, quando Alcinoi regiam intrat, ad cujus exemplum totus Æneæ ad Carthaginem et Didonem aditus est adumbratus. Adde Apollon. III, 210—214. et alios. Totum locum expressit Valer. Flacc. V, 400. sqq.—413. 414 *Contingere*, vim, injuriam, iis, tamquam advenis, inferre. *moliri moram* ponderosius quam facere. Est enim struere vel movere poëtis *moliri.*—415 Cf. ad v. 16. Versus ex Homero, sed ornatius expressi Od. θ. 362. sqq. Compara Hymn. in Vener. 58. 59. sqq. et Od. η, 80. 81. sqq. de Minerva. At ex Virgilio Statius V. Theb. 61. *Illa Paphon veterem centumque altaria linquens.* Adde Æn. IV, 200.—Quod autem turis et sertorum odores exhalantium tantum fit mentio; non victimarum cæsarum, satis docte interpretes referunt ad morem sacrorum Veneris, quod aræ nullus sanguis offundebatur, maxime Paphiæ Veneri. vid. Tacit. Hist. II, 3.—*læta* v. 416 accipe, quoniam gaudet Papho. (lætabatur, puto, quod de incolumitate filii bene sperabat. cf. 35. *læti. W.*) *Sabæo*, vid. Geo. I, 57.

418 *Corripere viam* doctius quam *iter celerare*; sic *corripere gressum*; doctius etiam V, 144. *corripuere campum currus.* Et sic *rapere.*—419 *Qui plurimus urbi imminet* ad magnitudinem refero montis sub ipsis urbis mœnibus accubantis. Pro *magno monte* poëta diceret *multum montem*, ut Ge. III, 52. *plurima cervix*, longa et crassa. (*collis aspectat*, Tacit. Agr. c. 24. *Britannia Hiberniam aspicit. W.*) Ceterum poëta hoc sumsit ex topographia Carthaginis. Tales enim colles asperos et difficiles in ipso aditu Isthmi, in quo Carthago sita erat, describit Polyb. lib. I. c. 73.—421 Sic Ulysses Phæacum urbem: Odyss. η, 43. sqq. Magnum ædificii opus bene cum casis et tuguriis componitur. *Magalia* sunt agrestia ædificia *statica*; id

Instant ardentes Tyrii: pars ducere muros,
Molirique arcem, et manibus subvolvere saxa,
Pars optare locum tecto, et concludere sulco;
Jura magistratusque legunt, sanctumque senatum;
Hic portus alii effodiunt; hic alta theatri
Fundamenta locant alii, immanesque columnas
Rupibus excidunt, scenis decora alta futuris:
Qualis apes æstate nova per florea rura
Exercet sub sole labor, quum gentis adultos
Educunt fetus, aut quum liquentia mella
Stipant, et dulci distendunt nectare cellas,
Aut onera accipiunt venientum, aut agmine facto
Ignavum, fucos, pecus a præsepibus arcent:
Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella.
O fortunati, quorum jam mœnia surgunt!
Æneas ait, et fastigia suspicit urbis.
Infert se sæptus nebula (mirabile dictu)
Per medios, miscetque viris; neque cernitur ulli.
  Lucus in urbe fuit media, lætissimus umbræ,
Quo primum, jactati undis et turbine, Pœni
Effodere loco signum, quod regia Juno

nomen suburbia Carthaginis retinuerunt. cf. IV. 259. 60. Mox *strepitus* declarat frequentiam hominum.—*strata viarum* doctius quam viæ stratæ.—423—425 *Instant* operi Tyrii; ut plene extulit Silius II, 407. sqq. in loco hinc expresso. *H.* Cum dativus *operi* desit, vide an malis jungere *instant—ducere—optare.* Sic. Æn. I, 627. *instant eruere;* verbum *instant* ardorem et festinationem notat. Neque obstat, quod *pars—pars* interpositum. vid. Ecl. I, 65. 66. Tum distinctio mutanda est. *W.*—*subvolvere* bene, ut declaret, in altum educi arcem.—*optare,* ut III, 109. est eligere, destinare h. l. *concludere sulco,* fossam ducere, definire ædium situm ac locum fossa facta. Male de aratro cogitant.—426 *jura* sunt judicia, usu sollenni, h. l. ipsi judices. Habentur igitur comitia creandis judicibus, magistratibus et senatoribus. Ita equidem interpretor. (*Sen. san.* Ita Cicero Cat. I, 4. *Senatum* Romanum appellat *orbis terrarum sanctissimum gravissimumque consilium. W.*)—427—429 An theatri structuram Phœnicibus recte, atque adeo in ipso rerum initio, dederit, viderit poëta; Græcarum profecto civitatum coloniis hoc accommodatius. Sed res præclare ob oculos posita. *H. theatri* dat Mediceus. Dativus, quem in editione majori in ordinem recepit Heyne, si grammaticam spectas, defendi potest, ex Ge. IV, 161. Sed vel *unum* theatrum satis displicet.—*alta,* quod tertio versu post iterum legitur, conjectura non tollendum esse, patebit ex Ge. II, 125. cf. Æn. I, 504, 505, 579, 582. *W.* Portus *Cothon* dictus proprio nomine apud Livium et al. v. Bochart. Chan. I, 24.—430—436 Expressa ex Ge. IV, 162—169, ubi vide. cf. Æn. VI, 707—709. Præiverat Homerus Il. *β*, 87—90. *qualis*—tali labore, qualis—ita. *sub sole,* per diem, interdiu, ut *sub die, sub nocte,* accipitur poëtis; supra quoque Ecl. II, 13. *sole sub ardenti* nihil aliud est quam in sole. *distendunt nectare cellas,* replent melle, cum notatione ingentis copiæ.—437 Egregia ad affectum hæc exclamatio. Quid enim, his rebus conspectis, Æneæ, per maria et terras erranti, ut novam sedem quæreret, nova urbe condita optabilius videri potuit?—439—40 Observa, quomodo in singulis vulgarem formam evitaverit; etiam ipso græcismo: *μίσγεται ἄνδρεσσιν,* immiscet se turbæ, nec cernitur ab ullo, *οὐδενὶ ὁρᾶται.* Confer tamen Homerica Odyss. *η*, 37—42.

441 Templum in luco conditum, ex vetere more, et hic quidem in ipsa urbe. *H. læt. umbræ* poëtica constructio pro lætissimus, uberrimus, umbra. cf. Æn. XI, 73. *læta laborum. W.*—443—445 *Signum,*

Monstrarat, caput acris equi; sic nam fore bello
Egregiam et facilem victu per sæcula gentem.
Hic templum Junoni ingens Sidonia Dido
Condebat, donis opulentum et numine divæ;
Ærea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Ære trabes: foribus cardo stridebat ahenis.
Hoc primum in luco nova res oblata timorem
Leniit; hic primum Æneas sperare salutem
Ausus, et adflictis melius confidere rebus.
Namque sub ingenti lustrat dum singula templo,
Reginam opperiens, dum, quæ fortuna sit urbi,
Artificumque manus inter se operumque laborem
Miratur, videt Iliacas ex ordine pugnas,
Bellaque jam fama totum vulgata per orbem,

omen intelligam. Sic: *caput equi—atque omen clamore salutant*, Silius II, 411. Servatum inde in numis Carthaginiensium *equi caput*. Poëtam agnosce in hoc, quod non simpliciter inventum, sed *a Junone monstratum*, objectum fodientibus, narrat. *Sic nam* portendebatur (per hoc *signum*), fore Pœnos gentem bellicosam (cf. inf. III, 539) et *facilem victu*, h. quæ habitura esset victum facilem et expeditum, affluentem ex agrorum ubertate et cultu, in primis equis pascendis. *H.* Add. Claud. de laud. Serenæ 54. *Hispania frugum facilis*, h. e. copiosa. *W.* — 446 *Templum donis opulentum et numine divæ. dona* non tam de donariis quam de vasis, utensilibus, totoque apparatu sacro intelligo; *numen divæ* cum Servio accipio de simulacro deæ ex auro aliave pretiosa materia facto, quod *opulentum* postulare videtur; nec tamen sic *numen* est simulacrum, sed *numen divæ* pro *diva*, et hæc ad simulacrum refertur. *H.* Sic II, 178. *numen reducere* de simulacro. Add. IV, 204. *W.*—448, 449 Ad heroicorum temporum magnificentiam pertinet, quod omnia ex ære fecit. Unam laudabo Alcinoi regiam Odyss. η, 86. sqq. Homerus eandem elegantiam ad deorum sedem, Olympum, transtulit. Quid? quod Romæ talis magnificentia erat frequens, cujus adhuc in Pantheo vestigia deprehenduntur. Ornatissime autem singula extulit. *Ærea gradibus surgebant limina* templo, h. limen erat ex ære. *Surgere* autem non modo ædificium, sed et singulæ partes dicuntur, quæ in eo sunt, in primis editæ et altæ h. l. fores. Sed quid est alterum: *nexæ ære trabes surgebant? trabes* haud dubie sunt postes: *et nexæ trabes* sunt postes *nexi*, juncti liminibus æreis; ea *surgebant*, erant ex *ære*. Denique ipsa fores erant æreæ, vel ut poëta ait, *foribus cardo stridebat ahenis.* Olim putabam *nexas ære trabes* esse postes Æneis cardinibus junctos, idque patere ex Claudiani imitatione R. Pros. I, 237. *ferrati postes; immensaque nectit claustra chalybs*, h. e. ex chalybe erant cardines immensarum valvarum.—*H.* Durum est jungere *surgebant ære.* Nam, ut omittam duplicem structuram *limina surgunt gradibus*, et *trabes surgunt ære*, ea est collocatio verborum, ut *nexæ ære* conjungatur audienti. Videtur nectere aliquid aliqua vel ex aliqua materia—nam utraque constructio bona est — esse *fabricari* aliquid de materia; ita ut *nexus ære* pro æreus dicatur. Tum constructio *et surgebant trabes nexæ ære;* et evitatur difficultas referendi participii *nexus.* Græcos similiter χρυσοδετος pro χρύσεος usurpasse, evincit locus Sophoclis Electr. 837. Is loquitur de aureo monili Eriphyles. Apud Claudianum *immensa claustra* sunt valvæ portarum immensæ. *W.* Quod autem toties materiam repetit, facit Homeri exemplo. cf. Burm. ad Ov. II, Met. 107.—452 *Afflictis melius confidere rebus.* de *rebus afflictis* explet Serv. et ceteri. Sed absolute sic ponitur etiam ap. Cicer. *confidere*, confidenter sperare.—455 *Artificum manus*, h. e. opera, et *operum laborem*, opera affabre elaborata, *inter se*, dum varii generis et artificii opera comparat. *H. manus art.—op. lab.* opera affabre elaborata. *manus* ad artem refer sive pingendi rationem, cuique artifici propriam. Petr. Satyr. 83. *Zeuxidos manus vidi, nondum vetustatis injuria victas.* Add. Stat. Sylv. I, 3. 47. *veterum* (artificum) *manus.*—Ab *arte* autem distingues *operum laborem*, cf. Ge. II, 155. *W.* Ea autem, quorum argumenta mox exponuntur, aut

Atridas, Priamumque, et sævum ambobus Achillem.
Constitit, et lacrimans: Quis jam locus, inquit, Achate,
Quæ regio in terris nostri non plena laboris?
En Priamus! Sunt hic etiam sua præmia laudi;
Sunt lacrimæ rerum, et mentem mortalia tangunt.
Solve metus; feret hæc aliquam tibi fama salutem.
Sic ait, atque animum pictura pascit inani,
Multa gemens, largoque humectat flumine vultum.
Namque videbat, uti bellantes Pergama circum
Hac fugerent Graii, premeret Trojana juventus;
Hac Phryges, instaret curru cristatus Achilles.

depicta, putanda sunt in pariete, Græcorum more, aut sculpta anaglypho opere in pariete et in ipsis foribus; ut inf. VI, 20. sqq. Videtur vero area in plures dispertita esse areolas, quæ singulæ singula argumenta picturæ capiebant. Commemorata ex iis 466. sqq. mox septem observatu etiam pictoribus digna: (1) pugna Trojanorum et Achivorum, varia fortuna. (2) Rhesi oppressi cædes. (3) Troilus fugiens. (4) matronarum Trojanarum pompa, peplum in templum Minervæ deportantium. (5) redemtio corporis Hectorei. (6) pugna Memnonis. (7) pugna Amazonum ad Trojam.—458 *Sævum ambobus Achillem; sævus* fuit in Priamum, Hectore cæso; in Agamemnonem sæviit ira et pervicaci odio propter ereptam Briseidem; itaque sævum omnino accipiam pro infestum, iratum. nam *sævus* poëtis de iracundo. (Tibull. I, 2, 90. *sævus uni. ambobus* dixit; nam in voce *Atridas* de Agamemnone præcipue cogitabat. *W.*) Alii præferunt e Seneca *Atriden.*—460 *Nostri laboris*, h. e. famæ de nostris calamitatibus.—461 *Laudi* pro virtute et rebus gestis, quæ laudem merentur, ut sæpe; scil. ex Homerico κλέος. Virtuti etiam hic honos suus habetur.—462 *Sunt* etiam hic *lacrimæ* h. miseratio *rerum;* deflentur res. h. e. casus humani, sunt hic, qui lacrimas impertiant casibus et calamitatibus aliorum. *et mentem mortalia tangunt*, et res humanæ casusque, quibus jactari solent mortales afficiunt hominum, qui has terras inhabitant, animos miseratione. Verbo, populus, ad cujus terras appulimus, habet humanitatis sensum et cultum. Illud vero præclarum, quod humanitatis cultum ex conspectis artis operibus colligit, ex eorumque argumentis. Imitationem loci habes in Valer. Fl. lib. I, 723. 724.—463—465 *Solve metus* doctius quam solve animum metu. cf. I, 562. *H.* Ceterum et pedestres scriptores majorem vim orationi conciliant usu pluralium pro singularibus, Tac. Ann. I, 29. *Adjiciendos ex duce metus*, c. 6. *odia*, c. 10. *utilitates;* Liv. I, 10. *indignationes.* Add. Soph. Ai. 46. τόλμαι 59. νόσοι 446. κράτη. *W. Hæc fama*, quod Trojanorum calamitates in his ipsis terris innotuerunt, hoc nobis horum hominum animos præbebit propitios. Sed cum majore benevolentiæ significatione ad Achatem amicum retulit: *tibi. inanem* appellat picturam, epitheto ornante a natura artis, rerum imagines, non ipsas res quocunque modo repræsentantis, petito. Ceterum in sqq. observa intelligentiam poëtæ in descriptione rerum, et h. l. quidem seu pictarum seu sculptarum, v. 474. tempestive transeuntis ad eam orationis formam, qua res quasi ante oculos geri videntur, non pictæ aspici. Mox *largoque humectat flumine vultum* ad nostri sermonis rationes non est exigendum; et *humectat* est exquisite pro irrigat, neque *humectat* jejunum putandum post *largo flumine* (Æsch. Prom. 399. δακρυσίστακτον—ῥέος παρειᾶν—ἔτεγξε. *W.*) Tum *multa gemens*, πολλὰ στενάζων. Habuisse autem inter Græcos videtur poëta, quos hoc loco sequeretur. Apud Aristot. enim Poët. c. 16, 8. inter agnitionum genera in tragœdia etiam memoratur ex Dicæogenis Tragici Κυπρίοις, qui ἰδὼν τὴν γραφὴν ἀπέκλαυσεν—ὅθεν ἀνεγνωρίσθη.—465—468 Respicit potissimum pugnam, Patroclo occiso, factam, cum versus castra fugerent Achivi, insequentibus Trojanis et instante Hectore, Il. ρ.; quo facto, die sequenti Achilles, novis a Thetide acceptis armis, prodit et Trojanos fugat, Hectoremque occidit Il. τ—χ. Cum Rhesus mox sequatur, noluisse poëta temporum ordinem servare dicendus est. Cum v. 467. bene comparant Il. ξ, 14. et Il. ο, 7. In *cristatus* v. 468 Servius vim quærit; sed, ut ab ceteris armis, ita a galea vel crista

Nec procul hinc Rhesi niveis tentoria velis
Agnoscit lacrimans, primo quæ prodita somno
Tydides multa vastabat cæde cruentus,
Ardentesque avertit equos in castra, prius quam
Pabula gustassent Trojæ Xanthumque bibissent.
Parte alia fugiens amissis Troilus armis,
Infelix puer, atque impar congressus Achilli,
Fertur equis, curruque hæret resupinus inani,
Lora tenens tamen; huic cervixque comæque trahuntur
Per terram, et versa pulvis inscribitur hasta.
Interea ad templum non æquæ Palladis ibant
Crinibus Iliades passis, peplumque ferebant
Suppliciter tristes, et tunsæ pectora palmis;
Diva solo fixos oculos aversa tenebat.
Ter circum Iliacos raptaverat Hectora muros,
Exanimumque auro corpus vendebat Achilles.
Tum vero ingentem gemitum dat pectore ab imo,
Ut spolia, ut currus, utque ipsum corpus amici
Tendentemque manus Priamum conspexit inermes.

sæpe petunt epitheta poëtæ. Sic κορυθαίολος Ἕκτωρ.—469—473 De Rheso Il. κ, 433. sqq. 470. *primo prodita somno.* Commode somno tributum *prodere*, quod per somnum factum. (Sequitur Maronem Ovidius Heroid. I, 40. *Rhesus somno proditus. W.*) *Diomedem* sine Ulysse nominare liberum erat poëtæ. *niveis tentoria velis* dixit, deserto priscæ ætatis more. Erant enim Achivorum et Trojanorum tuguria, κλίσιαι, stipitibus, vimine et aggere terræ munita. *H. vastabat*, h. e. hominibus orbabat. Hirtius B. G. VIII, 24. *fines vastare civibus.* Alio sensu Virgilius Æn. VIII, 8. *latos vastant cultoribus agros*, delectum habentes. Cf. Not. I, 527. *W. ardentes equos* acres dixit, ut equidem arbitror, si loquendi usum audias. *avertit* est abigit.—472. 473 Fatale hoc fuisse sive Rheso sive Trojanis, si equi gustassent herbam et aquam Scamandri, Homerus non habet, ut ex ejus lectione promtum cuique esse potest; neque is, quem Euripidem non esse nuper post alios evicit Valkenaerius et Beckius, auctor Rhesi. Nam. v. 600—604. vix eo referre possis. At memorat eam fabulam Eustath. et Schol. ad κ, 435., qui Pindarum auctorem laudat (Fragm. p. 151.) nec non Serv.—474 Congressus Priami filius, Troilus, e curru cum Achille jam ante Iliadis tempora, vulnere adverso accepto, exciderat curru, pedibus inter lora impeditis, ut supina cervice traheretur. *armis amissis:* int. clipeum. Nam hastam tenebat, sed ita inversam, ut per terram tracta sulcos faceret.—479—482 ex Il. ζ, 269—312, ubi, Heleno monente, Hector ad urbem regressus Hecubam ad Minervæ templum in acropolin Trojanarum matronarum (*Iliadum*) pompam ducere, donariique loco deæ peplum egregie elaboratum consecrare jubet, ut Diomedis impetum illa reprimat. *Interea* non ad tempus potest referri, sed inter cetera tabularum argumenta, in alia area, ecce, occurrit hoc, quod—*non æqua*, iniqua, Trojanis infensa, irata Pallas. *Diva solo fixos oculos aversa tenebat.* Homer. l. c. v. 311. Peplum autem illud aut deæ signo injiciebatur pro amictu, aut tantum ad genua apponebatur, ut ap. Homerum l. c.; et sic Athenis in Panathenæis Minervæ, v. Cirin v. 21. sqq.; Junoni Olympiæ, et sic porro.

483—487 Novum argumentum: *redditio corporis Hectorei* ex Iliad. ω. Bene vel ad artis rationem: *raptaverat;* nam hoc antecesserat, et corpus lacerum et fœdatum immanem eam contumeliam vel in tali opere arguere poterat. Hectoris corpus circa muros Trojæ ter raptatum ex Cyclicis petiit Virgilius. In Homero tantum fugatur ter circa muros; cæsus autem statim ad naves, e curru ligatus, trahitur. Expressum autem putetur Achillis tentorium, ipse Achilles sedens, supplex ei factus Priamus (vide Il. ω. 478. sqq.) et divinum illud: Μνῆσαι πατρὸς σεῖο—jamjam

Se quoque principibus permixtum agnovit Achivis;
Eoasque acies et nigri Memnonis arma.
Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis
Penthesilea furens, mediisque in millibus ardet,
Aurea subnectens exsertæ cingula mammæ,
Bellatrix, audetque viris concurrere virgo.
  Hæc dum Dardanio Æneæ miranda videntur,
Dum stupet, obtutuque hæret defixus in uno,
Regina ad templum, forma pulcherrima Dido,
Incessit, magna juvenum stipante caterva.
Qualis in Eurotæ ripis, aut per juga Cynthi
Exercet Diana choros quam mille secutæ
Hinc atque hinc glomerantur Oreades: illa pharetram
Fert humero, gradiensque deas supereminet omnes;
Latonæ tacitum pertentant gaudia pectus:
Talis erat Dido, talem se læta ferebat

fari incipiens id conspectu, adducta a Priamoredi menda corporis pretia, ἀπερείσι' ἄποινα (—χρυσοῦ δὲ στήσας ἔφερεν δέκα πάντα τάλαντα 232., unde v. 484 *auro corpus vendebat Achilles;*) adstant ex alia parte *spolia,* h. e. arma, quibus cæsum Hectorem spoliaverat victor, *currus,* cui illigatum eum raptaverat, et *ipsum corpus amici,* sc. Hectoris, ex curru supinum, pulveri incumbens, quod quoque die orto ter circa Patrocli tumulum ductare solebat Achilles. v. Il. ω, 14. sqq.—487 *Manus inermes* noli inertem putare ornatum. Nam verba eo spectant, quod intraverat hostilia castra, supplex ad genua Achillis procubiturus. —488 Cum Achivis *permixtum* prælio, προμάχοις μιχθέντα, seu pugnantem Æneam sæpe ap. Homer. invenias, in primis Il. ε. et υ. at h. l. ad seriora tempora respicitur. *H.* Cum cetera argumenta sua quodque areola proposita esse putentur, non video, cur non Æneæ, inter principes pugnanti areola singularis assignanda sit. Maronem, in prioribus prolixum, in his duobus 488. 489 breviorem esse decet. Cf. Heynium, p. 365. *W.*

489 Agnovit Memnonem pugnantem; quod autem *nigrum* appellat, et *Eoas acies* memorat, id eo pertinet, quod, quoniam auxilia ex terris Troadi ab oriente sitis, quæ tum sub Assyriorum ditione fuisse videntur, Auroræ ille filius adduxit, re in majus aucta, Indos is et Æthiopes adduxisse fabulose dicitur. De *armis* vid. 751.

490—493 De Amazonibus, duce Penthesilea, auxilium Ilio ferentibus v. Quintum Smyrn. libro I. *peltæ lunatæ* proprie Amazonum fuere. *subnectens cingula mammæ* exquisitius quam *subnectens mammam cingulo,* balteo, subnexam habens. Dextra scilicet papilla erat nudata. (ut venatricibus delectis Dianæ Callim. in Dian. 213. —*subn.* h. e. habens subnexa, cf. IV, 139. *W.*) Nota omnia. Induxerunt autem Amazonas in belli Trojani historiam poëtæ, qui post Homerum scripsere, quia celeberrimæ erant in antiqua historia Amazonum impressiones in Asiam minorem factæ, in primis in Phrygiam et Lydiam; quarum una in Priami tempora incidit, v. Il. γ, 189. De reliquis loca classica apud Strabonem sunt. *ardet,* furit, fortiter pugnat, *mediis in millibus* doctius quam in turba vel acie.—*audetque viris concurrere virgo* ex Homerico: Ἀμαζόνας ἀντιανείρας Il. ζ, 186. γ, 189. natum videri notarunt jam alii.

494 sqq. Interea, dum miranda hæc artis opera contemplatur Æneas, Dido advenit. Cum hac œconomia rerum cf. laudatum locum Odyss. η, 133. sqq.—*videntur Æneæ* Junge, h. ab Ænea. (*hær. def.* cf. VII, 239. 250. *W.*)—498 Comparatio splendida Didonis cum Diana, quam tractavit poëta post Homerum Od. ζ, 102 —110. et Apollon. III, 876. sqq. *Qualis* pro quo habitu, (qua forma *W.*) ut sæpe occurrit. Dianæ cultus præcipuus Lacedæmone et in Delo insula, quod vel hic locus docet. *Exercet choros* pro ducit, instituit. *pharetram fert humero* bene adjecit, quoniam humeris tenus exstat dea inter ceteras. Decus potenter admodum declaratur tacita lætitia matris Latonæ.—

Per medios, instans operi regnisque futuris.
Tum foribus divæ, media testudine templi,
Sæpta armis solioque alte subnixa, resedit.
Jura dabat legesque viris operumque laborem
Partibus æquabat justis, aut sorte trahebat;
Quum subito Æneas concursu accedere magno
Anthea Sergestumque videt fortemque Cloanthum,
Teucrorumque alios, ater quos æquore turbo
Dispulerat, penitusque alias avexerat oras.
Obstupuit simul ipse, simul percussus Achates
Lætitiaque metuque; avidi conjungere dextras
Ardebant, sed res animos incognita turbat.
Dissimulant, et nube cava speculantur amicti,
Quæ fortuna viris; classem quo litore linquant;
Quid veniant. Cunctis nam lecti navibus ibant,
Orantes veniam, et templum clamore petebant.
  Postquam introgressi, et coram data copia fandi,
Maximus Ilioneus placido sic pectore cœpit:
O Regina, novam cui condere Jupiter urbem
Justitiaque dedit gentes frenare superbas,
Troes te miseri, ventis maria omnia vecti,

504 Urbem condendam præclare *opus regnumque futurum* appellat.—505. 506 *Media testudine templi*, h. e. medio templo, Latino usu, quatenus intra fores consederat; cum omnia dicantur *media*, quæ sunt post principia. *sæpta armis*, armatis, satellitibus, quod vulgare est; illud: *jura legesque dare* nihil esse aliud moneo quam *jus dicere*. In templa autem senatum cogi, ibi tribunalia poni, notus Romanorum mos, ad quem hæc reficta. *solio alte subnixa, resedit* ornate; erant autem throni excelsi, ideoque pedibus subjecta scabella.—507. 508 Opus ædificationis *partiebatur* inter cives suos vel de sententia vel sorte. *sorte trahebat opus* doctius, quam trahere sortem ad assignandum opus, sorte ducta opus assignare. — Mox *concursu magno* cum plurium concursatione. (ut v. 519. *clamore* ad multitudinem comitantium referendum. est. *W.*)—510 Sunt sup. 220. sqq. inter amissos memorati.—516 *Dissimulant* pro vulgari; continent se, quo minus prorumpant, quia rerum eventus et conditionem non satis norant. — 519 *Orantes veniam* simpl. propitiam et benevolam voluntatem, ut ne escendere ac litus tenere prohiberentur. Scilicet, ut sequens oratio v. 525. sqq. ad intelligendum expedita sit, cogitandum, naves illas ad litus, quod raro adiri solebat, appulsas pro prædatoriis, ληστρικαῖς, fuisse habitas. Accurrerant Pœni, prohibentes Trojanos escendere, sin fecissent, igni naves comburere minati erant.

521 *Maximus*, sc. natu, ut 654. *natarum maxima*, absolute; nisi intelligere mavis; princeps inter ipsos, et auctoritate eminens. Ita simpliciter alibi Æn. III, 107. *Maximus unde pater, Teucrus.*—*placido pectore*, h. placide, placida et leni oratione. (*Placido ore* legatos alloquitur Latinus VII, 194. *W.*)—522 sqq. Oratio egregie ad consilium et ad affectum dicentis audientisque comparata, cum qua non sine fructu compares alteram ad Latinum R. habitam Æn. VII, 213. sqq. Præclarum hoc: *novam cui condere Jupiter urbem*—grave ad humanitatis officia argumentum apud Didonem. Similiter expende reliqua.—523 *gentes superbas*, feroces, int.—Afros, non Pœnos. *Justitiam* ad totum mitiorem vitæ cultum *legesque ac jura data* refer, quibus feritatem eorum mitigavit Dido. (*vect mar.*, per maria, ut *navigare æquor* v. 67. dicitur, et *innare*, *innatare*

Oramus: prohibe infandos a navibus ignes;
Parce pio generi, et propius res aspice nostras.
Non nos aut ferro Libycos populare Penates
Venimus, aut raptas ad litora vertere prædas;
Non ea vis animo, nec tanta superbia victis.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt,
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ;
Œnotri coluere viri, nunc fama minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Huc cursus fuit;
Quum subito assurgens fluctu nimbosus Orion
In vada cæca tulit, penitusque procacibus austris
Perque undas, superante salo, perque invia saxa
Dispulit. Huc pauci vestris adnavimus oris.
Quod genus hoc hominum? quæve hunc tam barbara morem
Permittit patria? Hospitio prohibemur arenæ;
Bella cient, primaque vetant consistere terra.
Si genus humanum et mortalia temnitis arma,

fluvium, alia. *W.*) — 525 — 526 *Infandos ignes*, qui adversus fas jusque gentium inferuntur, *pium genus*, Trojani h. l., qui nullam injuriam, nullum nefas commiserant, prædas agendo. Nam *pietas* interdum pro justitia memoratur, quatenus hæc metu deorum et religione sancitur. — *propius aspice res nostras*, conditionem et locum, quo sumus, accuratius inspice; sc. deprecatur judicium de se ex primo rerum aspectu fortunæque specie, postulatque à regina, ut accuratius sibi, qui sint, exponi patiatur. — Non se ad populandas incolarum terras ac sedes venisse ait. *H. populare* ad cædem hominum spectat; nam *populari* dicitur locus, qui incolis privatur. Liv. III, 6. *urbs Romana morbo populatur.* cf. *vastare* 471. *W.* — 528 *Vertere prædas* exquisite pro avertere, abigere. — 529 *Ea vis*, audacia, ut alias; eadem mox *superbia*, insolentia. — 530 Ex Enniano: *Est locus, Hesperiam quam mortales perhibebant*, expressum esse, jam Servio notatum et Macrobio VI, 1, elegantiore utique oratione. Porro v. 530 — 533 repetuntur III, 163. sqq. *Est locus* h. l. pro regione. Non hic locum habet grammatica subtilitas. Quod autem *Hesperiam* pro Italia dicit, majorem habet antiquitatis auctoritatem. Quod Græcum nomen inter Tyrios memorat, super hoc argutari in poëta epico nefas. — 531 *Terra antiqua*, a prima inde hominum memoria habitata, non ignobilis et obscura, cf. Not. ad 12.; *potens armis atque ubere glebæ*, incolarum fortitudine et soli ubertate excellens, οὖθαρ ἀρούρης (γουνὸς ἀρούρης Od. α, 193. *W.*) Nobilissimus inter veteres versus. — 532 *Œnotri*, Pelasgi, qui agrum in interiore Italiæ inferioris litore occupaverant, unde Œnotria dicta primum regio, tum inter poëtas omnis Italia. *minores*, proprie, natu. Virgilius ad posteros vel seriores transferre solet, ut v. 733. et. al. *gentem* autem doctius posuit pro *terra* Homerico more, δῆμος Φαιήκων pro insula. — 535 — 538 *Subito fluctu*, repentina tempestate commota, *assurgens*, ut *mare assurgit fluctibus*, cum proprie *fluctus assurgant in mari. Orion* dictus omnino pro tempestatibus ac procellis, quales fere ejus ortu vel occasu exoriri solent. *H. Orion* dicitur nimbosus Æn. IV, 52. — *fuit — quum tulit*. Eadem consecutio temporum exstat apud Tacit. Histor. I, XI f. *W. in vada cæca*, latentia, vid. v. 111. — *procacibus austris* ornate: ventorum procellosorum vi ac tempestate victos, partim per altum, partim inter scopulos penitus nos disjecit. *procaces austri*, venti vehementes; Horatio *protervi*, Gr. ἀσελγεῖς. *superante salo*, fluctibus, victa a maris ac procellarum vi navigantium arte et labore. Ita sup. 122. *vicit hiems*, et inf. II, 311. *Vulcano superante.* — *adnavimus*, appulimus, ut poëtæ solent. — 540 *Hospitio arenæ*, ornate pro a litore, ab escensu in litus; mox *primam terram* dixit. — 542 Agnosce poëtici sermonis indo-

At sperate deos memores fandi atque nefandi.
Rex erat Æneas nobis, quo justior alter,
Nec pietate fuit nec bello major et armis;
Quem si fata virum servant, si vescitur aura
Ætheria, neque adhuc crudelibus occubat umbris,
Non metus, officio ne te certasse priorem
Pœniteat. Sunt et Siculis regionibus urbes,
Arvaque, Trojanoque a sanguine clarus Acestes.
Quassatam ventis liceat subducere classem,
Et silvis aptare trabes et stringere remos;
Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus;
Sin absumta salus, et te, pater optime Teucrum,
Pontus habet Libyæ, nec spes jam restat Iuli,
At freta Sicaniæ saltem sedesque paratas,
Unde huc advecti, regemque petamus Acesten.

lem, pro abstracto: si *humanitatem*, humanitatis jura et officia, et *vindictam injuriæ*, quam ira hominum pectoribus insita erga eos, qui injuriam aliis faciunt, exigere a vobis potest (hæc enim sunt *mortalia arma*), pro nihilo ducitis; saltem illud reputate, deos esse justi injustique inspectores, injuriæque ultores *θεῶν δ' ὑποδείσατε μῆνιν*, Od. *β*, 66. In voce *sperate* inest notio *metuere*, quod frequens est Latinis poëtis. Œconomia carminis in hoc occursu Æneæ et sociorum, et in horum laudibus Æneæ, quem eas audire ignorabant, est præclara.—544 *Justior pietate*, ut vulgo jungi video, durissimum. Præstat interpungere: Quo *justior alter, Nec p.*, h. e. Quo nec alter justior, nec major fuit pietate, bello et armis. Ἀμφότερον, βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής, de Agamemnone Il. γ, 179. — 546, 547 *Vesci aura* antiquum est, et ex Lucretio notum pro *frui*. *occubat umbris*, exquisite secundum illam formam: *occumbere morti* lib. II, 62. A tautologia hos duos versus si liberatum is, ratio in hoc quærenda, quod ea maxime notio disertius et significantius exponitur, quæ rei summam continet, et cui adeo animus maxime immoratur seu deliberatione seu animi affectu. conf. v. 555. et 556. Ejusmodi iterationem sententiæ artificiosam vide apud Juven. VII, 53—55. *W.*) Cf. Od. *υ*, 207. *ξ*, 44. et al. — 548 Non metuendum est, ne te pœniteat aliquando, beneficiis nos provocasse: pro his certissimam retributionem exspectare potes. De *Acesta* cf. sup. 195. Ejus urbs *Ægesta* intelligenda.—549 Occurrit tacitæ sollicitudini, quæ reginæ animum subire posset, ne in terra considere vellent, ostendens, aut, Ænea superstite, in Italiam se trajecturos esse, aut, eo defuncto, in Siciliam habitatum discessuros. — 551 *Subducere classem*, ἐρύειν ἤπειρόνδε Homero; vulgo κατάγειν. — 552 In silvis trabes *aptare* navibus, et *stringere* ferro, amputare, dolare, adeoque omnino incidere arbores, quæ pro remis sint, h. e. naves reficere. Mox *rex* pro ducere, ut sæpe. — 554 *Ut Italiam petamus*, docte omisso, ex Græcorum more, verbo, a quo *ut* cum subjunctivo pendet, *rogamus, liceat nobis per te, o regina, Italiam petamus*. Nam, si continuares: *aptare trabes et stringere remos, eo consilio, ut Italiam petamus*, prosaicum id foret: similiter v. 557. 558. *H.* Junge: *apt.* et. *str.*, *ut. petamus Italiam, si datur—aut Siciliam, si salus absumta.* Vide hanc membrorum posituram apud Cic. Catil. I, 7, 18. *Quamobrem discede, atque hunc mihi timorem eripe, si est verus, ne opprimar, sin falsus, ut tandem aliquando timere desinam.* Non omnes constructiones pedestres indignæ et fugiendæ poëtis. Neque quisquam, verbo *rogamus* vel simili omisso, *ut* cum conjunctivo posuit. *W.* — 555. 556. *Sin absumta salus*, si nulla salus, nulla salutis spes est, sin periimus, siquidem is periit, in quo res nostræ positæ sunt, una cum Iulo; — *spes Iuli* ornate pro Iulo. — 557 Siciliam repe-

Talibus Ilioneus; cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ.
  Tum breviter Dido, vultum demissa, profatur:
Solvite corde metum, Teucri, secludite curas.
Res dura et regni novitas me talia cogunt
Moliri, et late fines custode tueri.
Quis genus Æneadum, quis Trojæ nesciat urbem,
Virtutesque virosque, aut tanti incendia belli?
Non obtusa adeo gestamus pectora Pœni,
Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe.
Seu vos Hesperiam magnam Saturniaque arva,
Sive Erycis fines regemque optatis Acesten,
Auxilio tutos dimittam, opibusque juvabo.
Vultis et his mecum pariter considere regnis?
Urbem quam statuo, vestra est; subducite naves;
Tros Tyriusque mihi nullo discrimine agetur.
Atque utinam rex ipse, noto compulsus eodem,
Afforet Æneas! Equidem per litora certos
Dimittam, et Libyæ lustrare extrema jubebo,
Si quibus ejectus silvis aut urbibus errat.
  His animum arrecti dictis, et fortis Achates
Et pater Æneas jamdudum erumpere nubem
Ardebant. Prior Ænean compellat Achates:

tere liceat. — 559 *Fremitus* h. l. ac murmur assensum commotis hominum animis indicat.

561 *Vultu demisso* et *breviter* fatur Dido. Adde hæc ad 496. sqq., et observa, qua arte poëta descriptionem faciat; et vide, quid adhuc desit, ut Didonem unice studio tuo dignam habeas. Jam in ipsa oratione pudor cum dignitate, prudentia cum summa humanitate maxime elucescunt. — 562. 563 *Secludite curas*, exquisitius quam excludite, ejicite, deponite sollicitudinem ac metum. *Res dura*, quod vulgo: res duræ, dura rerum conditio, quæ cogit aliquid vel invitos facere (*moliri*) — mox *custos* pro viris in custodia finium et præsidio locatis. — 556 Possis sane per *virtutes virorum* exponere; sed proprie tamen utrumque vim habet suam, nec amplectar facile jejunam figuram hendiadyn. *virtutes*, res præclaræ, fortiter gestæ. — 567. 568. *Non adeo obtusa pectora*, h. e. stupida ingenia, habemus, non tam barbari sumus, ut Trojanorum res præclare gestas et fata ignoremus. *Nec tam aversus equos Tyria Sol jungit ab urbe*, h. e. nec tam remotas a sole, a solis cursu et orbita, terras incolimus; id quod ad eandem cum præcedente sententiam redit, quatenus *frigus* ad animi stuporem adeoque ad feritatem et immanitatem transfertur; et remotiores a solis orbita terræ id pati creduntur. Sol *jungit* equos, pro consequente: agit; *aversus*, in aversa, remota ab æquatore cœli parte. — 569 *Hesperiam magnam*, simpl. potentem. Aliter eadem terra Græcia magna dicitur. *Eryx*, vid. V, 759 — 570 *optatis*, præfertis. — 571 *Auxilio tutos*, quod in prosa: rebus necessariis instructos, munitos. Pedestris esset oratio, si acciperes: *dimittam* cum *auxilio*. præsidio *H. auxil. tut. d.* Tac. Ann. I, 39. *legatos* (quorum vitæ timendum erat) *præsidio auxiliarium equitum dimittit* (Germanicus). — *opes* dicuntur omnia, quibus subvenimus, recreamus, res necessariæ. Et erant Trojani *omnium egeni* 599. Alio sensu hic versus legitur VIII, 271. *W.* Mox *statuo* exquisite pro condo, ut ἱδρύω et *pono* — 575 *compulsus*, non: coactus; hoc tenue esset; sed: huc depulsus, delatus: — mox *certos* exquisite, quibus fides haberi possit; *Dimittam*, in diversas partes mittam.

579 Prorumpit tandem omnia videns satis tuta et secunda esse Æneas et in con-

Nate dea, quæ nunc animo sententia surgit?
Omnia tuta vides; classem sociosque receptos.
Unus abest, medio in fluctu quem vidimus ipsi
Submersum; dictis respondent cetera matris.
Vix ea fatus erat, quum circumfusa repente
Scindit nubes, et in æthera purgat apertum.
Restitit Æneas, claraque in luce refulsit,
Os humerosque deo similis; namque ipsa decoram
Cæsariem nato genitrix, lumenque juventæ
Purpureum, et lætos oculis afflârat honores:
Quale manus addunt ebori decus, aut ubi flavo
Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.

spectum prodit. — 582 *Animo sententia surgit*, ad eam formam, qua *stare, sedere, insidere* dicitur. — 584 *Unus* Orontes v. 113. sqq. — 585 Sup. 390. sqq. — 586. Odyss. π, 11. — 587 *Purgat* se, solvitur, extenuatur nebula. (Od. η, 143) in *ætherem apertum*, ut aer purus redderetur, et *clara lux*, remota nebula; et *refulsit* pro vulgari: apparuit, nihil amplius. Nunc puta eum astitisse multo pulchriorem aspectu, quam unquam antea. Valent autem hæc ad primos statim amoris igniculos, conspecto Ænea, in Didone excitandos. Declaratur forma et dignitas viri per partes: species oris et pectoris heroe vel deo digna, decor juvenilis, gratus oculorum vigor. — 589 *humeros*, int. latos ac torosos, herois vel dei, v. c. Mercurii vel Martis, qui corporis robur viriumque efficaciam declarant; quod apparet in statuis veterum. Locus insignis est Valerii Fl. II, 490, ubi Hesione Herculi: *me eripe — namque potes. neque enim tam lata videbam Pectora, Neptunus muros quum jungeret astris; Nec tales humeros pharetramque gerebat Apollo.* Ceterum locus effictus ad Homericam formam, Odyss. ζ, 229 — 235. et, nisi huc iidem translati, ψ. 156 — 162, ubi Ulyssi Minerva simile decus divinum impertit. Verba *Os humerosque deo similis* ornatius exprimunt formam augustam et divinam, quam Homerus simplicius: φῆκε — Μείζονά τ' εἰσιδέειν καὶ πάσσονα. cf. Odyss. π, 174. sq. — 590 *ipsa decoram Cæsariem nato genitrix — afflarat*, non quasi comas ejus breviores in promissiores mutarit; sed, quod omnino dicendum erat, pulchriorem aspectu reddidit dea hoc per partes enuntiatur: effecit dea, ut similis esset Apollini vel Baccho, qui in vulgus notabiles sunt cæsarie sua. — *lumen juventæ purpureum* ornate pro *juventa* eximia et pulchra. *lumen* est nitor; nitor autem juventæ proprie tribuitur. *purpureus* pro pulcher omnino, aut nitidus, quia in purpura nitor et splendor præcipue spectatur. vid. ad Horat. IV, Carm. I, 10, qui idem III, 3, 11. 12. ad divinam formam retulit, *quos inter Augustus recumbens* purpureo *bibit* ore *nectar*. Juventam autem cum cæsarie junxit Tibull. I. 4. 37. *Solis æterna est Phœbo Bacchoque juventas; Nam decet intonsus crinis utrumque deum.* — 591 *Lætos oculis afflarat honores*: fecit, ut inesset oculis desiderabilis aliqua venustas gratia, χάρις καὶ ἵμερος. *honores* dixit pro honore; *honos* autem pro pulchritudine; res nota. *lætos* ad oculorum fulgorem, qualis in lucido juventæ et pulchritudinis flore esse solet, referes; nam *læta* poëtis proprie lux, nitor. *afflarat*, quod Homerus dixit, affuderat; κατέχευε χάριν κεφαλῇ τε καὶ ὤμοις et — κακκεφαλῆς χεῦεν πολὺ κάλλος Ἀθήνη. *afflare* hoc sensu ductum videtur inde, quod contactus hoc genus est, parum sub sensum cadens; unde *spirare, spiratus*, etiam ad res non sensiles traductum; itaque et vates et poëtæ *afflari* dicuntur, quippe *contacti, percussi.* Ita et *fulmen afflare* dicitur. — 592. 593 Comparatio referenda ad Æneam *nube circumfusum*, quod *clara in luce refulsit*, ut opus vel ornamentum eburneum, argenteum vel marmoreum, auro inclusum, aurea ora ambiente, ita ut ex auri splendore flavescente ipsum opus, quod inclusum est, majorem nitorem mutuetur. cf. Æn. X, 135. sq. et Homer. l. c. *H.* Comparatio esse videtur hæc: pulchritudo Æneæ aucta est, decore singulis partibus a Venere circumfuso, sicut eboris aut argenti aut marmoris, si auro affabre ornatur; membraque ita cohærere: et Venus tale Æneæ addidit decus, *quale addunt — aut* quale est, *ubi.* — *W.* Sane Homeri ætate aliquid eximii ornatus habebant hæc multo magis, quam Virgilii ævo. *quale manus* artificis: h. ut tale esset

Tum sic reginam alloquitur, cunctisque repente
Improvisus ait: Coram, quem quæritis, adsum
Troïus Æneas, Libycis ereptus ab undis,
O sola infandos Trojæ miserata labores,
Quæ nos, reliquias Danaum, terræque marisque
Omnibus exhaustos jam casibus, omnium egenos,
Urbe, domo, socias! grates persolvere dignas
Non opis est nostræ, Dido, nec quidquid ubique est
Gentis Dardaniæ, magnum quæ sparsa per orbem.
Di tibi, si qua pios respectant numina, si quid
Usquam justitia est et mens sibi conscia recti,
Præmia digna ferant. Quæ te tam læta tulerunt
Sæcula? qui tanti talem genuere parentes?
In freta dum fluvii current, dum montibus umbræ
Lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet:
Semper honos nomenque tuum, laudesque manebunt,
Quæ me cumque vocant terræ. Sic fatus, amicum
Ilionea petit dextra, lævaque Serestum;
Post alios, fortemque Gyan, fortemque Cloanthum.
  Obstupuit primo aspectu Sidonia Dido,
Casu deinde viri tanto; et sic ore locuta est:
Quis te, nate dea, per tanta pericula casus
Insequitur? quæ vis immanibus applicat oris?

decus, quod addunt manus. Reliqua variata sunt pro: ebori aut argento aut Pario marmori, si includunt illud auro. — 595 sq. Præclara et affectus plena oratio. *reliquias Danaum*, a Danais relictos; passive, ut aiunt; stragi Trojanorum ab Achivis factæ superstites. — *exhaustos*, attritos, consumtos, vexatos. — *socias*, de conatu, recipere vis. — 603 Ante oculos fuit Ulyssis ad Nausicaam oratio pulchrarum sententiarum plena, ubi Odyss. ζ, 180. — 604. Si non inane nomen est justitia. — 605 Felix hominum ætas, in qua te, tam generosam feminam, nasci contigit! *læta* sæc. sunt fausta, felicia. Compara l. c. Od. ζ, 154—157. De hac laudandi ratione v. Ovid. IV, Met. 322. sqq. et ibi Burm. — 607 — 610 Quod Tibullus I. 4, 65. nude: *dum robora tellus — vehet*, hoc ornatius extulit Virgilius: donec umbræ silvarum *convexa* montium, h. e. latera et ambitus, adeoque montes convexos, obscurabunt, et ornatius *lustrabunt*, umbra pro flexu solis procedente et circumagente se. *polus dum sidera pascet* pro habebit. *polus pascere sidera* dici potest, pro sidera pasci in polo, quatenus stellæ errare et vagari per cœlum videntur. Et Callimachum expressum esse a nostro, jam ab aliis est notatum in Del. 176. — Cum tamen Lucretianum I, 232. *unde æther sidera pascit!* et alia loca videri possint poëta animo insedisse: Servianam interpretationem non plane spernes, ut ad philosophorum opinionem referas, qua astra marinis terrenisque humoribus in vapores attenuatis (ἀπoῤῥoίαις) ali putabantur. vid. l. l. a Cerda et Burm.; quemadmodum iris imbibere imbres. v. ad Tibull. I, 4, 44. *H.* Verba *polus sidera pascit* linguæ ratio neque ad hanc ab Heynio commemoratam opinionem accommodari patitur neque ita intelligi: stellæ in polo *errant* (hoc est βουκολεῖσθαι); sed Virgilius dicit aperte, polo inesse vires alendi sidera. *W.* — 609. 610 Quocunque abiero, beneficii accepti memor ero. nam *manent* etiam ea, quorum memoria servatur. — 610. 612 Lætus et gratus benevolentiæ et amicitiæ affectus in his versibus observandus.

613 *casus* est fortuna, ut statim v. sq. Respexit h. l. Silius II, 412 sqq. — 616

Tune ille Æneas, quem Dardanio Anchisæ
Alma Venus Phrygii genuit Simoentis ad undam?
Atque equidem Teucrum memini Sidona venire,
Finibus expulsum patriis, nova regna petentem
Auxilio Beli; genitor tum Belus opimam
Vastabat Cyprum, et victor ditione tenebat.
Tempore jam ex illo casus mihi cognitus urbis
Trojanæ, nomenque tuum, regesque Pelasgi.
Ipse hostis Teucros insigni laude ferebat,
Seque ortum antiqua Teucrorum ab stirpe volebat.
Quare agite, o tectis, juvenes, succedite nostris.
Me quoque per multos similis fortuna labores
Jactatam hac demum voluit consistere terra.
Non ignara mali miseris succurrere disco.
Sic memorat; simul Ænean in regia ducit
Tecta; simul divum templis indicit honorem.
Nec minus interea sociis ad litora mittit
Viginti tauros, magnorum horrentia centum
Terga suum, pingues centum cum matribus agnos,
Munera lætitiamque dii.

Immanibus oris Libyæ, cujus immanes et feri incolæ; sive etiam horridæ et asperæ incultæque terræ; aut ipsa litora periculosa, in navigantes. *applicat*, ita tulit, ut navem applicueris: ut v. 377. *appulit.* — 617. 618 Secundum versus Il. β, 820. 821. Sic Nympharum partus ad fluminum ripas plerumque collocant poëtæ. — 619 — 626 Teucer, a patre Telamone non admissus (cf. Horat. I, 7, 21), cum Cyprum petiisset, accessisse ad Belum, Sidonis ac Tyri regem, putandus est, ut, cum ab eo copiæ in Cypro haberentur, earum auxilio adversus incolas insulæ uteretur quos in nova sibi sede, Salamine, paranda alienos et infestos experiebatur.—*Opimam* Cyprum dixit, quam in prosa *opulentam*, et *laude ferebat* pro efferebat laudibus. *reges Pelasgi* pro Achivorum ducibus; etiam hoc licentius et seriorum poëtarum Græcorum exemplo; nam Homero Pelasgi diversus ab Achivis sunt populus.—*Teucros* Trojanos, ab antiquiore illo Teucro dictos, a quo Dardanus fuit exceptus, cum e Samothracia in terram Trojanum trajecisset: v. Appollod. III, 12. sqq. Ab his originem ducere videri volebat Teucer Telamonius; propter maternum genus, ut recte Serv. Erat enim ex Hesione Laomedontis filia natus, quam Telamon a sodali Hercule muneris loco acceperat. v. Sophocl. Aj. 1300. sqq.—630 Nobilissimus versus; gravissima sententia; cujus cum v. 628. 629., vi declarata, si adolescentem non voluptate gestire videas, næ illum a poëtæ lectione statim abigas, suadeo. Sensus: ipsa οὐκ ἀπειρόκακος, ipsa tot mala experta, animum habeo pronum ad succurrendum aliis, qui fortuna adversa jactantur. *disco*, teneo, novi.—632 *Simul divum templis indicit honorem.* Si de supplicatione diis propter felicem Æneæ hospitis adventum decreta cum Serv. et aliis intelligimus, a more antiqui sæculi recedere dicendus est poëta et deflectere ad suæ ætatis vitam. Nam, ut ex toto Homero satis constat, heroicis temporibus, hospitis adventu in domo statim sacrum fit, cæditur victima, et ex ea epulo, sacro hospes excipitur.—634 *Horrentia* setis seu pilis, et *terga suum* pro suibus. In toto loco ante oculos poëta habuit Odyss. θ, 59. sqq.—636 *Munera lætitiamque dii,* h. diei: ut tauri, sues, ovesque cum agnis sint munera, quibus diem tam faustum hilariter exigant. Sunt ταξεινήϊα, munera hospitalia. Vulgo erat *m. lætitiamque dei,* vinum lætificum; at sic lyrica audacia dictum videtur: *lætitia dei;* ferrem *lætitiam Bacchi.* Et aliter dicitur γάνος βοτρύων, ἀμπέλου; aliter etiam infra: *Adsit lætitiæ Bacchus dator;* v. 731: ex quo Silius

At domus interior regali splendida luxu
Instruitur, mediisque parant convivia tectis:
Arte laboratæ vestes ostroque superbo,
Ingens argentum mensis, cælataque in auro
Fortia facta patrum, series longissima rerum,
Per tot ducta viros antiqua ab origine gentis.
Æneas (neque enim patrius consistere mentem
Passus amor) rapidum ad naves præmittit Achaten,
Ascanio ferat hæc, ipsumque ad mœnia ducat.
Omnis in Ascanio cari stat cura parentis.
Munera præterea, Iliacis erepta ruinis,
Ferre jubet, pallam signis auroque rigentem,
Et circumtextum croceo velamen acantho,
Ornatus Argivæ Helenæ; quos illa Mycenis,
Pergama quum peteret inconcessosque Hymenæos,
Extulerat, matris Ledæ mirabile donum:
Præterea sceptrum, Ilione quod gesserat olim,

Bacchi dona duxisse videtur.—637 Jam Catullus dixerat LXIV, 46 — *quacunque opulenta recessit Regia—Tota domus gaudet regali splendida gaza.* cf. reliqua. — *luxu* præclare pro apparatu regali. — 639 Brevitatis, utpote in narratione, et poëticæ elegantiæ studium omissionem verbi peperit: *sunt*, vel *instruuntur*. — intellige autem vestes, stragulas purpureas magna arte textas. *Ostrum superbum* splendidum; inf. 697. et 700. *aulæa superba* et *ostrum stratum.*—640 Vasa magna argentea, et aurea cælata majorum Didonis (cf. Not. ad. III, 466. *W.*) *Cælata*, opere anaglypho, seu exstantibus figuris; quæ constans vocis est notio.—*series rerum ducta*, deducta; non autem de opere e metallo conflato, at *duci* solet dici alias.

645 Affectus paternus bene a poëta exhibitus; tum generosum Æneæ studium benevolentia reginæ provocatum. *amor non passus est mentem consistere;* ergo eum agitavit, permovit, ut filio nuntiari juberet fortunæ vices secundas, eumque arcesseret. *ferat*, nuntiet omnia hæc, quæ accidissent. In versu seq. *stat* pro *est*, vulgari verbo. *cari patris*, φίλου πατρὸς, h. l. pro amantis. — 647 — 656 Apud Homerum munera fere ξεινήϊα hospitibus advenis dantur ab iis, qui excipiunt. Hoc loco jubet Æneas apportare Achatem e navibus, quæ Didoni donet.—*palla signis auroque rigens*, intextis remum vel hominum formis ex auro. Laudant Pindari Isthm. VI, 58. 59.—Οἰνοδόκον φιάλαν χρυσῷ πεφρικυῖαν; quod illustraret *pateram aureis signis horrentem*, h. e. asperam signis exstantibus. At h. l. *rigent vestes* plenæ ac densæ auro, quo pertextæ et effictæ sunt in tela figuræ, Æn. XI, 72. *Tunc geminas vestes auroque ostroque rigentes Extulit Æneas: quas Dido — tenui telas discreverat auro. rigentes togas* ex nostro duxit Claud. I, 205.—*circumtextum velamen acantho*, prætextum acanthi foliis, vestis oram ambientibus. De *acantho*, sativo, *branca ursina*, vel capitulorum in columnis ornatu nobili herba, v. ad Ecl. III, 45, ubi in poculis ansæ acantho circumlitæ, ut apud Ovid. Met. XIV, 701. crateris os. *croceum*, quod ejus genus est; nam vulgare est flore albo. Calpurnius Ecl. IV, 68. *rutilum* dixit, ubi Tityrum *cantantem rutilo spargebat acantho Nais.* Et similiter puto *Sidonium* Statius in loco ex nostro expresso III Silv. I, 37, 38. *Hic tibi* (Hercules) *Sidonio celsum pulvinar acantho* (h. e. cui intextus ex purpura acanthus) *Texitur et signis crescit torus asper eburnis.* Tum *velamen* seu omnino peplus, vestis, seu expressum est τὸ κρήδεμνον, quo caput velari, et, si complicaretur, frons religari poterat. Homerico vero more v. 650—652 commendatur *velamen* illud ex eo, quod in mundo Helenæ fuerat. Abstulerat autem cum Helena (Ἀργείην Ἑλένην latiore sensu, etsi Spartanam jam Homerus appellaverat) Paris multas vestes et ornamenta, κειμήλια, quæ ipsa cum Helena repetebant Achivi, v. Il. γ, 70. et al. — 653 Habes *sceptrum*, h.

Maxima natarum Priami, colloque monile
Baccatum, et duplicem gemmis auroque coronam.
Hæc celerans, iter ad naves tendebat Achates.
At Cytherea novas artes, nova pectore versat
Consilia, ut faciem mutatus et ora Cupido
Pro dulci Ascanio veniat, donisque furentem
Incendat reginam, atque ossibus implicet ignem.
Quippe domum timet ambiguam, Tyriosque bilingues;
Urit atrox Juno, et sub noctem cura recursat.
Ergo his aligerum dictis affatur Amorem:
Nate, meæ vires, mea magna potentia solus,
Nate, patris summi qui tela Typhoïa temnis,
Ad te confugio, et supplex tua numina posco.
Frater ut Æneas pelago tuus omnia circum
Litora jactetur odiis Junonis iniquæ,

e. hastam vel scipionem, insigne puellæ regiæ, ut omnino hominum genere vel honore insignium. Sic apud Eurip. Troad. 150. *Ilione* vid Hygin. fab. 109. — 655 Coronam intelligo duplici materia, h. e. diadema, nam de eo agitur, aureum, gemmis distinctum, quo in monumentis antiquioribus sæpe deas ornatas videas. Ov. Met. XIII, 704. *Dant pateram, claramque auro gemmisque coronam.* neque aliter dictum, quam ad Virgilii imitationem (sententia tamen ex Homero expressa Il. χ, Κρήδεμνόν θ', ὅ ῥα etc.) apud Valer. Fl. VIII, 235, ubi Venus Medeam ornat: *ipsa suam duplicem Cytherea coronam Donat*; nam ipse Flaccus sese interpretans subjicit: *et arsuras alia cum virgine gemmas*; et paullo antecesserat similis forma: *ipsa suas illi croceo subtemine vestes Induit.*

657 sqq. Viderunt jam Germanus et Ursinus, in toto Veneris artificio et machinatione Virgilium ante oculos habuisse Apollonium, cujus cf. lib. III, 7. sqq.: inpr. 25. sq.: 112. sqq. Venus, Æneæ timens, ne Junonis fraude Didonis et Pœnorum voluntas in Trojanos mutetur, reginam ejus amore inflammat; eodem metu impulsa mox in nuptias consentit inf. IV, 107. sqq. — 659. 660 *Donis furentem* vix, nisi dure admodum, dicas; quamvis v. 713. *Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo.* Melius *ut donis incendat reginam furentem*, amore inter hæc ipsa actam, aut, ita ut amore furat, insaniat. Sic et alibi ut IV, 22. *animumque labantem impulit*, ut labaret—*ossibus implicet ignem*, exquisitiore forma, quam *ossa implicet igni*, h. e. ipsis ossibus ac medullis, ut de amore loqui mos est, flammas inserat, immittat, insinuet. (Ad constructionem *ossibus implicare ignem*, Æn. VII, 355., conf. Cic. de Divin. I, 36. *Dii vim suam naturis hominum implicant*, h. e. penitus immittunt. Eodem sensu dici: *osse implicare igne* me fugit. *W.*) — 661. 662 *domum ambiguam* puto pro stirpe, gente Didonis dictam, et ad fraudulentum Pygmalionis ingenium respici. Locus Æn. IV, 96. 97. aliter se habet. Convenit populi ingenium, notatum verbis *Tyriosque bilingues*, h. e. fallaces. *Urit Juno atrox*, infesta; cogitatio de Junonis in Æneam odiis et consiliis eam cruciat. *sub noctem:* vesperi hæc gerentur. v. inf. 726. Narratum autem de dea secundum morem humanum; nocte quippe ingruente curæ ac sollicitudines recrudescunt. 664—666 *Meæ vires, mea potentia*, splendide pro: per quem ego valeo et potens sum. Petiere hinc alii, ut Statius I Silv. 2, 137. *tu, mea summa potestas*; adde Ovid. V, Met. 365. Paullo aliter filii patrum σθένος robur dicuntur; unde et Tragici, v. c. Eurip. Troad. 570. Astyanax Ἕκτορος ἶνις. Amor Jovis fulmina frangens aut calcans elegans poëtarum et artificum veterum lusus, suavi cum varietate expressus passim occurrit in gemmis. v. c. Mus. Flor. T. II, t. 16, 1.—*tela Typhoïa*, (Τυφώϊα, alias Τυφώεια) quibus Jupiter usus est in Typhœum— *tua numina posco*, tuam opem et auxilium imploro, quod per *potentiam* et *numen* declarat. — 667 — 672 *Nota tibi* sunt, ut Græci, pro: notum tibi est, quemadmodum Æneas fr. *H.* Talia nec pedestres e serioribus scriptoribus repudiarunt. Plin. Paneg. c. 54. *An* prona parvaque *sunt ad æmulandum, quod nemo*

Nota tibi, et nostro doluisti sæpe dolore.
Hunc Phœnissa tenet Dido, blandisque moratur
Vocibus ; et vereor, quo se Junonia vertant
Hospitia ; haud tanto cessabit cardine rerum.
Quo circa capere ante dolis et cingere flamma
Reginam meditor, ne quo se numine mutet :
Sed magno Æneæ mecum teneatur amore.
Qua facere id possis, nostram nunc accipe mentem :
Regius accitu cari genitoris ad urbem
Sidoniam puer ire parat, mea maxima cura ;
Dona ferens, pelago et flammis restantia Trojæ.
Hunc ego, sopitum somno, super alta Cythera
Aut super Idalium sacrata sede recondam,
Ne qua scire dolos, mediusve occurrere possit.
Tu faciem illius noctem non amplius unam
Falle dolo, et notos pueri puer indue vultus,
Ut, quum te gremio accipiet lætissima Dido
Regales inter mensas laticemque Lyæum,
Quum dabit amplexus atque oscula dulcia figet,
Occultum inspires ignem, fallasque veneno.
Paret Amor dictis caræ genitricis, et alas

incolumitatem turpitudine rependit? W.—Magna autem cum arte et cum dilectu singula orationis membra sunt efficta; ut illud : *frater tuus.*—670 Adumbratum putant ex notis verss. Odyss. α, 55—58. ubi Ulysses similiter a Calypso retinetur.—671. 672 Sollicita est Venus et metuit, ne hospitium hoc Æneæ in Junonia urbe ad ejus exitium vertat (cf. IV, 96. etc.) Junonis in Æneam odiis. *tanto cardine rerum,* in articulo, ἀκμῇ, in tanto rerum momento, dum res summa agitur, an Trojani ab Italia fatalique regno averti possint, illa, sc. Juno, *non cessabit,* sed novas adversus Æneam machinas parabit, quibus eum perdat.—673 *Cingere flamma;* ut X, 119. *mœnia cingere flammis.* Sic *flamma involvere, circumdare.* h. l. amore, ut *amore irretiti, illaqueati* tenentur. *ne quo se numine mutet :* ne Junonis machinatione aliqua animus ejus mutetur.—675 *mecum:* pariter atque ego; amet Æneam, quem ego amo, tueor, etsi aliter, et tamquam mater. cf. Not. ad. Ecl. II, 12. *H. qua,* h. e. qua ratione, ut IV, 115. plene dicitur. cf. Val. Fl. I, 701. Et Ecl. IX, 14. *quacunque* eadem illipsi usurpatur.—*accitu.* Frequentes ejusmodi ablativi apud Tacitum. vid. Hist. I, 9. *missu Galbæ A. Vitellius aderat.* et 43. Add. Ann. II, 43. *W.*—677 *Ascanius* designatur per *regium puerum,* quatenus *rex Æneas* sæpe dictus; *maxima cura,* h. e. amor, carus Veneri.—679 Conf. 647.—680—688 *Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera* inf. lib. X, 86. Cythera, τὰ Κύθηρα, insula ipsa, Laconicæ objecta, h. l. *alta,* utpote insula, vel quatenus montosa est. Et *Idalium,* τὸ Ἰδάλιον ὄρος est mons in Cypro, ut 692. *in altos Idaliæ lucos;* etsi et ipsa urbs *Idalia,* Ἰδαλία χώρα, appellata est *Idalium,* unde *Venus Idalia* dicta. Sed *super Cythera* est pro super, in Cytheris : in templo super monte Cytherorum vel Cypri. *sacrata sede,* ἐν τεμένει, in templo. Sic Erechtheus abditus erat in Minervæ templo Athenis Il. β, 549. et Phaëthon in templo Veneris apud Hesiod. Theog. 990. Similis fabulà fuit de Cinyra: cf. Pindar. P. II, 27. *ne qua,* ratione ac via, *scire* pro rescire dictum. *medius occurrere,* in medio negotio: sup. 348. *Quos inter medius venit furor,* h. l. de eo, qui impedimentum affert.—*faciem falle,* mentire, simula, falsam exhibe. *facies* pro toto corpore et habitu. cf. v. 658. *notos vultus,* ex more poëtarum, pro vultu proprio.—*laticem Lyæum* pro vulgari: latex Lyæi. Sed poëtarum more pro derivato adjectivo *latex Lyæius,* quod vix usus feret, ponitur. *inspires ignem,* pro accendas, nonne paulo durius hoc? et jungitur etiam nova rei imago : *fallasque veneno,* h. e. per fraudem

Exuit, et gressu gaudens incedit Iuli.
At Venus Ascanio placidam per membra quietem
Irrigat, et fotum gremio dea tollit in altos
Idaliæ lucos, ubi mollis amaracus illum
Floribus et dulci aspirans complectitur umbra.
Jamque ibat dicto parens et dona Cupido
Regia portabat Tyriis, duce lætus Achate.
  Quum venit, aulæis jam se regina superbis
Aurea composuit sponda, mediamque locavit.
Jam pater Æneas, et jam Trojana juventus
Conveniunt, stratoque super discumbitur ostro.
Dant famuli manibus lymphas, Cereremque canistris
Expediunt, tonsisque ferunt mantelia villis.
Quinquaginta intus famulæ, quibus ordine longo
Cura penum struere, et flammis adolere Penates:

venenum ei instilles. Quod autem hoc ita adstruit poeta, ut Didonem inter convivii hilaritatem, quæ animum relaxat, amore inflammet, naturæ humanæ convenienter comminiscitur.—690 Suaviter pro: formam Ascanii induit.—691 *Gaudens* adjectum ut alias, *lætus.* vid. 696. —*quietem irrigat* dicitur, ut *somnum infundere,* et vulgatiore ratione, *perfundere somno, irrigare membra quiete.* habet ab antiquioribus poëtis, Lucretio et Furio Antiate ap. Macrob. VI, 1.; qui duxere ex Homerico ἐπὶ γλυκὺν ὕπνον ἔχευεν. περὶ δ' ἀμβρόσιος κέχυθ' ὕπνος. Nata autem loquendi forma ex notione humoris primum *nocti,* tum *somno* adjuncta; unde ὑγρὸς ὕπνος. Ex eo artificum ratio ducta, quod Somnus cornu defundit quietem vel somnia. (Hæc aliena. Constructio vocis *irrigare,* de cujus significatu ad Geo. IV, 115. agitur, est eadem ac verborum *diffundere per, didere per.* W.) *fotum gremio* ornatius quam *positum:* cf. 718. *interdum gremio fovet. amaracus,* sampsuchum vel *majorana,* quæ inter coronarias est. v. Plin. XXI. 11. s. 35. 39.—*in Cypro laudatissimum et odoratissimum* ibid. c. 22. s. 93.; et ut *umbram* h. l. efficiat, luxuriantius ibi nasci debet. Suaviter autem singula in v. 693. 694. *complectitur aspirans,* adhalando odores, ἠδύπνους. 695. 696 *Duce lætus Achate,* ornate pro habens ducem.—697. 698 *Aulæa* sunt vestes stragulæ, *spondæ* et toro injectæ. Sic erant *vestes arte laboratæ et ostro,* sup. vs. 639 Alia sunt aulæa Ge. III, 25.—*se composuit* pulchre pro consedit.—*sponda aurea* jungendum, ne *sponda* unde sit posita. Dicta sponda exquisitius quam lectus.—*mediamque locavit,* in triclinio.

700 Postquam Dido consederat: discumbunt locis suis Trojani; instruuntur mensæ epulis; tum 707. etiam Pœni ad mensas accumbunt. Interea apportantur munera Æneæ 709.; et Dido a falso Ascanio amore Æneæ accenditur.—722. *Strato ostro,* super toro purpurea veste, stragula, strato. cf. 639.—701. 702 *Post discubitum* hoc loco (etsi non semper, quod Intpp. volunt, ita veterum mos ferebat. v. Od. δ, 52. sq.: η, 172.) aqua affertur ad manus lavandas; afferuntur ad eas tergendas (non ad mensas integendas, ut quidam commentantur: hoc enim ut ne opus esset, mensas cum ipsis ferculis tolli mos erat) χειρόμακτρα levia ac mollia (v. Not. ad Georg. IV, 377. *tonsisque ferunt mantelia villis*); simulque instruitur mensa pane e canistris depromto et apposito. Apud Homerum panis (quippe crustæ vel placentæ nostræ similior) in canistris apponitur, ut Od. α, 147. et al.; quod pressius sequitur noster Æn. VIII, 180. 181.—703. 704 In interiore ædium parte erant feminæ, quæ panem canistris struerent, ut circumferretur et distribueretur convivis: quod vs. 701. *Cererem canistris expediunt.* Apud Gellium IV, i. *struere penum* est instruere et adornare edulia ac cibos.—*longo ordine,* quoniam L. numero, (respexisse poëta putatur Od. η, 103. sq. de Alcinoi regia, cujus convivium expressit in sqq. ex Od. θ, 57. sq.)—*et flammis adolere Penates,* h. e. flammas in Penatibus; *Penates* autem dicti aut pro foco, aut pro penetrali, sive omnino pro domo; VII, 71. *castis adolet dum altaria tædis* pro tædas in altari, exquisitiore ratione, ut passim alibi *adolere focos, aras,* et alia; et Ge. IV. 379. *adolescunt aræ ignibus,* ar-

Centum aliæ, totidemque pares ætate ministri,
Qui dapibus mensas onerant, et pocula ponunt.
Nec non et Tyrii per limina læta frequentes
Convenere, toris jussi discumbere pictis.
Mirantur dona Æneæ, mirantur Iulum,
Flagrantesque dei vultus, simulataque verba,
Pallamque, et pictum croceo velamen acantho.
Præcipue infelix, pesti devota futuræ,
Expleri mentem nequit, ardescitque tuendo
Phœnissa, et pariter puero donisque movetur.
Ille ubi complexu Æneæ colloque pependit,
Et magnum falsi implevit genitoris amorem,
Reginam petit. Hæc oculis, hæc pectore toto
Hæret; et interdum gremio fovet inscia Dido,
Insidat quantus miseræ deus. At memor ille
Matris Acidaliæ paullatim abolere Sychæum
Incipit, et vivo tentat prævertere amore
Jam pridem resides animos desuetaque corda.
   Postquam prima quies epulis, mensæque remotæ,

dent ignes in aris. Statius totum h. l. expressit, sed, ut solet, ad fastidium usque appositis singulis rerum momentis, I Theb. 512. sqq., ubi—*adolere focos, epulasque recentes Instaurare jubet.* *Adolere focos*, quamquam sententia ambigua, etiam expressit Silius XI, 276., qui locus ex nostro est adumbratus. De voce *adolere* explicanda vid. Not. ad Ecl. VIII, 65.—705. 706 Ducentis aliis ministerium dapum et vini apponendi mandatum. *pares ætate*, int. juvenes, pueros, ex more. Valer. Fl. II, 653. loco hinc expresso: *centumque pares* primæva *ministri Corpora.* Cibus apud Homer. statim ab initio apponitur; vina in poculis circumferuntur a pueris; majores calices ad libationem faciendam ad finem cœnæ; ut et hic inf. 723.—707. 708. *Per limina læta*, in domum. Mox *tori picti* sunt vestes stragulæ, cf. IV, 206. (Participium *jussi disc.* vide an cum verbo *mirantur* melius jungatur. *W.*)—710 *Flagrantes dei vultus.* Arbitror *oculos fulgentes* indicari, utpote Amoris: sæpe ap. Ovidium *igne, ignis fulgore, micantes*, item *flagrantes oculi, flagrantia lumina amantum.* Mox *pictum* int. h. l. *circumtextum*, ex 649. —712—714 *Pesti devota futuræ*, δεινῶς pro amori exitiabili destinata, eo amore jam contacta. (Add. IV, 90. *peste teneri*, amore pestifero, exitioso. *W.*) Vis poëtica mox in eo, quod *mentem* addit, et quod *ardescit* illa, et quod *tuendo* pro intuendo dicitur. *Movetur* cum dilectu plus quam *delectatur, tenetur.*—716 Ruit primum puer in amplexum patris, inde ad reginam procedit. Desiderium patris ex absentia dixit *amorem magnum*, quem explevit, satiavit amplexu. 717. sq. *Hæret* in puero—*gremio fovet*, tenet, noli ex nostro sedendi more æstimare; nam Iulus jam tum pubes fuit, si quidem ante septem annos patris ductu e Troja egressus est. Sed accumbentium situs animo repræsentandus est; ex quo Iulus applicare se gremio reginæ potuit. cf. IV, 84. *miseræ* pro sibi, quanta cum vi! et ex poëtæ cogitatione egregie est insertum: inscia *Dido, Insidat quantus miseræ deus.* *Acidalia*, Venus ad Acidalio fonte, qui est in Orchomeno, Bœotiæ civitate, in quo se Gratiæ lavant, quas Veneri constat esse sacratas. *Serv.*—*abolere Sychæum*, h. e. Sychæi memoriam, desiderium, amorem—*prævertere* exquisite pro simplici; occupare amore. Nam quod occupamus, in eo simul prævertimus alios, ne occupent. (*præv.* antequam a Junone capiantur, impellere. *W.*) *amore vivo*, ut *flamma viva*; opp. *resides animi*, animus ad amandum iners et qui desuevit amare. *Amor* autem *puber* h. l. ut in vet. signis apud Winckelm. *G. d. K.* p. 233.

723 Epulis peractis, fit libatio, delectat cantus citharœdi, seruntur sermones; Æneas exoratur, ut fata sua exponat. *Postquam prima quies epulis*, h. e. cum

Crateras magnos statuunt, et vina coronant.
Fit strepitus tectis, vocemque per ampla volutant
Atria; dependent lychni laquearibus aureis
Incensi, et noctem flammis funalia vincunt.
Hic regina gravem gemmis auroque poposcit
Implevitque mero pateram, quam Belus, et omnes
A Belo soliti; tum facta silentia tectis:
Jupiter, hospitibus nam te dare jura loquuntur,
Hunc lætum Tyriisque diem Trojaque profectis
Esse velis, nostrosque hujus meminisse minores.
Adsit lætitiæ Bacchus dator, et bona Juno.
Et vos, o, cœtum, Tyrii celebrate faventes.

primum epulandi finis est factus. Nam *libatio* ad finem cœnæ fiebat, v. ad v. 705. VIII. 184. et 273. 279. 280. cf. sup. ad v. 216.—724. cf. Il. α, 469. 470. Meminisse autem necesse est ex Homero, statui ad cœnam majora vasa, crateras, et minoribus poculis ex iis hausta vina distribui inter singulos convivas, apud Homerum quidem per præconem ad singulos convivas accedentem, v. c. Od. θ. in Alcinoi convivio, quod Virgilius respexit. Sedebant enim convivæ in soliis parietem ambientibus, et unicuique apponebatur mensa cum cibo. Jam *vina coronant*, quo sensu a poëta dictum sit, dubitari potest. Si ad Homeri locum, unde reliqua petita sunt, respiciendum est, tum, si κρητῆρας ἐπεστέψαντο ποτοῖο expressum est, aliter quam de impletis usque ad ora poculis intelligi nequit. Sic Iliad. θ, 232, ubi de copia cibi potusque: πίνοντες κρητῆρας ἐπιστεφέας οἴνοιο. *Vina* tum dicta sunt pro poculis, quorum oram ambit, στέφει, vinum largiter infusum. Alia interpretatio est minus recondita, ut pocula sint coronata, sertis impositis. De his corollis cogitare heroici temporis mos non patitur, cf. Athen. I, 15. De sequiore vero ævo non dubitatur, ut Georg. II, 528. *Socii cratera coronant.* Hoc si tenemus, dicendum, Maronem maluisse morem sui temporis inferre, quam antiquum retinere; quod manifesto fecit lib. III, 525. *Tum pater Anchises magnum cratera corona Induit, implevitque mero.* (Unice vera est posterior interpretatio. Nam *vina coronare* pro crateras vini corollis cingere ad intelligendum est pronum et rectum; at *vina coronare* pro crateras vino ad oras usque implere nemo dicere potuit; nec favent verba Homerica κρητῆρας ἐπιστέφεσθαι οἴνοιο. Vid. et Vossium ad Ge. p. 454. *W.*)—725 Comparant illud: Μνηστῆρες δ' ὁμάδησαν ἀνὰ μέγαρα σκιόεντα, Odyss. α, 365. et alibi repetitum. Lectissimis verbis usus est noster, in primis *vocem volutant*, respectu ampli cœnaculi. —726 sq. Continuatam in multam noctem cœnam indicare vult poëta. Observa et hic summum ornatum verborumque dignitatem in re tenui. Non lucernas vel candelabra posuit, sed *lychnos, funalia*, h. e. funiculos cera illitos; h. e. faces. cf. Od. η, de regia Alcinoi, 100. sqq.—728—730 Hinc sua duxit Statius Theb. I, 539. sqq.—*soliti*, sc. mero implere, h. e. qua usi fuerant. A Belo autem Tyriorum regum stirpem ducere solebant Græci. v. Apollodor. II, 1. Ex nostro Silius I, 87. sq.—731—735 Preces inter libandum ad Jovem ξένιον, hospitalem, factæ.—*hospitibus te dare jura*, præesse, sub tutela eos habere; (non aliter usus loquendi fert, quatenus *dare jura* simpliciter est imperare. Dicerem esse *qui hospitibus illatas injurias ulcisceris*; sed, an *dare jura* pro jus reddere, ulcisci, dicatur, dubito).—Expressa autem illa Homerica Odyss. η, 179. sqq. Adde Odyss. ν, 50. sqq. et plur. al. loca. Illud *nam*, caussam interponens, Homericum esse satis constat. cf. Ernest. ad Odyss. μ, 320. *minores*, nepotes, sup. 532. *H.* Cum nocte res agatur, argutantur nonnulli in vocabulo *diem*, quasi dictum pro *tempore* noctis. Loquitur aperte Dido nostro more, et intelligendus est dies, cui noctis illa pars, qua cœnatum, annumerabatur. Cæs. B. G. IV, 29. *Eadem nocte accidit, ut esset luna plena, quæ dies maritimos æstus maximos in oceano efficere consuevit. W.*—*Bacchus lætitiæ dator*; Δῶρα Διωνύσου πολυγηθέος ap. Hesiod. Op. et D 614. *bona Juno*, propitia, χρηστὴ, ἀγαθή. Invocatur autem hic, ut patrium Tyriorum numen. De Baccho vid. IV, 58.—*cœtum*, convivium; et *celebrare* pro interesse.—736—740 *Laticum*,

Dixit, et in mensam laticum libavit honorem,
Primaque, libato, summo tenus attigit ore;
Tum Bitiæ dedit increpitans. Ille impiger hausit
Spumantem pateram, et pleno se proluit auro;
Post alii proceres. Cithara crinitus Iopas
Personat aurata, docuit quæ maximus Atlas.
Hic canit errantem lunam, solisque labores;
Unde hominum genus, et pecudes; unde imber et ignes;
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones;
Quid tantum oceano properent se tinguere soles
Hiberni, vel quæ tardis mora noctibus obstet.
Ingeminant plausu Tyrii, Troesque sequuntur.
Nec non et vario noctem sermone trahebat

laticis, *honorem*, h. e. vinum in deorum honorem ac cultum libatione effusum. (*Et latices* absolute de vino apud Val. Flac. I, 666. *Hac* (patera) *pelago libat latices. W.*)—*libato*, h. e. postquam libatum erat, vel libato laticum honore, alteri tradit vel tradi jubet poculum, unde primo loco gustaverat regina, ut et ille libatione facta biberet; quod is lætus lubensque facit. προὔπινεν illa et *dedit*, propinavit, iterum repletum præberi jussit, *increpitans*, simpl. adhortans, invitans, ut et ipse biberet; nil amplius. Sic et aliis in locis exponi potest.—*summo tenus attigit ore*, primis labiis degustavit.—*Bitias* Punicum nomen, quod et alibi occurrit.—*pleno auro se proluit*, poculum vini plenum hausit, quod tantum labris attigerat Dido; *proluere se*, gulam, dictum puta, ut *vino perfundi, madere, tingui*, de ebriis; quæ omnia notiora sunt. *Multa prolutus vappa* etiam Horat. I Serm. 5, 16.—740 Ad Homeri imitationem, in primis Od. θ, 62. sq. Heroicis temporibus semper ἀοιδὸς conviviis, quæ fere cum re divina erant conjuncta, aderat. conf. Quintil. I, 10, 10. *crinitus:* proprius is citharœdorum habitus, comam alere; fortasse Apollinis exemplo.—*personat*, canit cithara, ea, *quæ docuit*, cecinerat prior, Atlas. Sic poëtis *sonare*, et *docere*, διδάσκειν. Præclare et hoc ad rationes antiquissimorum temporum, quibus omnis philosophia naturæ qualicunque contemplatione continebatur, quod carminis argumentum ex cosmogonia et ex physicis petitum est. Quod autem Atlantem cantus magistrum facit, fabulam alicujus poëtæ Græci exquisitiorem redolet, uti illud, quod Ecl. VI, Silenus physica docet. Atlanti vulgo tributa siderum notitia ac sphæra inventa. cf. Intpp. Ovid. IV. Met 631. etc. Obss. ad Apollod. p. 271. Idem inter primos philosophos recensetur a Diogene Lært. in prooem.; quamquam hæc omnia ad solum astronomiæ studium referri possunt. Cum Iopas Tyrius, nunc Pœnus, citharœdus inducendus esset a poëta, acute Atlantem e vicinis Mauretaniæ montibus auctorem carminum, quæ cecinit, ei arcessivit. *maximus Atlas:* simpl. pro magnus, ut *maxima Juno.* Iterum Æn. VIII, 136. *maximus Atlas,—ætherios humero qui sustinet orbes*. 742—746 *Errantem lunam* pro *lunæ errores* seu cursus. *solis labores*, defectus eorumque caussas. cf. Georg. II, 478.—*imber et ignes*, h. e. fulgura, ex nubium afflictu—*Arcturus* stella posita in signo Bootæ, et *Hyades* stellæ in fronte Tauri. *geminique Triones* sunt Helice et Cynosura, Ursa major et minor, *teriones*, h. e. boves, dictæ (v. ad Georg. III, 381), quia ab antiquis hominibus sub boum, jugo junctorum, forma sidera hæc comprehensa fuisse videntur; unde iisdem, et interdum majori Ursæ soli, (ut Od. ε, 273), tributum nomen ἅμαξα, *plaustrum;* hinc *Bootes*, qui, Ursarum formis et nominibus subjectis, *Arctophylax* dici cœpit. Usus etiam tulit hoc, ut septem in altero horum *terionum*, Ursa majore, stellæ clarissimæ (conf. Cic. N. D. II, 41) *septentriones* appellarentur. De signis his v. Eratost. I. 2. 8. 14. Idem versus III, 516.—745. 746. Cur dierum spatia decrescant, et rursus increscant per diversas anni vices cf. Ge. II, 481.—747 Vulgare est: *ingeminare plausum;* tum *ingeminare* absolute dicitur: *ingeminat clamor, ingeminat plausus* sc. se. Denique et is, qui plausum edit, *ingeminat plausu. H.* Insolitus est usus verbi *ingeminare* pro se ingeminare, de personis usurpati. *plausu* quidem pro plaudentes ferri potest. *W.*—748 *Noctem sermone trahebat*

Infelix Dido, longumque bibebat amorem,
Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa;
Nunc, quibus Auroræ venisset filius armis,
Nunc, quales Diomedis equi, nunc, quantus Achilles.
Immo age, et a prima, dic, hospes, origine nobis
Insidias, inquit, Danaum, casusque tuorum,
Erroresque tuos. Nam te jam septima portat
Omnibus errantem terris et fluctibus æstas.

doctius quam alterum: *sermone terere noctem.*—*longum bibebat amorem,* imbibebat, quasi longo haustu. Metaphora per se frequens.—751 In armis Memnonis memorabile aliquid esse debuit; nam in altero membro: *Diomedis equi;* et jam sup. 489. *nigri Memnonis arma.* Ornate autem hæc: pro super Hectore, Memnone, Diomede et Achille.—753 *A prima origine,* excidium Trojæ a simulato inde Achivorum reditu equoque fabricato. Male alii post Servium: a raptu inde Helenæ.—755 Annorum numerum vel ex ipso Ænea vel ex Teucro scire potuit. cf. 619. sqq. Ceterum cum Æneæ narratione novus rerum ordo exsurgit, qui interquiescendi locum opportunum præbet.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER SECUNDUS.

ARGUMENTUM.

Didus voluntati morem gerens Æneas excidii Trojani seriem narrat. Ea est hujusmodi: Græci decimo belli Trojani anno, attritis jam viribus, virtutique diffidentes, ad dolum confugiunt; nocteque ea, quæ urbis incendium antecessit, fugam simulantes, circa Tenedum latitant, relicto in agro Trojano equo igneo tantæ magnitudinis, ut portis urbis recipi non posset, cujus utero lectissimum quemque procerum incluserant. Trojani partim fraude Sinonis impulsi, partim Laocoontis supplicio territi, diruta muri parte, inductum equum in arce statuunt 1—254. Nocte intempesta Græci, a Tenedo reversi, ab armatis, quos Sinon, reserato equi utero, emittit, cæsis custodibus portarum, recepti, urbem inva-

dunt—267. Æneas interim ab Hectore in somnis admonetur, ut sibi fuga consulat, deosque patrios incendio eripiat—297. Ille tamen honestam mortem turpi fugæ præferens, in arma ruit; atque satis feliciter primus quidem impetus succedit Trojanis, donec, Corœbi consilium secuti, sumtis hostium cæsorum armis, et a Græcis agniti, telis obruuntur—437. Interea Priami regia oppugnatur; Priamusque ipse a Pyrrho, Achillis filio, interficitur—558. Æneas, frustra tentatis omnibus, cum jam nihil spei reliquum esset, sacra Anchisæ patri committit, eoque in humeros suos sublato, assumtisque Ascanio filio et Creusa uxore, fugam arripit—725. Græci a tergo insequuntur. In eo tumultu Creusam uxorem amittit: cujus quærendæ caussa per totam urbem oberranti obvia fit uxoris umbra, virumque mortis suæ certiorem facit—794. Tum ad socios revertitur, quo jam magnus virorum mulierumque numerus confluxerunt, ejus auspicium, quocunque terrarum abducere vellet, sequi paratus.

Conticuere omnes, intentique ora tenebant.
Inde toro pater Æneas sic orsus ab alto:
Infandum, regina, jubes renovare dolorem,
Trojanas ut opes et lamentabile regnum
Eruerint Danai, quæque ipse miserrima vidi,
Et quorum pars magna fui. Quis talia fando

Hic et tertius liber episodium de Trojæ excidio Æneæque erroribus complectuntur; quod præclare poëta intexuit, quippe cum Æneæ fatis in primis conjunctum, et ad excitandam admirationem natura sua et magna rerum inter homines fama eximie aptum. Quod autem Æneæ partes narrantis tradidit, eo illud commodi assecutus est poëta, ut tota narratio majorem habeat auctoritatem, magisque miserationem faciat, cum ab eo exponantur res qui earum *pars magna* fuit ipse. Delectus vero rerum ita relictus erat poëtæ, ut proferre ea tantum liceret, quæ vel moverent in primis vel ornatum admitterent. Denique ipse audientium consessus post sollennes epulas, et Didus in Ænea hærentis vultus habet, quod legentis animum quodammodo alliciat. Noctem ipsam etiam, jam provectam, habere, quod mentem teneret, putabat Trappius. Est hic liber inter perfectissimas operis partes ipsius poëtæ judicio habitus; quippe quem cum quarto et sexto Augusto speciminis loco prælegerit. Quem autem ex antiquioribus poëtis ante oculos habuerit Virgilius in excidio Trojæ exponendo, disputatum est in majore editione, in Excursu ad hujus libri princ.; ubi suspicatus sum, eum Iliadem parvam cum Euripidis tragœdiis in primis esse secutum.

1 *Intenti ora tenebant*, ornate, erant intenti; habebant vultus et oculos intentos et conversos in Æneam. Mox—v. 2. *altus* tantum ornat. Et erant tricliniares lecti magnificentiæ caussa alti; accedebant pulvini.—3 Conf. Odyss. ι, 12. sqq. et η. 241. 242.; sed in Virgilio omnia ornatiora, ut v. 4. pro: *ut regnum Trojanum everterint Achivi, eruerint* et *Trojanas opes* dixit, et *regno* adjecit epitheton: *lamentabile,* quod lamentabile exitium habuit. Sententiam versus tertii elocutus est suo more Statius. Theb. V, 28. sqq.—6 sq. Reluctatur Æneas, narrationemque principio deprecatur; nimium enim sibi animum iri commotum harum calamitatum recordatione; quas ne Achivos quidem, cladis auctores, sine lacrimis narraturos esse; noctem præterea extremam (cf. Od. λ, 328. sqq.) vix longam narrationem ferre.—*quorum pars magna fui*, quarum calamitatum magna pars me ipsum attigit, ad me spectat. *Myrmidones* et *Dolopes* ad Achillem et Neoptolemum ejus f. spectant. v. Il. β, 684. cf. inf. 29. *durus* autem Ulysses; ut

Myrmidonum, Dolopumve, aut duri miles Ulixi,
Temperet a lacrimis! Et jam nox humida cœlo
Præcipitat, suadentque cadentia sidera somnos.
Sed, si tantus amor casus cognoscere nostros,
Et breviter Trojæ supremum audire laborem,
Quamquam animus meminisse horret, luctuque refugit,
Incipiam. Fracti bello, fatisque repulsi
Ductores Danaum, tot jam labentibus annis,
Instar montis equum divina Palladis arte
Ædificant, sectaque intexunt abiete costas.
Votum pro reditu simulant; ea fama vagatur.
Huc delecta virum sortiti corpora furtim
Includent cæco lateri, penitusque cavernas
Ingentes uterumque armato milite complent.
Est in conspectu Tenedos, notissima fama
Insula, dives opum, Priami dum regna manebant;
Nunc tantum sinus et statio male fida carinis:
Huc se provecti deserto in litore condunt.

sævus III, 273. (melius h. l. quam *patiens*). *H. miles Ulixi*, h. e. militum Ulyssis; nam compluribus aliis præter Ithacenses populis imperabat. cf. Hom. Il. β, 631—35. *W.* Mirum est, quod hoc de Achemenide (vide lib. III, 614) accepisse Asinium Pollionem, memorant Servius et Pomponius. Imitatus h. l. Silius II, 650. sqq.—8. 9 Nox descendit in oceanum, quasi cursu per cœli orbem medium facto. Inde et sidera *cadunt* pro occidunt. conf. IV, 81. *Suadent sidera cadentia somnos* elegantius, quam, invitant ad somnum.—11 *supremum laborem*, cladem, ipsum urbis excidium.—Mox *refugit* exquisite, ad formam aoristi pro præsente. Locum expressere alii, v. c. Seneca Agam. 417. sqq. (ubi verbum *refugit cum* infinitivo *loqui* pariter construitur, ut h. l. *animus refugit cum* infinitivo *meminisse*. *W.*)

13 *Fatis repulsi:* quoniam fatale erat, non nisi post novem annos Trojam capi; v. Il. β, 328. 9.—15. *Instar montis*, ad montis magnitudinem; breviter magnam imaginem rei animo objecit, statim ab initio. (*Instar montium educatæ Pyramidis.* Tac. Ann. II, 61. *W.*) *Palladis arte*, ὑποθημοσύνῃσι.—τὸν Ἐπειὸς ἐποίησεν σὺν Ἀθήνῃ. Od. θ. 493, *intexunt costas abiete secta*, h. e. trabibus abiegnis, tantum ad declarationem ulteriorem vocis *ædificant* spectat. *intexunt* simpl. est *texunt*, construunt.—17 Sparserant famam, equum hunc Palladi esse positum, votis pro reditu susceptis. Hoc, ut poëta, extulit. Servius *votum* pro participio habet, id est vovisse pro reditu. Ibidem: *Accius in Deiphobo inscriptum dicit: Minervæ donum armipotenti Danai abeuntes dicant.* cf. Hygin. f. 108. et ibi Not. Quod hic ex voto equus dicatus dicitur, non repugnat iis, qui ad Palladem placandam exstructum dicunt, Quint. XII, 38. 379. In id etiam consentit Virgil. infra v. 162. sqq.—18—20 Ductores Danaum *sortiti*, sortitione facta, *includunt huc cæco lateri*, h. e. in latus, h. e. corpus equi occultum, in quo occulti latere poterant, *delecta virorum corpora* exquisite pro *viros delectos;* hoc idem declarative exornavit in iis, quæ subjicit: *penitusque—complent.* Ornata omnia pro: equo huic includunt delectos viros. Fuerunt autem Ulyssis præcipuæ ea in re partes. vid. Odyss θ, 494. ὃν ποτ' ἐς ἀκρόπολιν δόλον ἤγαγε δῖος Ὀδυσσεὺς, *duxit*, h. e. *fecit, ut duceretur in arcem.* Et sic ceteri, ut Quintus XII, 22. sqq., apud quem Calchas vates primus fraudis auctor est, modum et rationem fraudis Ulysse subjiciente; at ap. Tryphod. 44. sqq. Helenus Troja profugus.

21—23 *Tenedos* insula, olim *Leucophrys*, agro Trojano prætenta, XL stadiis a continente abest. *dives opum* propter incolarum divitias. Nunc tantum *sinus et statio*, h. e. ea vastities in insula facta, ut illa hoc uno nota sit, quod *naves* tempestate jactatæ in litorem recessu, quem *sinum* appellat,

Nos abiisse rati, et vento petiisse Mycenas.
Ergo omnis longo solvit se Teucria luctu.
Panduntur portæ ; juvat ire, et Dorica castra
Desertosque videre locos litusque relictum.
Hic Dolopum manus, hic sævus tendebat Achilles ;
Classibus hic locus, hic acie certare solebant.
Pars stupet innuptæ donum exitiale Minervæ,
Et molem mirantur equi : primusque Thymœtes
Duci intra muros hortatur, et arce locari,
Sive dolo, seu jam Trojæ sic fata ferebant.
At Capys, et quorum melior sententia menti,
Aut pelago Danaum insidias suspectaque dona
Præcipitare jubent, subjectisque urere flammis ;
Aut terebrare cavas uteri et tentare latebras.
Scinditur incertum studia in contraria vulgus.
  Primus ibi ante omnes, magna comitante caterva,
Laocöon ardens summa decurrit ab arce ;
Et procul : o miseri, quæ tanta insania, cives ?

stationem, etsi *parum tutam*, habent. Eodem mox spectat *desertum litus*, in quo condunt se Achivi.—25—30. *Mycenas* exquisitius quam Græciam. *vento*, vento secundo. (At *vento petere Mycenas* est omnino navibus advehi Mycenas. Similis compositio est apud Val. Fl. I, 391. *remo petere Colchos*. Add. Æn. IV, 381. *W.*) *omnis Teucria*, sc. gens, ait *Serv.*; aut *Teucria* terra, regio. Sunt utique omnes Trojani. Sic *Dardania*, v. c. 281., pro ipsis Teucris.—*solvit se luctu* exquisitius quam solvere, ponere, finire luctum, *solvere* autem de *luctu* dictum, quoniam dolor, tristitia, et mœror, congelare, contrahere, adstringere, vincire, dicuntur. *Dorica castra*. Habet hoc a serioribus poëtis. Homerus Achæos, Argivos vel Danaos memorat.—Porro observa poëticum ornatum v. 27. 28. pro, *castra deserta et relicta*. Homerus etiam hoc addit, castris ab ipsis Achivis fuisse ignem subjectum, Odyss. *θ*, 501. Sequitur id Quintus, Cal. XII. 337. et 30., Tryphiod. v. 138. 207. sqq. et ceteri.—*classibus*, h. e. navibus in terram subductis. cf. Fabrett. ad tab. Iliac. pag. 323.—*Dolopum* v. ad v. 7. Sequitur autem poëta eos, quos Eustathius memorat Dolopes Myrmidonibus Achillis accensos credidisse. v. Il. *ι*, 480.—*tendebat*, tentorium habebat ; militare verbum. Ceterum comparanda cum poëtæ verecundia Ovidii nimia abundantia Epist. I, 31. sqq. *Atque aliquis posita*, etc.—*innuptæ*, epitheton manifeste expressum ex Eurip. Troad. 538. *χάριν ἄζυγος πωλου* (h. e. *ἀγάμου, παρθένου*) : h. l. tantum ornat ; ad rem nihil facit. *donum Minervæ* h. l. quod oblatum, destinatum erat Minervæ. Sapientius autem Virgilius de equo consilia inire Trojanos facit, antequam in arcem deductus erat, quam apud Homerum deducto jam in arcem equo, Odyss. *θ*, 504. sqq., e quo loco pleraque hic expressa.—in *arce locari*, puta in templo Minervæ, tamquam manubias.—*H.* 35—39. Duas dicebant diversas sententias : alii, equum abolendum ; alii explorandum esse. Hinc disjunctio *Aut pelago —Aut terebrare*. Abolitionis plura sunt genera ; itaque prior sententia in duas divisa est partes. Qui abolendum censebant, præcipitari illum in mare vel comburi jubebant. Ex his duabus viis posterior a priori per particulam *ve* separanda fuisset pedestri scriptori ; poëtæ, singulas partes enumeranti, *copulis que, et*, ad connectendum uti licet ; ut Tibullus fecit El. I, IX, 49. *Illa velim rapida Vulcanus carmina flamma Torreat, et liquida deleat amnis aqua. W.*—*tentare* exquisite pro explorare equi cavitatem. *Vulgus scinditur in studia contraria*, in diversas partes ; additur ad ornatum : *incertum*.

40. De Laocöonte v. inf. 201. sqq. *primus ante omnes*, quia sequitur *magna comitante caterva*, quam turbam ille decursantem *ardens* ira antevertebat. *Arx*, *Πέργαμος ἄκρα*, unde prospectus erat versus

Creditis avectos hostes? aut ulla putatis
Dona carere dolis Danaum? sic notus Ulixes?
Aut hoc inclusi ligno occultantur Achivi,
Aut hæc in nostros fabricata est machina muros,
Inspectura domos, venturaque desuper urbi,
Aut aliquis latet error. Equo ne credite, Teucri;
Quidquid id est, timeo Danaos et dona ferentes.
Sic fatus, validis ingentem viribus hastam
In latus inque feri curvam compagibus alvum
Contorsit. Stetit illa tremens, uteroque recusso
Insonuere cavæ gemitumque dedere cavernæ.
Et, si fata deum, si mens non læva fuisset,
Impulerat ferro Argolicas fœdare latebras;
Trojaque nunc stares, Priamique arx alta maneres.
  Ecce, manus juvenem interea post terga revinctum
Pastores magno ad regem clamore trahebant
Dardanidæ, qui se ignotum venientibus ultro,
Hoc ipsum ut strueret, Trojamque aperiret Achivis,
Obtulerat, fidens animi, atque in utrumque paratus,
Seu versare dolos, seu certæ occumbere morti.
Undique visendi studio Trojana juventus
Circumfusa ruit, certantque illudere capto.
Accipe nunc Danaum insidias, et crimine ab uno

littus.—48 *error* pro fraude, exquisite.—49 habeo Danaos suspectos etiam, cum ultro offerunt dona.—50 f. *validis viribus* pro magna vi. In verbis *latus* et *alvus*, quæ in unum juncta, non est argutandum. Junguntur a poëtis synonyma sine omni subtilitate; tantum ut ejusdem rei notio oculis animoque obversetur vividius. Infra v. 231. *tergum* ponitur. In partium ac formarum generumque designatione indoles ac ratio orationis poëticæ summam libertatem fert. *ferum* exquisite dixit pro equo, ut docent Lexica, et viri docti ad Phædrum. *alvus curva compagibus*, h. e. ex compage lignorum curva facta.—*stetit tremens*, pro contremuit. *utero recusso*, repercusso. *cavernæ* doctius quam caverna, h. e. equus cavus, κοῖλον δόρυ, Od. θ, 507.—*gemitus* pro sonitu resultante.—54 sq. *Et impulerat.* Et sane impulisset Trojanos, effecisset, ut equi latera refringerent, puta, securi impacta, etc., et interiora aperirent. Enimvero, *Ecce manus juvenem*, etc.—*si fata deum non fuissent*, h. e. si non fatale fuisset (Αἶσα γὰρ ἦν etc. Od. θ, 511). *si mens læva*, stultitia Trojanorum, *non fuisset*, ut Ecl. I, 16. Fortasse tamen melius jungeris: *mens non læva*, h. e. sana; ut sit; si fatum et mens sana fuisset. *si fata fuissent* inf. v. 133. *Argolicas latebras*, equum, quo latebant Argivi.—*fœdare* exquisite pro lacerare, ut aliis in locis de vulnere, aut mutilato corpore, ut αἰσχύνειν, λωβᾶσθαι, et simpl. vulnerare, inf. III, 241. VII, 575, unde et cum ea voce jungitur II, 286.; h. l. diffringere et dissolvere machinæ compagem. Ad verbum omnia expressa apud Petron. c. 89. v. 20. sq.

57 De Sinone episodium. Eum *trahebant*, cum festinatione adducebant, ut VI, 753. *Conventus trahit in medios.*—59—62 Qui se iis ultro obtulerat. Reliqua amplificandi et ornandi studio adjecta—*hoc ipsum ut strueret*, sc. ut adduceretur ad regem *struere* voc. insidiarum et doli.—*fidens animi* exquisitius quam *animo*; et hoc pro vulgari: animo fidenti vel fidens, confidens.—*versare dolos*, ut consilia, curas, h. e. agitare, h. l., cum adjuncta notione, efficere, ad exitum perducere.—63. 64, *circumfusa ruit* ornate pro circumfunditur. *certant illudere capto*, h. e. certatim illudunt contumeliis afficiunt, αἰκίζουσιν.—65

Disce omnes.
Namque, ut conspectu in medio, turbatus, inermis
Constitit, atque oculis Phrygia agmina circumspexit:
Heu, quæ nunc tellus, inquit, quæ me æquora possunt
Accipere? aut quid jam misero mihi denique restat,
Cui neque apud Danaos usque locus, et super ipsi
Dardanidæ infensi pœnas cum sanguine poscunt?
Quo gemitu conversi animi, compressus et omnis
Impetus. Hortamur fari, quo sanguine cretus,
Quidve ferat; memoret, quæ sit fiducia capto.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
  Cuncta equidem tibi, Rex, fuerit quodcumque fatebor
Vera, inquit: neque me Argolica de gente negabo;
Hoc primum; nec, si miserum Fortuna Sinonem
Finxit, vanum etiam mendacemque improba finget.
Fando aliquod si forte tuas pervenit ad aures
Belidæ nomen Palamedis, et inclita fama
Gloria, quem falsa sub proditione Pelasgi,
Insontem, infando indicio, quia bella vetabat,
Demisere neci; nunc cassum lumine lugent;

Ab uno crimine disce omnes, exquisite pro vulgari *ex* unius scelere, et h. l. quidem fraude, ex uno exemplo, cognosce, quales, quam perfidi omnes Danai sint.—69 Quorsum confugiam? 71. 72. Et quem, tamquam hostem, insuper ipsi Trojani extremis afficient suppliciis. *pœnas cum sanguine*, h. e. vita ipsa, *poscunt*.—73 *Conversi*, h. l. mutati.—75 *quæ sit fiducia capto* pro, *ei*, num habeat, quod ad veniam impetrandam afferre possit. Similis oratio inf. III, 604. sq. —

77 Hæc Sinonis oratio eximia arte est composita, quod facile in singulis declarabit interpres, vel unus quisque sibi lector. A veris incipit dicere et in falsa desinit, ut bene Serv. Nota enim erant et confessa, quæ de Palamede et Ulyssis odiis narrat; verum etiam Calchantis responsum, sed a Tragicis fere ad Polyxenæ sacrificium in Achillis tumulo tractum. Præterea, ut animi audientium tanto magis capiantur, etiam miserationem movet; in primis v. 137. sqq, quos sine motu animi vix perlegas. Videtur hæc oratio, nisi ex tragœdia est ducta, tota Virgilio deberi. Sinonis autem, qui Æsimi filius perhibetur, historia variis modis a poëtis in primis tragicis exornata fuit. Ex iis sunt, quæ Servius ad v. 79. de genere ejus, ab Autolyco ducto, tradit; cf. ad Hygin. f. 108. *Cuncta vera*; narrabo vere, *fuerit quodcunque*, h. e. quidquid evenerit, mihique exinde acciderit. Bene Serv. id est, *quicunque me sequatur eventus. H.* Discant vel ex hoc loco tirones, formam futuri exacti, *fuerit*, quam relative semper poni contendunt grammaticarum auctores, sine ulla relatione usurpari. Ut alia exempla omittam, Cæsar B. G. dixit IV, 25. *Ego certe meum officium præstitero. W.*—79 *Hoc primum*, sc. fatebor. Sic junge. (Conf. 690. *Hoc tantum* sc. precor. *W.*) Reliqua ex Accio in Telepho sumta Macrobio teste Sat. VI, 1. *Nam si a me regnum Fortuna atque opes Eripere quivit, at virtutem non quiit.*

81—85 *Fando*, h. e. narrando, aliorum narratione; alias fama, *gloria inclita* adjecto *fama* ornatum est.—*Pelasgi* h. l. Achivi, seriorum Græcorum more. Nam Homerus nusquam ita. *infando indicio*, delatione—*bella vetabat*, dissuadebat bellum et oppugnationem Trojæ—*demittere neci* exquisite, ad similitudinem alterius formæ; *demittere Orco, umbris*, h. e. ad loca infera, ex Homerico: ψυχὰς Ἄϊδι προΐαψεν, *falsa sub proditione*, h. e. sub falso crimine proditionis, ut bene Serv.; nam literas ejus ad Priamum datas, sed a se fictas, protulerat Ulysses.—*cassum lumine*, privatum vita, antique et docte. *Palamedes* hic Nauplii f. *Belides* h. l., quoniam ejus avia

Illi me comitem, et consanguinitate propinquum,
Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.
Dum stabat regno incolumis, regumque vigebat
Consiliis, et nos aliquod nomenque decusque
Gessimus. Invidia postquam pellacis Ulixi
(Haud ignota loquor) superis concessit ab oris:
Afflictus vitam in tenebris luctuque trahebam,
Et casum insontis mecum indignabar amici.
Nec tacui demens, et me, fors si qua tulisset,
Si patrios unquam remeassem victor ad Argos,
Promisi ultorem; et verbis odia aspera movi.
Hinc mihi prima mali labes; hinc semper Ulixes
Criminibus terrere novis; hinc spargere voces
In vulgum ambiguas, et quærere conscius arma.
Nec requievit enim, donec Calchante ministro—
Sed quid ego hæc autem nequidquam ingrata revolvo?

Amymone, Danai filia, Beli neptis. Quæ ad h. l. illustrandum faciant, possunt fere ex Ovid. Met. XIII, 56—60 peti; nisi quod ibi alia odii caussa.—86 Sic Achilli Phœnix, Ajaci Telamonio Teucer comes (θεράπων, ἑταῖρος) datus esse legitur; et plures singulis heroibus additi memorantur. Versus 87. eximiæ artis. conf. inf. III, 614. sq. et copiosiorem locum Ovidii Met. III, 583—596. *H. et—prop.* cum etiam propinquus essem. Haud rara sunt loca, ubi *et*, pro *etiam*, participiis ita adjunctum, significat, alias rationes vel causas subesse, velut h. l. *paupertatem*, *tirocinium juvenis*. Præiverunt Græci similiter usurpando καὶ; Thucyd. I, 32. *Ut*, vero pro *et* de conjectura inferri, sensus vetat. *W. misit in arma*, h. e. ad bellum. Quod *pater pauper* est, ad amplificationem Homericæ similem pertinet; uti aliis in locis, quod *pater dives* est; neque in eo argutandum, *primis ab annis*, ab initio belli.—88. 89 *Dum stabat regno incolumis*, dum erat incolumis Palamedes. Sensus est; quamdiu ille erat incolumi inter Achivorum principes auctoritate; unde ille *vigebat*, valebat, in *regum consiliis*. *Stare* dicuntur, qui florent rebus prosperis, auctoritate, opibus; ut notum. (Adde; quique in statu suo manent. *sto et incolumis sum* dicunt fere pedestres scriptores, poetæ *sto incolumis* jungunt. *W.*) Summa autem Palamedis erat sapientiæ ac consilii in principum consessibus auctoritas; quippe σοφώτατος ἀνδρῶν, et multarum rerum, etiam litterarum, inventor clarissimus.—etiam ego propter Palamedis cognationem dignatione aliqua habitus fui. *aliquod nomen* ac *decus*, h. e. honorem, *gessimus*, habui.—90—93 *Pellax* Ulixes exquisitius quam *fallax*, qui in fraudem pellicit. Est Homer. πολύμητις· ποικιλομήτης. *Ulixi* antiqua flexione, fortasse ex *Ulixeus Ulixei*, etsi et *Herculi*, *Euripidi*, fuit. v. Charis. Institut. I, p. 107.—*superis ab oris*, e vita, ad loca infera. sup. 85. *Demisere neci*,—v. 92. 93 pulchri versus. *in tenebris*, inclusus domi, vitatis hominum conventibus.—96 *Promisi ultorem*, h. l. minatus sum ultionem, *verbis odia aspera movi* exquisite pro: Ulyssem exasperavi, exacerbavi.—97—99 *Prima mali labes* elegantius quam origo vel caussa. κακοῦ δ' ἄρα οἱ πέλεν ἀρχή, Il. λ, 604. Explicat Justinus XVII, 1. *Hæc* prima mali labes, *hoc* initium impendentis ruinæ *fuit*.—*Criminibus terrere novis*, eleganter pro: crimina nova proferre, criminationibus exagitare. —*et quærere conscius arma*. Varie hæc exponi possunt, nec dixerim, quid verius sit. *Arma* esse possunt consilia, quæ agitabat Ulysses ad depellendum imminens sibi a Sinone periculum; sic *conscius* sc. periculi imminentis. Possunt etiam *arma* esse fraudes et insidiæ, quas in Sinonem parabat, *conscius*, tacite intra se; aut *conscius* communicato scilicet cum aliis consilio, cujus illi conscii fierent. Hoc verum videtur, cum statim Calchantem consiliorum socium assumsisse dicatur. (*conscius* est conscius mali, ut *conscientia* sæpe in malam accipitur partem. Seneca Hipp. 495. de homine non scelerato *nec omnes conscius strepitus pavet*. *W.*) *Neque* sane (οὐ γὰρ enim) requievit. *Arma*

Quidve moror? Si omnes uno ordine habetis Achivos,
Idque audire sat est, jamdudum sumite pœnas.
Hoc Ithacus velit, et magno mercentur Atridæ.
Tum vero ardemus scitari et quærere caussas,
Ignari scelerum tantorum artisque Pelasgæ.
Prosequitur pavitans, et ficto pectore fatur.
Sæpe fugam Danai Troja cupiere relicta
Moliri, et longo fessi discedere bello.
Fecissentque utinam! Sæpe illos aspera ponti
Interclusit hiems, et terruit Auster euntes.
Præcipue, quum jam hic trabibus contextus acernis
Staret equus, toto sonuerunt æthere nimbi.
Suspensi Eurypylum scitatum oracula Phœbi
Mittimus; isque adytis hæc tristia dicta reportat:
Sanguine placastis ventos et virgine cæsa,
Quum primum Iliacas Danai venistis ad oras;
Sanguine quærendi reditus, animaque litandum
Argolica. Vulgi quæ vox ut venit ad aures,
Obstupuere animis, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor, cui fata parent, quem poscat Apollo.
Hic Ithacus vatem magno Calchanta tumultu
Protrahit in medios; quæ sint ea numina divum,
Flagitat. Et mihi jam multi crudele canebant
Artificis scelus, et taciti ventura videbant.

autem dicta de consiliis et insidiis fere, ut *machinæ*, μηχαναὶ et τεύχεα—102—104 *Uno ordine* pro vulgari: *uno loco*—*idque audire sat est.* Varie et hoc exponitur et exponi potest. Placet, *et si sat est audire id*, esse me unum ex Achivis. Mox *jamdudum* ita positum, ut possit per *quam primum* exponi, ut sæpe. (cf. Ge. I, 213. W.) Versus 104. illustratur ex Iliad. α, 255. Ἦ κεν γηθήσαι Πρίαμος, Πριάμοιό τε παῖδες, Ἄλλοι τε Τρῶες μέγα κεν κεχαροίατο θυμῷ, Ει—*Ithacus* pro Ithacensis audit Ulysses apud Juven. XIV, 286. *mugire Agamemnona credit Aut Ithacum.*—*mercentur* elegantius quam magno emant.—107 *Ficto pectore*, subdolo animo, h. e. subdole et fraudulenter.

108 *Moliri fugam* grave vocabulum pro parare, v. sup. I, 414.; et *fessi longo bello* eleganter adjectum vocabulo *discedere.*—111—113 *Terruit euntes*, ire volentes, ut Græci poëtæ verbis utuntur, deterruit, quo minus navigarent. *Trabes acernæ*, supra v. 16. ex *abiete.*—*contextus* (v. sup. v. 16) *staret*, esset; et *sonuerunt nimbi*, orti sunt turbines.—114.—119 *Suspensi*, solliciti, Serv., dubii, quid faceremus. *Eurypyli* plures; v. Burmann. ad Ovid. Met. XII, 357.; h. l. intelligendus is, qui fere apud Homerum occurrit, Evæmonis filius, ex Ormenio Thessaliæ copias ducens, v. Il. β, 734. sqq.—*virgine:* expetita victima Iphigenia, substituta tamen mox cerva. Sed, cum hæc fabula, post Homerum demum adscita, varie olim tractata fuerit, videntur etiam fuisse, qui Agamemnonis filiam vere immolatam traderent. Quod et Lucret. I, 85. sequitur: *Aulide quo pacto Triviai virginis aram Iphianassai turparunt sanguine fœde* etc.—*animaque litandum Argolica*, verba cum dilectu, ex religionum formula.—121 *Cui fata parent*, h. e. metuentium, cui fata parent hoc (cui hoc *fatis*, h. e. oraculo, destinatum sit), ut mactetur victima. Dictum uti: *quid fata parent*, et *in quem.* Mox *poscere* proprium de fatis, oraculis deorumque voluntate.—123 *Quæ sint ea numina divum*, quod numen, h. e. quæ voluntas Phœbi et sententia oraculi sit. cf. ad Ge. IV, 7.—124 *Multi canebant*, vaticinabantur, divina-

Bis quinos silet ille dies, tectusque recusat
Prodere voce sua quemquam, aut opponere morti.
Vix tandem magnis Ithaci clamoribus actus,
Composito rumpit vocem, et me destinat aræ.
Assensere omnes; et, quæ sibi quisque timebat,
Unius in miseri exitium conversa tulere.
Jamque dies infanda aderat; mihi sacra parari,
Et salsæ fruges, et circum tempora vittæ.
Eripui, fateor, leto me, et vincula rupi;
Limosoque lacu per noctem obscurus in ulva
Delitui, dum vela, darent si forte, dedissent.
Nec mihi jam patriam antiquam spes ulla videndi,
Nec dulces natos exoptatumque parentem;
Quos illi fors ad pœnas ob nostra reposcent
Effugia, et culpam hanc miserorum morte piabunt.
Quod te per superos et conscia numina veri,
Per, si qua est, quæ restet adhuc mortalibus usquam
Intemerata fides, oro, miserere laborum
Tantorum; miserere animi, non digna ferentis.
  His lacrimis vitam damus, et miserescimus ultro.
Ipse viro primus manicas atque arta levari
Vincla jubet Priamus, dictisque ita fatur amicis:
Quisquis es, amissos hinc jam obliviscere Graios;
Noster eris; mihique hæc edissere vera roganti:
Quo molem hanc immanis equi statuere? quis auctor?

bant, ut valebant, providebant; tacita, apud se, secum.—126 *Tectus*, h. tecte, ornate additum, est dissimulans, ut sæpe etiam apud Ciceronem; scilicet tanquam qui rem horrendam et in aliorum exitium vertentem eloqui detrectaret. Mox *prodere* cum dilectu pro edere, nominare.—129 *Vocem rumpit*, ut ῥῆξαι, erumpere facit, edit. Sic sæpe Græci et Latini. cf. IV, 553. *destinare* voc. proprium de damnatis. Exquisite etiam *composito* pro *ex* vel *de composito*. Ceterum Calchantis tergiversationem adumbrasse videtur ex Iliad. α, 69. sqq.—131 *Conversa tulere*, exquisite pro *converterunt*.—133 *Salsæ fruges*, mola salsa, h. e. far tostum contritum sale asperso. (*Salsas fruges* vel *molam salsam* et οὐλοχύτας differre, docuit Vossius ad Ecl. p. 429. *W.*) 134 sq. Vid. sup. ad v. 57. *Vincula* non sunt vittæ, sed, quibus ligatus servabatur, et ad arma adducebatur, etsi jam vittatus. v. infra 156. Ante aram vero soluta stabat hostia. -136 Interpunximus: *dum vela, darent si forte, dedissent*, ut jungas; *dum dedissent vela, si forte darent.* Nam jejuna est vulgaris ratio: *dum vela darent, si forte dedissent.*—137 Sequentia egregie ad miserationem facta. In quibus respexisse videri potest Il. ε, 687. 688.—*patriam antiquam*, pristinam; nihil amplius. [illegible] transfugis prior patria est *antiqua patria*. *Ob nostra effugia*, [illegible]: ob fugam meam.—*piabunt*, h. e. expiabunt, pro punient, ulciscentur, exquisite.—141 *Quod*, quare, cum ita sint. Est ὃ pro καθ' ὅ, [illegible] *conscia numina veri*, inspectores ac testes, me vera narrare.—Mox 143 *fides*, quam hic intemeratam, est justi rectique observantia, h. e. juris divini et humanitatis.

145 *His lacrimis*, pro vulgari: ipsi cum lacrimis precanti. (Sic et pedestres scriptores; Liv. 34, 3, *negastis hoc piis precibus earum.* W.) *ultro* est libenter, facili promptoque animo. Mox *levari* est laxari proprie, ut bene Burm.; tum poëtis omnino de demtis vinculis. Sic et χαλᾶν.—148 *Hinc*, porro, in posterum, *amissos Graios*

Quidve petunt? quæ religio? aut quæ machina belli?
Dixerat. Ille, dolis instructus et arte Pelasga,
Sustulit exutas vinclis ad sidera palmas:
Vos, æterni ignes, et non violabile vestrum
Testor numen, ait; vos, aræ ensesque nefandi,
Quos fugi, vittæque deum, quas hostia gessi:
Fas mihi Graiorum sacrata resolvere jura,
Fas odisse viros, atque omnia ferre sub auras,
Si qua tegunt, teneor patriæ nec legibus ullis.
Tu modo promissis maneas, servataque serves
Troja fidem, si vera feram, si magna rependam.
  Omnis spes Danaum et cœpti fiducia belli
Palladis auxiliis semper stetit. Impius ex quo
Tydides sed enim scelerumque inventor Ulixes,
Fatale aggressi sacrato avellere templo
Palladium, cæsis summæ custodibus arcis,
Corripuere sacram effigiem, manibusque cruentis
Virgineas ausi divæ contingere vittas;
Ex illo fluere ac retro sublapsa referri
Spes Danaum, fractæ vires, aversa deæ mens.

dixit, ut liberos, amicos, supra I, 217. socios; *amissos*, quibus privati sumus: exquisite.—151 Quid in equo fabricando spectarunt? num religionis caussa, ut deo alicui consecrarent, an ut machina bellica esset, fabricati sunt? Mox v. 152 *dolis instructus* Homericum κακοῖσι δόλοισι κεκασμένος, κερδαλεόφρων Il. δ, 339.—154 *Æterni ignes* vix alii esse possunt quam sol, luna et sidera, de quibus et Serv. ac Donatus acceperunt; nam paullo ante: *Sustulit ad sidera palmas.* Iis æternitatem, numen tribui, et locum in jurejurando dari, notum est, et satis docuit Burmann. ad h. l. Idem *non violabile* bene ad perjurii ultionem retulit: per quos nemo impune pejerat. *Enses*, μάχαιρα, σφαγίς, invidiose pro singulari.—157 *Sacrata Graiorum jura* sunt, nostro judicio, civitatis jus, saltem jus commune popularium, quod *resolvere* se dicit, ut patriis legibus solutus in civitatem Trojanam transeat, amplius jam Græcus non sit, sed unus e Trojanis. Itaque subjicit: *patriæ teneor nec legibus ullis. resolvit* jus, qui eo se liberat. Mox 158 debebat sequi: Fas mihi est ex justo odio in eos omnia arcana (hæc sunt: *si qua tegunt*) proferre. Ex inversione agnosces poëtam. *H. Resolvit jura,* qui in ea peccat; Æn. IV, 27. *tua jura resolvo.* Ad jura gentis τῶν Ἑλλήνων communia pertinuisse videtur, consilia et conatus ejus barbaris non prodere. *W.*—160 *Servata* egregie adjectum, ut, quod *revelaturus sit*, ad Trojanorum salutem pertinere videatur.—*si vera feram*, pro vulgari: dicam.

162 Fabulam instruxit Sinon hunc fere in modum: Equum esse donarium Minervæ destinatum, ad deam placandam, quod Palladium ex ejus templo esset surreptum. Iram enim deæ fuisse declaratam prodigiis 171—5.: quibus omni Trojæ capiendæ spe sublata, Calchantem monuisse Achivos, ut domum redirent, et, auspiciis novis captis, Palladium Trojam reveherent, aliamque iterum profectionem pararent.—182. Interea dea, donario equi dicato, acquiescere visa est Græcis. *Fiducia* notat idem fere, quod spes certa; *belli* docte adjectum, de belli exitu, ut est *stetit* pro vulgari: *posita fuit in.*—164 Diomedes h. l. *impius* propter Palladium ablatum.—165—168 Gravissime singula;—etiam quod *vittas virgineas* deæ memorat; nam est nihil aliud, quam *deam virginem* (supra *innuptam*) *attingere*, contrectare, manibus impuris. *Vittæ* h. l. esse videntur in capite Minervæ, et dea sine casside. Inf. v. 296. est Vesta vittata.—169. 170 Ornate, ut jam Ge. I, 200. Ex illo tempore spes Achivorum Trojæ expugnandæ evanuit, et secunda fortuna est mutata. *fluere*, diffluere, dilabi, *retro sublapsa referri* pro vulgari: retro ferri, labi; de mole, quæ in

Nec dubiis ea signa dedit Tritonia monstris.
Vix positum castris simulacrum: arsere coruscæ
Luminibus flammæ arrectis, salsusque per artus
Sudor iit, terque ipsa solo (mirabile dictu)
Emicuit, palmamque ferens hastamque trementem.
Extemplo tentanda fuga canit æquora Calchas,
Nec posse Argolicis exscindi Pergama telis,
Omina ni repetant Argis, numenque reducant,
Quod pelago et curvis secum avexere carinis.
Et nunc, quod patrias vento petiere Mycenas,
Arma deosque parant comites, pelagoque remenso
Improvisi aderunt. Ita digerit omina Calchas.
Hanc pro Palladio, moniti, pro numine læso,
Effigiem statuere, nefas quæ triste piaret.
Hanc tamen immensam Calchas attollere molem
Roboribus textis, cæloque educere jussit,
Ne recipi portis, aut duci in mœnia possit;
Neu populum antiqua sub religione tueri.
Nam, si vestra manus violasset dona Minervæ,
Tum magnum exitium (quod dî prius omen in ipsum
Convertant!) Priami imperio Phrygibusque futurum.
Sin manibus vestris vestram ascendisset in urbem,

altum erat evecta.—171—175 Unde *Tritonia* Pallas dicta sit, jam veteres ignorarunt. E pluribus, quæ memorantur, caussis maxime probabilis est, quod a τριτὼ, quod Æolibus caput est, sit appellata Τριτογένεια, *capite Jovis nata*. Alii modo ab amne, modo a palude seu Libyæ, seu Bœotiæ, seu Thessaliæ, seu Argolidis ductum nomen esse volunt. *monstra* h. l. ostenta. *H. ea signa*, h. e. signa hujus iræ. *W.*—172 *arsere—arrectis* ornate, oculi Palladii exarsere ira; *lumina arrecta* exquisitius quam erecta, ut semper poëta, v. c. v. 206.; *erigere oculos*, *vultus*, ut contra, *demittere*, *dejicere*. Porro Palladium sudavit, subsiliit clypeo hastaque mota; quibus ornatus Palladii declaratur.—176—179 *Tentanda fuga æquora* ornate pro revertendum esse. *Omina ni repetant Argis* ductum videtur ab imperatoribus Romanis, qui ad auspicia repetenda ac renovanda Romam nonnunquam ex castris reverti solebant, si v. c. malum omen inciderat. Itaque similiter statuit, esse Achivis Græciam repetendam, auspicia ibi instauranda, et cum ipso Palladio avecto, ut restituatur in sedem suam, revertendum, *H.* De vocabulo *numen* vid. Not. ad I, 447. *W.*—*arma parant*, h. e. opes et copias bellicas instaurant, *deos parant comites* factis sacris placatos.—182 *Ita digerit omina*, h. e. ita *omina*, monstra v. 171, h. e. ostenta, *digerit*, ordinat, interpretatur Calchas. Sic Servius quoque.—183 Interea *moniti*, Calchantis monitu, Palladii vice, quo rapto deæ sibi iram conflavere, ad sacrilegium expiandum, *hanc effigiem*, hoc equi signum, statuerunt. Equum ad Neptuni religiones spectasse, satis novimus; quid Achivos adducere potuerit, ut equum Palladi consecrarent, ignoramus. 185—188 Quam ornate, si singula expendas: Ne tamen votivus hic equus in urbem inferri posset, ad tantam magnitudinem equum fieri (ad tam ingentem molem trabibus contextam extolli, ut ad cœlum pertingere videretur) jussit Calchas. (Ad constructionem compares Juven. XIV, 95. *dum meliore novas attollit marmore villas*. *W.*) *antiqua* h. e. ea, qua surreptum Palladium coluerant. Sensus: ne nunc pro Palladio equus haberetur, eoque cultu demerita et propitia reddita Pallas eandem, quam ante, tutelam colenti populo præstaret.—192—194 Sin a vobis in urbem inductus esset equus, Trojanos, conversis

Ultro Asiam magno Pelopea ad mœnia bello
Venturam, et nostros ea fata manere nepotes.
Talibus insidiis perjurique arte Sinonis
Credita res, captique dolis lacrimisque coactis,
Quos neque Tydides, nec Larissæus Achilles,
Non anni domuere decem, non mille carinæ.
  Hic aliud majus miseris multoque tremendum
Objicitur magis, atque improvida pectora turbat.
Laocöon, ductus Neptuno sorte sacerdos,
Sollemnes taurum ingentem mactabat ad aras.
Ecce autem gemini a Tenedo tranquilla per alta
(Horresco referens) immensis orbibus angues
Incumbunt pelago, pariterque ad litora tendunt;
Pectora quorum, inter fluctus arrecta, jubæque
Sanguineæ exsuperant undas, pars cetera pontum
Pone legit, sinuantque immensa volumine terga;
Fit sonitus, spumante salo. Jamque arva tenebant,
Ardentesque oculos suffecti sanguine et igni,
Sibila lambebant linguis vibrantibus ora;

fatis, Argos esse bello petituros et excisuros.—195—198 Egregium epiphonema, inclusum sententia aliqua, in primis ad miserationem apta. *Achilles Larissæus* simpl. Thessalus; nam Larissa tum non Achilli parebat, sed Letho, et a Pelasgis habitabatur. v. Il. β, 840. sqq.—*mille carinæ* numero minus subtiliter expresso, ut solent poëtæ; v. Popium ad Iliad. β, ut alios taceamus. *H.* Variavit orationem usu particularum *neque—neque, non—non*, ut Ge. I, 395—99. Similiter Cicero de Nat. Deor. II. f. post *sive—sive* voculas *si—si* posuit. *W.*

199 Sequitur locus de Laocöonte, in quo animadvertendum, quomodo poëta omnia *ad terrorem*, quem hoc ostentum Trojanorum animis non potuit non injicere, extulerit. cf. 228. sq. Homerici loci Il. β, 305. sqq., ubi Nestor ostentum Achivis in Aulide morantibus objectum memorat, simile est exordium, *objicitur* eleganter, ut de ostentis et rebus miris vel inopinatis, pro *evenit*. *H.*—*improvida pectora*, h. e. Trojanos credulos et a Græcorum dolo sibi non caventes. *W.*—201. 202 *Ductus sorte.* Vel ex historiis hic habuit; interemto enim Neptuni sacerdote, ex aliis, ut mos erat, sacerdotibus Laocöon, qui Apollinis Thymbræi erat, sorte obtingente, Neptuni sacra curavit, ut narrat Serv. ex Euphorione; vel unum sacerdotii adipiscendi modum e pluribus posuit, ut poëta.—*aras sollemnes* dixit docte, ad quas sollemne sacrificium parabatur; ut *sollemnis Circus*, in quo sollemnes ludi habentur, Ovid. V. Fast. 597: *sollemnia theatra*, I. Art. 133: *campus sollemnis*, Claudian. de VI. Cons. Hon. V.—Ceterum, quod in prima statim Trojani exsultatione de sacro, Neptuno faciendo, cogitasse feruntur, mirum videri potest. Sed Neptunus cum Apolline Trojæ tutela est habitus; etsi Homerus solum Apollinem memorat. Illi itaque, soluta obsidione, sacra parantur, χαριστήρια, et quidem in ipso litore, ut et ap. Hygin. 135. *ut sacrum faceret Neptuno ad litus*; et sic apud Homerum Neptuno sacra fiunt.—203—209 *Incumbunt pelago*, præclare, pro innatant, sed cum significatione magnitudinis.—*jubæ sanguineæ*, φόνιαι, rubentes —hydrorum—nam hoc genus intelligendum—barbæ seu comæ. Ap. Homer. Il. β, 308. δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός.—*exsuperant undas*, eminent supra mare.—*legit pontum* egregie de vestigiis incessus lenis vel tractus in superficie.—*sinuantque immensa volumine terga*, h. e. pars posterior serpentum sinuatur in immensum volumen, spiram, arcum.—209—211 Etiam hæc valde ornata; *arva* pro littore.—*suffecti oculos s.* oculis suffusis sanguine, rubentibus et ardentibus. *ora sibila*, ut Ge. III, 421. *colla sibila.* συρίζοντα. cf. Hesiod. Θ, 826. Sc. 235. De hoc ipso serpente, de quo noster loquitur, Quintus XII, 456.

Diffugimus visu exsangues: illi agmine certo
Laocoonta petunt. Et primum parva duorum
Corpora natorum serpens amplexus uterque
Implicat, et miseros morsu depascitur artus;
Post ipsum, auxilio subeuntem ac tela ferentem,
Corripiunt, spirisque ligant ingentibus; et jam
Bis medium amplexi, bis collo squamea circum
Terga dati, superant capite et cervicibus altis.
Ille simul manibus tendit divellere nodos,
Perfusus sanie vittas atroque veneno;
Clamores simul horrendos ad sidera tollit:
Qualis mugitus, fugit quum saucius aram
Taurus, et incertam excussit cervice securim.
At gemini lapsu delubra ad summa dracones
Effugiunt, sævæque petunt Tritonidis arcem,
Sub pedibusque deæ, clipeique sub orbe teguntur.
Tum vero tremefacta novus per pectora cunctis
Insinuat pavor; et scelus expendisse merentem
Laocoonta ferunt, sacrum qui cuspide robur
Læserit, et tergo sceleratam intorserit hastam.
Ducendum ad sedes simulacrum, orandaque divæ
Numina conclamant.
Dividimus muros, et mœnia pandimus urbis;
Accingunt omnes operi, pedibusque rotarum

Ceterum similia de ingentium draconum allapsu plura sunt poëtarum loca (cf. Cerda), v. c. de draconibus ab Hercule puero, et a Cadmo interemtis, comparanda illa quidem non sine fructu. Ex Virgilio hausere Manil. V, 580. sqq. Ov. IV, Met. 688. sqq.: Val. Fl. II, 497. sqq.: Silius II, 584. sqq. in primis VI, 149. sqq.: Petron. c. 89. v. 29. sqq. de eodem monstro, de quo noster agit. Adde Statium V. Theb. 506. sqq.—212 *Agmine certo*, exquisita latinitate pro: uterque simul destinato in eum lapsu.—215 *Implicat*, circumdat spiris seu nodis ac voluminibus. *morsu depascitur*, ἐπινέμεται, proprie de eo, qui deverat, h. l. ornate pro, mordet; neque aliter intelligendus Lycophronis παιδοβρῶτις Πόρκης.—*tela ferentem*, cum telo in manu approperantem—*bis circumdati collo squamea terga*, cum corpus et collum ejus, h. e. omnino superiorem corporis partem, tractibus corporum suorum bis circumdedissent, super ejus caput eminent, emicant capitibus suis.—229—221 Pro serpentibus docte *nodos* ponit; et egregie ad horrorem facit v. 221, quod *vittas*, infulas sacerdotis, narrat.—224 *incertam securim* non satis certo et valido ictu depressam. Imitatio Senecæ Agam. 777. *cervice taurus vulnus incertum ferens*, et alia apud Silium V, 64. 65.—225 *Lapsu effugiunt* ornate pro labuntur, serpunt, ne *lapsu* nude stare putes. *delubra ad summa*, Minervæ templum in arce summa, Minerva h. l. *sæva*, irata Trojanis. At Palladium ex arce abreptum supra vidimus v. 164: unde ergo h. l. Palladis signum? dicendum scilicet, fuisse aliud ac diversum ab illo arcanæ religionis Palladio.—*sub pedibus*, h. e. inter pedes, et post clipeum.—228—232 *Scelus expendisse*, exquisite, pœnas sceleris, sacrilegii, in equum, Minervæ donum, commissi persolvisse meritas.—*tergum*, v. sup. ad v. 50, ubi *latus* et *alvum* dixerat; at variavit, ut poëta. *ad sedes*, deæ, h. e. templum, quod in arce erat. *simulacrum*, Homericum μέγ' ἄγαλμα θεῶν θελκτήριον Odyss. θ, 509.—*orandaque divæ Numina*, numen ejus exorandum, placandum.—234—237 *Dividimus muros*, exquisite pro dissolvere et dirumpere, ut aditus fiat, aut, si de porta accipitur, ut latius pateat. Nam de porta

Subjiciunt lapsus, et stuppea vincula collo
Intendunt: scandit fatalis machina muros,
Feta armis: pueri circum innuptæque puellæ
Sacra canunt, funemque manu contingere gaudent:
Illa subit, mediæque minans illabitur urbi.
O patria, o divum domus Ilium, et inclita bello
Mœnia Dardanidum! quater ipso in limine portæ
Substitit, atque utero sonitum quater arma dedere.
Instamus tamen immemores cæcique furore,
Et monstrum infelix sacrata sistimus arce.
Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris
Ora, dei jussu non unquam credita Teucris.
Nos delubra deûm miseri, quibus ultimus esset
Ille dies, festa velamus fronde per urbem.
Vertitur interea cœlum, et ruit oceano Nox,
Involvens umbra magna terramque polumque,

Scæa agitur, a qua non longe stabat equus, ἐν πύλαις, ut Eurip. Troad. 525. Post muros *mœnia* h. l. proprio significatu, ut ædificia intra muros sint.—*accingunt* se, ut 229. *insinuat* et innumera ex poëtarum more. *rotarum lapsus* egregie pro simplici *rotas*, quæ *labentes* dicuntur poëtis quando volvuntur; sic et *intendunt* exquisitius quam illigant, innectunt. cf. IV, 506. (cf. Not. ad Ge. IV, 399. *W.*) *collo*, equi parti anteriori. Ceterum poëtam ad thensas Romanorum suorum sacramque pompam respexisse, non improbabile est.—237—240 *Scandit muros*, h. e. transcendit; major imago, quam si portam *intrat*, quæ, murorum impositorum et attingentium parte dejecta, erat latior facta; conf. inf. VI, 514. 515.—*machina fatalis*, exitium fatale Trojanis afferens, et *feta armis*, plena viris armatis; ut jam ἐγκύμον' ἵππον τευχέων apud Euripidem Troad. 11, h. e. ἔνοπλον, ut ibid. v. 524.; supra 20. *uterum* dixerat. *gravis* inf. VI, 516. *armatum peditem gravis attulit alvo*. Locus autem ex Ennianis expressus ap. Macrob. VI, 2. *Nam maximo saltu superavit gravidus armateis equus —Qui suo partu ardua perdat Pergama.*—239 *sacra canunt*, h. e. hymnos, quemadmodum alias apud poëtas: *canere dulce, ferale.* (*Canere sacra* dicitur, ut *canere querelam* Ge. 1, 378. Neque *sacra* instar adverbii hic positum est; quamquam hic usus adjectivorum neutrius generis negari nequit. Ecl. III, 63. *Suave rubens hyacinthus.* Ge. III, 499. *Et pede terram Crebra ferit.* At Ge. II, 275. *Densa sere* pro densas vites sere accipiendum puto. *W.*) Hic, et in toto loco, manifesta Euripidei chori vestigia Troad. 526. sqq.—*mediæ urbi;* omnia media dicuntur, quæ post initia sunt, h. l. *urbs media* est tota urbs intra muros; etsi vere per mediam urbem ad arcem ductus est equus, ut Palladis in templo collocaretur. *minans* simpl. ad altitudinem refer. Nam, quæ altitudine sua super cetera eminent, minari iis dicuntur. cf. Æn. IV, 88. et Serv. Melius autem jungitur *illabitur urbi mediæ, minans*, quam *minans mediæ urbi*, quod tenuius.—241—243 *divum domus*, incertum esse potest, quo sensu dixerit poëta. Proprie tamen urbs ita appellanda propter augusta templa et religiones; et ex persona pii Æneæ hæc acceptio est convenientissima. Ceterum v. 241 totus Ennianus esse fertur apud Servium. Vs. 242 ad omina pertinet, quæ putide exsequitur Quintus Cal. XII, v. 503. sqq. Expressus e nostro Senecæ Agam. v. 628. sqq.—244 *Instamus tamen immemores* h. l. improvidi, incogitantes (conf. eund. v. 512. sqq.), quippe quos monuerant dii tali omine, nec tamen Trojani eorum monitum intellexêre.—*monstrum infelix* præclare de equo portentosæ magnitudinis, qui exitium urbi erat allaturus. Sic Ciceroni *fatale prodigium portentumque* pro pernicioso homine.—246. 247 De Cassandra vate, cui ne tunc quidem creditum et fides habita, copiosius Quintus Cal. XII, 525. sqq.: *dei jussu*, Apollinis, cujus amores illa eluserat. res nota.—248. 249 *Velare* proprium hac in re, suspensis super templorum postibus coronis ac sertis, etiam frondibus, infulisque.—250—253 *Vertitur cœlum:* ex vulgari persuasione, cœlum singulis noctibus

Myrmidonumque dolos; fusi per mœnia Teucri
Conticuere; sopor fessos complectitur artus.
Et jam Argiva phalanx instructis navibus ibat
A Tenedo, tacitæ per amica silentia lunæ,
Litora nota petens; flammas quum regia puppis
Extulerat, fatisque deum defensus iniquis,
Inclusos utero Danaos et pinea furtim
Laxat claustra Sinon. Illos patefactus ad auras
Reddit equus, lætique cavo se robore promunt
Thessandrus Sthenelusque duces, et dirus Ulixes,
Demissum lapsi per funem, Acamasque, Thoasque,
Pelidesque Neoptolemus, primusque Machaon,
Et Menelaus, et ipse doli fabricator Epeos.
Invadunt urbem somno vinoque sepultam;
Cæduntur vigiles, portisque patentibus omnes
Accipiunt socios, atque agmina conscia jungunt.
Tempus erat, quo prima quies mortalibus ægris
Incipit, et dono divum gratissima serpit.
In somnis, ecce, ante oculos mæstissimus Hector
Visus adesse mihi, largosque effundere fletus,

circumagi. *ruit* exquisite pro venit, surgit. *umbra magna*, v. ad. Ge. II, 338.—*fusi per mœnia* h. l. est per urbem dispersi—*sopor complectitur artus*. Non moratur poeta in comissationibus Trojanorum, quas attingit tantum v. 265. At vide ineptias Quinti Cal., XIII pr.

254. 255 *Phalanx* docte pro classe.—*tacitæ per amica silentia lunæ* ornate pro noctu. *Silentia noctis* sæpe apud poëtas: eadem *tacita, silens, taciturna*. Nunc Virgilius *silentia* ad *lunam* transtulit; quod magis etiam poëticum; cumque *silentia lunæ* per se dici recte possint pro *nocte*, sive luna fulgeat sive lateat. *amica s.*, h. e. grata et faventia insidiis Achivorum. —256 Fax sublata signum profectionis ex navi prætoria; nunc reditus versus Trojanum littus.—257 *fata deum* ex more, et pro *diis iniquis* fata iniqua dixit, sc. Trojanis infesta. *defensus*, servatus Sinon a Trojanis. *Danaos et claustra* (in latere fores) *laxat*, solito more, uno verbo duobus nominibus accommodato, proprie diversis; aperit et Danaos emittit. *H.* Consecutionem temporum *ibat—quum extulerat et laxat* justam et exquisitam esse pro vulgari: ibat, quum, flammis e regia puppe elatis, laxat (Tac. Hist. I, 29. *Galba fatigabat deos, quum rumor offertur*), neque copulam *que* abesse posse, animadvertes. *W.*—260 *se promunt*, prodeunt; ἵπποθεν ἐκχύμενοι, κοῖλον λόχον ἐκπρολιπόντες Odyss. θ, 515. *Thessandrus*, s. Thessander, Polynicis et Argiæ f. De hoc et *Acamante*, altero Thesei filiorum et Demophoontis fratre, v. Intpr. ad Hygin. f. 108, et h. l. Heins., de ceteris saltem Servium. *Demissum lapsi per funem*, h. e. delapsi fune demisso; ex historia hoc acceperat; at egregie ad magnitudinem equi declarandum accommodavit. Itaque emphasin Quintil. agnovit Inst. VIII, 3, 81, ubi v. not. *primusque Machaon* intelligo, qui primus, inter primos, egressus est. Argutantur in hoc jam veteres. Vide Sext. Aurel. Victor. O. G. Rom. c. 1. *doli fabricator*. Sic δόλον pro equo ad insidias facto Homer. Odyss. θ, 494. *H. agmina jungunt*, h. e. agminibus se admiscent. cf. Not. ad IV, 142. *W.*

268 sqq. Locus, cui similes e pluribus poëtis excitari possint, quoties per somnum species objicitur, adumbratus videtur ex Il. ψ, 62. sqq. ubi Patrocli umbra Achilli apparet. Virgilium plane expressit Statius V Theb. 265. sqq. et totum locum, qui sequitur, Seneca Troad. 438. sqq. *mortalibus ægris*, sane ut alias *miseris*, οἰζυροῖς πολυπόνοις, proprie tamen infirmis.—*serpit*, pro venit, ornate, quia latenter membris infunditur.—271 *visus adesse*, adstare, sic ut quondam visus erat, cum raptabatur (Melius: raptatus erat. *W.*); *raptatus*, v. sup. I, 483.—*ater* plus quam respersus, inqui-

Raptatus bigis ut quondam, aterque cruento
Pulvere, perque pedes trajectus lora tumentes.
Hei mihi, qualis erat! quantum mutatus ab illo
Hectore, qui redit exuvias indutus Achilli,
Vel Danaum Phrygios jaculatus puppibus ignes,
Squalentem barbam, et concretos sanguine crines,
Vulneraque illa gerens, quæ circum plurima muros
Accepit patrios! Ultro flens ipse videbar
Compellare virum, et mæstas expromere voces:
O lux Dardaniæ, spes o fidissima Teucrum,
Quæ tantæ tenuere moræ? quibus Hector ab oris
Exspectate venis? ut te post multa tuorum
Funera, post varios hominumque urbisque labores
Defessi aspicimus! quæ caussa indigna serenos
Fœdavit vultus? aut cur hæc vulnera cerno?
Ille nihil; nec me quærentem vana moratur;
Sed graviter gemitus imo de pectore ducens:
Heu! fuge, nate dea, teque his, ait, eripe flammis.
Hostis habet muros; ruit alto a culmine Troja.
Sat patriæ Priamoque datum. Si Pergama dextra
Defendi possent, etiam hâc defensa fuissent.
Sacra suosque tibi commendat Troja Penates;
Hos cape fatorum comites, his mœnia quære,
Magna pererrato statues quæ denique ponto.

natus. cf. versus Homericos Iliad. χ, 401. sqq. *tumentes:* οἰδᾷν similiter in fabula Œdipodis.

Versum 274. Ennii esse Servius docuit. *qui redit*, pro qualis redibat, paullo insolentius; et inf. 279 *accepit* pro acceperat; græca, saltem Homerica, structura. *exuvias A.* arma Achillea, Patroclo detracta. Il. ρ, 194.—*Danaum puppibus*, in naves Achivorum. Respicit pugnam ad naves Græcorum Il. ν, sqq. et π, 122. τοὶ δ' ἔμβαλον ἀκάματον πῦρ Νηΐ θοῇ—*concretos sanguine crines*, fœdum quidem, sed, quod horrorem non minus quam miserationem facere queat. Porro *vulnera* omnino in pugnis cum Achivis factis accepta interpretabar; nunc intelligo, hæc non convenire cum ceteris, quæ miserationem faciunt, meliusque referro ad τὸ αἰκίζεσθαι, *vulneribus fœdatum cum sit corpus cæsi Hectoris ab accurrentibus Achivis*, vid. Iliad. χ, 369—375.; simulque ad laniationes tracti circa muros corporis; quandoquidem adjectum, *circum muros patrios. H. gerens* ad verba *quantum mutatus erat* referendum est. *W.*—281—286. In his versibus Ennium ante oculos habuit, cujus versus ap. Macrob. VI, 2. *O lux Trojæ, germane Hector! Quid ita cum tuo lacerato Corpore miser? aut, qui te sic Respectantibus Tractavere nobis?* — *defessi* cladibus, ut eleganter poëtæ, v. c. Horat. II, Carm. 4, 11. *Tradidit fessis leviora tolli Pergama Graiis*—*serenos fœdavit v.*, quoniam et *fœda tempestas* proprie dicitur. *H.* 287 *Ille nihil* ad hæc respondit, quæ interrogata erant. *W.* 290 *Ruit alto a culmine Troja* (etiam inf. v. 603.) ex Homerico, quod sæpius occurrit, κατ' ἄκρης. Ad 291. 292 cf. inf. XI, 288. 289. Habet patria et Priamus omnia, quæ a te ad ipsum defendendum fieri ac præstari potuerunt. *etiam hac* δεικτικῶς, Hectoris manu, h. e. mea.

293 Penates sunt publici, dii Trojæ patrii, urbis tutela. De forma eorum ac specie v. lib. III, 148. 173. 174—*Sacra* et *Penates* possunt pro eadem re haberi: ut illa, quibus generis notio inest, declarentur per hos. Sic sæpe *sacra* universe de deorum simulacris, etiam de his ipsis Penatibus;

Sic ait ; et manibus vittas Vestamque potentem
Æternumque adytis effert penetralibus ignem.
  Diverso interea miscentur mœnia luctu ;
Et magis atque magis, quamquam secreta parentis
Anchisæ domus arboribusque obtecta recessit,
Clarescunt sonitus, armorumque ingruit horror.
Excutior somno, et summi fastigia tecti
Ascensu supero, atque arrectis auribus adsto ;
In segetem veluti quum flamma, furentibus Austris,
Incidit, aut rapidus montano flumine torrens
Sternit agros, sternit sata læta boumque labores,
Præcipitesque trahit silvas, stupet inscius alto
Accipiens sonitum saxi de vertice pastor.
Tum vero manifesta fides, Danaumque patescunt
Insidiæ. Jam Deiphobi dedit ampla ruinam,
Vulcano superante, domus ; jam proximus ardet
Ucalegon ; Sigea igni freta late relucent ;
Exoritur clamorque virum clangorque tubarum.
Arma amens capio ; nec sat rationis in armis ;
Sed glomerare manum bello, et concurrere in arcem

v. c. Ovid. Fast. I, 527. Mox tamen v. 296. 297 *vittas Vestamque et ignem sacrum* memorat, quæ omnia cum Penatibus asportavit; hæc igitur per *sacra* declarare potuit. *Vittas* religiose posuit, cum *Vesta vittata* aut *cum vittis* dicenda esset. Sup. v. 168. de Pallade : *Virgineas ausi divæ contingere vittas.*—*Fatorum comites* quanto potentius, quam *errorum, viæ, casuum! Mœnia*, inf. urbem Lavinium, *magna* dixit respectu Romæ inde oriundæ ; ut et III, 159. *H.* de *adyt. penet.* vid. Not. ad Ge. I, 379. *W.*

298—301 Interea *urbs miscetur luctu*, h. e. in urbe miscetur (cf. II, 486. et IV, 160, et ibi Not. *W.*) *luctus*, h. e. ejulatus, clamor, *diversus*, e diversis urbis partibus. *domus secreta recessit*, ornate, pro erat secreta, remotior a litore et porta Scæa, eaque parte, qua Achivi urbem ingressi erant. Statii imitatio Theb. V, 242. *et si lata recessit Urbe domus.*—302—308 *Ascensu supero*, pro ascendo, ornate, in re tenui. In his : *arrectis auribus adsto*, stuporem simul cogita. Jungendum enim, *arrigo aures,—veluti—stupet pastor accipiens sonitum.* Quæ sequitur comparatio duplex, adumbrata est ex Il. β, 455. 456; λ, 155. sqq. : et Il. δ, 452—455 : adde ε, 87. sq. : λ, 492. sqq. : Lucret. I, 282—290. Cf. inf. 496. sq. : Æn. XII. 523. sqq. et X, 405. sqq. Argutantur in comparandis locis Macrob. Scalig. Cerda. *furentibus Austris*, dicit ut poëta, pro ventis flantibus. *torrens*, χείμαῤῥος, *rapidus*, quippe auctus, *montano flumine*, aquarum colluvie e montibus.—308 Iliad. δ, 455. Τῶν δέ τε τηλόσε δοῦπον ἐν οὔρεσιν ἔκλυε ποιμήν.—309—313 *Tum vero manifesta fides* ornate, uti *rebus fides fieri* dicitur eventu : manifesta jam res erat.—*Deiphobi* domus prima incensa : duxerat is Helenam post Paridis mortem, ut jam Servius ; cf. Quint. Cal. XIII, 354. sqq. Odyss. θ, 517. sqq., qui locus fundus fabulæ :—proxima Ucalegontis, qui e principibus erat et in consilio Priami Il. γ, 148. *H.* Imitationem manifestam vido apud Juvenal. III, 198. *Jam poscit aquam, jam frivola transfert Ucalegon*, qui hoc nomine hominem nobilem notavit. Ibidem 201. *ultimus ardebit* usurpatum, ut h. l. *Ucalegon ardet* h. e. ædes hominis. *W.*—*Sigea freta relucent*, prospicienti ex urbe per tenebras. conf. Quint. ibid. 464. sqq. *late* cum dilectu h. l. positum ; nam late relucet mare circa Sigeum promontorium. Denique *tubarum clangor*, Euripidis et Tragicorum exemplo, memoratur ; etsi Iliacis temporibus nondum fuere tuba et lituus.—314—317 *Nec sat rationis*, h. e. parum consilii, *in armis*, nec mihi satis ipsi constabat, quid et quantum his armis profu-

Cum sociis ardent animi. Furor iraque mentem
Præcipitant; pulchrumque mori succurrit in armis.
  Ecce autem telis Panthus elapsus Achivum,
Panthus Othryades, arcis Phœbique sacerdos,
Sacra manu victosque deos, parvumque nepotem
Ipse trahit, cursuque amens ad limina tendit.
Quo res summa loco, Panthu? quam prendimus arcem?
Vix ea fatus eram, gemitu quum talia reddit:
Venit summa dies et ineluctabile tempus
Dardaniæ. Fuimus Troës; fuit Ilium, et ingens
Gloria Teucrorum. Ferus omnia Jupiter Argos
Transtulit; incensa Danai dominantur in urbe.
Arduus armatos mediis in mœnibus adstans
Fundit equus, victorque Sinon incendia miscet,
Insultans: portis alii bipatentibus adsunt,
Millia quot magnis unquam venere Mycenis.
Obsedere alii telis angusta viarum
Oppositi; stat ferri acies mucrone corusco
Stricta, parata neci; vix primi prœlia tentant
Portarum vigiles, et cæco Marte resistunt.
Talibus Othryadæ dictis et numine divum
In flammas et in arma feror, quo tristis Erinnys,
Quo fremitus vocat et sublatus ad æthera clamor.
Addunt se socios Rhipeus, et maximus armis
Epytus; oblati per lunam Hypanisque Dymasque,

turus essem captæ et incensæ jam urbi.—*ardent animi*, ardeo, hic unus impetus erat, *glomerare manum bello*, colligere milites ad pugnam, et cum iis (*cum sociis*) in arcem ad regem concurrere.—317 et illa una cogitatio animum subit, quam pulchrum sit, fortiter pugnando mori. Sic. Ge. IV. 218. *pulchramque petunt per vulnera mortem.*

318—321 Panthus Πάνθοος, Πάνθους, sacerdos Apollinis, cujus templum erat in arce. Videtur Panthi Othryos f. persona ducta ex Iliad. ο, 522, ubi Apollo Panthi filium, Polydamantem, tuetur. Adde inf. v. 430. *Sacra deosque*, h. e. simulacrum Apollinis; uti v. 293. *Sacra suosque—Penates. trahit* cum dilectu positum pro ducit. *ad limina,* domum Æneæ. — 322 Optimum factu, ut *arcem* pro perfugio accipias; quo confugimus? — 324. sqq. Euripidis illam Troad. 585. respexisse poëtam volunt: Πρίν ποτ' ἦμεν. Βέβακεν ὄλβος. Βέβακε Τροία. *ineluctabile;* Euripideum fere convenit: τύχα, τύχα δυσπάλαιστος ἥκει Alcest. 907.—326 *Ferus Jupiter,* ut alias *sævus*, h. e. iratus, crudelis *omnia Argos transtulit*, Argivis victoriam et rerum summam permisit, Troja nunc eversa. —328—335 *Mediis in mœnibus*, in media urbe; nam in arce. cf. 240. 252.—*incendia miscet*, plus, quam promiscue, passim, facit. Ita *miscere cædes. victor* est effector propositi. — 330 *alii,—millia quot*, h. e. tot millibus, quot eorum etc. pro vulg. reliqui omnes. *portis bipatentibus*, variatum pro simplici, patentes, apertæ. Intelligendæ autem portæ Scææ. cf. sup. v. 266. *portisque patentibus omnes Accipiunt socios.*—*Obsedere—oppositi* ornate et hoc adjectum *stat—stricta* pro vulgari stricta est; *stat,* quippe sublatus et erectus ensis. — *cæco Marte*, nocturno prœlio, in quo cerni ac discerni hostis nequit.—336—338 *Numine divum*, tamquam a deo aliquo actus—in medium incendium et pugnas ruit Æneas. *Erinnys*, quæ ante *Furor*, h. e. animi impetus, ardor pugnandi. *H. Erinnys* dea esse videtur, ad cædem instigans; hinc *tristis*, utpote funerum et luctus causa.

Et lateri agglomerant nostro, juvenisque Corœbus
Mygdonides. Illis ad Trojam forte diebus
Venerat, insano Cassandræ incensus amore;
Et gener auxilium Priamo Phrygibusque ferebat,
Infelix, qui non sponsæ præcepta furentis
Audierit.
Quos ubi confertos audere in prœlia vidi,
Incipio super his: Juvenes, fortissima frustra
Pectora, si vobis audentem extrema cupido
Certa sequi (quæ sit rebus fortuna, videtis:
Excessere omnes, adytis arisque relictis,
Di, quibus imperium hoc steterat: succurritis urbi
Incensæ:) moriamur, et in media arma ruamus.
Una salus victis nullam sperare salutem.
Sic animis juvenum furor additus. Inde, lupi ceu
Raptores atra in nebula, quos improba ventris
Exegit cæcos rabies, catulique relicti
Faucibus exspectant siccis; per tela, per hostes
Vadimus haud dubiam in mortem, mediæque tenemus
Urbis iter; nox atra cava circumvolat umbra.
Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrimis æquare labores?

W. — 341 — 346 *Agglomerant*, docte, se adjungunt. Sup. 315. erat *glomerare manum*, colligere manum, sociare. Suaviter rerum miserabilis facies distinguitur episodio brevi de Corœbo Mygdonis filio, conficto illo ex Il. ν, 363. de Othryoneo. *H.* Si quid video, distinguendum: *Addunt se socios Rhipeus et maximus armis Epytus, oblati per lunam, Hypanisque Dymasque, et lateri agglomerant nostro*, ut quatuor viri *Rhipeus, Epytus, Hypanis* et *Dymas* se socios addant, utque pronomen *se* ad verbum *agglomerant* trahi possit. cf. XII, 457. Nec positura nominum *Hypanisque Dymasque* post participium *oblati* obstat, quo minus illa pariter ac *Rhipeus* et *Epytus*, pro subjectis habita, ad verbum *addunt* trahantur. *W.* — *gener* autem h. l. spe. — *præcepta* h. l. sunt monita vatis a deo actæ, scil. ne Trojanorum cladi ipse tamquam pars accederet, neve suas nuptias speraret. *H.*

347 — 354 *audere* absolute dicitur pro audacia accendi. Tac. Hist. II, 25. *rursus ausi*. *W.* — *super his*, simpl. pro post hæc, inde. v. 351 ex veteris religionis persuasione interpretandus, qua urbes captæ vel capiendæ a diis deseri credebantur. Euripidis locum e Troad. 23. jam Macrob. V. cap. extr. comparavit. cf. Tryphiod. v. 496. 497. Hinc evocatio deorum, de qua h. l. Servius. — 354 *Una salus* int. honestam mortem. qua se ab hostium potestate liberent. — 355 *Furor additus*, inflammati illi sunt. Statius V. Theb. 33. *O miseræ, quibus hic furor additus.* — 355 — 360 Homerus comparatione luporum sæpe utitur, v. c. Il. λ, 72. οἱ δὲ, λύκοι ὣς, θῦνον, *lupi raptores* ex epitheto σίνται, Iliad. π, 353. natum videtur; et π, 56. λύκοι ὣς, Ὠμοφάγοι, item Odyss. ζ, 133. de leone: κέλεται δέ ἑ γαστὴρ, Μήλων πειρήσοντα — ἐλθεῖν, — *quos improba* (magna) *ventris Exegit* (egit, quia prodeunt ex latebris) *cæcos rabies*; quantum ornatius! ut etiam reliqua: *atra in nebula*, ex observatione sagacitatis in talibus animantibus. *Vadimus* impetum et furorem notat verbum in hoc contexto, ut et alibi ἔρχεσθαι, *ire*. *Nox circumvolat*, quippe alata inf. VIII, 369. Sic Somnus, Somnia. v. ad Tibull. II, 1. 89. *cava umbra*, quatenus ipsi ea circumdantur, quasi tecti; puto equidem. — 361 Odyss. γ, 113. τίς κεν ἐκεῖνα Πάντα γε μυθήσαιτο καταθνητῶν ἀνθρώπων; imitatus Silius V, 421. sq. et

Urbs antiqua ruit, multos dominata per annos;
Plurima perque vias sternuntur inertia passim
Corpora, perque domos, et religiosa deorum
Limina. Nec soli pœnas dant sanguine Teucri;
Quondam etiam victis redit in præcordia virtus,
Victoresque cadunt Danai. Crudelis ubique
Luctus, ubique pavor, et plurima mortis imago.
  Primus se, Danaum magna comitante caterva,
Androgeus offert nobis, socia agmina credens
Inscius; atque ultro verbis compellat amicis:
Festinate, viri. Nam quæ tam sera moratur
Segnities? Alii rapiunt incensa feruntque
Pergama: vos celsis nunc primum a navibus itis!
Dixit; et extemplo—neque enim responsa dabantur
Fida satis—sensit, medios delapsus in hostes.
Obstupuit, retroque pedem cum voce repressit.
Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit
Attollentem iras, et cærula colla tumentem:
Haud secus Androgeus visu tremefactus abibat.
Irruimus, densis et circumfundimur armis;
Ignarosque loci passim et formidine captos
Sternimus; aspirat primo fortuna labori.
Atque hic successu exsultans animisque Corœbus:
O socii, qua prima, inquit, Fortuna salutis
Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur;

II, 630. sqq., ubi plura in Sagunto eversa ex altero Æneidis libro petita sunt. Sic illa mox 363, quæ inter eximia loca equidem ponere soleo, *Urbs antiqua ruit* belle translata sunt ibid. v. 654. sqq.—364 *Inertia corpora*, possunt esse sine vita et motu; malim tamen accipere pro corporibus inertium hominum dictum, h. e. imbellium, senum, infantum, feminarum; ut pecora inf. IV, 158.—Mox *pœnas dant* pro cæduntur, moriuntur, ut Serv. bene.—367 Sententia eadem, aliter tamen expressa, Iliad. ξ, 480. 481.—368 *Crudelis luctus*, ut *sævus dolor*, qui in nos sævit. *plurima mortis imago*, h. e. *ubique* cædes facta cernitur; passim cæsorum cadavera projecta.

370 *Androgeus* alibi non occurrit in Troicis. Pomponius Sabinus. *miles Menesthei, ducis Athenarum*; nescio, unde habeat. Diversus est Minois filius VI, 20.—373 *Nam quæ*, quæ tandem, quænam: cf. Ge. IV, 445.—374 *Rapiunt feruntque*. ἄγουσι καὶ φέρουσι, ut notum. *sera*, quæ seros facit, id est, tardos.—*Responsa non fida satis*, quibus fides haberi non potest, quæ fidem non faciunt, adeoque suspecta. Respexit versum Statius II. Theb. 535—537. *sensit delapsus*, ᾔσθετ' ἐμπεσών, ut notum, intellexit se in hostes incidisse.—379. 381 Comparatio ab Homero petita, sed variata Il. γ, 33. sqq. Hinc alii certatim. Propius ad Homerum affert Juven. I, 43: notum versum: *Palleat, ut nudis pressit qui calcibus anguem*.—*humi nitens*, pedem figens.—*attollentem iras*, h. e. caput iratum, adeoque erigentem se vel caput præ ira et rabie. III Ge. 421. *tollentemque minas et sibila colla tumentem*.—*H.* *Animi* referendum ad fortitudinem sociorum. Successu et virtute sociorum effertur Corœbus. *W.* 388 *Qua ostendit se dextra*; Fortuna se *dextram*. faventem ac propitiam

Mutemus clipeos, Danaumque insignia nobis
Aptemus. Dolus, an virtus, quis in hoste requirat?
Arma dabunt ipsi. Sic fatus, deinde comantem
Androgei galeam clipeique insigne decorum
Induitur, laterique Argivum accommodat ensem.
Hoc Rhipeus, hoc ipse Dymas, omnisque juventus
Læta facit; spoliis se quisque recentibus armat.
Vadimus immixti Danais haud numine nostro,
Multaque per cæcam congressi prœlia noctem
Conserimus; multos Danaum demittimus Orco.
Diffugiunt alii ad naves, et litora cursu
Fida petunt; pars ingentem formidine turpi
Scandunt rursus equum, et nota conduntur in alvo.
Heu nihil invitis fas quemquam fidere divis!
Ecce trahebatur passis Priameïa virgo
Crinibus a templo Cassandra adytisque Minervæ,
Ad cœlum tendens ardentia lumina frustra,
Lumina; nam teneras arcebant vincula palmas.
Non tulit hanc speciem furiata mente Corœbus,
Et sese medium injecit periturus in agmen.
Consequimur cuncti, et densis incurrimus armis.
Hic primum ex alto delubri culmine telis
Nostrorum obruimur, oriturque miserrima cædes

ostendit. *H.*—389 De *insignibus*, quo vocabulo *galeæ* præcipue notantur, vide interpretes ad Cæs. B. G. I, 23. *Id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse.* Add. infr. 412. *Graiarum errore jubarum.* Tacitus Hist. I, 38. f. *insignia* militum memorans, illa *galeas* et *scuta* esse notat. *W.*—390 *Dolus, an virtus*, sit, adhibeatur. Mox *comantem galeam*, ἱππουριν—et *clipeum induitur* ἐνεδύσατο, loro super humeros injecto et inserta manu ansæ, ὀχάνῳ. conf. inf. 671. 672.—395 *Spoliis recentibus*, exquisitius quam, novis, aliis, quam quæ habuerant, armis.—396 *Haud numine nostro*, h. e aversa, nobis non propitio. *At si—Audiat aversa non meus aure deus*, Tibul. III, 3, 28, ubi v. not. Mox v. 402. *invitis divis*, ἀέκητι θεῶν, *nox cæca*, in qua nihil cerni potest, ut jam supra.—401 *Scandunt rursus equum.* Fortasse dictum nolis a poëta; nimis enim portentosum hoc; sed *formidine turpi* adjecit.

403—406 Vim Cassandræ ab Ajace Oilei f. coram Pallade illatam esse, vulgo memorant. Sed et alii poëtæ veteres abstractam tantum ab Ajace e Minervæ sacro Cassandram narrasse videntur, quos sequitur Dictys V, 12. Nam ad ipsam vim illatam ab Ajace vel inferendam verbum *trahebatur*, etsi hoc, ut ἕλκεσθαι, eo sensu dictum occurrit, h. l. referre, vetant, arbitror, reliqua. Quamquam non nescio Eurip. Troad. 69. 70. οὐκ οἶσθ' ὑβρισθεῖσάν με καὶ ναοὺς ἐμούς; Οἶδ' ἡνίκ' Αἴας εἷλκε Κασσάνδραν βίᾳ. Putanda est Cassandra confugisse ad templum Minervæ, supplex deæ facta, ἱκετεύουσα, unde nunc ea abstrahitur et captiva abducitur.—*ardentia*, ira, pudore erepto. *arcebant*, antique, continebant, coercebant, εἶργον.—Versus 405. 406. ante oculos habuit Ov. Met. XIII, 410. 411. *tractata comis antistita Phœbi Non profecturas tendebat ad æthera palmas.*—409 *Densis armis*, vel densatis, densis ordinibus, denso agmine. (Ad constructionem compara Æn. III. 222. *Irruimus ferro. W.*)—410 *Delubrum* int. Minervæ, ex quo Cassandra erat abducta. conf. v. 425. Erat autem illud in acropoli; ad hanc igitur jam pervenerat Æneas, mediam per urbem:

Armorum facie et Graiarum errore jubarum.
Tum Danai gemitu atque ereptæ virginis ira
Undique collecti invadunt; acerrimus Ajax,
Et gemini Atridæ, Dolopumque exercitus omnis:
Adversi rupto ceu quondam turbine venti
Confligunt, Zephyrusque, Notusque, et lætus Eois
Eurus equis; stridunt silvæ, sævitque tridenti
Spumeus atque imo Nereus ciet æquora fundo.
Illi etiam, si quos obscura nocte per umbram
Fudimus insidiis, totaque agitavimus urbe,
Apparent, primi clipeos mentitaque tela
Agnoscunt, atque ora sono discordia signant.
Ilicet obruimur numero; primusque Corœbus
Penelei dextra divæ armipotentis ad aram
Procumbit; cadit et Rhipeus, justissimus unus
Qui fuit in Teucris, et servantissimus æqui:
Dis aliter visum. Pereunt Hypanisque Dymasque,
Confixi a sociis; nec te tua plurima, Panthu,
Labentem pietas, nec Apollinis infula texit.
Iliaci cineres, et flamma extrema meorum,

v. 359.—412. Quod arma, quæ induerant, Græca erant, et cristæ Græcæ.—413 *Gemitu*, h. e. dolore, *atque ira ereptæ virginis*, propter Cassandram sibi a Corœbo ceterisque ereptam, *invadunt undique, collecti.* Mox *gemini Atridæ* διισσοὶ Ἀτρεῖδαι apud Eurip. *Dolopes* sup. II, 7.—416—419 Ad Homeri ductum Il. ι, 4—7, et Ennii ex Annal. XVII, ap. Macrob. VI, 2, sed multo ornatius et variate; porro Homerica cum arte effectum rei attexuit: *stridunt silvæ* etc. *Eurus lætus Eois equis*, Homerico usu, ἵπποις, pro curru, ad or natum spectat. Bigis vecti venti apud poëtas et sculptores. Commune enim hoc omnibus diis, quoniam prisco illo tempore, quo religiosæ hæ notiones primum in hominum animos venerunt, bigis vecti reges vel quadrigis, nunquam equis insidentes, conspiciebantur. Itaque nemo vidit equitantem Jovem, et sic porro. *lætus* autem, ut superbus, gestiens, ἀγαλλόμενος, pro vulgari, vectus, cf. I, 690. 276. et sæpe. Ceterum Virgilium plures expresserunt. cf. Columna ad Ennium pag. 114; adde inf. X, 356. sqq.: IV, 440. sqq. *Nereo* h. l. tridens tribuitur, quod notandum. *Spumeus* h. l. spuma maris aspersus, spumosus. *sævit tridenti*, eleganter, ut alias *flagris, verbere*, infert tridentem mari, ad impellendum illud et fluctus excitandos. —420—423 *Illi etiam*, v. sup. 370. 383. sq. *mentita tela*, falsa arma, quæ nos Græcos esse mentiebantur, ut Serv.—Mox 423 *signant* h. l. agnoscunt. Sic *notare* etiam vulgari sermone, et σημειοῦσθαι, τεκμαίρεσθαι. *H.* Trojanorum linguam à lingua Græcorum diversam fuisse, Homerus non commemorat, at poëtæ seriores Græcorum et Latini, discriminis barbarorum et Græcorum memores, notare non neglexerunt. Et errare videntur, si qui Homerum barbarorum linguam à Græcorum lingua verbis Il. β, 867. Καρῶν βαρβαροφώνων distinxisse sibi persuaserunt. Nam adjectum βαρβαροφώνων illud non magis probat, quam locus Od. θ, 294. Σίντιας ἀγριοφώνους. Vid. etiam Heyn. Obss. T. IV. p. 434. 435. *W.* —425—430 *Divæ ad aram*, non tam in ipso templo Minervæ sup. 403, quam potius ante templum in προνάῳ vel in περιβόλῳ, ut et expressum vides in tab. Iliaca n. 104.—*Peneleus* hic alius est, quam Homericus Bœotorum dux; nam is ab Eurypylo fuit occisus, Telephi filio: Pausan. IX, 5. f.—*cadit et Rhipeus, justissimus unus* omnium—*et servantissimus æqui*, qui ob eam virtutem cadere non debuit, communi hominum judicio; sed *dis aliter visum*, de causis et rationibus, quæ nos homines latent.—431—434—*meruisse manu*, strage, quam inter hostes edebat. Bene Serv. *id*

Testor, in occasu vestro nec tela nec ullas
Vitavisse vices Danaum; et, si fata fuissent,
Ut caderem, meruisse manu. Divellimur inde;
Iphitus et Pelias mecum: quorum Iphitus ævo
Jam gravior, Pelias et vulnere tardus Ulixi:
Protinus ad sedes Priami clamore vocati.
Hic vero ingentem pugnam, ceu cetera nusquam
Bella forent, nulli tota morerentur in urbe,
Sic Martem indomitum, Danaosque ad tecta ruentes
Cernimus, obsessumque acta testudine limen.
Hærent parietibus scalæ, postesque sub ipsos
Nituntur gradibus, clipeosque ad tela sinistris
Protecti objiciunt, prensant fastigia dextris.
Dardanidæ contra turres ac tecta domorum
Culmina convellunt: his se, quando ultima cernunt,
Extrema jam in morte parant defendere telis,
Auratasque trabes, veterum decora alta parentum,
Devolvunt: alii strictis mucronibus imas
Obsedere fores; has servant agmine denso.
Instaurati animi, regis succurrere tectis,
Auxilioque levare viros, vimque addere victis.
  Limen erat, cæcæque fores, et pervius usus
Tectorum inter se Priami, postesque relicti
A tergo, infelix qua se, dum regna manebant,
Sæpius Andromache ferre incomitata solebat
Ad soceros, et avo puerum Astyanacta trahebat.

est fortiter dimicasse; hi enim merentur occidi. Centies autem *manus* pro pugna.—*si fata f.* cf. sup. 54.—436 Gell. IX, 12. laudato loco—*quum diceret* vulnus, *non quod accepisset Ulyxes, sed quod dedisset.*

438—558 Sequitur narratio de pugna in Pergamo acropoli ad Priami ædes facta, de ædium expugnatione, et Priami cæde. *Ceu nulla prius lamenta, nec atri Manassent imbres*, Statius, III. Theb. 122.—441. In culmine ædium Priami puta fuisse *turrim* eductam, quam vs. 460. nominat; ea oppugnatur, et desuper a Trojanis propugnatur. *fores* (450) appellat *limen. Acta testudine* scutorum haud dubie, συνασπισμῷ. Nimis enim alienæ forent ab illa ætate machinæ bellicæ. Præiverant antiquiores poëtæ Græci, ut colligas ex Quinto Cal. XI, 358. sqq., ubi simili modo oppugnantur mœnia Trojæ (cf. mox 443. 444). Mox *hærent*, in prosa, admotæ sunt.—442 *Postesque sub ipsos Nituntur gradibus.* Cum *scalæ* memoratæ sint, *gradus* non alii esse possunt quam *scalarum*, per quos *nituntur*, enituntur, *postes sub ipsos*, in ipso aditu ædium. *H.* prope fores, ut in culmen tecti et turrim adscendant. Hinc *objiciunt clipeos sinistris ad tela*, adversus tela superne missa, *protecti* clipeis; quæ est Græcis poëtis non insolita ratio adjiciendi participia. Vid. Soph. Antig. 23. *W. fastigium* proprie erat superior pars in fronte templi seu ædium.—445 *Culmina domorum tecta*, docte pro ipso tecto, iisque rebus, quibus superior domus pars tegitur, h. e. tegulis. —449. 450 Trojanis defendendæ erant fores, ne effringerentur, hostesque in ædes irrumperent, quod fit 479—495. *W.*—451 Hoc ipso rerum aspectu renovatum in Ænea consilium, quod jam pridem ceperat (v. 315. *concurrere in arcem*), ut regiæ Priamoque succurreret.

453—458 Cum aditus ad regiam obsideretur ab hostibus, postica porta eam intrat Æneas, et à tergo pervenit ad portam regiæ, qua parte pugnatur. Illa porta

Evado ad summi fastigia culminis, unde
Tela manu miseri jactabant irrita Teucri.
Turrim, in præcipiti stantem, summisque sub astra
Eductam tectis, unde omnis Troja videri,
Et Danaum solitæ naves, et Achaïa castra,
Aggressi ferro circum, quo summa labantes
Juncturas tabulata dabant, convellimus altis
Sedibus; inpulimusque: ea lapsa repente ruinam
Cum sonitu trahit, et Danaum super agmina late
Incidit. Ast alii subeunt; nec saxa, nec ullum
Telorum interea cessat genus.
  Vestibulum ante ipsum primoque in limine Pyrrhus
Exsultat, telis et luce coruscus ahena:
Qualis, ubi in lucem coluber, mala gramina pastus,
Frigida sub terra tumidum quem bruma tegebat,
Nunc positis novus exuviis nitidusque juventa,

postica cum ornatu, quem tam vulgaris res vix videtur capere posse, designatur per quatuor determinationes: est *limen*, sunt *cæcæ*, h. e. ignotæ aliis nec cognitu faciles et obviæ, *fores—pervius usus tectorum Priami inter se*, h. e. qua commeare et convenire se invicem commode poterant, qui inhabitabant regiam, h. e. familia regia, per plures domos, ut apud Homerum est, vel palatii partes dispersa. (*usus tectorum*, h. e. aditus tectorum, erat *pervius*, h. e. ita patebat, ut ex uno in alterum transire possent. Verba saltem *postesque relicti* vellem abessent. *W.*)—*postes relicti a tergo*, h. e. porta, quæ a tergo erat, opposita illi, quæ erat in ædium fronte, tum a nemine servata. *ad soceros*, Priamum et Hecubam—*trahebat* accommodatum brevibus pueri gressibus pro ducebat. Sic sup. v. 320. *parvumque nepotem Ipse trahit.* (Hæc Homericæ narrationi Iliad. VI, 389. 467. non accuratius respondent, quam alia multa a Virgilio exposita. Nam apud Homerum nutrix infantem gestat. *W.*)—447 *evado*, sc. hac porta ingressus regiam, in culmen et ad turrim pervenio. *fastigia sum. culm.* sunt summum culmen.—460—467 *In præcipiti stant.* h. e. in alto positam, in *summis* scilicet *tectis* eductam:—hanc e vicinis locis, ut equidem arbitror, ferreis uncis et contis quassatam et labefactatam tandem in obsidentes dejiciunt.—*qua summa tabulata dabant juncturas labantes.* Jam h. l. *summum tabulatum* cur proprie dictum nolis, causa idonea non est; hoc facile admittebat uncos et contos in *juncturis* suis quæ facilius cedebant et insertum uncum recipiebant, quam solidus paries; itaque *labantes*, cedentes, laxantes se: et *dabant juncturas lab.*, offerebant præbebant scilicet aggredientibus turrim ferro. *H.* Turrim *convellimus altis sedibus*, tabulato superiore. Perfectum *impulimus* referendum est ad præsens *trahit* 466. vid. Not. ad Ge. III, 228. ubi appositus locus Valerii huic prorsus convenit; ut infr. 481—84. *cavavit et dedit fenestram—apparet domus.* Pedester scriptor ita: et ubi impulimus, cadit illa.—*impelli* de iis usurpatur, quæ labefactando loco suo movemus. cf. Æn. IV, 22. *Solus hic inflexit sensus, animumque labantem impulit. W.* Subeunt tamen alii in cæsorum locum, v. 467. et interea ex posterioribus ordinibus tela ingeruntur. Narratio in solo Neoptolemo subsistit. v. 461. *unde omnis Troja videri:* illustrant intpp. ex Il. *ν*, 13. 14; etsi ipsa turris poëtæ ex Il. *φ*, 526. sqq. nata esse videtur, ubi Hectoris fatum ex ea prospicit Priamus cum Trojanis.

469 sqq. Expugnatur regia per Neoptolemum, Achillis f., qui ipsas fores erat aggressus. Nam hoc est *ante vestibulum ipsum*, h. e. januam, qua illud intratur, *primoque in limine.*—471—475 Respexit locum notum Nicandri Ther. 31—34; simul tamen sua effinxit ad Homeri ductum, sed ornatius et cum variatione, Il. *χ*, 93—95. Ὡς δὲ δράκων ἐπὶ χειῇ ὀρέστερος ἄνδρα μένῃσιν, Βεβρωκὼς κακὰ φάρμακ᾽· (*mala*, noxia et venenata, ut sæpe, *gramina pastus*) ἔδυ δέ τέ μιν χόλος αἰνός· Σμερδαλέον δὲ δέδορκεν, ἑλισσόμενος περὶ χειῇ. (*lubrica convolvit terga*) Ὡς Ἕκτωρ—οὐχ ὑπεχώρει. At apud Virgilium Pyrrhus non sustinet hostem, sed aggreditur.—Porro qualis exsultat

Lubrica convolvit, sublato pectore, terga
Arduus ad solem, et linguis micat ore trisulcis.
Una ingens Periphas et equorum agitator Achillis
Armiger Automedon, una omnis Scyria pubes
Succedunt tecto, et flammas ad culmina jactant.
Ipse inter primos correpta dura bipenni
Limina perrumpit, postesque a cardine vellit
Æratos; jamque excisa trabe firma cavavit
Robora, et ingentem lato dedit ore fenestram:
Apparet domus intus, et atria longa patescunt;
Apparent Priami et veterum penetralia regum;
Armatosque vident stantes in limine primo.
  At domus interior gemitu miseroque tumultu
Miscetur; penitusque cavæ plangoribus ædes
Femineis ululant; ferit aurea sidera clamor.
Tum pavidæ tectis matres ingentibus errant,
Amplexæque tenent postes, atque oscula figunt.
Instat vi patria Pyrrhus; nec claustra, neque ipsi
Custodes sufferre valent. Labat ariete crebro
Janua, et emoti proci mbunt cardine postes.

coluber, *ubi in lucem convolvit terga*; in his verba *in lucem* aut corrupta aut jejuna *tumidum*, quia *mala gramina pastus*, succis venenatis repletus, ex vulgari hominum opinione. Apud Homer. vidimus *βεβρωκως κακὰ φάρμακα*, apud Nicandr. l. c., *ἐπεὶ τ' ἐκορέσσατο φορβῆς*. De explicatione singulorum vid. Not. ad Ge. III, 426. 437. 439. ubi iidem versus leguntur. Expressere hunc locum certatim alii, ut Statius IV, Theb. 95. sqq.; Silius XVII, 447—451: XII, 9—10: VI, 155.

476—478 Occurrit Periphas apud Homerum, sed non hic; Automedontis *ἱππηλάτου*, aurigæ Achillis, sæpius fit mentio. *Scyro*, insula de Cycladibus una, copias adduxerat Pyrrhus, ab avo Lycomede acceptas, cujus filia, Deïdamia, Pyrrhi mater ex Achille. cf. Il. τ, 326. sqq.: Odyss. λ, 505. sqq. Sed fabulam de Achille apud Lycomedem latente Homerus non habet. —*succedunt tecto*, h. e. fores adoriuntur.—479—482 *Ipse*, Pyrrhus, quis dubitet ex 469. 470. et 491—*dura limina*, ipsas fores e dura materia, ilice, factas—fores etiam per *postes*, et quidem ære obductos, *æratos*, declaravit, quos *vellit*, movet, labefactat, *a cardine*, ut e cardinibus emoveat, annititur; adhuc enim de conatu agitur; cf. 492. 493. Quintus Cal. XI, 388. similibus fere verbis.—485 *Armati* sunt ii, qui v. 449. 450. memorabantur.

486 sq. Proprie *clamor*, *lacrimæ*, *gemitus miscetur*, quatenus promiscue a pluribus vel diversis fit; hinc, si quo in loco hoc factum significatur, ut h. l. in domo, ipsa *domus miscetur gemitu*; pro pedestri: impletur domus. Mox *cavæ* cum dilectu positum epitheton respectu habito ad sonum—*ululant* exquisitius quam *resonant*; exemplo Græcorum *βοᾷν* in simili re, v. c. Euripid. Troad. 29. Porro versum 486 ex Ennii Annal. II de Albæ excidio esse translatum, Servius ad h. l. notat. cf. inf. XI, 213. sqq. et Livius de Alba I, 29.—Quod *matres* familias *errant*, discurrunt, per tecta, id ex veterum moribus tanto magis ad affectum, quod thalamo inclusæ plerumque latebant. — *osculantur postes* (conf. Ov. Met. XIII, 412. 413); quippe ultimum vale dicturæ, cum in eo essent, ut mox ab hoste abstraherentur. Apollonium IV, 26 Servius huc advocavit; et Ariosti locum egregium (*Cant.* XVII. *Stanza* 13) Wartonus.—491—493 *Vi patria*, *πατρὸς ἑοῦ καταειμένος ἀλκήν*, Quint. Cal. XIII, 219. *sufferre*, sustinere Pyrrhi impetum potuere nec *claustra*, h. e. fores roboreæ v. 481. 482. firmitate sua, *neque ipsi custodes*, qui v. 485. et 449. adstant foribus pugnaturi. *arietem* nolim accipere proprie; quippe hoc inventum Trojanis temporibus serius est, cf. ad 441.; sed de arietatione et pulsatione ac concussione

Fit via vi; rumpunt aditus primosque trucidant
Immissi Danai, et late loca milite complent.
Non sic, aggeribus ruptis quum spumeus amnis
Exiit, oppositasque evicit gurgite moles,
Fertur in arva furens cumulo, camposque per omnes
Cum stabulis armenta trahit. Vidi ipse furentem
Cæde Neoptolemum, geminosque in limine Atridas;
Vidi Hecubam centumque nurus, Priamumque per aras
Sanguine fœdantem, quos ipse sacraverat, ignes.
Quinquaginta illi thalami, spes tanta nepotum,
Barbarico postes auro spoliisque superbi,
Procubuere; tenent Danai, qua deficit ignis.
  Forsitan et, Priami fuerint quæ fata, requiras.
Urbis uti captæ casum convulsaque vidit
Limina tectorum, et medium in penetralibus hostem,
Arma diu senior desueta trementibus ævo
Circumdat nequidquam humeris, et inutile ferrum
Cingitur, ac densos fertur moriturus in hostes.
Ædibus in mediis, nudoque sub ætheris axe,
Ingens ara fuit, juxtaque veterrima laurus,
Incumbens aræ atque umbra complexa Penates.
Hic Hecuba et natæ nequidquam altaria circum,
Præcipites atra ceu tempestate columbæ,

forium ad arietis instar. (*ar. crebr.* compositio est, qualis apud Senec. Hippol. 532. *Crebraque turre cinxerant urbes latus.* Similes multæ exstant. *W.*)

496—499 v. sup. ad 305, ubi hujus comparationis semina in locis Homericis et Lucret. notavi; sed ornatius omnia Virgilius suoque more. Expende singula—*fertur cumulo* aqua cumulata; v. sup. I, 105. *insequitur cumulo præruptus aquæ mons.* (Verba *camposque trahit* Ge. I, 482. leguntur. *W.*)—499. 500 Καὶ τὸν φυτουργὸν Πρίαμον—τοῖσδε δ' εἶδον ὄμμασιν Αὐτὴ κατασφαγέντ' ἐφ' Ἑρκίῳ πυρᾷ, Eurip. Troad. 485. sqq.—501 *Centum nurus* latius dictum; quinquaginta enim erant filiæ, totidem filiorum uxores seu nurus, Mox—503 *quinquaginta thalami* secundum Homer. Iliad. ζ, 243. sqq., ubi tamen L filiorum sunt, et XII filiarum.—502 In toto loco ante oculos Enniana illa apud Ciceronem Tuscul. III, c. 19. ex Andromacha p. 236. ed. Hessel. *O pater! O patria! O Priami domus!—Vidi ego te, adstante ope barbarica* (ut hic v. 504), *Tectis cælatis, laqueatis, Auro, ebore, instructum regifice. Hæc omnia vidi inflammari, Priamo vi vitam evitari, Jovis aram sanguine turpari.* *fœdantem* plus quam cruentantem. *sacraverat*, accenderat diis Penatibus.—503—505 *Q. illi thalami*, illi tam magnifice exstructi, prostrati jacent; assumta notio ab iis, qui eas incolebant, *spes tanta nepotum.* *Barbaricum aurum*, h. e. Phrygium, ut sæpe poëtæ. Sed h. l. notabile est in ore Trojani. Præiverant Tragici; ut Æschylus aliquoties in Persis. (474. *W.*) conf. inf. XI, 769. 770.—*postes spoliis superbi*, ornati, Romanorum notissimo more, v. inf. VII, 183—186.—*Tenent Danai*, quod vulgo: partim igni partim ferro crassantur. Loca, quæ ignis nondum invaserat—*deficit*—ipsi insident.

506 Verba *Forsitan et requiras* pro formula prioribus, quæ exposita sunt, rem novam annectendi habebis; cf. Ge. II, 288.—509 *arma circumd. humeris* de lorica vel de lorica et scuto accipies. Æn. XII. 88. *circumdat loricam humeris. W.*

512 Virgilius aram, quam alii in atrio (ἐν αὐλῇ) collocare solent, in impluvium transtulit, ubi Penates stabant sub dio.—516 *præcipites*; devolantes ad loca tuta.—517 *sedebant*, ἱκετεύουσαι; sedebant tamen

Condensæ et divum amplexæ simulacra sedebant.
Ipsum autem sumtis Priamum juvenalibus armis
Ut vidit: Quæ mens tam dira, miserrime conjunx,
Impulit his cingi telis? aut quo ruis? inquit.
Non tali auxilio, nec defensoribus istis
Tempus eget; non, si ipse meus nunc afforet Hector.
Huc tandem concede; hæc ara tuebitur omnes,
Aut moriere simul. Sic ore effata, recepit
Ad sese, et sacra longævum in sede locavit.
   Ecce autem elapsus Pyrrhi de cæde Polites,
Unus natorum Priami, per tela, per hostes
Porticibus longis fugit, et vacua atria lustrat
Saucius. Illum ardens infesto vulnere Pyrrhus
Insequitur, jam jamque manu tenet, et premit hasta.
Ut tandem ante oculos evasit et ora parentum,
Concidit, ac multo vitam cum sanguine fudit.
Hic Priamus, quamquam in media jam morte tenetur,
Non tamen abstinuit, nec voci iræque pepercit.
At tibi pro scelere, exclamat, pro talibus ausis,
Dî, si qua est cœlo pietas, quæ talia curet,
Persolvant grates dignas, et præmia reddant
Debita, qui nati coram me cernere letum
Fecisti, et patrios fœdasti funere vultus.
At non ille, satum quo te mentiris, Achilles
Talis in hoste fuit Priamo, sed jura fidemque

nequidquam vs. 515, nullum fructum salutis e loci sanctitate habituræ.—519 *Mens dira*, quæ dira, male ominata, abominanda consilia agitat.—522 *tempus eget*, nunc iis locus non est.—523 *hæc ara tuebitur*, jure ἱκετείας.—525 *Sacra sede*, ara. v. 513. altare 515.

526 *Polites*, is Priami filius, pedum celeritate insignis fuit. vid. Homer. Iliad. β, 791. Vulnere jam accepto (*elapsus Pyrrhi de cæde*) fugiebat ille; Neoptolemus, ut aliud inferret, eum insequebatur.—528 *lustrat*, h. l. discursu, et *vacua* cum dilectu, ut significet Trojanos jam fuga dispersos, conf. Burm. ad Val. Fl. IV, 21.—*infesto vulnere insequitur*, infeste, hostili more, ut novum vulnus inferat; sed alterum: *vulnere infesto* multo magis poëticum.—*premit hasta* exquisitius quam transfigit. cf. IX, 330. Proprie *premit hastam* is, qui ea transfigit aliquem, eam adigit ἐρειδόμενος.—Mox 531. 532 puta Politen ex vulnere priore concidere.—533 *Media morte*, præsenti mortis periculo. *abstinuit* exquisite, continuit se. *pietas* h. l. respectus ac miseratio ejus, qui indigna patitur—*grates* h. l. pœna: et sic *præmia* frequentius.—*patrios fœdasti funere vultus*; gravissima verba et atroci spectaculo accommodata. Re funebri pollui et contaminari homines, religiosa erat opinio; et asperso ejus, qui cæditur, cruore fœdatur, polluitur, aliquis: h. l. ipsi *vultus* tantum non aspersi et contaminati *funere*, cæde, sanguine.—540 *At non ille* sqq. hoc criminationis genus illustratur a Burm. ad Anthol. Poët. Lat. T. I. 338.—*in hoste* exquisitius quam *in hostem*, v. Drakenb. ad Liv. XXVIII, 43, 8. Respicit autem redditum Priamo cadaver Hectoris Il. extr.—*jura fidemque supplicis*, τὸ ὅσιον τῆς ἱκετείας, sanctitatem supplicis; nam de *fide* proprie dicta et supplici data h. l. agi nequit. Sed supplex *in fidem alicujus*, h. e. tutelam, venit, committit se fidei et religioni ejus, cui supplex factus est; debetur igitur ei incolumitas ex ea fide seu religione, quam revereri tenetur is, cui quis supplex sit. Ita Achilles reveritus est, *erubuit*, *jus sup-*

Supplicis erubuit, corpusque exsangue sepulcro
Reddidit Hectoreum, meque in mea regna remisit.
Sic fatus senior, telumque imbelle sine ictu
Conjecit, rauco quod protinus ære repulsum,
Et summo clipei nequidquam umbone pependit.
Cui Pyrrhus: Referes ergo hæc, et nuntius ibis
Pelidæ genitori: illi mea tristia facta
Degeneremque Neoptolemum narrare memento.
Nunc morere. Hoc dicens, altaria ad ipsa trementem
Traxit et in multo lapsantem sanguine nati,
Implicuitque comam læva, dextraque coruscum
Extulit ac lateri capulo tenus abdidit ensem.
Hæc finis Priami fatorum; hic exitus illum
Sorte tulit, Trojam incensam et prolapsa videntem
Pergama, tot quondam populis terrisque superbum
Regnatorem Asiæ. Jacet ingens litore truncus,
Avulsumque humeris caput, et sine nomine corpus.
At me tum primum sævus circumstetit horror:
Obstupui; subiit cari genitoris imago,
Ut regem æquævum crudeli vulnere vidi

plicis et *fidem*, religionem τῆς ἱκετείας.—*sepulcro*, ad sepulturam—*in mea regna*, in regiam. Secutus est nostrum Seneca Troad. 1106.—544—549 *Sine ictu*, quod vulnus non faceret, non penetraret; sed ab ære resiliret; κωφὸν βέλος dixit Homer. Il. λ, 390.—*rauco ære*, æreo clipeo, qui percussu raucum, surdum, sonitum edebat—et, *nequidquam*, sine effectu et vulnere, *pependit* in corio, quo clipeus erat obductus. (*repulsum et pependit*. Ellipsis copulæ *est*, de qua vid. Not. pag. 324. causa fuit mutationum librariorum, neque admittenda est correctio e *summo*. *W*.) De ictu imbelli sæpe talia apud Homerum, v. c. Il. γ, 347. sqq.—*tristia facta*, atrocia h. l. *H*. *narrare Neoptolemum degenerem* est narrare, ut Neoptolemus sit degener. *narrare hominem* exquisita dicendi ratio pro exponere res vel mores hominis. Vell. Paterc. II, 29. *sed operis modus paucis eum* (Pompeium) *narrari jubet*. Non igitur necesse, ut ad *degenerem* copulam *esse* assumas. *W*. Mox de sarcasmo ex Homero ducto: *Referes ergo hæc*, etc., videndus Popius ad Il. XIII. Obs. 31.—550. sqq. Seneca expressit Troad. 44. sqq. (ubi *Æacidæ* retinendum).—*implicuit comam*, igitur cum ceteris armis v. 509. sq. galeam non sumserat Priamus; *extulit ensem*, non, vagina extraxit, sed sustulit, intentavit. Versu 529. 530. *hasta* Pyrrhus eminus petierat Politen.—551—559—*sorte*, fatali necessitate abstulit. *Asiæ*, magnæ saltem partis Asiæ minoris. v. Strab. XIII, pag. 875. A.—*regnatorem populis* pro populorum. (Similes compositiones vid. collectas ad Tibull. IV, 1, 115. *W*.) Dictum magnifice ad ipsam indignationem augendam. Sic *res Asiæ* III, 1.—*jacet ingens litore truncus*. Scilicet insepultum projectum fuit Priami corpus. Hoc alii simplicius narrarunt, nulla loci apposita notatione; vide præter Quint. Calabr. XIII, 241. sqq. Senecam Troad. 54. sqq. Auson. Epitaph. 23., quod ex nostro adumbratum est, et Euripid. Troad. 1322. 23. Alii addunt locum, ubi projectum jacuit *corpus*, quod ab Achivis: *ad litus tractum; et illic relictum sine capite memorant*; quæ unice vera interpretatio Pompon. Sabin., obvia eadem in Servianis; unde etiam intelligitur, ad Pacuvii tragœdiam poëtam respexisse; quamquam locus, qui ibidem adscriptus fuit, excidit. Sed imitationem hujus loci notarunt viri docti ex Manil. IV, 64. 65. *Priamumque in litore truncum, Cui nec Troja rogus*, et e Seneca Troad. 140. *magnoque Jovi victima cæsus Sigea premis litora truncus*. *Litus* de Troja, utpote *litorali plaga*, accipere, durum arbitror. Quod Servius addit, Pompeii

Vitam exhalantem; subiit deserta Creüsa,
Et direpta domus, et parvi casus Iuli.
Respicio, et quæ sit me circum copia, lustro.
Deseruere omnes defessi; et corpora saltu
Ad terram misere aut ignibus ægra dedere.
[Jamque adeo super unus eram; quum limina Vestæ
Servantem et tacitam secreta in sede latentem
Tyndarida aspicio; dant clara incendia lucem
Erranti, passimque oculos per cuncta ferenti.
Illa, sibi infestos eversa ob Pergama Teucros,
Et pœnas Danaum et deserti conjugis iras
Præmetuens, Trojæ et patriæ communis Erinnys,
Abdiderat sese, atque aris invisa sedebat.
Exarsere ignes animo; subit ira cadentem
Ulcisci patriam, et sceleratas sumere pœnas:
Scilicet hæc Spartam incolumis patriasque Mycenas
Aspiciet, partoque ibit regina triumpho?
Conjugiumque, domumque, patres, natosque videbit,
Iliadum turba et Phrygiis comitata ministris?
Occiderit ferro Priamus? Troja arserit igni?
Dardanium toties sudarit sanguine litus?
Non ita. Namque, etsi nullum memorabile nomen
Feminea in pœna est, nec habet victoria laudem,
Exstinxisse nefas tamen et sumsisse merentes

tangere historiam Virgilium, hoc eo duntaxat pertinet, quod hujus loci major ac suavior aliquis sensus esse debuit, Romanis, qui Pompeii simile fatum memoria tenerent—*sine nomine corpus*, sine nota, qua agnosci possit: quatenus sine capite erat.

563 *Direpta domus*, in prosa: direptio domus meæ animo objiciebatur, ut jam facta. *casus Iuli*, quid Iulo accidere posset. Mox *copia* docte pro copiis, notant Grammatici.—565 Æneam e turri pugnantem meminisse necesse est, supra v. 478. 460 sqq. Incendio jam per regiam Priami sparso, desiliunt alii in terram, alii igni absumti pereunt. *corpora ægra*, quia *defessi* pugnando, exhausti viribus.

567 sqq. Sequuntur verss. XXII, qui in codicibus omnibus antiquis et bonæ fidei desunt, quosque narrant a Tucca et Varo resectos, seu quia turpe esset viro forti, manus mulieri injicere, seu quia contraria his narrantur Æn. VI, 510. sqq. *H.* Sed, his sublatis, et versus 589—601., quorum sententia ab illis pendet, immutandi erant. Accidere potuit Virgilio poëtæ, quod historicis præclaræ fidei accidisse constat, ut in rebus, e diversis fontibus haustis, quas duobus vel pluribus locis attigerunt, sibi discreparent. *W.* *Super unus eram:* οἰώθεν Homericum, ut Il. λ, 401. (*super unus eram.* Tac. Histor. I, 20. *At illis vix decumæ* super *portiones* erant. *W.*) *Erranti;* ergo Æneas jam de turri vel tecto regiæ desiluerat, et per regiam errabat vacuam. (*Erinnys*, pestis, exitium. *W.*)—574 *invisa*, abdita. Sic melius, puto. Sedebat illa ἱκέτις, supplex, in ara. Sequentia ex Euripideis expressa in Oreste v. 1132. sqq. *Exarsere ignes animo* pro vulgari *animus ira exarsit*. *subit ira*, h. e. impetus ex ira ulciscendi excidium patriæ—*sceleratas pœnas*, paullo insolentius, pro pœnas a scelerata sumta. (Melius interpretaberis *pœnas sceleris*. *W.*) 579—582 *conjugium*, conjugem pristinum—*patres*—parentes—*Phrygiis ministris*, Trojanis captivis, illi in servitium addictis.—*sudarit sanguine*, madefactum, humectatum. Ex Enniano: *Terra sudat sanguine* ap. Nonium in *sonere*.—583—587 *Non ita* οὐ ὄντα. Vulgo *absit hoc; nequaquam*—*nullum m. nomen* nulla gloria—*tamen laudabor*, quod exstin-

Laudabor pœnas, animumque explêsse juvabit
Ultricis flammæ, et cineres satiâsse meorum.
Talia jactabam, et furiata mente ferebar ;]
Quum mihi se, non ante oculis tam clara, videndam
Obtulit, et pura per noctem in luce refulsit
Alma parens, confessa deam, qualisque videri
Cœlicolis, et quanta, solet ; dextraque prehensum
Continuit, roseoque hæc insuper addidit ore :
Nate, quis indomitas tantus dolor excitat iras ?
Quid furis ? aut quonam nostri tibi cura recessit ?
Non prius aspicies, ubi fessum ætate parentem
Liqueris Anchisen ? superet conjuxne Creüsa,
Ascaniusque puer ? quos omnis undique Graiæ
Circum errant acies, et, ni mea cura resistat,
Jam flammæ tulerint, inimicus et hauserit ensis.
Non tibi Tyndaridis facies invisa Lacænæ,
Culpatusve Paris ; divum inclementia, divum,
Has evertit opes, sternitque a culmine Trojam.
Aspice : namque omnem, quæ nunc obducta tuenti
Mortalis hebetat visus tibi, et humida circum
Caligat, nubem eripiam ; tu ne qua parentis
Jussa time, neu præceptis parere recusa.
Hic, ubi disjectas moles avulsaque saxis
Saxa vides, mixtoque undantem pulvere fumum,
Neptunus muros magnoque emota tridenti

xerim *nefas*, nefariam feminam, Helenam. *pœnas merentis* pro vulgari a merente sumsisse cf. 229. *merentem Laocoonta.* Heinsius *pœnas merentis* pro p. merentes accipit, comparans 576. *pœnas sceleratas* (quasi *merens* pro *meritus* dictum sit. *W.*)—Mox dure dictum videtur *animum explêsse flammæ ultricis* pro flamma sive ira ultrice, h. e. ultione. Dictum græce, *satiatus famæ* apud Silium, et οἴνοιο κορεσσάμενος καὶ ἐδωδῆς ap. Homerum.

588—593 Æneæ Venus apparuit, non nube obducta, aut alia forma assumta; sed specie sua divina. Imitatio Homeri manifesta Il. α, 193. sqq., ubi Minerva Achilli soli in conspectum venit, eumque ab ira et impetu revocat.—Ad 592. 593. cf. ibid. v. 361.—595—600 *Nostri cura*, pietas esse videtur Veneri matri præstanda in eo, ut Anchisen, ab ipsa amatum, tueatur ac servet. *aspicies.* ut poëta, pro *circumspicies*, anquires.—600 *quos hauserit ensis*, ut passim poëtæ, v. Drakenb. ad Silium V, 524. pro transfixerit, transegerit ; ἀφύσσειν Homer., ut Il. ξ, 517 : hauritur sanguis ense ; hinc ipse ensis haurit, penetrat, transfigit latus.—601—603 Sententia ex Priami verbis apud Homerum petita Iliad. γ. 164. 165 : adde Od. α, 347. 348 ; et frequens apud veteres. *Tyndaridis facies invisa Lacænæ*, ornate pro Helena. Οὐ γάρ τοι Ἑλένη πέλει αἰτίη etc., v. ap. Quint. Cal. XIII, 412.—*culpatus* Paris pro graviore voce, scelestus, nefarius. Sic *culpa* pro scelere ; *culpa supplicio reciditur* ap. Horat.—*a culmine*, v. sup. 290.—*nubem* int. caliginem, ut Homer. νέφος l. l. et Il. ο, 668 : ν, 341. 342. Imitationes sublimis hujus loci passim in recentioribus observes : Miltono lib. XI, 411 : Tasso (*Cant.* XVIII *Stanza* 93.)—606. 607 *Tu ne qua parentis Jussa time* : propter illa, quæ v. 619. sqq. subjunget. Mox *undantem* pulchre, v. VIII, 257.—610 Vid. Iliad. μ, 27. sqq., ubi Neptunus vallum Achivorum tridente diruit. at h. l. urbem solo

Fundamenta quatit, totamque ab sedibus urbem
Eruit: Hic Juno Scæas sævissima portas
Prima tenet, sociumque furens a navibus agmen,
Ferro accincta, vocat.
Jam summas arces Tritonia, respice, Pallas
Insedit, nimbo effulgens et Gorgone sæva,
Ipse pater Danais animos viresque secundas
Sufficit; ipse deos in Dardana suscitat arma.
Eripe, nate, fugam, finemque impone labori.
Nusquam abero, et tutum patrio te limine sistam.
Dixerat, et spissis noctis se condidit umbris.
Apparent diræ facies, inimicaque Trojæ
Numina magna deum.
Tum vero omne mihi visum considere in ignes
Ilium, et imo verti Neptunia Troja;
Ac, veluti summis antiquam in montibus ornum
Quum ferro accisam crebrisque bipennibus instant
Eruere agricolæ certatim; illa usque minatur,
Et tremefacta comam concusso vertice nutat,
Vulneribus donec paullatim evicta supremum
Congemuit, traxitque jugis avulsa ruinam.
Descendo, ac ducente deo flammam inter et hostes
Expedior; dant tela locum, flammæque recedunt.
Atque ubi jam patriæ perventum ad limina sedis
Antiquasque domos, genitor, quem tollere in altos
Optabam primum montes, primumque petebam,
Abnegat excisa vitam producere Troja,

æquat.—612—614 Juno—*prima* quippe in urbis ingressu—*socium agmen*, Achivos,—*vocat*, ut apud Homerum Neptunus Il. ν, 83. sqq. et Apollo apud eundem Trojanos de muris Trojæ inclamat. Imitatur nostrum Statius de Venere, V. Theb. 281.

615. 616 Pallas insidet Pergamum arcem, ut ap. Homerum Apollo Il. ε, 460, sed ibi ad tuendum, h. l. ad evertendum. *effulgens* est pro conspicua; aut *effulget illa ægide*, quia fulgentem ægidem tenet, a qua relucet *nimbus*, nubes obscura, qua illa cingitur, quod solemne, ubi de diis iratis agitur. h. e. vibrans ægidem, hoc nimis argutum puto. *Gorgo* est per se *sæva*, truculento ore.—*vires secundas*, quæ adjuvant, ut eventus inceptum consequatur optatus.—618 *In Dardana arma*, adversus Trojanos pugnantes.—*Eripe* pro *fugam rape*, raptim capesse, accelera, ex his. Vulgare: *eripere fuga se* ex malis.

626—631 Similia ex Homero Iliad. 482. sqq. et Apollonio IV, 1682, loca laudant Macrob. V, 11. et alii, sed ad occisos, non ad urbis excidium, spectantia, verborumque ornatu cum h. l. neutiquam comparanda. Post verba *Ac, veluti—ruinam* deficit altera comparationis pars sic supplenda: *Visa Troja* everti, *ac ruinam trahere, veluti* ornus—*traxit ruinam*; nisi præstat: *verti ex imo, ac* sic verti, *veluti*. Expende jam ornatum in verbis *vulneribus evicta congemuit* et *traxitque av. jug. ruinam* pro vulgari *proruit*.—632. 633. *Descendo* de arce; non de turri; nam hoc jam factum v. 570. 588.—*expedior*, liberum iter habeo inter hostium tela et flammas, ut contra *impedimur*, obstante turba. Vulgari sermone *via* ipsa *expediri*, *expeditum iter*, dicitur.—*ducente deo*, ex gr. ἡ θεός, sæpe exquisite *dea*; nisi malis esse absolute τὸ θεῖον, numen, ut sæpe fit.—*dant*

Exsiliumque pati. Vos O, quibus integer ævi
Sanguis, ait, solidæque suo stant robore vires,
Vos agitate fugam.
Me si cœlicolæ voluissent ducere vitam,
Has mihi servassent sedes. Satis una superque
Vidimus excidia, et captæ superavimus urbi.
Sic o, sic positum affati discedite corpus.
Ipse manu mortem inveniam; miserebitur hostis,
Exuviasque petet. Facilis jactura sepulcri.
Jam pridem invisus divis, et inutilis, annos
Demoror, ex quo me divum pater atque hominum rex
Fulminis afflavit ventis, et contigit igni.
Talia perstabat memorans, fixusque manebat.
Nos contra effusi lacrimis, conjuxque Creüsa,
Ascaniusque, omnisque domus, ne vertere secum
Cuncta pater, fatoque urgenti incumbere vellet.
Abnegat, inceptoque et sedibus hæret in îsdem.
Rursus in arma feror, mortemque miserrimus opto.
Nam quod consilium aut quæ jam fortuna dabatur?
Mene efferre pedem, genitor, te posse relicto
Sperasti? tantumque nefas patrio excidit ore?
Si nihil ex tanta superis placet urbe relinqui,
Et sedet hoc animo, perituræque addere Trojæ

tela locum, progredior incolumis inter telorum jactus et flammas. conf. Æn. VI, 110. 111.

638—640 *Exsilium pati*, præclare de patria relinquenda. Recusat Anchises Troja discedere—*integer ævi sanguis*. h. e. integri ævi, juventæ, sanguis, adeoque pro juvenilis vigor. Mox *agitare* animo *fugam* proprie est de fuga deliberare (tum moliri, capessere fugam. *W.*)—642 *Satis superque una excidia vidimus*; exquisite: satis superque est, quod semel Trojam (ab Hercule propter Laomedontis perfidiam) expugnatam vidi, et urbi captæ supervixi, ne bis idem experiar.—644 *Sic*, ut sum, *positum corpus*, pro me, κείμενον, quasi jam funus, *affati*, extremum illud Vale! Vale! conf. ad Tibull. III, 2, 15.—645 *manu*, non mea, cum imbellis senex sit, sed hostis. *miserebitur hostis*, ut, vel miseratione motus, me supplicantem, ut vita liberet me, occidat; saltem propter exuvias occidet me. cf. inf. IX, 495. X, 676.—Cadaver insepultum abjici, quod aliis tam horrendum, mihi grave non est.—647—649 Fundus fabulæ in hymno in Venerem v. 287—289: afflatus fulmine et secundum alios excæcatus, juxta nostrum tantum debilitatus membrisque captus Anchises, quod consuetudinem cum Venere evulgarat.—*annos*, vitam, *demoror*, labentes et decedentes diu vivendo detineo. Dictum alias *morari mortem, fata, Orcum, animam.* —*fulminis afflavit ventis*, fulmine; quandoquidem aer fulminis jactu impulsus et rarefactus intercludit spiritum, res ad sensum vulgi obvia; etsi subtilius de ea physici tradunt; alias: *aura fulminis;* unde ipsum *afflare* ductum.—650 *fixus*, affixus loco, non discedens domo. cf. 699.

651—654 Lugubris sane et miseranda rerum facies, si singula cogitas. *Nos contra* orare non desistimus *effusi lacrimis*, exquisite pro *in lacrimas*,—*ne vertere secum*, evertere, perdere, *fatoque urgenti incumbere*, instantem perniciem accelerare vellet. Simile est *currentem incitare, præcipitantem impellere. H.* Ad verba *sedet hoc animo* conf. V, 418. *Idque pio sedet Æneæ. W.*—657. sqq. Ad patrem Anchisen conversus hæc dicit. Affectus impetum nota pulchre expressum abruptis

Teque tuosque juvat, patet isti janua leto,
Jamque aderit multo Priami de sanguine Pyrrhus,
Natum ante ora patris, patrem qui obtruncat ad aras.
Hoc erat, alma parens, quod me per tela, per ignes
Eripis, ut mediis hostem in penetralibus, utque
Ascanium, patremque meum, juxtaque Creüsam,
Alterum in alterius mactatos sanguine, cernam?
Arma, viri, ferte arma; vocat lux ultima victos.
Reddite me Danais; sinite instaurata revisam
Prælia. Nunquam omnes hodie moriemur inulti.
 Hinc ferro accingor rursus; clipeoque sinistram
Insertabam aptans, meque extra tecta ferebam.
Ecce autem complexa pedes in limine conjux
Hærebat, parvumque patri tendebat Iulum:
Si periturus abis, et nos rape in omnia tecum;
Sin aliquam expertus sumtis spem ponis in armis,
Hanc primum tutare domum. Cui parvus Iulus,
Cui pater, et conjux quondam tua dicta relinquor?
 Talia vociferans gemitu tectum omne replebat;
Quum subitum dictuque oritur mirabile monstrum.
Namque manus inter mæstorumque ora parentum
Ecce levis summo de vertice visus Iuli

etiam sententiis—*tantum nefas*, ut suaderet rem tam nefariam.—661 *patet isti janua leto*, ad talem mortem ab hoste accipiendam via patet; ea mors facile arcessi poterit;—at 662. 663 mors fœda, qualis obtigit Priamo, cæso in ejus conspectu filio: 502. 530. Ita refellit ista v. 645. 646. *miserebitur hostis* etc.—*multo de sanguine*, cum dilectu positum epitheton: quem effudit sine ulla senis miseratione.—et 663 respicit v. 529. sqq. *H.* E Mediceo aliisque compluribus libris recipienda scriptura *Gnatum*. In versibus 664—67. primum notes *eripis* pro eripuisti, quod ad auxilium Veneris 632. 633. referendum; tum in verbis *hoc*, *quod—eripuisti*, *erat*, *ut cernam* insolentiam consecutionis temporum; quæ quidem tollitur, priore sententia ita mutata: *An me mater, ideo servasti, ut cernam?* Ita sæpe levem sensus mutationem difficultati consecutionis temporum mederi videas. *W.*—668 *Arma, viri*—sc. quæ ingressus domum deposuerat. *vocat lux ultima victos*, quanto potentius quam: manet nos mors; moriendum est! *Reddite me Danais* idem color inf. X, 61. Mox 670 *nunquam* pro non, ut Ecl. III, 49. Sententiam gravius extulit Homer. Il. χ, 304. 305. *H.* Latini *nunquam hodie* non raro composuerunt. Terent. Adelph. II, 1, 5. *non committet hodie unquam, iterum ut vapulet. W.*

671 sq. Ante oculos fuisse h. l. Homerum Iliad. ζ, 394. 399. sqq., ubi de discessu Hectoris ab Andromache agitur, notarunt jam viri docti: uti noster Val. Flacco in Æsone et Alcimede effigendis lib. I, 762. sqq. fuit. *manum insertabam clipeo*, loro clipei vel ansæ. sup. 393. erat *indui clipeum—tendebat* doctius quam *ostendebat*, (malim, proprie dictum. Ge. IV, 534. *W.*) et *patri* quam *mihi*. *expertus*, ex pristinis virtutis experimentis et factis.—678 *Conjux quondam tua dicta*, h. e. quæ eram; non argutandum; notum illud: *καὶ σὴν κεκλῆσθαι ἄκοιτιν*, h. e. esse. *cui relinquor* inf. IV, 323. *cui me moribundam deseris, hospes?*

680—684 Mutat Anchises consilium, omine oblato. Flamma e capite micans ostentum et præsagium regiæ dignitatis, vel ex narratione de Servio Tullio notum Liv. I, 39. Cf. inf. VII, 73. sqq. Doctus autem Anchises auguralis scientiæ Veneris munere. Vide Ennii et Nævii loca apud Probum in Ecl. VI; conf. Fragm. Enn. p.

Fundere lumen apex, tactuque innoxia molles
Lambere flamma comas, et circum tempora pasci.
Nos pavidi trepidare metu, crinemque flagrantem
Excutere, et sanctos restinguere fontibus ignes.
At pater Anchises oculos ad sidera lætus
Extulit, et cœlo palmas cum voce tetendit:
Jupiter omnipotens, precibus si flecteris ullis,
Aspice nos; hoc tantum; et, si pietate meremur,
Da deinde auxilium, pater, atque hæc omina firma.
  Vix ea fatus erat senior; subitoque fragore
Intonuit lævum, et de cœlo lapsa per umbras
Stella facem ducens multa cum luce cucurrit.
Illam, summa super labentem culmina tecti,
Cernimus Idæa claram se condere silva,
Signantemque vias; tum longo limite sulcus
Dat lucem, et late circum loca sulfure fumant.
Hic vero victus genitor se tollit ad auras,
Affaturque deos, et sanctum sidus adorat:
Jam jam nulla mora est; sequor, et, qua ducitis, adsum.
Di patrii, servate domum, servate nepotem.
Vestrum hoc augurium, vestroque in numine Troja est.
Cedo equidem, nec, nate, tibi comes ire recuso.
Dixerat ille; et jam per mœnia clarior ignis

11. 12.—*apex*, flamma in apicem acuminata; is visus est *fundere lumen de vertice Iuli*, h. e. lucere; ut Ovid. Fast. VI, 636.—*inque coma flammeus arsit apex.* Hanc rationem damnare equidem nolim; sic *levis* bene de flamma. (Et convenit, quod alibi legitur *flamma agilis. W.*) Burmanno tamen cum Servio *apex* proprie dictus videtur, sc. de pileo Phrygio, quem, ut pueri, esse debuisse *levem.*—*flamma visa lambere tactu*, contactu; nam ea lectio præstat alteri: *tractu. tractus* flammæ, per longum spatium ductæ, alienum ab h. l. est. *molles lamb. com. et—pasci* ornate pro *ardere* dictum, ex ignis natura. Conf. imitationem Val. Flacc. I, 512. sqq. *fontibus*, docte pro fonte; et hoc pro aqua.—690 *Aspice nos*, pro vulgari *respice. H.* Aspice (ἐπιβλέπε) convenire magis videtur alloquenti. Nam *respicere* significat curam habere, juvare, at verbo *aspicere* per se non inest notio prospiciendi; cf. IV, 372. *W.*—*hæc omina firma* secundum auguralem disciplinam; docet h. l. Serv. Hoc statim fit, dum lævum tonat, conf. Odyss. υ, 97. sqq.

693—698 *Stella cadens*, meteori genus, cf. Spanh. ad Callim. in Del. 38. p. 410., sup. Georg. I, 365, sqq. erat inter prognostica, at nunc auspicium, et quidem fugæ suscipiendæ. Respexisse videtur poëta Homerum Il. δ, 75. sqq. et Apoll. IV, 294. sqq. Totam augurii rationem per partes explicat Servius; malim rem ad physicas rationes revocatam. Jungenda: *stella ducens facem multa cum luce*, habens speciem facis longæ; hinc 697 *longo limite sulcus dat lucem.* (Apud Valerium Fl. I, 568. Jupiter *ingenti flammantem (collustrantem) nubila sulco direxit per inane facem. W.*)—699—704 *victus* expugnata tandem voluntate. (cf. Not. ad Ge. IV, 491. *W.*)—*se tollit ad auras* pro simplici: e strato se attollit, surgit.—*affatur deos*, precatur—verba *vestroque in numine Troja est* dubiam admodum interpretationem habent, ut solet in acute dictis fieri; et insolens est: *in numine esse.* Cum hæc verba conjuncta sint cum illis: *Vestrum hoc augurium*, poëta declarasse videtur, *numen* ipsi simili significatu esse dictum, h. e. pro *augurio, omine;* ut inf. VII, 119. *H.*—*cedo equidem. W.*—705 *Clarior ignis* h. l. clarior strepitus ignis, *propiusque incendia volvunt æstus*, h. e. calorem, ornatissime, pro flamma, in-

Auditur, propiusque æstus incendia volvunt.
Ergo age, care pater, cervici imponere nostræ;
Ipse subibo humeris, nec me labor iste gravabit;
Quo res cumque cadent, unum et commune periclum,
Una salus ambobus erit. Mihi parvus Iulus
Sit comes, et longe servet vestigia conjux.
Vos, famuli, quæ dicam, animis advertite vestris.
Est urbe egressis tumulus templumque vetustum
Desertæ Cereris, juxtaque antiqua cupressus,
Religione patrum multos servata per annos;
Hanc ex diverso sedem veniemus in unam.
Tu, genitor, cape sacra manu patriosque Penates;
Me, bello e tanto digressum et cæde recenti,
Attrectare nefas, donec me flumine vivo
Abluero.
Hæc fatus, latos humeros subjectaque colla
Veste super fulvique insternor pelle leonis;
Succedoque oneri. Dextræ se parvus Iulus
Implicuit, sequiturque patrem non passibus æquis;
Pone subit conjux. Ferimur per opaca locorum.
Et me, quem dudum non ulla injecta movebant
Tela, neque adverso glomerati ex agmine Graii,
Nunc omnes terrent auræ, sonus excitat omnis,
Suspensum et pariter comitique onerique timentem.
Jamque propinquabam portis, omnemque videbar
Evasisse vicem; subito quum creber ad aures
Visus adesse pedum sonitus, genitorque per umbram
Prospiciens: Nate, exclamat, fuge, nate; propinquant;
Ardentes clipeos atque æra micantia cerno.

cendium, propius serpit.—707 *imponere*, impone te, ἐντιθεσο.—711 *Servet vestigia*, h. e. observet gressus meos, *longe*, e longinquo; id adjectum, ne, si multi una exirent, deprehenderentur ab hostibus. Itaque et famulos per diversas vias dimisit.—714 *Deserta Ceres* exquisite dicta, cujus templum erat desertum vetustate vel belli decennalis tempore. (Propert. II, 6, 36. eodem sensu dixit *desertos deos*. *W.*)—*ex diverso*, ex diversis partibus.—718 *Me bello*, ingeniose inventum hoc a poëta, ut causa adsit, cur sacra Anchises efferat, ex communi narratione. *H.* Hanc rerum expositionem postulabat religio veterum. vid. supr. 167. *W.*—721—723 Insternit Æneas humeris vestis laciniam, vestique pellem. Superinsternor veste et pelle leonis humeros et colla subjecta, h. e. collum, quod subjicio, submitto oneri imposito.—729—734 *Portis.* Est porta ab hoste aversa, ad Idam ducens et partes australes, unde litus peti poterat, et in eo Antandrus, III, 6. *omnem vicem*, fortunæ casum, periculum. *H.* Omnes libri in lectione *viam* consentiunt. *Evasi viam* est ad finem ejus perveni, et *locum evasi* eum reliqui. Ovid. Met. III, 19. *Panopesque evaserat arva.* Æn. IV, 685 *gradus evaserat omnes.* cf. III, 282. Si quis viam evasisse putat, ubi pericula minabantur, ille et pericula viæ se effugisse credit. Marklandi conjectura *vicem*, qua sensus sine dubio melior fit, (Tacit. Ann. XIV, 6. *evasisse gravem casum*) ex iis esse videtur, quibus autorum ipsorum scriptura vere emendatur. *W.*—*adesse ad aures* dictum potest videri pro *accedere* vel *accidere* ad

Hic mihi nescio quod trepido male numen amicum
Confusam eripuit mentem. Namque avia cursu
Dum sequor, et nota excedo regione viarum,
Heu! misero conjux fatone erepta Creüsa
Substitit, erravitve via, seu lassa resedit,
Incertum; nec post oculis est reddita nostris.
Nec prius amissam respexi, animumve reflexi,
Quam tumulum antiquæ Cereris sedemque sacratam
Venimus. Hic demum, collectis omnibus, una
Defuit; et comites, natumque, virumque fefellit.
Quem non incusavi amens hominumque deorumque?
Aut quid in eversa vidi crudelius urbe?
Ascanium, Anchisenque patrem, Teucrosque Penates
Commendo sociis, et curva valle recondo;
Ipse urbem repeto, et cingor fulgentibus armis.
Stat casus renovare omnes, omnemque reverti
Per Trojam, et rursus caput objectare periclis.
Principio muros obscuraque limina portæ,
Qua gressum extuleram, repeto; et vestigia retro
Observata sequor per noctem, et lumine lustro.
Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.
Inde domum, si forte pedem, si forte tulisset,
Me refero. Irruerant Danai, et tectum omne tenebant.
Ilicet ignis edax summa ad fastigia vento
Volvitur; exsuperant flammæ; furit æstus ad auras.
Procedo, et Priami sedes arcemque reviso.
Et jam porticibus vacuis Junonis asylo

aures. Poëticæ tamen dictioni convenientius jungere: *creber ad aures* sonitus, qui crebro, clarius clariusque auditur. (Prior ratio vera. *W.*)—*prospiciens*, quippe in humeros filii sublatus; ne ad metum referas.—*ardentes clipeos*, relucente flamma, quippe æreos.—735—740 *numen male amicum*, inimicum, infestum, δαίμων τις κακος. *mentem confusam eripuit*; duo junxit, quæ fere sigillatim poni solent: *eripere mentem*: ἐξελέσθαι φρένας, et *mens confusa*, perturbata: συν δε γεροντι νόος χύτο; utrumque Homericum.—*nota regione viarum* pro excedo, deflecto, de viis notis, frequentibus. Tum pro *via* poni possunt *loca, partes, regiones*, per quas viæ patent; hinc *regio viarum* poëtis ducta.—738 *fato erepta, substititve, erravitve via, an resedit.* Non enim dubitat, fato esse sublatam; cf. inf. 771. Ita Servius, non male puto. Melius tamen: *conjux mihi misero erepta fatone substitit, an erravit de via, an lassa resedit.*—742 *tumulum antiquæ Cereris, sedem*, collem, in quo antiqua Cereris erat ædes, sup. 713. *H. Hic demum—defuit*, h. e. deese animadverto—*et fefellit*, illam nemini visam esse comperio.—Ad V, 745. notes, verba *incusare deos hominesque* esse formulam fere legitimam de iis, qui de fortuna sua graviter conqueruntur. cf. Tacit. Histor. II, 47. f. *W.*—746 *crudelius*, quod magis doleret.—750—755 *Stat*, decretum est apud me, ut sæpe.—*obscura limina portæ*, porta per noctem obscuram oculos fallens. sup. v. 725. *per opaca locorum.*—*lumine lustro* simpl. circumspicio.—755 horror noctis ubique terret me.—760—766 A domo sua, quam expilatam et incensam ardere videt, ad arcem et regiam tendit; hic vero prædam et captivos ab Achivis asservari videt; Creusa nec ibi reperta, discedit. *Porticibus vacuis.* cf. sup. 528.

Custodes lecti, Phœnix et dirus Ulixes,
Prædam asservabant. Huc undique Troïa gaza,
Incensis erepta adytis, mensæque deorum,
Crateresque auro solidi, captivaque vestis,
Congeritur. Pueri et pavidæ longo ordine matres
Stant circum.
Ausus quin etiam voces jactare per umbram,
Implevi clamore vias, mæstusque Creüsam
Nequidquam ingeminans iterumque iterumque vocavi.
Quærenti, et tectis urbis sine fine furenti,
Infelix simulacrum atque ipsius umbra Creüsæ
Visa mihi ante oculos, et nota major imago.
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
Tum sic affari, et curas his demere dictis;
Quid tantum insano juvat indulgere dolori,
O dulcis conjux? non hæc sine numine divum
Eveniunt; nec te hinc comitem asportare Creüsam
Fas, aut ille sinit superi regnator Olympi.
Longa tibi exsilia, et vastum maris æquor arandum.
Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva
Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.
Illic res lætæ, regnumque, et regia conjux
Parta tibi; lacrimas dilectæ pelle Creüsæ.
Non ego Myrmidonum sedes Dolopumve superbas
Aspiciam, aut Graiis servitum matribus ibo,
Dardanis, et divæ Veneris nurus;
Sed me magna deum genetrix his detinet oris.

Junonis asylo, pro templo, quod in arce fuit. cf. sup. ad 567. Eurip. Troad. 32 simpl. ὑπὸ στέγαις ταῖσδ'.—*pueri et matres* captivæ, quas Græci abducturi erant. Expressum miserabile hoc captivorum agmen in Tabula Iliaca n. 111., et in Polygnoti pictura ap. Pausan. X, 25. 25. cf. inf. III, 323: Ovid. Met. XIII, 412. sqq. —771. 772. *tectis urbis*, intra urbis mœnia. —*simulacrum*, εἴδωλον, *infelix*, infeliciter amissæ Creusæ.—*nota major i.*, h. e. pristina: igitur jam dea facta. Nota veterum opinio. Imitatione nostri Hylas Herculi per somnum objectus ap. Val. Fl. IV, 18. sqq.—43—774 Ex Il. ω, 358—360.—*H. affari*, repete *visa est*, ut loco simillimo III, 148—153. H. 777. Il. ε, 185. οὐχ ὅγ' ἄνευθε θεοῦ τάδε μαίνεται. Et similia alibi. —779 *Fas*, fatum, seu voluntas deorum.— 780—784 *exsilia* pro *exsilium*, et hoc pulchre pro longo itinere vel errore, adjuncta notione, quod extra patriam fit, et ex *arandum* assumendum verbum latius: *obeunda*, ut jam Serv.—*Lydius Thybris* pro Etruscus, ex vetere opinione originis Etruscorum a Lydis ductæ.—*arva virum* signate exemplo Græci ἀνδρῶν.—*leni fluit agmine.* Supra Georg. I, 322. *agmen aquarum* dixerat; at h. l. absolute Ennii exemplo Annal. V. *Quod per amœnam urbem leni fluit agmine flumen*, apud Macrob. VI, 4. Adde Lucret V, 272., et nostri imitatorem Stat. I. Theb. 356. Vides novum vaticinium a Creüsæ umbra acceptum de sedibus in Italia et in tractu Tiberino quærendis.— *parta tibi*, fato destinata. *lacrimis Creüsæ*, propter Creusam; ut alia. (cf. I. 462. W.) —788 Magna deum mater, Cybele. Ingeniose innuit Creusam a Cybele in consortium esse assumtam, et Nympham in solo

Jamque vale, et nati serva communis amorem.
Hæc ubi dicta dedit, lacrimantem, et multa volentem
Dicere, deseruit, tenuesque recessit in auras.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum;
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
Sic demum socios, consumta nocte, reviso.
  Atque hic ingentem comitum affluxisse novorum
Invenio admirans numerum, matresque, virosque,
Collectam exsilio pubem, miserabile vulgus.
Undique convenere, animis opibusque parati,
In quascumque velim pelago deducere terras.
Jamque jugis summæ surgebat Lucifer Idæ,
Ducebatque diem; Danaique obsessa tenebant
Limina portarum, nec spes opis ulla dabatur.
Cessi, et sublato montem genitore petivi.

patrio factam.—789 plenus affectus versus. Compara præclarum locum Propertii IV. extr. 73. 74. et Eurip. Alcest. 378. —792—794 Iidem versus redeunt infra VI, 700—703, ducti ex Homero Od. λ, 206—208; unde petierunt et alii. cf. sup. Ge. IV, 500—*somno* vel proprie, quatenus is celeriter diffluit, aufugit, vel pro somnio —ὀνείρῳ—dictum. 789 *Collectam exsilio*, ad fugam, *pubem*, juventutem. In voce *opes* fortunas int. ad naves faciendas, instruendas, et sic porro. *H. parati opibus* qui opibus instructi, quibus opes præsto sunt ad aliquid agendum; *parati animis*, quibus est voluntas ad rem moliendam. Ex sequentibus assumendum *deduci*. *W.*—801 Ut poetæ rem fingunt, sidera de montibus proximis oriuntur et pone montes occidunt; res ab oculorum sensu petita. *Ida* autem mons Trojæ imminens. *Lucifer*, Veneris stella, accommodate. *H. ducebatque d.* vid. Ecl. VIII, 17. *W.*—802—804 *Limina portarum*, portas. *Spes opis*, auxilii patriæ ferendi, ut Serv. aut simpliciter salutis. Igitur discessi.—*montem*, int. Idæi jugi partem, quæ ad Antandrum ferebat. cf. IX, 80. *H. montes*, quod Mediceus cum aliis libris præbet, haud scio an sit præferendum. cf. III, 6. *W.*

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER TERTIUS.

ARGUMENTUM.

Eversa Troja, Æneas, collectis suorum reliquiis, quæ cædi flammisque supererant, parataque apud Antandrum viginti navium classe, primum in Thraciam defertur. Ubi cum urbis fundamenta poneret, territus Polydori a Polymnestore cæsi prodigiis, Delum petit 1—77; consultoque ibi Apollinis oraculo, cum antiquam gentis suæ matrem, hoc est, primam originis suæ terram repetendam didicisset, falsa Anchisæ patris interpretatione adductus, in Cretam contendit—124. Verum cum ibi, positis jam mœnibus, gravissima peste exagitaretur, in somnis monitus a diis penatibus, relicta Creta, Italiam petit—192. In hac navigatione subito exorta tempestate, primum ad Strophades insulas appulsus, ab Harpyiis infestatur—268. Mox Actium delatus, in honorem Apollinis ludos celebrat—290. Inde Corcyram prætervectus, Epirum tenet, quæ id temporis Heleno, Priami filio, parebat, cui post Pyrrhi cædem Andromache in conjugium cesserat. Helenus Æneam hospitio excipit, omnique humanitatis genere complectitur, imminentiumque terra marique periculorum certiorem facit—505. Æneas, relicta Epiro, Tarentum primumque Italiæ oram prætervectus, ad eam Siciliæ partem, quæ Ætnæ monti adjacet, appellitur. Ibi Achemenidem, ab Ulysse in Cyclopis antro desertum, supplicem recipit, edoctusque ab eo de Cyclopum feritate, ancoras solvit—683: memorque præceptorum Heleni, vitatis Charybdis et Scyllæ periculis, Siciliæ litora longo circuitu circumvectus, tandem Drepanum advehitur, ubi Anchises, tum senio tum longæ navigationis jactatione fatigatus, fatis concedit—713. Inde Italiam petens, immissa ab Æolo subita tempestate, in Africam ejicitur, quam partem libro primo exsequutus est poëta.

Postquam res Asiæ Priamique evertere gentem
Immeritam visum superis, ceciditque superbum
Ilium, et omnis humo fumat Neptunia Troja;
Diversa exsilia et desertas quærere terras
Auguriis agimur divum, classemque sub ipsa
Antandro et Phrygiæ molimur montibus Idæ,
Incerti, quo fata ferant, ubi sistere detur;
Contrahimusque viros. Vix prima inceperat æstas,
Et pater Anchises dare fatis vela jubebat;
Litora quum patriæ lacrimans portusque relinquo
Et campos, ubi Troja fuit. Feror exsul in altum
Cum sociis natoque Penatibus et magnis dis.
  Terra procul vastis colitur Mavortia campis,
Thraces arant, acri quondam regnata Lycurgo,
Hospitium antiquum Trojæ, sociique Penates,
Dum fortuna fuit. Feror huc, et litore curvo

Rerum varietate et doctrinæ copia hic liber ceteris facile præstat, totus ille ad Odysseæ exemplum conscriptus. conf. in primis Cluver. Sicil. ant. p. 252. sqq. Quod tamen lectores suavitate sua minus vulgo detinet, non tam id facit, quod liber secundus gravissimi argumenti—nam de Trojæ excidio agit—antecedit, et Didonis amores suavissime narrati sequuntur, quam hoc, quod multarum rerum, in primis quæ ad mythos veteres et geographiam antiquam spectant, notitiam habere debet is, qui omnia, quæ poëta leviter tantum attigit et perstrinxit, intelligere velit.

1—3 *res Asiæ*, regnum Asiæ, v. sup. ad II, 556.—(*humo* intellige *solum*, *ἔδαφος*, in quo urbs ædificata; *hac humo fumat Troja*, incendio conflagrata (*cecidit*) et in cineres dilapsa. *W.*) 4—8 *Diversa exsilia*, *desertæ terræ*, ad miserationem satis graviter, pro terris novis ac *diversis*, longinquis, inhabitandis.—*Auguriis divum* sup. I, 382. sq., nisi addere malis prodigium flammæ II. v. 682, et Creusæ monitum v. 780. In *Antandro* argutantur grammatici, et in adjecto *ipsa* Cerda. Sufficit ex Strab. XIII, p. 606. D. tenere, versus meridiem et haud procul ab Ilio, ad sinum Adramyttenum, fuisse, saltem serioribus temporibus, urbem Antandrum, navale, ad Idæi montis radices. Nihil igitur mirum, si poëta naves Æneæ in tam nobili et commodo loco ædificatas tradit. Materies classi ædificandæ in Ida, et quidem in jugis ad mare procurrentibus, *Gargaris*, suppetebat. cf. Wood Essay on Homer, p. 323.—8 *Vix prima inceperat æstas* s. æstatis prima pars, h. e. ver. Nam Troja eversa fertur sub initium veris.—9 *Fatis*, propter deorum jussa et monita, de quibus ad v. 5 dictum.—10—12 *Et campos, ubi Troja fuit*, pathos in brevitate jam Macrob. miratus est V, 1. *cum sociis* v. sup. II. 796. —*Penatibus et magnis dis:* hi inter se discernendi quomodo sint, vix dicere habeo, cum et perpetuo pro iisdem habeantur, neque alios Æneas secum Troja abstulisse memoretur; creditum autem est, deos magnos Samothracicos, Cabiros, hos ipsos Penates fuisse. Inf. v. 148. *Effigies sacræ divum Phrygiique* Penates.

13—18 Primum Thraciam universe designat, *Terra Mavortia* (nam Thraciam Marti sedem tribui jam ab Homero, notum est, et cf. inf. 35) *vastis campis—Thraces arant* natum fortasse ex primis Hecubæ Euripideæ verss. 8. 9.—*acri*, sævo, *quondum regnata Lycurgo*, noto e fabulis de Baccho, v. Homer. Iliad. ζ, 130. sqq.; *regnata* passive, ut et alibi. *Hospitium antiquum Trojæ* memorans, regem Thracum hospitii jure cum Priamo junctum indicat; neque *socios Penates* aliud, quam declarationem ejus hospitii, esse puto. Videntur enim hospites eosdem deos tutelares, saltem Jovem hospitii præsidem, habuisse. Regem Thraciæ sequentia v. 49. declarant tum fuisse Polymnestorem. Jam hunc Chersonesum Thracicam tenuisse, vulgo narrabatur; quod in primis Euripidis auctoritate constat, in Hecuba v. 8. et al. Virgilius, dum ad Hebri ostia urbem ab Ænea conditam memorabat, narrationem, fabula a vicina regione petita.

Mœnia prima loco, fatis ingressus iniquis,
Æneadasque meo nomen de nomine fingo.
  Sacra Dionææ matri divisque ferebam
Auspicibus cœptorum operum; superoque nitentem
Cœlicolum regi mactabam in litore taurum.
Forte fuit juxta tumulus, quo cornea summo
Virgulta, et densis hastilibus horrida myrtus.
Accessi; viridemque ab humo convellere silvam
Conatus, ramis tegerem ut frondentibus aras,
Horrendum et dictu video mirabile monstrum.
Nam, quæ prima solo, ruptis radicibus, arbor
Vellitur, huic atro liquuntur sanguine guttæ,
Et terram tabo maculant. Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Rursus et alterius lentum convellere vimen
Insequor, et caussas penitus tentare latentes;
Ater et alterius sequitur de cortice sanguis.
Multa movens animo, Nymphas venerabar agrestes,

ornare facile potuit. Quid? quod Polymnestoris ditio ad Hebrum usque extenta videtur. Certe Plinius IV, 11. *Oppidum Ænos liberum cum Polydori tumulo, Ciconum quondam regio.*—17 *fatis iniquis* sive propter ea, quæ sequuntur, satis sinistra, sive quod omnino iniqua fortuna decedere patria et alienis terris sedem quærere coëgerat. Ammianus XXII, 8. pr. priorem sententiam firmare videtur; respicit enim h. l. *Ænus*, inquit, *qua diris auspiciis cœpta, moxque relicta, ad Ausoniam veterem ductu numinum properavit Æneas. H. ingressus* est ingressus Thraciam; *fatis iniquis*, nolentibus, non faventibus. *W.*

19 Portentum sanguinis e cornis et myrtis in Polydori tumulo manantis. Nam sacrum parans Æneas diis, inprimis Veneri et Jovi, dum frondes, quibus aram ornet, petit, ecce offertur prodigium: surculi, quos solo evellit, cruore stillant. Parat autem sacrum Æneas in *novæ urbis primordiis et auspiciis:* quorum religio ad Apollinem potissimum spectat. *H. dii auspices operum* sunt qui opera juvant et secundant. De vocabulo *auspex*, deorum proprio, egit Bentl. ad Horat. Od. I, 7, 27. *W. nitentem* candidum potius quam pinguem intelligo; candor enim spectatur in victima Jovi ferenda.—22—25—Porro *tumulus* h. l. simpl. collis; nam insepultus fuerat projectus, ut ex v. 62. sqq. apparet. et cf. 45. 46. In mare projectum corpus in litus fluctu ejicitur apud Eurip. Hecuba v. 26. 697. sqq., quem sequi maluit Ovid. Met. XIII, 437. sqq., ubi pleraque ex Euripide expressa.—*horrida* noli aliter accipere, quam myrtetum horrere densis virgultis; et omnia prominentia *horrere* dicuntur.—*hastilia* pro virgis myrti, unde hastas et jacula faciebant veteres; quod jam vidimus Ge. II, 447. *At myrtus validis hastilibus, et bona bello Cornus.* Jaculis autem confixus Polydorus inf. v. 45. 46. quæ terræ infixa radices egisse significat poëta.—Myrtus autem bene in litorali plaga. Ge. II, 112. *Litora myrtetis lætissima.*—*tegerem*; tegere, velare, proprium in re sacra de coronis ac sertis; conf. sup. II, 248, 249: *myrtea* serta h. l. in sacris Veneris. *H.*—28 *Huic atro liquuntur sanguine guttæ* ornate, pro ex ea manant guttæ sanguineæ, pro succo scilicet. *tentare* est explorare. Ceterum fabula, quam Virgilius, ut tot alia, a poëtis cyclicis accepisse videtur, satis probabilis olim iis fuisse videtur, qui in arbores mutari puellas, Nymphas Hamadryades cum arboribus nasci, sacris arboribus succisis guttas sanguinis manare legissent. Exempla sunt apud Callimachum in Cer. et Apollon. Arg. II, 479. sqq. tum in Metamorphos. Ovidii plura. Si quid mirum videri potest, sit fortasse hoc, quod nostris etiam temporibus Tassus Ariostusque cum Spencero eadem fabula feliciter usi sunt.—34—38 Valde animo æstuans et anxius super prodigii caussis, adore Nym-

Gradivumque patrem, Geticis qui præsidet arvis,
Rite secundarent visus, omenque levarent.
Tertia sed postquam majore hastilia nisu
Aggredior, genibusque adversæ obluctor arenæ;
(Eloquar, an sileam?) gemitus lacrimabilis imo
Auditur tumulo, et vox reddita fertur ad aures:
Quid miserum, Ænea, laceras? jam parce sepulto;
Parce pias scelerare manus. Non me tibi Troja
Externum tulit, aut cruor hic de stipite manat.
Heu! fuge crudelis terras, fuge litus avarum.
Nam Polydorus ego. Hic confixum ferrea texit
Telorum seges, et jaculis increvit acutis.
Tum vero ancipiti mentem formidine pressus
Obstupui, steteruntque comæ, et vox faucibus hæsit.
  Hunc Polydorum auri quondam cum pondere magno
Infelix Priamus furtim mandarat alendum
Threïcio regi, quum jam diffideret armis
Dardaniæ, cingique urbem obsidione videret.
Ille, ut opes fractæ Teucrum, et Fortuna recessit,
Res Agamemnonias victriciaque arma secutus,
Fas omne abrumpit, Polydorum obtruncat, et auro
Vi potitur. Quid non mortalia pectora cogis,
Auri sacra fames! Postquam pavor ossa reliquit,
Delectos populi ad proceres, primumque parentem,
Monstra deum refero, et, quæ sit sententia, posco.
Omnibus idem animus scelerata excedere terra,
Linqui pollutum hospitium, et dare classibus austros.

phas Hamadryades et Martem Indigetem, ut malum omen avertant. *visus* pro visum, h. e. ostentum, portentum, quod *secundum*, felix, esse, et *levari*, in bonum converti, vult.—Mox 38 *obluctor*, ἀντιβαίνω, aut ἀντερείδω.—41—43 *Jam* tandem *parce sepulto*: h. l. fortuita obrupto terra, cf. ad v. 22. *parce scelerare*, h. e. noli, (ut ap. Horat. et al.) polluere scelere manus, *me, tibi non externum, Troja tulit*, protulit, genuit, h. e. Trojanus sum; non de trunco sanguis manat, sed de meo corpore.—45. 46. *Seges telorum increvit jaculis acutis*, h. e. tela, ut emissa erant in me, in hoc tumulo excreverunt in arbores, pro quibus dixit, *jacula*, quia inde jacula petuntur. (Igitur telis fuit confossus; conf. Auson. Epitaph. XIX; aliter atque apud Euripidem, qui eum ferro concisum dixit.)—47 *Pressus formidine*, puta positum pro vulgari *oppressus*. *H*. *pressus mentem formidine* is dicitur, cujus animum formido et curæ angunt, vexant. *W*.

49 conf. Eurip. Hecubam pr., quam sequitur Virgilius. Rex erat *Polymnestor*.—54 Rem et caussam Agamemnonis potiorem factam, partes Agamemnonis.—55 *Fas omne abrumpit*, rumpit, paullo audacius dictum videtur, divina humanaque jura infringit, violat. Mox *quid non—cogis* pro *ad quid*. Sed præpositio eleganter omittitur, ut τί pro πρὸς τί. (Sic IV, 412. *Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!* Ad rationem Græcæ constructionis ἀναγκάζειν τι a Latinis *cogere* cum accusativo pronominis compositum vides. Accedit analogiæ præsidium. *W*.) 59 refero prodigium ad principes, et primo loco ad Anchisen, auspiciorum peritum.—*H*. 60 *idem an.*, pariter placuit. *W*. 61 *Dare classibus austros* non est hypallage, sed, ut vulgo *navis vento tradi* dicitur, sic

Ergo instauramus Polydoro funus, et ingens
Aggeritur tumulo tellus; stant Manibus aræ,
Cæruleis mæstæ vittis atraque cupresso,
Et circum Iliades, crinem de more solutæ.
Inferimus tepido spumantia cymbia lacte,
Sanguinis et sacri pateras; animamque sepulcro
Condimus, et magna supremum voce ciemus.
  Inde, ubi prima fides pelago, placataque venti
Dant maria, et lenis crepitans vocat auster in altum,
Deducunt socii naves, et litora complent.
Provehimur portu, terræque urbesque recedunt.
Sacra mari colitur medio gratissima tellus
Nereïdum matri et Neptuno Ægæo,
Quam pius Arcitenens, oras et litora circum
Errantem, Gyaro celsa Myconoque revinxit,
Immotamque coli dedit, et contemnere ventos.
Huc feror; hæc fessos tuto placidissima portu
Accipit. Egressi veneramur Apollinis urbem.
Rex Anius, rex idem hominum Phœbique sacerdos,
Vittis et sacra redimitus tempora lauro
Occurrit; veterem Anchisen agnoscit amicum.

exquisitiore ratione *navi ventus*, ut vela ventis pandantur.—62 sqq. Locus de inferiis classicus. Nota rerum ac verborum proprietatem. *instauramus funus*, religioso vocabulo, pro facimus. cf. Not. ad IV, 63.—*tumulo*, ut tumulus, et quidem altus, fieret. Ante erat humus temere aggesta v. 22.—*stant Manibus aræ*, doctius quam: ara statuitur. *cæruleæ* vittæ sunt nigræ. *mæstæ vittis*, mæstitiam declarantes, exquisite pro *ornatæ*, *velatæ*.—*cupressinis* frondibus coronatur h. l. ara. *atra* cupressus, non nativo colore, sed quia arbor funebris est, Diti sacra. (Hinc *funebris* illa dicta. *W.*) Matronæ Trojanæ *Iliades*, solutis crinibus circumstantes tumulum, plangunt et lamentantur. conf. XI, 35.—*inferimus*, ἐπιφέρομεν χοάς. *cymbia lactis*, cf. Ecl. V, 67. *sanguinis*, victima cæsa, conf. inf. V, 77. sq. *animamque sep. condimus*, Manes placamus, ut quieti suæ reddantur; et 5. *voce ciemus*, h. e. vocamus, ut ap. Homer. v. c. Odyss. ι, 65. 66. inf. VI, 506. conf. ad Tibull. III, 2, 15. Ter acclamatum: Vale, Have.

69—72 *Venti dant mare placatum*, quatenus placidi sunt. *auster* non proprie; nam ex Thracia evectis, is non potest esse secundus ventus (etiam ap. Homerum ἄνεμον Βορέην Ulyssi ex Thracia solventi mittit Jupiter Od. ι, 67), sed h. l. pro vento.—*lenis crepitans*, duplici epitheto: ut ἀκραῆ Ζέφυρον, κελάδοντ' ἐπὶ οἴνοπα πόντον, Od. β, 421. Probabile tamen videtur, fuisse, *lene crepitans*. *H.*—73—77 Delus olim mari vaga tandem inter Gyarum Myconumque, Cyclades, consedit, ἐστήρικται, fixa est, nihil amplius. *mari medio* seu quia Cycladum media habita dictaque Straboni, Plinio et Solino: adde Callim. in D. 300. Steph. Byz. in Δῆλος ibique Intpp.: seu simpliciter, in alto; qui modus loquendi Homericus Odyss. δ, 844, ut mox de Creta v. 104.—*Nereïdum matri*, Doridi, et *Neptuno*, *Ægæo* dicto, quod ejus sedem in Ægæo mari poëtarum narratio consecravit, ut vel ex Homero notum. (De compositione versus vid. not. ad Ecl. II, 26. *W.*) Iis *gratissima* Delus, quippe ex antiquissimorum poëtarum fide iis ab initio sacra; mox Latonæ. *pius*, gratus erga insulam, φίλην τιθήνην, in qua erat natus. Res vel ex Callimachi hymno in Delum nota. *Arcitenens*, vox jam Nævio aliisque poëtis ante Virgilium frequentata, v. loca ap. Macrob. VI, 5.—*oras et litora circum errantem* illustrant illa ap. Callimach. l. c. v. 41. sqq. Myconus *celsa*, ut omnis insula; mari enim eminet. *veneramur urbem* dictum, ut *salutare*, pro adire, ut salutamus eos, quos adimus.—80 De *Anio* conf. saltem Ovid. Met. XIII, 640 sq.—82 Ex

Jungimus hospitio dextras, et tecta subimus.
Templa dei saxo venerabar structa vetusto:
Da propriam, Thymbræe, domum; da mœnia fessis,
Et genus, et mansuram urbem. Serva altera Trojæ
Pergama, reliquias Danaum atque immitis Achilli.
Quem sequimur? quove ire jubes? ubi ponere sedes?
Da, pater, augurium, atque animis illabere nostris.
Vix ea fatus eram, tremere omnia visa repente,
Liminaque, laurusque dei, totusque moveri
Mons circum, et mugire adytis cortina reclusis.
Submissi petimus terram, et vox fertur ad aures:
Dardanidæ duri, quæ vos a stirpe parentum
Prima tulit tellus, eadem vos ubere læto
Accipiet reduces. Antiquam exquirite matrem.
Hic domus Æneæ cunctis dominabitur oris,
Et nati natorum, et qui nascentur ab illis.
Hæc Phœbus; mixtoque ingens exorta tumultu
Lætitia, et cuncti, quæ sint ea mœnia, quærunt,

antiqua fabula repetendum, cujus vestigia servavit Servius: *Ad Anium Anchises ante Troicum bellum consultum venerat, an Salamina peteret, comes Priamo; unde et agnoscitur*, sc. nunc ab Anio. Eadem sequitur Ovid. l. l.

84—89 Notabili cum brevitate significat poëta, Æneam esse ingressum templum, adorasse deum et preces fecisse. Latius evolvere Virgilii narrationem videtur Ovid. Met. XIII, 633—637. 79. *venerabar*, adibam, *templa saxo structa vetusto*; quis dubitet esse *vetustum templum!* Argutatur tamen in hoc Macrob. III. Sat. 6—*Da*, indica, *data fata*, sup. I, 382. (Sed vid. Not. ad VI, 66. *W.*)—*propriam*, perpetuam, stabilem, firmam, Servius exponit. conf. Not. ad Ecl. VII, 31.—*Thymbræum* h. l. appellat, quia patrius erat deus; nulla alia quam poëtica ratione, etsi aliter Grammatici. *Thymbra* erat Troadis vicus cum Apollini luco ac templo. Ge. IV, 323. v. Strab. XIII, p. 598 A. B.—Et *genus* inter cetera: *domum, mœnia, urbem*, aliud esse nequit, quam locus generi futuro, posteritas originem ducat. Respondet igitur voci *domus*, quæ sine certa sede esse potest nulla. Eadem stirps cum sede habenda pro *altera Troja*.—*reliquias Danaum*, qui Achivorum vim effugerunt. cf. sup. I, 30.—89 *Da pater augurium.* *Pater* h. l. Apollo, ut omnino majores dii. *augurium*, pro oraculo, ut alibi. Oraculo autem, veterum more, suus locus erat in novis sedibus quærendis. cf. quæ de Batto tradita apud Herodotum, et Callim. hym. in Apoll. 65 sqq.—*animis illabere nostris.* Proprie Phœbus descendit in mentem vatis sui; insinuat se, vim suam, ejus animo; h. l. etiam illis, quibus sorte data rem obscuram explicat et illustrat, φράζει.

90—93 Solemne est poëtis numinis, sortem edituri, præsentiam ita declarare, ut totam rerum naturam numen sentire moverique fingant. Commune id ἐπιφανείαις deorum in festis et sacris, quæ in eorum honorem celebrabantur. Notum vel ex Callimachi H. in Apoll. pr. cf. Spanh. ad e. l.—*omnia* per singula redduntur: *liminaque laurusque.*—*Mons circum*, Cynthus. Nam templum sub monte situm. *cortina*, ὅλμος, operculum tripodis, *mugit*, vento subterraneo e specu, cui imposita erat, surgente; si quidem credere licet, ad Delphici tripodis instar hæc fuisse adumbrata. cf. Spanhem. ad H. in D. v. 90. *adytis reclusis*, ipso templi penetrali per motum terræ patefacto.—*Submissi petimus terram*, exquisite, provolvimur; Lucretiano loquendi more.—94—98 Oraculum, ambiguis obscurisque verbis magna cum arte conceptum, Italiam, unde Dardanus originem habere ferebatur, respicit. v. inf. 163 sqq. Unde nomen *Dardanidæ* commode hoc loco usurpatum visum est Macrobio l. in Somn. Scip. 7.—*duri*, tot labores experti, πολυτλήμονες. *uber* pro ubertate, ex οὖθαρ ἀρούρης, ut I, 531, h. l. pro

Quo Phœbus vocet errantes, jubeatque reverti.
Tum genitor, veterum volvens monumenta virorum,
Audite, o proceres, ait, et spes discite vestras:
Creta Jovis magni medio jacet insula ponto,
Mons Idæus ubi et gentis cunabula nostræ;
Centum urbes habitant magnas, uberrima regna;
Maximus unde pater, si rite audita recordor,
Teucrus Rhœteas primum est advectus ad oras,
Optavitque locum regno. Nondum Ilium et arces
Pergameæ steterant; habitabant vallibus imis,
Hinc mater cultrix Cybelæ, Corybantiaque æra,
Idæumque nemus; hinc fida silentia sacris,
Et juncti currum dominæ subiere leones.
Ergo agite, et, divum ducunt qua jussa, sequamur;
Placemus ventos, et Gnosia regna petamus.
Nec longo distant cursu; modo Jupiter adsit,
Tertia lux classem Cretæis sistet in oris.
Sic fatus, meritos aris mactavit honores,
Taurum Neptuno, taurum tibi, pulcher Apollo,
Nigram Hiemi pecudem, Zephyris felicibus albam.
  Fama volat, pulsum regnis cessisse paternis

ipso solo. Versus 97. 98 nobilissimi illi Homerici sunt. Il. υ, 307. 308 Νῦν δὲ δὴ Αἰνείαο βίη Τρώεσσιν ἀνάξει, Καὶ παίδων παῖδες, τοί κεν μετόπισθε γένωνται, quæ sunt verba Neptuni. Pro Τρώεσσιν Maro exprimit lectum *πάντεσσιν*. Memorabile est, quod h. l. Servius habet. *Orpheo* hunc Homeri versum alterum *esse sublatum*. *Item Orpheus de oraculo Apollinis Hyperborei* sc. sumsit. *Volvens*, revolvens animo veteres historias.—103 Comparant illud Odyss. β, 229 Κέκλυτε δή νῦν μευ, Ἰθακήσιοι, ὅττι κεν εἴπω.—104 Expressus locus ex Od. τ, 172 sqq. *cunabula*, origines vulgo, quæ communes fuere Cretæ et Trojæ.—106 *Centum urbes*, ἑκατόμπολις Il. β, 649. Res nota vid. Meurs. de Creta I. 5.—108 Ad promontorium igitur Rhœteum escendit Teucer, sive ex antiqua narratione, sive ut poëtice pro toto Trojano litore sit dictum.—109. 110. Ex Il. υ, 216–218 Dardanus Κτίσσε δὲ Δαρδανίην· ἐπεὶ οὔπω Ἴλιος ἱρὴ Ἐν πεδίῳ πεπόλιστο, πόλις μερόπων ἀνθρώπων· Ἀλλ' ἔθ' ὑπωρείας ᾤκεον πολυπιδάκου Ἴδης (hoc est, *habitabant vallibus imis*, ad Idæ radices) conf. Strabonem XIII, p. 592 (885) de illo loco Homerico disputantem. *optavit* cf. I, 425.—111—113 Ex Creta traducta in Troadem sacra Cybeles; declarata ea per partes: *Mater* deum, quæ *colit*, inhabitat, *montem* Phrygiæ, *Cybelen* dictum, vel *Cybelon* vel *Cybelum*, fuit enim mons varie appellatus: τὸ Κύβελον vel Κύβελλον, τὰ Κύβελα, ἡ Κυβέλλη vel Κυβέλη. —*Corybantum saltationes*, cum *cymbalis*; *nemus montis Idæ*, h. e. nomen Idæ in Troade ductum a monte Cretæ, in quo illa sacra habebantur, ipsa *mysteria* Idæa; hæc sunt *fida silentia sacris*, in sacris, h. est sacrorum—et in iis *Cybeles leonibus vectæ* representatio.—115 *Placemus ventos*, sacra diis maris præsidibus faciamus, conf. v. 119; et petamus Cretam.—118 *Honores*, docte pro victimis, quæ in deorum honorem mactantur. *aris*, ad aras. (Ge. II, 380. *caper omnibus aris cæditur*. *W.*)—119 Sunt dii, in quorum tutela Troja fuerat. cf. ad II, 201.—120 *Tempestatibus* sacrum fieri *agna*, tamquam minoribus diis, videbimus V, 772: *nigra* autem, respectu procellarum exitium minantium. Sed et Neptuno παμμέλανας ταύρους mactant Pylii Od. γ, 6. De sacris Vento Ventisque factis loca congesta v. a Cerda et aliis; sufficit Herodot. VIII, 189. c. n. Valk. Verba versus 120 fere eadem, quæ Iliad. γ, 103 et v. 119 ex λ, 727.

121—123 Idomeneus, in Cretam redux factus (vid. Od. γ, 191. 192), a suis fuit exactus, tandemque, ut inf. v. 400 videbi-

Idomenea ducem, desertaque litora Cretæ;
Hoste vacare domos, sedesque astare relictas.
Linquimus Ortygiæ portus, pelagoque volamus,
Bacchatamque jugis Naxon, viridemque Donusam,
Olearon, niveamque Paron, sparsasque per æquor
Cycladas, et crebris legimus freta concita terris.
Nauticus exoritur vario certamine clamor,
Hortantur socii, Cretam proavosque petamus.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes.
Et tandem antiquis Curetum allabimur oris.
Ergo avidus muros optatæ molior urbis,
Pergameamque voco, et lætam cognomine gentem
Hortor amare focos, arcemque attollere tectis.
Jamque fere sicco subductæ litore puppes;
Connubiis arvisque novis operata juventus;
Jura domosque dabam, subito quum tabida membris,

mus, in agro Sallentino extremæ Italiæ consedit. Res et causa varie in Νόστοις tradita esse videtur; si quidem diversæ narrationes sunt Servii ad h. l.: Strabonis X. p. 480; Schol. Odyss. ν, 259, cf. inf. XI, 264. Alios vide ap. Meurs. Creta III, 4.—*astare* pleniore ore quam *esse.*—124 *Ortygia* unum ex vetustis nominibus Deli. Ceterum discessum Æneæ ornatius exhibet Ov. Met. XIII, 679 sqq., qui in ceteris Maronem ante oculos habuit, et totum Æneæ cursum ex eo mutuatus est. —125 *Naxon,* insulam, in qua, Baccho frequentari solita, Bacchica turba *bacchari* solet, h. e. sacra Bacchica celebrare, in jugis insulæ; inde et ipse locus dicitur poëtis *bacchari* βακχεύεσθαι; passive, ut Ge. II, 487, *virginibus bacchata Lacænis Taygeta.* Imitatur Claudian. XXXIII, lib. I. de R. Pros. 205. *ululatibus Ide Bacchatur,* et Val. Fl. III, 20 *Dindyma sanguineis famulum bacchata lacertis.* Ducta autem forma vocis e Tragicis. v. Longin. 15 § 6.—*Donusam* insulam a colore marmoris *viridem* appellari, Servius monet, et Petronii 133 *viridem Thason* comparat Cerda. Malim simpl. silvosam vel herbosam intelligere, qua specie præternavigantibus illa occurrisse videtur. Sic *niveam Paron* a candidis marmoribus, quæ passim in montium jugis longe conspici possunt vocari statuo; eademque de causa *Cyclades* omnino *nitentes* et *fulgentes* Horatio III. Carm. 28, 14: I, 14. 19. Adde in primis Dionys. Perieg. 530.—127 *Crebris freta consita terris,* Sporades esse possunt; omnino tamen pars maris Ægæi crebris insulis consita. Sed *concita freta* referendum ad angusta inter insulas (*crebras terras*) spatia, in quibus mare sævius assurgit.—130 Est ventus secundus, οὖρος φέρων, ἴκμενος Odyss. λ, 7. Il. α, 479. *surgens,* oriens, cf. 481. v. h. l. Serv. Mox *Curetum oræ,* terra, Creta, quæ origines et mythos suos repetebat a Curetibus, qui Jovis natalibus interfuerant; ut adeo Cretenses religiones haberent et sacra antiquissima. *antiquis oris:* ut solent poëtæ loca antiqua fama celebrata appellare *antiqua—allabimur,* simpliciter, adnavigamus, accedimus.

132—134 Locum designat novæ urbi, *Pergamo* dictæ, *gentem,* socios a Troja profectos, *lætam cognomine,* nomine urbis a pristina sua patria petito, *hortor amare focos,* domicilium sibi parare et privata tecta; sed major vis inest verbo *amare,* usurpato de iis, qui libenter incolunt sedem ut perpetuam futuram, *arcemque attollere tectis,* acropolim condere, more antiquiorum urbium, ut Thebarum, Athenarum. Proprium *attolli* de ædificiis in altum eductis, cf. sup. II, 185.; attolluntur *tecta arcis;* denique *arx ipsa tectis.*—135—137 *puppes.* Cum a parte aliqua declarandæ essent naves, proprie *puppis* dicta, cum subductarum *in siccum* navium proræ spectarent in altum.—*operari* est operam dare.—*jura domosque dabam:* domos, h. e. locum domiciliis statuendis, agrosque assignabam; et *dabam jura,* leges

Corrupto cœli tractu, miserandaque venit
Arboribusque satisque lues, et letifer annus.
Linquebant dulces animas, aut ægra trahebant
Corpora; tum steriles exurere Sirius agros;
Arebant herbæ, et victum seges ægra negabat.
Rursus ad oraclum Ortygiæ Phœbumque remenso
Hortatur pater ire mari, veniamque precari:
Quam fessis finem rebus ferat, unde laborum
Tentare auxilium jubeat, quo vertere cursus.
  Nox erat, et terris animalia somnus habebat.
Effigies sacræ divum Phrygiique Penates,
Quos mecum a Troja mediisque ex ignibus urbis
Extuleram, visi ante oculos astare jacentis
In somnis, multo manifesti lumine, qua se
Plena per insertas fundebat luna fenestras;
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
Quod tibi delato Ortygiam dicturus Apollo est,
Hic canit, et tua nos en ultro ad limina mittit.
Nos te, Dardania incensa, tuaque arma secuti,
Nos tumidum sub te permensi classibus æquor,
Idem venturos tollemus in astra nepotes,
Imperiumque urbi dabimus. Tu mœnia magnis
Magna para, longumque fugæ ne linque laborem.

et instituta condebam, utpote in nova colonia.—138—142. *Venit*, quod fere de malis calamitatibusque ingruentibus ponitur (Æschyl. Pers. 137. [illegible] ἐλθεῖν W.) *membris arboribusque satisque lues*—*corrupto cœli tractu*, aëris plaga, regione, ut alibi, h. e. aëre, cujus corruptela, v. c. ex humido calore, lues oriri solet.—*anima* dicitur *relinquere nos*, et *nos animam*; utrumque recte, sed exquisitius hoc, adeoque poëticæ dictioni accommodatius. Canicula autem et h. l. pro æstu cœli, qui cum ejus ortu ingruit, atque pro pestilentiæ causa; quod passim apud veteres occurrit. cf. Apollon. II, 516.—143—147 Agendi ratio est similis Iliad. α, 62 sq.—*veniam precari*, placare deum, conf. ad I, 519, ut ille vere edicat, *quam finem fessis rebus*, calamitatibus, (*fessæ res* sunt proprie res afflictæ. W.) *ferat*, oraculo monstret, *unde jubeat tentare auxilium laborum*, qua ex re petere remedium malorum, scilicet pestilentiæ.

147 Novum visum Æneæ per quietem objectum; quo edocetur, non Cretam, sed Italiam ipsi esse destinatam sedem. De Penatibus conf. Exc. ad Æn. II, 293. Sunt illi *divi*, et quatenus eorum species est oblata, sunt *effigies sacræ divorum*, h. simulacra. *ante oculos jacentis* pro ante oculos meos. *In somnis*, per somnum, per quietem. 152 *insertas fenestras* h. e. aperturas, *insertas* parietibus: ut II, 482 in foribus lato *dedit ore fenestram*. Simili modo πύλαι, fores, porta, sunt intervalla inter duo postes, quibus valvæ obducuntur. Nec de fenestris nostro more ac sensu est cogitandum.—155 *tua ad limina*. Atqui servabantur jam in Æneæ domo? Scilicet de ipso cubiculo *limina* accipienda.—156—158 *Nos—Iidem tollemus* etc.—*tua arma*, non proprie, sed imperium, ductum; mox *sub te*, h. e. te duce.—*tollemus in astra*, non ad Cæsaris apotheosin, sed ad summum potentiæ fastigium refero.—*mœnia* non male referes ad Lavinium, ab Ænea conditum. *Magna* enim sunt propter magnarum rerum seriem, ex hujus urbis primordiis ortarum, cf. II, 294. *his* (Penatibus) *mœnia quære, Magna pererrato statues quæ denique ponto*. *magnis*, h. e, nepotibus, ad tantam imperii opumque magnitudinem perventuris: neve propter molestias detrecta navigationem ad ulteriora loca.—

Mutandæ sedes. Non hæc tibi litora suasit
Delius, aut Cretæ jussit considere, Apollo.
Est locus, Hesperiam Graii cognomine dicunt:
Terra antiqua, potens armis, atque ubere glebæ;
Oenotri coluere viri; nunc fama, minores
Italiam dixisse ducis de nomine gentem.
Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus,
Iasiusque pater, genus a quo principe nostrum.
Surge age, et hæc lætus longævo dicta parenti
Haud dubitanda refer: Corythum terrasque requirat
Ausonias. Dictæa negat tibi Jupiter arva.
Talibus attonitus visis ac voce deorum,
(Nec sopor illud erat, sed coram agnoscere vultus,
Velatasque comas, præsentiaque ora videbar;
Tum gelidus toto manabat corpore sudor)
Corripio e stratis corpus, tendoque supinas
Ad cœlum cum voce manus, et munera libo
Intemerata focis. Perfecto lætus honore
Anchisen facio certum, remque ordine pando.
Agnovit prolem ambiguam geminosque parentes,
Seque novo veterum deceptum errore locorum.
Tum memorat: Nate, Iliacis exercite fatis,

Mox v. 162 *Cretæ considere* pro in Creta, docte. — 163—166 Iidem versus intexti erant supra lib. I, 530—533. 167 *Hæ nobis propriæ sedes.* Supra ad Apollinem v. 85 *Da propriam, Thymbræe, domum.* Dardani origo ex Italia secundum veterem mythum petita, et quidem ex Etruria a Corytho s. Cortona urbe. *Iasius pater*, si de Dardani patre accipias, habent verba *a quo* expeditam interpretationem. Sed magno cum consensu Italici et Græci mythi Iasium Dardani fratrem tradidere, cum quo in Samothraciam abiit, ut adeo *pater* respectu posteritatis dictus sit. Jam cum proprie a Dardano ducti sint Trojani, tamen, ut poëta, quamquam minus accurate, rem cum utroque communicare poterat. *princeps* h. l. auctor stirpis vel generis. *Corythum* de ipso rege ac conditore Cortonæ accipit Cluver. Ital. ant. p. 592. Jam *Dictæa arva* v. IV. Georg. 152.—172—189 Æneas expergefactus visum religiose expiat, mox patri exponit, qui, effati Cassandræ recordatus, parere viso jubet. Ita Creta disceditur. (Vide an *sopor*, ὄναρ, sit somnium vanum. Ceterum post somnia visa precibus et muneribus deos placare solebant Græci—cf. Soph. Electr. 634 sqq. Æschyl. Pers. 215—et Romani, vid. Tibull. 1, 5, 13 *W.*)—175 *Velatæ comæ.* Erat igitur Penatium caput vitta redimitum.—177 *munera intemerata*, vinum purum, rite libatum. Quod *munus*, idem *honos.*—180. 181 Agnovit duplicem Trojanorum ortum ac stirpem, alteram a Dardano, alteram ductam a Teucro: adeoque *ambigua proles* ipsi sunt Trojani, qui et Dardani et Teucri (hi sunt *gemini parentes*) genus erant. Agnovit porro Anchises in interpretando Apollinis Delii oraculo, cum *antiqua mater* et *prima tellus* esset exquirenda, se *deceptum* esse *novo errore veterum locorum*, h. e. errore circa interpretationem locorum veterum; quod duas terras, a quibus stirpis Trojanæ auctores olim originem traxisse vetus fama erat, nunc non distinxisset, sed, alterius adventus, Dardani scilicet, ex Italia immemor, in altera terra, unde Teucer venit, tantum hæsisset. Igitur *vetera loca*, terræ vetere aliqua fama celebratæ, utpote eæ, unde Trojani originem haberent; et *novus error*, ornate, quatenus ab eo seriore ævo erratum est circa hæc loca interpretanda. Satis expe-

Sola mihi tales casus Cassandra canebat.
Nunc repeto hæc generi portendere debita nostro,
Et sæpe Hesperiam, sæpe Itala regna vocare.
Sed quis ad Hesperiæ venturos litora Teucros
Crederet? aut quem tum vates Cassandra moveret?
Cedamus Phœbo, et moniti meliora sequamur.
Sic ait; et cuncti dicto paremus ovantes.
Hanc quoque deserimus sedem, paucisque relictis
Vela damus, vastumque cava trabe currimus æquor.
Postquam altum tenuere rates, nec jam amplius ullæ
Apparent terræ, cœlum undique, et undique pontus;
Tum mihi cæruleus supra caput astitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Continuo venti volvunt mare, magnaque surgunt
Æquora; dispersi jactamur gurgite vasto.
Involvere diem nimbi, et nox humida cœlum
Abstulit; ingeminant abruptis nubibus ignes.
Excutimur cursu, et cæcis erramus in undis.
Ipse diem noctemque negat discernere cœlo,
Nec meminisse viæ media Palinurus in unda.
Tris adeo incertos cæca caligine soles
Erramus pelago, totidem sine sidere noctes.
Quarto terra die primum se attollere tandem
Visa, aperire procul montes, ac volvere fumum.
Vela cadunt; remis insurgimus; haud mora, nautæ
Adnixi torquent spumas, et cærula verrunt.

ditus videtur locus, vexatus a Servio aliisque.—183—[illegible] cf. inf. X, 67. 68. Cassandræ vaticiniis numquam creditis egregie utitur poëta. *tales casus*, hanc nostri generis fortunam, ut ad Hesperiam, unde Dardanus generis auctor fuit oriundus, nobis sit revertendum.—184. 185—190 *paucis relictis*, recte. Nam [illegible] fuit urbs Cretæ, Pergamum.—191 Ἡ δ' ἔθεε κατὰ κῦμα aliquoties Homerus. v. ad Il. α, 483.

192—195 Versus paucis variati V, 8—11. iterum leguntur. *Inhorruit unda tenebris.* mare *horret*, exasperatur, fluctibus motis *nigricantibus*.—*cæruleus*, niger *supra caput astitit imber*, ex Hom. Odyss. μ, 405 sq.: item ξ, 301 sqq. explicandum, unde totus locus hic et inf. V, [illegible] expressus, Δὴ τότε κυανέην νεφέλην ἔστησε Κρονίων Νηὸς ὕπερ γλαφυρῆς. Mox *magna æquora*, grande voc., h. e. magni fluctus; et *gurges* sup. I, 118.—198—202 *Involvere diem nimbi*, procella aspectum cœli lucemque ac solem eripiunt. *nox humida*, tenebræ ex pluvia; cf. sup. I, 88. 89. Fulmina ingeminant se *abruptis nubibus*, cf. sup. Ge. III, 259. Fulmine *nubes, cœlum, rumpi, abrumpi, scindi, findi*, dicitur. Alias ipsum *fulmen rumpit*, sc. se, erumpit. Hæc tenenda in poëtis.—*cæcis in undis*, ignoto in mari, incerto.—*meminisse*, cursum navis noscere, ut antea solebat. (*nec meminisse* dicit, quasi præcedat *fatetur*. Sed si duo membra a verbo *negare* pendent, illud in altero *non negare* haud rarum. Terent. Phorm. II, 3, 5—7. *Negat Phanium esse hanc sibi cognatam Demipho? Neque ejus patrem se scire. qui fuerit? W.*)—203 *incertos dies*, per quos fit navigatio incerta, propter caliginem. Servius bene, obscuros, ut Æn. VI, 270 *incerta luna.* Ante oculos autem locus Odyss. ε, 388 sqq. cf. ι, 74. sqq. et multo magis Apollon. IV, 1694 sqq.

205—208 Pulchri versus ad veritatem sensus in prospectu terræ ex alto. Terra

Servatum ex undis, Strophadum me litora primum
Accipiunt. Strophades Graio stant nomine dictæ
Insulæ Ionio in magno, quas dira Celæno,
Harpyiæque colunt aliæ, Phineïa postquam
Clausa domus, mensasque metu liquere priores.
Tristius haud illis monstrum, nec sævior ulla
Pestis et ira deum Stygiis sese extulit undis.
Virginei volucrum vultus, fœdissima ventris
Proluvies, uncæque manus, et pallida semper
Ora fame.
Huc ubi delati portus intravimus, ecce
Læta boum passim campis armenta videmus,
Caprigenumque pecus, nullo custode, per herbas.
Irruimus ferro, et divos ipsumque vocamus
In partem prædamque Jovem. Tum litore curvo
Exstruimusque toros, dapibusque epulamur opimis.
At subitæ horrifico lapsu de montibus adsunt
Harpyiæ, et magnis quatiunt clangoribus alas,
Diripiuntque dapes, contactuque omnia fœdant
Immundo; tum vox tetrum dira inter odorem.
Rursum in secessu longo sub rupe cavata,
Arboribus clausi circum atque horrentibus umbris,
Instruimus mensas, arisque reponimus ignem.
Rursum ex diverso cœli cæcisque latebris
Turba sonans prædam pedibus circumvolat uncis,

aperit montes, dum in conspectum illi veniunt. *volvere fumum*, cf. Odyss. κ, 99, et al incensis passim ignibus in habitationibus agrestium et pastorum.—*Vela cadunt*, demittuntur, ut, quemadmodum fit in locis vadosis, remis ad terram agatur navis. *remis insurgimus*, dum elevatur corpus ad magnum nisum, exquisitum, sed diversum a locutione *incumbimus remis*. conf. inf. 560. V, 189.—*spumas, cærula*, pro mari. Adumbrati versus ex Ennii Annal. XIV. vide Fragm. Enn. p. 103. 104.—210—215 *Strophades* insulæ duæ in mari Ionio, ex adverso Peloponnesi ante Zacynthum, sitæ; olim *Plotæ* dictæ. Sed, propulsis ex Phinei domo ad eas usque insulas Harpyiis, Boreæ filii ὑπέστρεφον ἄψ ἐπὶ νῆα, unde Στροφάδες dici cœperunt. vid. Apollon. II, 285—296 sq. Apollod. I, 9, 21 ibique Obss. p. 77. sqq. Mox in *magno* non argutandum. Dictum ut omnino *mare magnum*, *terra magna*.—213 *clausa domus*, h. e. ex domo Phinei expulsæ a Zetho et Calai.—215 *ira deum* h. e. res, quæ ab ira deum venit, a diis iratis immittitur.—216—218 Occurrunt similes Harpyiarum effigies in anaglyphis et gemmis. *ventris proluvies*, sic satis honeste pro sordibus effusis. *uncæ manus*, ungues: γαμψώνυχες enim Harpyiæ. inf. 233 *pedibus uncis*.—219 sq. Habuit poëta ante oculos episodium Odyss. μ, 262 sqq. de armentis in insula Solis; qui locus conferendus.—*læta armenta*, pinguia jam Serv. exposuit; scilicet eadem aspectu *læta*, καλά, ut *seges* et alia.—*caprigenumque pecus*, ex Pacuvio et Attio ductum, pro capris—*nullo custode*, scil. erant armenta consecrata alicui numini, ἀνειμένα, ἀφιερωμένα, nunc Harpyiis: quapropter illæ de injuria facta queruntur vs. 247.—223. *In partem vocamus* honestius quam *participem facimus*. *In prædam vocamus*, partem carnium tostarum religiose apposituri.—224 *toros*, ornat rem tenuem, cespitem.—225 *Lapsu*, volatu, ut sæpe, *adsunt*, advolant. Mox *vox dira*, stridor.—231 *aris* simpl. focis; sed alterem vocabulum gravius. *H. arisque repon.* Verba

Polluit ore dapes. Sociis tunc, arma capessant,
Edico, et dira bellum cum gente gerendum:
Haud secus ac jussi faciunt; tectosque per herbam
Disponunt enses, et scuta latentia condunt.
Ergo, ubi delapsæ sonitum per curva dedere
Litora, dat signum specula Misinus ab alta
Ære cavo. Invadunt socii, et nova prælia tentant,
Obscenas pelagi ferro fœdare volucres.
Sed neque vim plumis ullam, nec vulnera tergo
Accipiunt, celerique fuga sub sidera lspsæ
Semesam prædam et vestigia fœda relinquunt.
Una in præcelsa consedit rupe Celæno,
Infelix vates, rumpitque hanc pectore vocem:
Bellum etiam pro cæde boum stratisque juvencis,
Laomedontiadæ, bellumne inferre paratis,
Et patrio Harpyias insontes pellere regno?
Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta.
Quæ Phœbo pater omnipotens, mihi Phœbus Apollo
Prædixit, vobis Furiarum ego maxima pando:
Italiam cursu petitis; ventisque vocatis
Ibitis Italiam, portusque intrare licebit:
Sed non ante datam cingetis mœnibus urbem,
Quam vos dira fames nostræque injuria cædis
Ambesas subigat malis absumere mensas.
Dixit; et in silvam pennis ablata refugit.
At sociis subita gelidus formidine sanguis
Deriguit; cecidere animi, nec jam amplius armis,
Sed votis precibusque jubent exposcere pacem,

proprie dicta puto. *W.* *Polluit* plus quam *contingit.* — *H.* 236. variavit vulgare *jussa faciunt.* Similis ornatus infra 561. *Haud minus ac jussi faciunt.* *W.* 238—241 *sonitum*, clangorem alarum, vs. 226. *Misenus* tubicen classis. Inf. VI, 164. 265. *fœdare*, ut fœdent, cædant, vulnerent, *obscenas*, fœdas visu olfactuque, *volucres pelagi*; ex alto enim advolant. *infelix vates* simpl. dira, sinistra. Servius: nuntia infelicitatis, ut Il. α, 106 Μάντι κακῶν.—*rumpit vocem* sup. II, 129.—247 Ingeniose ab armentis cæsis petitur tum caussa, cur fœdarint epulas, tamquam pro pœna, tum prædictio famis futuræ.— 250—251 Ἄλλο δέ τοι ἐρέω, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, Iliad. α, 297, et alibi. Porro Apollinem, quæ dicit, a Jove habere, res nunc nota. Verba ex Æschyli fabula, quæ Ἱέρειαι inscripta, petita esse vult Macrob. V. Sat. xxi. Πατρὸς προφήτης ἐστὶ Λοξίας Διός. et — ταῦτα γὰρ πατὴρ Ζεὺς ἐγκαθίει Λοξίᾳ θεσπίσματα. *H.* *Furiarum ego maxima*, scilicet confusæ passim fuere Harpyiæ cum Furiis. Inter has autem alia est natu major et minor. v. c. Euripid. Iphig. in T. 970.—253—257 *ventis vocatis* doctius quam ventum secundum nacti. Scilicet *vocant* ventum nautæ, dum velis excipiunt; ut apparet, v. c. inf. V, 211: VIII, 707. 708. (*venti vocati* videntur esse venti precibus et sacris *vocati*, h. e. secundi, cf. 120. *W.*)—*datam*, fatis concessam, ut bene Serv., vel prædictam. Æn. I, 382 *data fata secutus.*—255 Sedes certas non habebitis, antequam mensas comederitis. Eventum res habebit VII, 116—*nostræ injuria cædis* dictum cum vi; assumenda enim animo ultio et pœna huic injuriæ debita.—260. 261 *Exposcere pacem*, veniam commissorum, pla-

Sive deæ, seu sint diræ obscenæque volucres.
Et pater Anchises passis de litore palmis
Numina magna vocat, meritosque indicit honores,
Di, prohibete minas: di, talem avertite casum,
Et placidi servate pios. Tum litore funem
Deripere, excussosque jubet laxare rudentes.
Tendunt vela Noti; ferimur spumantibus undis,
Qua cursum ventusque gubernatorque vocabant.
Jam medio apparet fluctu nemorosa Zacynthos,
Dulichiumque, Sameque, et Neritos ardua saxis;
Effugimus scopulos Ithacæ, Laertia regna,
Et terram altricem sævi exsecramur Ulixi:
Mox et Leucatæ nimbosa cacumina montis,
Et formidatus nautis aperitur Apollo.
Hunc petimus fessi, et parvæ succedimus urbi:
Ancora de prora jacitur, stant litore puppes.
  Ergo insperata tandem tellure potiti,
Lustramurque Jovi, votisque incendimus aras;
Actiaque Iliacis celebramus litora ludis.

care eas.—263—267 *Honores*, ut modo v. 178: nunc ut diis supplicet et vota faciat. —*minas*, malum sinistro vaticinio denuntiatum.—*et placidi servate pios;* ornata oratio pro tenui *servate nos.*—solvere *funem*, τὰ πρυμνήσια, vel τὰ πείσματα, ut in Orphic. 621. 622: at *rudentes excussi*, evoluti, antennarum sunt, ad vela pandenda. Non sine judicio Anchisæ auctoritate hic 263—67, et infr. 472, et alibi res parari facit poëta.—270—273 Δουλίχιόν τε Σάμη τε και ὑλήεσσα Ζάκυνθος, Odyss. ι, 24. ἐν ὑλήεντι Ζακύνθῳ occurrit et alibi. At Σάμη lectum fuit etiam a Virgilio, contra atque Apollodorus volebat apud Strab. X, p. 453 D. Sane communius nomen *Samos* etiam ap. Homerum, quæ deinceps Cephallenia. *Dulichium* est prope Cephalleniam, unde etiam nunc *parva Cephallenia*, vel *Teaki*, appellatur. cf. *Wheeler* p. 35 sqq. *Neritos* Virgilio videri potuit diversa ab Ithaca insula, ut Melæ II, 7; potest tamen etiam Neritos, quo nomine Ithacæ mons est appellatus, ad designandam Ithacam positus esse, quæ mox diserte ipsa memoratur.—*scopulos Ithacæ*, Iliad. γ. 200. 201 Λαερτιάδης, πολύμητις Ὀδυσσεὺς, Ὃς τράφη ἐν δήμῳ Ἰθάκης, κραναῆς περ ἐούσης. Ex eodem loco fluxisse videntur *Laertia regna—Et terram altricem Ulixi.* Tum pro prætornavigamus dictum: *exsecramur.*—274. 275 Leucates, ὁ Λευκάτης, nobile amantium saltu promontorium Leucadis, seu Leucadiæ, olim peninsulæ, postea insulæ. Hoc *aperitur*, (conf. inf. ad 411) in conspectum venit, et *Apollinis fanum.*

279 Antequam ludorum sollemnia rite celebrari possint, expiatione et lustratione opus est. *Lustramur Jovi*, invocato Jove, cui sacrum piaculare offertur. Quæritur tamen, cur Jovi, non Apollini, cui ludi ipsi instituti esse debuere? Varia commenta vides in Servianis. Sed primum observare in promtu, sollemne fuisse priscis hominibus, ut in sacris cuicunque deorum factis Jovem *in partem vocarent.* Porro expiationes et lustrationes proprie ad Jovem referuntur, quippe ultorem et vindicem cædis omnisque piaculi, quod expiandum est. cf. Apollon. Rhod. IV, 699. 700 sq. Piaculum in Harpyias commissum potes cum Servio sigillatim huc trahere.—*votis incendimus aras*, docte, ignem in aris, vel impositum tus et victimam; *votis*, votorum persolvendorum caussa. Nam εἰς εὐχαριστίαν instituti ludi, ideo subdit: *juvat evasisse tot urbes* etc. Si tamen *vota* pro ipsis victimis accipias, ut *dona*, ferri et hoc potest.—280 Proprie ludi Actiaci celebrari dicendi erant. Sed exquisitius, quoniam locus ipse hominum frequentia *celebrari* dicitur, *litus Actium*, h. e. Actiacum, memoravit, et *ludos Iliacos*

Exercent patrias oleo labente palæstras
Nudati socii. Juvat evasisse tot urbes
Argolicas, mediosque fugam tenuisse per hostes.
Interea magnum sol circumvolvitur annum,
Et glacialis hiems aquilonibus asperat undas.
Ære cavo clipeum, magni gestamen Abantis,
Postibus adversis figo, et rem carmine signo :
Æneas hæc de Danais victoribus arma.
Linquere tum portus jubeo, et considere transtris.
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.
Protenus aërias Phæacum abscondimus arces,
Litoraque Epiri legimus, portuque subimus
Chaonio, et celsam Buthroti accedimus urbem.
  Hic incredibilis rerum fama occupat aures,
Priamiden Helenum Graias regnare per urbes,
Conjugio Æacidæ Pyrrhi sceptrisque potitum ;
Et patrio Andromachen iterum cessisse marito.
Obstupui, miroque incensum pectus amore
Compellare virum, et casus cognoscere tantos.
Progredior portu, classes et litora linquens ;

Trojano ritu habitos. (Val. Fl. I, 423. *securo celebrantem litora ludo W.*) Videntur autem jam antiquitus ludi ad Actium celebrati esse, quos poëta commode in rem suam vertit.—281—283 *exercent palæstras*, pro ludis gymnicis. *Oleo labente*, exquisite, quod dilabitur, diffluit, corpori illitum. *fugam tenuisse*, ut inf. 686 *cursum tenere.* Bene Serv. *feliciter navigasse.*—284 *Sol circumvolvitur annum*, peracto annuo solis cursu. *magnum annum*, simpl. ad ornatum, quoniam multos dies intra se continet, ut jam alias notatum ; conf. sup. I, 269. *asperat*, exasperat, ἀγριοῖ, procellarum ira. Exierat annus a Troja capta quartus.—286—288 Clipeos votivos, cum titulo inscripto, inter donaria suspensos esse notum. Abantem ducem Achæorum, fortasse ex Abantibus Eubœæ, ab Ænea cæsum et spoliatum credere licet. *adversis*, ornat ; in templi aditu. *carmen*, de uno versu, tenere te non debet. *hæc arma*, hunc clipeum, consecravit : Αἰνείας ἀπὸ τῶν Δαναῶν· ut in simili re sæpe : v. c. apud Pausan. lib. I, 13. p. 31. 289—293 *portus*, portum Actiacum. v. ad v. 274. 275. *considere transtris.* Sæpe Homer. ἐπὶ κληῗσι καθῖζον. Mox *feriunt mare*, ut toties τύπτον ἅλα. — 291 *abscondimus*, prætervehimur Corcyram et a tergo relinquimus, eodem modo, ut sup. v. 275 *aperitur.* cf. inf. ad 411. *aërias Phæacum arces*, montes Corcyræ, ὄρεα σκιόεντα Γαίης Φαιήκων Odyss. ε, 279. *portu Chaonio ;* est portus Pelodes ad Buthrotum Epiri, Chaonibus quondam habitatæ. *H. portu subimus* pro vulgari : portum subimus. Constructio non magis vexabit grammaticos, quam IV. 373. *ejectum litore* aut supr. 135. *sicco subductæ litore puppes.* Sunt qui malint *portu* pro *portui* accipere. *W.*

294—305 Heleni et Andromaches occursus in Epiro. Audito, Helenum has terras tenere, ad eum visendum pergit Æneas ; incidit in Andromachen inferias ferentem Hectori suo ; comperit ex ea fortunæ casus, quos illa subierat ; et ab Heleno vate navigationis suæ ordinem usque ad novas in Italia obtinendas sedes edocetur.—Conjuge et regno Pyrrhi esse potitum Helenum, Pyrrhi, qui Trojam everterat, Helenum, Trojanum et Priami filium, miræ rerum vices ! In verbo *cessisse* argutantur interpretes post Serv. Nil aliud est, quam in matrimonio haberi, vel relictam esse, venisse in potestatem alterius viri. Mox 298 *amorem* apud poëtas esse cupiditatem et studium memineris.—

Sollemnes quum forte dapes et tristia dona,
Ante urbem in luco, falsi Simoentis ad undam,
Libabat cineri Andromache, Manesque vocabat
Hectoreum ad tumulum, viridi quem cespite inanem,
Et geminas, causam lacrimis, sacraverat aras.
Ut me conspexit venientem, et Troïa circum
Arma amens vidit, magnis exterrita monstris,
Deriguit visu in medio; calor ossa reliquit;
Labitur, et longo vix tandem tempore fatur:
Verane te facies, verus mihi nuntius affers,
Nate dea? vivisne? aut, si lux alma recessit,
Hector ubi est? dixit, lacrimasque effudit et omnem
Implevit clamore locum. Vix pauca furenti
Subjicio, et raris turbatus vocibus hisco:
Vivo equidem, vitamque extrema per omnia duco.
Ne dubita: nam vera vides.
Heu! quis te casus, dejectam conjuge tanto,
Excipit? aut quæ digna satis fortuna revisit?
Hectoris Andromache Pyrrhin' connubia servas?
Dejecit vultum, et demissa voce locuta est:
O felix una ante alias Priameïa virgo,
Hostilem ad tumulum Trojæ sub mœnibus altis
Jussa mori, quæ sortitus non pertulit ullos,
Nec victoris heri tetigit captiva cubile!

301—305 Ornati versus. *Andromache inferias ferebat Manibus Hectoris. dona,* h. l. in re sacra de libatione.—*Simois* erat simulatus. conf. inf. 349 sq. et 336. ut solebant coloniarum conditores patriorum locorum ac fluminum nomina transferre ad novas sedes.—Hectori *tumulum viridi cespite inanem*, h. e. cenotaphium exstruxerat —*geminas aras*, sive ut Ecl. V, 66 *Ecce duas tibi, Daphni*, sive unam marito, alteram filio, Astyanacti. Probo posteriorem, quia: *causam lacrimis*, adjectum. — 306 —309 *Troïa arma*, viros Trojanos.—*monstris*, aspectu, qui ipsi monstri et prodigii instar erat.—309 Δὴν δέ μιν ἀμφασίη ἐπέων λάβε — Ὀψὲ δὲ δή μιν ἔπεσσιν ἀμειβομένη προσέειπεν. Odyss. δ. 704.—310—313 Tune veres ades ipse? *affersne te* (cf. inf. 346) *mihi*, ut sis *vera facies* viri, cujus speciem habes, *verus nuntius* tui? ut vere ille sis, quem vultus nuntiat?— *aut si lux alma*, vita, *recessit*, et hæc umbra Æneæ est, quæ mihi apparet: *Hector ubi est*, qui et ipse inter umbras versatur. *dixit, lacrimasque effudit sq.*—313. 311 *furenti*, impatienter dolenti, ut bene Serv. Sæpe sic Græci μαίνεσθαι de quavis animi commotione insigni. *Subjicio*, ὑποβάλλω, respondeo. — *hisco* exquisitius quam *loquor*; quippe intercepta magno animi motu voce. —315—319 *extrema per omnia*, ad pericula et discrimina refer—*dejectam*, στερηθεῖσαν, quam privatam, viduatam, Hectore.— *quis casus te excipit*, ad quam fortunæ conditionem redacta es? *Excipiunt nos ea*, quæ nobis post ea, quæ ceciderunt, obtingunt. *digna satis* sc. te.—*connubia servas*, accipio, ut Gr. φυλάσσειν pro ἔχειν de iis, quibus tenemur et obnoxii sumus, pro matrimonio juncta es, haberis. Voce connubii utitur honesta: vere enim, tamquam captiva, non conjux erat, sed corporis sui usum præbebat, concubinæ loco. *H. Hectoris Andromache* pro uxor Hectoris. Alibi ad *filium* vel *filiam* designandam usurpatur hæc compositio, ut Ge. I, 138. *Lycaonis Arctos*; idque et pedestribus usurpatum scriptoribus. Notabis infr. 402. rarum

Nos, patria incensa, diversa per æquora vectæ,
Stirpis Achilleæ fastus juvenemque superbum,
Servitio enixæ, tulimus; qui deinde, secutus
Ledæam Hermionem Lacedæmoniosque Hymenæos,
Me famulo famulamque Heleno transmisit habendam.
Ast illum, ereptæ magno inflammatus amore
Conjugis, et scelerum Furiis agitatus, Orestes
Excipit incautum, patriasque obtruncat ad aras.
Morte Neoptolemi regnorum reddita cessit
Pars Heleno, qui Chaonios cognomine campos,
Chaoniamque omnem Trojano a Chaone dixit,
Pergamaque Iliacamque jugis hanc addidit arcem.
Sed tibi qui cursum venti, quæ fata dedere?
Aut quisnam ignarum nostris deus appulit oris?
Quid puer Ascanius? Superatne et vescitur aura?
Quem tibi jam Troja * * * *
Ecqua tamen puero est amissæ cura parentis;
Ecquid in antiquam virtutem animosque viriles
Et pater Æneas et avunculus excitat Hector?
Talia fundebat lacrimans, longosque ciebat
Incassum fletus; quum sese a mœnibus heros
Priamides multis Helenus comitantibus affert,

loquendi rationem *Philoctetæ Petelia*, h. e. Petelia urbs Philoctetae. *W.*—325—327 Cf. Euripid. Androm. 109. seq. *diversa æquora*, longinqua, v. sup. v. 1. —*enixæ* de partu accipiendum. Nam Andromache serva Neoptolemo filium Molossum pepererat, ut vel ex Euripidis Andromacha notum.—327 Is deinde Hermionem, Helenæ filiam, Sparta conjugem adduxit, meque Heleno in contubernium dedit quod honeste conjugium appellat.—329 Cf. Eurip. Androm. 1247 [illegible] (Offensi sunt editores conjunctione *que*. Vide an difficultatem tollere malis jungendo: *qui secutus* (est) *Hermionen*, et (*que*) *transmisit* ut particula *que* tertio vocabulo annexa sit. Secundo verbo vides illam adjunctam apud Tibullum I. 10, 51. *Rusticus e lucoque vehit.* Add. inf. 380. *Helenum farique vetat Saturnia Juno.*—*transmisit*, tradidit. *W.*)—330 Pyrrhum autem, s. Neoptolemum, Orestes, cui Hermione illa Helenæ filia, *Ledæque* adeo neptis, jam olim promissa erat, interemit. *patrias ad aras* seu Pyrrhus rem sacram faceret, seu Delphis, ante aram patri Achilli heroi exstructam. cf. Pindar. N. 7, 53 sqq. 333—336 *pars reddita* simpl. data, v. Serv.—In v. 334. 335 Poëta inservit argumento, et Trojanorum nomen per totum terrarum orbem clarum ac celebre habeatur, dum hanc fabulam de Chaonum nomine amplectitur. Chaones enim longe ante Chaonem Trojanum et Helenum fuerunt, ex antiquissima scilicet Pelasgorum stirpe—336 *addidit*, imposuit monti arcem Pergami nomine, tamquam in novo Ilio.—337—343 —*superatne et vescitur aura* ex antiquo sermone. conf. sup. I, 546.—340 Verba aliena a versificatore margini illita. Nec mihi magis genuinus is, qui sequitur, versus esse videtur. Nam interrogationem de desiderio amissæ matris Creüsæ, per se sane non malam tamen hic fortasse abesse malis; vix enim Andromache Creüsæ fatum rescivisse aut poterat, aut post illa v. 310 sq.: —337 sq. debebat.—343 *avunculus Hector*, latius dictum pro consanguineo, conf. inf. XII, 439. Nam Ilus et Assaracus, a quibus proavis Hector et Æneas genus ducebant, erant Trois filii. Notatu dignum, quod hic in Servianis: *Quidam* avunculus *humiliter in heroico carmine dictum accipiunt.* 345—348 *a mœnibus*, via ex urbe. *se affert*, v. sup. v. 310. inf. VIII, 477, ut *ferre se, inferre se, efferre se.*

Agnoscitque suos, lætusque ad limina ducit,
Et multum lacrimas verba inter singula fundit.
Procedo, et parvam Trojam, simulataque magnis
Pergama, et arentem Xanthi cognomine rivum
Agnosco, Scææque amplector limina portæ.
Nec non et Teucri socia simul urbe fruuntur;
Illos porticibus rex accipiebat in amplis.
Aulai in medio libabant pocula Bacchi,
Impositis auro dapibus, paterasque tenebant.
  Jamque dies, alterque dies processit; et auræ
Vela vocant, tumidoque inflatur carbasus austro.
His vatem aggredior dictis, ac talia quæso:
Trojugena, interpres divum, qui numina Phœbi,
Qui tripodas, Clarii laurus, qui sidera sentis,
Et volucrum linguas, et præpetis omina pennæ,
Fare age (namque omnem cursum mihi prospera dixit
Religio, et cuncti suaserunt numine divi
Italiam petere, et terras tentare repostas;

offerre se.—*suos*, populares.—Recte Serv. addit: *Et bene verba Heleno post Andromacham non dedit, ne frigeret; sicut in libro V. Acestæ* (v. 41).—349. 351 Conf. sup. v. 302. Trojam alteram adstares putares; *simulata magnis*, assimulata. conf. inf. IV, 512.—*amplector*, ut exosculari solent postes in patriam reduces.

356 Vides orationis juncturam a pedestri recedentem: jam aliquot dies processerant, cum ventus secundus spirare cœpit; ante discessum tamen Helenum consulere decrevi de instanti profectione. *auræ Vela vocant*, invitat ventus secundus, ut vela expandantur. Male hypallagen advocant. Cf. sup. 61, inf. 454. 455—*tumidoque inflatur carbasus austro*, Il. α, 481. Ἐνδ' ἄνεμος πρῆσεν μέσον ἱστίον: et similiter aliis locis.—359—361 Helenus οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος jam Homer. Il. ζ, 76.—*qui sentis*, intelligis, ad plura, h. l. refertur, de quibus singulis diverso modo dicitur. Aliter sentit aliquis deum, aliter sidera et avium cantus. *sentit vates Phœbum*, cum deum pectore recipit, seu, dei afflatu tactus divinoque furore plenus, futura prædicit et oracula edit; hoc poëta exornavit: *qui numina Phœbi, Qui tripodas* (tripodi insidens Delphis Pythia vaticinabatur), *Clarii laurus*, templum Clarium, (quatenus, ut fere omnia antiquissima fana, religionis et caloris caussa, sacro luco inclusum erat templum Apollinis Clarii apud Colophonem. v. Strab. XIV. p. 112), h. e. qui vim divinam animo capis, quam Delphis Pythia, et apud Claron sacerdos, mente recipere solet.—*sentis sidera*, nosti quæ ex iis ad futura prævidenda intelligi possint. *H.* *Numen Phœbi sentit* vates, cujus menti fatidicos furores immittit Apollo, ut illa, afflatu divino concitata, facultatem habeat futura perspiciendi et augurandi. Divinam hanc vim præcipue animo recipiebat vates, qui in luco Apollinis Clarii in specum degressus erat (Tacit. Annal. II, 54.), vel quæ in tripode consederat Pythia. Hinc tripodi tribui potest vis illa fatidica, et luco Clarii Apollinis. Unde Virgilius composuit *numen Phœbi, tripoda, laurus Clarii sentire. Sidera* autem *sentit* is, qui intelligit, quid ea portendant. Verbis *sidera sentis* seriora tempora mihi inferri videntur. Nam ad astrologiam, quæ Homero incognita fuit, spectant, ad quam etiam referenda sunt, quæ infra leguntur de Asyla vate X, 175. *cœli cui sidera parent.* Ad διοσημεῖα ut *sidera* cœlum et aërem significent, hæc referenda esse opinatur Heynius—*laurus* pro *lauros*, ut Heynius voluit, dedi e Mediceo. *W*). Reliqua ad auguria cum ex oscinibus tum ex præpetibus, h. e. ex avium cantu ac volatu, spectant. cf. inf. X, 175—77.—362—364 *namque omnem cursum mihi prospera dixit Religio:* etiam hoc hypallagen explicare volunt, pro omnis religio prosperum dixit cursum. Perperam. *Religio* propric de ritibus religiosis et sacris, mox

Sola novum dictuque nefas Harpyia Celæno
Prodigium canit, et tristes denuntiat iras,
Obscenamque famem) quæ prima pericula vito?
Quique sequens tantos possim superare labores?
Hic Helenus, cæsis primum de more juvencis,
Exorat pacem divum, vittasque resolvit
Sacrati capitis, meque ad tua limina, Phœbe,
Ipse manu multo suspensum numine ducit;
Atque hæc deinde canit divino ex ore sacerdos:
  Nate dea, (nam te majoribus ire per altum
Auspiciis manifesta fides; sic fata deum rex
Sortitur, volvitque vices; is vertitur ordo)
Pauca tibi e multis, quo tutior hospita lustres
Æquora, et Ausonio possis considere portu,
Expediam dictis; prohibent nam cetera Parcæ
Scire, Helenum farique vetat Saturnia Juno.

de iis omnibus dicta, quæ cum sacris fiunt, parantur, obtinentur; hinc etiam de extispiciis, oraculis omnique vaticiniorum genere; h. l. de oraculo et omnino de vaticinio, *prosperum* vaticinium est, quod prospera nuntiat. Totum, qui superest, cursum, quo ille instituendus sit (hoc v. 363. 364 ulterius declarat), jam satis definiverunt prædictiones, quas adhuc accepi, lætæ illæ et secundæ.—*numine*, etiam hoc pro effato divino et sorte.—*repostas* exquisitius quam remotas, et *tentare* quam petere.—365—367 *dicta nefas*, abominandum. *Prodigium*, eventum rerum prodigii similem,—*iras*, h. e. calamitatem, malum, ex *ira* Harpyiæ, boum cæde et Trojanorum armis læsæ et pœnas denuntiantis. cf. sup. 234 sqq., 245 sq. *obscenam famem*; quatenus ad ultima redacti etiam ea comedunt, quæ nauseam faciunt. Sic *obscenus cibus*, et *obscena pastu avis*, upupa, ad Plin. X, 29 s. 44. Hoc Serv. volebat: *quæ homines etiam ad obscena, compellit. H. Fare—quæ vito—quidve possim.* Diversi modi poetæ decent. Propert. II. 30, 27 sqq. *Illic aspicies—sorores canere, ut Semela est combustus* (Jupiter). *Denique, ut ad Trojæ tecta volarit avis. W.*)—369—373 *pacem*, benevolentiam dei, ut jam supra 144. 261. vidimus, cum oraculum expetiturus est. Sacrificantium et vatum habitus *vitta* vel *infula*; *solvitur* h. l. illa, religioso more, animi respectu, quem jam ab omni cura rerum mortalium vacuum deo soli vacare significabant, quo fere Serviana spectant.—*ad limina, Phœbe.* Erat igitur templum Apollinis in nova urbe Troja ad exemplum Pergamei fani.—*Suspensum* h. l. modo minus vulgari pro perturbatum, percussum, dictum puto; adeoque *multo suspensum numine*, turbatum horrore ex præsentia dei. cf. inf. VI, 45. 54. *numen*, majestas, vis manifesta dei, quæ horrorem ac reverentiam facit. Sic, *multum inesse, adesse, numen*, alibi dicitur; videtur enim numen implere locum, in quo horror sentitur. Hoc simplicissimum.

371—376 Circes apud Homerum μ, 37 sqq., fortasse etiam Phinei apud Apollon. II, 311 sqq. exemplo Helenum hic facta ac casus navigationis Æneæ prædicere facit. Ipsi autem casus omninoque errores ad Ulyssis errores compositi sunt. —*majoribus auspiciis*, quam vulgo hominibus contingere solent; hæc sunt magna, h. e. magnarum rerum, adeoque magna fata: quod Livius pr. *ad majorum rerum initia ducentibus fatis.* Argutatur Servius. Melius idem *sortitur*, disponit, ordinat, *volvit vices*, moderatur vicissitudines rerum, *is ordo* fatorum *vertitur*, ita succedunt sibi fata. 377—380 Conf. Apollon. II. 311 sqq. et Hom. Il., 418 ibiq. not. *tutior*, tutius, minore cum periculo, si rescivit, quæ evitanda essent. *hospita æquora;* epitheton ornans, quatenus tuto navigantur. *prohibent* te *scire* etc. Nam, ut Lucan. V, 176 *Nec tantum prodere* vati, *Quantum scire, licet.* Vid. h. l. Servium, qui bene addit: *prohibet autem scire mortem patris—tempestatem ab Æolo immissam: amorem Didonis* (qui sane vix commode memorari poterat.) — *Novimus autem Junonem hoc egere, ut, si posset fieri*, regnum Italiæ Li-

Principio Italiam, quam tu jam rere propinquam,
Vicinosque, ignare, paras invadere portus,
Longa procul longis via dividit invia terris.
Ante et Trinacria lentandus remus in unda,
Et salis Ausonii lustrandum navibus æquor,
Infernique lacus, Æææque insula Circæ,
Quam tuta possis urbem componere terra.
Signa tibi dicam: tu condita mente teneto:
Quum tibi sollicito secreti ad fluminis undam
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, jacebit,
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati;
Is locus urbis erit, requies ea certa laborum.
Nec tu mensarum morsus horresce futuros;
Fata viam invenient, aderitque vocatus Apollo.
Has autem terras Italique hanc litoris oram,
Proxima quæ nostri perfunditur æquoris æstu,
Effuge; cuncta malis habitantur mœnia Graiis.
Hic et Narycii posuerunt mœnia Locri,

bycas averteret oras. *Inopinatum vero dolorem etiam Æneas conqueritur*, ut inf. v. 712 *nec vates Helenus—Hos mihi prædixit luctus.*

381—383 Poterat Æneas statim in orientali Italiæ extremæ litore considere, ex adverso Epiri. At totum illud litus a Græcorum coloniis tenebatur. cf. inf. 398 sqq.—*longa via dividit Italiam*, h. e. Italiæ illa pars, quæ Æneæ petenda, est, divisa, remota est, *longis terris*, sc. longo illo tractu inferioris Italiæ; *invia* vel difficulter emetienda; vel, quod præstat, plane non pervia, sc. Æneæ, terrestri itinere, si eam partem adiisset, quæ Epiro opposita est, quod fata vetabant.—384—387 Ornate. Mare Siculum et Tyrrhenum est peragrandum *lentandus remus*, movendus, agendus, sed exquisitius; curvatur enim et flectitur remus vi undarum et nisu remigis. Quoniam enim, quæ *lenta* sunt, facile flecti possunt, hinc *lentus* pro flexilis, et *lentare* flectere. —*inferni lacus*, Avernus inf. lib. VI, *Circes insula* VII, 10 sqq. *Ææa* Colchica, ab Æa, Colchidis urbe, vel ex Apollonio Rhodio nota.—*urbem componere* nove dictum pro ponere, condere, ut *templum componere* Ovid. I, Fast. 708.—388 Ut apud Homer. *Σῆμα δέ τοι ἐρέω* et illud: *σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ σύνθεο*, vel *βάλλεο σῇσι*.—389—393 Conf. inf. VIII, 42 sqq.: 81 sqq. *Cum— jacebit* pro pedestri: is locus, in quo jacebit, erit novæ urbi destinatus. Usus et hic poëta est oraculo natura sua non adeo commendabili, celeberrimo tamen inter populares suos. Res ipsa in monumentis antiquis, gemmis, numis exhibita, ut exempla singula laudare velle ineptum sit.—*secretis fluminis*, h. e. in parte secreta, ab hominum frequentia remota, fluminis Tiberis inf. VIII, 82 *per silvam—viridi in litore.*—Ceterum observandum, qua verborum dignitate ignobile argumentum poëta ornaverit.—394 Harpyiæ prædictionem respicit sup. 255. 395 *viam*, rationem et exitum oraculi ipsæ res dabunt, et propitius erit Apollo, oraculi auctor.—397 Quæ alluitur mari Ionio. — 399 *Locri Epizephyrii*, in Bruttiis, ad litus Italiæ extremæ exterius, Locrorum Opuntiorum colonia, quorum erat urbs Naryx vel Narycium, ex adverso Eubœæ insulæ. Locros Ozolas urbis conditores fuisse contendit Strabo VI, p. 259 B. Sed communior opinio altera illa. v. Cluver. Ital. p. 1301 sq. Sequitur vero poëta eam narrationem, qua ex Locris, Ajacis Oilei sociis, fuisse crediti sunt, qui, dispersa ad Caphareum promontorium classe, in Bruttios essent delati. cf. Serv. Aliter Lycophr. 1141. 48, ubi conf. Schol. *H.* Add. Ge. II, 438. ubi in notis velim emendes: Locrorum Opuntiorum (pro

Et Sallentinos obsedit milite campos
Lyctius Idomeneus; hic illa ducis Melibœi
Parva Philoctetæ subnixa Petelia muro.
Quin, ubi transmissæ steterint trans æquora classes,
Et, positis aris, jam vota in litore solves,
Purpureo velare comas adopertus amictu,
Ne qua inter sanctos ignes in honore deorum
Hostilis facies occurrat, et omina turbet.
Hunc socii morem sacrorum, hunc ipse teneto;
Hac casti maneant in religione nepotes.
Ast, ubi digressum Siculæ te admoverit oræ
Ventus, et angusti rarescent claustra Pelori,
Læva tibi tellus, et longo læva petantur
Æquora circuitu; dextrum fuge litus et undas.
Hæc loca, vi quondam et vasta convulsa ruina.
(Tantum ævi longinqua valet mutare vetustas)
Dissiluisse ferunt, quum protenus utraque tellus
Una foret, venit medio vi pontus, et undis
Hesperium Siculo latus abscidit, arvaque et urbes
Litore diductas angusto interluit æstu.

Epicnemidiorum) urbs. *W.*)—400. 401 *Sallentinorum*, qui ex antiquis Messapiis fuerunt, tractus erat in peninsula Calabria. Insederant eum mox Cretensium coloniæ; conf. Strabo VI, p. 281 B; atque has ad *Idomeneum* Troja reducem, sed patria ejectum (conf. sup. 121), nonnulli retulerunt. cf. Varr. lib. III. Rer. Hum. apud Valer. Prob. ad Ecl. VI, 31. *Lyctus* aliquando inter insiguiora Cretæ fuit oppida. Plin. IV, 12.—401. 402 *Petilia* vel Petelia in Bruttiis supra Crotonem a *Philoctete*, Herculis comite, condita (hoc enim est *subnixa muro*), postquam, Troja redux, urbe patri, *Melibœa*, Thessaliæ, per seditionem fugerat. cf. Strabo VI, p. 254 A.; ex quo loco apparet, Lucanorum deinde primariam urbem eam fuisse. *Philoctetes dux Melibœus* pro Melibœensis.—403—409—404 *in litore:* ad Castrum Minervæ, supra promontorium Iapygium, v. inf. 531; quo cum appulissent Trojani, primo in Italiam escensu facto, vota solvunt diis sacrum facientes 543 sqq.—*velare* scil. memento, ut Græci, pro vela; vel imperandi modo: *velare* tu, vela te, ut 545 *velamur*.—407 *omina turbet*, capta ante rem sacram. Turbari malis ominibus sacrificii religionem, et, ut id caveatur, ad operto capite esse sacrificantes, nota res.—409 *hac in religione*, in observatione hujus religiosi ritus et *caste*, ἁγνῶς, rite (*casti* pro pi iin deos, ut apud Horat. C. Sæc. 42. *castus Æneas*. Illam vero laudem jure optimo sibi antiqui vindicare poterant Romani. *W.*)—410 413— Flectendum in aditu freti Siculi et ad mare exterius avertendum cursum, et, quo tutior ille sit, Siciliam totam obeundam, monet. Fretum appellat ex more *claustrum*. Proprie ea, quæ *densa* sunt, transitum occludunt; hinc *densa* poëtis, quæ clausa plane, ut Gr. πυκνόν; v. c. πυκινὸν πῶμα. Jam Servius bene: *quia venientibus de Ionio* (*mari*) *propter curvaturam litorum* clausæ *videntur angustiæ, quæ paullatim propinquantibus* aperiri *videntur*. 413 *dextrum litus* Italiæ. Servius:—*nam de Ionio navigantes, si fretum petant, dextrum teneant litus necesse est. Pelorum angustum* docte dixit pro freto ipso promontorium illud alluente.—411—419. De Italia ac Sicilia motu terræ diremtis vide loca ap. Cluver. Sicilia I, 1.—*ruina*, motu terræ.—*protenus*, continue, ut jam Serv. διηνεκῶς, cum esset una continens.—*venit* pontus in medium cum vi. Valer. Fl. I, 589 *cum flens Siculos Oenotria fines Perderet, et mediis intrarent montibus undæ*.—*litore*, mari disjunctas; *æstu angusto*, pro freto, quoniam in iis augustiis mare æstuat.

Dextrum Scylla latus, lævum implacata Charybdis
Obsidet, atque imo barathri ter gurgite vastos
Sorbet in abruptum fluctus, rursusque sub auras
Erigit alternos, et sidera verberat unda.
At Scyllam cæcis cohibet spelunca latebris,
Ora exsertantem, et naves in saxa trahentem.
Prima hominis facies, et pulchro pectore virgo
Pube tenus; postrema immani corpore pistrix,
Delphinum caudas utero commissa luporum.
Præstat Trinacrii metas lustrare Pachyni
Cessantem, longos et circumflectere cursus,
Quam semel informem vasto vidisse sub antro
Scyllam, et cæruleis canibus resonantia saxa.
Præterea, si qua est Heleno prudentia, vati
Si qua fides, animum si veris implet Apollo,
Unum illud tibi, nate dea, præque omnibus unum
Prædicam, et repetens iterumque iterumque monebo:
Junonis magnæ primum prece numen adora:
Junoni cane vota libens, dominamque potentem

(*angusto æstu* proprie accipio: aqua in angustiis freti æstuante. *W.*)—420—423 Ex Homero adumbrata esse nemo dubitat, Odyss. μ, 73 sqq.: 234 sqq. Variorum loca vides ap. Cluver. Sicil. I, 5. Idem cum aliis docuit, *Charybdin* nihil aliud esse, qnam impetuosiorem undarum fluxum a septentrione in austrum, ortis vehementioribus flatibus ab austro, qui illum repellant; *Scyllam* autem scopulum, humanæ fortasse olim formæ, ad litus Italiæ, versus Scyllæum oppidum. Canum latratum assimulant fluctus scopulo illisi; et lupos belluasque ex ea nasci narrare potuit antiquitas, quoniam loca plena sunt monstris marinis. cf. Serv. ad 410.—*Dextrum* freti Siculi.—*implacata* pro implacabilis, ut solent scriptores, sæva.—*sorbet* ἀναῤῥοιβδεῖ, *in abruptum*, profundum, præceps. cf. sup. I, 105—108.—*erigit*, ἀνίησιν, emittit, sed cum vi. v. Odyss. μ, 105, ubi τρὶς ἐπ' ἤματι id fieri ait, quod omisit altero loco 239 sq., ut adeo nec in Virgilio omissum mireris, dum *ter* deinceps id fieri dixit.—424—428 Conf. Odyss. ibid. 93. 94. 99. 100. Prominere ait Scyllam spelunca superiore corporis parte, et naves ad se attrahere.—*Prima*, superiore corporis parte—*postrema*, inferiore—*pistrix* omnino pro bellua marini, *commissa caudas delphinum utero luporum*, h. e. habens conjunctas delphinum caudas cum lupinis corporibus, in quæ virgineum *pectus*, corpus desinit. Canes autem marinæ videntur intelligendæ, cf. Odyss. μ, 96. 97. Variis modis ab Homero inde Scyllæ facies exhibita, varie etiam in monumentis veterum; sed talia huc non congerenda. Sufficit intelligere, qua specie Virgilius exhibuerit. Esse eam ait superne puellari corpore, desinente in belluam marinam, cum luporum marinorum protomis, sed caudatis delphini more. Cf. Excurs. IV, ad Ecl. VI, 75. Ceterum ad Virgilii de Scylla versus Miltonum suos *de Pecoato* (*cf the Sin*, Ἄτην dixeris) formasse, jam alii monuerunt.—429—432 Variavit Homerica l. c. v. 109. 110. circumnavigare *metas Pachyni* docte, h. e. promontorium Siciliæ australe.—*cessantem*, morantem, ut Serv., plus temporis in navigatione consumentem—*vidisse*, modus loquendi ab Homero ductus l. c. v. 87. 88. et sæpe. *Canes* sunt qui paullo ante *lupi* vs. 428.—433 sqq. Nunc Junonem primo loco esse placandam præcipit. cf. 546. 547. Tale præceptum Phineus Jasoni dat apud Apoll. Rhod. II, 423. Magno cum apparatu monitum hoc a vate et inferri et enuntiari observa.—*canere vota*, facile apparet, esse facere vota, preces. Dixisse videtur poëta ad eam rationem, qua vota formula solemni, *carmine*, suscipiuntur. *libens* est in formulis sacris προθύμως, adeoque nec parce, nec supine.

Supplìcibus supera donis. Sic denique victor
Trinacria fines Italos mittere relicta.
Huc ubi delatus Cumæam accesseris urbem,
Divinosque lacus et Averna sonantia silvis,
Insanam vatem aspicies, quæ rupe sub ima
Fata canit, foliisque notas et nomina mandat.
Quæcumque in foliis descripsit carmina virgo,
Digerit in numerum, atque antro seclusa relinquit.
Illa manent immota locis, neque ab ordine cedunt.
Verum eadem, verso tenuis quum cardine ventus
Impulit, et teneras turbavit janua frondes,
Numquam deinde cavo volitantia prendere saxo,
Nec revocare situs, aut jungere carmina curat.
Inconsulti abeunt, sedemque odere Sibyllæ.
Hic tibi ne qua moræ fuerint dispendia tanti,
Quamvis increpitent socii, et vi cursus in altum
Vela vocet, possisque sinus implere secundos,
Quin adeas vatem, precibusque oracula poscas.
Ipsa canat, vocemque volens atque ora resolvat.
Illa tibi Italiæ populos, venturaque bella,
Et, quo quemque modo fugiasque ferasque laborem,
Expediet, cursusque dabit venerata secundos.

—*dominam*, δέσποιναν, a vestra.— *supera*, expugna sacris, hinc *victor*. —440 *fines Italos mittere*, dimitteris, discedes, Italiam adibis. Est Græcum παραπέμπεσθαι, *navigare*. —441 sq. Conf. int. II. pr.—*divinos lacus*, Avernum, ut statim addit: *Averna*. Est Græce ἡ Ἄορνος λίμνη; unde *Avernus lacus*, et *Avernus* (scil. locus), ap. Lucretium *Averna loca*. Jam ea h. l. sunt *sonantia*; possis accipere, ut rivos, flumina sonantia. *in silvis*, inter silvas, strepentia motu, allisa saxis. At h. l. de lacu, non de flumine agitur. Itaque accipiendum, sonantia silvæ strepitu, qua ille lacus erat inclusus; nam inf. VI, 238—*lacu nigro nemorumque tenebris*: cf. not. ad VI, 704; adeoque est, quod in vulgari dicitur oratione: *Avernum inter silvas sonantes*; translato strepitu silvarum ad lacum, quem eæ circumdant. *divinos* autem *lacus* vel omnino sacros, consecratos, cum Servio accipies, vel ad vicinam Sibyllam divinam vatem referes,—mox 443 *insanam* ἐνθουσιῶσαν, ἔνθεον, quod semper substituendum, ut semel moneamus, ubi de furore, insania vatum agitur.—*rupe sub ima*, in antro, mox 446 *antro*, *saxo*.— *notas*, literas, et *nomina*, verba, adeoque quod in vulgari sermone: *verba scribit*. cf. Ge. III, 158. Refert autem fabula ultimam antiquitatem, cum foliis arborum pro charta utebantur homines. Tunc etiam antra erant pro domibus. 445–452 *carmina*, non versus, sed vaticinia. *digerit in numerum*, ordinat, disponit in ordinem, ut patet v. 447,—atque antro includit —*ventus tenuis*; ornat epitheton, a natura venti sumtum. (*impulit*, carmina. *W.*)—*janua* mota, motaque cum ipsa aura, dum Sibylla in antrum redit.—*situs*, positus et ordines foliorum, reponere ea in sua loca.—*inconsulti* h. l. quibus consultum, responsum non est, sine responso. Fabulæ igitur ea subest ratio, quod Sibylla scripto, non ore, edidit vaticinia, quodque illa plerumque erant obscura, turbata et vix mente assequenda.—453 *moræ dispendia*, proprie temporis, quod in moram consumitur. *Vocant auræ vela* supra v. 356, cum ventus secundus spirat.—*sinus secundos* velorum docte dixit vento secundo inflatos.—*ipsa*, ne foliis vaticinia mandet.—458.—mox *venerata*, poëtarum more ex antiquo sermone, passive, invocata ac rogata, ut cursum secundum *det*, monstret, doceat quomodo ille obtineri possit.

Hæc sunt, quæ nostra liceat te voce moneri.
Vade age, et ingentem factis fer ad æthera Trojam.
  Quæ postquam vates sic ore effatus amico est,
Dona dehinc auro gravia sectoque elephanto
Imperat ad naves ferri, stipatque carinis
Ingens argentum, Dodonæosque lebetas,
Loricam consertam hamis auroque trilicem,
Et conum insignis galeæ cristasque comantes,
Arma Neoptolemi. Sunt et sua dona parenti.
Addit equos, additque duces;
Remigium supplet, socios simul instruit armis.
  Interea classem velis aptare jubebat
Anchises, fieret vento mora ne qua ferenti.
Quem Phœbi interpres multo compellat honore:
Conjugio, Anchisa, Veneris dignate superbo,
Cura deum, bis Pergameis erepte ruinis,
Ecce tibi Ausoniæ tellus; hanc arripe velis.
Et tamen hanc pelago præterlabare necesse est.
Ausoniæ pars illa procul, quam pandit Apollo.
Vade, ait, o felix nati pietate. Quid ultra
Provehor, et fando surgentes demoror austros?

463—471 Munera hospitis ab hospite data ex Homero animo tene; cf. Od. α, 311. sqq. in primis ι, pr. *auro gravia*, significatur pondus ac perinde pretium: *secto elephanto* πριστοῦ ἐλέφαντος Od. σ, 196: τ, 564, h. e. ebore in lamellas secto, omnino elaborato, polito, *gravia*, nunc simpliciter multo ebore instructa, ornata: —*stipat* plus, quam in navim imponit, ut inf. 485. *onerat* (Constructio est qualis Æn. I, 195. *vina onerare cadis*).—*ingens argentum* pro vulgari *ingens argenti pondus*, aut, ut sequentia declarant, *vasa ingenti argenti pondere*. *H. ing. arg.* est ingens copia argenti, vasorum argenteorum, ut I, 640 *Ingens argentum mensis*. Sic *familia magna* est numerus magnus servorum: et *pecunia magna* magna vis pecuniæ apud (Tacit. Hist. I, 66. *W.*)—*lebetas Dodonæos*, h. e. quales sunt in templo Jovis Dodonæi. Epitheton ornans. Hoc, puto, simplicissimum.—Porro 467 *Loricam consertam hamis auroque*, h. e. catenulis se invicem mordentibus, ἁλυσιδωτόν; *trilicem*, h. e. iisdem hamis triplicatis et quidem aureis. Ductum a textura, cum trinis filorum ordinibus textum fit, τρίμιτον. cf. inf. V, 259: VII, 639. Add. XII, 375 *bilicem loricam*. 468 ornate galeam designat a partibus, quæ in primis eam commendant. (*conum galeæ* stipare navibus eodem fere modo dicitur, quo Æn. II, 392. *clipeique insigne decorum induitur*, nisi quod ibi suavior est periphrasis, quam in verbis *conus galeæ* *W.*)—*parenti*, Anchisæ—*duces*, magistros equorum, agasones, conf. inf. X, 574 *socii* declarant *remigium*.

472. 473 Anchisæ auctoritate etiam hic res geritur. cf. ad v. 266. 267. *velis* sexto casu accipias, ut sit naves instruere, adornare, velis vento excipiendo expansis. Sic *biremes remigio aptare*, inf. VIII, 80. Vulgare est *aptare* vela, remigium, arma, naves, h. e. apta reddere, instruere. Sequitur autem in hoc historiæ fidem. Nam ex Epiro Trojanos colonos viam Æneæ ad Italiam monstrasse, antiqua ferebatur narratio, v. Dionys. I, 51 (p. 41.) (*ventus ferens* est, qui impellit et provehit, ἄνεμος φορὸς, de qua compositione etiam pedestribus scriptoribus usurpata vid. interpretes ad Plin. Paneg. c. 31. *W.*)—474—481 *honore*, verbis honorificis, alibi *honor verborum*.—*Conjugio*, honesto voc. utitur. —*bis*, semel excisa ab Hercule Troja, propter Laomedontis perfidiam.—*arripe velis*, versus hanc ab Epiri litore dirige naves, cf. inf. 532, ut tamen nunc quidem tantum litora legas—*quam pandit*, oraculo designat—*provehor*, sermone progredior—*demoror austros*, h. e. vos demoror, quo minus iis utamini.

Nec minus Andromache, digressu mœsta supremo,
Fert picturatas auri subtemine vestes
Et Phrygiam Ascanio chlamydem; nec cedit honori;
Textilibusque onerat donis, ac talia fatur:
Accipe et hæc, manuum tibi quæ monumenta mearum
Sint, puer, et longum Andromachæ testentur amorem,
Conjugis Hectoreæ. Cape dona extrema tuorum,
O mihi sola mei super Astyanactis imago.
Sic oculos, sic ille manus, sic ora ferebat;
Et nunc æquali tecum pubesceret ævo.
Hos ego digrediens lacrimis affabar obortis:
Vivite felices, quibus est fortuna peracta
Jam sua; nos alia ex aliis in fata vocamur.
Vobis parta quies: nullum maris æquor arandum,
Arva neque Ausoniæ, semper cedentia retro,
Quærenda. Effigiem Xanthi Trojamque videtis,
Quam vestræ fecere manus, melioribus, opto,
Auspiciis, et quæ fuerit minus obvia Graiis.
Si quando Thybrim vicinaque Thybridis arva
Intraro, gentique meæ data mœnia cernam,
Cognatas urbes olim populosque propinquos
Epiro, Hesperia, quibus idem Dardanus auctor,
Atque idem casus, unam faciemus utramque
Trojam animis. Maneat nostros ea cura nepotes.

482—485.—*digressu supremo*, exquisite: proprie supremum, ultimum, erat digressus momentum.—*picturatas auri subtemine vestes* stragulas utrum de textili an de acu picto opere accipias, dubitare possis. Nam utroque modo *picta vestis* dicitur; interdum adeo pro distincta coloribus et variegata. Si de opere textili accipis: *subtemen aureum* proprie est dictum; et *Phrygia chlamys* acu picta, *vestes* autem sunt stragulæ. Sin *pictas acu* accipere malis *vestes*, Phrygio opere, erit in illis *Phrygia chlamys*, subtemen autem tum simpliciter pro filo ponitur; et *textilia dona* (ex Homerico ἐσθῆτά θ' ὑφαντήν) mox ab his diversa sunt.—*nec cedit honori*, si verum et a Marone profectum est, aut cum Servio explicandum: *tanta dat munera, quanta merebatur Ascanius: hoc enim est honori non cedere, parem esse meritis accipientis*; aut *non cedit honori* seu munerum seu verborum, quo usus erat Helenus erga Anchisen, ut Andromache Ascanium non minus muneribus hospitalibus impertiat.—486—491.—*manuum monumenta mearum* cum dignitate, pro manuum mearum opera, ex Odyss. ο, 126 Μνῆμ' Ἑλένης χειρῶν etc., qui locus Virgilio obversabatur.—*dona tuorum*, popularium et amicorum (affinium; nam de se loquitur. W.)—*super*, quæ superest, περιοῦσα, περιλελειμμένη.—*Sic—sic* ex Hom. Odyss. δ, 149. 150, ubi Menelaus de Telemacho Ulyssi comparato: κείνου γὰρ τοιοίδε πόδες, etc., est autem exquisite dictum pro: *tales oculos habebat, tales manus* etc. v. 491 *pubesceret* ornatius quam *esset*: Eurip. Ion. 366 Σοὶ ταὐτὸν ἥβης, εἴπερ ἦν, εἶχ' ἂν μέτρον.

492 sq. *Fortuna peracta* proprie fortunæ cursus, vices.—496 *semper cedentia retro*, cum putarent Trojani, se laborum et fatorum terminum jam attigisse. inf. VI, 61 *Jam tandem Italiæ fugientes prendimus oras.*—497—499 cf. sup. 349 sq.—*quæ fuerit minus obvia Graiis*, periculis a Græcorum impetu, aditu hostili, exposita. Sensum recte exponit Serv.: *id est, quæ nullam patiatur excidium.*—500—505—*data* sc. fato *mœnia* ut sup. 255. *cognatas urbes populosque—faciemus utramque* (re

Provehimur pelago vicina Ceraunia juxta,
Unde iter Italiam cursusque brevissimus undis.
Sol ruit interea, et montes umbrantur opaci;
Sternimur optatæ gremio telluris ad undam,
Sortiti remos, passimque in litore sicco
Corpora curamus; fessos sopor irrigat artus.
Necdum orbem medium Nox horis acta subibat:
Haud segnis strato surgit Palinurus, et omnes
Explorat ventos, atque auribus aëra captat;
Sidera cuncta notat tacito labentia cœlo,
Arcturum, pluviasque Hyadas, geminosque Triones,
Armatumque auro circumspicit Oriona.
Postquam cuncta videt cœlo constare sereno,
Dat clarum e puppi signum: nos castra movemus,
Tentamusque viam, et velorum pandimus alas.
Jamque rubescebat stellis Aurora fugatis;

tulit ad sequens, pro *utrosque*, ex utraque civitate, Buthroto et Roma, a Lavinio oriunda) *unam animis Trojam Populos Epiro, Hesperia*, accipio, populos in Epiro, h. e. Epiri et Hesperiæ sive Italiæ. *H.* Compositio *populos Epiro*, h. e. qui sunt in Epiro, insolentior est quam similes compositiones pedestrium scriptorum, v. c. Ciceronis in Cat. II, 4. *quis tota Italia veneficus—inveniri potest? W.* Vides me apodosin post *cernam* auspicari. A *Dardano* autem Trojani omnes originem habebant, vid. not. ad 167, adeoque et illi, qui Epirum, h. e. Buthrotum, cum Heleno tenebant, et hi, qui cum Ænea Italiam petebant.

506—511—*umbrantur* ex σκιᾶθαι vel σκιάζεσθαι Homerico, conf. Odyss. γ. 487 et al. Quæ sequuntur, ex Odyss. ι, 168 sqq. illustrantur.—*Sortiti remos* per sortem divisi ad officia remigandi, ut adeo pars in litore somno se recrearet, pars in navi ad remos pernoctaret; etsi ne hoc quidem necesse est statuere; sed universe dictum, nos, functi per diem munere remigandi ac defessi, sternimur. *irrigat*, perfundit membra somno. Sup. I, 692 Venus *Ascanio placidam per membra quietem irrigat*, infundit, instillat. (*irrigat* vide an pro *recreat* dictum sit ad usum Græci verbi ἄρδειν, de quo interpretes ad Eurip. Suppl. 207. egerunt. *W.*)—512—517 *Necdum Nox subibat orbem medium*, evecta erat cœlum, *acta horis*, exquisite pro horis exactis. Quem poëtici sermonis usum nisi admittas, possis *Noctem*, sive ejus *bigas ab Horis actas*, suavi rerum specie, intelligere.—*tacito cœlo*, quia noctu. cf. Serv. ad totum h. v.; et *notat*, ἐσορᾷ.—*gemini triones*, utraque ursa. Sed de hoc et de toto versu 516 v. sup. ad I. Æn. 744, ubi idem versus.—*Armatum auro Orionem*, χρυσάορα, quia, ut bene Serv., *et balteus ejus et gladius clarissimus fingitur stellis.* Commentarii loco sit Aratus a Germanico versus: *Primus in obliquo rapitur sub pectore Tauri Orion: nonnulla magis vicina notabit Stella virum, sparsæ quum* (f. sparsæque in) *toto corpore flammæ. Tale caput magnisque humeris sic balteus exit, Sic vagina ensis, pernici sic pede fulget.* Ex Arat. Phænom. 586. sqq. Lucanus I, 665: *Ensiferi nimium fulget latus Orionis.* Ceterum in his verss. Homerum ante oculos habuit, egregie tamen orationem ornans ac varians, Odyss. ε, 271 sqq.: Virgilium vero Ovid. Met. III, 594 sqq.—518—520 *Omnia constant*, videt constare, composita et tranquilla esse; nihil, quod inconstantiam et varietatem cœli ominetur, occurrere. Lucret. IV, 462 *Et sonitus audire, severa silentia noctis Undique cum constent.*—*cœlo*, in cœlo.—519 *dat clarum signum*, tuba quam Virgilius in illa tempora retulit. conf. sup. 239.—*castra* exquisite de copiis nauticis in litore tendentibus.—*velorum alas*, h. e. extremas velorum partes, lacinias, angulos. Vulgo exponunt: quia vela navis alæ esse videntur.—521 sq. Ad Castrum Minervæ appellunt Trojani, sub Hydrunto, quo loco planum ac molle litus; hinc *humilem Italiam;* sive procul ex alto visentibus terra semper humilis

Quum procul obscuros colles humilemque videmus
Italiam. Italiam primus conclamat Achates;
Italiam læto socii clamore salutant.
Tum pater Anchises magnum cratera corona
Induit, implevitque mero, divosque vocavit
Stans celsa in puppi:
Di, maris et terræ tempestatumque potentes,
Ferte viam vento facilem, et spirate secundi.
Crebrescunt optatæ auræ, portusque patescit
Jam propior, templumque apparet in arce Minervæ,
Vela legunt socii, et proras ad litora torquent.
Portus ab Euroo fluctu curvatus in arcum;
Objectæ salsa spumat adspergine cautes:
Ipse latet; gemino demittunt brachia muro
Turriti scopuli, refugitque ab litore templum.
Quatuor hic, primum omen, equos in gramine vidi
Tondentes campum late, candore nivali.
Et pater Anchises: Bellum, o terra hospita, portas;
Bello armantur equi; bellum hæc armenta minantur.
Sed tamen idem olim curru succedere sueti
Quadrupedes, et frena jugo concordia ferre;
Spes et pacis, ait. Tum numina sancta precamur
Palladis armisonæ, quæ prima accepit ovantes;
Et capita ante aras Phrygio velamur amictu;
Præceptisque Heleni, dederat quæ maxuma, rite
Junoni Argivæ jussos adolemus honores.

videtur. cf. sup. ad v. 76. cf. Serv.—527 *Stans in puppi;* scil. in ea erat tutela navis, s. signum numinis, apposita arula seu foco.—529 *Ferte,* date viam, navigationem, faustam *vento,* h. e. vento secundo immisso; et adspirate, favete, propitii.—530 Portus *patescit* ad oculorum sensum, cf. sup. 411. *portus* est *Veneris.*—531 Ad sqq. conf. Dionys. Halic. I, 5: Strabo VI, p. 281 B. Adde Cluver. Ant. Ital. p. 1240 etc. *Arx* pro monte (ut sup. 291), in quo templum erat, quod Idomeneus condidisse ferebatur.—532 Ad verba cf. sup. v. 207—533—536 *Portum Veneris* describit satis ornate: litus est versus Orientem. *Euroo fluctu,* ab Euro, ut Arctous. *scopuli turriti,* in turris modum alti, *demittunt brachia muro gemino,* ab utroque portus latere procurrentes in mare sensim decrescunt. Eadem fere sup. I, 162 sq. *Hinc atque hinc vastæ rupes* etc. conf. Odyss. κ, 87 sqq. *brachia* bene tribuuntur scopulis, quoniam ambiunt latera portus; iidem dicuntur *murus,* cujus speciem habebant.—*refugitque a litore templum,* quia ab alto intuentibus in ipso litore situm videbatur, propius accedentibus retrocedebat quasi, *quia situm est in colle, qui sensim crescit a litore,* ut bene Serv. Similia v. ad 410. 411.—537 sq. Comparant Od. λ, 107 sqq. ubi de bobus Solis, et Apollon. IV, 1364 sqq.; ubi de equo Neptuni agitur; sed parum illa ad h. l. faciunt. Ceterum ornate pleraque. *Tondentes campum late,* pascentes late vagando. *candidi* equi, quod fausti ominis est.—*bello armantur,* ad bellum.—*curru,* h. e. currui.—543—544 Palladi sacrum faciunt, cujus templum in eo portu. v. sup. 531.; hunc intrant, et terram capiunt; ita ab ea tamquam hospitio excepti videntur; *eadem* ornatius quam *nos.*—Mox 545 spectat ad sup. 403 sqq.—546. 547 *dederat qua maxima,* respicit sup. 435 *unum*

Haud mora: continuo perfectis ordine votis,
Cornua velatarum obvertimus antennarum,
Grajugenumque domos suspectaque linquimus arva.
Hinc sinus Herculei, si vera est fama, Tarenti
Cernitur. Attollit se diva Lacinia contra,
Caulonisque arces, et navifragum Scylaceum,
Tum procul e fluctu Trinacria cernitur Ætna,
Et gemitum ingentem pelagi pulsataque saxa
Audimus longe, fractasque ad litora voces;
Exsultantque vada, atque æstu miscentur arenæ.
Et pater Anchises: Nimirum hæc illa Charybdis;
Hos Helenus scopulos, hæc saxa horrenda canebat.
Eripite, o socii, pariterque insurgite remis.
Haud minus ac jussi faciunt; primusque rudentem
Contorsit lævas proram Palinurus ad undas;
Lævam cuncta cohors remis ventisque petivit.
Tollimur in cœlum curvato gurgite, et idem

illud præque omnibus unum—præceptis pro e præcepto Heleni. *Argivæ* v. sup. I, 24, sed h. l. tantum ornat.—548—550 Et hoc ex præcepto Heleni sup. v. 396. 397. 398. Potest, sacro hoc facto, occupatio Italiæ facta videri; sed similes juris publici notiones inter veteres non fuere. Fuit sacrum χαριστήριον. Antennas et vela, navem, *obvertimus* pelago, ut VI, 3 *Obvertunt pelago proras.* contra qui appellunt, *vela obvertunt* littori. *velatarum*, h. e. velis indutarum, ut alibi *velifera.* In *Herculeo* Tarento subest fabula, nunc obscura, de Tarenti originibus ab Hercule ductis; cum vulgo ad Tarantem, Neptuni f., referri soleant.—552 Tarentinum sinum a dextra prætergressis in prospectu erat *promontorium Lacinium,* tum *Caulonia,* in monte sita, et *Scylacium.* Liv. XXIV, 3 *Sex millia aberat ab urbe* (Crotone) *nobile templum, ipsa urbe nobilius, Laciniæ Junonis; sanctum omnibus circa populis.* v. ibi plura. Adde Strab. VI, p. 261 D. et Cluverium. (*diva Lacinia* est Juno Lacinia, h. e. templum Junonis Laciniæ *W.*)—*attolli, attollere se, surgere* dicuntur ea, quæ alta sunt, iis, qui accedunt; ut *recedere,* si discedas. cf. ad 411.—553 Versus austrum navigantibus primum *Caulonis* arces apparent, h. e. Caulon vel Caulonia, in alto litore vel colle condita, Achæorum colonia; vid Strab. VI, p. 261. B. Pausan. VI, 3 p. 459.; mox *Scylaceum* vel *Scylacium,* olim *Scylletium,* in conspectum venit, in interiore sinu, *navifragum* h. l. dictum sive propter scopulosum litus, ad quod urbs illa sita, Atheniensium colonia, sive, quandoquidem scopulis carere littus nuntiant, qui ea loca adiere, propter tempestates inter duo promontoria, Iapygum et Cocintum, frequentes et graves. 554—557 Scylacium sinum prætervectis jam e longinquo, tamquam in medio mari (*e fluctu*), Ætna Siciliæ, *cernitur,* h. e. ex fumo et igni cognoscitur; auditur quoque fragor maris ad scopulos Scyllæ allisi (556); jamque apparet et ante oculos est ingens maris æstus, (557) quo Charybdin in propinquo esse intelligit Anchises. (558) In toto loco ante oculos Ulysses Odyss. μ, 201 sqq.; ut tamen recte hæc teneas, cogitandum, legendo litus Trojanos jam interiora freti Siculi aliquantum processisse. Ornate singula dicta sunt. *fractæ voces* 556, inf. 669 *sonitus vocis,* de maris fragore.—557 *vada exsultant,* h. e. mare ex imo fundo sublatum in altum egeritur; v. sup. 420—423: τῇ δ' ἄλλοτε βοάσκει ἀναβλύζουσα Χάρυβδις, Apollon. IV, 923. Mari e fundo exæstuante, *æstu,* arena miscetur aquæ.

558—560 *Hos scopulos—saxa*—int. Scyllam, respiciunt Heleni dicta vs. 410 sqq. *Eripite,* nos. Sed lenius hoc, quam supplere *remos; Eripite remos,* expedite. *insurgite remis,* v. sup. ad v. 207.—561—563—*rudentem proram,* ὀγκωμένην, ut *gemere, βοᾶν, clamare,* h. e. stridere, impulsu fluctuum, ac sonare.—564—567 *desidere,* ut *sidere, subsidere,* proprie de rebus, ergo

Subducta ad Manes imos desidimus unda.
Ter scopuli clamorem inter cava saxa dedere:
Ter spumam elisam et rorantia vidimus astra.
Interea fessos ventus cum sole reliquit,
Ignarique viæ Cyclopum allabimur oris.
Portus ab accessu ventorum immotus, et ingens
Ipse; sed horrificis juxta tonat Ætna ruinis,
Interdumque atram prorumpit ad æthera nubem,
Turbine fumantem piceo et candente favilla;
Attollitque globos flammarum, et sidera lambit:
Interdum scopulos avulsaque viscera montis
Erigit eructans, liquefactaque saxa sub auras
Cum gemitu glomerat, fundoque exæstuat imo.
Fama est, Enceladi semiustum fulmine corpus
Urgueri mole hac, ingentemque insuper Ætnam
Impositam ruptis flammam exspirare caminis;

et de navibus mersis vel depressis. *Spumam elisam*, fluctuum ad cautem allisorum, ἐπιβλύει ὕδατος ἄχνη, Apollon. IV, 1238. *rorantia astra*, aqua in altum sublata roris instar guttatim destillante, probasse videtur sæculi Augustei genius. Nostris hominibus vix placeant. Ita tamen veteres sæpissime; v. c. mox v. 574 *et sidera lambit*, de flamma Ætnæa.

570 Subeunt Trojani portum Cyclopum. Proprie aqua est immota a ventis; unde eleganter portum ventis inaccessum dixit *Portum immotum.* Hunc autem portum, ut totum de Cyclopibus, eorumque terra, locum Homero sublegit: Odyss. ι, 136 sqq. Ἐν δὲ λιμὴν εὔορμος etc. qui versus hujus sunt interpretatio. Portus ille Ætnæ profluviis totus nunc est oppletus. Homeri tempore Ætna intestinis incendiis sæviisse non videtur, etsi jam ante arserat; unde jam tum erant antra Clyclopibus habitata (de quibus conf. Dorvill. Sicilia T. I, p. 247); alioqui si res recentis memoriæ fuisset, Homerus hoc naturæ portento, ad poëticum ornatum tam accommodato, esset usus; id quod primus Pindarus, tum Orphicorum auctor Arg. 1249 eorumque exemplo Virgilius, facere non neglexerunt. Ceterum e Virgiliana narratione apparet, poëtam fuisse inter eos, qui Caprariam insula et Cyclopum sedes ante Ætnam in litore orientali collocarent, non ad Drepanum et Erycem, ut alii et ipse Homerus, quos Cluverius sequitur.—571—577 Si alia de Ætna loca vis comparare, v. Cerdam h. l. et Cluver. Sicil. ant. lib. I. c. 8; et quis nescit Cornelii Severii Ætnam? Princeps omnium est Pindar. Pyth. I, 34 sq. Sed in talibus nunc non hæremus; raro obiter attingimus. Ad poëtæ nostri ductum Justin. IV. 1. Virgilius secutus esse videtur Lucretium VI, 690—92.—*horrificis tonat Ætna ruinis*, h. e. fragore resonat, quem faciunt ruinæ viscerum montis; satis graviter.—*prorumpit*, emittit, ἀναπέμπει; antiquo loquendi modo, ut jam Lucret. cf. sup. I, 246.—573 *nubem fumantem turbine piceo, et favilla*, h. e. globis fumi, cum cinere permistis, φλόγας καὶ λιγνῦς, ut Strabo VI, pag. 274 A. Aliter non accipiam. *favilla candens*, ut *canus cinis:* ornans epitheton a rei natura ductum. De scintillis Serv. exponit.—576 *Erigit eructans* ornatius quam eructat, ἐρεύγει, emittit, extrudit.—*liquefacta saxa*, h. e. in vitrum conversa, interdum admixtis metallis; unde ῥύακες illi, rivi igniti (*Lava*) *fundo*, ἐκ μυχῶν, ut Pindarus.—578—582 Pro Encelado, quem tamen et alii agnoscunt, ut Orpheus Arg. 1249. 1250; cf. Cornel. Serv. Ætna 70 sqq., Typhœum vel Typhonem memorant Pindarus l. c. et Æschylus Prom. 354 (ut Briareum Callimachus in Del. 143.), at Virgilius hunc sibi servavit ad similem locum subterraneo igni notabilem inf. IX, 716., idque Homeri exemplo Iliad. β, 783. v. ad Hygin. f. 152: Cerdam et alii. Pari exemplo ad Phlegræos campos magno terræ motu collapsos Gigantum pugna fuit traducta. cf. Obss. ad Apollod. I, 6, 1—579 *Ætnam insuper impositam* (cf. I, 61. W.), ὕπερθεν ἐπιτεθὲν ὄρος, *exspirare flammas caminis ruptis*, h. e. cavernis et recep-

Et, fessum quotiens mutet latus, intremere omnem
Murmure Trinacriam, et cœlum subtexere fumo.
Noctem illam tecti silvis immania monstra
Perferimus, nec, quæ sonitum det caussa, videmus.
Nam neque erant astrorum ignes, nec lucidus æthra
Siderea polus, obscuro sed nubila cœlo,
Et Lunam in nimbo nox intempesta tenebat.
  Postera jamque dies primo surgebat Eoo,
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Quum subito e silvis, macie confecta suprema,
Ignoti nova forma viri miserandaque cultu
Procedit, supplexque manus ad litora tendit.
Respicimus. Dira illuvies, immissaque barba,
Consertum tegumen spinis: at cetera Graius,
Et quondam patriis ad Troiam missus in armis.
Isque ubi Dardanios habitus et Troïa vidit
Arma procul, paullum aspectu conterritus hæsit,
Continuitque gradum; mox sese ad litora præceps
Cum fletu precibusque tulit: Per sidera testor,
Per superos, atque hoc cœli spirabile lumen:
Tollite me, Teucri; quascumque abducite terras;
Hoc sat erit. Scio me Danais e classibus unum,
Et bello Iliacos fateor petiisse Penates.
Pro quo, si sceleris tanta est injuria nostri,

taculis flammæ subterraneis, quæ nove *caminos*, fornaces, dixit—*cœlum subtexere fumo*, exquisite, ut *suffundere*. Utrumque Lucret. in eadem re VI, 478. 481.—583—587 *sonitum*, de fragore montis loquitur. —*nec lucidus polus æthra siderea*, nec cœlum stellis fulgentibus lucebat. (*æthra*, *αἴθρα*, aëris serenitatem notat, quæ *siderea*, h. e. fulgida dici potest. Hanc interpretationem usus conjunctionum *neque—neque* postulat. *W.*) Et *nox tenebat*, occultabat lunam *in nimbo*, nubilo aëre. Ἀὴρ γὰρ παρὰ νηυσὶ βαθεῖ' ἦν, οὐδὲ Σελήνη Οὐρανόθε προὔφαινε· κατείχετο δὲ νεφέεσσιν.—Odyss. ι, 144. 145 quem totum locum Virgilius ante oculos habuit, laude tamen hactenus integra, quod, Achemenidis persona inducta, magnam legentibus mirationem rei novitate facit. Imitatorem nostri habes Ovidium XIV, Met. 158 sqq., ubi ad Cumas alius Ulyssis socius substitisse fertur.

588—592 Prodit e silvis Achemenides, ex Ulyssis sociis. *primo Eoo*, Lucifero, ἑῷος ἀστήρ, cf. Ge. I, 288. *umbram humentem*, uti amant poëtæ *noctem humidam*, propter rorem.—593—595 cf. vet. poëta ap. Cic. Tusc. Qu. III, 12 de Thyeste.—*immissa* in faciem, adeoque exquisitius quam *promissa barba*.—594 *Consertum spinis tegumen*, vestem laceram ac detritam habebat, et, ne panni defluerunt, spinis pro filis consutam et sartam. cf. Ovid. Met. XIV, 166, ubi multa ex Virgilio adumbrata. Ex his tamen ipsis pannis agnoscebant eum Græcum esse. Nec tamen male Servius: *Habet enim unaquæque gens incessum et vocem propriam.*—595 *et quondam patriis ad Trojam missus in armis*, importunus versus. Ex aspectu enim id disci haud potuit. Adjicit Serv. *ex sequenti ejus confessione hoc didicit Æneas.* —599—606 *testor*, quæso, obtestor. *hoc cœli spirabile lumen*, vitale, de quo (l. quo) spiramus, ait Servius. *lumen* autem pro æthere, aura, ut etiam poëtæ: *luminis aura*, quandoquidem lucem transmittit. unum *Danais e classibus*, unum e Danais. —604 *si sceleris tanta est injuria nostri*, ornate, si scelus meum tantum est. *Spar-*

Spargite me in fluctus, vastoque immergite ponto.
Si pereo, hominum manibus periisse juvabit.
Dixerat; et genua amplexus, genibusque volutans
Hærebat. Qui sit, fari, quo sanguine cretus,
Hortamur; quæ deinde agitet Fortuna, fateri.
Ipse pater dextram Anchises, haud multa moratus,
Dat juveni, atque animum præsenti pignore firmat.
Ille hæc, deposita tandem formidine, fatur:
Sum patria ex Ithaca, comes infelicis Ulixi,
Nomen Achemenides, Trojam genitore Adamasto
Paupere (mansissetque utinam fortuna!) profectus.
Hic me, dum trepidi crudelia limina linquunt,
Immemores socii vasto Cyclopis in antro
Deseruere. Domus sanie dapibusque cruentis,
Intus opaca, ingens. Ipse arduus, altaque pulsat
Sidera, (Di, talem terris avertite pestem!)
Nec visu facilis, nec dictu affabilis ulli.
Visceribus miserorum et sanguine vescitur atro.
Vidi egomet, duo de numero quum corpora nostro
Prensa manu magna medio resupinus in antro
Frangeret ad saxum, sanieque exspersa natarent
Limina; vidi atro quum membra fluentia tabo
Manderet, et tepidi tremerent sub dentibus artus.
Haud impune quidem; nec talia passus Ulixes,
Oblitusve sui est Ithacus discrimine tanto.

gite, cum vi, discerptum dispergite.—607—609 *genibusque volutans* (se) *hærebat*, ad genua provolvens se, inhærebat, προσφὺς εἴχετο. (Junge *deinde fateri*, *quæ F. agitet*. Particula *deinde* sententiæ per relativum annexæ similiter interposita est Æn. I, 195. *Vina bonus quæ deinde onerarat Acestes—dividit. W.*)—611 *dat juveni*, ut evitaret tenuem voculam *ei*.—*præsenti*, certo, *pignore*, quod manum dat, et supplicem, ἱκέτην, in fidem recipit.

613 sqq. Hoc de Achemenide (nam est Ἀχημενίδης) episodium totum Virgilii ingenio deberi videtur, ut ita Homerica de Cyclope intexere versibus suis posset.—*genitore paupere:* cum pauperem patrem haberem, sup. II, 87. *Pauper in arma pater primis huc misit ab annis.*—616 Cum Ulyssis socii, ne Cyclops injuriam ulcisceretur, fuga se proriperent, Achemenides forte remansit. *trepidi*, bene adjectum, præ festinatione.—618 *domus sanie* pro saniosa, casu sexto paullo durius absolute posito; nec tamen sine exemplo.—620 sq. *pestem*, pestilens et exitiosum hominum vitæ monstrum. *nec visu facilis*, h. e. cujus aspectum non facile aliquis ferat (ἀπροσόρατος, δυσαντίβλεπτος. Bene Serv., "*cujus possit etiam aspectus inferre formidinem.*"), nec alloquium.—623—627 conf. Odyss. ι, 288 sqq.—*corpora* elegantius quam viros.—625. *exspersa*, poëtica vox, pro respersa. 626 *membra fluentia tabo*, oratio poëtica, pro vulgari: defluente tabo. Ceterum ad nostrum sensum hæc non esse, facile intelligas. Verum tuentur ea se fabulis priscæ vitæ.—628 sq. conf. Odyss. ι, 299 sqq. 316 sqq.—629 *oblitusve sui est*; *sui*, cum vi, h. e. astutiæ suæ ac calliditatis; quæ ista ætate pro sapientia habita, ut ex Homero videre in promtu est: ibid. v. 420: Αὐτὰρ ἐγὼ βούλευον—πάντας δὲ δόλους καὶ μῆτιν ὕφαινον, Ὥστε περὶ ψυχῆς· μέγα γὰρ κακὸν ἐγγύθεν ἦεν. *in discrimine tanto.*—

Nam simul, expletus dapibus vinoque sepultus,
Cervicem inflexam posuit, jacuitque per antrum
Immensus, saniem eructans ac frusta cruento
Per somnum commixta mero, nos, magna precati
Numina, sortitique vices, una undique circum
Fundimur, et telo lumen terebramus acuto
Ingens, quod torva solum sub fronte latebat,
Argolici clipei aut Phœbeæ lampadis instar,
Et tandem læti sociorum ulciscimur umbras.
Sed fugite, o miseri, fugite, atque a litore funem
Rumpite.
Nam, qualis quantusque cavo Polyphemus in antro
Lanigeras claudit pecudes, atque ubera pressat,
Centum alii curva hæc habitant ad litora vulgo
Infandi Cyclopes, et altis montibus errant.
Tertia jam Lunæ se cornua lumine complent,
Quum vitam in silvis, inter deserta ferarum
Lustra domosque traho, vastosque ab rupe Cyclopas
Prospicio, sonitumque pedum vocemque tremisco.
Victum infelicem, baccas lapidosaque corna,
Dant rami, et vulsis pascunt radicibus herbæ.
Omnia collustrans, hanc primum ad litora classem
Conspexi venientem. Huic me, quæcumque fuisset,
Addixi; satis est gentem effugisse nefandam.
Vos animam hanc potius quocumque absumite leto.
  Vix ea fatus erat; summo quum monte videmus

630 ex eod. l. v. 296. 297. *sepultus*, motu et sensu privatus.—631—633 v. ib. 372. 374. *jacuit per antrum* majorem objicit animo speciem quam in antro.—634. *sortiti vices* ibid. v. 331 sqq. quid unicuique nunc esset agendum in excæcando monstro. 634. 635 vide ibid. v. 378 sqq.—636 *latebat* quanto ornatius quam *erat!* vides eadem voce simul torvam frontem, horridas palpebras, hirsutum supercilium; λασία μὲν ὀφρὺς ἐπὶ παντὶ μετώπῳ Ἐξ ὠτὸς τέταται, Theoc. Idyll. XI, 31.—*Argolici clipei:* erat is rotundus, cum alii essent oblongi aut quadrati; Argivorum inventum: Paus. II, 25, Apollod. II, 2, 1. ubi vid. Obss. *Phœbeam lampadem* esse solem, non lunam, in aperto est.—Mox 638 *ulciscimur* ad ductum Homeri l. c. v. 475. sqq.—641—644 Ornatum (partim ex Hom. l. c. 337—341) vides: *Qualis* Polyphemus *est*, *tales* Cyclopes multi in vicinia *habitant*. Sed verbum substantivum *est* poetæ vitare student, attributo substituto. Ornatius igitur dixit *qualis claudit et pressat Polyphemus;* plenior oratio erat: *qualis est Polyphemus, qui pressat.* Sic supra I, 498. *qualis.—exercet* pro: qualis est, cum exercet. *H.* Accuratius interpretaberis verba *qualis quantusque:* quo habitu et qua statura. *Vulgo* est passim, multis locis, ut Liv. 26, 27. *vulgo facere incendia*, cf. Ecl. IV, 25. Ge. III, 494. *W.*—647 *domos* sc. *ferarum* non otiosum post *lustra;* nam speciem rei clariorem exhibet, quam voc. proprium dabat.—647 *ab rupe Cyclopas* junge; prospicit in monte errantes. modo v. 644: *et altis montibus errant;* et inf.—655: *summo cum monte videmus;* item 675 *e silvis et montibus altis.*—Mox 649. *Victum infelicem*, simpl. miserum et tenuem. *lapidosa corna* ab osse, quod in se habent.

655 Ipsum, *vasta mole*, corpore: *monstrum*, πέλωρ, πελώριον θαῦμα ap. Homo-

Ipsum inter pecudes vasta se mole moventem
Pastorem Polyphemum, et litora nota petentem,
Monstrum horrendum, informe, ingens, cui lumen ademtum.
Trunca manu pinus regit et vestigia firmat;
Lanigeræ comitantur oves; ea sola voluptas,
Solamenque mali.
Postquam altos tetigit fluctus, et ad æquora venit,
Luminis effossi fluidum lavit inde cruorem,
Dentibus infrendens gemitu; graditurque per æquor
Jam medium, necdum fluctus latera ardua tinxit.
Nos procul inde fugam trepidi celerare, recepto
Supplice, sic merito, tacitique incidere funem;
Verrimus et proni certantibus æquora remis.
Sensit, et ad sonitum vocis vestigia torsit.
Verum ubi nulla datur dextra affectare potestas,
Nec potis Ionios fluctus æquare sequendo,
Clamorem immensum tollit, quo pontus et omnes
Intremuere undæ, penitusque exterrita tellus
Italiæ, curvisque immugiit Ætna cavernis.
At genus e silvis Cyclopum et montibus altis
Excitum ruit ad portus, et litora complent.
Cernimus adstantes nequidquam lumine torvo
Ætnæos fratres, cœlo capita alta ferentes;
Concilium horrendum: quales quum vertice celso
Aëriæ quercus, aut coniferæ cyparissi
Constiterunt, silva alta Jovis, lucusve Dianæ,

rum. l. c., *informe*, ut ἄμορφον, deforme; *cui lumen ademtum*, h. e. excæcatum; deformitas nova præter naturalem.—659 *Manum* quod in Burmanniana legebatur non commodum; sed *manu.* Nam pinus in manu regit et firmat vestigia, firmum incessum præstat. (De compositione cf. ad VI, 187. *W.*)—662 *ad æquora venit*, ubi ad altam usque mare progressus est; pro vasti scilicet corporis modo.—*lavit inde*, ex æquore, aqua marina, abluit oculorum vulnus.—666. 667 cum Homericis certavit l. c. v. 471. 472, adde Od. κ, 126. sqq. *Sic merito*, εἰκότως. Sive ut *merito* sit casus sextus pro adverbio; sive quia ille meritus erat *sic* recipi. (Posterius malim. *W.*)—668 *Vertimus* e melioribus et pluribus libris præferendum. cf. Æn. V, 141.—Mox 669 *sonitum vocis. Vox* novo exemplo pro strepitu vel remorum vel undæ remis impulsæ, ut sup. 556 *fractæ voces* pelagi. Homericum est βοῇ ἀυτή. *vestigia* pro ipsis gressibus notum.—*dextra affectare* sc. navem, appetere; non *dextram*, ut legebatur. *dextram affectare* explicant: dextram intendere et injicere, ut navem prehendat.—671 *Nec potis*, est, *æquare fluctus sequendo*, accipi aliter non potest, quam de altitudine maris profundiore, quam pro monstri proceritate.—676 *ad portus* v. 570. *nequidquam*, quia nocere (nunc) non poterant. Serv.—*Ætnæos fratres*, populares, gentiles. Mox *cœlo*, ad cœlum. *concilium* exquisite pro turba.—680. 681. *coniferæ cyparissi.* Cupressus mas fert conos nuci pineæ absimiles; *baccas* appellat Plin. XVI, 33 s. 60. κώνους etiam Græci. v. Athenæum lib. I, p. 57 B.C.—*silva Jovis* declaratur per quercus, *lucus Dianæ* per cupressus; igitur de Diana infera vel Hecate aut Proserpina agi manifestum est. Nam

Præcipites metus acer agit quocumque rudentes
Excutere, et ventis intendere vela secundis.
Contra jussa monent Heleni, Scyllam atque Charybdim
Inter, utramque viam leti discrimine parvo,
Ni teneant cursus; certum est dare lintea retro.
Ecce autem Boreas angusta ab sede Pelori
Missus adest. Vivo prætervehor ostia saxo
Pantagiæ, Megarosque sinus, Thapsumque jacentem.
Talia monstrabat relegens errata retrorsum
Litora Achemenides, comes infelicis Ulixi.
Sicanio prætenta sinu jacet insula contra
Plemmyrium undosum; nomen dixere priores
Ortygiam. Alpheum fama est huc Elidis amnem
Occultas egisse vias subter mare, qui nunc
Ore, Arethusa, tuo Siculis confunditur undis.
Jussi numina magna loci veneramur; et inde
Exsupero præpingue solum stagnantis Helori.

cupressus feralis arbor, ex vulgari narratione Diti sacra, ut Plin. l. c.—682. 683 Nos metu agitati quocunque malumus cursum dirigere, quam in portu manere. *rudentes excutere*, evolvere, explicare et intendere, ut sup. 267.—*ventis secundis*, int. quo ventus ferret; non exspectare ventum, quem cursus postulabat.—684—686 *Contra* vero *Heleni jussa* (monuerat ille, ne per fretum navigarent) *monent, ni (h. e. ne) teneant* (naves) *cursum inter Scyllam atque Charybdin, utramque viam leti discrimine parvo* (posteriora apposita puta: per utramque, et per Scyllam et per Charybdin, erat iter periculosum). Cum tamen ventus versus has partes ferret, sc. ab australi plaga spirans, *certum est dare lintea retro*, h. e. jam decreveramus mare Adriaticum repetere; cum ecce Boreas exoritur.—*Heleni jussa*, v. sup. 410 sq.: 420 sqq.—*ni*, nisi, antique pro *ne*. Sic Serv. et plures vett. Grammatici ap. Heins. et alios, v. Horat. I, 14. 15 *tu nisi ventis debes ludibrium, cave*. (Horatii locus aliter explicandus; neque *nisi*, sed tantum *ni* pro *ne* usurpatum esse grammatici notarunt. Vid. Forcellini sub voc. *ni*, qui plurima collegit hujus usus exempla. *W.*)—*teneant* sc. naves. (*teneant cursus*, h. e. navigent. *W.*)—*Missus:* puto exprimi ἵκμενος vel ἱέμενος, pro veniens—688. 689 *ostia Pantagiæ saxo vivo. Pantagias* (nunc *Fiume di Porcari*) parvus fluvius, brevi cursu, infra Leontinos, cujus ostium præruptis utrinque rupibus includitur: de eo v. Cluver. Sicil. ant. lib. I, c. 11. Dorvill. Sicula p. 206. 207. *Megara* sunt h. l. Hyblensia, quia olim Hybla parva dicta, non longe a Syracusis, in sinu Megarensi, *Golfo di Augusta*, quem ab australi parte includit *Thapsus*, peninsula in mare procurrens, *plana pæne fluctibus par*, ait Servius, qui insulam appellat; unde *jacentem* dixit poëta, h. e. humilem, non altam montibus.—690. 691 *relegens retrorsum*, nam cum Ulysse a Lotophagorum inde insula, litori Africæ prætenta, Siciliæ litus orientale ad Cyclopas usque præternavigaverat. cf. ad 570. itaque *Litora* jam *errata*. *H.* Scriptura *retrorsus* e Mediceo et aliis libris præferenda esse videtur. Et, nisi codices fallunt, Virgilius *rursus* et *retrorsus*, ubi per metrum licuit, scripsit. *W.*

692—696 Insula *Ortygia*, et ex adverso *Plemmyrium* promontorium, ad aditum sinus et portus Syracusani. In ea fons Arethusa, de quo et de fabula super ejus cum Alpheo Elidis fl. congressu v. sup. Ecl. X, 1 et 4.—*undosum* h. l. περικύμον, quod æstuantis maris fluctibus alluitur; unde et ipsum nomen Πλημμύριον.—*occultas egisse vias subter mare*, τὰν δὲ θάλασσαν νέρθεν ὑποτροχάει. Mosch. Idyll. VII, 4. *ore tuo*, eodem fronte; unde Pindaro Arethusa ἄμπνευμα σεμνὸν Ἀλφεοῦ, Nem. I, 1; cf. Cluver. Sicil. ant. p. 163. 157.—697 *Jussi*, admoniti, sed a quo? vel ab Achemenide, vel ab Heleno, vel ab Anchise, ait Serv. Hoc ultimum verum puto. *Helorus* fluvius in litore orientali paullo

Hinc altas cautes projectaque saxa Pachyni
Radimus; et fatis nunquam concessa moveri
Apparet Camarina procul, campique Geloi
Immanisque Gela fluvii cognomine dicta.
Arduus inde Acragas ostentat maxima longe
Mœnia, magnanimum quondam generator equorum.
Teque datis linquo ventis, palmosa Selinus,
Et vada dura lego saxis Lilybeïa cæcis.
Hinc Drepani me portus et illætabilis ora
Accipit. Hic, Pelagi tot tempestatibus actus,
Heu, genitorem, omnis curæ casusque levamen,
Amitto Anchisen: hic me, pater optime, fessum
Deseris, heu, tantis nequidquam erepte periclis.
Nec vates Helenus, quum multa horrenda moneret,

supra Pachynum promontorium, de quo accurate egit Cluverius e Fazello. *Exsupero* h. l. prætervehor.—699 *Pachynum* promontorium Siciliæ ab australi parte (*Capo Passaro*). *projecta saxa;* expressit Gr. προβλῆτες σκόπελοι.—700. 701 *Camarina nunquam concessa moveri:* accipio, palus, quam deus consultus vetuit movere, cum Camarinenses canali ducto eum vellent exsiccare. *Moventur* ea, in quibus aliquid molimur, novamus, mutamus. Servii verba apponam: "Palus est juxta ejusdem nominis oppidum, de qua quodam tempore, cum siccata pestilentiam creasset, consultus Apollo, an eam penitus exhaurire deberent, respondit: Μὴ κίνει Καμαρίναν· ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων. Quo contemto exsiccaverunt paludem, et carentes pestilentia, per eam partem ingressis hostibus, pœnas dederunt." Similia narrant Steph. Byz., Suid., et Anthol. Gr. apud Cluver.—701. 702 Situs urbis et fluvii *Gelæ* camporumque *Gel.* non satis exploratus: v., præter Cluver. et quos Burm. laudat, Dorvillii Sicula c. 6. Acquiescit Dorvill. in Cluverii sententia, esse Gelam, qui nunc *Fiume di Terra Nuova*, campos autem Geloos, egregiæ fertilitatis planitiem, latius cis et ultra fluvium patuisse, quam vulgo creditur. Sed, quo *immanis* spectet, dubitari potest. *magnam* interpretantur; sed urbis amplitudinem nemo veterum memorat, ita ut *immanis* possit appellari. Proclive est, ad dominos referre, ut sæpe in urbium epithetis fit, ut ab incolarum vel dominorum moribus et ingeniis ducta sint. Atque eo devenisse etiam Dorvillium video in Sicul. p. 129. Nec tamen, Gelæ tyrannos sævos et immanes fuisse, unde doceri possit, mihi satis constat. Nam, quæ apud Herodot. VII, 153—156 de iis memorantur, ad immanit item non assurgunt.—703. 704 *Agrigentum* in monte Acragante situm, maximis quondam opibus ex agri fertilitate et Carthaginiensium mercatu refertum; hinc civium magnificentia et luxus. Aluere iidem equos ad certamina Græciæ, et inter Olympionicas fuit Theron Agrigentinus, a Pindaro celebratus; quamquam ad hunc solum respici a poëta non dixerim. Vide de hac urbe Cluver. et Dorvill. pag. 88. 89.—705 *Selinuntem* palmis agrestibus abundasse, ex Cicer. Verr. V, c. 33, 87. satis constat. Ex nostro expressit Silius Ital. XIV, 200, quem in toto hoc loco comparare juvabit. De Selinunte copiose post Cluver. Dorvill. pag. 60. sqq.: et 420 sqq., ubi et ruinæ duorum templorum ejus urbis oculis subjectæ sunt. *datis ventis,* vento orto.—706 *vada dura saxis cæcis,* h. e. latentibus, *dura* (ne *dira* conjectes) *vada* dixit, h. e. locum vadosum fundo saxeo, quoniam extrema Lilybæi promontorii ἄκρα, plana atque depressa, ad III M. passuum sub undis protenditur, in trium circiter cubitorum altitudinem tecta. Cluver. II, 1 pr.—707 *Drepanum—illætabilis ora.* Ager Drepanitanus sterilior et fere arboribus et herbis destitutus; solum enim arenosum; et præterea multos in tractus aqua marina exæstuat, stagnandoque salem profert.—Ob hunc ruris illius mœstiorem aspectum non minus, quam ob Anchisæ ibi amissi memoriam, ab Ænea Drepanitana ora vocari *illætabilis* (ἀτερπὴς χῶρος, Od. λ, 94 W.) videtur.—712 Comparant Homerica Iliad. ρ, 407—411. Imitatur nostrum Valer. Fl. III,

Hos mihi prædixit luctus, non dira Celæno.
Hic labor extremus, longarum hæc meta viarum.
Hinc me digressum vestris deus appulit oris.
Sic pater Æneas, intentis omnibus, unus
Fata renarrabat divum, cursusque docebat.
Conticuit tandem, factoque hic fine quievit.

301 sqq.—715 ex Od. η, 276. 277. Redit sic ad lib I, 34 *Vix e conspectu Siculæ telluris in altum Vela dabant læti.*—717 *fata divum,* a diis decreta . fatales errores.—*renarrabat* pro *narrabat.* *H.* ut Ovid. Metam. V. 635. *citius, quam nunc tibi fata renarro, In laticem mutor.* Compositioni proprie inest notio: narrando exhibere, quasi repræsentare. *fata deum* — Soph. Antig. 158. *θεῶν συντυχίαι.* *W.*—718 *factoque hic fine quievit,* ornate: et narrationis finem fecit. *H.* Quamquam verbum *quievit* ad quietem narrationis referri et pro desiit loqui accipi potest, cf. Æn. VI, 102. *rabida ora quierunt,* equidem tamen, ut tautologia versus liberetur, utque initium libri quarti *At regina,* ubi vid. not., fini tertii conveniat, *quievit* interpretor: somno se tradidit; qui quidem sensus cur aliis jejunior visus sit, me ignorare fateor. *W.*

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS

LIBER QUARTUS.

ARGUMENTUM.

Dido, amore Æneæ insaniens, animi morbum sorori aperit; ejusque consilium secuta, ad nuptias animum adjicit. 1—89. Tum Juno, ut Æneam facilius ab Italia averteret, agit cum Venere, ut ejus bona cum venia liceat Æneæ Elisam uxorem ducere; quoque id commodius fieri possit, se opportunitatem oblaturam ostendit—128. Postridie Æneas et Dido venatum eunt. Ibi, omnibus jam prædæ intentis, Juno subitam immisit tempestatem; comites alius alio diffugiunt: Æneas et Dido in idem antrum conveniunt, ibique infaustis ominibus junguntur—172. Dum Æneas Carthagine amore Didus tenetur, Jupiter, Iarbæ Gætulorum regis, qui advenam sibi præferri iniquo animo ferebat, precibus fatigatus, Mercurium mittit ad

Æneam, mandatque, ut, relicta Africa, in Italiam naviget—278. Ille Jovis imperio morem gerens, quæcunque ad navigationem essent necessaria, clam per socios parari jubet—295. At Dido, ubi classem instaurari sensit, suspicata id, quod res erat, graviter cum ipso expostulat, precibusque et lacrimis primum ipsa eum ab incepto revocare conatur, tum per sororem id saltem impetrare tentat, ut aliquantisper moretur—449. Frustra. Æneas, nave conscensa, iterum, in somnis, a Mercurio admonitus, intempesta nocte ancoras solvit, 554—583. Illa nocte regina, quæ, doloris impatiens, mori decreverat, 450—473., et, celans sororem quod animo meditabatur, exstructa in editiore ædium parte ingenti pyra, sacrum magicum, quo se ab amore solveret, paraverat 474—521., recrudescente dolore furit 522—553. Tum mane Trojanos videns in altum evectos, diris Æneam devovet, 584—629., ablegataque Barce, Sychæi nutrice, ne quid destinatæ morti impedimenti afferret, necem sibi consciscit.

At regina, gravi jamdudum saucia cura,
Vulnus alit venis, et cæco carpitur igni.
Multa viri virtus animo, multusque recursat
Gentis honos; hærent infixi pectore vultus,
Verbaque; nec placidam membris dat cura quietem.
Postera Phœbea lustrabat lampade terras
Humentemque Aurora polo dimoverat umbram;
Quum sic unanimam alloquitur male sana sororem:

1—5 Splendida libri frons, et eximia gravissimi amoris declaratio. *At* respicit versum ult. libri III. Æneas finem dicendi hic fecit; regina vero ex narratione multo magis amore viri, *cura*, fuit incensa. (Opposita mihi videntur hæc: Æneas somno quievit; at Dido amore concitata placide quiescere non potuit. Hanc sententiarum conjunctionem vel oratio per particulam *at* prioribus annexa postulat. *W.*) *vulnus*, quod alias pectore, ossibus, medullis, nunc aliter *venis*, propter sanguinem æstu amoris concitatum, et occultus *ignis*, quem ne alienum putes a vulnere, Cupidinis ἰοὺς πυρφορους cogites necesse est; et Apollonius lib. III, 286. 287. obversatus est. Subjiciuntur causæ amoris: *multa*, multum, *animo recursat virtus* Æneæ, et splendidum ejus genus a Venere ductum, quod malim (cf. 12. et XI, 305 *cum gente deorum. W.*) vel Trojanorum clarum nomen; tum dignitas oris, *vultus*, et quæ de se et fatis suis narraverat: ne contra dignitatem illo teneri Dido videatur. (Erunt, qui *multa virtus* pro magna virtus accipiant. Nam et *multus* pro *magnus* usurpari docuit Drakenborch. ad. Liv. 31, 1., et usus adjectivi *plurimus* accedit XI, 312. *Potuit quæ plurima virtus Esse, fuit.* cf. II, 429. Quibus ego suffragabor. *W.*) Ad v. 1. 5. conf. Apollon. III, 453 sqq. Amor autem hic is est, quo Venus et falsus Ascanius Didonem incenderant sup. I, 672. 712 sq.—6. 7 *Auroram* pro die, ut Homero Ἠὼς dicta est, propter reliqua accipio. (*Aurora* tempus matutinum notat, et tempori, quod ibi fit, sæpe tribuitur, cf. Val. Fl. I, 310. 311. Ita auroram lampade Phœbea lustrantem terras non miraberis. *W.*) Versus alter jam lib. III, 589. occurrebat. *lustrare* in his et similibus est obire. *Lampadem* pro face jam Lucretius dixit. *Humentem umbram*, v. sup. II, 8. *nox humida.*—8 *male sana*, insana, μαινομένη. Amantissimam sororem exquisito vocabulo *unanimam* dixit. Quod Annam sororem Didonis inducit, non nutricem, ut fere Græci in tali re solent, admodum placet. Sed id Virgilius Apollonio Rhodio debet, qui Chalciopæ, Medeæ sorori, simile officium tribuerat; a quo etiam insomnia habet Didonis et confessionem

Anna soror, quæ me suspensam insomnia terrent!
Quis novus hic nostris successit sedibus hospes!
Quem sese ore ferens! quam forti pectore et armis!
Credo equidem, nec vana fides, genus esse deorum:
Degeneres animos timor arguit. Heu, quibus ille
Jactatus fatis! quæ bella exhausta canebat!
Si mihi non animo fixum immotumque sederet,
Ne cui me vinclo vellem sociare jugali,
Postquam primus amor deceptam morte fefellit;
Si non pertæsum thalami tædæque fuisset,
Huic uni forsan potui succumbere culpæ.
Anna, fatebor enim, miseri post fata Sychæi,
Conjugis, et sparsos fraterna cæde Penates,
Solus hic inflexit sensus, animumque labantem
Impulit; agnosco veteris vestigia flammæ.
Sed mihi vel tellus optem prius ima dehiscat,
Vel Pater omnipotens adigat me fulmine ad umbras,
Pallentes umbras Erebi noctemque profundam,
Ante, Pudor, quam te violo, aut tua jura resolvo.
Ille meos, primus qui me sibi junxit, amores
Abstulit; ille habeat secum, servetque sepulchro.
Sic effata, sinum lacrimis implevit obortis.
Anna refert: O luce magis dilecta sorori,
Solane perpetua mærens carpere juventa?

amoris sorori factam. v. Apollon. III. 616 sqq.: 645 sqq.—9 *suspensam*, ornate adjectum, ad metum pertinet. *H.* 10 *hic*, ut ὅδε, de absente.—*quem—ferens* quali oris habitu (v. 4.) successit, et quam forti pectore et fortibus armis, nam *fortibus* ex *forti* assumendum, cf. III, 413.; et *fortia arma* Æn. X. 735 exstat. Ita nihil h. l. mutandum.—*genus*, progeniem. — 13 — *jact.*, ut, VI, 693. *jactatus periclis*, h. e. vexatus, defatigatus.—*exhausta*, tolerata; adjuncta autem est notio magnitudinis et molis locutionibus *exhaurire bella*, vel *laborem* cf. α, 57. *exhausta pericula*. *W.* 15—19—*deceptam fefellit m.*, poëtica copia pro: spem destituit *morte* mariti. *potui* exquisite pro possem, post: *si non pertæsum fuisset*. *H.* *potui succumbere*, fieri potuisset, ut succumberem vel succubuissem. Cum *potui* per se significet, rem factam non esse, conjunctivo non opus esse visum Latinis. Liv. 31, 16. *Abydeni eripi ex obsidione, ni cessatum ab Attalo et Rhodiis foret, potuerunt*. *W.*—*culpæ* cum dilectu h. l. pro amore.—20 sq. De cæde Sychæi cf. sup. I, 349 sq. (21 *Penates*; nam ante aram facta erat cædes—22 *labantem* labefactam. *W.*)—23 Agnosco amoris, qualem olim experta sum, signa. — 24 τότε μοὶ χάνοι εὐρεῖα χθών, Iliad. δ, 182 et al. cf. Iliad. ζ, 464: ρ, 416.—*prius—ante quam*, ut Homer. πρὶν—πρὶν ἤ. *H.* Cum duo sint vota, ad alterum *prius*, ad alterum *ante* pertinere naturæ est consentaneum. Ceterum si quis *umbras Erebo* ex bonis libris præfert, ei ut *Erebo* sextum esse casum putet, exemplaque ad I, 493. et VI, 186. collecta adeat, auctor sum. Qui *jura* numinis *resolvit*, officia ab illo sibi imposita lædit. cf. II, 157. *W.* *sinum* v. 30 manifeste pectoris; δεύοιτο δὲ δάκρυσι κόλποι, Iliad. ι, 570. Hæ autem *lacrimæ* magnum facile poëtam arguunt. Dum vult constans et aspera et ab amore intacta videri, ecce obortæ lacrimæ laborantem occulto affectu animum produnt. conf. Horat. IV, 1, 33 sqq. *Sed cur, heu! Ligurine, cur* etc.

31 sqq. *Anna refert*, hæc, respondet. 32 Proprie *carpitur*, consumitur. *ætas*,

Nec dulces natos, Veneris nec præmia noris?
Id cinerem aut Manes credis curare sepultos?
Esto: ægram nulli quondam flexere mariti,
Non Libyæ, non ante Tyro; despectus Iarbas,
Ductoresque alii, quos Africa terra triumphis
Dives alit: placitone etiam pugnabis amori?
Nec venit in mentem, quorum consederis arvis?
Hinc Gætulæ urbes, genus insuperabile bello,
Et Numidæ infreni cingunt, et inhospita Syrtis;
Hinc deserta siti regio, lateque furentes
Barcæi. Quid bella Tyro surgentia dicam
Germanique minas;
Dis equidem auspicibus reor et Junone secunda
Hunc cursum Iliacas vento tenuisse carinas.
Quam tu urbem, soror, hanc cernes, quæ surgere regna
Conjugio tali! Teucrum comitantibus armis,
Punica se quantis attollet gloria rebus!
Tu modo posce deos veniam, sacrisque litatis

juventa, vita, φθίεται, κατείβεται αἰών. Simplex oratio esset: *consumesne ætatem vidua?* at ornatior: *consumerisne exigens ætatem perpetuo vidua?* Jam melius dictum *juventa* pro ætate, et *mærens juventa perpetua*, h. e. perpetuo in solitudine mærens. Imitatio Virgilii in Seneca Hippol. 146 sqq. *Ætate fruere—cur toro viduo jaces. H. carpere mær.* h. e. carpere mærore. *juvent. perp.* per totam juventutem, in qua Dido tum erat constituta. *W.*—35 *Veneris præmia* per se *nati* esse possunt. Si tamen memineris, δῶρα Ἀφροδίτης quo sensu dicantur. Pind. Ol. I, 120 φίλα δῶρα Κυπρίας; Nem. VIII, 12., particulamque *nec*, οὐδέ, post *Veneris*, disjunctivam esse, gaudia Veneris, oblectamenta conjugum melius intelliges. In hymno in Cerer. 102. τόκος et δῶρα Ἀφροδίτης similiter junguntur. At apud Homerum Il. γ, 54. δῶρα Ἀφροδίτης illecebræ sunt, quibus Venus Paridem instruxit. —34—36 *Manes sepultos* ex opinione, puto, de A Manibus compositis et placatis, ubi mortuo justa persoluta essent; ita pro Manibus sepultorum. Mox *mariti* pro procis. De *Iarba* v. inf. 196, et Justin. XVIII, 6. In voce *ægram* 35 latet caussa spreti olim amoris, cum recenti dolore erat afflicta, qui nunc resedit. *mariti Tyro*, a Tyro, Tyri, ut sæpe alibi. *H.* Sic Cæs. B. Civ. I, 24. *Cn. Magius Cremona* pro Cremonensis, ubi vid. interpp.—De re cf. inf. 321.—*nulli mariti, non—non* legitima est dicendi ratio. Terent. Eun. 1, 2, 67. *habeo hic neminem, neque amicum, neque cognatum. W.*—37 Multa igitur bella ab Afris feliciter gesta sunt. Declarat poëtice gentem bellicosam.—*terra Africa*, antique, ut sæpe Ennius, Cato, alii, proprie tamen. —(*pugnabis*, contendes vincere. Constructio est Græca. *W.*) 40—44 Ab occidente *Gætulæ urbes*, ad terrorem *urbes* posuit; nam in mapalibus habitabant. Ita Serv. cf. Sallust. B. I. 21. Sed videtur poëta Homericum πόλεις expressisse, quod simpliciter sedem et habitationem designat. (Caute hac nota uteris. *W.*) Homericum quoque illud *urbes—genus;* nam is sæpe πόλεις pro incolis vel populis, et contra populos pro insula, vel terra et urbe. cf. sup. lib. I, 339 *fines Libyci, genus* etc.—*Numidæ infreni*, equis sine frenis utentes, res nota. (Liv. 21, 44. *equites infrenati. W.*)—*Syrtis* int. Afros accolas, v. sup. I, 539. 540. *H. cingunt* sc. imperium tuum. Liv. 21, 43. *Dextra lævaque duo maria claudunt. W.*—Ab oriente *deserta siti*, inhabitabilis raritate aquæ. Significat autem Anna, a nulla parte quidquam auxilii ac præsidii Pœnis posse sperari. (vel potius: undique bella minari nationes bellicosissimas et ferocissimas. *W.*)—*Barcæi*, a Barce, Cyrenaicæ urbe, per prolepsin hic nominati; nam seriores urbis origines, quippe a Batti demum nepotibus conditæ. v. Herodot. IV, 160. *late furentes* pro vagantes, sed iidem feri ac truces. (Simile est Æn. II, 771. *tectis urbis furit* Æneas, h. e. per urbem impetu magno vagatur. *W.*)—44 *Germani minas.* cf. I, 361 sq.—49—53 *quantis re-*

Indulge hospitio, caussasque innecte morandi,
Dum pelago desævit hiems et aquosus Orion,
Quassatæque rates, dum non tractabile cœlum.
His dictis incensum animum inflammavit amore,
Spemque dedit dubiæ menti, solvitque pudorem.
 Principio delubra adeunt, pacemque per aras
Exquirunt: mactant lectas de more bidentes
Legiferæ Cereri, Phœboque, patrique Lyæo;
Junoni ante omnes, cui vincla jugalia curæ.
Ipsa tenens dextra pateram, pulcerrima Dido,
Candentis vaccæ media inter cornua fundit;
Aut ante ora deum pingues spatiatur ad aras,
Instauratque diem donis, pecudumque reclusis
Pectoribus inhians spirantia consulit exta.

bus, opibus, potentia. (res bellicas intelligo; nam sermo est de bello et gloria bellica. *W.*) Mox *deos poscere veniam*, cf. 56., eos placare ac propitios reddere jubet; caussam in illis v. 9. quære: *quæ me insomnia terrent;* ad expianda scilicet insomniorum omina. *sacris litatis*, nove hoc dictum, quod Servius etiam notat; nam proprie *litatur diis per sacra*, sacris, victimis; sed Virgilii exemplo et alii dixere *litare victimas.*—*indulge hospitio*, hospitali benevolentiæ in eum. Versus 52. 53 ad tempestatem procellosam spectant, quæ ad litus Africæ Æneam dejecerat. (*innecte* scil. hospitalibus beneficiis. Sic Stat. Theb. V, 743. *plures moras innectere*, cf. Obss. ad Tib. I, 1, 74. *W.*) *desævit*, ἀπομηνίει, cf. X, 569. *aquosus Orion*, qui imbres et nimbos affert ortu suo. Sic *Piscis aquosus* Ge. IV, 234. Propert. II, 16, 51. *aquosus Orion* bene memoratur, cf. I, 535.; dum *rates quassatæ* (v. 1, 551.) et nondum refectæ sunt; dum *non tractabile cœlum*, alias sævum, asperum, procellosum. (Add. Ge. I, 211. *intractabilis bruma.* Ceterum hæc post verba *quassatæque rates* adjecta non placent. *W.*)—55 *solvitque pudorem* male accipitur, quasi ad impudentiam sit prolapsa. Sed effecit, ut amori jam minus eam puderet succumbere. Pudor adhuc tamquam vinculis tenebat et astringebat animum, quo minus ea amori se daret.

56—59—*pacem*, veniam deorum, benevolentiam, v. 50. (*per aras*, h. e. ad aras. Præpositio *per* ad *plures* significandas usurpatur. *W.*)—*Legiferæ Cereri*, Δήμητρι θεσμοφόρῳ. Vitæ cultu meliore invento, jura ac leges sun natæ, cumque his legitima connubia. Servavit Servius ad v. 58 versus Calvi: *Et leges sanctas docuit, et cara jugarit Corpora connubiis, et magnas condidit urbes.* Cur *Phœbo* et *Baccho* sacra fiant, tantum conjectando caussa reddi potest, fortasse ut diis Carthagine olim cultis; si modo poëta accurate in hoc genere versatus est. Religionem *Bacchi* jam lib. I, 734 memoratam vidimus. *Phœbum*, ut Solem, patrium Pœnorum numen esse puto, quod idem Saturno assimulabant Romani; etsi Apollinem etiam Carthagine cultum tradunt. v. Hendereich Carthag. p. 217. Servius parum constanter disputat, et Donatus. De *Junone* Carthaginiensium cf. ad libr. I, 15. Accommodavit Deæ cœlesti, quod Romani ac Græci Junoni suæ tribuebant, quæ ζυγία et γαμηλία erat. In vs. 60. 61 victimam cædi jubet, ipsa κατάρχεται τοῦ ἱερείου, libando vinum in frontem victimæ diis eam consecrat. (*fundit pateram.* Juvenalis similiter dixit III, 277. *defundere pelves. W.*)—62—64 spectant ad extispicium; nam victimæ ad *exta* super felici amoris exitu *consulenda* cæduntur. Incedit illa ad *pingues aras*, a pinguibus victimis, τὰ πίονα μηρία Homeri; ipsa adstat victimis extispicii caussa cæsis.—*Instaurat diem donis*, h. e. sacrificiis. Proprie *instaurantur sacra*, quæ repetuntur; et est voc. sacrum: sic lib. V, 94. sed h. l. *dies*, h. e. dies festus, quo sacra sunt facta. Nova subinde sacra in alterum diem indicuntur, ut scilicet exta sibi meliora obtingant. Hinc *diem instaurare* Virgilii exemplo dixit Statius (Theb. II, 88.) et alii. Denique *instaurare* poëtis simpliciter est facere, instituere; sic *instaurare epulas* VII, 146. VIII, 283. choros IV, 145, *funus* III, 62. (Add. Liv. 27, 36. *plebeiis ludis biduum*

Heu vatum ignaræ mentes! quid vota furentem,
Quid delubra juvant? Est mollis flamma medullas
Interea, et tacitum vivit sub pectore vulnus.
Uritur infelix Dido, totaque vagatur
Urbe furens, qualis conjecta cerva sagitta,
Quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
Pastor agens telis, liquitque volatile ferrum
Nescius; illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictæos; hæret lateri lethalis arundo.
Nunc media Ænean secum per mœnia ducit,
Sidoniasque ostentat opes, urbemque paratam;
Incipit effari, mediaque in voce resistit:
Nunc eadem, labente die, convivia quærit,
Iliacosque iterum demens audire labores
Exposcit, pendetque iterum narrantis ab ore.
Post, ubi digressi, lumenque obscura vicissim
Luna premit, suadentque cadentia sidera somnos,
Sola domo mæret vacua, stratisque relictis
Incubat; illum absens absentem auditque videtque.

instauratum est. Dido *instaurat diem donis* est: celebrem reddit sacrificiis, h. e. sacrificia multa offert. *W.*)—*spirantia exta*, palpitantia. ut Serv. *inhians*, ingenti cupidine futura cognoscendi.—65—67 *vates* generaliter qui futura aperiunt; h. l. extispices intellige, qui reginæ fausta renuntiarunt. 66. *delubra*, aditus ad delubra sup. —*fixit agens*, agitans, urgens, ornate; vid. Not. ad Ge. III, 412. *Nescius*, sc. non viderat telum vere in cervam descendisse, sed, frustra emissum credens, reliquerat. Capra fortasse melius a poëta fuisset memorata, quandoquidem ex Solino c. 17 constat, *agrum Creticum silvestrium caprarum copiosum fuisse, cervo eguisse.* Adde Plin. VIII, 58; S. 83.—75 (*H. opes* magnificum ornatum urbis, testem opum. *W.*) *Sidonias*, Tyro advectas, v. I, 363. *urbem paratam*, egregie, ut non opus esset, novam quærere per longos errores. *convivia quærit*, desiderii notio inest, moram impatienter fert, dum cœnæ hora illucescat. *H. pendent n. a. ore*, attentissimo animo ejus narrationem excipit. *pendere a re* est obtutum oculorum in rem fixum habere. Val. Fl. I, 481. *Pervigil Arcadio Tiphys pendebat ab astro. W.*—80—83 De nocte sera agi, qua a convivio, sub noctem, *labente die*, instructo sunt *digressi* convivæ, dubitari nequit; hinc et *cadentia sidera*, occidentia exeunte nocte, cf. lib. II, 9. Itaque *lumen obscura vicissim Luna premit*, occulit lumen; nec ad vicissitudinem diei et noctis, nec, cum Burmanno, ad obscurata lunæ nitore minora sidera (cf. Horat. I. Od. 12, 46—48) referri potest, sed de occasu lunæ sub exeuntem noctem accipiendum esse, manifestum fit.—*vicissim*, postquam per totam noctem illuxerat.—*domo vacua*, convivis dimissis cum ministris, ad ornatum adjectum. Duabus rationibus hæc explicari possunt, prout in vocabulo *stratis* lectum ad dormiendum paratum III, 176., aut torum convivalem, Metam. Ovid. V, 34. intelligis. Si illud ponitur, *strata relicta* sunt, quæ Dido reliquerat; tum illam amoris æstu jactatam lectum modo reliquisse, modo repetiisse statuas. Ita brevitas quidem obscura, sed bona sententia. Melius vero Lucanus V, 790. *relictis exsiluit stratis.* Hanc explicationem, ut simpliciorem, præferendam puto alteri, ex qua *torum* convivalem intelligunt *relictum ab Ænea;* quem illam repetiisse locoque, quo Æneas sedisset, incubuisse statuunt, quod furentibus amore hoc sæpius tribuitur. Ovid. Heroid. X. 51 sqq. XV, 149. *H.* Si verum est, quod ponunt, discrimen inter *incubare* et *incumbere;* illud posteriori explicationi favet. Quid si more, quem Heynius memoravit, non advocato, Dido ardentem toris convivalibus, *relictis, ubi convivæ digressi erant.*

Aut gremio Ascanium, genitoris imagine capta,
Detinet, infandum si fallere possit amorem.
Non cœptæ assurgunt turres; non arma juventus
Exercet, portusve aut propugnacula bello
Tuta parant: pendent opera interrupta, minæque
Murorum ingentes, æquataque machina cœlo.
  Quam simul ac tali persensit peste teneri
Cara Jovis conjux, nec famam obstare furori,
Talibus aggreditur Venerem Saturnia dictis:
Egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
Tuque puerque tuus; magnum et memorabile numen,
Una dolo divum si femina victa duorum est.
Nec me adeo fallit, veritam te mœnia nostra
Suspectas habuisse domos Carthaginis altæ.
Sed quis erit modus? aut quo nunc certamina tanta?
Quin potius pacem æternam pactosque Hymenæos
Exercemus? habes, tota quod mente petisti:
Ardet amans Dido, traxitque per ossa furorem.

virtutem Æneæ et conditionem suam, vota et rationem iis potiendi animo reputantem incubuisse mecum statuas? Neve eadem notio bis exhibita.—*vacua—relictis* te offendat, compares Æn. III, 123. *Hoste vacare domos, sedesque adstare* relictas. *W.* Quod præclare subjicitur *illum—videtque,* ornatu maximo enuntiavit Apollon. III, 453—458.—84 *gremio,* cf. I, 718. *H. imagine,* patrem Ascanius ore et lineamentis referebat.—*fallere amorem,* h. e. expellere in præsens animo curas amoris; ut apud Horatium Sat. II, 7, 114. *fallere curam* dicitur. *W.*—86—89 *arma exercet* exquisitius quam *se in armis;* nam *exercere* est proprie movere, motu versare, agitare, tractare, quo ipso usum rei assequimur; hinc omnino agere, peragere, ut 99—100.—et mox *pendent* pro sunt. (*pendere* de rebus, quæ non perficiuntur. *W.*) et *minæ murorum,* muri alti, quasi altitudine sua minantes; hoc simplicissimum et usu poëtæ frequentatum: sup. I, 162 *Hinc atque hinc vastæ rupes geminique* minantur in cœlum *scopuli.* De eminentiis murorum ac pinnis, ἐπάλξεσιν, acceperunt jam veteres, v. Serv.; sed hoc sensu *minæ* technicum, adeoque vix poëticum, et seriorum quidem scriptorum vocabulum fuisse videtur.—*machina* simpl. moles, ædificium; sic melius puto, quam de tignis statutis et colligatis, quibus insistunt, qui muros conficiunt. (nobis *Gerüste*). *H.* instrumenta intelligo, qualium est in bello usus. *Hæc* et *muri* sunt *opera,* quæ pendent. *W.*

90—92 *peste,* exitioso morbo, amore. cf. I, 712. *famam,* h. e. curam famæ; non illam jam metu malæ famæ revocari. cf. v. 170.—*H. aggreditur,* interpretarer: tentat, et inesse putarem notionem capiendi, in sententiam suam dolose pertrahendi, ut in verbis *aggredi aliquem pecunia.* Sall. Jug. c. 28, nisi a versu 476. illa esset aliena. Est igitur apud Maronem *alloqui,* ut *invadere* usurpatur, 265. *W.* 93—98 *spolia* ornate pro victoria. *puer,* παῖς, filius, res nota vel ex Horatio.—*numen* erit scilicet vestrum, h. e. vos, dii, si circumveneritis duo unam feminam. cf. Ovid. Met. IV, 416. Lectio *numen* præferenda mihi videtur alteri *nomen,* κλέος, gloria. *H.* Sensus verborum Junonis: *Egregie vero vicistis, si feminam in amorem induxistis,* ita declaratur, ut pro victoria *laus* et *spolia,* quæ illam sequuntur, posita sint. Si quis *laudem retulit,* ejus nomen notum esse patet; sensus igitur præstantior et fortior inest lectioni *numen,* quam amplector. Ex victoria enim deorum magna eorum consequitur veneratio, *numen* fit *memorabile,* ὀνομαστόν. Pro *quandoquidem—victa* usurpatur *si—victa est;* apte quippe qua conjunctione cum indicativo juncta, sibi de victoria non certo constare, Juno dissimulanter (cf. 100) significare voluerit. *W.*—96 *Nec adeo,* nec plane ignara sum te sus-

Communem hunc ergo populum paribusque regamus
Auspiciis; liceat Phrygio servire marito,
Dotalisque tuæ Tyrios permittere dextræ.
  Olli; sensit enim simulata mente locutam,
Quo regnum Italiæ Libycas averteret oras;
Sic contra est ingressa Venus: Quis talia demens
Abnuat, aut tecum malit contendere bello?
Si modo, quod memoras, factum fortuna sequatur.
Sed fatis incerta feror, si Juppiter unam
Esse velit Tyriis urbem Trojaque profectis,
Miscerive probet populos, aut fœdera jungi.
Tu conjux; tibi fas animum tentare precando.
Perge; sequar. Tum sic excepit regia Juno:
Mecum erit iste labor. Nunc qua ratione, quod instat,

pectam habuisse Carthaginem, veritam, ne Trojanis exitium inferrent Pœni. *H. Nec me adeo fallit,* h. e. nec adeo hebes sum, ut me fallat.—*Sed quis modus?* sc. inimicitiam exercendi, cf. Ecl. X, 28. *W.* conf. I, 671.—*certamine tanto?* sc. opus est, olim codicum consensu lectum. Sed vera lectio : *quo nunc certamina tanta?*—100 v. sup. I, 675 sqq. (*traxit furorem,* cf. Not. ad Ecl. IX, 49. Exquisite adjectum est *per ossa. W.*)—102 *paribus auspicii*s, bene Serv. *æquali potestate.* Non enim nunc nuptiarum auspicia intelligenda, sed a magistratibus, qui auspicia habent, majora vel minora, petitum, et ab imperio militari. *regamus* populum, tamquam dii præsides, (*communem,* ita ut nobis communis sit, h. e. communiter, communi imperio, cf. Not. ad Ge. II, 247. *W.*) Verbo, ait Juno par et æquale tutelæ jus Veneri et sibi in Tyrios et Trojanos fore.—103. 104 Magno cum spiritu ac fastidio connubium Didonis et Æneæ significavit Juno: *liceat Didonem servire,* in potestatem venire, nubere, *marito Phrygio,* externo et exsuli; de Phrygum contemtu ex gentis mollitie nunc nolim cogitari; et liceat eam *permittere dotales,* in dotem afferre, *Tyrios,* Carthaginis regnum, *dextræ tuæ,* tibi socrui nurum. (Vide an *permittere dextræ tuæ* sit tutelæ tuæ permittere, ut *dotales* ad *maritum* pertineat. Venus, socrus Didus, Carthaginiensium facta esset dea tutelaris. *W.*) Servius omnia ad coëmtionem refert, qua Dido in mariti Phrygii potestatem quasi emtione per æs et libram venisset; sed in altero versu rem parum expedit.

105—107 Verba interposita *sensit enim.* causam reddunt, cur Venus simulate responderit. *W. simulata mente,* δολοφρονέουσαν, ut Homerus aliquoties.—107. 108 Assentio, inquit.—*averteret* significantius quam transferret in Libyam, Carthaginem. *ingressa* simpl. orationem; mox *excepit. H. ingressa* sc. dicere, ut plene dixit Cicero ad Attic. XV, 11. Cf. Æn. VI, 868. Compone usum verbi *incipere* Ge. IV, 386. *W.* 109 *Si modo—factum fortuna sequatur,* si modo, facto hoc, quod vis, eventus optatus ex sententia accidat, si modo res ipsa votis tuis respondeat.—110—113 *Sed incerta feror fatis,* h. e. sum de fatis; dubito, an Jupiter, qui fatorum auctor est, velit sq. (*incerta fatis* nova est constructio; vulgarius apud poëtas *incerta fatorum.* Similem puta constructionem adjectivorum *peritus, callidus* cum casu sexto. *feror,* φέρομαι, statum rei durantem notat. Æn. X, 630. *ego veri vana feror,* cf. IV, 376. *tent. prec.* cf. 413. *W.*)—Cum ceteris comparare solent Il. ξ, 211 sqq.—115 *Mecum erit iste labor.* Ex antiquo, puto, sermone, pro mihi, apud me erit, παρ' ἐμοὶ ἔσται, mihi curæ erit, incumbet. Burmannus laudat Silium VIII, 328. *Mecum erit hæc prorsus pietas.* Verum ex nota ad Ecl. II, 12 apparebit faciliorem expediendi modum ac verum esse, si compares cum locis ibi laudatis et usu Maroniano vocis *mecum: labor* tibi *erit mecum,* me una allaborante, pro vulgari, ego allaborabo tecum; communis utrique erit labor. *H.* Priorem rationem veriorem puto. Nam similes etiam sunt Græcis usitatæ compositiones, qualis συνεῖναι πόνῳ, cf. Arist. Nub. 1408. γνώμαις δὲ λεπταῖς καὶ λόγοις ξυνεῖναι καὶ μερίμναις. Et sibi soli

Confieri possit, paucis, adverte, docebo.
Venatum Æneas unaque miserrima Dido
In nemus ire parant, ubi primos crastinus ortus
Extulerit Titan, radiisque retexerit orbem.
His ego nigrantem commixta grandine nimbum,
Dum trepidant alæ, saltusque indagine cingunt,
Desuper infundam, et tonitru cœlum omne ciebo.
Diffugient comites, et nocte tegentur opaca:
Speluncam Dido dux e Trojanus eamdem
Devenient. Adero, et, tua si mihi certa voluntas,
Connubio jungam stabili propriamque dicabo.
Hic Hymenæus erit. Non adversata petenti
Annuit, atque dolis risit Cytherea repertis.
  Oceanum interea surgens Aurora relinquit.
It portis, jubare exorto, delecta juventus;
Retia rara, plagæ, lato venabula ferro,
Massylique ruunt equites, et odora canum vis.
Reginam thalamo cunctantem ad limina primi
Pœnorum exspectant, ostroque insignis et auro
Stat sonipes, ac frena ferox spumantia mandit.
Tandem progreditur, magna stipante caterva,
Sidoniam picto chlamydem circumdata limbo;
Cui pharetra ex auro, crines nodantur in aurum,

laborem, Jovem in sententiam suam perducendi, deposcere videtur Juno.—Ceterum *quod instat* proprie dictum pro: quod peragendum est, ut apud Nepot. Them. c. 1. *de instantibus verissime judicabat. W.* Mox *miserrima* Dido, quoniam in magno amore proprie dicitur *miserum.*—120 Ergo habemus et hic Junonem κεραυνοβόλον, ut sup. I, 42 Minervam.—121 *alas* Servius de equitibus accepit, quem sequuntur alii viri docti, ut illi *trepident*, festinent: de illis, qui indaginem constituunt, aut qui silvas agitant, ut feras excutiant, alii. Mihi semper placuit illa ratio, ut *alæ* de pinnis in formidine (cf. Ge. III, 372) acciperentur; *hæ trepidant*, motu tremulo, *saltusque indagine* et plagis *cingunt.* Silii auctoritatem huic interpretationi laudari posse puto lib. II, 417—19, ubi h. l. respicit: *it clamor ad auras Latratusque canum, subitoque exterrita nimbo Occultant* alæ *venantum corpora silvis*, h. e. venantes latebant post alas indaginum.—122 movebo tonitrua per totum cœlum.—(*devenient spel.* Constructionem refert Val. Fl. I, 843. *silvas camposque devenire. W.*)—126 Versus idem I, 73. Laudatur honestas verborum tali in re.

129 Homericum Ἠὼς μὲν κροκόπεπλος ἀπ' Ὠκεανοῖο ῥοάων Ὤρνυτο passim obvium.—130—132 cf. interpretes ad Gratii Cyneg. 223, *jubare* h. l. solis. Nimis subtiliter Servius ad Luciferum refert. (Si Heynii interpretationem amplecteris, scribendum videtur *reliquit*, quod et in Mediceo, a manu emendatrice. *W.*)—*Massyli* h. l. simpl. de Afris. *odora canum vis*, nota forma Homerica βίη Πριάμοιο; proprie canes robusti. *fida canum vis* jam Lucretius præiverat. cf. Wesseling. Obss. II, 14, *odorus* nove, qui odorem sequitur sagax. (*plagæ —ruunt equites. Retia ruere* dicuntur pro celeriter ferri. *transire* illa dicit Horatius Ep. I, 6, 58. *Qui mane plagas venabula servos Differtum transire forum jubebat. W.*)—133 *cunctantem.* Servius acute: morabatur studio placendi, accommodate ad illud Terentianum: *dum moliuntur, dum comuntur, annus est.* Vereor tamen, ut de hac elegantia cogitaverit Maro; *cunctantem* ex poëtica ratione adjecit, ornandi caussa, cum *exspectant* posuisset.—137—139 Chlamyde est induta purpurea, cujus oras ambit limbus acu vel radio pictus et variegatus. *crines nodantur in aurum* doctius quam *auro*, aurea fascia, vel, ut

Aurea purpuream subnectit fibula vestem:
Nec non et Phrygii comites et lætus Iulus
Incedunt. Ipse ante alios pulcerrimus omnes
Infert se socium Æneas, atque agmina jungit:
Qualis, ubi hibernam Lyciam Xanthique fluenta
Deserit, ac Delum maternam invisit Apollo,
Instauratque choros, mixtique altaria circum
Cretesque Dryopesque fremunt pictique Agathyrsi:
Ipse jugis Cynthi graditur, mollique fluentem
Fronde premit crinem fingens, atque implicat auro;
Tela sonant humeris. Haud illo segnior ibat
Æneas; tantum egregio decus enitet ore.
Postquam altos ventum in montes atque invia lustra,
Ecce feræ, saxi dejectæ vertice, capræ
Decurrere jugis; alia de parte parentes
Transmittunt cursu campos atque agmina cervi
Pulverulenta fuga glomerant, montesque relinquunt.
At puer Ascanius mediis in vallibus acri
Gaudet equo; jamque hos cursu, jam præterit illos,
Spumantemque dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fulvum descendere monte leonem.
Interea magno misceri murmure cœlum

Serv., aureo retiolo, quod colligit comas, quæ Græcis κρωβύλη (usitatius κρώβυλος) dicitur; reticulum est aliis. (*cui—crin. nod.* satis notum pro vulgari esse: cujus crines nodantur. Ex constructione verbi *nodare in*, ad rationem verborum motus, illi notionem verbi *indere* inesse, apparet. *W.*) *Fibula* in chlamyde, *subnectit* simpliciter nectit in humeris vel pectore. Si tamen *subnectit* proprie dixit, ut Æn. V, 313 de balteo seu cingulo est accipiendum, quo tunica succingitur. *H.* Vid. Not. ad I, 492. *W.*—141. 142 *pulcerrimus*, Veneris munere puta, lib. I, 589 sqq. *agmina jungit*, se adjungit agmini. cf. inf. XI, 145. (Add. II, 267. *Accipiunt socios atque agmina conscia jungunt*, sc. sibi. *W.*)—143—149 Locus exquisita doctrina expolitus. Æneas comparatur cum Apolline, festo die prodeunte ad choros ducendos, ut sup. I. 498. Dido cum Diana. Instituuntur chori in dei honorem; sed augustius est quod ipse deus choros parat. *instaurare* cum dilectu; est voc. religiosum et sacrum. conf. sup. ad 62. Ducuntur chori ab iis, qui vel sacra curant vel frugum primitias Delum apportant. Sunt ii *Cretes* (v. Hymn. Homer. in Apoll. v. 391 sq.: 535 sq. Tibull. IV, 1, 8.) *Dryopes* (v. Pausan. IV, 34.) et *Agathyrsi* pro Hyperboreis, de quibus v. Callim. in Del. 281 sq. *picti*, ut *Geloni* Ge. II, 114., ubi vid. Diserte Mela memorat I, 2, 86. *Agathyrsi ora artusque pingunt*. cf. Salmas. ad Solin. p. 133. Ii *fremunt*, saltant canendo, circa aram. *H.* Conjunctio que (*Cretesque*) vel ante consonantem unam in arsi producitur III, 91. *Liminaque laurusque*. Vide an jungas: *qualis—ipse* (Apollo) *graditur—haud illo segnior ibat Æneas*. Si hoc placebit, semicolo post *jungit*, commate post *Agathyrsi*, et colo post *humeris* distingues.—*ipse* adjectum propter interposita nomina *Cretes, Dryopes, Agathyrsi*. *W.* 153 potest Homerus obversatus esse Il. δ, 105—108 *dejectæ*, quæ se dejecerant, desilierant. *H.* Puto, *dejectæ* per venatores. Æn. X, 707. *de montibus altis actus aper*. *W.*—Cervos alia parte ex montibus decurrentes per campos agminatim fugere ait. De cervis in Africa cf. sup. I, 184. (*transm. cur.*, transcurrunt. *W.*)—156—159 *votis optat*, quæ Dianæ fecisse videtur, cf. Ecl. VII, 29—32. *W.*

160 sqq. *misceri*, moveri. Val. Fl. I, 586. *hinc olim soliti miscere polumque Infelixque fretum*, h. e. movere, turbare. Nam sequitur *que—que*. Male ibi interpretes

Incipit; insequitur commixta grandine nimbus.
Et Tyrii comites passim, et Trojana juventus,
Dardaniusque nepos Veneris, diversa per agros
Tecta metu petiere; ruunt de montibus amnes.
Speluncam Dido dux et Trojanus eamdem
Deveniunt. Prima et Tellus et pronuba Juno
Dant signum: fulsere ignes, et conscius æther
Connubiis; summoque ulularunt vertice Nymphæ.
Ille dies primus leti primusque malorum
Causa fuit. Neque enim specie famave movetur,
Nec jam furtivum Dido meditatur amorem;
Conjugium vocat; hoc prætexit nomine culpam.
  Extemplo Libyæ magnas it Fama per urbes,
Fama, malum, quo non aliud velocius ullum:
Mobilitate viget, viresque acquirit eundo;
Parva metu primo, mox sese attollit in auras,
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.
Illam Terra parens, ira irritata deorum,
Extremam, ut perhibent, Cœo Enceladoque sororem
Progenuit, pedibus celerem et pernicibus alis;
Monstrum horrendum, ingens, cui, quot sunt corpore plumæ,
Tot vigiles oculi subter, mirabile dictu,

de undis ad cœlum usque erectis cogitant. *W.*—164 *Tecta* omnino loca, quibus tegimur, arbores, cavernæ etc. Quod v. 165 sub ingressum speluncæ non *pius Æneas*, sed *dux Trojanus*, appellatur, eximio poëtæ judicio factum, Steelius post Addisonum observasse fertur; nimis argute utique. Nam epicis poëtis talia pro simplici et proprio sunt nomine; quippe quæ tantum ad ornatum et varietatem valent.—166—168 Mala nuptiarum omina enarrare debebat poëta, et enarrare videtur: motum terræ, aëris fragorem vento concitati, fulmina et per montium juga auditos clamores vel ululatus, quæ omnia, cum tempestate et procella magna interdum conjuncta, præclare ad deas pronubas, Tellurem et Junonem, et ad Nymphas, ut carmen nuptiale canentes, referuntur. conf. Ovid. Epist. VII, 95. 96. *Prima* malim pro *primum* accipere. *Tellus*, interdum cum Vesta, inter deas nuptiarum auspices, ex disciplina Etrusca, v. Serv. ad h. l.; nec mirum, si Tellurem genetricem et altricem omnium rerum cogites. conf. Orphicos Hymnos XXV.—169. dies ἀρχέκακος, Homerico voc. Il. ε, 63. (Thucyd. II, 12. ἥδε ἡ ἡμέρα τοῖς Ἕλλησι μεγάλων κακῶν ἄρξει. W.) Mox *species* pro decoro positum videtur. Non jam dedecoris vel infamiæ metu movetur.—171. 172 Nec jam clam amat, non celat amorem. *prætexit culpam nomine* exquisitius, quam vulgare *nomen culpæ*, obtendere, ad excusationem. v. inf. 500. *H.* Ita quidem *prætendere* construitur. Cic. in Vatinium c. 6. *hominis doctissimi nomen immanibus moribus prætendere. culpa* est amor illegitimus, ut Tac. Ann. III, 24. *W.*

167 177, *mox sese attollit* etc. Virgilium æmulatus est Ovid. XII, Met. 39 sqq., et felicius Statius Theb. III, 426 sqq., ubi illa in comitatu Martis. Valer. Fl. II, 116, sq. et Ovidium et Virgilium expressit.—173 Od. ω, 412 Ὄσσα δ' ἄρ' ἄγγελος ὦκα κατὰ πτόλιν ᾤχετο πάντῃ—174 Fama, malum velocissimum.—175 ornate, pro mobilis, celeris, est. Verba ex Lucretio petita VI, 340.—176 Primo *parva metu*, metuens scilicet, inquit Servius, redargui, cohibet se, *quod initio cautius loquatur*; mox, sumta licentia, altius exsurgit.—178—180 Genealogia antiqua, Hesiodeæ similis. Cœum Terra ex Cœlo, v.

Tot linguæ, totidem ora sonant, tot subrigit aures.
Nocte volat cœli medio terræque per umbram
Stridens, nec dulci declinat lumina somno:
Luce sedet custos aut summi culmine tecti,
Turribus aut altis, et magnas territat urbes,
Tam ficti pravique tenax, quam nuntia veri.
Hæc tum multiplici populos sermone replebat
Gaudens, et pariter facta atque infecta canebat:
Venisse Ænean, Trojano a sanguine cretum,
Cui se pulcra viro dignetur jungere Dido;
Nunc hiemem inter se luxu, quam longa, fovere
Regnorum immemores, turpique cupidine captos.
Hæc passim dea fœda virum diffundit in ora.
Protinus ad regem cursus detorquet Iarban,
Incenditque animum dictis, atque aggerat iras.
  Hic Hammone satus, rapta Garamantide Nympha,
Templa Jovi centum latis immania regnis,
Centum aras posuit: vigilemque sacraverat ignem,
Excubias divum æternas, pecudumque cruore
Pingue solum, et variis florentia limina sertis.

Theog. 133. 134. vel ex Tartaro peperit. conf. Hygin. præfat. ibique Munker. Sic et Gigantes ex Cœlo nati Apollod. I, 6, 1. in quibus Enceladus ibid. s. 2., de eo sup. III, 578. Propter corporis magni- [illegible] Gigantum [illegible] ad nu- merare potuit.—*ira deorum*, irata diis propter Titanas in Tartarum conjectos. v. Apollod. I, 6, 1. ibique Obss.—183 ornate pro: tot ora ei sunt et aures; tota est oculata, aurita et vocalis. (volatus ornate describitur adjectis verbis *medio cœli ter- raque*. cf. 256.—190. *gaudens*, [illegible]. Participium ita non raro absolute ponitur. Val. Fl. I, 600 [illegible] ubi [illegible] W. —193 *hiemem, quam longa*, ut Græci, h. e. hiemem totam, conf. inf. VIII, 86, et sæpe al. *hiemem fovere*, exquisite, hiemale tempus luxui dare. Proprie foventur amores per hiemem. *H.* Constructio est eadem in verbis *transigere hiemem luxu*, et similis verbi *fovere* significatio in locutione *fovere humum* Ge. III, 420, ubi vid. Not.; nisi quod ibi ad *locum*, hic ad tempus est translatum. Junge *luxu turpiq. cup. capt.* pro usitatiore: luxu deditos et turpi cupidine captos. Structura eleganter variata. *W.*—194 *Regnorum*, Carthaginis illa, hic Italiæ. *turpi cupidine*, inhonesto amore. Mox *aggerat iras* exquisite pro auget.

198 — *Garamantis Nympha* simpl. pro Libyca. cf. Ecl. VIII, 44 *rapta* ad stuprum, v. sup. ad I, 28.—*posuit et sacraverat* pro posuerat. *H.* *posuit* ἀορίστως usurpatum est, *sacraverat* relatum ad 203 *Isque dicitur—orasse.* Cum utrumque liceret, variatus temporum usus. Similiter supra 149. *Haud illo segnior ibat Æneas; tantum egregio decus enitet ore*, alterum *ibat segnior* rem in progressu Æneæ durantem notat, alterum *enitet* rem velut præsentem oculis repræsentat. Et pedestres scriptores talia ausi sunt, ut Thucyd. II, 6. [illegible] templa *centum*, ut I, 416.—200 *vigilem ignem, Excubias divum æternas*. egregie de igni perenni, ad quem alendum sacerdoti pervigilandum et excubandum est. Ignis hic æternus ex Jovis Ammonis religione petitus putandus. Nota illa ex miraculo ap. Plutarch. de Orac. defect. p. 410. B. Ceterum Callimachum ante oculos habuisse videri potest in Apollin. v. 80 sqq. ut etiam ad illum locum monitum.—202 *et variis florentia limina sertis* ad ritum ornandi templorum fores coronis referendum. Juncta autem: *sacraverat*, consecraverat, *ignem* perpetuum, in aris, *solum pingue cruore pecudum*, magnum victimarum numerum, et *limina florentia sertis*, h. festos sollennesque dies. Mox 204 est: ante deorum signa. (cf. Not. ad I, 447.

Isque amens animi, et rumore accensus amaro,
Dicitur ante aras, media inter numina divum,
Multa Jovem manibus supplex orasse supinis:
Jupiter omnipotens, cui nunc Maurusia pictis
Gens epulata toris Lenæum libat honorem,
Aspicis hæc? An te, genitor, quum fulmina torques,
Nequidquam horremus, cæcique in nubibus ignes
Terrificant animos, et inania murmura miscent?
Femina, quæ nostris errans in finibus urbem
Exiguam pretio posuit, cui litus arandum,
Cuique loci leges dedimus, connubia nostra
Repulit, ac dominum Ænean in regna recepit.
Et nunc ille Paris, cum semiviro comitatu,
Mæonia mentum mitra crinemque madentem
Subnixus, rapto potitur: nos munera templis
Quippe tuis ferimus, famamque fovemus inanem.

W.)—206—210 Tales preces sæpius occurrunt: primum Il. η, 446 sq. et al.; sed, quod tam impiam vecordiam Iarbæ tribuit, hoc calidissimis et ferocissimis Afrorum ingeniis accommodatum esse videtur. Vide modo Herodot. IV, 173 et 184.—*Maurusia gens*, Mauri, vel Mauretani, quibus h. l. Iarbas imperare traditur, apud Justinum XVIII, 6. *Maxitani* sunt, iidem fortasse, qui *Mazyes* vel *Maxyes*, Nomadum genus, sive improprie Mauri a poëta dicti (inf. 320 *Nomades*), sive illi ab initio eas terras tenuerunt, quas postea Numidæ occuparunt; quamquam et hi origine Mauri esse potuere. Nam *Numidarum* nomen non tam stirpem, quam vitæ genus, Nomadum, designat, pluribus diversæ stirpis populis commune. —207 *libationem*, quæ in epulis cibo sumto facta (v. 1, 738.) omnino pro cultu sacro ac religione dixit, ut poëta.—*toris pictis* v. sup. I, 708, ubi tamen melius locum suum tueri videntur, quam inter Mauros. (*Len. hon.* h. e. vini honorem, Stat. Silv. IV, 6, 80 *Lenæa dona. W.*)—208 *Aspicis hæc?* formulam illustrant ex Il. η, 448.—209 *cæci ignes*, h. l. non sunt occulti, invisi, sed vel qui vani, inanes sunt, vel qui temere et fortuito feruntur, quasi cæco impetu.—duplex junctura locum habet, aut, ut *ignes* et *murmura* sint subjecta; tum tonitrua *miscent*, h. l. turbant, animos, ut et alibi; aut, ut unum sit subjectum *ignes*, qui *miscent inania murmura*, movent, faciunt tonitru vanum, sine effectu. (Posterius verum; nam compositio *murmura miscent animos* intoleranda est. *W.*)—211 Rem v. lib. I, 365 sqq.—212. 214 *litus arandum.* Argutantur intppr. Est litoralis plaga et ager in terra mari vicina.—*loci leges dedimus*, jus, imperium loci, locum possidendum; ita malim, quam locum sub certa lege.(*leges dare alicui* est potestatem alicui dare legum, *loci* h. e. quibus locus regatur, constituendarum. Diverso prorsus sensu usurpatur alibi *leges alicui dare*, et *lex loci. W.*) *dominum*, non maritum, ut alibi sæpe, sed invidiose, participem regni. —215—218 *Paris ille;* doctius fortasse quam pro Iarbæ Mauri persona; mollis ille Trojanus, qualis Paris apud Homer. Il. γ, 391 sq.: aut, quatenus Æneas, ut alter Paris, alii quasi pactam conjugem eripuit. Sic et Serv. (Huic favent verba 217. *rapto potitur; raptum* enim est *rapta* Dido, abducta quasi Iarbæ. *W.*)—*semiviro* c. cf. inf. IX, 617. *Mæonia—Subnixus* respicit Phrygiam mitram, h. e. *pileum incurvum*, ut Serv. habet, *de quo pendebat etiam buccarum tegimen*, binis vel ternis fimbriis seu fasciis descendentibus, quæ subter mentum colligari solebant. Ita *subnixus*, mento ac crine subnixo mitra; scilicet subligatum mitra habens *mentum crinemque madentum* unguentis. *redimicula* sunt ea inf. IX, 616. (Probant alii librorum nonnullorum lectionem *subnexus. W.*) Res in veteribus monumentis obvia et notata a Winkelm. *Gesh. d. Kunst* p. 308. *Monum. ant. ined.* p. 155.)—*Mæoniam* pro Phrygia dixit, ut poëta, petitum a vicina gente. Nam proprie Mæones diversi a Phrygibus. *rapto potitur*, graviter, pro stupro fruitur, ut Serv. *quippe*, scili-

Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audiit omnipotens, oculosque ad mœnia torsit
Regia, et oblitos famæ melioris amantes.
Tum sic Mercurium alloquitur, ac talia mandat:
Vade age, nate, voca Zephyros, et labere pennis;
Dardaniumque ducem, Tyria Carthagine qui nunc
Exspectat, fatisque datas non respicit urbes,
Alloquere, et celeres defer mea dicta per auras;
Non illum nobis genetrix pulcerrima talem
Promisit, Graiumque ideo bis vindicat armis;
Sed fore, qui gravidam imperiis belloque frementem
Italiam regeret, genus alto a sanguine Teucri
Proderet, ac totum sub leges mitteret orbem.
Si nulla accendit tantarum gloria rerum,
Nec super ipse sua molitur laude laborem;
Ascanione pater Romanas invidet arces?
Quid struit? aut qua spe inimica in gente moratur,
Nec prolem Ausoniam et Lavinia respicit arva?
Naviget: hæc summa est; hic nostri nuntius esto.

est, σή, δηλαδή. *H.* Sensus: Nec mirum, Æneam mihi esse prælatum; hanc enim repulsam pietas mea est merita. Ironia acerba vocabulo *quippe* inest, quod cum postponitur. Cic. p. Mil. c. 12. f. *movet me quippe lumen curiæ.* Cf. sup. I, 59. *W.* *famamque foremus inanem*, opinionem de potentia dei. Hæc multo magis invidiosa in religione nova, nuper demum inducta, vide v. 198 sq. Fundus in nobilissimo loco Hecubæ Euripideæ v. 492 sqq. Ὦ Ζεῦ τί λέξω; πότερά σ' ἀνθρώπους ὁρᾶν; etc.

219–221 *aras tenentem*, ex ritu precantium—*oblitos famæ melioris amantes*, egregie dictum, et ad sensum animi præclare, et ad vitæ usum salubriter, conf. sup. 170. –222 sqq. Ex Od. ε, 28 sqq.: 43 sqq., ubi Mercurius ad Calypso mittitur, ut Ulyssem illa dimittat, (non ex Iliad. ω, 333 sqq) esse hæc expressa, jam ab aliis notatum.—223 *voca Zephyros.* Ut *venti vocantur*, navi parata velisque expansis, (v. sup. III, 253): h. l. *Zephyri* (dicti pro ventis) pennis sive alis, aptatis a Mercurio ad ventum excipiendum, velorum instar, et nunc quidem pedibus; nam inf. v. 239. *primum pedibus talaria nectit.* Heinsius *voca* et hic exponit *provoca*, ut Ge. III, 193 *tum cursibus auras, tum voce*'. 225 *exspectat* h. l. pro moratur. *fatisque datas* (v. I, 382 et al. pro monstratas) *urbes* v. I, 258: inf. v. 234 *Romanas arces*, ut II Ge. 172.—227—231—*vindicat*, quandoquidem hæc tempora aliquid commune habent; cf. Serv. h. l.—*gravidam imperiis Italiam* (h. plenam, ut *gravidam bellis urbem* dixit V, 87. Add. I, 51.), ex verborum et sententiarum vi non uno modo accipere licet. Tenue tamen hoc, quamquam verum: cf. Georg. II, 169 sq.: et sic Claudianus Fescen. XII, 24. *imperio fetam domum* dixit. Melius alii *populum late regem* lib. I, 21 huc vocant; sed verba non expediunt. Scilicet poëtice *imperiis* dictum pro *imperio*, quo orbem terrarum complexura erat Roma; quod cum destinatum Italiæ esset *fato*, et in Italia *nasci* tale terrarum imperium necesse esset, *gravida imperio Italia* dici potuit. Nisi Ausonii exemplo Epigr. IV, qui *imperio gravidas Pannonias* dixit, intelligas Italiam, quæ multos potentes et late imperantes populos protulit, qui Æneæ subjugandi erant, ut Æn. I, 263. 64. fatale fuisse vidimus. *H. proderet*, propagaret, ut bene Serv., tamquam auctor stirpis. Respiciunt autem hæc dicta lib. I, 257 sqq.—232—237 *Si nulla*, si non—nec ipse labores *moliri*, suscipere vult pro laude sua ac gloria, num *invidet*, privare vult Ascanium fatali regno. cf. inf. 267. 274. 355. *H. Rom. arc.*, Romam, cf. interpretes ad Ge. II, 172. *W. prolem Ausoniam*, progeniem, cui fata imperium Italiæ de-

Dixerat. Ille patris magni parere parabat
Imperio: et primum pedibus talaria nectit
Aurea, quæ sublimem alis, sive æquora supra,
Seu terram, rapido pariter cum flamine portant;
Tum virgam capit: hac animas ille evocat Orco
Pallentes, alias sub Tartara tristia mittit;
Dat somnos adimitque, et lumina morte resignat;
Illa fretus agit ventos, et turbida tranat
Nubila. Jamque volans apicem et latera ardua cernit
Atlantis duri, cœlum qui vertice fulcit,
Atlantis, cinctum assidue cui nubibus atris
Piniferum caput et vento pulsatur et imbri;
Nix humeros infusa tegit: tum flumina mento
Præcipitant senis, et glacie riget horrida barba.
Hic primum paribus nitens Cyllenius alis
Constitit; hinc toto præceps se corpore ad undas
Misit, avi similis, quæ circum litora, circum
Piscosos scopulos, humilis volat æquora juxta.
*Haud aliter terras inter cœlumque volabat,
*Litus arenosum Libyæ ventosque secabat,
*Materno veniens ab avo, Cyllenia proles.

creverunt. conf. 230: inf. 274. 275: VI, 756. Mox *nuntius*, id quod nuntiatur.

238 sqq. Ex Odyss. ε, 43—49 hæc adumbrata. Idem versus Il. ω, 339 exstant; adde Od. ω, pr. Virgilium secuti sunt alii, ut Statius I Theb. 303 sqq. Ovidius etc. Sed classicus de Mercurii officiis locus hic.—241 *pariter cum flamine* Homericum ἅμα πνοιῇς ἀνέμοιο, ut Od. ε, 46. *evocat*, v. c. Protesilaum. v. Hygin. f. 103. cf. Orphic. Hymn. 56: Æschylus Pers. 639 sqq.—*mittit*. ducit, Gr. τὰς ψυχὰς πέμπει, ψυχόπομπος. *dat somnos adimitque* ex Odyss. ω, 4.—245 *Illa fretus*, ut toties Homerus πεποιθὼς, pro *ea usus*, habens eam, *cum illa*. *H.*—*agit* ante se, quis dubitet? dum volatu per auras fertur.—246—251 Famosum Atlantis nomen jam in vetere Græcia navigantium, puto, fabulis, mox ut ceteræ fabulæ Libycæ, in carmina epica de Perseo, Hercule, Argonautis, receptæ. cf. Obss. ad Apollod. p. 271. Obvia vel rudi hominum generi imago montis in viri effigiem conversi; hinc ducta frequens illa Atlantis tamquam vasti gigantis descriptio; cumque cœlum inniti videatur altissimorum montium vertici, hinc Atlas cœlum ferre creditus. Apud Pind. Pyth. I, 36. Ætna οὐρανία κίων: et Homer. Odyss. α, 52—54 de ipso Atlante ἔχει δέ τε κίονας αὐτὸς etc. unde alii. Reliqua de Atlante firmat Leo Africanus Descript. Afric. p. 25. 26.—*duri*, recte Serv. laboriosi, propter ærumnas, quas tolerat. v. 249 sqq.—*Piniferum* vix proprie a poëta dici potuit; et dubites, an Libyæ juga pinus alant. cf. Plin. V, 1: Solin. c. 37. Virgilium æmulatus est Silius I, 202 sq., sed suo more, ut in singulis partibus variandis vel transferendis operam ludat.—252 *nitens* h. l. de volatu. *paribus alis*, leni volatu, ut Serv. cf. IX, 12. Cogita de eo temporis momento, cum inhibetur volatus, ut subsidat ales.—253—255 Ante oculos Od. ε, 50—54, ubi avis λάρος memoratur, quæ fulica esse putatur.—*ad undas*, versus mare mediterraneum, quod Carthaginem attingit, ἐξ αἰθέρος ἔμπεσε πόντῳ.—256—258 Si lectio sana est, distinguere malim cum viris doctis post *Libyæ*, ut sit: *Mercurius volabat inter terras cœlumque* (Μεσσηγὺς γαίης τε καὶ οὐρανοῦ ἀστερόεντος, Iliad, ε, 769 de Junonis equis, vid. sup. 184.) ad, vel versus, *Litus Libyæ*; ut v. 253 *ad undas*. Ceterum hi versus, ut jejuni et salebrosi, ab Heynio pro spuriis habiti sunt. *W.*—*Materno ab avo*, per Majam, Atlan-

Ut primum alatis tetigit magalia plantis,
Ænean fundantem arces ac tecta novantem
Conspicit: atque illi stellatus jaspide fulva
Ensis erat, Tyrioque ardebat murice læna,
Demissa ex humeris; dives quæ munera Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Continuo invadit: Tu nunc Carthaginis altæ
Fundamenta locas, pulcramque uxorius urbem
Exstruis! heu regni rerumque oblite tuarum!
Ipse deum tibi me claro demittit Olympo
Regnator, cœlum et terras qui numine torquet;
Ipse hæc ferre jubet celeres mandata per auras:
Qui struis? aut qua spe Libycis teris otia terris?
Si te nulla movet tantarum gloria rerum,
Nec super ipse tua moliris laude laborem,
Ascanium surgentem, et spes heredis Iuli
Respice, cui regnum Italiæ Romanaque tellus
Debentur. Tali Cyllenius ore locutus
Mortalis visus medio sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
At vero Æneas aspectu obmutuit amens,

tis f. Serv.—259—261 *magalia*, ut sup. I, 421. *arces* pro munimentis urbis, et pro ipsa urbe. v. sup. I, 424. 425, *fundantem*, fundamenta ponentem; proprie; fundamentis jactis inædificantem. *tecta novantem*, privatas ædes novas educentem.—261—264 *Conspicit; atque illi.* Offendit hæc oratio, paullo jejunior pro tali carmine, nec accurata illa vestitus descriptio in medio rerum cursu exspectabatur.—Ut saltem *atque* abesset! Sed libri nil mutant; nec difficultatem expedies, si ab *illi* usque ad *auro* parenthesin facies, *atque erat* convenit cum usitato: *convenit autem. H. atque illi* pro *illi tum* vel *cui* poëticum cf. X, 572.; *atque* pro *ei tum* vel *cui* Ecl. VII, 6. *Huc mihi—caper—deerraverat; atque ego Daphnin aspicio.* Ceterum versus 261. obversatus est Juvenali, qui Sat. V, 44. de *jaspide* locutus, addit: *quas* (gemmas) *in vaginæ fronte solebat Ponere Zelotypo juvenis prelatus Iarbæ. W. stellatus* exquisite pro distinctus ac fulgens, sc. in capulo et vagina. *jaspide fulva*, epitheton non urgendum. Non enim inter præstantiores sui generis fulvæ numerantur.—*ardebat* ornate pro erat. *H. ardebat murice.* Propriam puta constructionem, ut apud Val. Fl. I, 427 *Tænario ignea fuco purpura.* cf. Not. ad V, 88.—*læna est Tyrio murice* dici posse, est quod negem. *W.*—*telas*, int. stamina. Erat igitur vestis hæc χλαῖνα, ipsius Didonis manibus texta, purpurea, aureo subtemine, filo. cf. inf. XI, 72 sqq. et III, 483. *H. quæ munera* pro quod munus; nam de *læna* agitur. Valer. Fl. I, 428. *purpura—quod—opus.* Ceterum jejunum displicit epitheton *dives. W.*—265 *invadit:* gravius quam adit, accedit. Habitum futuræ orationis ostendit, ait Serv. (Tu vid. Not. ad v. 92. *H.*)—266 *uxorius* cum dilectu dictum, ad Didonis arbitrium. cf. Horat. Od. I, 2. 18.—268 sq. Versus ex Il. λ, 201—*claro Olympo*, Ὀλύμπου αἰγλήεντος.—*torquet* exquisitius quam movet, moderatur, ut XII, 180. *H.* Omnia proprie dicta puto. Motus, quibus natura cœlum et terram agitat, Jovi tribuuntur, ut IX, 93. *torquet qui sidera mundi.* Virgilius vero non ignoravit, *terram circum axem se summa celeritate convertere et torquere;* quæ sunt verba Ciceronis in Quæst. Acad. lib. IV, 39. §. 123. *W. numine* h. l. vi sua.—*teris otia*, exquisite, ut *consumitur, teritur tempus.*—*surgentem* mavult dicere poëta, quam crescentem, adolescentem. De urbe exstruenda est dictum I, 366. Et *seges surgens, oleaster surgens* in Georgicis. Inf. VI, 364 *per spes surgentis Iuli.*—276—278 *tali ore*, oratione.

279. 280 Homerica: Στῆ δὲ ταφών.—

Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
Ardet abire fuga, dulcesque relinquere terras,
Attonitus tanto monitu imperioque deorum.
Heu quid agat? quo nunc reginam ambire furentem
Audeat affatu? quæ prima exordia sumat?
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Hæc alternanti potior sententia visa est:
Mnesthea Sergestumque vocat fortemque Cloanthum:
Classem aptent taciti, socios ad litora cogant,
Arma parent, et, quæ sit rebus causa novandis,
Dissimulent: sese interea, quando optima Dido
Nesciat, et tantos rumpi non speret amores,
Tentaturum aditus, et quæ mollissima fandi
Tempora, quis rebus dexter modus. Ocius omnes
Imperio læti parent, ac jussa facessunt.
At regina dolos (quis fallere possit amantem?)
Præsensit, motusque excepit prima futuros,
Omnia tuta timens. Eadem impia Fama furenti
Detulit, armari classem, cursumque parari.
Sævit inops animi, totamque incensa per urbem
Bacchatur: qualis commotis excita sacris
Thyias, ubi audito stimulant trieterica Baccho
Orgia, nocturnusque vocat clamore Cithæron.
Tandem his Ænean compellat vocibus ultro:

'Ορθαὶ δὲ τρίχες ἔσταν.—θαλερὴ δέ οἱ ἔσχετο φωνή. cf. Iliad. ω, 358 sqq. *aspectu*, pro: hoc viso.—281—284 Egregii versus rerum veritate et verborum dilectu. *Heu! quid agat*, ut IX, 399 et al. (Explica: incertus est, quid agat; cf. Obss. ad Tibull. I, 9, 39. Vide quæ Hermannus ad Viger. p. 742. de Græco *τί λέγω* explanavit. 285 oratio ita per particulam *Atque* continuatur quasi præcesserit *incertus est, q. ag. W.*)—*ambire* cum dilectu pro adire. (Horat. Od. I, 35, 5. *Te pauper ambit prece. W.*)—285. 286 putant expressum Homericum *διάνδιχα μερμήριξεν.* et v. 287 *Ὧιδε δέ οἱ φρονέοντι δοάσσατο κέρδιον εἶναι*, ut Il. ξ, 23: π, 647—652 et sæpe alibi. cf. Od. λ, 230. *dividit* efficacius quam vertit, volvit, ut V, 701. 702. *alternanti*, alternis animo versanti hæc. *H. alternanti*, modo hoc modo illud agitanti, neutrorum more dictum, ita ut *hæc* ad *sententia* referendum sit. *W.*—288 sq. Forma orationis poëtam decet, pro: Optimum factu visum est, ut vocaret Mnestheum—eosque juberet *naves clam instruere, socios navales convocare* (cf. Odyss. ξ, 332.), *expedire armamenta navalia, et dissimulare*, qua de causa hæc præter exspectationem facerent. *H. vocat*, inest notio *monens.* Liberior in initio orationis obliquæ verborum compositio.—*res novare* h. l. est aliquid novi moliri. *W.*—293. 294 pro, *tentaturum aditus—tempora—et modum*, qui sit rebus agendis et consiliis accommodatus. *Aditus*, ut inf. 423 de alloquio. *mollissima*, quo tempore de discessu consilium ei exponi possit mollissime, cum minimo ejus dolore; et quomodo id dexterrime, opportunissime fiat. *H. tempora fandi*, tempus profectionem aperiendi. *W.*

297—301 *excepit* auribus, sensu: animadvertit paratus itineris.—*furenti* pro ei. *impia Fama* h. l. sæva, dira.—*Bacchatur* summa cum vi dictum pro discursitat. — 301 — 303 Hæc sunt vetustiora illa Bacchi orgia ac sacra *τριετηρικὰ*, tertio

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
Posse nefas, tacitusque mea decedere terra?
Nec te noster amor, nec te data dextera quondam,
Nec moritura tenet crudeli funere Dido?
Quin etiam hiberno moliris sidere classem,
Et mediis properas Aquilonibus ire per altum,
Crudelis? Quid? si non arva aliena domosque
Ignotas peteres, et Troja antiqua maneret,
Troja per undosum peteretur classibus æquor?
Mene fugis? Per ego has lacrimas dextramque tuam te,
Quando aliud mihi jam miseræ nihil ipsa reliqui,
Per connubia nostra, per inceptos Hymenæos,
Si bene quid de te merui, fuit aut tibi quidquam
Dulce meum: miserere domus labentis, et istam,
Oro, si quis adhuc precibus locus, exue mentem.
Te propter Libycæ gentes Nomadumque tyranni
Odere, infensi Tyrii; te propter eundem
Extinctus pudor, et, qua sola sidera adibam,
Fama prior. Cui me moribundam deseris, hospes?
Hoc solum nomen quoniam de conjuge restat.

quoque anno a Thebanis celebrata, a Thracibus in Græciam illata, diversa ab Atheniensium Dionysiis, et inter sacra veterum hominum enthusiastica primo loco numeranda. Extra urbem in Cithærone monte nocturnis discursibus arcana hæc religio a mulieribus frequentabatur. Hinc singula in his versibus illustranda—*commovere sacra* voc. proprium in sacris de initio cærimoniæ facto, cum res sacræ, instrumenta, vasa, cistæ, pateræ, thyrsi, arripiuntur, et proferuntur.—Bene Serv. " Verbo antiquo usum tradunt. *Moveri* enim *sacra* dicebantur, cum solennibus diebus aperiebantur templa instaurandi sacrificii causa." (Val. Fl. III, 332. *motis sacris*. *W.*)—*Baccho audito*, cum clamatur: Io Bacche!—*orgia stimulant* Baccham, *θυιάδα*, incenditur ejus animus inter sacras cærimonias, quas parari videt et audit. cf. loc Tryphiod. 357. sqq. *H. stim.* ad festinandum ad sacra et in Cithæronem montem. *noct.* h. e. noctu; vid. Ge. III, 538. Comparatio frequens. Apud Ovid. Fast. IV, 457. Ceres, filia rapta, *Mentis inops rapitur, quales audire solemus Threïcias passis Mænadas ire comis.* *W.*

305 v. ad 296. Potuit poëta in hac Didonis expostulatione ante oculos habere alteram illam Medeæ ap. Apollon. IV, 356 sqq.; diversa tamen Medeæ et Didonis conditio ac fortuna, nisi quod utraque pudorem violaverat. Compara cum iisdem Ariadnes querelas apud Catull. LXIV, 132 sqq.—(*tacitus decedere* pro te tacitum decedere; Græca constructio. *W.*)—309 v. sup. 52. *hiberno sidere*, ut Ge. I, 1 *quo sidere*; quoniam ad siderum ortus et occasus navigatio fiebat. (*h. sid.* h. e. hieme; *sidus* significat certum anni tempus, quod per adjectum declaratur. Tacit. Ann. I, 70. *sidere æquinoctii*. *W.*)—311—313 Atqui, mari procellis ita turbato, navigares ne tum quidem, si reditus in patriam pateret. (*und. æq.* mare agitatum ventis. *W.*)—315 *aliud nihil*, sc. quod sperare de me possis, et per quod ego te obtestari possim. Comparant Eurip. locum (in Iphig. in Aul. 909 sqq.) et v. 316 sq. Il. *ο*, 39. *incepti Hymenæi* sunt recentes, nihil aliud, ipsa novitate dulces, ut Serv. *H.* Versus 315, quamquam post *dextramque tuam te* collocatus, tamen æque ad sequentia *per connubia*, quam ad præcedentia, est referendus.—Mox *Libycæ gentes*, in his Numidarum rex, Iarbas. v. sup. 196 sqq. *H. tyranni*; in bonam partem hæc accipienda est vox. cf. VII, 266. *Tyrii*, qui eam ambierant connubiis. cf. 36. *W.*—320—324 Profecit ex iis Ovid. Epist. Didus VII, 121 sqq.—*Fama prior*, quam habui ante adventum tuum. *de conjuge*, hoc solum

Quid moror? an, mea Pygmalion dum mœnia frater
Destruat, aut captam ducat Gætulus Iarbas?
Saltem si qua mihi de te suscepta fuisset
Ante fugam suboles, si quis mihi parvulus aula
Luderet Æneas, qui te tamen ore referret,
Non equidem omnino capta ac deserta viderer.
  Dixerat. Ille Jovis monitis immota tenebat
Lumina, et obnixus curam sub corde premebat.
Tandem pauca refert: Ego te, quæ plurima fando
Enumerare vales, numquam, regina, negabo
Promeritam; nec me meminisse pigebit Elissæ
Dum memor ipse mei, dum spiritus hos regit artus.
Pro re pauca loquar. Neque ego hanc abscondere furto
Speravi, ne finge, fugam, nec conjugis unquam
Prætendi tædas, aut hæc in fœdera veni.
Me si fata meis paterentur ducere vitam
Auspiciis, et sponte mea componere curas,
Urbem Trojanam primum dulcesque meorum
Reliquias colerem; Priami tecta alta manerent,
Et recidiva manu posuissem Pergama victis.
Sed nunc Italiam magnam Gryneus Apollo,
Italiam Lyciæ jussere capessere sortes.

nomen, sc. *hospes*, mihi restat de te, qui fueras antea conjux.—325—330 *Quid moror?* quin statim moriar. *H. quid moror* est: cur vita me privare cunctor. Horat. Od. II, 17, 6. *quid moror?—An morer*, exspectem, *dum* etc. *W. Pygmalion dum*, —propter illa lib. I, 360 sqq.—(*de te* pedestres dicunt scriptores *ex te. W.*) 329 *Luderet* ornate et suaviter pro esset. Obversatus est hic locus Juvenali V, 138.—*capta ac deserta* graviter pro relicta a te, cum respectu ad Iarbam v. 326, cui ne relinqueretur captiva abducenda, verebatur.

331 sqq. *immota*, ne miserationem Didonis argueret vultu. cf. 369.—*curam*, h. l. dolorem. *tandem*, ὀψὲ δὲ δὴ Homericum. —335 Comparant Il. χ,387, 388. (*promeritam*, de me, h. e. beneficia in me contulisse, ad *quæ* referendum. Nam *mereri aliquid de* aliquo est bonum vel malum aliquod in aliquem conferre. *W.*)—336 εἰσόκ' ἀϋτμὴ Ἐν στήθεσσι μένῃ Homericum, ut Iliad. ι, 609 et alibi.—337 (*re*—discessu—*furtum* est factum occultum ad decipiendum. Hinc *furto* notat *furtim* VI, 24. *W.*) 338 sq. *Prætendi* accipiunt: prætuli.—340—344 Comparant Od. π, 148 sq. *meis auspiciis*, mea voluntate, idem quod *sponte mea*, sed ornatius. *H.* Rarus est usus verborum *meis auspiciis*, ubi de rebus privati agitur. Translata est significatio a re publica, a ducibus, qui aut *suis* aut *alienis auspiciis* (Liv. 21, 40.) res gerunt. *W. componere curas*, exquisite, pro res ordinare, negotia, quæ curas movent.—342 *dulces reliquias meorum*, cineres et ossa, tum sepulcra, in quibus ista condita sunt. *Priami tecta manerent;* superessent, sc. restituta a me. (Dura mihi videtur loquendi ratio, *manerent* pro instaurata essent. *W.*)—*recidiva Pergama;* delectatur hac voce Virgilius et alibi, sive a surculis sive a semine repullulascente petita; *recidiva posuissem*, restituissem. Tribus autem modis eandem rem declaravit. *H.* Id vero fit, si rem ut certam pronuntiant scriptores; cf. exemplum clarum apud Juven. VII, 53—55 *manu ponere.* Videbis sæpe *manu* iis addi, quæ sunt artis et industriæ; Ge. II, 156. *Tot congesta manu præruptis oppida saxis. W.*—345. 346. Omnino Apollinis oraculum Deli (sup. III, 94 sqq.) acceptum significari, Servius volebat, et cum eo alii, quos vidi. Ita tamen vix locum haberet, frigeret uti-

Hic amor, hæc patria est. Si te Carthaginis arces,
Phœnissam, Libycæque aspectus detinet urbis,
Quæ tandem, Ausonia Teucros considere terra,
Invidia est? Et nos fas extera quærere regna.
Me patris Anchisæ, quoties humentibus umbris
Nox operit terras, quoties astra ignea surgunt,
Admonet in somnis et turbida terret imago;
Me puer Ascanius, capitisque injuria cari,
Quem regno Hesperiæ fraudo et fatalibus arvis.
Nunc etiam interpres divum, Jove missus ab ipso,
(Testor utrumque caput) celeris mandata per auras
Detulit. Ipse deum manifesto in lumine vidi
Intrantem muros, vocemque his auribus hausi.
Desine meque tuis incendere teque querelis;
Italiam non sponte sequor.
  Talia dicentem jamdudum aversa tuetur,
Huc illuc volvens oculos, totumque pererrat
Luminibus tacitis; et sic accensa profatur:
Nec tibi diva parens, generis nec Dardanus auctor,
Perfide; sed duris genuit te cautibus horrens
Caucasus, Hyrcanæque admorunt ubera tigres.

que, repetitio illa: *Gryneus Apollo* (cf. ad Ecl. VI, 72) et *Lyciæ sortes* (sup. 143.) Itaque malim ad responsa Apollinis referri in utroque templo, et illo ap. Grynium Æolidis (τὸ Γρύνειον,), et hoc ad Patara, accepta. Plura autem hujusmodi vaticinia ac sortes Æneæ in Italiam adventum prædixisse, supra vidimus. Ex iisdem priscis historiis ducta somnia v. 350 sq. (*capessere Italiam*, ire in Italiam. Cic. Epist. X, 9. *Melitam igitur capessamus.* Ad eandem metaphoram pertinet *prehendere oras Italiæ* VI, 61. *W.*) 347 *Hic amor*, hanc desidero; hujus caritate ducor; sup. III, 134 *hortor amare focos.*—350 *Quæ invidia est?* quid vetat, quominus id fiat? ut passim φθονεῖν et *invidere*. cur tu non vis, non probas? (Accurate: quis improbabit? τίς φθόνος;—*W.*)—351 Comparant Il. ψ, 105 sq. *surgunt*, oriuntur. v. Ge. I, 410.—353 *turbida imago*, turbata, tristis.—ad v. 354 cf. sup. 234 sq. (Repetes è prioribus: *admonet*, vel ad regnum fatale condendum instigat. *W.*)—356 sqq. Adornata verba, ut Il. ω, 223. *utrumque caput*, meum ac tuum. Hoc in sermone cum Didone habito magis consentaneum, quam si capita Æneæ et Ascanii intelligas. Formula jurandi ipsa satis est nota, nec de ea quæritur. Mox *manifesto in lumine*, ἐναργῆ, ut solent dii in conspectum venire, cf. II, 591. ἐσέδρακον ἄντην, Iliad. ω, 223.—360 Ilia. ι, 612. Μή μοι σύγχει θυμὸν ὀδυρόμενος καὶ ἀχεύων Ἀτρείδῃ ἥρωϊ φέρων χάριν.—*incendere* quam opportune positum! commovere, luctu, dolore, et ira exasperare. Catullus: *Nostros ut luctus, nostræque incendia mentis* (LXIV, 226). Valer. Fl. VII, 243 *perpetior duræ jam dudum incendia mentis.*—*Italiam sequor:* h. e. peto, cf. 381., et V, 629 *Italiam sequimur fugientem.*

362—364 *aversa*, oblique torve; cf. VI, 469 *Luminibus tacitis*, h. e. ipsa tacens, ut v. c. VII, 343 *tacitum limen Amatæ. H. Oculi taciti* ad dicendum non pertinent, sed sunt qui iram abdunt. Ovid. A. A. III, 512. *Sæpe tacens odii semina vultus habet.* Amor. II, 5, 17. *Non oculi tacuere tui. W.*—365 sqq. De positura verborum *genitor nec* pro nec genitor vid. Not. ad Ecl. IV, 63. *W.* *Caucasus et Hyrcanæ tigres* poëtarum seriorum more Didoni tribuuntur; Homerus ad talia non deflexit. Multo tamen magis naturæ rerum ac veritati consentanea sunt hæc, quam Andromachæ verba ap. Eurip. Troad. v. 761 sqq. De aliis Hyrcanis

Nam quid dissimulo? aut quæ me ad majora reservo?
Num fletu ingemuit nostro? num lumina flexit?
Num lacrimas victus dedit, aut miseratus amantem est?
Quæ quibus anteferam? Jam, jam nec maxima Juno,
Nec Saturnius hæc oculis pater aspicit æquis.
Nusquam tuta fides. Ejectum litore, egentem
Excepi, et regni demens in parte locavi;
Amissam classem, socios a morte reduxi.
Heu furiis incensa feror! Nunc augur Apollo,
Nunc Lyciæ sortes, nunc et Jove missus ab ipso
Interpres divum fert horrida jussa per auras.
Scilicet is superis labor est, ea cura quietos
Sollicitat. Neque te teneo, neque dicta refello.
I, sequere Italiam ventis, pete regna per undas.
Spero equidem mediis, si quid pia numina possunt,
Supplicia hausurum scopulis, et nomine Dido
Sæpe vocaturum. Sequar atris ignibus absens,
Et, quum frigida mors anima seduxerit artus,

quam de Caspiis, vix quisquam hic cogitaret, nisi Servius Hyrcanos Arabiæ huc advocasset. Quod si auctoritate interpretum priorum fecit, tenendum est; nam habuit Arabia tigres, et Bacchum inde reducem tigribus vectum exhibet poëtarum ratio. Est tamen res grammatico acumini proprior ac similior. Accedit quod *tigrim Caspiam* in eadem sententia Seneca Herc. Oet. 145. memoravit; Silius *Caucasium* V, 148. vocat.—*H. cautib. h.* h. e. arduus saxis. Ad constructionem cf. Horat. Sat. II, 1, 13. *horrentia pilis agmina,* et Val. Fl. I, 486. *Acastum horrentem jaculis,* quod de uno dici notabile. *W.*—371 *Quæ quibus anteferam?* scil. tamquam leniora durioribus; h. e. Annon hæc extrema sunt? Non durissima et gravissima, quibus contumeliosius quidquam ne cogitari quidem possit? ut adeo illud locum habere nequeat, ferenda esse hæc ut modica, ne graviora experiar.—373—376. Ante oculos fuisse videntur Calypso Od. ε, 130 sq. Euripidis Medeæ v. 476 sqq.: fortasse et Ariadne Catulli in Epithal. 149 sqq.—*regni in parte.* sup. 214 *dominum Ænean in regna recepit* (*ejectum litore* pro in litus notandum esse docui ad III, 292. Ovidius Met. XIII, 536. *ejectus in litore* dixit. *W.*) *amissam classem,* jam pro amissa habitam, cum viris tuto portu *recepi, servavi,* (sup. I, 571. sq.) ex *reduxi* assumendum. cf. de re I, 525.—378. 379 *horrida jussa,* quibus non parere aliquis horreat, terribilia. *quietos* pro *eos;* Consentit Epicureum dogma, nec tamen ad hoc respexisse dici debet Dido. (Apollo *Licyæ sortes,* jussere petere Italiam, hoc ex sequentibus intelligendum. *W.*)—381 Comparant illa Agamemnonis; Φεῦγε μάλ' etc. Il. α, 173. *sequere Italiam:* ut sup. v. 361 *Italiam non sponte sequor,* exquiro adeundam, peto.—382 *pia numina,* a miseratione. *H. pius* diis tributum notat *sanctus,* cf. III, 75. *pius Arcitenens* et Cir. 219. *pii divi. W. mediis scopulis* vel in medio mari vel potius; poëtica ratione, inter scopulos, naufragio facto.—te *supplicia* esse hausturum, pro: daturum pœnas. (*haurire* dicimur Latine ea, quæ agendo nobis paramus, sive bona sunt, sive mala. Horatius Sat. I, 2, 78. *malum laborum haurire* dixit. *hausur.* igitur h. l. est: fore ut luas. *W.*)—384 *Sequar atris ignibus,* multa argutantur passim interpretes. cf. Serv. *atri ignes* nonnullis videbuntur ad rogum spectare, ut sensus sit: persequar te morte mihi illata. Præstat Furiarum faces huc vocare. 385—387 *anima seduxerit artus,* exquisite, sejunxerit. Vulgare est: animam ab artubus.—*Anima—Umbra—Manes,* cf. Obss. ad Tibull. III, 2, 15. *H. Manes* de loco, quo animæ continentur. Nam *venire sub animas vel sub homines* pro venire in locum, ubi illi sunt, Latinum non est. Cf. Æn. XI, 181. *nato Manes perferre* (nuntium) *sub imos.* Ad constructionem compara 243: *sub Tartara mittere.* Æsch. Pers. 623. θαλάμους ὑπὸ [illegible]—hæc

Omnibus umbra locis adero. Dabis, improbe, pœnas;
Audiam, et hæc Manes veniet mihi fama sub imos.
His medium dictis sermonem abrumpit, et auras
Ægra fugit, seque ex oculis avertit et aufert,
Linquens multa metu cunctantem et multa parantem
Dicere. Suscipiunt famulæ, collapsaque membra
Marmoreo referunt thalamo, stratisque reponunt.
At pius Æneas, quamquam lenire dolentem
Solando cupit, et dictis avertere curas,
Multa gemens, magnoque animum labefactus amore,
Jussa tamen divum exsequitur, classemque revisit.
Tum vero Teucri incumbunt, et litore celsas
Deducunt toto naves. Natat uncta carina;
Frondentesque ferunt remos et robora silvis
Infabricata fugæ studio.
Migrantes cernas, totaque ex urbe ruentes,
Ac veluti ingentem formicæ farris acervum
Quum populant, hiemis memores, tectoque reponunt:
It nigrum campis agmen, prædamque per herbas
Convectant calle angusto; pars grandia trudunt
Obnixæ frumenta humeris; pars agmina cogunt,
Castigantque moras; opere omnis semita fervet.

fama est hujus rei fama; cf. Tacit. Hist. IV, 46. *isque finis.* Non infrequens hic relativorum usus. *W.*—*Audiam* apud inferos, te dedisse pœnas; qui loquendi modus et alibi occurrit.—388—399 *H. medium sermonem abrumpit* significat: Dido sermonem, quem cum Ænea habebat, ad finem non perduxisse. Noli adjectum *medium* ita interpretari: Dido querelas alias reticuisse; quod non magis factum a regina, quam a Mercurio 276. *Tali Cyllenius ore locutus, Mortalis visus medio sermone reliquit. W.*—*auras fugit*, lucem; quod inf. 451 *tædet cæli convexa tueri.* in thalamum se recepisse putanda est.—*ægra*, præclare: quippe mox deliquium animi passura; sed adhuc vires sumit ab iræ æstu. *H.* Junge *multa cunctantem*, multum cunctantem. Val. Flac. I, 757. *multa leo cunctatus.*—*metu*, ne dolorem et iram Didus se purgando augeret.—*thalamo*, in thalamum. *W.*

397 *Incumbunt;* de studio. conf. inf. IV, 73. *H. incumbunt* operi reficiendarum navium. Usurpatur verbum ita, ut dativus rei, cui opera enise datur, omittatur, itaque pro vires intendere, conniti, ut apud Ovid. Metam. X, 657 de currente. Similiter Græci verba ἀντιλαμβάνεσθαι, συνεπιλαμβάνειν, genitivo rei non adjecto, posuerunt. cf. Thucyd. II, 8. *W.* Comparant Il. δ, 223 sq. de Agamemnone: malim illa memorare Iliad. β, 149 sqq., ubi Achivi de discessu cogitant.—Mox *uncta*, pice delibuta, *fugæ*, celeris profectionis, ut poëtæ solent. Sic φυγή, φεύγειν.—402—407 Accepit ab Apollonio, IV, 1452 de Minyis ad aquam repertam convolantibus, sed egregie ornavit.—402 *Ac* supple: ita urbe ruentes videas, *veluti* etc. *H.* Omisit poëta notionem *studiose laborantes*, quam post versum 407 per formulam *haud secus* vel *haud aliter* annexam exspectabis, ut 441—447. factum est.—*Cernas* poëticum pro legitimo *cerneres.* VIII, 691. *credas innare* pro crederes innare. De verbo *populant* cf. Not. ad Ge. I, 185. *W.*—*hiemis memores.* Notus Horatii locus I Sat. 1, 35.—*It nigrum campis agmen*, "Hemistichium Ennii de elephantis dictum, quo ante Accius est usus de Indis." *Serv.*—*calle angusto*, proprie ex formicarum natura, ἀεὶ μίαν ἀτραπὸν πάντες βαδίζουσι, Aristot. H. A. IX, 38. Sic Ge. I, 380 *Angustum formica terens iter. trudunt*, quæ portare non possunt, *Serv.*—(*cogere*

Quis tibi tunc, Dido, cernenti talia sensus!
Quosve dabas gemitus, quum litora fervere late
Prospiceres arce ex summa, totumque videres
Misceri ante oculos tantis clamoribus æquor!
Improbe amor, quid non mortalia pectora cogis!
Ire iterum in lacrimas, iterum tentare precando
Cogitur, et supplex animos submittere amori,
Ne quid inexpertum frustra moritura relinquat.
  Anna, vides toto properari litore; circum
Undique convenere; vocat jam carbasus auras,
Puppibus et læti nautæ imposuere coronas.
Hunc ego si potui tantum sperare dolorem,
Et perferre, soror, potero. Miseræ hoc tamen unum
Exsequere, Anna, mihi; solam nam perfidus ille
Te colere, arcanos etiam tibi credere sensus;
Sola viri molles aditus et tempora noras.
I, soror, atque hostem supplex affare superbum:
Non ego cum Danais Trojanam exscindere gentem
Aulide juravi, classemve ad Pergama misi;
Nec patris Anchisæ cinerem Manisve revelli.
Cur mea dicta negat duras demittere in aures?
Quo ruit? extremum hoc miseræ det munus amanti:

agmen, locutio sæpe a re militari ad alia translata, usurpatur de iis, qui agmen claudunt eo consilio, ut morantes coerceant et a rapinis prohibeant. *W. moras* exquisite pro tardos, morantes, et *opere* pro *iis*, quæ opus faciunt, formicis. Locum Plinius in animo habuit lib. XI, 31. s. 36. *H. fervere* tribuitur locis, quæ opere et turba frequentantur. cf. Æn. VIII, 677. *Marte fervere Leucaten.* Martial. II, 64, 7. *fora litibus omnia fervent.* Sic 409 *litora fervere*, ubi diversum puto *Trojani fervent*, quod affectum aliquem animi Trojanorum significaret. *W.*—408 *litora fervere* (quod inf. 416. *properari*) doctius quam: Trojanos in litore; sic et v. 411 *misceri æquor* pro: clamores misceri in æquore. (*miscetur mare*, ubi motus est strepitusque plurium opus facientium. *W.*)—412 Color ex Apollon. IV, 446, ubi Medea Absyrtum jugulat. (De constructione *quid—cogis* ad III, 56. *W.*)—*ire in lacrimas*, quod vulgari ratione procedere, descendere ad lacrimas.—*animos* non male pro *iras* accipiunt nonnulli ap. Serv. possunt tamen alti, superbi, spiritus non minus bene locum habere.

416—418 *convenere* v. sup. 289. (*circum undique* Gell. XIV, 2. *W.*)—*vocat auras* velum: v. sup. ad v. 223.—*coronas* ex more in re læta, et h. l. in discessu optato, uti alias ex victo hoste, vel salvo reditu, vel festo die, et in re sacra. Quod non agnoscere voluisse videntur veteres Grammatici, qui versum reprehendebant, fortasse ut ex Ge. I, 304 repetitum. Apud Servium: *Probus sane sic adnotavit: si hunc versum omitteret, melius fecisset.*—419 *Si potui*; quod ad vulgarem modum diceres: *si debui.*—423 *aditus*, cf. sup. v. 293. Mox 424 *hostem* graviter ex affectu pro: infestum, odiosum virum. Male de hoste pro hospite dicto cogitant. (*superbum* appellat, quippe qui precibus et lacrimis non cesserat; Cic. Tusc. I, 8, §. 17. *Superbum id quidem est* de eo, qui non respondit. *W.*)—427 *cinerem Manesve revelli*, docte, pro læsi, violavi. Proprie revelluntur sepulcra; cum his et urnæ cinerariæ. Cinere violato læsi sunt Manes. (Gravissima hæc injuria; reputa illa, quæ de *ceremoniis sepulcrorum* exposuit Cicero Tusc. I, 12. §. 27. *W.*) 429 *munus*, χάριν, hanc gratiam. (Ecl. VIII, 60 *extremum hoc munus. W.*)—*ventos ferentes* passim poëtæ pro secundis. ἄνεμος, κραιπνοφόρος

Exspectet facilemque fugam, ventosque ferentes.
Non jam conjugium antiquum, quod prodidit, oro,
Nec pulcro ut Latio careat, regnumque relinquat:
Tempus inane peto, requiem spatiumque furori,
Dum mea me victam doceat fortuna dolere.
Extremam hanc oro veniam; miserere sororis;
Quam mihi quum dederis, cumulatam morte remittam.
  Talibus orabat; talisque miserrima fletus.
Fertque refertque soror. Sed nullis ille movetur
Fletibus, aut voces ullas tractabilis audit;
Fata obstant, placidasque viri deus obstruit aures.
Ac veluti annoso validam quum robore quercum
Alpini Boreæ nunc hinc nunc flatibus illinc
Eruere inter se certant: it stridor et alte
Consternunt terram concusso stipite frondes:
Ipsa hæret scopulis, et, quantum vertice ad auras
Ætherias, tantum radice in Tartara tendit:
Haud secus assiduis hinc atque hinc vocibus heros
Tunditur, et magno persentit pectore curas:
Mens immota manet; lacrimæ volvuntur inanes.

πόμπιμος, πομπαῖος οὖρος. (Notabilis copulatio per particulas *que—que*. Nam fere ad *facilem fugam*, h. e. navigationem, illud in primis pertinet, ne venti adversi obstent. Neque tamen exempla similia desunt.)—433. 434 Petit tempus ad leniendam amoris vim primumque impetum frangendum, donec ille cum tempore in dolorem subsidat, cf. Ovid. l. c. v. 177 sqq.; quod facere graves affectus solent; et ipsa mora discimus et asuescimus adversa preferre. *Doceo dolere* est doceo moderate dolere, patienter dolorem ferre; tum illa impatienter ferebat vel immoderate dolebat.—*H. tempus inane* est, quo nil agitur; Val. Fl. III, 656. *inania tempora;* h. l. illud, quo nullum amoris commercium regina expetet, nec consiliis Æneæ officiet. *W.*—*quum dederis* sunt qui prave in *si dederis* mutent. cf. 385. 386.—*morte*, si grammaticam spectas, notat; quum mors imminebit; cf. 244. *lumina morte resignat* (Mercurius). *W.*

437—439 Pervicacia, aut si mavis, constantia Æneæ in consilio discessus exsequendo, cum verba nuda non sufficerent, comparatione declaratur, *fletus*, preces cum lacrimis fert ad Æneam plus vice simplici. Hoc, puto, est *fertque refertque*. *H.* cf. XII, 866. *se fertque refertque* pro iterum iterumque se fert. Vid. Not. ad. Tib. II. 6, 46. *W.*—*placidus*, translato epitheto a viro. (Consuluit Virgilius laudi humanitatis Æneæ.—*deus*, jussa deorum. *W.*)—441—446 Comparationem hanc ex Il. π, 765 sqq. adumbratam esse, jam Macrob. volebat, ut et locum sup. lib. II, 416 sqq.; vix tamen tenuissimas lineas ibi reperias, ut vana plane opera in comparationem et Homeri obtrectationem impendatur. Melius possis huc referre Iliad. μ, 131 sqq.; sed imago rei ipsa et in libris poëtarum passim est obvia; at ornatus verborus notabilis inest; *velut cum Alpini Boreæ*, aquilo ex Alpibus spirans, potentius quam si breviter dixisset: *venti, certant eruere — quercum validam annoso robore*, h. e. trunco. (*certant eruere*, certant ap eruendum, nituntur eruere. *W.*,—*it stridor* pro fit. *H. alte.* " Mediceus cum aliis præstantioribus libris *altæ*, quam lectionem præfero." Ita Heynius judicat, *W.* De vv. 445. 446 vide sup. Ge. II. 291 sq. sunt Homeri ῥίζαι διηνεκεῖς *curæ* sunt animi æstuantis motus—*lacrimæ* Didonis et Annæ. *H. tundere* et *obtundere* aliquem fere idem est quod *tundere* vel *obtundere aures* alijcuus, sed h. l. accommodate ad imaginem propositam de Anna usurpatum, quæ idem repetendo et ingerendo Æneam movere studebat. *W.*

Tum vero infelix fatis exterrita Dido
Mortem orat; tædet cœli convexa tueri.
Quo magis inceptum peregat, lucemque relinquat,
Vidit, turicremis quum dona imponeret aris,
(Horrendum dictu) latices nigrescere sacros,
Fusaque in obscenum se vertere vina cruorem.
Hoc visum nulli, non ipsi effata sorori.
Præterea fuit in tectis de marmore templum
Conjugis antiqui, miro quod honore colebat,
Velleribus niveis et festa fronde revinctum.
Hinc exaudiri voces et verba vocantis
Visa viri, nox quum terras obscura teneret.
Solaque culminibus ferali carmine bubo
Sæpe queri, et longas in fletum ducere voces.
Multaque præterea vatum prædicta piorum
Terribili monitu horrificant. Agit ipse furentem
In somnis ferus Æneas; semperque relinqui
Sola sibi, semper longam incomitata videtur
Ire viam, et Tyrios deserta quærere terra:
Eumenidum veluti demens videt agmina Pentheus,
Et solem geminum, et duplices se ostendere Thebas;
Aut Agamemnonius scenis agitatus Orestes,

450. 451 *fatis exterrita*, consternata te mente dejecta malis suis. cf. inf. 464. *orat* exquisitius quam optat, desiderat. *cœli convexa*, τόν κοῖλον οὐρανὸν, ἀμφίκυρτον. *convexo nutantem pondere mundum* dixerat sup. Ecl. IV, 50. Primus Cicero, in Arateis v. 314 hunc usum invexisse videtur; mox placuit Virgilio, Ovidio, et aliis.—453—455 Inter sacrificandum vidit vinum, in ignem libatum, in sanguinem verti. At quam ornate singula, etiam propriis verbis! *obscenum* de re mali ominis et alibi notatum: Ge: I, 470 *tricremas aras* jam Lucretius dixit H, 353.—457 461 Hunc locum ante oculo habuisse videtur Popius in plenissima affectus summi epistola Eloisæ v. 307 sqq. *Templum;* intellige sacellum Sychæi Manibus dicatum, fortasse cum ejus signo, ut Ovidius expressit Ep. VII, 99. Simile Elissæ templum memorat Silius I, 81 sqq.—*antiqui*, prioris.—*Velleribus niveis;* infulis ac vittis laneis, quæ etiam in monumentis passim occurrunt. *fronde*, sertis.—462. 3. De *bubone* cf. Plin. X, 12, s. 16. *sola*, sc. avis. *H.* Virgilium, qui pluribus nominibus genus insolitum tribuit, ut Ecl. VI, 62. legitur *cortex amara*, Ecl. III, 69. *aëriæ palumbes*, Ecl. VIII, 28. *damæ timidi*, hoc loco *bubo* genere feminino usurpasse, docetur compositione verborum, et grammatici Latini pronuntiat.—*bubo queri*. h. e. questa est; infininitivus historicus, cf. 422. et Ge. I, 485. Noli *visa* repetere. Nam bubo questus est queri.—461 Heynius in eam partem propensus est, ut lectionem cod. Vatic. aliorumque *priorum* recipere velit.—465 *horrificant*. Verba, quæ terrorem facere notant, casu non raro ponuntur. Tac. Hist. I. 86. *Prodigia insuper terrebant.* III, 26. *terrebat ipsorum miles.*—*W.* 469. 470 Ex Euripide ductum Bacch. v. 906 sqq., ex loco sublimi et terroris pleno, ubi contemtor Bacchi Pentheus in vesaniam actus καὶ μὴν ὁρᾶν μοι δύο μὲν ἡλίους δοκῶ· Δισσὰς δὲ Θήβας, καὶ πόλισμ' ἑπτάστομον. Servius ad h. v. *Pentheus autem, secundum tragœdiam Pacuvii, etiam ipse furuit.* Pacuvii quidem fabula tali argumento ac nomine aliunde nota non est, sed *L. Attii Bacchas* memoratas videas, ex Græco haud dubie illas conversas. Virgilium excripsit Seneca Agam. 728 sqq.—*agmina Eumenidum* dixit, ut poëta, pro agmen Eum. (cum *visa* Penthei narrentur,

Armatam facibus matrem et serpentibus atris
Quum fugit, ultricesque sedent in limine Diræ.
  Ergo ubi concepit furias, evicta dolore,
Decrevitque mori, tempus secum ipsa modumque
Exigit, et, mæstam dictis aggressa sororem,
Consilium vultu tegit, ac spem fronte serenat:
Inveni, germana, viam, gratare sorori,
Quæ mihi reddat eum, vel eo me solvat amantem.
Oceani finem juxta solemque cadentem
Ultimus Æthiopum locus est, ubi maximus Atlas
Axem humero torquet, stellis ardentibus aptum.
Hinc mihi Massylæ gentis monstrata sacerdos,
Hesperidum templi custos, epulasque draconi

agmina proprie accipies. *W.*)—471—473 Orestes Agamemnonis f., Clytæmnestræ matris Furiis agitatus, quum matrem faces sibi et serpentes intentantem fugiens templo prosilit, in foribus in Furias incidit, itaque se terroribus undique exagitari vidit. Tragœdiam poëtæ ante oculos fuisse, per se patet, et bene Servius: *A Pacuvio* (puto in *Duloreste*) *Orestes inducitur, Pyladis admonitu, propter vitandas Furias, ingressus* (Delphis id factum intellige) *Apollonis templum; unde cum vellet exire, invadebatur a Furiis. Hinc ergo est:* Sedent in limine Diræ. Pacuvius igitur (quod et Ennius in Eumenidibus fecit, v. Columnam ad Enn. Fragm. p. 251.) Æschyli Eumenides, quodammodo saltem, expresserat. Nam aliter rem ornavit, dum Orestem furentem exhibet, Euripides in Orest. v. 255 sqq.: Iphig. in Taur. 283 et al.; aliter post illos poëtas Racinius sub fin. Andromachæ. Jam cetera sic expedienda: Ac veluti *scenis*, in scena, Orestes furit a Furiis exagitatus, cum fugit etc. *H.* Jungere malim: *aut veluti quum Orestes agitatus scenis fugit matrem.* Alienum vero a poëta epico comparationem ita instituere, ut *scenam* et *fabulam* in imagine ob oculos ponat. Præstabat mythi mentionem facere. *W.*

Evicta, ut poëta, pro simplici *victa* dixit. cf. Ecl. VII, 32.—*exigit* bene pro constituit, quod fit, re exacta ac deliberata. —*spem fronte serenat*, exquisitius quam frontem serenat et explicat, spe nova ac meliore concepta vel ostensa; hoc transfertur ad ipsam spem, quæ serenior et lætior affulgere potest; Dido *spem fronte serenat*, h. e. sereniorem ac lætiorem ostendit vultu: ut *spem vultu simulat*, lib. I, 209. Propius ad vulgarem modum Silius: *tristia fronte serenat.* XI, 367.—*spem fronte serenans* ex Virgilio sumsit Nemesian. Ecl. IV, 17.

Certe v. 484—486 a Medeæ exemplo petiti sunt, Apollon. III, 530 sqq. *H. eo solvat*, h. e. amore in eum. Usitatior est compositio *solvere aliquem luctu, amore,* quam *solvere hominem homine. W.*

480—484 Comparant Homericum ἐς Ὠκεανὸν μετ' ἀμύμονας Αἰθιοπῆας, Il. α, 423; nec tamen id nisi ad hoc unum valet, quod extremum Africæ litus Æthiopiam nominat, et h. quidem l. occidentale, quæ proprie Mauretania est. De Atlante v. sup. I, 741: IV, 247. *torquet* ornatius quam cœlum sustinet, motu simul cœli diurno expresso; præeunte Ennio ap. Macrob. VI, 1. *Qui cœlum versat stelleis fulgentibus aptum.* conf. Columnam ad Ennii fragm. p. 45. *aptum stellis*, exquisite; vulgari loquendi modo stellæ cœlo aptæ, h. e. affixæ sunt; tum et ipsum cœlum adfixum et aptum, alligatum stellis, h. e. distinctum. Quod vero ex Mauretania excitatam anum *Massylæ* tamen *gentis* facit, eamque *Hesperidum hortis* præficit custodem, ne poëta licenter in populis, quorum sedes minus notæ, versatus dicendus sit, ita videtur accipiendum, ut anum *Massylam* solito more poëtam omnino pro Libyca dixisse statuas, certo nomine pro indefinito posito. *Massylam evantem* ex nostro petiit Silius I, 101. *Hesperidum* autem *hortos*, communi poëtarum opinione intra Cyrenaicæ fines positos, in Mauretaniam ad Atlantis montis radices removit, quandoquidem antiquiores diverse de eorum situ tradiderant. Hesiodus quidem πέρην κλυτοῦ Ὠκεανοῖο eos collocaverat Theog. 215; alii aliter. v. apud Plin. VI, 31 s, 36. qui alio loco

Quæ dabat, et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens humida mella soporiferumque papaver.
Hæc se carminibus promittit solvere mentis,
Quas velit, ast aliis duras immittere curas;
Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet Manes; mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.
Testor, cara, deos, et te, germana, tuumque
Dulce caput, magicas invitam accingier artes.
Tu secreta pyram tecto interiore sub auras
Erige; et arma viri, thalamo quæ fixa relinquit
Impius, exuviasque omnis, lectumque jugalem,
Quo perii, superimponas. Abolere nefandi
Cuncta viri monumenta jubet monstratque sacerdos.
Hæc effata silet, pallor simul occupat ora.
Non tamen Anna novis prætexere funera sacris
Germanam credit, nec tantos mente furores

lib. V, pr. et XIX, 4 s. 22. apud Lixum (Mauretaniæ ea in Atlantici maris ora urbs est) Hesperidum hortos collocat; ad *montem Atlantem* etiam Hygin. f. XXX f., ubi v. Intpp., in primis Salmas. in Solin. pag. 264 sqq. Vid. nunc de his Obss. ad Apollod. p. 166—170. *Hesperidum templum* pro hortis commemorat, ut locum iis sacrum, quem illo adhuc tempore superfuisse, et cui sacerdotem feminam præfuisse tradit. Nisi potius dicendum est: fuisse templum, *ἱερόν*, in luco situm, in quo serpens sacer colebatur religione antiqua; cui similis religio inter Græcos et Romanos. v. c. in Æsculapio colendo, occurrit, et alia similis inter populos Africæ etiamnum memoratur.—485 *sacros in arbore ramos*, sc. cum pomis aureis ramos, quos Veneri sacros fuisse Servius narrat: alii Terræ munus poma aurea tradiderant, v. Not. ad Apollod. II, 5. 11. Certe violari eos nefas erat.—486 Cum melle antiquitas in quotidiano victu uteretur, et papaver posterior certe Græcia in deliciis haberet, cibus serpenti lautior et dulcior inde paratus a poëta memoratur; conf. inf. VI, 420. *soporiferum* tantum ornat. Nam draco pervigil papavere alitur. *H.* Non ubique epitheta apte delegit Virgilius, cf. Ecl. X, 66.—*spargens* ad verbum *dabat* referes. *W.*—*spargens*, miscens, *Serv.*; potius: objiciens, præbens, apponens. Nihil amplius, nisi quod, ut poëta, docte loqui maluit.—487—491 Sollennia hæc in artibus magicis, ad fastidium repetita a poëtis. v. Ecl. VIII. 69. Similem locum v. in Tibullo. I, 2 sqq. *curas* et hic de amore. *solvere* animos proprium hac in re; ut *defigere.*—489 *vertere sidera retro*, cursum astrorum mutare, errantium in primis. Tum illa evocat Manes sacris, *noctu* ex more factis.—490 *videbis*, vulgo videas; ut sup. v. 401 *Migrantes cernas.* Variat poëta orationem. Sequi debebat: illa motus terræ facit, et silvas in alium locum transfert. (Ultimam sententiam *ἀσυνδέτως* adjecit et alibi et Ge. III, 478—481. Æn. II, 412—444. *W.*)—492. 493 Sui ævi (nam Romæ quæstio de veneficiis e lege haberi solita) rationem in hoc habet poëta, quod Dido excusationem quærit, cum magicis artibus utitur. A Didonis tempore ac more ista cura ac cautio aliena; nec Homerus ea excusatione usurus fuit.—494—498 *secreta*, secreto.—*tecto interiore*, Romanus impluvium diceret; *sub auras*, sub divo. (Malim interpretari, in altum, in sublime. Hæc est vis verborum *sub auras*„cum verbo motus junctorum Æn. III, 422 VIII. 24. III, 579. VII, 768. II, 158, *W.*) Penetralia hæc domus Didonis in templum Elissæ mutavit Silius I, 81 sqq., ubi plura ex h. l. adumbrata. *arma relicta* de ense, muneri ab Ænea Didoni dato, accipiendum. v. inf. 507. 647. (*fixa*, cf. not ad I, 248. *W.*) *exuvias*, v. inf. 651. cf. Ecl. VIII, 91. *quo perii:* cum dilectu posita vox, et cum pudore.—500—503 Annæ omnino fidem et benevolentiam majorem tribuit, quam in-

Concipit, aut graviora timet, quam morte Sychæi.
Ergo jussa parat.
At regina, pyra penetrali in sede sub auras
Erecta ingenti tædis atque ilice secta,
Intenditque locum sertis, et fronte coronat
Funerea; super exuvias, ensemque relictum,
Effigiemque toro locat, haud ignara futuri.
Stant aræ circum, et crinis effusa sacerdos
Ter centum tonat ore deos, Erebumque, Chaosque,
Tergeminamque Hecaten, tria virginis ora Dianæ.
Sparserat et latices simulatos fontis Averni;
Falcibus et messæ ad lunam quæruntur aenis

genii sagacitatem. Itaque et hæc recte: --*novis prætexere funera sacris*, exquisitior ratio quam vulgaris: *nova sacra*, insolitam religionem ac sacrificium, prætexere *funeribus*, funeri, h. e. morti obtendere, sacrum per simulationem instruere, eoque consilium mortis occultare, conf. sup. 172: (ubi *prætexere* esse obtegere notavi. *W.*)—*nec* illa *mente concipit*, Didonem in animo agitare insanum mortis sibi consciscendæ consilium. *H.* 502 *quam morte Sychæi*, sc. acciderant; de qua ellipsi nihil monuissem, nisi virum doctum *Matthiæ*, in Gramm. Gr. pr. 627. hunc locum inter illa referre legissem, in quibus particulam *quam* ante ablativum abundare statuunt. Præclare igitur Annam tum non graviora timentem facit, quam mortem Sychæi, jam pridem defuncti! *W.*

504—508 Ergo *scrobem* intellige in sacris magicis fieri solitum, in quo lignorum strues cumulabatur. vide v. c. Orphei Argonaut. 918. 968 sqq. Add. Od λ, 25 et Val. Fl. I, 735. In eandem foveam victimarum cæsarum sanguis demittebatur. Erat illa pro ara, ἐσχάρᾳ. De hac accipe *pyram* h. l. cf. Statium Theb. IV, 451. 455 sqq., qui ex parte hunc locum ante oculos habuit. Eadem pyra mox Dido usura erat pro rogo, quo se concremaret, 645. 6. Nunc illi pyræ pro victimis cremandis imponuntur vestes et omnes reliquiæ pristini amoris; cum imagine Æneæ cerea 508. 640. At eriguntur *aræ* circa foveam et pyram, ad quas illa sacrum erat factura victimis v. 635 sq. *intendit locum*, pyram, *sertis*, exquisitius et hoc quam vulgare: *intendit serta per locum* (cf. Not. ad V, 403. *W.*) sup. II, 236 occurrebat: *vincula collo Intendunt*. Quam non inutile sit, talia monere, discas, si Burmanni notam compares. Nolim autem ex h. l. probari, rogos sertis ornari solitos fuisse. Nam h. l. pyra, tamquam ara, corollis cingitur. sup. Ecl. VIII, 64 *molli cinge hæc altaria vitta.*—506 *fronde funerea*, cupresso, inquit Servius, aut potius arborum frondes intellige, quarum in sacris magicis usus erat. Nam de funere poëta tantum ex eventu rem interpretatur. (Ut jungeretur *pyra erecta tædis* sicut supr. II, 185. *attollere molem roboribus*, distinctionem post *ingenti* sustuli. Add. Juven. XIV, 95. *Dum meliore novas attollit marmore villas.* Græci αἴρειν usurpant, cf. Thucyd. I, 90 *W.*)—507 Pyræ imponit Dido ea, quæ contactum corporis Æneæ senserant; vestimenta, tum ensem, torum conjugalem, et in hoc *effigiem*, puta, ceream, quæ, ut in talibus sacris, igne liquefacta efficeret, seu ut ipse Æneas simili modo amore liquesceret ac contabesceret, cf. Ecl. VIII, 80. seu, quod v. 640 docet, ut perfidiam morte misera lueret.

509—511 *sacerdos*, Massyla illa sup. v. 483 (*sacerdos* etiam illa dicitur, quæ sacra peragit magica. Ita Alcimede apud Val. Fl. I, 755 *sacerdos* appellatur, ubi male Æsonem intelligunt. *W.*)—*tonat*, invocat (*vocat* Silius I, 94, ubi hunc locum transtulit) deos inferos, longo ordine eorum nomina recitans, qui in his sacris (exemplum in ipsa Medea v. in Ovid. Met. VII, 192 sqq.) mos erat, omninoque in hymnis veterum et formulis sacris. Etiam hoc ex more, quod ejusdem numinis plura nomina recitantur ad vires et potestates numinis diversas declarandas; ut eadem *Hecate triceps* τρισσοκέφαλος in Orph. Argon. 974 (ubi facile apparet leg. τρισσοκάρηνος) et *Diana* est τριπρόσωπος, *triplex*, *triformis*, τρίμορφος. Pro *Diana virgo tria ora habens* doctius posuit alterum poëta. —512—516 Effunditur, in rogum aut in aras, aqua, quæ e Styge hausta putabatur. *simulatos*, proprie h. l., cf. III,

Pubentes herbæ, nigri cum lacte veneni;
Quæritur et nascentis equi de fronte revulsus
Et matri præreptus amor.
Ipsa mola manibusque piis altaria juxta
Unum exuta pedem vinclis, in veste recincta,
Testatur moritura deos, et conscia fati
Sidera; tum, si quod non æquo fœdere amantis
Curæ numen habet justumque memorque, precatur.
Nox erat, et placidum carpebant fessa soporem
Corpora per terras, silvæque et sæva quierant
Æquora, quum medio volvuntur sidera lapsu,
Quum tacet omnis ager, pecudes, pictæque volucres,
Quæque lacus late liquidos, quæque aspera dumis
Rura tenent, somno positæ sub nocte silenti.
Lenibant curas, et corda oblita laborum.
At non infelix animi Phœnissa, neque unquam

302. 349, quos fingebat *Avernales*, ut Horat. Epod. V, 26, et ex locis inferis petitos esse. Æneam falcem ab Sophocle habere Virgilium, volebat Macrob. V, 19. quem vide.—*pubentes herbæ*, ut Ge. III, 126, χνοάζουσαι, lanuginosæ verius, quam virentes. (cf. Not. ad XII, 413. *W.*) *nigri cum lacte veneni*, int. succos venenatos herbarum vel seminum.—*et equi amor:* Hippomanes. Nota res. v. Aristot. VI. H. Anim. 18. cf. sup. ad Ge. III, 280. Sed ad illustrandum poëtam Plinii locus sufficit VIII, 42 s. 66 *Et sane equis amoris innasci veneficium, hippomanes appellatum, in fronte, caricæ magnitudine, colore nigro; quod statim, edito partu, devorat feta, aut partum ad ubera non admittit. Si quis præreptum habeat, olfactu in rabiem id genus agitur.* Vides poëtæ verba: *et matri præreptus amor*, h. e. quod amorem conciliat, philtrum, caruncula, quæ ad philtrum adhiberi potest, præreptum, antequam equa feta devoraverit.

517—521 *mola manibusque piis.* Servius: farre et sale— et manibus puris. Docent sequentia, esse manus pie precantis, mola salsa in ignem injecta, ad cœlum sublatas. *H.* Notabis constructionem *mola manibusque piis testatur deos*, qualis est apud Plin. Hist. Nat. 18. c. 2. *mola salsa supplicare*, et apud Val. Fl. 1, 781. *Stygiasque supremo obsecrat igne domos. W.*—*Unum exuta pedem vinclis*, unum pedem habens nudum, ad religionem pertinuisse videtur. Inter plua, quæ Intpp. afferunt, unus Artemidori locus huc facit lib. IV, 67. Occurrit eadem res in signis veterum.—*veste recincta*, soluta zona; nota res in religionibus. cf. Ovidii locum ex Virgilio expressum Met. VII, 182 sq.—*conscia fati Sidera* obtestatur, ut *conscius æther* sup. 167, quæ se morti imminentem adspicerent; non autem respectu fatorum, per sidera, aut per sidus natale, constitutorum.—*tum numen precatur, si quod habet curæ amantes non æquo fœdere*, h. e. eos respicit, qui mutuo amore non amantur. —*H. memor*, injuriarum amantibus factarum, h. e. ad puniendas eas intentum. *W.*

522—528 Noctis silentia miram suavitatem habent; *silvæ et æquora quierunt*, cessante sub noctem vento. Non aliter.—*fessa corpora*, docte, homines, nisi omnino animantia malis.—*medio volvuntur sidera lapsu*, cursu per mediam cœli partem; ad rudes hominum sensus.—*positæ*, compositæ, sopitæ. *H.* cf. Ecl. VI, 14. *somno jacentem.* Versum 528, qui a codicibus præstantioribus, ut Mediceo, absit, quoque pecudibus et volucribus *noctu a curis liberari* improprie tribuatur, a manu aliena additum esse censet Heynius. Brunckius vero acriter illum defendit, post *ager* colo distinguens, ita ut verba *pecudes p. v.* ad *lenibant* referenda sint. Cujus sententia haud scio an juvetur transitu: *At non infelix animi Phœnissa*, ad quæ supplendum *lenit curas*, non *dormit*, quod sequentia *neque—accipit* prohibent; nisi forte quis putet, illam notionem *lenit curas* ex prioribus vel absque hoc versu assumi posse, usus loco Ge. IV, 530, ubi vid. H. Vossius p. 912. *W.*—529 sqq. Eadem antithesis Iliad. β, pr.: κ, pr. ω, 677, et sæpius obvia.

Solvitur in somnos, oculisve aut pectore noctem
Accipit. Ingeminunt curæ, rursusque resurgens
Sævit amor, magnoque irarum fluctuat æstu.
Sic adeo insistit, secumque ita core volutat:
En, quid ago? rursusne procos irrisa priores
Experiar, Nomadumque petam connubia supplex,
Quos ego sim toties jam dedignata maritos?
Iliacas igitur classes atque ultima Teucrum
Jussa sequar? quiane auxilio juvat ante levatos,
Aut bene apud memores veteris stat gratia facti?
Quis me autem, fac velle, sinet? ratibusve superbis
Invisam accipiet? nescis, heu perdita! necdum
Laomedonteæ sentis perjuria gentis?
Quid tum? sola fuga nautas comitabor ovantes?
An Tyriis omnique manu stipata meorum
Inferar, et quos Sidonia vix urbe revelli,
Rursus agam pelago, et ventis dare vela jubebo?
Quin morere, ut merita es, ferroque averte dolorem.
Tu lacrimis evicta meis, tu prima furentem
His, germana, malis oneras, atque objicis hosti.
Non licuit thalami expertem sine crimine vitam
Degere, more feræ, talis nec tangere curas!

At non sc. carpit soporem, ἀωτεῖ.—*Solvitur in somnos*, exquisite, pro solvitur somno, quiete. *noctem* pro quiete noctis ac somno dixit. *Ingeminant curæ*, utpote in noctis solitudine. cf. sup. v. 82. *H. fluct. æst.*, Dido; cf. Æn. VIII, 19. *magno curarum fluctuat æstu*, Æneas. *W.*—533 sqq. conf. Eurip. Medea 502 sqq. *insistit* mente et cogitatione, ut sit: ita apud se cogitat, dum deliberat, quid sibi agendum sit. (*sic insistit*, horum cogitatio eam subit, est rarum loquendi genus. *W.*) *irrisa*, ut irridear; epitheton ab effectu rei ex more poëtarum. conf. Ernesti ad Callim. in Del. 177. *H.* Malim *irrisa* exponere: ab Ænea despecta. *W. procos* et *Nomadum* v. sup. v. 36. 37.—*ultima Teucrum jussa*, explicant: suprema minus bene; sed infima, deterrima accommodatissimo epitheto ad indignationem et odium, quasi exspectandum sit, ut infimo loco habeatur, utque sibi tamquam caloni alicui indignissima quaeque imperentur.—538 *quiane auxilio juvat ante levatos*, an quia eos juvat, levatos esse malis auxilio meo; vel, *quasi vero hoc juvet*, prosit, et quidquam eo profecerim, quod ipsis ante auxilio fui, e naufragio eos excipiendo. (Lectionem *Et bene*, quam plurimi et praestantissimi libri habent, quamque meliorem esse Heynius vidit, restituendam puto. Nam posterius *Et bene—facti* ad priora explicanda adjectum esse patet. *W.*)—*sinet me*, sc. sequi classem; in sqq.—540—543 verborum dilectum observa. Trojanos quasi perfidia et perjurio infames a Laomedonte denominat, cujus periuria in Neptunum et Apollinem, mox in Herculem nota sunt. Locus class. Iliad φ, 442 sqq *H.* Vid. etiam Ge. I, 501. *W.*—543 *ovantes*, lætantes; invidiose et hoc. cf. sup. 294. 295.—545 *Inferar*, sequar, insequar Trojanos classe? (Similitudinem habent aliquam verba I, 439. *Infert se per medios. W.*)—*et quos Sidonia*, quos paullo ante a Tyro excitavi, iterum, navibus conscensis, maritimis cursibus errare faciam? (Si Virgilius sibi constat, *urbs Sidonia* est urbs a Sidonibus condita, Tyrus, cf. 1, 340. 346; neque explicanda sunt verba ad illa multum obvia: *urbs Romana*, *urbs Foro juliensis. W.*)—550 *more feræ*, at quam parvum hoc: ut saltem ferino more seclusam a jucunda societatis conjunctione, solam et hominum commercia fugientem vivere licuisset!—*nec tangere* attingere, sentire, *tales curas*, dolores animi.—552 *Non servata fides*, est

Non servata fides, cineri promissa Sychæo!
Tantos illa suo rumpebat pectore questus.
  Æneas celsa in puppi, jam certus eundi,
Carpebat somnos, rebus jam rite paratis.
Huic se forma dei, vultu redeuntis eodem,
Obtulit in somnis, rursusque ita visa monere est,
Omnia Mercurio similis, vocemque coloremque
Et crines flavos, et membra decora juventæ:
Nate dea, potes hoc sub casu ducere somnos?
Nec, quæ te circum stent deinde pericula, cernis?
Demens! nec Zephyros audis spirare secundos?
Illa dolos dirumque nefas in pectore versat,
Certa mori, varioque irarum fluctuat æstu.
Non fugis hinc præceps, dum præcipitare potestas?
Jam mare turbari trabibus, sævasque videbis
Collucere faces, jam fervere litora flammis,
Si te his attigerit terris Aurora morantem.
Eja age, rumpe moras. Varium et mutabile semper
Femina. Sic fatus nocti se immiscuit atræ.
  Tum vero Æneas, subtis exterritus umbris,
Corripit e somno corpus, sociosque fatigat:
Præcipites vigilate, viri, et considite transtris;
Solvite vela citi. Deus, æthere missus ab alto,
Festinare fugam, tortosque, incidere funes,

me; non servare licuit fidem etc. *cineri Sychæo* Sychæio, h. Sychæi; ut *Dardana* arma.

556—559 Comparant Iliad. β, 20 sqq.: Od. β, 268: Iliad. φ, 69 sq., sed primo loco erat commemoranda Odyss. κ, 277 sq. —Ad 558 cf. inf. IX, 650.—*colorem* oris, qualis est pulchræ juventæ ex palæstræ sole et pulvere. Mercurium e pulcherrimis diis esse, notum, in primis ex operibus veterum.—560—569 *hoc sub casu*, exquisite pro periculo ac discrimine.—*ducere somnos.* quiete frui; Burm. vult esse h. l. producere per totam noctem. Sed in tanto periculo omnino dormire Æneam insolens et mirum erat.—*deinde* videtur otiosum esse; sed lubenter eo utitur poëta ad morem particulæ εἶτα vel in argumentatione vel pro porro, aut pro in posterum, ab hoc inde tempore. v. c. inf. V. 14.—*te circum stent*, jam Hom. περὶ γάρ κακὰ πάντοθεν ἔστη, Od. ξ, 270—*Zephyros* simpliciter pro ventis dicit; ut solet in ventorum nominibus a vulgari ratione recedere Virgilius, ut oratio exquisitior sit, dum figurata fiat. Et species aliqua Zephyri cursum Æneæ ab Africa in Italiam secundabat.—561 *Certa mori*, vide v. 475. 566. 567 ornati versus! *turbari trabibus*, impleri navibus, sc. Carthaginiensium; conf. inf. 592. 593. 594.; ubi autem multitudo est, ibi res dicuntur turbari, misceri.—568 *Si te his.* Comparant Il. σ, 268. 269.—569 *Varium et mutabile* h. l. tantum eo pertinet, quod in muliebri animo summus amor in summam sævitiam et immanitatem verti potest, ut adeo Æneæ de salute cogitandum sit.—570 *nocti se immiscuit atræ*, evanuit. cf. sup. v. 278.

571—575 Fit discessus classis a Carthaginis littore. *subitis umbris*, potest fortasse accipi pro imagine, viso. Melius tamen in poëta pro caligine subito exorta, abeunte deo, qui, ut mos est, in multa luce apparuerat. sup. v. 358 *manifesto in lumine* viderat deum. *Fulsit ab invita numen procul*, ait Val. Fl. VI, 480. Nunc ergo *nocti se immiscuit atræ* vs. 570. *Corripit e somno corpus*, Lucretiana oratio, lib. III, 164. h. e. levat, movet.—*sociosque fatigat*, hortatibus h. l., ut omnino de sæpius tea-

Ecce iterum stimulat. Sequimur te, sancte deorum,
Quisquis es, imperioque iterum paremus ovantes.
Adsis o, placidusque juves, et sidera cœlo
Dextra feras. Dixit; vaginaque eripit ensem
Fulmineum, strictoque ferit retinacula ferro.
Idem omnis simul ardor habet; rapiuntque ruuntque.
Litora deseruere; latet sub classibus æquor;
Annixi torquent spumas, et cærula verrunt.
  Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.
Regina e speculis ut primum albescere lucem
Vidit, et æquatis classem procedere velis,
Litoraque et vacuos sensit sine remige portus,
Terque quaterque manu pectus percussa decorum,
Flaventesque abscissa comas, Pro Jupiter! ibit
Hic, ait, et nostri illuserit advena regnis?
Non arma expedient, totaque ex urbe sequentur,
Deripientque rates alii navalibus? Ite,
Ferte citi flammas; date vela, impellite remos.—
Quid loquor? aut ubi sum? Quæ mentem insania mutat?

tato motu dicitur poëtis. cf. ad VIII, 94. (*fatigare* notat impellere, stimulare, cf. VI, 533, et ut verba *instare, hortari, incitare*, similia, ita usurpatur, ut res, ad quam instigantur homines, ex contextu intelligenda sit. *W.*) *funes*, retinacula, v. 580. cf. III, 639. 640. 667.—*Sequimur te* v. 576. Servius: secundum Ennium dixit: *Respondit Juno Saturnia, sancta dearum*, δῖα θεάων.—In *quisquis es* argutatur Servius, et cum ipso alii. Atqui *forma dei.*—*Mercurio similis* erat: ipsum Mercurium esse, nihil erat, quod Æneam certum redderet.—578 *sidera dextra*, mitte ventos secundos, proprie sidera, quorum exortu venti secundi flant, ac prospera navigatio fit. 580 v. Od. κ. 127.

584 Animadverso classis discessu, Dido in furorem acta iras, querelas, minas, diras miscet, quibus Æneam cum Trojanis devovet. 584, 5. Homerici versus Iliad, λ. 1: ω, 695. et alibi, verbis fere Lucretii lib. II, 143. Hunc locum de Didonis novissimis fatis variare voluit Silius VIII, 84 sqq., quæ comparet, qui Virgilianum πάθος accuratius cognoscere vult.—586—588 Servius: "et bene hanc primum inducit vidisse crepusculum, quæ, quasi amatrix, tota vigilaverat nocte." cf. Ecl. VIII, 17. Fortasse ante oculos fuit Apollon. Rh. III, 819 sqq.—*e speculis*, ex specula, seu edita ædium parte.—*albescere.* Creditur ex antiquo poëta, fortasse Ennio, adumbratum esse: *Ut primum tenebreis abjecteis inalbabat Dies*, v. Columna ad. Enn. p. 65.—*æquatis velis*, æqualibus ordinibus; hoc declaravit velis æqualiter plenis, leni ac secundo vento a tergo impellente. cf. inf. V, 844 et 232. Male Homeri νῆες ἐίσαι, quod perpetuum epitheton navium est, huc trahuntur. *H.* 588. *vacuos sine remige*, Ubertas est, qualis apud Soph. Antig. 440. Σὺ μὲν κομίζοις ἂν σεαυτόν, ᾗ θέλεις, ἔξω βαρείας αἰτίας ἐλευθέρον. *W.*—*abscissa* pro vulgari: evulsis comis. *illuserit* post *ibit*, ut I. Ge. 157 *Falce premes—vocaveris.* (De temporum ratione vid. not. ad II, 581.—*illuserit*, h. e. contemserit. *W.*)—*nostris regnis*, mihi. tamquam reginæ.—*arma*, instrumenta navalia et h. l. alii *expedient*—alii *deripient*, rapient, rapide educent. *H.* *arma* esse h. l. instrumenta belli, monstratur divisione. *expedient* (alii) *arma, alii deripient rates.* Cæs. B. G. I, 8. f. *Helvetii—navibus junctis ratibusque compluribus factis*, alii *vadis Rhodani—si perrumpere possent, conati.*—De verbis *mentem insania mutat* cf. not. ad

Infelix Dido! nunc te facta impia tangunt?
Tum decuit, quum sceptra dabas.—En dextra fidesque,
Quem secum patrios aiunt portare Penates,
Quem subiisse humeris confectum ætate parentem!—
Non potui abreptum divellere corpus, et undis
Spargere? non socios, non ipsum absumere ferro
Ascanium, patriisque epulandum ponere mensis?—
Verum anceps pugnæ fuerat fortuna.—Fuisset,
Quem metui moritura? Faces in castra tulissem,
Implessemque foros flammis, natumque patremque
Cum genere exstinxem, memet super ipsa dedissem.
Sol, qui terrarum flammis opera omnia lustras,
Tuque harum interpres curarum et conscia Juno,
Nocturnisque Hecate triviis ululata per urbes,
Et Diræ ultrices, et di morientis Elissæ,
Accipite hæc, meritumque malis advertite numen,

I, 237. *W.*—596. 597 Variis modis hæc accipi possunt et, ut plerumque fit in sententiis acutis, vario cum affectu, prout *fata* sive *facta* legis, et quia *facta*, si hanc lectionem e libris præstantioribus præfers, et Æneæ et Didonis esse possunt, et quia in verbis *Tum decuit* suppleri potest vel: facere hæc, sc. quæ v. 592—594 memoraverat, vel: *facta impia*, factum impium Æneæ, perfidiam, *tangere te.* *Tangunt* porro καθικοῦνται τινός, cum ea, quæ attingunt, adsunt, tum quæ animum movent, urgent, percellunt vel concitant, motu, terrore, odio, quocunque alio vehemente animi affectu. Ex pluribus hanc rationem probem: Exhorruerat illa modo, ac damnaverat v. 595 atrocitatem consilii; silet, et mox: quasi vero nunc demum nefas ac scelus exhorrescendum mihi sit! tum debebam exhorrescere, cum, defuncti mariti memoria animo expulsa, in thalami ac regni societatem perfidum hospitem recipiebam; hoc est illud: *cum sceptra Ænean in regna recepit.* Adde Ovid. Epist. VII, 12. 90. Ad sententiam comparare licet Medeæ conditionem apud Apollonium IV, 1080 sqq. *H. facta impia* ad Æneam refero propter ea, quæ præcesserant 592—594. quibus perfidia illius se commotam et ultionis cupidam ostenderat. *Tum decuit*, te tangi ejus perfidia, h. e. cogitare de perfidia ejus, eamque prudenter cavere. *W.*—597—599 cf. sup. 307. *En dextra fidesque.* sc. ejus, *quem*, h. e. ita fidem servat is, *quem aiunt portare* (pro portasse) *secum Penates.*—600—602 *abreptum*, raptum, prehensum, συμμάρψασα, *divellere corpus*, ornate, dilaniare eum.—*patriisque* respicit Thyestæ vel Terei cœnam.—*in castra.* h. l. classem, conf. III. 519.—*foros* tabulatum pro ipsis navibus. *Cum genere*, int. Trojanos—*dedissem* in ignem; cf. furorem Medeæ ap. Apollon. IV, 392—391.—307—612 Solis, dei πανδερκοῦς, adeoque et injuriæ inspectoris, ut in fœderibus (v. Il. γ, 277: et inf. XII, 176), ita in diris sollennis mentio; conf. Sophoclis Ajac. 856 sqq.: 845 sqq.—Adde Ennii locum ex Medea Euripidea vs. 1246. conversum in Fragm. p. 208.—*lustras*, de cursu, ut sup. 6. *opera terrarum*, ἔργα γῆς, γῆν εἰργασμένην, proprie de locis cultis. *Juno* (v. sup. v. 59) γαμήλιος (*pronuba* v. 166) h. l. est *interpres et conscia curarum harum*, hujus amoris aut conjugii, adeoque testis perjurii et injuriæ. *Interpres* etiam alias, cujus interventu aliquid efficitur, h. l. nuptiarum, quibus dea præest.—609 *Hecate*, cui noctu sacra celebrantur cum *ululatu*, h. e. carmine, precibus (notus usus vocis ὀλολύζειν in sacris, h. e. invocare animo commoto, ut de lamentis cogitandum non sit) in triviis. *ululata;* ut *bacchata Naxos* sup. III, 125. (Ejusmodi loca conferri non possunt; sed *ululare* deum est ululando invocare, vid. Forcell. Ad constructionem compara Soph. Electr. 750. ἀνωλόλυξε τὸν νεανίαν. *W.*)—*Diræ*, h. l. Furiæ, ut XII, 845 sq. *Deos morientis Elissæ*, Genios Didonis, mox Manes futuros, acceperam; ut XII, 646 *Vos o mihi Manes este boni.*—Melius est deos ultores Elissæ intelligere.—611 *Accipite, advertite, audite* de eadem re.

Et nostras audite preces. Si tangere portus
Infandum caput ac terris annare necesse est,
Et sic fata Jovis poscunt: hic terminus hæret:
At bello audacis populi vexatus et armis,
Finibus extorris, complexu avulsus Iuli,
Auxilium imploret, videatque indigna suorum
Funera; nec, quum se sub leges pacis iniquæ
Tradiderit, regno aut optata luce fruatur,
Sed cadat ante diem, mediaque inhumatus arena.
Hæc precor; hanc vocem extremam cum sanguine fundo.
Tum vos, o Tyrii, stirpem et genus omne futurum
Exercete odiis; cinerique hæc mittite nostro
Munera. Nullus amor populis, nec fœdera sunto.
Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor,
Qui face Dardanios ferroque sequare colonos,
Nunc, olim, quocumque dabunt se tempore vires.
Litora litoribus contraria, fluctibus undas
Imprecor, arma armis; pugnent ipsique nepotesque.

numen vestrum, h. e. vim ac potestatem deorum inferorum ulciscendi malos, *advertite malis,* contra improbos et impios Trojanos, *meritum*, quippe qui meruerunt vestrum numen, h. e. pœnam a diis malorum ultoribus infligendam. Exquisitior ratio, quam illa: *advertere vultus, aures, animos,* ut Ov. VII, Met. 482.—612—614 Ante oculos fuere ex Od. ι, 532 sqq. diræ Polyphemi in Ulyssem: Ἀλλ' εἴ οἱ μοῖρ' ἐστὶ etc.—Gravitatem orationis nota in verbis singulis, ut: *Infandum caput* pro eum, *terris adnare* pro appellere ad Italiam, ut sup. I, 538.—*hic terminus hæret*, est: et s eo, h. e. in Italiam, pervenire tandem Æneam, fatale est. Is scilicet fatorum et errorum Æneæ fait terminus ac finis. *hæret*, fixus et destinatus est. Saltem hoc ab agrorum terminis petitum; verbum Lucretianum lib. VI, 64. *finita potestas denique cuique Quanam sit ratione, atque alte terminus hærens.*—615 621 Revocata sunt ad has diras, quæ lib. VII sqq. memorantur, bellum cum Latinis et sociis Rutulis, Æneæ profectio ad Evandrum, auxilii petendi causa, relicto in castris Ascanio, quem interea oppugnat Turnus cum magna Trojanorum strage. Reliqua a v. 618 ad mortem Æneæ spectant; namque is tertio, ut plerique tradunt, a fœdere cum Latinis anno, pugna cum Tyrrhenis facta, in Numicio flumine periit. cf. sup. I, 264. 265.—*audacis populi*, Rutulorum. *Audax* poetis est bellicosus, fortis. *Finibus extorris*, profectus ex castris in Latio positis.—*indigna*. miseranda *suorum Funera*, in primis Pallantis lib. X.—*pacis iniquæ*, cum paci iniquæ se submiserit, v. lib. XII, 823 sqq. Sed res in majus aucta.—*ante diem:* non obstat lib. VI, 764, ubi est, *tibi longævo;* non enim nisi paucos annos Æneas in Latio regnavit. *inhumatus*, quoniam ejus corpus nusquam inventum est, ut adeo inter deos receptus diceretur, ut ex Livii I pr. notum.—621 *cum sanguine*, cum vita, sed multo majore cum vi.—622—629 Odia inter Pœnos et Romanos, et bella perpetua de imperio.—*stirpem exercete odiis*, exquisitior ratio pro vulgari: exercete odia in posteros. Nihil amplius. (vid. G. IV, 453. *W.*)—*Munera* int. inferias, quæ proprie *mitti* dicuntur.—*nec fœdera sunto*, quippe tertio rupta.—625 *ultor*, Hannibalem ostendit, qui Italiam ferro ignique vastavit. *ex ossibus* pro vulgari: ex cinere meo, h. e. post me veniat aliquis, qui persequatur etc. (Ad posituram verborum conf. Callim. in Del. 324. Παίγνια κουρίζοντι καὶ Ἀπόλλωνι γελαστόν. Infr. V, 55. *Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis.* *W.*) *dabunt se*, exquisitius quam: erunt. Occurrit et alibi. Ge. 1. 287 *multa se nocte melius dedere*. Sic res *se offerunt*. (Diversa hæc loca puto; hic verba *se dabunt* explico: in promptu erunt, paratæ erunt. *W.*) Bella scilicet denutiat sæpius renovata.—*nepotes*, posteri, sera posteritas, sc. respectu eorum, qui tum erant—*ipsi*.—*H.* Ceterum Heynio, cum clausula tenuior es-

Hæc ait, et partes animum versabat in omnes,
Invisam quærens quam primum abrumpere lucem.
Tum breviter Barcen nutricem affata Sychæi;
Namque suam patria antiqua cinis ater habebat:
Annam, cara mihi nutrix, huc siste sororem;
Dic corpus properet fluviali spargere lympha,
Et pecudes secum et monstrata piacula ducat;
Sic veniat; tuque ipsa pia tege tempora vitta.
Sacra Jovi Stygio, quæ rite incepta paravi,
Perficere est animus, finemque imponere curis;
Dardaniique rogum capitis permittere flammæ.
Sic ait. Illa gradum studio celerabat anili.
At trepida et cœptis immanibus effera Dido,
Sanguineam volvens aciem, maculisque trementes
Interfusa genas, et pallida morte futura,
Interiora domus irrumpit limina, et altos
Conscendit furibunda rogos, ensemque recludit
Dardanium, non hos quæsitum munus in usus.
Hic postquam Iliacas vestes notumque cubile
Conspexit, paullum lacrimis et mente morata,
Incubuitque toro, dixitque novissima verba:
Dulces exuviæ, dum fata deusque sinebant,
Accipite hanc animam, meque his exsolvite curis.

set reliqua oratione, hemistichium *pugnent ipsique nepotesque* suspectum fuit; et particulam *que*, verbo *nepotes* annexam, ut importunam, deleri placuit. *W.*

632 Suam propriam nutricem Dido jam olim apud Tyrum sepeliverat. Ut alibi *tumulo, sepulcro, urna, haberi, teneri* dicuntur defuncti: sic nunc *cinere in terra patria haberi* dicitur nutrix. (*suam* pro nutricem ejus. *W.*)—636 *monstrata*, a sacerdote, puto, *piacula*, piamina, h. l. purgamina, quibus in sacris magicis utebatur superstitio, hic ad mentem amore exsolvendam. conf. Ecl. VIII, 73 et 80 sq. Usa autem erat Annæ opera in sacro parando sup. 494 sq. *Tu secreta pyram.* —638—640 *incepta* sup. 504 sqq. vid. notam ad 480 sq.; conf. ad sqq. Silium VIII, 116 sqq., quia sua ex h. l. duxit: *Nigro forte Jovi* etc. sc. Plutoni. (De *Jove Stygio* cf. not. ad VI, 138 *W.*)—640 *rogum permittere flammæ* est pyram incendere; hoc expeditum, verum ambiguum esse potest, sitne jungendum *rogum Dardanii capitis*, an, *flammæ capitis Dardanii.* Video nunc molliorem esse juncturam *rogum capitis*, h. e. rogum, cui imposuerat effigiem Æneæ (508), quasi caput ac vitam ejus devotura. *studio anili*, quantum anus festinare potest. (Hæc interpretatio ad verba *gradum senilem* pertineret. Verior: studio magno. *W.*)—642—647 Notas extremi furoris observa.—*morte futura*, jamjam cum maxime constituta. *sanguineam aciem* ὄμμα ὕφαιμον. *interiora domus limina*, limen interioris ædium partis, conf. sup. 494. 504.; intrat illa impluvium, conscenso rogo, nudat ensem,—*quæsitum*, paratum, acceptum, adeoque etiam datum; sup. 507. *ensemque relictum*, sc. muneri. c. sup. 495—648—650 cf. sup. 507. 508. Erant autem vestes inter munera navibus allata lib. I, 647 sqq.—*Incubuit toro.* Comparant intpp. loca Sophoclis (Trachin. v. 917 sqq.) et Euripidis (Alcest. 173—186), ubi Alcestis moribunda in torum conjugalem se projicit; at in altero Deianira se ipsa super Herculis toro interficit; qui locus majorem cum nostro similitudinem habet. Silius sibi visus est cum poëta in certamen descendere posse, lib. VIII, 140 sqq.—651 sq. *Exuviæ dul-*

Vixi, et, quem dederat cursum fortuna, peregi;
Et nunc magna mei sub terras ibit imago.
Urbem præclaram statui; mea mœnia vidi;
Ulta virum, pœnas inimico a fratre recepi;
Felix, heu nimium felix, si litora tantum
Nunquam Dardaniæ tetigissent nostra carinæ!
Dixit: et, os impressa toro, Moriemur inultæ!
Sed moriamur, ait. Sic, sic juvat ire sub umbras.
Hauriat hunc oculis ignem crudelis ab alto
Dardanus, et nostræ secum ferat omina mortis.
Dixerat; atque illam media inter talia ferro
Collapsam aspiciunt comites, ensemque cruore
Spumantem, sparsasque manus. It clamor ad alta
Atria; concussam bacchatur fama per urbem.
Lamentis, gemituque, et femineo ululatu
Tecta fremunt; resonat magnis plangoribus æther:
Non aliter quam si immissis ruat hostibus omnis
Carthago, aut antiqua Tyros: flammæque furentes
Culmina perque hominum volvantur perque deorum.

ces—accipite hanc animam, quia iis incubans animam est exspiratura. (Liber Mediceus et alii dant *sinebant*, quod præstat. W.)—653. Male argutantur in *fortuna* et ante in *fata deusque*, jam inde a Servio. —*quem dederat cursum fortuna, peregi*: sup. lib. III, 493 *Vivite felices, quibus est fortuna peracta Jam sua.*—*imago*, εἴδωλον, umbra, *magna* rerum gestarum nomine ac fama. Splendidum et illud: *sub terras ibit*, moriar, petitum ab Ennio et Lucretio.—*ulta virum*, v. sup. I, 360—364.—*pœnas recepi*, nove fortasse, nec tamen insolenter, pro cepi, sumsi. Bene Pompon. Sabin. *recepi* ad debitum refertur.—*Felix heu!* Comparat Servius Catull. 64, 171 sqq. add. Statii III, Silv. 3, 25.) 659 *os impressa toro*, sc. percita furore, salute desperata, et morti vicina. Non enim is erat jam mentis habitus, ut exosculari illas exuvias velle videri posset, neque verba, quæ effatur, tale quid arguunt; sed, ore impresso, præ animi dolore, in torum, cui incubat, hæc eloquitur.—660. 661 inulta moriar, modo sic moriar, ut ille hauriat etc. Inter hæc verba ensem ab illa pectori applicari puta. —662 *Dardanus* paullo insolentius pro Dardanius, sed et Homerus: Δάρδανος ἀνήρ· et sic alia.—*nostræ secum ferat omina mortis* splendide: et meæ mortis indicio ac nuntio infaustum omen navigans ille secum auferat! Sit illi ferale hoc spectaculum pro sinistro illius omine.—663—665 Vide facinus declaratum ab iis rebus, quæ maxime legentis animum impellant, et verbis ornatissimis. Non vident illam se transadigentem ferro, sed *ferro collapsam*, et hoc quanto plus quam *transfixam!* et *spumantem* plus quam *tinctum cruore ensem*. Bene etiam Servius: *Non induxit occidentem se, sed ostendit occisam*: addit ille: *et hoc tragico fecit exemplo, apud quos* (tragicos) *non videtur, quemadmodum fit cædes, sed facta narratur.* — *comites* sunt familiares famulæ, quæ in impluvium irrumpunt.

666 *bacchatur* gravissimum pro discurrit, differtur. Mox *Tecta fremunt*, ut jam alias monitum pro vulgari: lamenta fremunt in tectis (*tecta frem. lam.* h. e. resonant lamentis, conf. Cul. 151. *Argutis et cuncta fremunt ardore cicadis*; idque pro vulgari: homines in tectis fremunt lamentis. Ita II, 487 *plangoribus ædes ululant. fremere* in luctu usurpatur. Æn. VI, 175. *Ergo omnes magno circum clamore fremebant.*—*plangoribus* proprie de percussione pectoris accipio. W.)—669—671 Hæc comparatio, alibi obvia, et h. l. accommodata et bene ornata, primum ap. Homer. occurrit Il. χ, 410. 411, ut jam Macrobio notatum IV Sat. 6.— Ad v. 671, quo incendio civium ædes privatæ ac publicæ deorum correptæ narrantur; Burm.

Audiit exanimis, trepidoque exterrita cursu,
Unguibus ora soror fœdans et pectora pugnis,
Per medios ruit, ac morientem nomine clamat:
Hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
Hoc rogus iste mihi, hoc ignes aræque parabant?
Quid primum deserta querar? comitemne sororem
Sprevisti moriens? Eadem me ad fata vocasses:
Idem ambas ferro dolor, atque eadem hora tulisset.
His etiam struxi manibus, patriosque vocavi
Voce deos, sic te ut posita crudelis abessem?
Extinxsti me teque, soror, populumque, patresque
Sidonios, urbemque tuam. Date vulnera lymphis;
Abluam, et, extremus si quis super halitus errat,
Ore legam. Sic fata gradus evaserat altos,
Semianimemque sinu germanam amplexa fovebat
Cum gemitu, atque atros siccabat veste cruores.
Illa, graves oculos conata attollere, rursus
Deficit; infixum stridit sub pectore vulnus.
Ter sese attollens cubitoque annixa levavit;
Ter revoluta toro est, oculisque errantibus alto
Quæsivit cœlo lucem, ingemuitque reperta.

confert Valer. Fl. II. 178. 179, ex h. l. expressum, apud quem ordo verborum hic est: *vel vidisse, patriæ per culmen ignes agi.*—672 sqq. Egregie affectus veritas servata in Annæ luctu et verbis. Præivisse creditur Briseis Homeri in Patrocli funere Il. τ, 282 sqq. Hæc autem omnia, quæ effatur, ne a tempore et loco aliena sint, dum illa incedit, prolata esse cogita. Unde v. 686 *Sic fata gradus evaserat altos.* —679 *Idem dolor;* vulgare erat: vulnus. —680. 681 *struxi*, rogum, jussu Didonis, sup. 494 sq.—*patriosque vocavi Voce deos*, h. e. ipsa sacrum jussu tuo paravi et rite auspicata sum, sc. sollenni precum carmine decantato. cf. 500—503. *sic ut abessem,* sejungerer a te, avellerer, ac te carerem, *te posita*, mortua, ut II. 644 et sæpe. (Malim jungi *te posita sic.*—Æn. II, 644. Anchises, *sic positus*, loquitur. *W.*) —688 *Illa graves oculos.* Est hoc mirum in modum ad affectum movendum comparatum. Non injucundum fuerit comparare, ut faciunt Intpp., Eurip. Phœniss. 1483 sqq., in pr. 1454 sqq. de Eteocle; et de Pyramo Ovid. Met. IV, 145. 146. Adde de Alcestide Eurip. 203—306.—689 *stridit vulnus*, sanguis ex vulnere erumpens. cf. Ovid. Met. IV, 120. 121.—691. 692 Oculi jam morte natantes et caligine obscurati lucem recipere laborant, sed non colligunt. —*ingemiscit*, ut moribunda, quod inf. XII extr. *vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras:*—et nunc puta oculos rursus claudi.—693 sqq. Nova hæc et insolens videri potest religio, quod Iris mittitur ad expediendam miseræ Didonis animam. Sed Iridi tribuit poëta, quod Mercurio supra tributum vidimus v. 244, quandoquidem a Junone illa mandata fert, et ejus ministerio plerumque Juno utitur, ut inf. V, 606: IX, 2: Il. σ, 166. sqq. Vulgo tamen, ex poëtæ religione, v. 698. 699. Proserpinæ eæ partes fuisse videntur. Secuti sunt Virgilium alii, Statius II Silv. I, 147: Martial. III epigr. 43, 4. Adde Horat. I Carm. 28, 19. 20. Orco (Θάνατον appellat) jam ante idem tribuerat Euripides in loco jam a Macrobio V, 19. notato, Alcest. 74—77 (ex qua fabula plura ad Mortis imaginem illustrandam peti possunt. Vid. v. 261. 438. 844. 1140. 1141.) cf. Hemsterh. ad Lucian. T. I. p. 512. Junonem hac de re sollicitam esse, nil mirum, cum ea Didonis et Pœnorum causam susceperit. Quod *crinis abscinditur*, e re sacra puto ductum; nam victima consecratur deo, pilis in fronte

Tum Juno omnipotens, longum miserata dolorem
Difficilesque obitus, Irim demisit Olympo,
Quæ luctantem animam nexosque resolveret artus.
Nam, quia nec fato, merita nec morte peribat,
Sed misera ante diem, subitoque accensa furore,
Nondum illi flavum Proserpina vertice crinem
Abstulerat, Stygioque caput damnaverat Orco.
Ergo Iris croceis per cœlum roscida pennis,
Mille trahens varios adverso sole colores,
Devolat, et supra caput adstitit: Hunc ego Diti
Sacrum jussa fero, teque isto corpore solvo.
Sic ait, et dextra crinem secat. Omnis et una
Dilapsus calor, atque in ventos vita recessit.

abseissis et in ignem injectis (cf. v. c. inf. VI, 245; est id proprie κατάρχεσθαι): ab hoc momento victima deo dicta et sacra erat. Itaque et is, qui moritur, crine abscisso, diis inferis, tamquam victima, consecratur, Jovique infero sacer est. Ornavit igitur poëta vulgare illud: quia morti haud matura erat, ægre anima a corpore secessit. Res itaque interventu numinis egebat. Imitatione locum expressit Statius Theb. VIII, 9.

693—695 *dolorem*, ἀγωνίαν.—*artus nexos*, corporis cum anima nexum, a palæstra et lucta petitum. Corpus quasi implicat et circumstringit animam, ne elabi illa possit.—696—699 vid. ad v. 693. *merita nec morte*, nullo immani crimine commisso: opp. *subito accensa furore;* uti *non fato* et *ante diem*, ὑπέρμορα Il. β, 155. *Accendi* autem dicimur, non modo ira, sed et dolore, et nunc *furore*, ex indignatione et ira orto.—*caput damnaverat Orco*, h. e. vitam ejus, vel ipsam, morti devoverat. cf. ad v. 693.—700—703 Στῆ δ' ἄρ' ὑπὲρ κεφαλῆς, Il. β, 20 de somno. (adde Odyss. ζ, 21) omnes laudant. Sed talia delectant fortasse, at nihil illustrant. Iris crine rescisso Didonem diis inferis consecrat, quo ipso calor vitalis corpore solvitur.—704. 705 comparant Ge. IV, 223—225. ubi de anima mundi agitur, e qua vita petitur; at h. l. exspirat Dido animam, quæ in aërem abit. Atque ita quiescat in pace infausto amore liberata Dido!

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER QUINTUS.

ARGUMENTUM.

ÆNEAS, relicta Carthagine, in Italiam navigans, vi tempestatis in Siciliam defertur, ubi ab Aceste benigne exceptus, Manibus Anchisæ patris, quem superiori anno eodem die apud Drepanum sepeliverat, anniversarium sacrum facit, ludosque apud tumulum ejus instituit, suaque victoribus præmia decernit 1—103. Navali certamine vincit Cloanthus—285. Euryalus Nisi dolo cursu superat—362. Entellus senex Daretem juveniliter se jactantem cestu vincit—484. Sagittandi peritia superat Eurytion: prima tamen præmia, ætatis dignitatisque habita ratione, Acestæ decernuntur, cujus sagitta in aërem emissa subito exarserat—544. Ascanius in honorem Anchisæ avi, cum primæ nobilitatis pueris, equestres ludos pugnæque simulacrum exhibet—603. Interea Trojanæ mulieres hortatu Iridis, longæque navigationis tædio, ignem in classem conjiciunt, quatuorque naves comburunt; ceteræ subita a Jove immissa pluvia incendio sunt ereptæ—699. Nocte sequenti Anchises, Æneæ filio in somnis apparens, Jovis verbis admonet, ut, Nautæ consilium secutus, mulieres imbellesque senes in Sicilia relinquat: ipse cum juventutis robore integræque ætatis flore in Italiam naviget; Sibyllæque in primis antrum adeat: illius enim ductu in campos Elysios esse venturum, ubi et posteritatis suæ seriem omniumque instantium bellorum discat eventum—740. Monitis itaque paternis morem gerens Æneas, oppidum in Sicilia condit, nomine Acestam: et matres et senes bello inutiles ibi colonos relinquit: ipse cum exercitus robore Italiam petit—778; navigantique et Veneris precibus exoratus Neptunus tutum præstat mare—834. Palinurus, in tanta securitate somno succumbens, una cum gubernaculo in mare excutitur; ejusque vicem supplet Æneas.

Interea medium Æneas jam classe tenebat
Certus iter, fluctusque atros aquilone secabat,
Mœnia respiciens, quæ jam infelicis Elissæ
Collucent flammis. Quæ tantum accenderit ignem,
Causa latet; duri magno sed amore dolores
Polluto, notumque, furens quid femina possit,
Triste per augurium Teucrorum pectora ducunt.
Ut pelagus tenuere rates, nec jam amplius ulla
Occurrit tellus, maria undique, et undique cœlum;
Olli cæruleus supra caput astitit imber,
Noctem hiememque ferens; et inhorruit unda tenebris.
Ipse gubernator puppi Palinurus ab alta:
Heu! quianam tanti cinxerunt æthera nimbi?
Quidve, pater Neptune, paras? Sic deinde locutus
Colligere arma jubet, validisque incumbere remis,
Obliquatque sinus in ventum, ac talia fatur:
Magnanime Ænea, non, si mihi Jupiter auctor
Spondeat, hoc sperem Italiam contingere cœlo.
Mutati transversa fremunt et vespere ab atro
Consurgunt venti, atque in nubem cogitur aër.
Nec nos obniti contra, nec tendere tantum
Sufficimus. Superat quoniam Fortuna, sequamur,
Quoque vocat, vertamus iter. Nec litora longe
Fida reor fraterna Erycis, portusque Sicanos,
Si modo rite memor servata remetior astra.
Tum pius Æneas: Equidem sic poscere ventos

1—4. *Interea.* v. sup. IV, 584 sqq. Orto die, naves solverant Trojani; abeuntes prospexit Dido IV, 586; mox mortem sibi intulit in rogo nondum incenso. Incensus rogus non nisi noctu, e more. Noctis fere tempus datum rogo igni consumendo, et postridie mane lecta ossa. Sic in Patrocli funere Il. ψ, 226. Stat. Theb. VI, 236 et al.—*medium* (v. sup. III, 664) *iter* (ut cursum, fugam); vulgarius est, *mare altum*. At *certus*; recte Serv. itineris sui certus, persistens in consilio proficiscendi in Italiam. *Aquilone* simpl. pro vento. conf. sup. IV, 562 et 310. Nam austro tum opus erat.—5—7 *sed duri dolores magno amore polluto*, quod cogitant (quod nobis est, cogitatio), quo erumpere possit vel soleat dolor animi intolerabilis magno amore læso, violataque ab Ænea fide, *notumque*, et quod non ignorant, *furens quid femina possit*, hæc *ducunt* Teucros, *Teucrorum pectora*; *per augurium triste*, h. e. facile adducunt eos ad augurandum ac suspicandum, id quod erat, mali quid evenisse. *per*, ad, ut VI, 743 *per amplum Mittimur Elysium*.—10 *supra caput*, desuper, κατακρῆθεν vel ὕψοθεν, ut ap. Arat. Phænom. 422. 423.—11 *heu quianam* hic et X, 6 ex antiquo sermone pro qua re, τί γάρ. 14 *deinde* cf. ad IV, 561. R.—15, 16 *arma* h. l. vela contrahere jubet. Sic ὅπλα ap. Homer. Odyss. β, 390. 423 etc.—*Obliquat sinus* velorum *in ventum*, nostrorum nautarum *Laviren*, vento adverso non totis velis accepto, sed tantum ex obliquo, ne ille magna vi irruens navem nimium de cursu deflectat. Mox 17 *auctor* ornatus causa adjectum, fautor, quatenus aliquid promittit.—21 *tendere tantum* possumus, quantum adversa tempestas valet. Serv. non sufficimus viribus, ut contra tendamus et cursum teneamus.—24 ad Drepanum. v. sup. III, 707 sqq.: I, 550. 195. *Fida* propter

Jamdudum, et frustra cerno te tendere contra.
Flecte viam velis. An sit mihi gratior ulla,
Quove magis fessas optem demittere naves,
Quam quæ Dardanium tellus mihi servat Acesten,
Et patris Anchisæ gremio complectitur ossa?
Hæc ubi dicta, petunt portus, et vela secundi
Intendunt Zephyri; fertur cita gurgite classis,
Et tandem læti notæ advertuntur arenæ.
  At procul excelso miratus vertice montis
Adventum sociasque rates occurrit Acestes,
Horridus in jaculis et pelle Libystidis ursæ,
Troja Crimiso conceptum flumine mater
Quem genuit. Veterum non immemor ille parentum,
Gratatur reduces, et gaza lætus agresti
Excipit, ac fessos opibus solatur amicis.
Postera quum primo stellas Oriente fugarat
Clara dies, socios in cœtum litore ab omni
Advocat Æneas, tumulique ex aggere fatur:
  Dardanidæ magni, genus alto a sanguine divum,
Annuus exactis completur mensibus orbis,

Acestam v. 30 sq. *litora fraterna Erycis*, qui Erycem condidit; erat is filius Veneris et Butæ. conf. Apollon. IV, 914 sqq. *portusque Sicanos*, proprie. Nam Sicani ab Iberia profecti, cum Siciliam insedissens, reliquis Siciliæ partibus depulsi, occidentale tamen litus tenuere; conf. Thucyd. VI, 2; atque inter hos Sicanos Trojani consedisse memorantur. *remetior* animo *astra observata* ante tempestatem, ideoque cum astris ipsum cursum ac navigationem factam.—28 *Flecte viam*, ut sup. *iter*, h. e. cursum, navem. Proprie flectunt vela ad alium cursum tenendum; h. l. velis mutatis flectitur cursus.—32 *secundi Zephyri* cursu jam versus ortum solstitialem inflexo.

35—41 Acestus Trojanus, qui cum Trojanis olim inter Sicanos considerat. Ferebatur ille Crimisi filius e Trojana muliere, v. Cluver. Sicil. ant. II, 2. *montis*, Erycem designare videtur.—*in jaculis*, modus loquendi antiquior, nec tamen infrequens, et a viris doctis passim declaratus, ut ed apud Græcos: pro vulgari, jacula habens, gestans. Nec jungenda sunt, *horridus in jaculis*. Servius laudat Ennium: *levesque sequuntur in hastis*, h. e. hastati.—(14 ut Ennius *leves in hastis*, Valeriusque Flaccus I, 486 et 641 *horrentem jaculis* junxit, sic h. l. *horridus in jaculis* conjungas. *Horridus* Servius explicat, terribilis. Commendat hanc juncturam Statius Theb. IV, 321 *procul ipse gravi metuendus in hasta Eminet.* Fortasse vers. 179 *fluens in veste* juncturam tuetur. R.) *pelle Libystidis*, Libycæ, *ursæ*; atqui Plinius lib. VIII sub f. ursos in Africa esse negat. Sed insedere multas terras feræ, quæ postea in iis defecêre; et Herodoti aliorumque auctoritate constat, saltem creditum hoc a veteribus fuisse, ursos in Libya gigni. 39 *Veterum parentum*, quandoquidem a Trojanis originem ducebat.—*gaza agresti*, epica gravitate pro penu rusticano, explicatur per *opes*; ornant *læta* et *fessos*.—44 *tumuli ex aggere* (ornate pro: ex tumulo) socios alloquitur; more militari, ut toties ap. Liv. et Tac. de suggestu et aggere in castris allocutio facta legitur.

45 sq. Inferias annuas parenti Anchisæ faciendas die anniversario indicit Æneas. Etsi et hæ inferiæ et ludi funebres ad Homeri in primis, tum et aliorum veterum poëtarum exemplum a Virgilio instituuntur, tamen ejus ingenium in eo agnoscas moneo, quod iis rebus ad pietatem maxime Æneæ sui declarandum usus est.—45 *alto a sanguine divum*, propter Dardanum Jovis f. v. III, 167. Solet autem ejus, qui gentis auctor ac regni vel urbis conditor fuit,

Ex quo reliquias divinique ossa parentis
Condidimus terra, mæstasque sacravimus aras.
Jamque dies, ni fallor, adest, quem semper acerbum,
Semper honoratum, sic di voluistis, habebo.
Hunc ego, Gætulis agerem si Syrtibus exsul,
Argolicove mari deprensus, et urbe Mycenæ,
Annua vota tamen sollemnesque ordine pompas
Exsequerer, strueremque suis altaria donis.
Nunc ultro ad cineres ipsius et ossa parentis,
Haud equidem sine mense, reor, sine numine divum
Adsumus, et portus delati intramus amicos.
Ergo agite, et lætum cuncti celebremus honorem;
Poscamus ventos; atque hæc me sacra quotannis
Urbe velit posita templis sibi ferre dicatis.
Bina boum vobis Troja generatus Acestes
Dat numero capita in naves; adhibete Penates
Et patrios epulis et quos colit hospes Acestes.
Præterea, si nona diem mortalibus almum
Aurora extulerit radiisque retexerit orbem,

nobilitas toti genti ac populo tribui. Sic Romani *Martis genus*, *Romulidæ* etc.—48 *aras*, funus sacrificio funebri designatur, quod ad rogum et cinerem urna condendum Manibus fiebat. conf. v. 86. Mox *ni fallor* male ad anni confusionem, quæ erat apud majores, refert Servius. Heroicis temporibus non nisi ad solis siderumque conversiones, quales cujusque oculis occurrebant, computabantur anni et dies. Atqui in his non semper summa subtilitas, nisi ex arte, est.—51—53 *Gætulæ Syrtes* latius dictæ, ex more poëtarum. Nam Gætuli versus occidentem Africæ et in meridiem habitarunt.—*deprensus*, v. Ge. IV, 421 cum dilectu, si versarer inter hostes, in hostili solo.—*pompas*, inferiæ et parentalia apparatu sacrificii solemni designantur.—54 exquisite *altaria struimus*, extruimus, *donis*. Vulgo *dona*, h. e. sacræ res, quæ offeruntur, *exstruuntur in ara*.—*suis* h. e. debitis. cf. Ecl. III, 62.—55 sq. Quanto magis nunc, cum etc. *sine mente*, *sine numine divum*, sine consilio ac voluntate deorum.—58 *honorem*, inferias in honorem Anchisæ faciendas, *lætum*, alacriter, lubenti ac parato animo celebrandas. Factis inferiis deos *poscamus ventos* secundos; *atque*, ubi in terram monstratum pervenerimus, quotannis ipsi has inferias instauremus; hoc minus vulgariter extulit; *urbe posita velit ille* (Anchises) *me ferre sibi* (lubens ac propitius accipiat) *hæc sacra quotannis templis dicatis*. Verba, *Poscamus ventos*, v. 59 sic satis commode exposuisse videmur; habent tamen *venti* aliquid a loco alienum: nam Anchisæ fiunt inferiæ, non sacra diis secundæ navigationis expetendæ causa. Nec res satis expeditur, *si poscere ventos* intelligas de repetenda navigatione, ut, quemadmodum *venti vocantur* velis, sic et *poscantur*, velis expansis, ut III, 253. Infra v. 639. 640. *aras Neptuno* factas tamen memorari video; igitur cum his inferiis vota ipsi Neptuno facta esse videntur; quod oblitus erat poëta ab initio monere.

61 *βοῶν τ' ἴφθιμα κάρηνα* Iliad. ψ, 260 binos boves in naves singulas. cf. I, 194.—62. 63 Non *lectisternium* Anchisæ factum; sed *ferales epulas* celebrandas indicit; quod religionis genus erat, uti alias post sacra diis facta, ita nunc inferiis peractis; cf. inf. 102. 103; in iis libatio fit diis Penatibus et Trojanorum et Siculorum, communi epularum more. Od. IV, 5, 31. *Hinc ad vina redit lætus, et alteris. Te mensis* adhibet deum.—64 *si* pro cum, ut et alibi. v. Horat. I. Ep. 7, 10 et quos laudat Burm. h. l. *nona*, ex more. Notum *novendiale sacrum*, (τὰ ἔνατα. R.) nono a sepultura die, luctu per novem dies continuato. v. inf. 762. Alias ipsæ cærimoniæ sunt novendiales, ut in expiatione prodigiorum.—65 sqq. *Prima*, primo loco. *ponam*, θήσω ἄεθλον, ἀγῶνα, instituam cer-

Prima citæ Teucris ponam certamina classis;
Quique pedum cursu valet, et qui, viribus audax,
Aut jaculo incedit melior levibusque sagittis,
Seu crudo fidit pugnam committere cestu,
Cuncti adsint, meritæque exspectent præmia palmæ.
Ore favete omnes, et tempora cingite ramis.
  Sic fatus, velat materna tempora myrto.
Hoc Helymus facit, hoc ævi maturus Acestes,
Hoc puer Ascanius, sequitur quos cetera pubes.
Ille e concilio multis cum millibus ibat
Ad tumulum, magna medius comitante caterva.
Hic duo rite mero libans carchesia Baccho
Fundit humi, duo lacte novo, duo sanguine sacro,
Purpureosque jacit flores, ac talia fatur:
Salve, sancte parens, iterum; salvete recepti
Nequidquam cineres, animæque umbræque paternæ.
Non licuit fines Italos fataliaque arva,
Nec tecum Ausonium, quicumque est, quærere Thybrim.
Dixerat hæc; adytis quum lubricus anguis ab imis
Septem ingens gyros, septena volumina traxit,

tamen navale, cf. II Ge. 530; tum *qui pedum cursu valet*, h. e. porro certamina cursus, sagittandi ac cestus. Nam hæc infra exhibita videbis. Jam poëticam orationem adverte.—*incedit* pro est positum; ne offendat, junges: *qui viribus audax incedit, aut—aut jaculo* et *sagittis*, h. l. de eadem re, ut infra apparebit. *crudo cestu*, e corio bubulo crudo. v. inf. 404—*palmæ*, Serv. virtutis; malim victoriæ—*favete*, εὐφημεῖτε.—*ramis* ap. poëtam pro corollis frondeis.

72 *velat* voc. sacrum de corollis, infulis ac vittis, cf. XI, 101: VII, 154: 276. 277. *materna myrtus* supra Ge. I, 28 respectu Cæsaris Augusti dicta erat, nunc Æneæ. *Cytheriaca myrtus* est ap. Ovid. Fast. IV, 15.—73 *Helymum* bene h. l. memorat; nam is cum Ægesto vel Acesta, Troja capta, Siciliam petiisse ferebatur. *ævi maturus* exquisite pro *maturus ævo*, vel ævo et ætate matura.—77 Inferiarum ritus. cf. Il. ψ, 170 sqq.: 219 sqq. et sup. III, 66, 67.—*mero Baccho*, ex more sacrorum, mero vino libatio fit; aquam miscere nefas. *sanguine sacro*, victimarum. *flores* inf. VI, 885 *purpureos* seu pro pulchris et nitentibus, seu a certo genere florum rubentium epitheton petitum.—80 sqq. conf. Iliad. ψ, 179 sqq. *animæque umbræque* pro anima et umbra; ne dubita. Sed an hanc receperat Æneas? Atqui anima et Manes in inferis, v. inf. 98. 99. Ne autem *recepti* ad *animæ* referatur, junge et distingue: *salvete recepti nequidquam cineres: salvete animæque umbræque paternæ. Nequidquam recepti* dicuntur, quatenus pater erat nequidquam receptus, ut III, 710. *Hic me, pater optime, fessum Deseris heu tantis nequidquam erepte periclis.*—84 sqq. Comparant portentum simile ap. Homer Iliad. β, 308 sqq. dracones in Aulide Græcis objecti, quod annorum numerum obsidendæ Trojæ portendebat. Alio modo, et præclare ad h. l. accommodatum est portentum serpentis e tumulo Anchisæ inter inferias factas prodeuntis. Genios enim sive locorum sive hominum, tota antiquitas, in primis Etrusci et Romani, per serpentes exhibuerunt; non una, puto, de causa. Plurium enim rerum symbolum ac nota habitus est serpens, v. c. ut τὸ ἐγχώριον, solum patrium, vitam, immortalitatem etc., innueret. Itaque et h. l. ille mos ad Genium seu loci seu Anchisæ refertur v. 95. Perperam Serv. Cerda et alii de serpente h. l. agunt, permoti iis, quæ v. c. ap. Ovid. XV. Met. 389 sq. leguntur, e medullis cadaverum angues nasci.—*adytis;* splendide ornat patris tumulum, tamquam locum sacrum ac templum, etiam (inf. v

Amplexus placide tumulum, lapsusque per aras,
Cæruleæ cui terga notæ, maculosus et auro
Squamam incendebat fulgor: ceu nubibus arcus
Mille jacit varios, adverso sole, colores.
Obstupuit visu Æneas; ille agmine longo
Tandem inter pateras et levia pocula serpens
Libavitque dapes, rursusque innoxius imo
Successit tumulo, et depasta altaria liquit.
Hoc magis inceptos genitori instaurat honores,
Incertus, Geniumne loci famulumne parentes
Esse putet: cædit binas de more bidentes,
Totque sues, totidemque nigrantes terga juvencos;
Vinaque fundebat pateris, animamque vocabat
Anchisæ magni Manisque Acheronte remissos.
Nec non et socii, quæ cuique est copia, læti
Dona ferunt, onerant aras, mactantque juvencos:
Ordine ahena locant alii, fusique per herbam
Subjiciunt veribus prunas, et viscera torrent.
  Exspectata dies aderat, nonamque serena
Auroram Phaëthontis equi jam luce vehebant;

760—761) fani religione consecratum.—*septem gyros*, Servius:—*Æneæ omen sui erroris ostenditur septem gyris; nam septimus ei annus est finis erroris; et est optimum figmentum. Annus enim secundum Ægyptios indicabatur ante inventas literas picto dracone, caudam suam mordente, quæ in se recurrit.* 86 *lapsus per aras.* Nihil de aris dixerat: sed eam inferiis faciendis exstrui sollenne erat, v. sup. III. 62 sq.—87. 88 *cui terga notæ cæruleæ* (pingebant, adsume ex sequ. *incendebat*) *et squamam incendebat fulgor maculosus auro*, h. e. maculæ erant aureæ fulgentes (*with burnish'd neck of verdant Gold*, ut Miltonus lib. IX, 501). Has etiam sic designes: *fulgor macularum aurearum vel fulgor macularum auri et auro;* hinc exquisitius poëta: *maculosus auro fulgor.* Habuit ante oculos illud: δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινός. l. c. Iliad. β, 308.—*incendebat squamum* fulgor, ornate pro: inerat squamis.—Silius, qui totum locum imitatus est, lib. II, 585 *Excitus sede, (horrendum) prorumpit ab ima Cæruleus maculis auro squalentibus anguis.* 89 *jacit colores* dictum, ut, jacere radios, lucem, ἱέναι, βάλλειν, mittere, emittere. 90—93 Serpens degustat inferias, τὰς χοάς. *agmine* de spiris ac voluminibus longoque eorum tractu. sup. II, 212, de binis serpentibus: *illi agmine certo Laocoonta petunt;* quæ eodem modo accipere possis. *levia pocula*, puta ex ære esse.—*altaria* pro dapibus in iis appositis dixit.—94—99 *instaurat* h. l. simpl. peragit; ex noto usu verbi sacrorum, cf. IV, 63. *famulus parentis*, quod parum expediunt intpp.; puto dictum pro Genio Anchisæ, θεράποντα. Nam Genii ministerium præstant, quatenus genitos suscipiunt: tuentur, iis adsunt perpetui comites ac custodes. Ab Etruscis in primis religionem illam acceperunt Romani. Alio modo in locis a Burmanno ad Valer. Fl. IV, 520 excitatis dicuntur *famuli* ac *famulæ deorum* dii seu deæ minores vel aliæ. naturæ: quarum ministerio dii utuntur.—*cædit*, cf. Il. ψ, 166 sqq. *binas* more sacro, ut paullo ante vs. 77. 78—*fundebat* Homer. l. c. v. 220—*vocabat*, v. sup. III, 68, —*Manes*, qui ex locis inferis adesse inferiis credebantur.—100—103 *quæ cuique est copia.* Vulgare: pro suis quisque copiis. Serv. *pro sua quisque facultate.* Alii parant epulas festas, quas diversas esse ab inferiis putare necesse est; nam ex inferiis nihil gustatum meminimus.—*onerant*, ut Ge. IV, 378—*juvencos* sc. ex v. 61. 62—*ahena*, cf. sup. I. 212, 213.

  [illegible] Nono die ludi funebres et certamina

Famaque finitimos et clari nomen Acestæ
Excierat. Læto complerant litora cœtu,
Visuri Æneadas, pars et certare parati;
Munera principio ante oculos circoque locantur
In medio, sacri tripodes, viridesque coronæ,
Et palmæ, pretium victoribus, armaque, et ostro
Perfusæ vestes, argenti aurique talenta;
Et tuba commissos medio canit aggere ludos.
Prima pares ineunt gravibus certamina remis
Quatuor ex omni delectæ classe carinæ:
Velocem Mnestheus agit acri remige Pristin,
Mox Italus Mnestheus, genus a quo nomine Memmî;
Ingentemque Gyas ingenti mole Chimæram,
Urbis opus, triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi;
Sergestusque, domus tenet a quo Sergia nomen,
Centauro invehitur magna; Scyllaque Cloanthus
Cærulea, genus unde tibi, Romane Cluenti.
  Est procul in pelago saxum spumantia contra
Litora, quod tumidis submersum tunditur olim
Fluctibus, hiberni condunt ubi sidera Cori;
Tranquillo silet, immotaque attollitur unda.
Campus, et apricis statio gratissima mergis.

instituuntur. *Phaëthon* h. l. ipse sol, ut ap. Hom. sæpe Ἠέλιος φαέθων.—107 pars visuri Trojanos pugnantes, pars parati et ipsi ad certandum.—109 sqq. Ex Il. ψ, 259 sqq., sed ornatiora. *circum* dixit nove pro concessu, corona. Est Græcorum ἀλὼν, et de loco et de spectantium turba dici solitus. *munera*, τὰ ἆθλα. Mox *pretium victoribus* pro vulgari: victorum præmium; *sacri tripodes*, quorum usus esse solet in sacris. *ostro perfusæ vestes*, purpura tinctæ, πορφυρόβαφοι. *argenti aurique talenta*, ex eodem loco, sed definite, v. 269 δύω χρυσοῖο τάλαντα, scilicet et h. l. auri unum et argenti alterum talentum, cf. 248. —113 *Et tuba canit* ludorum commissionem, signum committendorum ludorum dat. *Romano more*; et recte. Nam heroicis temporibus tubam nondum inventam, nec Homero frequentatam esse, satis constat. 114 sqq. Cum Homerus in certamine curuli describendo et ornando paullo disertior fuisset, Il. ψ, 272 sqq.—114 *pares*, puta, magnitudine et bonitate. *gravibus remis*, fortibus, ut Serv. —117 Dicas, quomodo ex *Mnestheus Memmii* nomen confici potuit? Scilicet est μνῆστις latine versum. Jungas autem: *Mnestheus* mox *Italus* sc. futurus. Mox *Sergius* et *Sergesto* non minus dura est etymologia. *Cluentii* ex Cloanthus, Cloanthii. Apud Pompon. Sab. etiam hoc legitur: *Probus vult hunc locum sumtum a primo bello Punico* (Nævii). Nomina *Gyæ* et Cloanthi jam vidimus sup. I, 612—118—120 Chimæra, *urbis opus* Servius: *ita magna, ut urbem putares*. Diversa igitur ratione dictum ac illud: *Pyramides regum opus*, h. a regibus exstructum; ad quam rationem foret opus impensis seu studiis totius urbis confectum.—v. 119 et 120 classici sunt in *triremis* declaranda forma et *triplici ordine remorum remigumque* per gradus in obliquum asserendo. Adde Lucan. III, 531. Silium XIV, 424 sq. et Phot. Cod. CCXXIV, c. 14 v. *Antichita d Ercol. To. V. append.*—*versus*, ut στίχος, per *ordinem* explicatur.

121—128 Scopulus hiberno tempore (quod exquisite per cœlum nubibus obductum designat; *hiberni condunt ubi sidera Cori*) fluctibus sævientibus latet, undis

Hic viridem Æneas frondenti ex ilice metam
Constituit signum nautis pater, unde reverti
Scirent, et longos ubi circumflectere cursus:
Tum loca sorte legunt: ipsique in puppibus auro
Ductores longe effulgent ostroque decori;
Cetera populea velatur fronde juventus,
Nudatosque humeros oleo perfusa nitescit:
Considunt transtris, intentaque brachia remis:
Intenti exspectant signum, exsultantiaque haurit
Corda pavor pulsans, laudumque arrecta cupido.
Inde, ubi clara dedit sonitum tuba, finibus omnes,
Haud mora, prosiluere suis: ferit æthera clamor
Nauticus; adductis spumant freta versa lacertis:
Infindunt pariter sulcos, totumque dehiscit
Convulsum remis rostrisque tridentibus æquor,
Non tam præcipites bijugo certamine campum
Corripuere ruuntque effusi carcere currus;
Nec sic immissis aurigæ undantia lora
Concussere jugis, pronique in verbera pendent.
Tum plausu fremituque virum studiisque faventum
Consonat omne nemus, vocemque inclusa volutant
Litora; pulsati colles clamore resultant.
Effugit ante alios, primisque elabitur undis.
Turbam inter fremitumque Gyas; quem deinde Cloanthus
Consequitur, melior remis; sed pondere pinus
Tarda tenet. Post hos æquo discrimine Pristis

submersus; cum mare est placidum, tunc ipse *attollitur*, et planities soli (*campus* R.) in æquore eminet. Simili modo curriculi metam descripserat Homerus Il. ψ, 326 sqq. add.—*olim*, interdum (ut et alibi occurrit), vel alio tempore, alio vero tempore *Tranquillo silet*, h. e. nullo fluctuum allisu resonat. Facta autem navium decursio putanda in sinu Longuri sub Erycem. v. Cluver. Sicil. p. 246 sq.—132—138 *sorte*, etsi in eadem linea.—*populea fronde*. Servius: "quia ludi funebres sunt, et hæc arbor ab Hercule ab inferis allata est, cum canem Cerberium extraheret."—136 *intenta brachia* sunt *remis*, h. e. ipsi intenderunt, intenta habent, quasi in statione manentes, ut signo dato statim incumbant remis.—136. 138 v. sup. Ge. III, 105. 106. Ornatius extulit Homericum: πάτασσε δὲ θυμὸς ἑκάστου Νίκης ἱεμένων.—139 *finibus*, quæ v. 132 *loca* sortiti erant. 141 *adductis lacertis*, simul cum adductis remis.—143 *tridentibus rostris*, trifidis cf. Val. Fl. I, 688 *ære tridenti* R.—144—147 Sumta, ut jam Macrobio V, 11 notatum, comparatio ab Homero Odyss. v. 81 sqq. Sed. cf. Ge. III, 103 sqq. Omnia hic ornate. *bijugo certamine* pro bigarum. *campum Corripuere*, corripiunt; ut carpere, corripere viam, spatium.—*immissis jugis*, h. e. equis jugalibus admissis, dum freni laxantur.—*undantia lora*, exquisite pro effusis frenis.—*proni in verbera pendent*, quod egregiam rei imaginem habet, ipsi Virgilio deberi videtur, etsi res expressa Il. ψ, 362—364. Contra de equis præclare Homerus; Πάντες ἅμ' ὁρμηθέντες, ὑπὸ πληγῇσιν ἱμάσθλης, 'Υψόσ' ἀειρόμενοι ῥίμφα πρήσσουσι κέλευθον.—149. 150. *Consonat* exquisitius quam *resonat*.—*inclusa* collibus his nemorosis.—*colles resultant clamore* doctius quam, ut vulgo, si clamor resilit a collibus.—151—158 *elabitur* egregie pro: præcurrit celeriter, ut Serv., primo ante ceteros loco.

Centaurusque locum tendunt superare priorem.
Et nunc Pristis habet, nunc victam præterit ingens
Centaurus; nunc una ambæ junctisque feruntur
Frontibus, et longa sulcant vada salsa carina.
Jamque propinquabant scopulo, metamque tenebant:
Cum princeps medioque Gyas in gurgite victor
Rectorem navis compellat voce Menœten:
Quo tantum mihi dexter abis? huc dirige gressum,
Litus ama, et lævas stringat, sine, palmula cautes;
Altum alii teneant! Dixit. Sed cæca Menœtes,
Saxa timens, proram pelagi detorquet ad undas.
Quo diversus abis? iterum: pete saxa, Menœtes,
Cum clamore Gyas revocabat, et ecce Cloanthum
Respicit instantem tergo, et propiora tenentem.
Ille inter navemque Gyæ scopulosque sonantes
Radit iter lævum interior, subitoque priorem
Præterit, et metis tenet æquora tuta relictis.
Tum vero exarsit juveni dolor ossibus ingens;
Nec lacrimis caruere genæ: segnemque Menœten,
Oblitus decorisque sui sociumque salutis,
In mare præcipitem puppi deturbat ab alta;
Ipse gubernaclo rector subit, ipse magister;
Hortaturque viros, clavumque ad litora torquet.
At gravis, ut fundo vix tandem redditus imo est
Jam senior, madidaque fluens in veste, Menœtes,
Summa petit scopuli, siccaque in rupe resedit.

—154 *tenet*, moratur cursum, vel Cloanthum; pro tarda *est æquo discrimine*, pari momento, ut linea eadem incederent, qua discernebantur a ceteris navibus. *locum superare priorem*, assequi, tenere, altero superato, locum primum sc. inter se, post Gyam et Cloanthum.—159 *metam*, non ubi finirent cursum, sed circumflecterent: sup. 130. 131.—166—171 *Princeps Gyas et victor*, h. l. qui omnes anteverterat cursu.—*dexter*. Cogita metam fuisse ita circumflectendam, ut eam a sinistra haberent. —163 tene cursum propius ad scopulum, quem *littus* appellat, nec verere, ne remi a sinistra parte eum attingant. *littus ama*, serva. Amare est, cupide tenere, amplecti, servare; ut in illo Horatii: *amatque janua limen.*—*palmula*, ταρσὸς κώπης. pars remi inferior, qua mare verritur.—*pelagi* sc. dextrorsum in altum evectus ideoque *diversus*, in diversam partem, cum deberet lævam versus scopulum tenere.—170 *radit iter* (radit mare remis, ut 217 ubi vid. not. et alibi) *lævum*, a læva parte, *interior*, versus scopulum, ita ut Chimæra, qua Gyas vehebatur, esset exterior, versus patentiora loca maris. Petita omnia a circo et cursu circensi. *priorem* Gyam, qui modo prior fuerat, et *metis relictis*, meta superata, quam circumvectus erat, *tenet æquora*, mare liberum, quo jam cursum a meta versus litus repetere posset. In tota hac increpatione ante oculos Menelai objurgatio ap. Hom. l. c. Il. ψ, 420 sqq. quem totum locum cum navali hoc certamine comparent literarum studiosi.—172—182 cf. Il. ψ.385 sqq. *decoris sui*. Serv. *inhonestum enim est irasci, duci præsertim; et salutis sociorum*, sc. erepto gubernatore navis. *ad litora*, ad scopulum, qui pro meta erat.—*gravis*, gravatus ideoque tardus ad natandum, partim senio, partim aqua,

Illum et labentem Teucri et risere natantem;
Et salsos rident revomentem pectore fluctus.
Hic læta extremis spes est accensa duobus,
Sergesto Mnestheique, Gyam superare morantem.
Sergestus capit ante locum, scopuloque propinquat;
Nec tota tamen ille prior præeunte carina;
Parte prior; partim rostro premit æmula Pristis.
At media socios incedens nave per ipsos
Hortatur Mnestheus: nunc, nunc insurgite remis,
Hectorei socii, Trojæ quos sorte suprema
Delegi comites; nunc illas promite vires,
Nunc animos, quibus in Gætulis syrtibus usi,
Ionioque mari, Maleæque sequacibus undis.
Non jam prima peto Mnestheus, neque vincere certo;
Quamquam o! sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti;
Extremos pudeat rediisse: hoc vincite, cives,
Et prohibete nefas. Illi certamine summo
Procumbunt: vastis tremit ictibus ærea puppis,
Subtrahiturque solum; tum creber anhelitus artus
Aridaque ora quatit; sudor fluit undique rivis.
Attulit ipse viris optatum casus honorem.
Namque, furens animi, dum proram ad saxa suburguet
Interior, spatioque subit Sergestus iniquo,
Infelix saxis in procurrentibus hæsit.
Concussæ cautes: et acuto in murice remi

quam vestis imbiberat. difficulter emergit, *vix tandem redditus est.*—182 *salsos revomentem fluctus* verbis Homericus Odyss. ε, 322. 323. Sed versus hic 182 ignavus, vix dignus poëta.—183—187 *extremis duobus*, v. sup. 154 sqq. Sergestus Centauro. nave magna, Mnestheus veloci Pristi invectus.—188—197 Factam orationem pulcherrimam ad Homeri imitationem, ubi Antilochus equos suos increpat, Iliad. ψ, 402 sqq., omnes observarunt interpp.—*insurgite remis* ut III, 560. conf. Apollon. II. 588 sq.—*socii* navales, qui iidem heroicis temporibus remiges sunt et milites, *Hectorei* simpl. Trojani—*sorte suprema Trojæ*, excidio; haud dubie.—191 *nunc illas:* similis adhortatio Patrocli ad Ajaces facta Il. π, 556 sq.—*syrtibus*, v. sup. I, 111. Gætulis sup. V, 52 *Ionio in mari*, cum ex Creta solvissent sup. III, 192 sqq.: 211 sq. tum etiam *Maleæ* in extrema Laconica promontorium, etsi paullo latiore flexu, circum vecti sunt. *sequacibus undis*, dum fluctus fluctum urget, quoniam in hac plaga paullo tumidius mare est: Κύματά τε τροφόεντα, πελώρια, ἶσα ὄρεσσι, ut Od. γ, 290. Alioqui, aliis in locis, esset ista bona rei imago, si fluctus carina et remis impui, sulco facto, iterum concitati coeunt, et in puppim irruunt. *Quamquam o*, utinam vincerem!—*rediisse*, ornate pro esse, et *nefas*, magna cum vi, pro opprobrio, ut et Serv. notavit.—198—200 conf. Il. ψ, 117 sq. *Procumbunt*, quod alias, incumbunt. *solum* h. l. mare. *Subtrahitur* sulco facto. vide v. 142. 143—199. 200 verba ex Il. π, 109. 110 sed ornatius. *ora* int. fauces.—201—209 multum ἐναργείας in h. l. *honorem*, victoriam, ut anteverterent centaurum. *interior*, v. ad v. 187, spatio *iniquo*, angusto. conf. Stat. Theb. VI. 440 sq. *murex*, Servius: *saxi acumen eminens per tranquillitatem* (hoc ex v. 127) *illisa pependit* pro vulgari: illisa est; sed suavius, quod suspensa et sublimis nutavit, libravit sese. conf. inf. X, 303, 304.

Obnixi crepuere, illisaque prora pependit.
Consurgunt nautæ, et magno clamore morantur:
Ferratasque trudes et acuta cuspide contos.
Expediunt, fractosque legunt in gurgite remos.
At lætus Mnestheus, successuque acrior ipso,
Agmine remorum celeri, ventisque vocatis,
Prona petit maria, et pelago decurrit aperto.
Qualis spelunca subito commota columba,
Cui domus et dulces latebroso in pumice nidi,
Fertur in arva volans; plausumque exterrita pennis
Dat tecto ingentum, mox aëre lapsa quieto
Radit iter liquidum, celeres neque commovet alas:
Sic Mnestheus, sic ipsa fuga secat ultima Pristis
Æquora, sic illam fert impetus ipse volantem.
Et primum in scopulo luctantem deserit alto
Sergestum brevibusque vadis, frustraque vocantem
Auxilia, et fractis discentem currere remis.
Inde Gyan ipsamque ingenti mole Chimæram
Consequitur; cedit, quoniam spoliata magistro est.
Solus jamque ipso superest in fine Cloanthus,
Quem petit, et summis annixus viribus urguet.
Tum vero ingeminat clamor, cunctique sequentem
Instigant studiis, resonatque fragoribus æther.
Hi proprium decus et partum indignantur honorem,
Ni teneant; vitamque volunt pro laude pacisci.
Hos successus alit; possunt, quia posse videntur.

Sumsit ab Virgilio hæc eadem Silius XVII, 251 sqq.—207—212 *morantur*, hærent: quippe dum navem retro agunt; *trudes*, sudes, perticas.—211 *agmine remorum*, ornate, totis remis.—211 *ventis vocatis*, expansis velis; v. sup. III, 253. *prona maria*, in quibus cursus pronus ac celer sine impedimento fit: idem *apertus pelagus*—213—217 κοίλην πέτρην Χηραμον, Il. φ, 494. 495 expressisse putatur; At quanto ornatius! *domus et dulces nidi*—et *tectum.*—*exterrita tecto dat pennis plausum ingentem*, cum inde volatu abire parat. Bene Pompon. Sab.: "cum incipit volare columba, dat ingentem strepitum; inde ita quieta volat, ut non videatur movere alas." *iter liquidum*, quippe per aërem, *radit*, ψαύειν et ψαίρειν, v. c. ap. Æschyl. Prom. v. 394, cf. Valken. ad Eurip. Phœn. p. 471. Sic *verrere* æquor.—218—228 *ultima æquora* circa metam. *brevibus vadis*, propius ad scopulum, ut I, 111. 112 *brevis et syrtes*. Mox *discentem* est experientem, conantem.—224 *cedit*, h. e. præteriri se sinit, Gyæ Chimæra.—*in fine*, totius cursus int. sub reditum ad litus. conf. inf. v. 327, 328.—Tum 227 *sequentem* Mnestheum, qui insequitur Cloanthum, urget et instat.—228 *studiis* h. l. proprie, ut in concessu ludorum circensium de favore sectantium. cf. Il. ψ, v. 448 sqq. et 767. 768: Silius XVI, 319—332. *fragoribus* h. l. pro clamore et plausu.—229—231 *proprium decus* h. l., ut alias, pro parta jam et parata victoria. *indignantur ni teneant*, doctior forma pro: se non tenere. subi eripi. Sic εἰ, εἰ μή. *pacisci* exquisite pro: reddere, impendere; ex vulgariore formula; redimere famam sempiternam morte. Sic *emere* inf. IX, 206. Imitatus Stat. I. Theb. 319. *hoc arvum cupiat pro luce pacisci.*—231 *possunt quia posse videntur*: ad fiduciam certantium referre malim: efficiunt id, quod facere student, seu

Et fors æquatis cepissent præmia rostris:
Ni palmas ponto tendens utrasque, Cloanthus
Fudissetque preces, divosque in vota vocasset:
Dii, quibus imperium est pelagi, quorum æquora curro,
Vobis lætus ego hoc candentem in litore taurum
Constituam ante aras, voti reus, extaque salsos
Porriciam in fluctus, et vina liquentia fundam.
Dixit, eumque imis sub fluctibus audiit omnis
Nereidum Phorcique chorus; Panopeaque virgo
Et pater ipse manu magna Portunus euntem
Impulit. Illa noto citius volucrique sagitta
Ad terram fugit, et portu se condidit alto.
Tum satus Anchisa, cunctis ex more vocatis,
Victorem magna præconis voce Cloanthum
Declarat, viridique advelat tempora lauro;
Muneraque in naves ternos optare juvencos,
Vinaque, et argenti magnum dat ferre talentum.
Ipsis præcipuos ductoribus addit honores:

in eo sunt, ut id efficiant, quoniam sibi videntur id efficere posse.—232—243 Lineas ap. Hom. ductas vide l. c. Iliad. φ, 769 sq., ubi Ulysses in cursus certamine similiter vota facit. *palmas utrasque* antique, inquit Serv., quem vide, pro, palmam utramque.—*divos in vota vocare* vi sane et sensu idem esse debet ac *deos votis vocare*, h. e. invocare: quod aliquoties apud Virgilium et ejus imitatione apud Silium et Senecam Tragicum occurrit, sed dictum exquisite, ut in *partem prædamque vocare* III, 222 et ap. Ovid. Fast. V, 527 *juratus vobis in verba vocatis.* Nam *votis* est idem ac vocare ad vota, ad ea, quæ voven tr.—237 *voti reus*, uta Ecl. V, 80 *damnari votis*, quoniam *vota deberi, solvi*, dicuntur. *porricere* (porro jacere, projicere. R.), voc. sacrorum proprium. v. Macrob. Sat. III, 2.—*liquentia* ornat, ut sæpe *liquidum* in *aqua, humor, fons.*—240 *Phorcum* (Φὸρκος et Φόρκυς) Ponti et Terræ f. (v. Hesiod. Theog. 237: Apollod. I, 2, 6.) Nerei fratrem, posuisse videtur poëta, cum omnino deus marinus esset nominandus, cui subesset deorum marinorum ac Tritouum chorus et agmen. conf. inf. 823. 824. *Numen aquis secundum* Phorcynem vocat Lucan. IX, 646.—*Panopen* vel *Panopeam* (cf. I. Georg. 437), unam ex Nereidibus (Hesiod. Theog. 250), sigillatim posuit, forsan tamquam ex præcipuis unam, ut sup. I, 144 *Cymothoën.*—*Portunum* bene memorat, tamquam poëta Romanus, qui Græcis est Palæmon, olim Melicerta. Vidimus jam *Inoum Melicertam* Ge. I, 437. v. Hygin. f. 2: Ovid. Fast. VI, 547. Cum clave eum fuisse exhibitum legitur ap. Festum in *claudere*, et in glossa Serv. ad Ge. I, 437: dubito tamen, an *clavus* potius in ejus manu fuerit. Cum. h. l. *Portunus pater* dictus sit, Palæmon autem puer deus factus narretur, Neptunum hoc nomine designari putavit Grot. ad Martian. Capellam lib. I. p. 2 et Cerda ad h. l. *Pater* tamen commune deorum nomen, etiam qui juvenili ætate exhiberi solent, ut *Bacchus pater.*—*Impulit* navem: ut sup. lib. I, 144. 145 ubi in tempestate naves Trojanorum levabant Cymothoe et Triton. Est autem Portunus inter deos σωτῆρας nautarum. v. Orph. H. 74, 76 sq. *manu magnu*, significanter in numine: et memorabilis affectio: *illa noto citius.* Tandem *portu se condidit alto*, ornato pro: intravit.

244—248 *ex more.* certe ludorum gymnicorum. *advelat*, ut exquisitior esset oratio pro velat, ἐπικαλύπτει.—*dat optare* ut eligant ac dividant inter naves. conf. sup. I, 425: III, 109. *magnum talentum*, non comparative, quoniam majus et minus talentum fuit; nam hoc et serius et subtilius quam pro poëta; sed per se, quod multas minas intra se continet; ut *magnus annus, mensis* etc.—249—357 *Victor* primo loco

Victori chlamydem auratam, quam plurima circum
Purpura Mæandro duplici Melibœa cucurrit;
Intextusque puer frondosa regius Ida
Veloces jaculo cervos cursuque fatigat
Acer, anhelanti similis, quem præpes ab Ida
Sublimem pedibus rapuit Jovis armiger uncis.
Longævi palmas nequidquam ad sidera tendunt
Custodes; sævitque canum latratus in auras.
At, qui deinde locum tenuit virtute secundum,
Levibus huic hamis consertam auroque trilicem
Loricam, quam Demoleo detraxerat ipse
Victor apud rapidum Simoënta sub Ilio alto,
Donat habere viro, decus et tutamen in armis.
Vix illam famuli Phegeus Sagarisque ferebant
Multiplicem, connixi humeris; indutus at olim
Demoleos cursu palantes Troas agebat.
Tertia dona facit geminos ex ære lebetas;
Cymbiaque argento perfecta, atque aspera signis.
Jamque adeo donati omnes, opibusque superbi,
Puniceis ibant evincti tempora tæniis:
Quum sævo e scopulo multa vix arte revulsus,
Amissis remis, atque ordine debilis uno,
Irrisam sine honore ratem Sergestus agebat.

Cloanthus, at v. 258 altero loco Mnestheus, et v. 266 tertio Gyas.—252 sq. Textura in ipsa veste ex auro, opere Phrygio. Argumentum, in antiquæ artis operibus obvium, non alienum erat ab hac textura, cum Ganymedes ad Æneæ genus spectaret. *armiger Jovis præpes* jungendum, suppleto, si placet, ales; de aquila; (ex nostro hoc adoptavit Valer. Fl. I, 156: II, 416.) aut *quem armiger Jovis rapuit præpes*, h. velociter.—*tendunt palmas*, non mirantes, sed graviter ferentes ac deorum fidem implorantes, ut et res postulat et Hymn. in Vener. 208, ubi copiose de Trois patris luctu agitur. Nec tamen aquilam Homerus meminit, nec ibi, nec Il. υ, 233—235 et ε, 266. 267. *custodes* v. inf. ad 546.—*sævit latratus in auras*, ornate; sic tamen jam antea Varius ap. Macrob. VI Sat. 2. p. 380.

258—265 Altero loco victor Mnestheus. Lorica pro præmio etiam in ludis Achillis occurrit l. c. Iliad. ψ, 360, ut et lebes v. 613, quem respexit noster. *hamis consertam auroque trilicem* v. sup. ad lib. III, 467; est ἁλυσιδωτὸς, triplici hamorum seu catenarum se mutuo mordentium, in morem annulorum, serie. *decus et tutamen*, Homericum l. c. δηΐων ἀνδρῶν ἀλεωρήν. *in armis*, vel inter pugnam, vel ejus armati: αὐτοῦ ἐν ὅπλοις (ὄντος). Sed illud præstat. *donat habere*, δῶκεν ἄγειν l. c. Il. ψ, 612. 613. *multiplicem*, quod multis annulorum nexibus pondus magnum habebat. In verbis: *Vix illam—indutus at olim*, color ductus ex Homero Il. ε, 303. 304. *palantes agebat* est Homericum κλονεῖν ὀρινομένους. Demoleos, Δημόλεως, ipse aliunde notus non est: e Cyclicis petitus esse potuit.

266 Tertio loco Gyas præmium fert. *aspera signis* (etiam inf. IX, 263, et hinc Ovidius, Silius, aliique), anaglypha, ut bene Servius exponit, figuris eminentibus cælata. Eo refer Arat. Phænom. 276 τὰ δέ οἱ (sc. Cygno sideri) πτερὰ τετρήχυνται Ἀστράσιν. ita restituendus locus ex Schol.

268—272 Ornati versus 268. 269. *puniceis tæniis*, atqui v. 110 *virides coronæ?* et infra 494 *viridi Mnestheus evinctus oliva.* At erant frondes punicea tænia religatæ; bene Serv. *significat lemniscatas coronas, quæ sunt de frondibus et discoloribus fasciis;* conf. Theocr. Idyll. II, 121. 122: Plin. XXI, 3. *ordine debilis uno* proprie

Qualis sæpe viæ deprensus in aggere serpens,
Ærea quem obliquum rota transiit, aut gravis ictu
Seminecem liquit saxo lacerumque viator,
Nequidquam longos fugiens dat corpore tortus;
Parte ferox, ardensque oculis, et sibila colla
Arduus attollens; pars vulnere clauda retentat
Nexantem nodis, seque in sua membra plicantem:
Tali remigio navis se tarda movebat;
Vela facit tamen, et velis subit ostia plenis.
Sergestum Æneas promisso munere donat,
Servatam ob navem lætus sociosque reductos.
Illi serva datur, operum haud ignara Minervæ,
Cressa genus, Pholoë, geminique sub ubere nati.
  Hoc pius Æneas misso certamine tendit
Gramineum in campum, quem collibus undique curvis
Cingebant silvæ; mediaque in valle theatri
Circus erat, quo se multis cum millibus heros
Consessu medium tulit, extructoque resedit.
Hic, qui forte velint rapido contendere cursu,
Invitat pretiis animos, et præmia ponit.
Undique conveniunt Teucri mixtique Sicani,
Nisus et Euryalus primi.
Euryalus forma insignis viridique juventa;
Nisus amore pio pueri; quos deinde secutus

esset uno remorum ordine e ternis sup. v. 119. 120, at h. l. *ordo* de latere, paullo latius; ab uno latere omnino remi detersi erant. conf. sup. ad lib. I, 104. 105. Cur Sergestum tali dedecore affecerit poëta, frustra, puto, quæritur; unum saltem ex omnibus extremum esse necesse erat.—273—279 Ornatus locus, in quo poëta profecisse videtur e Lucretio III, 657. 663. Eadem comparatio a Quinto Smyrnæo ornata lib. IX, 374—376. *viæ agger*, proprie editior viæ pars, h. l. simp. pro via. *ictu* et ad *gravis* (ut sic *viator gravis*, infestus *ictu*, qui gravem ictum infert) et ad *seminecem* referri potest; sed prius puto melius. Vulgare erat, *gravi ictu*. mox jung. *saxo lacerum*. Tum *dat tortus*, facit, ut διδόναι pro ποιεῖσθαι, intorquet se flexibus, et *colla arduus attollens*, αὐχέν' ἀνασχών Callimachus in fragm. CCCCXXVIII. egregie a Ruhnkenio restituto.—*pars vulnere clauda*, pars vulnerata, obtrita ac fracta, moratur ac retinet, ne possit procedere, serpentem, *nexantem nodis*, nectentem se in nodos et replicantem se in orbes.—280—285 Quod Sergesto, etsi inferiori, munus dat, et quod servam dat, ab Homero habet l. c. Il. ψ, 536. 537. 538 et 261. 263. Quod autem Pholoën Cretensem nominat, hoc ut poëta facit, a quo nihil facile indefinite ponendum. *ostia* h. l. portus. cf. I, 400. *promisso*, vulgare fuisset *sperato*. *operum haud ignara Minervæ*. sæpe ap. Hom. ἔργα εἰδυῖαι, et ἔργα Ἀθηναίης, de lanificio et textura, ut notum.

286—291 Totum hoc, quod sequitur, cursus certamen ex Homero adumbratum l. c. Iliad. ψ, 740 sqq; sed traducti in illud alii ex reliquis agonibus.—*misso certamine*, proprie certantibus dimissis. cf. inf. 545. ut ἀγῶνα supra dictum est esse et certantes et spectantes et locum et certamen. *silvæ* in collibus—qui iidem *theatrum*—unde infra v. 340 *cavea*. Circus h. l. pro stadio. *se tulit et consessu exstructo resedit.* conf. supr. v. 44. nisi doctius est, *exstructo* absolute dictum accipere; ut sit *exstructum* pro exstructione, loco exstructo, sug-

Regius egregia Priami de stirpe Diores;
Hunc Salius, simul et Patron: quorum alter Acarnan,
Alter ab Arcadio Tegeææ sanguine gentis;
Tum duo Trinacrii juvenes, Helymus Panopesque,
Assueti silvis, comites senioris Acestæ;
Multi præterea, quos fama obscura recondit.
Æneas quibus in mediis sic deinde locutus:
Accipite hæc animis, lætasque advertite mentes,
Nemo ex hoc numero mihi non donatus abibit.
Gnossia bina dabo levato lucida ferro
Spicula, cælatamque argento ferre bipennem.
Omnibus hic erit unus honos. Tres præmia primi
Accipient, flavaque caput nectentur oliva.
Primus equum phaleris insignem victor habeto;
Alter Amazoniam pharetram plenamque sagittis
Threiciis, lato quam circumplectitur auro
Balteus, et tereti subnectit fibula gemma.
Tertius Argolica hac galea contentus abito.
Hæc ubi dicta, locum capiunt, signoque repente
Corripiunt spatia audito; limenque relinquunt,
Effusi nimbo similes, simul ultima signant.
Primus abit, longeque ante omnia corpora Nisus
Emicat, et ventis et fulminis ocior alis.
Proximus huic, longo sed proximus intervallo,
Insequitur Salius; spatio post deinde relicto
Tertius Euryalus;
Euryalumque Helymus sequitur: quo deinde sub ipso
Ecce volat calcemque terit jam calce Diores,

gestu in medio circo. pretia explicantur pro *præmia. animos* ornatius quam: eos; eorum animos, (audaciæ et fortitudinis notione adjecta. R.)—296 In *pueri* argutantur Servius et alii. *amore pio pueri* exponunt; casto, non infami. Mihi simpliciter omnis amor et amicitia pietatem, h. caritatem et fidem, continere videtur; et puer spectat ad tenerem ætatem. *Tegeææ*, Τεγέα, Τεγεαῖος. ut Ge. I, 18 *Adsis, o Tegeæe, favens.*—Mox 300 ο Πανόπης, ut Ἀγχίσης, Ἀκέστης.—302—307 Ex Ennio comparat Macrob. VI, 1 *Multei aliei daventant, paupertas quorum obscurat Nomina.*—303 Vulgare: in quorum medio.—305 ἀγέραστος Homericum. Mox *Gnossia* (sup. III, 115. 104.) *spicula* v. sup. Ecl. X. 59: Callim. in Apoll. 33. Et *bipennem* argenteo manubrio *signis cælatis*, ornamentis exsculptis, ornato. Mox *unus* hic idem, et communis inter omnes, honos, seu præmium.

310—314 *Amazonia* et *Threiciæ*, epitheta ornantia, a præstantissimo genere, ut mos poëtis. Sed *Argolica galea*, peculiare genus. cf. sup. II, 389 sq. 612. Ex pharetra aptus balteus latus auratus (*balteus lato auro*), ad cujus oram fibula gemmata: (*et fibula, tereti gemma, subnectit balteum:* conf. sup. ad IV, 139) Omnia ornate, ut et v. 315. 316. 317. *hæc ubi—signant* sunt pro: Curritur. cf. Iliad. ψ, 753 sqq.—316 *limen*, νύσσην, ut ibid. v. 758: Odyss. θ, 121. *simul ultima signant*, notant, oculis animoque designant metam. Subnatum forsan poëtæ ex illo: σήμηνε δὲ τέρματ' Ἀχιλλεὺς Τηλόθεν. *fulminis alæ* poëtica ratione; sed et in artis operibus fulmen alatum frequenter occurrit, inprimis in numis.—323 sq. Expressa ex Il. ψ, 764.

Incumbens humero; spatia et si plura supersint,
Transeat elapsus prior, ambiguumve relinquat.
Jamque fere spatio extremo, fessique, sub ipsam
Finem adventabant: levi cum sanguine Nisus
Labitur infelix; cæsis ut forte juvencis
Fusus humum viridesque super madefecerat herbas.
Hic juvenis jam victor ovans vestigia presso
Haud tenuit titubata solo; sed pronus in ipso
Concidit immundoque fimo sacroque cruore.
Non tamen Euryali, non ille oblitus amorum;
Nam sese opposuit Salio per lubrica surgens.
Ille autem spissa jacuit revolutus arena.
Emicat Euryalus, et munere victor amici
Prima tenet, plausuque volat fremituque secundo.
Post Helymus subit, et nunc tertia palma Diores.
Hic totum caveæ consessum ingentis, et ora
Prima patrum, magnis Salius clamoribus implet,
Ereptumque dolo reddi sibi poscit honorem.
Tutatur favor Euryalum, lacrimæque decoræ,
Gratior et pulcro veniens in corpore virtus.
Adjuvat, et magna proclamat voce Diores,
Qui subiit palmæ, frustraque ad præmia venit
Ultima, si primi Salio redduntur honores.
Tum pater Æneas, Vestra, inquit, munera vobis

765, ne dubita. 325. 326 et si plus spatii superesset, nec curriculi metæ jamjam appropinquarent, aut Helymum Diores cursu prævertisset, aut saltem æquasset. Hoc est *ambiguum relinquat* eum, h. e. ambigentem de cursus palma, vel de quo ambigerent alii.—327 sqq. Ad Homeri ductum l. c. 773 sqq. et 539 sqq. An dignitas epici carminis versu maxime 333 et 357. 358 satis consultum sit, quæsitum est a viris doctis. *Finem* exquisitius pro meta dixit. *levi sanguine* pro solo levi propter sanguinem.—330 sanguis superfusus, vel effusus madefecerat humum herbosam.—*vestigia titubata*, audacius, ut a poëta, pro pedibus titubantibus.—334 *amores* nihil aliud sunt, quam poëtica ratione vulgare: amor sing. numero, amicitia, et nunc pro amico; quippe humi jacens, ita se currenti Salio opposuit, ut ille in eum impingeret pede et prorueret.

338 *Prima tenet*, τὰ πρῶτα, victoriam obtinet primo loco.—339 *tertia palma*, tertio loco victor, ratione poëtica, quam ipsa illa exempla illustrant, quæ Burmannus laudat ad h. l. cf. Ge. I, 59. *Palma*, ut *victoria*, et sæpe alia abstracta, pro victore. —340—347 Simile jurgium ap. Homer. Iliad. ψ, 543 sqq. *ora prima patrum*, et primo loco, ante alios, priores ordines, quibus seniores et honoratiores sedebant. *caveam* voce a theatro ducta dixit locum θεατροειδῆ in valle inter colles. *lacrimæque decoræ* (343) pueri supplicantis, ne sibi victoriæ honos eriperetur, *veniens* simpl. pro quæ est. Nam *venire* plenius voc. poëtis pro esse; et jam Heinsius notavit ad Ovid. V Fast. 648 et al. loc. Sic ἔρχεσθαι, ἰέναι. Veteres Grammatici *veniens* h. l. proveniens, nascens, interpretabantur, ut I Georg. 54 *Hic segetes, illic veniunt felicius uvæ*, (sic Servius quoque: crescens, laudato hoc versu: Hic segetes etc. R.) —345 Adjuvat Euryalum, ejusque causam, et clamat Diores, qui in victoriæ tertium locum successerat, et, si Salius primo vel secundo loco renuntiatus foret victor, iterum ea excidisset.—348—361 Delectat mite Æneæ ingenium, vel Euryali respectu. Præiverat tamen et hic Homerus Il.

Certa manent, pueri, et palmam movet ordine nemo:
Me liceat casus miserari insontis amici.
Sic fatus, tergum Gætuli immane leonis
Dat Salio, villis onerosum atque unguibus aureis.
Hic Nisus, Si tanta, inquit, sunt præmia victis,
Et te lapsorum miseret: quæ munera Niso
Digna dabis? primam merui qui laude coronam;
Ni me, quæ et Salium, fortuna inimica tulisset,
Et simul his dictis faciem ostentabat, et udo
Turpia membra fimo. Risit pater optimus illi,
Et clipeum efferri jussit, Didymaonis artes,
Neptuni sacro Danais de poste refixum.
Hoc juvenem egregium præstanti munere donat.
  Post, ubi confecti cursus, et dona peregit:
Nunc, si cui virtus animusque in pectore præsens,
Adsit, et evinctis attollat brachia palmis.
Sic ait, et geminum pugnæ proponit honorem:
Victori velatum auro vittisque juvencum;
Ensem atque insignem galeam, solatia victo.
Nec mora; continuo vastis cum viribus effert
Ora Dares, magnoque virum se murmure tollit;
Solus qui Paridem solitus contendere contra;
Idemque ad tumulum, quo maximus occubat Hector,

ψ, 558 sq.—349 ad verba cf. sup. I, 257—258. *palmam*, debitum cuique ordine suo præmium. Observa etiam copiam dictionis: *munera, præmia, palma, corona, honores, dona, promissa.*—356 *Ni me—fortuna tulisset*, me a primo præmio abstulisset, abduxisset, exquisitius quam vulgare: ni fortuna mihi eripuisset præmium pro *laude*, h. e. virtute in cursu.—De vs. 357 v. ad v. 327. cf. Il. ψ, 551. 781.—359 clipeus ab artifice, qui fecit, commendatur (sic sæpe, ut III Ecl. 37.), et a loco, quo fuerat suspensus, in Neptuni templo pro donario e manubiis; tum quod e templo Græcorum erat ablatus. Servius: *Danais, a Danais*; et *intelligimus hoc ad Æneam per Helenum* (sup. III, 465 sqq.) Nil refert, sed et Æneas ex templo aliquo Græcorum inter prædam auferre potuit, ut color sit similis ac lib. III, 286—288.

362—484 Etiam ap. Homerum πυγμαχία fit Il. ψ, 651—699. Certavit cum eo Virgilius fere in singulis, ut comparatio docet, modo varietate, modo ornatu.—364 adsit is et pugnet; at quam ornate! *evinctis palmis*, cestu, *attollat*, ut ἀείρειν voc. propr. hac in re. *pugnæ honorem*, γέρας. v. 349. *velatum auro vittisque* ornatum (cf. sup. ad v. 72), vitta lamellis aureis distincta; cf. Serv. et inf. IX, 627.—368—377 Homer. l. c. 664 sq.—370 Paris, vulgo pro imbelli, ignavo et mulieroso homine haberi solitus, nec apud Homerum omni virtute caret, ut Iliad. γ in certamine cum Menelao, ν, 765. sqq. λ, 580 et al.; a poëtis tamen post Homerum multo majore virtute insignitus. In prœliis enim post Hectoris fata factis frequens ejus est mentio. Certaminibus autem inclitus factus est vel ex eo, quod, inter pastores nutritus cùm esset, certamine a Priamo instituto, agnitus est, dum *omnia vicit* (κατὰ πάντα ἆθλα), ut est apud Hyginum fab. 91 et fab. 273. p. 322. Evenerat hoc in ludis funebribus, quos ei pater pronuntiaverat. Cum itaque in omni certaminum genere vicisset, etiam pugillatu excellere potuit in poëtis deperditis.—371 Ludi funebres, in Hectoris honorem habiti, num ab iisdem poëtis memorati fuerint, an Virgilii ingenio debeantur, non habeo dicere. Probabile tamen fit, e Cyclicis poëtis et hos petitos esse: et legitur in personato Darete 25: *Priamus Hectorem suo more*

Victorem Buten immani corpore, qui se
Bebrycia veniens Amyci de gente ferebat,
Perculit, et fulva moribundum extendit arena.
Talis prima Dares caput altum in prœlia tollit,
Ostenditque humeros latos, alternaque jactat
Brachia protendens, et verberat ictibus auras.
Quæritur huic alius; nec quisquam ex agmine tanto
Audet adire virum, manibusque inducere cestus.
Ergo alacris, cunctosque putans excedere palma,
Æneæ stetit ante pedes, nec plura moratus,
Tum læva taurum cornu tenet; atque ita fatur:
Nate dea, si nemo audet se credere pugnæ,
Quæ finis standi? quo me decet usque teneri?
Ducere dona jube. Cuncti simul ore fremebant
Dardanidæ, reddique viro promissa jubebant.
Hic gravis Entellum dictis castigat Acestes,
Proximus ut viridante toro consederat herbæ:
Entelle, heroum quondam fortissime frustra,
Tantane tam patiens nullo certamine tolli
Dona sines? ubi nunc nobis deus ille, magister
Nequidquam memoratus, Eryx? ubi fama per omnem
Trinacriam, et spolia illa tuis pendentia tectis?
Ille sub hæc: Non laudis amor, nec gloria cessit
Pulsa metu; sed enim gelidus tardante senecta
Sanguis hebet, frigentque effetæ in corpore vires.
Si mihi, quæ quondam fuerat, quaque improbus iste
Exsultat fidens, si nunc foret illa juventas:
Haud equidem pretio inductus pulcroque juvenco

ante portam sepelivit: cui ludos funebres facit. At *Buten* suaviter ab Amyco e Bebrycum gente deduxit, qui Pollucem provocaverat, cum is cum Argonautis ad Bithyniæ litus accessisset, vid. Apollon. l. c.—373 Butes ex Bebrycia, quæ erat *gens Amyci*, id est, sub regno Amyci, venerat Trojam. *ferebat se*, incedebat, veniebat. Apud Homer. l. c. Il. ψ, 679. 680. Euryali virtus simili modo commendatur, atque hic Daretis.—375—377 stolide ferox homo egregie ante oculos constitutus. 380 *palma*, pugna, pugilatu, quo superior omnibus est, cum nemo ad congressum prodiisset.—385 sqq. Primæ lineæ in Homero v. 676—682; at quam egregie coloribus suis a poëta inductæ?—387 Acestes *graviter* castigat. Ita malim. Nec male tamen *gravis* omnino, quoniam senex erat; quippe senes ætate et auctoritate graves habentur. Similis increpatio Pandari ab Ænea Il. ε, 171 sqq. Objurgationes autem ejusmodi in Homero occurrunt plures, v. c. Minervæ Od. χ, 224: Hectoris Il. ο, 440 sqq. quas non facile manibus dimittet poëta, quia vim et δεινότητα habet oratio.—389 frustra fortissime olim inter heroes, sc. quandoquidem nunc iners desides. Sic sup. II. 348. 349 *juvenes, fortissima frustra pectora.* Sic *nequicquam* sup. V, 81. 256. 270 et statim 392.—391. 392 gravissima objurgatio: *magister Eryx*, h. e. gloria hæc, quod Erycem heroem (sed majus, *deus ille*) magistrum pugilatus habuisti.—*nobis* habere μιμητικὸν aliquid ex vita hominum notum est. *spolia.* Auxit hæc Val. Fl. IV, 181 sq. —394—399 Talis excusatio frequens in

Venissem; nec dona moror. Sic deinde locutus,
In medium geminos immani pondere cestus
Projecit, quibus acer Eryx in prœlia suetus
Ferre manum, duroque intendere brachia tergo.
Obstupuere animi: tantorum ingentia septem
Terga boum plumbo insuto ferroque rigebant.
Ante omnes stupet ipse Dares, longeque recusat;
Magnanimusque Anchisiades et pondus et ipsa
Huc illuc vinclorum immensa volumina versat.
Tum senior tales referebat pectore voces:
Quid, si quis cestus ipsjus et Herculis arma
Vidisset, tristemque hoc ipso in litore pugnam?
Hæc germanus Eryx quondam tuus arma gerebat.
Sanguine cernis adhuc fractoque infecta cerebro.
His magnum Alciden contra stetit; his ego suetus:
Dum melior vires sanguis dabat, æmula necdum
Temporibus geminis canebat sparsa senectus.
Sed, si nostra Dares hæc Troïus arma recusat,
Idque pio sedet Æneæ, probat auctor Acestes,
Æquemus pugnas. Erycis tibi terga remitto;
Solve metus; et tu Trojanos exue cestus.
Hæc fatus, duplicem ex humeris rejecit amictum,
Et magnos membrorum artus, magna ossa lacertosque
Exuit, atque ingens media consistit arena.
Tum satus Anchisa cestus pater extulit æquos,
Et paribus palmas amborum innexuit armis.

Homero, in primis Nestoris. Vide Il. η, 132 sqq.: λ, 669 sq.: ψ, 629 sq. et Laertæ Odyss. ω, 375 sq.; sed ornatu et orationis vi Virgilius superior. conf. inf. lib. VIII, 560 sq. *Nec dona moror*, præmium non curo.—403 *ferre manum in prœlia*, exquisite pro manus conserere; et *intendere brachia tergo* pro induere cestum: qui ex corio bovino factus erat.

404—408 In *tantorum* hærent grammatici: Parva est observatio grammatica, quam tamen tenere non pigebit. *Tantus* et *talis*, ut τοῖος vel τόσος, ita ponuntur, ut causalem particulam intra se complectantur reddendaque sint per: *nam magnus, nam multus*. Ita h. l. pro: *nam septem ingentia magnorum boum terga* (coria) *rigebant* (ornate pro erant); conf. ad Callim. in Del. 27. Res vero ad miraculum fere aucta in his Erycis cestibus v. 404. nunc 408. *vinclorum volumina* int. lora, quibus cestus circa brachium religaretur.—406 *longeque*, valde ut Serv. Scilicet in *recusat* notio τοῦ *refugit*.—410—419 *arma* non possunt esse alia quam ipse cestus. Sic et mox v. 421. 425. (*et* explicative h. l. positum est. R.) Nec Hercules aliter, quam pugilatu, cum Eryce pugnavit, vel numis testibus.—412 *germanus* Æneæ, eadem saltem matre genitus, quippe Veneris ex Buta filius.—415 *melior sanguis æmula*, intellige, quomodo alias poëtis *invida*, senectus nondum *canebat sparsa temporibus*, nondum cani erant sparsi per tempora.—418 *sedet*. sup. lib. II, 660 *Si sedet hoc animo. auctor Acestes*, suasor, qui primus me ad hanc pugnam excitavit.—419 *æquemus pugnas*, pugnam, cestus. Servius per *arma* reddit, cedo ac renuntio cestibus Erycis. Sic et alias, v. c. inf. XI, 359 *Cedat jus proprium regi, patriæque remittat*.—421—423 Manifesta imitatio loci nobilissimi Odyss. σ, 65—74. cf. Apollon. I, 30 sqq. *lacertos exuit* veste.

Constitit in digitos extemplo arrectus uterque,
Brachiaque ad superas interritus extulit auras.
Abduxere retro longe capita ardua ab ictu;
Immiscentque manus manibus, pugnamque lacessunt:
Ille pedum melior motu, fretusque juventa;
Hic membris et mole valens: sed tarda trementi
Genua labant; vastos quatit æger anhelitus artus.
Multa viri nequidquam inter se vulnera jactant,
Multa cavo lateri ingeminant, et pectore vastos
Dant sonitus: erratque aures et tempora circum
Crebra manus, duro crepitant sub vulnere malæ.
Stat gravis Entellus, nisuque immotus eodem
Corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit.
Ille, velut celsam oppugnat qui molibus urbem
Aut montana sedet circum castella sub armis,
Nunc hos, nunc illos aditus, omnemque pererrat
Arte locum; et variis assultibus irritus urguet.
Ostendit dextram insurgens Entellus, et alte
Extulit: ille ictum venientem a vertice velox
Prævidit, celerique elapsus corpore cessit.
Entellus vires in ventum effudit; et ultro,
Ipse gravis graviterque, ad terram pondere vasto
Concidit: ut quondam cava concidit aut Erymantho,
Aut Ida in magna, radicibus eruta pinus.
Consurgunt studiis Teucri et Trinacria pubes;

doctius, quam vestem lacertis. Versus 422 ex Ennianis fluxit ap. Macrob. VI, 1. *magna ossa lacertique Apparent hominei. duplicem*, Homer. διπλῆν, duplicato panno, ut alibi docuere viri docti.—426 sqq. Comparanda hic in primis loca Homeri, Apollonii et Theocriti, supra ad v. 362 memorata. Adde Val. Fl. IV, 261 sqq. et Silium XVI, 295 sqq.; sed, comparare talia, satis expedita res est. *arrectus in digitos*, ἐπ' ἀκροτάτοισιν ἀερθεὶς—πόδεσσι, Apollon. II, 10. 91. *pugnam lacessunt* pro ineunt, exquisite, proprie præludendo; vulgare est: *lacessere aliquem pugna, ad pugnam*. (cf. not. ad X, 9. R.)—429 *immiscent manus manibus* pro conserunt manus. *pedum motu melior*. Sunt enim haud dubie etiam pedum partes in pugilatu, evitandis ictibus. v. Stat. Theb. VI, 791 sq.—433 *vulnera* pro vulgari *ictus*; hos. v. 435—436 per partes enumerat. cf. Apollon. II, 82 sq. Aures pugilum fractæ ac tumidæ ex ictibus notæ nunc sunt ex docta Winkelmanni observatione super κατεαγέναι τὰ ὦτα.—437. 438 *gravis* ætate et mole corporis. cf. inf. 447. Nam alter contra, Dares, agilior corpore. *tela exit* pro vulgari: ictus cavet, declinat, evitat, eludit. Vocabulum in re gladiatoria proprium, ut multi monuere. inf. XI, 750 *vim viribus exit*. Stat. VI Theb. 802.—439—442 Splendida comparatio a re multo majore, oppugnatione urbis vel castelli. *molibus*, machinis. Ad voc. *ille* deficit id, quod a comparatione exspectatur. Entellus stat immotus, ille ab omnibus partibus tentat et ictibus petit.—443—449 *a vertice*, desuper. vid. ad II Ge. 310. *elapsus cessit*, elabitur; quod sup. *exit. gravis, graviter*, ut Homericum: μέγας μεγαλωστί.—448. 449 Comparationem satis obviam vel apud Homerum Il. ν, 178 sqq.: ξ, 414 sqq.: π, 482 sqq. et alibi ornavit nobilium Arcadiæ et Troadis montium nominibus: quæ et ipsa rebus dignitatem adjiciendi ars est. 450 sqq. Similiter Il. ψ, 694 sq. Sed reliqua, quod Entellus novas vires sumit, de suo Virgilius addidisse videtur; ductu

It clamor cœlo, primusque accurrit Acestes,
Æquævumque ab humo miserans attollit amicum.
At, non tardatus casu neque territus, heros
Acrior ad pugnam redit, ac vim suscitat ira;
Tum pudor incendit vires et conscia virtus;
Præcipitemque Daren ardens agit æquore toto,
Nunc dextra ingeminans ictus, nunc ille sinistra.
Nec mora, nec requies. Quam multa grandine nimbi
Culminibus crepitant: sic densis ictibus heros
Creber utraque manu pulsat versatque Dareta.
Tum pater Æneas procedere longius iras,
Et sævire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem imposuit pugnæ, fessumque Dareta
Eripuit, mulcens dictis, ac talia fatur:
Infelix, quæ tanta animum dementia cepit?
Non vires alias conversaque numina sentis?
Cede deo! Dixitque, et prœlia voce diremit.
Ast illum fidi æquales, genua ægra trahentem,
Jactantemque utroque caput, crassumque cruorem
Ore ejectantem, mixtosque in sanguine dentes,
Ducunt ad naves; galeamque ensemque vocati
Accipiunt: palmam Entello taurumque relinquunt.
Hic victor, superans animis, tauroque superbus:
Nate dea, vosque hæc, inquit, cognoscite, Teucri,
Et mihi quæ fuerint juvenali in corpore vires,
Et qua servetis revocatum a morte Dareta.
Dixit, et adversi contra stetit ora juvenci,
Qui donum astabat pugnæ; durosque reducta
Libravit dextra media inter cornua cestus
Arduus, effractoque illisit in ossa cerebro.
Sternitur, exanimisque tremens procumbit humi bos.
Ille super tales effundit pectore voces:
Hanc tibi, Eryx, meliorem animam pro morte Daretis,

fortasse Theocriti Idyll. XXII, 107 sqq. *studiis*, Serv. in studia. Malim: præ studio, per studium ac favorem, qualis spectantium in ludis est.—*conscia virtus*, cujus ipse conscius est, quam in se esse novit, vulgo, virtutis conscientia.—461 sqq. Æneas idem facit, quod Achilles l. c. Il. ψ, 734.—465 cf. Il. υ, 332 sq. *infelix*, ἆ δειλέ. *vires alias*, simpl. quam putaveras hujus hominis esse, h. e. tuis majores. *conversa numina*, fortunam certaminis mutatam; quod frequentius: averso numine te hoc audere.—468 sq. cf. Il. ψ, 695 sq. Mox v. 471 *vocati*, h. jussi, non vacare putandum.—473—484 Novum hoc Entelli facinus et præter opinionem, adeoque jucundum cognitu.—476 quam certa mors destinata Dareti fuerit: ornate; sed multo magis in sqq.—480 illisit manum cestu armatam ossibus, ita ut cerebrum infringeretur.—483 *meliorem animam* magis gratam, quæ magis conveniret, nam animalem hostiam dat, ait Serv. cf. Macrob. III Sat. 5. Ductum ab hostia succidanea. cf.

Persolvo; hic victor cestus artemque repono.
  Protenus Æneas celeri certare sagitta
Invitat, qui forte velint, et præmia ponit;
Ingentique manu malum de nave Seresti
Erigit; et volucrem trajecto in fune columbam,
Quo tendant ferrum, malo suspendit ab alto.
Convenere viri, dejectamque ærea sortem
Accepit galea; et primus clamore secundo
Hyrtacidæ ante omnes exit locus Hippocoontis;
Quem modo navali Mnestheus certamine victor
Consequitur, viridi Mnestheus evinctus oliva;
Tertius Eurytion, tuus, o clarissime, frater,
Pandare: qui quondam, jussus confundere fœdus,
In medios telum torsisti primus Achivos;
Extremus galeaque ima subsidit Acestes:
Ausus et ipse manu juvenum tentare laborem.
Tum validis flexos incurvant viribus arcus
Pro se quisque viri, et depromunt tela pharetris.
Primaque per cœlum nervo stridente sagitta
Hyrtacidæ juvenis volucres diverberat auras;
Et venit, adversique infigitur arbore mali.
Intremuit malus, timuitque exterrita pennis
Ales, et ingenti sonuerunt omnia plausu.
Post acer Mnestheus adducto constitit arcu,
Alta petens; pariterque oculos telumque tetendit:
Ast ipsam miserandus avem contingere ferro

inf. XII, 269 *hæc melior magnis data victima divis*. add. Ovid. VI. Fast. 162.—481 noto more, arte deposita. v. c. Horat. III Od. 26.

485 sqq. Idem certamen ap. Hom. Il. ψ, 850 sqq.; sed variavit multa Virgilius. 487 *manu*, h. l. magna multitudine. Nisi malis accipere dictum, ut de heroibus solet, *magna manu*, χειρὶ παχείῃ. *Seresti* sup. I, 611; ne de Sergesto cogites ex v. 121 sup. *trajecto in fune*; funis trajicitur, transverse circumplicatur, columbæ; sollemnius absolute: *fune trajecto.*—490 ex l. c. Il. ψ, 861, sed ornate. conf. Il. γ, 316 sq. *primus locus*, eleganter pro sorte, et acclamatio faventium est *clamor secundus*; et *exit* sors ἐξέθορε, ἐξόρουσε, ut notum ex Homero—493 *victor*, secundo loco, vid. sup. v. 258; simili modo *tertia palma* v. 339 unde hoc idem habet Silius XVI, 462. 503. Quod *evinctus* comas *oliva* est Mnestheus, ad eandem victoriam spectat; nec in eo hærendum, quod oleaginea corona sup. 246 et 269 commemorata non est.—496 *Pandare, qui*—v, Il. δ, 104 sq. *confundere fœdus*, turbare, voc. propr. συγχέειν, ut ipse Homer. l. c. v. 269 ἐπεὶ σὺν γ' ὅρκι' ἔχευαν. *telum torsisti.* Pandarus emissa sagitta Menelaum vulneravit.—499 *manu*, sagitta manu emissa: quandoquidem manus pro ipsa opera, et manuum opere, dicitur.—500—506 *Pro se quisque*, καθ' ἑαυτὸν ἕκαστος; h. e. εἰς δύναμιν. Sic Iliad. α, 271 καὶ μαχόμην κατ' ἔμ' αὐτόν.—505 *timuit* pennis, pro vulgari: tremuit alis, h. e. plausit, trepidavit præ metu; ut Servius: *terrorem suum pinnis significans.* Dictum adeo fere, ut: *increpare verbere*, *objurgare brachio*, *flagris*. Mox *plausu*, alarum columbæ sup. 215. 216 *plausumque exterrita pennis Dat tecto ingentem.*—*omnia*, totus locus.—507—512 *acer* Cerda ad oculorum aciem referre mavult. At est epitheton ornans, a virtute et studio quolibet peti-

Non valuit; nodos et vincula linea rupit,
Queis innexa pedem malo pendebat ab alto:
Illa notos atque atra volans in nubila fugit.
Tum rapidus, jamdudum arcu contenta parato
Tela tenens, fratrem Eurytion in vota vocavit,
Jam vacuo lætam cœlo speculatus; et alis
Plaudentem nigra figit sub nube columbam.
Decidit exanimis, vitamque relinquit in astris
Ætheriis, fixamque refert delapsa sagittam.
Amissa solus palma superabat Acestes:
Qui tamen aërias telum contendit in auras,
Ostentans artemque pater arcumque sonantem.
Hic oculis subitum objicitur magnoque futurum
Augurio monstrum; docuit post exitus ingens;
Seraque terrifici cecinerunt omina vates.
Namque volans liquidis in nubibus arsit arundo,
Signavitque viam flammis, tenuesque recessit
Consumta in ventos: cœlo ceu sæpe refixa
Transcurrunt crinemque volantia sidera ducunt.
Attonitis hæsere animis, Superosque precati
Trinacrii Teucrique viri. Nec maximus omen
Abnuit Æneas; sed lætum amplexus Acesten
Muneribus cumulat magnis, ac talia fatur:
Sume pater; nam te voluit rex magnus Olympi
Talibus auspiciis exsortem ducere honores.
Ipsius Anchisæ longævi hoc munus habebis,
Cratera impressum signis: quem Thracius olim

tum. cf. sup. ad lib. I, 14 et 99 *miserandus*, σχέτλιος. *nodos et vincula* vid. l. c. Il. 865 sq.—512 Ἡ μὲν ἔπειτ' ἤιξε πρὸς οὐρανὸν, *fugit in notos et nubila*, h. e. in nubes ac cœlum evolavit; mox 517 idem: *in astris ætheriis* ornatius: etsi in eo argutantur Macrob. III. Sat. 8 et alii; et v. 525 *liquidis in nubibus*, h. e. aëre.—513 *rapidus*, rapide, Hom. l. c. v. 870 Σπερχόμενος. *in vota vocavit* v. sup. ad v. 234: fratrem Pandarum invocavit, tamquam heroem. Quod Eurytion hic facit, Merionæ ars est ap. Homer. l. c. v. 870 sqq.—De v. 517 *in astris* jam dictum ad v. 512.—512—531 Acestes, cum jam non haberet, in quo cum ceteris sagitta contenderet, certamine jam absoluto, ne tamen omnino arcum semel intentum sine teli jactu laxaret, artem suam in eo declarat, quod longissime in altum emittit sagittam, *arcumque*, h. e. arcus tractandi peritiam. *monstrum magno augurio futurum.* Non primo statim obtutu occurrit, quod tandem *monstrum* hoc, mirus hic casus, sagitta in altum emissa exardescens, tractum flammæ in cœlo faciens, et tandem igni consumta, portendere debuerit: et *docuit* tamen mox *exitus.* Rem igitur, quæ vere evenit, ante oculos habuit poëta. Imitationes loci quæ sunt: altera Statii VI, Theb. 928 sq. ubi Adrasti telum emissum per aërem redit, ejusque unius reditum in patriam declarat; altera Silii XVI, 614—628. –527. 528 *stellæ cadentes*, ut vulgo dicuntur: v. sup. II, 663. ubi v. Not. Ge. I, 365—367. *refixa*, decidua, nam alias stellæ dicuntur *fixæ* esse. —530 *nec omen Abnuit Æneas:* igitur accepit tamquam lætum? certe quod ille putabat. cf. Serv. ad 524. 530.—531—540 Imitatur Hom. l. c. Iliad. ψ, 615 sqq., ubi Nestor simili modo præmium extra ordinem fert. Ad *craterem* saltem cf. cra-

Anchisæ genitori in magno munere Cisseus
Ferre sui dederat monumentum et pignus amoris.
Sic fatus cingit viridanti tempora lauro;
Et primum ante omnes victorem appellat Acesten.
Nec bonus Eurytion prælato invidit honori;
Quamvis solus avem cœlo dejecit ab alto.
Proximus ingreditur donis, qui vincula rupit;
Extremus, volucri qui fixit arundine malum.
At pater Æneas, nondum certamine misso,
Custodem ad sese comitemque impubis Iuli
Epytiden vocat, et fidam sic fatur ad aurem:
Vade, age, et Ascanio, si jam puerile paratum
Agmen habet secum, cursasque instruxit equorum,
Ducat avo turmas, et sese ostendat in armis,
Dic, ait. Ipse omnem longo decedere circo
Infusum populum, et campos jubet esse patentes.
Incedunt pueri, pariterque ante ora parentum
Frenatis lucent in equis: quos omnis euntes
Trinacriæ mirata fremit Trojæque juventus.
Omnibus in morem tonsa coma pressa corona;
Cornea bina ferunt præfixo hastilia ferro;
Pars leves humero pharetras, it pectore summo
Flexilis obtorti per collum circulus auri.
Tres equitum numero turmæ, ternique vagantur
Ductores; pueri bis seni quemque secuti

terem Sidonium Od. ο, 115 *impressum signis*, anaglyphum. Luxuriat in eo Statius l. c. Theb. VI, 531—539. *Cisseus*, Thracum rex, cujus filia Hecuba, cf. inf. lib. X, 706. v. Munker. ad Hygin. f. 91. Notæ ad Apollon. p. 759. De eodem Homerus Il. λ, 223. Locum hunc Virgilii eleganter expressit Ovidius in munere Anii Met. XIII, 681 sqq.—541—544 *prælato honori*, honori, quem alter ipsi prætulerat, præripuerat. Aliter vulgari sermone dicitur alter prælatus alteri honore. Nam ita alterius quoque honor prælatus ejus honori. *bonus* cum dilectu h. l. positum, ut ἐσθλός. *Proximus donis* (ut *proximus laude*) *ingreditur* (pro est), h. e. qui proximo loco præmio donatur, Mnestheus. Hæc mea ratio. Ad Serv. *donis*, h. e. ad dona; et Cerda: *ingreditur donis*, incedit gloriabundus cum donis. Est, quod sup. 268. 269 *omnes donati ibant*. *Extremus*, Hippocoon, Hyrtaci filius.

545—547 Nunc ludus Trojæ instituitur, a nobilibus pueris actus, sæpe ab Augusto exhibitus. cf. Suet. Aug. 43 et Intpp. *certamine misso*, ut ἀγών, pro certantium ac spectantium turba dimissa.—*Custodem comitemque*, infra v. 562 *magistros*, ex suo ævo adscivit Virgilius, quo nobilibus juvenibus addebantur tales magistri vel custodes (Horatio *reges*, ut I Od. 36, 8) cf. sup. v. 257 et infr. VIII, 551.—550 *avo*, quippe in ludis in Anchisæ honorem habitis.—551 *circo*: v. sup. 289.—553—556 *Coma* vel sic *a corona* (non a galea) *pressa* dici potuit, quatenus hæc caput ambiebat. *tonsa* autem *corona*, decerpta: ut Ge. III, 21. Proprie arbor tonsa, cui frondes decerptæ: ut. inf. 664 *tonsa oliva*, ubi conf. not. *in morem*, ex more hujus ludicri.—558. 559 Ornate pro: torquem collo gestabant aureum. cf. inf. X, 137. 138 *auri obtorti*, torti; ut στρεπτός.

560—574 Pueri omnino fuere XXXVI, cum trinis ductoribus in tres turmas descripti; unaquæque turma XII capitum. Ternarium numerum ad tres P. R. tribus a Romulo institutas refert Servius; saltem

Agmine partito fulgent, paribusque magistris.
Una acies juvenum, duxit quam parvus ovantem
Nomen avi referens Priamus; tua clara, Polite,
Progenies, auctura Italos: quem Thracius albis
Portat equus bicolor maculis; vestigia primi
Alba pedis, frontemque ostentans arduus albam.
Alter Atys, genus unde Atii duxere Latini;
Parvus Atys, pueroque puer dilectus Iulo.
Extremus, formaque ante omnes pulcer, Iulus,
Sidonio est invectus equo: quem candida Dido
Esse sui dederat monumentum et pignus amoris;
Cetera Trinacriis pubes senioris Acestæ
Fertur equis.
Excipiunt plausu pavidos, gaudentque tuentes
Dardanidæ; veterumque agnoscunt ora parentum.
Postquam omnem læti consessum oculosque suorum
Lustravere in equis: signum clamore paratis
Epytides longe dedit, insonuitque flagello.
Illi discurrere pares, atque agmina terni
Diductis solvere choris, rursusque vocati
Convertere vias, infestaque tela tulere.
Inde alios ineunt cursus aliosque recursus
Adversis spatiis, alternisque orbibus orbes

Centurias tres equitum respici dicere debebat. cf. Liv. I, 13. Sed ornavit poëta locum egregie eorum, qui turmas ducebant, nominibus et equis declarandis.—562 *magistris*, v. sup. v. 546. *paribus*, ut suum quæque e trinis turma magistrum haberet. Fortasse ad turmas *majorum puerorum* respexit. v. Sueton. Jul. 39; Octav. 33. *Parvus* hic *Priamus* Politæ filius, Priami regis nepos. De *Polite* conf. Iliad. β, 791 et sup. lib. II, 526 sq. *auctura Italos.* Serv: *Polites—de quo Cato in Originibus dicit, quod ad Italiam venerit et segregatus ab Ænea condiderit oppidum* Politorium *a suo nomine.* Paullo post in equis v. 565—567 argutantur Interptt. quia non adjectum est, præter album colorem, quinam alius color fuerit. *albas maculas* in præcipua aliqua corporis parte declarari puta, in pedibus, quos poëtica ratione *primi vestigia pedis* dixit, et in fronte. Sunt, qui putent, Homerum Il. ψ, 453 poëtæ ante oculos fuisse.—568 Atiam gentem memoravit propter Atiam, Augusti matrem. v. Serv. et ad eum Burm.: it. Heins. ad h. l. cf. vel Suet. Octav. 4. *Latini* simpl. pro Romanis, ut sæpe al. Heinsius eo refert, quod Atii Aricia erant oriundi. Neque temere illa adjecta: *pueroque puer dilectus Iulo*, ut jam tum conjunctionis inter Atiam et Juliam gentem tanquam semina prima jacta essent.—572 *Esse* e Græcismo abundat: δῶκε ξεινήιον εἶναι, et al. *Sidonium equum*, dicere potuit etiam, qui ex Africa esset. Nam Phœnicios equos non memini narrari.—573 *Cetera Trinacriis.* Provide hæc adjecta sunt. Poterat enim quæri, unde Trojanis classe advectis, in primis ea ætate, tot equi suppetierint.—585 *pavidos.* Servius: gloriæ cupiditate sollicitos, ut III Ge. 106 *Corda pavor pulsans.* cf. Silius XVI, 431. 514. 579.—576 *veterumque*, senum, παλαιῶν. Mox eos cogita longo ordine incedentes campum in orbem obiisse.

580 sq. *pares* loco, ordine eodem, sup. v. 114; ternis diversis turmis, quas *choros* appellat, discedunt; aut terni quique incesserunt ita ut duodecim essent catervæ, trium unaquæque puerorum; mox iterum coëunt, *vocati*, a ducibus. *infesta tela tulere*, ut alias *ferre signa infesta*, inferre vel tenere, habere, gerere.—Mox. v. 584 *adversis spatiis*, h. e. quibus ipsi adversi,

Impediunt, pugnæque cient simulacra sub armis:
Et nunc terga fuga nudant; nunc spicula vertunt
Infensi; facta pariter nunc pace feruntur.
Ut quondam Creta fertur Labyrinthus in alta
Parietibus textum cæcis iter ancipitemque
Mille viis habuisse dolum, qua signa sequendi
Falleret indeprensus et irremeabilis error.
Haud alio Teucrum nati vestigia cursu
Impediunt, texuntque fugas et prœlia ludo,
Delphinum similes: qui per maria humida nando
Carpathium Libycumque secant, * luduntque per undas.*
Hunc morem, hos cursus, atque hæc certamina primus
Ascanius, Longam muris quum cingeret Albam,
Retulit, et priscos docuit celebrare Latinos,
Quo puer ipse modo, secum quo Troïa pubes.
Albani docuere suos; hinc maxima porro
Accepit Roma, et patrium servavit honorem;
Trojaque nunc, pueri Trojanum dicitur agmen.
Hac celebrata tenus sancto certamina patri.

h. e. obvii invicem sibi facti rursus deflectunt se et in novos gyros discurrunt. *alternis orbibus orbem Impediunt* præclare, cum variis flexibus subeunt se invicem saltantium ordines, seque miscent et implicant.—In v. 585 dictio Lucretiana facile agnoscitur ex ejus lib. II, 41 et 324 *belli simulacra ciere. sub armis,* ut sæpe apud poëtam, pro *armati.*

588—591 Non poterat Virgilius superare vel assequi locum Homeri, quem inter pulcherrimos primum excitandum credo, Iliad. σ, 590 sqq. ad 605 de Dædali choro. Rem itaque sapienter traduxit ad similem rem, Labyrinthum, quem ea cum arte effinxit, ut inter ejus flexos legendos ipse quasi errore ferri videaris: ita implexa ipsa verba; quæ Plinii animo observata puto in Labyrintho lib. XXXVI, 12 s. 192, uti ipse Virgilius Catulli memor fuisse videtur n. LXI. 112—115. *Creta in alta,* conf. mox lib. VI, 23, propter Idam et alios montes; quamquam et omnis insula *alta* est, quippe mari altior. *Parietibus cæcis,* qui visum ac prospectum intercipiunt, ut totum iter, qua pateat, æstimare nequeas. Ovid. in loco cum hoc comparando VIII Met. 158 sqq. *cæca tecta* dixit. Sunt viæ utrinque pariete cinctæ. Igitur *iter* dixit, *textum,* fabricatum, *parietibus,* inter duo parietes. *ancipitem dolum,* h. e. iter dolosum, fallens. *signa sequendi,* procedendi, ut poëtis ἕπεσθαι, *sequi,* pro *ire,* h. e. notas viæ et itineris, qua erat incendum redituro.

592—595 *vestigia impediunt,* cursus flexus implicant. *per maria humida* (ὑγρὰ κέλευθα θαλάσσης ap. Homer. huc vocat Servius.) *nando Carpathium Libycumve* sic (fortasse R.) legendum; *secant luduntque per undas,* videtur aliquid otiosi esse in hac verborum copia, etsi bene video marium denominatione rei dignitatem increscere. *luduntque per undas,* haud dubie melius esset sublatum: nam non esse profectum a Virgilio videtur, cum a præstantissimis codd. absit. Sumsit fortasse laciniæ auctor ex Ovidio de delphinis III Met. 685 *Inque chori ludunt speciem, lascivaque jactant Corpora, et acceptum patulis mare naribus efflant;* et qui anteiit Apollon. lib. IV, 933 sqq.

596—603 *Hunc morem— Retulit,* innovavit, ut Servius, repetit. *priscos Latinos* h. l. ut *antiqua Italia,* et sic *Latium antiquum* inf. VII, 38. Aliter *prisci Latini* in historicis et geographicis, dum antiquum Latium et novum juxta ponitur.— 599 Jungenda et explenda sic: *docuit Latinos celebrare* eo modo, *quo puer ipse* et Trojana juventus ea celebraverant. Hinc *Albani* etc.—601 *honorem,* ludum ab origine sua in Anchisæ honorem institutum.—602 Pro vulgari, quod ex Suetonio de puerorum lusibus Servius laudat: *Lusus ipse, quem vulgo Pyrrhicham appellant, Troja vocatur,* poëta dixisse videtur ex-

Hic primum Fortuna fidem mutata novavit.
Dum variis tumulo referunt sollemnia ludis;
Irim de cælo misit Saturnia Juno
Iliacam ad classem, ventosque aspirat eunti,
Multa movens, necdum antiquum saturata dolorem.
Illa, viam celerans per mille coloribus arcum,
Nulli visa, cita decurrit tramite virgo;
Conspicit ingentem concursum, et litora lustrat,
Desertosque videt portus classemque relictam.
At procul in sola secretæ Troades acta
Amissum Anchisen flebant, cunctæque profundum
Pontum aspectabant flentes: Heu! tot vada fessis,
Et tantum superesse maris! vox omnibus una;
Urbem orant; tædet pelagi perferre laborem.
Ergo inter medias sese haud ignara nocendi
Conjicit, et faciemque deæ vestemque reponit;
Fit Beroë, Tmarii conjux longæva Dorycli;
Cui genus, et quondam nomen, natique fuissent;
Ac sic Dardanidum mediam se matribus infert:
O miseræ, quas non manus, inquit, Achaica bello
Traxerit ad lethum patriæ sub mœnibus; o gens
Infelix, cui te exitio Fortuna reservat?
Septima post Trojæ excidium jam vertitur æstas,
Quum freta, quum terras omnes, tot inhospita saxa,

quisitius: et nunc honor ille, seu ludicrum, *Troja*, pueri autem *agmen Trojanum*, appellantur. Alii sic: *pueri*, *Trojanum agmen*, Trojanorum hoc puerorum agmen, *Troja* appellatur. At prius lenius.

604—610. *Mutata novavit*, pro mutavit, ornate. Manil. IV, 580. *Scilicet in piscem sese Cytherea novavit.* Fortunæ *perfidia ac fides* proprio aliquo modo tribuitur, qua tenus fallit spem vel sustentat constantia aut levitate sua.—607 *aspirat eunti*, præclare pro: volantem incitat, properare facit: quod optime fit vento secundo alis immisso. Sup. IV, 223 Jupiter ad Mercurium; *Vade, age, nate, voca Zephyros et labere pennis.*— *multa movens* animo, volvens, machinata, ut sup. III, 34: X, 890. *necdum antiquum saturata dolorem*, ut sup. I, 25. I, 4 inf. 781.—609 Ovidius Met. XI, 632 *et remeat per quos modo venerat arcus.* —610 *cito tramite*, exquisitius quam cursu, volatu.

611—617 *concursum*, v. sup. 106. 107. *desertos portus*, v. sup. 286. 287. Quod ludis non intersunt mulieres, sed solitariæ in *acta*, ἀκτῇ, litore desident, ex antiqua decori ratione et moris severitate fit, quam tamen inter Græcos quoque serior usus temperavit. Sed et illæ *Anchisen flebant*, inferiis igitur adhuc operantes, cf. inf. 652. Bene ad miserationem: *Pontum adspectabant flentes*; et quod statim querelas subjungit: *heu tantum viæ sibi Et tantum superesse maris.* 617 *Urbem*, simpl. sedem.

618—622 *vestem*, versicolorem, qualis alias Iridi tribuitur. Iris *fit Beroë*, ut Laodice ap. Hom. fit, Iliad. γ, 121. *Cui* sive ad Doryclum sive ad Beroën referas, parum interest. Hoc alterum melius; quatenus in feminæ auctoritate nunc res posita; *nomen* tamen melius ad maritum referas: quem in Epiri finibus apud Dodonam, sub Tmaro monte habitasse puta. *genus*, nobilitas h. l. ut sup. Ge. II, 240 *fuissent* pro *Cui fuerant.*

626 cf. lib. I, 755. 756.—628 *Sidera*, Non dubito, quin terras diversis cœli plagis subjectas intellexerit poëta, post *freta*,

Sideraque emensæ ferimur; dum per mare magnum
Italiam sequimur fugientem, et volvimur undis.
Hic Erycis fines fraterni, atque hospes Acestes.
Quid prohibet muros jacere, et dare civibus urbem?
O patria, et rapti nequidquam ex hoste Penates;
Nullane jam Trojæ dicentur mœnia? nusquam
Hectoreos amnes, Xanthum et Simoenta, videbo?
Quin agite, et mecum infaustas exurite puppes.
Nam mihi Cassandræ per somnum vatis imago
Ardentes dare visa faces: Hic quærite Trojam;
Hic domus est, inquit, vobis. Jam tempus agi res;
Nec tantis mora prodigiis. En quatuor aræ
Neptuno. Deus ipse faces animumque ministrat.
Hæc memorans, prima infensum vi corripit ignem,
Sublataque procul dextra connixa coruscat,
Et jacit. Arrectæ mentes, stupefactaque corda
Iliadum. Hic una e multis, quæ maxima natu
Prygo, tot Priami natorum regia nutrix:
Non Beroë vobis, non hæc Rhœteïa, matres,
Est Dorycli conjux; divini signa decoris,
Ardentesque notate oculos; qui spiritus illi,
Qui vultus, vocisve sonus, vel gressus eunti.
Ipsa egomet dudum Beroën digressa reliqui
Ægram, indignantem, tali quod sola careret
Munere, nec meritos Anchisæ inferret honores.
Hæc effata.
At matres primo ancipites, oculisque malignis,
Ambiguæ, spectare rates, miserum inter amorem
Præsentis terræ, fatisque vocantia regna:
Quum dea se paribus per cœlum sustulit alis,

terras, *saxa*, h. e. litora saxosa. Tum emensæ *ferimur*, plenius quam; emensæ sumus. Mox *mare magnum*, simpl. vastum immensum. *volvimur undis*, agimur, jactamur, graviter pro navigamus. Ad v. 629 et 627. 628 cf. inf. VI, 59—61. Ad 630 vid. sup. v. 24. *jacere muros*, exquisite pro ponere, ducere; ut vulgo *fundamenta jaci* dicuntur. — 634 *Hectoreos amnes*, ut et alias. 639 *tantis prodigiis*, rei per somnum tam manifeste monstratæ.— *aræ Neptuno*. Ante ludos funebres commissos sacra debent esse facta Neptuno, ut in certamine navali adesset, unde aræ adhuc titiones ardentes suppetebant. Quorsum autem aræ quatuor? Servius: *quatuor, quia singuli duces navium* (vide supra 115), *qui certaverant, singulas posuerant— alii tamen dicunt a Cloantho esse positas qui promiserat se daturum* (sup. v. 233 sqq.). Adde Pompon. Sab.

Connixa coruscat, ornate pro connititur. —647 sq. conf. sup. I, 402. Servius ad h. l. habet hæc: *Non est dissuasio, ut quidam putant, sed magis hortatur persuadendo numinis auctoritate*. Sed item *spiritum* male de odore accipit.—651 *tali munere*, sacrificio et inferiarum cæremoniis tam sollemnibus, ut ipse poëta interpretatur: *nec meritos Anchisæ inferret* (voc. proprio) *honores*, inferias.

651—658 *oculis malignis*, h. l. simpl.

Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Tum vero attonitæ monstris actæque furore
Conclamant, rapiuntque focis penetralibus ignem;
Pars spoliant aras, frondem ac virgulta facesque
Conjiciunt. Furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per et remos, et pictas abiete puppes.
Nuncius Anchisæ ad tumulum cuneosque theatri
Incensas perfert naves Eumelus, et ipsi
Respiciunt atram in nimbo volitare favillam.
Primus et Ascanius, cursus ut lætus equestres
Ducebat, sic acer equo turbata petivit
Castra; nec exanimes possunt retinere magistri.
Quis furor iste novus? quo nunc, quo tenditis, inquit,
Heu miseræ cives? non hostem, inimicaque castra
Argivum: vestras spes uritis. En, ego vester
Ascanius: galeam ante pedes projecit inanem,
Qua ludo indutus belli simulacra ciebat.
Accelerat simul Æneas, simul agmina Teucrum.
Ast illæ diversa metu per litora passim
Diffugiunt; silvasque, et sicubi concava furtim
Saxa, petunt. Piget incepti lucisque, suosque
Mutatæ agnoscunt, excussaque pectore Juno est.
Sed non idcirco flammæ atque incendia vires
Indomitas posuere: udo sub robore vivit
Stuppa vomens tardum fumum, lentusque carinas
Est vapor, et toto descendit corpore pestis;

torvis, transversis, quales alias maligni animi signum esse solent. *miserum amorem.*, magnum. *fatis vocantia regna*, ut *fata vocant*, *terræ vocant* sup. I, 610, ita nunc exquisitius *regna vocant fatis*, oraculis, vel ex fatorum ordine. *paribus*, pariter librati, *alis*, ut sup. IV, 252. Il. ε, 778. *secuit arcum*, ductum ex τέμνειν ὁδὸν, θάλασσαν, petitum proprie ab agrorum sulcis; ut sit: fecit arcum lucidum evolando, *secuit viam*, *incessit per arcum*. Nam per arcum, tamquam tramitem, evolare debuit cf. sup. 609. 610.

660 *focis penetralibus*; focos penetralibus (locis seu sacrariis) sunt; recte Donatus: ex interioribus partibus (domorum proximarum) incendia rapiebant, opp. *aræ* quatuor v. 639.—In v. 662 præierat jam Lucret. V. 784—785 *Arboribusque datum est Crescendi magnum immissis certamen habenis*; (cf. ad VI, 1. R.) imitatus hoc Silius IV, 682. 683: adde XVII, 96. — ex) *abiete puppes* (ἐξ ἐλάτης pro νῆες ἐλάτιναι) *pictæ*, vel colore inductæ, ut ap. Homer. μιλτοπάρῃοι, vel propter pictam in puppi tutelam aut parasemon in prora pictum. *cuneos theatri* translate de campo, loco consessus; v. sup. 287 sqq.—667 Ascanius, ut erat, cursum ad navale convertit. *turbata castra*, classem; v. sup. III, 519. *magistri* v. 546. 562. Ascanio autem egregie aliquæ partes hac in re tribuuntur, cum ex personæ dignitate, tum ex ætatis alacritate, tum sagaciter respectu Juliæ gentis.—Mox 674 *belli simulacra ciebat* Lucretianum est, ex II, 42. 324 pugna ludicra.

676 *diversa litora*, diversas litoris partes, ut toties alibi. *Piget lucis*, ut IV, 451 *tædet cæli convexa tueri*. *excussa pectore Juno*, præclare, furor a Junone injectus; ut *deus pectore accipi* dicitur.—680—

Nec vires heroum infusaque flumina prosunt.
Tum pius Æneas humeris abscindere vestem,
Auxilioque vocare deos, et tendere palmas:
Jupiter omnipotens, si nondum exosus ad unum
Trojanos, si quid pietas antiqua labores
Respicit humanos; da flammam evadere classi
Nunc, pater, et tenues Teucrum res eripe leto.
Vel tu, quod superest, infesto fulmine morti,
Si mereor, demitte, tuaque hic obrue dextra.
Vix hæc ediderat, quum effusis imbribus atra
Tempestas sine more furit, tonitruque tremiscunt
Ardua terrarum, et campi; ruit æthere toto
Turbidus imber aqua, densisque nigerrimus austris;
Implenturque super puppes; semiusta madescunt
Robora; restinctus donec vapor omnis, et omnes,
Quatuor amissis, servatæ a peste carinæ.
  At pater Æneas, casu concussus acerbo,
Nunc huc ingentes nunc illuc pectore curas
Mutabat versans, Siculisne resideret arvis,
Oblitus fatorum, Italasne capesseret oras.
Tum senior Nautes, unum Tritonia Pallas
Quem docuit, multaque insignem reddidit arte,
Hæc responsa dabat, vel quæ portenderet ira
Magna deum, vel quæ fatorum posceret ordo,
Isque his Æneam solatus vocibus infit:
Nate dea, quo fata trahunt retrahuntque, sequamur;

684 Ornati versus. *vires indomitas* ex Homerico ἀκάματον πῦρ. *udo sub robore*, sub materia desuper aquis injectis irrigata, *vivit* (pulchre pro durat, ignem alit) *stuppa*, στυππη, qua coassatorum tignorum juncturæ stipatæ sunt. *vapor* pro flamma et igne, Lucretii exemplo. ut ἀϋτμὴ ap. Homer. *est*, consumit.—688 *pietas* h. l. miseratio, qua miserias humanas numen respicit. Mox *letum* docte pro excidio et interitu.—694 *sine more*, immodice. Mihi videtur ita reddidisse poëta obvium illud apud Homerum aliosque: οὐ κατὰ κόσμον, h. e. ἀμέτρως. At Servius: *sine exemplo* interpretatur, quem fere sequuntur alii.—Mox 696 *densis austris* pro nimbis, quos austri agunt: hoc imbre *super*, desuper, implentur naves.

701. 702 Homericum: διάνδιχα μερμήριξε. Mox *capesseret* de consilio ac conatu capessendi, occupandi.—704—708—Nautæ persona utitur, cujus nomen non obscurum inter eos Trojanos fuit, a quibus Romanæ gentes originem repetebant. Fuit enim Nautica gens, apud quam Palladii cura remanserat, ortum ducens a Naute, vel Nautio, qui Minervæ Poliadis sacerdos Palladium secum Troja absportasse narrabatur. Hinc *Pallas* Nautem h. l. *docuit*, ut sæpe ap. Homerum a diis artes edocti inducuntur. *unum:* quod plenius sic effertur: quem unum omnium maxime Pallas docuit. Versus 706 lectio vix vera est, sive Nautes *hæc responsa* sive *hæc* Pallas dabat, subjicere solebat, Nautæ *responsa*, quæ is vaticinaretur, utrumque scabrum: præstabit tamen legere *Hic responsa dabat*. *Responsa* autem *dabat vel* super iis, *quæ portenderet*—adeoque vel de prodigiis procurandis, vel de fatali rerum ordine monebat. (Fortasse loci integritas constabit, si versus *unum Tritonia*—*ordo* parenthesin constituunt; ita ut *Isque* orationem sic abruptam conjungat. *Hæc*

Quidquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.
Est tibi Dardanius divinæ stirpis Acestes:
Hunc cape consiliis socium et conjunge volentem;
Huic trade, amissis superant qui navibus, et quos
Pertæsum magni incepti rerumque tuarum est;
Longævosque senes, ac fessas æquore matres,
Et quidquid tecum invalidum metuensque pericli est,
Delige; et, his habeant terris, sine, mœnia fessi;
Urbem appellabunt permisso nomine Acestam.
  Talibus incensus dictis senioris amici.
Tum vero in curas animum diducitur omnes;
Et Nox atra polum bigis subvecta tenebat.
Visa dehinc cœlo facies delapsa parentis
Anchisæ subito tales effundere voces:
Nate, mihi vita quondam, dum vita manebat,
Care magis; nate, Iliacis exercite fatis;
Imperio Jovis huc venio, qui classibus ignem
Depulit, et cœlo tandem miseratus ab alto est.
Consiliis pare, quæ nunc pulcherrima Nautes
Dat senior: lectos juvenes, fortissima corda,
Defer in Italiam. Gens dura atque aspera cultu
Debellanda tibi Latio est. Ditis tamen ante
Infernas accede domos, et Averna per alta
Congressus pete, nate, meos. Non me impia namque
Tartara habent, tristes umbræ; sed amœna piorum

Pallas bene responsa i. e. consilia (vid. 728) dare dicitur, cum sit sapientiæ dea, et oraculo delphico præsit, vid. Spanhem. ad Callim. Hy. in Pallad. 121. *Que* autem tali repetitioni inservire, constat. cf. Hotting. ad Cic. de Div. I. 30. Duker. ad Liv. 2, 42. R.)

710 *superanda omnis fortuna ferendo* plenius quam *ferenda est;* cum notione tamen adjuncta virtutis et animi se deprimi adversis ac prosterni haud passi.—*divinæ stirpis;* nam mater eum ex Crimiso flumine susceperat: v. sup. 38. 39.—713 *superant qui amissis navibus* sunt quatuor crematarum navium copiæ.—718 *Acesta,* nota urbs Egesta vel Ægesta, et vulgo Segesta dicta, quam poëta nunc ab Ænea, comitibus, quos in Sicilia reliquerat, in eam conscriptis, conditam narrat; v. mox v. 755 sq. nomine tamen, non ab Ænea, sed ab Acesta imposito.

Ad v. 720 cf. sup. 701. 702. De v. 721 sup. lib. II, 8. 9. Poëtis Nox iter per cœlum faciens inde ab Occidente media nocte culmen cœli tenet, ut Sol medio die; prona inde versus Orientem delata; ubi orto sole ipsa evanescit, præceps in Oceanum.—722 Quod non nisi Anchisæ auctoritate inclinatur ad Nautæ suasionem amplectendam Æneas, id toti consilio condendæ coloniæ Trojanæ auctoritatem ac dignitatem magnam conciliat. *facies* εἴδωλον, simulacrum. *cœlo delapsa,* dictum ad sensum nostrum, de iis, quæ subito apparent; nam ipse Anchises in Elysiis agebat; ut ipse profitetur v. 733. 734.—726 *Διός δέ τοι ἄγγελός εἰμι.* Iliad. *β*, 27: *ω*, 173. cf. sup. IV, 268.—730 *Gens dura,* vid. inf. IX, 603—613. *aspera cultu,* quæ cultu, h. e. vita aspera, fera, utitur. Sic ad Horat. *feri cultus hominum recentum* dicti sunt.—731—737 Hujus ad inferos aditus prima semina jam lib. III, 441 sqq. in Heleni vaticinio jecerat. *Averna,* sc. stagna, jam

Concilia Elysiumque colo. Huc casta Sibylla
Nigrarum multo pecudum te sanguine ducet.
Tum genus omne tuum, et, quæ dentur mœnia, disces.
Jamque vale. Torquet medios Nox humida cursus;
Et me sævus equis Oriens afflavit anhelis.
Dixerat: et tenues fugit, ceu fumus, in auras.
Æneas, Quo deinde ruis? quo proripis? inquit,
Quem fugis? aut quis te nostris complexibus arcet?
Hæc memorans cinerem et sopitos suscitat ignes;
Pergameumque Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Farre pio et plena supplex veneratur acerra.
   Extemplo socios primumque arcessit Acesten,
Et Jovis imperium et cari præcepta parentis
Edocet, et quæ nunc animo sententia constet.
Haud mora consiliis; nec jussa recusat Acestes.
Transcribunt urbi matres, populumque volentem
Deponunt, animos nil magnæ laudis egentes.
Ipsi transtra novant, flammisque ambesa reponunt
Robora navigiis; aptant remosque rudentesque,
Exigui numero, sed bello vivida virtus.
Interea Æneas urbem designat aratro,
Sortitusque domos, hoc Ilium et hæc loca Trojam

ibidem vidimus v. 442 pro lacu Averno; ut *Tartarus* et *Tartara*. cf. Serv. Nunc autem intellige locum, vallem ad Avernum, in quo antrum est, per quod descensus ad inferos factus est.—735 v. ad VI, 247 sq.—737 vid. ibid. 756 sqq. *mœnia* ibid. 782.—738 Nox ad altissimum mediumque cœli culmen evecta jam declivi via fertur. cf. v. 721. De v. 739 v. ad Ge. I, 250 ubi erat: *Nos ubi primus equis Oriens afflavit anhelis. Sævus,* qui lucis usum eripit umbris, quas sub ortum diei ad inferos redire fas est.—740 ut sup. II, 791 sq. *tenuesque recessit in auras.*—741. 745 Etenim hæc ornate: Penatibus ac Vestæ mola salsa ac thure supplicat. *Larem* nonnulli de Anchisæ umbra accipiunt, quandoquidem patrum animæ pro Laribus habitæ sunt; sed hoc argute magis quam vere, et obstat, quod *Pergameum Larem* dixit. *Penetralia Vestæ* pro Vesta dixit, quæ intima ædium parte velata et ab hominum aspectu intacta servabatur. Æneam itaque cogita ad hoc ædium penetrale conversum sacra fecisse. *cana Vesta,* vel propter antiquam religionem, ut I, 292 *cana Fides,* vel quod e senioribus diis, qui jam ante Jovis pueri regnum cœlum tenuerunt, una est. Res ex theogoniis nota. Quod poëta *thuris* usum heroicis temporibus tribuit, in [illegible] suis magis temporibus quam rei veritati [illegible]. *Heroicis temporibus,* notum est ex Plinio, *nec thure supplicabatur.*

750. 751 *Transcribere Romani,* ait Servius, *moris verbum est: transcripti enim in colonias ducebantur.* Potius ita dicendum: qui deducendi, ex vetere in novam civitatem transcribuntur. Iidem *in coloniam adscribi* dicti sunt. *Deponunt* signate, ut inutile onus. Illa vero egregia plane: *animos nil magnæ laudis egentes,* non desiderantes aut appetentes, non gloriæ cupidos, sed ingloria et obscura vita, modo ærumnarum et laborum experte, contentos.—752—754 *Ipsi,* socii reficiunt classem. *reponunt* h. l. renovant, cum integris permutant. *sed bello,* vim orationi addit inversio, *sed tales, quibus sit ad bellum virtus vivida.*

755. 756. Supra I, 423 sqq. Æneas sortito distribuit locum ædibus futuris. *hoc Ilium et hæc loca Trojam,* non ut hoc nomine appellaverit; sed recordatione et repræsentatione ad animum veteris Trojæ,

Esse jubet. Gaudet regno Trojanus Acestes.
Indicitque forum, et patribus dat jura vocatis.
Tum vicina astris Erycino in vertice sedes
Fundatur Veneri Idaliæ, tumuloque sacerdos
Ac lucus late sacer additur Anchiseo.
Jamque dies epulata novem gens omnis, et aris
Factus honos; placidi straverunt æquora venti,
Creber et aspirans rursus vocat Auster in altum.
Exoritur procurva ingens per litora fletus;
Complexi inter se noctemque diemque morantur.
Ipsæ jam matres, ipsi, quibus aspera quondam
Visa maris facies, et non tolerabile nomen,
Ire volunt, omnemque fugæ perferre laborem.
Quos bonus Æneas dictis solatur amicis,
Et consanguineo lacrimans commendat Acestæ.
Tres Eryci vitulos, et Tempestatibus agnam,
Cædere deinde jubet. solvique ex ordine funem.
Ipse, caput tonsæ foliis evinctus olivæ,
Stans procul in prora pateram tenet, extaque salsos
Porricit in fluctus, ac vina liquentia fundit.
Prosequitur surgens a puppi ventus euntes.
Certatim socii feriunt mare, et æquora verrunt.

cum novam coloniam conderet, hanc pro Troja et Ilio esse vult, atque ad formam ejus describit et partitur. Similis facies urbis ab Heleno in Epiro conditæ sup. III, 300 sq.—757. 758 *regno* nova regni sui accessione, nova urbe. *indicit forum. forum* cum senatu junctum haud dubie ad judicia spectat. Æneas judicia constituit, rem judiciariam describit, tum *patribus, vocatis*, senatu lecto atque convocato, *dat jura*, ad Senatum fert de novis legibus scribendis. sup. I, 426 *Jura magistratumque legunt sanctumque senatum*; qui versus fortasse ex hoc nostro coaluit.

759—761 Veneris in Eryce monte supra Drepanum templum nobilissimum ad Trojanos conditores refertur. Anchisæ autem, tamquam heroi, Flamen cum luco sacro constituitur, *tumulo Anchiseo*: qui consecratus pro fano est. τὸ Ἀγχίσειον, lucus est τὸ τέμενος. *Veneri Idaliæ*, v. I, 608. 1.

762—764 Intellige, consecrando Anchisæ sacello per novem dies fuisse sacra facta: in *aris factus honos*. Supra v. 104 luctu per novem dies continuato, nono die fiebant sacra et ludi, v. ib. Ab hoc Æneæ parentali sacro Romani repetierunt inferiarum ritum, v. Ovid. Fast. II, 543 sq.—*auster abspirans creber* primitiva vi, increscens. *crebrescunt optatæ auræ* sup. III, 530. Ad totum locum cf. Valer. Flaccum lib. I, 312 sqq.

767—769 Egregie ad humani animi levitatem et inconstantiam! *nomen*, ut ne auditu quidem tolerabile esset. *fugæ laborem, fuga*, ut sæpe, pro erroribus, ex usu φυγῆς, itineris. Mox *lacrimans* bene ex persona pii Æneæ. *Consanguineus* autem est ejusdem gentis.

672 *Eryci*, tamquam heroi. v. sup. 392. 402. 412 sqq. *Tempestatibus*. Nota res vel ex Horat. Epod. 10 extr. cf. supra III, 120.—773 λύσασθαι τὰ πείσματα v. c. Orphic. 1239 et al. sup. III, 639. *funem*, quo naves ad litus religatæ, ancoræ loco, heroum tempore. 667 *ex ordine*, simpliciter pro: deinceps, καθεξῆς, ἐφεξῆς. 774—778 Sollennis sacrificandi mos pro secunda navigatione. Præivit Apollon. IV, 595 sqq. *tonsæ olivæ*, ut sup. 556 *tonsa corona*. ornat epitheton; nam, ut corona fiat, frondes oleæ decerpi, eamque tonderi necesse est. *Porricit* vidimus jam sup. v. 238, vocab. sacrum ac proprium. Ceterum de sacro in discessu navigantium locus hic classicus est.

At Venus interea Neptunum exercita curis
Alloquitur, talesque effundit pectore questus:
Junonis gravis ira, nec exsaturabile pectus
Cogunt me, Neptune, preces descendere in omnes
Quam nec longa dies, pietas nec mitigat ulla;
Nec Jovis imperio fatisve infracta quiescit.
Non media de gente Phrygum exedisse nefandis
Urbem odiis satis est, nec pœnam traxe per omnem
Reliquias; Trojæ cineres atque ossa peremptæ
Insequitur. Causas tanti sciat illa furoris.
Ipse mihi nuper Libycis tu testis in undis,
Quam molem subito excierit. Maria omnia cœlo
Miscuit, Æoliis nequidquam freta procellis,
In regnis hoc ausa tuis.
Per scelus ecce etiam Trojanis matribus actis
Exussit fœde puppes; et classe subegit
Amissa socios ignotæ linquere terræ.
Quod superest; oro, liceat dare tuta per undas
Vela tibi: liceat Laurentem attingere Thybrim:
Si concessa peto, si dant ea mœnia Parcæ.
Tum Saturnius hæc domitor maris edidit alti:
Fas omne est, Cytherea, meis te fidere regnis,
Unde genus ducis; merui quoque. Sæpe furores
Compressi et rabiem tantam cœlique marisque.

780 *effundit pectore questus.* Enniana formula. *Quam nec;* Junonis, quam *nec*, et quæ non *quiescit*. Junctura durior, quam in pedestri oratione vix ferres, hic epicam gravitatem habet.—783 *pietas*, sc. Æneæ in illa placanda, v. c. sup. III, 547. —*fatisve infracta quiescit*, ornate, pro: infringitur, flectitur, cum videat, fata a se interverti non posse. cf. XII, 793 sqq. ubi v. 800 est *inflectere*.—785 *urbem media de gente Phrygum*, media ex Troade, *exedisse*, confecisse, perdidisse, excidisse. *Reliquias*, Trojanos urbe capta superstites, *traxe per omnes pœnas*, omnibus calamitatibus ac malis versasse, jactasse; ut duci, agi, trahi, per ultima, per cuncta supplicia aliquis dicitur. (Græcos imitantur et hic poëtæ Romani. Sic Eurip. Iph. I. 988 διὰ πόνων τ' ἄγει, malis afficit. cf. Schneideri Lexic. græcogerm. s. v. Διά. R.) *Trojæ cineres atque ossa peremtæ Insequitur* graviter dictum; classis vero conflagrationem maxime respicit.—788 *causas* sup. I, 8. sqq.: X, 62 sqq. 89 sq.: XII. 791 sqq.

789—792 v. sup. I, 50 sqq. *molem*, h. e. (onus, periculum ideoque h. l.) tempestatem, et *miscuit*, v. ibid. 133. 134 *Jam cœlum terramque* etc. *in regnis tuis*, v. ibid. 138 sq.—793—795 *Per scelus*, in scelus actis, pro vulgari: ad scelus adactis. *ignotæ* simpl. in aliena terra, respectu Italiæ, quo tendebant. Mox *Laurens Thybris*, docte, qui Laurentinos agros, adeoque veteres Laurentes attingit; et 797 *dare vela per undas*, adjectum *tibi*, græco more per te, σοὶ pro διὰ σέ, tua opera, quantum per te licet.

800—802 Fas omnino est, te confidere, mare iri placatum ac tranquillum. Venerem mari ortam, Ποντίαν, Ἀναδυομένην, quis nescit? Fabula est ex cosmogoniis veterum servata, sed a sequioribus miros in modos interpretatione variata. *Sæpe.* Atqui semel, inquis, tantum lib. I, 125 sqq. Recte, reponit Burmannus, sæpe hoc fieri, a poëta tamen prætermitti potuisse. Quid vero? exciditne locus lib. III, 192 sqq. et V, 10 sqq.?

Nec minor in terris, Xanthum Simoentaque testor,
Æneæ mihi cura tui. Quum Troïa Achilles
Exanimata sequens impingeret agmina muris,
Millia multa daret letho, gemerentque repleti
Amnes, nec reperire viam atque evolvere posset
In mare se Xanthus: Pelidæ tunc ego forti
Congressum Ænean, nec dîs nec viribus æquis,
Nube cava rapui: cuperem quum vertere ab imo
Structa meis manibus perjuræ mœnia Trojæ.
Nunc quoque mens eadem perstat mihi; pelle timorem.
Tutus, quos optas, portus accedet Averni.
Unus erit tantum, amissum quem gurgite quæret;
Unum pro multis dabitur caput.
His ubi læta deæ permulsit pectora dictis:
Jungit equos auro genitor, spumantiaque addit
Frena feris, manibusque omnes effundit habenas;
Cæruleo per summa levis volat æquora curru.
Subsidunt undæ, tumidumque sub axe tonanti
Sternitur æquor aquis; fugiunt vasto æthere nimbi.
Tum variæ comitum facies; immania cete,
Et senior Glauci chorus, Inousque Palæmon,
Tritonesque citi, Phorcique exercitus omnis;
Læva tenet Thetis, et Melite, Panopeaque virgo,
Nesæe, Spioque, Thaliaque Cymodoceque.

803—811 Respicit Iliad. *υ*, pugnam Achillis cum Ænea v. 79 sqq. 168 sqq. quem subducit victoris manibus Neptunus v. 290 sqq. Mox et Hectore ab Apolline e pugna evocato cædes et fuga Trojanorum fit versus urbem, parte fugientium in Scamandrum seu Xanthum acta; unde pugna Achillis cum ipso Scamandro Il. *φ*.—*amnes.* nam Xantho auxilia aquarum tulit Simois, ibid. v. 307 sqq.—*nube cava* v. Il. *υ*, 320 sqq. *cuperem quum* etc. ut fuit Neptunus inter infesta Trojæ numina. v. ibid. 34 et 313 sqq. (cf. Æn. I, 610 sq.) Causam iræ enarrat idem *φ*, 446 sqq.; unde h. l. *perjuræ*, a perjuro Laomedonte, mercedem propter muros extructos ab eo ex condicto exactam negante.

813 *portus Averni*, Cumas, ideoque Italiam accedet. lib. VI, *Unus*, Palinurus; cf. mox v. 833 sq. et VI, 337 sq.; quod episodium nunc præstruit; idem *unum caput* v. sq. Male Serv. hoc ad Misenum refert; qui nec in navigatione periit, sed ac cessu jam ad Cumanum litus facto.

817 sqq. *Auro*, jugo aureo. *feris* pro equis, ut II, 51.—Ad v. 819 sq. cf. sup. I, 147. 154. 155. 156.—v. 822 *Tum variæ comitum facies*, exquisitius quam: comites varia facie et aspectu; nam *cete*, belluæ marinæ, in comitatu Neptuni aliorumque deorum marinorum; Proteo quidem pro armentis ea pascente Odyss. *γ*, 448 sqq.: Ge. IV, 430 sqq.—823. 824 Deos marinos omnino designat, quorum principes *Glaucus* ac *Phorcus* cum *Melicerta*, cf sup. v. 240. 241 et Ge. I, 436.—*Glauci chorus* ut *Phorci chorus* sup. v. 240 et ap. Plin. H. N. XXXVI, 4, s. 7, qui hunc locum in animo habuisse videtur.—*senior*, ut omnes omnino dii marini; quod docent theogoniæ, a rudibus ingeniis ad sensum exputatis rationibus inventæ, quibus rerum, h. e. terraquei globi, ortus ex aqua ducebatur. *Inous Palæmon*, Melicerta Inus f. Ge. I, 437 est, *Inoo Melicertæ*. *Phorci exercitus;* deos marinos intelligo, propter laudatum modo v. 240 hujus libri. Alioqui ad phocas et belluas marinas referam; v. Val. Fl. III, 727.—825. 826 conf. Ge. IV, 338 sqq., unde v. 826 huc translatus. *Melite*, ap. Homer. Il. *σ*, 42 et Hesiod. Theog. 246 inter Nereides occurrit. De *Pa-*

His patris Æneæ suspensam blanda vicissim
Gaudia pertentant mentem: jubet ocius omnes
Attolli malos, intendi brachia velis.
Una omnes fecere pedem; pariterque sinistros,
Nunc dextros solvere sinus; una ardua torquent
Cornua detorquentque; ferunt sua flamina classem.
Princeps ante omnes densum Palinurus agebat
Agmen: ad hunc alii cursum contendere jussi.
Jamque fere mediam cœli nox humida metam
Contigerat: placida laxarant membra quiete
Sub remis fusi per dura sedilia nautæ:
Quum levis ætheriis delapsus Somnus ab astris
Aëra dimovit tenebrosum, et dispulit umbras,
Te, Palinure, petens, tibi somnia tristia portans
Insonti; puppique deus consedit in alta,
Phorbanti similis; funditque has ore loquelas:
Iaside Palinure, ferunt ipsa æquora classem;
Æquatæ spirant auræ; datur hora quieti,

nope conf. sup. ad v. 240. Forsan in hoc recensu deorum marinorum, Æschyli Γλαῦκος Πόντιος Maronis doctrinam instruxerat. Ipsum autem phantasma deorum marinorum et monstrorum circa navem ludentium petitum est ex Apollon. IV, 930 sq., ubi navem e Planctis liberat Thetis cum Nereidibus.

829 *intendi brachia velis*, de antennis agi vel ex Val. Flacci imitatione lib. I, 126 constat, ubi Juno videt *Pallada velifero quærentem brachia malo*: de antenna; et duplicem poëtarum esse in his verbis structuram: *vela intendere antennis*, et, *antennas intendere velis*, satis notum est.—830 *Una omnes fecere pedem.* Copiosis virorum doctorum ad h. l. et ad Catullum, Lucianum, et al. disputationibus agitata dictio. Nunc vulgaris est observatio, et satis constat, *pedes* nautis dictos funes, quibus inferiores veli anguli, forsan et ipsi interdum *pedum* nomine declarati, puppim versus adducuntur; ut vento quidem secundo a puppi spirante, ad utrumque latus adducti illa vela ad ventum excipiendum expandunt, ut *utroque pede* currere diceretur navis; ut et ap. Apollon. II, 932 velum ἐς πόδας ἀμφοτέρους intenditur; sin ventus, etsi secundus, obliquus tamen esset, vel modo a dextra modo a sinistra spiraret, *uno pede* seu fune intento, angulum veli inferiorem modo ab hac modo ab illa parte explicant. v. Catull. IV, 21. Plin. II, 47 s. 48. *Facere* autem *pedem*, ut *facere vela*, expedire, parare. Fundus rei in Homero Odyss. κ. 32: Αἰεὶ γὰρ πόδα νηὸς ἐνώμων, quem de velis accipiendum esse vix dubites, cum Æoli beneficio naviget: vid. ibid. v. 25 sqq. (cf. Schneideri Lexic. græco-germ. s. v. Ποῦς. R.) Hoc loco ventum variante impetu oblique incidisse, illa quæ declarandi causa adjecta: *pariterque, nunc sinistros nunc dextros solvere,* et intenderunt, *sinus* velorum; quod dum faciunt, etiam antennas inflecti necesse est: *una ardua torquent Cornua* (antennarum, ut III, 549) *detorquentque.* Sic venti *sui*, h. e. secundi, ferunt classem; donec sub noctem recta a puppi flare incipiunt, secundum v. 844: *Æquatæ spirant auræ.*

833 De *Palinuro*, Jasi f. memorat, quippe in fabulis Italicis nobili. *agmen*, ut poëta, de classe, quam ducit Palinurus. *ad hunc*, ad hujus imperium.—Mox v. 835 v. ad lib. II, 8. 9. Noctem deam in *meta*, summa celsissima parte, in vertice cœli, constitutam esse puta, quippe curru vectam: unde ejus progressus est ad alteram cœli oram, ut in circo currus circa metam flexus tendit altera circi parte ad carceres. —840 *tristia somnia*, manifeste pro somno; quod notandum propter alia loca. *Phorbantem* fortasse ex Iliad. ξ, 490. petiit poëta.—844. 845 *Æquatæ auræ* opp. *vento obliquo*. v. sup. ad v. 830. Sic IV, 587 *æquatis classem procedere velis. furari* exquisitius quam subtrahere, subducere,

Pone caput, fessosque oculos furare labori.
Ipse ego paulisper pro te tua munera inibo.
Cui vix attollens Palinurus lumina fatur:
Mene salis placidi vultum fluctusque quietos
Ignorare jubes? mene huic confidere monstro?
Æneam credam quid enim fallacibus austris,
Et cœli toties deceptus fraude sereni?
Talia dicta dabat, clavumque affixus et hærens
Nusquam amittebat, oculosque sub astra tenebat.
Ecce deus ramum Lethæo rore madentem,
Vique soporatum Stygia, super utraque quassat
Tempora; cunctantique natantia lumina solvit.
Vix primos inopina quies laxaverat artus:
Et super incumbens, cum puppis parte revulsa,
Cumque gubernaclo, liquidas projecit in undas
Præcipitem, ac socios nequidquam sæpe vocantem.
Ipse volans tenues se sustulit ales ad auras.
Currit iter tutum non secius æquore classis,
Promissisque patris Neptuni interrita fertur.
Jamque adeo scopulos Sirenum advecta subibat,
Difficiles quondam, multorumque ossibus albos;
Tum rauca assiduo longe sale saxa sonabant:
Quum pater amisso fluitantem errare magistro

κλέπτειν. 847 sq. Comparant Lucret. II, 556—559. *vix attollens lumina.* Bona Servii nota: "*numinis præsentia prægravatus. nam et sequens ejus oratio turbata est; quod et semiplenæ indicant elocutiones.*" Recte utique. *Mene jubes ignorare?* (pro vulgari: nosco illud, satis notum mihi est) mare placidum, h. e. quam facile illud turbetur. *mene huic confidere monstro?* mari, quod, inquit Donatus, decipit multos, infido ingenio, et repente mobili. *quid enim* male Serv. quidni? cur non? sed h. e. est *quomodo vero:* ut toties *enim*, τί γὰρ; pro: nullo modo—*et cœli* h. e. et quidem, qui toties deceptus sim cœli serenitate me fallente.—Mox 852 ex Odyss. γ, 281 translatus est, unde de Phrontide Palinurus adumbratus est.

854 Somnus opprimit Palinurum obluctantem; ita ille obdormiscit. *ramum* proprie accipito, cf. Apollon. IV, 156. Ducta res ab aqua lustrali. Imitatus est locum Silius X, 355. 356. 357, et poterat in id phantasma facile incidere poetæ ingenium, quia usu loquendi somno natura humida tribuitur, fortasse ab noctis aëre roscido ducta. conf. sup. ad I, 691. 692: III, 511. Aspersione aquæ Lethææ *solvuntur*, laxantur, oculi somno illabenti obnixi et intenti. *Cunctari* poëtis dicitur, qui resistit, reluctatur. *natantia*, nota nunc elegantia; Ge. IV. 496 de morte: *conditque natantia lumina somnus.*—857 861 *Vix laxaverat—et projecit*, poëtica structura, ab Homero petita, pro *cum* projecit (scil. Somnus Palinurum et mox 861 avolavit.)—*cum puppis parte*, bene Servius: "pro œconomia, ut triduo natare potuerit." v. VI, 349 sq.—Mox 863 *interrita*, sine offensione, nullo adverso casu exterriti, navigant.

864—866 Notus Homeri locus Odyss. μ, 39 sqq. 166 sq., quem Virgilius ante oculos habuit. Adde Apollon. IV, 891 sqq. et Orph. Arg. 1268 sqq. Tenent adolescentes, non longe a Capreis in Sinu Pæstano tres esse Sirenum petras νήσους Σειρηνούσας, adversus promontorium Surrentinum, fluctuum allisione olim et naufragiis infames; Sirenes autem, puellaris formæ speciem referentes, esse cultas templo et sacro in ipso promontorio.—866

Sensit, et ipse ratem nocturnis rexit in undis,
Multa gemens, casuque animum concussus amici.
O nimium cœlo et pelago confise sereno,
Nudus in ignota, Palinure, jacebis arena.

assiduo sale, assiduo fluctuum allisu.—870. 871. Æneæ verba sunt. vid. VI. v. 1.—*serenum* h. l. etiam de pelago: nisi ex nota forma interpretari velis, ut sit: *cœlo sereno pelagoque placido*.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER SEXTUS.

ARGUMENTUM.

Cumas advectus Æneas, antrum Sibyllæ petit; peractoque de more sacrificio, Phœbi oraculum consulit. Ibi et instantia pericula et futuri belli eventum discit 1—160. Miseni cadaver in litore inventum comburit, reliquiasque sub proximo monte sepelit, qui Miseni nomen ab illo obtinuit—235. Inde columbarum ductu ad aureum ramum pervenit: quo decerpto, mactatisque hostiis deos inferos veneratus, Sibylla duce per Averni fauces ad inferos tendit—336. Palinurum, quod sepulcri honore careret, circa Stygiam paludem oberrantem invenit, cumque una in ulteriorem ripam trajicere cupientem Sibylla prohibet, cenotaphiique et exsequiarum spe consolatur—383. Post hæc Stygem trajectus Æneas, Cerberoque medicatis offis sopito, per loca infantium, eorumque, qui falso crimine damnati capite supplicium luerant, iter faciens, pervenit ad sedem eorum, qui amoris impatientia manus sibi consciverant—449. Ibi Elisam conspicatus cum ei se purgare vellet, illa indignabunda conspectum ejus effugit—476: inde progressus Deiphobum in sedibus

eorum, qui bello aliquando claruerant, multis vulneribus lacerum conspicit, necisque ejus indignum modum ab ipso edocetur—534. Relicto deinde ad lævam Tartaro, sceleratorumque pœnas a Sibylla edoctus—627, ad Ditis ipsius mœnia contendit, aureumque ramum in ipso regiæ limine defigit—636. Post hæc ad fortunatorum sedes iter instituit, et a Musæo ad patrem suum perducitur—678. Ibi Anchises Æneam animarum originem, purgationem et consummationem edocet, Albanorum Romanorumque regum recensum facit, nobiliumque aliquot Romanorum nomina percurrens, ad Julii Cæsaris et Augusti laudes descendit—860: Marcellumque Octaviæ filium, immatura morte ereptum, miris in cœlum laudibus effert—888. Inde per eburneam portam ad Superos egressus, socios revisit, relictisque Cumis Cajetam petit.

Sic fatur lacrimans, classique immittit habenas.
Et tandem Euboicis Cumarum allabitur oris.
Obvertunt pelago proras; tum dente tenaci
Ancora fundabat naves, et litora curvæ
Prætexunt puppes: juvenum manus emicat ardens
Litus in Hesperium: quærit pars semina flammæ
Abstrusa in venis silicis; pars densa ferarum
Tecta rapit, silvas, inventaque flumina monstrat.
At pius Æneas arces, quibus altus Apollo
Præsidet, horrendæque procul secreta Sibyllæ,
Antrum immane, petit, magnam cui mentem animumque
Delius inspirat vates, aperitque futura.
Jam subeunt Triviæ lucos atque aurea tecta.

1—8 Ὣς φάτο δακρυχέων Homericum—Novum clavum ei, quem Palinurus in mare præceps secum avellerat (sup. V, 858. 859), substitutum fuisse non dubito; sed hoc non est *classi immisit habenas*; verum excepto velis expansis vento, cursum urgebat classis Æneas. Nota metaphora ab aurigatione, ut sup. V, 662 de flamma vidimus: *furit immissis Vulcanus habenis*. 1—2. *Euboicis Cumarum oris*, ad litus Cumanum. Liv. VIII, 22 *Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt*. v. Cluver. Ital. ant. lib. IV, p. 1102. De conditoribus locus classicus ap. Strabon. V, p. 243. Urbis origines antecessisse videntur colonias Ionicas et Æolicas, v. Vellei. Paterc. I, 4. A seriore certe tempore Cumas, a Chalcidensibus conditas, ad Æneæ ætatem retraxit Virgilius. cf. Gell. X, 16. 3. (*Obvertunt—proras:* puppis quippe litori obversa, ibi enim gubernaculum fuit et remis inhibitis puppis appellitur. Remiges proram post se habebant, quare plerumque puppi appellebatur, imprimis tempore heroico: prora in mare spectabat, ut facilior esset abitus. R.) *dente tenaci*. sup. I, 169 *unco non alligat ancora morsu*. *fundabat* exquisitius quam: firmabat, tenebat.—6. 7 cf. Æn. I, 174 sqq. et Ge. I, 135. σπέρμα φλογὸς ap. Homer. *pars densa ferarum Tecta rapit, silvas*. Quid est *rapit?* si, corripit, colligit, comportat, nihil potest jejunius dici grandibus istis et turgidis verbis: *densa ferarum tecta*. Igitur poeta necessario ita accepit: *rapit* cursu, rapido cursu perlustrant silvas, ut vel fontem aquæ investigent, vel ferarum prædam ad epulas exquirant, ut lib. I, 192 sqq. Sic *campum rapere* dicitur equus, et *æquora rapere* navis. Ita eadem est sententia, quæ infra v. 179: Itur *in antiquam silvam*, stabula alta ferarum.

9—12 Ad templum Apollinis, quod antiquissimum fuit in monte ad Cumas, et inde ad subjacens Sibyllæ antrum tendit

Dædalus, ut fama est, fugiens Minoïa regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enavit ad Arctos,
Chalcidicaque levis tandem super astitit arce.
Redditus his primum terris, tibi, Phœbe, sacravit
Remigium alarum, posuitque immania templa.
In foribus letum Androgeï: tum pendere pœnas
Cecropidæ jussi (miserum!) septena quot annis
Corpora natorum; stat ductis sortibus urna:
Contra elata mari respondet Gnosia tellus.

Æneas. Id autem facit ex Heleni (III, 441 sqq.) et umbræ Anchisæ monita V, 731 sqq.—*arces*; erat templum in montium jugis, hinc *Apollo altus* et *præsidet* templum et urbem tuens, πολιοῦχος. Porro *Sibylla horrenda* dicitur, epitheto translato; erant *secreta* (h. e. secretum) horrenda. cf. VII, 172. *mentem animumque* Homerico more κατὰ φρένα καὶ κατὰ θυμόν: *inspirat*, indit ei, *mentem magnam*, commotam et ἐνθουσιῶσαν, aut, quod malim, *magnam* ejus mentem afflat, incitat, movet, *inspirat*.—13 Iter ad Apollinis templum (*aurea tecta*) erat per lucum, quo illud ambiebatur ex more vetere. *Hecatæ* autem ille lucus cum toto Averno sacer, vel, ut loquuntur alii, Proserpinæ.

14—19 Apparet fuisse famam antiquam, templum Apollinis Cumanum a Dædalo esse exstructum. Videntur Siculi et Itali, quicquid apud eos miræ vel præclaræ artis erat, ad Dædalum retulisse. Colligas hoc vel ex Diodori lib. IV, 78. Horum igitur populorum ars ædificandi et sculpendi originem suam e Creta habuisse videtur. Communis saltem narratio est, Dædalum ex Creta profugum in Sicilia a Minoë fuisse oppressum. At poëta, aliam famam secutus, Dædalum ex Sicilia quoque fuga evasisse statuit. Præclare Servius: *Dædalus vero primum Sardiniam, ut dicit Sallustius lib. II Historiarum, post delatus est Cumas: et, templo Apollini condito, sacratisque ei alis in foribus, hæc universa pinxit.* Ceterum totum, qui sequitur, locum copiosius persecutus est Silius XII, 89—103. Ornamenta ibi comparent studiosi.—v. 15. Horat. I Od. 3, 34: *Expertus vacuum Dædalus aëra Pennis non homini datis.* Verba ex antiquiore sermone poëtico servata. Cic. de Divin. I, 47 ex Mario suo: *Hanc ubi præpetibus pennis lapsuque volantem Conspexit*, conf. sup. V, 351. *Præpes*, celer, velox.—16 *ad Arctos:* cf. Ge. I, 245. 246. Sive ex Creta, sive ex Sicilia, sive ex Sardinia, ut modo e Sallustio traditum vidimus, profugus, Dædalus volatu versus septentrionalem plagam contendit, dum Cumas advolavit. Est tamen, quod haud neges, valde tumidum hoc, *gelidas enavit ad Arctos*, si non nisi de tali itinere accipitur. Enimvero longius olim Dædali errores fuere narrationibus producti, ita ut etiam remotiores septentrionales plagas adiisse feretur; unde redux tandem Cumis Apollini templum ex voto posuit. *enavit* (respexit ad hoc Quinctil. VIII, 6, 18), usitata illa metaphora inter volatum et navigationem. conf. Ge. IV, 59. Sic mox *remigium alarum*, ut sup. I, 301.—*Chalcidica arce*, v. ad v. 2.—*levis*, ornat epitheton volantem. —*sacravit* tamquam donarium ex voto. Cogita notum morem eorum, qui ex mari erant servati. Etiam *templum* ex voto factum videri potest.

Talia anaglypha in templorum foribus ex metallo pretiosiore h. l. ex auro (v. inf. v. 32), antiquitas probare solebat. cf. Ge. III, 26—29. Imitationem loci vide apud Silium lib. III, 32. Fabulam cognoscant, quibus opus est, ex Ovid. Met. VII, 456 sqq. et VIII, 153 sqq. aut ex Catulli Epithal. Pelei v. 76 sqq. Apollod. III, 15, 7 et Obss. p. 344 sqq.—*septena corpora natorum*, pro: natos, elegantius, ut sæpe. *Stat*, adstat, *urna*, graphice hoc ad sortitionem eorum, qui quotannis mittendi erant, declarandam. A v. 20—22 in alterius forium valvis expressas puta Athenas. Androgei necem et sortitionem puerorum; a v. 23 sqq. autem in alteris valvis Cretam, taurum, Pasiphaen, Minotaurum, Labyrinthum, Ariadnen, Dædalum.—23 *Gnosia tellus* ut *Gnosia regna* III, 115 *elata mari*, perpetuum insularum epitheton, *alta*, quod alibi vidimus (cf. sup. V, 35[illegible]). *respondet*, in alteris

Hic crudelis amor tauri suppostaque furto
Pasiphaë, mixtumque genus prolesque biformis
Minotaurus inest, Veneris monumenta nefandæ;
Hic labor ille domus, et inextricabilis error:
Magnum reginæ sed enim miseratus amorem
Dædalus, ipse dolos tecti ambagesque resolvit,
Cæca regens filo vestigia. Tu quoque magnam
Partem opere in tanto, sineret dolor, Icare, haberes.
Bis conatus erat casus effingere in auro,
Bis patriæ cecidere manus. Quin protenus omnia
Perlegerent oculis, ni jam præmissus Achates
Afforet, atque una Phœbi Triviæque sacerdos,
Deiphobe Glauci, fatur quæ talia regi:
Non hoc ista sibi tempus spectacula poscit;
Nunc grege de intacto septem mactare juvencos
Præstiterit, totidem lectas de more bidentes.
   Talibus affata Ænean (nec sacra morantur
Jussa viri). Teucros vocat alta in templa sacerdos.
Excisum Euboicæ latus ingens rupis in antrum,

valvis ex adversa, opposita, parte expressa est. *crudelis* amor, violentus, ut alias *sævus*, h. e magnus, nimius. *supposta furto* pro supposita tauro adultero, per furtum: κρυφίοις γάμοις μιγεῖσα, ex nota Musæi formula.—*inest*, tamquam pars argumenti erat expressa. *Veneris monumenta nefandæ*, partus nefandi amoris. Non aliter. Nota est de Minotauro fabula, in cujus interpretatione argutantur passim veteres, etiam ad h. l. Simplicissimum est statuere, ex noto Cretæ, Siciliæ et Italiæ, emblemate ductam eam esse, quod figuram tauri cum capite viri barbati exhibet; sive id patrii fluvii symbolum sit, id quod probabilius, sive, quod alii putant, Bacchi seu Ebonis, h. e. Solis. Sunt quoque qui ad arationem et fertilitatem agrorum referant. Adhuc sub judice lis est, cf. Obss. ad Apollod. p. 217.—27 Labyrinthus Dædali opus in Pasiphaës gratiam susceptum, ut Minotaurus in eo absconderetur. Sic Ovid. VIII Met. 157. Hygin. f. 40 Apollod. III, 1, 4, 15, 8. Apud Homerum Dædalus in Ariadnæ gratiam chorum seu saltationem Labyrintho similem effinxisse narratur Il, σ, 595 sqq., quem locum respicit Virgilius h. l. et sup. V, 588 sqq., quem confer. At nunc in *reginæ*, regis Minois filiæ, Ariadnæ, gratiam Dædalus Theseo iter per Labyrinthum filo monstravit, quod inventum alii poëtæ ad Ariadnæ solertiam referunt. *doli* et *ambages*, flexus viæ et errores Labyrinthi. Hos *resolvit*, reditu et egressu monstrato. *cæca*, etiam h. l. obscura, ambigua, δυσνόητα. regit ille glomere iter incertum. Versuum 30—33 de Icaro suavitatem et vim facile sentis ex affectu et ex apostrophe ad Icarum proficisci. Verba Ausonius imitatus est in Mosella v. 300 sq.—*Quin protenus.* Καὶ μὴν καὶ, et vero sane reliqua quoque signa perlustrassent omnia per synizesin efferas *omnia*, —Mox v. 38 *grege de intacto*, grege boum jugo intactorum: Ge. IV, 540 *intacta totidem cervice juvencas.* Deiphobe autem Glauci filia non male editur, quoniam ille inter deos fatidicos habebatur.

42 sqq. Locorum situm et faciem plane legentis animo eripiunt interpretes, dum hic antrum in adyto templi in Cumani collis latere positum esse putant. Templum Apollinis erat monti impositum, qui mox urbi pro acropoli fuit. Quod nunc memorantur, *antrum Sibyllæ*, in latere ejus montis excisum, non longe ab eo loco abesse poterat. Ad hoc jam ex Apollinis templo abducit Sibylla Æneam. Fallunt viros doctos *alta templa*, quæ nunc non sunt Apollonis ædes, sed antrum Sibyllæ, μαντεῖον.—42 *Euboicæ rupis*, montium Cumanorum, v. ad v. 2, in quibus est antrum. Ornate dixit *latus montis excisum* esse *in antrum ingens.*—*aditus*, puta, subterranei

Quo lati ducunt aditus centum, ostia centum;
Unde ruunt totidem voces, responsa Sibyllæ.
Ventum erat ad limen, quum virgo, Poscere fata
Tempus, ait; deus, ecce, deus! Cui talia fanti
Ante fores subito non vultus, non color unus,
Non comtæ mansere comæ; sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument; majorque videri,
Nec mortale sonans; afflata est numine quando
Jam propiore dei. Cessas in vota precesque,
Tros, ait, Ænea? cessas? neque enim ante dehiscent
Attonitæ magna ora domus. Et talia fata
Conticuit. Gelidus Teucris per dura cucurrit
Ossa tremor, funditque preces rex pectore ab imo:
Phœbe, graves Trojæ semper miserate labores,
Dardana qui Paridis direxti tela manusque
Corpus in Æacidæ; magnas obeuntia terras
Tot maria intravi, duce te, penitusque repostas
Massylum gentes, prætentaque Syrtibus arva:
Jam tandem Italiæ fugientis prendimus oras.
Hac Trojana tenus fuerit fortuna secuta.
Vos quoque Pergameæ jam fas est parcere genti,
Dique deæque omnes, quibus obstitit Ilium et ingens
Gloria Dardaniæ. Tuque, o sanctissima vates,
Præscia venturi, da, non indebita posco

meatus, σύριγγες, ut in Ægypto appellabantur. Ubi itaque in interiore antro, adyto, Sibylla vaticinia efflaretur, remeabat vox per infinitos hoc canaliculos seu spiramina et exitus; quæ res ad religiosum horrorem valde accommodata esse debuit.—

48. *Non comtæ mansere comæ:* atqui erant illæ resolutæ, ut in sacris mos erat; igitur nunc factæ sunt horrentes, cf. Seneca Agam. 712. 713; seu *jactatæ*, ut Tibull. II, 5. 66, quod malim ex Val. Fl. I, 208. 209 imitatione. *majorque videri*, μείζων εἰσορᾶν, ut solent majora visu esse, quæ sensus animumque miratione percellunt.—*nec mortale sonans.* v. V, 649: I, 328; h. e. divinum quid. *cessas in vota*, ad vota, exquisitius dictum, quam: cessas facere vota? quin fac vota.—52 *enim*; τι γάρ; ut alias, pro: vero, enim vero. intell. nisi vota feceris.—53 *attonitæ magna ora domus*, interioris majoris antri, tanquam adyti, fores. *attonitæ*; ut rei inanimatæ tribuatur sensus idem, qui eorum est, qui repente revelli fores audiunt.—56—62 Semper a Trojanorum partibus stat Apollo in Homero.—57 Fundus Il. χ, 359. verum copiosius hæc executi erant poëtæ cyclici, primo loco Arctinus in Æthiopide; nunc Quintus lib. III, pr. Veneris et Apollinis precibus id dedisse Jovem, præclare exponit Horat. IV, 6, 21.—58—60 omnia in majus aucta. pro Pœnis *Massylos*, vicinos, et *Syrtes*, Africæ adjacentem oram. 59 *penitus repostas gentes*, positas, habitantes in Africa interiore. Silius III, 325 *nec non totus adest Vesper, populique reposti: Cantaber ante omnes.* *prætenta*, ut III, 692 *Sicanio prætenta sinu insula.*—

61 *Italiæ fugientis*, v. sup. V, 629. (Vid. etiam Not. ad IV, 346. Add. III, 496. R.)—62 *Trojana fortuna*, adversa sc. —Mox 64 dii Trojanis infesti apud Homerum memorantur; in his Juno, Minerva, Neptunus. *obstitit*, invisa fuit. quæ consiliis nostris obsistunt, repugnant, ea invisa sunt. ἀπεχθάνεται.—65—68 Vide v. 84 sqq.

Regna meis fatis, Latio considere Teucros,
Errantesque deos agitataque numina Trojæ.
Tum Phœbo et Triviæ solido de marmore templum
Instituam, festosque dies de nomine Phœbi.
Te quoque magna manent regnis penetralia nostris;
Hic ego namque tuas sortes arcanaque fata,
Dicta meæ genti, ponam, lectosque sacrabo,
Alma, viros. Foliis tantum ne carmina manda,
Ne turbata volent rapidis ludibria ventis,
Ipsa canas oro. Finem dedit ore loquendi.
  At, Phœbi nondum patiens, immanis in antro
Bacchatur vates, magnum si pectore possit
Excussisse deum: tanto magis ille fatigat
Os rabidum, fera corda domans, fingitque premendo.
Ostia jamque domus patuere ingentia centum
Sponte sua, vatisque ferunt responsa per auras:
O tandem magnis pelagi defuncte periclis!
Sed terra graviora manent. In regna Lavini
Dardanidæ venient; mitte hanc de pectore curam;
Sed non et venisse volent. Bella, horrida bella,
Et Thybrim multo spumantem sanguine cerno.

Da, fac, effice, ut passim, v. c. XII, 97. Tribuit autem superstitio hoc vatibus, ut, quæ prædicunt, videantur ipsi quasi efficere et pro arbitrio constituere: unde etiam cum objurgatione ab iis postulatum videmus, in ipsis sacris nostris, ut lætiora vaticinentur. Jam pro *nos considere* quam graviter ista dicta sunt v. 67. 68! *da Latio considere Teucros—Trojæ.*—69—74 Ad templum in Palatio ab Augusto factum respici, ut Æneas ex posterorum persona vota faciat, jam Servius notavit; conf. Sueton. Octav. 29. Ex Virgilii verbis vix aliter judices, quam cum Apolline Dianæ quoque sorori fuisse id consecratum; ut in ludis sæcularibus aliisque sacris consociatæ fuere utriusque dei religiones. Ex Propert. I, 31, 15 apparet, Apollinis signum in eo templo medium inter Latonam et Dianam stetisse. *festos dies*, ludos Apollinares ab Augusto institutos.—71—73 libros Sibyllinos et XV viros iis inspiciendis. Servati autem illi libri primum in Capitolio, ab Augusto vero sub Apollinis Palatini basi conditi, ut ex Suetonio notum Octav. 31, et Tibullo II, 5, 1 *Phœbe fave, novus ingreditur tua templa sacerdos*, Quindecemvir Messala: hæc igitur sunt *penetralia.*—74—76 Exsequitur Æneas Heleni præceptum, sup. III, 443. 444 et 457 *Ipsa canat.* nunc igitur more suo relicto, non foliis oraculum inscribit, sed ore profert.—(De foliis, materia scribendi, cf. not. ad III, 444. Addas, Athenis ἐκφυλλοφορίαν, ἐκφυλλοφορεῖν, et Syracusis πεταλισμὸν docere, foliis oleagineis usos esse antiquissimis temporibus pro charta. R.)

77. *bacchatur* pro simplici discurrit, v. sup. IV, 301. *Fingitur* equus a magistro *premendo*, h. e. dum premitur, pressus frenis, compressus, coercitus. cf. sup. I, 63; ergo Phœbus domans Sibyllam, vi divinatrice mentem versans, ut ea incalescat, *fingit premendo* pro premit. Est etiam brevitatis laus in verbis *tanto magis.* 81. 82 aditus ad interiores recessus antri. v. sup. ad v. 45; cf. Callim. in Apoll. 3. 6. 7. Putanda autem est Sibylla adytum ingressa, deo plena, ex adyto hæc vociferari, voce per cava antri resonante. conf. v. 98 et 11.—83 sq. secundum Heleni prædictionem sup. III, 458. sq. conf. præclarum locum Tibulli II, 5, 39 sqq., ubi Sibyllæ oraculum, alio quidem tempore ac loco datum, et latius expositum est. *in regna Lavinii*, ad Lavinium hoc tandem manifestum de loco aditus ad Italiam vaticinium.—87 jam Homero frequentata rei imago Il. ν, 329. *Dorica castra*, sup. II,

Non Simois tibi, nec Xanthus, nec Dorica castra
Defuerint. Alius Latio jam partus Achilles,
Natus et ipse dea. Nec Teucris addita Juno
Usquam aberit; quum tu supplex in rebus egenis
Quas gentes Italum aut quas non oraveris urbes!
Causa mali tanti conjux iterum, hospita Teucris,
Externique iterum thalami.
Tu ne cede malis; sed contra audentior ito,
Qua tua te Fortuna sinet. Via prima salutis,
Quod minime reris, Graia pandetur ab urbe.
 Talibus ex adyto dictis Cumæa Sibylla
Horrendas canit ambages, antroque remugit
Obscuris vera involvens; ea frena furenti
Concutit, et stimulos sub pectore vertit Apollo.
Ut primum cessit furor, et rabida ora quierunt,
Incipit Æneas heros: Non ulla laborum,
O virgo, nova mi facies inopinave surgit;
Omnia præcepi, atque animo mecum ante peregi.
Unum oro. Quando hic inferni janua regis
Dicitur: et tenebrosa palus Acheronte refuso,
Ire ad conspectum cari genitoris et ora
Contingat; doceas iter; et sacra ostia pandas.

27.—88 sqq. Eadem calamitatum series renascetur. cf. inf. X, 60, 61, 62. *Alius Achilles*, Turnus Veniliæ f. v. inf. X, 76. 90 *Nec Teucris addita Juno Usquam aberit.* Interpretatio loci e veteribus nobis servata est. Macrob. VI Sat. 4 unum ex iis locis esse docet, in quibus vetustum verbum servaverit poëta. *addita, id est, affixa, et per hoc, infesta. Hoc jam dixerat Lucilius lib. XVI his versibus: " Si mihi non prætor siet additus atque agitet me, Non male sic ille, ut dico, me extenderat unus." Custos*, vultur, qui Tityi jecur observat. Jam autem qui *custodes additi* sunt, in primis peccare volentibus, iidem molesti sunt, difficiles, odiosi, infesti. Conf. Gesneri Thesaur. LL. h. v. Virgilium imitatus est in vocis usu Silius II, 595 *agit addita Erinnys* —91 *oraveris*, v. lib. VIII Evandrum et Agyllinos Etruscos, *in rebus egenis*, angustis, periculosis. Noli cum Servio et aliis de fame accipere. *conjux*, Lavinia, ut olim Helena.—96 *qua* via et ratione, ᾗ, quantum per fatum licebit, quantum fieri poterit. Sic II, 387 *O socii, qua prima, inquit, fortuna salutis Monstrat iter, quaque ostendit se dextra, sequamur.* Et sup. I, 418. *Corripuere viam, qua semita monstrat.* — 96 *via prima salutis.* comparant Apollon. II, 388. *Graia ab urbe*, Pallanteo Evandri, veniet, auxiliis inde acceptis.

100 Eventa rerum obscuris verbis prodit. Imitatur locum Lucanus I, v. 637. 638.—100. 101 adeo concitaverat eam Apollo. conf. v. 79. 80 *ea frena*, *τοῖα*, tam valida. *stimulos sub pectore vertit*, h. e. in pectore figit, pectori subdit. Sed plus inest alteri verbo continuato ictu. *Frena et stimulos* ad furorem declarandum a Tragicis habet poëta; fortasse ex οἶστρος natos. Mox v. 104. *facies* est species, genus; *surgit*, exquisite, occurrit, est, scilicet audierat Æneas omnia a patre V, 730. 731 et Heleno III, 458; itaque jam ante animo conceperat, προέλαβε. *peregi* pro vulgari: exegi, perpendi.—

106 *janua regis*, h. e. palatii vel regni aditus.—*tenebrosa palus Acheronte refuso.* Cum Acherontem mox in inferis locis poni a poëta videamus, Servius, et ex eo Pomponius, pronuntiant: *Avernum significat, quem vult nasci de Acherontis æstuariis*; ut Avernus sit Acherontis (cui *æstus* tribuitur inf. v. 296. 297) ex inferis partibus exundantis et supra crateris sui labra ex-

Illum ego per flammas et mille sequentia tela
Eripui his humeris, medioque ex hoste recepi;
Ille meum comitatus iter, maria omnia mecum,
Atque omnes pelagique minas cœlique ferebat
Invalidus, vires ultra sortemque senectæ.
Quin, ut te supplex peterem, et tua limina adirem,
Idem orans mandata dabat. Gnatique patrisque,
Alma, precor, miserere, potes namque omnia, nec te
Nequidquam lucis Hecate præfecit Avernis;
Si potuit Manes arcessere conjugis Orpheus,
Threicia fretus cithara fidibusque canoris;
Si fratrem Pollux alterna morte redemit,
Itque reditque viam toties. Quid Thesea, magnum
Quid memorem Alciden? Et mi genus ab Jove summo.
  Talibus orabat dictis, arasque tenebat;
Quum sic orsa loqui vates: Sate sanguine divum,
Tros Anchisiada, facilis descensus Averno;

uberantis (*refusi*) aqua, emissarium; ductum id ex Platone, in cujus Phædone p. 112. B. Steph. c. 62. Tartarus omnes recipit, aqua autem αἰωρεῖται δὴ καὶ κυμαίνει ἄνω etc. Apud Valer. Fl. IV, 594 *illic* (juxta Heracleam Paphlagoniæ) *Acheron —vastoque exundat hiatu Fumeus*; et de eodem Apollon. II, 745 κοιλη δὲ φάραγξ κατάγει μιν ἄνωθεν. Ipse enim Acheron in imis terræ radicibus: Κυάνεον δ' Ἀχέρονθ', ὃς ἔχει ῥιζώματα γαίης Orph. Hymn. XVII, 10; unde tamquam effervescens et ebulliens erumpit in superas oras. De his ipsis locis Ulyssis aditu celebratis agens Lycoph. v. 695 καὶ Ἀχερουσίαν Ῥόχθοισι κυμαίνουσαν οἴδματος χύσιν, et eundem in sensum Silius *eructare* dixit in loco ex Marone expresso XIII, 425 *specus eructat acerbam Cocyti laxo suspirans ore paludem.* Docta hæc sunt; quis neget? Si quis tamen ipsis poëtæ verbis insistat, ea vix aliter accipiet, quam *paludem Acheronte refuso* dictam esse pro *paludem Acherontis refusi*, h. e. exæstuantis: ἀναχυθέντος. Ita ex communi usu ἀνάχυσις, in illo Strabonis V, p. 243. D. de Acherusia palude ad Cumas ita exponentis: Ἀχερουσία λίμνη, ἀνάχυσίς τις τεναγώδης θαλάσσης, h. e. est æstuarium maris per æstum exundantis supra litora. Fuit scilicet in his ipsis locis ad Cumas *palus Acherusia* (Plin. III, 5 med.), quam Maro intelligere videri potest, et memorare ad declaranda hæc loca, in quibus aditus est ad loca infera; nec tamen per lacum, sed per antra vicina.—Mox *sacra ostia*, ut Homericum θεῖα, et inf. 573 (non ut Serv.), cujus vocis significatus latissime patet, ut in nostris linguis nihil sit, quod satis respondeat; h. l. quæ cum horrore adimus.—116 *mandata dabat* sup. V, 731 sqq. Mox 118 *Hecate:* nam sup. v. 35 *Phœbi Triviæque sacerdos* dicta erat. —119. 120 Aut supplendum alterum membrum: quidni et mihi adire inferos liceat? aut junge: *miserere—Si potuit.* Statii imitationem vide Silv. V, 3, 271 sqq. *fretus*, usus. Homericum πεποιθὼς, vel πίσυνος; et in hac ipsa re Orph. Arg. 42 Ἡμετέρῃ πίσυνος κιθάρῃ: simpl. pro: ope citharæ. cf. Æn. IV, 245.

121. 122 Ut cum Castore, qui mortali patre, Tyndareo, natus erat, immortalitatem communicaret Pollux, Jove patre natus, hoc a diis impetravit, ut, quoties ipse ad inferos se contulisset, fratri interim apud deos versari liceret. Hinc alternis sedes mutatæ. Fabula varie a poëtis tractata et ornata. Fundus Odyss. λ, 302. 303; at v. Pindar. Nem. X, 103.—Etiam Theseus et Hercules memorantur, quatenus inferos adiere, v. inf. 392 sqq. Aliter hoc ipso libro sexto v. 617 fabula de Theseo tractata; unde reprehensus poëta jam olim ab Hygino; vid. Gell. X, 16. Enimvero poëta non Theseum isse et rediisse narrat, sed Pollucem; Theseum autem tantum sic memoravit, ut de solo inferorum aditu ageret.

124 *aras tenebat.* Notissimus præcantium mos.—126 *Avernus* h. l. simpl. pro

Noctes atque dies patet atri janua Ditis;
Sed revocare gradum superasque evadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est. Pauci, quos æquus amavit
Jupiter, aut ardens evexit ad æthera virtus,
Dis geniti potuere. Tenent media omnia silvæ,
Cocytusque sinu labens circumvenit atro.
Quod si tantus amor menti, si tanta cupido est
Bis Stygios innare lacus, bis nigra videre
Tartara, et insano juvat indulgere labori;
Accipe, quæ peragenda prius. Latet arbore opaca
Aureus et foliis et lento vimine ramus,
Junoni infernæ dictus sacer: hunc tegit omnis
Lucus, et obscuris claudunt convallibus umbræ.
Sed non ante datur telluris operta subire,
Auricomos quam quis decerpserit arbore fetus.
Hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
Instituit. Primo avulso non deficit alter
Aureus; et simili frondescit virga metallo.
Ergo alte vestiga oculis, et rite repertum
Carpe manu; namque ipse volens facilisque sequetur,
Si te fata vocant: aliter non viribus ullis
Vincere, nec duro poteris convellere ferro.
Præterea jacet exanimum tibi corpus amici,
(Heu nescis!) totamque incestat funere classem,
Dum consulta petis, nostroque in limine pendes.
Sedibus hunc refer ante suis, et conde sepulcro.
Duc nigras pecudes; ea prima piacula sunto.
Sic demum lucos Stygios, regna invia vivis,
Aspicies. Dixit, pressoque obmutuit ore.

locis inferis; non lacus, ut inf. 297 sqq. sed ut in Ἀχέρων δυσέξοδος vel ἀνέξοδος.—127 *patet*, accessu libero et expedito.—

129 Pauci ἥρωες διογενεῖς, si fuerunt θεοφιλεῖς et καλοκἀγαθοί. Sententiam v. 126—128 interpretatur Seneca Herc. fur. 675 sqq. *æquus*, propitius h. l.—131 *silvæ* memoratæ tenebrarum et caliginis significandæ causa; ducta imagine ab Averni lacus situ sup. 118 *luci Averni*.—*Cocytum*, *Stygem*, *Acherontem*, promiscue ponit poëta. *sinu* præclare de cursu fluvii, qui ambit locum, sinuoso.—134 *Bis*. nata rei perceptio hæc ex Homericis Odyss. μ, 21 Σχέτλιοι Δισθανέες etc. *insanus labor* pro vulgari: magnum ausum, cœptum, ardua res.

136 sqq. Locum respexit Claudian. de R. Pros. II, 290 sqq.—137—139 ornate pro: ramus aureus, cum foliis aureis, et latet in densa silva: *vimen* est ipsius rami, virga. Simpliciter hoc est virga aurea, qua Mercurius ad inferos animas deducere narrabatur. Deorum autem omnia sunt aurea. *Juno inferna*, Proserpina, alias Stygia, ut *Jupiter infernus* καταχθόνιος, de Plutone. *Avernam Junonem* Ovidius dixit hac ipsa in narratione Met. XIV, 114.

140 *telluris operta*, simpl. loca infera, quatenus sub terra.—143. 144 ornate; in rami avulsi locum alius succrescit. Mox *rite carpe*—*si te fata vocant*, si fatale est inferos adire.—149 sqq. ante oculos Iliad. χ, 386—*sedes* de sepulcro. Alii de terra, hoc quidem admodum dure, accipiunt. Cur non locum comparant inf. v. 371. *Sedibus ut saltem placidis in morte quies-*

Æneas mæsto defixus lumina vultu
Ingreditur, linquens antrum; cæcosque volutat
Eventus animo secum. Cui fidus Achates
It comes, et paribus curis vestigia figit.
Multa inter sese vario sermone serebant,
Quem socium exanimem vates, quod corpus humandum,
Diceret. Atque illi Misenum in litore sicco,
Ut venere, vident indigna morte peremtum;
Misenum Æoliden, quo non præstantior alter
Ære ciere viros, Martemque accendere cantu.
Hectoris hic magni fuerat comes, Hectora circum
Et lituo pugnas insignis obibat et hasta.
Postquam illum vita victor spoliavit Achilles,
Dardanio Æneæ sese fortissimus heros
Addiderat socium, non inferiora secutus.
Sed tum, forte cava dum personat æquora concha,
Demens, et cantu vocat in certamina divos,
Æmulus exceptum Triton, si credere dignum est,
Inter saxa virum spumosa immerserat unda.
Ergo omnes magno circum clamore fremebant;
Præcipue pius Æneas. Tum jussa Sibyllæ,
Haud mora, festinant flentes, aramque sepulcri
Congerere arboribus, cœloque educere certant.
Itur in antiquam silvam, stabula alta ferarum:
Procumbunt piceæ; sonat icta securibus ilex;
Fraxineæque trabes cuneis et fissile robur
Scinditur; advolvunt ingentes montibus ornos.
Nec non Æneas opera inter talia primus

cam; et v. 328 *quam sedibus ossa quierunt?* Errant Manes insepulti vel circa corpus vel circa Stygem. Notissima res. *prima* v. 153 est pro: prius ante.

156—211 Corpus Miseni sepelitur; et quæsitus, tandemque repertus, ramus aureus ab arbore revulsus apportatur.—157 *cæcos eventus*, obscuros, ignotos animo versantes Æneas et Achates ante oculos sistuntur.—160. 161 pro vulgari: sermones serebant super variis rebus. 170 *non inferiora*, docte, et Græcorum more, pro: inferiorem, τὰ ἥττω pro τὸν ἥττονα. Æneam Hectori æquiparat, ut inf. XI, 289 et al.—Mox 171 *concham* paullo durius pro tuba vel lituo posuit. Nam nec in *litui* (v. 167) proprietate est hærendum. Sic *lituum* et *tubam* paucos intra versus memorat Statius VI Theb. 228. 230. *Tubicinem* Misenum vocat Propert. III, 18, 3. *Liticinem* Stat. IV Silv. 6, 19.—*demens* Homericum Νήπιος! Iliad. *β*, 38 et sæpe al. *exceptum*, cf. sup. III, 332, ut ὑποδέχεσθαι, insidiis. Ductum autem hoc ex mythica ratione præstantiæ designandæ, ex qua provocare deum is, qui aliqua arte excellit, ejusque iram lacessere narratur.—177 *aram sepulcri* exquisite, quod v. 215 *ingentem pyram* a formæ similitudine, cum in aræ modum exstructa esset, alta et quatuor lateribus. *Ara* enim est omnis basis, aut quod ejus formam habet usumque, ut aliquid imponatur, ut h. *l.* rogus, cui corpus exanime comburendum imponitur. *Congerere* ex ἐγείρω; v. c. Apollon. lib. I, 403 Νήεον αὐτόθι βωμὸν et

Hortatur socios, paribusque accingitur armis.
Atque hæc ipse suo tristi cum corde volutat,
Aspectans silvam immensam, et sic voce precatur:
Si nunc se nobis ille aureus arbore ramus
Ostendat nemore in tanto! quando omnia vere
Heu! nimium de te vates, Misene, locuta est.
Vix ea fatus erat, geminæ quum forte columbæ
Ipsa sub ora viri cœlo venere volantes,
Et viridi sedere solo. Tum maximus heros
Maternas agnoscit aves, lætusque precatur:
Este duces, o, si qua via est, cursumque per auras
Dirigite in lucos, ubi pinguem dives opacat
Ramus humum. Tuque, o, dubiis ne defice rebus,
Diva parens. Sic affatus vestigia pressit,
Observans quæ signa ferant, quo tendere pergant.
Pascentes illæ tantum prodire volando,
Quantum acie possent oculi servare sequentum.
Inde, ubi venere ad fauces grave olentis Averni,
Tollunt se celeres; liquidumque per aëra lapsæ.
Sedibus optatis geminæ super arbore sidunt,
Discolor unde auri per ramos aura refulsit.
Quale solet silvis brumali frigore viscum
Fronde virere nova, quod non sua seminat arbos,
Et croceo fetu teretes circumdare truncos:
Talis erat species auri frondentis opaca

Il. ψ, 139 (cf. Ecl. I, 69. R.) Mox *piceæ* proprie in rogis locum habent. conf. Plin. XVI, 10 s. 18.—182 *de* montibus int. et v. 184 *accingitur*, ὁπλίζεται, accingit se. (se instruit, cf. IX, 74. R.)

187 *Si nunc*, utinam nunc, ut Gr. εἰ, εἰ γὰρ, v. c. qui locus in manibus est, Hymn. Homer. in Apoll. 51 Δῆλ', εἰ γάρ κ' ἐθέλεις. quem si ita acceperis, emendatione non egere videbis, nisi ut ἐθέλοις scribas. *se ostendat*, appareat etc.; nec tamen dubitandum, arbore hac inventa, alteram etiam vaticinii partem eventum esse habituram, quando etc.—190 sq. Dignus tali vindice nodus. Ostento vel augurio aliquo res profecto nunc cum maxime erat expedienda. Quale autem aliud accommodatius Veneris matris avibus? etsi omnino faustum et lætum hoc auspicium. Sed poëta haud dubie in animo habuit Apollonium lib. III, 540 sqq. cf. 926 sqq. Nec Dodonæum oraculum ex columbis obscurum est. Hoc augurio conspecto substitit et precatur, ex more. Præivit Homerus Iliad. κ, 274. 278 sq.—195 *ubi—humum* ornate, aureus ramus est. 198 *quæ signa*, quale augurium: quid ostendant.

201 Arbor stabat in ipsa valle. Vide v. 139. *Sedibus optatis* eleganter de arbore, quam volatu petierant. *auri aura*, splendor. *Aura* de luminis reverberatione exquisite, v. ad Ge. II, 47, ubi *luminis auræ*. cf. h. l. Serv. Sic ignis fulminei aura, φάεος ἀϋτμὴ Callim. in Dian. 117 de vapore ignis, qui etiam longius dissita adurit. Proprie in odore locum habet.—205 sq. De visco, Druidarum superstitionibus nobilitato frutice glutinoso in querno arborum genere, nec minus tamen in aliis quoque arboribus, ramis enasci solito, unde glutinum paratur, ex historia naturali notio petenda.—*brumali frigore*, tunc enim maturum est.—207 *croceo fetu*, ex natura visci. Plin. XXIV, 4. s. 6 *Optimum est—extra fulvum*,

Ilice; sic leni crepitabat bractea vento.
Corripit Æneas extemplo, avidusque refringit
Cunctantem, et vatis portat sub tecta Sibyllæ.
Nec minus interea Misenum in litore Teucri
Flebant, et cineri ingrato suprema ferebant.
Principio pinguem tædis et robore secto
Ingentem struxere pyram: cui frondibus atris
Intexunt latera, et ferales ante cupressos
Constituunt, decorantque super fulgentibus armis.
Pars calidos latices et ahena undantia flammis
Expediunt, corpusque lavant frigentis et unguunt;
Fit gemitus. Tum membra toro defleta reponunt,
Purpureasque super vestes, velamina nota,
Conjiciunt. Pars ingenti subiere feretro,
Triste ministerium, et subjectam more parentum
Aversi tenuere facem. Congesta cremantur
Thurea dona, dapes, fuso crateris olivo.
Postquam collapsi cineres, et flamma quievit,
Reliquias vino et bibulam lavere favillam;
Ossaque lecta cado texit Corynæus aheno.
Idem ter socios pura circumtulit unda,
Spargens rore levi et ramo felicis olivæ,
Lustravitque viros, dixitque novissima verba.

intus porraceum.—211 *cunctantem* ornat; ut tenax; et v. 137 *lento vimine ramus*, quippe ex auro. Sic II Ge. 236. *glebas cunctantes* dixerat.

212 *ingrato*, malim, ut Servius altero loco ponit, gratiam nec sentienti nec referenti. Est ἀναίσθητον σῶμα, et Il. ω, 54 κωφὴ γαῖα—215 rogum struxerunt tædis pinguibus et lignis fissis, cf. Iliad. ψ, 164 sqq. *frondibus atris Intexunt latera*, ornate, faciunt latera ex ramis et lignis arborum nigricantium, ut tristis aspectus esset.—218 *latices calidos*, cf. Iliad. σ, 349 sqq.: Odyss. ω, 44 sq.—*expediunt* ut I, 177 *Cererem expediunt*, proferunt. (parant R.)—Ad v. 219 Servius laudat versum Ennianum: *Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit.*

220—225 Corpus collocant in lecto, veste tegunt, repositum in feretro ad rogum portant, (222) rogo impositum cremant; cf. Il. ω, 785 sqq. *Velamina nota*, ex loqu. usu (cf. inf. XI, 195. 196), aliter vix accipias, quam, quibus ipse, dum vivebat, usus erat. *subjectam tenuere*, h. e. subjiciunt, subdunt; *more parentum* Servius: "propinquioribus enim virilis sexus hoc dabatur officium." Sed dictum puto pro: more patrum, majorum. Mox in ignem conjici puta tus, oleum; sed quid *dapes*? verbo, puto, sacrificali corpora boum, suum, ovium, (v. inf. XI. 197 sq.) victimarum, cæsa et in ignem injecta, significat poëta. cf. Il. ψ, 166 sqq.: Odyss. ω, 65.

227 rogum et cineres conspergunt vino ex more, quem nidor et calor suadere debuit. *cadum* dixit pro urna: φιάλην memoraverat Homerus Il. ψ, 253 et λάρνακα, ω, 795. de Achillis cineribus χρύσεον ἀμφιφορῆα Od. ω, 74. *Corynæum* vero nominat, quoniam poëtæ omnia definite etiam per personas efferenda sunt. Nota urnam h. l. ex ære: cujus generis non pauca, in primis per Italiam inferiorem, reperta sunt in sepulcris, olim falso etrusca dicta.—229 Exquisitius *circumferre socios unda*, quam *undam circa socios*. Lustratio hæc facto funere sollennis. *felix oliva*, quia etiam *infelix oliaster*, Ge. II, 314 sterilis et infaustus. *novissima verba*: nota res: Vale. Ave.

At pius Æneas ingenti mole sepulcrum
Imponit, suaque arma viro, remumque tubamque,
Monte sub aërio: qui nunc Misenus ab illo
Dicitur, æternumque tenet per sæcula nomen.
His actis propere exsequitur præcepta Sibyllæ.
Spelunca alta fuit, vastoque immanis hiatu,
Scrupea, tuta lacu nigro nemorumque tenebris:
Quam super haud ullæ poterant impune volantes
Tendere iter pennis: talis sese halitus atris
Faucibus effundens supera ad convexa ferebat:
Unde locum Graii dixerunt nomine Aornon.
Quatuor hic primum nigrantes terga juvencos
Constituit, frontique invergit vina sacerdos;
Et, summas carpens media inter cornua setas,
Ignibus imponit sacris, libamina prima,
Voce vocans Hecaten, Cœloque Ereboque potentem;
Supponunt alii cultros, tepidumque cruorem
Suscipiunt pateris. Ipse atri velleris agnam
Æneas matri Eumenidum magnæque sorori
Ense ferit, sterilemque tibi, Proserpina, vaccam;
Tum Stygio regi nocturnas inchoat aras,

—232 *Imponit*, pro: ponit, facit tumulum terra aggesta in illo loco; fortasse heroico more, ἀμφὶ πυρὴν, in loco, quo rogus arserat; ut videtur res apud Homerum animo repræsentanda, ut tumulus fiat in eo loco, in quo rogus fuerat. v. c. Il. ψ, 255. 256: η, 434. *ingenti mole*, more veterum populorum plerorumque; unde disputata sunt tam multa de tumulis barbarorum.—Tum huic tumulo imponit *sua arma, remumque tubamque*, solenni more a multis illustrato, etiam ex sepulcris. conf. Fabret. ad Columu. Traj. p. 374. Postea pro instrumentis his facile putrescentibus et pereuntibus cippi ex saxo istis instrumentis insculpti positi. —234 *monte sub aërio: Iliacoque jugum memorabile remo*, de Miseno Statius III Silv. 5, 98 et de Elpenore suo Hom. Od. μ, 14. 15.

236 sqq. Nunc ad sacrum Manibus faciendum se accingit Æneas ex præcepto. —v. 153. *spelunca*, Averno imminens (hinc *tuta lacu*) et alia, quam quæ supra v. 42 memorata est. *volantes*, volucres. Sic III Ge. 147 *Plurimus volitans*.—Sacrum parat sub ipsum speluncæ ingressum.—243 sq. Totus hic sacrificii dis inferis facti apparatus apud plures poetas occurrit, ductus ex Homero pluribus locis: imprimis Od. κ, 317: λ, 25. *invergit*, signantius et elegantius, quam: infundit; nihil amplius. *Et summas carpens:* pertinet ad Homericum: Ἀλλ' ὅ, γ' ἀπαρχόμενος κεφαλῆς τρίχας ἐν πυρὶ βάλλε. Jam inter victimæ consecrationem, quæ fit vino in caput libato, et pilo, tamquam pro ἀπαρχαῖς, evulso et cremato, concipiuntur preces, v. c. Od. γ, 445. 446. Itaque h. l. subjicitur: *Voce vocans Hecaten.*—248 *Supponunt cultros*, subjectis, admotis infra sub jugulo, ut Ge. III, 492 *suppositi cultri*, ex religione in sacris inferis notissima, ut prona et cernua mactaretur victima diis inferis. Mox *suscipiunt* Pompon. Sab. "antiquum verbum est." scilicet pro *excipiunt* vulgari. Sic. I, 175.—250 *Mater Eumenidum*, Nox (inf. XII, 846: Æschyl. Eumen. 322), et Noctis *soror*, Terra, ut Servius notavit; ideoque ex Chao. Ipsis Eumenibus sacrum facit Scipio loco hinc expresso Silius X, 129 sqq.—*sterilem vaccam*, ex religionis praescripto. στεῖραν βοῦν. Od. λ, 30. —252 *nocturnas aras* simpliciter, quia sacrum noctu fit; ut diis inferis fieri fas erat. —*Inchoare* verbum sacrorum esse Servius tradit. Saltem exquisite positum pro facit. *Aram* aut enim puta in scrobe excisam, ut in

Et solida imponit taurorum viscera flammis,
Pingue super oleum infundens ardentibus extis.
Ecce autem, primi sub lumina solis et ortus,
Sub pedibus mugire solum, et juga cœpta moveri
Silvarum, visæque canes ululare per umbram,
Adventante dea. Procul o, procul este, profani,
Conclamat vates, totoque absistite luco;
Tuque invade viam, vaginaque eripe ferrum;
Nunc animis opus, Ænea, nunc pectore firmo.
Tantum effata, furens antro se immisit aperto.'
Ille ducem haud timidis vadentem passibus æquat.
  Di, quibus imperium est animarum, Umbræque silentes,
Et Chaos, et Phlegethon, loca nocte tacentia late,
Sit mihi fas audita loqui; sit numine vestro
Pandere res alta terra et caligine mersas.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbram,
Perque domos Ditis vacuas, et inania regna.
Quale per incertam lunam sub luce maligna
Est iter in silvis: ubi cœlum condidit umbra
Jupiter, et rebus nox abstulit atra colorem.
Vestibulum ante ipsum primisque in faucibus Orci
Luctus et ultrices posuere cubilia Curæ;
Pallentesque habitant Morbi, tristisque Senectus,

sacris inferis; hinc *humiles aras* dixit Valer. Fl. III, 426.—253 *solida viscera*, totam victimam.

258—*adventante dea*, de Hecate esse intelligendum, nihil est quod dubites; si modo cætera de his sacris loca poëtarum consulas, v. c. Apollon. III, 1211 sqq.: Theocrit. Idyll. II, 35. 36: 10—13. Quod *canes* nonnunquam de Furiis dictæ sunt, huc non vocandum erat ab Intpp. Sunt canes Hecaten comitantes, et passim in sacris magicis memorati. Ad *juga silvarum* offendunt Intpp., sed sunt juga montium silvis consita; nihil amplius. Sic *dorsum nemorum* ap. Horat. *silvas jugosas* dixit Ovid. Am. I, 1. 9. 258. *Procul o, procul.* An formula hac initiorum satis sollerter hic poëta usus sit, dubito. Nemo enim aderat, qui amoveri posset, præter socios Æneæ. De monstris infernis intelligit Cerda. At quis ea per *profanos* designata credat! Warburtono quidem res erat satis expedita, dum initia Eleusinia hic expressa volebat. (Si hæc verba pro formula exordii sacri sollemni accipere licet, qua nihil aliud nisi audientiam sibi vates facere velit, vix est, quod poëtæ sollertiam reprehendas. Nec vates nosse forsan poterat, an in Æneæ sociis nullus βέβηλος s. ἀλιτήριος, profanus versetur. R.)

264 sq. Habet insignem vim ad animos excitandos et horrore quodam sacro imbuendos subita hæc deorum inferorum et Manium appellatio. Ad sententiam cf. Senec. Herc. fur. 658—661. *Chaos* bene invocatur, ex quo Nox nata et Erebus. *Phlegethon* omnino pro locis inferis, sed ad terrorem nominatus præ ceteris. cf. inf. 550 sqq. *Sit numine vestro*, voluntate, *pandere*, liceat per numen vestrum; quantum ad vos attinet; h. e. cum venia vestra. —268 *obscuri*, poëtico ornatu translatum epitheton ab umbra vel nocte. *domos* simpl. pro locis. *incertam lunam*, nubilo cœlo, unde *lux maligna*, parca, infirma ac tenuis; ut contra *benignus* interdum largus, multus. *Incerti soles* sup. III, 203. 201. ἀΐδνη σκοτίη apud Apollon. IV, 1697.

273—287 Ingeniose in faucibus et aditu locorum inferorum constituta ea, quæ vel morti sunt vicina vel in morte sunt. cf. Serv. Imitatores loci jam excitavit Cerda

Et Metus, et malesuada Fames, ac turpis Egestas:
Terribiles visu formæ: Letumque, Labosque;
Tum consanguineus Leti Sopor, et mala mentis
Gaudia, mortiferumque adverso in limine Bellum,
Ferreique Eumenidum thalami, et Discordia demens,
Vipereum crinem vittis innexa cruentis.
  In medio ramos annosaque brachia pandit
Ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgo
Vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus hærent.
Multaque præterea variarum monstra ferarum,
Centauri in foribus stabulant, Scyllæque biformes,
Et centumgeminus Briareus, ac bellua Lernæ

Silium (XIII, 579 sqq.), Senecam Herc. fur. (680 sqq.), Claudian. in Ruf. (I, 29 sqq.) at e recentioribus Spenserum, ubi Mammonæ antrum describit; (*Fairy Queen II B. Canto VII. XXI*) et Miltonum (*Paradise Lost* B. I, 624) Spencius. Ingeniosa Fenelonii est ratio, qui Plutonis throno assidentia hæc monstra exhibet. Præivit Hesiod. in Theog. 741 sq. Observemus porro ex eodem Servio ad h. l., *Orcum*, h. e. Plutonem, ut Ἄδην, pro loco poni sic, ut Jovem pro aëre. Curæ, angores, conscientiæ, ut bene Serv. laudato noto Juven. XIII, 193 sq. *quos diri conscia facti Mens habet attonitos et surdo verbere cædit.*—Tum 276 *malesuada Fames,* quæ suadet rapinas, scelera. Eurip. Electra 375 ἀλλ' ἔχει νόσον πενία διδάσκει δ' ἄνδρα τῇ χρείᾳ κακόν. Et hujus generis plura ap. Euripidem. Silius in l. c. XIII, 585. *Et deforme malum ac* (quod melius abest) *sceleri proclivis Egestas.* Præivit Homerus Od. ρ, 286. 287 et σ, 53. 54. turpis *Egestas,* deformis, sordida; unde *Terribiles visu formæ* adjectum. Imitator loci Seneca Herc. fur. 691 *Famesque tabido rictu.* Comparant Intpp. Lucret. (III, 65 sq.)—278 *consanguineus Leti Sopor* ex Il. ξ, 231. Ὕπνος κασίγνητος Θανάτου. Etiam Hesiodo Theog. 756 sqq. *Somnus* et *Mors* Nocte matre editi. *mala mentis Gaudia* ideoque talis mentis, quæ et ipsa *mala,* et scelesta est, quæ gaudet sceleribus. Argutatur in epitheto Seneca Ep. 59, 2. (qui tamen stoicam ad significationem hæc revocat ac judicat. R.)—*adverso in limine.* Bellum in ipso limine (cum Furiis et Eride), quoniam nulla major est causa, ait Serv. nimis argute; repetit poëta, quod supra posuerat: *primis in faucibus Orci.* 280 *thalami,* ut apud Homerum, θάλαμοι, cubicula, ferreis claustris seu foribus. Ita Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν in foribus Tartari, ap. Hesiod. loco modo laud. v. 758. Cogitandum autem de servorum janitorum *cellis.* Enimvero *Tisiphone cum Sororibus* non minus infra v. 570 sq. *in aditu Tartari* collocata memoratur. Non habeo, quod satis commode ad hanc difficultatem respondeam. Dicere enim, eas hic habere suas sedes et per alia loca discursitare fortasse jejunum sit. An Eumenides alias esse voluit quam Furias? Id sine exemplo fieret. Expeditior ratio apud Ovidium est IV Met. 452 sq., ubi illæ etiam *ante fores,* sed Tartari, sedent.

282 sq. Mirum phantasma, quod Somniis sedem assignat in ulmo. Sed diis alatis, levibus, vagis, bene ea convenit, et commentum subnatum poëtæ suspicor ex Homero Il. ξ, 286—291: ubi Somnus a Junone adductus in arbore considet, donec Jovem possit opprimere. Alias in aditu Orci Somnia collocare sollenne est poetis. Odyss. ω, 12 παρ' Ἠελίοιο πύλας (occidentis Solis) habitat δῆμος Ὀνείρων. *vulgo,* passim, catervatim, ut bene Serv. —285 A Somniorum ludibriis facilis fuit poëtæ ingenio progressus ad phantasmata et monstra. Sed ea jam antiquiores in his locis collocasse ex Aristophane colligo in Ranis 143 Μετὰ ταῦτ' (Charontem narraverat) ὄφεις καὶ θηρί' ὄψει μυρία Δεινότατα. Est locus de Bacchi descensu ad inferos. adde v. 280 sqq. 475 sq. cf. de Herculis descensu inf. Æn. VIII, 296 sq.—286 *in foribus stabulant,* accommodate ad feras, pro: sunt in primo aditu. *Scyllæ biformes,* superne specie puellari, quæ in belluam marinam desinit. v. ad Ecl. VI, 74.—287 *Briareus centumgeminus,* ut *trigemini* pro trinis, centumplex: sive ut ἑκατόγχειρον dicere vellet ex Il. α, 402—

Horrendum stridens, flammisque armata Chimæra;
Gorgones, Harpyiæque, et forma tricorporis umbræ.
Corripit hic subita trepidus formidine ferrum
Æneas; strictamque aciem venientibus obfert,
Et, ni docta comes tenues sine corpore vitas
Admoneat volitare cava sub imagine formæ,
Irruat, et frustra ferro diverberet umbras.
  Hinc via, Tartarei quæ fert Acherontis ad undas:
Turbidus hic cœno vastaque voragine gurges
Æstuat, atque omnem Cocyto eructat arenam.
Portitor has horrendus aquas et flumina servat
Terribili squalore Charon: cui plurima mento
Canities inculta jacet; stant lumina flamma;
Sordidus ex humeris nodo dependet amictus.
Ipse ratem conto subigit, velisque ministrat,
Et ferruginea subvectat corpora cymba
Jam senior; sed cruda deo viridisque senectus.
Huc omnis turba ad ripas effusa ruebat,
Matres atque viri, defunctaque corpora vita
Magnanimum heroum, pueri innuptæque puellæ,
Impositique rogis juvenes ante ora parentum;
Quam multa in silvis autumni frigore primo
Lapsa cadunt folia, aut ad terram gurgite ab alto

401, sive centum manuum respectu, ut Ægæonem inf. X, 565 sq.—289 *Gorgones* in Hade jam in Odyss. λ, 632: ubi Ulysses metuit, ne Gorgon sibi occurrat. Fugat Gorgonem Hercules ap. Apollod. II, 5, 12, p. 121. Unde apparet, simpliciter terroris symbolum forma ac specie aliqua expressum Gorgonem fuisse.—*forma tricorporis umbræ* ornate, pro tricorpore Geryone: τρισώματος ap. Æschylum Agam. 819.—*offert*, exquisite pro intentat, et *tenues vitas*, εἴδωλα vita utentia, animas. Non admodum diverse *tenues vitas* dixit in ortu animarum Ge. IV, 224.—*sine corpore* vero; habebant tamen corporum speciem, corpora tenuia, umbratica, εἴδωλα: hinc mox v. 303 *corpora*; sed non *corpora viva* v. 391.—*cava sub imagine formæ*, sub cava forma corporis, h. e. inani, non solida. Sic lib. II, 360 *cava umbra*.

295 sq. Non subtiliter et ad historici diligentiam nomina fluminum inferorum posuit Virgilius, sed poëtæ more ea variavit. *Acherontem* appellat, qui fere Styx esse solet; etiam flumen mox *lacum* et *paludem*. Porro Acheron h. l. in Cocytum immittit se; contra quam Homer. Odyss. κ, 513 sq. facit. *cœno*, mox *arena*; non diversum. *Æstuat* simpl. pro fluit; nisi, quia vorticosus amnis est: conf. v. 107.—*Cocyto eructat*, in Cocytum. Ex h. l. Statius IV Theb. 522 *liventes Acheron ejectat arenas*.—298—304 Ornate singula; et ex h. l. alii Charontem exhibuerunt; ut Seneca Herc. fur. 764—769. *stant lumina flamma* pro vulgari: flamma stat, est, in oculis: sunt lumina flammea.—*nodus* est seu proprie, seu fibulæ.—*velis ministrat* etiam inf. X, 218, h. e. ministerium præstat, operatur, velis; vela curat. *Ministerium* omnino voc. servile et nauticum. Heinsius mavult jungere: *ministrat ratem velis*, ut ap. Valer. Fl. III, 38. *ferruginea* cymba est κυανέη, colore nigricante ex imbribus aquisque contracto (Sophocl. Antig. 954 κελαιναὶ νᾶες conferantur. R.) *cruda* (vigens) *senectus* frequentatum jam Græcis ὠμὸν γῆρας, ὠμογέρων.—305—308 Jucunda enumeratio, in primis v. 308, adumbrata ex Odyss. λ, 38—41, in quo suaviores

Quam multæ glomerantur aves, ubi frigidus annus
Trans pontum fugat, et terris immittit apricis.
Stabant orantes primi transmittere cursum,
Tendebantque manus ripæ ulterioris amore;
Navita sed tristis nunc hos nunc accipit illos:
Ast alios longe summotos arcet arena.
Æneas, miratus enim motusque tumultu,
Dic, ait, o virgo, quid vult concursus ad amnem?
Quidve petunt animæ? vel quo discrimine ripas
Hæ linquunt, illæ remis vada livida verrunt?
Illi sic breviter fata est longæva sacerdos:
Anchisa generate, deum certissima proles,
Cocyti stagna alta vides, Stygiamque paludem,
Di cujus jurare timent et fallere numen.
Hæc omnis, quam cernis, inops inhumataque turba est:
Portitor ille Charon; hi, quos vehit unda, sepulti.
Nec ripas datur horrendas et rauca fluenta
Transportare prius, quam sedibus ossa quierunt.
Centum errant annos, volitantque hæc litora circum.
Tum demum admissi stagna exoptata revisunt.
Constitit Anchisa satus, et vestigia pressit,
Multa putans, sortemque animo miseratus iniquam.
Cernit ibi mæstos et mortis honore carentes
Leucaspim et Lyciæ ductorem classis Orontem:
Quos, simul a Troja ventosa per æquora vectos,
Obruit Auster, aqua involvens navemque virosque.

Παρθενικαί τ' ἀταλαί, νεοπενθέα θυμὸν ἔχουσαι. Ad *quam multa* supple animo *tanta turba* ex vs. 305. *ad terram* v. 310 de calidiore plaga, accipe, quam volatu trans mare petierant, ut v. c. de Ægypto narratur, quo sub hiemis initium ingentia agmina avium e nostris terris advolant. 311 *frigidus annus*, χειμὼν, frigida anni pars, autumnus hiemsque.

313 *transmittere cursum*, h. e. transire. De hoc nemo dubitet. Sed quomodo dictum hoc? Figura Græca est, ait Servius. Scilicet vulgari more: *transmittimus* (nos trans) *amnem cursu*, h. e. navigatione, πορείᾳ, tum vero doctius: ipse *cursus transmittitur*. Ita περαιοῦν τὸν πλοῦν. *summotos arcet* in littore, plenius pro summovet. —320 *Ripas hæ linquunt*, recedunt, non admissæ in cymbam.—*longæva:* nota fabula de Sibylla ab Apolline amata, dei munere tot annos, quot arenulas manu hauserat, nacta.—322 *certissima*. quod concesso aditu ad inferos cognitum; sup. 130. 131. Nam *pauci dis geniti* ex inferis redire potuere.—323 *Cocytum* et *Stygem* appositione sermonis usus dixit, etsi vere diversi amnes. Jam v. 324 *Di cujus* ex Od. ε, 185. 186.—*jurare et fallere*, pejerare.—325 *inops*, cui nemo opem tulit, justa persolvit. *ripas et fluenta transportare*, ut vulgare: trajicere, scilicet navem trans amnem. De re Il. ψ, 71—74. *Centum errant annos*. Nescio, an de suo posuerit Virgilius, animas insepultorum per C. annos errare, non admissas, ut trajiciantur. *stagna revisunt;* cum ante rejecti, summoti, recessissent, nunc admissi et recepti visunt stagna, trajiciuntur. Mox ad v. 332 miro acumine Servius: Bene, *animo* quasi rei præsago; ipse enim Æneas insepultus jacebit, ut

Ecce gubernator sese Palinurus agebat:
Qui Libyco nuper cursu, dum sidera servat,
Exciderat puppi mediis effusus in undis.
Hunc ubi vix multa mæstum cognovit in umbra
Sic prior alloquitur: Quis te, Palinure, deorum
Eripuit nobis, medioque sub æquore mersit?
Dic age. Namque mihi, fallax haud ante repertus,
Hoc uno responso animum delusit Apollo,
Qui fore te ponto incolumem, finesque canebat
Venturum Ausonios. En hæc promissa fides est?
Ille autem: Neque te Phœbi cortina fefellit,
Dux Anchisiada, nec me deus æquore mersit.
Namque gubernaclum, multa vi forte revulsum,
Cui datus hærebam custos, cursusque regebam,
Præcipitans traxi mecum. Maria aspera juro,
Non ullum pro me tantum cepisse timorem,
Quam tua ne, spoliata armis, excussa magistro,
Deficeret tantis navis surgentibus undis.
Tres notus hibernas immensa per æquora noctes
Vexit me violentus aqua; vix lumine quarto
Prospexi Italiam summa sublimis ab unda.
Paullatim adnabam terræ: jam tuta tenebam;
Ni gens crudelis madida cum veste gravatum,
Prensantemque uncis manibus capita aspera montis
Ferro invasisset, prædamque ignara putasset.
Nunc me fluctus habet, versantque in litore venti.
Quod te per cœli jucundum lumen et auras,
Per genitorem oro, per spes surgentis Iuli:

IV, 620 *mediaque inhumatus arena.*—333 336 De his v. sup. I, 113 sqq.

337 sqq. Palinurus manifeste ex Homerico Elpenore adumbratus Odyss. λ, 51 sqq. *Libyco cursu*, navigatione de Carthagine, post discessum tamen e Sicilia; haud longe a Sirenussis insulis. v. sup. V sub f.—340 *in umbra*, quod v. 452 *agnovitque per umbras.*—344 Ἀπόλλων ἀψευδὴς τὸ πριν ex Æschylo laudant.—346 cf. Iliad. μ, 164. *promissa fides*, eventus. *Fides* apud poëtas de certo eventu oraculorum, quibus deus fidem suam obstrinxit; quæ præstita in veritatem et eventum certum abit.—348 *deus* s. idem Apollo, s. omnino numen, deus aliquis, *me* non *mersit*, submersit, quin ad Italiæ littus enatarem, ut v. 356 addit. De reliquis cf. V, 857 sq.—349 Cogitandum, Palinurum gubernaculo secum avulso insidentem natasse.—352 *pro me*, de me.—353 *armis* pro gubernaculo h. l., *excussa magistro* exquisitior ratio pro vulgari: *magistro excusso*, translato verbo ad locum, unde motio fit.—355 Comparant locum de Ulysse Od. ε, 388 sqq. *summa sublimis ab unda*, ibid. 393 μεγάλου ὑπὸ κύματος ἀρθείς. 359 sqq. Palinurus navi excussus ad litus Lucaniæ enataverat; sed a barbaris occisus promontorio nomen Palinurum dedit. *cum veste:* aut ut ea et ipsa undis haustis gravaretur, aut ut *cum* abundet, ut interdum in poëtis solet.—

360 Ab Homerico Ulysse Odyss. ε, 428. 434. Quod hic Lucani faciunt, idem Læstrygonibus circa Formias tribuerat Homerus Odyss. κ, 118.—362 *me* corpus esse facile vides. Notissimum αὐτοὺς δὲ ἑλώρια

Eripe me his, invicte, malis; aut tu mihi terram
Injice, namque potes, portusque require Velinos;
Aut tu, si qua via est, si quam tibi diva creatrix
Ostendit (neque enim, credo, sine numine divum
Flumina tanta paras Stygiamque innare paludem),
Da dextram misero, et tecum me tolle per undas:
Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.
Talia fatus erat, cœpit quum talia vates:
Unde hæc, o Palinure, tibi tam dira cupido?
Tu Stygias inhumatus aquas amnemque severum
Eumenidum aspicies, ripamve injussus obibis?
Desine fata deum flecti sperare precando.
Sed cape dicta memor, duri solatia casus.
Nam tua finitimi, longe lateque per urbes
Prodigiis acti cœlestibus, ossa piabunt;
Et statuent tumulum, et tumulo sollemnia mittent;
Æternumque locus Palinuri nomen habebit.
His dictis curæ emotæ, pulsusque parumper
Corde dolor tristi; gaudet cognomine terra.
  Ergo iter inceptum peragunt, fluvioque propinquant;
Navita quos jam inde ut Stygia prospexit ab unda
Per tacitum nemus ire, pedemque advertere ripæ,
Sic prior aggreditur dictis, atque increpat ultro:
Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
Fare age, quid venias; jam istinc et comprime gressum.
Umbrarum hic locus est, Somni Noctisque soporæ;
Corpora viva nefas Stygia vectare carina.
Nec vero Alciden me sum lætatus euntem
Accepisse lacu, nec Thesea Pirithoumque;
Dis quamquam geniti, atque invicti viribus, essent.
Tartareum ille manu custodem in vincla petivit,
Ipsius a solio regis traxitque trementem:
Hi dominam Ditis thalamo deducere adorti.

τεῦχε κύνεσσι. 363 sqq. adumbrati ex Il. λ, 66 sqq. de Elpenore.—364 *surgentis Iuli* ut jam IV, 274. *portus Velinos* per prolepsin dictos a Velia in iisdem locis ad Palinurum prom. aliquando condenda.—367 *Diva creatrix* etiam VIII, 534 mater Æneæ, Venus; ut *creare* pro parere.—374 *amnem severum* (h. e. tristem, horrendam) *Eumenidum* decte dixit, eodem modo ac si deorum inferorum, Proserpinæ vel Hecatæ, appellares.—375 *ripam obibis*, pro accedes, pervenies ad ripam alteram.—377 *cape memor*, tene memoria.—378 *Nam* ut γάρ ab initio orationis: pro δή, sane, scilicet.—384—416 Charon umbras, non corpora vehere, solitus, ægre, ut Æneam transvehat, adducitur.—385 *ab unda*, medio amne. cf. 410.—*Dis geniti*, Theseus a Neptuno, Pirithous a Jove; vide v. c. Il. ξ, 317. 318. et al.—395. 396 Fundus fabulæ Il. θ, 367 sqq. Varie autem a poëtis tractatus fuit Herculis ad inferos descensus. Cf. v. c. Il. ε, 395 sqq. Apollod. II, 5, 12 et ibi Not.—397 *dominam* [illegible], proprie de Proserpina. Alias dictum esset, ut apud Homerum passim

Quæ contra breviter fata est Amphrysia vates :
Nullæ hic insidiæ tales ; absiste moveri ;
Nec vim tela ferunt. Licet ingens janitor antro
Æternum latrans exsangues terreat umbras ;
Casta licet patrui servet Proserpina limen.
Troïus Æneas, pietate insignis et armis,
Ad genitorem imas Erebi descendit ad umbras.
Si te nulla movet tantæ pietatis imago ;
At ramum hunc (aperit ramum, qui veste latebat)
Agnoscas. Tumida ex ira tum corda residunt.
Nec plura his. Ille admirans venerabile donum
Fatalis virgæ, longo post tempore visum,
Cæruleam advertit puppim, ripæque propinquat.
Inde alias animas, quæ per juga longa sedebant,
Deturbat, laxatque foros : simul accipit alveo
Ingentem Ænean. Gemuit sub pondere cymba
Sutilis, et multam accepit rimosa paludem.
Tandem trans fluvium incolumis vatemque virumque
Informi limo glaucaque exponit in ulva.
  Cerberus hæc ingens latratu regna trifauci
Personat, adverso recubans immanis in antro.

ἄλοχος δέσποινα.—398 *Amphrysia vates.* Longe petitum epitheton cum Servio vocat Burmannus. Enimvero cur tam longe petunt, ab Amphryso, Thessaliæ fl., ad quem Apollo pavit greges (v. Callim. H. in Ap. 48 et sup. Ge. III, 2)? cum alia esset Amphrysus, vel Ambrysus, in Phocide in Delphorum vicinia, ut ideo idem sit ac Delphica vates, Cirrhæa vates. *absiste moveri*, noli.—402 *servet limen.* Servat domum, limen, thalamum, ex veteri (imprimis Græcorum, ubi mulieres κατάκλειστοι et θαλαμευόμεναι laudantur, R.) vivendi ratione, mulier casta, frugi, quatenus conspectum virorum fugit, intra domum se continet, in publicum non prodit. conf. inf. VII, 52. 53. *licet terreat, servet*; per nos, per Æneam licet ; Cerberus intactus maneto cum Proserpina : h. e. nec cum Hercule Cerberum abducturi, nec cum Theseo Proserpinam, descendimus. —407 Viso ramo aureo Charon placatur ; nec illa plura his addidit.—

409 *fatalis*, quam nemo decerpere poterat, nisi cui fato concessum erat ; igitur Hercules et Theseus cum ramo aureo venerant.—411 *juga longa*, ζυγά, transtra ; h. l. vectorum, ἐπιβατῶν, sedilia. *laxatque foros*, tabulata vacuat. Egregie autem Charontis ferox ac durum ingenium declaratum.—*Ingentem Æneam* ; quis dubitari posse putet, an ad corporis magnitudinem referendum sit! Ita de heroibus ubique Homerus et poëtæ, ut ipsa exempla a Cerda allata satis declarant.—414 *cymba sutilis* sive ex coriis sive vitilis et juncea. Si Charontem Ægyptiorum in animo habuit, de papyracea cymba, *barin* Ægyptii vocant, cogitare potuit.

417—425 Orci et Proserpinæ palatio, priscæ vitæ more, canis additus est custos jam apud Homerum Il. θ. 366, ubi ille ex Erebo ab Hercule adductus ; et ap. Hesiod. Θ. 769 sq. Apud eundem nomen ipsum Cerberi occurrit v. 311, non apud Homerum. Dixit *trifaucem*, et fuere similia *trifax, trilix, triceps:* ergo et trifaux fuit.—Insurgit nunc ille in Æneam, tamquam nondum fato defunctum, novo exemplo loca infera adeuntem ; itaque ille placatur. Diverse Cerberi placatio tractata est post Hesiodum Theog. 769 sqq. a Statio II Theb. 26—31. Mercurii enim virga contactus sopitur. At Virgilius Argonauticos scriptores ante oculos habuit, apud quos draco, aurei velleris custos, offa objecta domatur, ut jam sup. IV, 486 vidimus, ubi ea draconi Hesperidum ap-

Cui vates, horrere videns jam colla colubris,
Melle soporatam et medicatis frugibus offam
Objicit. Ille fame rabida tria guttura pandens
Corripit objectam, atque immania terga resolvit
Fusus humi, totoque ingens extenditur antro.
Occupat Æneas aditum custode sepulto,
Evaditque celer ripam irremeabilis undæ.
Continuo auditæ voces, vagitus et ingens,
Infantumque animæ flentes in limine primo:
Quos dulcis vitæ exsortes, et ab ubere raptos,
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Hos juxta falso damnati crimine mortis:
Nec vero hæ sine sorte datæ, sine judice, sedes.
Quæsitor Minos urnam movet; ille silentum
Conciliumque vocat, vitasque et crimina discit.
Proxima deinde tenent mæsti loca, qui sibi letum
Insontes peperere manu, lucemque perosi
Projecere animas. Quam vellent æthere in alto
Nunc et pauperiem et duros perferre labores!
Fas obstat, tristique palus inamabilis unda
Alligat, et novies Styx interfusa coërcet.
Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
Lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
Hic, quos durus amor crudeli tabe peredit,

ponitur. Offam 420 intellige μελιτοῦτταν, globulum ex pulte factum, sed admixto melle et papavere aliisve seminibus et succis ita temperatum, ut vim soporificum haberet; hinc *soporata* ipsa offa, melle et *frugibus medicatis*: has de papavere plerumque videas exponi.—Ad v. 423 cf. sup. III, 631 *jacuitque per antrum Immensus*, de Polyphemo. In ultimo versu *irremeabilem* undam eo referunt interpretes, quod non eadem via erat rediturus Æneas.

434—439. Magnam ad miserationem extulit sortem miserorum, qui sibi violentas manus intulere, sed *insontes*, nullo crimine polluti, sed vitæ tædio, propter ærumnarum molem, qua oppressos se videbant. Gravius illi puniuntur in *Dantis Inferno. v. Cant. XIII.*—*projecere animas*, cum dilectu, quasi rem vilem, ut bene Serv. Convenit notum illud Ovidii: *Sanguinis atque animæ prodige Galle tuæ.* At illa facti pœnitentiam declarantia: *Quam vellent æthere in alto*, ex nota illa et a Luciano exagitata sententia Achillis ducta Odyss. λ, 489—491 vim habent nescio quam ad animi affectum.—438 *Fas* h. l. jura inferorum; cum alias omnino ad jura divina et naturæ spectet. *Styx novies* h. sæpius flexibus suis regna infera ambire dicitur. conf. Ge. IV, 480. ubi duo versus 438. 439 leguntur et sup. ad v. 295 sq.

440 Omnino invito poëta assertum est, nonnisi amantes feminas hæc loca tenere. Ceterum de Eriphyles et Cenei amoribus in deperditis poetis fuisse videntur fabulæ, quas nunc ignoramus. Jam in his primo loco misere amantes: *Hic primo quos durus amor*, Tum vero *His Phædram P.* etc. Ante oculos vero habuit et expressit locum Homeri Odyss. λ, 224 sq. 320 sq., ubi promiscue heroinæ ex inferis prodeunt. Claras mulieres etiam Polygnotus in tabula sua Νεκυίαν exhibente pinxerat, ap. Pausan. X. 28. 29, in his Phædram, Procrin, Eriphylen. Præstant quoque versus Tibulli I El. 3, 57 *Sed me quod facili.*—Virgilianum locum disertius exornavit Ausonius in Cupid. crucif., sed desideres, ut

Secreti celant calles, et myrtea circum
Silva tegit; curæ non ipsa in morte relinquunt.
His Phædram Procrinque locis, mæstamque Eriphylen
Crudelis nati monstrantem vulnera, cernit,
Evadnenque, et Pasiphaën; his Laodamia
It comes, et juvenis quondam, nunc femina, Cænis,
Rursus et in veterem fato revoluta figuram.
  Inter quas Phœnissa recens a vulnere Dido
Errabat silva in magna: quam Troïus heros,
Ut primum juxta stetit, agnovitque per umbras
Obscuram, qualem primo qui surgere mense
Aut videt, aut vidisse putat, per nubila, lunam,
Demisit lacrimas, dulcique affatus amore est:
Infelix Dido, verus mihi nuntius ergo
Venerat, exstinctam, ferroque extrema secutam;
Funeris heu tibi causa fui? Per sidera juro,
Per superos, et, si qua fides tellure sub ima est,
Invitus, regina, tuo de litore cessi.
Sed me jussa deum, quæ nunc has ire per umbras,
Per loca senta situ cogunt, noctemque profundam,
Imperiis egere suis, nec credere quivi
Hunc tantum tibi me discessu ferre dolorem.
Siste gradum, teque aspectu ne subtrahe nostro.
Quem fugis? extremum, fato quod te alloquor, hoc est.

alibi, in eo judicii subtilitatem. Conf. quoque Propert. IV, 7, 59 sqq. Late vero patentes (*partem fusos in omnem*) campos facit, non, ut Intpp. volunt, multitudinis causa, quam excepturi sunt, sed ut solitudinem in iis quam quærunt, habeant amantes. —445 Alias nunc subjungit poëta heroinas. Odyss. λ, 320: Φαίδρην τε Πρόκριν τε ἴδον, et v. 325: στυγερήν τ' Ἐριφύλην, Ἣ χρυσὸν φίλου ἀνδρὸς ἐδέξατο τιμήεντα. de his omnibus Apollod., Hygin., Diodor. Sic., Ovidii Metamorph., præter Servium ad h. l., consulendos esse ut moneam, necesse non est. (*Phædra*, Thesei uxor, quæ ob amorem in privignum Hippolytum se ipsa interemit. cf. Ovid. Heroid. VI.) Præter illos tamen apponemus loca saltem classica. De *Procride* a marito suo suspicace, Cephalo invito interfecta, v. Met. VII sub f. De *Eriphyle* v. Od. ο, 244 sq.: Stat. II Theb. 299 sqq. IV, 187 sqq. occisa ab Alcmæone filio; v. Apollod. III, 6, 2, 7, 2 et 5. cf. ibi Not. et de *Evadne*, Capanei uxore. Eur. Suppl. 980 sqq. *Laodamia*, Protesilai uxor, vel ex Luciani DD. Mort. et ex Ovid. Ep. XIII nota est: et de *Cæneo* v. Met. XII Ovid. v. 171 sqq.
450 sqq. Episodium de *Didone*, merito suo laudatissimum, ad Homeri ductum de Ajace Iliad. λ, 542 sqq. effinxit.—452 Suavis comparatio Didonis ægre per umbram visæ cum nova luna: petita ab Apollon. IV, 1479. 1480: Visus est Lynceus Herculem procul videre, ὥς τίς τε νέῳ ἐνὶ ἤματι (noster: *primo mense*, nova luna) μήνην Ἢ ἴδεν ἢ ἐδόκησεν ἐπαχλύουσαν ἰδέσθαι. —456 *nuntius* ex flammis lucentibus sup. V. pr.—459 *si qua fides*. si quid apud inferos aliud, quod fidem facere juranti potest: id enim et ipsum *fides* dici solet, ut sup. II, 142.—460 Ursinus comparat non male quoad verba Catulli versum de Coma Berenices: *Invita, o regina, tuo de vertice cessi.*—462 *situs* est incultæ telluris horror: itaque h. l. αὐχμηρὰν χώραν intelligit: exprimit enim Homericum Ἀΐδεω δόμον εὐρώεντα.—465 *Siste gradum.* Hoc vero præclare ex Od. λ, 560: et omni oratione disertius mox silentium ex v. 562, quem

Talibus Æneas ardentem et torva tuentem
Lenibat dictis animum, lacrimasque ciebat.
Illa solo fixos oculos aversa tenebat;
Nec magis incepto vultum sermone movetur,
Quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
Tandem corripuit sese, atque inimica refugit
In nemus umbriferum: conjux ubi pristinus illi
Respondet curis, æquatque Sychæus amorem.
Nec minus Æneas, casu percussus iniquo,
Prosequitur lacrimans longe, et miseratur euntem.
  Inde datum molitur iter. Jamque arva tenebant
Ultima, quæ bello clari secreta frequentant.
Hic illi occurrit Tydeus, hic inclitus armis
Parthenopæus, et Adrasti pallentis imago.
Hic multum fleti ad superos belloque caduci
Dardanidæ: quos ille omnes longo ordine cernens
Ingemuit, Glaucumque, Medontaque, Thersilochumque,
Tres Antenoridas, Cererique sacrum Polyphœten,
Idæumque, etiam currus, etiam arma tenentem.
Circumstant animæ dextra lævaque frequentes.
Nec vidisse semel satis est; juvat usque morari,
Et conferre gradum, et veniendi discere causas.
At Danaum proceres, Agamemnoniæque phalanges,
Ut videre virum, fulgentiaque arma per umbras,
Ingenti trepidare metu: pars vertere terga,
Ceu quondam petiere rates; pars tollere vocem
Exiguam: inceptus clamor frustratur hiantes.

jam Longini §. 9. judicium nobilitavit. 467 *torva tuentem*, ὑπόδρα ἰδοῦσα, *lenibat animum*, lenire studebat eam iratam et torvis obliquisque oculis adspicientem: jam pro *lenire ejus animum* dici poterat *lenire eam animo* et (quoad) *animum*, κατ' ἔλλειψιν. *lacrimas ciebat*, ipse fundebat Æneas.—*cautes Marpesia*, in insula Paro.—

477—534 Æneas nunc peragrat Campum priscorum heroum. Procedit qua via ducit. *datum*, qua via patet, ducit. *molitur iter*, peragit, ait Serv. Scilicet ut ap. poëtas *moliri*, movere, et agere, facere, est primum de re magnæ molis, tum de quacunque re.—*arva ultima*, in his locis, quæ citra Plutonis regiam, Elysium et Tartarum, sunt. cf. 540.—479. 480 Sunt hi tres ex Homero τῶν ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας. *pallentis*, tanquam umbræ; ideoque pro: et Adrastus. Male etiam cum hoc Adrasto confundunt inertem illum Trojanum Il. ζ, 37 sqq.—Jam 481 *fleti ad superos*, apud vivos, inter homines. *caduci* pro πεσόντες. nescio, an primus novaverit Virgilius; ejus exemplo certe multi. Etiam *longo ordine* pro vulgari. ingenti multitudine, ut II, 766. Serv.—Sunt Trojanorum nomina in Il. ρ, 216: ut tres Antenoris filii, Polybus, Agenor, Acamas Il. λ, 59. *Polyphœtes* Iliad. ν, 791 inter Trojanos est; at Polypoëtes inter Achivos, ideoque ab h. l. alienus. *Idæus*, Priami auriga, Iliad. ω, 325, nisi de Daretis filio accipere malis Iliad. ε, 11. 20. *etiam—etiam* simpl. pro etiamnum.—493 Inter feliciores hujus libri locos numerare soleo hunc. Opinionem profecto de Æneæ virtute facit summam. Nec tamen Virgilius aliter quam Homeri imitatione in præclarum hoc φάντασμα incidit. v. Od. λ, 604, ubi de Hercule inter

Atque hic Priamiden laniatum corpore toto
Deiphobum vidit, lacerum crudeliter ora,
Ora manusque ambas, populataque tempora raptis
Auribus, et truncas inhonesto vulnere nares.
Vix adeo agnovit pavitantem, et dira tegentem
Supplicia; et notis compellat vocibus ultro:
Deiphobe armipotens, genus alto a sanguine Teucri,
Quis tam crudeles optavit sumere pœnas?
Cui tantum de te licuit? Mihi fama suprema
Nocte tulit fessum vasta te cæde Pelasgûm
Procubuisse super confusæ stragis acervum.
Tunc egomet tumulum Rhœteo in litore inanem
Constitui, et magna Manes ter voce vocavi.
Nomen et arma locum servant. Te, amice, nequivi
Conspicere, et patria decedens ponere terra.
Ad quæ Priamides: nihil o tibi, amice, relictum;
Omnia Deiphobo solvisti et funeris umbris.
Sed me fata mea et scelus exitiale Lacænæ
His mersere malis: illa hæc monumenta relinquit.
Namque, ut supremam falsa inter gaudia noctem
Egerimus, nosti; et nimium meminisse necesse est.
Quum fatalis equus saltu super ardua venit
Pergama, et armatum peditem gravis attulit alvo:
Illa, chorum simulans, evantes orgia circum
Ducebat Phrygias; flammam media ipsa tenebat

Manes. *Ceu quondam*, v. Il. θ, 75, ο, 320 sqq.—*exiguam vocem*, τρισμὸν intellige, v. Odyss. ω, 5 sqq.

499 sqq. Vi se a Deiphobo esse raptam Helena conqueritur in Troiad. Eurip. 966, at ἀριστείας præmium datam in ludis funebribus Paridis cæsi Lycophron 168 sq. Schol. ad Il. ω, 251.—*Supplicia*, int. illum ipsum ἀκρωτηριασμὸν, vulnera. *vix agnovit et compellat*, noto narrandi more Homerico, qui ex prisci ævi neglectu orationis ducendus est; pro: cum compellaret. *notis*, ornans epitheton; quales notorum, familiarium, esse solent. Sic inf. 688. *genus*, γένος, oriundus, ut et supra.—501 *optavit*, ex προείλετο, puto, h. e. statuit, induxit in animum, ausus est. (opo, opito, opto, i. e. præfero, malo. R.) 503. 504 quam ornate! pro: et occubuisse pugnando.—505—508 Sane consentaneum hoc Æneæ pietati. 507 *Nomen* loco inditum, *et arma* in tumulo constituta et fixa ex more (v. sup. 233) *locum servant*, insigniunt, ita ut ille pro monumento tibi sit. Fuit itaque in Rhœteo locus Δηιφόβου σῆμα, aut fingit poëta illud fuisse.—507 *te* h. corpus, ut sup. 362. *ponere*, h. l. humare.—509—512 *funeris*, cadaveris (sic inf. IX, 491), umbræ, non ipsi cadaveri.—*Lacænæ* v. sup. II, 601 De Helenæ excidio Trojæ fatis omnino vid II, 567 sq. —*monumenta*, δείγματα, indicia, in me, sceleris sui.—513 *Namque ut s.* v. sup. II, 25. 248 sq.—515 *saltu venit super*, h. e. supergressus est, parte murorum dejecta, ὑπερέθορεν, ὑπερέβαινε. *gravis*, ut *feta armis*. v. sup. II, 234 sqq.—Illa v. 517 sqq. ingeniosum poëtam decent. Flamma seu face ab Helena sublata Achivis signum datum esse narraverant etiam alii; at h. l., quomodo fraus ea fieri potuerit, probabilitas affertur major, institutis in publica lætitia sacris Bacchicis, thiaso bacchantium ducto. Cf. sup. IV, 302 sq.: inf. VII, 376. 385. 580. Etsi ad chori phantasma facile deduci potuit Euripideo loco Troad. 542—551. Helena igitur circumducebat

Ingentem, et summa Danaos ex arce vocabat.
Tum me, confectum curis somnoque gravatum
Infelix habuit thalamus, pressitque jacentem
Dulcis et alta quies placidæque simillima morti.
Egregia interea conjux arma omnia tectis
Emovet, et fidum capiti subduxerat ensem:
Intra tecta vocat Menelaum, et limina pandit.
Scilicet id magnum sperans fore munus amanti,
Et famam exstingui veterum sic posse malorum.
Quid moror? irrumpunt thalamo; comes additus una
Hortator scelerum Æolides. Di, talia Graiis
Instaurate; pio si pœnas ore reposco.
Sed te qui vivum casus, age fare vicissim,
Attulerint. Pelagine venis erroribus actus,
An monitu divum? an quæ te Fortuna fatigat,
Ut tristes sine sole domos, loca turbida, adires?
Hac vice sermonum roseis Aurora quadrigis
Jam medium ætherio cursu trajecerat axem;
Et fors omne datum traherent per talia tempus;
Sed comes admonuit, breviterque affata Sibylla est:
Nox ruit, Ænea; nos flendo ducimus horas.
Hic locus est, partes ubi se via findit in ambas:
Dextera, quæ Ditis magni sub mœnia tendit;
Hac iter Elysium nobis: at læva malorum
Exercet pœnas, et ad impia Tartara mittit.

Trojanas matronas *euantes orgia*, ex orgiorum more, [illegible], evando celebrantes, h. e. [illegible], inter faces [illegible]tatas. Locus Od. δ, 277 sq. frustra [illegible] vocatur a viris doctis. —[illegible] *summa ex arce*, ad Helenam [illegible].—520 *confectum curis somnoque gravatum.* Comparant [illegible] Od. ζ, 2.: [illegible]. Aliis locis [illegible]. Il. [illegible], — *placidæque simillima morti.* [illegible] — [illegible], [illegible], θανάτῳ [illegible]. [illegible] 524 *Emovet* et *subduxerat*, etsi non grammatice, tamen ad sententiam [illegible] vi pollent æquali.—525. 528 [illegible] Homericum, vel in hac ipsa re (v. Odyss. θ, 517. 518), quod nec ab hoc facinore Ulysses abest. *Æolides* ille, quatenus ejus genus a nonnullis a Sisypho ducitur, Æoli f., a quo Anticlea [illegible] ante nuptias cum Laerta [illegible] compressa. *Instaurate*, docte, cum [illegible] sit, retribuite, rependite. *pio ore*, si [illegible] peto. —531—533 Admirati ex Homerica ratione Od. λ, 154 sq., ubi Ulyssem mater simili modo alloquitur. —533 *an quæ te Fortuna f.* [illegible] durius dictum pro: *an fortuna* (sexto casu) *venis, quæ te fatigat* h. casu adverso; fortuna infesta huc ad [illegible]. —*sine sole domos*, [illegible] Euripidis. —*loca turbida.* Cogitandum est Chaos ad loca infera referri solitum, et [illegible] *turbidus* pro obscuro.

535 *Hac vice sermonum* Homericum [illegible], sermonis vicibus. edd. Apollon. II, 159.—537 Homericos versus compara Odyss. π, 220: φ, 226.

540 Inter hæc ad bivium erant constituti; altera via præter Ditis regiam ad Elysium, altera ad Tartarum ducente. *ambas*, simplic. pro: duas; bivium facit. Plutonis regiam intellige per *Ditis mœnia.* cf. inf. 548 sq.—542 *at læva* (via) *malorum Exercet pœnas*, h. e. ducit ad eum locum, in quo sunt, qui constituunt pœnas; ideoque bene dicitur, *et ad impia Tartara mittit.* Exercere autem est id quod occupari, curat.—[illegible] *Nox ruit* pro vulgari:

Deiphobus contra: Ne sævi, magna sacerdos;
Discedam, explebo numerum, reddarque tenebris.
I decus, i, nostrum; melioribus utere fatis.
Tantum effatus, et in verbo vestigia torsit.
   Respicit Æneas subito, et sub rupe sinistra
Mœnia lata videt, triplici circumdata muro:
Quæ rapidus flammis ambit torrentibus amnis
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa.
Porta adversa, ingens, solidoque adamante columnæ:
Vis ut nulla virum, non ipsi exscindere ferro
Cœlicolæ valeant. Stat ferrea turris ad auras;
Tisiphoneque sedens, palla succincta cruenta,
Vestibulum exsomnis servat noctesque diesque.
Hinc exaudiri gemitus, et sæva sonare
Verbera; tum stridor ferri; tractæque catenæ.
Constitit Æneas, strepitumque exterritus hausit.
Quæ scelerum facies? o virgo, effare; quibusve
Urgentur pœnis? qui tantus plangor ad auras?
Tum vates sic orsa loqui: Dux inclite Teucrum,
Nulli fas casto sceleratum insistere limen;
Sed, me quum lucis Hecate præfecit Avernis,
Ipsa deum pœnas docuit, perque omnia duxit.
Gnosius hæc Rhadamanthus habet durissima regna,

ne irascere. *explebo numerum.* Haud dubie de reditu ad umbras, a quibus discesserat, quarumque ideo discessu suo numerum diminuerat, est intelligendum. *reddar tenebris,* puta eos confabulando processisse via versus Elysium. Caliginosa autem hæc citeriora loca esse satis vidimus. *in verbo* ut ἐν ἔπει, pro σὺν ἔπει.

548 sqq. De Tartaro; qui omnino Carceris faciem habet. Cura ejus mandata Rhadamantho; v. 566, pro carnifice est Tisiphone v. 571, pro janitore Hydra 576, *sub rupe* rupem ex Homero traxit, ubi inter Stygem et Cocytum Πέτρη τε ξύνεσίς τε δύω ποταμῶν ἐριδούπων, Od. κ, 515. *Mœnia* h. l. series domuum. *triplicem murum* suppeditavit Hesiodus Theog. 726; sed ibi sublimior rei species, χάλκεον ἕρκος, et ἀμφὶ δέ μιν νὺξ Τριστοιχεὶ κέχυται περὶ δειρήν, h. e. fauces Tartari. Ex utroque profecit Miltonus *Parad. lost* B. II, 642 sqq.—551 *ambit torquetque* Homerica forma paullo rudior pro: ambit amnis torquens.—552 *columnas* de postibus accipio. Imitatur Homericum Iliad. θ, 15: Ἔνθα σιδήρειαί τε πύλαι, καὶ χάλκεος οὐδός.—554 *stat ferrea turris ad auras,* educta est; in *auras* hic et v. 561 argutati sunt veteres jam inde a Pollione. Poëtico sermoni hoc ita proprium putandum, et altitudinem exprimunt *in auras, in cœlum,* ut plane locum non habeat illa subtilitas, an *aura* in locis inferis sit.—553 ut ideo nullus inde sit reditus. Quod *turrim* appellat, puta esse ædificium ingens, in altum eductum pro carcere aut ergastulo habendum: δεσμωτήριον.—555 Tisiphones vestem cruentam ex Homero petiit Il. σ, 538. cf. Stat. I Theb. 109. 110.—556 *vestibulum* simpl. pro aditu.—557. 558 numerosissimi versus; sed et mirus dilectus rerum, quæ auditu mentem percellunt, factus est. Miltonum hos versus expressisse lib. VIII, 240 sqq. jam alii notarunt.

563 *insistere,* exquisite pro ingredi; et *limen* pro limini vel in limine. *sceleratum,* v. Ovid. Met. IV, 455 et ad Tibull. I, 3. 67. *sceleratum* est sceleribus contaminatum, ideoque impurum, incestum; itaque *pii,* puri, casti, arceantur ab hoc loco.—564 Sibylla præest luco Averno ut Sacerdos. Nam Sacerdotes præfici, præesse, ut sacris, ita templis, dicuntur. 565 *deum pœnas,* quas dii nocentibus statuerunt. *me per*

Castigatque auditque dolos; subigitque fateri,
Quæ quis apud superos, furto lætatus inani,
Distulit in seram commissa piacula mortem.
Continuo sontes ultrix accincta flagello
Tisiphone quatit insultans, torvosque sinistra
Intentans angues, vocat agmina sæva sororum.
Tum demum horrisono stridentes cardine sacræ
Panduntur portæ. Cernis, custodia qualis
Vestibulo sedeat? facies quæ limina servet?
Quinquaginta atris immanis hiatibus Hydra
Sævior intus habet sedem. Tum Tartarus ipse
Bis patet in præceps tantum tenditque sub umbras,
Quantus ad ætherium cœli suspectus Olympum.
Hic genus antiquum Terræ, Titania pubes,
Fulmine dejecti, fundo volvuntur in imo:
Hic et Aloïdas geminos, immania vidi
Corpora: qui manibus magnum rescindere cœlum
Aggressi, superisque Jovem detrudere regnis.

omnia duxit, putes, narrando et percensendo singula: ut ipsi *percurrimus. perlustramus* singula, ita alii nos ducunt per partes: enim vero ab Hecate Sibyllam vere per Tartari recessus ductam esse, patet ex illis: *vidi—vidi:* 582 sqq. Quod Rhadamanthum in Tartaro constituit, suo judicio facit poeta. Est autem is non tam judex aut magistratus, qui causas capitales persequitur, cujusmodi supra jam erat Minos v. 432, sed qui, Triumvirorum capitalium more, judicum sententias exsequitur, supplicium sumit, et de inferioris ordinis hominibus, furti, grassationis, sacrilegii etc., reis ipse cognoscit. Omnino in toto loco Tartarus carceris faciem habet.—567 *dolos*, scelera dolo malo commissa. Porro cogit fateri *piacula*, crimina, *commissa apud superos*, in vita, *quæ quis distulit* sc. fateri ideoque occultavit et effecit, ne in indicium adduceretur et puniretur, *in seram mortem*, h. e. non reus factus est, neque ideo pœnam eorum persolvit, dum viveret, *furto lætatus inani*, quod latere deos et impune sibi abire putabat commissa; sed temere. Ita puto hæc expedienda esse. Seneca Herc. fur. 729 addidit novum auctarium: *oblitos sui sceleris nocentes debitas pœnas dare.* Propius ad Maronem Statius IV, 531: Minos—*adigitque expromere vitas Usque retro et tandem* pœnarum lucra *fateri.* Rhadamanthus autem triumviri capitalis more supplicia sumit et quæstionem tormentis admotis ad exprimendam scelerum confessionem in reos habet.—570 Tisiphone, carnificis, seu servi publici, loco, reos damnatos ad supplicium raptat. *quatit sontes flagello*, docte. Proprie *quatitur flagellum*, quo sontes percutiuntur; *agmina s.* solenne de Furiis, ut sup. IV, 469. Imitatur locum Statius I Theb. 112. 113.

573 Dum loquitur Sibylla, porta Tartari aperiri vulgo putatur. *Cernis*, pergit Sibylla, *custodia qualis*, quæ custos, sc. Tisiphone, non Megæra, nec Hydra, *vestibulo*, ad aditum, *sedeat; facies quæ limina servet;* Nam *intus*, intra portam, *sævior* facies, Hydra, sedem habet etc.—576 At *Hydra*, inquis, in vestibulo orci v. 287, inter cetera monstra fuit recensita.—577—579 quantus prospectus est a terra ad cœlum, ὅσον οὐρανός ἐστ᾽ ἀπὸ γαίης: Iliad. θ, 16 et Hesiod. Θ, 720—725, cf. ibid. 740—745, notissimis locis; sed in majus aucta re. *cœli suspectus*, h. e. prospectus per aërem, (male enim jungunt *cœli Olympum*) *a terra ad Olympum, ad cœlum;* nam ex Tartaro prospectus ad cœlum esse nequit, cum infera loca sint sub terra, et subter iis demum Tartarus depressus jaceat. Talis etiam Tartarus sub Hade ap. Homer. Il. θ, 13—16.—580. 581 v. Hesiod. Theog. 129—131. Titanas γηγενεῖς designat.—*fundo volvuntur in imo.* præclare, ut ad imum Tartarum detrusos exhiberet.—582—584 De Oto et *Ephialte Aloei* filiis videndus Homer. Od. λ, 304—319. Expressus is est h. l. a Marone, nec tamen, ut sublimitate

Vidi et crudeles dantem Salmonea pœnas,
Dum flammas Jovis et sonitus imitatur Olympi.
Quatuor hic invectus equis, et lampada quassans,
Per Graium populos, mediæque per Elidis urbem,
Ibat ovans, divumque sibi poscebat honorem,
Demens, qui nimbos, et non imitabile fulmen
Ære et cornipedum pulsu simularet equorum.
At pater omnipotens densa inter nubila telum
Contorsit; non ille faces, nec fumea tædis
Lumina; præcipitemque immani turbine adegit.
Nec non et Tityon, Terræ omniparentis alumnum,
Cernere erat, per tota novem cui jugera corpus
Porrigitur; rostroque immanis vultur obunco
Immortale jecur tondens fecundaque pœnis
Viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
Pectore, nec fibris requies datur ulla renatis.
Quid memorem Lapithas, Ixiona Pirithoumque?
Quos super atra silex jam jam lapsura cadentique
Imminet assimilis? Lucent genialibus altis
Aurea fulcra toris, epulæque ante ora paratæ
Regifico luxu; Furiarum maxima juxta
Accubat, et manibus prohibet contingere mensas,
Exsurgitque facem attollens, atque intonat ore.

cum Homero contendere vellet. Spectat autem hæc et sequens fabula ad mythos stirpis Æolicæ, quos rudiores ceteris et antiquiores esse constat. v. Apollod. I, 7, 3 sqq. et Not. et tab. VIII. Manifestum id in his ipsis fabulis, quæ h. l. subjiciuntur.—585 De *Salmoneo* v. Apollod. et Hyginum, cum Schol. Pind. Pyth. IV, 253. Vidi *dantem Salmonea pœnas*, *dum imitatur*, quod imitatus erat. Scilicet pro deo haberi voluerat. *sonitus Olympi*, tonitrua. *Elidis urbem*; novam urbem a Salmoneo conditam Salmoniam, ad Alpheum in media Elide sitam, intellige. v. Strabon. VIII, p. 856 D. Apollod. I, 9, 7.—590 *Demens*: ex Σχέτλιος, ὅς etc. Iliad. ε, 403 de Hercule, qui Plutonem sagitta percusserat. *ære et pulsu equorum*, curru æreo, ærato, et fortasse, quod additum ab aliis, invectum eum esse laminis æreis in solo substratis, quas equorum ungulæ pulsarent.—593 *non ille* (Jupiter) *faces* hoc suave ad deprimendum Salmoneum. Tres erant dicendi formulæ, ex quibus exquisitiorem prælatam vides; *tædas lumine fumeo*: *lumen fumeum tædarum*, et *lumen fumeum tædis*.—*turbine* pro fulmine, ut solent nimbi, turbines, procellæ cum eo conjunctæ.—595—600 Sunt hi versus ornatissimi quidem, sed præiverat Homerus loco nobili Od. λ, 575—580 et in verbis Lucret. III, 997 sqq. et Accius in Prometheo ap. Cic. Tusc. Qu. II, 10; quæ loca comparanda sunt in singulis. *alumnum* accipiam pro filio, ut Homer. γαίης ἐρικυδέος υἱόν.—*vultur*; in Homero duo vultures, ad terrorem majorem. —In 598—600 laboravit poëta forte, ut Homericum Δέρτρον ἔσω δύνοντες exprimeret. *immortale jecur*, Hesiodi de Prometheo ἧπαρ ἀθάνατον, Theog. 523. *fecunda pœnis viscera*, præclare, jecur, quod renascitur ad novum supplicium, ut rursus erui possit. *epulis*, ad epulas, *rimatur viscera*, Ge. I, 384 *volucres rimantur prata*. cygni pabulum e terra eruendo.

601—607 Duo Homeri loca ante oculos habuit, Od. λ, 581 de Tantalo, et 592 de Sisypho; fabulam tamen affert a vulgari narratione diversam; Ixionem et Pirithoum, ex Lapitharum gente oriundos, assidere

Hic, quibus invisi fratres, dum vita manebat,
Pulsatusve parens, et fraus innexa clienti;
Aut qui divitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis: quæ maxima turba est:
Quique ob adulterium cæsi; quique arma secuti
Impia; nec veriti dominorum fallere dextras,
Inclusi pœnam exspectant. Ne quære doceri,
Quam pœnam, aut quæ forma viros fortunave mersit.
Saxum ingens volvunt alii, radiisve rotarum
Districti pendent; sedet, æternumque sedebit,
Infelix Theseus; Phlegyasque miserrimus omnes

epulis, saxo supra caput minante ruinam. Ad Phlegyam Statius I Theb. 712: et ad Phlegyam et Theseum Valer. Fl. II, 192. 195 hoc idem supplicium transtulere. Assidet *Furiarum maxima* (quæ et ap. Val. Fl. I, 817 occurrit, dicta ut *maxima natu*, sup. ad I, 521: quod Eurip. Iphig. in Taur. 963: πρέσβειρα Ἐρινύων. Statius Theb. VII, 477 *Eumenidum natu grandissima*) seu Megæra seu Alecto, et vetat epulis frui; hoc plus dignitatis habet, quam fuga pomorum et aquæ in Tantalo. Atrocius rem extulit Æschylus Eumen. 261 sqq. *genialibus toris*, positis ad epulas geniales opiparas, lautas habendas, quæ ad hilaritatem invitant. Sic *genialis hiems* Ge. I, 302 ubi vid. not. *lucent fulcra aurea*: pro, sunt. De *fulcris* quæritur. Scilicet pro toro fulcra memoravit poëta; et pro: fulcra tororum, *fulcra toris*. Pro *lecto* aurea poëta *fulcra* posuit. Sunt autem *fulcra* pedes vel alia lecti basis.

609 *Pulsatusve parens*, ἀλοηθείς, omnino male habitus, mulcatus: ante oculos erat Plato de LL. IX sub f. p. 940. C. ed. Erf., p. 881. D. Steph.—*et fraus innexa clienti*, pro vulgari, illata, uti *fraude* aliquis *illaqueari* dicitur. Comparata jam ab Intpp. Lex XII Tabb. *Patronus si clienti fraudem faxit, sacer esto*, et Horat. II Carm. 28, 23 sqq. *incubuere*, ut Ge. II, 507 *repertis*, pro partis, paratis, accipe; nec *suis*, cognatis et affinibus, *posuere partem* ἔθεντο, statuerunt, tribuerunt, ut solent homines ex vita humili magnas opes consecuti erga cognatos pauperes esse duri et avari. Ad sententiam præclaros Horatii versus laudat Servius II Serm. 2, 103: adde eundem I Serm. I, 75 sqq. 84 sq. *ob adulterium cæsi* gravius posuit pro adulteris simpliciter. —*arma impia*, haud dubie bellorum civilium: sed de iis accipiendum, qui patriæ bellum inferunt, non qui propulsant. *nec veriti dominorum fallere dextras*. Argutantur Intpp. et hic, Servii exemplo. *Domini* non modo servorum sunt: sed et de libertorum patronis bene idem dixit poëta. Servorum autem pœnas hic commemorare, indignum esset poëtæ epici gravitate, multo magis Romani. Tum, qui fidem fallit, is et *suam* et *alterius dextram* fallere dici potest. Itaque necessario accipiendum de libertorum impietate et fraude in patronos suos. An Pompeium Menam, Cn. Pompeii libertum, qui Sextum prodidit, animo designaverit poëta, affirmare quis ausit? Nec tamen sic in Augustum peccasset: nam et is, ut ceteri homines, proditionis fructum amplecti, proditorem abhorrere, debuit. (Servius tamen de servis intellexit, quos sæpe tempore bellorum civilium in dominos suos fuisse infidissimos constat, e. c. ex Appian. B. Civ. I, 72. IV, 22. 29. 39. 51. Nec *dominus* de patrono libertorum in usu fuisse videtur, nec epica gravitate indigna hæc servorum mentio fuerit. R.)

614—615. Vulgare est: hi inclusi variis modis puniuntur. Noli quærere, *quam pœnam* metuendam habeant; aut *quæ* pœnæ *forma fortunave*, quod miseriæ genus, *viros mersit* (ut sup. v. 512), illos exceperit, manserit. Ductum hoc ex vulgari: *mergi miseriis*.—616 *radiis rotarum districti pendent*, ornate, rotæ illigatis membris distinentur. ἐπὶ τροχοῦ κατατείνονται, petitum ab equuleo, tormenti genere, quod ipsum pro supplicio interdum fuit, cui illigati erant tergo verberibus et ignitis laminis patente.—617 Multis modis fabula de Theseo fuit tractata et ornata, vide v. c. Ovid. Met. VII, 432. sq. nec mirum: fuere enim plures, qui res Thesei non modo attingerent, verum etiam Theseides conderent. Actum etiam de Thesei et Pirithoi descensu in Minyade, v. Pausan. X, 28, etiam in Heracleis. Nam Hercules in descensu ad inferos liberavit Theseum.

Admonet, et magna testatur voce per umbras:
"Discite justitiam moniti, et non temnere divos."
Vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
Imposuit, fixit leges pretio atque refixit.
Hic thalamum invasit natæ vetitosque hymenæos.
Ausi omnes immane nefas, ausoque potiti.
Non, mihi si linguæ centum sint, oraque centum,
Ferrea vox, omnes scelerum comprendere formas,
Omnia pœnarum percurrere nomina possim.
 Hæc ubi dicta dedit Phœbi longæva sacerdos:
Sed jam age, carpe viam, et susceptum perfice munus;
Acceleremus, ait. Cyclopum educta caminis
Mœnia conspicio, atque adverso fornice portas,
Hæc ubi nos præcepta jubent deponere dona.
Dixerat, et pariter, gressi per opaca viarum,
Corripiunt spatium medium, foribusque propinquant.
Occupat Æneas aditum, corpusque recenti
Spargit aqua, ramumque adverso in limine figit.
 His demum exactis, perfecto munere divæ,
Devenere locos lætos, et amœna vireta

v. Apollod. II, 5, 12. Apud Homerum Od. λ, 630 sq. Theseus cum Pirithoo in inferis substiterat. Poëta noster hoc sequitur, ut Theseus, ob raptum Proserpinæ, *sedeat*. Hoc habitu pœnitentiæ et summi mœroris sensum prodi puta. Ita sedebant Theseus et Pirithous in tabula Polygnoti ap. Pausan. X, 29. Et talem Theseum sedentem in Sarda expressum vides ap. Winckelm. n. CI. Sed miraculum rei additum est, quod Theseus saxo insidet, nec inde levare corpus potest, cf. Schol. Apollonii I, 101. *Phlegyas*, de Phlegyarum gente alii acceperant, quæ Minyadem Bœotiæ inhabitavit et propter impietatem a deo abolita fuit. Verum non de Phlegyis Mare, sed de *Phlegya*, Ixionis et Coronidis, e qua Æsculapium Apollo suscepit, patre, qui Apollinis templum Delphis incendit accipiendus est; idem jam docuerant Intpp. ex Statii imitatione Theb. I, 712 sqq. et Val. Fl. II, 193 sqq. *Phlegyas* igitur, deorum contemtor, apud inferos ad justitiam et pietatem colendam exhortatur omnes, nobilissimo illo versu: *Discite justitiam*, qui magnis viris multis in ore habitus fuit, et Munchhusio, immortali viro, frequenter.—*moniti*, h. e. exemplo meo, quod pro monitu est. Nec importunum et inutile monitum putandum hoc inter eos, quibus nullus pœnitentiæ locus est, cum in Tartaro inclusis pœnitentiæ locus nullus sit. Pœnæ enim loco haberi potest hæc ipsa admonitio, et vere ita exclamasse putandus est Phlegyas.—V. 621. 622 ex L. Vario pæne integros traductos esse, Macrob. IV, 1 testatur. *Vendidit hic Latium populis, agrosque Quiritum Eripuit, fixit leges pretio atque refixit.* Quod adjecit: *dominumque potentem* patriæ *imposuit*, eo pertinet, quod tyrannum liberæ civitati induxit. *potentem* ornat. *leges fixit pretio* corruptus, *atque refixit*, recte Servius, *quia incisæ in æreis tabulis* leges affigebantur parietibus. Minus bene alii, esse: in æs incidere. 625 sqq. Ex Iliad β, 488 notissimo loco. cf. Ge. II, 103 sqq. *ferrea vox*, nulla clamoris intentione fracta.

632—636 Plutonis regiam non intrat Æneas cum comite, sed tantum a limine salutat, aureo ramo in foribus deposito. Ramum Proserpinæ pro munere ferendum prædixerat Sibylla sup. 140. 141. 142. Regia ista habet muros æreos vel ferreos. —629 *perfice munus*, sic poëticus sermo fert: propriedoni deportatio perficiebatur; etiam sic mox 637 *munus perfectum*.—632 *hæc dona* int. de eodem munere Proserpinæ dicando.—635 Videri potest Æneas hoc ipso ramo aureo se adspersisse. *ra-*

Fortunatorum nemorum, sedesque beatas.
Largior hic campos æther et lumine vestit
Purpureo, solemque suum, sua sidera nôrunt.
Pars in gramineis exercent membra palæstris,
Contendunt ludo, et fulva luctantur arena;
Pars pedibus plaudunt choreas, et carmina dicunt;
Nec non Threïcius longa cum veste sacerdos
Obloquitur numeris septem discrimina vocum;
Jamque eadem digitis, jam pectine pulsat eburno.
Hic genus antiquum Teucri, pulcherrima proles,

numque figit. In templorum aditu περιῤῥαντήρια, aqua lustralis et rami lustrales, notæ res sunt.

637 sqq. Traducta sunt ad Elysium sive sub terra, ut hic, sive in Insulis Fortunatis (ut ab Homero et Hesiodo cum Pindaro factum) collocatum, omnia, quæ sub mitiore cœlo amœnitatem loci facere possunt, jam ab Homero Odyss. δ, 563 sqq., et ab Hesiodo Ἐργ. 170 sqq. Ex hoc ipso, quod omnis felicitas Elysii talis est, qualem Heroum vita subjicere sensibus poterat, vetustas hujus mythi intelligitur. Accessere ornamenta ap. Pindarum pulcherrimo loco Olymp. II, 109—149 etc. Doctior vita, et philosophicis studiis exculta Græcia, serenæ et placidæ mentis gaudia ex puræ et constantis virtutis conscientia mox adjecit: quo melioris sapientiæ placito egregie usum videas inter alios Gloverum in Leonida X, 156 sqq. *in those happier fields—Where never gloom of trouble shades the mind, Nor gust of passion heaves the quiet breast, Nor dews of grief are sprinkled.* et uno verbo Statius V. Silv. 3, 286 *nemus, quo nulla irrupit Erinnys;* (cui similis in terrarum oris locus est nullus) sed philosophicas rationes Maro in alium locum v. 724 sqq. servavit, et h. l. in primis Homerum ante oculos habuit, et Axiochum Socraticum, qui circumfertur nomine Æschinis sub f. multoque magis Pindarum locis laud. Adde locum de Olympo Odyss. ζ, 42 sqq. Communia etiam sunt nonnulla Elysio cum aurea hominum ætate. Jam ab his tanquam elementis profectus ad quantam amplitudinem Paradisum suum extulit Miltonus IV, 132 sqq. Nunc verba videamus.—*perfecto munere divæ,* aureo ramo ei dedicato e vs. 629—640 *Largior æther,* (αἰθήρ, purior aër; *et,* etiam. R.) patentior, liberior. Silius hinc lib. XIII, 550: *laxata lucida nocte Claustra nitent,* dixit de Elysio: Ὄψει τε φῶς κάλλιστον ὥσπερ ἐνθάδε. Aristoph. Ran. 155. 457.—*lumen purpureum,* pulchrum. ut sup. I, 591.—*solemque suum,* in Pindari loco altero est Sol, qui, in nostro orbe occidens, ad infera loca progreditur, in altero Sol perpetuus noctu æque ac die (fere ut ap. Val. Fl. I. 844), *ubi Sol totumque per annum durat aprica dies.*—Sed poëta suavius Solem Elysio suum, præstantiorem puta nostro Sole, ut cetera, assignat.—642—644 Hæc rursus ad Pindari ductum l. l. καὶ τοὶ μὲν ἱππείοις γυμνασίοις, τοὶ δὲ φορμίγγεσσι τέρπονται.—*pedibus plaudunt choreas,* ut χορεύειν χορὸν, χορείαν, elegantius quam ducunt, sc. cum pedum plausu; Odyss. θ, 264: Πέπληγον δὲ χορὸν θεῖον ποσίν. quod Maro itaque κατὰ χορὸν accepit; non, ut χορὸς pro loco dictus sit, ut alibi apud Homerum occurrit.—645—647 Dandus erat choreis saltantium et cantantium suus ἀοιδὸς, lyricen, qui seu accineret, seu, more veteris chori, præiret cantu et saltatione, ut choragus. *longa cum veste,* antiquiore ævo ἀοιδῶν, vatum, postea citharœdorum, habitus ποδήρης, palla, ut nota res est. *Sacerdos* autem h. l. vates, propter instituta orgia et teletas. Orpheus illis saltantibus et cantantibus accinit lyra; quod ita extulit poëta: *obloquitur* (transitive h. l.) dictum, facit loqui, φθέγγεσθαι, sonare, h. e. pulsat *septem discrimina vocum,* (i. e. sonorum, quos septem diversos edit hæc lyra, quippe quæ septem chordis est prædita, R.) fides, lyram ἑπτάχορδον, *eademque discrimina vocum,* eas fides, modo digitis modo pectine aut plectis pulsat, dum temperatur cantus. *Numeris* potest esse casu tertio, numeris saltantium et cantantium, s. melodiæ cantus accommodate; malim sexto casu accipere, et ad ipsum vatem referre; obloquitur, facit loqui, sonare, fides numerose, εὐρύθμως.

648 sqq. partim Hesiodi ductu Ἐργ. 159. 167. sqq. *pulcherrima proles:* pulcherrimi, h. l. de corporis dignitate. Sed insederat for-

Magnanimi heroes, nati melioribus annis,
Ilusque, Assaracusque, et Trojæ Dardanus auctor.
Arma procul currusque virum miratur inanes.
Stant terra defixæ hastæ, passimque soluti
Per campos pascuntur equi. Quæ gratia curruum
Armorumque fuit vivis, quæ cura nitentes
Pascere equos, eadem sequitur tellure repostos.
Conspicit, ecce, alios dextra lævaque per herbam,
Vescentes, lætumque choro Pæana canentes,
Inter odoratum lauri nemus: unde superne
Plurimus Eridani per silvam volvitur amnis.
Hic manus, ob patriam pugnando vulnera passi,
Quique sacerdotes casti, dum vita manebat,
Quique pii vates, et Phœbo digna locuti,

san Virgilio hoc epitheton ex loco Hom., quem expressit Iliad. υ, 231 sqq. Ἶλός τ' Ἀσσάρακός τε καὶ ἀντίθεος Γανυμήδης, Ὃς δὴ κάλλιστος γένετο θνητῶν ἀνθρώπων etc. *nati melioribus annis*, secundum Hesiodum hoc, l. c., et sic alii de heroum, atque etiam de aurea ætate. Laudatur Catull. LXI, 22: *O nimis optato sæclorum tempore nati, Heroes, salvete: deum genus.*—651—655 Rursus ad Pindari ductum l. c. Paullo aliter hæc tractata a Platone sub f. lib. X de Rep.—Ad sui temporis negotia hæc revocavit Ovid. Met. IV, 444 sqq. Melius Maro heroicam vitam servavit. Describit autem otia castrensia v. c. Il. γ, 135. Heroibus Homericis magna *gratia*, ideoque amor, est militiæ curulis. Ad meliorem nostri ævi philosophiam Elysii voluptates accommodatæ sunt in Telemacho lib. XIX. 651 *procul miratur*, cum miratione prospicit. Homericum θηεῖται. *currus inanes*, simpl. quoniam adstant vacui dominis.—655 *tellure repostos*, ut alibi, conditi, mortui.—656—659 Hoc cum Axiocho l. c. comparandum.—*Vescentes*, epulas celebrantes: etiam sic inf. VIII, 182. 183. iidem *choro*, in choro, chorum ducendo, ἀείδοντες Παιήονα, ut Iliad. χ, 391, Achivi, et quidem in grato nemore, per quod, ut amœnitas loci major esset, descendit amnis. 367. *Eridanum* autem quod potissimum appellat, suspicor fabulis poëtarum, qui Argonautica scripserunt, deberi, a quibus plura videntur fabulose de Eridano tradita esse, fortasse etiam hoc, quod ad loca ille infera defertur. conf. Apollon. IV, 627 sq. Nam hoc, quod ad inferum mare tendit, aut, quod non longe a fontibus suis cuniculum subter terram per duo millia subit; poëtam adducere vix potuit, ut ad inferos eum relegaret. *superne*, h. e. ex editiore loco, *volvitur*, venit, *plurimus*; dictum eleganter ad magnam aquarum copiam designandam: ut I Ge. 187 *nux plurima*. Apud Servium sup. ad v. 603 Tantalus *in Eridano Inferorum stare* narratur; quo liquere videtur etiam ab aliis poëtis Eridanum simili ratione in inferis fuisse celebratum: hactenus sequendum est, quod inter Serviana habetur; "Alii Eridanum pro quocunque accipiunt, et dicunt κατ' ἐξοχὴν dictum, nam legimus I Ge. 482; *Fluviorum Rex Eridanus.* Et amant poëtæ pro appellatione ponere magnæ et in suo genere præclaræ rei proprietatem, ut I Ge. 9: *pocula Acheloia.*" Etiam Callimachus fragmm. p. 473 e Strab. IX, 668 Eridanum ita dixerat pro flumine omnino.

660 sqq. Locus de piorum turba in nobilioribus facile princeps, et, quem a generosiore animo vix puto legi posse, quin incalescat et magnæ virtutis studio inflammetur: imitatione expressus a Silio XIII, 533 sqq. et a Valer. Fl. I, 836 sq. *Sacerdotes casti*, qui sacra caste, pure ac pie curaverant, dum vivebant. *Vates*, Silius ibid. v. 538: *qui—nec dedignanda parenti Carmina fuderunt Phœbo;* de poëtis accepit. *pii*, qui *Phœbo digna* loquuntur, grandia, sublimia, præclara canunt. At post *inventores artium et commodorum vitæ*, nunc, *quique sui memores alios fecere merendo*, qui de aliis meruerunt, pulcherrimo versu 664 ornate: magnæ illæ et divinæ animæ, quæ bene de genere humano meritæ sunt: quibus vel una hæc meritorum conscientia in altera vita perennem voluptatem allatu-

Inventas aut qui vitam excoluere per artes,
Quique sui memores alios fecere merendo :
Omnibus his nivea cinguntur tempora vitta
Quos circumfusos sic est affata Sibylla;
Musæum ante omnes : medium nam plurima turba
Hunc habet, atque humeris exstantem suspicit altis :
Dicite, felices animæ, tuque, optime vates :
Quæ regio Anchisen, quis habet locus ? illius ergo
Venimus, et magnos Erebi tranavimus amnes.
Atque huic responsum paucis ita reddidit heros :
Nulli certa domus ; lucis habitamus opacis,
Riparumque toros et prata recentia rivis
Incolimus. Sed vos, si fert ita corde voluntas,
Hoc superate jugum : et facili jam tramite sistam.
Dixit, et ante tulit gressum, camposque nitentes
Desuper ostentat ; dehinc summa cacumina linquunt.
At pater Anchises penitus convalle virenti
Inclusas animas, superumque ad lumen ituras,
Lustrabat studio recolens, omnemque suorum
Forte recensebat numerum, carosque nepotes,
Fataque, fortunasque virûm, moresque, manusque,
Isque ubi tendentem adversum per gramina vidit
Ænean, alacris palmas utrasque tetendit ;
Effusæque genis lacrimæ ; et vox excidit ore :
Venisti tandem, tuaque spectata parenti
Vicit iter durum pietas ? datur ora tueri,
Nate, tua ; et notas audire et reddere voces ?
Sic equidem ducebam animo, rebarque futurum,

ra est. *merendo*, idem quod in vulgari sermone : demerendo, promerendo, bene merendo de aliis.—665 *Omnibus his*, Servius : "per quod eos ostendit meruisse divinos honores." Certe declarat hoc insigne, esse eos viros sacros et sanctos. Nam vittatos fuisse sacerdotes, vates, deos, satis notum est. conf. Val. Flacc. lib. I, 836. 840.—666 sqq. Quod Musæum potissimum nominat poëta, mirantur Intpp. Homerus sane Æneæ in inferis occurrere non potuit : turbatæ fuissent temporum rationes. Cum autem de antiquioribus aliquis esset laudandus, Orpheus autem jam sup. 119 memoratus esset, vix alius præter Linum vel Musæum surrogari potuit. —667—668 *medium nam plurima turba.* Bene hoc ex heroum ætate et opinione.—676 *sistam*, vos ad eum deducam facili et expedita via, quales in Elysio omnino esse vias credere fas est.—677 *campos nitentes* pro amœnis nunc dixit. Ge. I, 153. de culto dictum erat *nitentia culta.*—680 *inclusas*, collectas in hunc locum. v. inf. 705. sqq. —*Recolimus* animo proprie præterita, hic v. 681 simpl. recensere, exquirere et addiscere futura facta et res fortiter gestas. —683 *manus* seu virtutem declarare debent, seu facta : nam jejunum esset de numero ac turba accipere.—687 *Vicit iter :* fecisti iter victus, motus, pietate mihi jam probata ; seu, ut Servius, tua mihi probata pietas *vicit*, effecit, ut difficile hoc iter ingredi auderes.—690 *Sic equidem ducebam animo.* Æneam vivum ad loca infera descensurum esse, Anchises jam ante prævidisse putandus ; nam idem nocturnis monitis filii pietatem permoverat, ut ad

Tempora dinumerans; nec me mea cura fefellit.
Quas ego te terras et quanta per æquora vectum
Accipio! quantis jactatum, nate, periclis!
Quam metui, ne quid Libyæ tibi regna nocerent!
Ille autem: Tua me, genitor, tua tristis imago,
Sæpius occurrens, hæc limina tendere adegit.
Stant sale Tyrrheno classes. Da jungere dextram,
Da, genitor; teque amplexu ne subtrahe nostro.
Sic memorans largo fletu simul ora rigabat.
Ter conatus ibi collo dare brachia circum:
Ter frustra comprensa manus effugit imago,
Par levibus ventis, volucrique simillima somno.
 Interea videt Æneas in valle reducta
Seclusum nemus, et virgulta sonantia silvis,
Lethæumque, domos placidas qui prænatat, amnem.
Hunc circum innumeræ gentes populique volabant.
Ac, veluti in pratis, ubi apes æstate serena
Floribus insidunt variis, et candida circum
Lilia funduntur, strepit omnis murmure campus.
Horrescit visu subito, causasque requirit
Inscius Æneas, quæ sint ea flumina porro,
Quive viri tanto complerint agmine ripas.
Tum pater Anchises; Animæ, quibus altera fato
Corpora debentur, Lethæi ad fluminis undam
Securos latices et longa oblivia potant.
Has equidem memorare tibi atque ostendere coram
Jampridem, hanc prolem cupio enumerare meorum:
Quo magis Italia mecum lætere reperta.
O pater, anne aliquas ad cœlum hinc ire putandum est
Sublimes animas, iterumque in tarda reverti
Corpora? quæ lucis miseris tam dira cupido?
Dicam equidem; nec te suspensum, nate, tenebo:

se videndum descenderet. cf. VI, 115.—704 *virgulta sonantia silvis.* Inter plures modos, quibus expedias, probabilior est hic, ut sint *virgulta silvis*, pro, virgulta silvarum, *sonantia*, epitheto ornante et communi silvarum; ita sunt dicta omnino pro silvis sonantibus, si vento sunt motæ; ut XII, 522,—706 *gentes* majus sunt. Nam in gente *populi*. cf. inf. x. 202.—711 *porro* simpliciter potest jungi: *causasque requirit porro*; vel *porro*, sc. rogat, quæ sint etc. Sed doctior ratio est: *quæ sint ea flumina porro*. πόῤῥω, h. e. πόῤῥω, πόῤῥωθεν, παραῤῥέοντα, longo inde cursu prætexentia campum. (Minus bene Serv. et Cerda.)—714 Hæc est *Lethe*, ad quam confluunt animæ in corpora migraturæ.—715 *securos* ab effectu, ut *morbos pallidos* dicunt. Serv.—716 sup. V, 737. *Tum genus omne tuum, et quæ dentur mœnia disces.* Desideratur in verbis copula: *memorare*, *ostendere*, et *enumerare tibi cupio.*—718 *Italia reperta* h. e. ad Italiam accessu; post longos sc. errores.—719 *ire sublimes*, ex inferis, *ad*

Suscipit Anchises, atque ordine singula pandit.
  Principio cœlum ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum Lunæ, Titaniaque astra,
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitæque volantum,
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.
Igneus est ollis vigor et cœlestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant,
Terrenique hebetant artus moribundaque membra.
Hinc metuunt, cupiuntque; dolent, gaudentque; neque auras
Despiciunt clausæ tenebris et carcere cæco.
Quin et supremo quum lumine vita reliquit,
Non tamen omne malum miseris, nec funditus omnes
Corporeæ excedunt pestes; penitusque necesse est
Multa diu concreta modis inolescere miris.
Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
Supplicia expendunt. Aliæ panduntur inanes
Suspensæ ad ventos; aliis sub gurgite vasto
Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni.
Quisque suos patimur Manes; exinde per amplum
Mittimur Elysium, et pauci læta arva tenemus:

cœlum, h. e. ad vitam. Sic jam supra: *ad auras superas*, et alibi.—726 *Spiritus et mens*: ut 724 et 727, h. anima mundi, quæ omnia permeat: eamque universam semel sub *corporis* specie repræsentatam posuit: recte pro partibus *artus* posuit: Sic de Terra G. II, 325. 327.—724 *cœlum* pro aëre dictum vix dubites, et *campos liquentes*, pro mari, ut æquora, campum.—725 *Titania astra*. Poetice positum rare pro: *astrum Titanium*, h. e. Titan, ut IV, 119. seu Sol, Titania, Luna, vel Diana sæpius occurrit, Apollonii exemplo: Τιτηνὶς lib. IV, 54.—729 *marmoreo æquore*, quod resplendescit a sole, ex Homerico ἅλα μαρμαρέην Il. ξ, 273. unde et *marmor* pro mari. ut Ge. I, 254. Præiverant Lucret. et Catullus.—730—734 *Illis seminibus*, h. e. his animabus ex anima mundi, tamquam ex igni scintillæ, petitis, et in humanum corpus traductis, inest ignea vis (qualis ætheris est) et ætherea natura. Verba Stoica quoque disciplina frequentata. Ornatus valde locus.—*noxia corpora*, præclare, quandoquidem vim divinæ flammæ non obtundit terrestris natura corporis. *moribunda*, pro vulgari: mortalia.—*Hinc metuunt cupiuntque* a corporis contagio animorum perturbationes et cupiditates proficiscuntur, ex bonis malisque opinatis.—734 *clausæ*: subjectum repetendum paullo longius ex vs. 720. *animæ*: etsi intercesserat vs. 730. *illis seminibus*.—735 inversa est oratio. Debebat sequi: *nec excedunt—sed penitus inolverunt, concreverunt*: unde 746. *concreta labes*. Hoc ita extulit: nec mirum hoc; quin *necesse est*, *multa*, multum vitii, *diu*, per tam longum vitæ tempus, *concreta inolescere penitus modis miris*: ita ut post mortem nova purgationum genera adhibenda sint.—740—742 A solemnibus purgationum et lustrationum ritibus. Fiebat enim lustratio aëre, aqua, igni.—743—744 *Quisque suos patimur Manes*. Vexatus locus. Simplicissima tamen est ratio: patimur supplicia hæc omnes, non quidem quales nunc sumus, animæ corpori inclusæ, sed *quoad* (κατὰ) *suos quisque Manes*: pro vulgari: nostrum omnium Manes patiuntur; omnibus Manibus ista patienda sunt. Purgatio ista subeunda est omnibus. Soli ad inferos perveniunt Manes; hi sunt, qui purgantur; qui *patiuntur*, h. e. subeunt, pro sua cujusque parte, purgationes illas tormentorum similes. Firmat quoque hanc rationem Apuleius Florid. lib. ii. p. 231. Colu. de Pythagora.—744 *per Elysium*, h.

Donec longa dies, perfecto temporis orbe,
Concretam exemit labem, purumque reliquit
Ætherium sensum, atque auraï simplicis ignem.
Has omnes, ubi mille rotam volvere per annos,
Lethæum ad fluvium deus evocat agmine magno:
Scilicet immemores, supera ut convexa revisant
Rursus, et incipiant in corpora velle reverti.
  Dixerat Anchises; natumque unaque Sibyllam
Conventus trahit in medios, turbamque sonantem:
Et tumulum capit, unde omnes longo ordine possit
Adversos legere, et venientum discere vultus.
  Nunc age, Dardaniam prolem quæ deinde sequatur
Gloria, qui maneant Itala de gente nepotes,
Illustres animas, nostrumque in nomen ituras,
Expediam dictis, et te tua fata docebo.
Ille, vides, pura juvenis qui nititur hasta,
Proxima sorte tenet lucis loca; primus ad auras
Ætherias Italo commixtus sanguine surget
Silvius, Albanum nomen, tua posthuma proles:
Quem tibi longævo serum Lavinia conjux
Educet silvis regem, regumque parentem:
Unde genus Longa nostrum dominabitur Alba.
Proximus ille Procas, Trojanæ gloria gentis,
Et Capys, et Numitor, et qui te nomine reddet
Silvius Æneas, pariter pietate vel armis
Egregius, si unquam regnandam acceperit Albam.
Qui juvenes quantas ostentant, aspice, vires!

e. ad. Alii distinguunt *læta arva* ab *Elysio*; sed perpetuo usu loquendi de eodem loco hæc dicta inveniuntur.—745 *perfecto temporis orbe*, definitum post tempus, h. e. mille annos. *purum Ætherium sensum*, mentem illam (*sensus* pro perceptione et judicio animi, et hinc pro animo) ex æthere deductam, cumque idem æther sit ignis purissimus, explicative subjicit: *atque auraï simplicis ignem.* De igni *auram* proprie dici, ut de luce, supra v. 204. vidimus. Itaque anima tandem ad pristinam puritatem æthoream restituitur. — 748 *volvere rotam* est: exegerunt tempus in orbem rediens.—749 *deus evocat*, non hic de Mercurio agitur; quod putant Intpp., sed est ὁ δαίμων, indefinite. v. Platon. de Rep. x. p. 765. E.

752—755 ornate singula. *conventus in medios*, in mediam turbam. *sonantem*, de strepitu, ex Od. ω, 5.—*adversos* ornat epitheton. Scilicet, ex adverso incedentes animas *legit*, recenset, cognoscit.—756 *Gloria Dardaniæ prolis.* Enarrabo clara facta et fata posterorum tuorum.—*nepotes—animas*—enarrabo. *qui maneant*, exspectandi sint, *nepotes Itala de gente*, de nova stirpe in Latio ex Lavinia suscipienda.—757 *nostrum in nomen ituras*, pro vulgari: futuras ex nostra gente.—760. sq. Gens Julia ab Ascanio seu Iulo ducta, qui patri successit et Albam Longam condidit: cf. sup. Æn. I, 267. sq.; sed reges Albani a Silvio, qui ex Lavinia postumus Æneæ natus erat. Hæc est fama, quam h. l. poëta sequitur.—763 *Albanum nomen*, h. e. Albanus, Albæ Longæ rex. Nec male tamen sic accipias: nomine inter

At, qui umbrata gerunt civili tempora quercu,
Hi tibi Nomentum, et Gabios, urbemque Fidenam,
Hi Collatinas imponent montibus arces,
Laude pudicitiæ celebres, addentque superbos
Pometios, Castrumque Inüi, Bolamque, Coramque.
Hæc tum nomina erunt, nunc sunt sine nomine terræ.
Quin et avo comitem sese Mavortius addet
Romulus; Assaraci quem sanguinis Ilia mater
Educet. Viden' ut geminæ stant vertice cristæ,
Et pater ipse suo superûm jam signat honore?
En, hujus, nate, auspiciis illa inclyta Roma
Imperium terris, animos æquabit Olympo,
Septemque una sibi muro circumdabit arces,
Felix prole virûm: qualis Berecyntia mater
Invehitur curru Phrygias turrita per urbes,
Læta deûm partu, centum complexa nepotes,
Omnes cœlicolas, omnes supera alta tenentes.
Huc geminas nunc flecte acies; hanc aspice gentem,
Romanosque tuos. Hic Cæsar, et omnis Iüli
Progenies, magnum cœli ventura sub axem.
Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Divi genus: aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arva
Saturno quondam; super et Garamantas et Indos
Proferet imperium: jacet extra sidera tellus,
Extra anni Solisque vias, ubi cœlifer Atlas
Axem humero torquet stellis ardentibus aptum.

Albanos domestico appellatus Silvius.—767 sq. Nec omnes Albanorum reges, nec ordine suo, recitat. *proximus* ergo, qui adstat.—773—777 Ab Alba Longa xxx. colonias in Latio et extra Latium deductas esse nota res est, et in primis ex Dionysio constat lib. iii. 31. p. 172.—778. *avo comitem sese addet;* secundum Servium: *avito sese junget imperio*, h. e. una cum avo regnabit, donec Romam condet. Sed vix hoc loquendi usus fert; *socium regni* dixisset. Erit saltem: una cum ipso in vitam prodibit; suo scilicet tempore. Verum præstat legere: *addit;* una cum patre incedebat anima Romuli.—779 quem Rhea Silvia Trojana stirpe oriunda partu edet.—780 En bellicosum viri ingenium jam nunc militaris viri habitus (galea duplici crista, *διφαλον* vel *διλοφον* diceres) declarat. *stant*, sunt, ut alibi quoque.

781 Ex variis ordinis verborum ac sensus faciendi modis verior hic est: *Et pater superûm*, Jupiter, *ipse eum jam signat suo honore;* dignitate viri et corporis virtute arguit eum aliquando in numerum immortalium adscriptum iri.—783 quam magnifice pro: condetur Roma! Imperium ad terrarum fines proferet, virtute et magnanimitate superabit omnes mortales, et animos diis virtute pares habebit.—788 *supera alta tenentes*, Homericum: ὑπέρτατα δώματ' ἔχοντες.—791 *ventura sub axem*, sub cœlum; in vitam, ut jam toties vidimus in hoc libro.—795—798 Fines imperii in Africa et Asia dilatatos intellige; etsi rebus in majus auctis.—*super* (ultra) *Garamantas:* victi hi sunt a L. Cornelio Balbo, cujus triumphum Fasti Capitolini vi. Kal. April. a. 735. memoraat.—797 In sqq. australes Africæ plagas

Hujus in adventum jam nunc et Caspia regna
Responsis horrent divûm, et Mæotia tellus,
Et septemgemini turbant trepida ostia Nili.
Nec vero Alcides tantum telluris obivit;
Fixerit æripedem cervam licet, aut Erymanthi
Pacarit nemora, et Lernam tremefecerit arcu:
Nec, qui pampineis victor juga flectit habenis,
Liber, agens celso Nysæ de vertice tigres.
Et dubitamus adhuc virtutem extendere factis?
Aut metus Ausonia prohibet consistere terra?
Quis procul ille autem ramis insignis olivæ
Sacra ferens? nosco crines incanaque menta
Regis Romani; primus qui legibus urbem
Fundabit, Curibus parvis et paupere terra
Missus in imperium magnum. Cui deinde subibit,
Otia qui rumpet patriæ, residesque movebit
Tullus in arma viros, et jam desueta triumphis
Agmina. Quem juxta sequitur jactantior Ancus,
Nunc quoque jam nimium gaudens popularibus auris.
Vis et Tarquinios reges, animamque superbam
Ultoris Bruti, fascesque videre receptos?
Consulis imperium hic primus sævasque secures
Accipiet; natosque pater, nova bella moventes,
Ad pœnam pulcra pro libertate vocabit,
Infelix! Utcumque ferent ea facta minores:
Vincet amor patriæ laudumque immensa cupido.

designari manifestum est; sed res ad τερατῶδες deflexa. *Solis viæ* proprie sunt intra Tropicos Cancri et Capricorni per eclipticam.—*ubi Atlas axem*, cœlum, *humero torquet*, sustinet torquentem se et vertentem, *stellis ardentibus aptum*, ex quo axe seu cœlo stellæ aptæ sunt, in eo fixæ. cf. sup. IV, 481, 482.—799—801 Splendide et hoc enuntiavit, quod futura Augusti magnitudo multis signis ac præsagiis fuit ostensa; quasi in remotissimis quoque terris ejusmodi signa animadversa fuerint; nimirum populi circa mare Caspium, in primis Hyrcani et Bactriani sub Parthis degentes, Scythæ ad paludem Mæotidem et Ægyptii—*turbant*, trepidant; nam et ipsi turbas faciunt, qui perturbantur, ut sæpe alibi.—802 sq. Tandem expeditiones et itinera Augusti commemorat, v. sup. ad v. 792. Horat. III, Carm. 14. pr. comparatione facta cum *vago* (apud Horat. III, Od. 3. 9.) Hercule et Baccho.

807 Bona Servii nota: *dubitamus pro dubitas. Miscuit personam suam. Est autem sensus: cum tibi tanta sit præparata posteritas, dubitas virtutem factis extendere! id est gloriam.*—809—813 Numa Rex, pacis tutela religionumque cura insignis. *sacra ferens*, proprie de sacerdotibus, v. ad Ge. II, 476. h. l. bene de sacrorum et religionum conditore.—813 *Cui deinde subibit*. Liv. i. 22. Tullus Hostilius: *Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit.*—*desueta triumphis*, ornatius quam: bellis.—818—819 *Ultor Brutus*, qui Tarquinii superbiam et Sexti libidinem ultus est. *fasces receptos*, regiam dignitatem et imperium a Regibus in Coss. translatum.—820 v. Liv. ii. 3, 4, 5. Bruti factum qui reprehenderent, jam Virgilii tempore fuisse credendum est; itaque ab Anchise adjectum: *utcumque ferent*, in quamcunque partem hoc factum interpretaturi sint posteri, ipse in sumendo a filiis

Quin Decios, Drusosque procul, sævumque securi
Aspice Torquatum, et referentem signa Camillum.
Illæ autem, paribus quas fulgere cernis in armis,
Concordes animæ nunc, et dum nocte prementur,
Heu quantum inter se bellum, si lumina vitæ
Attigerint, quantas acies stragemque ciebunt!
Aggeribus socer Alpinis atque arce Monœci
Descendens; gener adversis instructus Eois.
Ne, pueri, ne tanta animis assuescite bella;
Neu patriæ validas in viscera vertite vires.
Tuque prior, tu parce, genus qui ducis Olympo;
Projice tela manu, sanguis meus.
Ille triumphata Capitolia ad alta Corintho
Victor aget currum, cæsis insignis Achivis.
Eruet ille Argos, Agamemnoniasque Mycenas,
Ipsumque Æaciden, genus armipotentis Achilli;
Ultus avos Trojæ, templa et temerata Minervæ.
Quis te, magne Cato, tacitum, aut te, Cosse, relinquat?
Quis Gracchi genus? aut geminos, duo fulmina belli,
Scipiadas, cladem Libyæ? parvoque potentem
Fabricium? vel te sulco, Serrane, serentem?
Quo fessum rapitis, Fabii? tu Maximus ille es,
Unus qui nobis cunctando restituis rem.
Excudent alii spirantia mollius æra;

supplicio sequetur id, quod patriæ amor et gloriæ cupiditas (quæ tamen non satis bene hic memorari videtur) suadebunt.—826 *referentem signa Camillum*; retulit, recepit signa a Gallis capta in pugna Alliensi. cf. Liv. v. 37. et 40.—827—836 De Cæsare et Pompeio. *paribus armis*, utpote uterque Romanus. ut Ge. I, 489. *paribus concurrere telis* Romanos videre Philippi. 828 *nocte*, ante ingressum vitæ, quæ supra *lux* erat, v. 761.—et mox v. 829 *lumina vitæ*.—831 Julius Cæsar in Pompeium arma movebat e Galliis. Alpes declarat per *aggeres Alpinos* et *arcem Monœci*, h. e. promontorium cum templo et portu Herculis Monœci, sub Alpibus maritimis non longe a Nicæa sitis, qui nunc *Monaco* est.—832 Pompeium copias ex Oriente contraxisse quis nescit?—833 *assuescere ad bella animis*, pro vulgari: assuescere bellis.

837 sqq. Duo versus 837, 838 ad *L. Mummium Achaicum* pertinere, dubitari nequit. At, qui vss. sequuntur, ad quem ex Romanis ducibus referendi sint, obscurum videtur. Ad eundem Mummium ne referas, vel τὸ *Ille* intercedit, quod diversum aliquem designat. Cogitandum autem, nos in rei futuræ prædictione versari; neque adeo, quod in sacris Judæorum vatibus fere interpretes faciunt, ad proprietatem orationis et historiæ subtiliter omnia esse revocanda; Quin poëta vaticiniorum ambiguitatem et obscuritatem studio affectasse videri debet.—844 *Scipiadas*, int. Africanum majorem et minorem; nam adjectam: *clades Libyæ*, Carthaginis alter victor, alter eversor.—844 *parvo potentem Fabricium*, in parva re domestica divitem; uti *contentus parvo* aliquis dicitur.—846 *fessum*, me, longa oratione, cum de Fabiis tot dicenda restent.—847 De Fabio *Maximo* Cunctatore versus debetur Ennio.

848—854 Locus haud dubie e nobilissimis, quo Romanorum ingenia et laudes cum Græcis, nam ad hos potissimum respicere videri debet, comparantur.—850 *cœli meatus*, h. e. siderum cursus, *describent*, definient in sphæra cœlesti, *radio*, virga, petitum a geometricis figuris, quæ

Credo equidem; vivos ducent de marmore vultus;
Orabunt causas melius, cœlique meatus
Describent radio, et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hæ tibi erunt artes: pacisque imponere morem,
Parcere subjectis, et debellare superbos.
  Sic pater Anchises, atque hæc mirantibus addit:
Aspice, ut insignis spoliis Marcellus opimis
Ingreditur, victorque viros supereminet omnes!
Hic rem Romanam, magno turbante tumultu,
Sistet, eques sternet Pœnos, Gallumque rebellem,
Tertiaque arma patri suspendet capta Quirino.
Atque hic Æneas; una namque ire videbat
Egregium forma juvenem et fulgentibus armis,
Sed frons læta parum, et dejecto lumina vultu:
Quis, pater, ille, virum qui sic comitatur euntem?
Filius, anne aliquis magna de stirpe nepotum?
Qui strepitus circa comitum! quantum instar in ipso est!
Sed Nox atra caput tristi circumvolat umbra.
Tum pater Anchises, lacrimis ingressus obortis:
O nate, ingentem luctum ne quære tuorum;
Ostendent terris hunc tantum fata, neque ultra
Esse sinent. Nimium vobis Romana propago
Visa potens, superi, propria hæc si dona fuissent.
Quantos ille virûm magnam Mavortis ad urbem
Campus aget gemitus! vel quæ, Tiberine, videbis
Funera, quum tumulum præterlabere recentem!

in pulvere ducebantur.—853 *pacis morem imponere*, h. e. legem, fœderum leges et conditiones; *parcere subjectis*; nam volebant Romani videri clementes et moderati erga victos, et erga socios benigni et liberales; scilicet si nihil ab iis metuerent, et ab opibus eorum auctis utilitatem sibi ipsis promittere possent.—855 sqq. Sequitur locus summa cum arte et ingenii venustate elaboratus de C. Marcello, Octaviæ f., ad quem ut deduceretur oratio, M. Claudium Marcellum bello Punico ii. clarum induxit. Narrationem de loco hoc coram Octavia lecto habet Pseudodonatus in Vita Virgilii §. 47.—856 *Spoliis opimis*, occiso Insubrium Gallorum duce Virdomaro. Liv. Epit. xx. 5. Perizon. Animadv. c. vii. Eadem sunt v. 860 *tertia arma capta*, h. e. tertia spolia opima post Romulum et Cossum, *suspendet Quirino*, h. e. Romulo.—857 *tumultu* potest proprie dictum videri, imminente bello Gallico in Italia. v. Cic. Phil. viii. 1. Serv. inf. ad VIII, 4.—*eques*, et poëtico sermone ad majorem dignitatem pro: bellator, dux. Occurrit et alibi.—866 *quantum instar in ipso est:* verisimile fit, si id cogites, quod sententiæ vis postulare videtur, nove h. l. *instar* positum esse pro exemplo magnæ dignitatis, specie augusta corporis.—872 *propria*, perpetua; ut jam Ecl. VIII, 31. vidimus.—868 *ingressus*, infit.—874 *Campus aget gemitus virorum:* noto more pro: in campo agetur, erit, gemitus (ut ἄγεσθαι pro ἔχεσθαι, εἶναι) in funere Marcelli. De publico hoc in Marcelli funere luctu v. Dio l. c.; funus autem in Campo Martio factum est ingenti cum apparatu. v. ibid.—875 *tumulum recentem*, Mausoleum Augusti in Campo

Nec puer Iliaca quisquam de gente Latinos
In tantum spe tollet avos; nec Romula quondam
Ullo se tantum tellus jactabit alumno.
Heu pietas, heu prisca fides, invictaque bello
Dextra! non illi se quisquam impune tulisset
Obvius armato, seu quum pedes iret in hostem,
Seu spumantis equi foderet calcaribus armos.
Heu, miserande puer! si qua fata aspera rumpas,
Tu Marcellus eris. Manibus date lilia plenis:
Purpureos spargam flores, animamque nepotis
His saltem accumulem donis, et fungar inani
Munere. Sic tota passim regione vagantur
Aëris in campis latis, atque omnia lustrant.
Quæ postquam Anchises natum per singula duxit,
Incenditque animum famæ venientis amore:
Exin bella viro memorat quæ deinde gerenda,
Laurentesque docet populos, urbemque Latini;
Et quo quemque modo fugiatque feratque laborem.
Sunt geminæ Somni portæ: quarum altera fertur
Cornea; qua veris facilis datur exitus umbris;
Altera candenti perfecta nitens elephanto;
Sed falsa ad cœlum mittunt insomnia Manes.
His ubi tum natum Anchises unaque Sibyllam
Prosequitur dictis, portaque emittit eburna:
Ille viam secat ad naves, sociosque revisit.
Tum se ad Caietæ recto fert limite portum.
Ancora de prora jacitur; stant litore puppes.

Martio ad ripam Tiberis quod sexto suo Consulatu (v. c. 726.) exstruxerat. Sueton. c. 100. cf. Strabo v. p. 236.—876—877 pro vulgari: Non alius puer in tantam spem tollet Romanos; tantam de se spem faciet. Sic et Gr. ἐλπίσιν ἐπαίρειν.—883 *Si qua*, via ac ratione, *fata rumpas*, fatorum ordinem dissolvere, tam durum fatum effugere, tibi liceat, tu ad M. Marcelli, b. Punico ii. clari, nomen ac gloriam es perventurus.—888 *aëris in campis latis* est idem ac campi aëris lati, h. e. prospectus lati; cœli liberioris, estque hoc idem quod antea erat *largior æther*, libero prospectu, ut in campis, seu campestri regione.—*viro* pro ei.—892 *Laurentesque docet populos*, nota inversam orationem, pro: quæ bella gerenda cum Laurentibus h. e. Latinis ad Latini urbem.

895 *veris umbris*, pro somniis; vi oppositi; scilicet somniorum genus est, quo mortuorum umbræ somniantibus offerunt se, interdum ut Furiarum loco pœnas expetant. v. ad Propert. iv. 7. 87. et al. hæ sunt *veræ umbræ*, vera somnia. *nitens*, ornat; *perfecta* τετυγμένη, vel ut Hom. αἱ δ' ἐλέφαντι τετεύχαται. *Sed:* altera porta meliore quidem materia est, scilicet eburna, sed ex ea etc. *Manes*, h. e. inferi mittunt: ex inferis ad homines (nam id est *ad cœlum*) procedunt hac altera porta non ipsæ umbræ, sed phantasmata umbrarum seu Larvæ.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER SEPTIMUS.

ARGUMENTUM.

Caietam, nutricem suam, Æneas sepelit, locumque ipsum ab ejus nomine Caietam appellat.—5 Inde Circes sedem prætervehitur—24. secundoque vento ad Tiberis ostia defertur: adversoque flumine subvectus, in Laurentem agrum egreditur—36. Digressione de prisco Latii statu et de prodigiis, quibus Trojanorum adventus denuntiatus fuerat, facta—106. pergit narrare poëta aliud ostentum comesarum mensarum; ubi cum ex Ascanii verbis Æneas cognovisset, eam esse terram fatis sibi debitam; ad Latinum regem, qui ejus tractus regnum obtinebat, centum oratores mittit, qui et suo nomine illi munera offerrent, et urbis condendæ locum peterent. Interea castra metatur—159. Latinus legatione benigne audita, præter postulata, Laviniam filiam suam, quam et ex Fauni, patris sui, oraculis et augurum responsis externo viro tradere jubebatur, ultro Æneæ conjugem offert—285. Interim Juno prosperis Trojanorum rebus offensa, Alecto ad disturbandam pacem ab inferis evocat—340. quæ primum Amatam, Latini uxorem—405. deinde ipsum etiam Turnum furiis suis implet—474. atque inde ad Trojanorum juventutem conversa, quæ tum forte venationi operam dabat, mansuetum illis cervum objicit, Tyrrhi, armentarii regii, liberis inprimis carum; quem cum Ascanius sagitta vulnerasset, rustici, arreptis armis, in Trojanos impetum faciunt—510. Alecto ex superiore loco classicum canit. cadunt in eo tumultu Almon, Tyrrhi filius natu maximus, et Galesus, agricola regionis totius locupletissimus: qui cum in urbem mortui essent relati, Turnus et Amata regem Latinum ad bellum suscipiendum injuriamque manu vindicandam exstimulant—590. Verum cum ille, et fatorum et fœderis nuper cum Trojanis initi memor, adduci non posset ut illis bellum indiceret, Juno ipsa Belli portas aperit—

622. Turni auspicio ad bellum sequitur Mezentius una cum Causo filio—654. item Aventinus, Herculis ex Rhea filius—669. Catillus et Coras Tiburtini, fratres—677. Camilla e Volscorum gente, mulier fortissima: (803-817) aliique complures: quorum inde a v. 687. ad finem libri recensus factus est.

Tu quoque litoribus nostris, Æneia nutrix,
Æternam moriens famam, Caieta, dedisti:
Et nunc servat honos sedem tuus, ossaque nomen
Hesperia in magna, si qua est ea gloria, signat.
At pius exsequiis Æneas rite solutis,
Aggere composito tumuli, postquam alta quierunt
Æquora, tendit iter velis, portumque relinquit.
Aspirant auræ in noctem, nec candida cursus
Luna negat: splendet tremulo sub lumine pontus.
Proxima Circææ raduntur litora terræ,
Dives inaccessos ubi Solis filia lucos
Assiduo resonat cantu, tectisque superbis
Urit odoratam nocturna in lumina cedrum,
Arguto tenues percurrens pectine telas.

1—4 Caietæ memoria in Æneæ erroribus non obscura erat; et promontorii portusque et urbis nomen in Latii et Campaniæ finibus ab ea ductum vulgo ferebatur. *Tu quoque*, præter Misenum VI, 232. sq.—3 Etiamnum *servat honos sedem tuus*, exquisite, pro: honos est adhuc, superest, servatur sedi tuæ, tumulo; nam *sedes* pro sepulcro, ut v. 152. lib. VI,—Quod sequitur; *nomen signat ossa*, eodem fere redit; *signat nomen*, titulus insculptus posteris prodit, *ossa*, sepulcrum.—*si qua est ea gloria*. Interpretes a Servio inde accipiunt, quasi dictum sit; si quis sensus ejus gloriæ ad inferos est. Bonus sensus. Verba tamen hoc tantum subjiciunt: quantacunque ea gloria est.—7—9 *tendit iter velis*, per vela vento data, docte, ut *cursum, gressum, tendere* aliquis dicitur, h. intendere, accelerare pro vulgari: tendere cursu, h. contendere, properare. Sic I, 656.

10—14 *Circes insula*, denique, Geographiæ studio incerta et falsa expellente, facta terra continens, Circeii, notum Latii promontorium. Petita est fabula ex Odyss. κ, ubi adhuc est insula, indeque illustranda. *raduntur*; nam prætervehuntur Trojani: sic III, 699. 700. *Divitem* cur appellet Circen, causam puto esse domus opulentiam (unde mox *tecta superba*). quam Homerus quoque ei tribuit l. l. v. 210. 211 et 311. 314. 315, in primis 348 sqq. cf. Ovid. Met. XIV, 260 sqq.—*inaccessos lucos*, h. l. silva, ad quam raro accedunt homines, solitaria. Servius: *ad quos nullus debeat accedere*, sc. veneficiorum metu. *resonat* resonare facit, more Græcorum poëtarum, verba neutra in activum sensum deflectentium. Luci *resonant cantu*, et *cantum*; Ge. III, 338 *litoraque alcyonen resonant, acalanthida dumi*. et Ecl. I, 5 Tityrus docet *silvas resonare Amaryllida*. Et *sonare aliquid* simpliciter φωνεῖν, loqui, XII, 529 simili modo: *Murranum, atavos et avorum antiqua sonantem Nomina*. Tam varias vides esse formas in poëta.—*urit in lumina*, ut pro lumine esset: ita εἰς pro *ad*. *Cedrus* autem Græcorum et Romanorum, ut jam ad Georgica notavimus lib. II, 443, e juniperorum genere est, etiam oxycedrus dicta. v. Bodæum a Stapel ad Theophr. H. Plant. III, 12, ubi icones visuntur, et post alios Celsius in Hierobot. P. I. p. 77, qui diligenter eam a cedro Libani, quæ ex abietino genere est, distinguit; etsi ne sic quidem expedita satis res est. *argutus pecten*, navicula quæ per tramam means stridorem illum facit: qui si similis fuit pectini, quo lyra pulsatur, cumque ille

Hinc exaudiri gemitus iræque leonum,
Vincla recusantum, et sera sub nocte rudentum:
Sætigerique sues, atque in præsepibus ursi
Sævire, ac formæ magnorum ululare luporum:
Quos hominum ex facie dea sæva potentibus herbis
Induerat Circe in vultus ac terga ferarum.
Quæ ne monstra pii paterentur talia Troes,
Delati in portus, neu litora dira subirent,
Neptunus ventis implevit vela secundis,
Atque fugam dedit, et præter vada fervida vexit.
Jamque rubescebat radiis mare, et æthere ab alto
Aurora in roseis fulgebat lutea bigis;
Quum venti posuere, omnisque repente resedit
Flatus, et in lento luctantur marmore tonsæ.
Atque hic Æneas ingentem ex æquore lucum
Prospicit. Hunc inter fluvio Tiberinus amœno,
Vorticibus rapidis, et multa flavus arena,
In mare prorumpit; variæ circumque supraque
Assuetæ ripis volucres et fluminis alveo
Æthera mulcebant cantu, lucoque volabant.
Flectere iter sociis terræque advertere proras
Imperat, et lætus fluvio succedit opaco.
Nunc age, qui reges, Erato, quæ tempora rerum,
Quis Latio antiquo fuerit status, advena classem
Quum primum Ausoniis exercitus appulit oris,

radii etiam nomine declaretur, forma ejus a nostrorum textorum navicula admodum diversa esse debuit. Cf. sup. Ge. I, 294.

15—18 admodum ornate singula, si cum Homericis compares Od. κ, 212 sq. et Apollon. IV, 672 sqq. *formæ luporum* simpl. pro lupis, forma dicendi poëtica, quam jam alibi vidimus, et *præsepia* paulo ante pro caveis.—20 *induerat in vultus ac terga*, h. corpora, *ferarum;* pro vulgari: induerat eos formis ferarum, cf. Ge. I, 187. 188. *pii*, θεοφιλεῖς, diis curæ sunt Trojani; sup. III, 265: *Di placidi servate pios.*—Mox 24 *fuga* pro celeri cursu et navigatione; et: *prætervexit* eos per *vada fervida*, mare æstuosum, ut circa promontoria esse solet.

27 *quum venti posuere*, scil. se, quievere ut X, 103. *in lento*, inmoto a ventis, *marmore*, ut sup. VI, 729., ubi vid. not., pro: mari, *luctantur* remi; vento cessante, qui navem ageret.— *tonsæ* pro remis.—29—36 Simili cum judicio ornata sunt hæc, ac prægressi versus, cum jam de rerum summa, de accessu ad Italiam, agatur: itaque locorum faciem exhibet poëta jucundissimam.—34 *lucoque* per lucum.—35 *flectere iter*, cursum, ut V, 28. Facit vero hæc Æneas, ut ad ipsa Tiberis ostia cursum regat, ad Creüsæ monitum lib. II, 781. 782 *Et terram Hesperiam venies, ubi Lydius arva Inter opima virum leni fluit agmine Thybris.* Escensus factus ad ripam fluminis in agrum Laurentinum. Erat autem ille olim lauris consitus; unde *lucus* et *fluvius opacus.*

37 sqq. *Erato*, ponitur a poëta pro Musa qualicunque, ut recte Servius. Apollonii exemplum bene laudatur ab aliis lib. III, 1: Εἰ δ' ἄγε νῦν, Ἐρατὼ etc., ubi tamen Erato proprio suo jure ad amorem Medeæ exponendum advocari putatur. Mox *quæ tempora rerum* fuerint, non tam quibus temporibus, quam quo rerum statu ac conditione Æneas advenerit. *exercitus* pro populo, turba, navalibus copiis. Sic apud

Expediam, et primæ revocabo exordia pugnæ.
Tu vatem, tu, diva, mone; dicam horrida bella,
Dicam acies, actosque animis in funera reges,
Tyrrhenamque manum, totamque sub arma coactam
Hesperiam. Major rerum mihi nascitur ordo;
Majus opus moveo. Rex arva Latinus et urbes
Jam senior longa placidas in pace regebat.
Hunc Fauno et nympha genitum Laurente Marica
Accipimus. Fauno Picus pater: isque parentem
Te, Saturne, refert; tu sanguinis ultimus auctor.
Filius huic, fato divum, prolesque virilis
Nulla fuit, primaque oriens erepta juventa est.
Sola domum et tantas servabat filia sedes,
Jam matura viro, jam plenis nubilis annis.
Multi illam magno e Latio totaque petebant
Ausonia; petit ante alios pulcerrimus omnes
Turnus, avis atavisque potens; quem regia conjux
Adjungi generum miro properabat amore;
Sed variis portenta deum terroribus obstant.
Laurus erat tecti medio in penetralibus altis,
Sacra comam, multosque metu servata per annos:
Quam pater inventam, primas quum conderet arces,
Ipse ferebatur Phœbo sacrasse Latinus,
Laurentisque ab ea nomen posuisse colonis.
Hujus apes summum densæ (mirabile dictu!)

Græcos tragicos στρατος, τάγμα, τάξις, στόλος, et alia populum et cives, πολίτας, declarare notum est. *exordia pugnæ,* venatione cervi inf. 479 sqq.—42 *reges,* Latinum, Turnum, Mezentium; hinc *Tyrrhena manus.*

45—49 Latini genus ad Saturnum refertur, deum Aboriginum indigetem, cum Crono comparari solitum. Ab hoc Picus procreatus, ex hoc Faunus, Latini pater. *Faunus* numen fuit antiqui Latii, idque fatidicum. v. inf. VII, 82 sq. *Marica,* nympha Latii, cujus religio apud Minturnenses servata est, et lucus ad fl. Lirin consecratus. *Laurentem* eam appellat, quod Aborigines, Laurentes, et nomen Latinum, ad Lirim usque, ut poëta innuit, pertinuisse videtur.

52—58 De Lavinia. *servabat sedes,* eodem modo, ut *servare domum* puella dicitur, proprie intra domum se continens, κατάκλειστος, ex more priscæ vitæ: erat itaque in domo paterna unica filia et heres. Dixit *tantas sedes,* tantam sedem, domum, quia domus regia erat.—54 *petere* solenne pro procare, ut αἰτεῖν.

59 sq. Revocandæ in animum arbores et luci in impluviis veterum. cf. IV, 494. 504. Tibull. III. 3, 15.—*Sacra comam,* frondibus intactis. *metus* pro religione, ut *horror* et similia.—61—63 *Laurentes* dicti Aborigines, qui hæc loca ad orientalem Tiberis partem incolebant, rege Latino. Inde *Laurentum,* Latini regia, eo loco situm, qui nunc *Paterno,* et *Torre di Paterno* appellatur: ager ejus usque ad mare ac Tiberim *Laurens* vel *Laurentinus* dictus: quod nomen interdum ad totum Latium transtulit poeta, ut modo in *Laurente Marica* vidimus. *primas arces,* cum primum urbem Laurentum conderet. Quod laurum Phœbo consecrat, ingeniose poëta adjicit, respectu ad suorum temporum religionem habito. Examen apum, laurum βοτρυδὸν insidens, præclare ornavit v. 64—67. conf. Ge. IV. 555—558. Est autem illud inter dira omina, vide vel Plin. IX, 17, 18; superstitione, ut probabile

Stridore ingenti liquidum trans æthera vectæ,
Obsedere apicem; et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates, Externum cernimus, inquit,
Adventare virum, et partes petere agmen easdem
Partibus ex isdem, et summa dominarier arce.
Præterea, castis adolet dum altaria tædis,
Ut juxta genitorem adstat Lavinia virgo,
Visa (nefas!) longis comprendere crinibus ignem,
Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari,
Regalesque accensa comas, accensa coronam,
Insignem gemmis; tum fumida lumine fulvo
Involvi, ac totis Vulcanum spargere tectis.
Id vero horrendum ac visu mirabile ferri:
Namque fore illustrem fama fatisque canebant
Ipsam; sed populo magnum portendere bellum.
At rex sollicitus monstris, oracula Fauni,
Fatidici genitoris, adit, lucosque sub alta
Consulit Albunea nemorum, quæ maxuma sacro
Fonte sonat, sævamque exhalat opaca mephitim.
Hinc Italæ gentes, omnisque Oenotria tellus,

fit, ab incursus magnæ multitudinis ingruentis opinione profecta.—70 *partibus ex iisdem*, a mari infero.

71—80 Prodigium hoc ex flamma petitum quacunque frequens: supra vidimus (hoc et simile quid, ex electricitate, quam vocamus, explicandum. R.) lib. II, 680 sq. Cogita vero sacrum facere Latinum adstante filia, dum accendit ligna in altari. —73 *nefas* de prodigio h. l. res dira et abominanda, quæ præter naturam fit; contra *fas* de naturæ more et constantia. *comprendere* h. l. concipere, arripere, flammam, quasi ex foco ad proxima manantem. Vulgari oratione *ignis comprehendit crinem*; h. l. Lavinia *ignem comprehendit crinibus*. Verba v. 74 sunt ex Lucret. VI, 154: *Terribili sonitu flamma crepitante crematur:* de lauro.—*coronam insignem gemmis*, regium insigne, v. lib. I, 655. Corona enim sacrificantis intelligi nequit: quippe quæ vittis et infulis sacrisque frondibus implexa est, non gemmis ornata.

81 sqq. Fauni oraculum in luco Albuneæ poëta narrat, sive ex vetere memoria, sive ex loci natura et fama de Sibylla Albunea, rem ingeniose commentus. Scilicet in agro Tiburtino ab occasu in Anienem deferuntur Albulæ aquæ, sulfureæ illæ et medicatæ; v. Cluver. Ital. p. 715: nunc *Acqua zolfa*, vel *Solfatara di Tivoli.* Ex Albulæ fluminis fontibus major *Albunea*, fons et Nympha, ex Horatio nota I Carm. 7, 12. *domus Albuneæ resonantis;* ut h. l. quæ *fonte sonat;* etsi nunc, post tantas rerum vicissitudines, natura fontis et loci facies est diversa. Subjacebat autem fonti *lucus* Albuneæ sacer.—83 *alta Albunea*, fons in lacu inexploratæ altitudinis; v. Cluver. l. c.—*nemorum quæ maxima sacro Fonte sonat*, h. e. quæ Albunea maxima, admodum magna, manat, larga aquarum vena fluit fonte suo. A sulphure aquarum exsurgit gravis odor, quem v. 84 *mephitim* appellavit. Hinc dea Mephitis, cujus ædes cum aliis locis tum in Hirpinis erat ad Amsancti vallem, v. Plin. II, 93 et inf. VII, 564, 565.: ut in tutela ejus fuisse videantur aquæ sulfureæ. Fortasse hujus vaporis sulfurei vim aliquam divino spiritu afflandi esse crediderunt veteres Aborigines; quo factum esse videtur, ut oraculum in illo loco conderent. Albunea autem inter Sibyllas quoque memoratur a Tibullo II, 5, 69. 70 et Lactantio I Inst. 6, ut Suidam taceam; nec constat, utrum eadem cum Nympha habita fuerit, an diversa.

85—91 Oraculum Fauni per incubationem peti solitum, ut tot alia in vetere Græcia. Fortasse poëta doctissimus ad Amphiarai (v. Pausan. I, 34) potissimum

In dubiis responsa petunt. Huc dona sacerdos
Quum tulit, et cæsarum ovium sub nocte silenti
Pellibus incubuit stratis, somnosque petivit:
Multa modis simulacra videt volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur Avernis.
Hic et tum pater ipse petens responsa Latinus
Centum lanigeras mactabat rite bidentes,
Atque harum effultus tergo stratisque jacebat
Velleribus. Subita ex alto vox reddita luco est:
Ne pete connubîs natam sociare Latinis,
O mea progenies, thalamis neu crede paratis;
Externi veniunt generi, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferent, quorumque ab stirpe nepotes
Omnia sub pedibus, qua Sol utrumque recurrens
Aspicit Oceanum, vertique regique videbunt.
Hæc responsa patris Fauni, monitusque silenti
Nocte datos, non ipse suo premit ore Latinus:
Sed circum late volitans jam Fama per urbes
Ausonias tulerat: quam Laomedontia pubes
Gramineo ripæ religavit ab aggere classem.
  Æneas, primique duces, et pulcer Iulus,
Corpora sub ramis deponunt arboris altæ;
Instituuntque dapes, et adorea liba per herbam
Subjiciunt epulis, (sic Jupiter ille monebat)
Et Cereale solum pomis agrestibus augent.

exemplum hoc Fauni oraculum assimulaverit: nam Tiburtus, cum Catillo et Cora infra v. 670—672 commemoratus, Tiburis conditor et Amphiarai filius habitus est. v. Plin. XVI, 44 s. 87. Nec tamen video, cur non veteres Pelasgi hunc incubandi morem et in Latium una cum aliis suis religionibus intulerint. *Incubare* autem, ἐγκοιμᾶσθαι, voces propriæ de iis, qui in locis sacris dormiebant ad accipienda responsa. cf. Davis. ad Cic. de Div. I, 43. Notatu autem dignum, quod *sacerdos* v. 86. ipse *incubuit*, et is qui consulebat: tum quod v. 91 necyomantiæ speciem aliquam illud oraculum habuit.—85 *Oenotria tellus*, latiore sensu h. l. v. lib. I, 532.—86 *dona*, victimam, sacrificium.—91 *Acheronta*, deos inferos et Manes, ex Em. A. Quod 95 *ex alto luco reddita vox est*, Italicis religionibus convenit, in quibus voces ex luco auditæ ut h. l. auctoritatem habebant. cf. Liv. 29. 18.

90—101 Oraculum multa cum verborum dignitate expositum est. Ad dignitatem quoque facit multitudinis numerus pro unitate. *connubia*, *thalami*, *externi generi*. Omnia *sub pedibus vertique regique videbunt* h. esse; simplicius dictum erat Ecl. V, 57: *sub pedibusque videt nubes et sidera Daphnis.*—*Sol recurrens*, oriens et occidens.

107 sqq. Sequitur eventus vaticinii de mensis comesis, v. sup. III, 255—258.—109. *adorea liba*, placentæ, proprie de farre, quæ pro panibus erant priscis hominibus, antequam fermento et meliore panis coquendi arte uterentur. *sic Jupiter monebat*, animis, ut ita facerent, subjiciebat. Eadem liba mox *Cereale solum*, quatenus substernuntur pomis: hoc *augent* Trojani *pomis*, imposita pomorum strue (ut *augentur*, cumulantur, *aræ donis*); eadem paullo post *exigua Ceres, orbis fatalis crusti, et patula quadra*; cf. Moretum v. 46, 47.

Consumtis hic forte aliis, ut vertere morsus
Exiguam in Cererem penuria adegit edendi,
Et violare manu malisque audacibus orbem
Fatalis crusti, patulis nec parcere quadris:
Heus! etiam mensas consumimus? inquit Iulus.
Nec plura alludens. Ea vox audita laborum
Prima tulit finem, primamque loquentis ab ore
Eripuit pater, ac stupefactus numine pressit;
Continuo, Salve fatis mihi debita Tellus,
Vosque, ait, o fidi Trojæ salvete Penates.
Hic domus, hæc patria est. Genitor mihi talia, namque
Nunc repeto, Anchises fatorum arcana reliquit:
Quum te, nate, fames ignota ad litora vectum
Accisis coget dapibus consumere mensas:
Tum sperare domos defessus, ibique memento
Prima locare manu molirique aggere tecta.
Hæc erat illa fames; hæc nos suprema manebat,
Exitiis positura modum.
Quare agite, et primo læti cum lumine solis,
Quæ loca, quive habeant homines, ubi mœnia gentis,
Vestigemus, et a portu diversa petamus.
Nunc pateras libate Jovi, precibusque vocate
Anchisen genitorem, et vina reponite mensis.
Sic deinde effatus frondenti tempora ramo
Implicat, et Geniumque loci, primamque deorum
Tellurem, Nymphasque, et adhuc ignota precatur
Flumina; tum Noctem, Noctisque orientia signa;

mox *penuria edendi* est penuria ciborum; *violare* eo refert Cerda, quod mensa inter res sacras habebatur.

116—129 Bene certo homini, et maxime Iulo, partes dicentis dat; etsi inter cetera hoc quoque traditum accipere potuit. *alludens*, arridens, subridens, aut simpl. ludens, jocans, ad socios.—118 *tulit*, attulit, *finem*, significavit Trojanis, finem adesse.—119 *Eripuit* simpliciter dicti, quod subjicit Æneas, celeritatem declarat; excepit, *ac pressit*, vocem Ascanii repressit, eumque loquentem interpellavit. *stupefactus numine*, h. oraculo, ut jam alias, cf. II, 703., vidimus.—121 *o fidi Trojæ salvete Penates*. Hæc perpetua est Æneæ religio, ut Penates primo loco appellet. Promiserant tamen et illi, unde *fidi Penates*, per somnum, Æneam Italiam esse aditurum, lib. III, 147. 162. 167: *Hæ nobis propriæ sedes; hinc Dardanus ortus* etc., unde nunc v. 122: *Hic domus, hæc patria est* vestra, unde olim Trojam estis advecti.—Tum *Genitor mihi talia* etc. Tribui h. l. Anchisæ vaticinium supra a Celæno, Harpyiarum una, acceptum (III, 255 sqq.), mox ab Heleno confirmatum (lib. III, 394) omnes Intpp. monent.—125 *accisis dapibus*, exquisite, pro consumtis. *moliri aggere tecta*, ornate, urbem ædificare, quod fit vallo ducto.—129 *exitiis*, ærumnis, ut οἶτος, λοιγος, *clades*, graviora pro levioribus.

134 *reponite* pro apponite, ponite, poëtica ratione, cf. III, 333 not.: ut Ge. IV, 378, et *pateras* libare magis poëticum, quam, vinum. In precibus, quæ v. 136 sequuntur, augustam religionem faciunt et

Idæumque Jovem, Phrygiamque ex ordine Matrem,
Invocat; et duplices Cœloque Ereboque parentes.
Hic pater omnipotens ter cœlo clarus ab alto
Intonuit, radiisque ardentem lucis et auro
Ipse manu quatiens ostendit ab æthere nubem.
Diditur hic subito Trojana per agmina rumor,
Advenisse diem, quo debita mœnia condant,
Certatim instaurant epulas, atque omine magno
Crateras læti statuunt, et vina coronant.
  Postera quum prima lustrabat lampade terras
Orta dies: urbem, et fines, et litora gentis
Diversi explorant; hæc fontis stagna Numici,
Hunc Thybrim fluvium, hic fortes habitare Latinos.
Tum satus Anchisa delectos ordine ab omni
Centum oratores augusta ad mœnia regis
Ire jubet, ramis velatos Palladis omnes;
Donaque ferre viro, pacemque exposcere Teucris.
Haud mora: festinant jussi, rapidisque feruntur
Passibus. Ipse humili designat mœnia fossa,
Moliturque locum; primasque in litore sedes,
Castrorum in morem, pinnis atque aggere cingit.
Jamque iter emensi, turres ac tecta Latinorum
Ardua cernebant juvenes, muroque subibant:
Ante urbem pueri, et primævo flore juventus,
Exercentur equis, domitantque in pulvere currus:

venerationem moveat nomine deorum, ex antiquiore religione desumta, qua naturam, naturæ partes, vires et elementa, in ea precum, fœderum vel jurium jurandorum formulis ponunt, ut tot Homeri, Apollonii, nam et is veteres religiones sectatur, Pindari (P. IV, 343 sq.), Æschyli et ceterorum Tragicorum, etiam Herodoti loca docent.

148—151 *diversi*, secundum illa v. 132: *a portu diversa petamus.* Hinc igitur ad Tiberim, illinc ad Numicium usque procurrunt, habitari loca a Latinis resciscunt. Numicii *fontis stagna* seu ornate pro fonte dicta, seu quod tardo ac tacito motu amnis ferebatur, ulva ipse et limo obsitus, ut ex Ovid. XIV Met. 598. 599 intelligitur.

152—156 *delectos ordine ab omni*, ex omnibus ordinibus; non est urgendum. — *ramis velatos Palladis.* [illegible], frondes oleagineas vittatas manibus præferre putandi sunt, unde inf. v. 236. 237 *ac tenere, quod ultro Præferimus manibus vittas ac verba precantia.* Res ipsa satis nota: cf. inf. VIII, 116. 128: XI, 101. 332, et apud Græcos v. c. Sophocl. Œd. R. 3 [illegible]: sed de modo loquendi quærat aliquis. Scilicet *velari*, ex [illegible], proprie de corollis et vittis (v. ad V, 72), quæ ambiunt, ideoque tegunt, frontem, tempora. *pacem*, fœdus et amicitiam, ut et alibi.

157—159 Castrum hoc Trojæ est; seu *Troja nova*, Tiberim præcingens; ita ut mœnia ad amnem pertinerent: IX, 469. *nam dextra cingitur amni.* vs. 468. cf. ad IX, 195. *molitur locum*, exquisite poëtico more, pro moliri tecta in loco h. exstruere, ut sup. v. 127 et 290 dictum erat. *primas sedes*, int. in prima littoris parte: mox *pinnas* pro muris et *aggerem* pro vallo, quod fossam ab interiore parte ambit, dixit. —163. *domitant currus*, pro equis jugalibus, ut alibi iii pro illis; noto poëtarum more. Mox *spicula*, int. jacula, et epitheton *lenta* ad materiem refer flexibilia. *lacess-*

Aut acres tendunt arcus, aut lenta lacertis
Spicula contorquent, cursuque ictuque lacessunt:
Quum prævectus equo longævi regis ad aures
Nuntius ingentes ignota in veste reportat
Advenisse viros. Ille intra tecta vocari
Imperat, et solio medius consedit avito.
Tectum augustum, ingens, centum sublime columnis,
Urbe fuit summa, Laurentis regia Pici,
Horrendum silvis et religione parentum.
Hic sceptra accipere, et primos attollere fasces
Regibus omen erat; hoc illis curia templum,
Hæ sacris sedes epulis; hic ariete cæso
Perpetuis soliti patres considere mensis.
Quin etiam veterum effigies ex ordine avorum
Antiqua e cedro: Italusque, paterque Sabinus
Vitisator, curvam servans sub imagine falcem,
Saturnusque senex, Janique bifrontis imago,
Vestibulo astabant, aliique ab origine reges,
Martiaque ob patriam pugnando vulnera passi.
Multaque præterea sacris in postibus arma,
Captivi pendent currus, curvæque secures,

sent, exquisite, pro contendunt, certant: quandoquidem provocant se et lacessunt, qui pugnant.

170—176 *Pici* hæc *regia* in arce Laurenti, pro *curia* et *templo* erat Latinis, diversa utique a Latini regia, v. 59. sq. descripta, et improprie nunc vs. 171 *regia* dicta, h. e. ædificium magnificum. Quid quod juncta hæc esse solebant, ut in Palatio Augusti erat templum Apollinis Palatini.—*urbe summa*, ἐν πόλει ἀκροτάτῃ, ut Il. ζ, 172, h. e. ἐν ἀκροπόλει. Circa ædem illam lucus erat (v. 172), more veterum in templis, et in principum ædibus. Alterum hoc ex lib. II, 299. 300 de Anchisæ domo meminimus.—173. Ibi regnum auspicari solebant reges. *omen* egregie pro more, cui bonum omen inerat, ut majorum fortuna sequeretur regem regnum auspicantem. Auspicia regni a sumtis regni insignibus declarat. *attollere fasces* pro eo, quod sequitur, ut præferantur novo regi.—*ariete cæso*, proprio aliquo Latinorum more delecta victima, epulæ sacræ instituuntur; quia publicum fit sacrificium, confluunt primores gentis, iique epulis excepti sedent. *mensis perpetuis*, h. longa et multum procurrente mensa; ut *perpetuum tergum* et alia

177—182 Etiam hæc signa in vestibulo collocata sunt, ut in curia vel templo mos erat, in aditu et porticu signa inter columnas ponere. *Vitisator—falcem*: etsi Saturnus fere cum falce exprimitur, ex sermonis tamen rationibus haud dubie ad Sabinum spectant hæc, quem nobis poëta ex prisca aliqua eruditione declarat, vinearum colendarum auctorem fuisse: sub signo, fortasse ad hermæ morem in stipitem desinente, *falx*, para ad amputandas frondes (v. Ovid. Met. XIV, 628. 631 et 649) adjecta; qua specie Silvani hermæ occurrunt. Vocem *vitisator* ex Accio petiit, in cujus fragmentis ap. Macrob. VI, 5 occurrit: *O Dionyse, pater optime, vitisator, Semèla genitus, Evie*, ut bene Vossius legit. *aliique ab origine reges*, h. prisci. Molestum est, quod cum Servio spectari Aboriginum nomen volunt.

183—186 Hæc veterem donariorum et ἀναθημάτων in templis ritum referre, facile intelligitur: hoc tamen loco ut sup. II, 504 respiciuntur maxime *antefixa*, i. e. fictilia signa quadrigarum, spoliorum, armorum, in foribus templorum et fastigiis, post hæc etiam in aditu domus triumphantium. Ad antefixa templorum spectat locus Maronis, cum aliis a Cerda congestis.

Et cristæ capitum, et portarum ingentia claustra,
Spiculaque, clipeique, ereptaque rostra carinis.
Ipse, Quirinali lituo, parvaque sedebat
Succinctus trabea, lævaque ancile gerebat
Picus, equûm domitor: quem capta cupidine conjux
Aurea percussum virga, versumque venenis,
Fecit avem Circe, sparsitque coloribus alas.
Tali intus templo divum patriaque Latinus
Sede sedens Teucros ad sese in tecta vocavit;
Atque hæc ingressis placido prior edidit ore:
  Dicite, Dardanidæ, neque enim nescimus et urbem,
Et genus, auditique advertitis æquore cursum,
Quid petitis? quæ causa rates, aut cujus egentes
Litus ad Ausonium tot per vada cærula vexit?
Sive errore viæ, seu tempestatibus acti:
(Qualia multa mari nautæ patiuntur in alto)
Fluminis intrastis ripas, portuque sedetis:
Ne fugite hospitium, neve ignorate Latinos
Saturni gentem, haud vinclo nec legibus æquam,
Sponte sua veterisque dei se more tenentem.
Atque equidem memini (fama est obscurior annis)
Auruncos ita ferre senes, his ortus ut agris

Videntur eo nomine ipsa signa deorum in fastigiis comprehensa esse, ut ap. Livium XXXIV, 4 *antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes:* adde XXVI, 23.; proprie tamen sunt diversa. Sed præstat imitationem cognoscere Statii lib. VII Theb. 55–59. et Silii I, 617 sqq. *currus:* cogitandum est de forma curruum bellicorum priscæ ætatis parvorum et humilium. In eo, quod *rostra,* v. 186 subjicit, fortasse ex navibus λῃστρικαῖς in littore.

187—191 Inter signa veterum heroum Pici in primis statua conspicua. Erat is e Latini majoribus; ac fortasse ejus signum non infrequens illa ætate occurrerat Virgilio. Statua erat sedentis habitu. Fortasse etiam regiam condidisse dictus erat: sup. 171 *Laurentis regia Pici.—succinctus trabea et lituo*, nota forma, qua verbum binis adaptatur, cum de altero tantum proprie dicatur; lituo *instructus* saltem erat vel *insignis, conspicuus. Quirinalem lituum* ornate dixit, quo Romulus aliquando usus est, in primis in urbe condenda: augurandi scientia ille excellebat. conf. Plutarch. in Romulo p. 31. F. et Serv. *Picus equum domitor:* Homericum ἱπποδάμος. Ejus mutationem in picum exponit Ovid. Met. XIV, 320 sqq. *conjux* h. l. amans, ut et alibi vidimus Ecl. VIII, 18. Nam Circe, cum amorem suum ab eo spretum vidisset, in picum seu picumnum avem eum mutavit, quæ priscis Italis inter sacras et augurales aves fuit. Mox v. 192 *templum* est ipsa illa curia inde a v. 170 descripta. Excepti legati in templo ex more; ut Romæ plerumque factum: et sic sup. a Didone I, 505.

195—211 *auditique advertitis æquore cursum*, eleganter pro: noti estis.—200 *qualia multa;* sic apud Homer. et alios οἷάτε πολλά. v. 201 ornate, pro: huc pervenistis. *portum* simpl. de appulsus loco et statione accipe.—202. 203 Dicta sunt secundum hos verss. illa Ovidii Met. I, 89 de aurea *ætate: Aurea prima sata est ætas, quæ vindice nullo, Sponte sua, sine lege, fidem rectumque colebat. Pœna metusque aberant.*— 205 Longo tempore obscurata est fama, ut a paucis senibus adhuc teneatur ejus rei memoria. *Auruncos* dixit, tamquam communis cum Aboriginibus stirpis homines; affert tamen vel sic antiquitatis notionem animis ipsum nomen. De Dardani ex Tyrrhenia originibus v. sup. ad lib. III, 167 sqq. E pluribus de

Dardanus Idæas Phrygiæ penetrarit ad urbes,
Threiciamque Samum, quæ nunc Samothracia fertur.
Hinc illum Corythi Tyrrhena ab sede profectum
Aurea nunc solio stellantis regia cœli
Accipit, et numerum divorum altaribus addit.
Dixerat. Et dicta Ilioneus sic voce secutus :
Rex, genus egregium Fauni, nec fluctibus actos
Atra subegit hiems vestris succedere terris,
Nec sidus regione viæ litusve fefellit:
Consilio hanc omnes animisque volentibus urbem
Afferimur, pulsi regnis, quæ maxuma quondam
Extremo veniens Sol aspiciebat Olympo.
Ab Jove principium generis ; Jove Dardana pubes
Gaudet avo. Rex ipse, Jovis de gente suprema,
Troïus Æneas tua nos ad limina misit.
Quanta per Idæos sævis effusa Mycenis
Tempestas ierit campos ; quibus actus uterque
Europæ atque Asiæ fatis concurrerit orbis;
Audiit, et si quem tellus extrema refuso
Submovet Oceano, et si quem extenta plagarum
Quatuor in medio dirimit plaga Solis iniqui.
Diluvio ex illo tot vasta per æquora vecti

Dardano mythis poëta utitur hoc, eum e Tyrrhenis profectum Samothraciam inde Troadem obtinuisse. *his agris*, paullo latius dictum : nam Dardanus ex Corytho seu Cortona Etruriæ oriundus ferebatur ; *urbes Phrygiæ* memoravit ; h. e. loca ad incolendum idonea et a Teucro passim inhabitata, sub Idam : nam proprie dictæ urbes tum in regione ea nullæ erant.—210. 211 *hinc*, ex hac urbe ille oriundus pro deo nunc colitur.—*stellantis* ex ἀστεροεὶς οὐρανὸς, quod Homericum est.— cœlum *accipit*, pro vulgari accepit, ideoque pro habet, poëtico more, et *addit*, eo recepto inter deos, *numerum altaribus deorum*, h. aram in ejus honorem exstructam, cumque ea templum ; quo ipso novum sacrum adjicitur prioribus, h. e. conditur et instituitur. Vulgare est, *augere numerum deorum* ; ut in Ciri 202. venit, *cognatos augens reges numerumque suorum Ciris*. Pro hoc dictum : augere numerum altarium ; et pr augere, *addere numerum altaribus deorum*.

212—227 Ilioneus etiam lib. I, 521 ad Didonem verba facit.—215 *sidus* pro tempestate, *littus fefellit*, ignoratio littorum ac terrarum, *regione viæ*, linea viæ, pro simplici : via et navigatione instituenda ac regenda. Variavit verba versus 199 : *Sive errore viæ seu tempestatibus acti*. Illud *regio viæ* jam ante Virgilium frequentavit Lucretius lib. II, 249 : Et sup. Æn. II, 737 : *et nota excedo regione viarum*. *Afferimur* pro exiliore : accedimus. Jovis f. Dardanus v. Il. *v*, 215.—220 *de gente suprema*. Ennianum laudatur ex Ann. V *nomine Purrhus, uti memorant, a stirpe supremo*, de prima origine et stirpis exortu a Jove.—223 *quibus fatis* pro successu rerum et eventu fatali ; et *acti* h. l. est vexati, calamitatibus afflicti.—225. 226. 227 ornate, pro omnibus gentibus. *si quem summovet—dirimit*, separat simpl. de habitatione in loco longinquo et remoto ; et, poëtico more, signate extremas terrarum oras ad Oceanum, et deserta Libyæ nominat.—*refusum Oceanum*, qui de æstu et recessu maris proprie dicitur, accipies simpliciter diffusum late et extentum. *plaga solis iniqui*, zona torrida, nimis magno, infesto solis æstu, *extenta*, patens, propter camporum arenas, *in medio quatuor plagarum, zonarum*.

228. 229. 230 sqq. *Dis patriis* a religione Penatium præclare facit initium ad movendos animos. *fertur* pro tenui voc.

Dîs sedem exiguam patriis litusque rogamus
Innocuum, et cunctis undamque auramque patentem.
Non erimus regno indecores: nec vestra feretur
Fama levis, tantive abolescet gratia facti;
Nec Trojam Ausonios gremio excepisse pigebit.
Fata per Æneæ juro, dextramque potentem,
Sive fide, seu quis bello est expertus et armis;
Multi nos populi, multæ (ne temne, quod ultro
Præferimus manibus vittas ac verba precantia)
Et petiere sibi et voluere adjungere gentes.
Sed nos fata deum vestras exquirere terras
Imperiis egere suis. Hinc Dardanus ortus
Huc repetit, jussisque ingentibus urget Apollo
Tyrrhenum ad Thybrim et fontis vada sacra Numici.
Dat tibi præterea Fortunæ parva prioris
Munera: reliquias Troja ex ardente receptas.
Hoc pater Anchises auro libabat ad aras:
Hoc Priami gestamen erat, quum jura vocatis
More daret populis; sceptrumque, sacerque tiaras,
Iliadumque labor vestes.
Talibus Ilionei dictis defixa Latinus
Obtutu tenet ora, soloque immobilis hæret,
Intentos volvens oculos. Nec purpura regem
Picta movet, nec sceptra movent Priameia tantum,
Quantum in connubio natæ thalamoque moratur:
Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem.

erit. *Trojam*, magna cum vi, pro Trojanis, ut toties *Trojam, Ilium, in Italiam inferri* videmus. In v. 235 *Fides* ad foedera spectat, in quibus servandis et exsequendis constantia et strenuo fortique animo ac manu opus est. — 237 Laudant omnes notum illud ex Il. ι, 14: Σκῆπτρόν τ' ἔχων ἐν χερσί. De re cf. sup. v. 154. 240 *imperia deorum* sunt monita, ut jam alibi vidimus, ut mox *jussa*. *Numicium* v. ad 150. Ponit, ut poëta, fluvium ad designandam terram. Nota ratio; sed in Numicio, tanquam sacri fluminis, notione religio aliqua inest.

243–249 *Dat* quis? Æneas ex v. 221. Dona commendat iterum a personis, quod alibi vidimus poëtam decere; cf. I, 647 sqq. — 245 craterem vel pateram designat. *Hoc Priami gestamen erat*: cum his verbis sceptrum tradere putandus est, quod proprie inter gestamina est. nam Servium diadema interpretantem quis audiat? mox tamen adjungit alia, quæ proprie gestari non dicantur, sed ornari tamen, *tiaram* et *vestes pictas*. Summam subtilitatem in his sequi poëta noluit. — 246. 7 *jura daret* v. sup. I, 507. Jus dicere præcipuum munus veterum regum fuisse notum est; itaque ab hoc munere eorum dignitas declarari solet. Sedent autem jus dicturi cum sceptro; res ex Homero satis obvia. *tiaras* improprie, nempe Phrygum pileus, quem aliis locis *mitram* dixit. v. sup. IV, 216, conf. inf. IX, 616. *sacer* tantum ad venerationem Priami valere videtur, ut augustum significet ornatum. *Vestes* autem sunt *Phrygiæ* vulgo dictæ, a Trojanis mulieribus acu pictæ, ἔργα γυναικῶν. Mox eadem *purpura picta*.

249–258 In primo versu Iliad. γ, 217, de Ulysse verba faciente, expressum esse volunt, nimis docte. Communis is est oris habitus eorum, qui stant vel sedent cogitabundi. Ita inf. v. 291. cf. sup. I,

Hunc illum fatis externa ab sede profectum
Portendi generum, paribusque in regna vocari
Auspiciis; huic progeniem virtute futuram
Egregiam, et totum quæ viribus occupet orbem.
Tandem lætus ait: Di nostra incepta secundent,
Auguriumque suum! Dabitur, Trojane, quod optas;
Munera nec sperno. Non vobis, rege Latino,
Divitis uber agri Trojæve opulentia deerit.
Ipse modo Æneas, nostri si tanta cupido est,
Si jungi hospitio properat sociusque vocari,
Adveniat, vultus neve exhorrescat amicos.
Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.
Vos contra regi mea nunc mandata referte.
Est mihi nata, viro gentis quam jungere nostræ,
Non patrio ex adyto sortes, non plurima cœlo
Monstra sinunt: generos externis affore ab oris.
Hoc Latio restare canunt, qui sanguine nostrum
Nomen in astra ferant. Hunc illum poscere fata
Et reor, et, si quid veri mens augurat, opto.
Hæc effatus, equos numero pater eligit omni.
Stabant ter centum nitidi in præsepibus altis.
Omnibus extemplo Teucris jubet ordine duci
Instratos ostro alipedes pictisque tapetis.
Aurea pectoribus demissa monilia pendent.
Tecti auro, fulvum mandunt sub dentibus aurum.
Absenti Æneæ currum geminosque jugales,
Semine ab ætherio, spirantes naribus ignem,

226. 228.—254 *Fauni sortem* v. sup. v. 95 sqq.—256 *paribus auspiciis*, communicato regno. vide inf. XII, 190. 191. Sic IV, 102: *Communem hunc ergo populum paribusque regamus Auspiciis.*—258 *quæ viribus* h. fortitudine et virtute bellica, ut sit *βίηφιν* Homericum; sane sic et alterum, ut pro imperio dictum sit.

259—267 *Augurium suum* h. sortem, Fauni oraculum. *Munera nec sperno*, pro: lubens accipio; ut sæpe. *uber agri*, ubertas, h. e. agri uberes, abstractum pro concreto; v. sup. Æn. I, 531.—265 *pacis*, fœderis, et *tyranni* regis, cf. IV, 320, utrumque docte dixit, ut poëta. *Pars* erit pro signo, pignore.

271 *Hoc Latio restare*, verba in medio posita puta, Latinos manere hanc fortunam, ut gener filiæ meæ advena sit.—273 *Et reor, et opto, si quid veri mens augurat. Opto* h. l. nihil aliud est; quam: eligo, amplector, generum probo, qui eum fato esse destinatum auguror.

276 *ordine*, deinceps, omnibus et singulis; sic v. 139. Erant oratores centum: sup. 153.—*ostro pictisque tapetis* h. vestibus stragulis purpureis auro intextis vel acu *pictis:* unde mox *tecti auro* equi: habet hoc ex Homero, in quo *τάπητες πορφύρεοι* inter munera Il. ω, 230. *Monilia* non tam ex unionibus ac gemmis, quam omnino torques aurei vel phaleræ intelligendæ. Monilium et torquium inter Etruscos frequentissimum usum fuisse docent Etrusca monumenta. Mox *aurum sub dentibus* quis non videt esse frena?—280 sqq. Æneæ mittit equos, quorum genus adumbratum est ex Il. ε, 265 sqq., ubi equis a Jove Troi donatis Anchises submiserat equas, nunc Circe, ingeniosa Solis filia, cui in fabulis Italicis proprius aliquis locus est, uni equorum patris submisit mortalem

Illorum de gente, patri quos dædala Circe
Supposita de matre nothos furata creavit.
Talibus Æneadæ donis dictisque Latini
Sublimes in equis redeunt, pacemque reportant.
  Ecce autem Inachiis sese referebat ab Argis
Sæva Jovis conjux, aurasque invecta tenebat;
Et lætum Ænean classemque ex æthere longo
Dardaniam Siculo prospexit ab usque Pachyno.
Moliri jam tecta videt, jam fidere terræ;
Deseruisse rates. Stetit acri fixa dolore.
Tum, quassans caput, hæc effundit pectore dicta:
Heu stirpem invisam, et fatis contraria nostris
Fata Phrygum! num Sigeis occumbere campis,
Num capti potuere capi? num incensa cremavit
Troja viros? medias acies mediosque per ignes
Invenere viam. At, credo, mea numina tandem
Fessa jacent, odiis aut exsaturata quievi—
Quin etiam patria excussos infesta per undas
Ausa sequi, et profugis toto me opponere ponto;
Absumtæ in Teucros vires cœlique marisque.
Quid Syrtes, aut Scylla mihi, quid vasta Charybdis
Profuit? optato conduntur Thybridis alveo,
Securi pelagi atque mei. Mars perdere gentem
Immanem Lapithum valuit; concessit in iras
Ipse deum antiquam genitor Calydona Dianæ;
Quod scelus aut Lapithas tantum, aut Calydona merentem?

equam, hinc *nothos furata creavit*, hoc est, furtim susceptam progeniem, pullum, nacta est. Nihil autem in poëtarum fabulis nobilius est Solis equis.—*Sublimes in equis*, 285 jungenda: ut sæpe dictum; et *donis dictisque*, ut Græci poëtæ, absolute, pro: post ea dicta, cum his donis.

293 sqq. Nolim poëtæ nimis argutam dictionem defendendam suscipere; multo minus ea placet in dea irata. Verum est hoc acumen illud tragicorum, quod Græci in scena probarunt, et Maro in epos transtulit. Feram illud: *fata contraria fatis nostris* h. ei. quod fatale est a me constitui et novari in Trojanorum fortunis posse; est autem in fatis Junonis, ut fata Trojanorum intercipere haud possit: cf. inf. IX, 133. 136. 137; sed, quæ sequuntur, *num occumbere, num capti potuere capi, num incensa cremavit Troja viros?* annon luxuriantis sunt ingenii? etsi reprehensio hactenus retractanda est, quod veritas tamen sua sententiæ subest. Exemplis alii defensionem parant, ut loco Ennii, quem expressit Maro, ut jam Macrob. VI, 1 monuit: *Quæ neque Dardaniis campeis potuere perire, Nec, cum capta, capi; nec, cum combusta, cremari.* Sed, ut in ceteris, si recte Virgilium novi, tragicorum, in primis Euripidis, rhetoricos spiritus æmulatus est.

304—309 cf. lib. I, 30—49 non satis variata re (v. paullo ante ad v. 286). Utroque loco ad majores iras se exacuit Juno exemplis aliorum deorum, qui idem felicius ausi sint, propositis. De Lapitharum cum Centauris pugna in Pirithoi nuptiis e Met. XII Ovidii narratio petenda est. Vulgo tamen causa ab ebrietate ducitur: sic quoque Ge. II, 457 cf. Hygin. f. 33. At de Martis in Lapithas odiis obscurior est fabula, exposita h. l. a Servio; cf. Luctat. ad Stat. Theb. II, 563; verbo: Locus classicus Il. ι, 529 sqq. et Schol. ad

Ast ego, magna Jovis conjux, nil linquere inausum
Quæ potui infelix, quæ memet in omnia verti,
Vincor ab Ænea! Quod si mea numina non sunt
Magna satis. dubitem haud equidem implorare quod usquam est.
Flectere si nequeo Superos, Acheronta movebo.
Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis,
Atque immota manet fatis Lavinia conjux:
At trahere, atque moras tantis licet addere rebus;
At licet amborum populos exscindere regum.
Hac gener atque socer coëant mercede suorum.
Sanguine Trojano et Rutulo dotabere, virgo:
Et Bellona manet te pronuba. Nec face tantum
Cisseis prægnans ignes enixa jugales:
Quin idem Veneri partus suus, et Paris alter,
Funestæque iterum recidiva in Pergama tædæ.
  Hæc ubi dicta dedit, terras horrenda petivit;
Luctificam Allecto Dirarum ab sede sororum
Infernisque ciet tenebris: cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, et crimina noxia cordi.
Odit et ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum: tot sese vertit in ora,
Tam sævæ facies, tot pullulat atra colubris.

525. add. Apollod. I, 8. 2. Nostri Maronis vestigiis institit Statius VII Theb. 203 et 204.—305 *concessit in iras*, ad pœnam et vindictam.—307 pro vulgari: Quo tamen scelere aut Lapithæ aut Calydonii tantam pœnam meruerant? Scilicet *pœnam scelere merere* ad exquisitiorem formam revocatum est: *scelus merere*; ideoque pœnam sceleris: ut sup. II, 229 *scelus expendisse merentem*. Sic ἄτη.

308—319 *quæ potui*, h. sustinui, semel in eum locum me demisi, ut omnia auderem.—314 *immota manet fatis conjux* exquisitius pro: manent immota fata de Lavinia ab Ænea conjuge ducenda, ut lib. I, 257 *manent immota tuorum Fata tibi*, conjugium hoc interverti nequit.—317 *merces* pro malo et pernicie, etiam alibi frequentatum. *coëant* est conjungantur fœdere et matrimonio Æneæ et Laviniæ.—In v. 318 Euripidem expressum putant Hippol. 550. Est saltem similitudo aliqua.—319 *Bellona pronuba*. Graviter dictum, si e Junonis persona proferri memineris, nam proprie *Juno pronuba* est v. c. sup. IV, 166.

319—322 Docta et cum arte elaborata oratio, secundum plura tragicorum græcorum loca. Non tum modo Hecuba, Cissei f., *prægnans face*, cum facem utero gerere somniaret, *enixa est ignes jugales*, conjugales, peperit matrimonio filium, qui Asiæ incendium erat futurus; verum simili modo facem edidisse partu credenda erit Venus; similis ignis erit Veneri filius suus, Æneas (exquisitius: *quin idem Veneris partus suus*), et erit ille *alter Paris*, et erunt *iterum funestæ tædæ in Pergama recidiva*, h. e. nova hæc Troja, seu restituta Trojanorum fortuna, iterum experietur tamquam alterum Iliacum excidium. *recidiva Pergama* cf. ad IV., 344. Multum tragici spiritus huic loco inest. Versus 318 sententiam similibus Tragicorum locis illustrat Guellius; Æschyli Agam. 416. 417 Euripidis Hippol. 550—3.

323 sqq. Sequitur locus de *Alecto*, Furiarum una, ex inferis excitata a Junone, et Amatæ, Latini uxori, mox Latinis quoque matribus familias, tum Turno, Teucris quoque et Aboriginibus immissa, egregie quidem ille tractatus et ornatus, Juvenalis quoque judicio VII, 66 sq. commendatus.

323—329 *horrenda*, ut *sæva*, pro irata.—327. 328 Habes similia Æschyli verba Eumen. 69. 70, ubi post alia tandem de

Quam Juno his acuit verbis, ac talia fatur:
Hunc mihi da proprium, virgo sata Nocte, laborem,
Hanc operam, ne noster honos infractave cedat
Fama loco; neu connubiis ambire Latinum
Æneadæ possint, Italosve obsidere fines.
Tu potes unanimos armare in prœlia fratres,
Atque odiis versare domos; tu verbera tectis
Funereasque inferre faces; tibi nomina mille,
Mille nocendi artes. Fecundum concute pectus,
Disjice compositam pacem, sere crimina belli;
Arma velit, poscatque simul, rapiatque juventus.
  Exin Gorgoneis Allecto infecta venenis
Principio Latium et Laurentis tecta tyranni
Celsa petit, tacitumque obsedit limen Amatæ:
Quam super adventu Teucrum Turnique hymenæis
Femineæ ardentem curæque iræque coquebant.

Furiis: Μισήματ' ἀνδρῶν καὶ θεῶν Ὀλυμπίων. cf. ibid. v. 190 sqq. et 414. 415. Sed Maro Alecto ad Martis Homerici exemplum adumbrasse videtur. Il. ε, 890 sq. Ἔχθιστος δέ μοί ἐσσι θεῶν, οἳ Ὄλυμπον ἔχουσιν· αἰεὶ γάρ τοι ἔρις τε φίλη, πόλεμοί τε μάχαι τε: etsi rem variavit feliciter. Imitationem Lucani vide lib. X. 645 sqq.—328. 329 *tot sese vertit in ora*, ad declarationem τοῦ *monstrum* pertinere putandum. Sed *in tot ora*, sc. sæva, tot horrendos vultus, terribiles ac minaces oris habitus, ex eo quod subjicitur: *Tam sævæ facies.* Solent scilicet Erinnyes varias oris species et vultus ad terrendum idoneos sumere, ut inf. v. 447; cum Turnus obtemperare nollet. In hunc sensum αἰολομόρφους eas dici arbitror apud Orpheum H. LXVIII, 8. Nec diversum est, quod Ge. III, 553 Tisiphone—*Inque dies avidum surgens caput altius effert.*—327 *Pluton pater.* Sensit cum Orpheo eod. I. Ἀΐδεω χθόνιαι, φοβεραί, κόραι.

330—340 *acuit*, cum dilectu, pro alloquitur, hortatur. *virgo sata Nocte*, cf. VI, 250. Eumenides ἀεὶ παρθένους esse, nota res. *Hunc mihi da proprium* pro vulgari: singulare hoc mihi præsta, mea gratia suscipe. *infracta cedat loco*, cumulate, pro infringatur, labefactetur, convellatur; hocque vulgarius diceres: ne ego vincar. *connubiis ambire Latinum* docte, translatum ad socerum, quod puellæ debebatur. Nam *ambire puellam, conjugium puellæ*, propria sunt. doctius: *ambire puellam connubio*; nunc, ipsum *patrem*. Prohibe, ne Ænea: matrimonio jungatur Laviniæ. 336 *versare* aliter hoc loco dictum quam sup. II. 62 *versare dolos*. Nunc est exagitare, vexare. Porro tu in ipsis ædium penetralibus flagris et facibus insequeris sceleratos. Hoc est *inferre verbera et faces tectis. tibi nomina mille*, πολυώνυμος. Deorum enim potestates, vires, proprietates, facta, per tot *nomina* declarantur.—339 *Disjicere* fortius quam dirimere, rumpere, et *crimina* quam causæ. Et paullo ante *concute te*, fere ut apud Aristoph. Nub. 701: πάντα τρόπον τε σαυτὸν στρόβει πυκνώσας. Ductum ab eo loquendi usu, cum movetur, versatur, agitatur animus et cogitatio. Non absimile Horatianum I Serm. 3, 34, *denique te ipsum concute*; pro vulgari, excute.

341—405 Alecto primo adit Amatam reginam, Latini conjugem. *Gorgoneis Alecto infecta venenis* accipiunt sic, ut venena secum afferat; quomodo apud Ovidium in simili loco Met. IV, 499: *Attulerat secum liquidi quoque monstra veneni* etc. Sed sic *infecta* parum placere potest, et in nostro loco venenum non ipsa dea miscet, sed 354 ex afflatu serpentis illud corpori se insinuat.—343 *tacitum* limen, aut pro: tacite obsedit, ut Servius, aut quatenus de matris familias cubiculo agitur in secretiore domus parte. Cerda ad curas retulit: sc. ut *tacita* sit Amata. (cf. Georg. II, 247. Æn. IV. 364. R.)—344. 345 Proprie dicimur *coquere iram pectore*, ut πέπτειν, πέσσειν, sic Silius II, 327: *impatiens asperque coquebat Jam*

Hinc dea cæruleis unum de crinibus anguem
Conjicit, inque sinum præcordia ad intima subdit:
Quo furibunda domum monstro permisceat omnem.
Ille, inter vestes et levia pectora lapsus,
Volvitur attactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam; fit tortile collo
Aurum ingens coluber, fit longæ tænia vittæ,
Innectitque comas, et membris lubricus errat.
Ac dum prima lues udo sublapsa veneno
Pertentat sensus, atque ossibus implicat ignem;
Necdum animus toto percepit pectore flammam:
Mollius, et solito matrum de more, loquuta est;
Multa super nata lacrimans Phrygiisque hymenæis:
Exsulibusne datur ducenda Lavinia Teucris,
O genitor? nec te miseret natæque tuique?
Nec matris miseret, quam primo aquilone relinquet
Perfidus, alta petens, abducta virgine, prædo?
At non sic Phrygius penetrat Lacedæmona pastor,
Ledæamque Helenam Trojanas vexit ad urbes!
Quid tua sancta fides? quid cura antiqua tuorum,
Et consanguineo toties data dextera Turno?
Si gener externa petitur de gente Latinis,
Idque sedet, Faunique premunt te jussa parentis:
Omnem equidem sceptris terram, quæ libera nostris
Dissidet, externam reor, et sic dicere divos.

dudum immites iras, ubi v. Drakenb.; tum vero exquisite ipsa *ira* dicitur *coquere nos* vel *pectus nostrum*, h. agitare, vexare. 346 *Huic*, in hanc.—mox 349 *levia* epitheton egregie delectum, ut serpentis lubricum lapsum adjuvet; alias est molle, tenerum.—*fallitque furentem*, latet eam, dum volvitur. Bene Serv. *sine accipientis sensu*. Nisi malis jungere: *fallit inspirans*, ἔλαθεν εἰσπνέων. Afflare autem putandus est serpens halitu venenato, tanquam furoris aura antiqua pectus reginæ, circa quod errat, nondum illapsus, ut e sqq. patet. Halitu autem, spiritu, afflatu, dicimus fieri ea, quæ per sensus animos attingere et afficere videntur.—Illa v. 351—353 *Fit tortile collo* etc. nescio an pro epica dignitate nimis ingeniosa sint. Ovidio fortasse ea condones. *tænia vittæ*; h. e. vitta. nisi proprie h. l. oras et vincula vittarum vel fasciarum dependentia *tænias* dixit, tortiles et serpentibus similes.

354—357 Primo furoris accessu in lamenta fertur Amata. *lues*, ut *tabes*, *sanies*, pro veneno, h. l. est halitus ille venenatus et humidus, unde *lues udo veneno*, quo afflatum Amatæ pectus. Ovidius modo non dissimili scorpium *nigri madidum sudore veneni* dixit II Met. 198, non quasi exsudare eum venenum crediderit; sed *sudor veneni*, humor, poëtæ est elegantior ratio pro veneno, quod humidum diceres; *madidus* autem omnino ad profluentem oris saniem spectat. Insinuat ille se in præcordia et animum: *Pertentat sensus*, subit, et *ossibus implicat ignem*, quatenus flamma circumvolvitur; eadem vulgari oratione ambire et involvere rem dicitur.

359—372. *Exsulibus Teucris* gravius quam Teucro, ut sup. 98: *Externi veniunt generi* et alia. Quantam vim habent illa: *nec matris—prædo!*—362 *At non sic*; ut vulgo: quasi non simili modo Paris He-

Et Turno, si prima domus repetatur origo,
Inachus Acrisiusque patres, mediæque Mycenæ.
His ubi nequidquam dictis experta, Latinum
Contra stare videt, penitusque in viscera lapsum
Serpentis furiale malum, totamque pererrat:
Tum vero infelix, ingentibus excita monstris,
Immensam sine more furit lymphata per urbem:
Ceu quondam torto volitans sub verbere turbo,
Quem pueri magno in gyro vacua atria circum
Intenti ludo exercent; ille actus habena
Curvatis fertur spatiis; stupet inscia supra
Impubesque manus, mirata volubile buxum;
Dant animos plagæ. Non cursu segnior illo
Per medias urbes agitur populosque feroces.
Quin etiam in silvas, simulato numine Bacchi,
Majus adorta nefas, majoremque orsa furorem,
Evolat, et natam frondosis montibus abdit;
Quo thalamum eripiat Teucris, tædasque moretur:
Evœ Bacche, fremens, solum te virgine dignum,
Vociferans; etenim molles tibi sumere thyrsos,
Te lustrare choro, sacrum tibi pascere crinem

lenam avexerit. *penetrat*; præterita res in præsens adduci potest, in primis a poëta.—*consanguineo*; filius enim est Veniliæ, sororis Amatæ.—*mediæ Mycenæ* accipiendum ut in illo: Ex media Græcia ejus stirps ducta est. Dedit autem hoc poëta seu famæ seu ingenio, ut Turni originem a Danaë, Persei matre, peteret, quæ, cum iram patris Acrisii metueret, navi in Italiam est delata ibique Ardeam condidit. conf. inf. 409 sq.; contra quam vulgaris inter Græcos fabula ferebat, qua in arcam cum puero inclusa mari ad insulam Seriphum enatasse narrata est.

373—377 Tentato ita Latini animo, cum eum videt *contra stare* (pro vulgari: resistere), cumque venenum (docte: *serpentis furiale malum*) interea in intima Amatæ præcordia penetravit etc.—*monstra* sunt terrores et phantasmata furentis animo objecta.—377 *sine more*, sine modo ac lege, ideoque ἀκόσμως, ἀπρεπῶς (cf. ad V, 691: adde Burm. ad Ovid. I, A. A. 119) discurrit per totam urbem.—Locum hunc ante oculos habuit Statius IV Theb. 378 sq.

378—381 Lineas ornatissimi loci in Iliad. ξ, 413 invenire sibi videntur viri docti, sed ibi Ajax rotat saxum ὡς στρόμβον. *Turbo* lignum illud conoides, quo pueri ludunt, diversum a trocho, qui æneus vel alterius materiæ circulus est. At *turbo* est ῥόμβος vel βέμβιξ ex Epigr. I Callimachi notus; ut et ὑπὸ πληγῇσι θοῇς βέμβικας ἔχοντες Ἔστρεφον, ut h. l. *torto sub verbere*, flagello, mox idem est *habena*.—*vacua circum atria*, ornate, ante domum. Callimach. εὐρείῃ ἐνὶ τριόδῳ. *exercent*, agunt, versant, δονέουσι. turbini *dant animos* (concitatiorem motum) *plagæ*, verbera ingeminata. Ad pueros minus bene hoc referas.

390. 391. *Etenim tibi*, σοὶ γὰρ δὴ et σοὶ γάρ τοι, non ignota forma, docta tamen et variandæ orationi commoda. Certe quidem tibi in tuum honorem, Bacche, ait illa filiam Bacchicis orgiis se initiare (Servius infinitivum pro indicativo positum esse volebat: ita esset infinitivus narrationum). Hoc extulit per attributa Baccharum: *thyrsos sumere*, Bacchum *lustrare choro* (ut inf. X, 224 *agnoscunt longe regem, lustrantque choreis*) h. choreas ducere circa eum medium stantem, tamquam choragum: quem sequuntur ii, qui chorum celebrant, ut ideo Bacchæ furore correptæ deum tamquam præsentem ducere putent.—*pascere crinem*. In sacris Bacchicis comam promissam et solutam haberi et jactari solitam notum est. cf. inf. 394. 403. Rarius occurrit, quod comam

Fama volat; Furiisque accensas pectore matres
Idem omnes simul ardor agit, nova quærere tecta.
Deseruere domos; ventis dant colla comasque.
Ast aliæ tremulis ululatibus æthera complent,
Pampineasque gerunt incinctæ pellibus hastas.
Ipsa inter medias flagrantem fervida pinum
Sustinet, ac natæ Turnique canit hymenæos,
Sanguineam torquens aciem; torvumque repente
Clamat: Io matres, audite, ubi quæque, Latinæ:
Si qua piis animis manet infelicis Amatæ
Gratia, si juris materni cura remordet;
Solvite crinales vittas, capite orgia mecum.
  Talem inter silvas, inter deserta ferarum,
Reginam Allecto stimulis agit undique Bacchi.
Postquam visa satis primos acuisse furores,
Consiliumque omnemque domum vertisse Latini:
Protenus hinc fuscis tristis Dea tollitur alis
Audacis Rutuli ad muros: quam dicitur urbem
Acrisioneis Danaë fundasse colonis,
Præcipiti delata noto. Locus Ardea quondam
Dictus avis; et nunc magnum manet Ardea nomen;
Sed fortuna fuit. Tectis hic Turnus in altis
Jam mediam nigra carpebat nocte quietem.
Allecto torvam faciem et furialia membra
Exuit; in vultus sese transformat aniles,
Et frontem obscenam rugis arat; induit albos
Cum vitta crines; tum ramum innectit olivæ;
Fit Calybe Junonis anus templique sacerdos;
Et juveni ante oculos his se cum vocibus offert:

quoque Baccho alunt Bacchæ; sed Euripidis versum jam alii laudarunt: Ἱερὸς ὁ πλόκαμος, τῷ θεῷ τ' αὐτὸν τρέφω (Bacch. 493. cf. Barnes. ad v. 150).—392 sq. Idem furor Bacchicus ceteras Latinas matronas invadit.—*nova tecta*, silvarum recessus.—396 *pellibus.* Pelles sunt nebrides. Hastas *pampineas*, pampinis tectas, ut bene Serv. monet: thyrsos (cf. Ecl. V, 31), qui hinc *molles* dicti supra v. 390, et *pinum*, facem pineam, cf. ap. Eurip. Bacch. 145 sqq. Omnia enim hic a sacris Bacchicis petita sunt; non a nuptialibus ritibus. *Sanguineam* (cf. IV, 643) *torquens aciem*, διαστρόφους κόρας ἑλίσσουσα, Eurip. Bacch. 1120.—*piis animis*, pro: vobis.

406—413 *Acuisse*, cum dilectu, pro excitasse.—408 Vides Furiam alatam, ut et alibi: v. c. ap. Eurip. Orest. 317.—410 Danaë igitur Acrisii f. cum Argivis fugæ comitibus navi vecta ad Rutulorum littus appulisse et Ardeam exstruxisse dicitur.—411. 412 Urbs olim dicta a majoribus *avis*, Ardea; manet ea urbs etiamnum magnum nomen, h. loci nomen adhuc nobile est, propter veterem Turni et Rutulorum famam; sed, opibus antiquis deletis, jam Maronis tempore Ardea cum vicinis locis solo æquata fuit. vid. Strabo V, p. 232.

417 *Obscenam* simpl. pro turpem.—419 *Fit Calybe, anus sacerdos Junonis templi-*

Turne, tot incassum fusos patiere labores,
Et tua Dardaniis transscribi sceptra colonis ?
Rex tibi conjugium et quæsitas sanguine dotes
Abnegat ; externusque in regnum quæritur heres.
I nunc, ingratis offer te, irrise, periclis ;
Tyrrhenas, i, sterne acies ; tege pace Latinos.
Hæc adeo tibi me, placida quum nocte jaceres,
Ipsa palam fari omnipotens Saturnia jussit.
Quare age, et armari pubem portisque moveri
Lætus in arma para, et Phrygios, qui flumine pulchro,
Consedere, duces pictasque exure carinas.
Cœlestum vis magna jubet. Rex ipse Latinus,
Ni dare conjugium et dicto parere fatetur,
Sentiat, et tandem Turnum experiatur in armis.
Hic juvenis, vatem irridens, sic orsa vicissim
Ore refert : Classes invectas Thybridis alveo,
Non, ut rere, meas effugit nuntius aures :
Ne tantos mihi finge metus : nec regia Juno
Immemor est nostri.
Sed te victa situ verique effeta senectus,
O mater, curis nequidquam exercet, et arma
Regum inter falsa vatem formidine ludit.
Cura tibi, divum effigies et templa tueri ;
Bella viri pacemque gerent, queis bella gerenda.

que : Si aliter jungas verba, minus commode fit ; etsi nec hoc satis commodum. Est ut ἀνὴρ ἱερεὺς, γυνὴ ἱέρεια. Igitur sacerdos Junonis tali erat habitu, ut vitta et oleaginea corona vinctas haberet comas. Imitatus est in Tiresia Statius II Theb. 97. 98. 99 : et in Amphiarao VII, 88, 89. *Junonem* autem merito posuit, quippe quæ Turni rebus studet, et cujus templum fuisse Ardeæ ex locis Plinii constat, in quibus antiquissimas Ardeatis templi picturas miratur XXXV, 3 s. 6 et 10 s. 38.—421 *patiere fusos*, græce, pro : patiere effundi—*et transscribi.* De voce *transscribi* v. sup. V, 750 ; h. l. transferri ait regnum Latini dotale cum Lavinia ad exteros.—423 *conjugium et dotes,* dotem, regnum dotale, paratum *sanguine.* Nam pro Latino sæpe pugnas suscepisse putandus est ex v. 425. 426.—*tege pace Latinos,* sc. avertendo et repellendo hostes. —427 Comparant Intpp. Iliad. σ, 184 : Ἥρη με προέηκε etc.—430 *lætus* poetis est simpl. alacer. *flumine pulchro,* est καλλιῤῥοος, ornans epitheton. Sic sup. 30 amœnum.—432 *Cœlestum vis magna* magnum deorum numen. τὸ τῶν θεῶν κράτος. *Phrygios duces et carinas exure,* nota dicendi forma : alterum improprie.—433 *dicto parere,* pro vulgari : promisso stare se velle profitetur.

435—441 Nota *vatem* simpl. pro sacerdote. *orsa* pro vulgari : dicta ; ut *solio sic orsus ab alto.*—440. 441. 442. Per senectutem vanis rumoribus captandis indulges. Docte ornata res. *Senectus te exercet curis nequicquam*, ideoque curis vauis, et *ludit te falsa formidine.* Addit *inter arma regum,* ut appareat, qua super re cura illa suscepta sit. *Senectus* autem dicta *victa situ,* desidia et inertia ; *verique effeta,* paullo audacius dicta, cui nihil veri judicii adest, vanis inhians, proclivior ad amplectendos falsos rumores quam ad vera exploranda. Ut *frugibus* vel *frugum effetus ager*, inhabilis longo usu et parum idoneus ad fe-

Talibus Allecto dictis exarsit in iras.
At juveni oranti subitus tremor occupat artus;
Deriguere oculi: tot Erinnys sibilat hydris,
Tantaque se facies aperit. Tum, flammea torquens
Lumina, cunctantem et quærentem dicere plura
Repulit, et geminos erexit crinibus angues,
Verberaque insonuit, rabidoque hæc addidit ore:
En, ego victa situ, quam veri effeta senectus
Arma inter regum falsa formidine ludit;
Respice ad hæc: adsum dirarum ab sede sororum;
Bella manu letumque gero.
Sic effata facem juveni conjecit, et atro
Lumine fumantes fixit sub pectore tædas.
Illi somnum ingens rumpit pavor, ossaque et artus
Perfundit toto proruptus corpore sudor.
Arma amens fremit; arma toro tectisque requirit.
Sævit amor ferri, et scelerata insania belli;
Ira super: magno veluti quum flamma sonore
Virgea suggeritur costis undantis aheni,
Exsultantque æstu latices; furit intus aquai
Fumidus atque alte spumis exuberat amnis;
Nec jam se capit unda; volat vapor ater ad auras.
Ergo iter ad regem polluta pace Latinum
Indicit primis juvenum, et jubet arma parari,
Tutari Italiam, detrudere finibus hostem;
Se satis ambobus Teucrisque venire Latinisque.
Hæc ubi dicta dedit, divosque in vota vocavit:
Certatim sese Rutuli exhortantur in arma.

rendas fruges; sic ætas illa inhabilis ad videndum verum et ad veros timores dijudicandos et a falsis discernendos. *Iræ*, *belli*, *Martis*, *feta* præcordia passim apud poëtas occurrunt.—442 *Vatem* iterum, ut v. 435.—443 æditaam νεωκόρον designat. Forma increpandi Homero jam frequentata est Iliad. ε, 428 sqq.: ζ, 490 sqq.; πόλεμος δ' ἄνδρεσσι μελήσει. add. Il. υ. 137 sq.

447 *tot Erinnys sibilat hydris.* nam horrendi angues ex capite sibilant et dira deæ facies vera apparet.—448 *tanta* pro talis.—451 *verbera insonuit*, concussit, flagello increpuit. Proprium hoc Furiis, ut monitum sup. ad v. 336 *tu verbera tectis funereasque inferre faces.* VI, 557 a Tisiphone *sæva sonare verbera.*

456 *facem injecit* in juvenem, et in pectus infixit.—460 *arma fremit*, plus est quam: deposcit, clamat.—*amor ferri* et *insania belli* unum idemque declarant. *scelerata insania*, quoniam ad cædes, rapinas, et *scelera* rapit, quæ proprie de bello dicuntur; at *super ira*, non satis expedio: an eodem modo positum, ut πέρι, pro περίεστι? eminet?

462. *Flammam virgeam*, pro virgis, et *costas* ollæ (sed gravius nominavit *ahenum*) dixit, ut γάστρην τρίποδος Homerus Odyss. θ, 437; et ex utroque loco Quintus Cal. lib. V, 381 sqq. de Ajacis ira. Ornate reliqua quoque: *Fumidus amnis aquæ*, vapor, *furit intus atque alte spumis exuberat*, spumat.

467—471 *polluta pace*, violata jam: sc. consilio, conatu et voluntate Turni.—470 *venire* est gravius quam esse; ut alibi monitum.—471 *divos in vota vocavit*, invo-

Hunc decus egregium formæ movet atque juventæ ;
Hunc atavi reges, hunc claris dextera factis.
Dum Turnus Rutulos animis audacibus implet :
Allecto in Teucros Stygiis se concitat alis ;
Arte nova ; speculata locum, quo litore pulcer
Insidiis cursuque feras agitabat Iulus.
Hic subitam canibus rabiem Cocytia virgo
Objicit, et noto nares contingit odore,
Ut cervum ardentes agerent : quæ prima laborum
Causa fuit, belloque animos accendit agrestes.
Cervus erat forma præstanti et cornibus ingens,
Tyrrhidæ pueri quem matris ab ubere raptum
Nutribant, Tyrrheusque pater, cui regia parent
Armenta, et late custodia credita campi.
Assuetum imperiis soror omni Silvia cura
Mollibus intexens ornabat cornua sertis,
Pectebatque ferum, puroque in fonte lavabat.
Ille, manum patiens, mensæque assuetus herili,
Errabat silvis ; rursusque ad limina nota
Ipse domum sera quamvis se nocte ferebat.
Hunc procul errantem rabidæ venantis Iuli
Commovere canes, fluvio quum forte secundo
Deflueret, ripaque æstus viridante levaret.
Ipse etiam, eximiæ laudis succensus amore,
Ascanius curvo direxit spicula cornu :
Nec dextræ erranti deus abfuit : actaque multo
Perque uterum sonitu perque ilia venit arundo.

cavit votis, cf. ad lib. V, 234. ἐπηύξατο.—472 *se exhortantur*, ὦρσαν, ἐπῶρσαι, Homericum.

475—483 *animis Rutulos audacibus implet :* Homericum θάρσους πλῆσεν φρένας, ut Il. ρ, 573. animos audacia. Facit nunc Alecto, quod Eris Homerica Il. δ, 444 : νεῖκος ὁμοίιον ἔμβαλε etc.—477 *arte nova*, alia fraude, novo dolo. Supra I, 657. *At Cytherea novas artes, nova pectore versat Consilia.*—481 *prima laborum causa fuit.* Comparant Il. ε, 63 : χ, 116. Est primum initium calamitatum, quæ insequutæ sunt.

484 *Tyrrhidæ pueri,* pro Tyrrhei filiis. Fuit autem nomen hoc in historia Albanorum regum non ignobile. Tyrrheus enim erat regii armenti magister, apud quem Lavinia Silvium enixa est : v. Victor. O. G. R. 16.—487 *soror* sc. puerorum, Tyrrhei filia.—*mollibus sertis* ; seu vittis, seu corollis.—490 χειροήθη et ὁμοτράπεζον fuisse dicit.—492 *Ipse.* Αὐτὸς pro αὐτομάτως.

493—495 Cervus post natationem (eleganter *defluere* pro natare) in ripa se ab æstu recreabat, cum canes eum se reficientem (sagientes procul et persecutæ. R.) excitarunt. Ergo jam *defluxerat*, ut bene Cerda accipit *deflueret.*—498 *dextræ deus adesse* dicitur, ad eam regendam. Nunc negatio addita : *Nec abfuit deus*, h. e. adfuit fortuna, *dextræ*, quo minus ea aberraret ; mutatum hoc in epitheton, *dextræ erranti.* At Servius ad Alecto refert ; ut sit ἡ θεός. *acta venit* plenius pro adacta est.—*nota tecta* τὰ ἤθεα. In miseratione cervæ, placidæ ac mansuetæ feræ. vss. 500 sqq., notabilem artis sagacitatem adhibuit poëta.

Saucius at quadrupes nota intra tecta refugit,
Successitque gemens stabulis, questuque cruentus
Atque imploranti similis tectum omne replebat.
Silvia prima soror, palmis percussa lacertos,
Auxilium vocat, et duros conclamat agrestes.
Illi, pestis enim tacitis latet aspera silvis,
Improvisi adsunt: hic torre armatus obusto,
Stipitis hic gravidi nodis: quod cuique repertum
Rimanti, telum ira facit. Vocat agmina Tyrrheus,
Quadrifidam quercum cuneis ut forte coactis
Scindebat, rapta spirans immane securi.
At sæva e speculis tempus dea nacta nocendi
Ardua tecta petit stabuli, et de culmine summo
Pastorale canit signum, cornuque recurvo
Tartaream intendit vocem: qua protenus omne
Contremuit nemus, et silvæ intonuere profundæ,
Audiit et Triviæ longe lacus; audiit amnis
Sulfurea Nar albus aqua, fontesque Velini;
Et trepidæ matres pressere ad pectora natos.
Tum vero ad vocem celeres, qua buccina signum
Dira dedit, raptis concurrunt undique telis
Indomiti agricolæ; nec non et Troïa pubes
Ascanio auxilium castris effundit apertis.
Direxere acies. Non jam certamine agresti,
Stipitibus duris agitur sudibusve præustis;

505 *pestis*, Furia. conf. sup. 476. 477. Latet enim illa in silva ad speculandam nocendi rationem et viam; neque inde nisi v. 511 discedit. *Torrem obustum*, quis non videat esse sudem præustam? conf. inf. 524; ut mox stipites nodosos memorat. *cuneis coactis*, adacto cuneo, accurrit pater ira sæviens, *spirans immane*, *μέγα πνέων*.

512 *stabulum*, pastoris tugurium, ut et alibi.—In 514—518 expressus Apollonii locus, primum quidem III, 1217, Hecates canum latratu; Πείσεα δ' ἔτρεμε πάντα et multo magis draconis sibilo IV, 127—139. Virgilii imitatorem habes Statium I Theb. 118 de anguium Tisiphones sibilo; *Audiit et medius cœli Parnassus* etc., ubi omnia multo magis portentosa videbis.—515 *profundæ* cum dilectu. In intimis magnæ silvæ recessibus audiebatur vox.—516 *Triviæ lacus* est Lacus Aricinus cum nemore et templo Dianæ nobilissimo. cf. inf. v. 761. Nunc *Lago di Nemi*, non longe ab vico *Gensano*. Paullo remotior ab his locis versus septentrionem est *Nar*, qui inter Sabinos et Umbros ad Tiberim descendit, *sulfureis aquis* satis notus, de quo jam Ennii versus VI. Annal. *Sulfureas posuit spiramina Naris ad undas*, v. Cluver. p. 705, quarum natura *candorem* facit. In proximo *Lacus Velinus*, amne Velino inter montium juga super Reate stagnante; in Narem ille quoque aliquando a M. Curio exciso monte emissus. Cic. IV. ad Att. 15. Conf. Plin. III, 12 s. 17.

520 Ennii Ann. III. versus sunt ap. Macrob. VII. 3. *Postquam defessi sunt stantes spargere sese Hastis: ansatis concurrunt undique telis.*—521 *Indomiti agricolæ*; simpliciter accipio duros, asperos.—*nec non et Troïa pubes.* Castrorum portis reseratis mittunt auxilium Trojani.—Mox v. 525. 526 *seges atra horrescit ensibus. seges* pro agro, isque ideo pro acie.

Sed ferro ancipiti decernunt, atraque late
Horrescit strictis seges ensibus, æraque fulgent
Sole lacessita, et lucem sub nubila jactant:
Fluctus uti primo cœpit quum albescere vento,
Paullatim sese tollit mare, et altius undas
Erigit, inde imo consurgit ad æthera fundo.
Hic juvenis primam ante aciem stridente sagitta,
Natorum Tyrrhî fuerat qui maximus, Almo
Sternitur; hæsit enim sub gutture vulnus, et udæ
Vocis iter tenuemque inclusit sanguine vitam.
Corpora multa virum circa, seniorque Galæsus,
Dum paci medium se offert: justissimus unus
Qui fuit, Ausoniisque olim ditissimus arvis:
Quinque greges illi balantum, quina redibant
Armenta, et terram centum vertebat aratris.
Atque ea per campos æquo dum Marte geruntur,
Promissi dea facta potens, ubi sanguine bellum
Imbuit, et primæ commisit funera pugnæ,
Deserit Hesperiam, et cœli conversa per auras
Junonem victrix affatur voce superba:
En, perfecta tibi bello discordia tristi:
Dic, in amicitiam coëant, et fœdera jungant,
Quandoquidem Ausonio respersi sanguine Teucros:
Hoc etiam his addam, tua si mihi certa voluntas;

—At 527 *ære sub* [illegible] pro percussa radiis. [illegible] exemplo lib. IV, 21[illegible] [illegible] ut ex aliis locis, [illegible] irritare, provocare, [illegible] [illegible]; cf. [illegible] ad lib. X, [illegible]. 528. 530. *Uti mare—quum* [illegible] *cœpit*. Sæpius [illegible] e poetis comparatio; primum quidem ab Homero Il. δ, 422 sqq. Eandem [illegible] Georg. III, 237 sq. [illegible] 533. 534 *vulnus* pro sagitta, ut II, 529, et *inclusit* pro [illegible] *iter vocis udæ*, [illegible] per quod vox [illegible]; [illegible] *udum*. Sic *tenuis vita* est anima. 536—539 Homerica arte Galæsi memoriam nobis commendat et [illegible] Il. ε, 612. 613. 614. Quod *ditissimum* eundem et *justissimum* exhibet, ad primæ [illegible] est. [illegible] *Dum paci medium se offert*, [illegible] IV, 4 [illegible]. *corpora* v. [illegible]. 541 *Atque* [illegible] *Marte*, pari utrinque belli fortuna, [illegible] in neutram partem inclinata. [illegible] *Promissi potens*, promissi [illegible] [illegible]. cf. ad [illegible]. *sanguine bellum imbuit*. Servius, initiavit. Scilicet, proprie *Latini imbuebantur sanguine* (ut v. 554 *sanguis novus imbuit arma*), inducebantur, trahebantur, [illegible] facta, ad bellum. [illegible] *bellum imbuere* [illegible], sanguine. 542 *funera pugnæ* pro pugna simpliciter: quæ hinc quoque [illegible] *funerea* dicta.—543 *per* [illegible] *convexa*, [illegible]: si modo vera lectio est. Tum subint. verbum motus, evecta.—546 cf. 316. 317. *Dic*, [illegible]—548 *hoc addam*: *in bella* [illegible], [illegible], doctius quam: ad bellum [illegible].

Finitimas in bella feram rumoribus urbes,
Accendamque animos insani Martis amore,
Undique ut auxilio veniant; spargam arma per agros.
Tum contra Juno: terrorum et fraudis abunde est.
Stant belli causæ; pugnatur comminus armis.
Quæ fors prima dedit, sanguis novus imbuit arma.
Talia connubia et tales celebrent hymenæos
Egregium Veneris genus et rex ipse Latinus.
Te super ætherias errare licentius auras,
Haud Pater ille velit, summi regnator Olympi.
Cede locis. Ego, si qua super fortuna laborum est,
Ipsa regam. Tales dederat Saturnia voces.
Illa autem attollit stridentes anguibus alas,
Cocytique petit sedem, supera ardua linquens.
Est locus Italiæ medio sub montibus altis
Nobilis, et fama multis memoratus in oris,
Amsancti valles; densis hunc frondibus atrum
Urguet utrimque latus nemoris, medioque fragosus
Dat sonitum saxis et torto vertice torrens.
Hic specus horrendum, sævi spiracula Ditis,
Monstratur, ruptoque ingens Acheronte vorago
Pestiferas aperit fauces: queis condita Erinnys,
Invisum numen, terras cœlumque levabat.
Nec minus interea extremam Saturnia bello
Imponit regina manum. Ruit omnis in urbem
Pastorum ex acie numerus, cæsosque reportant,
Almonem puerum, fœdatique ora Galæsi;
Implorantque deos, obtestanturque Latinum.
Turnus adest, medioque in crimine, cædis et ignis

552 sq. Dignitatem orationi Junonis inesse facile agnoscas. *Stant belli causæ.* facta sunt belli auspicia manibus semel consertis. Barmannus: certæ, fixæ, sunt. *Stare* omnino poëtæ pro esse, ut Græci ἑστηκέναι, usurpant, ne exilitate vocis poëticam vim frangant. Stant ea, quæ cum maxime aguntur, in actu sunt. Eo referendum: *stant prælia* et similia. Inde *stare* etiam dicitur illud, quod constitutum, paratum, effectum est. Sic *stat sententia*; sic stat h. l. *causa belli* gerendi pugna semel facta; et hinc *stare* pro decretum, fixum, certum esse.—556. 557 cf. 317. 318. Pronuntiandum autem connubia, trinis syllabis.—559 Comparant Iliad. α, 522. 523. Reliquos belli casus ipsa moderabor; et sane inf. 572 *extremam bello imponit manum.*

566 *latus nemoris* eleganter collis nemorosus, qui latus vallis et lacus facit.—567 *saxis et vertice*, h. e. vortice aquarum inter saxa fundi, verticoso amne.—568 *Hic specus*: non addit, an amnis illud fecerit. Potuit olim specus esse, odorem sulfureum exhalans, eodem loco, qui nunc lacum recepit, torrente in stagnum mutato. 571 *numen invisum* μισητόν. *levabat* eleganter pro, relinquebat. Res enim, quas abominamur, gravant nos.—577 medias inter criminationes, quas in Trojanos jacit, metum injicit fore, ut cæde et igni omnia misceantur; ideoque terrorem cædis et ignis (sic enim legendum est, *non*

Terrorem ingeminat: Teucros in regna vocari;
Stirpem admisceri Phrygiam; se limine pelli.
Tum, quorum attonitæ Baccho nemora avia matres
Insultant thiasis, neque enim leve nomen Amatæ,
Undique collecti coëunt, Martemque fatigant.
Ilicet infandum cuncti contra omina bellum,
Contra fata deum, perverso numine poscunt.
Certatim regis circumstant tecta Latini.
Ille, velut pelagi rupes immota, resistit,
Ut pelagi rupes, magno veniente fragore,
Quæ sese, multis circum latrantibus undis,
Mole tenet; scopuli nequidquam et spumea circum
Saxa fremunt, laterique illisa refunditur alga.
Verum, ubi nulla datur cæcum exsuperare potestas
Consilium, et sævæ nutu Junonis eunt res:
Multa deos aurasque pater testatus inanes,
Frangimur heu fatis, inquit, ferimurque procella!
Ipsi has sacrilego pendetis sanguine pœnas,
O miseri. Te, Turne, nefas, te triste manebit
Supplicium, votisque deos venerabere seris.
Nam mihi parta quies, omnisque in limine portus;
Funere felici spolior. Nec plura locutus
Sepsit se tectis, rerumque reliquit habenas.

igni) facit. *se limine pelli*, pro regno, domo, regia.

580—582 Auctoritate reginæ commoti filii seu propinqui feminarum, quæ, Baccharum more, *thiasis*, choreis Bacchicis, *insultant nemora*, thiasos in silvis agunt (v. sup. 385. 386.), coëunt et Latinum bellum poscunt. Proprie *fatigant* Latinum clamoribus ac precibus super Marte seu bello faciendo. Hinc *fatigant*, exposcunt, *ipsum bellum*. Solet enim poetæ *fatigare* de iis actionibus dici, in quibus quis fatigatur: est igitur precibus flagitare. cf. ad VIII, 94 et ad I, 280.

583. 584 *contra omina*, respectu ad apes et ardentes Laviniæ comas, sup. v. 64. sqq. *contra fata deum*, Fauni oraculum v. 81 sq.

591 sqq. Latinus rex, cum diu restitisset, tandem victus rebus gerendis se abdicat easque partes Turno concedit.—593 *auras*, cœlum, manibus sublatis obtestatur. *inanes:* epitheton perpetuum aëris et ætheris: jam Lucretio frequentatum. —*Sacrilego sanguine*, quatenus ipsi Aborigines sacrilegi, impii, habendi sunt, qui contra deorum voluntatem bellum suscipiunt fœdusque ictum violant. *has pœnas*, docte, *pro scelere hoc* pœnas.

599 - 600 Ne quis temere factum arbitretur, Latinum regni munia deserere (cf. ad VIII, 1), tenendum est, ad Turni nomen illustrandum ita res attemperatas esse, ut is summam imperii teneret. Nam cum semel Turnus ad Æneæ virtutem illustrandam insigniore laude celebrandus esset, fieri hoc non recte potuisse, si secundas is partes ageret et alterius auspiciis res gereret. Eodem spectant alia, quæ a Marone sollerter provisa sunt. Continentur Rutuli nomine Latino, et Turnus, licet Regis nomine ornatus, Latini tamen principatui paret; nunc autem in Latini locum succedit; quemadmodum apud Etruscos factum videmus, aut inter Achivos, ut plurium civitatium reges principatum uni, Agamemnoni, deferrent. Ex dictis intelligitur, quomodo Maro sæpe *Rutulorum* nomen pro *Latinis* ponere, alias discernere, potuerit, scilicet ut Hernicos, Æquos, Volscos. Hinc quoque apparet, cur Turni matrimonium *connubiis Latinis* designare

Mos erat Hesperio in Latio, quem protinus urbes
Albanæ coluere sacrum, nunc maxima rerum
Roma colit, quum prima movent in prœlia Martem,
Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum,
Hyrcanisve Arabisve parant, seu tendere ad Indos,
Auroramque sequi, Parthosque reposcere signa.
Sunt geminæ Belli portæ, sic nomine dicunt,
Religione sacræ et sævi formidine Martis:
Centum ærei claudunt vectes, æternaque ferri
Robora; nec custos absistit limine Janus.
Has, ubi certa sedet patribus sententia pugnæ,
Ipse Quirinali trabea cinctuque Gabino
Insignis reserat stridentia limina Consul;
Ipse vocat pugnas; sequitur tum cetera pubes;
Æreaque assensu conspirant cornua rauco.
Hoc et tum Æneadis indicere bella Latinus
More jubebatur, tristesque recludere portas.

tur VII, 96, et idem *Laurens Turnus* VII, 650.

601—606 *Latium Hesperium*, non aliter quam Hesperia Italia, adscito usu loquendi Græcorum. Male argutatur Servius cum aliis, esse *antiquum* Latium.—*protinus* h. l. jugiter, ut bene Serv., perpetuo ab eo inde tempore. *urbes Albanæ*, coloniæ. Nam Alba XXX oppidorum Latinorum mater. cf. Dionys. III, 31.—*maxima rerum*, res maxima, μέγιστον χρῆμα. cf. ad Ge. II, 534. (Si compares Ovidiana illa, caput rerum urbs Romana, domina rerum etc., fortasse *rerum* publicarum prætuleris. R.) *cum prima movent* (ad Romam hoc referendum propter sqq.) *in prœlia Martem* nove dictum. Vulgo *Movetur bellum, Mars:* nec quicquam adjicitur: tum quoque *moventur arma*, pro quibus *Martem* dixit: et adjecit *in prœlia.* Quod indicto bello ancilia commovebantur, alienum ab h. l. est.—Vs. 604—606 Splendida est oratio. Bellis enim cum extremis orbis terrarum populis gerendis imperii R. majestas præclare declaratur. Quod *Getas* narrat, non est urgendum; voluit tantum fines imperii ad Danubium declarare, et sic porro in sqq.; quamquam fuere bella Romanorum et victoriæ ea ætate, quæ huc revocari possunt; vide Vit. Virg. a U. C. 724. 725. 729. 731. 734: nec dubitare licet, poëtam in Augusti gratiam illa saltem adjecisse: *seu tendere ad Indos, Auroramque sequi. Auroram sequi*, magnifice, ad extremum Orientem usque progredi. Ferebat hoc multo magis usus loquendi Romanorum, cum v. c. dicerent, *ad Orientem missum, profectum, esse* aliquem. *Bellum* autem *lacrimabile* est Homericum πολύδακρυς Ἄρης· πολυδάκρυτος μάχη, δακρυόεις πόλεμος.

607—610 Vides hic exemplum fabulæ veteris nova interpretatione interpolatæ. Jani religio ab initio haud dubie symbolica fuit ad denotandam rerum naturam variasque ejus proprietates. Traducta ea est postea ad alia, et Romæ Jani templum, a Romulo conditum, ex Numæ, ut aiunt, instituto clausum vel apertum belli pacisque habebat indicia.—*Belli* autem *portæ* proprio nomine dictæ videntur: iterum inf. 622 esse templum Belli binis foribus ait. *ferri robora*, ornate, pro ferro simpl. seu ferreis repagulis: Lucretii exemplo lib. II, 249.—*nec custos absistit.* videri potest Jani signum in ipso templi aditu (ἐν προνάῳ) stetisse. Verbo: poëta nobis templum Jani exhibet hac specie: esse ædem Belli, gemino aditu, ab antica et postica parte, (ναὸν ἀμφιπρόστυλον) clausis foribus ferratis, posito ad fores Jani signo: quoties bellum a Senatu decretum fuerit, Consulem reserare fores, bellum indicere; tum cani classicum.

611—615 *Has* portas, *stridentia limina*, reserat Consul trabeatus. Trabea, *Quirinalis*, dicta, puto, quod uti Regibus, ita ipsi Romulo, trabeæ fuerat usus. Plin. VIII, 48 s. 74: *Trabeis usos accipio reges:* et IX, 39 s. 63: *Purpuræ usum semper*

Abstinuit tactu pater, aversusque refugit
Fœda ministeria, et cæcis se condidit umbris.
Tum Regina deum cœlo delapsa morantes
Impulit ipsa manu portas, et cardine verso
Belli ferratos rupit Saturnia postes.
Ardet inexcita Ausonia, atque, immobilis ante,
Pars pedes ire parat campis; pars arduus altis
Pulverulentus equis furit: omnes arma requirunt.
Pars leves clipeos et spicula lucida tergunt
Arvina pingui, subiguntque in cote secures;
Signaque ferre juvat, sonitusque audire tubarum.
Quinque ideo magnæ positis incudibus urbes
Tela novant, Atina potens, Tiburque superbum,
Ardea, Crustumerique, et turrigeræ Antemnæ
Tegmina tuta cavant capitum, flectuntque salignas
Umbonum crates; alii thoracas ahenos,
Aut leves ocreas lento ducunt argento.
Vomeris huc, et falcis honos, huc omnis aratri
Cessit amor: recoquunt patrios fornacibus enses.
Classicaque jamque sonant; it bello tessera signum.
Hic galeam tectis trepidus rapit; ille frementes
Ad juga cogit equos; clipeumque, auroque trilicem
Loricam induitur; fidoque accingitur ense.
Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete,

Romæ pro se videtur, sed Romulus in trabea. Itaque recte Maro antiquissimum Latii regem Picum trabea vestiebat sup. v. 187. 188. *cinctuque Gabino*, a Gabiis translato et sacris servato. Bene Servius, qui in ceteris arguitur: *toga sic in tergum rejecta, ut una ejus lacinia a tergo revocata hominem cingat, simul caput tegat et ambiat.* [illegible] in [illegible] in [illegible] *vocat reges*; ut sup. [illegible] III, 252: *vocantur reges*, [illegible] ita nunc [illegible] datur, et admittitur, [illegible] bellum. Mox v. 615 classicum canunt.—620 Succedit in regis locum infesta Juno, et Janum reserat, seu Belli templum. v. 622 Ennianum exemplum servavit Servius ex Annal. *postquam Discordia tetra Belli ferratos postes portasque refregit.* unde etiam intelligitur, quomodo Virgilius in Junonis ministerium hoc inciderit. Adumbrasse eadem videtur Statius V Theb. 146 de Amazonibus: *ubi arma Gradivus pater, et sævi movet ostia Belli.*

623 *inexcita atque immobilis ante.* Nam v. 45: *rex arva Latinus et urbes Jam senior longa placidas in pace regebat. pulverulentus*: nil frequentius hac imagine motæ pugnæ vel cursus concitatioris vel industriæ et studii. [illegible] *omnes arma requirunt*, debitum Ennio esse notat Macrob. VI, 1.—630 *Tibur superbum* a magnificentia partim ex opibus et cultu, partim ex situ in edito loco. Astute, ne nomen repeteret, pro *Crustumerio* cives *Crustumerios* dixit. Quæ sequuntur, ad has præcipuas urbes spectant.—632 *alii* galeas cudunt, *umbonum salignas crates*, scuta de viminibus texta, coriis inductis.—636 *recoquunt*, liquefaciunt ferrum vomeris et falcis recudunt.—637 *it tessera*, signum bello, h. e. editur, distribuitur. *longo fugit ordine velox Tessera*, Statius Theb. VII, 236.—639 *trilicem* v. ad III. Æn. 467: *fido ense*, cui quis fidit. Vidimus eum jam VI, 525.

641—646 Quid est *pandere Heliconem*? ut aditus poetæ pateat? nunc demum? utique eas canentes audiat? ut ipse Cerda exponit: et est utique proprium de aditu

Qui bello exciti reges, quæ quemque secutæ
Complerint campos acies; quibus Itala jam tum
Floruerit terra alma viris, quibus arserit armis.
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis;
Ad nos vix tenuis famæ perlabitur aura.
 Primus init bellum Tyrrhenis asper ab oris
Contemtor divum Mezentius, agminaque armat.
Filius huic juxta Lausus, quo pulcrior alter
Non fuit, excepto Laurentis corpore Turni.
Lausus, equum domitor, debellatorque ferarum,
Ducit Agyllina nequidquam ex urbe secutos
Mille viros; dignus, patriis qui lætior esset
Imperiis, et cui pater haud Mezentius esset.
 Post hos insignem palma per gramina currum
Victoresque ostentat equos, satus Hercule pulcro
Pulcer Aventinus; clipeoque insigne paternum
Centum angues, cinctamque gerit serpentibus Hydram;
Collis Aventini silva quem Rhea sacerdos
Furtivum partu sub luminis edidit oras,

patefaciendo τὸ *pandere:* an ut Musæ seu descendant, seu in conspectum veniant, ut in Hesiodi Theog. pr. Hoc equidem malim, adeste et dicite. ἔσπετε νῦν μοι, Μοῦσαι. ut jam rem vetustæ memoriæ sibi exponant. De Helicone ut scena, aulæis remotis, pandendo cogitare non licet.—643 Sunt hæc in laudibus Italiæ Ge. II, 167 sq. ubi illa v. 174 est *parens magna virum.*—*jam tum*, præclare dixit, ad laudem sui ævi, tacita quidem comparatione.—644 quos populos bellantes habuerit.—645. 646 ex Hom. conversi Il. *β*, 485 sq.: sequuti sunt alii, ut Statius Theb. IV, 32 sqq.: Ovid. XV, Met. 622. 623. *κλέος*—*fama*, et doctius *famæ aura.*

647—654 Quod Mezentium *Agyllæ*, mox Cære dictæ, Lucumonem inter socios Latinorum memorat, ab antiqua fama mutuatus est. v. VIII, 478 sq.—*Tyrrhenis ab oris Mezentius*, oriundus ex Etruria. Pulsus enim Agylla apud Rutulos tunc agebat. v. VIII, 492. 493.—*Lausus, quo pulcrior alter* sq. Imitationem Homerici Nirei multi notarunt Iliad. *β*, 673. 674, et similem locum de Euryalo Odyss. *θ*, 116. 117: et de Aloidis *λ*, 309. *corpore Turni* pro *Turno*, nota ex Græcis forma. cf. VI, 22.—Idem Lausus *equum domitor*, ἱππόδαμος, *debellatorque ferarum*: quod Homerico exemplo in laude viri fortis posuit. v. Iliad. *ε*, 49—51.—652 Agyllæ seu Cære tyrannidem tenuerat. v. VIII, 481 sqq.—*nequidquam* jungam cum *sequutos*, qui ei in pugna cadenti frustra erant adfuturi, saltem nullo cum fructu aut ad se ab eo, aut a se ad ipsum: exulabant enim patria.—653 *dignus patriis qui lætior esset imperiis*, ornate, dignus, qui meliore patre gauderet; ad patrem autem declarandum *imperia* non minus valent, quam in filio *obsequium.* Comparant Homericum de Peripheta Eurysthei filio: Τοῦ γένετ' ἐκ πατρὸς πολὺ χείρονος υἱὸς ἀμείνων παντοίας ἀρετάς. Il. *ο*, 641.

655 *insignem palma currum* simpl. intelligo νικηφόρον, ἀθλοφόρον, quadrigas, vel bigas, quæ præmium cursus obtinuerant. Lauri vel palmæ insigne currui infixum recentioris moris ne sit vereor.—657. 8. Tragicorum more clipeum dat Aventino insigne gerentem hydram. *centum angues cinctamque serpentibus hydram;* eleganter variata oratio pro vulgari: *hydram centum cinctam serpentibus.* Ceterum poëtæ de parvis et tenuibus parum laborantis generosam incuriam observes in hoc, quod hydram nunc *centum*, at lib. VI, 576 *quinquaginta* capitibus horrendam exhibuit. Comparent deliciarum harum studiosi præter Silium II, 158. 159. Eurip. Phœn. 1142 sqq.: Quintum Cal. VIII, 349. 350.

Mixta deo mulier, postquam Laurentia victor,
Geryone exstincto, Tirynthius attigit arva,
Tyrrhenoque boves in flumine lavit Iberas.
Pila manu sævosque gerunt in bella dolones;
Et tereti pugnant mucrone veruque Sabello.
Ipse pedes, tegumen torquens immane leonis,
Terribili impexum sæta, cum dentibus albis,
Indutus capiti, sic regia tecta subibat
Horridus, Herculeoque humeros innexus amictu.
Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem,
Catillusque acerque Coras, Argiva juventus;
Et primam ante aciem densa inter tela feruntur,
Ceu duo nubigenæ quum vertice montis ab alto
Descendunt Centauri, Homolen Othrymque nivalem
Linquentes cursu rapido; dat euntibus ingens
Silva locum, et magno cedunt virgulta fragore.

661 *mixta μιγεῖσα θεῷ*, congressa, *furtivum edidit* pro vulgari: furtivo partu edidit. *in luminis oras*, s. pro locis, s. pro *auras* dictum, quod malim, conf. Ge. II, 47. *Laurentia arva*, ut poëta, latius dixit, nam apud Evandrum, qui tum loca circa Palatinum et Aventinum tenebat, deverterat Hercules: qua de re v. VIII, 200 sq.—663 poëticum ornatum habet commode ab eo petitum, quod in armentorum cura proprium est, lavare gregem; pro: *et armenta ex Hispania adduxit*. 664 *in bella* h. e. ad usum belli.

664—669 *gerunt* sc. Aventini comites: quos paullo durius intelligi non infitior; etsi eo ducere potest τὸ *Ipse* v. 666. *Pila* bene memorat, tamquam Romanorum et Italorum telum; v. de iis Polyb. VI, 21, ubi ὑσσοὶ appellantur. De *dolone* unice amplectendum est, quod e Varrone affert Servius; esse ingentem cum ferro brevissimo. Tale genus teli illis temporibus accommodatum. Petiit hinc Silius III, 250.—*Mucronem teretem* non nisi de gladio exiguo accipi posse puto, *Sabellum* autem *veru* nullum aliud esse videtur, quam verutum, jaculi seu teli missilis genus. Samnitium quidem proprium hoc telorum genus, σαυνίον dictum, a quo adeo nomen eorum ductum esse volunt Saunitarum et Samnitarum seu Samnitum. v. Festum voc. *Samnitibus* et qui ad c. l. laudantur, et Strabon. V. p. 383. B. Jam, cum Samnites Sabinæ gentis propago sint, etiam Sabinis idem hastæ genus sollenne esse aut saltem tribui potuit, unde *veru Sabellum*. Nisi omnino commune fuit populorum Latii et reliquæ Italiæ. Sic Ge. II, 168. *Volscos verutos* vidimus.—666 *tegumen leonis*, cui nunc *sæta* tribuitur, ut inf. 790 bovi, sunt exuviæ; has *torquet*, retorquet, in cinctum corporis. VIII, 460: *Demissa ab læva pantheræ terga retorquens*. Easdem exuvias ita accommodat capiti, ut rictus pellis pro galea sit, ut XI, 680. 681: *caput ingens oris hiatus Et malæ texere lupi cum dentibus albis*. cf. mox v. 688. 689. Dentium nitorem, ut in apro, sic in leone non memini usquam prædicatum: itaque *albus* tantum ornans esse videtur epitheton. In ceteris scabra est oratio. Idem est *tegumen torquens* et *indutus* (illud) *capiti* et *humeros innexus amictu*. Præstat saltem distinguere post *capiti*, ut sit: *Ipse pedes*, (pugnat) *torquens tegumen*, *indutus* (sc. illud s. ille) *capiti:* (caput eo indutum habens). *Sic regia tecta subibat Horridus* etc.

670—677 In condenda urbe Tiburte tres fratres consociasse operas suas narrantur, Amphiarai, qui ad Thebas ab terra haustus interiit, Argivi, filii. Transfert hos in Æneæ tempora poëta.—*gentem*, ut poëta, narrat, cum *urbem* in oratione soluta dixisset; cf. IV, 40 not.: v. 673 προμάχονται heroum Hom. exemplo procurrentes ante aciem.—222 *nubigenas* Centauros cum prisca loquendi ratio appellasset, quod altissimos Thessaliæ montes, ex quibus Othrys et Homole sunt (v. de hoc Steph.

Nec Prænestinæ fundator defuit urbis,
Volcano genitum pecora inter agrestia regem,
Inventumque focis omnis quem credidit ætas,
Cæculus. Hinc legio late comitatur agrestis:
Quique altum Præneste viri, quique arva Gabinæ
Junonis, gelidumque Anienem, et roscida rivis
Hernica saxa colunt; quos, dives Anagnia, pascis,
Quos, Amasene pater. Non illis omnibus arma
Nec clipei currusve sonant. Pars maxima glandes
Liventis plumbi spargit; pars spicula gestat
Bina manu, fulvosque lupi de pelle galeros
Tegmen habent capiti: vestigia nuda sinistri
Instituere pedis; crudus tegit altera pero.
At Messapus, equum domitor, Neptunia proles,
Quem neque fas igni cuiquam nec sternere ferro,
Jampridem resides populos, desuetaque bello
Agmina, in arma vocat subito ferrumque retractat.
Hi Fescenninas acies Æquosque Faliscos,

Byz. h. v. et Theocr. Id. VII, 103), inhabitabat gens fera et silvestris, φῆρες ὀρεσκῷοι, semiferi: cum montes isti intra nubes conditi videri, ipsique intra nubes habitare dici possent, genus eorum fabula a nube repetiit, quam Ixion pro Junone erat amplexus.—677 *cedunt virgulta* sc. perrumpentibus; ut apro Calydonio Ovid. VIII Met. 340: *Sternitur impulsu nemus et propulsa fragorem Dat silva.* Tum *virgulta* pro silvis, v. c. Ge. II, 328 et alibi, Lucretii exemplo: ut arbusta simpl. pro arboribus.

678 sqq. De *Præneste* fabula domestica veterum Latinorum affertur, de conditore urbis *Cæculo*, cum infans esset, in foco reperto et pro Vulcani filio habito. cf. Serv. et Solin. c. 2, ad eumque Salmas. p. 46.—679 *genitum inter pecora* jungere fas est, *non regem inter pecora*.—682 *Præneste altum* a situ. v. Strabon. V p. 365. A.—682—683 *Gabinæ Junonis*. Pelasgorum religio in Latium illata, unde *Juno Lanuvina* et hic *Gabina*. Repetiit eam hinc Silius lib. XII, 537: *Junonis tecta Gabinæ*.—684 *qui Hernica saxa colunt.* Si verum est, quod a Festo et Servio traditur, *Sabinorum*, seu (quod Festus habet, quodque eodem redit: nam Sabina stirpe oriundi fuere Marsi), Marsorum lingua, *herna*, vocata *saxa* fuisse: docte poëta *Hernica saxa* dixit; erat autem Hernicorum ager saxosus circa *Anagniam*, quam *divitem* cur dixerit, ex Silii imitatione intelligitur, XII, 532. 533: *surgit suspensa tumenti Dorso frugiferis Cerealis Anagnia glebis.* cf. idem VIII, 392. 393: ergo fertilis est. —Jam *roscida rivis* quod ait, rivi esse possunt nulli præterquam Trerus et Cosa, Cluverio quoque monente. *Amasenus* supra Setiam in Volscis ortus Privernum prætergressus per Volscum agrum in mare apud Circeios exit.—686 *sonant* eleganter pro iis *sunt*.—689 lævum pedem nudum, dextrum perone, h. corio crudo, καρβατίνῃ, tectum habent. *vestigia instituere*, statuere, ponere, pedem, de gradu militum pugnantium. Lucretium præeuntem habuit lib. IV, 474: *qui capite ipse suo instituit vestigia retro:* qui capiti suo institit, contra quam debebat pedibus insistere. Ita intelligo locum. Idem Lucret. I, 407: *Cum semel instituerunt vestigia certa viai.*

691 sqq. *Messapi* obscura est fabula, saltem in his Etruriæ ad Tiberim locis, in quibus ille constituitur a poëta. Nam Messapum, conditorem et regem Messapiorum in extrema Italia, quæ Messapia et Iapygia est, traditum huc vocare non licet. *equum domitor* ut v. 651 Lausus.—692 invictus igni et ferro, qui lædi non poterat. *fas*, δυνατὸν, ut interdum apud poëtas. 693 *resides* ut I, 721. 722; VI, 814.—695 Quæ sequuntur urbes, in Etruriæ parte ad Tiberim vergente quærendæ sunt: *Falisci*, seu *Falerii*, nec longe ab his *Fescennia* cum *Flavinio* s. *Flavina*, quæ mature e medio sublata esse videtur. *Mons Soracte* (cf. XI, 785 sqq.) *Lacus Ciminius* cum Monte et Saltu Ciminio, e Liv. IX, 367

Hi Soractis habent arces Flaviniaque arva,
Et Cimini cum monte lacum lucosque Capenos.
Ibant æquati numero, regemque canebant,
Ceu quondam nivei liquida inter nubila cycni,
Quum sese e pastu referunt, et longa canoros
Dant per colla modos; sonat amnis, et Asia longe
Pulsa palus.
Nec quisquam æratas acies ex agmine tanto
Misceri putet; aeriam sed gurgite ab alto
Urgueri volucrum raucarum ad litora nubem.
Ecce, Sabinorum prisco de sanguine, magnum
Agmen agens Clausus, magnique ipse agminis instar.
Claudia nunc a quo diffunditur et tribus et gens
Per Latium, postquam in partem data Roma Sabinis.
Una ingens Amiterna cohors, priscique Quirites,
Ereti manus omnis, oliviferæque Mutuscæ;
Qui Nomentum urbem, qui Rosea rura Velini,
Qui Tetricæ horrentes rupes, montemque Severum,
Casperiamque colunt, Forulosque, et flumen Himellæ;
Qui Thybrim Fabarimque bibunt, quos frigida misit
Nursia, et Hortinæ classes, populique Latini,
Quosque secans infaustum interluit Allia nomen:

noto, nunc *Lago di Vico* (*nam*, inquit Pompon. Sab., illic *oppidulum nuper dirutum appellabatur vicus Cimini*), et *Lago di Ronciglione*; tandemque *Capena*, Faliscis contermino, cum *luco Feroniæ* in agro Capenate sito. v. Liv. XXVI, 11: I, 30: Dionys. III, 32: Silium XIII, 84 sqq.; qui idem locum nostrum expressit lib. VIII, 491 sqq. Quod autem *Æquos Faliscos* appellat, ad antiquum Faliscorum nomen spectat, *Æquum Faliscum*; ab Æquis enim vel Æquiculis et Æquanis, a quibus tamen diversi sunt, traxerunt illi nescio quid. v. Cluver. Ital. ant. p. 538 ex Strab. V p. 346 A. *Æquos Faliscos* etiam Silius dixit lib. VIII, 490.—698 *æquati numero* pro æquatis, æqualibus, numeris h. ordinibus.

699 Comparationem ex Homero Il. β, 459 sqq. et Apollonio lib. IV, 1300 sqq. adumbratam esse, in oculos incurrit. Virgilio propria vis in illis: *cum sese e pastu referunt* et dant modos *per longa colla*. *Asia palus*, (ἄσιος λειμὼν ap. Hom.) campus palustris ad Caystrum, cf. Ge. I, 383 sqq. *pulsa*, scil. modis, sono, resonans; non, remis, ut alii accipiunt.

703—705 Ut agmen incedebat cum cantu et tripudio, nemo putaret illud ad pugnam faciendam incedere. Petitum ex Apollon. IV, 238. *miscentur acies*, dum congrediuntur, pugnant: sollenni vocabulo.

706—709 Commode gentis Claudiæ originem ab Atta, vel Atto seu Attio, Clauso adhibuit, etsi vulgo auctor stirpis habebatur ille Clausus, qui quinto a regibus ejectis anno cum clientibus Romam Regillo in Sabinis venerat. Nota res ex Livio lib. II, 16: Sueton. Tib. c. I. *prisco de sanguine Sabinorum* jungunt fere post Servium alii: nec male, cum Sabinorum stirpem vetustissimam esse constet. Suavior tamen videtur mihi junctura: *Clausus, prisco de sanguine, agens agmen magnum Sabinorum, magnique* etc. Virgilii locum expressit Silius VIII, 414—425.

710—717 Situs locorum, qui nunc commemorantur, docet, agri Sabini fines a poëta antiquiora quippe tempora respiciente paullo latius constitui, quam apud Strabonem et Plinium produntur. *prisci Quirites*, h. e. Curites, Curenses, ex Curibus Sabinis: puta scriptum fuisse olim *Quires*. *Mutusca* est Trebula Mutusca: *Nomentum* VI, 773 inter colonias Latinas nominatum: via Nomentana ab eo dicta

Quam multi Libyco volvuntur marmore fluctus,
Sævus ubi Orion hibernis conditur undis;
Vel quum sole novo densæ torrentur aristæ,
Aut Hermi campo, aut Lyciæ flaventibus arvis.
Scuta sonant, pulsuque pedum tremit excita tellus.
  Hinc Agamemnonius, Trojani nominis hostis,
Curru jungit Halesus equos, Turnoque feroces
Mille rapit populos; vertunt felicia Bacchi
Massica qui rastris, et quos de collibus altis
Aurunci misere patres, Sidicinaque juxta
Æquora, quique Cales linquunt, amnisque vadosi
Accola Volturni, pariterque Saticulus asper,
Oscorumque manus. Teretes sunt aclides illis
Tela: sed hæc lento mos est aptare flagello.
Lævas cætra tegit; falcati comminus enses.
  Nec tu carminibus nostris indictus abibis,
Œbale, quem generasse Telon Sebethide nympha
Fertur, Teleboum Capreas quum regna teneret

Rosea, seu *Campi Roseæ*, in agro Reatino, ad lacum Velinum, fertilitate summa satis celebres.—716 *Hortinæ classes* simpl. pro copiis: a classibus, quæ populi partes sunt contra quam Fontanin. de Antiqq. Hortæ lib. I c. 1 p. 8 statuebat.—*populi Latini*, oppida Latinorum in agro Sabino vel Sabinis accenso.—718—719 Ex Apollonio I, 1201 sq. adumbratum.—720, 721 *sole novo*, prima æstatis parte, bene Serv. explicat. Nam *Sol* nunc est pro æstivo tempore, solis æstu, dictus. *Lycia*, aspera et saxosa regio, nescio an alibi fertilitatis laude celebretur. Fidem tamen poëtæ facit Phrygiæ et Lydiæ, quam *Hermus* alluit, vicinia. Ceterum, comparationis vis ut teneatur, observandum est, aut v. 718 cum superioribus jungi: ut sit: et hi quidem *tam multi* incedunt, *quam multi* fluctus volvuntur vel aristæ torrentur, quum torrentur sole novo. Ita pro epiphonemate est: *Scuta sonant.*—aut distingui potest 717 post *nomen*. *Quam multi* nova sententia facta, cui apodosis supplenda sit: tam multi erant in illo agmine. Pro quibus subjicitur declaratio: *Scuta sonant* sqq.

723 sqq. Halesus adducit populos e priscis Auruncorum et Oscorum sedibus. Ipse *Agamemnonius*, seu Agamemnonis olim comes et miles, seu originem ab Agamemnone ducens; ab eo natus esse non potuit, nam pater X, 417 *vates*. Novat poëta hoc, quod Campanorum ducem facit: nam alias ejus memoria ad Faliscos spectat.—*rapit Turno*, nota elegantia, quam mox et Tacitus aliique sunt sequuti, pro adducit. Proprie vim et festinationem innuit. *Aurunci* ultra Lirim, in Campania, montium juga, *Sidicini* camporum planitiem tenuisse dicuntur poëtæ, nam *æquora* nulla alia sunt, quam camporum, cf. 739. *Vulturnus*, Campaniæ, *vadosus*, saltem nonnullis in locis, fortasse sub egressum in mare. Alias *rapax, celer, sonorus*, poëtis est; nomen quoque a vulture ductum. *Saticulus:* Saticula, Campaniæ urbs, unde Saticulani: ad priscos Ausones urbs refertur.—730 *aclidas*, seu *aclydas*, ipse Virgilius satis declarat, jacula fuisse, *flagello*, amento, h. e. loro, aptata, illigata, quæ emitti et retrahi possent. Mox *falcati cominus enses* sc. armant, ex antec. *tegunt*; sed simplicius est accipere: *falcati enses* ipsis sunt *cominus*, quoties cominus pugnatur.

733 *Teleboæ*, relicta Tapho, quæ una ex Echinadibus insulis Acarnaniæ objectis erat, *Capreas* occupasse dicuntur. Rex eorum *Telon*, ex Nympha Sebethi fluvii ad Neapolin filia suscepit *Œbalum*, qui in continente, ex insula transgressus loca circa Samam in Hirpinis et extrema Campania occupavit. Qua fama hæc acceperit Maro, nunc non constat. Sed Silius et Statius eum sequuntur.—735 *Capreas, Teleboum regna*, insulam, quam Teleboæ

Jam senior; patriis sed non et filius arvis
Contentus, late jam tum ditione premebat
Sarrastes populos, et quæ rigat æquora Sarnus,
Quique Rufras Batulumque tenent atque arva Celennæ,
Et quos maliferæ despectant mœnia Abellæ:
Teutonico ritu soliti torquere cateias;
Tegmina queis capitum raptus de subere cortex,
Æratæque micant peltæ, micat æreus ensis.
Et te montosæ misere in prœlia Nersæ,
Ufens, insignem fama et felicibus armis:
Horrida præcipue cui gens, assuetaque multo
Venatu nemorum, duris Æquicula glebis.
Armati terram exercent, semperque recentes
Convectare juvat prædas, et vivere rapto.
Quin et Marrubia venit de gente sacerdos,
Fronde super galeam et felici comtus oliva,
Archippi regis missu, fortissimus Umbro:
Vipereo generi et graviter spirantibus hydris
Spargere qui somnos cantuque manuque solebat,
Mulcebatque iras, et morsus arte levabat.
Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum
Evaluit; neque eum juvere in vulnera cantus

incoluisse dicuntur. — 738 *Sarrastes*, Sarni fl. (quem olim Sarrum pronuntiatum esse apparet) accolæ: memorantur quoque Silio VIII, 538. *æquora* camporum: ut v. 729. — 740 *quos despectant mœnia Abellæ.* videtur altum in monte situm habuisse hoc oppidum, unde prospectus erat in agros et camporum planitiem. Aliis *Avellana nux* huic urbi nobilitatem facit. — 741 *Cateia*, teli genus, hoc loco Teutonibus tributum, quo nunc Sarrastes et Hirpini utuntur. **E Virgilio Valerius et Silius** eam repetierunt. Vocem Celticam esse, quæ longius hastæ genus designet, docuere viri docti. Mox 742 *suberis cortex* recens **detractus in galeam inflecti et formari videtur.**

744—749 Sequuntur *Æqui*, vel *Æquiculi*, qui ad utramque Anienis ripam habitarunt. Oppidum eorum obscurum Nersa. — 746 *Æquicula* (sc. gens; nam hæc jungenda: sic *Æquicula arva* Silius dixit; adjectiva forma) *duris glebis*, cui est ager asper et aratu difficilis, unde *gens horrida et venatui dedita*. Hinc etiam rapto vivebant, cum unde viverent, partum et conditum non haberent. cf. IX, 609 sq. 613.

750 *Marrubiam* gentem exquisite dixit, ab urbe præcipua, Marrubio, pro Marsis. Ducit hos sacerdos Umbro; cujus soror fuit Anguitia, Nympha, v. 759 memorata. Nobiles autem Marsi serpentum incantationibus, conf. Clav. p. 7 . *Umbronem* sacerdotem, quam regem, adducere in prælia maluit poeta, quoniam incantationem ei fama prisca tribuerat, qua ille notior erat. *fronde — et oliva*, nota forma poetici sermonis pro fronde olivæ, qua Sacerdos ornatum caput habuit apud Volscos. — 753 *graviter spirantibus*, afflatu nocentibus. — 754 *manuque.* Hærent intpp. De offis soporiferis vel herois manu admotis Burm. accipit. **Sed res ipsa fert, ut de tactu accipiatur. Est hoc genus domandi et sopiendi angues satis notum,** quod manuum contactu fit. cf. Plin. VII, 2. Etiam Silius in loco ex nostro expresso VIII, 501: *tactuque domare venena*, h. serpentes venenosos. Idem I, 411, 412: *Nomen serpentes diro exarmare veneno Doctus Atyr, tactuque graves sopire chelydros.* adde III, 302 et ibi not. — *in vulnera* docte poëtæ dicunt, pro: ad vulnera sananda. *Fucinus lacus* inter Apenninorum montium juga, ad quem *lucus Angitiæ* fuit.

Somniferi, et Marsis quæsitæ montibus herbæ.
Te nemus Anguitiæ, vitrea te Fucinus unda,
Te liquidi flevere lacus.
Ibat et Hippolyti proles pulcerrima bello
Virbius, insignem quem mater Aricia misit,
Eductum Egeriæ lucis, humentia circum
Litora, pinguis ubi et placabilis ara Dianæ.
Namque ferunt fama Hippolytum, postquam arte novercæ
Occiderit, patriasque explerit sanguine pœnas
Turbatis distractus equis, ad sidera rursus
Ætheria et superas cœli venisse sub auras,
Pæoniis revocatum herbis et amore Dianæ.
Tum Pater omnipotens, aliquem indignatus ab umbris
Mortalem infernis ad lumina surgere vitæ,
Ipse repertorem medicinæ talis et artis
Fulmine Phœbigenam Stygias detrusit in undas.
At Trivia Hippolytum secretis alma recondit
Sedibus, et nymphæ Egeriæ nemorique relegat:
Solus ubi in silvis Italis ignobilis ævum
Exigeret, versoque ubi nomine Virbius esset.
Unde etiam templo Triviæ lucisque sacratis
Cornipedes arcentur equi; quod litore currum

761 sqq. In nemore Aricino Diana peregrino more culta, quem Scythicum esse ediderunt veteres. In eodem templo *Virbius* heros indigena divino honore habitus. Arcebantur antiqua religione ab hoc luco equi; inde factum, ut eum Hippolytum, Thesei f., interpretarentur ab equis jugalibus dilaniatum, a Diana ex inferis reductum et in hoc luco collocatum: Dianæ amor repetendus est a venationis studio. v. Ovid. Met. XV, 532 sqq. At Maro Hippolyti filium facit Virbium, ex Aricia Nympha susceptum, *pulcerrima bello* jungunt interpp. Ergo erit insignis, clara, conspicua, ex καλός. Præstat fortasse: *ibat bello*, ad bellum; multo tamen magis malim jungere tertio loco *bello insignem*: ne *insignem* nudum frigeat. *Egeriæ* fons et *lucus*, in quo educatus fuit Virbius, ad Ariciam est: alius vulgo narratur prope Romam ad portam Capenam, ubi Egeriæ domus, antrum sub Aventino, in quo congressa ea esse ferebatur cum Numa.—*humentia littora*, ad lacum Aricinum, ubi ara Dianæ seu templum.—764 *ubi ara pinguis et placabilis Dianæ* est: jejuna hæc, nec epitheta bene conveniunt: *ara* si *pinguis* bene dicta est, propter victimas, non eadem bene est *placabilis*, sed Diana est *placabilis*. præstat ergo copulam ejicere: *pinguis ubi placabilis ara Dianæ est.* —765—769 *arte novercæ* dolo, τέχνῃ Phædræ. *explerit sanguine pœnas*, nove dixit, ut exsolvere, exhaurire, dare, quantum imperatum est, morte luere.—*turbatis* pro consternatis.—*ad sidera rursus* ornate pro revixisse. *Pæoniis herbis* simpl. pro medicantibus, medicis, a Pæone deorum medico, Apolline. Il. ε 401: Παιών, Παιώνιος. De Æsculapio Phœbi f. a Jove fulmine percusso obvia est fabula. v. Apollod. III, 10, 3 et Notas p. 701. Pindar. P. III, 96 sq.—775 Diana Hippolytum vitæ restitutum ut iræ Jovis subtraheret, abscondit in silva Aricina. *Nemori* eum *relegat*, legat, mandat, tradit, commendat. Alii, *relegat ad nemus*, segregat: ut Ge. III, 212: *tauros procul atque in sola relegat Pascua.* Tum *ignobilis*, in bonam partem, utpote in secessu et solitudine, placide ideo et tranquille: alias *ignobile ævum* effertur.—781 *haud secius*, etsi equi a luco parentis arcebantur, haud minus tamen filius eos agitabat.

Et juvenem monstris pavidi effudere marinis.
Filius ardentes haud secius æquore campi
Exercebat equos, curruque in bella ruebat.
  Ipse inter primos præstanti corpore Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est:
Cui triplici crinita juba galea alta Chimæram
Sustinet, Ætnæos efflantem faucibus ignes;
Tam magis illa fremens, et tristibus effera flammis,
Quam magis effuso crudescunt sanguine pugnæ.
At levem clipeum sublatis cornibus Io
Auro insignibat, jam sætis obsita, jam bos,
Argumentum ingens, et custos virginis Argus,
Cælataque amnem fundens pater Inachus urna.
Insequitur nimbus peditum, clipeataque totis
Agmina densentur campis, Argivaque pubes,
Auruncæque manus, Rutuli, veteresque Sicani,
Et Sacranæ acies, et picti scuta Labici:
Qui saltus, Tiberine, tuos, sacrumque Numicî
Litus arant, Rutulosque exercent vomere colles,
Circæumque jugum; queis Jupiter Anxurus arvis

783 sqq. De Turno ejusque origine v. VII, 371. 372. *vertitur* vertit se, docte ad animi corporisque vigorem designandum; movet, agit se, pro incedit: ut στρέφεσθαι. *supra est*, ὑπερέχει. Comparant intpp. Il, β, 226. 227.—787 *tam magis illa* (Chimæra) *fremens*, etiam auxit prodigium, ut, galea, Chimæra ornata, furente in prælio Turno, inter motus rapidos et multiplices ita coruscet, ut Chimæram, quo magis pugna exardescat, eo magis flammas spirare dicat: motu enim crebro corporis et capitis coruscare sole adverso æream galeam necesse est: quod transfertur ad signum Chimæræ in galea, et ejus naturæ accommodate ornatur. cf. Macrob. V, 13 extr.—Est autem *galea crinita triplici juba*, ἔχουσα τρεῖς λοφους, quam τρυφάλειαν dictam volunt pro τριφάλεια. –787 *illa*, Chimæra 789 sq. In clipeo expressa Io cum Inacho: nam ab hoc ducebat genus Turnus sup. v. 371 sq. *sublatis cornibus Io* ornate pro Io cornuta. *tollens cornua*, pro, habens. *nimbus peditum* νέφος πεζῶν, Iliad. δ, 274 et al. *Argiva pubes*: pertinet ad originem Turni et colonos Argivos, qui cum Danaë ad Italiam venerant. *Aurunci* h. l. sunt qui cis Lirim habitabant.—*Sicanos* int. reliquias Sicanorum, quæ ad Tiberim in Rutulorum finibus consedisse videntur. conf. XI, 317.—*Sacranas acies* confidenter satis definire non licet. Ardeatium fuisse dicuntur, dicti seu a vere sacro, cum gravi pestilentia laborantes Ardeates ver sacrum diis vovissent, a quo illi orti: seu quod genus hominum fuit Matri Deum sacratum. Prius Festi auctoritas, posterius Silii versus VIII, 417, firmare videtur.—797 *sacrumque Numicî littus*: proprie ipse Numicius amnis sacer, δῖος.—799 Axur, vel *Anxur*, Volscorum nomine Jupiter appellatus, pueri forma in numis occurrit; cum Veiove comparari solitus, de quo Ovid. Fast. III, 437 sq. Idem urbi Anxuri, mox Tarracinæ, nomen dedisse videtur: cujus ager h. l. per arva, *queis Jupiter Anxurus præsidet*, declarantur. Ad tertium inde lapidem *Feroniæ lucus*, fons et templum. Fuit ea ex diis Latii Indigetibus, mox modo inter Nymphas relata, modo cum Junone comparata et pro Jovis Anxuris conjuge habita. Quæ Dionys. recitat lib. II, 49 p. 113 et lib. III, 32, Græcanicæ argutiæ sunt.—*Satura palus* circa Ufentem amnem, ad paludes Pomtinas spectasse videtur, quæ, viginti trium urbium solo occupato, tamen olim non tam late per agrum Pometinum, ac nunc, patebant. v. Cluver. p. 1003 et

Præsidet, et viridi gaudens Feronia luco;
Qua Saturæ jacet atra palus, gelidusque per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Ufens.
Hos super advenit Volsca de gente Camilla,
Agmen agens equitum et florentes ære catervas,
Bellatrix: non illa colo calathisve Minervæ
Femineas assueta manus, sed prœlia virgo
Dura pati, cursuque pedum prævertere ventos.
Illa vel intactæ segetis per summa volaret
Gramina, nec teneras cursu læsisset aristas;
Vel mare per medium, fluctu suspensa tumenti,
Ferret iter, celeres nec tingueret æquore plantas.
Illum omnis tectis agrisque effusa juventus
Turbaque miratur matrum, et prospectat euntem,
Attonitis inhians animis: ut regius ostro
Velet honos leves humeros, ut fibula crinem
Auro internectat; Lyciam ut gerat ipsa pharetram,
Et pastoralem præfixa cuspide myrtum.

qui hac de regione egerunt, Adler, Maier, Nicolai al. De Saturæ tamen situ nihil notum. cf. Silius VIII, 382 sq. ibiq. Ruperti.

803 De *Camilla* v. XI, 535 sqq. Penthesileæ exemplo eam poëtæ ingenio esse subnatam nullus dubito. *florentes ære catervas* h. splendentes, fulgentes. Servius notavit Ennii et Lucretii exemplo hoc factum. Sane locus, quem laudat e Lucretio (lib. V, 1441), ubi *mare florere navibus* dicitur, non tam commodus erat, quam alter lib. IV, 452: *Bina lucernarum florentia lumina flammis.* Sic ἀνθηρὸς, ἀνθεμόεις, pro αἴθων, fulgens, τὸ ἄνθος, ἄνθεμον, de fulgore auri. Unde Pind. O. II, 132: ἄνθεμα χρυσοῦ φλέγει.—806 *sed assueta pati prœlia dura* virgo cum esset, etc.—Velocitatis denotationem v. 808 sqq. temere reprehendunt viri docti. Nec illa utique convenit nostris sensibus; sed, cum Maro ea uteretur, a vetustate quasi per manus erat tradita; expressit enim Iliad. ν, 226—229 de equabus Erichthonii. Similiter de Euphemo Apollon. I, 179 sq.—808 *volaret*, volasset. *Ferret iter*, docte, ut *ferre pedes:* cum alias *pedes ferant* aliquem.

812 sq. Ornate, quæ simpliciter Homerus dederat: Τὸν δ' ἄρα πάντες λαοὶ ἐπερχόμενον θηεῦντο Od. β, 13; ρ, 64. *ut regius ostro velet.* sc. apud se reputans, et cum miratione, memorans ut.—814 Indutam illam puta chlamyde purpurea; is est *regius honos*, qui *velat humeros ostro*, dum ipse ex ostro est. (*leves* i. e. pulchros. Quum non sit Amazon, *lævos*, quæ est amici acuta conjectura, non præferam. R.) Accipio *fibulam* de acu: et *Lyciam* dixit pharetram, ut solent poëtæ præstantius genus designare: sic *arcus Cretici. E myrto* hastilia v. Ge. II, 447, et *pastoralis myrtus* de jaculo, quo pastores utuntur.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER OCTAVUS.

ARGUMENTUM.

Turnus belli signo ex Laurenti arce proposito, Latii totius finitimarumque urbium sibi auxilia adjungit, et Venulus Argos ad Diomedem mittitur, ut eum periculi contagione et metu ad belli societatem impellat—17. Quibus rebus permotus Æneas, copiarumque suarum paucitati diffidens, Tiberini monitu, adverso flumine in ea loca subvehitur, in quibus postea Roma condita est, Evandrique regis, qui, ex Arcadia profugus, in Palatino monte oppidum nomine Pallanteum condiderat, auxilium implorat—10[illegible]. Evander Æneam, adventus ejus causa cognita, benigne hospitio excipit, sacrisque Herculis, quibus tum intentus erat, adhibitum, causam eorum a Caci nece repetitam—185—267, et ritus sacrificii edocet, locaque ejus tractus nobiliora obiter hospiti recenset—310—369. Postridie Æneas, equitum quadringentorum subsidio adjutus, quibus Pallas, unicus Evandri filius, præerat, partem copiarum secundo flumine ad suos remittit; ipse cum reliquis Agyllam, florentissimam petit Tyrrhenorum civitatem, cui cum Mezentio, ob intolerandam crudelitatem regno expulso, internecina odia intercedebant—454—519. Interim Vulcanus, uxoris blanditiis adductus, privigno suo arma fabricatur—370—453, eademque a Venere ad Æneam deferuntur: qui armorum pulchritudine delectatus, cum cetera omnia, tum clypeum imprimis, qui res a posteritate sua strenue gerendas habebat depictas, studiose admiratur—520 ad f.

Ut belli signum Laurenti Turnus ab arce
Extulit, et rauco strepuerunt cornua cantu;

Utque acres concussit equos; utque impulit arma:
Extemplo turbati animi, simul omne tumultu
Conjurat trepido Latium, sævitque juventus
Effera. Ductores primi, Messapus et Ufens,
Contemtorque deum Mezentius, undique cogunt
Auxilia; et latos vastant cultoribus agros.
Mittitur et magni Venulus Diomedis ad urbem,
Qui petat auxilium, et, Latio consistere Teucros,
Advectum Ænean classi, victosque Penates
Inferre, et fatis regem se dicere posci,
Edoceat, multasque viro se adjungere gentes
Dardanio, et late Latio increbrescere nomen.
Quid struat his cœptis, quem, si Fortuna sequatur,
Eventum pugnæ cupiat, manifestius ipsi,
Quam Turno regi, aut regi apparere Latino.
Talia per Latium; quæ Laomedontius heros
Cuncta videns magno curarum fluctuat æstu;
Atque animum nunc huc celerem, nunc dividit illuc,
In partesque rapit varias, perque omnia versat.
Sicut aquæ tremulum labris ubi lumen ahenis
Sole repercussum, aut radiantis imagine Lunæ,
Omnia pervolitat late loca, jamque sub auras
Erigitur, summique ferit laquearia tecti.
Nox erat, et terras animalia fessa per omnes
Alituum pecudumque genus sopor altus habebat:
Quum pater in ripa gelidique sub ætheris axe
Æneas, tristi turbatus pectora bello,
Procubuit, seramque dedit per membra quietem.

3. *concussit*, concitavit adhuc otiosos. Aliud est, *concutere habenas equorum*.—*impulit*, movit, ideoque manu tractavit et protulit. Nam *impellere arma* de percussione clipeorum locum non magis habere, nisi in ipsa pugna arbitror, quam de ancilium commotione sive de peditibus, ὁπλίταις. De Messapo copias ex Etruriæ urbibus adducente lib. VII, 691: de Ufente 745 et de Mezentio 647 sq. jam memoraverat poëta.

9.—*urbs Diomedis* Argyripa est, v. XI, 246:—*et* v. 12 *Æneam dicere, se posci regem fatis*, destinari: VII, 272: *Hunc illum poscere fata Et reor* etc. vocabulo de fatis proprio lib. V, 707: VII, 584.—16 *ipsi*, Diomedi, qui jam antiquus ejus sit hostis.

20 Comparatio, ut omnes viderunt, sublecta est Apollonio Rhodio III, 754 sq. ornata a Marone; nisi quod motæ aquæ causa ex infusione recens facta in Græco poëta non desideratur: ὕδατος—τὸ δὴ νέον ἠὲ λέβητι Ἠέ που ἐν γαυλῷ κέχυται; add. Lucretii locus IV, 212.

26 sqq. Iterum per novum visum fatalis rerum ordo declaratur: vide sup. P. I p. 316 sqq. Noctis declaratio magnam suavitatem habet: copiosiorem ornatum IV, 522 sqq. attulit. Sub die Æneas obdormiit, *seramque dedit per membra quietem*: ducta loquendi forma ex altera, qua *somnus didi per corpus, spargi per membra*, ideoque et *quies dari per membra*, dicitur. Monemus hoc, quod plerique verba tenent, causas sermonis ignorant.

Huic deus ipse loci fluvio Tiberinus amœno
Populeas inter senior se attollere frondes
Visus; eum tenuis glauco velabat amictu
Carbasus, et crines umbrosa tegebat arundo;
Tum sic affari, et curas his demere dictis:
O sate gente deum, Trojanam ex hostibus urbem
Qui revehis nobis, æternaque Pergama servas,
Exspectate solo Laurenti arvisque Latinis,
Hic tibi certa domus, certi, ne absiste, Penates;
Neu belli terrere minis. Tumor omnis et iræ
Concessere deum.
Jamque tibi, ne vana putes hæc fingere somnum,
Litoreis ingens inventa sub ilicibus sus,
Triginta capitum fetus enixa, jacebit;
Alba, solo recubans, albi circum ubera nati.
Hic locus urbis erit, requies ea certa laborum:
Ex quo ter denis urbem redeuntibus annis
Ascanius clari condet cognominis Albam.
Haud incerta cano. Nunc qua ratione, quod instat,
Expedias victor, paucis, adverte, docebo.
Arcades his oris, genus a Pallante profectum,

31 *deus loci*, ἐπιχώριος θεός. Ripa Tiberis populis erat prætexta: quod nunc aliter se habere audimus: sed cf. inf. 95. 96 et VII, 29 sqq.—33 *tenuis carbasus glauco amictu*, glauca palla carbasina humeris vel femori fluviorum injecta, etiam in signis veterum.—36. 37 *Trojanam ex hostibus urbem*—idem orationis color, qui in iliis Æn. I, 68. *Ilium in Italiam portans:* sua stirpe et Penatibus sacrisque adductis cum reliquiis Trojanorum. *revehis* propter stirpem Dardani fabulosam ex Italia. v. III. 167 sq.—38 *exspectate* propter deorum vaticinia. vide v. 12. VI, 687. Nempe *exspectata* dicuntur quæ sunt prædicta, ut in libris sacris passim; eadem dicuntur *debita.*—41 *Concessere* h. resederunt. Tument animi ira, et ex ea iterum resident, si placantur.

42 Hoc ostentum jam Helenus vates prædixerat lib. III, 388 sqq. vide inf. v. 81 sq.—46—48 Sententia hæc est: Hic, ubi sus invenietur, aliquando urbs, Alba, condetur ab Ascanio, XXX annis abhinc elapsis. Est ergo: *ex quo* tempore, quando abhinc, cum aliquando, ὅτε ἐκ τούτου, τοῦ παρόντος, et uno verbo ἐξ οὗ, sc. χρόνου, pro ὅτε. Tum vero *hic* non est urgendum, ut sit in loco suis inventæ, sed, in his terris. Durius esset, si *ex quo* acciperes: secundum quod portentum. *clari cognominis* ab alba sue nominatam, cujus signum Lavinii ostendebatur (Varro R. R. II, 4, 18), unde Albæ Longæ conditores profecti sunt, sacello ibi, ubi sus inventa, condito: Dionys. I, 57. (A candore rupium, ubi stabat, urbs haud dubie nomen invenit: ut Camirus ἀργινόεις ap. Hom. Il. β, 656. R.)

51 sqq. Rem per se incredibilem narrare ingreditur poëta, Trojanis Græcos in armorum societatem esse allegendos: quod jam Sibylla prædixerat lib. VI, 97 *via prima salutis, Quod minime reris, Græca pandetur ab urbe.* Evander, cum matre Carmenta seu Nicostrata, ex Arcadia profectus, Pelasgos suos in loca circa Tiberim adduxit, et in monte, qui inde Palatinus dictus, oppidum Pallanteum, mox Palantium et Palatium appellatum, condidit. Fuerat jam in Arcadia Pallantium pagus: et inter proavos Pallas, a quo h. l. hi Arcades orti dicuntur: *genus a Pallante*, h. Pallantis progenies. Idem nomen filio Evandri impertitum. conf. Dionys. I, 31 sqq.: Ovid. Fast. I, 469 sqq.: Propert. IV, 1. In Evandro potuisset poëta omnia ad majorem admirationem struere et

Qui regem Evandrum comites, qui signa secuti,
Delegere locum, et posuere in montibus urbem,
Pallantis proavi de nomine Pallanteum.
Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina;
Hos castris adhibe socios, et fœdera junge.
Ipse ego te ripis et recto flumine ducam,
Adversum remis superes subvectus ut amnem.
Surge age, nate dea; primisque cadentibus astris
Junoni fer rite preces, iramque minasque
Supplicibus supera votis. Mihi victor honorem
Persolves. Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas, et pinguia culta secantem,
Cæruleus Thybris, cœlo gratissimus amnis.
Hic mihi magna domus, celsis caput urbibus, exit.
Dixit, deinde lacu Fluvius se condidit alto,
Ima petens. Nox Ænean somnusque reliquit.
Surgit, et, ætherii spectans orientia Solis
Lumina, rite cavis undam de flumine palmis
Sustulit, ac tales effundit ad æthera voces:
Nymphæ, Laurentes Nymphæ, genus amnibus unde est,
Tuque, o Thybri tuo genitor cum flumine sancto,
Accipite Ænean, et tandem arcete periclis.
Quo te cumque lacus, miserantem incommoda nostra,
Fonte tenet, quocumque solo pulcerrimus exis;
Semper honore meo, semper celebrabere donis,

parare, si repente Trojani in eum incidissent; Evander gente Pelasgica oriundus vix videbatur bonæ spei ac fiduciæ locum Trojanis relinquere. Sed poëtæ placuit alia ratio, ut per somnum hæc denuntiaret, utque, propter Latinorum in advenas Arcades odia, communi periculi metu Trojanos et Arcades in fœdus et societatem adduceret. cf. inf. 129 sqq.—53 *in montibus* est *in monte* Palatino: (55. *Hi bellum ducunt*, non est gerunt, sed, nullo anno intermittunt, et inimicitias in longum trahunt. Sic Servius et Cerda. R.) 57 *ripis*, intra ripas, alveo; *recto flumine*, recto fluminis itinere.—59 *primisque cadentibus astris*, h. sub primum diluculum; nam poëtis sidera cursu noctis exacto occidere dicuntur. cf. II, 8. 9. *Junoni fer rite preces*, quod idem Helenus sedulo monuerat lib. III, 435 sqq.—61 *victor*, omnibus ex voto peractis.—64 *Cæruleus*. Atqui flavus est Tiberis, et luteus, ut satis notum. cf. IX, 814. Scilicet nunc deo communem fluviorum naturam dat. *cœlo gratissimus* θεοφιλής.—65 Circa has easdem oras surget aliquando magna urbs, Roma. Quod in vaticiniis facere mos est, res futura effertur ut præsens, *exit* pro *exibit*.—*celsis caput urbibus*, nota illa poëtica oratio, pro: *caput urbium*. Tum ea urbs, dicta *domus* dei Tiberini, quatenus ille in ea consecrabitur et ut deus coletur.—Mox 66 *lacus* l. pro profundo seu fundo fluvii, ideoque pro ipso amne.

67 Æneas expergefactus, ut visum ratum sit, precatur. ἐμὲ γλυκὺς ὕπνος ἀνῆκεν Hom.—69 *rite undas sustulit*, manus lavit ut precaturus.—71 *genus amnibus unde est:* quatenus Nymphæ fontium, qui fluvios faciunt, sunt deæ. Alias poëtæ aliter, ut Nymphæ sint fluviorum deæ ac filiæ. *arcete periclis*, h. l. liberate, finem laborum, inprimis in hac mea navigatione, facite, pro vulgari, *arcere pericula ab aliquo*.—74. 75 Quocunque loco fontem habes. Expressit Statius IV Theb. 832: *qua-*

Corniger Hesperidum fluvius regnator aquarum:
Adsis o tantum, et proprius tua numina firmes!
Sic memorat, geminasque legit de classe biremes,
Remigioque aptat; socios simul instruit armis.
Ecce autem, subitum atque oculis mirabile monstrum,
Candida per silvam cum fetu concolor albo
Procubuit, viridique in litore conspicitur sus:
Quam pius Æneas tibi enim, tibi, maxuma Juno,
Mactat, sacra ferens, et cum grege sistit ad aram.
Thybris ea fluvium, quam longa est, nocte tumentem
Leniit; et tacita refluens ita substitit unda,
Mitis ut in morem stagni placidæque paludis
Sterneret æquor aquis, remo ut luctamen abesset.
Ergo iter inceptum celerant; rumore secundo
Labitur uncta vadis abies; mirantur et undæ,
Miratur nemus insuetum fulgentia longe
Scuta virum, fluvio pictasque innare carinas.
Illi remigio noctemque diemque fatigant,
Et longos superant flexus, variisque teguntur
Arboribus, viridesque secant placido æquore silvas.

unique domo gelida ora resolvit etc. *lacus* v. v. 66. Sedes ac regia fluviorum in fontibus est: cf. ad Ge. IV, 319.—75 ad formam Odyss. λ, 237. 238. structus est: ubi de Enipeo Thessaliæ: ὃς πολὺ κάλλιστος ποταμῶν ἐπὶ γαῖαν ἵησι.—78 *tua numina*, tuum monitum per somnum, et promissum. —80 *armis* proprie. et. v. 93.

81 Res nova et insolita offertur: vide modo ad v. 42. Copia orationis in v. 82. 83: *Candida—concolor cum fetu albo; Procubuit—conspiciturque—per silvam—in litore*: parum placet nisi memineris poëtam sic prodigium alte animis oculisque infigere velle.—Mox 84 *enim* asseverative, ut *vero*, pro *utique* σοί γε δή. nec valet, quod putant grammatici.—87 Potest sane jungi: *ita ut*. Sed fortasse magis poëticum, *ita substitit*: eo modo, sic ut erat, cum ita factum esset, fere sic I, 226. 227. Sequitur: *ut* ideo *mitis* etc.

90 *rumore secundo*; optime interpretabimur de murmure aquæ carina et remis percussæ, qua navis a puppi propellitur, ideoque omnino de motu aquæ *secundo*, prospero: X, 687: *Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo*; ut sit dictum pro: *cursu secundo*; etsi adverso amne. Cic. de Div. I, 16 e vetere poeta: *Sublime ... ferat secundo rumore adversaque ... avi*, et Auson. Mosella v. 22: *interlabentis tacito rumore Mosellæ*.—v. 91 *unctam* pice *abietem* ab Ennio accepit.—93 *carinas pictas*: ut V. 663. *pictas abiete puppes*, μιλτοπάρῃοι.—94 *remigio noctemque diemque fatigant*; non: se remigando, quod prosaicum esset: sed est epica audacia. *Cælum clamore*, *silvas venatu* (IX, 605), *nivem cursu*, *amnem remis fatigare*, passim in poëtis occurrit. Est scilicet proprie *fatim agere*, valde, crebro movere, tractare, agitare: hinc omnino in re aliqua versari vel eam frequentare, ea multum vel nimium uti. cf. ad Æn. I, 280 *terrasque metu cælumque fatigat*. Sic *Martem fatigant* VII, 582, h. flagitant. Simili modo *quatere*, *movere*, *impellere silvas*, *exercere*. Porro poëtæ tempori tribuunt tamquam actum ab eo id, quod in tempore fit: Sic *noctem producere*, *diem frangi*, ideoque etiam *fatigari* dicunt; X, 807 *diem exercere*. Propertius lib. IV. Eleg. 11, 81.: *Sat tibi sint noctes, quas de me, Paulle, fatiges*. Redit ita utique forma hæc tandem eo, ut *fatigare* sit *consumere*, *exigere*.—96 *placido æquore*, alveo fluvii, *secant silvas*, navigant inter ripas silvis consitas, quibus prima ætate ripæ extremi Tiberis abundabant. 97 [illegible] μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει, II. [illegible], 68 et al.

Sol medium cœli conscenderat igneus orbem,
Quum muros arcemque procul ac rara domorum
Tecta vident, quæ nunc Romana potentia cœlo
Æquavit; tum res inopes Evandrus habebat.
Ocius advertunt proras, urbique propinquant.
  Forte die sollemnem illo rex Arcas honorem
Amphitryoniadæ magno divisque ferebat
Ante urbem in luco. Pallas huic filius una,
Una omnes juvenum primi, pauperque senatus,
Tura dabant, tepidusque cruor fumabat ad aras.
Ut celsas videre rates, atque inter opacum
Allabi nemus, et tacitis incumbere remis:
Terrentur visu subito, cunctique relictis
Consurgunt mensis. Audax quos rumpere Pallas
Sacra vetat, raptoque volat telo obvius ipse;
Et procul e tumulo: Juvenes, quæ causa subegit
Ignotas tentare vias? quo tenditis? inquit.
Qui genus? unde domo? pacemne huc fertis, an arma?
Tum pater Æneas puppi sic fatur ab alta,
Paciferæque manu ramum prætendit olivæ:
Trojugenas ac tela vides inimica Latinis;
Quos illi bello profugos egere superbo.
Evandrum petimus. Ferte hæc et dicite, lectos
Dardaniæ venisse duces, socia arma rogantes.
Obstupuit tanto percussus nomine Pallas:
Egredere o, quicumque es, ait, coramque parentem
Alloquere, ac nostris succede penatibus hospes!
Excepitque manu, dextramque amplexus inhæsit.
Progressi subeunt luco, fluviumque relinquunt.

105 *pauper senatus.* Explicuit Silius I, 609 *castaque beatos Paupertate Patres.* conf. eund. VI, 631 sqq.—108 *tacitis remis*, nullum aquarum strepitum in amni placido facientibus.—111 *Sacra* sunt h. l. eædem quæ modo *mensæ:* scilicet epulæ sacræ, quas, peracto jam sacrificio, celebrabant, quasque mox instaurant v. 172. 175. *vetat*, quia nefas eas turbari, interrumpi et omitti; ut iterum inf. vs. 173.—114 Τίνες (κατὰ) τὸ γένος; comparant Odyss. α, 170 et al. vulgo: quo genere, qua gente estis? — 115 *puppi.* Scilicet, cum v. 101. *proras advertissent*, ut ad littus accederent, mox navi inhibita et in puppim retroacta remisque acta puppim obvertebant littori.

117 *tela inimica Latinis*, h. se cum Latinis bellum facientes, memorat propter v. 55: *Hi bellum assidue ducunt cum gente Latina.* Hinc quoque metus conspectis viris armatis major esse debuit. v. 109. Graviter et illud: *Quos illi profugos egere*, cum Latini tantum nollent sedem Trojanis in suo agro concedere; gravius invidiæ causa additur *superbo* bello, ipsi superbi, superbe, ὑβριστικῶς.—119 *ferte hæc*, non ad ramum cum Servio et aliis referendum; sed, nuntiate. —124 *dextramque amplexus inhæsit*, pro: dextram amplexus est, eique inhæsit, (ex Homerico: ἔν τ' ἄρα οἱ φῦ χειρὶ) et hoc pro simplici: manum prehendit, cf. 558. 559. At Burm. *dextram amplexus* et *inhæsit* sc. cervice vel alia corporis parte.

Tum regem Æneas dictis affatur amicis :
Optume Grajugenum, cui me Fortuna precari,
Et vitta comtos voluit prætendere ramos ;
Non equidem extimui, Danaum quod ductor, et Arcas,
Quodque ab stirpe fores geminis conjunctus Atridis ;
Sed mea me virtus, et sancta oracula divum,
Cognatique patres, tua terris didita fama,
Conjunxere tibi, et fatis egere volentem.
Dardanus, Iliacæ primus pater urbis et auctor,
Electra, ut Graii perhibent, Atlantide cretus,
Advehitur Teucros; Electram maximus Atlas
Edidit, ætherios humero qui sustinet orbes.
Vobis Mercurius pater est, quem candida Maia
Cyllenæ gelido conceptum vertice fudit;
At Maiam, auditis si quidquam credimus, Atlas,
Idem Atlas generat, cœli qui sidera tollit.
Sic genus amborum scindit se sanguine ab uno.
His fretus, non legatos, neque prima per artem
Tentamenta tui pepigi : me, me ipse, meumque
Objeci caput, et supplex ad limina veni.
Gens eadem, quæ te, crudeli Daunia bello
Insequitur, nos si pellant, nihil afore credunt,
Quin omnem Hesperiam penitus sua sub juga mittant ;
Et mare, quod supra, teneant, quodque alluit infra.

128 *comtos* simpl. pro ornatos. A religione ritum *ἱκετηρίας* ductum esse manifestum fit e vittis seu infulis laneis obvolventibus ramum oleagineum, cujus usus erat cum in sacris tum in lustratione et expiatione. Ideoque is, qui præferebat, *ἱκέτης*, supplex factus, aut crimen expiare se et culpam deprecari velle symbolice et religiose significabat, aut simpliciter per sacra et deos se supplicare testatum faciebat. Hinc omnino fœderis, pacis, et legationis symbolum est factum.

130 *ab stirpe geminis conjunctus Atridis.* Utrumque genus a Jove ducebatur ; tum ab Atlante : nam a sororibus, Atlantis filiabus et Evander et Atridæ oriundi erant. Ab iisdem Atlantis filiabus, Pleïadas vocant, cognatio altera v. 134 sqq. inter Evandrum et Æneam deducta : nam Dardanus Electra et Jove natus, Evander autem Mercurii, cui Maia mater, filius perhibebatur. v. Dionys. I, 31.—131 *mea virtus*, respicit illud : *non extimui*, confidentia, et animi fiducia ex meæ virtutis conscientia, quam eandem confido apud te loco aliquo et auctoritate habitum iri. *Oracula divum* a Sibylla accepta : v. VI, 96. 97. *cognati patres*, per Atlantis filias ; Dardanus a Jove et Electra, Mercurius a Jove et Maia natus, ut modo vidimus, utque mox disertius narrat. *conjunxere*, h. adduxere me, ut me tibi adjungere studeam.

134 *Dardanus.* cf. omnino lib. III, 167 sq. et VII, 206 sqq.—136 *advehitur Teucros* h. ad Teucros ; adit Troadem, quam Teucer tum tenebat ; Dardanus ibi Dardanum urbem condidit, Ilus autem filius Ilium ; hactenus igitur poëta dicere potuit ; *Iliacæ primus pater urbis et auctor.*

144 *pangere* h. l. non est pacisci, sed figere, constituere, facere ; ex eo, quod *pangi*, figi, dicuntur ea, quæ decreta sunt, etiam pacta. *per artem* ad consilia cauta et callida spectare, quibus alterius voluntatem vel exploramus vel captamus, quis non videat ? Burm. tamen eo devenit, ut *per epistolam* interpretaretur.—*meum ob-*

Accipe, daque fidem. Sunt nobis fortia bello
Pectora, sunt animi, et rebus spectata juventus.
Dixerat Æneas. Ille os, oculosque loquentes
Jam dudum, et totum lustrabat lumine corpus.
Tum sic pauca refert: Ut te, fortissime Teucrum,
Accipio agnoscoque libens! ut verba parentis
Et vocem Anchisæ magni vultumque recorder!
Nam memini Hesionæ visentem regna sororis
Laomedontiadem Priamum, Salamina petentem,
Protenus Arcadiæ gelidos invisere fines.
Tum mihi prima genas vestibat flore juventa:
Mirabarque duces Teucros, mirabar et ipsum
Laomedontiadem; sed cunctis altior ibat
Anchises. Mihi mens juvenali ardebat amore
Compellare virum, et dextræ conjungere dextram:
Accessi, et cupidus Phenei sub mœnia duxi.
Ille mihi insignem pharetram Lyciasque sagittas
Discedens chlamydemque auro dedit intertextam,
Frenaque bina, meus quæ nunc habet, aurea, Pallas.
Ergo et, quam petitis, juncta est mihi fœdere dextra:
Et, lux quum primum terris se crastina reddet,
Auxilio lætos dimittam, opibusque juvabo.
Interea sacra hæc, quando huc venistis amici,
Annua, quæ differre nefas, celebrate faventes
Nobiscum, et jam nunc sociorum assuescite mensis.
Hæc ubi dicta, dapes jubet et sublata reponi
Pocula, gramineoque viros locat ipse sedili;
Præcipuumque toro et villosi pelle leonis

jeci caput. Etiam Gr. Σφὰς γὰρ παρθέμενοι κεφαλὰς Od. β, 247 et ψυχὰς παρθέμενοι, Od. γ, 74 et al.—*gens Daunia*, Rutuli, sive a patre Turni, Dauno, X. 616. 688; sive a vetere illo Dauno Apuliæ conditore, a quo ea Daunia dicta. Ad sententiam cf. v. 35 supra.—150 *Accipe daque fidem, fœdusque feri bene firmum.* Ennius Ann. I. apud Macrob. VII, 1. p. 572.

160 *vestibat flore*, πύκασεν. A Marone sumserunt multi. cf. Cerda. Fundus in Homero Od. λ, 318. 319.—165 *Pheneum* (ὁ et ἡ Φενεὸς est) posuit priscam Arcadiæ urbem (Il. β, 605) passimque in fabulis, Herculis maxime, memoratam, ut sedem majorum.

166 ex noto ritu τῶν ξενίων, munerum hospitalium, Iliad. ζ, 219 et al., ex quorum pretio et arte tanto major honos accrescebat ei, qui ea acceperat.—167 *chlamydem intertextam auro:* vulgare est, *auro intertexto:* quod et h. l. haud pauci boni codd. mscr. habent; et ferri hoc potest ut vetustum; decet enim carmen epicum ὁ τῆς ἀρχαιότητος πῖνος, aliquid prisci roboris.—171 *opibusque: auxilium* et *opes*, h. ea, quibus ad bellum gerendum Trojani instrui et ornari poterant.—172 sqq. Color similis narrationis Odyss. γ. 34 sqq. et iterum δ, 48 sqq.

177 Epulis sacris hospites adhibet Evander, iisque finitis causam sacri memorat. Nolim jungere *præcipuum toro*, quod impedit reliqua; sed *accipit præcipuum;* reliquos Æneæ socios in gramine collocat, Æneam autem, præcipuum et principem inter eos, collocat in solio ex acere, cui torus est impositus pelle leonis instratus.

Accipit Ænean, solioque invitat acerno.
Tum lecti juvenes certatim aræque sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantque canistris
Dona laboratæ Cereris, Bacchumque ministrant.
Vescitur Æneas, simul et Trojana juventus,
Perpetui tergo bovis, et lustralibus extis.
  Postquam exemta fames, et amor compressus edendi,
Rex Evandrus ait: Non hæc sollemnia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterumque ignara deorum
Imposuit: sævis, hospes Trojane, periclis
Servati facimus, meritosque novamus honores.
Jam primum saxis suspensam hanc aspice rupem:
Disjectæ procul ut moles, desertaque montis
Stat domus, et scopuli ingentem traxere ruinam.
Hic spelunca fuit, vasto submota recessu,
Semihominis Caci facies quam dira tenebat,
Solis inaccessam radiis; semperque recenti
Cæde tepebat humus; foribusque affixa superbis
Ora virum tristi pendebant pallida tabo.
Huic monstro Vulcanus erat pater: illius atros
Ore vomens ignes, magna se mole ferebat.

cf. inf. 367. 368.—*invitat solio*, ad solium, ut tot alia, v. c. *manibus* IX, 676.—179 *aræ sacerdos*: non enim templum erat Herculis, sed ara maxima dicta. cf. inf. 269—272.—181 Onerant canistra donis *laboratæ Cereris*, frumenti πεπονημένου pro ἐκπονηθέντος, elaborati, labore confecti panis. *Viscera* autem sunt pro carnibus.—183 *Perpetui tergo bovis* expressit Homericum Νῶτα διηνεκῆ, Iliad. η, 312: Odyss. ξ, 437, ubi Ajax et Ulysses eodem modo præcipuæ portionis honore excipiuntur.—*lustralibus extis.* Multa perperam Serv. et alii; sed aliter accipi exta vix possunt, quam quod eorum usus aliquis præcipuus in lustrationibus erat: non quidem tum; nam heroicis temporibus exta, ut h. l. in epulis sacris apponebantur; sequentibus tamen ætatibus, quibus exta inspecta sunt et in aris cremata. A Romanis autem exta immolari solita esse, etiam in sacris expiatoriis, satis constat: v. c. in Fordicidiis Ovid. Fast. IV. 637. 638. 670 sq. *Lustralem facem* et similia comparat quoque Barth. ad Stat. Theb. I, 507.

184 *amor edendi.* Quis non videt Homericum ἔρον ἐδητύος? cf. I, 216.—187 *veterum ignara deorum* superstitio, religio, deserens, relinquens priscorum deorum cultum et *vana*, temere innovata, nullo certo animi judicio.—189 *novamus* dictum de sacro anniversario. Sacrum igitur fit Herculi Servatori, Σωτῆρι, Ἀλεξικάκῳ. Cum his verbis monstrat rupem saxis suspensis: quorum pars disjecta jacebat et longe provoluta, cum ruinis antri.

193 sqq. De Caco fabula Italorum domestica fuit: ornata a poëtis Romanis variis modis. Conferantur Ovid. Fast. I, 543 sqq.: Propert. IV. El. 9: Liv. I, 7: qui locus huic nostro haud absimilis. Dionys. I, 39. Traxere ex Virgilio suas descriptiones, Amyci Valerius Fl. IV, 177 sqq. et serpentis ad Bagradam a Regulo occisi Silius VI, 146 sqq.

194 Interpungitur: *Semihominis Caci facies quam dira tenebat*, ut sit *facies Caci* pro monstro Caci. cf. inf. 298: VI, 575 et Burm. h. l. ideoque pro vulgari: Cacus dira facie, monstrum. Ut alii interpungunt: *Semihominis Caci: facies quam dira tenebat*, sententia est: *cujus speluncæ facies erat dira.* Quod poëta ornatius extulit: *quam facies dira tenebat.*—196 *superbus* Maroni est sævus, atrox.—199 *magna se mole ferebat*, simpl. ad habitum corporis

Attulit et nobis aliquando optantibus ætas
Auxilium adventumque dei. Nam maximus ultor,
Tergemini nece Geryonæ spoliisque superbus,
Alcides aderat, taurosque hac victor agebat
Ingentes; vallemque boves amnemque tenebant.
At furiis Caci mens effera, ne quid inausum
Aut intractatum scelerisve dolive fuisset,
Quatuor a stabulis præstanti corpore tauros
Avertit, totidem forma superante juvencas.
Atque hos, ne qua forent pedibus vestigia rectis,
Cauda in speluncam tractos, versisque viarum
Indiciis raptos, saxo occultabat opaco.
Quærenti nulla ad speluncam signa ferebant.
Interea, quum jam stabulis saturata moveret
Amphitryoniades armenta, abitumque pararet,
Discessu mugire boves, atque omne querelis
Impleri nemus, et colles clamore relinqui.
Reddidit una boum vocem, vastoque sub antro
Mugiit, et Caci spem custodita fefellit.
Hic vero Alcidæ furiis exarserat atro
Felle dolor: rapit arma manu nodisque gravatum
Robur; et ætherii cursu petit ardua montis.
Tum primum nostri Cacum videre timentem
Turbatumque oculis. Fugit ilicet ocior Euro,
Speluncamque petit; pedibus timor addidit alas.
Ut sese inclusit, ruptisque immane catenis
Dejecit saxum, ferro quod et arte paterna
Pendebat, fultosque emuniit objice postes:
Ecce furens animis aderat Tirynthius, omnemque
Accessum lustrans, huc ora ferebat et illuc,
Dentibus infrendens. Ter totum fervidus ira

vastamque speciem refero, pro *incedebat*; sed assumsit notionem vasti corporis; id quod ad ἐνάργειαν facit.

202 cf. Lib. VII, 661 sqq. Herculis nomen variis Italorum fabulis implicuit antiquitas; et peragratæ ab Hercule Italiæ vestigia ubique ostentabant. — 208 *Avertit*, abigit, ut I, 527. tum *intractatum* pro vulgari: intentatum; nam junctum τῷ *inausum*. *a stabulis*, a pascuis, in quibus procubuerant: ut αὐλή. Iterum sic v. 213.—209. 210. Hoc a Mercurii furtis adumbratum. v. Homer. Hymn. in Mercur. v. 69 sqq. 75. 76. *versa viarum indicia* sunt vestigia pedum. *ferebant*, se ferebant.—216 Herculem cum armentis puta progressum jam ab altera montis parte processisse. *colles clamore relinqui*, h. superari boum mugitu: ut bene Burm. exposuit; ita ut ultra colles procederet mugitus, et usque ad Caci speluncam in altera montis parte perveniret.—219 *furiis*, per furias, iram.—220 *arma* sunt ipsa clava, de qua sqq.

226 *ferro et arte paterna*, catenis ferreis a Vulcano elaboratis suspensum erat saxum, quod demisit et aditum obstruxit, *postes fultos emuniit*, ornate pro muniit fores,

Lustrat Aventini montem; ter saxea tentat
Limina nequidquam; ter fessus valle resedit.
Stabat acuta silex, præcisis undique saxis,
Speluncæ dorso insurgens, altissima visu;
Dirarum nidis domus opportuna volucrum:
Hanc, ut prona jugo lævum incumbebat ad amnem,
Dexter in adversum nitens concussit, et imis
Avulsam solvit radicibus; inde repente
Impulit: impulsu quo maximus insonat æther;
Dissultant ripæ, refluitque exterritus amnis.
At specus et Caci detecta apparuit ingens
Regia, et umbrosæ penitus patuere cavernæ:
Non secus, ac si qua penitus vi terra dehiscens
Infernas reseret sedes, et regna recludat
Pallida, diis invisa; superque immane barathrum
Cernatur, trepidentque immisso lumine Manes.
Ergo insperata deprensum in luce repente,
Inclusumque cavo saxo, atque insueta rudentem,
Desuper Alcides telis premit, omniaque arma
Advocat, et ramis vastisque molaribus instat.
Ille autem, neque enim fuga jam super ulla pericli,
Faucibus ingentem fumum, mirabile dictu,
Evomit, involvitque domum caligine cæca,
Prospectum eripiens oculis; glomeratque sub antro
Fumiferam noctem commixtis igne tenebris.
Non tulit Alcides animis, seque ipse per ignem
Præcipiti injecit saltu, qua plurimus undam

objice, saxo illo objecto pro objice: quod idem v. 231 *saxea limina.* Catenas ferreas ab usu istius sæculi alienas bene temperavit poëta adjecta artis Vulcani memoratione.—242 *regia* ut de Æoli antro *aula* lib. I, 140. Ornavit autem Ennianum versum: *Tum cava sub montem late specus intu' patebat.*

243 sqq. Ex Il. υ, 61 sqq. esse adumbratos versus, monitum satis post Macrob. V, 16. Illud addam: Homerica esse longe graviora, quod ibi inter effectus pugnæ deorum numeratur hoc, quod Maro tantum in comparatione posuit. Statius hinc Theb. VII, 815: Amphiarao a terra hausto: *ecce alte præceps humus ore profundo Dissilit, inque vicem tremuerunt sidera et umbræ.*—245 *Diis invisa*; argutatur Burmannus post Ruæum et alios, cum interpretatur non visa, ut *invisus* lib. II. Æn. 574. Sed in loco Homerico, quem poëta expressit, v. 65. satis manifesta sunt οἰκία—τά τε στυγέουσι θεοί περ, h. *abhorrent, aversantur*, δεδοίκασι. Mox *super* est desuper.—248 *insueta rudentem*, insolito et horrendo more vociferantem. Frequens et obvius apud poëtas est usus vocum talium a clamore animalium traductarum. cf. Ernesti ad Callim. hymn. in Del. 56, ubi et nostri loci memor fuit. *molaribus* simpl. pro grandibus saxis; sic μύλακες Il. μ, 161; et *rami* quoque pro stipitibus et truncis. Non de clava cogitandum erat, secundum molares. Ovidius l. c. Fast. I, 570: *Remque ferox saxis stipitibusque gerit.*

256 *animis*, præ ira, ut 228 *furens animis.*—257 *undam*, ut Ge. I, 472. *undantem*

Fumus agit, nebulaque ingens specus æstuat atra.
Hic Cacum in tenebris incendia vana vomentem
Corripit in nodum complexus, et angit inhærens
Elisos oculos, et siccum sanguine guttur.
Panditur extemplo foribus domus atra revulsis;
Abstractæque boves abjuratæque rapinæ
Cœlo ostenduntur, pedibusque informe cadaver
Protrahitur. Nequeunt expleri corda tuendo
Terribiles oculos, vultum, villosaque sætis
Pectora semiferi, atque exstinctos faucibus ignes.
Ex illo celebratus honos, lætique minores
Servavere diem, primusque Potitius auctor,
Et domus Herculei custos Pinaria sacri.
Hanc aram luco statuit, quæ Maxima semper
Dicetur nobis, et erit quæ maxima semper.
Quare agite, o juvenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, et pocula porgite dextris,
Communemque vocate deum, et date vina volentes.
Dixerat: Herculea bicolor quum populus umbra
Velavitque comas foliisque innexa pependit;

ruptis fornacibus Ætnam. Ornate omnia. —258 *nebula specus æstuat:* fumus in specu æstuat, instar aquæ ebullientis assurgens et in auras se evolvens; (nam æstuat mare, ignis, nunc fumus) est ergo: qua specus parte densissimus est fumus. —260.261 elidit fauces Caci arcto brachiorum nodo constricti: more Herculis, quo leo et Antæus fuit occisus: aliter Propert. IV, 9, 25. cum Ovid. I Fast. 576, ubi clava interimitur Cacus. *in nodum* doctius quam per nodum, nodo. *complexus corripit*, arreptum, complectitur; tum angit faucibus compressis sic, ut elidantur ora deficiatque sanguis in venis gutturis coartati. —263 *abjuratæ rapinæ;* respicit epitheton rem supra non memoratam, sed intellectu facilem: Cacum perjurio negasse se boves apud se habere.—265 cf. Il. χ, 369 sqq.

268 Hinc sacrum in honorem Herculis celebrari cœpit, quod posteri traditum servarunt, ita ut adhuc anniversarium sollenne agamus.—269 sq. cf. sup. ad v. 193 sq.: Narrata res est a Liv. I, 7 et IX, 29: Dionys. I, 39: Propert. IV, 9, 67, 68: Tacito Ann. XV, 41.—270 *custos*, antistes, quæ curaret sacrum. *domus Pinaria* pro Pinario s. Pinariis.—271 Est hæc *ara maxima*, de qua magna est disputatio, cum de loco, tum de nomine Ovid. Fast. I, 582. *Constituitque sibi, quæ Maxima dicitur, aram, Hic, ubi pars Urbis de bove nomen habet.* Diversa tradit Dionys. Hal. I, 39 extr. p. 31. *statuit* Hercules.

273 *tantarum in munere laudum.* Burmannus aliique lib. V, 652. huc vocant, ubi *munus* pro sacro positum est. *Laudes* dicuntur poëtis pro virtutibus et strenue factis: ergo *in munere laudum* est cum Servio accipiendum: in honorem tanti facinoris, quo de nobis meruit Hercules. conf. sup. 185—189.—274 Sequitur locus de libatione. *Porgite;* non, secundum Servium, ut alter alteri ex ordine poculum præbeat, aut omnibus famuli: sed quod libatio fit manu exporrecta et prolato poculo: proferte, in altum tollite. Mox idem: *date vina*, effundite. *Communem deum* Trojanis et Arcadibus, communi fœdere junctis, hospitibus et amicis. vid. vss. 172. 173. 174. Sic accipiendum cum Donato; aliena multa cumulant Servius et interpretes. Inf. XII, 118: *Rutulique viri Teucrique In medioque focos et dis communibus aras Gramineas* parabant.—276. 277 Cum his dictis imposuit sibi Evander coronam populeam et pleno poculo vinum libavit. Cum Romani sacrum facientes capite essent velato: v. III, 403 sq. Herculi sacrum fiebat Græcanico ritu, teste

Et sacer implevit dextram scyphus. Ocius omnes
In mensam læti libant, divosque precantur.
Devexo interea propior fit Vesper Olympo:
Jamque sacerdotes primusque Potitius ibant,
Pellibus in morem cincti, flammasque ferebant.
Instaurant epulas, et mensæ grata secundæ
Dona ferunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
Tum Salii ad cantus, incensa altaria circum,
Populeis adsunt evincti tempora ramis;
Hic juvenum chorus, ille senum; qui carmine laudes
Herculeas et facta ferunt: ut prima novercæ
Monstra manu geminosque premens eliserit angues;
Ut bello egregias idem disjecerit urbes,
Trojamque Œchaliamque; ut duros mille labores
Rege sub Eurystheo, fatis Junonis iniquæ,
Pertulerit. Tu nubigenas, invicte, bimembres
Hylæumque, Pholumque manu, tu Cresia mactas
Prodigia, et vastum Nemeæ sub rupe leonem.
Te Stygii tremuere lacus, te janitor Orci
Ossa super recubans antro semesa cruento;

Livio I, 7. qui ab Evandro ita institutum esse ait. Itaque nunc caput cinxit *populea* corona: quod *populus Alcidæ gratissima* et quidem *alba*; hoc norunt omnes; *bicolor* tamen, variante scilicet candore in foliorum frontibus et tergis. Populo successit usus lauri in sacro Herculis. v. Serv. Macrob. Sat. III, 12 et Cerdam.—278 *scyphus* dictus proprie h. l. in re Herculi sacra; notante Macrob. V, 21.

280 *devexo Olympo*, cœlo, circumacto motu diurno, inclinante se, ut II, 250: *Vertitur interea cœlum et ruit Oceano Nox.* Hæc et sqq. ad mensas secundas, atque adeo ad bellaria, convivantium referunt interpretes: quod pro temporum heroicorum ratione nullo modo fieri posse arbitror, in primis libatione modo facta; sed religiosum ritum describi arbitror, quo sub vesperam sacrum, et in hoc a sacerdotibus ignis in ara instauratur, in ignem mittuntur partes victimæ cremandæ, aliæ partes in epulis sacris apponuntur, et ad aram saltatio cum hymno instituitur.—*pellibus cincti.* Mos antiquus mansit in Lupercis ex vita antiqua, qua pellibus incincti incedebant homines.—*oneratis lancibus* ad turis copiam refert Cerda; sane tus etiam lance apportabatur, non modo acerra. cf. Ovid. IV. Pont. 9, 33. Servius exta h. l. lancibus apponi ait: idque sequi præstat. Instauratas epulas vidimus supra lib. VII, v. 133. crustis jam comesis: *Nunc pateras libate Jovi* et 146 *Certatim instaurant epulas*, ubi *epulæ* videri possunt de sola libatione dictæ esse.

285 *Salii* apud Romanos Martis erant sacerdotes ex Numæ instituto, ut creditum fuit.—*Chorus* 287 est turba saltantium et canentium circa aram, chorus περιβώμιος et ἐγκύκλιος, et carmen dixeris esse, ὑπορχημάτικον.—Quæ sequuntur v. 288 sqq., hymnorum veterum in Herculem argumenta sunt, oratione a poëta præclare in hymni formulam conversa v. 293 sqq., ut ipsa narratio dramatis naturam induat. Cf. ad ea Apollod. II, 5.—289 supra v. 261. elidebantur *oculi*, alibi *fauces*, tum *anima*, nunc, anima elisa, ipsi *angues*. *Œchaliam* seu Messeniæ, seu Eubœæ, denegata a patre Euryto Iole.—291 cf. Iliad. θ, 393; τ, 133; Od. λ, 620.—*fata Junonis* infestæ aiunt esse voluntatem: Sic Serv. et alii. Accipio de fatis, quæ Junonis odium fecerat. Sic IX, 135; *Sat fatis Venerique datum.* Fatale enim erat, ut Hercules Junonis ira tot labores perferret, ita ut ne Jupiter quidem iis exsolvere eum et liberare valeret.—*nubigenas Hylæum Pholumque* Centauros, v. Not.

Nec te ullæ facies, non terruit ipse Typhoëus
Arduus, arma tenens; non te rationis egentem
Lernæus turba capitum circumstetit anguis.
Salve, vera Jovis proles, decus addite Divis:
Et nos, et tua dexter adi pede sacra secundo.
Talia carminibus celebrant: super omnia Caci
Speluncam adjiciunt, spirantemque ignibus ipsum.
Consonat omne nemus strepitu, collesque resultant.
  Exin se cuncti divinis rebus ad urbem
Perfectis referunt. Ibat rex obsitus ævo,
Et comitem Ænean juxta natumque tenebat
Ingrediens, varioque viam sermone levabat.
Miratur, facilesque oculos fert omnia circum
Æneas, capiturque locis; et singula lætus
Exquiritque auditque virum monumenta priorum.
Tum rex Evandrus Romanæ conditor arcis:
Hæc nemora indigenæ Fauni Nymphæque tenebant,
Gensque virum truncis et duro robore nata:
Queis neque mos neque cultus erat; nec jungere tauros,
Aut componere opes norant, aut parcere parto:
Sed rami atque asper victu venatus alebat.
Primus ab ætherio venit Saturnus Olympo,

ad Ge. II, 456. 457.—*Cresia prodigia*, ut *monstrum*, τέρας, taurus Gnossius: quem vivum ad Eurystheum adduxisse narratur. Ergo *mactas* solito more ita posuit, ut pluribus membris esset accommodatum, aut aliam fabulam sequutus est.—298 *facies*, monstra, quæ in inferis Herculi occurrebant. Æn. VI, 285 sqq. *Hydra Lernæa* jam ibi commemorata: nunc *Typhœus* additur, quem in Tartarum fulmine detrusum ediderat quoque Hesiod. Θεογ. 853 sqq. 867. Orionem in inferis collocaverat Homerus Od. λ, 571 sqq.—299 *arduus*, præclare additum, poterat enim stans erectus vasti corporis specie terrere. *rationis egentem*, consilii inopem de ἀμηχανίᾳ, ἀπορίᾳ, ex pavore: h. terrore perculsum.—303 *dexter*, propitius ades.—304 *spirantem ignibus* doctius quam ignes exspirantem.

307—369 Evander Æneam domum suam deducit. Ingeniose poëta opportunitate utitur ad memorabilium locorum antiquam famam memorandam. *rex obsitus ævo:* ut alias *gravis* de magna copia, *oppressus*, *obrutus*, *consitus senectute*, *gravis ætate*.—310 *faciles*, mobiles, vagos oculos, volubiles.—314 sqq. Egregius locus, quo antiquus Italiæ status describitur. *indigenæ Fauni Nymphæque* non modo ἐγχώριοι, sed et αὐτόχθονες, αὐθιγενεῖς. scilicet designantur Genii locorum. *truncis et duro robore nata* pro truncis roborum. Nata loquendi et fingendi forma ex more agrestium hominum truncos arborum inhabitandi.—316 *mos*, certum vitæ institutum, lex quædam vivendi; præclare autem mitior vitæ cultus declaratur his: *componere opes et parcere parto*, τὸ συγκομίζεσθαι καὶ ταμιεύεσθαι: quibus feros homines nullius rei providos aut in usum perendinum quicquam conditum servantes, assuefacere difficillimum est: id quod historiæ veterum et recentium populorum ferorum docent. Conferant erectioris indolis juvenes Lucretianos versus lib. V, 951 sqq., in iisque 956.—318 *rami*, h. fructus arborum. Porro jung. *asper victu*, non *alebat victu*. Est venatus, qui asperum victum præbet, h. non nisi labore et molestia parandum.

319 Antiquus mythus de Saturni fuga in has terras, ductus, ut videtur ex etymologia voc. Latii a latendo. Saturnus tamen numen Latinorum patrium, fortasse

Arma Jovis fugiens, et regnis exsul ademtis:
Is genus indocile ac dispersum montibus altis
Composuit, legesque dedit, Latiumque vocari
Maluit, his quoniam latuisset tutus in oris.
Aurea quæ perhibent, illo sub rege fuerunt
Sæcula; sic placida populos in pace regebat.
Deterior donec paullatim ac decolor ætas,
Et belli rabies, et amor successit habendi.
Tum manus Ausonia et gentes venere Sicanæ;
Sæpius et nomen posuit Saturnia tellus.
Tum reges, asperque immani corpore Thybris:
A quo post Itali fluvium cognomine Thybrim
Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.
Me pulsum patria, pelagique extrema sequentem,
Fortuna omnipotens et ineluctabile fatum
His posuere locis; matrisque egere tremenda
Carmentis Nymphæ monita, et deus auctor Apollo.
Vix ea dicta: dehinc progressus monstrat et aram,
Et Carmentalem Romano nomine portam
Quam memorant, Nymphæ priscum Carmentis honorem,
Vatis fatidicæ: cecinit quæ prima futuros
Æneadas magnos et nobile Pallanteum.
Hinc lucum ingentem, quem Romulus acer Asylum

a satu s. satione rerum, in primis frugum: Sed comparatus ille cum Crono fabulas Græcorum in se derivandi opportunitatem dedit. —321 *indocile* Serv. pro indoctum: malim pro fero et agresti accipere.—322 *composuit*, certis sedibus locavit. *leges dedit*, h. mores et instituta, cf. VII, 203. 204. *aurea sæcula* observa v. 325. per *pacem* declarari. —326 *decolor ætas* respectu auri, colore vitiato, dum ærea vel ferrea ætas succederet. *manus Ausonia*, h. Ausones, quos Livius et alii vulgo Aborigines appellant. *Sicanos* autem memorat poëta, seu quod auctores habebat, qui et hos in Italiam venisse dicerent; cum alias eos a Liguribus ex Hispania pulsos in Siciliam trajecisse constet; seu quod Sicanos cum Siculis confundit, quos loca inter Tiberim et Lirin tenuisse scimus, unde ab Ausonibus et Pelasgis exturbati in Siciliam trajecere. *Saturnia tellus* proprie fuit in clivo Capitolino ad Tiberim; qui Saturnus olim dictus. Dionys. I, 31. Poëtis inde nomen pro Latio et pro Italia frequentari cœpit: ut quibus hoc licuit, quia antiquissima ætate Italiæ nomen commune non fuisse constat. Etiam reliqua Italiæ nomina a certis tractibus ducta sunt. Ipsum Italiæ et Œnotriæ nomen ad sola loca circa sinum Lametium spectabat.—330 Sumsit et hoc poëta de Tiberi a rege ita dicto ex multis aliis commentis super nomine Tiberis. cf. Serv. ad h. l.

333 De adventu Evandri in Italiam v. sup. v. 51. *pelagi extrema*, mare ultimum inprimis ex sensu et notione priscæ Græciæ, cui occidens inter terras ignotas et invisas erat.—337 *aram Carmentis*, aliis *Carmentæ*, quam se vidisse testatur sub *portam Carmentalem* Dionys. lib. I, 32 ad radices Capitolii.—338. 339 Interpunctionem mutavi, ne locus frigeret. Appositione dicta sunt: *Carmentalem portam — honorem Nymphæ Carmentis, vatis fatidicæ.*—340 *cecinit quæ prima futuros.* Ingeniose hæc a poëta intexta sunt, ex instituto præcipitandi Æneidis argumentum per vaticinia et fata. Sententiam hanc Maronis ornavit Ovid. Fast. I, 475. 515 sqq.: Propert. IV, 1; et jam Tibull. II, 5. 19. *Pallanteum*, Palatium, conf. 54.

342. 344. *lucum — Asylum*, cf. Liv. I, 8:

Retulit, et gelida monstrat sub rupe Lupercal;
Parrhasio dictum Panos de more Lycæi.
Nec non et sacri monstrat nemus Argileti,
Testaturque locum, et letum docet hospitis Argi.
Hinc ad Tarpeiam sedem et Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Jam tum religio pavidos terrebat agrestes
Dira loci; jam tum silvam saxumque tremebant.
Hoc nemus, hunc, inquit, frondoso vertice collem,
Quis deus, incertum est, habitat deus; Arcades ipsum
Credunt se vidisse Jovem, quum sæpe nigrantem
Ægida concuteret, dextra nimbosque cieret.
Hæc duo præterea disjectis oppida muris,
Reliquias veterumque vides monumenta virorum.
Hanc Janus pater, hanc Saturnus condidit arcem:
Janiculum huic, illi fuerat Saturnia nomen.
Talibus inter se dictis ad tecta subibant
Pauperis Evandri, passimque armenta videbant
Romanoque foro et lautis mugire Carinis.
Ut ventum ad sedes: Hæc, inquit, limina victor
Alcides subiit; hæc illum regia cepit.
Aude, hospes, contemnere opes, et te quoque dignum

Dionys. II, 15. *retulit* est appellavit. Male aliter Serv. et al.—*acer*, ut δριμὺς, est poëtis vocabulum proprium fortium virorum, et alias impiger, promtus, animosus. *Lupercal* sub monte Palatino, cf. Liv. I. 5: Dionys. I, 32. *dictum Panos Lycæi*, nomen gerens Panis Lycæi, quasi is a Λύκος, *lupus*, dictus sit, prava nonnullorum etymologia; cum verius ductum sit nomen a monte Arcadiæ Lycæo. (τὸ Λύκαιον, ὄρος. Diversum τὸ Λύκειον, Athenis, gymnasium.)—*de more Parrhasio*, h. Arcadico, ad exemplum Lycæi Arcadici nomine ab Arcadibus ducto; sed doctius hos ab urbe ut eo monte declaravit.

345. 346. *nemus Argileti* sub Capitolio, ut docent Donatus et alii auctores de urbe Roma. *testatur*, monstrat *hospitis Argi*; adoptavit poëta veterem fabulam de Argo quodam, hospitio ab Evandro excepto et, eo inscio, ab Arcadibus cæso.

347—354 Locus splendidus de Capitolio, in quo τὸ εὐφαντασιῶδες in signis futuræ majestatis loci in promtu est sentire.—348 *Aurea nunc, olim.* Similis comparatio temporum et conditionis ac faciei locorum in Capitolio sæpius occurrit. v. inprimis Propert. IV, 1. et Tibull. II, 5, 23. sqq. tum et in aliis urbis partibus 360. 361. *aurea* simpliciter esse multo auro ornata, nemo dubitet. Sic *aurea Roma.*—350 *dira*, magna, admirabilis *Serv.*—353. 354 *Ægis* h. l. clipeus sine controversia, cum alibi ambiguum sit, de thorace an clipeo Jovis, et Palladis, accipienda sit; sic inf. 435. Ceterum hæc Jovis ægida incutientis species manifeste ex Homero est adumbrata Il. ὸ, 164—168 de Trojæ excidio.

355—358 Habet nescio quid religionis veneranda hæc antiquitas ruinæ duorum antiquissimorum oppidorum, quam hospiti suo monstrat Evander. Fuit enim fama vetus de Janiculo et arce Saturnia, duobus antiquis oppidis in montibus Janiculo et Capitolino, olim Saturnio dicto, v. Varron. de LL. IV, 7.

359 sqq. Etiam in his vetus simplicitas delectat, inprimis cum magnificentia serioris ætatis comparata. *lautis Carinis*, qui in IV Regione locus fuit ab Arcu inde Constantini inter Esquilias et Cœlium procedens, Pompeii M., Antonii, aliisque magnificis sumtuosisque domibus ornatus; unde *lautæ* Carinæ.—362 *Ut ventum ad sedes*, Evandri domum in Palatino monte,

Finge deo: rebusque veni non asper egenis.
Dixit, et angusti subter fastigia tecti
Ingentem Ænean duxit, stratisque locavit
Effultum foliis et pelle Libystidis ursæ.
Nox ruit, et fuscis tellurem amplectitur alis.
  At Venus haud animo nequidquam exterrita mater,
Laurentumque minis et duro mota tumultu,
Vulcanum alloquitur, thalamoque hæc conjugis aureo
Incipit, et dictis divinum aspirat amorem:
Dum bello Argolici vastabant Pergama reges
Debita casurasque inimicis ignibus arces:
Non ullum auxilium miseris, non arma rogavi
Artis opisque tuæ; nec te, carissime conjux,
Incassumve tuos volui exercere labores:
Quamvis et Priami deberem plurima natis,
Et durum Æneæ flevissem sæpe laborem.
Nunc Jovis imperiis Rutulorum constitit oris.
Ergo eadem supplex venio, et sanctum mihi numen
Arma rogo, genetrix nato. Te filia Nerei,
Te potuit lacrimis Tithonia flectere conjux.
Aspice, qui coëant populi, quæ mœnia clausis
Ferrum acuant portis in me excidiumque meorum.
Dixerat; et niveis hinc atque hinc diva lacertis
Cunctantem amplexu molli fovet. Ille repente
Accepit solitam flammam; notusque medullas

in quo conditum Pallanteum, mox Pallantium et Palatium dictum, ut v. 54.—*aude contemnere*, generoso sis animo ad contemnendas o.: tamquam de re ardua et difficili: ut virtute opus sit ad expellendam mirationem divitiarum; *et te quoque dignum finge deo.* Compone te mentemque informa ad similitudinem numinis; h. fac, redde te similem Herculis in contemtu hoc inanis fastus. *non asper*, non alienus, infestus, ideoque non fastidiosus.—366—368 e more prisci ævi cf. Odyss. ξ, 48: Orph. Argon. 1009. De *Libystide ursa* v. ad lib. V, 37. Etiam imago Noctis v. 369 notabilis.

373 Venus *dictis divinum aspirat amorem:* addit τὴν χάριν, τὸ θελκτήριον, ut delinirent verba Vulcanum. Quod Lucretio est in simili loco dulcissimo: *tu suaves ex ore loquelas funde* lib. I, 40.—375 *Debita:* potest ex sqq. *inimicis ignibus* adjungi; idque melius. Servius: fataliter ad exitium destinata. Ita vero adjungi fere aliquid solet: *fatis mihi debita tellus* Æn. VII. 120; *generi debita* Æn. III, 184; *sors ista senectæ Debita erat nostræ* mollius etiam XI, 165 *fata debita* dicuntur. Latet vero in hoc causa, cur Vulcanum precibus tum non fatigaverit.—377 *nec te tuosve labores exercere volui incassum*, consumere et impendere.—379 *natis*, solito more, pro uno, Paride.—381 *Rutulorum oris*, variat orationem, pro Latinis, a populo finitimo.—382 cf. Il. σ, 457. *et sanctum mihi numen Arma rogo*, non: *o sanctum mihi numen*; sed: *et rogo numen tuum, mihi sanctum, arma*, h. rogo te, sed blandiore oratione effert: te mihi semper venerandum.—383. 384 Ut Thetis Achilli, sic Aurora Memnoni arma petierat apud poëtas Cyclicos, inter quos Arctini Milesii Αἰθιοπὶς fuit. conf. Quincti Paralip. II. 454. *mœnia*, urbes.

387 *niveis lacertis*, quippe dea λευκώλενος. Ornatius autem extulit Homericum ἀγκὰς ἔμαρπτε Il. ξ, 346: et mox v. 388—392 versus Homericos ibid. 291—296.—

Intravit calor, et labefacta per ossa cucurrit.
Non secus atque olim, tonitru quum rupta corusco
Ignea rima micans percurrit lumine nimbos.
Sensit læta dolis, et formæ conscia, conjux.
Tum pater æterno fatur devinctus amore:
Quid causas petis ex alto? fiducia cessit
Quo tibi, diva, mei? Similis si cura fuisset,
Tum quoque fas nobis Teucros armare fuisset;
Nec pater omnipotens Trojam, nec fata vetabant
Stare, decemque alios Priamum superesse per annos.
Et nunc, si bellare paras, atque hæc tibi mens est:
Quidquid in arte mea possum promittere curæ,
Quod fieri ferro liquidove potest electro,
Quantum ignes animæque valent; absiste precando
Viribus indubitare tuis. Ea verba locutus
Optatos dedit amplexus placidumque petivit
Conjugis infusus gremio per membra soporem.
Inde, ubi prima quies medio jam noctis abactæ

390 *labefacta per ossa,* in quibus medulla, liquefacta, soluta est. Lucretiana dictio. Proprie *mens* amore, qui restiterat, impulsa, perculsa, victa, *labefieri* dicitur: sup. IV, 395 *magnoque animum labefactus amore.* Jam, cum labefacta solvantur, ruant, cadant, cf. Lucret. III, 599. 600. 601; I, 529. 530. 531, synonymum habitum pro solutus, diffluens; itaque etiam, igni quæ dissolvuntur et liquescunt, labefactari dicuntur Lucretio; IV, 701. I, 493.—393 *læta dolis.* Est sane δολοφρονέουσα Il. ξ, 329, sed ornate, læta successu doli et fraudis suæ. Sic IV, 128: *risitque dolis Cytherea repertis.* Sic et *formæ conscia,* sentiens illa, quam vim venustas sua ad mariti animum nunc habeat.

394 *æterno—amore* potentius verbum quam, antiquo, pristino. Præivit Lucret. I, 35: *æterno devinctus vulnere amoris.*—395 Quid tam longe (Nonius: ex vetusto et antiquo) repetis argumenta, quibus me moveas? Aiunt Attium in *Armorum judicio* ante oculos fuisse: *Cur cetera tam ex alto appetissis dissidia, Agamemnon?*—396. 397 *Similis si cura fuisset,* si tale quid curasses, voluisses, si tibi cordi fuisset; etiam tum fieri potuisset, ut Teucris, h. Æneæ vel Paridi, arma pararem.—398. 399 Scilicet fata immutari non possunt, differri possunt: supra VII, 313: *Non dabitur regnis, esto, prohibere Latinis, Atque immota manet fatis Lavinia conjux, At trahere atque moras tantis licet addere rebus.* Servius notionem hanc ab Etruscis repetit; enimvero Homero et aliis illa non minus est frequentata.—401—403 *Quicquid curæ,* operæ per artem meam possum promittere,—*quantum ignes animæque valent:* sc. promitto. Hoc latet in verbis *absiste precando viribus indubitare tuis,* pro simplici, *absiste precari.*—402 *electrum* Homeri exemplo Od. δ, 73 docte posuit, exquisitius metalli genus, certa portione argenti auro admixta, quod etiam arte fingi potest. v. Plin. XXXIII, 4 s. 23. conf. Serv.—403 *ignes animæque,* ventus flatu suo flammam alens augensque. Servius: spiritus, quo fabriles inflari folles solent. Spiramentum explicat Macrob. I So. Sc. c. 14 m.—405. 406 *fundi* κεχύσθαι, dicuntur, qui procubuere, jacent, recubant. *fusus per herbam.* ita nunc et *infusus,* ut incubans pro cubans, recubans. Tum Vulcanus *petivit placidum soporem per membra,* qui per membra diditur. Sic et sup. v. 30: *seram dedit per membra quietem.*

407 *ubi prima quies—expulerat somnum,* ut cibi satietas expellit famem, sic nunc usus quietis somnum, somnolentiam; "ubi, a prima quiete evigilans circa mediam noctem, sensit omnem, iterum obdormiscendi, cupiditatem expulsam: alacriter e

Curriculo expulerat somnum; quum femina primum,
Cui tolerare colo vitam tenuique Minerva
Impositum, cinerem et sopitos suscitat ignes
Noctem addens operi; famulasque ad lumina longo
Exercet penso, castum ut servare cubile
Conjugis, et possit parvos educere natos:
Haud secus ignipotens, nec tempore segnior illo
Mollibus e stratis opera ad fabrilia surgit.
Insula Sicanium juxta latus Æoliamque
Erigitur Liparen, fumantibus ardua saxis:
Quam subter specus et Cyclopum exesa caminis
Antra Ætnæa tonant, validique incudibus ictus
Auditi referunt gemitum, striduntque cavernis
Stricturæ Chalybum, et fornacibus ignis anhelat;
Vulcani domus, et Vulcania nomine tellus.
Hoc tunc ignipotens cœlo descendit ab alto.
Ferrum exercebant vasto Cyclopes in antro,
Brontesque, Steropesque, et nudus membra Pyracmon.
His informatum manibus jam parte polita
Fulmen erat; toto genitor quæ plurima cœlo
Dejicit in terras; pars imperfecta manebat.
Tres imbris torti radios, tres nubis aquosæ
Addiderant, rutili tres ignis et alitis austri.
Fulgores nunc horrificos, sonitumque, metumque
Miscebant operi, flammisque sequacibus iras.

stratis ad opus surgit." *Burm.*—408. 409 *cui impositum*, quam necessitas cogit—est Homeri γυνὴ χερνῆτις. *tenuique Minerva* h. lanificio tenuem victum præbente, ut bene Serv. Minervam de oleo, quia ad lucernam nebat, Cerda accipiebat, nimis argute et exiliter. Saltem esset de *tenui texto*, *tenui tela*, cogitandum.—412 h. ut habeat, unde vivat honeste ipsa et nati, servata maritalis tori pudicitia, ut bene Cerda.—413 ex Homerico l. c. ἵνα παισὶν ἀεικέα μισθὸν ἄρηται.—414 illo tempore, haud secus, nec segnior, surgit Ignipotens.

416 sqq. In his ad majorem elegantium refinxit Homerica, in quibus Vulcani officina in Olympo collocatur Il. σ. 369. *erigirur*, ut alias, *surgit*, sita est, sed cum notatione montium, et quia omnino insulæ *altæ.*—419 *antra Ætnæa* simpl. pro ignivomis, quis dubitet, a similitudine. Aliena sunt, quæ de antris subterraneis inter Ætnam et Hieram contiguis suspicati sunt nonnulli. Ejusmodi acumen poëta non sequitur.—*referunt gemitum*; repetunt sonum h. resonant per antra ictus incudum. ut apud Herodot. I, 67 τύπος ἀντίτυπος. *stricturæ*, quas ornate *Chalybum* dixit (v. Ge. I, 58), non sunt h. l. σπινθῆρες, nec quæ proprie metalla dicuntur, unde æs excoquitur, sed μύδροι, massæ ferri, quæ procuduntur. cf. 450 et 453. Mox v. 423 *hoc* antique pro *huc.*

424. 425 Libera quidem erat nominum informatio, sed Bronten et Steropen etiam alii habent; Hesiod. Θ. 140; Callim. in Dian. 68; Plin. H. N. XXXV, 10 s. 37, 17. Statium et Claudianum v. ap. Cerdam. Pyracmonem aliunde accepit; Argen memorat Apollod. I, 1, 2 ubi in not. p. 9 vide de discrimine inter hos et antiquiores Cyclopes.—426—428 *fulmen—quæ plurima*, quod genus fulminum, ex quo genere plurima; frequens poëtarum figura: κῆτος—οἷά τε πολλὰ τρέφει κλυτὸς Ἀμφιτρίτη Od. ε, 122, et sæpe alibi.—429—432 Ingeniose in fulminis materiam vertit ea, ex quorum

Parte alia Marti currumque rotasque volucres
Instabant, quibus ille viros, quibus excitat urbes;
Ægidaque horriferam, turbatæ Palladis arma,
Certatim squamis serpentum auroque polibant,
Connexosque angues, ipsamque in pectore divæ
Gorgona, desecto vertentem lumina collo.
Tollite cuncta, inquit, cœptosque auferte labores,
Ætnæi Cyclopes, et huc advertite mentem.
Arma acri facienda viro. Nunc viribus usus,
Nunc manibus rapidis, omni nunc arte magistra.
Præcipitate moras. Nec plura effatus; et illi
Ocius incubuere omnes, pariterque laborem
Sortiti: fluit æs rivis, aurique metallum;
Vulnificusque chalybs vasta fornace liquescit.
Ingentem clipeum informant, unum omnia contra
Tela Latinorum; septenosque orbibus orbes
Impediunt. Alii ventosis follibus auras
Accipiunt redduntque; alii stridentia tinguunt
Æra lacu; gemit impositis incudibus antrum;

conflictu fulmen nascitur, grandinem (*imber tortus* h. constrictus et coactus in grandinem: IX, 671 *quam multa* grandine *nimbi In vada præcipitant, cum Jupiter horridus austris* Torquet aquosam hiemem, *et cœlo cava nubila rumpit*), nubem, ignem et ventum. Facit autem fulmen duodecim cuspidum, *radiorum*, ἀκτίνων, trinis in quaterna latera, qualia fulmina passim in monumentis, sæpe in clipeis, in primis in numis, occurrunt, etsi alibi alia forma tribuitur. Habuit autem poëta ante oculos et argutius expolivit locum Apollonii Argon. I, 730—734, ubi una cuspis adhuc imperfecta, quam Cyclopes procudunt, μαλεροῖο πυρὸς ζείουσαν ἀϋτμήν. Ut vero, cum Vulcani officina semel memorata esset, opera inchoata et affecta subjiceret, poëtæ ingenio et doctrinæ in promtu esse debuit; etsi in hoc præivit Homer. Il. σ, 373 sqq. conf. Callim. in Dian. 49. 50, ubi satis jejune equorum Neptuniorum aquarium produci narratur.

433. 434 Marti currus bellicus proprie tribuitur, ex heroici sæculi more bellandi. Quod ait: *quibus ille viros, quibus excitat urbes*, h. quo curru vectus ad bellum concitat, ex istis illustrantur VIII, 3: *Ut belli signum—Utque acres concussit equos* etc. cf. Hesiod. Scut. Herc. 191—195. Est Mars λαοσσόος ap. Hom. *Instabant currum*, ut festinare aliquam rem, ut insequi, urgere: quæ illustrat Heins. ad XII, 748. pro vulgari, instare operi.

435—438 Hic dubitari potest, sitne ægis de thorace an de clipeo (conf. ad 354) accipienda, hactenus, ut de thorace non nisi v. 437 agatur, *ipsamque in pectore divæ Gorgona*. Expeditior tamen videtur ratio, si totum locum de thorace interpreteris, cujus extremæ oræ anguibus connexis et inter se implicitis sunt cinctæ, in medio Gorgone posita: cujus generis exempla passim occurrunt: ut unum commemorem, quod adire fortasse in promtu est, v. Spenc. Polymet. t. IV, 4. *turbatæ*, iratæ, ut sæpe. v. c. Silii lib. IX, 463.—*vertentem lumina*, de oculis torvis, obliquis, ex ira et furore; aut potius de inversis, deficientibus, dejectis ac fere clausis, quippe in capite resciso.

440 *Ætnæi*, Αἰτναῖοι, Cyclopes. cf. ad v. 419. In sqq. festinationis felix notatio brevitate et celeritate verborum observetur: *Nunc* utendum *viribus, manibus*, arte. —445. 446 cf. Iliad. σ, 474.—446 *chalybs* pro ferro.—448 *septenos orbibus orbes impediunt* ornate pro faciunt. Sed quinam illi orbes sunt? non circuli, puto, in clipei superficie ducti, sed laminæ æreæ aliæ super aliam impactæ, ut septemplex esset clipeus, quales Homericæ πτυχες

Illi inter sese multa vi brachia tollunt
In numerum, versantque tenaci forcipe massam.
Hæc pater Æoliis properat dum Lemnius oris:
Evandrum ex humili tecto lux suscitat alma,
Et matutini volucrum sub culmine cantus.
Consurgit senior, tunicaque inducitur artus,
Et Tyrrhena pedum circumdat vincula plantis.
Tum lateri atque humeris Tegeæum subligat ensem,
Demissa ab læva pantheræ terga retorquens.
Nec non et gemini custodes limine ab alto
Præcedunt gressumque canes comitantur herilem.
Hospitis Æneæ sedem et secreta petebat,
Sermonum memor et promissi muneris, heros.
Nec minus Æneas se matutinus agebat.
Filius huic Pallas, illi comes ibat Achates.
Congressi jungunt dextras, mediisque residunt
Ædibus, et licito tandem sermone fruuntur.
Rex prior hæc:
Maxime Teucrorum ductor, quo sospite numquam
Res equidem Trojæ victas aut regna fatebor;
Nobis ad belli auxilium pro nomine tanto
Exiguæ vires. Hinc Tusco claudimur amni,
Hinc Rutulus premit, et murum circumsonat armis.
Sed tibi ego ingentes populos opulentaque regnis
Jungere castra paro, quam fors inopina salutem
Ostentat; Fatis huc te poscentibus adfers.

sunt l. c. 481. cf. Il. υ, 269 sq. et π, 247. —Versus 449—453 jam in Georgicis vidimus IV, 171 sqq. – 456 *volucrum sub culmine*, in domo vel casa Evandri. Miror, hoc adjectum: sunt igitur galli gallinacei intelligendi. Nam hirundines non facile e somno excitant dormientes, nec ad hunc usum a poëtis advocantur.—458 *Tyrrhena vincula:* ornatus causa Tuscum calceamentum posuit. Simili ornamento patrium, Arcadium, seu *Tegeæum ensem* dedit; etsi nullum hoc insignius ensis genus fuit.—Versus 460 ornatissimus est: amictus pelle; *sic tegumen torquens immane leonis* VII, 666. Mox *limine ab alto* perpetuo et proprio liminis epitheto: nam alioquin alienum erat a casa exigua altum limen.—463 *secretum:* partem ædium interiorem, ad quam Æneam vesperi deduxerat: Ge. IV, 403 *In secreta senis ducam.*—464 *promissi muneris:* Vide v. 170. 171.—465 ut *ὄρθριος ἥκων. ἑσπέριος ἦλθεν*, et alia. et *se agebat:* ut VI. 337 *Ecce gubernator sese Palinurus agebat. ὡρμᾶτο*, se movebat, incedebat. IX, 696 *is enim se primus agebat.* Convenit, *ferre se.* Mox 477 *huc te affers.* —467 *mediis ædibus:* etiam hoc ad formam ædium heroici ævi, in quibus e vestibulo *δόμος*, (pro quo Romanorum atrium fuit) introeuntem excipiebat, per totas ædes patens; in intimo recessu focus cum Penatibus, v. inf. 511, ut ex Homeri lectione constat.

475 *opulentaque regnis castra:* volebat dicere *opulenta regna*, apposite ad *ingentes populos.* Promtum erat hoc mutare in *castra opulentorum regnorum* vel *opulentis regnis;* hinc exquisitior forma suborta: *castra opulenta regnis*, ut alia similia passim. *regna* autem pro regno: nam de una Agylla agitur. Opes veterum Etruscorum satis notæ. v. Liv. V, 33.

Haud procul hinc saxo incolitur fundata vetusto
Urbis Agyllinæ sedes: ubi Lydia quondam
Gens, bello præclara, jugis insedit Etruscis.
Hanc multos florentem annos rex deinde superbo
Imperio et sævis tenuit Mezentius armis.
Quid memorem infandas cædes, quid facta tyranni
Effera? dii capiti ipsius generique reservent!
Mortua quin etiam jungebat corpora vivis,
Componens manibusque manus atque oribus ora,
Tormenti genus, et sanie taboque fluentes
Complexu in misero longa sic morte necabat.
At fessi tandem cives infanda furentem
Armati circumsistunt ipsumque domumque;
Obtruncant socios, ignem ad fastigia jactant.
Ille inter cædes Rutulorum elapsus in agros
Confugere, et Turni defendier hospitis armis.
Ergo omnis furiis surrexit Etruria justis;
Regem ad supplicium præsenti Marte reposcunt.
His ego te, Ænea, ductorem millibus addam.
Toto namque fremunt condensæ litore puppes,
Signaque ferre jubent; retinet longævus haruspex
Fata canens: O Mæoniæ delecta juventus,
Flos veterum virtusque virum, quos justus in hostem
Fert dolor, et merita accendit Mezentius ira;
Nulli fas Italo tantam subjungere gentem:
Externos optate duces. Tum Etrusca resedit
Hoc acies campo, monitis exterrita divum.
Ipse oratores ad me regnique coronam

478 *Agylla* s. Cære prima opibus inter Etruscos floruit, et propter maritima commercia omnium prima Græcis innotuit.—*saxo vetusto*, antiquo opere, ut bene Serv. cf. III, 84.—479. 480 *ubi* proxime ad Agyllam seu Cære spectat, nec tamen reliquam Etruriam excludit. A Lydis Etrusci seu Tyrrheni ducuntur, ex vulgari veterum opinione, falsa tamen, quippe ex nominis similitudine ducta. Mezentii regis Cæretanorum nomen *superbo*, h. crudeli imperio infame, ex antiquis historiis adscivit.—484 *Dii capiti*, ut II, 190: VI, 529. 530.—489 *infanda furentem*, ἄφατα, ἀφάτως μαινόμενον, ἐκπάγλως.

498 sqq. Hoc de Etrusco aruspice commentum, qui Cæretanis conatibus opportune intercedit, ut ad Æneæ adventum res differatur, inter potiora Virgilii inventa referendum videtur. Extraneo autem duci exercitus committendus, uti Lavinia externo viro jungenda lib. VII, 96 sqq. Esse hunc aruspicem ipsum illum Tarchonem v. 466 notat Julius Sabinus: parum probabiliter. *O Mæoniæ:* ex 479. 480. *flos veterum:* Ennianum hoc esse Servius testatur: etsi nec omnino infrequens, ex ἄωτον, ἄνθος: *flos et virtus* h. l. robur populi, qui antiquam originem a Lydis habet.—504 *Hoc campo*, δεικτικῶς, etsi oculis prospici non poterant castra sub Cære locata.—505 *regni coronam:* novum hoc, sed dictum ut *regni insignia*; et subjectum hoc idem, tamquam genus, enumeratione partium (coronæ et sceptri) facta. *Coronam* dixit diademi; fuerunt tamen Etruscis et aliis Italis coronæ ex lamina aurea, etiam in sacris bacchicis: cujus

Cum sceptro misit, mandatque insignia Tarcho,
Succedam castris, Tyrrhenaque regna capessam.
Sed mihi tarda gelu sæclisque effeta senectus
Invidet imperium, seræque ad fortia vires.
Natum exhortarer, ni, mixtus matre Sabella,
Hinc partem patriæ traheret. Tu, cujus et annis
Et generi fata indulgent, quem numina poscunt,
Ingredere, o Teucrum atque Italum fortissime ductor.
Hunc tibi præterea, spes et solatia nostri,
Pallanta adjungam; sub te tolerare magistro
Militiam et grave Martis opus, tua cernere facta
Assuescat, primis et te miretur ab annis.
Arcadas huic equites bis centum, robora pubis
Lecta, dabo; totidemque suo tibi nomine Pallas.
  Vix ea fatus erat; defixique ora tenebant
Æneas Anchisiades et fidus Achates,
Multaque dura suo tristi cum corde putabant:
Ni signum cœlo Cytherea dedisset aperto.
Namque improviso vibratus ab æthere fulgor
Cum sonitu venit, et ruere omnia visa repente,
Tyrrhenusque tubæ mugire per æthera clangor.
Suspiciunt: iterum atque iterum fragor increpat ingens.
Arma inter nubem, cœli in regione serena,
Per sudum rutilare vident, et pulsa tonare.
Obstupuere animis alii; sed Troïus heros
Agnovit sonitum et divæ promissa parentis.

generis exempla ubique visuntur in vasis pictis. Coronam radiatam Latini regis v. inf. lib. XII, 162—163.—506 *mandatque insignia* simpl. mittit insignia regni: int. ex Etruscorum more, illa scilicet ipsa, quæ memoravit: tacet reliqua, sellam eburneam, tunicam palmatam, togam pictam. vide omnino Dionys. III, 61 pr. (p. 195). *Succedam*, eo consilio ut succedam.—508 *sæclis effeta* simpl. pro annis: et ut *corpus effetum, vires effetæ in corpore* V, 396. nunc *senectus effeta*; ut *ager effetus*. v. ad VII, 440.—512 qui *genus*, ortum, ex peregrina terra habes, cum idonea rebus gerendis ætate; et quem *numina poscunt*, h. e. quem vaticinium designat. cf. ad Ge. IV, 7.—513 *Ingredere*, ut Ge. I, 42: *Ingredere, et votis jam nunc assuesce vocari.* Incipe, suscipe.—516 *grave Martis opus.* Homericum: μέγα ἔργον Ἄρηος. Il. λ, 733 et al.—515. 516. 517 Præclari versus sententiis et verbis. Maronem mirati sunt et imitati in hoc loco Valer. Fl. I, 269 sqq.: Silius IV, 430. 431: adde Apollon. lib. II, 804. 805 etc.

523 *Ni dedisset:* nova forma orationis, in qua miror interpretes non hæsisse. Ellipsis esse debet totius enuntiationis: *et diutius etiam in ea cogitatione defixi perstitissent, Ni* etc. Vulgaris forma erat: *cum Venus signum dedit.* Efformata oratio fere ad illa 443 *nec plura effatus et illi* pro, cum illi, et sic alia. *aperto*, ut Ge. I, 393: *aperta serena.* uti nubes cœlum dicuntur obducere, sic nunc aperitur illud. cf. mox v. 527. 528.—526 clangor armorum, quæ movebantur per aërem deportata a Venere, comparatur cum clangore tubæ: *Tyrrhena* (pro Tyrrhenica) *tuba*, a Tyrrhenis, ut notum est, inventa; et doctius: *Tyrrhenus clangor tubæ.*—529 *pulsa*, impulsa, allisa sibi invicem. *tonare* pro simplici sonare.

531 *et agnovit divæ promissa parentis* et v. 534 *Hoc signum* etc. Bene Servius:

Tum memorat: Ne vero, hospes, ne quære profecto,
Quem casum portenta ferant; ego poscor Olympo.
Hoc signum cecinit missuram diva creatrix,
Si bellum ingrueret; Vulcaniaque arma per auras
Laturam auxilio.
Heu quantæ miseris cædes Laurentibus instant!
Quas pœnas mihi, Turne, dabis! quam multa sub undas
Scuta virum galeasque et fortia corpora volves,
Thybri pater! Poscant acies, et fœdera rumpant!
Hæc ubi dicta dedit, solio se tollit ab alto;
Et primum Herculeis sopitas ignibus aras
Excitat, hesternumque Larem parvosque Penates
Lætus adit; mactant lectas de more bidentes
Evandrus pariter, pariter Trojana juventus.
Post hinc ad naves graditur, sociosque revisit:
Quorum de numero, qui sese in bella sequantur,
Præstantes virtute legit; pars cetera prona
Fertur aqua, segnisque secundo defluit amni,
Nuntia ventura Ascanio rerumque patrisque.
Dantur equi Teucris Tyrrhena petentibus arva:
Ducunt exsortem Æneæ; quem fulva leonis
Pellis obit totum, præfulgens unguibus aureis.
Fama volat parvam subito vulgata per urbem,
Ocius ire equites Tyrrheni ad limina regis.

κατὰ το σιωπώμενον intelligimus Venerem ei promisisse. Clarior res ap. Homer. v. Il. σ, 189.—533 *ego poscor Olympo*, tertio casu, pro *ab O.*, me Olympus poscit, me vult, respicit, h. ad me ostentum aëris spectat; nihil est, quod vos terreamini. Alio modo diceret *se posci Olympo*, is qui in eum attollitur, evehitur, deus factus: cf. Soph. Œd. Col. 1542 *ὦ παῖδες* etc.—538. 539 Historica quidem veritate ac fide hæc non memorantur; nec ad Tiberim pugna facta est; sed poëtico phantasmate, præclare; saltem Latium intelligi potest. In idem inciderunt Silius II, 455. 456: Statius Achill. I, 84 sqq. Adde Stat. Theb. II. 460. 461: III, 210 sqq., et passim alii; item Horat. I, Od. 15: *Eheu quantus equis* etc.—540 quasi: eant nunc et flagitent bellum. Serv. cf. sup. VII, 317.

542. 543 Surgit Æneas et ad aram seu focum ædium accedit, Penates precatur. In verbis plura nos tenent.—*Herculeis sopitas ignibis aras* doctius dictas esse quam *ignes sopitos in aris* vel *ignes aræ*, in promtu est intelligere.

546 Amne adverso, a litore Laurentino Pallantium navi advenerat Æneas: sup. v. 90; nunc ea navi partem sociorum ad Ascanium et castra redire jubet; altera parte sibi adjuncta, et Arcadibus comitibus, terra per Etruriam Cære et ad Tarchonem (*Tyrrhenum regem*) proficiscitur. *qui sese in bella sequantur.* Paullo obscurior sententia; nam ad bellum non proficiscitur Æneas, sed ad auxilia et societatem Cæretanorum parandam. Servius multis allatis nihil expedit. Dicendum esse haud dubie, viros delectos ad casum belli, seu pugnæ, ut Æneæ latus tegerent in discrimine belli, (pugnæ, quæ mox subeunda erat. R.) sicut et infra iterum v. 606: *et bello lecta juventus.* cf. X, 260 sqq.—549 *segnis*, sine remigio; unde *defluit.*—550 *Ascanio* remanserat is apud Trojanos in castris sub Tiberis ostia. cf. sup. VII, 158. 159. De eorum autem adventu in castris nihil amplius memoravit poëta. cf. ad X, 238.—552 *exsortem*, eximium, *ἐξαίρετον.* Adducitur equus Æneæ præcipuus. cf. V, 351.

Vota metu duplicant matres, propiusque periclo
It timor, et major Martis jam apparet imago.
Tum pater Evandrus, dextram complexus euntis,
Hæret, inexpletum lacrimans, ac talia fatur:
O mihi præteritos referat si Jupiter annos!
Qualis eram, quum primam aciem Præneste sub ipsa
Stravi scutorumque incendi victor acervos,
Et regem hac Herilum dextra sub Tartara misi!
Nascenti cui tres animas Feronia mater
(Horrendum dictu!) dederat, terna arma movenda;
Ter leto sternendus erat! cui tunc tamen omnes
Abstulit hæc animas dextra, et totidem exuit armis.
Non ego nunc dulci amplexu divellerer usquam,
Nate, tuo; neque finitimo Mezentius usquam
Huic capiti insultans tot ferro sæva dedisset
Funera, tam multis viduasset civibus urbem.
At vos, o superi, et divum tu maxime rector
Jupiter, Arcadii, quæso, miserescite regis,
Et patrias audite preces: Si numina vestra
Incolumem Pallanta mihi, si fata reservant,
Si visurus eum vivo, et venturus in unum,
Vitam oro; patiar quemvis durare laborem:
Sin aliquem infandum casum, Fortuna, minaris,
Nunc, o nunc liceat crudelem abrumpere vitam,
Dum curæ ambiguæ, dum spes incerta futuri,
Dum te, care puer, mea sera et sola voluptas,
Complexu teneo; gravior ne nuntius aures
Vulneret. Hæc genitor digressu dicta supremo
Fundebat: famuli collapsum in tecta ferebant.

556 *propiusque periclo It timor*, grammatice nihil aliud esse potest quam, *timor it propius*, pro: timor est, fit, propior, h. magis instat, fit major, acrior, *periclo*, cum periculo, quo magis hoc instat, aut instare putatur. Mulieres præ timore propiores justo se credunt esse periculo, ne amittant suos. Paullo aliter Silius I, 13: *propiusque fuere periclo, Quis superare datum*. Sententia ipsa postulat sensum, augeri, acriorem fieri timorem, quo propius, cum ipso discessu ad bellum, fit et instat periculum, seu periculi cogitatio. —559 *inexpletum* ἄπληστον, ut exsatiari flendo nequeat.—561 ut sim talis, *qualis eram* etc. εἴθ' ὣς ἡβώοιμι Nestor Il. η, 157, λ, 669.—564 *Feronia* sup. VII, 800 *viridi gaudens Feronia luco*.—*terna arma movenda*, ut ter reviviscens ter rebellaret, ideoque ter esset vincendus. nam mox: *totidem exuit armis*, ter spoliavit victum. (*finitimo* mihi; restitui cum Heinsio aliisque e. cod. medic. al. *finitimus* ex edit. aldina 1511 fluxit. R.)—576 *venturus in unum*, iterum eum revisurus et conventurus.—578 *sin:* nota εὐφημία.—579 *crudelem vitam*, miseram; quæ enim miserum reddunt aliquem, a crudeli ac sæva mente, quæ nec miseratur alterius, proficisci videntur.—581 *sera;* ergo erat τηλύγετος,

Jamque adeo exierat portis equitatus apertis:
Æneas inter primos et fidus Achates;
Inde alii Trojæ proceres; ipse agmine Pallas
In medio, chlamyde et pictis conspectus in armis:
Qualis, ubi Oceani perfusus Lucifer unda,
Quem Venus ante alios astrorum diligit ignes,
Extulit os sacrum cœlo, tenebrasque resolvit.
Stant pavidæ in muris matres, oculisque sequuntur
Pulveream nubem et fulgentes ære catervas.
Olli per dumos, qua proxima meta viarum,
Armati tendunt. It clamor, et agmine facto
Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.
Est ingens gelidum lucus prope Cæritis amnem,
Religione patrum late sacer; undique colles
Inclusere cavi et nigra nemus abiete cingunt;
Silvano fama est veteres sacrasse Pelasgos,
Arvorum pecorisque deo, lucumque diemque,
Qui primi fines aliquando habuere Latinos.
Haud procul hinc Tarcho et Tyrrheni tuta tenebant
Castra locis, celsoque omnis de colle videri
Jam poterat legio, et latis tenebat in arvis.
Huc pater Æneas et bello lecta juventus
Succedunt, fessique et equos et corpora curant.

in senectute patris natus.—582 *gravior ne nuntius vulneret*, ut τρῶσαι ap Homerum pro βλάψαι, lædere, dolore afficere.

585—608 A Pallanteo profectio fit ad castra apud Cære.—588 Non agnosco hypallagen; ut sit pro chlamyde picta; sed *picta arma* sunt auro argentoque distincta. Memorantur et alibi, XII. 381: XI, 660. —589 sq.—591 splendidus versus de ortu in extrema cœli ora, qua mare ambit. Sup. Ge. IV, 232. *Taygete simul os terris ostendit honestum*—594 *per dumos*, per virgulta, silvas. cf. Stat. II Theb. 496. 497. —*meta viarum* ornate pro via; proprie terminus et finis viæ—596 Versum feliciter ipso verborum sono rem referentem mirati sunt multi: comparato quoque v. 465. 466. Il. β. *putrem* in pulverem resolutum, pulverulentum: quod jam vidimus Ge. I, 44. 215. II, 204 — 597 *Cæritis:* Cære, τὸ Καῖρε, Καιρὴ, Καίρητα, Agylla, et qui eam incolit, Cæres: unde potest accipi *Cæritis* urbis et *Cæritis* fluminis. Minio perperam a Servio huc advocatur ex X, 183. Fluvius est Cæretanus, oppido proximus, nunc *Vacina* dictus, ut Cluverius docet. Situm autem locorum hunc fere esse puta. Cære urbs in alto posita; (sup. 478.) prope urbem per agros defluit amnis, cui lucus adjacet. Agrorum planitiem cum amne et luco undique cingunt colles nemorosi, abietibus consiti; *colles cavi*, cavam convallem efficientes, *et nemus nigra abiete inclusere*, includunt, et *cingunt undique* lucum prope amnem.—600 *Pelasgos, Qui primi fines a.* Agyllam inter eas Etruriæ urbes memorat Dionys. Hal. I, 20: III, 58. quas Pelasgi potissimum insederint, et in quibus Pelasgorum sermo prævaluerit, et quæ plurimum Pelasgici moris servarint. — 601 *lucumque diemque* lucum Silvano consecrasse ferebantur advenæ Pelasgi et sollenne annuum Silvano instituisse.—603 Non male, puto, quæras cum Servio: quomodo *castra in tutis locis* habere potuerint, si in valle et campis erant, et e collibus prospici et adiri poterant.—606 *bello lecta* v. sup. ad

At Venus ætherios inter dea candida nimbos
Dona ferens aderat; natumque in valle reducta
Ut procul e gelido secretum flumine vidit,
Talibus affata est dictis, seque obtulit ultro:
En, perfecta mei promissa conjugis arte
Munera: ne mox aut Laurentes, nate, superbos,
Aut acrem dubites in prœlia poscere Turnum.
Dixit, et amplexus nati Cytherea petivit;
Arma sub adversa posuit radiantia quercu.
Ille, deæ donis et tanto lætus honore,
Expleri nequit, atque oculos per singula volvit,
Miraturque, interque manus et brachia versat
Terribilem cristis galeam flammasque vomentem,
Fatiferumque ensem, loricam ex ære rigentem,
Sanguineam, ingentem: qualis, quum cærula nubes
Solis inardescit radiis longeque refulget;
Tum leves ocreas electro auroque recocto,
Hastamque, et clipei non enarrabile textum.
Illic res Italas, Romanorumque triumphos,
Haud vatum ignarus venturique inscius ævi,
Fecerat Ignipotens; illic genus omne futuræ
Stirpis ab Ascanio, pugnataque in ordine bella.

[illegible] Æneas cum suis in colle consederat.—6[illegible] Reliqua poeta exsequitur lib. X, [illegible] sqq.

6[illegible] Haud dubie Maro, si carmini absolvendo vitae usus contigisset, [illegible] hunc locum constituisset. Arma enim [illegible] [illegible], cum Evandri [illegible] tur, memorarat. [illegible] 52[illegible] sqq. Nunc, [illegible] Cære sub arbore consedisset [illegible] Venus [illegible] et [illegible]. Compara Il. [illegible], 615. 609 et [illegible] nimbos pro nubibus, aere. secretum [illegible], solum, in secreto loco, [illegible].—612 En perfecta. cf. Il. [illegible], 10, 11. arte promissa. cf. ad [illegible] 534.—617 honore [illegible] ut [illegible] munus pari honore.—[illegible] est Homericum τέρπετο etc. Iliad. τ, 18. expleri aspectu, quod ex ipsa re facile intelligas, satiari. 265 expleri [illegible] et I, 713. expleri [illegible]: fere ut [illegible] Odyss. λ, 451.—620 *flammas vomentem* poëtica imago splendoris coruscantis, ex Il. [illegible].—622 *sanguineam*, Serv. [illegible]; immo rutilam, si [illegible]. [illegible] Maro, quod nude posuerat Homerus Il. σ, 6[illegible]: [illegible]. *qualis*, [illegible], talem, tam longe fulgentem, qualis, qualiter, nubes, quum.—625 *clipei non enarrabile textum:* argumentum clipei; tam varium et copiosum illud erat, ut enarratu esset difficile.

626 Sequitur locus de clipeo Æneæ nobilissimus. Clipeum autem cogita ita informatum, ut in media parte, seu umbone, mare esset, cum pugna Actiaca: de qua a v. 676 sqq. Exterior ora in plures areas seu regiones discreta; quarum argumenta: I. Lupa Romulum et Remum lactans v. 630. II. raptæ Sabinæ, bellum fœdusque inter Romulum et Tatium factum 635. III. Meti Fufetii supplicium 642. IV. Roma a Porsenna obsessa cum Coclitis et Clœliæ facinoribus 646. V. Capitolium a Gallis oppugnatum et, arce jam capta, excitati anserum strepitu Romani ad propugnandum ruentes 652. VI. Urbs religionibus celebris, ideoque pace florens 663. VII. Catilina in Tartaro 666. VIII. et Cato in Elysiis 670.—627 *Haud vatum ignarus* h. e. prædictionum, quas a vatibus [illegible] acceperat. *Fecerat et* inter cetera, quæ [illegible] non vult [illegible]

Fecerat et viridi fetam Mavortis in antro
Procubuisse lupam: geminos huic ubera circum
Ludere pendentes pueros, et lambere matrem
Impavidos; illam tereti cervice reflexam
Mulcere alternos, et corpora fingere lingua.
Nec procul hinc Romam, et raptas sine more Sabinas
Consessu caveæ, magnis Circensibus actis,
Addiderat, subitoque novum consurgere bellum
Romulidis, Tatioque seni, Curibusque severis.
Post îdem, inter se posito certamine, reges
Armati Jovis ante aram, paterasque tenentes,
Stabant, et cæsa jungebant fœdera porca.
Haud procul inde citæ Metum in diversa quadrigæ
Distulerant (at tu dictis, Albane, maneres!)
Raptabatque viri mendacis viscera Tullus
Per silvam, et sparsi rorabant sanguine vepres.
Nec non Tarquinium ejectum Porsena jubebat
Accipere, ingentique urbem obsidione premebat;
Æneadæ in ferrum pro libertate ruebant.
Illum indignanti similem, similemque minanti
Aspiceres; pontem auderet quod vellere Cocles,
Et fluvium vinclis innaret Clœlia ruptis.
In summo custos Tarpeiæ Manlius arcis
Stabat pro templo, et Capitolia celsa tenebat,
Romuleoque recens horrebat regia culmo.
Atque hic auratis volitans argenteus anser
Porticibus, Gallos in limine adesse, canebat;

secundum vs. 626. 8. 9.—631: ut toties in numis et signis veterum aliisque operibus efficta occurrunt. *feta*, enixa, ut alibi. v. Ecl. I, 50. *Martis antrum* multi memorant, obvium illud in numis gemmisque.

635—641 *sine more*, sine lege, ἀκόσμως, incomposite, temere. conf. VII, 377: V, 694.—636 *caveam*, h. l. in circo dixit. *magnos Circenses ludos* dixit, quæ Livio et aliis Consualia sunt, Neptuno equestri celebrata; fortasse in horum locum Circenses successerunt.—637 *consurgere bellum*: structuram invertit; debebat sequi: et consurgens inde bellum novum.—638 *Curibus severis*, ad Sabinorum disciplinam spectare facile intelligitur.—*porca cæsa*, ex more perpetuo sacrorum in fœderibus faciendis. v. c. Liv. I, 24. quod et ipsum argumentum est multorum numorum, in primis gentis Sulpiciæ, Veturiæ, Antestiæ.

642—645 Liv. I, 27. 28.—643 docte magnaque cum vi inversa oratio in illis: *at tu dictis, Albane, maneres!* pro: quod in fide non manserat. *mendacis* proprie perfidi. Fœditas spectaculi ad nostrum sensum ingrata asperis et gladiatoriæ pugnæ assuetis Romanorum animis minus displicere potuit.

646—651 Liv. II, 9 sq. Effictus autem Porsenna stans ad Tiberim. — 650 *pontem* sublicium, evellens trabes sublicis impositas. *vinclis ruptis* simpl. de custodia accipiendum.

652—662 Liv. V, 47. *In summo* non clipei; sed *in summo arcis Tarpeiæ*.—654 Visebatur porro in Capitolio casa recenti culmo tecta, regia Romuli dicta. Pro *erat* ornate *horrebat*.—655 Quæ sequuntur, po-

Galli per dumos aderant, arcemque tenebant,
Defensi tenebris et dono noctis opacæ:
Aurea cæsaries ollis, atque aurea vestis;
Virgatis lucent sagulis; tum lactea colla
Auro innectuntur; duo quisque Alpina coruscant
Gæsa manu, scutis protecti corpora longis.
Hic exsultantes Salios, nudosque Lupercos,
Lanigerosque apices, et labsa ancilia cœlo
Extuderat; castæ ducebant sacra per urbem
Pilentis matres in mollibus. Hinc procul addit
Tartareas etiam sedes, alta ostia Ditis;
Et scelerum pœnas, et te, Catilina, minaci
Pendentem scopulo, Furiarumque ora trementem;
Secretosque pios; his dantem jura Catonem.
Hæc inter tumidi late maris ibat imago
Aurea; sed fluctu spumabant cærula cano;
Et circum argento clari delphines in orbem
Æquora verrebant caudis, æstumque secabant.
In medio classes æratas, Actia bella,

ëtica sunt, non qualia ab artifice facile in metallo effingi potuerint. Anser volitans ad nostrum sensum displicere potest, non æque ad sensus Romanorum.—657—659 sq. Habitus Gallorum bene descriptus, etsi alieno fortasse loco. Notæ eorum comæ rutilæ, saga virgata aurei torques, gæsa, scuta vasta. Vestem intellige illa ipsa sagula, ex auro facta, ab artifice (seu ut colorem luteum et flavum referret, seu quod auro textas vestes amarent Galli. cf. Silium IV, 155), versicoloribus segmentis vel virgis intertextis: qui quidem habitus, Gallis, Germanis, et Britannis frequentatus, Scotis nondum in usu esse desiit. *duo gæsa*, e more, v. Cluver. German. I, 44, et omnes eos, qui Gallicam et Germanicam antiquitatem recoquunt; item Cerdam ad h. l. et Heins.

663—666 Religiosa spectacula immiscet poëta: mota ancilia (Martiis Kalendis v. Ovid. Fast. III, 373 sqq.), Lupercalia (ibid. II, 267 sqq.). Flaminum cærimonias, et pompam matronarum ad ludos vel sacra, ad quæ pilentis vehi licuit. v. Liv. V, 25. 29. Sacra Cereri vel Carmenti facienda potissimum respicere potuit Maro. —666 *mollia* pilenta appellat puto propter mollem et lentum incessum, quem ipsa structura et situs editus ac celsus suasisse videtur. *Apex*—664 laneis vittis ornatus Flaminum proprius.

666—670 Etsi alieno loco intrusa putem loca infera, præclare tamen ea ornavit. *Catonem piis jura dantem*, pro judice sedentem, quis non miratus est? *pendentem scopulo*, puto tamquam equuleo distentum: tracta rei facie a Prometheo rupi alligato; pro vulture Furiæ adsident. —*minacem scopulum* tamquam ruiturum et ruina eum sua oppressurum.—*Furiarum ora trementem* ut sup. VI, 605—607. adde 571.—*dantem jura*, judicem constitutum ut alterum Minoem vel Rhadamanthum, memoratum sup. VI, 566. De *Catone Uticensi* agi, liquidum est; vel ex opposito Catilina: alter oppugnavit patriam, alter libertatem propugnavit; nec vero alius, quam ad ejus severitatem, respectus habitus videtur.

671—674 *Inter hæc*, vel inter cetera: vel in horum medio. Oceanum Homeri Iliad. σ, 606. 607. ante oculos habuisse, et Delphines Hesiodi exemplo Sc. Herc. 209—212. judicio tamen parum severo, intexuisse videtur. Alia Quinti Cal. imitatio lib. V, 93 sqq. Effinxerat Vulcanus mare ad Actium; spuma albicante; belluis argenteis in mari aureo. Restabat materia navibus effingendis æs.

675 sqq. Splendida carminis pars, quam velim unam clipei argumentum a Poëta factum esse. *In medio* clipei, non maris: etsi hæc mediam clipei aream occupare

Cernere erat; totumque instructo Marte videres
Fervere Leucaten, auroque effulgere fluctus.
Hinc Augustus agens Italos in prœlia Cæsar
Cum Patribus, Populoque, Penatibus et magnis diis,
Stans celsa in puppi: geminas cui tempora flammas
Læta vomunt, patriumque aperitur vertice sidus.
Parte alia ventis et diis Agrippa secundis
Arduus agmen agens: cui, belli insigne superbum,
Tempora navali fulgent rostrata corona.
Hinc ope barbarica variisque Antonius armis,
Victor ab Auroræ populis et litore rubro,
Ægyptum, viresque Orientis, et ultima secum
Bactra vehit; sequiturque, nefas! Ægyptia conjux.
Una omnes ruere, ac totum spumare, reductis
Convulsum remis rostrisque tridentibus, æquor.

putandum. Si tamen, præter pugnam, etiam fugam et triumphum complexa est, in plures partes ac regiones ea quoque area distincta esse debuit. *Actia* bella, pugnam Actiacam. *instructo Marte,* h. classe instructa, *videres fervere totum Leucatem:* proprie classis fervebat, magno studii æstu se movebat, ad Leucaten: locum ex vicinia posuit, ut tanto major rei esset species. Nam classis utraque obversa erat claustris et faucibus sinus Ambracii; pugnatum enim est in exteriore sinu versus mare patente. In sqq. non ubique ipsam rerum gestarum fidem, quod nimis religiosum fuisset, quam artis vel carminis rationes et opportunitates videtur sequutus. Nam classi universæ M. Agrippa præfuit, Octavianus autem Cæsar cum M. Valerio Messala aliisque rerum summæ, ubicunque res poscerent, prospicere satagebat. *Italos* præclare, ut *barbaricas opes* Antonii v. 685. opponeret; et multo augustior rerum species in altero versu: *Cum Patribus, populoque, Penatibus et magnis diis,* ut causam reip. a Senatu populoque Romano commissam tueri Augustus videretur. *Penatibus et magnis diis,* explicative alterum adjectum pro: et cum Penatibus, magnis diis: (nisi forte penates ad Augustum et magnos deos ad rempublicam referre malis. R.) cf. ad III, 12.—680. 681. *geminas cui tempora flammas Læta vomunt.* Habuit poëta in animo Diomedis cassidem Il. ε, 4 sq.: Δαῖέ οἱ ἐκ κόρυθός τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ etc. *læta* ad splendorem spectat: ut lib. I, 591: *lætos oculis afflarat honores.* Sed cur *geminas flammas* dixit? accipio dictum poëtica forma, cum deberet *gemina tempora* memorare. In vertice *aperitur,* lucet, apparet, (proprie de oriente et in conspectum veniente sidere) stella Julia, Cæsaris capiti appingi solita in memoriam stellæ crinitæ, in quam inter ludos funebres habitos anima Cæsaris abiisse credita est: v. ad Ecl. IX, 47. Eandem stellam respexit Propert. IV, 6. 29, 30.

682 *Parte alia* aciei Agrippa classem agit *ventis secundis.* Adversus fuerat ad quintum usque diem ventus. Plutarch. M. Anton. p. 945. F. *arduus* aut ipse stans arduo in loco, aut navi ardua conspicuus. —684 *navali corona,* quæ eadem *rostrata,* rostris ex auro vallata, qua paullo ante donatus fuerat in bello Siculo, victo Sex. Pompeio. v. Vellei. II, 81, 3. et numos Agrippæ. Doctius autem dixit *tempora rostrata.*

685 *ope barbarica.* Ex adverso expressus in ære Antonius cum copiis ex barbaris populis diversis (unde *varia arma*) conscriptis, præter legiones, quas habebat (cf. Plutarch. M. Anton. p. 944. B.), *vehit,* ducit copias ex Ægypto.—686 *Victor ab Auroræ populis et litore rubro,* h. Eoo, magnifice ex sollenni poëtarum more. Vult prælia cum Parthis, quibus Oriens tum parebat, dicere, inter quæ nonnulla fuere satis felicia. Pari modo *Bactra ultima,* in remotissimo Oriente sita, nominat. Habuit Antonius auxilia a rege Medorum submissa, testante Plutarcho p. 944. C. Itidem sic v. 705. 706.

689 *ruere* videtur dictum transitive,

Alta petunt: pelago credas innare revulsas
Cycladas, aut montes concurrere montibus altos:
Tanta mole viri turritis puppibus instant.
Stuppea flamma manu telisque volatile ferrum
Spargitur; arva nova Neptunia cæde rubescunt.
Regina in mediis patrio vocat agmina sistro;
Necdum etiam geminos a tergo respicit angues;
Omnigenumque deum monstra, et latrator Anubis,
Contra Neptunum, et Venerem, contraque Minervam
Tela tenent. Sævit medio in certamine Mavors
Cælatus ferro, tristesque ex æthere Diræ;
Et scissa gaudens vadit Discordia palla;
Quam cum sanguineo sequitur Bellona flagello.
Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo
Desuper: omnis eo terrore Ægyptus, et Indi,
Omnis Arabs, omnes vertebant terga Sabæi.
Ipsa videbatur ventis regina vocatis
Vela dare, et laxos jam jamque immittere funes.

ruere sc. mare remis et ipsa carina: ut I, 35. *spumas salis ære ruebant.*—694 *Alta petunt.* Compara Plutarch. p. 946. B. C. —693 *puppibus turritis tanta mole*, tantæ molis. Spectat hoc maxime ad Antonianas naves, ad denos remorum ordines assurgentes, *ad hoc turribus et tabulatis allevatas* etc. Flor. IV, 11, 5; et sua magnitudine, in primis in ista remigium inopia, ad regendum difficiles. Plutarch. l. c.: Dio L. 32, 33.—694 *stuppea flamma:* ad rerum veritatem, cum ab Antonio relictæ naves pertinaciter pugnare pergerent. v. Dio l. c. 34. 35: Horat. I Od. 37, 13: *Vix una sospes navis ab ignibus.*—695 *nova cæde* sc. inter hos ipsos ignes missiles et navium incendia. At in verbis obscuritas est: *telis volatile ferrum spargitur.* Vix aliter dictum esse potest *ferrum* quam pro telis et sagittis. Tum vero quomodo *telis* telum emittitur? An *tela* pro machinis dicta? Vix putes fieri posse. (Quidni, quum telo etiam de funda usos esse constet e Liv. 38, 29? R.) Si jungas *ferrum volatile telis:* ne sic quidem, nisi perquam dure, dictum pro, ferrum telorum, tela ferrea. Lenius esset: *telum volatile ferre.* Sin *spargitur ferrum telis* h. per tela, missilia: non minus molestum hoc. Vix sana lectio. Saltem accommodatior altera: *telique.*

696 Acerbe hæc de Cleopatra. Potuit fortasse, quod tamen ignoro, sistri usus esse apud Ægyptios in bello. Ex hoc tamen loco non conficitur. In ludibrium versa re sistrum memoratur, quod regina, cum turba spadonum et feminarum ludis et choreis vacante, in media classe versatur: sistri autem usus in lascivia Ægyptiorum frequens. 697 necdum mortem futuram admota sibi aspide prospicit. Sequitur forte Virgilius aliquam famam, duo eam angues sibi admovisse.

698—700 Prælium deorum artifex effinxerat in ære: ab una parte pugnabant dii Ægyptii, ab altera Romani. In medio pugnam incendunt Mars, Diræ, Discordia, Bellona. XI, 8 sq.: VIII, 186 sqq.—*latrator Anubis*, capite canino.—701 *cælatus*, exsculptus, nam de anaglypho agitur et *cælare* sic proprie in ære dicitur. *ex æthere Diræ* ideoque volantes. Reddidit eo nomine, puto, Κῆρας Hesiodi in Scuto Herc. 248 sqq. Homero sunt Κῆρες θανάτοιο. Simili modo *Mors alata* poëtis est.—702. *Bellona* cum flagello passim obvia.

704. 705 Homero sublecta et hæc Apollinis species pro Iliacis muris pugnantis Il. π, 700 sqq.; sed præclara cum arte et sollertia. *Actius Apollo* v. ad III, 275. 707 sqq. Prima regina fugam circumspexit, ut omnes tradunt: Plut. Anton. p. 946. E.: Dio L, 33.—707 *ventis vocatis* v. ad lib. III, 253. et *laxos immittere* (hoc a curribus petitum) pro: laxare, solvere funes, ideoque vela explicare et expandere.

Illam inter cædes pallentem morte futura
Fecerat ignipotens undis et Iapyge ferri;
Contra autem magno mærentem corpore Nilum,
Pandentemque sinus, et tota veste vocantem
Cæruleum in gremium, latebrosaque flumina, victos.
At Cæsar, triplici invectus Romana triumpho
Mœnia, diis Italis votum immortale sacrabat,
Maxima tercentum totam delubra per Urbem.
Lætitia ludisque viæ plausuque fremebant;
Omnibus in templis matrum chorus; omnibus aræ;
Ante aras terram cæsi stravere juvenci.
Ipse, sedens niveo candentis limine Phœbi,
Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus; incedunt victæ longo ordine gentes,
Quam variæ linguis, habitu tam vestis et armis.
Hic Nomadum genus et discinctos Mulciber Afros,
Hic Lelegas Carasque sagittiferosque Gelonos

cf. X, 229 ibique not.—709 *pallentem morte futura:* quasi præsensione mortis hanc fugam consequuturæ. Pallorem autem argento vel alio metallo debuit reddere artifex. *Iapygem* proprie dixit, nam ab occidentali illa plaga debuit venire ventus Cleopatræ secundus.

711—713 Poeticum phantasma magnum et præclarum. Fuga petitur Nilus: is fugientes excipit. *Nili.* Jam Fluviorum simulacra cogita specie humana, recubantia, et inferiore corporis parte veste tecta, ut tamen sinum facere possint, quem Nilus fugientibus ostentat. Ornate singula, etiam *latebrosa flumina,* quæ pro latebris nunc erant.

714 sqq. Tandem triumphus Augusti erat effictus in clipeo. Fuit is triplex trinis diebus: Dalmaticus, Actiacus, Alexandrinus. v. Sueton. Aug. 22: Dio LI, 21; necesse igitur est ab artifice ea, quæ cujusque diei essent, in unum fuisse congesta. *votum immortale sacrabat:* templa, opera immortalia, dedicabat ex voto; et quidem magno numero; unde trecena dixit. Quæ per reliquam Augusti vitam facta sunt, revocavit poëta sub unum tempus. cf. Suet. 29: Dio LI, 22.

717—719 Vivide lætitia publica describitur. Exquisite vero illa dicta pro vulgaribus: Omnibus in templis matronarum supplicantium cœtus, *et aræ, ante quas* victimæ immolabantur: unde strati juvenci in terra, et constrata terra juvencis; tandem *juvenci stravere terram.*

720 sqq. Splendida rerum species. Puta triumphatorem Octavianum jam intrasse urbem. Sedet pro tribunali sub porticu et aditu templi Apollinis Palatini et prospectat (exquisite *recognoscit;* argutatur Burm. in etymo vocis) succedentem pompam triumphalem, in qua portantur coronæ aureæ, *dona populorum;* ducuntur captivi una cum signis fluviorum.—721 *aptatque postibus:* coronas ergo in foribus vel porticu templi suspendi curavit.—724. 725 Vides manifeste, quod supra ad v. 686. monuimus, poëtam carmini dignitatem et majestatem parare ex nominum novitate vel peregrinitate vel vetustate.—*Nomadum genus et Afros.* Erat enim in Antonii partibus magna Africæ pars a Cyrenis usque ad Æthiopiam, et interfuit Antonii copiis Bogudes Mauretaniæ rex; Plut. Anton. p. 944 B.: Dio L, 6. *discinctos Afros:* mollitiem hominum arguit veste laxa et fluente. An is proprius Afrorum habitus fuerit, aliunde ignoramus. Hinc *Carthago discincta* occurrit ap. Auson. Panegyr. Gratiano dict. c. 14. *Lelegas Carasque,* ut nominum vetustate carmini dignitatem pararet, posuit pro populis et regibus minoris Asiæ, quos enumeratos vides apud Plutarchum l. c. B. Leleges, de quorum sedibus Strabo lib. XIII, multa disputat, cum Caribus oram Asiæ maritimam tenuerant, antequam ab Ionibus ejecti ad interiora recesserunt. De his nec de aliis Lelegibus h. l. agitur. Frustra ad Dacos et Basternas nomen revocat Massonius in

Finxerat; Euphrates ibat jam mollior undis,
Extremique hominum Morini, Rhenusque bicornis;
Indomitique Dahæ, et pontem indignatus Araxes.
Talia, per clipeum Vulcani, dona parentis,
Miratur, rerumque ignarus imagine gaudet;
Attollens humero famamque et fata nepotum.

Jano reserato Sect. III. c. 5, adversus quos M.Crassus bellum gessit. Meliore jure ad bellum illud referas *Gelonos*, quos pro Dacis vicinis nominare potuit: nisi tamen pro Thracibus, ultra quos illi habitabant (conf. ad Ge. II, 115.), dicti sunt, qui in Antonii copiis erant.

726 *Euphrates ibat jam mollior undis* h. leniore amne, ut domitum se ac subjugatum, h. e. populos accolas victos et subjectos, significaret. Uti *mollita* dicuntur et alibi, quæ victa ac contusa coercitaque sunt. Sic *molles animi, mollia corda*. Notum autem vel ex Horatio: *Medumque flumen gentibus additum victis minores volvere vertices:* etsi hoc ad seriores annos spectat. Magno vero spiritu hæc dicta et in majus aucta amplificataque sunt. Adversus Parthos enim illo anno nihil aliud nec susceptum nec gestum, præterquam quod Augustus, Ægypto in potestatem p. R. redacta, in Syriam reversus Parthorum legatos audiit. conf. Ge. II, 170: IV, f. Si vero hæc, quæ sequuntur v. 726. 727. 728, ad triumphum illum recte referuntur, Euphrates et Araxes cum Dahis poëtico more populos Orientis designant, qui Antonium sequuti erant, Morini autem et Rhenus triumphum primi diei Dalmaticum respiciunt, quo etiam de Morinis, extremæ oræ Galliæ Belgicæ ad fretum Britannicum populo (unde *extremi hominum Morini*, ut *ultimi Britanni*, *ultima Hesperia*, apud Horatium), et nonnullis Galliæ Germaniæque populis rebellionis sociis, in primis Suevis Rhenum transgressis, et a C. Carinate repressis, triumphatum fuit; v. Dio LI, 21. Rhenus *bicornis*, Vabalis et Rhenus, ut tum quidem cursus erat, antequam Drusus tertium ostium, Flevum, fossa ducta efficeret. *Dahæ*, Nomades ad orientale Caspii maris littus versus Oxum incolentes ultra Hyrcanos.—*pontem indignatus Araxes:* nihil amplius, quam ut flumen rapidum ideoque pontis impatiens diceret, eoque ipso feritatem accolarum Armenorum declararet.

729 *Talia per clipeum*. malim *clipeum, dona parentis*, matris Veneris, jungere, quam *talia dona parentis*.—131 *famamque*, κλέος, illustrium factorum sculpturam in clipeo.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER NONUS.

ARGUMENTUM.

Turnus, absente Ænea et in Tuscia conquirendis auxiliis occupato, a Junone per Iridem admonitus, ne tantam rei bene gerendæ occasionem amitteret, quam proxime ad hostes copias admovet—32. Qui cum suis se mœnibus continerent, neque æquo loco facerent dimicandi potestatem, ut illis spem omnem fugæ intercluderet, classem exurere conatur—76. Erat ejus classis materia ex Idææ Matris luco cæsa: quapropter Matris precibus adductus Jupiter naves omnes incendio eripuit, et in totidem Nymphas marinas convertit—122. Post hæc Turnus imminente jam nocte adversus hostium eruptiones ad oppidi portam excubias disponit: iis Messapum præficit—167. Interim consultantibus Trojanorum ducibus, quemnam potissimum ad Æneam mitterent, qui de suorum periculo eum faceret certiorem; ultro eam provinciam suscipiunt Nisus et Euryalus, conjunctissimum amicorum par—277: qui cum urbe emissi hostium excubias vino somnoque obrutas offendissent, Rhamnetem cum magno Rutulorum numero trucidant, eorumque se spoliis exornant—366. Verum cum, instante jam luce, se recipere conantur, a Volscentis equitibus conspecti, ad silvas confugiunt. Ibi Euryalus, armorum pondere viæque errore impeditus, in hostes incidit, et a Volscente, frustra deprecante Niso, confoditur—437. Nisus quoque, cæso Volscente et Euryali nece strenue vindicata, multis vulneribus confossus super amici corpus concidit—445. Capita, hastis affixa, in castra deferuntur: ubi a Trojanis e mœnibus agnita ingentem in urbe luctum excitant—502. Interim Turnus totis viribus hostes oppugnat: magna utrimque strages editur—589. Ibi Ascanius Numanum insolentius se jactantem sagittæ ictu interficit—617.

Pandarus et Bitias successu elati portam recludunt, hostesque subeuntes ingenti cæde propellunt—690. Ejus rei nuntio accepto Turnus per portam patentem in oppidum, seu castra, irrumpit—733; Trojanosque in fugam convertit—777: tandem, hostium multitudine circumventus, paullatim cedit ad eam oppidi partem, quæ fluvio alluitur—789: et, ut erat armatus, flumine secundo delatus escendit littus et incolumis ad suos revertitur.

Atque ea diversa penitus dum parte geruntur:
Irim de cœlo misit Saturnia Juno
Audacem ad Turnum. Luco tum forte parentis
Pilumni Turnus sacrata valle sedebat.
Ad quem sic roseo Thaumantias ore locuta est:
Turne, quod optanti divum promittere nemo
Auderet, volvenda dies, en, attulit ultro.
Æneas, urbe, et sociis, et classe relicta,
Sceptra Palatini sedemque petiit Evandri.
Nec satis: extremas Corythi penetravit ad urbes;
Lydorumque manum collectos armat agrestes.
Quid dubitas? nunc tempus equos, nunc poscere currus.
Rumpe moras omnes, et turbata arripe castra.
Dixit, et in cœlum paribus se sustulit alis;
Ingentemque fuga secuit sub nubibus arcum.
Agnovit juvenis, duplicesque ad sidera palmas
Sustulit, et tali fugientem est voce secutus:
Iri, decus cœli, quis te mihi nubibus actam

Quod ipsa res et prudentia suadere debuit, ut per Æneæ absentiam Latini et Rutuli oppugnarent vallum Trojanorum, hoc, epico more, deæ Iridis a Junone missæ monito tribuitur: Homeri exemplo v. c. Il. σ, 166 etc. Ad poëtæ artificium agnoscendum Servii nota facit: *In hoc libro mutatio est omnium rerum; nam et aliæ personæ et loca alia sunt, et aliud negotium incipitur. Ab Ænea enim transit ad Turnum, a Tuscia ad Ardeam; a petitione auxiliorum ad bellum.*

1—3 *Parentis Pilumni*, h. abavi v. X, 619. *sedebat:* Asper *erat* interpretatus est: alia argutatur Servius; sed spectat simpliciter ad solitudinem et etiam, cui convenit sedere. Lucum autem Pilumni in ea regione fuisse quidni admittamus?—7. *volvenda dies*, quæ volvitur. v. ad I, 269. Lucretius, *sidera volvenda*, *ætatem volvendam* eodem modo dixit.—9 *Sceptra* exquisitius quam regna: utrumque pro regia Evandri. *Corythi ad urbes*, ad Etruriam, quam designat a Corytho, conditore Cortonæ. Supra: *Corythum terrasque require Ausonias*, lib. III, 170. *Lydorum manum* Etruscos dixit ad vulgarem opinionem, qua ii a Lydis, Tyrrheno, Atyos filio, auctore repetebantur. cf. VIII, 479. 480.—13 *turbata arripe castra*, tumultu illato, per ipsum accessum, invade, occupa: scilicet ut *rapere* poëtis est pro *capere*. Dixit autem *castra* Trojanorum, v. 8. *urbem*, alibi *muros*, *aggerem*. Nam Æneas in littore, ubi escenderat, urbem, *novam Trojam*, condiderat, quam VII, 157. *castrorum in morem pinnis atque aggere cinxit*. Ea in extremo fere littore hærebat, subjecta in proximo loco classe. v. IX, 68. 69.—15 *secuit* arcum pro: incessit per arcum.

Detulit in terras? unde hæc tam clara repente
Tempestas? medium video discedere cœlum,
Palantesque polo stellas. Sequor omina tanta,
Quisquis in arma vocas. Et sic effatus ad undam
Processit, summoque hausit de gurgite lymphas,
Multa deos orans; oneravitque æthera votis.
Jamque omnis campis exercitus ibat apertis,
Dives equum, dives pictai vestis et auri.
Messapus primas acies, postrema coercent
Tyrrhidæ juvenes; medio dux agmine Turnus
Vertitur arma tenens, et toto vertice supra est.
Ceu, septem surgens sedatis amnibus, altus
Per tacitum Ganges, aut pingui flumine Nilus,
Quum refluit campis, et jam se condidit alveo.
Hic subitam nigro glomerari pulvere nubem
Prospiciunt Teucri, ac tenebras insurgere campis.
Primus ab adversa conclamat mole Caicus:
Quis globus, o cives, caligine volvitur atra!
Ferte citi ferrum, date tela, scandite muros,
Hostis adest, eia. Ingenti clamore per omnes
Condunt se Teucri portas, et mœnia complent.

Sic *secare viam*, τέμνειν ὁδὸν, incedere via, et primo loco τέμνειν ἅλα, *secare mare*, sulco facto in fluctibus, hinc *terram*, tum ipsam *viam*. Servius reddit "Arcum fecit, secto cœlo duxit" paulo aliter. conf. ad V, 658. Versus 18 verba sunt ex Il. σ, 182. —*duplices*, ambas, non duplicatas. cf. I, 93. —21 Non inauditum est ostentum: *palantes polo stellæ:* in primis quia interdiu oblatum est auspicium; sed ornant hæc cœlum, quod, Iride in cœlum evolante, disruptum est, et, quod alias in fulgure fieri solet, chasma fecit. Apposita vocant Grammatici. Si itaque dea ruptis nubibus ad interiora perrexit, stellas apparere nubibus remotis necesse fuit. Sic dii vi sua divina attollunt se in nubes et ulterius in cœlum perveniunt; h. l. per arcum cœlestem Iris. *Sequor omina tanta:* accipio omen, inquit Turnus; et, qui mos erat, in visis, ostentis, ominibus, lustrandi causa aqua se perluit.

25—De *Messapo* v. VII, 691.—26 *pictai vestis*, more ut Etruscorum ita aliorum Italorum.—28 *Tyrrhidæ*, Tyrrhei pastoris filii. v. VII, 484. 532.—30 *septem surgens amnibus* nec ad ostia, nec ad tempora fluminis exundantis referendum; id enim a comparationis consilio alienum; repugnat quoque adjecta vox *sedatis*; sed *amnes* sunt alvei, quibus Ganges, e montibus Emodis progressus in planis locis fertur jam *sedatis amnibus*; igitur Ganges inde ab ortu, septem alveis incedit sedate ac tacito. *Surgere* autem est increscere aquis auctis; quod statis temporibus in Gange fieri; ut in Nilo Virgilius acceperat: norat porro pluribus alveis Gangem deferri, numero septenis, et incedere placido cursu. Unde hæc tenuerit, ignoramus. Veteres utique (inde ab Eratosthenis tempore, circa 300 ante Christ. nat. R.) non nisi incerta de Gange acceperant; v. Plin. VI, s. 22. Bene Servius: *Ganges—secundum Senecam in situ Indiæ, novem alveis fluit; secundum Melam septem.* Plures magni amnes in eum feruntur, quos septenos numero tradere potuerunt aliqui, et pro alveis habere: multo magis, si fuisse neminem cogites, qui totum Gangis cursum emensus esset. *Ceu*—sc. it, incedit, *per tacitum*, tacite: ut, per silentium, per noctem, et, per occultum, per subitum, per longum, ut Gr. διὰ βραχέων, διὰ ταχέων, et similia.

33 νέφος κονιης et ὁμίχλη Homero frequens.—35 *ab adversa mole*, turri in munitione Trojanorum (cf. ad v. 13.) ab ea parte, qua Latini accedebant.—37 Idem color verborum IV, 594.—38. 39 Recipi-

Namque ita discedens præceperat optimus armis
Æneas: si qua interea Fortuna fuisset,
Neu struere auderent aciem, neu credere campo;
Castra modo et tutos servarent aggere muros.
Ergo, etsi conferre manum pudor iraque monstrat,
Objiciunt portas tamen, et præcepta facessunt,
Armatique cavis exspectant turribus hostem.
Turnus, ut ante volans tardum præcesserat agmen,
Viginti lectis equitum comitatus et urbi
Improvisus adest: maculis quem Thracius albis
Portat equus, cristaque tegit galea aurea rubra.
Ecquis erit mecum, juvenes? qui primus in hostem?
En, ait. Et jaculum attorquens emittit in auras,
Principium pugnæ, et campo sese arduus infert.
Clamore excipiunt socii, fremituque sequuntur
Horrisono; Teucrum mirantur inertia corda;
Non æquo dare se campo, non obvia ferre
Arma viros, sed castra fovere. Huc turbidus atque huc
Lustrat equo muros, aditumque per avia quærit.
Ac veluti pleno lupus insidiatus ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres,
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Balatum exercent: ille asper et improbus ira
Sævit in absentes; collecta fatigat edendi
Ex longo rabies, et siccæ sanguine fauces.
Haud aliter Rutulo, muros et castra tuenti,
Ignescunt iræ; duris dolor ossibus ardet;
Qua tentet ratione aditus, et quæ via clausos

unt se Trojani intra vallum et muros.—41 Si quis belli casus se offerret; verbo, si quid accideret.—44 *monstrat* h. l. hortatur, suadet, impellit: nam qui suadet, is monstrat, quid sit faciendum, et qua ratione.—46 *cavis*, amplis.

48 *et* vacare videri potest. Enimvero jungenda; *Turnus* viginti equitibus *comitatus et improvisus urbi adest.* In *equo Thracio*, i. e. præstanti, non hærendum, cujus generis equorum copia vix illo tempore in Latio esse potuit; sed ornat epitheton. cf. V, 565. 566.—50 cf. XII, 89 *galea aurea* cum *crista rubra*. R. Tum v. 57 *castra fovere*, pro vulgari; se in castris tenere. v. ad Ge. III, 420 *coluber fovit humum.* Et Turnus *turbidus*, turbatus, pudore et ira incensus, quod aditum murorum, qua subire posset, non videbat.

61 *nocte super media*, ultra mediam noctem, ut eum longa mora incensa fames ad rabiem agat, cf. v. 63. 64 *ira sævit* melius quam *improbus ira* jungitur, ne altero loco abundet *ira*, altero autem loco *sævit* nudum et tenue relinquatur. *improbus* etiam solum per se de ira et vehementiore quoque impetu dictum occurrit X, 727: *improba ora* h. avida. Quandoquidem *improbus* omnino est nimius, multus, vehemens. Vide Ge. I, 119 *improbus anser* et ad 146 *improbus labor*. *absentes* h. l. de inclusis ovibus. *collecta—longo* tempore, ex longa mora contracta. Sic Ovid. Metam. I, 233. V, 341.—63. 64 ornate: fames et sitis excruciat eum. aliter nunc *siccæ sanguine fauces*, sanguinis penuria, quam VIII, 261 dictæ sunt. *qua*, parte, *via*, aditus ad muros, *excutiat Teucros*, facultatem et

Excutiat Teucros vallo, atque effundat in æquor.
Classem, quæ lateri castrorum adjuncta latebat,
Aggeribus sæptam circum et fluvialibus undis,
Invadit, sociosque incendia poscit ovantes;
Atque manum pinu flagranti fervidus implet.
Tum vero incumbunt; urget præsentia Turni;
Atque omnis facibus pubes accingitur atris.
Diripuere focos; piceum fert fumida lumen
Tæda, et commixtam Vulcanus ad astra favillam.
  Quis deus, o Musæ, tam sæva incendia Teucris
Avertit? tantos ratibus quis depulit ignes?
Dicite. Prisca fides facto, sed fama perennis.
Tempore quo primum Phrygia formabat in Ida
Æneas classem, et pelagi petere alta parabat;
Ipsa deum fertur genetrix Berecyntia magnum
Vocibus his affata Jovem: Da, nate, petenti,

modum suppeditet, eos eliciendi. — 68 *æquor* camporum.

70 Comparant exemplum Hectoris et verba Iliad. ο, 716 sqq.—73 *incumbunt* cf. IV, 397 et not.—74 *pubes accingitur* facibus, armatur, instruitur, ut altero loco recte Serv. simili more *succingi* dictum lib. VII, 187 *lituo trabeaque succinctum.*—75 *focos*, quos a Rutulis extemplo exstructos fuisse cogitandum est; ideoque nunc stipites seu tædas ardentes in foco. Hærent intpp. cum Servio. Burmannus focos agrestium in vicis circumvicinis advocabat.

77—122 Naves Trojanorum, ne igni comburantur a Turno, mutantur in Nymphas. Fabulam, quæ sequitur, tamquam absurdam et epica gravitate indignam reprehendere in promtu est: et reprehenderunt eam multi, etiam e veteribus, ut e Servio ad v. 82 patet: quandoquidem minore hoc doctrina indiget, quam argumentis idoneis eam defendere. Neque equidem infitior, a nostris sensibus et phantasmatibus eam nimium quantum abhorrere. Nec vero Maro hoc non persensisse et ipse videri debet. Hoc enim erat, cur novo more aditum sibi ad narrationem muniret; Apollonii utique exemplo, Lib. IV, 1381 sqq., ubi navem per deserta Libyæ humeris Minyarum gestatam narraturus erat. Potuit autem inter veteres hæc fabula minus displicere, quod ea vetere fama accepta esset; et Maro eam repetere potuit, cum veteres de Æneæ adventu fabulas pro gemmis et stellulis intexere telæ suæ semel suscepisset. Metamorphosesi a poëtis Alexandrinis ornari cœpta, nimium luxuriantia ingenia jactaverant se in hoc argumento, quod ex Ovidio e. c. Met. XIV. apparet: nam græca pleraque perierunt. Ut autem in talem fabulam incideret vetustas, ita factum arbitror, primo, quod *immortale*, ἀθάνατον, dixerunt quicquid diu durat et manet haud attritum, potuere itaque etiam νῆες ἀθάνατοι καὶ ἀγήραοι dici; tum quod Dryades Nymphas arbores insidere et cum iis vivere ac deficere crediderunt homines. Promtum sic fuit, arbores recisas et in naves versas iterum ad pristinum numen reversas comminisci. Alio modo, navibus in scopulos versis, Homerus navigationem Phæacum in miraculum converterat Od. θ, 557—674.

79 *Prisca fides facto sed f.*, non capiunt Serv. et alii. *Fides* est ejus, qui aliquid tradit, vel ejus, quod narratur, quæ alias *auctoritas;* ideoque pro ipsa *narratione* ponitur. Igitur *facto* h. facti *prisca est fides*, narratio. Rem narrat poëta ab antiquitate traditam; sed constante fama ad seriores ætates propagatam; ita facti fama perennis est.—80 De ædificatione classis cf. III, 5. 6. *Ida* autem mons et ipse sacer magnæ Matri deum, cf. v. 85. 86, non minus ac *Berecyntus*, Phrygiæ mons et tractus, a quo h. l. nomen inditum; uti alias illa *Idæa dea* appellata est. conf. Strabo X, p. 718 C. et infr. X, 252: *Alma parens Idæa deum.* Consentaneum erat,

Quod tua cara parens domito te poscit Olympo.
Pinea silva mihi multos dilecta per annos:
Lucus in arce fuit summa, quo sacra ferebant,
Nigranti picea trabibusque obscurus acernis:
Has ego Dardanio juveni, quum classis egeret,
Læta dedi; nunc sollicitam timor anxius urget,
Solve metus, atque hoc precibus sine posse parentem,
Ne cursu quassatæ ullo neu turbine venti
Vincantur. Prosit nostris in montibus ortas.
Filius huic contra, torquet qui sidera mundi:
O genetrix, quo fata vocas? aut quid petis istis?
Mortaline manu factæ immortale carinæ
Fas habeant; certusque incerta pericula lustret
Æneas? cui tanta deo permissa potestas?
Immo, ubi defunctæ finem portusque tenebunt
Ausonios, olim quæcunque evaserit undis,
Dardaniumque ducem Laurentia vexerit arva,
Mortalem eripiam formam, magnique jubebo
Æquoris esse deas: qualis Nereia Doto
Et Galatea secant spumantem pectore pontum.
Dixerat: idque ratum Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas,
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
  Ergo aderat promissa dies, et tempora Parcæ

ut pineta montis ei essent sacra.—85 *silva* et *lucus* per appositionem dicta puta. Sed turbatus locus est.—86 *in arce*, in vertice Idæ: est τὸ Γάργαρον ἄκρον, Iliad. ξ, 292. In hoc igitur sacra fieri solita Matri Idææ, cf. ad v. 80: uti Jovi eodem in loco Il. θ, 48.—93 *torquet*, cf. IV, 269.

94 *quo fata vocas?* ea mutas? uti fata *verti*, *flecti*, *mutari*, dicuntur, cum de fatorum ordine mutando agitur. aut *quid petis istis* trabibus seu navibus, h. in earum gratiam.—*immortale fas* h. l. pro conditione; ut jus.—*certus*, ut ab initio statim certum et exploratum habeat Æneas, in periculis se incolumem fore.—98 *defunctæ*, quod plenius VI, 83 *magnis pelagi defuncte periclis*.—99 *Olim quæcunque evaserit undis:* unam enim Orontis tempestas mari merserat I, 113 quatuor incensæ a mulieribus in Sicilia, V, 699. Ergo ex XX navium numero non nisi XV Tiberim intraverant.—105 *amnes rapidos* (s. ferventes) *et atras* voluit dicere. Ambiguum enim ob diversum poëtarum usum est, quo sensu *torrentes* dictum sit. *Torrere* proprie est calefaciendo siccare; tum cremare, tandem ardere et fervere. Jam quæcunque *fervent* seu calore, seu motu et impetu, dicuntur et ipsa *torrere*. Ita tandem flumina torrentia, sunt ferventia, *rapida*; sic Ecl. V, 52 *torrens unda* Padi. Ge. II, 451 *aqua torrens*. inf. X, 603. Itaque h. l. *ripæ torrentes*, rapidi, *pice atraque voragine*, aqua, alveo, piceo et atro. Jam autem amnes in inferis etiam flagrantes ignibus sunt, possunt igitur *torrentes* quoque h. l. sic accipi: multo magis propterea, quia alias fluvii hi stagnare dicuntur.—106 Inferiora hæc Homericis Il. α, 528 sq. judicant Grammatici ap. Macrob. V, 13: at non ubique eadem sententia iisdem ornamentis amplificari potest aut debet.

107 *debita* fato. VII, 120: *fatis mihi de-*

Debita complerant: quum Turni injuria Matrem
Admonuit ratibus sacris depellere tædas.
Hic primum nova lux oculis offulsit, et ingens
Visus ab Aurora cœlum transcurrere nimbus,
Idæique chori; tum vox horrenda per auras
Excidit, et Troum Rutulorumque agmina complet:
Ne trepidate meas, Teucri, defendere naves:
Neve armate manus; maria ante exurere Turno,
Quam sacras dabitur pinus. Vos ite solutæ,
Ite, deæ pelagi; Genetrix jubet. Et, sua quæque,
Continuo puppes abrumpunt vincula ripis,
Delphinumque modo demersis æquora rostris
Ima petunt. Hinc virgineæ, (mirabile monstrum!)
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ,
Reddunt se totidem facies, pontoque feruntur.
Obstupuere animi Rutulis; conterritus ipse
Turbatis Messapus equis; cunctatur et amnis
Rauca sonans, revocatque pedem Tiberinus ab alto.
At non audaci cessit fiducia Turno;
Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro:
Trojanos hæc monstra petunt; his Jupiter ipse
Auxilium solitum eripuit; non tela, nec ignes
Exspectant Rutulos. Ergo maria invia Teucris,
Nec spes ulla fugæ; rerum pars altera ademta est:
Terra autem in nostris manibus; tot millia, gentes

bita tellus.—111 *ab Aurora:* tanquam ab oriente, ex Asia, relicto Berecynto et Ida.—112 Paullo durius, sed ut poëticam orationem decebat, junctum: *nimbus Idæique chori*, pro: visus ab oriente cœlum transcurrere nimbus, nubes, et chorus, qui Matrem deum comitari solebat, Corybantum puta, in nube illa abditus et inclusus. Pro commentario est Ovidii locus Met. XIV, 536. 537. 538: ubi hoc idem prodigium exponitur, imitatione Virgilii. Etiam in sacris adventus deæ, etsi non visæ, magno strepitu tibiarum et tympanorum declarari solebat.—113 *agmina complet*, proprie aut aures, aut loca, in quibus illa agmina habentur, sono et strepitu.—114 Tum dea Teucros vetat *laborare* et navibus defendendis operam dare.—118 *puppes*, ad littus versæ: v. VI, 3. 4. 5.—122 *reddunt se*, ἀναδιδοῦσι: iterum emergunt, prodeunt.

123—167 Callide portentum in suam rem vertit Turnus, classe sublata Trojanos nunc fuga exclusos facile a se expugnatum iri; nunc oppugnationem esse parandam; die tamen jam confecto, vigilias per noctem disponit.—124. 5. *cunctatur et amnis*—quod VIII, 240 minus ornate. *Messapus* autem nominatur, tamquam qui inter primos exercitus infesti Rutulorum duces erat. VIII, 6.—126 sqq. Audacia Turni præclare a poëta inter metum ceterorum declaratur. 129 *Jupiter ipse auxilium solitum* (navium, quibus antea, Troja capta, suæ saluti fuga consuluerant) *eripuit*, eos perdidit; nec ideo ad eos perdendos nostra opera opus est: *non tela nec ignes Exspectant Rutulos.* Ex vulgari satis usu loquendi poëtarum *exspectari* dicuntur ea, quæ omnino futura sunt, ideoque et mala, quæ imminent. *rerum pars altera*, pro vul-

Arma ferunt Italæ. Nil me fatalia terrent,
Si qua Phryges præ se jactant, responsa deorum.
Sat fatis Venerique datum, tetigere quod arva
Fertilis Ausoniæ Troes. Sunt et mea contra
Fata mihi, ferro sceleratam exscindere gentem,
Conjuge prærepta; nec solos tangit Atridas
Iste dolor; solisque licet capere arma Mycenis.
Sed periisse semel satis est. Peccare fuisset
Ante satis, penitus modo non genus omne perosos
Femineum. Quibus hæc medii fiducia valli,
Fossarumque moræ, leti discrimina parva,
Dant animos. At non viderunt mœnia Trojæ
Neptuni fabricata manu considere in ignes?
Sed vos, o lecti, ferro qui scindere vallum
Apparat, et mecum invadit trepidantia castra?
Non armis mihi Vulcani, non mille carinis
Est opus in Teucros. Addant se protenus omnes
Etrusci socios. Tenebras et inertia furta
Palladii, cæsis summæ custodibus arcis,
Ne timeant; nec equi cæca condemur in alvo;
Luce, palam, certum est igni circumdare muros.
Haud sibi cum Danais rem faxo et puppe Pelasga
Esse putent, decimum quos distulit Hector in annum.
Nunc adeo, melior quoniam pars acta diei,

gari: altera res, alterum, terra, in nostra est potestate; nam Trojanis vallo inclusis Rutuli loca vicina tenent. *tot millia*, eaque *gentes Italæ*; ut sint apposita, pro vulgari: tot millia gentium Italicarum, vel Italorum.—135 *Venerique* lib. I, 257 sqq. Turnus tamen simpliciter de fatis in Æneæ gratiam a matre Venere constitutis cogitare potuit.—138. 139 Non solus Menelaus raptum conjugis Helenæ ulciscitur. Homericum Il. ι, 340. 341: Οὐ μοῦνοι φιλέουσ' ἀλόχους μερόπων ἀνθρώπων Ἀτρεῖδαι; etc., jam Macrob. V, 9 comparavit.—Reliqua 140 sqq. paullo argutiora et ῥητορικώτερα esse videntur. Sed, dicat aliquis, satis est Trojanos semel ultimam calamitatem esse expertos; nec probabile fit, cum dii tantis periculis eos servatos in Italiam adduxerint, nunc iis exitium adfuturum esse. Ita vero, inquit Turnus, satis etiam habere debebant, semel rapuisse feminam; quippe qui ex raptu Helenæ ea mala experti sint, ut *modo non omne*, h. e. totum fere genus femineum perosi esse, odisse, debeant; tantum abest, ut novum raptum Laviniæ meditentur. *Quibus hæc.* Ex ira oratio durior. Dat iis hoc vallum, hæc fossa, fiduciam: an non vero multo munitiora Trojæ mœnia eversa viderunt? Argutum et bellum etiam illud 143: *leti discrimina parva:* quod de navigatione simplicius Homer. Iliad. ο, 628: τυτθὸν γὰρ ὑπ' ἐκ θανάτοιο φέρονται.—146 animosius, quam Homericus Hector Il. μ, 440.—148 Respicit autem Turnus arma a Thetide Achilli apportata et classem Achivorum.—150. 151 v. sup. lib. II, 164 sqq. Insidias per noctem non struemus: *furtum* sic sæpe; v. c. IX, 350.—155 *quos distulit Hector.* docte pro vulgari: quorum conatus et consilia repressit et retardavit per annos decem. cf. XI, 288.

156 Comparant Od. μ, 291 sq.: Il. β, 381. Malim ego conferri Il. θ, 502 sqq.

Quod superest, læti bene gestis corpora rebus
Procurate, viri, et pugnam sperate parati.
Interea vigilum excubiis obsidere portas
Cura datur Messapo, et mœnia cingere flammis.
Bis septem, Rutulo muros qui milite servent,
Delecti; ast illos centeni quemque sequuntur
Purpurei cristis juvenes auroque corusci.
Discurrunt, variantque vices, fusique per herbam
Indulgent vino, et vertunt crateras ahenos.
Collucent ignes: noctem custodia ducit
Insomnem ludo.
Hæc super e vallo prospectant Troës, et armis
Alta tenent; nec non trepidi formidine portas
Explorant, pontesque et propugnacula jungunt;
Tela gerunt. Instant Mnestheus acerque Serestus:
Quos pater Æneas, si quando adversa vocarent,
Rectores juvenum et rerum dedit esse magistros.
Omnis per muros legio, sortita periclum,
Excubat, exercetque vices, quod cuique tuendum est.
  Nisus erat portæ custos, acerrimus armis,

529 sq. et τ, 275. Tum priscæ ætatis mos et militiæ observanda est imperitia, quod Rutuli castra oppugnant, ipsi vallum nullum ducunt, quo se tueantur. Nec aliter Trojani, qui Achivorum castra oppugnant, Il. θ, sub f.—160 *flammis* int. vigilias.—Ad v. 161 sqq. cf. Il. ι, 85 sq. et ad v. 165 vide Il. θ, 559. 551. Agmen igitur mille quadringentorum et decem quatuor hominum fuit delectum. — 164 alternis excubias et alia munia militaria obeunt, succedentibus aliis et aliis, ut bene Burm. explicat.

168—174 Trojani, castris tuendis quæ necessaria sint, provident. *armis alta tenent* h. vallum, quod poëta appellat *muros, turres*, obsident armati. — 170 *pontes et propugnacula jungunt:* per ipsos muros vias seu pontes inter turres, ideoque inter propugnacula seu pinnas turrium, faciunt, ut discursus militum liber sit. Quo fere modo pons et ripæ jungi dici possunt, quod vulgo est, amnem ponte jungi. *propugnacula in muris* memorantur v. 664 *It clamor totis per propugnacula muris.* Melius fortasse sic locum expedias. Propugnaculum est locus munitus, munimentum, unde propugnatur, potest ideo dici de muro, turri. Jam genus est munimenti semicircularis ante vallum seu murum castrorum, quod ponte jungi cum vallo necesse est, diversum ab altero similis formæ, quod in ipso vallo inædificatum est. Similis turris ponte juncta vallo memoratur inf. 530 sq.—171 *Tela gerunt,* congerunt, et apportant missilia et alia tela, quorum usus esse poterat.—173 *Rectores juvenum* sunt duces militum, quos designaverat Æneas ante profectionem ad Evandrum, si quid accideret, quod operam militarem postularet. — 175 *vices, quod* explicative; pro vulgari, vices quæ tuendæ sunt; hoc magis doctum ideoque poëticum, quam interpretari: per vices exercet id, quod etc. vel exercet vices (κατὰ τὸ) quantum ad id spectat, quod etc.

176—449 Pervenimus nunc ad episodium, Æneidis omnium facile nobilissimum, de Niso et Euryalo, cujus suavitas summa imprimis ad sensum et affectionem amicitiæ sese refert. Sed accesserunt tot alia ad animos movendos accommodata: generosa puerorum indoles; præclara laudis cupido, et virtus nullam mercedem expetens, ipso facto contenta; respectus materni amoris ac pietas; Ascanii pueri et Aletæ senis benevolentia in eos. Diomedis et Ulyssis egressum nocturnum ex Iliad. κ poëtæ ante oculos fuisse non dubito.

176 Nisum *Hyrtaci* filium fecit, ideo tantum, puto, quod ex Homero notum

Hyrtacides; comitem Æneæ quem miserat Ida
Venatrix, jaculo celerem levibusque sagittis:
Et juxta comes Euryalus, quo pulchrior alter
Non fuit Æneadum, Trojana neque induit arma;
Ora puer prima signans intonsa juventa.
His amor unus erat, pariterque in bella ruebant;
Tum quoque communi portam statione tenebant.
Nisus ait, diine hunc ardorem mentibus addunt,
Euryale? an sua cuique deus fit dira cupido?
Aut pugnam, aut aliquid jamdudum invadere magnum
Mens agitat mihi; nec placida contenta quiete est.
Cernis, quæ Rutulos habeat fiducia rerum.
Lumina rara micant; somno vinoque sepulti
Procubuere; silent late loca. Percipe porro,
Quid dubitem, et quæ nunc animo sententia surgat.
Ænean acciri omnes, populusque patresque,
Exposcunt, mittique viros, qui certa reportent.
Si tibi, quæ posco, promittunt: nam mihi facti
Fama sat est: tumulo videor reperire sub illo
Posse viam ad muros et mœnia Pallantea.

erat nomen, v. c. Iliad. β, 837. 838. *Idam* matrem esse Nympham habendam, quis dubitet? Euryali patrem infra v. 201 edit Ophelten, nomen e Thebanis fabulis notum.—180 *Trojana neque induit arma*, est Homericum ἐδύσατο τεύχεα. Est id, quod vulgo dixeris: non fuit alius pulchrior, neque inter Æneadas, Æneæ comites, neque inter Trojanos, qui in armis erant.—181 Ex Homerico Od. κ, 278. 279 (adde Il. ω, 347. 348), ut jam Macrob. notavit Sat. V, 13 *juventam* vero, ἥβην, *primam* dixit pro lanugine pubertatis.—182 *amor unus*, idem utriusque, et mutuus. Laudant et hic Homericum illud: ἕνα θυμὸν ἔχοντες, Iliad. π, 219.—184 *Nisus ait:* ad magnum aliquod audendum sentio me inflammatum, afflatune divino an ignoto animi impetu!—184 versus alti et gravis sensus! ἐνθουσιῶσι homines, aut animo magnæ rei imagine intuituve inflammato, aut perturbatæ per causam seu externam seu internam, ignotam vel obscuram mentis affectu commoti; aut ut divinitus afflatus et commotus esse credatur animus. Facile autem pro afflatu divino habetur magnus animi impetus et ardor. Latent semina dictorum in Od. δ, 712 εἴ τις μὲν θεὸς ὦρορεν, ἠὲ καὶ αὐτοῦ θυμὸς ἐφωρμήθη. Repetiit eadem Quintus IX, 88. 228. 9.—*dira* simpl. auget, ingens, vehemens, cupido.—186. 187 uti Il. κ, 220. 221 Νέστορ, ἔμ' ὀτρύνει κραδίη etc. dudum mente agito.—191 Minus bene Intpp., quasi alterum sit, de quo dubitet, alterum, quod certum ei sit. Itaque turbant in sqq. 194. 195. Sed *dubitare* quoque est deliberare, animo agitare et volvere: Etiam Serv. *dubitem id est cogitem.*—193 *reportare* pro simplici portare; ad Æneam perferre, nuntiare.

195 sq. Ut de toto Nisi et Euryali consilio satis constet, locorum situs apud animum adumbrandus est. Ager Ostiensis et ostia Tiberis ad animum revocanda sunt. Castra Trojanorum, ad Tiberis fere ostia in orientali littore erant sita; cf. ad VII, 157, fossa et vallo illa munita et turribus; fronte versus littus, quo Laurentum situm erat, versa, ita ut via Laurentum secundum littus duceret. A sinistra parte ad amnem, a dextra mœnia ad mare pertinebant cf. 469. 790. 915; ab eadem parte a tergo erat navium statio, sup. v. 69; hic fortasse porta ad mare ducebat. Ista porta illi egressi, Rutulis excubias negligenter agentibus, ad tumulum tendere volebant, sub quo viam ad Palatium s. Pallanteum urbem Evandri, in littore Tiberis ad mare defluentis, reperiri non dubitabant: v. 195 196. VIII, 53. 54. Successerat audacia in trajectu per Rutulos facto, et læva v. 372 et 238

Obstupuit magno laudum percussus amore
Euryalus; simul his ardentem affatur amicum:
Mene igitur socium summis adjungere rebus,
Nise, fugis? solum te in tanta pericula mittam?
Non ita me genitor, bellis assuetus, Opheltes,
Argolicum terrorem inter Trojæque labores
Sublatum erudiit; nec tecum talia gessi,
Magnanimum Ænean et fata extrema secutus.
Est hic, est animus lucis contemtor, et istum
Qui vita bene credat emi, quo tendis, honorem.
Nisus ad hæc: Equidem de te nil tale verebar;
Nec fas; non. Ita me referat tibi magnus ovantem
Jupiter, aut quicumque oculis hæc aspicit æquis.
Sed si quis, (quæ multa vides discrimine tali)
Si quis in adversum rapiat, casusve, deusve,
Te superesse velim; tua vita dignior ætas.
Sit, qui me raptum pugna, pretiove redemtum,
Mandet humo solita: aut, si qua id Fortuna vetabit,
Absenti ferat inferias, decoretque sepulcro.
Neu matri miseræ tanti sim causa doloris:
Quæ te sola, puer, multis e matribus ausa,
Persequitur, magni nec mœnia curat Acestæ.
Ille autem: Causas nequidquam nectis inanes,
Nec mea jam mutata loco sententia cedit.
Acceleremus, ait. Vigiles simul excitat. Illi

viam tenebant, cum, ecce, equites a rege Latino missi versus castra tendunt. A Laurento via secundum littus ducebat: unde, utpote in tractu campestri, prospectus in interiores terras esse potuit. Ibi *bivium*, cujus altera pars sinistrorsum in interiora loca præter castra ducebat. Deprehensi igitur, Nisus et Euryalus, fugiunt in silvam, vs. 378, Laurentinam scilicet, unde Nisus quidem versus lacum Albanum elabitur vs. 387 sqq.; sed Euryalum se non subsequutum videns, iterum ad silvam reversus cum amico suo interimitur. Certamen hoc inter amicos Silius non infeliciter transtulit ad contentionem similem inter Imilcen, uxorem, et Hannibalem lib. III, 108 sqq. et vs. 78 sqq.

200 *Nise, fugis:* pro vulgari, refugis, recusas.—201. Agnoscunt Intpp. vestigia Homerici loci Il. η, 198. 199.—202 *non—sublatum:* natum et educatum in bello ad Trojam gesto innuit, pro vulgari: non ego sum talis.—204 *fata extrema* debent Æneæ esse, fuga ex urbe et errores.—206 *bene emere* esse, æquo vel vili etiam pretio emere, notum est: oculos *æquos* v. 209 esse propitios, in promtu esse debet. Mox 213 de corporis sepultura accipe; *me*, corpus meum, *raptum*, subductum e pugna: ut toties apud Homerum fit, ubi ὑπεξέλκεται, ὑπ[illegible]ται, ὑπαείρεται ὁ νεκρός. *humo solita*, terra, qua mortui humari sollenni more solent.—215 *Absenti* de eo accipio, cujus corpus non exstat, quod sepeliri possit; itaque inferiis et cenotaphio defungendum est.—217 *Quæ te sola.* Mansit quidem in Sicilia senum et infirmorum inutilis turba; cf. lib. V, 715 sq. 767; inter longævas autem matronas *sola* Euryali mater fuit, quæ in Sicilia manere nollet.—Sic XI, 35 difficultate caret, ut 192 *patres.*—*mœnia Acestæ*, Segestam urbem, ut lib. V, 755 sqq.—219 *nectis causas:* proprie dum alia ex alia causa seritur. Sic et texere, et prætexere, causas, dicitur.—223 *regem*, Ascanium, ἄνακτα.

Succedunt, servantque vices; statione relicta
Ipse comes Niso graditur, regemque requirunt.
Cetera per terras omnes animalia somno
Laxabant curas et corda oblita laborum:
Ductores Teucrum primi, delecta juventus,
Consilium summis regni de rebus habebant,
Quid facerent, quisve Æneæ jam nuntius esset:
Stant longis adnixi hastis, et scuta tenentes,
Castrorum et campi medio. Tum Nisus et una
Euryalus confestim alacres admittier orant;
Rem magnam, pretiumque moræ fore. Primus Iulus
Accepit trepidos, ac Nisum dicere jussit.
Tum sic Hyrtacides: Audite o mentibus æquis,
Æneadæ, neve hæc nostris spectentur ab annis,
Quæ ferimus. Rutuli somno vinoque soluti
Conticuere; locum insidiis conspeximus ipsi,
Qui patet in bivio portæ, quæ proxima ponto;
Interrupti ignes, aterque ad sidera fumus
Erigitur; si Fortuna permittitis uti:
Quæsitum Ænean ad mœnia Pallantea
Mox hic cum spoliis, ingenti cæde peracta,
Affore cernetis. Nec nos via fallit euntes:
Vidimus obscuris primam sub vallibus urbem,
Venatu assiduo et totum cognovimus amnem.
Hic annis gravis atque animi maturus Aletes:
Dii patrii, quorum semper sub numine Troja est,

224 Orditur narrationem eodem modo, quo Homerus suam de Ulyssis et Diomedis exploratione Il. κ, 1 et 195 sq. cf. VIII, 26.—226 *juventus* omnino de viris militaris ætatis. Ne quis senum consilia desideret.—229 Egregia consilii ista heroum ætate habiti adumbratio; cujus passim in vetustis monumentis exempla occurrunt. *Stant* longis *adnixi hastis:* vide v. c. Il. θ, 493 sqq. de Hectore.—230 *Castrorum et campi medio.* Castra erant in campi planitie; ideoque ipsa castra campum intra vallum habebant, ut forum est in media urbe.—232 *Rem magnam* se afferre et *pretium fore moræ,* sc. quam suo adventu afferant consiliis v. Serv. nisi *moram* pro tempore dictam putes, quod nuntio audiendo impenditur.—233 *trepidos* pro festinis, ut ante *alacres* pro concitatis, poni a poëta, memoria tenebis: item, mox 236 *ferre* esse nuntiare. De situ castrorum vs. 238 vide ad v. 195. Jan. porta *bivium,* cum altera via Laurentum et versus castra Rutulorum, qui ab his partibus venerant, duceret, altera ad lævam et a tergo castrorum in interiores terras. *insidiæ* h. l. ad clandestinum egressum referendæ sunt.

240 sq. Triplex est ratio et ordo verborum, qui in his versibus iniri potest. In loco, qui poëtæ ultimam manum desiderat, nunc præfero equidem hunc, *si fortuna permittitis uti* nos, ut in hac hostium incuria et socordia, castris clam erumpamus: *mox cernetis Æneum quæsitum,* inventum, apud Pallanteum, *hic affore* reducem. Namque id agebatur, ut Æneæ nuntiaretur, castra obsideri, utque is ocyus cum copiis adesset. Sane sic, si hostes a tergo adoriebatur, magnam eorum stragem, edere poterat. 241 Expeditissimum est, ut *vidimus* ad verba *sub vallibus* retrahatur: nos in obscura valle collocati vidimus e longinquo Pallanteum in edito loco positum. In v. 246 observent tirones e trinis

Non tamen omnino Teucros delere paratis,
Quum tales animos juvenum et tam certa tulistis
Pectora. Sic memorans, humeros dextrasque tenebat
Amborum, et vultum lacrimis atque ora rigabat:
Quæ vobis, quæ digna, viri, pro laudibus istis,
Præmia posse rear solvi? pulcherrima primum
Dii moresque dabunt vestri: tum cætera reddet
Actutum pius Æneas, atque integer ævi
Ascanius, meriti tanti non immemor unquam.
Immo ego vos, cui sola salus genitore reducto,
Excipit Ascanius, per magnos, Nise, Penates,
Assaracique Larem, et canæ penetralia Vestæ,
Obtestor: (quæcumque mihi fortuna fidesque est,
In vestris pono gremiis:) revocate parentem;
Reddite conspectum; nihil illo triste recepto.
Bina dabo argento perfecta atque aspera signis
Pocula, devicta genitor quæ cepit Arisba;
Et tripodas geminos, auri duo magna talenta;
Cratera antiquum, quem dat Sidonia Dido.
Si vero capere Italiam sceptrisque potiri
Contigerit victori, et prædæ ducere sortem:
Vidisti, quo Turnus equo, quibus ibat in armis
Aureus; ipsum illum, clipeum cristasque rubentes

modis loquendi elegantissimum: *animo maturo, maturus animo* et *maturus animi* e græcis.—248 Putant respici Odyss. δ. 754 sq.—252 *laudes* et hic pro virtute, pro factis strenuis, cf. ad v. 197. Paullo ante *certa* sunt firma, fortia, pectora.—255 *integer ævi.* Pueri aut juvenis in ἀκμῇ constituti, summa annorum adhuc est integra, nondum imminuta. — 258 *Nise,* — recte Serv. "id est familiæ nostræ vel generi proprium." Ergo est: obtestor per Penates et Lares domus meæ. Quos diversos habitos esse, ex hoc ipso apparet. —260 Laborant Intpp. in *fides*, inde post Servium. Sed *fides* exquisite pro spe et voto sæpe ponitur: nam, quæ speramus eventura, iis aliqua ex parte fidem habemus; quæcunque mihi fortuna, et quæcunque mihi spes est, ea in disideratissimi parentis reditu est posita.

263 In præmiis pollicendis locus ante oculos Iliad. ι, 122 sqq. Sapientius etiam hæc omnia adornata a Virgilio. Nam apud Homerum minus honeste Dolon præmia postulat Il. κ, 321 sqq.—*devicta genitor quæ cepit Arisba.* De urbe hac circa Abydum sita v. in primis Strab. XIII p. 882. 883: Steph. Byzant. h. v. ibique Holsten. cum Eustathio ad varia Homeri loca Il. β, 837 et al. Difficultas hic in eo inest, quod Arisba, Troadis urbs, Trojanis auxilia ab Asio adducta misit: vix adeo assequi licet, quomodo urbs sociorum a Trojanis capi potuerit. Sed repetiit hoc poëta ex rebus, quæ Trojanum bellum antecesserant; nam ab Anchisa captam urbem narrat. Potuit igitur fabulam sequi, quæ cum pluribus aliis de rebus Trojanis narrationibus intercidit.—265 *magna talenta* e poëtica ratione, ut epitheton ornet. Nam, quod partes in se continet, totum, magnum est respectu partium. v. ad lib. V, 248. *Cratera* autem *antiquum* int. antiquo opere. *dat,* ἔδωκε, sic 361 *mittit* pro misit.—267 Color orationis ex Homero eadem in re Il. ι, 135 sqq. *capere Italiam* magnifice, si sedem obtineat. et terram in Latio, quam inhabitent Trojani, et prædam sortito dispertiri, sortiri, contigerit.—269 *Vidisti,* quo—potest etiam interrogando efferri. *Turnus aureus* aureis in armis.—270. 271 habebis Turni

Excipiam sorti, jam nunc tua præmia, Nise.
Præterea bis sex genitor lectissima matrum
Corpora, captivosque dabit, suaque omnibus arma ;
Insuper his, campi quod rex habet ipse Latinus.
Te vero, mea quem spatiis propioribus ætas
Insequitur, venerande puer, jam pectore toto
Accipio, et comitem casus complector in omnes.
Nulla meis sine te quæretur gloria rebus ;
Seu pacem seu bella geram ; tibi maxima rerum
Verborumque fides. Contra quem talia fatur
Euryalus : Me nulla dies tam fortibus ausis
Dissimilem arguerit ; tantum : Fortuna, secunda
Aut adversa, cadat. Sed te super omnia dona
Unum oro : genetrix Priami de gente vetusta
Est mihi, quam miseram tenuit non Ilia tellus
Mecum excedentem, non mœnia regis Acestæ.
Hanc ego nunc ignaram hujus quodcumque pericli est
Inque salutatam linquo ; Nox, et tua testis
Dextera, quod nequeam lacrimas perferre parentis.
At tu, oro, solare inopem, et succurre relictæ.
Hanc sine me spem ferre tui ; audentior ibo
In casus omnes. Percussa mente dederunt
Dardanidæ lacrimas ; ante omnes pulcher Iulus ;
Atque animum patriæ strinxit pietatis imago.
Tum sic effatur :
Spondeo digna tuis ingentibus omnia cœptis.
Namque erit ista mihi genetrix, nomenque Creüsæ
Solum defuerit, nec partum gratia talem

spolia tamquam γέρας ἐξαίρετον, munus eximium. conf. V, 534 : VIII. 552.—272. 273 Promittit duodecim mancipia, ancillas et pueros. *Matres* poëtæ simpliciter sunt feminæ. Quod vero adjecit *suaque omnibus arma*, obscurum esse potest, si servos cogites ; sed *captivos* memoravit, quos armatos ceperat, armisque spoliaverat : eos donabit una cum armis.—274 Recte Servius ad τὸ τέμενος, seu portionem agri regibus priscis pro honore assignati, refert : qualis v. c. erat Bellerophonti apud Lycios Iliad. ζ, 194 et Tarquinio Superbo in campo Martio. Spectat ad hanc ipsam regis sortem locus circa lacum Albanum v. 388, ubi *tum rex stabula alta Latinus habebat* h. armenta pascebat. *insuper his*, Insuper in his, cum his ; pro super hæc. —277 *Accipio te et complector pectore toto comitem* junge.—279. 280 *tibi maxima rerum verborumque fides* erit ; habebitur, rebus et verbis tibi committendis ; h. e. tecum omnia consilia mea et gerendas res communicabo. Quodcunque autem vel cum fide ac fiducia vel propter fidem facimus, id omne *fides* designat ; ut paullo ante ad v. 260 notatum meminimus.—281 282. 283 Ego vero allaborabo, ut huic forti facto tota vita sit consentanea ; *tantum* sc. de me polliceri audeo ; quæcunque fortuna, secunda an adversa, sequuta fuerit.

298 *nec partum—manet*, et ipsi imputabo in beneficium acceptum hoc, quod talem filium peperit. Meretur magnam gratiam, quæ te genuit : vel, ut Serv.,

Parva manet. Casus factum quicumque sequuntur:
Per caput hoc juro, per quod pater ante solebat:
Quæ tibi polliceor reduci, rebusque secundis,
Hæc eadem matrique tuæ generique manebunt.
Sic ait illacrimans; humero simul exuit ensem
Auratum, mira quem fecerat arte Lycaon
Gnosius, atque habilem vagina aptarat eburna.
Dat Niso Mnestheus pellem horrentesque leonis
Exuvias; galeam fidus permutat Aletes.
Protenus armati incedunt: quos omnis euntes
Primorum manus ad portas juvenumque senumque
Prosequitur votis. Nec non et pulcher Iulus,
Ante annos animumque gerens curamque virilem,
Multa patri portanda dabat mandata. Sed auræ
Omnia discerpunt, et nubibus irrita donant.
  Egressi superant fossas, noctisque per umbram
Castra inimica petunt, multis tamen ante futuri
Exitio. Passim somno vinoque per herbam
Corpora fusa vident, arrectos litore currus,
Inter lora rotasque viros, simul arma, jacere,
Vina simul. Prior Hyrtacides sic ore locutus:
Euryale, audendum dextra. Nunc ipsa vocat res.
Hac iter est. Tu, ne qua manus se attollere nobis
A tergo possit, custodi et consule longe.
Hæc ego vasta dabo, et lato te limite ducam.
Sic memorat, vocemque premit; simul ense superbum
Rhamnetem aggreditur, qui forte tapetibus altis
Exstructus toto proflabat pectore somnum;
Rex idem, et regi Turno gratissimus augur:

debet ab omnibus coli, quæ talem creavit. —303 sq. Hæc ex heroicæ vitæ more sunt illustranda, quo propriis armis alium instruere summi affectus pignus erat, cf. Il. κ, 255 sq., unde hic locus adumbratus est, ut alias, arma permutare, fidei et amoris tessera est. *Vagina eburna* in Odyss. θ, 404 est in simili munere.—308 cf. Il. κ, 272 sqq. primores comitantur abeuntes. — 313 *nubibus:* dant ventis, auris, ut toties.

314 Conf. Il. κ, 469 sqq.—315 Impedita sententia. *ante* debebat esse: antequam castra petunt, ingrediuntur; atqui hoc a re alienum. Ergo intelligendum *inimica* ipsis futura; perniciosa ipsis, unde redituri non erant; ut bene Serv.: ut inf. 355. *lux inimica.* Igitur *ante* quoad sententiam ex ea voce supplendum: *antequam ipsi perirent.* Præstat vel sic tertium: antequam ad Æneam pervenirent et mandata perferrent.—317 *arrectos currus* (ut inf. 465. *arrectæ hastæ*), sublato in altum jugo, et depressa in terram parte currus extrema, si binis rotis instructum currum cogites. *Erecti* currus apud Statium Theb. III, 414. X, 169. occurrunt. Mox *vina*, vasa vini, ut bene Serv.—321 Anteit Nisus: Euryalo mandat, ut sequatur et a tergo omnia tuta præstet. *consule*, prospice, provide. v. Burm. ad Val. Fl. III, 38. *vasta dare*, exquisite pro facere; vastare.—*vocem premit:* aut submissa voce loquitur, aut tacet, inquit Servius: præ-

Sed non augurio potuit depellere pestem.
Tres juxta famulos temere inter tela jacentes,
Armigerumque Remi premit, aurigamque sub ipsis
Nactus equis; ferroque secat pendentia colla.
Tum caput ipsi aufert domino truncumque relinquit
Sanguine singultantem; atro tepefacta cruore
Terra torique madent. Nec non Lamyrumque Lamumque,
Et juvenem Sarranum, illa qui plurima nocte
Luserat, insignis facie, multoque jacebat
Membra deo victus; felix, si protenus illum
Æquasset nocti ludum in lucemque tulisset.
Impastus ceu plena leo per ovilia turbans;
Suadet enim vesana fames; manditque trahitque
Molle pecus, mutumque metu; fremit ore cruento.
Nec minor Euryali cædes: incensus et ipse
Perfurit; ac multam in medio sine nomine plebem,
Fadumque, Herbesumque subit, Rhœtumque, Abarimque,
Ignaros; Rhœtum vigilantem, et cuncta videntem;
Sed magnum metuens se post cratera tegebat:
Pectore in adverso totum cui comminus ensem
Condidit assurgenti, et multa morte recepit
Purpureum: vomit ille animam, et cum sanguine mixta
Vina refert moriens: hic furto fervidus instat.
Jamque ad Messapi socios tendebat, ubi ignem
Deficere extremum, et religatos rite videbat
Carpere gramen equos: breviter cum talia Nisus,

feram prius: memorat voce pressa.—327. 328 Præivit Homerus Il. β, 858. 859.—330. 334 Remum, quem expresse non nominat, cum trinis famulis, ejusque armigerum (θεράποντα) et aurigam (ἡνίοχον), opprimit.—333 *sanguine singultantem truncum* docte dixit, qui collo reciso sanguinem emittit ebullientem, ἀναβλυζοντα. Doctius quoque dixit *singultare sanguine*, quam, *sanguinem*. In sqq.—333 *atro tepefacta cruore Terra torique madent*: gravitatis plus habet Homericum: δάπεδον δ' ἅπαν αἵματι θῦεν, fervebat, æstuabat, in loco præclaro de Agamemnone cæso inter epulas, Od. λ, 419 et al.

343 *sine nomine*, νωνύμους, obscuros, ignobiles. *nomen* non modo pro fama, sed et pro nobilitate ac dignitate, *in medio* vel de loco vel de tempore.—346 *magnum se post cratera tegebat*. Miraberis crateris magnitudinem! etsi ingentia fuere vasa fictilia, quibus vinum, in pocula hauriendum, servabatur; dicta eadem dolia; e quo genere esse debuit, in quo Diogenes habitabat.—348 *et multa morte recepit*, retraxit ensem multo cum sanguine, ut X, 383: ut φόνος. Alii *recipere* dictum accipiunt pro excipere: ut sit excipere aliquem morte, tanquam hospitio seu epulis, et sic ἐκδέχεσθαι, ap. Homer. Il. ε, 238. Apollon. I, 1000. ξενίζειν ap. Soph. El. 99.—196.—350 non jungam *furto fervidus*, sed fervide instat *furto*, furtiva et non animadversa a ceteris cæde.

350—356 Manifesta Homeri vestigia Il. κ, 494 sqq. in Rheso, usque ad 514. Messapus excubiis erat præfectus, IX, 159 etc.—*ignem extremum* quis dubitet jungere, ut *lumen extremum deficiens*.—*religatos rite ex more*, ex militari consuetudine, ligatos, ait Serv., quidni simpliciter accipiamus: equos rite alligatos, uti res poscebat, uti consentaneum erat facere, ne liberi discurrerent, εὖ κατὰ κόσμον. Apud Homer. in

(Sensit enim nimia cæde atque cupidine ferri)
Absistamus, ait; nam lux inimica propinquat.
Pœnarum exhaustum satis est; via facta per hostes.
Multa virum solido argento perfecta relinquunt
Armaque, craterasque simul, pulchrosque tapetas.
Euryalus phaleras Rhamnetis et aurea bullis
Cingula, Tiburti Remulo ditissimus olim
Quæ mittit dona, hospitio quum jungeret absens,
Cædicus; ille suo moriens dat habere nepoti;
Post mortem bello Rutuli pugnaque potiti:
Hæc rapit, atque humeris nequidquam fortibus aptat.
Tum galeam Messapi habilem cristisque decoram
Induit. Excedunt castris, et tuta capessunt.
Interea præmissi equites ex urbe Latina,
Cetera dum legio campis instructa moratur,
Ibant, et Turno regis responsa ferebant,
Tercentum, scutati omnes, Volscente magistro.
Jamque propinquabant castris, murosque subibant,
Quum procul hos lævo flectentes limite cernunt;

ea re Il. κ, 475. equi ex curru extremo ligati sunt,—351 *ferri* sc. se et Euryalum. R.—356 *Pœnarum* h. l. pro cæde ad ulciscendum hostem facta; cædes satis multæ factæ sunt.

357—366 Omissis ceteris spoliis phaleras et cingulum Rhamnetis aufert Euryalus; una cum galea Messapi, qua paullo post ipse proditur hostibus. — *phaleræ.* Dubitatur, etiam ad h. l., sintne equi an equitis ornamentum: nam utrique tribui solent. Apud Polyb. To. IV, p. 496. sunt χρυσοφάλαροι ἱππεῖς. Supra V, 310. *equum phaleris insignem* vidimus; hic *phaleras Rhamnetis.* Res sic expediri potest: Sunt phaleræ equi; qui equum ornatum habet, ad eundem equi ornatus spectat. Itaque, qui equum phaleratum habet, erit et ipse eques phaleratus; ideoque Rhamnetis phaleræ sunt, quibus insignis ejus est equus, et quidem h. l. currui junctus. Mox v. 458. spolia enumerantur per *galeam et balteum;* nihil amplius. Quid si et h. l. apposita sunt: *phaleræ et aurea bullis cingula:* ut phaleræ late pro ornamento quocunque, h. l. de balteo dicantur? Sane eo ducit Silius XV, 255. *phaleris hic pectora fulget.* Ita phaleræ esse potuere et equi et equitis. Remulum *Tiburtem* dicere malim, quam *Tiburti filium.* Mox balteum int. aureis clavis insignitum, χρυσόηλον: quem ornat Homeri exemplo, v. c. Iliad. κ, 266 sqq. Balteus ille olim Cædici fuerat, qui eum misit Remulo, Tiburtino homini, hospitale munus, ξεινήϊον. Remulus moriens nepoti reliquit; quo in pugna cæso, balteo illo potiti Rutuli, vel in prædæ parte, vel ut ἀριστεῖον, balteum Rhamneti dederant. Si ita singula constituas, vides frustra trepidasse interpretes veteres.—362 δῶκεν ἔχειν. δῶκε φέρειν Homer.—364 *nequicquam aptat,* non fruiturus, Serv.; respectu calamitatis, quam accepturus est, dum per eum impeditus proditur v. 384.—*habilem,* aptam capiti; esse videtur Homericum εὖ ἀραρυῖαν. cf. ad I, 318.

371 *murosque subibant,* quosnam? Trojanorumne? hoc est vallum et castra, quæ obsidebant Rutuli: atqui ea non ingredi poterant equites Latini. An Rutulorum? Hoc sane melius, cum de copiis agat poëta, quæ, Rutulis auxilio missæ, Rutulorum, non Trojanorum, castra ingressuræ sunt. Enimvero Rutulorum castra erant nulla; h. e. nec vallum nec agger, verum in campo procubuerant. Res sic expedienda: Rutuli obsidebant vallum et portas castrorum Trojanorum: cf. 159 sqq., itaque turma, quæ ad exercitum mittebatur, castris Trojanorum appropinquabat: *subire* est h. l. propius accedere, non ingredi. —372 *lævo limite,* via a læva parte Trojanorum, sc. *in bivio portæ, quæ proxima*

Et galea Euryalum sublustri noctis in umbra
Prodidit immemorem, radiisque adversa refulsit.
Haud temere est visum. Conclamat ab agmine Volscens :
State viri ; quæ causa viæ ? quive estis in armis ?
Quove tenetis iter ? Nihil illi tendere contra ;
Sed celerare fugam in silvas, et fidere nocti.
Objiciunt equites sese ad divortia nota
Hinc atque hinc, omnemque abitum custode coronant.
Silva fuit, late dumis atque ilice nigra
Horrida, quam densi complerant undique sentes ;
Rara per occultos lucebat semita calles.
Euryalum tenebræ ramorum onerosaque præda
Impediunt, fallitque timor regione viarum.
Nisus abit : jamque imprudens evaserat hostes,
Atque lacus ; qui post Albæ de nomine dicti
Albani : tum rex stabula alta Latinus habebat.
Ut stetit, et frustra absentem respexit amicum :
Euryale, infelix qua te regione reliqui ?
Quave sequar ? Rursus perplexum iter omne revolvens
Fallacis silvæ, simul et vestigia retro
Observata legit, dumisque silentibus errat.
Audit equos, audit strepitus et signa sequentum.
Nec longum in medio tempus : quum clamor ad aures
Pervenit, ac videt Euryalum ; quem jam manus omnis,
Fraude loci et noctis, subito turbante tumultu,
Oppressum rapit, et conantem plurima frustra.
Quid faciat ? qua vi juvenem, quibus audeat armis

ponto v. 238. conf. ad v. 195.—375 *haud temere est visum*, res animadversa est haud in vanum ; non neglecta est.—377 *tendere* recte Serv. h. l. verbis tendere adversus aliquem, h. respondere.—379 *divortia* doctius quam diverticula.—383 *lucebat* eleganter de via inter dumos et silvarum tenebras. In silvis sunt *saltus*, colles et valles, pascendis gregibus aptæ ; ad ista loca ducunt *calles*, loca pecudi pervia, et in his viæ, semitæ, quibus pastores incedunt. Dicuntur ita junctim apud Livium *saltus callesque*, loca, quibus pecudes pascuntur. Ergo *calles* accipio de toto illo dumoso tractu, qui erat pervius ; in hoc *semita*, quæ euntem ducebat, h. e. semitæ raræ, paucæ, erant. Nisi doctius, in virgulto *raro*, minus denso.—*fallitque timor regione viarum*, h. via, periphrastice ; ut aberraret a via. *regio* linea, directio *viæ*, et poëtice *viarum*, pro ipsa via ; lib. II, 737. timor ipse, ne in hostes incideret, a via, qua elabi poterat, abducit.—386 *abit* ut lib. V, 318 : *Primus abit* etc. *imprudens*, Euryalum remansisse non animadvertens.—*lacus Albanus* aliquantum sane a castro Trojanorum, seu nova Troja, abfuit, et majore forsan intervallo, quam ut paucis horis a media nocte ad diei ortum eo usque procurrere potuerit Nisus. Enimvero non adeo geometrica subtilitate in poëta utendum est, qui omnino longius cursu evectum Nisum declarare voluit. Poterat is lacum Albanum, longinquo etsi spatio adhuc dissitum, tamen prætergredi, et, dum versus Tiberim tendit, a tergo relinquere eumque evadere, etsi aliquot millibus ab eo abesset. Ad oculorum sensum hæc in locorum planitie sunt dijudicanda.—388 *stabula*. habent reges suum τέμενος, ergo et greges, ut v. 274. *campi quod rex habet ipse Latinus*.

Eripere? an sese medios moriturus in enses
Inferat, et pulchram properet per vulnera mortem?
Ocius adducto torquens hastile lacerto,
Suspiciens altam Lunam, sic voce precatur:
Tu, dea, tu præsens nostro succurre labori,
Astrorum decus, et nemorum Latonia custos;
Si qua tuis unquam pro me pater Hyrtacus aris
Dona tulit, si qua ipse meis venatibus auxi,
Suspendive tholo, aut sacra ad fastigia fixi:
Hunc sine me turbare globum, et rege tela per auras.
Dixerat; et toto connixus corpore ferrum
Conjicit: hasta volans noctis diverberat umbras,
Et venit aversi in tergum Sulmonis, ibique
Frangitur, ac fisso transit præcordia ligno.
Volvitur ille vomens calidum de pectore flumen
Frigidus, et longis singultibus ilia pulsat.
Diversi circumspiciunt. Hoc acrior idem
Ecce aliud summa telum librabat ab aure;
Dum trepidant, iit hasta Tago per tempus utrumque
Stridens, trajectoque hæsit tepefacta cerebro.
Sævit atrox Volscens, nec teli conspicit usquam
Auctorem, nec quo se ardens immittere possit.
Tu tamen interea calido mihi sanguine pœnas
Persolves amborum, inquit: simul ense recluso
Ibat in Euryalum. Tum vero exterritus, amens
Conclamat Nisus; nec se celare tenebris
Amplius, aut tantum potuit perferre dolorem:
Me, me, adsum, qui feci, in me convertite ferrum,
O Rutuli! mea fraus omnis; nihil iste nec ausus,
Nec potuit; cœlum hoc et conscia sidera testor.
Tantum infelicem nimium dilexit amicum.
Talia dicta dabat: sed viribus ensis adactus
Transabiit costas, et candida pectora rumpit.
Volvitur Euryalus leto, pulchrosque per artus
It cruor, inque humeros cervix collapsa recumbit.

407 *auxi* eleganter, alia et ipse tuli, addidi. Est voc. sacrum; de iis, quæ apposita, structa sunt.—408 *tholus* est interius tectum rotundæ ædis in testudinem concameratæ, *fastigium* est in aditu et super foribus, ἀετὸς, ἀέτωμα ἢ δέλτα.—409 *sine*, ἔασον, ut Il. θ, 242. 243; sollennius erat δός με, *da*, *fac*, *me*.—*aversi in tergum*. Is, cujus tergum petitur, averso sit corpore necesse est, non adverso.—413 Iliad. ξ, 437. κελαινεφὲς αἷμ' ἀπέμεσσεν. Lucret. II, 354. *Sanguinis exspirans calidum de pectore flumen*.—415 Ge. III, 506. *imaque longo Ilia singultu tendunt*.—417 Homericum vulnus, v. c. Il. δ, 502 et υ, 473, *summa ab aure*, cogita statum emittentis hastam, elevata a dextra capitis parte manu. *tepefacta:* sæpe ibid. Il. π, 333.

433 *volvitur*, provolvitur, concidit, cæsus, moriens; pro hoc dixit *leto*.

Purpureus veluti quum flos, succisus aratro,
Languescit moriens: lassove papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.
At Nisus ruit in medios, solumque per omnes
Volscentem petit; in solo Volscente moratur.
Quem circum glomerati hostes, hinc comminus atque hinc,
Proturbant. Instat non secius, ac rotat ensem
Fulmineum; donec Rutuli clamantis in ore
Condidit adverso, et moriens animam abstulit hosti.
Tum super exanimem sese projecit amicum
Confossus, placidaque ibi demum morte quievit.
  Fortunati ambo! si quid mea carmina possunt,
Nulla dies unquam memori vos eximet ævo:
Dum domus Æneæ Capitolî immobile saxum
Accolet, imperiumque pater Romanus habebit.
  Victores præda Rutuli spoliisque potiti,
Volscentem exanimem flentes in castra ferebant.
Nec minor in castris luctus, Rhamnete reperto
Exsangui, et primis una tot cæde peremtis,
Sarranoque Numaque. Ingens concursus ad ipsa
Corpora, seminecesque viros, tepidaque recentem
Cæde locum, et plenos spumanti sanguine rivos.
Agnoscunt spolia inter se, galeamque nitentem
Messapi, et multo phaleras sudore receptas.
  Et jam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile,
Jam sole infuso, jam rebus luce retectis.
Turnus in arma viros, armis circumdatus ipse,
Suscitat æratasque acies: in prœlia cogit
Quisque suos, variisque acuunt rumoribus iras.
Quin ipsa arrectis (visu miserabile!) in hastis
Præfigunt capita, et multo clamore sequuntur,

446—449 Splendidissimum epiphonema! et ad miserationem altius infigendam animo, dum se ipsum ea tactum significat poëta, aptissimum. Hic felici audacia se ipsum interponit poeta in narratione epica, quod alioqui parum docte fieret. Splendor autem et pondus etiam in ornamentis ac verbis. *domus Æneæ*, gens Julia, aut, quod minus malim, omnino populus Romanus. *immobile saxum:* quippe *æternum* Capitolium, et nota narratio de Termino deo, qui in fundamentis Capitolii jaciendis non cessit loco. *pater Romanus* est Jupiter Capitolinus, non Augustus; is non æternum habiturus erat imperium. At Æneidi faustum hoc fatum obtigit, ut etiam post imperii Romani interitum supersit.

452 cf. Il. κ, l. c. 523 sq.—455. 456 *tepidaque recentem cæde locum:* docte et eleganter; non per hypallagen, ut vulgo exponunt, sed propter exquisitiorem et remotam a vulgari usu formam. Nam *locus recens cæde* doctius dictum est, quam *locus recenti cæde*, in quo recens cædes facta. At *cædes tepida*, propter tepentem adhuc cruorem. φόνος, αἷμα λιαρόν. Ita et mox: *plenos spumanti sanguine rivos* dictos accipe pro rivis sanguinis.

462 *viros* h. duces interpreteris, *æratas* autem *acies* milites. *rumoribus* docte vide-

Euryali et Nisi.
Æneadæ duri murorum in parte sinistra
Opposuere aciem, nam dextera cingitur amni,
Ingentesque tenent fossas, et turribus altis
Stant mæsti; simul ora virum præfixa movebant,
Nota nimis miseris, atroque fluentia tabo.
Interea pavidam volitans pennata per urbem
Nuntia Fama ruit, matrisque allabitur aures
Euryali. At subitus miseræ calor ossa reliquit.
Excussi manibus radii, revolutaque pensa.
Evolat infelix, et, femineo ululatu,
Scissa comam, muros amens atque agmina cursu
Prima petit: non illa virum, non illa pericli,
Telorumque memor: cœlum dehinc questibus implet:
Hunc ego te, Euryale, aspicio? tune, illa senectæ
Sera meæ requies, potuisti linquere solam,
Crudelis? nec te, sub tanta pericula missum,
Affari extremum miseræ data copia matri?
Heu, terra ignota canibus date præda Latinis
Alitibusque jaces! nec te tua funera mater
Produxi, pressive oculos, aut vulnera lavi,
Veste tegens; tibi quam noctes festina diesque
Urgebam, et tela curas solabar aniles.
Quo sequar? aut quæ nunc artus, avulsaque membra,
Et funus lacerum tellus habet? hoc mihi de te,
Nate, refers? hoc sum terraque marique secuta?
Figite me, si qua est pietas; in me omnia tela
Conjicite, o Rutuli; me primam absumite ferro;
Aut tu, magne pater divum, miserere, tuoque

tur positum pro hortatibus, vocibus.—468 Conf. ad v. 194. de locorum situ. Firmant Trojani præsidiis vallum ab læva parte, qua Rutuli oppugnare munitionem seu urbem, qua voce Virgilius appellat, poterant: collocant ea in ipso vallo seu muro, et in turribus, quas fossa ambit. *In parte sinistra murorum*, ex positu castrorum a partibus Trojanorum.—479 *prima agmina* haud dubie jungenda. Nam procurrit ante propugnatores valli.—485. 486 ex prisci ævi atrocitate, projiciendi corpora inhumata, satis nota, vel ex Iliadis primis versibus illustrandos undique locorum copia suppetit, etiam ex ipso Homero, v. c. Od. ω, 291 sqq.: Il. χ, 86 sqq. cf. X, 557 sqq.—486 *nec te tua funera mater produxi.* Ut nunc legitur, ratio grammatica accipere sic jubet, ut *tua funera* sit appositum voc. *te.* Scilicet funus ducitur, producitur, ideoque et corpus. Friget tamen vel sic locus. Probabile est, quum nec Servii emendatio *funeram* i. e. producentem cadaver, nec præpositio omissa *ad* aut *in* tua funera locum habere possit, legendum esse cum Bembo; *funere.* Nec ego funus tuum duxi; pro hoc doctius dictum: *te produxi funere.*—488 *veste tegens.* Minus bene de veste funebri (ἐντάφιον dicitur) cogitant Intpp. et σπεῖρον Laertæ a Penelope curatum huc advocant. De filii adolescentis morte mater profecto non cogitabat; sed vestem ei ornatiorem parabat.—492 *hoc* caput, quod ante oculos erat suffixum pertica v. 465, hoc sum sequuta, ut mihi aliquando id esset sic adspectandum! Nisi *hoc* pro eo, propterea, malis accipere, *s.* pro: hunc luctum. *funus* autem est cadaver, ut alibi quoque. *telo*, fulmine.

Invisum hoc detrude caput sub Tartara telo:
Quando aliter nequeo crudelem abrumpere vitam.
Hoc fletu concussi animi, mæstusque per omnes
It gemitus; torpent infractæ ad prœlia vires.
Illam incendentem luctus Idæus et Actor,
Ilionei monitu et multum lacrimantis Iuli,
Corripiunt, interque manus sub tecta reponunt.
  At tuba terribilem sonitum procul ære canoro
Increpuit; sequitur clamor, cœlumque remugit.
Accelerant acta pariter testudine Volsci;
Et fossas implere parant, ac vellere vallum.
Quærunt pars aditum, et scalis ascendere muros;
Qua rara est acies, interlucetque corona
Non tam spissa viris. Telorum effundere contra
Omne genus Teucri, ac duris detrudere contis,
Assueti longo muros defendere bello.
Saxa quoque infesto volvebant pondere, si qua
Possent tectam aciem perrumpere: quum tamen omnes
Ferre juvat subter densa testudine casus.
Nec jam sufficiunt; nam, qua globus imminet ingens,
Immanem Teucri molem volvuntque ruuntque;
Quæ stravit Rutulos late, armorumque resolvit
Tegmina. Nec curant cæco contendere Marte
Amplius audaces Rutuli, sed pellere vallo
Missilibus certant.
Parte alia horrendus visu quassabat Etruscam

503—504 Præclare ad revocandum a mœrore et recipiendum ex tam longa narratione animum utitur versibus ad movendos animos idoneis: prioris lineas ductas esse ex illo Ennii: *at tuba terribili sonitu taratantara dixit*, omnes monuere post Macrobium. *increpuit sonitum*, ut, sonuit sonitum; fecit, edidit sonitum.—505 In *testudine* egressus est Homericam τειχομαχίαν Il. μ, 443 sqq., quæ in hoc et sqq. poëtæ animo insidere debuit, uti ex multa lectione unicuique accidere necesse est. *Testudinem agere*, scutis supra caput junctis, unde v. 513. *tecta acies*, Trojani et Achivi nondum norant; de machina multo minus cogitare licet. Mox Messapus v. 523. Homerici Sarpedonis partes explet Iliad. μ, 387 sq. Volsci ducebantur a Camilla, VII, 803. Ceterum novam Trojam, urbem, poëta ita descripsit, ut simul castrorum vicem ea præbere possit: lib. VII, 157. *Ipse* humili *designat* mœnia fossa, *Moliturque locum, primasque in littore sedes* Castrorum *in morem* pinnis atque aggere *cingit*. Itaque libro nono, ex Æneæ præcepto, non in aciem procedunt Rutulis accedentibus, sed *castra et tutos servare aggere muros* student. Erat autem, quantum video, ex poëtæ mente fossa ducta cum aggere seu vallo, ex humo aggesta, vallis seu stipitibus ei præfixis; vallo impositus erat murus, turribus ex intervallis distinctus. Itaque oppugnatio ita instituitur, ut primum alii testudine facta succedere, fossam implere ac vallos convellere, alii, qua parte murus nudatus esset, scalas admovere tentent. Rupta ac soluta testudine, v. 515—517., missilibus e longinquo muros propugnatoribus nudant. Tandem 521 sq. in turrim impetus fit; igni immisso expulsis Trojanis irruunt Rutuli.—vs. 512. ingenioso commento a poëta subjicitur. *infesto pondere* pro gravi, et ob gravitatem exitiosa. *quum tamen juvat:* at illis, qui sub testudine latent, decretum est extrema experiri.—518 *cæco Marte* sub testudine, quam modo *tectam aciem* et *armorum tegmina* dixerat; pugnæ tectæ opponitur pugna

Pinum, et fumiferos infert Mezentius ignes;
At Messapus equum domitor, Neptunia proles,
Rescindit vallum, et scalas in mœnia poscit.
  Vos, o Calliope, precor, aspirate canenti;
Quas ibi tunc ferro strages, quæ funera Turnus
Ediderit; quem quisque virum demiserit Orco;
Et mecum ingentes oras evolvite belli.
Et meministis enim, divæ, et memorare potestis.
  Turris erat vasto suspectu, et pontibus altis,
Opportuna loco; summis quam viribus omnes
Expugnare Itali, summaque evertere opum vi
Certabant: Troes contra defendere saxis,
Perque cavas densi tela intorquere fenestras.
Princeps ardentem conjecit lampada Turnus,
Et flammam affixit lateri; quæ plurima vento
Corripuit tabulas, et postibus hæsit adesis.
Turbati trepidare intus, frustraque malorum
Velle fugam. Dum se glomerant, retroque residunt
In partem, quæ peste caret: tum pondere turris
Procubuit subito, et cœlum tonat omne fragore.
Semineces ad terram immani mole secuta,
Confixique suis telis, et pectora duro
Transfossi ligno, veniunt. Vix unus Helenor,
Et Lycus elapsi; quorum primævus Helenor,
Mæonio regi quem serva Licymnia furtim
Sustulerat, vetitisque ad Trojam miserat armis,

aperta.—522 *pinus* nulla alia est quam ardens, quæ pro face esset.

525 sqq. *Vos, o Calliope.* Exempla enallages seu syllepsios v. ap. Cerdam et alios.

525 v. Il. ξ, 508 sq.—527 Ἄϊδι προΐαψεν quis nescit?—528 Versus Ennianus ex VI. Annal. teste Macrob. VI, 1. et Servio: *Qui potis ingentis oras evolvere belli?* et hinc explicandum. *oræ* videntur dictæ simpl. pro partibus, ut fines de toto loco, spatio. *bellum* est pugna, quæ quomodo omnibus locis per totam aciem facta sit, quis *evolvere* verbis, exponere, possit? Ἀργαλέον δέ με ταῦτα, θεὸν ὥς, πάντ' ἀγορεῦσαι etc. (Iliad. μ, 176.)

530 conf. lib. II, 440 sqq., ubi regia Priami simili modo oppugnatur. *pontibus*, quibus discurrunt propugnatores per mœnia, et ad turrim pervenire licet. Ita statuendum est, si turris fuit in ipsis muris: sin fuit ante murum seu vallum, juncta cum eo illa fuit ponte, ut supra ad v. 170. expositum est.—533 *defendere* sc. turrim, non se; hoc indignum poëtica gravitate esset.—536 *Et flammam affixit lateri:* ergo turrim ligneam fuisse credendum est, si exterius adhæsit fax allisa et affixa.—540 *pestis* de incendio, ut V, 683. Dum omnes in alteram turris partem, quæ intacta ab igni est, concedunt; illa, quæ solo imposita et superstructa erat (non fundamento saxeo in terram acto), utpote lignea et mobilis, inæquali pondere inclinatur.—542 Corruente turri in latus alterum, affliguntur ii, qui intus sunt, solo, gravi turris ruina; hoc dixit: *veniunt in terram.* Fit autem ex his maxime probabile, turrim propugnaculum ante vallum fuisse, quandoquidem, cum in alterutrum latus illa rueret, *in medio hostium* se viderunt constitutos ii, qui incolumes ruina effugerant.

545 Mater misit: hinc *arma vetita*, haud apta servæ filio, quo elegantius, quam ei conveniret, armato matrem gloriatam in-

Ense levis nudo, parmaque inglorius alba.
Isque ubi se Turni media inter millia vidit,
Hinc acies, atque hinc acies astare Latinas;
Ut fera, quæ, densa venantum sæpta corona,
Contra tela furit, seseque haud nescia morti
Injicit, et saltu supra venabula fertur:
Haud aliter juvenis medios moriturus in hostes
Irruit; et, qua tela videt densissima, tendit.
At pedibus longe melior Lycus, inter et hostes,
Inter et arma, fuga muros tenet, altaque certat
Prendere tecta manu, sociumque attingere dextras.
Quem Turnus, pariter cursu teloque secutus,
Increpat his victor: Nostrasne evadere, demens,
Sperasti te posse manus? simul arripit ipsum
Pendentem, et magna muri cum parte revellit:
Qualis, ubi aut leporem, aut candenti corpore cycnum,
Sustulit alta petens pedibus Jovis armiger uncis;
Quæsitum aut matri multis balatibus agnum
Martius a stabulis rapuit lupus. Undique clamor
Tollitur. Invadunt, et fossas aggere complent;
Ardentes tædas alii ad fastigia jactant.
Ilioneus saxo atque ingenti fragmine montis
Lucetium, portæ subeuntem ignesque ferentem;
Emathiona Liger, Corynæum sternit Asylas:
Hic jaculo bonus, hic longe fallente sagitta:
Ortygium Cæneus, victorem Cænea Turnus;
Turnus Itym, Cloniumque, Dioxippum, Promolumque,
Et Sagarim, et summis stantem pro turribus Idan;
Privernum Capys. Hunc primo levis hasta Temillæ

nuit poëta, magis sui quam heroici ævi ratione habita.—548 *parmaque inglorius alba:* media vox satis arguit, poëtam non λεύκασπιν vel λευκασπιδα voluisse innuere, fulgenti clipeo instructum, ut ap. Æschyl. Sept. ad Th. 90. nec ἄσημα ὅπλα sine insignibus, Euripidis Phœniss. 1119, quæ moderationis ibi insigne habentur in Amphiarao; verum hominem, qui, nullo dum facinore claro edito, clipeum gestabat nullo argumento cælato insignem: sed de hoc more, ut clipei insignia rebus gestis responderent, aliunde nihil constat. Itaque Helenor mox fortiter in hostes irruens videtur *inglorius* h. l. esse, ut qui leviter et vulgariter, tantum ense et levi parma, non ὁπλίτης thorace, hasta et clipeo instructus fuerit, ideoque ipse ἄσημος. Est ergo *inglorius*, non conspicuus, (qui non gloriabatur, sed alba tantum, nullis insignibus ornata, parma armatus. R.) Contra 582 Arcens *clarus* chlamyde purpurea dictus.—557 Murum humilem fuisse necesse est, qualis est Homericus murus in vallo Achivorum. cujus pinnas Sarpedon manu convellit. Iliad. μ, 397. *tecta* pro muri summa parte; ut 568 *fastigia*; hinc 562 *pendentem*, nam prehenderat manu superiora muri, ut saltu se in altum libraret; et *magna muri cum parte*, uti Homer. l. c. ἔπαλξιν ἑλὼν χερσὶ στιβαρῇσιν Ἕλχ', ἡ δ' ἕσπετο πᾶσα διαμπερές.—565 *Martius lupus*, Marti sacer.

572 *longe fallente*, e longinquo et clam feriente. c. f. X, 754.—575 *stantem pro*

Strinxerat: ille manum projecto tegmine demens
Ad vulnus tulit; ergo alis allapsa sagitta,
Et lævo affixa est lateri manus, abditaque intus
Spiramenta animæ letali vulnere rumpit.
Stabat in egregiis Arcentis filius armis;
Pictus acu chlamydem, et ferrugine clarus Hibera,
Insignis facie, genitor quem miserat Arcens,
Eductum Matris luco, Symæthia circum
Flumina: pinguis ubi et placabilis ara Palici.
Stridentem fundam, positis Mezentius hastis,
Ipse ter adducta circum caput egit habena;
Et media adversi liquefacto tempora plumbo
Diffidit, ac multa porrectum extendit arena.
  Tum primum bello celerem intendisse sagittam
Dicitur, ante feras solitus terrere fugaces,
Ascanius, fortemque manu fudisse Numanum;

turribus, pro vulgari: stantem in summa turri.—577 abjecto *tegmine* scuto manum admoverat lateri vulnerato, eaque re latus nudavit; itaque *demens*.—578 *alis allapsa sagitta*, ornate, pro simplici allapsa; quia toties πτερόεντες ὀϊστοὶ apud Homerum, item *alata*, *ales* sagitta, proprie occurrunt: noster improprie velocem motum et volatum teli per alas expressit, ut sup. lib. V, 319 *fulminis alæ*. In vulneribus autem ingeniosus est poëta Homeri exemplo. Comparant h. l. Intpp. Il. *ν*, 593 sq.—580 h. rupit vulnere facto eam partem, illud viscus, quo respiratio fit.

582 *ferrugine clarus Hibera:* purpura indutus Hispana, quæ est ferruginei, nigricantis coloris cf. XI, 772 et Catull. 64, 227 not. *Arcens*, Siculus est. Est autem in orientali Siciliæ parte *Symæthus*, fl., circa quem *lucus* fuisse a poëta narratur eo loco, quo Palicorum templum erat. *Lucum matris* appellat; *Matrem Ennæam* intelligit, Cererem, ut sæpe, Μήτηρ καὶ Κόρη. Nisi malis matrem Arcentis, nympham nomine non appellatam, cujus ille lucus erat. Fuere Palici duo heroes seu dii indigetes, quorum tamen est obscura summæ vetustatis religio. Fuere porro duo crateres seu lacus gemelli (ideoque fratres dicti) aquæ sulfureæ non longe ab Eryce, urbe, ad quos sollennia jurajuranda fieri solebant; habitus iis honos divinus, et iis, ut diis, fanum cum sacris haud longe ab urbe Palica exstructum est, ut solebat antiquitas rebus naturalibus numen inesse credere, cui illa dei vel herois nomen et personam impertiebat. Quod autem fanum hoc circa Symæthum fuisse dicitur, non geographice accipiendum, sed poëta locorum situm latius et a nobiliore flumine designat. Alioquin etiam propior fluvius Eryces erat, nunc *Fiume di S. Paullo*, ut *Iaretta* Symæthus est: quod bene docuit Cluverius. Quod unum tandem Palicum memorat poëta, ad poëticam rationem referendum, qua licuit ex duobus unum nominare; nisi forte Maronis jam ætate, ut nunc, unus tantum lacus superfuit, dictus *Donna Tetia* s. *Naftia*, haud procul ab urbe Pelagonia: durat adhuc similis superstitio, muliere fatidica illic sedem habente. In medio cratere aqua ebullit sulfurei odoris. *placabilis ara*, quia dii placari possunt et solent victimis: propter quas eadem ara *pinguis*. Hæc ratio simplicissima. — 588 *liquefacto — plumbo*. Hæc fides et opinio antiquitatis fuit, quam sequitur poëta. Sic Lucret. VI, 177. *plumbea vero Glans etiam longo cursu volvenda liquescit*. Erat autem funda missum plumbum olivæ fere simile: cujus magna adhuc copia in agrorum per Italiam superficie mota reperiri solet.—In 589 poëta, cum in oppugnatione murorum versetur, *arenam* pro solo posuit.

590 Multa h. l. moliuntur viri docti, ut difficultatem diluant, quod hic jam arma tractet, qui in lib. I, 717. puer fuit, cui assimulatus Amor Didonis gremio insidere posset. Scilicet nec illud recte tenent, quid eo loco sit *gremio insidere*, ad veterem morem, nec cogitant, Amorem a veteribus puerum fere puberem haberi: quod ex poëtis et signis satis constat. Tum

Cui Remulo cognomen erat; Turnique minorem
Germanam nuper thalamo sociatus habebat.
Is primam ante aciem digna atque indigna relatu
Vociferans, tumidusque novo præcordia regno
Ibat, et ingentem sese clamore ferebat:
Non pudet obsidione iterum valloque teneri,
Bis capti Phryges, et Marti prætendere muros?
En, qui nostra sibi bello connubia poscunt!
Quis deus Italiam, quæ vos dementia adegit?
Non hic Atridæ, nec fandi fictor Ulisses.
Durum ab stirpe genus, natos ad flumina primum
Deferimus, sævoque gelu duramus et undis;
Venatu invigilant pueri, silvasque fatigant;
Flectere ludus equos, et spicula tendere cornu.
At patiens operum parvoque assueta juventus
Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
Omne ævum ferro teritur, versaque juvencum
Terga fatigamus hasta; nec tarda senectus
Debilitat vires animi, mutatque vigorem.
Canitiem galea premimus; semperque recentes

vero idem jam venationi acrius indulserat IV, 156. VII, 479.—593 Major Turni soror Nympha Juturna erat. v. inf. XII, 138 sq.—594 *sociatus habebat* pro vulgari: sibi nuper sociaverat.—595 *digna atque indigna relatu*, fanda et nefanda, ῥητὰ καὶ ἄρρητα, nam vs. 603 sqq. Remulus virtutem popularium recte crepat; mox contumeliosa et turpia in Trojanos jacit. Est autem hoc non minus ex heroum, quam ex barbarorum populorum vita, ut hostem conviciis provocent. Qui Homerum inspexit, hoc satis tenet.—596 *novo regno* superbiebat; docte pro matrimonio cum regiæ stirpis femina inito; nova enim sponsa erat regina.—597 *ingentem sese ferebat*, incedebat cum clamore, ingens homo, vasta corporis specie. Sic inf. XII, 441: *portis sese extulit ingens.*—598 Comparant Hectoris verba Il. σ, 287. In *iterum* et in *O Phryges bis capti* Servius et alii Trojam ab Hercule captam huc advocant. Ita nunc obsidentur Trojani tertio, bis jam antea expugnati. cf. XI, 402. et Silius I, 43. Lusum in his jam supra VII, 295.—*muros prætendere Marti* h. pugnæ, quod vallo et muris continent se et inclusi pugnam detrectant, post muros latentes.—600 invidiose respectu Laviniæ, quam Turno ereptum ibat Æneas.—602 Imitati sunt Stat. XII. Theb. 761 sqq.: Silius I, 443 sqq. *fandi fictor* docte, qui fingit fanda, h. e. qui ficta fatur, fere, quod ἐπίκλοπος μύθων Il. χ, 281.—603 Locus qui sequitur egregius et ornatus est de veteris Italiæ disciplina et vita, quæ in Sabinis diutissime viguit: eandem a majoribus Albanis Romani acceperant, et ex ea enituit *Romana virtus*, spectata partim frugalitate et paupertate, partim tolerandis laboribus. Adeo a multis anterioribus causis processerant initia rerum, quibus imperii Romani fundamenta jacta sunt. Adde laudes Italiæ Ge. II, 167 sqq. et sup. V, 730 *gens dura atque aspera cultu Debellanda tibi Latio est.*—605 *silvasque fatigant*, multum pererrant. Sic *quatere, movere, turbare* dicimur silvas, feras. v. ad lib. VIII, 94.—606 *spicula tendere cornu*: si cornus arbor est, e qua spicula fiunt: uti Ge. II, 448 et inf. 698 *volat Itala cornus*, sunt *spicula cornu*, spicula cornea, et *tendere* est limando jacere, tamquam ad scopum; sin *cornu* est pro arcu, de sagittis est accipiendum; sic *torquere spicula cornu Partho* Ecl. X, 59, et alia Æn. VII, 497. XI, 773. 859.—Tum 608 *quatit oppida bello*, simpl. pro vexat, turbat, oppugnat. Sic enim quatere, movere, turbare, ut κλονεῖν, πόλιν σεῖσαι Pindar. Pyth. IV, 481.—609 hasta inversa, σαυρωτῆρι, boves aratores cessantes pungimus.—612

Comportare juvat prædas, et vivere rapto.
Vobis picta croco et fulgenti murice vestis;
Desidiæ cordi; juvat indulgere choreis;
Et tunicæ manicas, et habent redimicula mitræ.
O vere Phrygiæ, neque enim Phryges, ite per alta
Dindyma; ubi assuetis biforem dat tibia cantum.
Tympana vos buxusque vocant Berecyntia Matris
Idææ. Sinite arma viris, et cedite ferro.
   Talia jactantem dictis, ac dira canentem,
Non tulit Ascanius; nervoque obversus equino
Intendit telum, diversaque brachia ducens
Constitit, ante Jovem supplex per vota precatus:
Jupiter omnipotens, audacibus annue cœptis.
Ipse tibi ad tua templa feram sollemnia dona,
Et statuam ante aras aurata fronte juvencum
Candentem, pariterque caput cum matre ferentem,
Jam cornu petat, et pedibus qui spargat arenam.
Audiit et cœli Genitor de parte serena
Intonuit lævum; sonat una fatifer arcus.
Effugit horrendum stridens adducta sagitta;
Perque caput Remuli venit, et cava tempora ferro

etiam senes armati sumus et militamus: ut fere barbari. Sic et antiquissimi Græci ap. Thucydidem.—614—620 Etiam hi versus inter ornatissimos: notabilis quoque rhetoricæ propior tractatio. Phryges cum Trojanis permisceri et tamquam ab eadem stirpe profectos haberi, jam alias vidimus: ut statim Æn. I, 468. Iidem mollitie et luxu infames; quandoquidem primi, cum Mæonibus seu Lydis, in minore Asia opibus excelluerunt, in primis pauperum colonorum, qui e Græcia advenerant, judicio. Ante oculos autem habuit poëta aliquot loca Homerica Od. θ, 248. 249 de Phæacibus et Il. ω, 261. tum in illis: *O vere Phrygiæ* Il. β, 235: η, 96. —614 vestem aliam crocotam, aliam purpuream intellige, utramque Phrygio opere, acu pictam. *Desidiæ cordi:* pro, *desidia*, indulgetis desidi vitæ. φίλη κίθαρίς τε χοροί τε. —616 tunicæ manicatæ, χειριδωτοὶ, cf. Stat. VII Theb. 657, Gell. VII, 12. Ernesti clav. Cic. s. v. manicatus. tum *mitræ quæ redimicula habent*, int. pileos Phrygios fimbriis pendulis, quibus mento subligatis malæ ac tempora teguntur: conf. ad lib. IV, 216; male plerique omnes *mitras* Græcorum, diademata, cum his Phrygiis confundunt.—617 Sacra magnæ matris deum, *matris Idææ*, Cybeles, in Dindymo, Phrygiæ monte: τὰ Δίνδυμα ὄρη cf. X, 252: VI, 785 sq. et hoc lib. v. 82. (Sic Hom. Il. β, 235 Ἀχαιΐδες οὐκ ἔτ' Ἀχαιοί! R.) *buxus*, tibia.—621 *canentem* simpl. dicentem, vociferantem.

622 *Obversus intendit telum.* Aliter arcus tenditur, aliter sagitta; hæc dirigitur. Sic 590 *celerem intendisse sagittam*, ut 606 *spicula tendere cornu.*—*nervo equino*, ut chorda arcus sive ex setis sit sive ex tendinibus et nervis equinis.—626 *dona*, sacrificium, ut toties poëta. Male Serv. de donariis. 627 cf. Od. γ, 382 sq.—628 *caput cum matre ferentem*, adultum, æqualem matri. Ἰσομάτορα ἀμνὸν ex Theocr. Id. η, 14 dixeris v. 629 et Ecl. III, 87. legitur.—631. *sonat una.* Λίγξε βιὸς etc. Il. δ, 125. cf. XI, 863. 4.—632 *adducta*, adducto arcu concitata. Proprie *adducitur* arcus; cum eo sagitta, tum, quæ adducto arcu evolat sagitta, poëtæ et ipsa *adducta*, accelerata, admissa, dici potuit. nisi malis in eo manere, ut sagitta adducta dicatur nervi respectu: ad quem sagitta adducta, admota, ei imposita fuerat. *horrendum stridens* jungenda. Δεινὴ

Trajicit. I, verbis virtutem illude superbis.
Bis capti Phryges hæc Rutulis responsa remittunt.
Hoc tantum Ascanius. Teucri clamore sequuntur,
Lætitiaque fremunt, animosque ad sidera tollunt.
Ætheria tum forte plaga crinitus Apollo
Desuper Ausonias acies urbemque videbat,
Nube sedens, atque his victorem affatur Iulum:
Macte nova virtute, puer; sic itur ad astra,
Diis genite, et geniture deos. Jure omnia bella
Gente sub Assaraci fato ventura resident;
Nec te Troja capit. Simul, hæc effatus, ab alto
Æthere se mittit, spirantes dimovet auras,
Ascaniumque petit. Formam tum vertitur oris
Antiquum in Buten. Hic Dardanio Anchisæ
Armiger ante fuit, fidusque ad limina custos;
Tum comitem Ascanio pater addidit. Ibat Apollo
Omnia longævo similis, vocemque, coloremque,
Et crines albos, et sæva sonoribus arma;
Atque his ardentem dictis affatur Iulum:
Sit satis, Æneada, telis impune Numanum

δε κλαγγὴ γένετ' ἀργυρέοιο βιοῖο.—634. 635 Superbiæ, qua victis aut cæsis illudit victor, dignæ horrida heroum vita, exemplum poëta ab Homero repetiit.—637 *animos ad sidera tollunt,* ferocientes et exsultantes *efferri animis* aut ipsi *animos efferre* dicuntur, et nunc quidem tam sublimes, ut cœlum sibi attingere videantur. Sensu facilius rem assequare quam verbis.

639 *Ausonias acies urbemque,* oppugnationem castrorum seu urbis Trojanorum, novæ Trojæ. cf. I, 224 sqq.—641 *mactus,* origine et usu, est auctus, amplificatus. Est aliquid, si reddas: o puer aucte, ornate, nova virtute. Sed videtur aliud quid insuper desiderari, quod ex notione auctus, qui fructum et usum ac voluptatem affert, eliciendum est. Scilicet *mactus laude, virtute,* est qui fruitur laude e re bene gesta, ex successu gaudens, fructum lætitiæ inde capiens: et sic nihil est quod melius vocem reddat quam ὀνήμενος in illo Homerico Od. β, 33, ἐσθλός μοι δοκεῖ εἶναι, ὀνήμενος, qui fructum inde capiet, cui bene sit, bene eveniat! unde vulgare Græcorum ὄναιο. ut h. l. ὄναιο τῆς νέας ἀρετῆς. Bene eveniat primum hoc virtutis documentum! læti sit ominis! Itaque omnino, si in formulis ad deos precandi occurrit, *mactus* videtur esse lætus, propitius. cf. Cato de RR. 134.—642 *geniture deos* propter Julium Cæsarem et Augustum, ut Serv.—642. 643 Ascribendus est hic locus iis, in quibus pacis per orbem terrarum restitutæ et Jani clausi memoria celebratur. Certe post U. C. 725 scripta hæc esse necesse est; cf. Vita Virg. sub h. a. Merito hoc tuæ genti dabitur, ut oriundus ex ea Augustus omnia bella finiat. Nomen *Assaraci* ad splendorem orationis pertinet: v. ad Ge. III, 35: Æn. I, 284. *bella fato ventura:* bona determinatio, in primis respectu bellorum civilium, de quibus maxime accipiendus locus.—644 *Nec te Troja capit:* virtute tua hæc tenuitas, ad quam nunc Trojani redacti sunt, indigna est. Notum satis est illud Philippi ad Alexandrum filium; Quære aliud regnum, Μακεδονία γάρ σε οὐ χωρεῖ.—645 *spirantes auras.* Nec vitales, cum Servio, nec odoras, cum Cerda, sed flantes, πνεούσας αὔρας, accipe: 647 Alius erat *Butes,* quem supra memoravit lib. V, 372. Adumbravit autem Periphantem Il. ρ, 323 sq. (non locum Il. π, 715 sq.) An vero etiam illud ex vita heroum sit: *fidusque ad limina custos,* ut armigeri (θεράποντες) iidem et satellites sint, nam hi sunt *ad limina* custodes, dubito: nisi *ad limina* dici potuit pro, in domo.—651 Butæ similis etiam canis et armis,

Oppetiisse tuis; primam hanc tibi magnus Apollo
Concedit laudem, et paribus non invidet armis;
Cetera parce, puer, bello. Sic orsus Apollo
Mortales medio aspectus sermone reliquit,
Et procul in tenuem ex oculis evanuit auram.
Agnovere deum proceres divinaque tela
Dardanidæ, pharetramque fuga sensere sonantem.
Ergo avidum pugnæ, dictis ac numine Phœbi,
Ascanium prohibent; ipsi in certamina rursus
Succedunt, animasque in aperta pericula mittunt.
It clamor totis per propugnacula muris:
Intendunt acres arcus, amentaque torquent.
Sternitur omne solum telis; tum scuta cavæque
Dant sonitum flictu galeæ; pugna aspera surgit:
Quantus ab occasu veniens, pluvialibus Hædis,
Verberat imber humum; quam multa grandine nimbi
In vada præcipitant, quum Jupiter horridus austris
Torquet aquosam hiemem, et cœlo cava nubila rumpit.
Pandarus et Bitias, Idæo Alcanore creti,
Quos Jovis eduxit luco silvestris Iæra,
Abietibus juvenes patriis et montibus æquos,
Portam, quæ ducis imperio commissa, recludunt

quæ ille gestabat. *arma sæva sonoribus* h. sonore, sæve, terribiliter sonantia: Butæ sunt. Mox *Æneada*, ex Αἰνειάδης, Αἰνεάδης, ut sæpe Æneadæ. v. I, 157.—655 *et paribus non invidet armis:* hoc sublime et magnificum: suæ sagittandi peritiæ, suæ virtuti, Ascanii futuram virtutem æquiparat deus Apollo.—657 *medio sermone.* Servius: ideo *medio*, quia non respondit Ascanius. Est vero simpliciter: antequam plura subjiceret, cum his verbis, discessit. cf. IV, 277.—659 Ergo in *fuga*, discessu, divinam formam Apollo receperat, quam deposuerat, adscita humana, ut agere posset cum mortali. Forma autem divina, ut ex *divina tela pharetramque* apparet, credita est esse eadem, quæ in signis expressa est, a Scopa puta vel Praxitele.—661 *numen* declaratur per *dicta*, jussa, auctoritas.

664 *Totis per propugnacula muris*, per loca murorum, e quibus propugnatur; inde simpliciter, per muros. De voce cf. ad 170.—665 *Acres* ipsi, intendunt acriter, et jaciunt tela amentis religata.—667 *flictu* docte ex vetustate pro afflictu.—*pugna aspera surgit*, fit, exasperatur multo magis et incenditur, quam adhuc factum erat.

668 sqq. Ornavit Homericos versus Il. μ, 156—161. *quantus* respondet ei, quod in anteced. latet: tantus telorum jactorum est acervus. *Hædis pluvialibus*, propter hædos. Bene et clare Servius: "Supra Tauri cornua est signum, cui Auriga nomen est.—Retinet autem stellas duas in manu, quæ *hædi* vocantur, et capram—quarum et ortus et occasus gravissimas tempestates faciunt. Oriuntur autem cum Scorpione mense Octobri."—670 Quod alias austris insurgentibus, id nunc Jovi tribuit; *torquet* is *aquosam hiemem*, h. versat, agitat, nubes pluvias, tandemque, ut illis imber exprimatur, facit: *cœlo cava nubila rumpit*.

672 sqq. Ingeniose est usus loco Il. μ, 127 sqq. et respexit duo Lapithas, Polypœten et Leonteum, pro portis castrorum Achivorum stantes. Ut silvestrem daret originem fratribus, in monte Ida educatos narrat, in luco Jovis Idæi: parentibus silvestrem in nemoribus Idæis vitam agentibus cf. 584.—674 ἐλάτῃσιν ἐθωκότες ὑψηλῇσιν Il. ε, 560. Cum *montis cacumine* compa-

Freti armis, ultroque invitant mœnibus hostem.
Ipsi intus dextra ac læva pro turribus astant
Armati ferro, et cristis capita alta corusci;
Quales aëriæ liquentia flumina circum,
Sive Padi ripis, Athesim seu propter amœnum,
Consurgunt geminæ quercus, intonsaque cœlo
Attollunt capita, et sublimi vertice nutant.
Irrumpunt, aditus Rutuli ut videre patentes.
Continuo Quercens, et pulcher Aquicolus armis,
Et præceps animi Tmarus et Mavortius Hæmon,
Agminibus totis aut versi terga dedere,
Aut ipso portæ posuere in limine vitam.
Tum magis increscunt animis discordibus iræ,
Et jam collecti Troes glomerantur eodem,
Et conferre manum et procurrere longius audent.
  Ductori Turno, diversa in parte furenti,
Turbantique viros, perfertur nuntius, hostem
Fervere cæde nova, et portas præbere patentes.
Deserit inceptum, atque immani concitus ira
Dardaniam ruit ad portam fratresque superbos;
Et primum Antiphaten, is enim se primus agebat,
Thebana de matre nothum Sarpedonis alti,
Conjecto sternit jaculo: volat Itala cornus
Aëra per tenerum, stomachoque infixa sub altum
Pectus abit; reddit specus atri vulneris undam
Spumantem, et fixo ferrum in pulmone tepescit.
Tum Meropem atque Erymanta manu, tum sternit Aphidnum;

ratur Polyphemus Od. ι, 191. 192. Miror tamen poëtam subjicere iterum vss. 679 et his eandem comparationem inferre.—676 *mœnibus*, in mœnia, VIII, 178, ut *solio*.—677 *pro turribus* accipio ἀντὶ πύργων, tamquam binæ turres, aliter ac v. 575. 679 sq. ex l. c. Il. μ, 131 sqq.; sed ornavit poëta adjunctis a certo genere ac loco petitis, circa Padum et Athesim. *Flumina liquentia*, ut fons liquidus, epitheton ornans. Qui 681 nominantur, e Rutulis sunt.—688 *animis discordibus* ornate, pro iis. Tum magis increscunt iræ Trojanis. Jam autem ii erant hostilibus in Rutulos animis.

691 Semper inhæret animo Homeri τειχομαχία. Qui ibi Hector, hic Turnus est.—697 *Thebana de matre:* oriunda ex Thebe Mysiæ urbe sub monte Placio, olim a Cilicibus colonis insessa, Eetione rege, patre Andromaches, clara, quem Achilles interemit. Il. α, 364. VI, 414 sq. Campus Thebes hinc mansit etiam serioribus ætatibus circa Adramyttium.—*alti*, magni.—698 *cornus* v. Ge. II, 447, 448.—699 *aëra tenerum:* alias, tenuem; sed et aliis locis alterum occurrit. *stomacho:* recte Serv. "græcus sermo est," dixit scilicet στόμαχον, guttur, gulam. Tum *specus* h. cavum, vulnus hians, reddit *undam atri vulneris* h. sanguinem ebullientem in undarum morem, undantem. cf. Il. ρ, 47 sqq.—702 *manu*, ense, vi oppositi: nam v. 698: *jaculo* Antiphaten prostraverat. Nec insolens hoc. Etiam Serv. notavit.

Tum Bitian ardentem oculis, animisque frementem,
Non jaculo: neque enim jaculo vitam ille dedisset;
Sed magnum stridens contorta phalarica venit,
Fulminis acta modo: quam nec duo taurea terga,
Nec duplici squama lorica fidelis et auro
Sustinuit; collapsa ruunt immania membra.
Dat tellus gemitum, et clipeum super intonat ingens:
Qualis in Euboico Baiarum litore quondam
Saxea pila cadit; magnis quam molibus ante
Constructam ponto jaciunt; sic illa ruinam
Prona trahit, penitusque vadis illisa recumbit;
Miscent se maria, et nigræ attolluntur arenæ.
Tum sonitu Prochyta alta tremit, durumque cubile
Inarime Jovis imperiis imposta Typhœo.
  Hic Mars armipotens animum viresque Latinis
Addidit, et stimulos acres sub pectore vertit;
Immisitque Fugam Teucris atrumque Timorem.
Undique conveniunt; quoniam data copia pugnæ:
Bellatorque animos deus incidit.

703. 704 Bitiam tam vasto et immani corpore fuisse declarat, ut jaculi vulnus nimis leve nec mortem allaturum fuisset. —705 Non hæc est *falarica*, quam Liv. XXI, 8 describit, sed est simpliciter pro lancea et hasta latioris ferri dicta. Ex Servio tamen et Festo notanda est origo vocis *a falis*, h. turribus.—707 *lorica fidelis* (quæ munit, tutum reddit, bona ideo et idonea, sic VII, 640 *fidus ensis*) *squama duplici et auro*, duplicibus squamis aureis, seu duplici squamarum ordine; uti *bilicem loricam* dixit XII, 375. — Homericum ἀράβησέ τε τεύχε' ἐπ' αὐτῷ. Ad verbum reddidit X, 488: *sonitum super arma dedere.*

710 sqq. In sequentibus iterum magnum poëtam agnoscas: rem posuit novam per se magnam et terribilem, eamque ornavit ἐναργῶς et docte. Interceptus erat Crater seu sinus Baianus molibus in altum ductis, partim quibus prætoria inædificata erant, et temperati aeris et prospectus causa, partim quibus portus Julius muniebatur. v. Ge. II, 161. *Euboico littore*, propter vicinas Cumas, Chalcidensium coloniam. v. ad VII, 2. *pila saxea molibus magnis*, alte aggestis cæmentis constructa, quæ in pontum jaciunt. Serv. et Cerda *ponto* accipiunt: adversus mare: quidni: in ponto? Erant autem hæ structiones ac moles ex saxis ac cæmentis pulvere Puteolano solidatis confectæ, ante constructæ: nisi *ante* est ex πρὸ vel πρόπρὸ, procedendo a littore. Eum enim solidescere sub aqua nota res est: v. Vitruv. II, 6.—715, 716 Ruina molis facta vicina loca, insulas quoque, contremiscere narrat. *Prochyta* Promontorio Campaniæ Miseno objecta (nunc *Procida*) cum Pithecusa s. Ænaria (nunc *Ischia*), quam *Inarimen* dixit vocabulo ex Homero ducto, etsi perperam interpretato: nam Il. β, 783 est Typhoeus fulmine percussus εἰν 'Αρίμοις. Quærendi Arimi et τὰ Ἄριμα ὄρη in Asia minore, circa Ciliciam; quoniam in eo tractu loca erant terræ motibus et incendiis occultis fœdata; quam locorum faciem vetustas ad monstrorum et gigantum molitiones referre solebat. Translata ab uno et altero poëta res est ad insulam Pithecusam, quæ et ipsa aliquando subterraneos ignes et ruinas experta est; igitur cum re et ipsum nomen traductum, Inarime. Prochyta *alta* epitheton commune omnium insularum, quatenus mari eminent. *cubile*, ut Pindarus Ætnam στρωμνὰν Pyth. I, 54; Homerus Il. β, 783 εὐνὰς dixit Arimos montes.

718 *stimulos* vertit: plus quam adhibet. v. lib. VI, 101.—719 *atrum* pertinet ad phantasma Terroris, ut sit tenebris et nocte involutum. — 720 *conveniunt* Latini ac Rutuli, inventa opportunitate irrumpendi in castra.

Pandarus, ut fuso germanum corpore cernit,
Et quo sit fortuna loco, qui casus agat res:
Portam vi multa converso cardine torquet,
Obnixus latis humeris, multosque suorum
Mœnibus exclusos duro in certamine linquit;
Ast alios secum includit recipitque ruentes,
Demens, qui Rutulum in medio non agmine regem
Viderit irrumpentem, ultroque incluserit urbi:
Immanem veluti pecora inter inertia tigrim.
Continuo nova lux oculis offulsit, et arma
Horrendum sonuere; tremunt in vertice cristæ
Sanguineæ, clipeoque micantia fulmina mittunt.
Agnoscunt faciem invisam atque immania membra
Turbati subito Æneadæ. Tum Pandarus ingens
Emicat, et mortis fraternæ fervidus ira
Effatur: Non hæc dotalis regia Amatæ;
Nec muris cohibet patriis media Ardea Turnum.
Castra inimica vides; nulla hinc exire potestas.
Olli subridens sedato pectore Turnus:
Incipe, si qua animo virtus, et consere dextram;
Hic etiam inventum Priamo narrabis Achillem.
Dixerat. Ille rudem nodis et cortice crudo
Intorquet summis adnixus viribus hastam.
Excepere auræ vulnus; Saturnia Juno
Detorsit veniens; portæque infigitur hasta.
At non hoc telum, mea quod vi dextera versat,
Effugies; neque enim is teli nec vulneris auctor.
Sic ait, et sublatum alte consurgit in ensem,
Et mediam ferro gemina inter tempora frontem
Dividit, impubesque immani vulnere malas.

728 Νήπιος. etc. Il. β. 38 et VI, 590. *Demens, qui nimbos et fulmen simularat:* II, 315.—730 *pecora inertia,* oves ait Cerda; saltem potissimum.

731—735 Præclare hæc in majus aucta. Scilicet cogitandum est, principum virorum ac regum arma præcipuo aliquo lævore ac fulgore splenduisse, cristas fuisse altiores, et sic porro. Turno autem intra castra intercepto crescit audacia: nova *lux oculis offulsit*, accessit iis, tum autem nec minus effulsit oculis. Ceterum singula in Homero passim sunt obvia, quæ tamen ad imitationem trahi nequeunt. Sic ἐπὶ στήθεσσι δὲ χαλκὸς Σμερδαλέον κονάβιζε Il. φ, 254. et Δεινὸν δ' ἔβραχε χαλκὸς ἐπὶ στήθεσσιν ἄνακτος Il. δ, 410. ut hic *arma horrendum sonuere*, et Il. χ, 133. 134 χαλκὸς ἐλάμπετο εἴκελος αὐγῇ ἢ πυρὸς αἰθομένοιο ἢ ἠελίου ἀνιόντος, pro quo h. l. *fulmina:* proprie, fulgura. *Cristas* Turni *rubentes* v. 270 supra vidimus.—733 *mittunt* sc. se, mittuntur; durum hoc, poëticum tamen.—737 *dotalis regia*, Laurentum.—741 Ἄρχε, σὺ γὰρ γενεῆφι νεώτερος Il. φ, 439.—742 ut illud lib. II, 549: *referes ergo hæc Degeneremque Neoptolemum narrare memento.*—745 *Juno detorsit.* Præivit exemplum Apollinis Il. θ, 311 et Minervæ Il. υ, 438 sqq., ubi dea πνοιῇ ἦκα μάλα ψύξασα avertit telum Hectoris ab Achille.—748 *neque enim is teli nec vulneris auctor*, ut tu effu-

Fit sonus; ingenti concussa est pondere tellus.
Collapsos artus atque arma cruenta cerebro
Sternit humi moriens; atque illi partibus æquis
Huc caput atque illuc humero ex utroque pependit.
Diffugiunt versi trepida formidine Troes.
Et, si continuo victorem ea cura subisset,
Rumpere claustra manu sociosque immittere portis:
Ultimus ille dies bello gentique fuisset.
Sed furor ardentem cædisque insana cupido
Egit in adversos.
Principio Phalerim et, succiso poplite, Gygen
Excipit; hinc raptas fugientibus ingerit hastas
In tergum: Juno vires animumque ministrat.
Addit Halym comitem, et confixa Phegea parma;
Ignaros deinde, in muris Martemque cientes,
Alcandrumque Haliumque Noemonaque Prytanimque.
Lyncea tendentem contra, sociosque vocantem,
Vibranti gladio connixus ab aggere dexter
Occupat; huic uno dejectum comminus ictu
Cum galea longe jacuit caput. Inde ferarum
Vastatorem Amycum, quo non felicior alter
Unguere tela manu, ferrumque armare veneno;
Et Clytium Æoliden, et amicum Crethea Musis;
Crethea Musarum comitem, cui carmina semper
Et citharæ cordi, numerosque intendere nervis;

gere illud possis, imo vero infertur telum a viro fortissimo. — 754 vulnus quale ap. Apollon. II, 104 et apud Homerum haud uno loco.—757—759 καί νύ κεν ἔπρησεν πυρὶ etc. Il. θ, 217 sq. et alia exempla Il. σ, 451: et φ, 544. Si meminisset Turnus portam castri Trojani revellere ad suos admittendos, castrum captum fuisset a Rutulis.—760 At ille occæcata mente ad cædem faciendam ruit.

762 Ordo est, inquit Serv., Excipit (puta, in se irruentem) et succidit poplitem, ut 537. *Postibus hæsit adesis* h. inhæret et adedit; item III. 237 *tectosque per herbam Disponunt enses:* h. disponunt et tegunt.—763 *raptas* sc. de cæsorum cadaveribus et 766 *Martem cientes*, pugnam agitantes in muris. Scilicet Phegeum parma transfixa confossum, et Alcandrum ceterosque in muris pugnantes *aversos*, cædit; at Lynceum *adversum*.—767 Cum hic versus ad verbum ex Homero conversus sit (Il. ε, 678), ibique iidem homines ab Ulysse occisi narrentur, Servius, inde apparere, ait, non ad historiam, sed ad ornatum poëmatis hæc omnia pertinere. Sed quis tandem inde ornatus exsistit? dicat aliquis. Scilicet ad ἐνάργειαν narrationis et ad animum in rem præsentem perducendum valet, si non solum cæsos esse multos dicas, verum etiam nominatim eos persequaris.—770 Comparant Il. ξ. 497: υ, 481.—771 αἵμονα θήρης—ἐσθλὸν θηρητῆρα etc. Il. ε, 49.—772 *felicior*, peritior, ut alibi quoque.—*manu* vacat, sed adjectum, quoniam de peritia agitur. ἰοὺς χρίεσθαι, non nisi admodum barbarorum populorum mos, in Iliade vix occurrit, sed in Od. α, 260.—774—777 suaves versus de Cretheo poëta, ἀοιδῷ s. ἐποποιῷ, quorum præclara imitatio est in Leonida Gloverii, ubi de Aristandro IV, 213 sqq. (lib. V, 239).—776 Proprie *intenduntur nervi*, seu fides, ad numeros: h. e. sonos, pro quibus doctius *numeros* posuit; sunt enim soni numerosi, si arte eliciuntur. Doctius

Semper equos, atque arma virum, pugnasque canebat.
  Tandem ductores, audita cæde suorum,
Conveniunt Teucri, Mnestheus acerque Serestus;
Palantesque vident socios, hostemque receptum.
Et Mnestheus: Quo deinde fugam, quo tenditis? inquit
Quos alios muros, quæ jam ultra mœnia habetis?
Unus homo, et vestris, o cives, undique septus
Aggeribus, tantas strages impune per urbem
Ediderit? juvenum primos tot miserit Orco?
Non infelicis patriæ, veterumque deorum,
Et magni Æneæ segnes miseretque pudetque?
Talibus accensi firmantur, et agmine denso
Consistunt. Turnus paullatim excedere pugna,
Et fluvium petere, ac partem, quæ cingitur amni.
Acrius hoc Teucri clamore incumbere magno,
Et glomerare manum: ceu sævum turba leonem
Quum telis premit infensis; at territus ille,
Asper, acerba tuens, retro redit; et neque terga
Ira dare aut virtus patitur, nec tendere contra,
Ille quidem hoc cupiens, potis est per tela virosque.
Haud aliter retro dubius vestigia Turnus
Improperata refert, et mens exæstuat ira.
Quin etiam bis tum medios invaserat hostes;
Bis confusa fuga per muros agmina vertit.
Sed manus e castris propere coit omnis in unum.
Nec contra vires audet Saturnia Juno

dixit nunc: *intendere numeros nervis* per nervos intentos. *equos*, ut Homericum ἵππους, currus dixit: non equestres cursus; nam adjicit *arma* et *pugnas*.

778 *Tandem.* Bene Serv. Servat τὸ πρέπον, ne præsentibus ducibus Turnus tot strages fecisse videatur. Geruntur enim superiora alio castrorum loco.—781. 782 Ajacem hic reddit ex Il. ο, 732 sqq.—Ἠέ τινάς φαμεν εἶναι ἀοσσητῆρας ὀπίσσω; Ἠέ τι τεῖχος ἄρειον etc, *quo tenditis* sc. fugam, ut *tendere iter, gressum, cursum.* Tum *deinde* est ulterius.—786 *infelicis patriæ* in nova Troja redditæ. *veterum deorum*, Penatium, quos alias *patrios*, a patribus acceptos, appellat: quique nunc urbe capta in hostium manus venturi sunt.—788 Ornat simplicitatem Homerici versus Iliad. ζ, 196: ρ, 342.

790 A dextra parte si a Laurento venisse Latinos et Rutulos reputes, castra ad Tiberim pertinebant. v. sup. 469 et ad v. 195.—792 *glomerare manum*, colligi in turmam. Sic IV, 154 *cervi glomerant agmina.* et jam II, 315 *glomerare manum et concurrere in arcem.* Comparatio Homerica, sed admodum variata, ex eodem loco Il. λ, 547 sqq. Variavit tamen eam ipse Homerus alio loco egregie Il. ρ, 108—113.—794 *asper acerba tuens*, δριμέα δερκόμενος. utrumque ad iram spectat; exasperat ira et exacerbat animum. Sed de terribili aspectu eadem verba jam posuit Lucret. V, 35 de dracone: *asper, acerba tuens, immani corpore serpens.*

802 Ergo tacite intelligi vult poëta, Junonem pugnæ huic interfuisse præsentem. Quod sæpe monuimus, poëtam deorum interventu minus feliciter uti quam Homerum, qui rerum actum non minus diis quam hominibus assignaverat, hoc quoque loco inculcandum videtur. Juno enim

Sufficere ; aëriam cœlo nam Jupiter Irim
Demisit, germanæ haud mollia jussa ferentem :
Ni Turnus cedat Teucrorum mœnibus altis.
Ergo nec clipeo juvenis subsistere, tantum
Nec dextra valet : injectis sic undique telis
Obruitur. Strepit assiduo cava tempora circum
Tinnitu galea, et saxis solida æra fatiscunt ;
Discussæque jubæ capiti ; nec sufficit umbo
Ictibus ; ingeminant hastis et Troes et ipse
Fulmineus Mnestheus. Tum toto corpore sudor
Liquitur, et piceum (nec respirare potestas)
Flumen agit ; fessos quatit acer anhelitus artus.
Tum demum præceps saltu sese omnibus armis
In fluvium dedit. Ille suo cum gurgite flavo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis ;
Et lætum sociis abluta cæde remisit.

si recte judicamus, nunc inducitur necessitatis magis causa ad expediendam rem, quam rerum ordine ita postulante. Deam enim rebus gerendis interesse nondum vidimus, nisi v. 725, ubi illa avertit ictum hastæ a Turno, et v. 764 : *Juno vires animumque ministrat* ; hoc vero poterat facere ex alto ; et oblitus est poëta interponere eam præsentem pugnantibus, descensu ex Olympo facto, ut Jupiter nunc Irim mittere posset, quæ eam recedere juberet. Tamen vel sic imitatio nimis manifesta est ex Il. θ, 397 sq. ; ο, 157 sq. et al. et Iris jam libri hujus init. mandatis Junonis ad Turnum perferendis partes, a poëta impositas, peregerat : quod bis in eodem libro vix putem suaviter factum.—802 non audet Juno vires sufficere Turno contra Trojanorum agmen, ut adhuc fecisse est intelligenda v. 764.—*vires sufficere,* suppeditare, præbere, ut ὑποσχεῖν, παρέχειν. ut jam II, 618. *ipse pater Danais animos viresque secundas sufficit*—806 sq. Totum locum esse Homericum notarunt omnes. Ajacem ex Il. π, 102 sqq. refert Turnus : et est locus alter cum altero comparandus.

806 *nec subsistere* potuit *clipeo*, excipiendo tela, *nec dextra* pugnans ense, *valet tantum* ; adeo obruitur telis.—809 *fatiscunt æra,* cedunt ictibus, galea, nam de hac agitur, agit rimas, rumpitur. cf. ad Ge. I, 180 : itaque cum dilectu adjectum epitheton : *solida.*—813 *Sudor piceum flumen agit*, hoc est, ut Servius interpretatur, sordidum, pulvere et cruore.—815 v. ad v. 790.—816 *suo cum gurgite :* aut ut vacet *cum*, ut sæpe ; aut ut capiatur ac si esset *in.* Ut Gr. poëtis ἐν pro σύν.—817. 818 Scilicet secundo flumine parvo intervallo delatus ad suos pervenire debuit.—*mollibus*, lenibus, ornans epitheton, et simpliciter naturam aquæ refert, τὸ ὑγρόν.—818 *abluta cæde :* ornamentum ex adjunctis arreptum est ; nihil amplius ; *cæde* h. sanguine.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER DECIMUS.

ARGUMENTUM.

Jupiter, convocato Deorum concilio, ad concordiam ipsos adhortatur — 15. Ibi Venus de Trojanorum periculo insatiabilique Junonis odio conqueritur, aliquamque tandem tot calamitatum requiem petit—62. Juno contra malorum omnium causam in Trojanos, veluti primos belli auctores, atque ideo in Venerem ipsam rejicit—95. Frustra itaque tentata reconciliatione Jupiter, ubi nullum videt esse contentionum finem, ne aut uxorem aut filiam offenderet, se neutrarum partium studia secuturum pronuntiat, sed pro sua æquitate omnia fatis esse permissurum—117. Interim Rutuli totis viribus ad oppugnationem redeunt; nec minore animo obsessi se ad defensionem parant—145. Dum hæc in Latio geruntur, Æneas rebus in Etruria ex animi sententia confectis, multorumque sibi populorum auxiliis adjunctis, triginta navium classe ad suos revehitur—214. Ibi Nymphas, paullo ante in eam formam ex navibus suis transformatas, obvias habet: ex his et de classis amissione et de suorum periculo certior redditur—255. Inde in hostium usque conspectum profectus, copias suas in littus exponit. Rutuli oppugnatione desistunt, occurrentesque ad littus terra hostem prohibere conantur. Magna utrimque strage pugnatur—364. Ibi Pallas, multis prius ex hostium acie cæsis, tandem a Turno occiditur—509. Cujus rei dolore percitus Æneas, magnos Rutulorum acervos amico inferias mittit—601. Ascanius quoque eruptione facta suas cum patre copias conjungit—605. Quibus rebus permota Juno et pro Turno sollicita, impetrata a Jove venia, præsenti eum periculo eripit, objecta illi falsa Æneæ imagine, quam dum in navim quandam fugientem insequitur, vinculis a Junone ruptis, vi tempestatis ad littora

Ardeæ proxima devehitur—688. Interim Mezentius Jovis monitu pugnæ succedens, magnum tam Trojanorum quam Etruscorum numerum prosternit—761, donec ab Ænea hastæ ictu vulneratus, et a Lauso filio protectus, ægre se ad obligandum vulnus ex acie recipit—795. Ibi Lausus quoque, dum patrem ulcisci conatur, ab Ænea interficitur—832: ejus rei nuntio accepto Mezentius conscenso equo in prælium redit: ubi, dum filii mortem vindicare parat, eadem qua filius dextra concidit—ad f.

Panditur interea domus omnipotentis Olympi,
Conciliumque vocat divum pater atque hominum rex
Sideream in sedem: terras unde arduus omnes,
Castraque Dardanidum aspectat, populosque Latinos.
Considunt tectis bipatentibus. Incipit ipse:
  Cœlicolæ magni, quianam sententia vobis
Versa retro, tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris.
Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos

1 Dum hæc geruntur, dii ad concilium habendum convocantur. Est poëtis, jam inde ab Homero, Olympus accommodatus ad formam ædium priscæ vitæ: cf. ad Ge. III, 261. sunt portæ, ingens atrium, in quo negotia vitæ et conventus adeuntium aguntur; ab utraque parte seu atrii, seu quod cum Homericis magis convenit, τοῦ δώματος, domus, intra τὸ ἕρκος τῆς αὐλῆς, exstructi sunt thalami seu minora cubicula, ædiculæ verius, singulis, qui domum inhabitant, parata sunt. Conf. de Priami regia Il. ζ, 242 sqq. Eodem modo in Olympo ab utraque parte duodecim majorum deorum sunt seu cubicula, seu parvæ ædes, in media autem domus parte, quam μέγαρον, δῶμα, δόμον, appellare solet Homerus, conventus ac consessus deorum fit, sive ad deliberandum de rebus communibus, sive ad epulandum. Eandem fere rerum speciem Virgilius animis exhibet, nisi quod de cubiculis silet. Potuit autem hoc tanto magis sequi, quando Homerus multis in locis faciem ac situm Olympi variavit. Ita Jovis sedes aliqua in parte Olympi altiore vel interiore memoratur, ceterorum deorum domus in aliis Olympi jugis sitæ sunt, unde ad Jovis ædes confluunt. Cf. Il. υ, 4 sqq. Cum ad conventum admittendi sunt dii, *panditur domus*, atrium, δῶμα. Concilia deorum similia apud Homerum occurrunt plura, quæ ante oculos Maroni fuisse probabile fit; in primis Il. δ, 1—4; sed ibi inter deliberandum potant dii, ex priscorum hominum more, Il. θ, 2 et 51: υ, 4 sqq. *omnipotentis Olympi:* quod iterum XII, 791. Melior ratio nulla suppetit, quam ut statuatur, epitheton a diis, qui in Olympo habitant, translatum esse ad ipsum Olympum: antiquiore forsan auctoritate.—3 εἰς οὐρανὸν ἀστερόεντα Homericum. Ad reliqua conf. Il. θ. 51. 52.—5 *tectis bipatentibus.* Si *tectum bipatens* audias, seu domum bipatentem, non aliter accipias, quam ut sit, quod *ab antica et a postica parte aditum habet*, ut ναοὶ ἀμφιπρόστυλοι. Itaque bene ad ortum et occasum refertur ap. Servium. Pergit idem bene: est autem sermo Ennianus. Alii fores binis valvis apertas intelligunt, nec male. Ad v. 6. idem Servius: "*quianam*, cur, quare: sermo Ennianus, *quianam legiones cædimus ferro?*" cf. v. 13: *Heu quianam* etc.

6 Oratio Jovis majestatis plena, ipsa brevitate et antiquæ orationis studio. Hortatur deos, contentiones inter se pro Trojanis et Latinis deponant. Sic *versa retro* pro mutata.—*iniquis* pro infestis.—8 sqq. Nusquam, si bene meminimus, poëta commemoravit in superioribus, Jovem interdixisse, ne dii bellum inter Trojanos et Latinos foverent. Nec præter

Aut hos arma sequi, ferrumque lacessere suasit?
Adveniet justum pugnæ, ne arcessite, tempus,
Quum fera Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpes immittet apertas:
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit.
Nunc sinite; et placitum læti componite fœdus.
   Jupiter hæc paucis; at non Venus aurea contra
Pauca refert:
O Pater, o hominum divumque æterna potestas!
(Namque aliud quid sit, quod jam implorare queamus?)
Cernis ut insultent Rutuli, Turnusque feratur
Per medios insignis equis, tumidusque secundo
Marte ruat? Non clausa tegunt jam mœnia Teucros.
Quin intra portas atque ipsis prœlia miscent
Aggeribus mœrorum; et inundant sanguine fossæ.
Æneas ignarus abest. Nunquamne levari
Obsidione sines? muris iterum imminet hostis
Nascentis Trojæ; nec non exercitus alter,
Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis

Venerem et Junonem alii dii eam rem curasse videntur. Quin potius Jovis verba parum caute præmissa videri possunt lib. I, 263: *Bellum ingens geret Italia* etc. Nec Servius ad h. l. rem expedit. Refero hunc, et fere omnia loca, in quibus deorum interventus exponitur, inter ea, quæ Æneidem nondum absolutam arguunt.—10 quis metus, cujusnam mali aut periculi depellendi, adduxit, ut utraque pars bellum moveret? Docta oratio. Metuunt altera pars, ne Trojani in Latio considant et imperii futuri fundamenta jaciant, alii ne iidem bello succumbant. *ferrum lacessere* poëtæ idem est, quod alias movere, Lucretii IV. 1033. exemplo: *Namque alias aliud res commovet atque lacessit.* Erat antiqua vox, *lacere.* movere, unde est *allicere, illicere.* Latet ubique notio τοῦ impellere, ut toties Lucretius *visum, aures, lacessere*, uti etiam *movere visum, aures*, eodem sensu dictum occurrit.

11 sqq. Egregie instructa oratio! *Alpes immittet apertas*, magnifice: quandoquidem Alpibus patefactis Annibal ingressus est Italiam. *exitium* et *Alpes apertas* junxit, hæc enim omnis calamitatis et tot cladium acceptarum causa et origo fuit, quod Alpes perviæ erant factæ. Ad vulgarem morem oratio est hæc: Carthago Romæ immisit exercitum, qui per Alpes transiit cum exitio Romanorum. Potuit, tamquam poëta, ipsum transitum, et doctius, ipsas Alpes transitas commemorare. —14 *res rapuisse.* Servio assentior hactenus, ut ex formula antiqua petitum hoc, utque hostilem omnino vim hoc modo a poëta declaratam dicam per rapinas, quæ in bello fiunt. *Res repetere* longe aliud est, quam *res rapere.* Scilicet res raptæ repetuntur ac redduntur. Nec tamen satis accommodatum hoc ad h. l. *Res rapere* videtur esse raptim, turbate, agere, præcipitare; quod nunc dii facere videri possunt.—Porro *placitum fœdus.* Placita sunt omnia pacta, in quæ consensere plures, h. quod iis placuit. Mox *Venus aurea*, sæpe occurrit: Χρυσῆ Ἀφροδίτη ex Homero: exponitur vulgo pulchra. Sed est, ex antiquissima religione, auro ornata, cf. Hy. in Ven. 7 sqq.

18 *potestas* est pro potens: abstractum pro concreto.—19 *Namque.* Solus enim tu restas, quem implorare possim, cum fere omnes dii in favorem Junonis concesserint: ut Servii fere verbis utar. —21 *equis*, i. e. curru, ut ἵπποι pro: ἅρμα apud Homerum. —24 *aggeribus mœrorum* ex Ennio aut alio vetere poëta ductum videtur, qui antiquo more *mœros* pro muris dixit: ut pomœria.—25 *nunquamne*, an ubique ea ipsa fortuna manet, ut obsidione se pressos videant? —28 Nec non alter exercitus et Diomedes insurgit, venit, in

Tydides. Equidem, credo, mea vulnera restant;
Et tua progenies mortalia demoror arma!
Si sine pace tua, atque invito numine, Troes
Italiam petiere: luant peccata; neque illos
Juveris auxilio. Sin tot responsa secuti,
Quæ Superi Manesque dabant: cur nunc tua quisquam
Vertere jussa potest? aut cur nova condere fata?
Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
Quid tempestatum regem, ventosque furentes
Æolia excitos? aut actam nubibus Irim?
Nunc etiam Manes (hæc intentata manebat
Sors rerum) movet: et superis immissa repente
Allecto medias Italum bacchata per urbes.
Nil super imperio moveor: speravimus ista,
Dum fortuna fuit: vincant, quos vincere mavis.
Si nulla est regio, Teucris quam det tua conjux
Dura: per eversæ, genitor, fumantia Trojæ
Excidia obtestor: liceat dimittere ab armis
Incolumem Ascanium, liceat superesse nepotem.
Æneas sane ignotis jactetur in undis;
Et, quamcumque viam dederit Fortuna, sequatur:
Hunc tegere, et diræ valeam subducere pugnæ.
Est Amathus, est celsa mihi Paphus, atque Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis

Trojanos. Ætolis *ab Arpis*, (urbe Dauniæ, cujus ruinæ hodieque *Arpe* vocantur) quos Ætoli sub Diomede insederunt, ad Diomedem autem belli societate jungendum missi erant legati a Latinis. cf. VIII, 9 et lib. XI, 225 sqq. — 29 Supersunt adhuc cicatrices vulneris a Diomede accepti. v. Il. ε, 334 sqq. Videtur hic locus lectus esse Ovidio Met. XV, 768 sqq.—30 *demoror*, ego, dea, iterumne sustinebo ac depellam Diomedis impetum hostilem, et verendum mihi erit, ne a mortali iterum vulnerer! Scilicet *morata, demorata*, erat Venus Diomedem, cum in Æneam, jam vulneratum, ille irrueret, eumque jugulaturus esset: hæc sunt *mortalia arma*.—33 *tot responsa* sc. deorum, ut IX, 134. cf. P. I. p. 317 sqq. *Manes* Hectoris lib. II, 780. 781: Anchisæ V, 729 sq.; nisi descensum ad Inferos respexerit.

39 *Nunc etiam:* ex quo Trojani tandem ad Italiam appulerunt. Antea *mare terrasque metu cœlumque* fatigabat Juno lib. I, 280. Nunc etiam Orcum, qui restabat, adit (*Juno* non nominatur, sed intelligitur ex *quisquam* v. 34.) ad Alecto excitandam. v. VII, 323 sqq.—40 *sors rerum* pro vulgari: pars, portio: loca infera.—41 *bacchata per urbes*, vagata. vide VII, 342 sq. Aliud est, quod Lavinia cum matronis bacchatur ibidem 376 sqq.—42 *super imperio:* a Jove promisso. vide I, 257 sqq.—47 *Ascanium*—scil. *cui regnum Italiæ Romanaque tellus debentur* lib. IV, 275. et a quo gens Julia oriunda.—48 *in undis*. Erat nunc in eo, ut rediret, ex Etruria Tiberi devectus. Hoc tamen respici non puto. Sed sede in Italia negata iterum conscendenda fuisset Æneæ navis et errandum per ignotum mare. *sane* pro: eat nunc et jactetur. In v. 49. comparant intpp. versus de Sarpedone Il. π, 436. 437.—50 Ascanium saltem liceat subducere, ὑπάγειν, ὑπεκφέρειν, Il. λ, 163: ε, 318.

51. 52 Repete supra dicta ad lib. I, 680 et 681.—*domus Idaliæ*, est ipsa Idalia terra seu regio, sicut *Amathus* et *Paphus* urbes notæ in Cypro Veneri sacræ. *domus*

Exigat hic ævum. Magna ditione jubeto
Carthago premat Ausoniam: nihil urbibus inde
Obstabit Tyriis. Quid pestem evadere belli
Juvit, et Argolicos medium fugisse per ignes;
Totque maris vastæque exhausta pericula terræ,
Dum Latium Teucri recidivaque Pergama quærunt?
Non satius, cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum, quo Troja fuit? Xanthum et Simoënta
Redde, oro, miseris; iterumque revolvere casus
Da, pater, Iliacos Teucris. Tum regia Juno
Acta furore gravi: Quid me alta silentia cogis
Rumpere, et obductum verbis vulgare dolorem?
Ænean hominum quisquam divumque subegit
Bella sequi, aut hostem regi se inferre Latino?
Italiam fatis petiit auctoribus, esto,
Cassandræ impulsus furiis: Num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere ventis?
Num puero summam belli, num credere muros?
Tyrrhenamve fidem aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quæ dura potentia nostri
Egit? Ubi hic Juno, demissave nubibus Iris?
Indignum est, Italos Trojam circumdare flammis
Nascentem, et patria Turnum consistere terra:
Cui Pilumnus avus, cui diva Venilia mater.

pro habitatione, sede. Dicuntur autem dii amare terras eas, frequentare et inhabitare, quæ ipsis sacratæ, et in quibus templa eorum sunt.—53. 54 Respicit Jovis verba paullo ante v. 12. cf. Æn. I, 19 sqq. Verba ad invidiam gravia: *magna ditione*, potenti et duro imperio, et *premat* pro teneat.—54 *inde*, ab Ascanio et ejus posteris nulla fiet mora coloniæ Tyriæ, quo minus Italiæ imperium nanciscatur.—55 Tamen quid profuit Trojanis etc. *pestem* simpl. ὄλεθρον, perniciem.—58 *recidiva Pergama*, renascentia, restituta, conf. IV, 344: VII, 322.

63. 64 accipio secundum illa lib. I, 25 sqq.: *Nec dum etiam causæ* etc.—67 *Fata* maligne interpretatur Juno *Cassandræ furias* h. vaticinia, quæ ideo primo omnium loco Æneam ad iter suscipiendum adegerunt: cf. lib. III, 183 sqq. et P. I. p. 316. sq.—69. *ventis*, ῥητορικῶς de navigatione in Tiberi, qua Evandrum, et inde Etruscos, petiit Æneas. 71 *agitare* ad utrumque diverso paullum sensu retulit: *gentes agitare quietas*, excitas ad belli societatem impellere. *Tyrrhenam fidem agitare*, movere, sollicitare, societatem et fœdus ciere, expetere; pro vulgari: permovere Tyrrhenos, ut auxilii ferendi causa societatem ineant.—*fides* est societas fide interposita facta. v. ad IX, 79.—In 72 respicit v. 44. 38. *quis deus egit* et si quis deus, an ego egi? *in fraudem:* est malum, ἄτη, ut toties; periculum Servius interpretatur. *quis deus —quæ potentia nostri:* quod numen meum: fere ut I, 8 *quo numine læso*.

74 Comparatio ad invidiam instituta. *Indignum est—Quid*, pro: Si indignum est: an tolerabilius est: an tolerabilis est? *Trojam* novam, castra.—76 *Pilumnus* inter heroes seu deos Latii indigetes fuit, nunc inter Turni majores habitus. conf. IX, 4: X, 619.—*Venilia* ex deabus marinis seu nymphis fuit, data a poëta, aliorum fortasse exemplo, Dauno in matrimonium, orta a Pilumno, soror Amatæ Latino nuptæ. cf. VII, 366. Poëta quippe declarat, Turnum esse in Italia natum, et *defendere*

Quid, face Trojanos atra vim ferre Latinis?
Arva aliena jugo premere, atque advertere prædas?
Quid, soceros legere, et gremiis abducere pactas?
Pacem orare manu, præfigere puppibus arma?
Tu potes Ænean manibus subducere Graium,
Proque viro nebulam et ventos obtendere inanes;
Et potes in totidem classem convertere Nymphas:
Nos aliquid Rutulos contra juvisse, nefandum est?
Æneas ignarus abest: ignarus et absit.
Est Paphus, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:
Quid gravidam bellis urbem et corda aspera tentas?
Nosne tibi fluxas Phrygiæ res vertere fundo
Conamur? nos? an miseros qui Troas Achivis
Objecit? quæ causa fuit, consurgere in arma
Europamque Asiamque, et fœdera solvere furto?
Me duce Dardanius Spartam expugnavit adulter?
Aut ego tela dedi, fovive Cupidine bella?
Tum decuit metuisse tuis; nunc sera querelis
Haud justis assurgis, et irrita jurgia jactas.

terram suam adversus advenas (lene verbum: *consistere*, delegit): contra, Trojanos advenas bellum intulisse Latinis. 77 *Quid*, an minus indignum est? *atra face:* in hoc et sqq. exaggerat notionem belli per Trojanos moti, dum ea cumulat, quæ in bello fieri solent, etsi a Trojanis ea facta esse nondum constat: Non magis prædas egerant Trojani, quam incendia per agros sparserant: sed ad invidiam faciendam ea omnia commemorat, quæ fieri belli more poterant.—79 *legere*, eligere, sumere. *pactas* aliis sc. Laviniam. Decet enallage iram et habet vim.—80 Non eadem sed diversa est sententia. Ad minas a Trojanis factas, obtinere se posse vi, quod precibus non concedatur, spectat alterum: *præfigere puppibus arma.* Igitur ad invidiam deflectit id, quod supra narratum VIII, 92 in simili Æneæ Tiberi adverso navigatione: *Miratur nemus insuetum fulgentia longe Scuta virum.*

81 *Tu potes:* ad Æneam Diomedis manibus ereptum Il. ε, 315 sqq. spectat; alterum v. 82 Veneri imputatur, quod a Neptuno in ejus gratiam factum Il. υ, 321 sqq. de vers. 83 conf. lib. V, 809.—82 *proque eo*, objicere Achilli—*ventos inanes*, auram, ἠέρα.—83 Etiam hoc per aliam deam factum erat, sed in Veneris gratiam. IX, 82: *Ipsa deum fertur genetrix* etc.—89 Si, quod ipsa dixisti, tibi est Paphos, quo eum abducere possis incolumem:—quid *urbem* Latini, ideoque ipsum Latium, bello illato sollicitas? gentem bellicosam, *gravidam bellis* sq. quæ illa gerit; multa bella gerentem; sic *gravidam imperiis* Italiam dixerat IV, 229; in qua magnum futurum erat imperium. *Idalium*. cf. vers. 51. et I, 681 not.

88 Insurgit oratio et acerbe in ipsam Venerem invehitur:—*vertere fundo*, pro vulgari: funditus evertere.—*res fluxas*, seu per se infirmas Trojanorum in Latio res designat, quod tamen eodem redit, ornans est epithetum: nam, quod evertitur, omne infirmatum et labefactatum esse necesse est.—89 *an is qui* absolute dictum: sed interpretandum de Venere, quæ belli Trojani auctor fuit Helena rapta; mox statim redit ad proprium: in illa, *quæ causa fuit* etc.—91 *fœdera solvere furto;* ut solveretur, dirimeretur, pax, pacatus status, inter Trojanos et Græcos abducta furtim Helena, *furtum* pro raptu.—92 Comminiscitur obsessam a Paride Spartam Servius: perperam; gravi et odiosa voce usa est dea *expugnavit* ad vim et atrocitatem raptus declarandam: quasi hoc idem esset habendum, ac si bellum intulisset. *tela* amoris.—94 Idem color orationis: *Tum decuit quum sceptra dabas*, IV, 596. 597.

97 Ad comparationem hanc cf. Ge. I, 356

Talibus orabat Juno: cunctique fremebant
Cœlicolæ assensu vario. Ceu flamina prima
Quum deprensa fremunt silvis, et cæca volutant
Murmura, venturos nautis prodentia ventos.
Tum Pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. Eo dicente deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus; silet arduus æther;
Tum Zephyri posuere; premit placida æquora pontus.
Accipite ergo, animis atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios conjungi fœdere Teucris
Haud licitum; nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat spem
Tros Rutulusve fuat, nullo discrimine habebo;
Seu fatis Italum castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Trojæ monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo. Sua cuique exorsa laborem
Fortunamque ferent. Rex Jupiter omnibus idem.
Fata viam invenient. Stygii per flumina fratris,
Per pice torrentes atraque voragine ripas
Annuit, et totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi. Solio tum Jupiter aureo

—359, et Ecl. V, 82. at exornationem comparationis Miltonus dabit *Parad. Lost.* II, v. 284 sqq. — *deprensa*, intercepta, impedita, inclusa; proprie ex insperato; ut de navibus Ge. IV, 421, et de Caco VIII Æn. 247. 249.: cum simpliciter, ut h. l., oppressus inclusus. *cæca* i. obscura. —100 *rerum cui summa potestas*, οὗ κράτος ἐστὶ μέγιστον Il. β, 118: Odyss. ε, 4. *tremefacta solo tellus.* Adjectum *solo* spectat ad poëticum ornatum; ut *solum terræ*, *solum telluris*, jungi solet; quoniam *solum*, οὖδας, per se notionem habet fundamenti, quod subjectum est: sic quoque *tellus* contremiscere dici potuit *solo*, simpliciter, nulla alia notione adjuncta; saltem, intra se. Sicque fere mox, cum *æquora ponti* junctim efferuntur, poëta dixit: *pontus premit æquora*, h. pontus premit, comprimit se, quiescit. — 103 *Zephyri posuere* se, quievere, conf. VII, 27. — 105 *Ausonios*, Ausones, cf. ad XI, 253. —107. 108 *quam quisque*, *Tros Rutulusve fuerit*, *spem secat.* De voc. *secat* pronuntiare non adeo facile est. *Spem incidere* et ex Horatio Od. I, 11, 7 *spem longam resecare* (quod tamen paullulum diversum est, demto enim hoc fit, quod nimium est) rationem certam loquendi satis produnt, quæ quidem ita fert: ut simili modo, ἀναλόγως, quod poëtæ facere licet, *spem secare* sit; incidere, intercipere, tollere spem. Sic vota, *gaudia* scindi dicuntur. In hoc saltem analogiam video, quam sequar, necdum vidi meliora. Respiciunt autem hæc ad spem Veneris de futuro Inli regno in Italia, quam incidi, h. e. intercidere necesse erat, si castra a Turno expugnabantur. cf. 42. 50.

109. 110 Jungo *castra tenentur obsidione Italorum;* seu *fatis*, quod fata iniqua, ut Venus interpretabatur, prosequuntur Trojanos etiam in medium Latium, *sive errore malo Trojæ* (h. Trojanorum stultitia, malignitate, qui oracula accepta male interpretati sunt) *monitisque sinistris*, oraculis et vaticiniis falsis, *furiis Cassandræ* vide verss. 67. 68.—111 *Nec Rutulos solvo*, obscurum est per brevitatem affectus. Videtur supplendum esse ex iis, quæ proxima sunt: non solvo, exsolvo, eximo, Rutulos *labore et fortuna*, quæ eos manet. *nec*, non magis Rutulos quam Trojanos. Interpretes secundum Servium *solvo* pro absolvo accipiunt: parum commode arbitror.—113 Nihil obstabit fatis, fatali rerum ordini: pro, ego non obsistam. cf. IX, 104 —6.—114 docte dixit *ripas* (pro ipso amni) *torrentes pice et voragine atra*, h. alta aqua nigra defluens flumen.—115 Notum Iliad.

Surgit, cœlicolæ medium quem ad limina ducunt.
Interea Rutuli portis circum omnibus instant
Sternere cæde viros, et mœnia cingere flammis.
At legio Æneadum vallis obsessa tenetur;
Nec spes ulla fugæ. Miseri stant turribus altis
Nequidquam, et rara muros cinxere corona:
Asius Imbrasides, Hicetaoniusque Thymœtes,
Assaracique duo, et senior cum Castore Thymbris,
Prima acies. Hos germani Sarpedonis ambo,
Et Clarus et Themon, Lycia comitantur ab alta.
Fert ingens toto connixus corpore saxum,
Haud partem exiguam montis, Lyrnessius Acmon,
Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
Hi jaculis, illi certant defendere saxis,
Molirique ignem, nervoque aptare sagittas.
Ipse inter medios, Veneris justissima cura,
Dardanius caput, ecce, puer detectus honestum,
Qualis gemma, micat, fulvum quæ dividit aurum,
Aut collo decus, aut capiti; vel quale per artem
Inclusum buxo, aut Oricia terebintho,
Lucet ebur; fusos cervix cui lactea crines
Accipit et molli subnectens circulus auro.
Te quoque magnanimæ viderunt, Ismare, gentes
Vulnera dirigere et calamos armare veneno,

α, 528 sq.—117 *medium.* Hic Romanum agnosce: tamquam magistratum, Consulem, deducunt Jovem dii.

118—145 Interea castra oppugnata ægre defendunt Trojani.—119 Comparant verba Iliad. μ, 35. 36. *et mœnia cingere flammis* immittere undique ignes. Aliter dictum ac IX, 160 ubi de vigiliis.—125 *Stant—prima acies* pro vulg. stant in prima acie. —126 *Lycia ab alta,* nobili, clara, oriundi. —128 Modestius hoc visum Mæcenati, tumidius, quod Homerus dixit Odyss. ι, 481, Polyphemum in naves κορυφὴν ὄρεος μεγάλοιο jaculatum esse. Senec. Suas. 1. Sed Mæcenas non cogitasse videtur, de Polyphemo agere Homerum, de homine Trojano Maronem.—131 *moliri ignem* Trojani etiam, parare ignes missiles de vallo. *nervoque aptare sagittas* Trojani, adversus Rutulos.

132—138 Ornatus locus, de Iulo: in Juliæ gentis gratiam. *Veneris justissima cura,* quem merito amabat Venus, quia illi debebatur imperium, ut Serv. seu simpliciter, quia dulcissimus puer. Is, etsi jussus abstinere a pugna (IX, 661. 662) ideoque sine armis incedens, poëtæ *sine galea,* tamen in medio pugnantium e muris repente iterum conspicitur.—*caput honestum,* pulchrum, ut Ge. II, 392.—*Qualis gemma micat.* Emicat inter ceteros adstantes Iulus formosus, ut gemma auro inclusa, aut opus eburnum buxeo vel terebinthino margine ambiente. Κειμήλιον aliquod Homericum, seu ἄγαλμα, cogitat poëta. cf. lib. I, 592. 593.—*aut collo aut capiti decus,* sive ut monili sive ut diademati inseratur gemma.—*Oricia terebinthus.* Oricus, Epiri civitas ad sinum Ionium, juxta quam nascitur terebinthus nigrum lignum habens, ut Serv. tradit. De eadem Plin. XIII, 6. s. 12.: *Circa Idam Troadis et in Macedonia* (ad hanc tum Epiri pars illa fuit attributa) *brevis arbor hæc atque fruticosa in Damasco Syriæ magna.*

139 sqq. *Vulnera dirigere,* XI, 654 *spicula.* Quo vero jure Ismarum Lydium veneno inungentem tela inducere potuerit poëta, non assequor. Mæones illo tempore non adeo barbari erant. Et jam Amycum simili modo notaverat IX, 773. (Hunc morem esse barbarum poeta nus-

Mæonia generose domo: ubi pinguia culta
Exercentque viri, Pactolusque irrigat auro.
Affuit et Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere mœrorum sublimem gloria tollit;
Et Capys: hinc nomen Campanæ ducitur urbi.
  Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Æneas freta nocte secabat.
Namque ut, ab Evandro castris ingressus Etruscis,
Regem adit, et regi memorat nomenque genusque;
Quidve petat, quidve ipse ferat; Mezentius arma
Quæ sibi conciliet; violentaque pectora Turni,
Edocet; humanis quæ sit fiducia rebus
Admonet, immiscetque preces. Haud fit mora; Tarcho
Jungit opes, fœdusque ferit; tum libera fati
Classem conscendit jussis gens Lydia divum,
Externo commissa duci. Æneïa puppis
Prima tenet, rostro Phrygios subjuncta leones:
Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
Hic magnus sedet Æneas, secumque volutat
Eventus belli varios; Pallasque sinistro
Affixus lateri jam quærit sidera, opacæ
Noctis iter, jam quæ passus terraque marique.

quam dixit; et quum Rutulos veneno inungentes vidissent tela, Trojani etiam sibi hoc licere in hostes putarunt. Nec Odysseæ auctor pro more barbaro habuit, ut qui ipsum Ulyssem Ephyram profectum narrat (Od. α, 260 sqq.), ut venenum, quo tela sua inungeret, sibi pararet. R.)—141 *Mæonia generose domo*, nate nobili genere in Lydia.—143 Iterum studet genus Memmiæ nomini, v. V, 117 et ibi not. ad 114. *quem pulsi:* iterum lib. IX, 779 sqq. quem locum respicit nunc, quod Turnum a vallo repulerit.—145 *Capys—Capua:* ex opinione illa veterum nota, a Græcis seu Trojanis conditoribus repeti urbium Italiæ origines. De Capua a Capy condita cf. Liv. IV, 37.

146 sqq. Dum ita pugnabatur utrinque, Æneas ex portu urbis Cære, unde auxilia adducebat, solvens, mari redibat cum navibus inde ab VIII extr. *Conferre manus*, *arma*, hinc etiam *pugnam*. *media nocte* quæ diem pugnæ memoratæ insequuta est; nam noctem pugnæ supervenisse, facile ex tota narratione intelligitur.

148 Verbo commemorat supra exposita: VIII, 478 sqq. 603 sqq. et adjungit reliqua deinceps insequuta.—150. 151 *Mezentius arma Quæ sibi conciliet*, Turni societate, VIII, 7. 8. 492. 493. VII, 647 sqq.—152 *quæ sit fiducia* h. nullam esse: esse rerum humanarum varietatem et vicissitudinem summam: posse ideo fieri, ut Mezentius expulsus iterum in regnum remeet.—154 *libera fati:* a vaticinii necessitate soluti Etrusci, quo ad persequendum bello Mezentium externum ductum adsciscere debuerant VIII, 495. 503. *fatum* pro vaticinio aruspicis: vaticiniis et responsis deorum *illigatur* vel *obligatur* is, qui aliquid ex deorum jussu facere debet. *liberatur*, cum res vel conditio eventum habet.—155 *gens Lydia*, Etrusci ex vetere opinione, cf. lib. VIII, 479. 480.

156. 158 Turbant Interpretes. Sed navis Æneæ, quæ primum locum tenet (ut lib. V, 338 *Emicat Euryalus et munere victor amici Prima tenet*), habet insigne, seu parasemon, in extrema prora montem Idam, et sub monte, fortasse in antro, leones binos, matri Idææ sacros; sic 253: *binique ad frena leones.* Vocabulo *puppis* improprie usus est omnino pro navi; alias puppis tutelam, non parasemon, haberet. Ea navis subjunctos habet leones *rostro*, ideoque infra proram extremam. Proprie tamen parasemon est supra rostrum: igitur *subjuncta* non urgendum, sed est. habet appositos, additos.—159—162 Bene Pallantis generosam et erectam in-

Pandite nunc Helicona, deæ, cantusque movete ;
Quæ manus interea Tuscis comitetur ab oris
Ænean, armetque rates, pelagoque vehatur.
Massicus ærata princeps secat æquora Tigri :
Sub quo mille manus juvenum, qui mœnia Clusî,
Quique urbem liquere Cosas : queis tela, sagittæ
Corytique leves humeris et letifer arcus.
Una torvus Abas: huic totum insignibus armis
Agmen, et aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli juvenes ; ast Ilva trecentos
Insula, inexhaustis Chalybum generosa metallis.
Tertius, ille hominum divumque interpres Asylas,
Cui pecudum fibræ, cœli cui sidera parent,
Et linguæ volucrum, et præsagi fulminis ignes,
Mille rapit densos acie atque horrentibus hastis.
Hos parere jubent Alpheæ ab origine Pisæ :

dolem declarat poëta. Juvenis discendi cupidus ex Ænea, qui longum navigationis usum habebat, modo siderum notationes quærit, *opacæ noctis iter:* h. quibus *navis cursus per noctem* regitur, modo res gestas et fata Æneæ.

163. 4. 5 In re a prisca memoria repetita Musas invocat: sic VII, 641.—166 sqq. De copiis ex Etruria et de urbibus, unde adducuntur, omnino hæc habe. Quatuor earum copiarum turmas edidit: primam Clusinorum et Cosanorum ducit *Massicus.* Infra v. 655 *Osinius* Clusinorum rex (seu Lar) inducitur: quem sub Massici imperio egisse necesse est. conf. ibi Serv. Alteram ex Populonio et Ilva s. Æthalia insula ducit *Abas;* tertiam ex Pisa *Asylas;* quartam ex Cære et vicinis locis *Astur.* Accedunt auxilia e Liguribus v. 185 et e Mantuanis 198. Classis omnino erat XXX navium ; v. 213. Copiæ autem mille sagittarii a Massico ducti, nongenti armati sub Abante, mille alii sub Asyla, et totidem sub Asture : ergo ter mille nongentorum capitum. *ærata Tigri,* pro navi cum insigni tigridis in prora : ut V, 116 sqq. et v. 205. 206 et v. 209. Sub Massico *manus,* turma, *mille juvenum* erat. *coryti,* γωρυτοῦ, pharetræ.

170 Alterius turmæ ductor *Abas,* bellicosum animum vultu præ se ferens.—171 *aurato fulgebat Apolline puppis.* Ergo is tutela navis erat. Sed poëta in ceteris, ut et V, 116 sqq. insignia navium, seu parasema, ponit, quæ in prora sunt; etsi hæc duo, insigne et tutelam, vulgo confundunt multi : itaque *puppim* potius pro navi omnino dictam velim : ut paullo ante versu 156. Tribuit autem *arma,* clipeum, thoracem, galeam puta, *insignia* huic turmæ, respectu ad ferri metalla, quibus Ilva olim clara erat, habito.—172 *Populonia mater* h. l. patria. Supra VII, 762 dubitari poterat, an *Aricia mater* eo sensu dicta esset. *Ilva* Elba, Αἰθάλη, hodieque insula ideo celebris.—174 *generosa metallis* pro fecunda, eleganter, sed cum adjecta notione præclari metallorum generis, quorum venas inexhaustas habet, comparatione declarata cum Chalybum fodinis.

175. 176. 177 Vatis luculenta descriptio. Eum *deorum* vel *Jovis interpretem* dici, sollenne est; at h. l. *hominum divumque* est *interpres:* accipio, ut sit inter deos hominesque medius et arbiter: dum deorum voluntatem hominibus interpretatur ex augurio. *Parent* ei fibræ pecudum etc., quatenus eas, tamquam pro lubitu, interpretatur in bonam vel in sinistram partem. Sic apud poëtas *regere* et *moderari* dicimur ea, quorum scientiam habemus, ut sidera is, qui eorum nomina et cursum tenet. Ita *futura parere* dicuntur iis, qui ea prædicunt, quasi vim in ea habeant: iidem *futura moderari, regere.* Eo enim omnino inclinat hominum opinio, ut, qui prædicunt futura, eos etiam constituere posse futura putent: unde videmus objurgari et odio haberi in sacris quoque libris nostris vates, qui sinistra fata denuntiarent, tamquam ipsos malorum auctores. Tandem eas res, quibus utuntur vates ad divinandum, aves, exta, sidera, vim occultam nescio quam habere, qua fata inflectantur ac mutentur, sibi persuasit superstitio.—178 *rapit,* pro vulgari,

Urbs Etrusca solo. Sequitur pulcherrimus Astur,
Astur equo fidens et versicoloribus armis.
Tercentum adjiciunt, mens omnibus una sequendi,
Qui Cærete domo, qui sunt Minionis in arvis.
Et Pyrgi veteres, intempestæque Graviscæ.
 Non ego te, Ligurum ductor fortissime bello,
Transierim, Cinyra et paucis comitate Cupavo,
Cujus olorinæ surgunt de vertice pennæ:
Crimen, Amor, vestrum, formæque insigne paternæ:
Namque ferunt luctu Cycnum Phaëthontis amati,
Populeas inter frondes umbramque sororum
Dum canit, et mæstum Musa solatur amorem,
Canentem molli pluma duxisse senectam;
Linquentem terras, et sidera voce sequentem.
Filius, æquales comitatus classe catervas,

ducit, ut VII, 725: *Mille rapit populos. horrentibus*, i. e. erectis. vide ad vers. 237. *Pisæ* s. Pisa, ab iis condita, qui Pisa Elidis profecti erant, unde *Alpheæ ab origine*, pro: ab origine Alph a s. Eliaca; at *solo*, sede ac situ, urbs Etrusca.

180 Quartam turmam ducit Astur *equo fidens et armis*, ornate pro: habens, ut Homer. ἠιορέη πίσυνος και καρτει χειρῶν. ali s *superbus equo, versicoloribus armis*, e diversis metallis. Sic Iliad ε, 504; ἐπεὶ κατεου κλυτὰ τευχεα ποικιλα χαλκῷ. Hoc malim huc trahere quam αἰολα τευχεα. Il. ε, 295. αἰολοθώρηξ apud eundem, quod de motu potius accipiendum vario ac celeri, ut κορυθαίολος et alia dicta sunt.—182. 184 Asturem sequuntur trecenti ex Cære, et agro ad Minionem, Pyrgis et Graviscis; quæ vicina oppida Cæretanorum fuere. Sed cur tam pauci ex urbe tam opulenta Cære? Quia mille hinc abduxerat Mezentius VII, 652. 653. *Adjiciunt* tercentum viros *ii, qui sunt Cærete domo* etc. h. qui domo sunt Cæretani, ei additi sunt, eum comitantur.—*intempestæ Graviscæ* aëris intemperie, cum in humili ac palustri loco essent sitæ.

185 sqq. Obscurior locus, seu ex interpolatione, quod equidem suspicor, ut totus v. 188 tollendus sit, quo facto sententia bene procedit, (ut sit: Commemorabo quoque te, o Cinyra, et te, Cupavo, Cycni fili, aut, quod melius est, non ego te, o Cupavo, comitate a Cinyra et paucis, transierim, olorinas pennas in crista qui gestabas) seu propter obscuriorem fabulam a poëta aliter quam ab aliis tractatam; factum enim videtur, ut ex Oriente fabulam de Phaëthonte, Cinyra, et Cubabo cf. Apollod. III, 14, 3. Not.) ibique in Liguriam traduxerint homines; etsi Ligurum diversus plane est Cycnus et Phaethon. Ut nunc locus se habet, ut aliquo saltem modo expediatur illud: *Crimen amor vestrum;* statuere necesse est, Cinyram et Cupavonem turpi se amore prosequutos esse. *Cupavo* et *Cinyras* vix videntur posse conjungi, tamquam Cycni filii; itaque aut sustinenda est pronuntiatio post *Cinyra. Non ego te Transierim Cinyra;*—et (pro *nec*) *te, paucis comitate Cupavo, Cujus.* Aut accipienda et scribenda sunt: *Cinyra et paucis comitate Cupavo,* ut Cupavo Cinyram et paucos comites habuerit. Pergamus ad reliqua, *Cupavo* cristam habet ex pennis olorinis v. 187 in memoriam patris Cycni in olorem mutati ex nimio luctu de Phaethontis casu. Cygnus apud Ovidium l. c. Sthenelei (non Stheneli) filius, Phaethonti *materno a sanguine junctus, mente tamen propior dictus.*—*inter populeas frondes umbramque sororum,* populos (nigras, αἰγείρους, electrum exsudantes), in quas Phaethontis sorores fuere mutatæ, ex nonnullorum saltem narratione. cf. ad Ecl. VI, 62.—Mox v. 192. 193 eum jam senem in cygnum præ luctu mutatum narrat. Ferunt eum *duxisse*, h. induxisse *senectam canentem molli pluma:* ita ut senectam pluma induxerit, ex poëtica ratione, cum ipsi seni pluma induceretur; *canentem —linquentem —sequentem:* h. e. ferunt eum, jam senem et canum, inductum plumis evolasse. Minus enim placet, ad poëticam quidem elegantiam, ut sit simpliciter: *duxisse*, egisse, eum *senectam, canentem pluma*, sic ut haberet plumas pro canis, h. in cygnum mutatus.—194 *æquales catervas:* h. e. turmam æqualium; seu

Ingentem remis Centaurum promovet; ille
Instat aquæ, saxumque undis immane minatur
Arduus, et longa sulcat maria alta carina.
  Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
Fatidicæ Mantus et Tusci filius amnis,
Qui muros matrisque dedit tibi, Mantua, nomen,
Mantua, dives avis: sed non genus omnibus unum.
Gens illi triplex, populi sub gente quaterni;
Ipsa caput populis; Tusco de sanguine vires:
Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
Quos patre Benaco velatus arundine glauca
Mincius infesta ducebat in æquora pinu.
It gravis Aulestes, centenaque arbore fluctus
Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
Hunc vehit immanis Triton et cærula concha
Exterrens freta: cui laterum tenus hispida nanti
Frons hominem præfert, in pristin desinit alvus;

potius æquali numero: alios trecentos ex v. 182.—195—197 Cum navi vectum dicere vellet, quæ Centaurum pro parasemo habebat, suaviter insigne navis ad ornatum orationis convertit: Centaurus ita erat sculptus, ut saxum evulsum terra projiceret.

198 sqq. Tandem *Mantuani* accedunt Etruscis, quippe auctoribus civitatum XII. transpadanarum ideoque etiam Mantuæ. Ocnus dux, Mantus nymphæ (nam de Manto, Tiresiæ filia, cogitasse non videtur) et Tiberis fluvii filius, diversus ab eo Ocno, quem poëtæ in inferis collocarunt, condidit et a matre appellavit Mantuam.—201—202. 203 Mantua fuit *dives avis*, per avos; pro vulgari, habens avos claros ac potentes; ideoque urbs potens olim, majorum ætate: quod monendum erat imprimis, cum poëtæ tempore illa tantopere a pristino splendore descivisset. Constabat tamen agmen e diversis populis: *sed non genus omnibus unum: omnibus* non ad *avos* erat referendum, quod vulgo faciunt, 'sed ad *agmen*, quod Ocnus adducit patriis ab oris. (Simplicior *omnibus* referendi ratio esse videtur vulgaris: durior, qua ad *agmen* vox illa spectat. Servius quoque, qui totum locum satis bene explanavit, non unum Ocnum Mantuæ conditorem nominat, sed plures conditores et eos *avos*, atque in his Thebanos, unde poëta quominus *Manto* illam sumserit, nihil impedire videtur. Nam etsi inepta sit illa deducendi ratio, tamen regnat in urbium originibus Italiæ e Græcia repetendis, nec poëtam ab illa abstinuisse quisquam recte contenderit. R.) Pergit: Namque Mantua trinas gentes et duodenos populos habebat: *Gens illi triplex* etc. *Gens* tamquam latius sub se continet populos: quod notum est, quodque Io. Fr. Gronov. ad Liv. V, 34. docuit. Populi igitur erant XII. in trinas gentes divisi. Mantua vero horum XII. populorum, qui Etrusci erant, h. e. XII. coloniarum in dicta posthæc Gallia Cisalpina sitarum, caput erat, unde Plin. III, 19 s. 23. *Mantua Tuscorum trans Padum sola reliqua.*—*vires*, copiæ.

204 *Hinc in se armat* eleganter de copiis adversum Mezentium odio ejus ductis.—205. 206 Navis, qua vehitur Ocnus, parasemum seu insigne habet in prora Mincium fluvium. Is Ge. III, 15. *tenera prætexit arundine ripas*, ubi v. not. et ad Ecl. I, 52. *patre Benaco:* ducit enim ortum Mincius (*Menzo*) ex Benaco lacu (*Lago di Garda*) aut potius ex Alpibus ortus medium eum transit. conf. ad Ge. II, 159. 160.—Sequitur v. 207 *Aulestes*, Ocni frater et Perusiæ conditor, *gravis* propter navem mole sua gravem, in navi C. remorum, νηῦς ἑκατόνζυγος, Il. υ, 247; hoc extulit magnifice: *Aulestes assurgens verberat fluctus centena arbore*, centenis remis. Silius X[illegible], 4[illegible]2: *centeno ververe* dixit. *assurgere, insurgere, consurgere*, notæ elegantiæ vocabula, de nisu ejus, qui magna vi ictum infert, incumbit, protrudit. De *marmore*, æquore, monitum ad Ge. II, 254. Navis hujus parasemon in prora Triton est buccinam inflans.—210 *frons laterum tenus*, exquisite pro: ipse a fronte usque ad la-

Spumea semifero sub pectore murmurat unda.
Tot lecti proceres ter denis navibus ibant
Subsidio Trojæ, et campos salis ære secabant.
  Jamque dies cœlo concesserat, almaque curru
Noctivago Phœbe medium pulsabat Olympum:
Æneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens clavumque regit velisque ministrat.
Atque illi medio in spatio chorus, ecce, suarum
Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybebe
Numen habere maris, Nymphasque e navibus esse
Jusserat, innabant pariter, fluctusque secabant,
Quot prius æratæ steterant ad litora proræ.
Agnoscunt longe regem, lustrantque choreis.
Quarum, quæ fandi doctissima, Cymodocea
Pone sequens dextra puppim tenet, ipsaque dorso
Eminet, ac læva tacitis subremigat undis.
Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne, deum gens,
Ænea? vigila, et velis immitte rudentes.
Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
Nunc pelagi Nymphæ, classis tua. Perfidus ut nos
Præcipites ferro Rutulus flammaque premebat,
Rupimus invitæ tua vincula, teque per æquor
Quærimus. Hanc Genetrix faciem miserata refecit,
Et dedit esse deas, ævumque agitare sub undis.
At puer Ascanius muro fossisque tenetur
Tela inter media atque horrentes Marte Latinos.

tera, seu medium corpus.—212 suavissimæ modulationis versus ex Apollonio ductus est lib. I, 542. 543.—*Trojæ* novæ—*et campos salis ære secabant*, ut jam lib. I, 35.

218 Utrumque docte, ut poëtam decet; *clavum regit:* proprie navem regimus clavo: tum *velis ministrat*, pro ministrat, ministerium præstat nauticum, ad vela. cf. ad VI, 302. Sic *Luna ministrat equis* ap. Propert. III, 14, 15. et Statius, quem alii laudarunt, de Apolline currui insidente lib. VII, 751: *Ipse sedens telis pariterque ministrat habenis.* Affectarunt mox idem scriptores in soluta oratione, ut Tacitus Germ. 44, ubi v. not.

219 *medio in spatio.* Nam IX, 121. novæ Nymphæ: *pontoque feruntur;* qui totus locus huc animo revocandus. *suarum comitum:* quia cum eo venerant naves. Serv. cf. IX, 80 sq. *Cybebe*, Κυβήβη, quæ vulgo Κυβέλη.—221 *numen habere maris*, exquisite pro: numina esse. IX, 101. 102: *magnique jubebo Æquoris esse deas.*—224 *lustrant choreis*, ornate, pro circumdant, circumnatant.

228 *deum gens*, γένος, γενεά. IX, 642: *Dis genite*, Διογενές.—229 *velis immitte rudentes*, ut vela laxentur ad ventum excipiendum. Sic VIII, 708: *Ipsa videbatur ventis regina vocatis Vela dare et laxos jam jamque immittere funes*, ut *immittere habenas, frena*, alibi; cf. V, 146. 147. Nec tamen *immittere* per se aut esse potest laxare, sed est incitare: ubi autem vela laxantur, rudentes non laxantur, sed intenduntur. Proprie *ventus immittitur velis*, fit hoc multo magis velis expansis, et rudentibus solutis aut laxatis; inversione solenni poëtarum *immitti* dicuntur *vela ventis*, tandem *rudentes* ipsi. *velis*, velorum expandendorum causa. Similiter *immittitur equus* cursu concitato, habena laxata; tum *immitti* dicuntur ipsæ *habenæ*, ut incitetur cursus equi et ipse equus.—231 *perfidus:* quandoquidem fœdere jam inter Latinos Trojanosque facto bellum moverat.—234 *refecit*, mutavit: nihil amplius. *dedit*, fecit, ut ἔδωκε Homer.—237 *horrentes Marte Latinos:* est igitur pro *horrendis, qui horrorem faciunt*, bello, pugna;

Jam loca jussa tenent forti permixtus Etrusco
Arcas eques. Medias illis opponere turmas,
Ne castris jungant, certa est sententia Turno.
Surge age, et Aurora socios veniente vocari
Primus in arma jube, et clipeum cape, quem dedit ipse
Invictum ignipotens, atque oras ambiit auro.
Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris,
Ingentes Rutulæ spectabit cædis acervos.
Dixerat: et dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi, puppim. Fugit illa per undas
Ocior et jaculo et ventos æquante sagitta.
Inde aliæ celerant cursus. Stupet inscius ipse
Tros Anchisiades; animos tamen omine tollit.
Tum breviter supera aspectans convexa precatur:
Alma parens Idæa deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeræque urbes, bijugique ad frena leones;
Tu mihi nunc pugnæ princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede, diva, secundo.
Tantum effatus; et interea revoluta ruebat
Matura jam luce dies, noctemque fugarat.
   Principio sociis edicit, signa sequantur,

cujus significatus me exemplum in Marone desiderare supra ad exordium Æneidis fassus sum, cum *horrentia Martis arma* explicarem. Possit *umbras horrentes* aliquis sic accipere lib. I, 165 et 311: III, 230; verum umbræ sunt ibi ipsæ arbores, et sic *dumi horrentes*, rubi horrentes *horrentia lustra* dicta sunt. *Horrent* enim omnia, quæ superficiem habent asperam: quibus opponuntur ea, quæ lævia sunt et nitent. Hinc omnino *horrere* pro asperum esse atque hinc squalere interdum; ut *apes horrent* Ge. IV, 96: *terra horret* III, 161. Atqui nec hic aliter dictum puto; sed *Latini horrent Marte* h. armis; exquisita dictio pro habentes arma horrentia, hastas crebras erectas: dum stant in acie densis ordinibus et pugnant.

238 *Jam loca jussa tenent.* Refert et hoc Servius ad ea, in quibus κατὰ τὸ σιωπώμενον aliquid intelligendum sit, "nam intelligimus, eum equites misisse per terras."—240 *jungant* se: ut solet Maro.—246—247 *Modus* non est ratio, modus propellendi; hoc esset tenue et jejunum in epico poëta. Sed est, quod bene Servius monuit, moderatio. "Impulit navem libramento peritiæ (malim *libramenti peritia*) et moderationis, quippe quæ fuerat navis." h. e. cum ipsa Nympha fuisset navis.—249 *Inde aliæ*, sc. naves, *celerant cursus*, cum Æneæ navem evolare vident. Sic, puto, bene accipitur. Servius tamen argutius explicat: inde aliæ Nymphæ aliarum navium cursus celeriores efficiunt, sicut fecerat Cymodocea. — 250 *omine*, ostento, prodigio confirmatus animos sumit. Mox v. 255. simili metonymia *augurium* dixit.

252 v. IX, 80. 83. et 618, ubi *Dindyma* ὄρη Phrygiæ.—253 *Turrigeræ urbes:* Hinc ipsa Cybele turrita, πολιάς, πολιοῦχος; est enim mater Terra lib. VI, 786. *ad frena leones*, frenari soliti; ut *ad lecticam servi*, *ad limina custos*, IX, 648.—254. 255 *pugnæ princeps*; [illegible], h. l. opitulans. *tu rite propinques augurium:* h. fac ostentum hoc rite eventum suum habere. Ita interpretandum arbitror. *Propinquare* poëtæ et alibi est admovere, adducere: fere ut πελάσαι Homericum. *Augurium* autem, ut omen, oraculum, sors, sæpe pro eventu. Est ergo, fac eventus ostenti haud longe absit. 256. 257 ornate. *revoluta ruebat* pro revolvebatur, redibat, *ruebat* pro veniebat, ut II, 250. *ruit oceano nox.* *matura luce:* adulto die; (aliter ac Ge. I, 66: *adultis solibus*, æstate profecta: et iterum aliter Tibull. IV, 1, 205: *matura dies* de morte præmatura.)

Atque animos aptent armis, pugnæque parent se.
Jamque in conspectu Teucros habet et sua castra,
Stans celsa in puppi: clipeum quum deinde sinistra
Extulit ardentem. Clamorem ad sidera tollunt
Dardanidæ e muris; spes addita suscitat iras;
Tela manu jaciunt. Quales sub nubibus atris
Strymoniæ dant signa grues, atque æthera tranant
Cum sonitu, fugiuntque notos clamore secundo.
At Rutulo regi ducibusque ea mira videri
Ausoniis; donec versas ad litora puppes
Respiciunt, totumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, et vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus, ac liquida si quando nocte cometæ
Sanguinei lugubre rubent, aut Sirius ardor:
Ille sitim morbosque ferens mortalibus ægris,
Nascitur, et lævo contristat lumine cœlum.
  Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Litora præcipere, et venientes pellere terra.

261 Clipei a Vulcano facti opportuna fit mentio.—264. 266 Ad clamorem spectare comparationem h. l. recte monet Servius. Clamorem tollunt, qualem grues in discessu; pro quo dixit, *quales dant signa grues.* Nam Trojanorum multitudinem designare non potest, ut VI, 310 sq., cum singuli in muris stent, non agmine incedant, multo minus telorum copiam. Ducta comparatio de Homero Il. γ, 3 sqq.; nec dubito poëtam, quia *nubibus atris* apposuit, de abitu gruum in calidiores plagas, ingruente hieme, cogitasse. v. ad Æn. VI, 310. Nec aliter Homerus l. c. Non vero ad imbrem instantem evolantes grues Ge. I, 374. 375. huc traho. Itaque v. 266. *noti* pro quibuscunque ventis hibernis ac pluviis dicti sunt.—*dant signa* simpl. edunt clamorem; quatenus is pro signo est, eos volatu adesse, vel abire. *Clamor secundus*, lætus, ut alibi quoque.—269 *totumque allabi classibus æquor.* Docte de magna navium copia, ad Rutulorum phantasiam et ad mirationem faciendam accommodate. Vulgari oratione, classis allabitur late per totum mare. Nunc mare ipsum, quam longe prospectus patet, navibus tectum, videtur affluere ad littus, cum *classibus.* Nec aliter Servius.—270—275 De summo armorum Æneæ, quæ a Vulcano erant facta, splendore cogitandum est, quem per ignem et flammam reddi sollenne est. Homerus vero ipsam flammam exire fecit armis. Plura sunt Homerica loca, quæ Maro ante oculos habuit, primum splendidissimum illum de Diomede Il. ε, 4. 7, quem variavit in Achille Iliad. σ, 205—214. Ad hunc potissimum respexisse putandus Maro. Comparandus quoque VII, 785—788. Mox v. 272. comparationem *cometæ* de suo adjecit Maro: nam Il. δ, 75—77 de stellæ trajectione agit, non de cometa. Quomodo nostri poëtæ excellere et superare possint veteres, exemplum esto hoc Miltoni *Parad. Lost* lib. II, 708 sqq., ubi cometen exustum igni et ab Ophiucho consumtum flammare et coma quassa pestem et famem immittere dicit. Sed Sirii seu caniculæ comparatio tota debetur Homero: Il. χ, 26—33 de Achille.—270 *apex:* cogitavit λόφον, conum, cui crista inserta: et designat nunc totam omnino galeam ære coruscantem.—272 *liquida nocte:* translate ab ære liquido, pro clara.—273 *Sirius* est adjectivæ formæ. Σείριος ἀστὴρ, unde h. l. *Sirius ardor*, pro ipsa stella. *Ille nascitur*, oritur, *ferens*, h. e. ortu suo ille affert *sitim morbosque*, nimium æstum et febres. Adjecta hæc ad exornandam et amplificandam comparationem, ex more poëtæ ad exemplum Homeri.—275 *lævo lumine*, noxio, ut *infelix. contristat cœlum*, magna cum vi, pro fulget, sed tristia portendens.

276 *litora præcipere*, ante capere, occu-

Ultro animos tollit dictis, atque increpat ultro :
Quod votis optastis, adest, perfringere dextra.
In manibus Mars ipse, viri. Nunc conjugis esto
Quisque suæ tectique memor; nunc magna referto
Facta, patrum laudes. Ultro occurramus ad undam,
Dum trepidi, egressisque labant vestigia prima.
Audentes Fortuna juvat.
Hæc ait, et secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concredere muros.
  Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. Multi servare recursus
Languentis pelagi, et brevibus se credere saltu;
Per remos alii. Speculatus litora Tarcho,
Qua vada non spirant, nec fracta remurmurat unda,
Sed mare inoffensum crescenti allabitur æstu;
Advertit subito proras, sociosque precatur :
Nunc, o lecta manus, validis incumbite remis;
Tollite, ferte rates; inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppim statione recuso;
Arrepta tellure semel. Quæ talia postquam
Effatus Tarcho: socii consurgere tonsis,

pare.—279 *perfringere,* grave verbum, pugnare cominus; cum adhuc castra oppugnassent. Dictum ut: *aciem perfringere,* perrumpere.—280 *In manibus Mars ipse.* Nunc res ad discrimen adducta. Pugnandi tempus, quod optastis, adest; in manu pugna, pugnandi opportunitas, est. Adhuc enim oppugnatio castrorum facta erat, non acie pugnatum. *laudes,* τὰ κλέα ἀνδρῶν, præclara facta, gloriam patrum. cf. Il. π, 207 sq. ο, 661 sq.—*referto* animo, vel in animum revocato, memor esto, quod modo præcessit: itaque nolim accipere, exprimito, imitator. cf. Il. π, 207.208.209 et ad sequentia Il. ο, 661 sqq.

288 Pontes : τὰς ἐπιβάθρας, et ἀποβάθρας navium dixit. *servare recursus Languentis pelagi.* De reflexu reciprocantis maris accipi nequit: nam eum profecto nunc non exspectarunt; sed sunt *loca vadosa* littoris, non abrupta, sed declivia, in quibus deficiunt extremi fluctus; *recurrit,* currit, procurrit, adeo fluctus per magnum arenæ spatium. Is locus, qui fere in sinuosis littorum plagis esse solet, est *recursus pelagi languentis:* et eadem sunt *brevia:* cf. I, 111; V, 221. Non autem animo dimittendum, agi hæc in ostiis Tiberis, ubi mare sese infert aliquantum amni, turbatum vero et vento adverso spirante adactum, retundit amnem venientem, et intra ostia late immittitur.—290 *Per remos alii:* assumendum: terræ se credere saltu; remis, pro contis littore infixis, quibus nixi in littus prosiliunt.

290 *qua vada non spirant,* aqua non æstuat, nullos fluctus movet, ideoque scopulis non alliditur aut latentes scopulos arguit. Est enim *spirare* h. l. æstuare, inflatum esse, fluctus movere, κορύσσεσθαι Jam. Ge. I, 327. vidimus, *fervetque fretis spirantibus æquor.*—292 *crescenti æstu.* Nec hoc de æstu maris reciproco accipere licet: ne de mari quidem tempestate moto; sed de provolutis latius maris fluctibus, qui, si locum littoris molli clivo assurgentem acceperint, eo explicant se et late exundant ideoque *crescere* videri possunt; *æstum* autem pro fluctu, ut poëta, dixit.—295 *tollite* remos; ad motum remorum spectat: *ferte,* impellite, agite. Mox *inferre* littori.—299 *consurgere* remis; cf. v.

Spumantesque rates arvis inferre Latinis;
Donec rostra tenent siccum, et sedere carinæ
Omnes innocuæ. Sed non puppis tua, Tarcho.
Namque, inflicta vadis, dorso dum pendet iniquo,
Anceps sustentata diu, fluctusque fatigat:
Solvitur, atque viros mediis exponit in undis;
Fragmina remorum quos et fluitantia transtra
Impediunt, retrahitque pedem simul unda relabens.
  Nec Turnum segnis retinet mora; sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, et contra in litore sistit.
Signa canunt. Primus turmas invasit agrestes
Æneas, omen pugnæ, stravitque, Latinos,
Occiso Therone, virum qui maximus ultro
Æneam petit; huic gladio perque ærea suta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Inde Lichan ferit, exsectum jam matre peremta,
Et tibi, Phœbe, sacrum, casus evadere ferri
Quod licuit parvo. Nec longe, Cissea durum,
Immanemque Gyan, sternentes agmina clava,
Dejecit leto: nihil illos Herculis arma,
Nec validæ juvere manus, genitorque Melampus,
Alcidæ comes, usque graves quum terra labores

298. alibi *insurgere*.—Mox 301 *siccum* de littore, ut Ge. I, 363. *In sicco ludunt fulicæ*, et Homerus [illegible] pro [illegible]. Od. ε, 402. *innocuæ*, illæsæ: passive, ex poëtarum more.—302. 303 *dorso iniquo*. Bene Serv. Dorsum est durior arena [illegible], quæ remeantibus fluctibus plerumque densatur et in modum saxi indurescit, quod a nautis *pulvinus* vocatur. *dorsum* tale [illegible], in medio mari I, 110. vidimus. *iniquum*, noxium, exitiosum; uti quis *in locum iniquum adductus* dicitur. Alii pro inæquali arenæ cumulo accipiunt. *pendet anceps sustentata*, suspensa, se librat, agitat, quoniam sulcum nullum impressit satis altum, nec firmata carina stabilem habet sedem. cf. Lucan. IX, 337, et totum locum. navis *fatigat fluctus:* dum allabentes ac recedentes eos agit et versat (conf. ad lib. VIII, 94.) ideoque ipsa librata fluctuum impulsu in diversas partes versatur. Magis hoc poëticum, quam si *fluctus fatigat navem*. Efficitur sane sic, ut navis fatiscat. —307 *unda relabens*, fluctus littus alluens et ex allisu remeans: qui facit, ut pedem in lubrico figere nequeant.

310 *signa canunt*, i. e. classicum, quod cornu fiebat: cf. VII, 512. VIII, 2.—*Latinos*, cf. VII, 573. 582: VIII, 8 et IX, 607 sqq.—311 *omen pugnæ* eo spectat, quod *stravit Latinos*, *turmas agrestes:* quod qui primo loco caderent, e Latinis erant. —313 *ærea suta*, thoracem sutilem ex ære, h. e. ex æreis lamellis vel catenulis.—314 Suberat thoraci *tunica squalens auro*, aurea. *Squalere* perperam a squamis ducitur; sed, ut *horrere* de asperitate superficiei, cujus oppositum sit *levor* ac *nitor*, dixere poëta, sic *squalere* videtur traductum primum ad superficiem sordido ac squalido colore vel nitore impuro, lutulento aut pulverulento, inductam, qualis in piscium ac serpentum cute est, tum omnino de nitore quocunque, ut auri. *haurit apertum* pro simplici haurit, sc. ita ut aperiat; haurit et aperit vulnere facto. De voc. *haurire* pro transfodere, scil. hauriendo sanguinem, cf. ad II, 600.—315. 316 *Phœbo sacrum* quippe deo medico, cujus ope ex matris utero esset servatus.—317 *nec longe*; pro: nec multo post, adverbium loci pro temporis, antique. *Serv.* Ut alias: *nec mora*, h. e. statim, inde.

321 *usque quum*, usque dum, tamdiu quam.

Præbuit. Ecce Pharo, voces dum jactat inertes,
Intorquens jaculum clamanti sistit in ore.
Tu quoque, flaventem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix, nova gaudia, Cydon,
Dardanea stratus dextra, securus amorum,
Qui juvenum tibi semper erant, miserande, jaceres:
Ni fratrum stipata cohors foret obvia, Phorci
Progenies; septem numero, septenaque tela
Conjiciunt: partim galea clipeoque resultant
Irrita; deflexit partim stringentia corpus
Alma Venus. Fidum Æneas affatur Achaten:
Suggere tela mihi; non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos, steterunt quæ in corpore Graium
Iliacis campis. Tum magnam corripit hastam,
Et jacit: illa volans clipei transverberat æra
Mæonis, et thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat dextra: trajecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, servatque cruenta tenorem;
Dexteraque ex humero nervis moribunda pependit.
Tum Numitor, jaculo fratris de corpore rapto,
Æneam petiit; sed non et figere contra
Est licitum, magnique femur perstrinxit Achatæ.
Hic Curibus, fidens primævo corpore, Clausus
Advenit, et rigida Dryopem ferit eminus hasta

322 *voces inertes:* quia inertis hominis et imbellis est, clamare et convicia jactare, ubi pugnando opus erat.

325 *nova gaudia* pro eo, qui amatur, τὰ παιδικὰ, *deliciæ. nova* bene Serv. quem primum tunc amare cœperat. *securus*, oblitus, in morte, nec memor amoris puerorum, qui tibi semper erat. Non diverse poëta posuerat lib. I, 350 *securus amorum Germanæ*, non curans, respiciens.—331 ea, quæ stringere poterant, *deflexit*, ut Juno lib. IX, 725. 726 in Turno: deorum apud Homerum exemplo Il. δ, 129 sqq.: ε, 187 sq.—333 *Suggere tela mihi:* heroum Homericorum opes: hastarum copia in armario; vide omnino Il. ν, 260 sqq. puta igitur hastas ex pugnis cum Achivis collectas et diligenter servatas Æneam secum attulisse. *non ullum dextera frustra torserit.* Homerica gloriatio Polydamantis Il. ξ, 453 sqq. —In vss. 339—340 sequamur id, quod ad fidem faciendam expeditissimum est; una hasta clipeum et thoracem ac pectus trajicit Mæonis; hasta alia ab Ænea emissa brachium Alcanoris transfigit, et *trajecto lacerto fugit protinus*, porro, ulterius abit, *servatque tenorem.*—341 pendet ex tendinibus ac musculis, quos poëta, ut Horat. Od. I, 28. 13, *nervos* appellat, *dextera moribunda:* qualis esse solet moribundi hominis, languida.—342 *fratris de corpore*, Mæonis puta, si una hasta; sin duæ, quod verius, *Alcanoris. figere contra*, πῆξαι ἀντικρυ, in adverso Æneæ corpore. *magnique femur.* Simile vulnus Il. θ, 302. *perstrinxit* nunc pro simplici, strinxit, nam leviter strinxerat.

345 *Clausus*, qui Latinis Sabinos adduxerat: v. VII, 106. Sunt igitur Trojani, quos ille cædit. Videtur poëta in Claudiæ gentis, quæ ab eo originem suam repetebat, honorem hunc Clausum ornare. *fidens* pro habens, usus. ἀλκὶ πεποιθώς. Sic alibi *fidens juventa viribus.* Dryops,

Sub mentum, graviter pressa, pariterque loquentis
Vocem animamque rapit, trajecto gutture; at ille
Fronte ferit terram, et crassum vomit ore cruorem.
Tres quoque Threicios Boreæ de gente suprema,
Et tres, quos Idas pater et patria Ismara mittit,
Per varios sternit casus. Accurrit Halesus,
Auruncæque manus; subit et Neptunia proles,
Insignis Messapus equis. Expellere tendunt
Nunc hi, nunc illi; certatur limine in ipso
Ausoniæ. Magno discordes æthere venti
Prœlia ceu tollunt, animis et viribus æquis;
Non ipsi inter se, non nubila, non mare, cedunt;
Anceps pugna diu; stant obnixa omnia contra:
Haud aliter Trojanæ acies aciesque Latinæ
Concurrunt, hæret pede pes densusque viro vir.
At parte ex alia, qua saxa rotantia late
Impulerat torrens arbustaque diruta ripis,
Arcadas, insuetos acies inferre pedestres,
Ut vidit Pallas Latio dare terga sequaci;
Aspera queis natura loci dimittere quando
Suasit equos: unum quod rebus restat egenis,
Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris:
Quo fugitis, socii? per vos et fortia facta,
Per ducis Evandri nomen, devictaque bella,

Δρύοψ. *primævo corpore*, juventa.—347 *hasta graviter pressa*, impressa, dum ille ἐπερείδει. v c. Hom. Iliad. ρ, 47.—350. *Tres Threicios Boreæ de gente suprema.* Duplex suppetit interpretatio, utraque jam in Servianis proposita, nec definire licet, utra sit verior. *Boreæ gens suprema* potest esse extrema terra borealis, ut venerint illi ex Thraciæ partibus versus septentrionem ultimis. Potest tamen *Boreas* etiam esse auctor stirpis, a qua ducti illi tres dici potuere: *Boreæ de gente suprema* h. ultima, antiquissima, ut *gens* pro genere sit. Præferam equidem alterum hoc. *Ismara* patria pro Ismarica: mons et urbs Thraciæ Ismarus. Adjunxisse se Trojanis putandi sunt, seu tum, cum illi iis littoribus adhærescebant, lib. III, 13, seu in ipso bello societate armorum juncti.—352 *Halesus, Auruncæque manus* inter Turni socios, v. VII, 723 sqq. et *Messapus*, qui Etruscos a Pelasgis oriundos adduxerat. ibid. 691 sq. sunt hi in Turni exercitu.—354 *expellere*, loco depellere, movere. Laudant Il. μ, 417 sq.

359 *Obnixa omnia contra.* Sic omnes ubique fere codd. cum Romano et Mediceo habent. *Omnia* sunt *obnixa*, obnituntur sibi invicem, mare ventis, venti mari et sic porro. R.—361 *hæret pede pes:* Notissimi versus Il. ν, 130 sqq. a Tyrtæo expressi.

362 Arcades equites pugnabant ea parte littoris, qua torrens in Tiberim, *torrens* enim non est Tiberis, exierat; itaque equi in lubrico et aspero solo consistere non poterant: quare iis relictis pedites pugnabant; verum, cum pedestri pugnæ parum assueti essent, loco cedebant; cum ecce Pallas eos increpat.—366 *queis—quando,* quandoquidem natura loci aspera et impedita adduxerat eos, ut equis descenderent. —367 *rebus egenis*, dubiis, egentibus consilii, ut inopia absolute pro inopia consilii. Sic quoque VI, 91. et Homero ἀμηχανίη pro ἀπορία.—368 Comparant Il. μ, 267. 268: λ. 232. 240.

370 *devicta bella* nove dixit: ut pugnata bella, depugnata.—371 *subit*, succedit, fit,

Spemque meam, patriæ quæ nunc subit æmula laudi,
Fidite ne pedibus. Ferro rumpenda per hostes
Est via. Qua globus ille virum densissimus urget:
Hac vos et Pallanta ducem patria alta reposcit.
Numina nulla premunt; mortali urgemur ab hoste
Mortales; totidem nobis animæque manusque.
Ecce, maris magna claudit nos objice pontus;
Deest jam terra fugæ. Pelagus Trojamne petemus?
Hæc ait, et medius densos prorumpit in hostes.
Obvius huic primum, fatis adductus iniquis,
Fit Lagus: hunc, magno vellit dum pondere saxum,
Intorto figit telo, discrimina costis
Per medium qua spina dabat; hastamque receptat
Ossibus hærentem. Quem non super occupat Hisbo,
Ille quidem hoc sperans: nam Pallas ante ruentem,
Dum furit, incautum crudeli morte sodalis,
Excipit, atque ensem tumido in pulmone recondit.
Hinc Sthenelum petit, et Rhœti de gente vetusta
Anchemolum, thalamos ausum incestare novercæ.
Vos etiam gemini, Rutulis cecidistis in arvis,
Daucia, Laride Thymberque, simillima proles,
Indiscreta suis gratusque parentibus error;
At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas:
Nam tibi, Thymbre, caput Evandrius abstulit ensis;
Te decisa suum, Laride, dextera quærit;
Semianimesque micant digiti, ferrumque retractant.
Arcades accensos monitu, et præclara tuentes
Facta viri, mixtus dolor et pudor armat in hostes.

æmula laudi, qua virtutem paternam æmulor.—374 *Hac vos*, ut in patriam redeatis, et me incolumem reducatis, non fuga quærendum est, sed hac turma perrupta.—375 Comparavit Il. ϕ, 568, 569 et ad v. 376 Il. ν, 814.—377. 378 Pelagusne an Trojam. *Trojam novam*, castra Trojanorum, quæ adhuc pars copiarum Turni obsidebat, v. 286. conf. IX, 130 sq.—382. 383 verbo: vulnus hasta factum, qua parte spina per medium dorsi inter costas procedit: quæ intervallis inter se diremtæ spinæ adhærent.—384 *Hisbos* perabat se Pallanti, antequam ille hastam e Lagi corpore reciperet, vulnus illaturum esse, *super* aut est interea, super hoc, dum in eo occupatur, aut est desuper. Pallanti inclinanti se ad recipiendam hastam vulnus desuper inferre volebat Hisbo: sed id antevertit Pallas, et ex inferiore loco ensem in ejus corpore figit.—388. 389 Præclara hic Servii nota est, qui ex Avieno et Alexandro Polyhistore quem ille sequutus videtur, hæc narrat: Rhœtus Marrubiorum (Marsorum, v. VII, 750) rex, Anchemolo filio Caspariam novercam superinduxerat, quam privignus stupravit, pœnæque et iræ paternæ metu ad Daunum confugerat, Turni patrem. Quo exemplo probabile fit, alia quoque hujus generis memorari a poëta ex antiqua fama et scriptoribus rerum Italiæ servata.—390. 391 *Daucia proles*. Fuit ergo Daucus aliquis, cujus filii Larides et Thymber vel Thymbrus. 392 ut ne a suis quidem parentibus discerni possent.

Tum Pallas bijugis fugientem Rhœtea præter
Trajicit. Hoc spatium, tantumque moræ, fuit Ilo.
Ilo namque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhœteus intercipit, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren; curruque volutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arva.
Ac velut, optato ventis æstate coortis,
Dispersa immittit silvis incendia pastor:
Correptis subito mediis, extenditur una
Horrida per latos acies Vulcania campos;
Ille sedens victor flammas despectat ovantes:
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque juvat, Palla. Sed bellis acer Halesus
Tendit in adversos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretaque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti deripit ense
Elatam in jugulum; saxo ferit ora Thoantis,
Ossaque dispersit cerebro permixta cruento.
Fata canens silvis genitor celarat Halesum;
Ut senior leto canentia lumina solvit,
Injecere manum Parcæ, telisque sacrarunt
Evandri. Quem sic Pallas petit ante precatus:

399 sq. Pallas Rhœteum, *præterfugientem* bigis, ne a Teuthrante et Tyre fratribus interimeretur, hasta trajicit. Ita Ilus mortem effugit, quem Pallas hoc telo petierat.—400 *hoc spatium tantumque moræ fuit Ilo. spatium* est temporis, idemque quod mora, tantum spatium, tantumque moræ fuit Ilo, donec et ipse interficeretur.—404 Sic et 731 *calcibus atram Tundit humum exspirans.* σφαδάζει, λακτίζει. Quod *Rutulorum arva* pro solo Latino posuit, ornatus causa fecit.—405 sqq. Interpretes silvam non meminere esse h. l. stipulas agri demessi, quas pastor seu omnino agrestis ad solum recreandum incendit. Sic *silvam* dixit Maro de leguminum calamis Ge. I, 76 et de herbis lib. I, 152.—Jam v. 405 *optato* est ex voto.—406 *dispersa* epitheton ab eo, quod sequitur, sumtum: quod se dispergit incendium, non quod diversis locis pastor fecit.—407 *correptis mediis:* eleganter ad interiora penetrare ignem dixit. Reliqua v. 407. 408 ornatissima, comparatione incendii cum pugna facta: unde et mox *flammas ovantes*, quasi successu exsultantes, dicere ausus est.—409 *victor:* bene Serv. voti compos, ἐπιτυχών.—Nunc 410 *in unum* locum conglobant se pugnantes Arcades.—411 Halesus Auruncorum dux, in Turni agmine, v. paullo ante v. 352.—412 *seque in sua colligit arma,* "post scutum se clausit: (sc. tegit scuto, quo tela excipiat) sic et XII, 491 *Substitit Æneas seque in sua colligit arma.*" *Serv.* Est Homericum συσταλεὶς ἐν ἀσπίδι vel ὑπ' ἀσπίδος.—415 *Elatam in jugulum:* jugulo suo vulnus minantem. *Serv.* petebat Strymonius ense vel hasta jugulum Halesi. Sunt hi Trojani.—417 Ergo Halesi parens erat vates, qui filium, cujus fata prævidebat, eduxit, quoad viveret, in silvis. Similis locus Il. β, 830 sqq. At vix ille e vivis excesserat, cum filius in bellum procedit.—418 *lumina canentia* audacter pro senilibus, seu senis canentis; sed canent supercilia, tempora, ipsæ genæ.—419 In altero juris, in altero sacrorum, vocabulo usum poëtam observat Servius: *Manus,* inquit, *injectio, quotiens nulla judicis auctoritate exspectata rem nobis debitam vindicamus.* Agnoscas facile verba juris. Alterum ductum ex eo, quod Diis inferis vel Manibus sacrati dicuntur, quibus moriendum est. *tela Evandri* dixit Pallantis has-

Da nunc, Thybri pater, ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesi.
Hæc arma exuviasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cæde viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli, sinit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugnæ nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles: sternuntur Etrusci;
Et vos, o Graiis imperdita corpora, Teucri.
Agmina concurrunt ducibusque et viribus æquis.
Extremi addensent acies: nec turba moveri
Tela manusque sinit. Hinc Pallas instat et urget,
Hinc contra Lausus, nec multum discrepat ætas,
Egregii formæ; sed queis fortuna negarat
In patriam reditus. Ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent majore sub hoste.
  Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum; qui volucri curru medium secat agmen.
Ut vidit socios: Tempus desistere pugnæ;
Solus ego in Pallanta feror; soli mihi Pallas
Debetur; cuperem ipse parens spectator adesset.
Hæc ait; et socii cesserunt æquore jusso.
At, Rutulum abscessu, juvenis tum, jussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina volvit, obitque truci procul omnia visu;

tam, quia a patre acceptam attulerat.—424 Halesus, clipeum prætendens amico Imaoni, suum ipsius pectus nudat, ut Pallantis hastæ obnoxium esset.

426 Lausus, Mezentii filius (VII, 649), nunc prodit; amabilis et Pallanti haud prorsus dissimilis juvenis: is *non sinit agmina* esse *perterrita* Halesi morte.—427 *pars ingens belli*, h. pugnantium. *Abas* est is, de quo X, 170 *una torvus Abas*.—428 *nodum pugnæ*, non de densa acie ac militum globo; sed a nodo arboris sub cuneo petitum: de eo accipe, qui fortunam belli diutissime sustinet, longissime resistit, ἑτεραλκέα νίκην sua virtute facit. Itaque adjectum *moram*. Sic in noto illo: *belli mora concidit Hector*, conf. ad IX, 155.—432 Qui in extremis ordinibus collocati sunt, urgent priores ordines, ideoque condensant aciem, ut arma vix moveri possint.

439 Ut Pallanti dignus adversarius objiciatur, evocatur Turnus. *soror alma*, Juturna nympha: de qua tamen nondum mentio facta: sed v. XII, 139 sq. In memoriam revocandum est, binis cum maxime locis pugnari, primo qua parte Æneæ classis appulerat: hic Turnus pugnabat; altero loco, ubi Pallas cum equestri turma pugnabat equis relictis 362 sq. Ad hanc igitur pugnam advolat Turnus ut succurrat; itaque *ut vidit socios*, suos qui hac parte pugnabant, jubet eos pugnam cum Pallante soli sibi servare.—443 *debetur* a fato. *parens* meus, Daunus, Servius tamen de Evandro, Pallantis patre, exponit, cf. II, 538. 539.—444 *cesserunt æquore jusso* ipsi: ut XII, 696: campo, quo ipsi jussi erant cedere.—

Talibus et dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego jam raptis laudabor opimis,
Aut leto insigni. Sorti pater æquus utrique est.
Tolle minas. Fatus medium procedit in æquor.
Frigidus Arcadibus coit in præcordia sanguis.
Desiluit Turnus bijugis; pedes apparat ire
Comminus. Utque leo, specula quum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem in prœlia taurum
Advolat; haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum missæ fore credidit hastæ,
Ire prior Pallas, si qua fors adjuvet ausum
Viribus imparibus, magnumque ita ad æthera fatur:
Per patris hospitium, et mensas, quas advena adisti,
Te precor, Alcide, cœptis ingentibus adsis.
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta;
Victoremque ferant morientia lumina Turni.
Audiit Alcides juvenem, magnumque sub imo
Corde premit gemitum, lacrimasque effudit inanes.
Tum Genitor natum dictis affatur amicis:
Stat sua cuique dies; breve et irreparabile tempus
Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis,
Hoc virtutis opus. Trojæ sub mœnibus altis
Tot gnati cecidere Deum; quin occidit una
Sarpedon, mea progenies. Etiam sua Turnum
Fata vocant, metasque dati pervenit ad ævi.
Sic ait, atque oculos Rutulorum rejicit arvis.

447 *omnia* dixit pro: totum Turnum.—449 450 ornatius quam Homericam ἑλοιμί κεν ἤ κεν ἁλοίην (h. ἁλῴην) Il. χ, 253. Sententiam alibi aliter variavit Homerus: Il. ν, 487. ο, 502. 511.—450 *Sorti pater æquus utrique*, scil. ferendæ par est: is est pater, qui utramque fortunam, et victoriæ et mortis gloriosæ, æquo animo ferat, ut fere Serv. Dixerat enim, ait Servius, Turnus v. 443: *cuperem ipse parens spectator adesset.* —453 *Desiluit*, ut par pari congrederetur: ita enim heroicæ vitæ lex fert.—454 Comparationes a leone sumtæ multæ similes sunt ap. Homerum Il. ο, 630. π, 487. 823. υ, 164. κ, 485. λ, 113. ε, 161. cf. ad v. 729; sed novum in Marone hoc, quod *a specula* h. montis vertice, ἐκ σκοπιᾶς, prospicit, et quod taurum *meditantem in prœlia* videt. *meditantem in prœlia*, *h.* parantem se ad pugnam, v. c. spargendo arenam pede, ictum cornu minando, docte dixit; ut *proludere in pugnam*, *audere in prœlia* lib. II, 347, *irasci in cornua* Ge. III, 232 et XII, 104, *proludere ad pugnam* iisdem locis.—457. 458 Ubi intra teli jactum venisse Turnum videt, prævertere et occupare decrevit Pallas, si qua ratione fortuna adjuvet se: pro *se* dixit *ausum imparibus viribus.*

460 De hoc VIII, 362. 363.—462. 463 Ornate. *Cernat Turnus* se spoliari et ferat, sustineat, videre me victorem.—467 *Stat*, est, præfinita, constituta est, *sua cuique dies*, τὸ μόρσιμον ἦμαρ apud Homerum.—468 *famam extendere factis*, τὸ κλέος. Libr. VI, 807 erat, *virtutem extendere factis.* Est idem quod alias; *vitam extendere factis*, *meritis.* Sententia autem verss. 467. 468. 469 ex Homero inhæsit fortasse poëtæ animo Odyss. τ, 328—334, sed multo suavius ea reddita verbis numerisque.—*irreparabile* h. l. quod renovari, iterari, nequit.—469 sqq. Color ex Hom. in sententiis paullo diversis Odyss. γ, 108 sqq. Alii comparant ex Il. σ, 117. 118. 119 Achillis verba.—473 *rejicit* quasi retro jacit, πάλιν τρέπεν ὄσσε φαεινώ pro vulgari: retorquet,

At Pallas magnis emittit viribus hastam,
Vaginaque cava fulgentem deripit ensem.
Illa volans, humeris surgunt qua tegmina summa,
Incidit, atque, viam clipei molita per oras,
Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
Hic Turnus ferro præfixum robur acuto
In Pallanta diu librans jacit, atque ita fatur:
Aspice, num mage sit nostrum penetrabile telum.
Dixerat; at clipeum, tot ferri terga, tot æris
Quum pellis totiens obeat circumdata tauri,
Vibranti medium cuspis transverberat ictu,
Loricæque moras et pectus perforat ingens.
Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
Una eademque via sanguis animusque sequuntur.
Corruit in vulnus; sonitum super arma dedere;
Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
Quem Turnus super adsistens:
Arcades, hæc, inquit, memores mea dicta referte
Evandro: Qualem meruit, Pallanta remitto.
Quisquis honos tumuli, quidquid solamen humandi est,
Largior. Haud illi stabunt Æneia parvo
Hospitia. Et lævo pressit pede, talia fatus,
Exanimem, rapiens immania pondera baltei,

avertit: tamquam a spectaculo ingrato, quod impedire nec vult nec potest.

476. 477 *qua tegmina summa surgunt humeris*, qua extrema clipei ora humeris prætenditur, in summa clipei parte: ἄντυγ' ὕπο πρώτην, ᾗ λεπτότατος θέε χαλκός, ut Iliad. υ, 275, atque eo trajecto (*viam molita per clipei oras*) etiam. Turni humerum stringit: ἀκρότατον—ἐπέγραψε χρόα φωτός Il. δ, 139, quem locum a v. 134 nunc Maro ante oculos habuit.—478 *strinxit de corpore.* Est hoc Græcum: τοῦ σώματος ἐπέξεσεν, ἐπέγραψε, sc. μέρος τι. Sic *strinxit de corpore*, sc. partem.—479 *robur ferro præfixum* est Homericum ἄλκιμον ἔγχος ἀκαχμένον ὀξέϊ χαλκῷ.—481 Color orationis ex Il. λ, 384. 391. 392. *penetrabile* h. active, ut Ge. I, 93: *penetrabile frigus.*—483 Variavit structuram, ne eodem tenore sequeretur: tot laminas ferri et æris, (πτύχας Homerus dixit), *tot tauri terga*, h. e. tot coria, quibus clipeus erat indutus, et ipsam loricam ac pectus perforat telum.

485 *pectus ingens* Pallantis tamquam fortis et magnanimi juvenis.—487 *animus* pro anima. θυμός pro ψυχή.—488 *in vulnus*, hastæ gravi pondere. Sed et omnino cum Lucretio IV, 1042: *Namque omnes plerumque cadunt in vulnus.* Reliqua sunt Homericum notissimum: ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ vel ἀμφὶ δέ οἱ βράχε τεύχεα ποικίλα χαλκῷ. Homericum ὀδὰξ ἕλειν οὖδας, quid hoc aliud quam capere, petere? Simpliciter autem accipiendum: eum pronum terram ore petiisse, concidisse, ore *cruento:* nam vulnere tali accepto, ore et naribus sanguis erumpit.—490 Ferocitas veteris ævi ex Homero adumbrata, ut insultet cæso victor: at non in hoc versu: nam *super adsistens* est simpl. adstans, ipse stans, alteri jacenti sed v. 495: *lævo pressit pede* λὰξ προσβάς, λὰξ ἐν στήθεσι βαίνων, ut balteum exueret. In hoc tamen generosa Turni indoles ad amorem sui pellicit, quod corpus humandum concedit Arcadibus.—492 *Qualem meruit*, l. qualem Evander meruit, ut sibi remitterem filium, l. hocque melius, qualem Pallas meruit, ut se remitterem, h. ut dignus erat audax adolescens.

497. 498 Erat impressa *manus juvenum*, L. Ægyptii filiorum exsculptum balteo *ne-*

Impressumque nefas: una sub nocte jugali
Cæsa manus juvenum fœde, thalamique cruenti;
Quæ Clonus Eurytides multo cælaverat auro:
Quo nunc Turnus ovat spolio gaudetque potitus.
Nescia mens hominum fati sortisque futuræ,
Et servare modum, rebus sublata secundis!
Turno tempus erit, magno quum optaverit emtum
Intactum Pallanta, et quum spolia ista diemque
Oderit. At socii multo gemitu lacrimisque
Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
O dolor atque decus magnum rediture parenti!
Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem aufert,
Quum tamen ingentes Rutulorum linquis acervos!
  Nec jam fama mali tanti, sed certior auctor
Advolat Æneæ, tenui discrimine leti
Esse suos: tempus, versis succurrere Teucris.
Proxima quæque metit gladio, latumque per agmen
Ardens limitem agit ferro; te, Turne, superbum
Cæde nova quærens. Pallas, Evander, in ipsis
Omnia sunt oculis; mensæ, quas advena primas
Tunc adiit, dextræque datæ. Sulmone creatos
Quatuor hic juvenes, totidem, quos educat Ufens,
Viventes rapit, inferias quos immolet umbris,

fas Danaidum, nocte nuptiali suos sponsos interimentium præter Lyncea ab una ex illis Danai filiabus, Hypermnestra, servatum: cf. Apollod. II, 1, 4 not. Sic V, 536: *Cratera impressum signis*: cui signa impressa erant, etsi exsculpta dixit. Et illustrandus hinc versus VIII, 731 *attollens humero famamque et fata nepotum* h. clipeum exsculptis rebus a posteris gestis insignem. Cur in hoc argumentum incideret poëta, quærendum non est: casus obtulisse illud putandus. — 499 Quod artificis nomen adjicit, ut poëta facit, Homeri quoque exemplo. Artis enim præstantiæ fidem hoc facit.—501 Quæ hic, etiam vs. 507—509 de suo adjicit poëta, et egregiam sententiam habent, et, dum futura anticipat, animum exspectatione futurorum erigunt. v. XII, 940 sqq. Hinc poëtæ certatim hoc artificio usi sunt. —502 *sublata* poëtæ est quod vulgo *elata*. —503 ut lib. II, 104: *magno mercentur Atridæ*. Comparandus ad rem similis de Hectore Patrocli spoliis ovante locus Il. ρ, 193—201 sq.—509 Dicta hæc ad vulgarem hominum sensum. Meliora supra præmiserat: *Stat sua cuique dies*. Ita poëtæ assuefaciunt animos nostros, ut, quæ in utramque partem disputari possint, videamus et reputemus; et hactenus sunt sapientiæ magistri, præceptores humani generis.

510 Pugnabat Æneas in altero agmine 310—361, ut interea locus esset pugnæ Etruscorum et Pallantis a poëta exponendæ. Nunc autem Æneæ virtute res indigent. *tenui discrimine leti*, modico mortis interstitio, Serv. h. e. parum abesse suos ab extrema clade.—*letum* pro exitio, strage copiarum.—513 *latum limitem agit*. Elegans translatio a vacuo spatio ad viam et actum inter duo agros relicto petita: cf. IX, 323.—516 *mensæ quas*. Respicit lib. VIII, 102. 175 sq.

518 *Ufens*: is scilicet, de quo VII, 745: VIII, 6; ut Sulmonem hominem supra vidimus IX, 412. Malim tamen de hominibus e Volscorum gente Ufentis fluvii accolis accipere: ut *Sulmonem* de Peligno-

Captivoque rogi perfundat sanguine flammas.
Inde Mago procul infensam contenderat hastam.
Ille astu subit: at tremebunda supervolat hasta;
Et genua amplectens effatur talia supplex:
Per patrios Manes, per spes surgentis Iuli,
Te precor, hanc animam serves natoque patrique.
Est domus alta; jacent penitus defossa talenta
Cælati argenti; sunt auri pondera facti
Infectique mihi. Non hic victoria Teucrum
Vertitur; aut anima una dabit discrimina tanta.
Dixerat. Æneas contra cui talia reddit:
Argenti atque auri memoras quæ multa talenta,
Gnatis parce tuis. Belli commercia Turnus
Sustulit ista prior jam tum Pallante peremto.
Hoc patris Anchisæ Manes, hoc sentit Iulus.
Sic fatus galeam læva tenet, atque reflexa
Cervice orantis capulo tenus applicat ensem.
Nec procul Hæmonides, Phœbi Triviæque sacerdos,
Infula cui sacra redimibat tempora vitta,
Totus collucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsumque superstans
Immolat, ingentique umbra tegit; arma Serestus
Lecta refert humeris, tibi, rex Gradive, tropæum.
Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Cæculus et veniens Marsorum montibus Umbro.

rum oppido.—520 *captivoque* h. captivorum, pro: et quorum sanguine etc. In ulciscendo Pallante et mox in eo sepeliendo Achillem, qui Patrocli cædem ulciscitur eique inferias facit, Maroni ante oculos fuisse constat. Ad idem exemplum Achillis nunc octonos juvenes inferias Pallanti destinat et lib. XI, 81. 82 immolat Æneas. Nondum igitur ea ætate metuendum fuit Maroni, ne displiceret immane facinus lectoribus: nec Æneas, ubi ira ad furorem actus summa cum crudelitate supplicem ac pretium offerentem Magum v. 523 sqq. obtruncat, et Tarquiti cadaveri insultat v. 555 sq., ad Romanorum sensus videri debuit inhumaniter et impie egisse; etsi hoc ad nostrum sensum aliter se habet. Mihi quidem displicet manifesta nimium imitatio Homeri Il. φ, 26 sqq. ψ, 175 sqq.

521 sqq. Iterum aperta, sed ornata, imitatio loci Homerici Iliad. φ, 67 sqq.—*Mago* in Magum, ut toties. *subit*, ὑπέδραμε. *supervolat*, ὑπέρπτατο. *Et genua amplectens:* apud Homerum plus miserationis: altera ἑλὼν ἐλλίσσετο γούνων, altera hastam Achillis retinet.—526 Duxit hæc ex alio loco simili Iliad. ζ, 46 sqq.: adde Iliad. κ, 378 sqq.—*dabit* pro faciet, ut et alibi, et δοῦναι. *Argentum cælatum* est in vasis opere ectypo, elaboratis, ut *aurum* factum quoque; et *talenta* simpliciter pro ponderibus dixit.—532 *parce gnatis tuis* pro serva, ut apud Lucilium et Ennium invenitur: Servio monente. *belli commercia*, redemtionem captivorum.—534 Eandem Anchisæ Manium et Iuli sententiam esse aio. Respicit ad preces. v. 524. 525.

537 Hæmonides et ipse e Latinis, Apollinis et Dianæ sacerdos, inter pugnantes tamen, e more veterum ætatum: non conscripto hoc hominum genere in ordinem aliquem, qui ab armis et præliis vacaret. —541 *ingentique umbra tegit*, sc. super adstans ipse vir ingens clipeum manu tenens, inclinans se, ut spolia legat.

543 *Instaurant acies* puto simpl. succe-

Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clipei ferro dejecerat orbem;
Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat, cœloque animum fortasse ferebat,
Canitiemque sibi et longos promiserat annos.
Tarquitus exsultans contra fulgentibus armis,
Silvicolæ Fauno Dryope quem nympha crearat,
Obvius ardenti sese obtulit: ille reducta
Loricam clipeique ingens onus impedit hasta;
Tum caput orantis nequidquam, et multa parantis
Dicere, deturbat terræ, truncumque tepentem
Provolvens, super hæc inimico pectore fatur:
Istic nunc, metuende, jace! Non te optima mater
Condet humi, patriove onerabit membra sepulcro:
Alitibus linquere feris; aut gurgite mersum
Unda feret, piscesque impasti vulnera lambent.
Protenus Antæum et Lucam, prima agmina Turni,
Persequitur, fortemque Numam, fulvumque Camertem,
Magnanimo Volscente satum; ditissimus agri
Qui fuit Ausonidum: et tacitis regnavit Amyclis.

dunt in pugnam cum Ænea. *Cæculus* VII, 678. 681.—*Umbro* ibid. 750. 752.—548 *cœloque animum fortasse ferebat.* Singulare dictum hoc. *Ferre cœlo*, pro ad cœlum efferre, alias vidimus jam poëtæ frequentatum de superbia et arrogantia: et fortasse ille arrogantiorem se gesserat, dum de Ænea victoriam et longam vitam sibi promiserat.

550 Tarquito primo statim congressu thoracem cum clipeo hasta Æneæ perforat. *exsultans* simpl. prosiliens, ut solent οἱ πρόμαχοι.—552. 553. *Ille*, Æneas (non Tarquitus), *hasta reducta*, quam reduxerat (conf. ad IX, 423) ideoque magna cum vi immiserat, *impedit loricam clipeique onus*, transfigit Tarquiti clipeum et loricam, sic ut infixa hasta hæreret nec retrahi facile posset; hinc Æneas arrepto statim ense caput dejicit.—554 sqq. Iterum Homerica adumbrat in sqq.; quod quidem hic factum nolimus; cf. ad v. 520. 527. Primum quidem φθεγγομένου δ' ἄρα τοῦγε κάρη κονίῃσιν ἐμίχθη aliquoties occurrit, in primis de Dolone Il. κ, 457: ubi vide ante 451 sq. Reliqua autem ex Il. φ, 120—127 petita sunt. cf. Il. λ, 452 sqq.—558 *onerabit.* Scilicet *sepulcrum* h. l. tumulus, τύμβος impositus corpori sepulto, quod alias inde tumulo *premi* dicitur, cum sub eo conditum jaceat.—560 *pisces lambent*, ut Homer. l. c. ἀπολιχμήσονται, sanguinem haurient.

561—564 Post alios Camertem sternit Æneas. *prima agmina Turni*, vel προμάχους, qui pugnant ante ordines, vel qui in prima acie, ἀριστεῖς.—564 *Ausonidum*, Ausonidarum, ut bene Serv. exponit. *Ausonidas* autem pro Ausonibus dixit, quibus, cum olim omnem Italiam inferiorem tenerent, sedes a Circeiis ad Lirin usque etiam serioribus ætatibus mansere. Jam in his locis inter Tarracinam et Cajetam juxta mare *Amuclæ* vel *Amyclæ* fuerant, a serpentibus deletæ, seu viperæ seu hydri illi fuerunt, incolis urbe excedere coactis. v. Serv. ad h. l. Plin. VIII, 29 et ceteros, qui oppidi meminere, apud Cluver. Ital. ant. p. 1093. Nomen oppidi servavit sinus, *mare Amyclæum* vel *Amuclanum*, quod Tacitus etiam memorat IV Ann. 59. Has Amyclas *tacitas* dixit, epitheto hoc retracto ab alteris Amyclis Laconicæ, quæ ab Achæis habitatæ ac diu fortiter propugnatæ, tandem a Doriensibus expugnatæ sunt. Hostium enim adventu sæpe temere nuntiato, cum vere hostis veniret, nemine nuntiante, et *tacentibus omnibus*, urbs capta est. Nota res vel ex versu Pervigilii: *Sic Amyclas, cum tacerent, perdidit silentium.*

Ægeon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem
Pectoribusque arsisse, Jovis quum fulmina contra
Tot paribus streperet clipeis, tot stringeret enses :
Sic toto Æneas desævit in æquore victor,
Ut semel intepuit mucro. Quin ecce Niphæi
Quadrijuges in equos adversaque pectora tendit;
Atque illi, longe gradientem et dira frementem
Ut videre, metu versi retroque ruentes
Effunduntque ducem, rapiuntque ad litora currus.
Interea bijugis infert se Lucagus albis
In medios, fraterque Liger ; sed frater habenis
Flectit equos, strictum rotat acer Lucagus ensem.
Haud tulit Æneas tanto fervore furentes :
Irruit, adversaque ingens apparuit hasta.
Cui Liger:
Non Diomedis equos, nec currus cernis Achilli,
Aut Phrygiæ campos : nunc belli finis et ævi
His dabitur terris. Vesano talia late
Dicta volant Ligeri : sed non et Troïus heros
Dicta parat contra ; jaculum nam torquet in hostem.
Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
Admonuit bijugos ; projecto dum pede lævo
Aptat se pugnæ ; subit oras hasta per imas
Fulgentis clipei, tum lævum perforat inguen ;
Excussus curru moribundus volvitur arvis.
Quem pius Æneas dictis affatur amaris :
Lucage, nulla tuos currus fuga segnis equorum
Prodidit, aut vanæ vertere ex hostibus umbræ.

565 sqq. Aliter de Ægæone seu Briareo tradit Virgilius, quam Homerus Il. α, 402. 403, cum inter Gigantes eum referre videatur, qui Olympum oppugnant.

572 *longe gradientem*, longis gradibus incedentem ; non e longinquo μακρὰ βιβῶντα. Magnificum vero et hoc de Ænea et mox v. 579 *ingens apparuit*.—575 sqq. Comparare solent Il. λ, 101 sqq. aut 122 sqq., ubi duo fratres eidem currui insistunt.—581 Congressus quidem est Æneas cum Diomede Iliad. ε, 217. 275 sqq., et cum Achille Iliad. υ, 79 sqq. Sed utriusque pugnæ exitus is fuit, ut incolumis et salvus inde discederet ; ac nunc Liger fortunam minus propitiam ominatur Æneæ ; esse ipsi rem nunc cum viris, quos non tam facile effugiturus sit ; ut supra Turnus lib. IX, 154. 155 : *Haud sibi cum Danais rem faxo et pube Pelasga Esse putent*.—586 *pendens in verbera*, cf. lib. V, 146. 147 : Ge. III. 106. 107 ; hic Lucagus gladio pro flagro usus est. Notabile autem hoc, quod Lucago in curru stanti non hastam, ex perpetuo heroum usu, sed ensem in manus dat poëta.—587 *projecto pede*. Notissimus status pugnandi.—588. 589 trajecta ima clipei ora, hasta ipsum bubonem transfigit. At v. 476 per superiorem clipei oram hasta adacta erat.—592 non proditus es hosti aut fuga equorum aut consternatis iis. *nulla fuga segnis equorum* sc. quoniam hos incitaverat v. 586 *pronus in verbera*.—593 *aut vanæ ex hostibus umbræ*, verterunt

Ipse rotis saliens juga deseris. Hæc ita fatus
Arripuit bijugos. Frater tendebat inermes
Infelix palmas, curru delapsus eodem:
Per te, per qui te talem genuere parentes,
Vir Trojane, sine hanc animam, et miserere precantis.
Pluribus oranti Æneas: haud talia dudum
Dicta dabas. Morere, et fratrem ne desere frater.
Tum, latebras animæ, pectus mucrone recludit.
Talia per campos edebat funera ductor
Dardanius, torrentis aquæ vel turbinis atri
More furens. Tandem erumpunt, et castra relinquunt
Ascanius puer et nequidquam obsessa juventus.
  Junonem interea compellat Jupiter ultro:
O germana mihi atque eadem gratissima conjux,
Ut rebare, Venus (nec te sententia fallit)
Trojanas sustentat opes: non vivida bello
Dextra viris, animusque ferox, patiensque pericli.
Cui Juno submissa: quid, o pulcherrime conjux,
Sollicitas ægram et tua tristia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret! non hoc mihi namque negares,
Omnipotens, quin et pugnæ subducere Turnum,
Et Dauno possem incolumem servare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen,
Pilumnusque illi quartus pater; et tua larga

in fugam, exemplo Niphæi v. 572. 573. 574. Sed sponte desiliisti de curru.—594 Similis sarcasmus Il. π, 745 sqq.—598 *sine hanc animam*, pro parce. vitam mihi ne eripe, sed relinque. Sic ἐᾶν in Homero: Ἕκτωρ δ' ἄλλους μὲν Δαναοὺς ἔα οὐδ' ἐνάριζεν.—603 Vides et hic Homerica: cf. Iliad. ε, 87. 88.

607. 608 Amare hæc ad Junonem. Non virtute Trojanorum, sed Veneris scilicet artibus hæc geruntur. Comparant locum Il. σ, 356 sqq. adde δ, 5 sq.—609. 610 *non vivida virtus;* immo vero Æneæ virtus pugnam restituerat.—*dextra viris*, virorum: ut solet poëta.

611 *pulcherrime* h. l. notabile, inter blanditias.—612 *tristia dicta* h. l. exprobrantis, acerba.—613 *Vis in amore mihi*, pro si amori meo esset vis.—614 *namque* non vacat, sed asseverat: nempe, scilicet, utique, γάρ τοι, γὰρ δή.—618 *Ille tamen nostra deducit origine nomen* h. stirpem, genus. A Junone Turni genus si ductum fuit, ignotam fabulam attingit poëta, ut fortasse Pilumnus Junonis filius habitus fuerit, quod nunc ignoratur. Potest tamen illud; *nostra origine*, ita sumi, ut sive Saturnia sive omnino divina stirps et origo respiciatur. Si enim a Danae ductum Turni genus; debuit illud ad Jovem et Io referri; aut Pilumnus Jovis filius haberi potuit vel Saturni. Nunc cum veriora ignoremus, præstat simpliciter de divina origine inde a Pilumno accipere; unde etiam adjectum: *Pilumnusque illi quartus pater*. conf. X, 76.—619. 620 *Et tua larga sæpe manu.* Frequens hoc ad exorandos deos et ad hominum, qui *sacris factis tamquam donis et muneribus numen placari* putant, rudia ingenia accommodatum argumentum, cujus prima exempla in Homero Iliad. δ, 238—241 et 203 sq.

Sæpe manu multisque oneravit limina donis.
Cui rex ætherii breviter sic fatur Olympi:
Si mora præsentis leti tempusque caduco
Oratur juveni, meque hoc ita ponere sentis:
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fatis.
Hactenus indulsisse vacat. Sin altior istis
Sub precibus venia ulla latet, totumque moveri
Mutarive putas bellum: spes pascis inanes.
Et Juno allacrumans: Quid si, quod voce gravaris,
Mente dares; atque hæc Turno rata vita maneret!
Nunc manet insontem gravis exitus: aut ego veri
Vana feror. Quod ut o potius formidine falsa
Ludar, et in melius tua, qui potes, orsa reflectas!
Hæc ubi dicta dedit: cœlo se protenus alto
Misit, agens hiemem, nimbo succincta, per auras;
Iliacamque aciem et Laurentia castra petivit.
Tum dea nube cava tenuem sine viribus umbram
In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
Dardaniis ornat telis; clipeumque jubasque
Divini assimulat capitis; dat inania verba;
Dat sine mente sonum, gressusque effingit euntis.
Morte obita quales fama est volitare figuras,
Aut quæ sopitos deludunt somnia sensus.
At primas læta ante acies exsultat imago,
Irritatque virum telis, et voce lacessit.
Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
Conjicit; illa dato vertit vestigia tergo.
Tum vero Ænean aversum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis, Ænea? thalamos ne desere pactos;

622 *caduco,* exquisite, cadenti seu mox casuro, vel cui mox cadendum, moriendum est; ut VI, 481; *bello caduci,* cadentes.—623 *meque hoc ita ponere sentis:* sique ita hoc factum interpretaris, in hunc sensum accipis, ut in eum modum a me constituatur nunc hoc; scil. ut Turni fata differantur, non ut mutentur. *ponere,* docte, *τιθέναι* pro *διατιθέναι,* ordinare, constituere. 625 *vacat* exquisitius quam *licet:* nihil ultra.—626 *venia,* concessio; quod concedam, indulgeam.

630. 631 *aut ego veri vana.* nisi admodum fallor, a vero aberro.—*vanus,* qui sibi vana et inania persuadet, *vanus veri* græce dictum, ut fallax veri, deceptus, falsus veri h. vero. Sic VII, 440 *veri effeta,* a vero vacans, verum haud afferens.—*Quod,* καθ' ὃ, qua in re tamen utinam frustra metuam et utinam tu consilium de Turno mutes!

633 sqq. In simulacro Æneæ conflando habuit, quem sequeretur, Apollinem Homericum, qui Æneæ *εἴδωλον, φάσμα,* objicit Diomedi Il. ε, 449 sq.—638 *telis* pro armis paullo durius dictum; at de valida hasta Æneæ accipere præstat. Mox *jubas* pro galea cum crista.—639 *inania verba* ipse mox interpretatur: *dat sine mente sonum.*—641 *figuras,* εἴδωλα. Ante oculos erat Lucret. I, 133 sq.—648 *turbi-*

Hac dabitur dextra tellus quæsita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscat
Mucronem; nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi conjuncta crepidine saxi
Expositis stabat scalis, et ponte parato;
Qua rex Clusinis advectus Osinius oris.
Huc sese trepida Æneæ fugientis imago
Conjicit in latebras; nec Turnus segnior instat;
Exsuperatque moras, et pontes transilit altos.
Vix proram attigerat: rumpit Saturnia funem,
Avulsamque rapit revoluta per æquora navem.
Illum autem Æneas absentem in prœlia poscit;
Obvia multa virum demittit corpora morti.
Tum levis haud ultra latebras jam quærit imago;
Sed sublime volans nubi se immiscuit atræ:
Quum Turnum medio interea fert æquore turbo.
Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,
Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
Omnipotens genitor, tanton' me crimine dignum
Duxisti, et tales voluisti expendere pœnas?
Quo feror? unde abii? quæ me fuga, quemve reducet?
Laurentisne iterum muros aut castra videbo?
Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
Quosne (nefas) omnes infanda in morte reliqui?
Et nunc palantes video, gemitumque cadentum
Accipio. Quod ago? aut quæ jam satis ima dehiscat
Terra mihi? Vos o potius miserescite, venti;
In rupes, in saxa (volens vos Turnus adoro)
Ferte ratem, sævisque vadis immittite Syrtis:

dus, tumens, elatus arrogantia, inquit Serv., perturbatur scilicet mens superbientis tumore, ira, spe, metu. Mox *coruscare* ensem exquisitum voc. pro vibrare.—652 nec sentit et intelligit, suam exsultationem esse inanem. Loquendi ratio poëtis non infrequens; nisi mavis *gaudia* esse dicta pro ipso simulacro, quod nunc a se ferro attingi posse gaudebat.

653 Stabat forte navis ita admota littori saxoso, ut pons applicitus esset. *crepido saxi*, ornate de littore, quatenus eminet. lapidibus enim arboribusve riparum ancoræ loco naves alligatas esse, constat. *rex*, ex more veteris ævi pro viro ex principibus: aut fac fuisse Lartem Clusinorum, sub Massico, duce totius agminis. cf. v. 166 hujus libri.—660 *æquora revoluta*, de fluctuum recessu, refluxu, a littore accipio.

666 *ingratus salutis* exquisite ad Græcorum poëtarum morem, ἀχάριστος σωτηρίας sc. ἕνεκα. quod ad salutem, vitam servatam, attinet. Sic paullo ante: *veri vana*.—670 *quemve*: qualem, IX, 481; *Hunc ego te, Euryale, aspicio?* quomodo et qua cum existimatione redibo?—673 *Quosne* docte pro eosne?—675. 676 In pudore sollenne hoc jam Homero τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών, nec argutandum in eo, quod nunc mari fertur. cf. ad IV, 24.—677 Comparant Helenæ illa Il. ζ, 343 sqq.—678 *Syrtis*. Est enim et una Syrtis, ut IV, 41 et sic *vada Syrtis*, Syrtis vadosa: ne de Syrtibus

Quo neque me Rutuli, nec conscia fama sequatur.
Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc;
An sese mucrone ob tantum dedecus amens
Induat, et crudum per costas exigat ensem;
Fluctibus an jaciat mediis, et litora nando
Curva petat, Teucrumque iterum se reddat in arma.
Ter conatus utramque viam: ter maxima Juno
Continuit; juvenemque animi miserata repressit.
Labitur alta secans fluctuque æstuque secundo;
Et patris antiquam Dauni defertur ad urbem.
At Jovis interea monitis Mezentius ardens
Succedit pugnæ, Teucrosque invadit ovantes.
Concurrunt Tyrrhenæ acies, atque omnibus uni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes, vastum quæ prodit in æquor,
Obvia ventorum furiis, expostaque ponto
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manens: prolem Dolichaonis Hebrum
Sternit humi, cum quo Latagum, Palmumque fugacem:
Sed Latagum saxo atque ingenti fragmine montis
Occupat os faciemque adversam; poplite Palmum
Succiso volvi segnem sinit; armaque Lauso
Donat habere humeris, et vertice figere cristas.
Nec non Evanthen Phrygium, Paridisque Mimanta
Æqualem comitemque: una quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, et face prægnans

Africæ cogites, sed de quocunque cumulo arenoso maris.—679 *conscia fama esse potest, cujus Turnus* ipse *conscius* est, sic *conscia virtus* V, 455 pro vulgari, virtutis conscientia. item XII, 668. Hæc tamen conscientia Turnum nec in Syrti deseret. Tum antecedunt *Rutuli.* Vult se abscondi in loco remoto, quo nec Rutuli eum sequantur, nec fama de eo perveniat, ita ut a nemine agnoscatur. Ergo præferendum alterum, ut *conscia* sit epitheton famæ simpliciter ornans; omnis fama ejus rei, facti, hominis, de quo aliquid nuntiat et spargit, est *conscia,* ita h. l. Turni. Sic *conscia sidera* supra IX, 419. *agmina conscia* scil. doli II, 267.—681 Solenne est poëtis: *induere se telo* et *in telum:* mucrone infixo, qui a visceribus et corpore receptus conditur et tegitur.—683 an in fluctus, medium h. altum mare, se projiciat. 686 *animi miserata* Serv. "pro: animo m., sicut XII, 19 *O præstans animi juvenis.*" Immo vero est: miserata animum, dolorem animi; nam ordo est: *juvenem repressit, miserata* (cum) *animi,* ut gr. θυμοῦ sc. ἕνεκα. Casus secundus verbo *miserari* et similibus additus rem miserationi objectam denotare solet.—687 *æstu,* fortasse h. l. vento. Usu tamen grammatico *fluctus* est ex vento, *æstus* motus maris ex natura sua. Ergo *æstus secundus* h. l. non in altum abripiebat, sed littori navem admovebat.—688 *urbem,* Ardeam.

689 *Jovis monitis,* impulsu, conf. IX, 184. 185. Poëtæ, si deorum ministeriis utuntur ad expediendas res, non semper morum et animorum probitatem spectant. Multo minus id antiquiores poëtæ curarunt, qui multa impia et scelesta, intercedente deorum opera, facta narrant; cum id solum reputarent, ut rei miræ et insolitæ causa et auctor inveniretur.

702—706 Commentum poëtæ ad variandam narrationem; quale ap. Homerum de

Cisseis regina Parin: Paris urbe paterna
Occubat; ignarum Laurens habet ora Mimanta.
Ac velut ille canum morsu de montibus altis
Actus aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosve palus Laurentia, silva
Pastus arundinea, postquam inter retia ventum est,
Substitit, infremuitque ferox, et inhorruit armos:
Nec cuiquam irasci propiusque accedere virtus;
Sed jaculis tutisque procul clamoribus instant:
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, et tergo decutit hastas:
Haud aliter, justæ quibus est Mezentius iræ,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro;
Missilibus longe et vasto clamore lacessunt.
Venerat antiquis Corythi de finibus Acron,
Graius homo; infectos linquens profugus hymenæos:
Hunc ubi miscentem longe media agmina vidit,
Purpureum pennis et pactæ conjugis ostro:
Impastus stabula alta leo ceu sæpe peragrans;

Hectore et Polydamante Il. σ, 251: Memoratur Theano Homero quoque, sed tamquam Antenoris uxor et Cissei filia, Il. ζ, 298. 299; λ, 223. 224, contra Hecuba Dymantis filia Iliad. π, 718.—706 *ignarum* h. l. pro ignotum, passive, ut et alibi in poëtis, v. c. Ovid. Met. VII, 404: *Jamque aderat Theseus proles ignara parenti.* — 707 — 718 Exquisite ornatus locus: quem jam Homerus tractaverat Il. λ, 414—419 tam præclare, ut vix contendere cum eo quenquam audere debuisse dicas. Maro tamen ornamenta cum alia tum hæc attulit, quod, cum ibi simpliciter esset memoratum; prodire aprum ex alto fruticeto *εἶσι βαθείης ἐκ ξυλόχοιο*, accurate ipse loca descripsit, aprorum frequentia et præstantia notabilia, in *Vesulo*, qui in Ligurum finibus mons erat, etiamnum *il Viso*, in Pedemontii extremis versus Delphinatum; ex quo Padus fontes habet; tum in *palude Laurentia*, est enim totus ille tractus Laurentinus paludosus et silvosus, de quo v. Cluver. Ital. ant. p. 886. 887: hinc *silva pastus arundinea* Horat. II. Serm. 4, 42 *aper Laurens ulvis et arundine pinguis.* Adde loca ap. Bentlei. ad Horat. Epod. 5, 28. In verbis jung. *velut aper—pastus—substitit* h. subsistit. *irasci* i. e. audacter animum sumere et cominus congredi; tum illa vs. 715; *partes cunctatur*, cunctanter se vertit, dubius quo impetum faciat, *omnes* et *tergo decutit hastas.*—In 716 *est iræ* poëta primus novavit, pro vulgari; esse odio.

719 Etiam in Acrone aliquid comminiscitur, quod ad variandam narrationem faciat. *Corythi fines*, Cortona. cf. ad lib. III, 167. *Graius homo.* In hoc aut eandem fabulosam Dardani a Corytho Cortonæ originem respexit poëta, aut id, quod a Dionysio nobis servatum est, Cortonam Umbrorum urbem esse captam et habitatam a Pelasgis, qui in societatem belli cum Aboriginibus venerant, atque antiquam formam usque ad paucos ante eam ætatem annos servasse. v. Dionys. lib. I, c. 20 et 26. *infectos linquens Hymenæos*, nuptias: ornavit Homerica Il. λ, 241 sqq. Explicatur *δόμος ἡμιτελὴς* Il. β, 701.—721 *miscentem*, perturbantem: *κλονέοντα* redditum puta. Comparat Ursinus Il. ε, 166, ubi *ἀλαπάζοντα στίχας ἀνδρῶν* simili sensu. 722 quæsito artificio omnia dicta sunt, pro: gestantem purpuream cristam et vestem a sponsa textam: IX, 163, *Purpurei cristis juvenes.*

723—729 *peragrans stabula impastus*, circumiens jejunus, qui frustra stabula lustravit. *stabula alta:* epitheton parietes nimis altos declarat, quam ut saltu leo superare possit. *surgentem in cornua cervum.* Notio per se obvia est; ferentem cornua ardua, ut fere lib. I, 189. 190. Dictum

Suadet enim vesana fames; si forte fugacem
Conspexit capream, aut surgentem in cornua cervum:
Gaudet, hians immane, comasque arrexit, et hæret
Visceribus super incumbens; lavit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes;
Sternitur infelix Acron, et calcibus atram
Tundit humum exspirans, infractaque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec jacta cæcum dare cuspide vulnus:
Obvius adversoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis.
Tum super abjectum posito pede nixus et hasta:
Pars belli haud temnenda, viri, jacet altus Orodes.
Conclamant socii lætum pæana secuti.
Ille autem exspirans: Non me, quicunque es, inulto,
Victor, nec longum lætabere: te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arva tenebis.
Ad quem subridens mixta Mezentius ira:
Nunc morere! Ast de me divum pater atque hominum rex
Viderit! hoc dicens eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
Cædicus Alcathoum obtruncat, Sacrator Hydaspen;
Partheniumque Rapo et prædurum viribus Orsen:
Messapus Cloniumque Lycaoniumque Ericeten;
Illum infrenis equi lapsu tellure jacentem,
Hunc peditem pedes. Et Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expers Valerus virtutis avitæ
Dejicit; at Thronium Salius, Saliumque Nealces,

arbitror pro: assurgere, eminere, erigere se, cornibus; sed plus ἐναργείας habet, erigere se in cornua; ut arbor surgit in ramos, mons in cacumen. Comparare licet alterum; Ge. III, 232 et XII, 104 *irasci in cornua.*—726 *hæret incumbens*, ἐμφύς.—727. 728 *lavit ora cruor*, hoc latius persequutus est alio loco Homerus Odyss. χ, 402. 405. *improba*, immodicæ voracitatis. v. ad Ge. I, 119.—730 *calcibus tundit humum* v. ad 404.—731 *infracta tela:* sunt fracta. Sic *tendere, intendere: frendere, infrendere.* Sæpe autem hasta in vulnus adacta, in primis ossi illisa, in ipso ferro, qua illud ligno vinctum est, infringitur ipso hastilis pondere.—732 *cæcum vulnus*, quod averso infligitur, ideoque non prævisum. *furto:* non dolo ac fraude præstantior vir.—736 *abjectum* h. l. prostratum. 737 Sic apud Homerum passim exsultabundi exclamant victores, v. c. Il. ε, 102 sq., χ, 391 sqq., ubi et ἀείδοντες παιήονα.—738 *conclamant sequuti* jung., non, ut faciunt, *sequuti pæana.*—741 hoc eodem solo prostrabere.—743 *Ast de me divum.* ex vulgari loquendi ratione eorum, qui aliquid curare se nolle dicunt, de eo dii viderint, diis hæc permissa sunto.—745 ornavit id, quod ap. Homerum erat: Ὣς ὁ μὲν αὖθι πεσὼν κοιμήσατο χάλκεον ὕπνον Il. λ, 241.—747 sq. Latina nomina Latinos, Græca Trojanos, designare videntur. *Lycaonium*,

Insignis jaculo et longe fallente sagitta.
Jam gravis æquabat luctus et mutua Mavors
Funera; cædebant pariter pariterque ruebant
Victores victique; neque his fuga nota, neque illis.
Dii Jovis in tectis iram miserantur inanem
Amborum, et tantos mortalibus esse labores;
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Juno.
Pallida Tisiphone media inter millia sævit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo. Quam magnus Orion,
Quum pedes incedit medii per maxima Nerei
Stagna viam scindens, humero supereminet undas;
Aut, summis referens annosam montibus ornum,
Ingrediturque solo et caput inter nubila condit:
Talis se vastis infert Mezentius armis.
Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obvius ire parat. Manet imperterritus ille,
Hostem magnanimum opperiens, et mole sua stat;
Atque oculis spatium emensus, quantum satis hastæ:
Dextra, mihi deus, et telum, quod missile libro,
Nunc adsint! voveo prædonis corpore raptis
Indutum spoliis ipsum te, Lause, tropæum
Æneæ. Dixit, stridentemque eminus hastam
Injicit; illa volans clipeo est excussa, proculque
Egregium Antoren latus inter et ilia figit:
Herculis Antoren comitem, qui missus ab Argis
Hæserat Evandro, atque Itala consederat urbe.

Lycaonis filium.—754 *longe fallente sagitta*, feriente a longinquo incautum. v. IX, 572.

Ad 755 comparant Il. λ, 70 sq.—758 *iram inanem*, qua neutra acies proficiebat quicquam; neutra enim alteram impellere poterat.—760 Nominat inter ceteros deos duas deas, quibus potissimum pugnæ exitus cordi esset. Quod vero sequitur de Furia, ad ipsam aciem spectat. Est enim veterum poëtarum phantasma hoc: Ἔρις, Ἐνυὼ, Κὴρ, inter acies pugnantium volitans. Ut unum exemplum memorem, conf. Hesiod. Scut. 248 sq.

763 *Turbidus:* quod alias sæviens, furens: *ingreditur* tam magnus, *quam magnus Orion humero supereminet undas.* Nota est prodigiosa Orionis proceritas et per mare incessus. 766. 767 *Aut* (cum) *ingreditur.* Etiam Homerus Orionem venatorem exhibet in Necyia Odyss. λ, 571.—771 *mole sua sat* sumtum a rupe, quæ suo pondere librata firmum situm habet. De magnæ molis homine stante nescio quam bene dicatur; nisi ad confidentiam sui in magnis corporis viribus referas. Aliter res se habeat, si in conflictu, in pugna urgeretur, impelleretur. Servius explicat: in sua mole, ut dicitur: in vestigio; quod parum placet.—774 Cum alii tropæa in deorum honorem consecrent: Mezentius vovet, se armis induturum esse Lausum filium, ut ideo ille tamquam tropæum adstet, quod erat truncus armis indutus.—777. 778 Intelligo hastam, magna vi actam, superficiem convexam clipei, quem divina arte factum, (Ἡφαιστότευκτον esse memineris) tantum strinxisse, hinc resiliisse transversum actam et in Antoren adstantem aberrasse, ὀλισθεῖν.—779 *missus*, profectus, ut

Sternitur infelix alieno vulnere, cœlumque
Aspicit, et dulces moriens reminiscitur Argos.
Tum pius Æneas hastam jacit: illa per orbem
Ære cavum triplici, per linea terga, tribusque
Transiit intextum tauris opus, imaque sedit
Inguine; sed vires haud pertulit. Ocius ensem
Æneas, viso Tyrrheni sanguine lætus,
Eripit a femine, et trepidanti fervidus instat.
Ingemuit cari graviter genitoris amore,
Ut vidit, Lausus; lacrimæque per ora volutæ.
Hic mortis duræ casum, tuaque optima facta,
Si qua fidem tanto est operi latura vetustas,
Non equidem, nec te, juvenis memorande, silebo.
Ille pedem referens, et inutilis, inque ligatus,
Cedebat, clipeoque inimicum hastile trahebat.
Prorupit juvenis, seseque immiscuit armis;
Jamque assurgentis dextra plagamque ferentis
Æneæ subiit mucronem, ipsumque morando
Sustinuit; socii magno clamore sequuntur:
Dum genitor nati parma protectus abiret;
Telaque conjiciunt; proturbantque eminus hostem
Missilibus. Furit Æneas, tectusque tenet se.
Ac velut, effusa si quando grandine nimbi
Præcipitant, omnis campis diffugit arator,
Omnis et agricola, et tuta latet arce viator,
Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris, ut possint, sole reducto,

bene Serv. cf. VI, 812. 813 sic στέλλεσθαι, σταλῆναι, σταλεις. 781. 2 versus dulcissimi! *alieno vulnere;* quod Silius VIII, 630: *telo non in sua vulnera misso.*—783 sq. Homeri vestigia jam veteres hic agnoverunt Il. γ, 355 sqq. 361 sq. Clipeus Mezentii septemplex fuit; ex triplici ære, ex tegumento lineo, triplicique corio taurino compactus. *tribus tauris,* coriis taurinis, ut Homericum βοῦς.

789 sqq. In loco sq. de Lausi in Mezentium patrem pietate Antilochum, Nestoris f., ante oculos habuisse videri potest poëta, quippe cujus similis pietas apud Græcos poëtas inde a cyclicis et tragicis fuit celebratissima. Vel Pindari Oden VI. Pythic. vide. Hoc certe probabilius dixeris, quam quod historiam de Scipione Africano Maronem respexisse aiunt.—792 *Si qua vetustas:* pro posteritate dicta sunt: aliter *si qua* non expediri potest. Si qua serior ætas fidem *feret*, habebit, tantæ Lausi pietati et virtuti. *opus* ut ἔργον pro facinore, virtute. Simile illud Ciceronis pro Milone 35: *de me nulla unquam obmutescet vetustas.*—794 *inutilis,* vulnere debilitatus; ut Serv. *illigatus* sc. hastæ, quæ clipeo transfixo in inguen penetrarat. Similis locus de Sarpedone Il. ε, 664. 665. At Æneas v. 797 *assurgit* dextra, ad ictum inferendum insurgit manu elevata ac reducta.

802 *tectus tenet se:* sub clipeo, quo missilia excipit. Sic X, 412 *seque in sua colligit arma.* cf. Il. ν, 435. 803 sqq.—805. 806 *tuta arce,* latebris, refugio, cavo ripæ vel antro: quatenus *arx* ab *arceo* deducitur et locum designat, ubi quis se tuetur, defendit.—807 *Dum pluit in terris,* Lucret. VI, 639. *Cum pluit in terris, et*

Exercere diem: sic obrutus undique telis
Æneas nubem belli, dum detonet, omnem
Sustinet, et Lausum increpitat, Lausoque minatur:
Quo moriture ruis, majoraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua. Nec minus ille
Exultat demens. Sævæ jamque altius iræ
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parcæ fila legunt: validum namque exigit ensem
Per medium Æneas juvenem, totumque recondit.
Transiit et parmam mucro, levia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neverat auro;
Implevitque sinum sanguis; tum vita per auras
Concessit mœsta ad Manes, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis et ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris:
Ingemuit miserans graviter, dextramque tetendit,
Et mentem patriæ strinxit pietatis imago.
Quid tibi nunc, miserande puer, pro laudibus istis,
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?
Arma, quibus lætatus, habe tua; teque parentum
Manibus et cineri, si qua est ea cura, remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem;
Æneæ magni dextra cadis. Increpat ultro
Cunctantes socios, et terra sublevat ipsum,

venti nubila portant.—808 *exercere diem* opere faciendo: exquisite, pro: exercendo opere transigere diem: ut, noctem producere cœna, extendere sermone; diem fatigare remigio VIII, 94, ubi v. not.—809 *nubem belli*, ut πολέμοιο νέφος, de pugnæ mole tamquam procella, tempestate, et h. l. de telorum multitudine accipe. Bene Servius: "Bellantium impetum sustinet, donec deferbeat."

810 sqq. Ut ingenium, sic oratio Æneæ diversa ab ea, qua simili in congressu cum Pallante utebatur Turnus paullo ille ferocior, 442 sq. 490 sq.—814. 815 *Parcæ fila legunt.* "Proprium, inquit Servius, fuerat, *rumpunt:* tamen *legunt* aut colligunt, aut rumpunt aut etiam transeunt." Prima bene dixit, cetera minus. Leguntur, puto, internendum fila, dum in fusum colliguntur, h. dum lana de colo in filum ducta in fuso glomeratur. Quare si Parcæ *fila extrema* ducunt, nent, etiam ea *legere* recte dicuntur, colligere, ut penso jam absoluto ea rumpant. — 817 *minacis* pro: ejus sc. Lausi.—818 Decens in Etrusco juvene vestis auro *molli* i. e. ductili texta; quod vestimenti genus frequentatum Etruscis fuisse constat. Ornavit Maro Homerica Il. υ, 470.—819. 820 *per auras--Manes*—Sunt Homerica: Iliad. π, 856. 857, nihil amplius; nec in his appositis argutandum. *Vita* pro anima, ψυχή.

824 *patriæ pietatis imago*, amoris sui in Ascanium recordatio: et quem ipse dolorem suscepturus sit in simili casu. Ea, *quæ recordamur*, poëta per *imaginem* effert animo objectam. cf. IX, 299.—825 *pro laudibus istis*, ista virtute, τὰ κλέα et τὸ κλέος, h. l. virtus qua, ut patrem servaret, ipse vitæ discrimen adiit.—826 *indole* i. e. pietate.—827 *Arma habe tua*, Magnus scilicet honos in illo ævo habitus, si victum victor non spoliaret. cf. Il. ζ, 417.--827. 828 *te remitto parentum Manibus et cineri*, h. ad sepulcrum patrium, ut te inferant; *si qua est ea cura*, sc. tibi, si modo sensum

Sanguine turpantem comtos de more capillos.
  Interea genitor Tiberini ad fluminis undam
Vulnera siccabat lymphis, corpusque levabat
Arboris acclinis trunco. Procul ærea ramis
Dependet galea, et prato gravia arma quiescunt.
Stant lecti circum juvenes: ipse æger, anhelans
Colla fovet, fusus propexam in pectore barbam;
Multa super Lauso rogitat, multosque remittit,
Qui revocent, mæstique ferant mandata parentis.
At Lausum socii exanimem super arma ferebant
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnovit longe gemitum præsaga mali mens.
Canitiem multo deformat pulvere, et ambas
Ad cœlum tendit palmas, et corpore inhæret.
Tantane me tenuit vivendi, nate, voluptas,
Ut pro me hostili paterer succedere dextræ,
Quem genui? Tuane hæc genitor per vulnera servor,
Morte tua vivens? Heu, nunc misero mihi demum
Exilium infelix! nunc alte vulnus adactum!
Idem ego, nate, tuum maculavi crimine nomen,
Pulsus ob invidiam solio sceptrisque paternis.
Debueram patriæ pœnas odiisque meorum:
Omnes per mortes animam sontem ipse dedissem!
Nunc vivo! neque adhuc homines lucemque relinquo!
Sed linquam. Simul hoc dicens attollit in ægrum
Se femur; et, quamquam vis alto vulnere tardat,
Haud dejectus, equum duci jubet. Hoc decus illi,
Hoc solamen erat; bellis hoc victor abibat
Omnibus. Alloquitur mærentem, et talibus infit:
Rhœbe, diu (res si qua diu mortalibus ulla est)

hujus rei habes.—832 *comtos de more Etruscorum*: quod ex vasis aliisque monumentis intelligitur.

835 " *Procul*, modo juxta, ut Ecl. VI, 16 Servius," non male. Saltem *procul* h. l. est paullo longius inde. Eidem videtur novasse h. l. poëta *acclinis* et *propexam barbam*; novatum dicerem primo loco *quiescunt* de armis jacentibus, seu clipeo. —838 *Colla fovet:* sustinet, levat caput arboris trunco. *fusus barbam*, habens barbam eamque propexam, *in pectore* in pectus promissam, profusam, non otiosum est, sed ad ἐνάργειαν narrationis requirebatur, dum ad truncum acclinatus capite demisso recubat.—844 *deformat:* sic ornat Homericum κατεχεύατο Od. ω, 315.—848 *tua per vulnera*, pro vulnere.—850 *nunc alte vulnus adactum*, nunc demum vulneris sensum habeo; loquitur de proprio vulnere, v. 785. 786.—851 *crimine*, criminatione et odio: te infamem et odiosum feci meis sceleribus.—853. 854 *Debueram p.* omisso *si*, inversa oratio. Si debebam pœnas civibus meis; si merebar mortem: utinam ipse vitam, vel omnibus suppliciis expulsam, reddidissem, superstite te! At nunc vivo, te erepto.—857 *vis alto vulnere tardat* accipio solito poëtarum more, pro, vis ademta, h. e. virium defectus ex alto vulnere tardat.—858 *Haud dejectus*, animo haud dejecto.—861 *res si qua diu mortali-*

Viximus. Aut hodie victor spolia illa cruenta
Et caput Æneæ referes, Lausique dolorum
Ultor eris mecum : aut, aperit si nulla viam vis,
Occumbes pariter. Neque enim, fortissime, credo
Jussa aliena pati et dominos dignabere Teucros.
Dixit, et exceptus tergo consueta locavit
Membra, manusque ambas jaculis oneravit acutis,
Ære caput fulgens, cristaque hirsutus equina.
Sic cursum in medios rapidus dedit. Æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus ;
Atque hic Ænean magna ter voce vocavit.
Æneas agnovit enim, lætusque precatur :
Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo,
Incipias conferre manum.
Tantum effatus, et infesta subit obvius hasta.
Ille autem : Quid me, erepto, sævissime, nato
Terres ? hæc via sola fuit, qua perdere posses.
Nec mortem horremus, nec divum parcimus ulli.
Desine. Jam venio moriturus, et hæc tibi porto
Dona prius. Dixit, telumque intorsit in hostem ;
Inde aliud super atque aliud figitque, volatque
Ingenti gyro : sed sustinet aureus umbo.
Ter circum astantem lævos equitavit in orbes,
Tela manu jaciens ; ter secum Troïus heros
Immanem ærato circumfert tegmine silvam.
Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tædet
Vellere, et urgetur pugna congressus iniqua :
Multa movens animo, jam tandem erumpit, et inter
Bellatoris equi cava tempora conjicit hastam.
Tollit se arrectum quadrupes, et calcibus auras
Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
Implicat, ejectoque incumbit cernuus armo.

bus ulla est : scilicet in fluxa hoc rerum conditione. Gravis sententia et h. l. affectus plena.—863 *Lausi dolorum,* ex Lausi cæde. II, 7. *lacrimæ Creusæ.*—867 sq. Non hæc inutiliter memorata, verum ad ἐνάργειαν, ut Mezentii imago sensibus nostris alte insideat.

871 *Uno in corde pudor*, pudor, furor, luctus, una et conjunctim eum inflammant. *pudor* quidem ex eo, quod filium pro se cadere passus erat. 874 *agnovit enim* est utique. δή, γάρ τοι, δή γάρ τοι. *enimvero.*—876 *Incipe.* ut IX, 741.—877 *subit* h. l. simpl. it, occurrit ; aliter ac modo v. 798.—879 *hæc via sola,* nato erepto, filii morte.—880 *nec divum parcimus ulli,* curo, ut ab eo auxilium expectem. Alio loco (XI, 52.) *nihil diis debentem* eodem sensu dixerat. *parcere* h. l. pro vereri, metuere, ideoque omnino *curare.* Sic Gr. φείδεσθαι, et φειδώ pro : cura.—881 *Desine* terrere.—883 *volatque*, de equitantis in orbem velocitate.

889 *pugna iniqua,* contra equitem ipse pedes.—892—894 Quod natura in tali vul-

Clamore incendunt cœlum Troesque Latinique.
Advolat Æneas, vaginaque eripit ensem,
Et super hæc: Ubi nunc Mezentius acer, et illa
Effera vis animi? Contra Tyrrhenus, ut auras
Suspiciens hausit cœlum, mentemque recepit:
Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
Nullum in cæde nefas; nec sic ad prœlia veni;
Nec tecum meus hæc pepigit mihi fœdera Lausus.
Unum hoc, per, si qua est victis venia hostibus, oro;
Corpus humo patiare tegi. Scio acerba meorum
Circumstare odia: hunc, oro, defende furorem;
Et me consortem nati concede sepulcro.
Hæc loquitur, juguloque haud inscius accipit ensem,
Undantique animam diffundit in arma cruore.

nere fert, poëtam scripsisse probabile fit. Igitur equus primum prioribus cruribus elevatus se erigit: simul præ dolore calcibus calcitrat: sic eques effunditur et h. l. quidem *in latus* (non in caput, nec resupinus; neutrum reliqua admittunt); mox ipse equus in caput procumbit, et, armo suo, incumbit prostrato Mezentio. Sic mihi videntur singula esse tenenda, ut locus expediatur, *tollit se arrectum,* prioribus pedibus erectis haud dubie, cf. XI, 637. 638. 639, et bene inter multa inania Cerda laudavit Livii locum VIII, 7. *Circumactis deinde equis—spiculum inter aures equi fixit; ad cujus vulneris sensum quum equus, prioribus pedibus erectis, magna vi caput quateret, excussit equitem.—Implicat:* hoc ipse poëta dilucidat: *cernuus incumbit armo,* suo scilicet, equus (quis enim aliter accipiat?) domino *ejecto:* quippe qui ad latus equi exciderat. *cernuus* proprie de præcipitato, κυβιστῷ.—895 *Clamore incendunt cœlum,* uti et mox XI, 147: *incendunt clamoribus urbem.* Esse pro *implent,* facile unusquisque et videat et dicat. Sed rationem reddere non tam facile est. Mihi sic videtur expedienda forma hæc. Poëtis *incendere* est augere, magnum facere quid; simili modo *adolere* adhibetur: v. ad Ge. IV, 379. Inde dicitur aliquis *incendere clamorem in aëre, cœlo,* h. magnum clamorem movere. Sic *incendere luctum* IX, 500, ubi v. not. *vires* V, 455, etc. Ductum autem ex Tragicorum φλέγειν, ἐπιφλέγειν, pro ἐγείρειν, ἀνεγείρειν, v. c. Soph. Aj. 196. Æschyl. Pers. 393, ubi cf. Brunck. Jam poëta hoc ipsum doctius transfert ad cœlum quod hactenus proprie ideo incendi dici potest, quatenus res magno motu accepto omnino *incalescunt, fervent.* Hinc *fora fervent clamoribus, theatra strepitu.*

899 *hausit cœlum* s. hausit oculis, quod malim; seu cœlum pro aura; simulque animam recepit, e deliquio.—901. 902 Interfice me: mortem non deprecor. Hoc sic extulit poëta: Non erit crimini, me interfecisse, *nullum in cæde nefas—nec si.* Lausus meus pugnaturus non ita tecum pactus erat, ut ne me interficeres, aut ut ego mortem deprecarer; *nec sic ad prœlia veni,* h. e. nec Lauso a te cæso pugnæ hæc conditio nobis proposita est. Immo vero, dum Lauso superstes esse non sustineo, mori decrevi.—903 *Per, si qua est venia:* ex more in precum formulis; pro: *per veniam, si qua est. venia,* gratia, beneficium. Similes morientium preces dederat Homerus Il. χ, 338 sq. et alibi.—905 *defende furorem.* propulsa (ut jam toties sic ex ἀρκεῖν) odia et iras, quo minus corpus meum insepultum abjiciant et male mulcent: et αἰκίζεσθαι.—906 *consortem sepulcro nati* pro vulgari oratione, *consortem sepulcri nati* posuit exquisitius. Esse pro hoc dictum illud, etiam Macrob. IV, 6 monuit.—908 Jungenda sunt: cum *cruore undanti in arma,* thoracem seu clipeum. cf. v. 487.

P. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER UNDECIMUS.

ARGUMENTUM.

Occiso Mezentio victor Æneas Marti tropæum erigit: Pallantis mortui corpus magno pompæ apparatu ad Evandri urbem remittit: ubi summo et patris et suorum omnium luctu excipitur—99. Interim oratores a Latinis missi dierum duodecim inducias impetrant: quo temporis spatio utrique suorum cadavera perquirunt, supremoque sepulturæ honore prosequuntur—224. Eodem quoque tempore Venulus, quem sub belli initium legatum ad Diomedem miserant Latini, ad suos redux auxilia sibi denegata renunciat—295. Ea spe destitutus Latinus, concilio convocato de summa belli consultat, legatosque de pacis conditionibus ad Æneam mittendos censet—335. Ibi Drances et Turnus pro inveterato inter ipsos odio se mutuis conviciis proscindunt—444. Interim Æneas, bipartito divisis copiis, levis armaturæ equites planis itineribus ad urbem præmittit: ipse cum reliquo exercitu per loca silvis montibusqne impedita ad editiorem oppidi partem contendit. Cujus rei nuntio Laurentum perlato concilium dimittitur; paranturque ea, quæ ad urbis defensionem putantur pertinere—485. Turnus cognito per exploratores Æneæ consilio bifariam et ipse suas copias partitur: equitibus Messapum et Camillam præficit, eosque hostium equitibus opponit; ipse cum peditibus angustias, qua necessario Æneæ ad urbem iter erat, breviori itinere occupat, atque ibi in insidiis subsistit—531. Interponitur episodium de Camilla—596. Interim equestre prælium committitur, diuque dubio utrimque eventu pugnatur—647. Ibi Camilla, magna prius edita hostium strage, dum Chloreum, Cybeles sacerdotem, armorum ejus pulchritudine capta, incautius sequitur, ex insidiis

ab Arunte hasta trajicitur—835. Quam tamen sacræ virginis cædem Aruns non diu tulit inultam: nam et ipse paullo post ab Opi, Dianæ ministra, sagitta trajectus offensi numinis pœnas persolvit—867. Camillæ nece consternati Rutuli fugam arripiunt: Trojani urbis oppugnationem parant—895. Ejus calamitatis nuntio ab Acca, Camillæ comite, ad Turnum perlato, relictis, quas obsederat, angustiis, suis auxilio occurrit. Eodem subsequitur et Æneas; et, quoniam imminente jam nocte prælium committi non poterat, utrique positis ante urbem castris considunt—ad f.

Oceanum interea surgens Aurora reliquit.
Æneas, quamquam et sociis dare tempus humandis
Præcipitant curæ, turbataque funere mens est,
Vota deum primo victor solvebat Eoo.
Ingentem quercum decisis undique ramis
Constituit tumulo, fulgentiaque induit arma,
Mezentî ducis exuvias; tibi, magne, tropæum,
Bellipotens. Aptat rorantes sanguine cristas,
Telaque trunca viri, et bis sex thoraca petitum
Perfossumque locis: clipeumque ex ære sinistræ
Subligat, atque ensem collo suspendit eburnum.
Tum socios, namque omnis eum stipata tegebat
Turba ducum, sic incipiens hortatur ovantes:
Maxima res effecta, viri; timor omnis abesto,
Quod superest; hæc sunt spolia, et de rege superbo
Primitiæ; manibusque meis Mezentius hic est.
Nunc iter ad regem nobis murosque Latinos.
Arma parate, animis et spe præsumite bellum;
Ne qua mora ignaros, ubi primum vellere signa

2. 3 *curæ præcipitant*, potentius, quam: urget, premit cura, ut impendat tempus humationi cæsorum militum. *funere*, dolore ex funeribus suorum, in primis Pallantis. 4 *Eoo*, Lucifero, ut III, 588. Ἑῷος, ἠῷος ἀστήρ. Ad Æneæ autem religionem hoc spectat, quod ante omnia persolvit diis vota (*vota deorum*), et nunc quidem tropæo in Martis honorem erecto: re a Græcis petita, et ad Trojanos traducta. Nam Italorum non erat tropæum statuere; nisi quod tentata res est a Pompeio, tum ab aliis. — 5 Truncum quercus amputatum statuit Æneas in *tumulo*, seu eminentiore loco, seu terra aggesta. *aggere camporum medio* dixit Statius l. c. 708.—*tela trunca viri*, fractas Mezentii hastas, X, 882 sqq. *bis sex*, h. e. sæpius. Statius ibid.: *perfossaque vulnere crebro arma*. Illata fuere vulnera per totam pugnam. v. X, 691. 692. 715. 716. (*eburnum*, quatenus capulo eburneo s. vagina ebure distincta erat ornatus: Odyss VIII, 404.)

14. 15 *timor omnis abesto*, quod ad id attinet, *quod superest*, (κατὰ) τὸ λεῖπον τοῦ πολέμου. Quæ sequuntur: *hæc sunt spolia*, illustrant illa: *maxima res effecta. primitiæ* sc. vel belli, vel spoliorum, τὰ ἀκροθίνια: ut poetice ornaverit rem et propria et exquisita voce. *de rege superbo*, Mezentio, non Turno, ut Serv. et alii.—19 *ubi primum*, cum primum, *vellere signa annue-*

Annuerint superi, pubemque educere castris,
Impediat, segnisve metu sententia tardet.
Interea socios inhumataque corpora terræ
Mandemus: qui solus honos Acheronte sub imo est.
Ite, ait; egregias animas, quæ sanguine nobis
Hanc patriam peperere suo, decorate supremis
Muneribus; mæstamque Evandri primus ad urbem
Mittatur Pallas, quem non virtutis egentem
Abstulit atra dies, et funere mersit acerbo.
Sic ait illacrimans, recipitque ad limina gressum:
Corpus ubi exanimi positum Pallantis Acœtes
Servabat senior, qui Parrhasio Evandro
Armiger ante fuit; sed non felicibus æque
Tum comes auspiciis caro datus ibat alumno.
Circum omnis famulumque manus Trojanaque turba
Et mæstum Iliades crinem de more solutæ.
Ut vero Æneas foribus sese intulit altis:
Ingentem gemitum tunsis ad sidera tollunt
Pectoribus, mæstoque immugit regia luctu.
Ipse, caput nivei fultum Pallantis et ora
Ut vidit, levique patens in pectore vulnus
Cuspidis Ausoniæ, lacrimis ita fatur obortis:
Tene, inquit, miserande puer, quum læta veniret,
Invidit Fortuna mihi, ne regna videres
Nostra, neque ad sedes victor veherere paternas?
Non hæc Evandro de te promissa parenti
Discedens dederam: quum me complexus euntem
Mitteret in magnum imperium, metuensque moneret
Acres esse viros, cum dura prœlia gente.

rint superi. Verba Romana; et captis auguriis id fieri solitum: sed hic poëta ornatus causa tantum posuisse videri debet: quamprimum licebit agmen ducere.—21 *sententia*, consilium, sensus animi, *segnis* pro segnitie, cunctatione; quod adjuncta efficiunt: *segnis metu, et tardet.* —23 *qui solus:* notissimum illud Homericum: τὸ γὰρ γέρας ἐστὶ θανόντων Il. π, 675 et alibi.—27 Homericum: οὐδέ τι ἀλκῆς δευόμενον.

29—33 Corpus Pallantis pompa funebri ad patrem Evandrum ducitur. *ad limina*, in receptis castris seu nova Troja. *ubi* in vestibulo ex more. ἐν προθύροισι, Il. [illegible], 212. —31 [illegible] —32 *armiger*, ὀπάων, ut jam supra, et *comes* θεράπων. *auspiciis*, h. l. eventu.—35 An recte *Iliades* memoratæ sint, vide ad IX, 217. III, 65. Mos autem perpetuus cum veteris ævi, ex Homero notus, tum barbarorum ac ferorum populorum, ut lamenta super mortuo facerent non viri, sed feminæ.—40 *levi*, pulchro, puerili: nondum setoso, ait Serv. Malim de loto et a cruore purgato accipere.—47 *in magnum imperium.* De Latio et de novis in eo sedibus parandis accipiendum, omni dubio caret. Aucta res magnifice a poëta: *magnum*, respectu fatorum et vaticiniorum, quibus Æneæ ejusque posteris magnum in Italia imperium promissum erat. Hinc ducta plura

Et nunc ille quidem spe multum captus inani
Fors et vota facit, cumulatque altaria donis:
Nos juvenem exanimum, et nil jam cœlestibus ullis
Debentem, vano mæsti comitamur honore.
Infelix, nati funus crudele videbis!
Hi nostri reditus, exspectatique triumphi?
Hæc mea magna fides? At non, Evandre, pudendis
Vulneribus pulsum aspicies; nec sospite dirum
Optabis nato funus pater. Hei mihi, quantum
Præsidium Ausonia, et quantum tu perdis, Iule!
Hæc ubi deflevit, tolli miserabile corpus
Imperat, et toto lectos ex agmine mittit
Mille viros, qui supremum comitentur honorem,
Intersintque patris lacrimis: solatia luctus
Exigua ingentis, misero sed debita patri.
Haud segnes alii crates et molle feretrum
Arbuteis texunt virgis et vimine querno,
Exstructosque toros obtentu frondis inumbrant.
Hic juvenem agresti sublimem stramine ponunt:
Qualem virgineo demessum pollice florem
Seu mollis violæ, seu languentes hyacinthi:
Cui neque fulgor adhuc, nec dum sua forma recessit;
Non jam mater alit tellus, viresque ministrat.
Tunc geminas vestes auroque ostroque rigentes
Extulit Æneas, quas illi læta laborum
Ipsa suis quondam manibus Sidonia Dido
Fecerat, et tenui telas discreverat auro.
Harum unam juveni supremum mæstus honorem
Induit, arsurasque comas obnubit amictu;
Multaque præterea Laurentis præmia pugnæ
Aggerat, et longo prædam jubet ordine duci.
Addit equos, et tela, quibus spoliaverat hostem.

loca: IX, 267. IV, 267. 275.—49. 50 Color sententiæ similis apud Sophocl. Aj. 589. 90.—51 *nil jam cœlestibus ullis Debentem.* Animose dictum! Referendum autem ad v. 50: *vota facit cumulatque altaria donis*, atque hinc illustrandum. Qui vota facit, *debere* dicitur *diis*, si rata sunt; sin irrita sunt, nihil debet. Adeo juveni justa persolvimus, pro quo vota ab Evandro patre frustra suscepta fuere, et quem dii salvum et incolumem esse noluere. —*vano* hactenus, quod eo mortuus in vitam non revocatur. Sic VI, 886 *inane munus*. —54 *Hi nostri reditus. nostri*, a nobis promissi; alias friget. Et sequitur: *hæc mea magna fides?—at non pudendis* (sed pulchris, et honestis, adverso corpore, cf. Il. ν, 288—291.) *vulneribus pulsum*, πληγέντα, percussum. — 56 *sospite — nato* sc. cum infamia, turpi fuga e pugna servato; cujus dedecoris dolore exardescens pater infaustus sibi mortem, *dirum funus*, optat.

66 *obtentu frondis*, obtentis frondibus ac ramis, qui umbram desuper corpori facerent posito in feretro e crati, ex virgis et viminibus contexta.—73—75 Magistro Homero

Vinxerat et post terga manus, quos mitteret umbris
Inferias, cæso sparsuros sanguine flammam;
Indutosque jubet truncos hostilibus armis
Ipsos ferre duces, inimicaque nomina figi.
Ducitur infelix ævo confectus Acœtes:
Pectora nunc fœdans pugnis, nunc unguibus ora;
Sternitur et toto projectus corpore terræ.
Ducunt et Rutulo perfusos sanguine currus.
Post bellator equus, positis insignibus, Æthon
It lacrimans, guttisque humectat grandibus ora.
Hastam alii galeamque ferunt; nam cetera Turnus
Victor habet. Tum mæsta phalanx, Teucrique sequuntur,
Tyrrhenique duces, et versis Arcades armis.
Postquam omnis longe comitum processerat ordo,
Substitit Æneas, gemituque hæc addidit alto:
Nos alias hinc ad lacrimas eadem horrida belli
Fata vocant. Salve æternum mihi, maxume Palla,
Æternumque vale. Nec plura effatus ad altos
Tendebat muros, gressumque in castra ferebat.
  Jamque oratores aderant ex urbe Latina,
Velati ramis oleæ, veniamque rogantes:
Corpora, per campos ferro quæ fusa jacebant,
Redderet, ac tumulo sineret succedere terræ;

hoc didicit Maro; commendare rem seu artificis auctoritate seu muneris auctore. *læta laborum*. cf. ad lib. I, 441. *lætissimus umbræ:* ideoque illa sibi placens in opera sua et operis successu; quo ipso intelligitur præclari fuisse artificis opus. Nec dicas delectatam opere, quod in amantis Æneæ gratiam parabat. (cf. IV, 262. R.) 77 *obnubit:* sc. altera veste caput velavit. – 81 De juvenibus his, quos inferiis destinaverat, v. ad X, 518—520. *cæso* sanguine adspersuros audacter pro cæsorum, ut ibidem: *captivo sanguine*.—83. 84 Fercula describit in triumphis gestari solita humeris: arma cæsorum truncis infixa vel perticis cum titulis seu nominibus eorum, quorum arma fuerant. Sunt hi τροπαιοῦχοι· quali specie et nomine ipse Mars exhiberi solet.—87 *Sternitur et:* pro: *nunc* stratus et projectus humi: ut solebant facere doloris impatientia, animique impotentia, ut in terram projecti caput quoque pulvere fœdarent; cf. ad 191.—88 *currus* acciperem Pallantis currum, quo in pugna usus erat, nisi navibus venisset et statim unus equus subjiceretur; nunc hosti erepti currus intelligendi, cf. lib. X, 399 etc.—89. 90 Homerico exemplo, Il. ρ, 426 sq.; 437 sq. Quod Maronis ævo forsan ipsa imitatione placebat: nunc hoc ipso displicet, quod imitandi studium in oculos incurrit. Res per se heroicæ vitæ sensibus et studiis accommodata. Sed adhuc Suetonii tempore hoc credebatur. Jul. Cæs. c. 81; nec prorsus male.—91 *nam cetera Turnus victor habet.* Supra X, 496 sq. balteum tantum commemoraverat, e quo ensis pendere debuit. Reliqua tum reticuit.—92 sq. Comparant Il. ψ, 129 sqq. de Patrocli funere. *versis armis*, h. e. hastis, haud dubie de suis temporibus sumsit poëta; cf. Tacit. Annal. III, 2.

100 sqq. Similis legatio Il. η, 381 sqq. Trojanorum ad Achivos ad deposcenda mortuorum ad sepulturam corpora. Bene ea usus est poëta ad illustrandum Æneæ nomen. Erat enim ea tacita confessio Latinorum, victos se esse a Trojanis.—101 *Velati*, ἐστεμμένοι, gestantes ramos vittatos manibus. v. ad lib. II, 249; V, 72. 366; VII, 154. 237.—101. 102 *veniam* sc. hanc, corpora ut redderet; eandem

Nullum cum victis certamen et æthere cassis :
Parceret hospitibus quondam socerisque vocatis.
Quos bonus Æneas, haud aspernanda precantes,
Prosequitur venia, et verbis hæc insuper addit :
Quænam vos tanto Fortuna indigna, Latini,
Implicuit bello, qui nos fugiatis amicos ?
Pacem me exanimis et Martis sorte peremtis
Oratis ? equidem et vivis concedere vellem.
Nec veni, nisi fata locum sedemque dedissent ;
Nec bellum cum gente gero : rex nostra reliquit
Hospitia, et Turni potius se credidit armis.
Æquius huic Turnum fuerat se opponere morti.
Si bellum finire manu, si pellere Teucros
Apparat : his mecum decuit concurrere telis ;
Vixet, cui vitam deus aut sua dextra dedisset.
Nunc ite, et miseris supponite civibus ignem.
Dixerat Æneas. Olli obstupuere silentes ;
Conversique oculos inter se atque ora tenebant.
Tum senior semperque odiis et crimine Drances
Infensus juveni Turno sic ore vicissim
Orsa refert : O fama ingens, ingentior armis,
Vir Trojane, quibus cœlo te laudibus æquem ?
Justitiæne prius mirer, belline laborum ?
Nos vero hæc patriam grati referemus ad urbem ;
Et te, si qua viam dederit fortuna, Latino
Jungemus regi. Quærat sibi fœdera Turnus.
Quin et fatales murorum attollere moles,
Saxaque subvectare humeris Trojana juvabit.
Dixerat hæc, unoque omnes eadem ore fremebant.
Bis senos pepigere dies, et, pace sequestra,
Per silvas Teucri, mixtique impune Latini,
Erravere jugis. Ferro sonat icta bipenni
Fraxinus ; evertunt actas ad sidera pinus ;

mox *pacem*, indulgentiam, concessionem. —104 *æthere cassis*, II, 85 *lumine cassum*, vita.—112 *Nec veni*, pro venissem. οὐδ' ἦλθον ἄν, εἰ μή. cf. IV, 15. not.—115 Æquius erat, Turnum *huic se opponere morti*, se objicere, periculum mortis subire. *huic:* qua hi cæsi occubuerunt.—118 *Vixet*, vixisset. Jam autem Turnus videri poterat navi aufugisse ; X, 665 sq.

121 *conversi—tenebant :* pro vulgari conversos oculos, h. e. converterant oculos alter in alterum.—122 *et crimine*, crimen pro criminatione ; ut sæpe.—126 *Justitiæ mirer* ad notum græcismum ; (πότερον τῆς δικαιοσύνης μᾶλλον θαυμάζω σε, ἢ τῶν τοῦ πολέμου πόνων ;)—133 *pace sequestra*, h. e. induciarum fide et auctoritate, *Sequester*, seu medius et arbiter inter duo litigantes, fidem facit ejus, de quo convenitur, vel ejus arbitrio constituitur. *pax*,

Robora nec cuneis et olentem scindere cedrum,
Nec plaustris cessant vectare gementibus ornos.
  Et jam Fama volans, tanti prænuntia luctus,
Evandrum Evandrique domos et mœnia complet,
Quæ modo victorem Latio Pallanta ferebat.
Arcades ad portas ruere, et de more vetusto
Funereas rapuere faces; lucet via longo
Ordine flammarum, et late discriminat agros.
Contra turba Phrygum veniens plangentia jungunt
Agmina. Quæ postquam matres succedere tectis
Viderunt, mæstam incendunt clamoribus urbem.
At non Evandrum potis est vis ulla tenere;
Sed venit in medios. Feretro Pallanta reposto
Procubuit super, atque hæret lacrimansque gemensque,
Et via vix tandem voci laxata dolore est:
Non hæc, o Palla, dederas promissa parenti.
Cautius ut sævo velles te credere Marti!
Haud ignarus eram, quantum nova gloria in armis,
Et prædulce decus primo certamine posset.
Primitiæ juvenis miseræ! bellique propinqui
Dura rudimenta! et nulli exaudita deorum
Vota precesque meæ! tuque, o sanctissima conjux,
Felix morte tua, neque in hunc servata dolorem!
Contra ego vivendo vici mea fata, superstes
Restarem ut genitor. Troum socia arma secutum
Obruerent Rutuli telis! animam ipse dedissem,
Atque hæc pompa domum me, non Pallanta, referret!
Nec vos arguerim, Teucri, nec fœdera, nec, quas
Junximus hospitio, dextras; sors ista senectæ

pactio, tutos præstabat h. l. et Latinos et Trojanos, ut permixti discurrerent. Numerum XII dierum ab Homero arripuit Il. ω, nec aliud quid quærendum.—137 *olentem cedrum*, odoratam. De hac Græcorum et Latinorum cedro, quæ ex juniperorum genere est, satis dictum ad lib. VII, 13 et Ge. II, 443. cf. Victorius in lib. 38, 1.

142–3 Servius multa nugatur tamquam ex antiquitate Romana. Refert h. l. poëta ingeniose ad veterem Arcadum morem, quod Romanis sollenne erat, ut facibus et cereis accensis pompam funebrem ad rogum ducerent. Omnino nocturno tempore exsequias facere mos erat: quod tamen in nobilium funeribus non æque obtinuisse inde colligas, quod pro rostris laudationes habebantur. Cum facibus fortasse etiam mos fuit, ut obviam progrederentur mortuis, qui ex præliis reportabantur.—145 Comparant Il. ω, 707 sqq.—146 *succedere tectis* h. l. ingredi urbem.—147 *incendunt clamoribus urbem*, clamores per urbem magnos faciunt. v. ad X, 895.

156 *Primitiæ juvenis*, juvenilis virtutis, factorum. *belli propinqui*, finitimi: ac nimium vicini, quo Pallas mitti posset: ut Serv.—160 *vivendo vici mea fata.* Simpl. accipio: vitam protraxi longius, quam natura fere videbatur; mihique igitur ipse supervixi, ut pater superstes essem nato. *fata* pro morte, quam ex naturæ lege maturius, et ante filium parens, subire debuisset. —162 *Obruerent:* utinam me ipsum obru-

Debita erat nostræ. Quod si immatura manebat
Mors natum: cæsis Volscorum millibus ante,
Ducentem in Latium Teucros cecidisse juvabit.
Quin ego non alio digner te funere, Palla,
Quam pius Æneas, et quam magni Phryges, et quam
Tyrrhenique duces, Tyrrhenum exercitus omnis.
Magna tropæa ferunt, quos dat tua dextera leto.
Tu quoque nunc stares immanis truncus in armis:
Esset par ætas, et idem si robur ab annis,
Turne. Sed infelix Teucros quid demoror armis?
Vadite, et hæc memores regi mandata referte:
Quod vitam moror invisam, Pallante peremto,
Dextera causa tua est; Turnum gnatoque patrique
Quam debere vides. Meritis vacat hic tibi solus
Fortunæque locus. Non vitæ gaudia quæro,
Nec fas: sed nato Manes perferre sub imos.
 Aurora interea miseris mortalibus almam
Extulerat lucem, referens opera atque labores.
Jam pater Æneas, jam curvo in litore Tarcho
Constituere pyras: huc corpora quisque suorum
More tulere patrum; subjectisque ignibus atris
Conditur in tenebras altum caligine cœlum.
Ter circum accensos, cincti fulgentibus armis,
Decurrere rogos; ter mæstum funeris ignem
Lustravere in equis; ululatusque ore dedere.
Spargitur et tellus lacrimis, sparguntur et arma.

issent!—166 *Quod si.* Si tamen. Solari se ipsum incipit.—167 *Volscorum:* ut poëta omnino pro hostibus dixit: nam Rutulis et Latinis aderant Volsci, duce Camilla: VII, 803. *juvabit*, juvet, juvato: solatio esto, filium non cecidisse, nisi aditu jam Trojanis in Latium patefacto, per prælium secundum.—172 Ferunt illi Tyrrheni et Trojani tropæa (v. 83. 84) h. e. spolia eorum, *quos dat*, dedit, *tua dextera leto.*—173 esses tropæum, Turne, pro: tropæum de te esset factum. v. ad v. 16.—truncus *in armis* est armis indutus: docte, ut multa hujus formæ. IX, 581 *stabat in armis* pro armatus. *equitem in armis* 164. cf. ad V, 37.—174 Si fuisset par ætas et robur Pallanti.—179—180 *hic solus locus vacat*, relictus est, *tibi meritis*, ad merita, ut de me merearis, *et fortunæ:* hæc una ratio est, qua et tu mereri de me et fortunæ ego aliquid debere possim.—181 *sed quæro*, in votis habeo, *nato perferre*, nuntiare (sc. hoc de Turno sumtam esse pœnam) *Manes sub imos*, ut IV, 387, in morte, quam sibi brevi obeundam esse auguratur. Unum illud paullo durius est quod *perferre* absolute pro *perferre nuntium* dictum est.

182—202 Tolluntur utrinque cæsi et comburuntur; primoque loco Trojani. *miseris*, δειλοῖσι βροτοῖσι, sc. propter hoc, quod sequitur: *referens* iis *opera atque labores.*—184 In sqq. ritus funebres ævi heroici expressit, quos ex Homero illustret, qui volet, Iliad. η, 420—432: ψ, pr. ad 27; 110 ad 257: ω, 777 sqq.: Od. ω, 57, —186 *ignibus atris*, propter fumum, non aliter; patet ex altero versu, ubi *caliginem* vocat.—188 Vi oppositi *decurrere* ad pedites spectare videtur.—191 Ex Il. ψ, 15. nec fidem excedere visa est res veteribus *humum humectari* lacrimis, nam prono ac

It cœlo clamorque virum clangorque tubarum.
Hinc alii spolia occisis derepta Latinis
Conjiciunt igni; galeas, ensesque decoros,
Frenaque, ferventesque rotas; pars munera nota,
Ipsorum clipeos, et non felicia tela.
Multa boum circa mactantur corpora Morti;
Sætigerosque sues raptasque ex omnibus agris
In flammam jugulant pecudes. Tum litore toto
Ardentes spectant socios, semiustaque servant
Busta; neque avelli possunt: nox humida donec
Invertit cœlum stellis fulgentibus aptum.
  Nec minus et miseri diversa in parte Latini
Innumeras struxere pyras, et corpora partim
Multa virum terræ infodiunt, avectaque partim
Finitimos tollunt in agros, urbique remittunt.
Cetera, confusæque ingentem cædis acervum,
Nec numero nec honore, cremant; tunc undique vasti
Certatim crebris collucent ignibus agri.
Tertia lux gelidam cœlo dimoverat umbram:
Mærentes altum cinerem et confusa ruebant
Ossa focis, tepidoque onerabant aggere terræ.
Jam vero in tectis, prædivitis urbe Latini,
Præcipuus fragor, et longi pars maxima luctus.
Hic matres, miseræque nurus, hic cara sororum
Pectora mærentum, puerique parentibus orbi,
Dirum execrantur bellum Turnique hymenæos;
Ipsum armis, ipsumque jubent decernere ferro,
Qui regnum Italiæ et primos sibi poscat honores.
Ingravat hæc sævus Drances, solumque vocari
Testatur, solum posci in certamina Turnum.

demisso vultu incedentium lacrimæ in solum cadunt.—192 *clangor tubarum.* Tubas ex suo ævo adscivit Maro.—195. 196 alii arma *nota*, h. e. quibus populares, Trojani, mortui usi erant, in ignem conjiciunt: ea sunt *munera*, quia, proprie sic dicuntur omnia, quæ ad honorem funebrem spectant: *non felicia*, quibus se defendere nequiverunt, ut Serv.—197 *Morti* tamquam deæ.—Notabile hoc: alias Orco vel Manibus et Inferis victimæ hæ mactari solent.

204. 205 De industria hæc memorasse videtur, quoniam in Italia semper variavit sepultura, modo crematione modo humatione in usum recepta; prout vel ipsa silvarum copia vel inopia suadebat. Sic apud Romanos; sic apud Etruscos. *avecta tollunt*, ornate, avehunt; sc. sublatos in currum. *urbi*, Laurento.—207 *cædis*, cæsorum.—208 *nec* cum *numero*, numero non inito, *nec* cum *honore*, quia indiscrete, nec singulis singuli rogis cremantur: quod honorificum fuisset.—210 sq. v. modo ad v. 202.—*ruebant*, de cineribus eruebant, pro: legebant, *focis:* audacter pro pyris.—212 *tepido:* translate, cui tepida ossa inferebantur.

215. 216 caræ sorores.—219 *primos honores:* ut præferatur in Laviniæ matrimonio, cumque ea in regni successione.—220. 221 cf. quæ supra ex Ænea audierat Drances v. 115 sq.

Multa simul contra variis sententia dictis
Pro Turno; et magnum reginæ nomen obumbrat;
Multa virum meritis sustentat fama tropæis.
Hos inter motus, medio in flagrante tumultu,
Ecce super mæsti magna Diomedis ab urbe
Legati responsa ferunt: nihil omnibus actum
Tantorum impensis operum; nil dona, neque aurum,
Nec magnas valuisse preces; alia arma Latinis
Quærenda, aut pacem Trojano ab rege petendam.
Deficit ingenti luctu rex ipse Latinus.
Fatalem Ænean manifesto numine ferri,
Admonet ira deum, tumulique ante ora recentes.
Ergo concilium magnum, primosque suorum
Imperio accitos, alta intra limina cogit.
Olli convenere, fluuntque ad regia plenis
Tecta viis. Sedet in mediis et maxumus ævo,
Et primus sceptris, haud læta fronte, Latinus.
Atque hic legatos Ætola ex urbe remissos,
Quæ referant, fari jubet, et responsa reposcit
Ordine cuncta suo. Tum facta silentia linguis,
Et Venulus dicto parens ita farier infit:
Vidimus, o cives, Diomede Argivaque castra;
Atque iter emensi casus superavimus omnes;
Contigimusque manum, qua concidit Ilia tellus.
Ille urbem Argyripam, patriæ cognomine gentis,
Victor Gargani condebat Iapygis arvis.
Postquam introgressi, et coram data copia fandi:
Munera præferimus, nomen patriamque docemus;

225 sq. Insuper, super hæc omnia, legati redeunt ad Diomedem Argyrippam missi. Vide lib. VIII, 9 sqq.—232. 233 *ira deum* (propter adversam belli fortunam; unde etiam subjicitur: *tumuli ante ora recentes*) *admonet numine manifesto*, clara voluntatis deorum significatione, *ferri* (esse) *Æneam fatalem:* fatis ei sedem in Latio esse destinatam.—235 *imperio accitos*, cum iis imperatum esset, ut venirent.—238 *primus sceptris*, imperio et dignitate, inter reges ac duces copiarum, qui auxilio venerant. *sceptris* pro sceptro.

243 *Diomede*, accus. græc. Διομήδεα, Διομήδη. *Argiva castra* pro urbe Argyrippa, ut toties novam Trojam Trojanorum castra dicta vidimus.—245 *Contigimus manum* ad dextram datam refer, hospitii et amicitiæ pignus; ut VIII, 124 in accessu ad Evandrum. *Ilia tellus*, Ilium urbs, ut toties *gens*, *urbs*, *terra*, poëtis permutantur; ut mox v. 246 *patriæ cognomine gentis*, h. e. urbis, Argos Hippium in Peloponneso designat, cujus nomine novam in Apulia s. Daunia conditam urbem a Diomede appellatam tradidit antiquitas; ut corrupto eo nomine postea Argyrippa facta sit, et nunc *Argyripa*, tandemque *Arpi*. *patriam* autem gentem seu urbem Argos appellat poëta improprie; fuit enim Diomedes Ætolus; sed Adrasti filia, Ægialea, ducta in regno Argivorum successerat. cf. v. 269.—*Victor*, armis cum Dauno adversus Messapios junctis, conditione proposita, ut pro auxiliis latis agri partem acciperet. v. Antonin. Liberal. Met. c. 37.—*Gargani Iapygis*, Iapyx pro Iapygius, ut tot alia. Patuit

Qui bellum intulerint, quæ causa attraxerit Arpos.
Auditis ille hæc placido sic reddidit ore:
O fortunatæ gentes, Saturnia regna,
Antiqui Ausonii, quæ vos fortuna quietos
Sollicitat, suadetque ignota lacessere bella?
Quicumque Iliacos ferro violavimus agros,
(Mitto ea, quæ muris bellando exhausta sub altis,
Quos Simois premat ille viros) infanda per orbem
Supplicia et scelerum pœnas expendimus omnes,
Vel Priamo miseranda manus: scit triste Minervæ
Sidus, et Euboicæ cautes, ultorque Caphereus.
Militia ex illa diversum ad litus adacti,
Atrides Protei Menelaus adusque columnas
Exsulat; Ætnæos vidit Cyclopas Ulisses.
Regna Neoptolemi referam, versosque Penates
Idomenei? Libycone habitantes litore Locros?
Ipse Mycenæus magnorum ductor Achivom
Conjugis infandæ prima intra limina dextra

Iapygiæ nomen latius, et ad Apuliam, Calabriam, et Messapiam pertinuit, *arvis Gargani:* paullo latius, in tractu terrarum, quæ ad eum montem (nunc *Monte di S. Angelo*) pertinent. — 252. 253 *Saturnia regna*, quibus olim Saturnus regnavit; et hoc respectu *fortunatæ*, cf. VIII, 321. 325. *Antiqui Ausonii:* ab Ausonibus enim oriundi sunt Latini, et ipsi Ausonum pars. *Ausonios* autem, sc. viros, populos, dixit ut poëta, pro Ausonibus. Sic *Phrygii viri* XI, 677. cf. VII, 39.—254 *lacessere bella:* ut: movere bellum, monitum jam ad X, 10. *ignota*, pro bello dubii et incerti exitus, nisi dixeris, cum ignota gente.—256. 257. *Simois ille*, cum execratione, *premat* sc. mersos.—258 *Supplicia et pœnas:* atrocibus vocabulis utitur, pro malis et ærumnis, quasi hæ pro pœna excisi Ilii fuerint; et ante *violavimus* dixerat, tamquam in sacrilegio.—*triste Minervæ sidus.* Tempestates ortas per siderum ortus et occasus declarare, perpetuus poëtarum usus est. Tempestas, qua Achivorum classis disjecta est, Minervæ ira (cf. lib. II, 163 sqq.: I, 39 sq.) fuit concitata; v. Od. α, 326. 327. in primis γ, 134. 135 sqq. Nihil igitur magis in promptu, quam tempestatem, a Minerva commotam, *sidus Minervæ* appellari, nullo respectu alio habito.

262 *Atrides*, Menelaus: de cujus erroribus v. Odyss. δ, 81 sqq. 351 sqq. *ad usque Protei columnas:* novavit paullo audacius poëta pro finibus Ægypti, nam Proteus ad Pharum insulam sedem habebat, ut ex Od. l. c. 351. 354 satis constat: sed, ut majore animum phantasmate percuteret, *columnas* dixit *Protei*, ut extremas terræ plagas significaret; quemadmodum *Herculis columnas* extremas versus occidentem terras dicere mos est. *exsulat:* simpl. errat. Male aliter Serv., Cerda.—264 *Regna Neoptolemi.* Novum regnum Pyrrhi in Epiro, v. III, 296. 319.—*versos Penates Idomenei*, eversam domum et regnum; v. lib. III, 121 sqq. ibique notam. —265 *Libycone habitantes littore Locros.* Memorari hoc alio loco non memini; sed Maro habere potuit ex Νόστοις, seu epicis illis carminibus, quæ in Achivorum a Troja redeuntium casibus versabantur, qui tamen, quantum scimus, nihil afferunt. Certe Ajacis Oilei comites Locros, delatos in littora Africæ, in his locis consedisse tradidisse olim videntur nonnulli, nobis prorsus ignoti, quos tamen poëta h. l. sequitur.—266—268 De Agamemnone, qui Clytæmnestræ et Ægisthi insidiis periit. *prima intra limina*, puto dictum, pro: in primo statim limine, h. e. primo ædium ingressu, cum vix domum intrasset. Servius: in ipso limine imperii, id est, in littore; quod non placet. Sed nec ad locum ædium referre licet, ut in atrio occisus sit: etsi convivia in celebriore

Oppetiit; devictam Asiam subsedit adulter.
Invidisse deos, patriis ut redditus aris
Conjugium optatum et pulchram Calydona viderem!
Nunc etiam horribili visu portenta sequuntur,
Et socii amissi petierunt æthera pennis,
Fluminibusque vagantur aves (heu dira meorum
Supplicia!) et scopulos lacrimosis vocibus implent.
Hæc adeo ex illo mihi jam speranda fuerunt
Tempore, quum ferro cœlestia corpora demens
Appetii, et Veneris violavi vulnere dextram.
Ne vero, ne me ad tales impellite pugnas.
Nec mihi cum Teucris ullum post eruta bellum
Pergama; nec veterum memini lætorve malorum.
Munera, quæ patriis ad me portatis ab oris,
Vertite ad Ænean. Stetimus tela aspera contra,
Contulimusque manus: experto credite, quantus
In clipeum assurgat, quo turbine torqueat hastam.
Si duo præterea tales Idæa tulisset
Terra viros: ultro Inachias venisset ad urbes
Dardanus, et versis lugeret Græcia fatis.
Quidquid apud duræ cessatum est mœnia Trojæ,
Hectoris Æneæque manu victoria Graium
Hæsit, et in decimum vestigia retulit annum.
Ambo animis, ambo insignes præstantibus armis;

ædium loco habebantur, inter quæ cæsus ille fuit. v. Odyss. λ, 408 sqq.—268 victorem Trojæ *subsedit* i. e. excepit insidiis adulter. Magnifice verbis ornatum! *Subsidere* de insidiis elegans vocabulum; ex quibus ex improviso adoritur quis, invadit et intercipit rem.—269. 270 *Invidisse deos*, sc. an referam!—*Calydona viderem.* Hic sui non satis memor fuit Maro. Argos redire Diomedes debuit, quibus regnabat, unde copias eduxerat, et ubi Ægialea uxor degebat, non Ætoliam, unde genus ducebat: in primis cum v. 243 *Argiva castra* memorasset. (Quum Virgilius tum Cyclicis et Tragicis poëtis usus sit, ideoque non in omnibus Homerum probaverit, tum multis de Diomede carminibus aliisque fontibus mythicis, nunc prorsus deperditis uti potuerit, nec verisimile sit, Maronem h. l. toto cœlo, ut aiunt, errasse; statuere licet, eum, illa de Ægialeæ cum Comete perpetrato adulterio fama h. l. rejecta, aliam, nescimus unde haustam narrationem prætulisse. R.)

271—274 Aves Diomedeæ, certum avium genus in insulis Diomedeis conspici solitum, quæ littori Apuliæ, contra montem Garganum, objacent. Aves has in iis locis adhuc frequentes *Artenas* appellant. *Procellariam Puffinum* Linn. esse aiunt.—275 *speranda*, metuenda, ut toties, vel simpl. cogitatione præcipienda, expectanda, conf. IV, 419. (Usum hujus verbi in quacumque lingua occurrere, ut in græca, ἐλπίζειν etc. cuique observanti clarum esse potest. R.)—282. 283 Congressi Diomedes et Æneas (Il. ε, 239 sqq. cf. ad Æn. 96) singulari certamine; sed in præliis hoc sæpius factum ponere licet poëtæ.—283. 284 *quantus in clipeum assurgat.* De eo, qui gladio infert vulnus, alias dictum vidimus: *assurgere* vel *insurgere*, erigi, *in ictum, in hastam, in ensem*; At h. l. *in clipeum*, quia elato in altum clipeo hastam rotatam vibrat: namque is naturalis motus est, et ad corpus tuendum valet; idem motus speciem corporis et virium ad phantasiam revocat.—288 *quic-*

Hic pietate prior. Coeant in fœdera dextræ,
Qua datur: ast, armis concurrant arma, cavete.
Et responsa simul quæ sint, rex optime, regis
Audisti, et quæ sit magno sententia bello.
   Vix ea legati; variusque per ora cucurrit
Ausonidum turbata fremor: ceu, saxa morantur
Quum rapidos amnes, fit clauso gurgite murmur,
Vicinæque fremunt ripæ crepitantibus undis.
Ut primum placati animi, et trepida ora quierunt,
Præfatus divos solio rex infit ab alto:
   Ante equidem summa de re statuisse, Latini,
Et vellem, et fuerat melius; non tempore tali
Cogere concilium, quum muros assidet hostis.
Bellum importunum, cives, cum gente deorum,
Invictisque viris, gerimus: quos nulla fatigant
Prœlia, nec victi possunt absistere ferro.
Spem, si quam adscitis Ætolum habuistis in armis,
Ponite: spes sibi quisque. Sed hæc, quam angusta, videtis.
Cetera qua rerum jaceant perculsa ruina,
Ante oculos interque manus sunt omnia vestras.
Nec quemquam incuso. Potuit quæ plurima virtus
Esse, fuit. Toto certatum est corpore regni.
Nunc adeo, quæ sit dubiæ sententia menti,
Expediam, et paucis (animos adhibete) docebo.
Est antiquus ager Tusco mihi proximus amni,
Longus, in occasum, fines super usque Sicanos;
Aurunci Rutulique serunt, et vomere duros
Exercent colles, atque horum asperrima pascunt.

quid, quantum, ἐφ' ὅσον, per omne tempus, per quod *cessatum est*; quæ mora excidii facta: *hæsit*, retardata est, substitit victoria Achivorum et *retulit vestigia*, relapsa est, ideoque dubia et incerta fuit, Hectoris et Æneæ opera: cf. et ibi not.—295 *quæ sit magno sententia bello. bello*, paullo durius seu tertio casu, quod ad bellum attinet, seu pro: de bello.

301 *Præfatus divos*, præclare, more antiquo (cf. Serv.), etiam a Romanis servato in Senatu et Comitiorum habendorum causa factis verbis.

305 *gente deorum*, συν παισὶ θεῶν: Ænea. —307 Vocant huc Homericum μάχης ἀκόρητοι Il. ν, 639: ν, 117. *possunt absistere* l. simpl. pro absistunt, l. pro non sustinent, non ferunt animo, non possunt sibi temperare, ne rebellent.—309 *Spes sibi quisque*. Nunc unumquemque in se omnem spem repositam habere necesse est; non alienam opem exspectare.—*cetera*: bene Servius: absolute dixit, id est: exercitum, auxilia, vires imperii. Scilicet copias intelligit ad bellum gerendum necessarias. Pro explicatione sunt v. 419. 420 Turni verba: *opes, intacta juventus, auxilia*. 312 *quæ plurima*, h. e. quanta maxima, ὅση πλείστη.—312 *corpore regni*, pro viribus, copiis, cf. XII, 835.

316—321 Sententiam poëtæ ex ipsis verbis eruamus. Suadet Latinus cedi Trojanis agrum ad Tiberim: quem his notis designat: *est antiquus ager mihi*, h. e. non nostra demum memoria occupatus et cultus, *longus in occasum*, non quod in

Hæc omnis regio, et celsi plaga pinea montis
Cedat amicitiæ Teucrorum; et fœderis æquas
Dicamus leges, sociosque in regna vocemus;
Considant, si tantus amor, et mœnia condant.
Sin alios fines aliamque capessere gentem
Est animus, poscuntque solo decedere nostro:
Bis denas Italo texamus robore naves,
Seu plures complere valent: jacet omnis ad undam
Materies; ipsi numerumque modumque carinis
Præcipiant; nos æra, manus, navalia demus.
Præterea, qui dicta ferant, et fœdera firment,
Centum oratores prima de gente Latinos
Ire placet, pacisque manu prætendere ramos;
Munera portantes aurique eborisque talenta
Et sellam regni trabeamque insignia nostri.
Consulite in medium, et rebus succurrite fessis.
  Tum Drances, idem infensus, quem gloria Turni
Obliqua invidia stimulisque agitabat amaris,
Largus opum, et lingua melior, sed frigida bello
Dextera, consiliis habitus non futilis auctor,
Seditione potens; genus huic materna superbum
Nobilitas dabat, incertum de patre ferebat;
Surgit, et his onerat dictis atque aggerat iras:
Rem nulli obscuram, nostræ nec vocis egentem,
Consulis, o bone rex. Cuncti se scire fatentur,
Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.

occasum protendatur, sed quod a Laurento in occasum spectat et late versus orientale Tiberis littus procedit *super usque*, usque ad, *Sicanorum fines*, quos versus Romam a poëta poni, credibile fit. Scilicet auctores ille videtur habuisse, qui Sicanos quoque ad Tiberim aliquando incoluisse narrarent, conf. VIII, 328. Ager hic, qui Latii pars erat, ab Auruncis et Rutulis partim colebatur, partim pascebatur: v. 318. 319; ergo hos Rutulos et Auruncos sub Latini imperio fuisse necesse est. Sunt in hoc agro colles et tractus asperi et saxosi, nec nisi pascuis idonei, tum quoque pineta. Videtur hoc ad colles Albanos spectare, quos ager iste attingere debuit, quando quidem iidem omnino agrum Laurentem finiebant. Sunt in his omnia, puto, satis expedita. Quod tandem Latinus ait *sibi esse agrum* v. 316, potest hoc, si quis ita velit, proprie accipi ex vetere vita, qua regibus assignata erat agri portio, τέμενος ut vel ex Homero notum, Il. μ, 313.

324 *aliam gentem*: iterum pro terra.—327 *complere* proprium vocabulum de sociis ac copiis navalibus; ut πλήρωμα. 328 *modus*, modo ædificandi.—331 *prima de gente*, primis de gentibus, ex nobilitate.—333 *eboris talenta* simpliciter ad pondus et copiam referenda sunt. — 334 Sella curulis et trabea insignia imperii, et inter munera mitti solita, apud Romanos, Albanos, Etruscos, ideoque h. l. recte et apud Latinos.

345 *ferat*, postulet, petat: *sed dicere mussant*, cunctantur, non audent dicere: proprie de iis, qui submissa ac depressa

Det libertatem fandi, flatusque remittat,
Cujus ob auspicium infaustum moresque sinistros
(Dicam equidem, licet arma mihi mortemque minetur)
Lumina tot cecidisse ducum, totamque videmus
Consedisse urbem luctu: dum Troïa tentat
Castra, fugæ fidens, et cœlum territat armis.
Unum etiam donis istis, quæ plurima mitti
Dardanidis dicique jubes, unum, optime regum,
Adjicias; nec te ullius violentia vincat,
Quin natam egregio genero dignisque hymenæis
Des pater, et pacem hanc æterno fœdere jungas.
Quod si tantus habet mentis et pectora terror:
Ipsum obtestemur, veniamque oremus ab ipso;
Cedat, jus proprium regi patriæque remittat.
Quid miseros toties in aperta pericula cives
Projicis, o Latio caput horum et causa malorum?
Nulla salus bello; pacem te poscimus omnes,
Turne, simul pacis solum inviolabile pignus.
Primus ego, invisum quem tu tibi fingis, et esse
Nil moror, en supplex venio. Miserere tuorum,
Pone animos, et pulsus abi. Sat funera fusi
Vidimus, ingentes et desolavimus agros.
Aut, si fama movet, si tantum pectore robur
Concipis, et si adeo dotalis regia cordi est:
Aude, atque adversum fidens fer pectus in hostem.
Scilicet, ut Turno contingat regia conjux,

voce loquuntur; quod fieri potest metus causa.—346 *flatus*, φύσημα, de arrogantia. Ad eandem et obstinatum Turni animum refero *mores sinistros. ob auspicium:* auspicia et ductus belli.—350 *Consedisse*, in luctum esse demersam, ut bene Serv.: ut συνιζάνειν, proprie de flamma et cinere. Sic II, 624 *considere in ignem Ilium.* it. IX, 145. Jam ad fortunæ casus translata: collabi, concidere, jacere, calamitate, dolore. Nimis tenue est, quod alii volunt totam urbem sedere lugentem.—351 *fugæ fidens*, respicit casum Turni, quo e pugna navi avectus erat, lib. X, 665 sq.—*et cœlum territat armis:* tamquam qui provocat. Servius observat, hoc nimis tumidum esse, nec, nisi e Drancis persona dictum, gravitati Virgilii convenire. cf. ad X, 548.—352 *Unum etiam, etiam* h. l. pro *adhuc* esse, Servius vult: ut Terent. passim.—353 *dici*, destinari, promitti.—359 invidiose; *regi*, Latino, *patriæque*, populo Latinorum, *remittat jus proprium*, suum, quod Latinus Latinique in regiam puellam habent, ut possint matrimonio jungere cui velint. (Præstat fortasse, in commodum patriæ: nam quid populus Latinorum juris habere potuit, patre adhuc vivo, in collocanda filia Latini? R.)—363 *pacis pignus*, Laviniæ conjugium cum Ænea: idque *unum inviolabile*, certum, ad pacem stabiliendam, quippe jam promissum a patre VII, 268 sq. quod jam v. 356 *pacem hanc æterno pignore firmes.*—364 *invisum:* haud dubie pro: inimicum, active.—366 *pulsus abi* ex proxime præcedentibus puto esse: patere te repulsam ferre. Sin sqq. respicias, et v. 392 animo teneas: *Pulsus ego?* recte erit: pugna victum te fatere ac cede.—369 *dotalis regia:* dotale regnum. Sic et

Nos, animæ viles, inhumata infletaque turba,
Sternamur campis. Et jam tu, si qua tibi vis,
Si patrii quid Martis habes, illum aspice contra,
Qui vocat.
  Talibus exarsit dictis violentia Turni;
Dat gemitum, rumpitque has imo pectore voces:
Larga quidem, Drance, semper tibi copia fandi
Tum, quum bella manus poscunt; patribusque vocatis
Primus ades. Sed non replenda est curia verbis,
Quæ tuto tibi magna volant, dum distinet hostem
Agger mœrorum, nec inundant sanguine fossæ.
Proinde tona eloquio, solitum tibi, meque timoris
Argue tu, Drance, quando tot stragis acervos
Teucrorum tua dextra dedit, passimque tropæis
Insignis agros. Possit quid vivida virtus,
Experiare licet: nec longe scilicet hostes
Quærendi nobis; circumstant undique muros.
Imus in adversos? quid cessas? an tibi Mavors
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?
Pulsus ego? aut quisquam merito, fœdissime, pulsum
Arguet, Iliaco tumidum qui crescere Thybrim
Sanguine, et Evandri totam cum stirpe videbit
Procubuisse domum, atque exutos Arcadas armis?
Haud ita me experti Bitias et Pandarus ingens,
Et quos mille die victor sub Tartara misi,
Inclusus muris, hostilique aggere septus.
Nulla salus bello! Capiti cane talia demens
Dardanio, rebusque tuis. Proinde omnia magno
Ne cessa turbare metu, atque extollere vires

alibi.—372 Expressit vulgare Græcorum ἡμεῖς, ἄθαπτος καὶ ἄκλαυστος ὄχλος, quasi tam viles habiti, ut projiciantur vel insepulti. 374 *Martis:* patriæ virtutis, *aspice contra*, Homericum ἄντα et ἄντην, ut ἄντην εἰσιδέειν Il. τ, 15.

376 Ad verba comparant Il. α, 188 et lib. VII, 445, et ad vs. 378 Il. β, 796.—381. 382. Magna loqueris, dum intra mœnia tutus ab hoste lates, necdum murorum oppugnatio facta. *agger mœrorum:* muri. cf. X, 24. 144. *nec* et dum nondum, *inundant sanguine fossæ.* Vulgari modo *sanguis inundat fossas*, exquisitius *fossæ inundant*, absolute, implentur, *sanguine.*—383 Cum itaque muris adhuc hostis distineatur *proinde* ad formam τοῦ εἶτα, ἔπειτα: quæ cum ita sint. *solitum tibi*, eleganter variata oratione, pro: ut soles. Sic εἰωθὸς absolute interponitur, et alia. Tacitus Ann. I, 56 *rarum illi cœlo*, etc. imitari solet. Mox *quando* pro quandoquidem.—*stragis acervos*, ut *cædis* X, 245: XI, 207 pro cæsorum.—389 sq. Comparant Il. α, 226. 227. *Imus.* Quin imus, Age eamus adversus hostem: ἀλλ' ἴομεν. Ad 396 *experti* ut victum, cf. IX, 672 sq.

399 *Cane talia*, ominare hoc, nullam salutem esse bello, pugnando salvos esse nos non posse, Æneæ et tibi. Vertant dii in tuum caput! Comparant Odyss. β, 178. 179.—400 Perge itaque, quod facis, metum de Trojanis ingravare, etc. *gentis bis victæ* ab Hercule primum (cf. ad IX, 599 *Bis*

Gentis bis victæ; contra premere arma Latini.
Nunc et Myrmidonum proceres Phrygia arma tremiscunt,
Nunc et Tydides, et Larissæus Achilles;
Amnis et Hadriacas retro fugit Aufidus undas.
Vel quum se pavidum contra mea jurgia fingit
Artificis scelus, et formidine crimen acerbat.
Numquam animam talem dextra hac (absiste moveri)
Amittes; habitet tecum, et sit pectore in isto.
Nunc ad te, et tua magna, pater, consulta revertor.
Si nullam nostris ultra spem ponis in armis,
Si tam deserti sumus, et semel agmine verso
Funditus occidimus, neque habet Fortuna regressum;
Oremus pacem, et dextras tendamus inertes.
Quamquam, o, si solitæ quidquam virtutis adesset,
Ille mihi ante alios fortunatusque laborum,
Egregiusque animi, qui, ne quid tale videret,
Procubuit moriens, et humum semel ore momordit.
Sin et opes nobis, et adhuc intacta juventus,
Auxilioque urbes Italæ populique supersunt;
Sin et Trojanis cum multo gloria venit
Sanguine: (sunt illis sua funera, parque per omnis
Tempestas) cur indecores in limine primo
Deficimus? cur ante tubam tremor occupat artus?
Multa dies variique labor mutabilis ævi
Retulit in melius; multos alterna revisens
Lusit et in solido rursus Fortuna locavit.
Non erit auxilio nobis Ætolus et Arpi:

capti Phryges. Adde VII. 295. II, 295 et II, 642. 643); *contra premere*, elevare, deprimere res Latinorum.—405 Poëtæ populis vel regibus proprium etiam terris, fluviis tribuere solent; itaque h. l. terror ad fluvium Apuliæ Aufidum translatus, phantasmate poëtico.

412 *tam deserti:* propter Diomedem, qui solus negavit auxilia; ut idem Serv.—415—418 Seu turbavit affectus seu calliditas inflexit orationem, quæ sic procedere debebat: *quamquam*, nisi inertissimi essemus, debebamus illum habere fortunatissimum et fortissimum, qui etc. (h. e. etsi deberemus mortem præferre tali dedecori). Hoc alterum transtulit ad se: *Ille mihi ante alios f.* Est autem *fortunatus laborum* (ut *lætus laborum* v. 73) felix in malis suis et calamitatibus,—Nec tamen male, puto, aliquis aposiopesin statueret, et distingueret: *Quamquam o! si solitæ quidquam virtutis adesset*—(sc. quisquamne sustineret hoc facere). Tum pergit: *Ille mihi*. Sic lib. V, 195: *Quamquam o!—sed superent, quibus hoc, Neptune, dedisti*.—418 *humum ore momordit*. Homericum.—421 *gloria* pro victoria, ut κῦδος. Ad sententiam comparant vss. Homericos Il. ρ, 361.—425 *labor ævi*, h. e. ævum, in quo labores tolerantur, multa in melius mutat. Adjecta spectant ad ornatum: *ævum varium*, in quo varia fortuna jactamur. *labor*, πόνος, *mutabilis*, ærumna in meliorem fortunam mutari solita. *alterna* (κατα) *lusit*, illusit, spe meliore dejectos, *et rursus in solido*, ἐν σταθερῷ, in firmo integro statu antea in lubrico labantes, *locavit*, h. e. in integro; in incolumem statum, in integrum restituit. *ludere* omnino præter exspectationem aliquid inferendo, mutando: plerumque in deterius h. l. in melius.

At Messapus erit, felixque Tolumnius, et quos
Tot populi misere duces ; nec tarda sequetur
Gloria delectos Latio et Laurentibus agris.
Est et Volscorum egregia de gente Camilla,
Agmen agens equitum, et florentes ære catervas.
Quod si me solum Teucri in certamina poscunt,
Idque placet, tantumque bonis communibus obsto :
Non adeo has exosa manus Victoria fugit,
Ut tanta quidquam pro spe tentare recusem.
Ibo animis contra : vel magnum præstet Achillem,
Factaque Vulcani manibus paria induat arma
Ille licet. Vobis animam hanc soceroque Latino
Turnus ego, haud ulli veterum virtute secundus,
Devovi. Solum Æneas vocat. Et, vocet, oro.
Nec Drances potius, sive est hæc ira deorum,
Morte luat ; sive est virtus et gloria, tollat.
  Illi hæc inter se dubiis de rebus agebant
Certantes : castra Æneas aciemque movebat.
Nuntius ingenti per regia tecta tumultu
Ecce ruit, magnisque urbem terroribus implet :
Instructos acie Tiberino a flumine Teucros,
Tyrrhenamque manum, totis descendere campis.
Extemplo turbati animi, concussaque vulgi
Pectora, et arrectæ stimulis haud mollibus iræ.
Arma manu trepidi poscunt ; fremit arma juventus.
Flent mæsti mussantque patres. Hic undique clamor
Dissensu vario magnus se tollit in auras.
Haud secus, atque alto in luco quum forte catervæ
Consedere avium, piscosove amne Padusæ
Dant sonitum rauci per stagna loquacia cycni.

429 *felix* autem, potens, opibus florens, videtur infelicitatem Diomedis respicere (Servio interprete : fortasse ejus augurium in quo ut potentissimo ita felicissimo magnam fiduciam ponebat, respexerit Turnus. R.)—443. 444 Solus cum Ænea vult congredi Turnus, et jam ea de causa, ne cum Drance quicquam sive secundæ sive adversæ rei communicet, utque is et a calamitate et a felicitate sua absit. Et *vocet* Æneas, ut ego solus cum eo congressus de summa belli transigam : *Nec potius, sive hæc ira deorum est* (ut eventus belli hujus sit infaustus), *Drances morte luat*, communi clade occidat, nec, *sive est virtus et gloria*, si hoc bello laudem virtutis (κλέος) et gloriam (κῦδος, victoriam) consequi dabitur, *tollat* eam ille, auferat hanc laudem pro sua parte (ut αἴρεσθαι κῦδος) ; omninoque ideo nihil ille commune cum tota re habeat, sed exclusus sit a bona æque et mala fortuna.

452 *et arrectæ stimulis iræ:* de virtute bellica ; exasperati sunt animi : ut 727. 728. Nam ira erigitur, arrigitur ac stimulatur, h.e. movetur.—*stimulis haud mollibus*, duris, qui penetrant, infixi hærent. *fremit arma*, pro vulgari : cum fremitu postulat. —454 *mussant*, in occulto lamentantur, ἐπιμύζουσι, στενάζουσι. vid. sup. 345.

456. 458 *Haud secus atque* clamor se tollit, *quum*.—*Padus* cycnorum copia apud poëtas celebratus : in septem ostia

Immo, ait, o cives, arrepto tempore, Turnus,
Cogite concilium, et pacem laudate sedentes:
Illi armis in regna ruant. Nec plura locutus
Corripuit sese et tectis citus extulit altis.
Tu, Voluse, armari Volscorum edice maniplis;
Duc, ait, et Rutulos. Equitem, Messapus, in armis,
Et cum fratre Coras, latis diffundite campis.
Pars aditus urbis firment, turresque capessant;
Cetera, qua jusso, mecum manus inferat arma.
Ilicet in muros tota discurritur urbe.
Concilium ipse pater et magna incepta Latinus
Deserit, ac tristi turbatus tempore differt;
Multaque se incusat, qui non acceperit ultro
Dardanium Ænean, generumque asciverit, urbi.
Præfodiunt alii portas, aut saxa sudesque
Subvectant. Bello dat signum rauca cruentum
Buccina. Tum muros varia cinxere corona
Matronæ puerique; vocat labor ultimus omnes.
Nec non ad templum summasque ad Palladis arces
Subvehitur magna matrum regina caterva,
Dona ferens; juxtaque comes Lavinia virgo,
Causa mali tanti, oculos dejecta decoros.
Succedunt matres, et templum ture vaporant;
Et mæstas alto fundunt de limine voces:

cum tempore diductus, binis primum ostiis in mare delatus est, quorum alterum septentrionem versus erat *Volana*, alterum a meridie *Padusa* (nunc *il Po d' Argenta*) prope Spinam a mari exceptum.

459 Concilium habete *arrepto tempore* εὐκαίρως, ἐν καιρῷ, cum irrisione.—462 *sese corripuit*, pro vulgari: se proripuit, ὤρνυτο, ὡρμήθη, ἔσσυται. Vidimus jam VI, 472. 473. *rapere, corripere*, pro movere, passim vidimus.—463. 464 *equitem in armis*, pro armatum, ut sæpe alibi, et vs. 173. *Messapus*, græce, pro Messape, et *Coras* pro Cora, *cum fratre* Catillo. v. VII, 672.—467 *qua jusso*, pro jussero: ut levasso, declarasso, amasso et al. — 468. 469 Comparant Il. β, 808—472 *urbi* erit: in urbis, regni, utilitatem.

473 Ante portas fossas faciunt ut bene Serv., et vallum ducunt, saxis stipitibusque et humo aggesta.—476 *vocat labor ultimus omnes*, re ad summum discrimen adducta. Procurritur autem in muros, uti factum esse Trojæ narrat Homerus prælio cum Achivis propius urbi admoto. —477 Manifesta vestigia Il ζ, 86 sqq. 229 sqq. Illud autem miror, quod Palladem jam tum coli a Laurentibus tradidit, quam tamen Trojanos primum intulisse communis fama obtinebat; (nisi forte poëta deam in Latio coli solitam et eam Palladi similem innuisse dicendus est, qualem v. c. Fortunam Antiatem novimus ap. Horat. Od. I, 35. sed hæc observatio etiam de aliis Græcorum deis, e. c. Baccho, Apolline, valet, quippe qui hoc tempore nondum ab Italis hisce colebantur. R.) 478 *Subvehitur* pro vulgari: invehitur. Nam curru vectæ matronæ sacra adeunt: VIII, 666: *castæ ducebant sacra per urbem* Pilentis *matres in mollibus*. — 479 *Dona*. Perperam peplum ex Homero huc vocant. Poëta placuit genus ponere.—480 oculis dejectis, κατ' ὄμματα καλὰ βαλοῦσα: Hymn. hym. in Cerer. 194. not. Ruhnken.—481 *Succedunt* sc. templum, intrant, ut bene Serv.—482 *de limine*. Nil argutandum; est pro: ingressæ templum. Nam ex

Armipotens, præses belli, Tritonia virgo,
Frange manu telum Phrygii prædonis, et ipsum
Pronum sterne solo, portisque effunde sub altis.
Cingitur ipse furens certatim in prœlia Turnus.
Jamque adeo Rutulum thoraca indutus ahenis
Horrebat squamis, surasque incluserat auro,
Tempora nudus adhuc; laterique accinxerat ensem;
Fulgebatque alta decurrens aureus arce;
Exsultatque animis, et spe jam præcipit hostem.
Qualis, ubi abruptis fugit præsepia vinclis,
Tandem liber, equus, campoque potitus aperto,
Aut ille in pastus armentaque tendit equarum,
Aut assuetus aquæ perfundi flumine noto
Emicat, arrectisque fremit cervicibus, alte
Luxurians; luduntque jubæ per colla, per armos.
Obvia cui, Volscorum acie comitante, Camilla
Occurrit, portisque ab equo regina sub ipsis
Desiluit; quam tota cohors imitata relictis
Ad terram defluxit equis; tum talia fatur:
Turne! sui merito si qua est fiducia forti,
Audeo et Æneadum promitto occurrere turmæ,
Solaque Tyrrhenos equites ire obvia contra.
Me sine prima manu tentare pericula belli:
Tu pedes ad muros subsiste, et mœnia serva.
Turnus ad hæc, oculos horrenda in virgine fixus:
O decus Italiæ, virgo, quas dicere grates,
Quasve referre parem? sed nunc, est omnia quando
Iste animus supra, mecum partire laborem.
Æneas, ut fama fidem missique reportant
Exploratores, equitum levia improbus arma
Præmisit, quaterent campos; ipse ardua montis
Per deserta jugo superans adventat ad urbem:

more in prima templi parte vota faciunt, qui deos adeunt, nec intrant interiora, ut nos. 483—485 Preces vere ad verbum conversæ ex l. c. Homerico v. 305. 306. 307. *effunde*, de prolapso, prostrato ante urbis obsessæ muros.

492—497 Ex Homero Il. ζ, 506—511 conversa esse, jam veteres notarunt.

498 De Camilla modo ad 432. *Desiluit*, honoris causa factum volunt. *cohors* pro turma: nam equitum h. l. est.—503 Comparant Il. ν, 73 sqq.—507 *horrenda in virgine* h. l. admiranda. Nam, quæ *admirationem*, *stuporem*, *horrorem*, faciunt, ad idem fere genus referri solent et possunt. Sic ἐκπαγλος Homericum.

511 *fidem* eleganter pro nuntio. Nam, quæ nuntiantur, fidem facti faciunt.—512 *improbus* accipio pro audax; proprie, qui nimium audet.—513 *quaterent campos*, ad incessum equorum referri præstat; Servius ad perturbationem agrorum, h. e. agrestium, revocat.—513 *ardua montis deserta:* necesse est extremas Albanorum montium partes respexisse poëtam.—514 *jugo superans*, superior evadens, conf. II,

Furta paro belli convexo in tramite silvæ,
Ut bivias armato obsidam milite fauces.
Tu Tyrrhenum equitem collatis excipe signis;
Tecum acer Messapus erit, turmæque Latinæ,
Tiburnique manus; ducis et tu concipe curam.
Sic ait, et paribus Messapum in prœlia dictis
Hortatur sociosque duces, et pergit in hostem.
Est curvo anfractu valles, accommoda fraudi
Armorumque dolis: quam densis frondibus atrum
Urget utrimque latus; tenuis quo semita ducit,
Angustæque ferunt fauces aditusque maligni.
Hanc super in speculis summoque in vertice montis
Planities ignota jacet, tutique receptus:
Seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ;
Sive instare jugis, et grandia volvere saxa.
Huc juvenis nota fertur regione viarum;
Arripuitque locum, et silvis insedit iniquis.
  Velocem interea superis in sedibus Opim,
Unam ex virginibus sociis sacraque caterva,
Compellabat, et has tristes Latonia voces
Ore dabat: graditur bellum ad crudele Camilla,

207, pro vulgari: *superare jugum*, ut v. 905.—515 *Furta*, pro insidiis, quas Turnus collocat in faucibus saltus *biviis*, seu per quas duæ viæ ducunt, seu ad quas duæ viæ ducunt, v. mox ad 522.—519 *Tiburni manus*, copiæ Tiburtinæ, a Tiburno heroe ac conditore Tiburis designatæ, fratribus ejus Catillo et Cora ducibus, VII, 670 sqq.—522 sqq. Insidiarum locus et ratio hujusmodi animo repræsentanda. Via Trojanorum agmini pedestri, quod Æneas ipse ducebat (conf. ad 446), erat facienda per montium juga et saltus: in his erat vallis, *curvo anfractu*, sinuoso flexu, quæ, ex adversa venienti Æneæ parte, in clivum assurgebat; isque erat agmine superandus: ab utraque vallis parte silvæ. Has insedit Turnus: equitatum autem Messapo et Camilla duce præmittit, ut manus cum præmisso ab Ænea Etruscorum equitatu conserat, qui per camporum planitiem incedebat, Tarchontis ductu. Hic pugna equestris fit, in qua Camilla cæsa, equites Latini fugiunt ad urbem. Audita Camillæ cæde equitatusque fuga, Turnus consilio insidiarum abjecto ex saltibus obsessis in campum procedit, ut fugam Latinorum equitum sistat urbemque, ne primo incursu capiatur, præsidio firmet. Quo facto Æneas liberas saltus angustias superat, vs. 896 sqq. Assequutus est hac œconomia poëta hoc, ut absentibus Ænea et Turno, geri res posset virtute Camillæ et Tarchontis.

523 *valles* antique pro vallis, *quam—atrum* h. silva densa, per quem (*quo*, potius, *qua*) angusta semita est.—525 *aditus maligni*, angusti, exigui ideoque periculosi: non obscuri, ut Serv.; at lib. VI, 270. adjunctum est: *lux sub luce maligna*.—526 *in speculis*, in specula, in collis vertice, ut σκοπιά. Erat is collis planus, ideoque ex omni parte opportunus, seu ad procurrendum; (528 *seu dextra lævaque velis occurrere pugnæ*) seu ad hostem propulsandum, si collem superare vellet; (529 *sive instare jugis*, desuper de jugo urgere hostem assultantem).—527 *ignota* Trojanis.

Opim. Apud Callimachum in Del. 292. Opis est inter puellas Hyperboreas, quæ frugum primitias olim Delum apportarunt, et cum Diana ibi manserunt, cf. Apollod. I, 4, 4. Recte ideo a Marone nympha, Opis memorata est, et eodem forte respectu inf. 858 Threissa appellatur. Juvat autem illud notare, Dianam h. l. *cum Nymphis suis*, quibus silvæ solent pro sedibus assignari, in Olympo sedere, unde

O virgo, et nostris nequidquam cingitur armis,
Cara mihi ante alias; neque enim novus iste Dianæ
Venit amor, subitaque animum dulcedine movit.
Pulsus ob invidiam regno viresque superbas
Priverno antiqua Metabus quum excederet urbe,
Infantem, fugiens media inter prœlia belli,
Sustulit exsilio comitem, matrisque vocavit
Nomine Casmillæ, mutata parte, Camillam.
Ipse sinu præ se portans, juga longa petebat
Solorum nemorum; tela undique sæva premebant
Et circumfuso volitabant milite Volsci.
Ecce, fugæ medio, summis Amasenus abundans
Spumabat ripis; tantus se nubibus imber
Ruperat. Ille, innare parans, infantis amore
Tardatur, caroque oneri timet. Omnia secum
Versanti subito vix hæc sententia sedit:
Telum immane, manu valida quod forte gerebat
Bellator, solidum nodis et robore cocto;
Huic natam, libro et silvestri subere clausam,
Implicat, atque habilem mediæ circumligat hastæ;
Quam dextra ingenti librans ita ad æthera fatur:
Alma, tibi hanc, nemorum cultrix, Latonia virgo,
Ipse pater famulam voveo; tua prima per auras
Tela tenens supplex hostem fugit. Accipe, testor,

v. 595. 596. Opis devolat in terram.—536 *nostris armis*, quibus Camilla in morem Dianæ et Nympharum utitur. cf. inf. 844.

539 Privernum, olim Volscorum, postea Latii, una e XXX coloniis, haud longe ab Amaseno amne aberat: *vires superbas*, h. nimias opes, potentiam libertati civium infestam; unde odia in eum: *Pulsus ob invidiam*, (et feritatem, vid. vers. 568. R.) At Servius *vires superbas*, quibus superbe utebatur, interpretatur. Ut semel de hac voce ac re dicam: cum *superbia* sit animi efferentis se iis, quibus aliis præstare se putat, transfertur *superbus* modo ad effectus, modo ad causas, unde quis superbit; est itaque: ornatus, splendidus, dives, potens modo in meliorem, modo in deteriorem partem. Ita *honores superbi*, *conjugium superbum*, Æn. III, 475. *Ilium superbum* III, 2. *ostrum superbum* I, 639. ubi cf. Not. Ab effectis autem ductæ sunt notiones, durus, sævus, immanis: ut VIII, 481 *superbo imperio et sævis armis*. tum est rebellis, asper, jugi impatiens, ferox, ut Brutus, libertatis studio VI, 818. amantes, qui æmulos haud ferunt, Ge. III, 217. *debellare superbos*, Æn. VI, 854. ubi opp. *parcere subjectis*. Ex priore itaque ordine *vires superbæ* sunt, ut *opes superbæ*, omnino ingentes, nimiæ. Cum Servii interpretatione conveniunt vss. 539—541. 545. 568 ubi ejus feritas memoratur.—543 Tribuit igitur poëta patris voluntati, quod emollita pronuntiatio serioribus ætatibus attulit, ut pro *Casmilo Camillus*, pro *Casmila Camilla*, diceretur. Vox illa a Pelasgis in Italiam illata Etruscis quoque fuit frequentata, qui Mercurium Casmilum appellarunt, tamquam *ministrum* deorum.—544 *juga longa*, non longinqua et remota, sed longo tractu continuata.—549 *Ruperat*, eruperat se, ut jam alibi vidimus: ἐρράγη.—553 *robore cocto*, igni durato, præusto.—*habilem*, ita ut haberi, tractari, pro jaculo emitti cum hasta posset puella

Diva tuam, quæ nunc dubiis committitur auris.
Dixit, et adducto contortum hastile lacerto
Immittit: sonuere undæ; rapidum super amnem
Infelix fugit in jaculo stridente Camilla.
At Metabus, magna propius jam urgente caterva,
Dat sese fluvio, atque hastam cum virgine victor
Gramineo donum Triviæ de cespite vellit.
Non illum tectis ullæ, non mœnibus urbes
Accepere; neque ipse manus feritate dedisset;
Pastorum et solis exegit montibus ævum.
Hic natam, in dumis interque horrentia lustra,
Armentalis equæ mammis et lacte ferino
Nutribat, teneris immulgens ubera labris.
Utque pedum primis infans vestigia plantis
Institerat, jaculo palmas oneravit acuto;
Spiculaque ex humero parvæ suspendit et arcum.
Pro crinali auro, pro longæ tegmine pallæ,
Tigridis exuviæ per dorsum a vertice pendent.
Tela manu jam tum tenera puerilia torsit,
Et fundam tereti circum caput egit habena;
Strymoniamque gruem, aut album dejecit olorem.
Multæ illam frustra Tyrrhena per oppida matres
Optavere nurum: sola contenta Diana,
Æternum telorum et virginitatis amorem
Intemerata colit. Vellem haud correpta fuisset
Militia tali, conata lacessere Teucros;
Cara mihi comitumque foret nunc una mearum.
Verum age, quandoquidem fatis urgetur acerbis,
Labere, Nympha, polo, finesque invise Latinos,
Tristis ubi infausto committitur omine pugna.

ἐρυῖαν. Sic I, 318 *habilem arcum* vidimus, *ensem* IX, 305. *galeam* ib. 365.—560 *dubiis auris*, per quas ipsa infans dubia salute fertur.—562 *sonuere undæ*, graviter commoto aëre aquæ superficiem impellente, et undæ fremitum movente: quid? quod transvolans cum infante jaculum sibilum vel strepitum facit in aëre, cf. mox 595. 596, quem ipsi amni tribuere potuit.—563 *Infelix*: vel respectu præsentis Camillæ fati, vel quod jam illa ætate tantum vitæ discrimen adiret.

565 *victor*, compos voti, ut sæpe, v. c. VIII, 61. sc. flumine trajecto et filia servata *donum Triviæ*, ex voto: quam Dianæ devoverat.—568 *manus dat* proprie victus, tum omnino qui cedit, qui placatur, h. l. qui, quod humanitas aliorum vel hospitalitas offert, accipit. An usquam de manibus hospitum jungendis loquendi usus tulerit *manus dare*, ut dictum: *accipere aliquem manu*, dubito.—569 non *pastorum ævum*, ut Serv., pro pastorali vita, sed *in montibus pastorum*: qui a pastoribus habitabantur.—570 *dumi, lustra*, pro silvis.—*Armentalis equa*, ἵππος ἀγελαία.—571 *lacte ferino*: quia *ferus* etiam de equo: ut II, 51.—573 Proprie erant *vestigia prima*, in quæ, quibus, institit plantis pedum. Sed doctius alterum, pro: ut primum infans pedibus institit.—580 *Strymoniam gruem*: ut Ge. I, 120.—*Tyrrhena per oppida*:

Hæc cape, et ultricem pharetra deprome sagittam :
Hac, quicumque sacrum violarit vulnere corpus,
Tros Italusve, mihi pariter det sanguine pœnas.
Post ego nube cava miserandæ corpus et arma
Inspoliata feram tumulo, patriæque reponam.
Dixit ; at illa leves cœli delapsa per auras
Insonuit, nigro circumdata turbine corpus.
At manus interea muris Trojana propinquat,
Etruscique duces, equitumque exercitus omnis :
Compositi numero in turmas. Fremit æquore toto
Insultans sonipes, et pressis pugnat habenis
Huc obversus et huc ; tum late ferreus hastis
Horret ager, campique armis sublimibus ardent.
Nec non Messapus contra, celeresque Latini,
Et cum fratre Coras, et virginis ala Camillæ,
Adversi campo apparent, hastasque reductis
Protèndunt longe dextris, et spicula vibrant ;
Adventusque virum fremitusque ardescit equorum.
Jamque intra jactum teli progressus uterque
Substiterat : subito erumpunt clamore, frementesque
Exhortantur equos ; fundunt simul undique tela
Crebra nivis ritu, cœlumque obtexitur umbra.
Continuo adversis Tyrrhenus et acer Aconteus
Connixi incurrunt hastis, primique ruinam

Amaseno trajecto Metabus ad Campanorum fines accedebat: hos insedere olim Etrusci.—590 *Hæc cape:* puta cum his dictis Dianam arcum et pharetram Opi tradere.—591 Auguste pro: qui vulnus intulerit; sed loquitur de virgine deæ consecrata. Et ducta hinc ultionis ab Arunte sumtæ causa. Nam, qui sacra violant, a diis puniuntur.—592. 593 Sarpedonis fatum ante oculos ex Iliad. π, 453. conf. ad v. 432.—594 *patriæ*, græce: in patriam vel in patria terra. Videtur in Volseis sepulcrum antiquum Camillæ monstratum esse.

599 *numero;* ad numerum suum militum quos quæque turma habebat: unde etiam *numeri*, ipsæ cohortes, turmæ.—599. 600. 601 ἐναργεστάτη descriptio equorum generosiorum incedentium. *Insultans*, v. Ge. III, 117.—*pugnat habenis*, contra habenas, ut μάχεσθαι τινι, spectat ad reluctationem equorum, qui frenis cohiberi se vix patiuntur et repugnant: hinc *huc obversus et huc*.

603. 604 ut prædixerat v. 518. 519.—606 *Protendunt*, προτείνουσι, prominent tamen illæ vel sic cuspidibus. Aliæ autem sunt *hastæ*, alia *spicula*, h. e. jacula: his eminus, illis cominus pugna fit. Igitur hastas *reducunt*, ut cum impetu immittant, jacula *vibrant*, rotant.—607 *adventus virum ardescit*, h. e. strepitus ex adventu, seu strepitus advenientium, major majorque ad aures accidit et increbescit, quo propiores invicem sibi turmæ fiunt cf. 911. In sqq. comparatio institui potest non sine fructu cum Il. δ, 446 sqq., et ad v. 610. 611. vid. Il. α, 156 sqq. 278 sqq. —*cœlum obtexitur umbra.* cf. XII, 578: *et obumbrant æthera telis*. Etiam vulgari sermone tritum. Unde illud Laconis, se sub umbra telorum esse pugnaturum.

612 *Tyrrhenus* h. l. nomen viri Etrusci proprium; *Aconteus* e Latinis.—613 *ruinam dant*, ruunt, irruunt mutuo impetu, *perfractaque—rumpunt*, frangendo rumpunt, pro perfringunt: scilicet equi concitati summo impetu pectoribus obnixi et illisi in-

Dant sonitu ingenti, perfractaque quadrupedantum
Pectora pectoribus rumpunt; excussus Aconteus,
Fulminis in morem, aut tormento ponderis acti,
Præcipitat longe, et vitam dispergit in auras.
Extemplo turbatæ acies, versique Latini
Rejiciunt parmas, et equos ad mœnia vertunt.
Troes agunt; princeps turmas inducit Asylas.
Jamque propinquabant portis, rursusque Latini
Clamorem tollunt, et mollia colla reflectunt;
Hi fugiunt, penitusque datis referuntur habenis.
Qualis ubi alterno procurrens gurgite pontus
Nunc ruit ad terras, scopulosque superjacit undam
Spumeus, extremamque sinu perfundit arenam;
Nunc rapidus retro, atque æstu revoluta resorbens
Saxa, fugit, litusque vado labente relinquit.
Bis Tusci Rutulos egere ad mœnia versos:
Bis rejecti armis respectant terga tegentes.
Tertia sed postquam congressi in prœlia, totas
Implicuere inter se acies, legitque virum vir:
Tum vero et gemitus morientum, et sanguine in alto
Armaque, corporaque, et permixti cæde virorum
Semanimes volvuntur equi; pugna aspera surgit.
Orsilochus Remuli, quando ipsum horrebat adire,
Hastam intorsit equo, ferrumque sub aure reliquit.
Quo sonipes ictu furit arduus, altaque jactat
Vulneris impatiens arrecto pectore crura.
Volvitur ille excussus humi. Catillus Iolan,
Ingentemque animis, ingentem corpore et armis

vicem confligunt: qua ruina, quo conflictu, labefactatus Aconteus equo dejicitur: fortasse simul hastæ ictu percussus.—620 *Troes* nunc: mox *Tusci* 629, quoniam ex utraque gente equitatus constabat, *agunt:* versos in fugam impellunt, ut V, 265. *Asylas*, qui Pisa Etruriæ copias adduxerat: X, 175 sqq.—622 Ante urbem subsistunt Latini, contra fugiunt Trojani et Etrusci. *colla* equorum: qui quoniam domiti, ut facile flecti queant, hinc colla *mollia:* ut Ge. III, 204: *molli collo*, et *mollia crura* ibid. v. 76.—625 *superjacit undam,* jacit undam super scopulos s. littus: præpositione ad verbum retracta: ut fere græce: σκοπέλους τ' ὑπερέβαλε κῦμα. *arenam extremam*, in interiore littore, *perfundit sinu*, fluctu undas jam languentes in sinum curvante. Nunc *pontus*, unda, *æstu*, vicissitudine maris æstuantis, graviter commoti, *rapidus retro* (παλιρρόθιον κῦμα. v. c. Od. ε, 430. Sic malo, quam *retro fugit*), *atque resorbens* (se. ἀναρροιβδοῦν) *fugit saxa revoluta*, h. per quæ unda revolvitur, ἀνακυλίνδεται, *et relinquit* pontus *litus vado labente*, fluctu recedente ac decrescente; donec novus fluctus iterum alluat.

631 *in tertia prælia:* eleganter pro tertio.—632 *legitque virum vir* Homericum: ἀνὴρ δ' ἄνδρ' ἐδνοπάλιζεν Il. δ, 472, h. e. percussit.

636 *Orsilochus* ex Trojanis est. v. 690. *Remulus* ex Latinis, diversus ab eo, qui X, 592. 593 memoratus. Ad reliqua v. 637–640 cf. X, 890–894 de simili vulnere.—640 *Catillus*, qui Tiburtes agebat.

Dejicit Herminium: nudo cui vertice fulva
Cæsaries, nudique humeri; nec vulnera terrent;
Tantus in arma patet. Latos huic hasta per armos
Acta tremit, duplicatque virum transfixa dolore.
Funditur ater ubique cruor; dant funera ferro
Certantes, pulchramque petunt per vulnera mortem.
  At medias inter cædes exsultat Amazon,
Unum exserta latus pugnæ, pharetrata Camilla;
Et nunc lenta manu spargens hastilia denset,
Nunc validam dextra rapit indefessa bipennem.
Aureus ex humero sonat arcus, et arma Dianæ.
Illa etiam, si quando in tergum pulsa recessit,
Spicula converso fugientia dirigit arcu.
At circum lectæ comites, Larinaque virgo,
Tullaque, et æratam quatiens Tarpeia securem,
Italides; quas ipsa decus sibi dia Camilla
Delegit, pacisque bonas bellique ministras.
Quales Threiciæ quum flumina Thermodontis
Pulsant, et pictis bellantur Amazones armis:
Seu circum Hippolyten, seu quum se Martia curru
Penthesilea refert, magnoque ululante tumultu

cf. 519 et lib. VII, 672; ideoque Iolas et Herminii inter Trojanos et Etruscos referendi.—643. 644 *nec vulnera terrent: tantus in arma patet:* arte cohærent cum illis: *nudo cui—nudique humeri.* Habebat nudum caput et humeros nudos, ut satis appareret, eum vulnera non timere; tantum, tanta sui parte, patebat in vulnera s. in tela hostilia. *duplicat virum:* incurvat, ut reddatur Homericum ἰδνοῦν. Ἰδνώθη τε πεσὼν Iliad. ν, 618; hinc adjectum; cum, seu præ, *dolore.* Et sic *duplicatus poples* XII, 927. Niobes filia collapsa dicitur *duplicata vulnere cæco* ap. Ovid. Met. VI, 293, ubi v. Burm. et ad Val. Fl. VI, 509. Ap. Græcos πτύσσεσθαι sic occurrere memini.

649 *pugnæ*, ad pugnam, ut expeditior esset ad pugnandum, in primis arcu sagittam emissura. Comparationis autem lineas ducit, quam mox repetit et ornat vss. 650 sqq.—650 *spargens denset:* id est, dense spargit, jacit; alias fundere, χέειν. —651 *indefessa* est ἄτρυτος.—653 *in tergum recessit:* etiam hoc a vulgari ratione deflexit. nam vulgare est: si tergum vertit, dat, tum illa redit tergo verso; versa tergo, et in tergum. —654 *spicula fugientia,* ipsa fugiens, ut recte Servius.—658 *ministras*, comites: Sic δμωιὰς Penthesileæ dat Quintus Calaber lib. I, 33: ut θεράποντες heroum sunt. — 659 *Threiciæ Amazones:* pro Scythicis vel Sarmaticis dixit, ut Threissam Harpalycen lib. I, 316, quod, tamquam poëta, jure suo fecit. Sic *Strymonis* est Propert. IV, 4, 69. Sarmatica autem origo fere communi veterum consensu Amazonibus tribuitur, etsi vulgaris fabula a Tanaidis ostiis ad Ponti fines et Thermodontem fluvium eas traduxit. v. loc. class. Justin. II. 4. cf. Apollon. II. 370—966 sqq. et Schol.—659 *cum flumina Thermodontis pulsant:* pro ripis flumen dictum opinatur Cerda et alii, ut v. c. Ge. II, 11. 12: aliæ arbores—*campos et flumina late Curva tenent.* Mihi tamen cum ipsa res persuadet, agi de flumine glacie obducto, tum vero etiam Claudiani imitatio, qui non aliter intellexisse videtur: Pros. rapt. II, 62—66:—660 *bellantur* pro bellant ut alia, v. Serv. Sic *nutritor* pro *nutrito* Ge. II, 425. *pictis armis*, auro argentoque distinctis, maxime pelta. cf. ad VIII, 588. *se refert*, redit (v. paullo ante); non ut Serv. pro se fert, infert.—*tumultu ululante*, invertit, cum ipsæ ululent cum tumultu: cum tumultu ululantium, (i. e. ovantium; ululare etiam

Feminea exsultant lunatis agmina peltis.
Quem telo primum, quem postremum aspera virgo
Dejicis? aut quot humi morientia corpora fundis?
Eunæum Clytio primum patre: cujus apertum
Adversi longa transverberat abiete pectus.
Sanguinis ille vomens rivos cadit, atque cruentam
Mandit humum, moriensque suo se in vulnere versat.
Tum Lirim, Pagasumque super: quorum alter habenas
Suffosso revolutus equo dum colligit, alter
Dum subit, ac dextram labenti tendit inermem,
Præcipites pariterque ruunt. His addit Amastrum
Hippotaden; sequiturque incumbens eminus hasta
Tereaque, Harpalycumque, et Demophoonta, Chrominque;
Quotque emissa manu contorsit spicula virgo,
Tot Phrygii cecidere viri. Procul Ornytus armis
Ignotis et equo venator Iapyge fertur:
Cui pellis latos humeros erepta juvenco
Pugnatori operit: caput ingens oris hiatus
Et malæ texere lupi cum dentibus albis,
Agrestisque manus armat sparus; ipse catervis
Vertitur in mediis, et toto vertice supra est.
Hunc illa exceptum, neque enim labor agmine verso,
Trajicit, et super hæc inimico pectore fatur:
Silvis te, Tyrrhene, feras agitare putasti?
Advenit qui vestra dies muliebribus armis
Verba redarguerit. Nomen tamen haud leve patrum
Manibus hoc referes, telo cecidisse Camillæ.

bono sensu ut ὀλολύζειν. cf. Hemsterh. ad Lucian. I. p. 177. Bipont. R.) *Martia Penthesilea*, proprie Justin. II, 4, 13. duæ reginæ—*ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte prædicabant.*

664. 665 Variatus orationis color, Homeri exemplo Il. ε, 703. π, 692. *Eunæum* int. e Trojanis, *Lirim Pagasumque* ex Etruscis: reliquos vs. 673 sqq. iterum Trojanos: e quibus *Amastrus* Hippotæ f. *Mandit humum*: quod alias *mordere.* v. 418 et ad X, 489.—671 *habenas dum colligit;* ut equum ex vulnere cernuum retrahat. *suffossus* equus, vulnere subtus jaculo vel hasta accepto: ut Tac. I, 65. Nolim de calcarium ictu accipi. 674 *sequitur incumbens*, ἐφεπει ἐπικύπτουσα vel ἐπερειδομένη puella: hoc refertur ad nisum emittentis hastam, qua illa insequitur eminus, h. petit, Tereum et alios.

677 *Ornytus* ex Etruscis. cf. 686. *armis ignotis*, novis h. l., ut Serv., inconsuetis, insolentiore specie: nam habebat exuvias tauri pro thorace et rictum lupi pro galea: ut VII, 666. 667 Aventinus.—*Iapyge* pro Iapygio, Apulo. v. v. 247.—679 *juvenco*, tauro, *pugnatori*, silvestri, cum quo pugnaverat.—682 *Sparus:* rusticum telum in modum pedi recurvum, inquit Serv. cf. ad Sallust. Catil. 56. (59) et Nepot. Epaminond. 9.—683 *Vertitur*, versatur. ἀναστρέφεται.—684 *exceptum*, insidiis circumventum, ait Servius. ut VI, 173: enimvero est: assequuta fugientem, nam adjectum, *agmine verso. Excipere* a venatione ductum h. l.: ut bene

Protenus Orsilochum et Buten, duo maxima Teucrum
Corpora: sed Buten aversum cuspide fixit
Loricam galeamque inter, qua colla sedentis
Lucent, et lævo dependet parma lacerto;
Orsilochum, fugiens magnumque agitata per orbem,
Eludit gyro interior, sequiturque sequentem,
Tum validam perque arma viro perque ossa securim,
Altior exsurgens, oranti et multa precanti
Congeminat: vulnus calido rigat ora cerebro.
Incidit huic, subitoque aspectu territus hæsit,
Appenninicolæ bellator filius Auni,
Haud Ligurum extremus, dum fallere fata sinebant;
Isque, ubi se nullo jam cursu evadere pugnæ
Posse, neque instantem reginam avertere, cernit:
Consilio versare dolos ingressus et astu,
Incipit hæc: Quid tam egregium, si femina forti
Fidis equo? dimitte fugam, et te comminus æquo
Mecum crede solo, pugnæque accinge pedestri;
Jam nosces, ventosa ferat cui gloria laudem.
Dixit; at illa furens, acrique accensa dolore,
Tradit equum comiti, paribusque resistit in armis,
Ense pedes nudo, puraque interrita parma.
At juvenis, vicisse dolo ratus, avolat ipse,
Haud mora, conversisque fugax aufertur habenis,

Burm. monuit.—*et super*, insuper, *futur hæc.*

690 *Butes* diversus fortasse ab eo, qui lib. IX, 647 sqq. memoratur, et ab altero utique V, 372. *Orsilochus* e Trojanis 636.—692 *sedentis* in equo. Non enim inter hæc omnia animo dimittendum, nos in pugna equestri versari. *lucent*, eleganter pro: apparent nuda, et quidem in *lævo humero*. Buten enim fugientem, at Orsilochum ipsa fugiens obtruncavit Camilla. Etiam vulneris locus vss. 692. 693 aversam corporis partem satis declarat. Vulnus infertur supra sinistrum humerum, in ipsam cervicis vertebram, quæ attollitur paullulum in capite prominente, qualis habitus sedentis est. Variasse igitur poëta videri debet vulnus Hectori ab Achille illatum Iliad. χ. 324 sqq. et Cycni vulnus ab Achille acceptum ap. Hesiod. Sc. Herc. 416—420. Utraque loca sedulo comparanda. Ex his ipsi poëtæ mentem assequuti sumus. cf. XII, 381. 382.—694. 695 *gyro interior*, ideoque ab læva Orsilochi: (cf. V, 170) quo facto cursu æquato illa ejus lateri juncta, dextra sublata, capiti ictum bipenni infligit: *securim congeminat*, ictum, vulnus.

701 *Haud Ligurum extremus*, h. e. fraude, quoties ea uti licebat, nemine inter populares inferior.—702 *evadere pugnæ* græce pro vulgari *pugna*.—704 *ingressus*, pro pedestri aggressus, moliens, ut de dicente IV, 107. VI, 868.—706 *dimitte fugam*, cursum equestrem, equi usa velocitate.—708 *cui ferat*, i. e. an tibi ferat. *laudem*, decus ex victoria κλέος. *ventosa*, vana, inanis, gloriatio: nam pugnæ equestris successus magna ex parte equi virtuti debetur.—709 comparant Hectoris factum Il. θ, 318 sqq.—710 *paribus*, "sicut "et jam illum congressurum (non, con-"gressum) putabat" ut Servius monet. *resistit* simpl. stat. cf. Ge. IV, 424: Æn. IV, 76.—711 *parma pura*. Epitheton arbitror simpliciter ornare: ut sit par-

Quadrupedemque citum ferrata calce fatigat.
Vane Ligus, frustraque animis elate superbis,
Nequidquam patrias tentasti lubricus artes;
Nec fraus te incolumem fallaci perferet Auno.
Hæc fatur virgo, et pernicibus ignea plantis
Transit equum cursu, frenisque adversa prehensis
Congreditur pœnasque inimico ex sanguine sumit.
Quam facile accipiter saxo sacer ales ab alto
Consequitur pennis sublimem in nube columbam,
Comprensamque tenet, pedibusque eviscerat uncis;
Tum cruor, et vulsæ labuntur ab æthere plumæ.
At non hæc nullis hominum sator atque deorum
Observans oculis summo sedet altus Olympo.
Tyrrhenum genitor Tarchonem in prœlia sæva
Suscitat, et stimulis haud mollibus injicit iras.
Ergo inter cædes cedentiaque agmina Tarcho
Fertur equo, variisque instigat vocibus alas,
Nomine quemque vocans; reficitque in prœlia pulsos.
Quis metus, o nunquam dolituri, o semper inertes
Tyrrheni, quæ tanta animis ignavia venit?
Femina palantes agit, atque hæc agmina vertit?
Quo ferrum, quidve hæc gerimus tela irrita dextris?
At non in Venerem segnes, nocturnaque bella,
Aut, ubi curva choros indixit tibia Bacchi,
Exspectare dapes, et plenæ pocula mensæ,
(Hic amor, hoc studium) dum sacra secundus haruspex
Nuntiet, ac lucos vocet hostia pinguis in altos.
Hæc effatus, equum in medios, moriturus et ipse,

ma sine insigni et ornatu: ut *parma alba* IX, 548. — 714 *ferrata calce:* hoc de suo ævo sumsit poëta. Heroum vita κέντρον, stimulum, norat (v. Il. ψ, 387. coll. 384.), non calcar, multo minus e ferro.

715 *Ligus*, Λίγυς, pro Ligur. *lubricus*, fallax. ut ὀλισθηρός,—718 *ignea*, cf. VII, 808.—719 *Transit equum cursu:* Hæc de ejus celeritate præstruxerat lib. VII, 808. 809.—*sacer ales:* accipio dictum, propter augurium ex eo avium genere capi solitum, v. c. Odyss. ο, 524 sq. sacra enim diis, quæ ad augurium et divinationem spectant.

725. 726 Homericum: Οὐδ' ἀλαοσκοπίην ἔχε, h. e. omnino vidit oculis suis Jupiter, Il. κ, 515. conf. Od. θ, 285.—727 – 732 *O nunquam dolituri*, dedecoris, infamiæ, sensum habituri. At Horat. *O dolitura mea multum virtute Neæra:* Epod. 15, 11.– 736 Egregie in rem suam vertit poëta famam de veterum Etruscorum luxurie: etsi in singulis ornamentis Homerum respicere potuit. Alacriter dicit eos ruere ad epulas et quidem sacrificiorum.—738 *plenæ mensæ* πληθούσης τραπέζης. —739 *haruspex secundus*, qui secunda nuntiat ex extis inspectis; fit autem extispicium interea, tum victimæ pars crematur in ara; interea carnes epulis apponendæ curantur; ubi autem litatum est, epulæ sacræ subsequuntur. Et h. l. quidem sacra fiunt in luco: ideoque et epulæ; etiam hoc ex veterum more; quod servatum in primis in sacris rusticis: v. c. Tibull. I, 10. 51.

741 *moriturus et ipse:* animo, ut bene

Concitat, et Venulo adversum se turbidus infert,
Dereptumque ab equo dextra complectitur hostem,
Et gremium ante suum multa vi concitus aufert.
Tollitur in cœlum clamor; cunctique Latini
Convertere oculos. Volat igneus æquore Tarcho,
Arma virumque ferens; tum summa ipsius ab hasta
Defringit ferrum, et partes rimatur apertas,
Qua vulnus letale ferat: contra ille repugnans
Sustinet a jugulo dextram, et vim viribus exit.
Utque volans alte raptum quum fulva draconem
Fert aquila, implicuitque pedes, atque unguibus hæsit:
Saucius at serpens sinuosa volumina versat,
Arrectisque horret squamis, et sibilat ore,
Arduus insurgens; illa haud minus urget obunco
Luctantem rostro; simul æthera verberat alis:
Haud aliter prædam Tiburtum ex agmine Tarcho
Portat ovans. Ducis exemplum eventumque secuti
Mæonidæ incurrunt. Tum fatis debitus Arruns
Velocem jaculo et multa prior arte Camillam
Circuit, et, quæ sit fortuna facillima, tentat.
Qua se cumque furens medio tulit agmine virgo:
Hac Arruns subit, et tacitus vestigia lustrat;
Qua victrix redit illa, pedemque ex hoste reportat:
Hac juvenis furtim celeres detorquet habenas.
Hos aditus, jamque hos aditus, omnemque pererrat
Undique circuitum; et certam quatit improbus hastam.
Forte sacer Cybelæ Chloreus, olimque sacerdos,

Servius, h. animi proposito. *turbidus* h. l. ira; ut et alibi.—742 *Venulus* e Latinis, idem qui ad Diomedem missus fuerat VIII, 9 et XI, 242.—748 *partes apertas* in jugulo, ut e sqq. apparet. cf. Il. χ, 321 sqq. cf. v. 692. 693.—*rimatur*. De voce cf. VI, 598. 599: Ge. I, 384.—750 *vim viribus exit:* fallit, evitat, avertit. *corpore tela modo atque oculis vigilantibus exit* V, 538.—751 *volans alte,* est ὑψιπέτης αἰετός.—*unguibus hæsit* est, ex ἐμφῦναι vel ἐμφύεσθαι, inhæret draconi, unguibus infixis. 456. 457.—755 *urget,* instat tundendo draconem et percutiendo, rostro. 759 *Mæonidæ,* Etrusci, ut VIII, 499, 479. IX. 11 a credita vulgo Etruscorum e Lydia origine, et *eventus* est successus, fortuna.

759 *fatis debitus:* v. 864. Est autem Arruns ex Etruscis, quos Tarchon Æneæ adduxerat. *Jaculo* (quod vibrat, ad ictum paratum, v. mox v. 767) et *multa* cum *arte circuit.* Camillam Arruns *prior:* quod ad *velocem* spectat; prævertens eam, dum lateri semper adhæret. *quæ sit fortuna facillima,* eleganter, qua facillime hasta peti ea poterat; omnis autem jactus aliquo fortunæ munere successum suum habet.—*furens,* utpote in pugna: ardens et Camilla 781 *cæca* et *incauta.*—767 *certam,* cujus ictum certum destinaverat.

768 Sacerdotes inter pugnantes jam Homerus induxerat Iliad. ε, 9 varietatis studio; nec ille hominum ordo olim discretus a ceteris popularibus ac civibus, quin munera communia, λειτουργίας, præstaret, ideoque et militiam obiret. Hic Cybeles sacerdos, quippe inter Trojanos et quidem *olim,* sc. in patria. Tamquam Phryx autem ornatui studet: unde poëtæ locus factus ornamentorum commemorandorum.—

Insignis longe Phrygiis fulgebat in armis,
Spumantemque agitabat equum: quem pellis ahenis
In plumam squamis auro conserta tegebat.
Ipse, peregrina ferrugine clarus et ostro,
Spicula torquebat Lycio Gortynia cornu;
Aureus ex humeris sonat arcus, et aurea vati
Cassida; tum croceam chlamydemque sinusque crepantes
Carbaseos fulvo in nodum collegerat auro,
Pictus acu tunicas, et barbara tegmina crurum.
Hunc virgo, sive ut templis præfigeret arma
Troïa, captivo sive ut se ferret in auro,
Venatrix, unum ex omni certamine pugnæ
Cæca sequebatur; totumque incauta per agmen
Femineo prædæ et spoliorum ardebat amore:
Telum ex insidiis quum tandem tempore capto
Concitat, et superos Arruns sic voce precatur:
Summe deum, sancti custos Soractis Apollo,
Quem primi colimus, cui pineus ardor acervo
Pascitur, et medium freti pietate per ignem
Cultores multa premimus vestigia pruna;
Da, Pater, hoc nostris aboleri dedecus armis,

770. 771 Hærent in his Intpp. Mihi sic jungenda videntur: *pellis* ferina *auro conserta*, h. aureis fibulis, subter alvum equi oras pellis constringentibus, collecta et firmata: sed *pellis ahenis in plumam squamis*, h. cum squamis, habens squamas, in plumæ modum ex ære factas (puta laminam æream in squamas elaboratam) pelli, ne corpus rigore æris læderetur, pro stragula substratæ, injectas vel innexas. Cataphractum equitem ostendi, bene notat Servius. Plumæ eæ ipsæ squamæ sunt, a forma dictæ. Occurrunt eæ etiam alibi. —*peregrina ferrugine et ostro*, h. purpura ferruginea; ut, *ferrugine clarus Ibera* IX, 582. *clarus* h. l. conspicuus. Epitheta v. 773 tantum ad ornatum pertinent: nihil amplius: et jam alibi vidimus.—775 *Cassida:* forma vocis etiam apud Propertium III, 9, 15. occurrit; cf. Cerda.—775 Collegerat in nodum *sinus carbaseos crepantes:* de eadem chlamyde crocea, ut igitur ea sit ex tenui linteo, croceo colore. Linteum hoc ut crepet et sonitum edat, mota chlamyde, intextæ faciunt laminæ aureæ: jungendum enim: *sinus crepantes fulvo auro*. Sic VI, 206: *crepitabat bractea* auri: —*nodum* in v. 776 de fibula accipere cogimur, quippe in chlamyde, quæ non in nodum colligitur ut toga. Tandem interior vestis seu tunica vs. 777 erat opere Phrygio. cf. III, 483. 484. Ad Phrygium amictum, qualis in signis et aliis veterum operibus occurrit, etiam referendum est, quod de crurum integumentis sequitur (non ad colorem croceum, ut Cerda facit post Servium): *et* erant *barbara* (h. Phrygia) *tegmina crurum*. Ita enim Atys, Paris, Ganymedes, Galli, braccarum genere induti esse solent femora et crura.

785 De Soracte monte (*Monte di S. Silvestro*) agri Falisci, et Hirporum familiis, quæ Apollinis sacra in eo curabant, super ambustam ligni struem ambulantes, loc. class. Plinii VII, 2 et Salmas. Exerc. Plin. p. 59.—786 *primi* præcipue inter ceteros, quod vulgo: in primis. *acervum* pro strue lignorum dixit: et, quia et pinea, hinc traduxit ad ignem: *pineus ardor*.—788 *premimus vestigia*, plantas: ut *ponere*, *imprimere*, h. incidere pedibus. *multa pruna*, in multis prunis. Fieri hoc plantis medicamento tinctis, non ignoravit Varro, cujus verba Servius servavit. Cum autem Soracte et Falisci VII, 695. 696 auxilia Turno miserint, Arruntem Etruscum necesse est nunc esse ex vicinis Etruriæ locis oriundum: non unum ex Hirpis; saltem di-

Omnipotens! Non exuvias, pulsæve tropæum
Virginis, aut spolia ulla peto. Mihi cetera laudem
Facta ferent. Hæc dira meo dum vulnere pestis
Pulsa cadat, patrias remeabo inglorius urbes.
Audiit, et voti Phœbus succedere partem
Mente dedit: partem volucres dispersit in auras.
Sterneret ut subita turbatam morte Camillam,
Annuit oranti: reducem ut patria alta videret,
Non dedit; inque notos vocem vertere procellæ.
Ergo, ut missa manu sonitum dedit hasta per auras,
Convertere animos, acres oculosque tulere,
Cuncti ad reginam Volsci. Nihil ipsa neque auræ,
Nec sonitus memor, aut venientis ab æthere teli:
Hasta sub exsertam donec perlata papillam
Hæsit, virgineumque alte bibit acta cruorem.
Concurrunt trepidæ comites, dominamque ruentem
Suscipiunt. Fugit ante omnes exterritus Arruns,
Lætitia mixtoque metu; nec jam amplius hastæ
Credere, nec telis occurrere virginis audet.
Ac velut ille, prius quam tela inimica sequantur,
Continuo in montes sese avius abdidit altos,
Occiso pastore, lupus, magnove juvenco,
Conscius audacis facti, caudamque remulcens
Subjecit pavitantem utero, silvasque petivit:
Haud secus ex oculis se turbidus abstulit Arruns,
Contentusque fuga mediis se immiscuit armis.
Illa manu moriens telum trahit: ossa sed inter
Ferreus ad costas alto stat vulnere mucro.
Labitur exsanguis; labuntur frigida leto
Lumina; purpureus quondam color ora reliquit.
Tum sic exspirans Accam, ex æqualibus unam,
Alloquitur; fida ante alias quæ sola Camillæ,

versas sequitur ab istis partes.—794. 795 ad Homericum Il. π, 249 sqq. *dedit*, annuit, *mente*, γνώμῃ, consilio, decreto animi; nullo tamen signo declarato.—797 *patria alta.* Ornans epitheton satis frequens, h. clara, nobilis. Interdum ad situm refertur, etiam ad murorum ac turrium altitudinem. Sed in talibus epithetis satis est, animo observari obscuram notionem magnæ alicujus et præclaræ rei.

In 803 *exserta papilla* humero dextro nudato, ut vs. 649 vidimus.—*ille lupus:* ut *ille—aper* X, 707: XII, 5. *sese abdidit,* abdere solet, abdit, fugit, ex gr. aoristo. *conscius audacis facti*, quem θῆρα κακὸν ῥέξαντα dixerat. *caudam pavitantem, quæ* est feræ pavitantis, *remulcens*, reflectens, ὀῤῥωδῶν; sed exquisite: ut *mulcere* sit mulcendo inflectere, uti v. c. in felibus fieri videmus. Hesiod. Ἐργ. 512. sed de frigore: Θῆρες δὲ φρίσσουσ', οὐρὰς δ' ὑπὸ μέζε' ἔθεντο. 815 μίκτο δ' ὁμίλῳ.—818 *labitur;* nunc de ipso conatu, nutat: nam v. 828 demum de equo defluit.

821 *ante alias sola fida* quæ erat: quod communius solet dici: *una ante alias fidis-*

Quicum partiri curas; atque hæc ita fatur:
Hactenus, Acca soror, potui; nunc vulnus acerbum
Conficit, et tenebris nigrescunt omnia circum.
Effuge, et hæc Turno mandata novissima perfer:
Succedat pugnæ Trojanosque arceat urbe.
Jamque vale. Simul his dictis linquebat habenas,
Ad terram non sponte fluens. Tum frigida toto
Paullatim exsolvit se corpore, lentaque colla
Et captum leto posuit caput, arma relinquens;
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.
Tum vero immensus surgens ferit aurea clamor
Sidera; dejecta crudescit pugna Camilla;
Incurrunt densi simul omnis copia Teucrum,
Tyrrhenique duces, Evandrique Arcades alæ.
  At Triviæ custos jam dudum in montibus Opis
Alta sedet summis, spectatque interrita pugnas.
Utque procul medio juvenum in clamore furentum
Prospexit tristi multatam morte Camillam:
Ingemuitque deditque has imo pectore voces:
Heu nimium, virgo, nimium crudele luisti
Supplicium, Teucros conata lacessere bello!
Nec tibi desertæ in dumis coluisse Dianam
Profuit, aut nostras humero gessisse pharetras.
Non tamen indecorem tua te regina reliquit
Extrema jam in morte; neque hoc sine nomine letum
Per gentes erit, aut famam patieris inultæ.
Nam quicumque tuum violavit vulnere corpus,
Morte luet merita. Fuit ingens monte sub alto
Regis Dercenni terreno ex aggere bustum

sima.—823 *Hactenus potui*, sc. pugnare viribus valui, ut recte Cerda. Pro vulgari: nunc vires deficiunt, vel deficio jam.—829 *exsolvit se.* Proprie anima corpore exsolvi dicitur. Tamen et IV, 703: *teque isto corpore solvo:* Iris allocuta Didonem moribundam.—830 *captum leto caput*, h. victum, ideoque languens.—831 Notum illud Homericum: *ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων* sq. Il. π, 855. 856.—834 *omnis copia*, h. copiæ, totus exercitus, ut bene Serv., uti II, 564.

836 *Custos*, Dianæ comes, famula, ut V, 546: Epytides *custos comesque* Iuli.—*interrita:* cum alias vel solo armorum strepitu et pugnæ aspectu terreri soleant puellares animi: accedit, quod Opis tuta, e tuto loco pugnam prospicit. 843 *desertæ in dumis* venustius ex poëtica ratione, quam in dumis desertis, h. silvis. *nostras*, ut 536: *nostris nequicquam cingitur armis.*—846 non erit hoc letum ignobile, nec habebis *famam inultæ*, ignominiam, h. non morieris inulta: non narrabitur de te, tulisse eum impune, qui te interemit. Fit hoc ex Dianæ mandato 590—593.

849 Devolat Opis in antiquum tumulum. Tumulorum hoc genus antiquissimum ex aggesta in collis altitudinem humo, apud omnes fere veteres populos. Exempla etiam apud Homerum Il. η, 86 sqq: β, 603: ψ, 245—248. Nunc illud observandum, quod quercubus consitus est. Regem Dercennum aliunde non novimus. Ex Servio corrupto colligas, regem Aboriginum

Antiqui Laurentis, opacaque ilice tectum;
Hic dea se primum rapido pulcherrima nisu
Sistit, et Arruntem tumulo speculatur ab alto.
Ut vidit fulgentem armis, ac vana tumentem:
Cur, inquit, diversus abis? huc dirige gressum;
Huc periture veni: capias ut digna Camillæ
Præmia. Tune etiam telis moriere Dianæ?
Dixit, et aurata volucrem Threissa sagittam
Depromsit pharetra, cornuque infensa tetendit,
Et duxit longe, donec curvata coirent
Inter se capita, et manibus jam tangeret æquis,
Læva aciem ferri, dextra nervoque papillam.
Extemplo teli stridorem aurasque sonantes
Audiit una Arruns, hæsitque in corpore ferrum.
Illum exspirantem socii atque extrema gementem
Obliti ignoto camporum in pulvere linquunt;
Opis ad ætherium pennis aufertur Olympum.
  Prima fugit, domina amissa, levis ala Camillæ;
Turbati fugiunt Rutuli; fugit acer Atinas;
Disjectique duces desolatique manipli
Tuta petunt, et equis aversi ad mœnia tendunt.
Nec quisquam instantes Teucros letumque ferentes
Sustentare valet telis, aut sistere contra;

olim hoc nomine notum fuisse.—854 *vana tumentem*, (κατ') ἐτώσια οἰδαίνοντα. *diversus*, in diversa, ἑτέρωσε, jam lib. V, 166; ut toties *adversus, aversus:* v. c. mox 871.—856 *digna Camillæ præmia*, pœnam meritam Camillæ morte. ut II, 537 *et præmia reddant debita.* 857 In *Tune etiam* latet difficultas aliqua quæ interpretes passim tenuit, etsi ab Heinsio et Burmanno nil notatum. Videamus rationes, quibus expediri potest, sigillatim. Aut jungi debet: *tune etiam*, etiam tu, sc. ad exemplum tot aliorum, qui Dianæ telis periere. Sic fere Serv. et Donat.; aut: *etiam Dianæ telis*, sc. nec meis; exspectabisne, dum a Diana ipsa interficiaris? Neutrum placet. Erant ipsius Dianæ sagittæ, quibus Opis utebatur. Possit alterum distinctione juvari: *Huc p. veni. Capias ut digna Camillæ Præmia, tune etiam telis moriere Dianæ?* Hoc friget. Ex Cerdæ mente dolet Nympha, fraudulento homini contingere gloriosam mortem: cum periturus sit Dianæ telis. Ex simili indignatione dictum putabat Guellius. Hic quoque sensus inest: Etiamne Dianæ telis opus erit, ut tu pereas? Nisi, quod valde suspicor, pannus adsutus est purpuræ hemistichium, unum modum video paullo meliorem, ut ex affectu reliquorum etiam hoc cum cavillatione aliqua dicatur: *Tune etiam? Telis moriere Dianæ*; h. tune etiam longius abis? non pares dicto? Ades vero, o bone, *telis moriere Dianæ*. Uti in objurgatione *etiam* sollenne est. Dubitationes de loco hoc tollit Statii imitatio Theb. X, 910. IX, 787.

858 sqq. *Threissa* Opis, fortasse tamquam una e puellis Hyperboreis. v. ad v. 532. Thracum autem nomen late propagatum, ut supra quoque de Amazonibus ex Scythia v. 659.—859 *infensa*, infenso animo, qui vires novas adjiciebat. —861 *æquis* pro æque, æqualiter dextra pectus ac læva sagittæ cuspidem. Il. δ, 123 εἷλκε δ' ὁμοῦ γλυφίδας τε λαβὼν καὶ νεῦρα βόεια. Νευρὴν μὲν μαζῷ πέλασε, τόξῳ τε σίδηρον.—863. 864. conf. IX, 631. 632. 633.—866 *obliti* ἀμελήσαντες, h. e. non curantes præ fugiendi studio.

870 *manipli*. De signiferis accipiunt Serv., Cerda; quidni ipsi militum nume-

Sed laxos referunt humeris languentibus arcus;
Quadrupedumque putrem cursu quatit ungula campum.
Volvitur ad muros caligine turbidus atra
Pulvis, et e speculis percussæ pectora matres
Femineum clamorem ad cœli sidera tollunt.
Qui cursu portas primi irrupere patentes,
Hos inimica super mixto premit agmine turba;
Nec miseram effugiunt mortem, sed limine in ipso,
Mœnibus in patriis, atque inter tuta domorum,
Confixi exspirant animas. Pars claudere portas;
Nec sociis aperire viam, nec mœnibus audent
Accipere orantes; oriturque miserrima cædes
Defendentum armis aditus, inque arma ruentum.
Exclusi, ante oculos lacrimantumque ora parentum,
Pars in præcipites fossas, urgente ruina,
Volvitur; immissis pars cæca et concita frenis
Arietat in portas et duros objice postes.
Ipsæ de muris summo certamine matres,
(Monstrat amor verus patriæ ut videre Camillam)
Tela manu trepidæ jaciunt; ac robore duro
Stipitibus ferrum sudibusque imitantur obustis
Præcipites, primæque mori pro mœnibus ardent.
Interea Turnum in silvis sævissimus implet
Nuntius, et juveni ingentem fert Acca tumultum:
Deletas Volscorum acies, cecidisse Camillam,

ri? ut vocabulum hoc accipi solet. h. l. turmæ equitum.—*desolati*, relicti a ducibus, ut *vastatæ cohortes*, ex dispersione et fuga.—875 *campum putrem*, qui in pulverem resolvitur. ut VIII, 596. Mox *e speculis*, de muris, unde prospiciunt: ut 475.

880 *super* a tergo: ut alibi quoque: premit fugientes hostis.—884 *mœnibus*, portis; e more loquendi, cum mœnia latius dicantur quam muri. — 885. 886 Dum in eo sunt oppidani, ut portas claudant, ecce irruunt primi fugientes, quos, ne una cum iis hostis irruat, isti accipere intra urbem nolunt. Hinc oritur cædes partim eorum, qui vi ab ingressu portæ fugientes prohibere volunt, partim eorum, qui vi irrumpunt et in resistentes irruunt. —888 *urgente ruina* soli, ut fit in ora seu margine fossarum, ut ruat solum et fatiscat. At Jul. Sabinus ruinam cadentium interpretatur: sic quoque alii.—889 *pars cæca arietat in portas* cum impetu cæco, haud providentes, in portas clausas irruunt, impingunt.

892 *Monstrat amor verus patriæ* sc. Latinas matronas; earum animum ac virtutem declarat. Ita obscuriorem esse sententiam quam pro poëtæ ingenio ac more facile largiar. Præstat sic interpretari:—*monstrat* Camillam sc. pugnantem et occumbentem pro patria: quo exemplo inflammatæ ipsæ arma capiunt. (Sensus est: *monstrat*, quales sint latinæ matronæ, *amor verus patriæ*, ut i. e. ex quo *viderunt* in urbe sua mulierem illam pro urbe et gente pugnaturam *Camillam*. R.)—893. 894 Junge *stipites robore duro;* utuntur pro telis stipitibus sudibusque.—895 *Præcipites*, ut *trepidæ*, festinationem ac studium declarat.

896 *Nuntius* pro re nuntiata. Hoc facile videas. Malim illud observatum: *Nuntius implet Turnum*, ut absolute: *implere aliquem*, dictum sit.—*Marte secundo*

Ingruere infensos hostes, et Marte secundo
Omnia corripuisse: metum jam ad mœnia ferri.
Ille furens (et sæva Jovis sic numina poscunt)
Deserit obsessos colles, nemora aspera linquit.
Vix e conspectu exierat, campumque tenebat:
Quum pater Æneas, saltus ingressus apertos,
Exsuperatque jugum, silvaque evadit opaca.
Sic ambo ad muros rapidi totoque feruntur
Agmine, nec longis inter se passibus absunt,
Ac simul Æneas fumantes pulvere campos
Prospexit longe, Laurentiaque agmina vidit;
Et sævum Ænean agnovit Turnus in armis,
Adventumque pedum flatusque audivit equorum.
Continuoque ineant pugnas, et prœlia tentent:
Ni roseus fessos jam gurgite Phœbus Hibero
Tinguat equos, noctemque die labente reducat.
Considunt castris ante urbem, et mœnia vallant.

omnia corripuisse, et victores pugna facta omnia loca occupasse.

901 Comparant illud Διὸς δ' ἐτελείετο βουλή Il. α, 5. Pertinet autem hoc, ut toties vidimus, ad epicam œconomiam, ne casu factum videatur, sed Jovis voluntate. —*sæva*, ut alibi apud poëtam infesta, adversa; at mox *sævum Æneam*, fortem, ut I, 99 et al.—904 *saltus apertos*, non obsessos amplius, vacuos ab hoste.—905 *exsuperat jugum*, cf. eod. I, 527.—*Ænean in armis* junge: armatum, cum agmine armatorum.—v. 911 advenientem peditatum audivit. cf. ad vers. 607. *flatus*, hinnitus. —912 Καί νύ κεν—εἰ μή. *ineant—tentent:* iniissent, tentassent. ni tinxisset h. e. mersisset equos Phœbus Oceano occiduo, qui ultra Hispaniam patet.

. VIRGILII MARONIS

ÆNEIDOS.

LIBER DUODECIMUS.

ARGUMENTUM.

Attritis in duobus et iis adversis præliis Latinorum viribus, animisque eorum fractis, Turnus, uti omnem spem suam in se ipso sitam videt, frustra dissuadente Latino, reginaque multis eum cum lacrimis nequicquam retinente, singulari certamine cum Ænea dimicare statuit: ejusque rei Æneam per quendam ex suis, Idmonem nomine, facit certiorem—106. Accipit conditionem Æneas, sollennique utrimque sacramento fœdus sancitur—215. Id Junonis impulsu 134—160, a Juturna Nympha, Turni sorore, in falsam Camertis imaginem conversa, perturbatur—243: primusque omnium Tolumnius augur, falso augurio certam suis victoriam promittens, unum ex Gylippi filiis hasta trajicit—276. Quo facto in conflictum armorum utraque pars ruit—310. Æneas quoque, dum subiti tumultus causam ignorans suos revocare conatur, ab incerto auctore sagitta vulneratus, prælio excedere cogitur—323. Qua re intellecta Turnus, magnam sibi rei bene gerendæ occasionem oblatam ratus, ingentem hostium stragem edit—383. Interim Venus decerpto ex Ida Cretensi dictamno herba, filio suo medetur—429. Refectis viribus Æneas, Ascanium paucis suo exemplo ad virtutem cohortatus, suis auxilio accurrit, Turnumque nominatim ad pugnam deposcit—445. Verum, cum Turnus sui copiam non faceret (Juturna enim, quæ excusso Metisco auriga currum ejus moderabatur, in diversam semper partem habenas deflectens, congredi eos non patiebatur)—485, cæde multorum facta—553, oppugnandæ urbis consilium capit: admotoque ad mœnia exercitu, in propugnacula proximaque ædificia ignem conjicit—592. Ibi Amata, cum

Turnum occisum arbitraretur, doloris impatientia laqueo vitam finit —613. His rebus Turno per Sacem nuntiatis, cum eo rem redactam videret, ut sibi necessario dimicandum esset, nisi perpeti mallet sociorum urbem, se inspiciente, in hostium potestatem pervenire, ultro Æneam ex præscripto fœderis ad singulare certamen provocat —696. Ea in pugna superior Æneas, cum victi hostis precibus jam pæne ad misericordiam flecteretur, conspecto in humeris ejus balteo, quem occiso Pallanti Turnus detraxerat, repente ira accensus gladio per pectus adacto eum vita spoliat—*ad f.*

Turnus ut infractos adverso Marte Latinos
Defecisse videt, sua nunc promissa reposci,
Se signari oculis: ultro implacabilis ardet,
Attollitque animos. Pœnorum qualis in arvis,
Saucius ille gravi venantum vulnere pectus,
Tum demum movet arma leo, gaudetque comantes
Excutiens cervice toros, fixumque latronis
Impavidus frangit telum, et fremit ore cruento.
Haud secus accenso gliscit violentia Turno.
Tum sic affatur regem, atque ita turbidus infit:
Nulla mora in Turno; nihil est quod dicta retractent
Ignavi Æneadæ; nec, quæ pepigere, recusent.
Congredior. Fer sacra, pater, et concipe fœdus.
Aut hac Dardanium dextra sub Tartara mittam,
Desertorem Asiæ, (sedeant spectentque Latini!)
Et solus ferro crimen commune refellam:

1 *Infractos.* Monuerunt nunc satis multi, *infractum* esse valde fractum. cf. vel Cerdam; *in* in his habere vim Græcorum α intensivi, omni dubitatione caret.—2 *sua nunc promissa* posci, exspectari, ut iis satisfaciat. Sunt promissa de pugna cum Ænea ineunda: XI, 436 sqq.—3 *ultro:* nullis adhuc probris et conviciis a quopiam factis.—4-9 Sumta comparatio ab Homero Il. ε, 136 sqq.: υ, 164 sqq., quæ inter splendidissima Homeri loca sunt.—v. 6 *movet arma* a virorum pugna petitum; nihil amplius; ad pugnam se parat. conf. Ge. III, 236. lib. II, Theb. 130.—*gaudet:* voluit *exsultare* γαυριᾶν, exprimere, quod hic alacritatem animi indicat et ferociam. —*fixumque* sc. in vulnere, receptum corpore. *latronis* h. l. venatoris, qui ex insidiis eum aggressus erat: translate ab iis, qui vias obsident prædandi causa.

11. 12 Respicit XI, 115—188. Æneæ verba ad legatos Latinorum, sed in invidiam Æneæ traducta. *retractent* non est, quod Serv. voluit, *repetant et revolvant*, sed revocent, recantent, recedendo ab iis, de quibus jam conventum erat; nam sequitur *recusent.*—13 *fer sacra,* cf. 118 sq. *concipe fœdus,* fac verbis conceptis, ut Serv. — 15 *desertorem Asiæ,* invidiose, quasi transfugam; supra VII, 358: *exsules Teucros* dixerat Amata. *sedeant* ad ignaviam exprobrandam esse accommodatum vides.—16 *crimen commune refellam.* criminationem Turni ab omnibus factam (cf. lib. XI, 215 sqq.) abolere vult.

Aut habeat victos; cedat Lavinia conjux.
  Olli sedato respondit corde Latinus:
O præstans animi juvenis, quantum ipse feroci
Virtute exsuperas, tanto me impensius æquum est
Consulere, atque omnes metuentem expendere casus.
Sunt tibi regna patris Dauni, sunt oppida capta
Multa manu; nec non aurumque animusque Latino est;
Sunt aliæ innuptæ Latio et Laurentibus agris,
Nec genus indecores. Sine me hæc haud mollia fatu
Sublatis aperire dolis; simul hoc animo hauri.
Me natam nulli veterum sociare procorum
Fas erat, idque omnes divique hominesque canebant.
Victus amore tui, cognato sanguine victus,
Conjugis et mæstæ lacrimis, vincla omnia rupi:
Promissam eripui genero; arma impia sumsi.
Ex illo qui me casus, quæ, Turne, sequantur
Bella, vides; quantos primus patiare labores.
Bis magna victi pugna vix urbe tuemur
Spes Italas; recalent nostro Tiberina fluenta
Sanguine adhuc, campique ingentes ossibus albent.
Quo referor toties? quæ mentem insania mutat?
Si Turno exstincto socios sum ascire paratus:
Cur non incolumi potius certamina tollo?
Quid consanguinei Rutuli, quid cetera dicet
Italia, ad mortem si te (Fors dicta refutet!)
Prodiderim, natam et connubia nostra petentem?
Respice res bello varias; miserere parentis
Longævi, quem nunc mæstum patria Ardea longe
Dividit. Haudquaquam dictis violentia Turni
Flectitur: exsuperat magis, ægrescitque medendo.

—17 aut ille vincat me: *victos*, victum me.

18 Decorum ætatis, τὸ ἦθος, in Latini sermone, hoc est prudentia, moderatio et lenitas, in oculos incurrunt.—19 *quantum ipse* ornate: quo ferocior tu es, eo magis consentaneum est etc.—25 οὐκ ἀσχήμονες τὸ γένος, comparat Servius. Putant autem poëtam in animo habuisse Il. ι, 399. 400. —27 *veterum procorum:* respectu advenæ Æneæ dicti *veteres*, indigenæ illi. De re vid. VII, 54 sqq.—29 *cognato sanguine*, quia Venilia, mater Turni, soror erat Amatæ. cf. VII, 366: X, 76.—30 *vincla* religionis et fœderis; *Serv.:* quod sequens versus declarat.—*Promissam eripui genero.* Nam Æneæ per legatos promiserat filiam. Vid. VII, 267 sqq.—35 *Italas* ornat: simpl. spes nostras. *recalent* pro *calent*—aut *recalent*, iterum calent, magna quod bis victi pugna. *Serv.*—37. 38. 39. *Quo referor,* a consilio semel capto revocor? Cur toties consilium muto, fœdere cum Trojanis semel sancito?—41 Avertat Fortuna omen, quod dictis inest!—44 *longe dividit:* ne dubita sic jungere; etsi Ardea non adeo longe aberat a Laurento. Non in geographo, sed in poëta versamur: cui animus abducendus erat ab angustis finibus regni, in quo hæc agebantur. Itaque amplificat omnia. Sic XI, 317 ager *Longus in occasum*, cf. ad Ecl. VI, 16.

46 *Exsuperat*, felix dilectu vocabulum

Ut primum fari potuit, sic instituit ore:
Quam pro me curam geris, hanc precor, optime, pro me
Deponas, letumque sinas pro laude pacisci.
Et nos tela, pater, ferrumque haud debile dextra
Spargimus, et nostro sequitur de vulnere sanguis.
Longe illi dea mater erit, quæ nube fugacem
Feminea tegat; et vanis sese occulat umbris.
At regina, nova pugnæ conterrita sorte,
Flebat, et ardentem generum moritura tenebat:
Turne, per has ego te lacrimas, per si quis Amatæ
Tangit honos animum: (spes tu nunc una, senectæ
Tu requies miseræ; decus imperiumque Latini
Te penes; in te omnis domus inclinata recumbit)
Unum oro: desiste manum committere Teucris.
Qui te cumque manent isto certamine casus,
Et me, Turne, manent. Simul hæc invisa relinquam
Lumina, nec generum Ænean captiva videbo.
Accepit vocem lacrimis Lavinia matris
Flagrantes perfusa genas: cui plurimus ignem
Subjecit rubor, et calefacta per ora cucurrit.
Indum sanguineo veluti violaverit ostro
Si quis ebur, aut mixta rubent ubi lilia multa
Alba rosa: talis virgo dabat ore colores.

pro vulgari crescit, prævalet; ut II, 759: *flammæ exsuperant:* est ex ὑπερίσχειν.—*medendo* passive, dum medicina ei affertur.—49 *letum pro laude pacisci,* ἀντὶ κλέος, mortem recipere, non recusare; h. leto redimere laudem, gloriam. *Letum* autem, cujus saltem discrimen subibat pugna suscepta. cf. 74. Supra V, 230 eodem sensu *vitam pro laude pacisci* erat dictum. Scilicet pactione et damus aliquid et accipimus; utrumque *pacisci* designare potest; ideoque et vitam pacisci quis et mortem potest, illam reddendam, hanc ferendam.—51 *nostro vulnere,* quod ego infero. Color in his vss. idem qui Il. υ, 435—437, at Il. δ, 510 non satis convenit.—53 *vanis* h. e. in vanum *sese occulat umbris* sc. ille: quibus Æneas antea nube a matre (unde materna et nunc *feminea* nubes) tectus, occultatus fuerat.

54 *nova pugnæ sorte.* Minus bene pro magna Serv. et alii. Immo: nova pugnæ conditione, novo genere: singulari sc. certamine.—55 *moritura,* tamquam quæ mori decrevisset, nisi ille flecteretur. cf. XI, 741 et sæpe.—57 *honos,* αἰδὼς, passive, qui habetur, reverentia; VII, 401. 402 *gratia.*—58 *imperii* notionem ornat et auget τὸ *decus,* dignitas, auctoritas.—*in te omnis domus inclinata recumbit,* nititur, ornate: tu columen es, tamquam futurus gener, ἐν οἰκίᾳ ἐρήμῃ. *Teucris* pro Teucro, Ænea, positum esse facile videas.—63 *captiva* ad invidiam adjectum; satis erat victa, cujus propositum exitu caruit; vel obnoxia, quæ, marito mortuo, sub generi manu futura est.

65. 66 Non est hypallage, quod volunt, inepta h. l. figura; sed utrumque dici et animo repræsentari potest: ut et ignis h. calor sanguinis ruborem faciat, et rubor ex concitato sanguine calorem.

67. 68 Esse ductum ab Homero Iliad. δ, 141 omnes norunt; sed ibi de vulnere Menelai; et locus ille est haud paullo ornatior.—*violaverit* docte pro tinxerit: quia adscititius color omnino nativum φθείρειν, *corrumpere,* dicitur, et Homerus μιαίνειν ἐλέφαντα φοίνικι dixerat.—68 *rubent* int. de repercusso rubore vicino. Supplendum

Illum turbat amor, figitque in virgine vultus ;
Ardet in arma magis, paucisque affatur Amatam :
Ne, quæso, ne me lacrimis, neve omine tanto
Prosequere in duri certamina Martis euntem,
O mater : neque enim Turno mora libera mortis.
Nuntius hæc Idmon Phrygio mea dicta tyranno
Haud placitura refer : Quum primum crastina cœlo
Puniceis invecta rotis Aurora rubescit :
Non Teucros agat in Rutulos. Teucrum arma quiescant
Et Rutulum. Nostro dirimamus sanguine bellum.
Illo quæratur conjux Lavinia campo.
Hæc ubi dicta dedit, rapidusque in tecta recessit :
Poscit equos, gaudetque tuens ante ora frementes,
Pilumno quos ipsa decus dedit Orithyia ;
Qui candore nives anteirent, cursibus auras.
Circumstant properi aurigæ, manibusque lacessunt
Pectora plausa cavis, et colla comantia pectunt.
Ipse dehinc auro squalentem alboque orichalco
Circumdat loricam humeris ; simul aptat habendo
Ensemque clipeumque et rubræ cornua cristæ :

autem v.69 qualis tum color esse solet, *tales virgo dabat ore colores :* talis color erat in virginis ore.

70 Ut ipse rubor decebat puellam, Turnus Laviniæ amore magis incenditur : nec tamen alloquitur eam, sed oculis in eam conjectis matri respondet. Aliter heroum vita, aliter nostri mores ferunt. *turbat amor.* Cerda bene laudat illud Livii III, 47 de Appio : *Tanta vis amentiæ verius quam amoris mentem turbaverat.*—72 *omine tanto:* ipsis lacrimis ominosis (cf. Not. ad Tibull. I, 3, 13) in exitu ad pugnam. Prorsus ad Homeri ductum Il. ω, 218. 219. cf. Il. ζ, 486 sqq.—78 Comparant Il. γ, 68 sqq.

83 Poëtico more equorum genus ornat. Sunt hi Turni equi ex Thracia, Boreæ sede, cujus uxor Orithyia ex Attica : cf. Apollon. I, 211 sqq. A Boreæ autem cura equorum laudes repetunt poëtæ ; etiam Homerus. Nam Erichthonio, Dardani f., erant equæ a Borea, adeo in equum mutato, prognatæ : Il. υ, 223 sqq., quemadmodum Achillis equos ex Podarce Harpyia susceperat Zephyrus Il. π, 150 sq. Quæ omnia celeritatem cursus adumbrant. Antiquis enim erat phantasma in sermone hominis ἐνθουσιῶντος, ut ventis natum diceret equum velocissimum.—*decus* h. l. γέρας, munus honoris causa datum. ap. Homer. ἄγαλμα.—*Qui candore*, ornavit Homericum Il. κ, 437. cf. Il. π, 149 : τ, 415.—85 *lacessunt plausa* ornate pro plaudunt. conf. Ge. III, 186, de voce *lacessere* vid. ad X, 10.—87 *squalentem auro*, splendentem : v. ad X, 314. *albo orichalco.* Cum de metallis omnino multa, fide parum explorata, crediderit vetustas : etiam pretiosum aliquod et auro proximum metallum narrant poëtæ ὀρείχαλκον, v. c. Hymn. Homer. V, 9, male a nonnullis redditum aurichalcum. cf. h. l. Serv. ; fuisse illud æris genus aliquod pallidius, ex hoc Virgiliano loco colligitur. v. Bochart. Hieroz. P. II. VI, 16.—88 *aptat habendo,* ad habendum, ut Serv., h. e. ut haberi commode manu ac tractari possit ; explorat, an habilis sit ensis ; quomodo alias efferre hoc solebat Maro.—89 capiti aptat galeam. *cornua cristæ* nove dixisse videtur. Servius comas interpretatur, cornua enim proprie esse cincinnos. Fortasse verba Diomedis Iliad. λ, 385 in Paridem, κέρα ἀγλαὲ, in animo habuit. Sed a poëta designari videtur galea duplici vel triplici crista ornata, τρυφάλεια, quæ explicita et discriminata in ternas diversas partes vergit ac nutat. Tales λόφοι, ex conis s. φάλοις suis prodeuntes, et in obliquum vergentes ac prominentes, seque inflectentes, potuere per *cornua* designari.

Ensem, quem Dauno ignipotens deus ipse parenti
Fecerat, et Stygia candentem tinxerat unda.
Exin, quæ mediis ingenti adnixa columnæ
Ædibus astabat, validam vi corripit hastam,
Actoris Aurunci spolium; quassatque trementem,
Vociferans: Nunc, o nunquam frustrata vocatus
Hasta meos, nunc tempus adest; te maximus Actor,
Te Turni nunc dextra gerit; da sternere corpus,
Loricamque manu valida lacerare revulsam
Semiviri Phrygis, et fœdare in pulvere crines
Vibratos calido ferro, myrrhaque madentes.
His agitur furiis; totoque ardentis ab ore
Scintillæ absistunt; oculis micat acribus ignis.
Mugitus veluti quum prima in prœlia taurus
Terrificos ciet, atque irasci in cornua tentat,
Arboris obnixus trunco, ventosque lacessit
Ictibus, et sparsa ad pugnam proludit arena.
Nec minus interea maternis sævus in armis
Æneas acuit Martem, et se suscitat ira,
Oblato gaudens componi fœdere bellum.
Tum socios mæstique metum solatur Iuli,
Fata docens; regique jubet responsa Latino
Certa referre viros, et pacis dicere leges.

cf. IX, 50.—91 *tinxerat*, ad temperandum seu indurandum ferrum. v. VIII, 450: *alii stridentia tingunt Æra lacu:* et similia Ge. IV, 172.

92. 93 Ad veteris ævi morem omnia. v. Od. α, 127.—94 *Actoris Aurunci spolium*, Actori detractum; ne dubites. Commode vero ponere potuit poeta, bellum Turno cum Auruncis, vicino populo, intercessisse: unde lib. VII, 795 in Turni copiis erant *Auruncæ manus.*—Mox 95. 96, ut X, 773. 774.—99. 100 Perpetua in Trojanos tamquam molles homines jacta probra: cf. IV, 315 sqq. IX, 614 sqq. partim ex fama de Trojanorum opulentia, partim ex permutatione Trojanorum cum Phrygibus facta. An vero comas jam Phryges illi calamistro *vibrare*, crispare, soliti fuerint, ex poëta probatum dare nolim: videtur in hoc heroici sæculi more deserto sui ævi mores substituisse.—101. 102 De ira nil frequentius his. Jam præivit Homerus Il. α, 104: ο, 607: τ, 365. 6. Od. δ, 662: Hesiod. Sc. Herc. 390; sed *scintillæ*, h. e. fulgores, μαρμαρυγαί, rem augent mirifice.—103 sq. Ornatum comparationis ex Ge. III, 232—234. petiit, ubi v. not. *irasci in cornua*, iram exercere cornibus: quod paullo post, *et se suscitat ira.* ut, surgere in cornua, erigere se cornibus.

107 *sævus*, fortis: ut toties jam poëtæ dictum vidimus *sævum, crudelem, atrocem, ferum.*—*acuit Martem:* virtutem bellicam, ut *acuisse furores* VII, 406. Doctius enim poëtæ dicunt θήγειν h. e. ὀξύνειν, παροξύνειν, et acuere virtutem, iram, curas, quam acuere se ad vel in iram etc. Etiam pro: *acuere alicujus famem*, acuere aliquem, noster poëta ausus est dicere *Auditisque lupos acuunt balatibus agni*, Ge. IV, 435.—109 *fœdere*, pugna singulari ex fœdere. Idem v. 112. *pacem* dixit.—111 *Fata docens.* Non veretur poëta hoc ipso detrahere aliquantum virtuti herois sui. Qui enim novit fatale sibi esse, ut vincat, non adeo magna virtute indigere videtur, quam qui incerto, multo magis qui certo, vitæ discrimine ad pugnam procedit. Sed fecit hoc, an recte, non dixerim, exemplo Homeri: apud quem Helenus Hectorem ad certamen hoc ipso argumento excitat Il. η, 50. 52.—112 *viros* κατὰ τὸ σιωπώμενον, in-

Postera vix summos spargebat lumine montes
Orta dies; quum primum alto se gurgite tollunt
Solis equi, lucemque elatis naribus efflant:
Campum ad certamen magnæ sub mœnibus urbis
Dimensi Rutulique viri Teucrique parabant;
In medioque focos et diis communibus aras
Gramineas. Alii fontemque ignemque ferebant,
Velati limo, et verbena tempora vincti.
Procedit legio Ausonidum, pilataque plenis
Agmina se fundunt portis. Hinc Troïus omnis
Tyrrhenusque ruit variis exercitus armis;
Haud secus instructi ferro, quam si aspera Martis
Pugna vocet. Nec non mediis in millibus ipsi
Ductores auro volitant ostroque decori,
Et genus Assaraci Mnestheus, et fortis Asylas,
Et Messapus equum domitor, Neptunia proles.
Utque dato signo spatia in sua quisque recessit:
Defigunt tellure hastas, et scuta reclinant.
Tum studio effusæ matres, et vulgus inermum,
Invalidique senes, turres et tecta domorum
Obsedere; alii portis sublimibus adstant.
At Juno e summo, qui nunc Albanus habetur;
Tum neque nomen erat, nec honos, aut gloria monti;

telligitur missos esse legatos, ut Serv. monet: etsi v. 75. tantum unus Idmon memoratus est; nisi dicas, missos nunc esse ab Ænea alios, comites datos redeuntibus Latini legatis.

117 *Rutuli Teucrique parabant*; pro: cum pararent. Reliqua in medio declarant ortum diei.—115 *lucemque elatis naribus efflant*. De elato equorum in altum eluctantium capite cogitandum. Exquisitius vocabulum captavit poëta, *lucem* pro flamma, igni. Nam equos Solis ignem efflare, πῦρ πνέειν, commune est.—*Campum parabant*, instruebant: æquando, purgando ab arbustis etc. cf. 770. 771.—118. 119 In *ara*, quæ h. l. e cespite fuit, puta esse *focum*, qui *ignem* recipit. *Dii* autem *communes* sunt, per quos uterque juraturi erant Latinus et Æneas; ut in loco Propertii I, 11, 16; ubi puella *perfida* non meminit *communes deos*.—120 Antea legebatur: *Velati lino:* vitta linea cincti, cui frondes sacræ erant implicitæ. Feciales descriptos volunt: male; nam prisca ætas præcones, κήρυκας, habet, ut Hom. Il. γ, 116 sq. Sed verior lectio est *limo*, veste, qua ab umbilico usque ad pedes teguntur pudenda poparum, subligari, περιζώματι, cincti: ut præcincti esse solebant ministri sacrorum.—121 *pilata agmina*, pilis armata. Recte hoc armorum genus Romanis proprium a Polyb. VI, 23 descriptum, cf. Ge. I, 495. nunc tribuit *Ausonidarum* h. Latinorum agmini; ut Aventini copiis lib. VII, 664.—130 Ut ad v. 116. diximus, possunt in his nonnulla ex. Il. γ, esse adumbrata: ut hic ex vss. 134 sqq. Sed ἀσπίσι κεκλιμένοι ibi diversum est ab hoc, quod *scuta reclinant:* ibi innixi sunt scutis, ut lib. IX, 229: *stant longis adnixi hastis et scuta tenentes:* at h. l. reponunt in terra. κατατιθενται, ἀνακλίνουσι προς τῇ γῇ, scuta, —131 sq. ornate: cupiditate spectandi egressæ domibus feminæ, pueri et senes, ædium tecta et muros ascendunt, (more ævi heroici ex Homero et Hesiodo noto. R.)

135 *neque nomen:* nam hoc demum ab Alba condita habuit: *neque honos*, qui per ferias Latinas in eo haberi solitas ac-

Prospiciens tumulo campum aspectabat, et ambas,
Laurentum Troumque, acies urbemque Latini.
Extemplo Turni sic est affata sororem,
Diva deam, stagnis quæ fluminibusque sonoris
Præsidet; hunc illi rex ætheris altus honorem
Jupiter erepta pro virginitate sacravit:
Nympha, decus fluviorum, animo gratissima nostro,
Scis, ut te cunctis unam, quæcumque Latinæ
Magnanimi Jovis ingratum ascendere cubile,
Prætulerim, cœlique lubens in parte locarim:
Disce tuum, ne me incuses, Juturna, dolorem.
Qua visa est fortuna pati, Parcæque sinebant
Cedere res Latio, Turnum et tua mœnia texi:
Nunc juvenem imparibus video concurrere fatis,
Parcarumque dies et vis inimica propinquat.
Non pugnam aspicere hanc oculis, non fœdera possum.
Tu, pro germano si quid præsentius audes,
Perge; decet. Forsan miseros meliora sequentur.
Vix ea: quum lacrimas oculis Juturna profudit.
Terque quaterque manu pectus percussit honestum;
Non lacrimis hoc tempus, ait Saturnia Juno;
Accelera, et fratrem, si quis modus, eripe morti;
Aut tu bella cie, conceptumque excute fœdus.
Auctor ego audendi. Sic exhortata reliquit
Incertam, et tristi turbatam vulnere mentis.
  Interea reges, ingenti mole Latinus
Quadrijugo vehitur curru, cui tempora circum
Aurati bis sex radii fulgentia cingunt,
Solis avi specimen; bigis it Turnus in albis,

cessit.—139 *Juturna* proprie unius fontis Nympha est, qui non longe a Numicii fonte aberat, ex montis Albani radicibus progressus, mox in lacum diffusus et in Tiberim delatus. Habita Nympha inter deas Latinorum indigenas. *Diva deam* h. dea deam, nihil amplius.—141 *sacravit:* cum dilectu positum verbum, pro *dedit.*—142 *decus fluviorum* simpl. pro aquarum, fontium.—144 *ingratum cubile:* h. mihi invisum, quatenus in eo pellices Junoni invisæ Jovis amplexibus tenentur.—148 *Cedere res Latio,* Latinis res procedere, eos fortuna secunda uti.—151 Comparant Il. γ, 305. 306. saltem ad verba. Ad rem nota Servii facit, qui numina, quoties morituros viderint eos, quibus favent, ab iis recedere monet: vide Stat. VII, Theb. 789 et Il. ζ, 213.—153 *decet* plus est quam licet. ἔοικεν.—*forsan.* Serv. "ut forte possit fatorum ordo mutari."—155 *honestum,* pulchrum, ex καλός, ut Ge. II. 392: *caput honestum.*—157 *si quis modus* exquisite pro: quocunque modo; etiam docte mox *excutere* pro concutere, turbare. συγχέειν: VII, 339; *disjicere pacem.* Consilium autem Junonis ex Homero petitum Il. δ, 64 sqq.—160 *incertam:* aut utrum faceret, aut de eventu. Nam v. 153: *forsan miseros meliora sequentur.*

161 *ingenti mole,* magna molitione, apparatu. Servius: pompa, ambitu.—163. 164 corona radiata ornatus Latinus in stirpis a Sole ductæ argumen-

Bina manu lato crispans hastilia ferro.
Hinc pater Æneas, Romanæ stirpis origo,
Sidereo flagrans clipeo et cœlestibus armis,
Et juxta Ascanius, magnæ spes altera Romæ,
Procedunt castris, puraque in veste sacerdos
Sætigeri fetum suis, intonsamque bidentem
Attulit, ammovitque pecus flagrantibus aris.
Illi ad surgentem conversi lumina solem
Dant fruges manibus salsas, et tempora ferro
Summa notant pecudum, paterisque altaria libant.
Tum pius Æneas stricto sic ense precatur:
Esto nunc Sol testis et hæc mihi Terra vocanti,
Quam propter tantos potui perferre labores,
Et pater omnipotens, et tu Saturnia Juno,
Jam melior, jam, diva, precor; tuque inclyte Mavors,
Cuncta tuo qui bella, pater, sub numine torques;
Fontesque, Fluviosque voco, quæque Ætheris alti

tum. *specimen* est δεῖγμα, documentum, id quod argueret patrem Solem: ut Ge. II, 241. *Solis avi:* ad maternum genus et Circen, Solis filiam, hic esse recurrendum, nullus dubito. Interea Latinum ipse poëta VII, 47. Fauno et Marica genitum prodidit. Quod Maricam eandem ac Circen fuisse Servius contendit, grammaticum acumen sapit. Etsi verum est, Circes et Ulyssis filium habitum Latium auctore ipso Hesiodo Theog. 1011—1015: tamen necessitas nulla est, ut, quod alii arbitrantur, Maronem sui ipsius oblitum nunc aliud sequi dicamus. Sed, cum tam multimode fabulæ veteris Italiæ narratæ et ornatæ fuerint, potuerunt esse utique, qui vel Faunum vel Picum vel (nam *avum* simpliciter de uno ex progenitoribus accipere licet) e Circe sublatum traderent. Ita Picum a Circe amatum ex Ovidii Metam. XIV, 320 sqq. novimus. Circes et Telemachi filium Latinum alii ediderant, quos Hyginus fab. 127. exscripsit: ubi cf. Munker. Ceterum radiatam coronam, qualis in Regibus, primo Ægypti et Syriæ, tunc in Cæsare et Augusto, sed post mortem; a Nerone vero inde etiam viventibus imperatoribus conspicitur, exprimere utique voluit poëta: fortasse respexit honorem Cæsari et Augusto habitum: *distinctam radiis coronam,* v. c. apud Flor. III, 2, 91 de Cæsare; v. Intpp. ad Vellei. II, 59, 6. Primo tamen loco fabulam spectavit Maro de Circe, Solis filia, cujus caput radiatum ab Argonauticis celebratum: v. Orph. 1216 sqq. an *bis sex radii* ad XII mensium vel signorum cœlestium numerum spectent, incertum est.—165 *bina:* ex more heroum v. lib. I, 313.—167 habens clipeum et arma a Venere matre accepta. *Sidereus,* fulgens, coruscus, sideris instar: hoc cum *flagrans* convenit. Homer. Il. π, 134. θώρηκα, Ποικίλον, ἀστερόεντα, ποδώκεος Αἰακίδαο.—170 In fœdere jungendo porca mactatur more Romano. cf. VIII, 641, agna Trojano et Græco. v. Il. γ, 246 sq.

172—174 Notandus mos horum sacrorum. Orientem spectantes molam salsam injiciunt victimæ, pilos e fronte ejus exscindunt ense (cf. VI, 245. 246.,) quos in flammam conjiciunt: tum vinum in aram libant. Fieri hæc ad consecrationem victimæ putanda sunt. Inde 213 *rite sacratæ pecudes.* Græcis uno verbo est κατάρχεσθαι.—174 *pateris altaria libant,* exquisite, libando rigant.—176 Formula ad ductum Homericæ concepta Il. γ, 276 sqq., in qua antiquissima numina quæ fuerint, observa. Formula similis etiam in Od. ε, 184 sqq.: Il. ο, 36 sqq.: τ, 528 sqq. occurrit.—177 Comparant verba ex Il. α, ᾧ ἔπι πόλλ' ἐμόγησα.—179 *jam melior,* propitia, placata: ad Heleni monitum respicere putatur; lib. III, 435 sqq.—180 *torques* h. l. regis, moderaris, tua voluntate, proprie: flectis, ut currum.—181 *quæque Ætheris alti regio.* Variavit orationem; h. e. Ætherem invoco.

Religio, et quæ cæruleo sunt numina ponto;
Cesserit Ausonio si fors victoria Turno:
Convenit, Evandri victos discedere ad urbem;
Cedet Iulus agris; nec post arma ulla rebelles
Æneadæ referent, ferrove hæc regna lacessent.
Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem,
(Ut potius reor, et potius dii numine firment)
Non ego nec Teucris Italos parere jubebo,
Nec mihi regna peto. Paribus se legibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.
Sacra deosque dabo; socer arma Latinus habeto;
Imperium sollemne socer; mihi mœnia Teucri
Constituent, urbique dabit Lavinia nomen.
Sic prior Æneas; sequitur sic deinde Latinus,
Suspiciens cœlum, tenditque ad sidera dextram:
Hæc eadem, Ænea, Terram, Mare, Sidera, juro,
Latonæque genus duplex, Janumque bifrontem,
Vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
Audiat hæc Genitor, qui fœdera fulmine sancit;
Tango aras; medios ignes et numina testor:
Nulla dies pacem hanc Italis, nec fœdera rumpet,
Quo res cumque cadent; nec me vis ulla volentem
Avertet; non, si tellurem effundat in undas,
Diluvio miscens, cœlumque in Tartara solvat:

Si numen ei est, si religiose colitur, etiam religionem ætheris esse necesse est: hinc suum *quæque* etc. petiit.—184 *convenit:* σύγκειται: conventum esto in hoc, ut.—187 *Sin nostrum annuerit nobis Victoria Martem.* Per hypallagen dictum, pro: sin noster Mars annuerit nobis victoriam, accipit Servius, alii tacent. Enimvero est doctior ratio loquendi, pro vulgari: sin victoria propitia fuerit, annuerit nobis pugnantibus, pugnæ nostræ; quod fit fausto pugnæ exitu. Nunc, cum pro pugna Mars memorari soleat: pro pugnæ eventu secundo: *nostrum Martem,* h. e. exitum secundum, qualem nos optamus, dixit. Ita Mars non modo pugnam, sed et fortunam et successum pugnæ, in noto illo denotat: *æquo Marte,* ut VII, 540 et al., *secundo Marte* X, 21.—188 *reor* h. l. pro spero.—189 sqq. Hæc egregie ex eo, quod vere factum esse ex historiis constat, adumbrata sunt.—190 *paribus legibus.* Hoc jam præmunierat poëta oraculorum veterum auctoritate: VII, 256: *Et veteris Fauni volvit sub pectore sortem* —paribusque *in regna vocari* Auspiciis.—192 *Sacra deosque* intell. Penates ac Vestam. v. lib. II, 293.—Latinus habebit summum imperium cum jure belli: ut igitur sub eo legibus suis vivant Trojani. *sollemne* accipio legitimum: ut solent ea, quæ legitima sunt, sollenni ritu suscipi, tradi.—198 Deos in Italia vetustissima religione, Pelasgica scilicet, cultos nominat; id quod et ipsum observatu dignum. —199 *vim deum,* ut numen, deos inferos et Ditem. Nil amplius. κράτος θεῶν pro θεοὶ κρατεροί.—200 *fulmine,* tamquam ostento: aruspicinam spectat. Nisi malis cum aliis de Jove perjurii ultore cogitare. —201 *medios ignes,* in medio hoc, in ara, positos. Elegantior tamen Heinsii interpretatio, ut sint tamquam sequestres et conciliatores pacis.—203 *volentem* bene adjectum: nam potest fœdus rumpi eo nolente et invito: uti VII, 586 sqq. societatis initæ violationem prohibere non potuit.—Ad 206—211 vix necesse ut mo-

Ut sceptrum hoc, dextra sceptrum nam forte gerebat,
Numquam fronde levi fundet virgulta, neque umbras,
Quum semel in silvis, imo de stirpe recisum,
Matre caret, posuitque comas et brachia ferro;
Olim arbos; nunc artificis manus ære decoro
Inclusit, patribusque dedit gestare Latinis.
Talibus inter se firmabant fœdera dictis,
Conspectu in medio procerum. Tum rite sacratas
In flammam jugulant pecudes, et viscera vivis
Eripiunt, cumulantque oneratis lancibus aras.
  At vero Rutulis impar ea pugna videri
Jamdudum, et vario misceri pectora motu;
Tum magis, ut propius cernunt, non viribus æquis.
Adjuvat incessu tacito progressus, et aram
Suppliciter venerans demisso lumine, Turnus,
Tabentesque genæ, et juvenali in corpore pallor.
Quem simul ac Juturna soror crebescere vidit
Sermonem, et vulgi variare labantia corda:
In medias acies, formam assimulata Camerti;
Cui genus a proavis ingens, clarumque paternæ
Nomen erat virtutis, et ipse acerrimus armis;
In medias dat sese acies, haud nescia rerum,
Rumoresque serit varios, ac talia fatur:
Non pudet, o Rutuli, pro cunctis talibus unam
Objectare animam? numerone, an viribus æqui
Non sumus? En, omnes et Troes, et Arcades, hi sunt,
Fatalisque manus, infensa Etruria Turno.

neamus, hæc ex Il. α, 234 sqq. esse adumbrata.—208 *cum semel*, ἐπειδὴ πρῶτα τομὴν (h. e. stirpem, unde recisum fuit) ἐν ὄρεσσι λέλοιπε. *matrem*, de terra, ut XI, 71: *Non jam mater alit tellus.* Potest tamen, quod malim, de ipsa stirpe, trunco cum radicibus, accipi. Est hæc Pindari arbos ἑὸν ἐρημώσασα χῶρον.—210 Ære ornatum sceptrum cogita.—213. 214 *rite sacratas*, consecratas, cf. ad v. 172.—*in flammam jugulant*, ut sæpe jam vidimus, verbo motus resoluto in alterum verbum, pro: in flammam projiciunt jugulatas.—215 *cumulantque oneratis lancibus aras*, cumulate apponunt in ara exta in lancibus. Eadem VIII, 284. Scilicet *viscera*, qua voce alias *carnes* designantur, nunc in Italorum sacris *exta*, in flammam immittuntur lancibus aræ admota: Ge. II, 194 *Lancibus et pandis fumantia reddimus exta.* cf. Dionys. Halic. VII, 72 extr.

219 *Adjuvat*, facit, ut ita iis videretur; auget metum.—222 sqq. Scilicet sic apud Homerum Il. δ, 86. Pandarus Minervæ monitu fœdus turbat. cf. V, 496. 497.—225 *genus ingens* esse debet vel numerosa gentilitas, quod multos ille habebat communi stirpe ortos, vel *genus* est pro nobilitate et splendore generis dictum.—229 *pro cunctis talibus:* in laudem dictum ne dubita vel propter vs. sequ. pro his, qui et ipsi pugnare poterant, *numero et viribus æqui.*—232 *fatalis manus.* De Trojanis, qui fataliter ad Italiam venerant, vix bene cum Servio accipias: propter copulam, quæ hoc ad Etruscos revocat: quos, ut arbitror, omnino epitheto hoc oneravit, ut sint agmen

Vix hostem, alterni si congrediamur, habemus.
Ille quidem ad superos, quorum se devovet aris,
Succedet fama, vivusque per ora feretur:
Nos, patria amissa, dominis parere superbis
Cogemur, qui nunc lenti consedimus arvis.
Talibus incensa est juvenum sententia dictis
Jam magis atque magis; serpitque per agmina murmur;
Ipsi Laurentes mutati: ipsique Latini.
Qui sibi jam requiem pugnæ rebusque salutem
Sperabant, nunc arma volunt, fœdusque precantur
Infectum, et Turni sortem miserantur iniquam.
His aliud majus Juturna adjungit, et alto
Dat signum cœlo; quo non præsentius ullum
Turbavit mentes Italas, monstroque fefellit.
Namque volans rubra fulvus Jovis ales in æthra
Litoreas agitabat aves turbamque sonantem
Agminis aligeri: subito quum lapsus ad undas
Cycnum excellentem pedibus rapit improbus uncis.
Arrexere animos Itali, cunctæque volucres
Convertunt clamore fugam (mirabile visu),
Ætheraque obscurant pennis, hostemque per auras
Facta nube premunt: donec vi victus, et ipso
Pondere defecit, prædamque ex unguibus ales

dirum, tetrum, exitiale. Molestius est, si dicas respexisse lib. VIII, 497. sqq. aut esse fatis debitum, ut *fatis debitus* Arruns erat XI, 759. *Infensa* propter receptum a Turno hospite Mezentium ibid. v. 492 sqq.—233 *Vix hostem:* breviter exposuit, quod Homerus ornatum dederat Il. β, 123 sq.—234 Augusta rei species: *superos, quorum se devovet aris:* sententia tamen obscurior. *Aris deorum* proprie *se devovere* dicitur is, qui aut sacris curandis, ideoque sacerdotio consecratur, aut sacris templisque tuendis se consecrat ac devovet; ut XI, 440. *vobis animam hanc soceroque Latino Devoveo*, vobis tuendis, ideoque pro vobis, pro vestra salute. Neutrum hic locum habet. Devovet ille se, vitam suam, morti pro Latinis, *aris deorum*, in aris, h. e. ad aras, fœdere facto ante aras: re omni in majus aucta.—235 *vivusque per ora feretur*, ad notum illud Ennianum: *volito vivus per ora virum:* feretur sermonibus, etiam post mortem superstes.—238 *juvenum sententia*, ut γνώμη, pro animo.—241 Comparant Intpp. Iliad. β, 453: γ, 112.

244 sq. In his manifesta vestigia Homerici prodigii Il. μ, 200 sqq. quod expressum est a Cicerone in Mario: v. de Div. I, 47. et θ, 247 sqq. cum altero Odyss. ο, 160, ut tamen accommodatum illud sit ad eventum præsentem.—245 *præsentius*, efficacius. Intellige ostentum clarum, manifestum, ἐναργές, quo deorum voluntas tam manifesta fit, ut dubitari de ea nequeat.—246 *turbavit mentes Italas.* Ornate expressit poëta, quod vulgo dicimus: signum, quo nullum aliud clarius Italis h. Latinis visum erat: seu clarissimum, quod unquam vidissent. Nec emphasis quærenda est in *mentes Italas. monstro*, h. l. ostento, augurio ipso.—248 Fuere cygni, ut ex sqq. patet: hos quam ornate designavit! *litoreæ aves*, pro flumineis, palustribus. *improbus* h. l. audax. v. XI, 767 et al.—252 *Convertunt clamore fugam:* redeunt cum clamore, ait Serv., quod in exercitu fieri solet. Accepit itaque fugam de dispersis aquilæ adventu cygnis, ut sit pro: convertunt se a fuga. *Penitus:* in interiora nubium. Vide v. 263.

Projecit fluvio, penitusque in nubila fugit.
Tum vero augurium Rutuli clamore salutant,
Expediuntque manus; primusque Tolumnius augur,
Hoc erat, hoc votis, inquit, quod sæpe petivi.
Accipio, agnoscoque deos: me, me duce ferrum
Corripite, o miseri, quos improbus advena bello
Territat, invalidas ut aves, et litora vestra
Vi populat. Petet ille fugam, penitusque profundo
Vela dabit. Vos unanimi densate catervas
Et regem vobis pugna defendite raptum.
Dixit, et adversos telum contorsit in hostes
Procurrens; sonitum dat stridula cornus, et auras
Certa secat. Simul hoc, simul ingens clamor, et omnes
Turbati cunei, calefactaque corda tumultu.
Hasta volans, ut forte novem pulcherrima fratrum
Corpora constiterant contra, quos fida crearat
Una tot Arcadio conjux Tyrrhena Gylippo:
Horum unum, ad medium, teritur qua sutulis alvo
Balteus, et laterum juncturas fibula mordet,
Egregium forma juvenem, et fulgentibus armis,
Transadigit costas, fulvaque effundit arena.
At fratres, animosa phalanx, accensaque luctu,
Pars gladios stringunt manibus, pars missile ferrum
Corripiunt, cæcique ruunt. Quos agmina contra
Procurrunt Laurentum. Hic densi rursus inundant
Troes, Agyllinique, et pictis Arcades armis.
Sic omnes amor unus habet decernere ferro.

257 *salutant:* venerantur, ut bene Serv. acclamant, et cum acclamatione omen accipiunt.—258 *Expediunt manus* ut arma capiant, quas utpote otiosi palliis vel togis involutas habebant. — 260 pro vulgato: accipio omen. Facile autem vides, Tolumnium augurium in eum sensum interpretari, ut aquilam de Ænea, cygnum de Turno accipiat.—268 *certa:* directa. *simul hoc, simul,* variat id quod alias est *simul simulque,* ἅμα τε καί, aut ἅμα, *simul,* semel positum. Sæpe jam vidimus. conf. Serv. —269 *cuneos* ornate pro consessu et consessus ordinibus dixit.

273. 274 secundum exemplum in Il. δ, 132. *balteus sutilis* seu laneus seu coriaceus, fortasse tamen æreis laminis munitus; unde X, 313. *ærea suta:* baltei duæ oræ in medio junguntur *fibula,* quæ acu *mordere* dicitur, qua adstringit oram utramque baltei. Jam balteus in infima thoracis parte subjungitur ad muniendam alvum; ita apud Homerum l. c.; at in Marone thoracis mentio fit nulla, sed solius baltei alvum tegentis et cingentis. qua *balteus teritur alvo:* proprie balteus terit alvum, nunc exquisitiore poëtarum usu, vicissim, alvus terit balteum eodem sensu. Incidit telum ea ipsa parte, qua *laterum juncturas mordet fibula. Juncturæ laterum* sunt baltei duæ oræ, ζωστῆρος ὀχῆες, quas *fibula mordet,* colligit, jungit: hincque ornate *juncturas laterum* dixit. Vulnus igitur h.l. acceptum est *ad medium,* in medio corpore, ea ipsa parte, qua coit in alvo balteus, fibulaque inserta constringitur.

277 sqq. Prælio jam pedestri et equestri justo descripto, restabat poetæ, ut tumultuariam pugnam describeret. — 280 *inundant,* complent campum, felix voc. ad

Diripuere aras; it toto turbida cœlo
Tempestas telorum, ac ferreus ingruit imber;
Craterasque focosque ferunt. Fugit ipse Latinus
Pulsatos referens infecto fœdere divos.
Infrenant alii currus; aut corpora saltu
Subjiciunt in equos, et strictis ensibus adsunt.
Messapus regem, regisque insigne gerentem,
Tyrrhenum Aulesten, avidus confundere fœdus,
Adverso proterret equo: ruit ille recedens,
Et miser oppositis a tergo involvitur aris
In caput inque humeros. At fervidus advolat hasta
Messapus, teloque orantem multa trabali
Desuper altus equo graviter ferit, atque ita fatur:
Hoc habet; hæc melior magnis data victima divis.
Concurrunt Itali, spoliantque calentia membra.
Obvius ambustum torrem Corynæus ab ara
Corripit; et venienti Ebuso plagamque ferenti
Occupat os flammis. Olli ingens barba reluxit,
Nidoremque ambusta dedit. Super ipse secutus
Cæsariem læva turbati corripit hostis,
Impressoque genu nitens terræ applicat ipsum:
Sic rigido latus ense ferit. Podalirius Alsum
Pastorem, primaque acie per tela ruentem,
Ense sequens nudo superimminet: ille securi
Adversi frontem mediam mentumque reducta

copiam declarandam; *Agyllini*, Etrusci. cf. VIII, 478 sqq. *pictis armis:* ad diversorum metallorum mixtionem retuli lib. X, 181: *versicoloribus armis*. Nisi poëta simpliciter γραφὰς ἀσπίδων designare voluit: quæ tamen *picta* quidem, sed non *versicoloria* possunt dici *arma*.—(285 *Crateras*, quibus ad libationem usuri erant. R.)

286 *pulsatos deos*, gravius verbum posuit, quod αἰκίζεσθαι Græcis esset, ut violatos et ignominiose habitos designaret. Morem autem fuisse necesse est, ut fœderibus faciendis ipsa deorum signa ad aram statuerentur: quippe quæ h. l. attulit Latinus et secum revehit.—287 *Infrenant currus*, ut ἅρματα, pro equis jugalibus. conf. I. Ge. 514 et al. ut contra Homero ἵπποι pro curru. *subjiciunt* sursum, in altum, more Virgiliano. cf. Ecl. X, 74: Ge. II, 19: III, 241: IV, 385.—289 *regis insigne*, diadema.

290 *confundere fœdus* ex Homerico συγχέειν ὅρκον pro turbare. Jam lib. V, 496, ubi vide.—291 *proterret*, elegans et efficax verbum, pro: proturbat, irruit in eum.—293 in sinciput et tergum: ἐπὶ βρεχμόν τε καὶ ὤμους Il. ε, 586.—294 *telum trabale;* magnum, instar trabis, ab Ennio sumsisse Maronem testatur Servius.—296 *Hoc habet:* sollenne verbum de accepto vulnere. *hæc melior* fere ut lib V, 482; *Hanc tibi Eryx meliorem animam pro morte Daretis Persolvo.*—300 *occupat:* cum adjuncto accipiendum: occupando ferit: φθάνει πλήξας.—303 videtur Ebusus, Etruscus gente, e Mezentii copiis; (saltem barbam more Etrusco alebat 300. 301; secus Trojani) fugisse; tum alter Corynæus, qui e Trojanis fuisse putandus, a tergo comam corripit et genu a tergo impresso eum prosternit, prostratum cædit. At Alsus Rutulus, v. 306. 307 ex fuga conversus, Podalirii, Trojani, os securi elata ferit.—307 Comparant simile vulnus Il. δ, 460. 461: Il. ν, 611 sqq:

Disjicit, et sparso late rigat arma cruore.
Olli dura quies oculos et ferreus urget
Somnus; in æternam clauduntur lumina noctem.
At pius Æneas dextram tendebat inermem
Nudato capite, atque suos clamore vocabat:
Quo ruitis? quæve ista repens discordia surgit?
O cohibete iras! ictum jam fœdus, et omnes
Compositæ leges; mihi jus concurrere soli;
Me sinite, atque auferte metus. Ego fœdera faxo
Firma manu; Turnum jam debent hæc mihi sacra.
Has inter voces, media inter talia verba,
Ecce, viro stridens alis allapsa sagitta est,
Incertum, qua pulsa manu, quo turbine adacta;
Quis tantam Rutulis laudem, casusne, deusne,
Attulerit. Pressa est insignis gloria facti;
Nec sese Æneæ jactavit vulnere quisquam.
Turnus, ut Ænean cedentem ex agmine vidit,
Turbatosque duces, subita spe fervidus ardet;
Poscit equos, atque arma simul, saltuque superbus
Emicat in currum, et manibus molitur habenas.
Multa virum volitans dat fortia corpora leto;
Semineces volvit multos, aut agmina curru
Proterit, aut raptas fugientibus ingerit hastas.
Qualis apud gelidi quum flumina concitus Hebri
Sanguineus Mavors clipeo increpat, atque furentes
Bella movens immittit equos: illi æquore aperto
Ante Notos Zephyrumque volant; gemit ultima pulsu
Thraca pedum, circumque atræ Formidinis ora,
Iræque, Insidiæque, dei comitatus aguntur.

π, 503.—309. 310 Iidem versus lecti jam X, 745. 746 Homerica confer in locis modo laudd.

316. 317 Nolite timere pro me: ego firmabo, ratum faciam, fœdus, pugna cum Turno ineunda ex fœderis conditionibus, sacro hoc sancitis.

319 *alis allapsa* jungendum, h. e. advolavit. Docet alter locus lib. IX, 578.—320 *pulsa*, ut 856 *impulsa*, pro emissa; sagitta impellitur nervo, cornu, manu, *quo turbine*, docte pro motu, sed vehemente, magno, et hoc pro, quo movente, emittente.—322 *pressa*, suppressa, ut Serv. latet, ignoratur.—326 *superbus*, nunc pro: animosus, audax; et *molitur* poëtæ simpl. pro movet, ideoque tractat, regit.—330 *hastas raptas* correptas, arreptas. Sic sæpe.

331 sq. Marti sedes proprie assignata Thracia. *Sanguineus:* gaudens sanguine, αἱμοχαρής. Ita Servius: qua auctoritate nescio. (Sic etiam Ovid. Rem. Am. 153, μιαιφόνος, recte observante Ruperti ad Sil. Ital. I, 40. R.) Nam alias esset cruentus, sanguine respersus, αἱματόεις. *clipeo increpat*, docte, pro clipeum movet, quatit, rotat: quod faciens alliso clipeo sonitum facit. Nam diversum est, clipeum pulsare hasta. Sic aliquis *hasta* increpat; non clipeo. *concitus* increpat, pro concitate.—*bella movens* simpl. pro faciens, pugnans. *Thraca* ex Θρήκη pro Thracia. *circumque*, circa deum, *aguntur*, discurrunt,

Talis equos alacer media inter prœlia Turnus
Fumantes sudore quatit; miserabile cæsis
Hostibus insultans; spargit rapida ungula rores
Sanguineos, mixtaque cruor calcatur arena.
Jamque neci Sthenelumque dedit, Thamyrimque, Pholumque
Hunc, congressus, et hunc; illum eminus; eminus ambo
Imbrasidas, Glaucum atque Laden, quos Imbrasus ipse
Nutrierat Lycia, paribusque ornaverat armis;
Vel conferre manum, vel equo prævertere ventos.
Parte alia media Eumedes in prœlia fertur,
Antiqui proles bello præclara Dolonis:
Nomine avum referens, animo manibusque parentem:
Qui quondam, castra ut Danaum speculator adiret,
Ausus Pelidæ pretium sibi poscere currus:
Illum Tydides alio pro talibus ausis
Affecit pretio; nec equis aspirat Achillis.
Hunc procul ut campo Turnus prospexit aperto:
Ante levi jaculo longum per inane secutus,
Sistit equos bijuges, et curru desilit, atque
Semianimi lapsoque supervenit, et, pede collo
Impresso, dextræ mucronem extorquet, et alto
Fulgentem tingit jugulo; atque hæc insuper addit:
En, agros, et, quam bello, Trojane, petisti,
Hesperiam metire jacens: hæc præmia, qui me
Ferro ausi tentare, ferunt; sic mœnia condunt.
Huic comitem Asbuten conjecta cuspide mittit;
Chloreaque, Sybarimque, Daretaque, Thersilochumque;
Et sternacis equi lapsum cervice Thymœten.

incedunt, Formido (pro qua *Formidinis ora* dici, obvia res est), Ira, Insidiæ. Variavit et ornavit Comites Martis apud Homerum: Φόβον, Δεῖμον, Ἔριδα, v. c. Il. δ, 440: Hesiod. Scut. 195.

337—340 Talis rerum species sæpe ab Homero oculis objicitur, vide Il. λ, 531. 534—536: υ, 498 sq.—342 *congressus* cum illo, cominus. συνάψας τὰς χεῖρας. 345 ut seu pedites seu ex equo pugnarent.

346 sqq. Ingeniose Eumedem nunc in carmen suum produxit et ornavit, tamquam avo Eumede et patre Dolone natum: cf. Iliad. κ, 314. Homerus quidem de Dolone ἦν δέ τις ἐν Τρώεσσιν, sed qui tot alia meminerit, in quibus versandis et ornandis poëtæ, in primis tragici, seu ut novitate et varietate delectent, seu pro consilii diversitate, ab Homero suo recedunt, non mirabitur Maronem h. l. sibi tantum licere putasse, ut et nobilem et fortem faceret Dolonem.—*antiqui* pro nobilis et magni Serv.—354. Per longum spatium jaculo insequutus Turnus Eumedem e longinquo vulnerasse putandus est. Hinc ille *semianimis lapsusque*: et Turnus, qui hastam nunc non haberet, *mucronem*, seu hastam, seu gladium, illius manu extorquet, quo eum jugulet.—355 Postquam sequutus et assequutus telo eum erat: desilit Turnus curru, ut sæpe pugnantes de curribus cominus congressuri. v. c. Il. γ, 29. et infra v. 681.—358 *tingit* ensem *jugulo*, h. e. immittit in jugulum, ut sanguine tingatur.—360

Ac velut, Edoni Boreæ quum spiritus alto
Insonat Ægæo, sequiturque ad litora fluctus;
Qua venti incubuere, fugam dant nubila cœlo:
Sic Turno, quacumque viam secat, agmina cedunt,
Conversæque ruunt acies; fert impetus ipsum,
Et cristam adverso curru quatit aura volantem.
Non tulit instantem Phegeus animisque frementem:
Objecit sese ad currum, et spumantia frenis
Ora citatorum dextra detorsit equorum.
Dum trahitur, pendetque jugis, hunc lata retectum
Lancea consequitur, rumpitque infixa bilicem
Loricam, et summum degustat vulnere corpus.
Ille tamen clipeo objecto conversus in hostem
Ibat, et auxilium ducto mucrone petebat:
Quum rota præcipitem et procursu concitus axis
Impulit, effunditque solo; Turnusque secutus,
Imam inter galeam, summi thoracis et oras,
Abstulit ense caput, truncumque reliquit arenæ.
  Atque ea dum campis victor dat funera Turnus;
Interea Ænean Mnestheus et fidus Achates
Ascaniusque comes castris statuere cruentum,
Alternos longa nitentem cuspide gressus.
Sævit, et infracta luctatur arundine telum
Eripere, auxilioque viam, quæ proxima, poscit:

Amara irrisio! *metire* agros corpore, quos novis colonis Trojani metiri et assignare volebant.

365 Velut Boreas nubes fugat, sic Turnus late ante se Trojanos agit. *Edonus* Boreas, ut alias Thracius, ab Edonis (Ἠδωνοὶ) Thraciæ populo. Incumbunt autem aquilones mari Ægæo in primis graviter, sunt enim hi etesiæ, de quibus v. Plin. II, 47.—369 *conversæ*, seu versæ in fugam, seu turbatæ ex κλονεῖσθαι. *fugam dant*, faciunt, ut jam alibi vidimus.—372. 373 *spumantia frenis ora*, h. e. in frenis, circa, per frena. Nam frenum spuma oris madet.—374. 375 Non a Turno, sed a tergo immissam Phegeo fuisse hastam arbitror ab alio. Phegeus *pendet jugis*, ab equis, quos frenis apprehenderet, cumque iis luctatur, dum illi obnituntur et procurrunt. Inter hæc *lancea consequitur retectum*, h. e. in loco corporis patenti, nec clipeo tecto, percutitur. Tum ille *conversus* stricto gladio in *hostem*, a quo vulneratus erat, ibat, qui ideo alius ac diversus ab Turno erat. Ita equis ejus manu dimissis Turnus invehit eumque prostratum obterit.—375 *loricam bilicem*, binis liciis, filorum ordinibus seu ex lino seu ex ære, (bracteolis, catenulis, squamis) factam; ut *trilicem* III, 467 ubi not.—376 *degustat* ut bibere: sic jam γεύεσθαι pro stringere Il, υ, 258: φ, 60. 61, alibi alia figura ἐπέγραψε χρόα. *rota et axis*, currus Turni.

386 *nitentem* (quoad) *gressus alternos cuspide*, ἔγχει, ἐρειδόμενον ἔγχει, alternis, cum altero pede claudicaret, vulnere in femore, ut probabile fit, accepto.—387 *Sævit.* Bene, inquit Serv., viro forti servat dignitatem: indignatur hominum perfidia, exardescit, quod a pugna abstrahitur; ipse telum tractat, labefactat; fracto ligno poscit, ut vulnere ampliato ferramentum exsecetur. Omnia hæc ad nostros sensus accommodatiora, quam quæ de Glauco Homerus narrat Il. π, 508 sqq., sed Homerica propiora sunt ad naturæ

Ense secent lato vulnus, telique latebram
Rescindant penitus, seseque in bella remittant.
Jamque aderat Phœbo ante alios dilectus Iapis
Iasides: acri quondam cui captus amore
Ipse suas artes, sua munera, lætus Apollo
Augurium citharamque dabat celeresque sagittas.
Ille, ut depositi proferret fata parentis,
Scire potestates herbarum usumque medendi
Maluit, et mutas agitare inglorius artes.
Stabat acerba fremens, ingentem nixus in hastam,
Æneas, magno juvenum et mærentis Iuli
Concursu, lacrimis immobilis. Ille retorto
Pæonium in morem senior succinctus amictu,
Multa manu medica Phœbique potentibus herbis
Nequidquam trepidat, nequidquam spicula dextra
Sollicitat, prensatque tenaci forcipe ferrum.
Nulla viam Fortuna regit; nihil auctor Apollo
Subvenit; et sævus campis magis ac magis horror
Crebrescit, propiusque malum est. Jam pulvere cœlum
Stare vident; subeuntque equites, et spicula castris
Densa cadunt mediis. It tristis ad æthera clamor
Bellantum juvenum, et duro sub Marte cadentum.
Hic Venus, indigno nati concussa dolore,
Dictamnum genetrix Cretæa carpit ab Ida,

veritatem.—388 *auxilioque viam*, viam auxilii, qua via et ratione expeditissima vulneri medela afferri possit.

391 sqq. *Iapis*, Iasi f., inducitur exemplo Machaonis Menelai vulnus sanantis Il. δ, 213 sqq.—394 *dabat*, dare volebat: nam Iapis oblatis a Phœbo pluribus artibus Apollineis, arte augurali, canendi, sagittandi, eis spretis, *maluit* medicam artem (quam, ut poëta, *usum* dixit) addiscere, ideoque id munus a Phœbo optione data elegit, *ut depositi proferret fata parentis*, ut patris sui jam conclamati mortem differret. *artes mutas* quæ silentur, et faciunt, ut ii, qui eas colunt, sileantur; imprimis ex istius, quo poëta vivebat, sæculi opinione, cum medicinam tantum servi vel libertini ac græci exercerent: ideoque obscuræ; unde *inglorius*. In vita enim heroum artes augurandi, jaculandi et canendi claritatem dabant.—398 *acerbe fremit*, et supra *sævit* vs. 387.—400 *immobilis* ad lacrimas eorum. Ille et *senior* et *succinctus retorto amictu:* egregie ad ἐνάργειαν narrationis.—401 *Pæonium*, Apollineum, hocque pro, medicorum more. Pronuntiandum autem *Pæonjum:* Nam Παιώνιον est, v. ad VII, 769.—402 *Multa*, multum, *manu trepidat:* novavit egregie: pro multa tentat, sed turbato animo et cum trepidatione. Servius non male et ipse: "trepidanter facit."—405 Pro vulgari: Viam hanc ac rationem ferramenti extrahendi fortuna nullo modo secundat; frustra omnia experitur Iapis; at nulla via res successum habet.—406 *horror* nunc pro causa, terror.—407 *malum* cum dilectu: est pugna, fuga, terror. *Jam pulvere cœlum stare vident.* Aer pulvere plenus et quasi condensatus potenter sic describitur a poëtis.

411 sqq. Lineæ loci fortasse ductæ in Il. π, 523. 527 sqq. de Glauco ac Apolline recreato. De *dictamno* (Δίκταμνος et Δίκταμος, a Dicte monte Cretæ, qui Idæ partem facit) inter locos classicos hic ipse Virgilii; cf. Ælian. V. H. I, 10: Dioscor. III, 37. Pulegio similem plantam esse produnt veteres: inter *origana* retulit

Puberibus caulem foliis et flore comantem
Purpureo: non illa feris incognita capris
Gramina, quum tergo volucres hæsere sagittæ.
Hoc Venus, obscuro faciem circumdata nimbo,
Detulit; hoc fusum labris splendentibus amnem
Inficit, occulte medicans; spargitque salubres
Ambrosiæ succos, et odoriferam panaceam.
Fovit ea vulnus lympha longævus Iapis
Ignorans: subitoque omnis de corpore fugit
Quippe dolor; omnis stetit imo vulnere sanguis.
Jamque secuta manum, nullo cogente, sagitta
Excidit, atque novæ rediere in pristina vires.
Arma citi properate viro; quid statis? Iapis
Conclamat, primusque animos accendit in hostem.
Non hæc humanis opibus, non arte magistra
Proveniunt; neque te, Ænea, mea dextera servat:
Major agit deus, atque opera ad majora remittit.
Ille avidus pugnæ suras incluserat auro
Hinc atque hinc, oditque moras, hastamque coruscat.
Postquam habilis lateri clipeus loricaque tergo est,
Ascanium fusis circum complectitur armis,
Summaque per galeam delibans oscula fatur:
Disce, puer, virtutem ex me verumque laborem;
Fortunam ex aliis. Nunc te mea dextera bello

Linnæus.—413 *Pubera folia*, si per se considerantur, sunt efflorescentia, exuberantia; nihil aliud: si tamen respicias alterum *flore comantem*, eo facile adduci potes, ut credas, pertinere [illegible] lanuginem foliorum hujus herbæ: [illegible] [illegible] habentia: secundum Dioscorid. l. c. quomodo etiam *herbas pubentes* [illegible] sqq. memoratis dictas esse malunt viri docti.

419 *Ambrosiæ*, quo dii [illegible] succus pro unguento est, quod vulnus lenit et inflammationem minuit. *panacea*, [illegible], est inter fabulosos succos jam apud Callim. in Apoll. 40.—421. 422 Compara [illegible] 52 . 529. *quippe*, utique, [illegible], quod alias, scilicet.—424 *rediere in pristina*, in pristinum; vires restitutæ sunt.

428 *proveniunt*, pro vulgari: fiunt, eveniunt.—429 *agit*, non accipio cum Servio, Apollo facit hæc, nam id tenue; sed προπέμπει, mittit ad pugnam, concitat, idem quod mox *remittit*.—432 *est*, factus est, *habilis lateri*, [illegible] ἥρμοστο, vel ut Il. γ, 332. 333 thorax ἥρμοσε δ' αὐτῷ, sedit in corpore, adaptata, habilis reddita est lorica corpori: *habilis hasta* supra fuit, quæ manu facile haberi, tractari, potest; *lorica*, quæ membris commode respondet. [illegible] sqq. Eminentissimus locus patris affectu, sententiæ gravitate, vi ac veritate; quocum comparanda loca pulcherrima, primum Hectoris ad puerum Astyanactem verba Il. ζ, 474 sqq., tum Ajacis ad Eurysacem ap. Sophocl. 550 sqq., unde Attius suum sumserat apud Macrob. VI, 1: *Virtute sis par, dispar fortunis patri.* Cum hac simplicitate quandoquidem luctandum erat Maroni, sententiam paullo argutius expressit, quam par erat.—435 *verum laborem.* Accipio *laborem* de ipsa laboris toleratione, patientia, καρτερίᾳ, [illegible]. Dixit autem pro vulgari: disce ex me veram virtutem in tolerando labore; exemplum virtutis veræ me tibi habe propositum; at secundæ fortunæ exempla pete

Defensum dabit, et magna inter præmia ducet.
Tu facito, mox quum matura adoleverit ætas,
Sis memor, et te, animo repetentem exempla tuorum,
Et pater Æneas, et avunculus excitet Hector.
  Hæc ubi dicta dedit, portis sese extulit ingens,
Telum immane manu quatiens: simul agmine denso
Antheusque Mnestheusque ruunt; omnisque relictis
Turba fluit castris. Tum cæco pulvere campus
Miscetur, pulsuque pedum tremit excita tellus.
Vidit ab adverso venientes aggere Turnus,
Videre Ausonii, gelidusque per ima cucurrit
Ossa tremor. Prima ante omnes Juturna Latinos
Audiit agnovitque sonum, et tremefacta refugit.
Ille volat, campoque atrum rapit agmen aperto:
Qualis, ubi ad terras abrupto sidere nimbus
It mare per medium: miseris, heu, præscia longe
Horrescunt corda agricolis; dabit ille ruinas
Arboribus, stragemque satis; ruet omnia late;
Ante volant, sonitumque ferunt ad litora venti.
Talis in adversos ductor Rhœteius hostes
Agmen agit; densi cuneis se quisque coactis
Agglomerant. Ferit ense gravem Thymbræus Osirim,
Archetium Mnestheus, Epulonem obtruncat Achates,
Ufentemque Gyas; cadit ipse Tolumnius augur,
Primus in adversos telum qui torserat hostes.
Tollitur in cœlum clamor, versique vicissim
Pulverulenta fuga Rutuli dant terga per agros.
Ipse neque aversos dignatur sternere morti;
Nec pede congressos æquo, nec tela ferentes

ab aliis.—437 *defensum dabit* pro defendet ut jam similia vidimus. *magna inter præmia ducet*, per magna belli decora, victorias: *ducet*, quatenus puer sequitur, incedit, patre præeunte.

444 vulgare est: pulvis miscetur, turbatur in campo; et, quia obscurat aërem, hinc cæcus; ut solet poëta pro: qui visum eripit, *cæcum* dicere.—445 *excita* doctius quam concita, concussa.

450 *rapit*, concitate ducit Æneas. *atrum* pulvere puta.—451 sqq. Comparatio ex Homero ducta: sed variata egregie et ornata novis accessionibus; Il. δ, 275 sqq. *abrupto sidere*, magnifice, pro abrupta nube, quæ nimbum, procellam, facit. Ausus hoc videtur poëta, cum semel *sidus* de tempestate dicere sollenne sit, quoniam sub certorum siderum ortu vel occasu tempestates fiant. *abruptis procellis* Ge. III, 259: *abruptis nubibus* Æn. III, 199 dixerat. Similiter *præceps* dictum occurrit, de ventis, Euro, Noto. *dabit ille*; tempore futuro hæc [illegible] extulit.—456 *heros Rhœteius*, Trojanus: v. III, 108.—457 Bene Servius: densentur, ut cuneatim conglobati dimicent, *cuneis*, in cuneum.—458 *gravem* non satis definiit poëta, quo sensu accipi vellet, nec refert: nam simpliciter ornat; fortem exponit Servius. Refero ad auctoritatem, dignitatem, annos.—465 *tela ferentes*, inferentes, ut XI, 872, h. adortos se contra stantes.

Insequitur: solum densa in caligine Turnum
Vestigat lustrans, solum in certamina poscit.
Hoc concussa metu mentem Juturna virago
Aurigam Turni media inter lora Metiscum
Excutit, et longe lapsum temone relinquit.
Ipsa subit, manibusque undantes flectit habenas,
Cuncta gerens, vocemque, et corpus, et arma Metisci.
Nigra velut magnas domini quum divitis ædes
Pervolat, et pennis alta atria lustrat hirundo,
Pabula parva legens nidisque loquacibus escas;
Et nunc porticibus vacuis, nunc humida circum
Stagna sonat: similis medios Juturna per hostes
Fertur equis, rapidoque volans obit omnia curru;
Jamque hic germanum, jamque hic ostentat ovantem;
Nec conferre manum patitur: volat avia longe.
Haud minus Æneas tortos legit obvius orbes,
Vestigatque virum, et disjecta per agmina magna
Voce vocat. Quoties oculos conjecit in hostem,
Alipedumque fugam cursu tentavit equorum:
Aversos toties currus Juturna retorsit.
Heu, quid agat, vario nequidquam fluctuat æstu;
Diversæque vocant animum in contraria curæ.
Huic Messapus, uti læva duo forte gerebat
Lenta, levis cursu, præfixa hastilia ferro,
Horum unum certo contorquens dirigit ictu.
Substitit Æneas, et se collegit in arma,

468. *Juturna virago.* Servius: virago dicitur mulier, quæ virile implet officium. Eum sequuntur alii. Argutius dictum puto quam verius. Virago et virgo prorsus eandem vim habent: sed alterum antiquius, ideoque epico carmine dignius. Hinc apud poëtas virago Pallas, Diana, Nympha: ut παρθένος. παρθενική. Quod vero Juturnæ h. l. tribuit Maro, sublectum est Homeri exemplo Il. ε, 835 sqq.

473 Cum discursatione curruς Turni comparatur hirundinis vagus volatus. Exemplum hujus comparationis, quantum quidem mihi constat, ante Maronem non occurrit aliud. Nisi itaque poëta is, unde ductum est, intercidit: est hoc inter inventa Maronis. Observanda autem ars in re tenui et humili ornanda et amplificanda.—*Nigra hirundo:* ut domesticam designet, non ripariam, ut Scaliger observavit. Dicam potius hirundinem rusticam describi, ἀκανθυλλίδα, quæ dorso nigro cærulescente est; et agi hic non de palatio urbano, sed de villa aliqua. illa docent: *nunc porticibus vacuis, nunc humida circum Stagna volat:* quæ in urbe non facile quæras. *penitus* in interiora domus penetrando. cf. v. 256. 263.—475 Suavis versus: *parva* cum dilectu: ut paullo ante *vacuis* declarat spatia porticus et amplitudinem. *nidis loquacibus* pro pullis, νεοσσοῖς τρύζουσι. (cf. XI, 458. Ge. IV, 17. Imitatus est Juvenal. V, 142 *ipse loquaci gaudebit nido.* H.)—480. *Nec conferre manum:* cum Ænea, ut Servius monet. Nam alios persequitur.

481 Ut *legere vestigia, oras, vias,* est persequi, sic *legit* h. l. *Æneas tortos orbes,* obliquas et implicitas vias, ut Servii verbis utar (cf. inf. 743.,) pererrat ac pervagatur.—482 *disjecta per agmina* impetum ruentis currus declarat, quo dissipati cedunt ordines.

486 *Fluctuat,* κυμαίνει.—491 *se collegit*

Poplite subsidens; apicem tamen incita summum
Hasta tulit, summasque excussit vertice cristas.
Tum vero assurgunt iræ, insidiisque subactus,
Diversos ubi sensit equos currumque referri,
Multa Jovem et læsi testatur fœderis aras.
Jam tandem invadit medios, et Marte secundo
Terribilis, sævam nullo discrimine cædem
Suscitat; irarumque omnes effundit habenas.
  Quis mihi nunc tot acerba deus, quis carmine cædes
Diversas, obitumque ducum, quos æquore toto
Inque vicem nunc Turnus agit, nunc Troius heros,
Expediat? tanton' placuit concurrere motu,
Jupiter, æterna gentes in pace futuras!
Æneas Rutulum Sucronem, (ea prima ruentes
Pugna loco statuit Teucros) haud multa moratus,
Excipit in latus, et, qua fata celerrima, crudum
Transadigit costas et crates pectoris ensem.
Turnus equo dejectum Amycum, fratremque Diorem,
Congressus pedes: hunc venientem cuspide longa,
Hunc mucrone ferit; curruque abscisa duorum
Suspendit capita, et rorantia sanguine portat.
Ille Talon, Tanaimque neci, fortemque Cethegum,
Tres uno congressu, et mæstum mittit Onyten,
Nomen Echionium, matrisque genus Peridiæ;
Hic fratres Lycia missos et Apollinis agris,
Et juvenem exosum nequidquam bella Menœten
Arcada: piscosæ cui circum flumina Lernæ
Ars fuerat, pauperque domus; nec nota potentum
Limina; conductaque pater tellure serebat.
Ac velut immissi diversis partibus ignes

in arma, int. in clipeum, quo texit se, ὑφιζάνων, *subsidens*. Res passim obvia. —494 *insidiis subactus*, ira victus. Accipio *subactus*, ut domitus, victus, δαμασθεὶς, de ira, propter insidias, quibus petitum se viderat. Sic alias *adactus*, permotus.

505 *Ea pugna* primum *loco statuit*, confuse adhuc per ordines ruentes sistere fecit impetum; pro communi; tum primum Teucri substiterunt ad eam pugnam. —507 *Excipit in latus*, docte, pro excipit, vulnerat, in latere. *qua fata celerrima*. ὅθι —μάλιστά τε καίριόν ἐστι. *crudum* ensem pro cruento: ut et X, 682.

509 Ergo Amycus et Diores filii Priami, ut patet e V, 297: I, 221. Diversi ab hoc Amyco sunt, quos lib. V, 373: IX, 772: X, 704 vidimus.—510. 511 Comparare solent Il. ι, 461. 462.—513 *Ille* Æneas; *mæstum* ipsa morte, puto, quam subiturus erat. Servius tristem, severum, σκυθρωπὸν, exponit. *Nomen Echionium:* quoad nomen, nomine, Echionis filium; uti et *genus* mox. Nec vero de Echione Thebano cogitandum; mater Περιδία.—516 *Hic* Turnus. *Lycia et Apollinis agris:* respicit Pataram cum templo Latonæ et liberorum.—518 sqq. *Lerna* autem, etsi argivi agri, fluvius et palus, non tamen a confiniis Arcadiæ multum abest. Ex Evandri autem copiis fuisse putandus.

521 sqq. cf. Il. λ, 155; Apollon. I, 1026

Arentem in silvam et virgulta sonantia lauro ;
Aut ubi decursu rapido de montibus altis
Dant sonitum spumosi amnes, et in æquora currunt,
Quisque suum populatus iter : non segnius ambo
Æneas Turnusque ruunt per prœlia ; nunc, nunc
Fluctuat ira intus ; rumpuntur nescia vinci
Pectora ; nunc totis in vulnera viribus itur.
Murrhanum hic, atavos et avorum antiqua sonantem
Nomina, per regesque actum genus omne Latinos,
Præcipitem scopulo atque ingentis turbine saxi
Excutit, effunditque solo. Hunc lora et juga subter
Provolvere rotæ ; crebro super ungula pulsu
Incita nec domini memorum proculcat equorum.
Ille ruenti Hyllo, animisque immane frementi,
Occurrit, telumque aurata ad tempora torquet :
Olli per galeam fixo stetit hasta cerebro.
Dextera nec tua te, Graium fortissime, Cretheu,
Eripuit Turno ; nec dii texere Cupencum,
Ænea veniente, sui ; dedit obvia ferro
Pectora, nec misero clipei mora profuit ærei.
Te quoque Laurentes viderunt, Æole, campi
Oppetere, et late terram consternere tergo ;
Occidis, Argivæ quem non potuere phalanges
Sternere, nec Priami regnorum eversor Achilles :
Hic tibi mortis erant metæ ; domus alta sub Ida ;

sq. Vid. X, 405.—522 silvam lauream intellige : posito generi, silvæ, subjungit formam seu speciem, ex more. Pro virgultis *laurorum lauri*, doctius dixit *virgulta lauro.* cf. lib. III, 442 et VI, 704.—525 *quisque suum populatus iter :* graviter pro decurrens, sed populando, cum vastatione agrorum.—526 *per prœlia*, ordines pugnantium, aciem.—527 *fluctuat ira:* quasi fluctus agit, æstuat, IV, 530 : Dido *magno irarum fluctuabat æstu :* petita rei imagine ab aqua effervescente et æstuante : quæ, dum vas eam non capit, luctatur et allaborat, ut erumpat. cf. Lucret. III, 298. 299. Hinc plenum aqua vas *rumpitur*, vocabulo solenni de copia. Sic *rumpuntur horrea messibus*, Ge. I, 49. cf. ad Tibull. II, 5, 84. Itaque nunc *rumpuntur pectora*, exæstuante ira, quam vix continere possunt.

529 *hic*, Æneas esse debet, nam Latinum occidit : et cf. v. 638. *sonantem*, h. e. crepantem, jactantem, dixit : ut alias *sonare* est loqui, commemorare.—530 *genus actum*, aciem, ductum, procedens, per reges Latinos ; omnes ejus majores regia fuerant dignitate. Mirifice argutantur Intpp.—531 *turbine* docte pro jactu, sed cum rotationis notatione. *excutit* curru, ut e sqq.

535 *Ille*, Turnus.—536 *aurata ad tempora*, aurata galea tecta, ut vs. sq.—537 *fixo* h. l. transfixo.—538 Græcum Cretheа puta fuisse ex Arcadibus. *dii sui*, s. quorum in tutela erat, s. propitii, ut alibi. Æolus ex Lyrnesso Mysiæ sub Ida, qua parte postea Æolis regio patuit : conf. Burm. ad Ovid. Met. VII, 109, ut videatur poëta fabulam ignotam etiam h. l. esse sequutus. Ex Lyrnesso capta erat Briseis, Hippodamia.—543 *late terram consternere tergo.* ἐναργέστερον est Homericum ; πολλὸν ἔκειτο παρήορος ἔνθα καὶ ἔνθα Il. π, 156—546 *mortis metæ*, θανάτου τέλος vel τέκμαρ, quatenus ipsa mors pro meta est. Alias etiam *vitæ meta* recte dicitur. Ceterum colorem orationis comparant cum Il. η, 104 : υ, 390. Sed proprie huc spec-

Lyrnessi domus alta, solo Laurente sepulcrum.
Totæ adeo conversæ acies, omnesque Latini,
Omnes Dardanidæ. Mnestheus, acerque Serestus,
Et Messapus equum domitor, et fortis Asylas,
Tuscorumque phalanx, Evandrique Arcades alæ:
Pro se quisque, viri summa nituntur opum vi.
Nec mora, nec requies; vasto certamine tendunt.
Hic mentem Æneæ Genetrix pulcherrima misit,
Iret ut ad muros, urbique adverteret agmen
Ocius, et subita turbaret clade Latinos.
Ille ut, vestigans diversa per agmina Turnum,
Huc atque huc acies circumtulit: aspicit urbem
Immunem tanti belli, atque impune quietam.
Continuo pugnæ accendit majoris imago;
Mnesthea, Sergestumque vocat, fortemque Serestum,
Ductores, tumulumque capit; quo cetera Teucrum
Concurrit legio, nec scuta aut spicula densi
Deponunt. Celso medius stans aggere fatur:
Ne qua meis esto dictis mora; Jupiter hac stat;
Neu quis ob inceptum subitum mihi segnior ito.
Urbem hodie, causam belli, regna ipsa Latini,
Ni frenum accipere et victi parere fatentur,
Eruam, et æqua solo fumantia culmina ponam.
Scilicet exspectem, libeat dum prœlia Turno
Nostra pati; rursusque velit concurrere victus?
Hoc caput, o cives, hæc belli summa nefandi.

tat Il. π, 787: ἔνθ' ἄρα τοι, Πάτροκλε, φάνη βιότοιο τελευτή.—548 *conversæ* h. l. inter se ad pugnandum: ut συστρεφθείς. Pugna per totam utrinque aciem increbuit.—552 *Pro se quisque viri:* verba repetita ex lib. V, 501. Exemplum ex Attio in Meleagro laudat Ursin., ubi etiam *Pro se quisque:* quod inter imitationis exempla perperam refert. Et jam alterum hemistichium, quod jam IX, 532 vidimus, Ennianum esse Servius monet: *summa nituntur opum vi.*

554 *Hic mentem*, consilium immisit, indidit, Venus: *pulcherrima*, tantum ornans epitheton. Cum jam novissima totius belli et carminis parentur: ea quidem ipsi urbi Laurentum propius admovere voluit poëta, ut omnia essent ipsa rerum specie et hominum frequentia augustiora: utque peripetia aliqua etiam hæc esset, cum antea Trojanorum castra oppugnata essent a Latinis, ut nunc eadem fortuna transferretur ad Latinos.—556 *clade:* proprie, metu cladis, captæ urbis.

560 In sqq. adumbratur allocutio militum. Brevitas et asperitas in ea commendanda venit.—565 *Jupiter hac stat:* hac parte; h. pro nostra parte. Respicit scilicet fœdus a Latinis violatum.—567 *causam belli.* Servius ait: quia illic erat Lavinia. Cerda ad Amatam refert: ut v. 600. Immo vero graviore usus est verbo poëta. Auctores belli erant Latini, qui bellum intulerant. Quod Latinis tribuendum erat, urbi tribuit: quæ sane arx erat belli. A Laurentinis enim illata erant arma. Sic et v. 572 accipiendus.—568 *urbem* et *victi* ad sensum, non grammatice, positum.—572 *caput belli et summa* est ipsa Laurentum urbs, quatenus illa caput est populi bel-

Ferte faces propere, fœdusque reposcite flammis.
Dixerat, atque animis pariter certantibus omnes
Dant cuneum, densaque ad muros mole feruntur.
Scalæ improviso, subitusque apparuit ignis.
Discurrunt alii ad portas, primosque trucidant;
Ferrum alii torquent, et obumbrant æthera telis.
Ipse inter primos dextram sub mœnia tendit
Æneas, magnaque incusat voce Latinum;
Testaturque deos, iterum se ad prœlia cogi;
Bis jam Italos hostes; hæc altera fœdera rumpi.
Exoritur trepidos inter discordia cives:
Urbem alii reserare jubent, et pandere portas
Dardanidis; ipsumque trahunt in mœnia regem.
Arma ferunt alii, et pergunt defendere muros.
Inclusas ut quum latebroso in pumice pastor
Vestigavit apes, fumoque implevit amaro;
Illæ intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt, magnisque acuunt stridoribus iras;
Volvitur ater odor tectis; tum murmure cæco
Intus saxa sonant; vacuas it fumus ad auras.
  Accidit hæc fessis etiam fortuna Latinis,
Quæ totam luctu concussit funditus urbem.
Regina ut tectis venientem prospicit hostem,
Incessi muros, ignes ad tecta volare;
Nusquam acies contra Rutulas, nulla agmina Turni:
Infelix pugnæ juvenem in certamine credit
Exstinctum; et, subito mentem turbata dolore,
Se causam clamat, crimenque, caputque malorum:

lum gerentis. cf. not. ad v. 567. De Turno quis tandem hic cogitet?—573 *fœdusque reposcite flammis.* Nescio, an nimis argute dixerit poëta, si flammam sacrorum fœderi feriundo respexit. Malim accipere simpliciter: illato urbi igni reposcite id, quod fœdere jam pepigerant Latini.

575 Ipsi certatim, certantes inter se, *dant cuneum*, faciunt, ut toties *dare* nostro poëtæ.—576 *Scalæ improviso:* nota figura verbum petendum ex altero membro, apparuerunt, prolatæ, admotæ sunt.—577 *primos trucidant.* Bene Servius: qui primi ad portas erant obvii, scilicet stationem agentes.—582 Variat orationem: *hæc jam altera*, pro bis ruptum fœdus, bis Italos, Latinos, hostes factos: conf. 212 sqq. et VII, 263. 285.—585 trahunt regem ad muros, haud dubie dedendæ urbis et renovandi fœderis causa. Nihil apertius.

587 sqq. Accipiendum de fumigatione, qua, ut favos eximat mellarius, expelluntur alvearibus apum examina: cf. Ge. IV, 219.—*vestigavit* est pro invenit, et ἀορίστως accipiendum, in latebra, antro, eas detegit. *trepidæ rerum*, sollenni (conf. I, 178) ornatu, pro *trepidæ* simpliciter: trepidæ de rebus, propter res, propter casum repentinum: in trepidis rebus constitutæ, ἀμηχανοῦσαι.

593 *fessos*, malis, et jam animis fractos.—600 *caput*, auctorem, ut XI, 361 de Turno: *o Latio caput horum et causa malorum.* et *crimen*, reum, qui culpam me-

Multaque per mæstum demens effata furorem,
Purpureos moritura manu discindit amictus,
Et nodum informis leti trabe nectit ab alta.
Quam cladem miseræ postquam accepere Latinæ:
Filia prima manu flavos Lavinia crines
Et roseas laniata genas, tum cetera circum
Turba, furit; resonant late plangoribus ædes.
Hinc totam infelix vulgatur fama per urbem.
Demittunt mentes; it scissa veste Latinus,
Conjugis attonitus fatis, urbisque ruina,
Canitiem immundo perfusam pulvere turpans;
* Multaque se incusat, qui non acceperit ante *
* Dardanium Ænean, generumque asciverit ultro *.
  Interea extremo bellator in æquore Turnus
Palantes sequitur paucos, jam segnior, atque
Jam minus atque minus successu lætus equorum.
Attulit hunc illi cæcis terroribus aura
Commixtum clamorem, arrectasque impulit aures
Confusæ sonus urbis et illætabile murmur.
Hei mihi! quid tanto turbantur mœnia luctu?
Quisve ruit tantus diversa clamor ab urbe?
Sic ait, adductisque amens subsistit habenis.
Atque huic, in faciem soror ut conversa Metisci
Aurigæ currumque et equos et lora regebat,
Talibus occurrit dictis: Hac, Turne, sequamur
Trojugenas, qua prima viam victoria pandit;

ruit.—603 Mortem Amatæ jam expectare nos fecerat vss. 62. 63. Nec pro odio illa suo in Æneam superstes Turno esse debebat. Sed infame hoc mortis genus poëtam maluisse mirum videri debet. Scilicet nec hoc ad sui sæculi sensum attemperavit, nec ad nostram opinionem est dijudicandum: est enim hoc genus mortis heroicum ac tragicum, h. e. carminibus et tragœdiis Græcorum frequentatum. Nobile ideo leti genus ex antiquo more, in primis in feminis. Sic Jocasta laqueo spiritum interclusit, Epicaste Homero dicta Odyss. λ, 277 sqq. Sic mater Ulyssis Anticlea; Clite ap. Apollon. I, 1063. Phædra et aliæ. Hanc ideo mortem prætulit poëta historiarum fidei, qua apud Servium Fabius Pictor Amatam inedia se interemisse tradiderat. At Piso apud Victor. O. G. R. 13 simpliciter: *interfecto Latino* (in pugna cum Rutulis) *mortem* Amatam *sibimet conscivisse*. *Nodum nectit*, funem, βρόον ἀνῆψε. *nodum leti* dixit pro nodo letifero; et *letum informe* pro turpi, fœdo, eximie!—611 Pathos habet versus et miserationem facit; *immundo* simpliciter ornat, ut Ge. I, 81; Scilicet κόνιν αἰθαλόεσσαν reddidit, quæ non modo de cinere foci in propinquo stantis (ut Il. σ, 23 de Achille), sed et de pulvere occurrit Od. ω, 315.—612. 613. Hi duo versus in optimis codd. desiderantur translati huc ex lib. XI. 471. 472.

616 Turnus tristis et sollicitus *successu equorum*, quos viribus ac cursu deficere tandem videbat. Ergo *successus* h. l. non est fortunæ, sed processus, procursus equorum, cujus velocitas sensim sensimque imminuebatur. Videtur poëta vocem exquisitiorem ad significatum minus frequentem traduxisse.—617 *cæcis terroribus*, terrore, cujus causam ignorabat.—621 *diversa ab urbe*, in diversa parte sita:

Sunt alii, qui tecta manu defendere possint.
Ingruit Æneas Italis, et prœlia miscet;
Et nos sæva manu mittamus funera Teucris.
Nec numero inferior, pugnæ nec honore recedes.
Turnus ad hæc:
O soror, et dudum agnovi, quum prima per artem
Fœdera turbasti, teque hæc in bella dedisti;
Et nunc nequidquam fallis dea. Sed quis Olympo
Demissam tantos voluit te ferre labores?
An fratris miseri letum ut crudele videres?
Nam quid ago? aut quæ jam spondet Fortuna salutem?
Vidi oculos ante ipse meos, me voce vocantem,
Murrhanum, quo non superat mihi carior alter,
Oppetere, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Occidit infelix, ne nostrum dedecus Ufens
Aspiceret; Teucri potiuntur corpore et armis.
Exscindine domos, id rebus defuit unum,
Perpetiar? dextra nec Drancis dicta refellam?
Terga dabo? et Turnum fugientem hæc terra videbit?
Usque adeone mori miserum est? vos o mihi Manes
Este boni: quoniam Superis aversa voluntas.
Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpæ
Descendam, magnorum haud umquam indignus avorum.
Vix ea fatus erat: medios volat, ecce, per hostes
Vectus equo spumante Saces; adversa sagitta
Saucius ora, ruitque implorans nomine Turnum:
Turne, in te suprema salus; miserere tuorum.
Fulminat Æneas armis, summasque minatur
Dejecturum arces Italum, excidioque daturum;
Jamque faces ad tecta volant. In te ora Latini,
In te oculos referunt; mussat rex ipse Latinus,
Quos generos vocet, aut quæ sese ad fœdera flectat.

clamor enim ei a tergo oritur.—627 Verborum color comparatur cum Il. ν, 312 sqq.—629 *mittamus funera Teucris* pro: Teucrorum corpora.—630 *numero* sc. funerum, h. e. cæsorum.

634 *fallis*, λανθάνεις, latere vis.—641 *Ufens*, occisus a Gya, v. 460, adduxerat Æquiculas. De eo lib. VII, 744 sqq.—646 *Usque adeone mori.* Neronis voce celebratum hemistichium apud Sueton. Ner. 47. *Manes* hic sunt dii inferi, ut alibi quoque; *boni*, propitii, ut Ecl. V, 65. Sententia vss. 646. 647 fere eadem quæ XI, 51. 52: quoniam deorum superorum voluntas, numen adversum est, vos, o dii inferi, sitis mihi propitii.—648 *culpæ*, ignominiæ, fugæ. Pronuntiatio subsistit in *anima;* et hic hiatus quærendus erat; non post *istius*.

654 *fulminat:* grave vocabulum, cujus vim nulla vulgari voce assequaris. Stragem eum late facere significat, sed ad oculorum sensum rem revocat celeritas motus et splendor armorum; unde et IX, 812 erat *fulmineus Mnestheus*. Voce jam Ge. IV, 561 usus est: cf. v. 700.—657 *mussat*

Præterea regina, tui fidissima, dextra
Occidit ipsa sua, lucemque exterrita fugit.
Soli pro portis Messapus et acer Atinas
Sustentant aciem. Circum hos utrimque phalanges
Stant densæ, strictisque seges mucronibus horret
Ferrea : tu currum deserto in gramine versas.
Obstupuit varia confusus imagine rerum
Turnus et obtutu tacito stetit. Æstuat ingens
Uno in corde pudor, mixtoque insania luctu,
Et Furiis agitatus amor, et conscia virtus.
Ut primum discussæ umbræ, et lux reddita menti,
Ardentes oculorum orbes ad mœnia torsit
Turbidus, eque rotis magnam respexit ad urbem.
Ecce autem, flammis inter tabulata volutus
Ad cœlum undabat vortex, turrimque tenebat ;
Turrim, compactis trabibus quam eduxerat ipse,
Subdideratque rotas, pontesque instraverat altos.
Jam jam fata, soror, superant ; absiste morari ;
Quo deus et quo dura vocat Fortuna, sequamur.
Stat conferre manum Æneæ, stat, quidquid acerbi est,
Morte pati ; nec me indecorem, germana, videbis
Amplius. Hunc, oro, sine me furere ante furorem.
Dixit, et e curru saltum dedit ocius arvis ;
Perque hostes, per tela ruit ; mæstamque sororem
Deserit, ac rapido cursu media agmina rumpit.
Ac, veluti montis saxum de vertice præceps

h. l. tacite deliberat. Manet tamen notio, quæ XI, 345 et 454 atque 718 redit, ut mussare sit, non audere aperte dicere.—659 *tui fidissima*, pro vulgari: in te, tibi ; ad formam illius : tui amantissima, inflexum.—660 *exterrita* : quod 599 dixerat: *subito mentem turbata dolore*, in furorem acta.—664 *deserto in gramine*, extremo campo ; v. 614.—667 *uno in corde*, una eodem in corde.—668 *Furias* ad desperatas Laviniæ nuptias refer.

669 *umbræ:* quia in vulgari sermone *caligo mentis* dicitur.—673 Turrim ex seriore ævo heroicæ vitæ intulit poëta: diversi generis ab ea, quæ IX, 530 sq. fuit narrata ; illa extra murum, hæc intra murum exstructa fuit. Admovebatur illa muris, ut inde desuper et ex alto hostis missilibus peti posset: subnata fortasse poëtæ animo ex nave incensa Il. *o*, extra: et *π*, 122 sqq. Trina autem turrium genera occurrunt: primum sollenne illud in muris, ut II. 460 etc., alterum mobile rotis subvectum intra muros pro usu et necessitate ; tertium h. l. ante murum, cum quo ponte jungitur, ut pro propugnaculo sit, IX, 530 sq. *Tabulata* sunt turris contignationes, v. lib. II, 463. 464. *vortex flammis volutus* elegantius quam vortex flammarum.—675 *pontes*, quibus discursus fieret per turrim et muros, v. IX, 170 et 530.—676 vincunt fata, parendum iis est, nec evitare ea licet.—678 Melius, puto, interpungitur post *Morte*, ut sit: *Stat, quicquid acerbi est Morte, pati.*—680 Video, mortem fatalem mihi instare, ante tamen, quam eam subeam, sine me pugnam hanc cum eo inire, non pugnam evitare.

684 sqq. Comparatio ex ipsa rerum natura unicuique facile poëtæ obvia. Nec tamen ignorare potuit Virgilius eam

Quum ruit, avulsum vento, seu turbidus imber
Proluit, aut annis solvit sublapsa vetustas,
Fertur in abruptum magno mons improbus actu,
Exsultatque solo; silvas, armenta, virosque
Involvens secum: disjecta per agmina Turnus
Sic urbis ruit ad muros, ubi plurima fuso
Sanguine terra madet, striduntque hastilibus auræ;
Significatque manu, et magno simul incipit ore:
Parcite jam, Rutuli; et vos tela inhibete, Latini:
Quæcumque est Fortuna, mea est; me verius unum
Pro vobis fœdus luere, et decernere ferro.
Discessere omnes medii, spatiumque dedere.
   At pater Æneas, audito nomine Turni,
Deserit et muros, et summas deserit arces;
Præcipitatque moras omnes; opera omnia rumpit;
Lætitia exsultans, horrendumque intonat armis:
Quantus Athos, aut quantus Eryx, aut ipse, coruscis
Quum fremit ilicibus, quantus, gaudetque nivali
Vertice, se attollens pater Apenninus ad auras.
Jam vero et Rutuli certatim, et Troes, et omnes
Convertere oculos Itali, quique alta tenebant
Mœnia, quique imos pulsabant ariete muros;

jam ab Homero tractatam Il. ν, 137 sqq. Hesiod. Scut. 374 sqq. 437.—685. 686 Ornat causarum enumeratione et variat orationem pro vulgari: avulsum vento seu imbre seu vetustate. *sublapsa vetustas* saxi, pro saxo sublapso vetustate: traducto attributo.—687 *actu* exquisite. impetu, impulsu. *agi* pro moveri, deturbari, docte dictum; hinc *actus*. *mons* pro saxo, ut augeat phantasma, *improbus*, ingens, ut al. 688. 689 His exornatur res et increscit admiratio. Hæc multo ἐναργέστερα et ad sensum efficaciora fiunt, si Græca compares, aut si ad simplicitatem orationis vulgaris singula redegeris.

690. 691 Simplicibus verbis eadem dicta Il. ν, 789. et ν. 692 comparari solet cum Il. γ, 81: Odyss. ω, 529 sqq.—692 magna voce infit.—694 *verius est*, justius est, me unum pro omnibus rupti fœderis pœnam luere, ut jam Serv. Nota nunc vocis *verus* significatio e græcis adumbrata, vel ex illo Horatiano: *Metiri se quemque suo modulo ac pede verum est.*

697 sqq. Æneas cum comperisset Turnum haud longe abesse, in eum ruit et pugnam cum eo committit: pugna tamen iterum differtur, fracto Turni gladio ejusque fuga. Præclarus locus: primum in exhibenda impatientia moræ et festinatione, tum in phantasmate miræ heroum magnitudinis et speciei corporis. *summas arces*. h. l. turres, ardua murorum. ut vs. 705. 6 *alta mœnia* oppositis *imis muris*. *præcipitatque moras omnes*, ornate, h. e. omnia, quæ eum morari poterant, festinanter agit.—700 *intonat armis*, tantus corporis specie, *quantus Athos*. Nam ad incessum hæc spectant; qualis incedens Æneas apparuerit. Etiam Hector apud Homerum Il. ν, 754: ὡρμήθη ὄρεϊ νιφόεντι ἐοικώς, sed ornatius Maro singula montium nomina ponit, quod efficacius ad sensus impulsum est. Duxit hinc Miltonus magnificum ac sublime illud Satanæ phantasma; *dilated stood, Like Teneriff or Atlas, unremov'd: His stature reach'd the sky, and on his crest Sat Horrour plum'd. Parad. Lost* IV, 984.—702 *cum fremit* ventorum procellis: hinc et *coruscæ* ilices, variante variato arborum motu luce et umbra. Sic I, 164: *silvis scena coruscis.*—

Armaque deposuere humeris. Stupet ipse Latinus,
Ingentes, genitos diversis partibus orbis,
Inter se coïisse viros, et cernere ferro.
Atque illi, ut vacuo patuerunt æquore campi,
Procursu rapido, conjectis eminus hastis,
Invadunt Martem clipeis atque ære sonoro.
Dat gemitum tellus; tum crebros ensibus ictus
Congeminant; Fors et virtus miscentur in unum.
Ac velut, ingenti Sila, summove Taburno,
Quum duo conversis inimica in prœlia tauri
Frontibus incurrunt: pavidi cessere magistri,
Stat pecus omne metu mutum, mussantque juvencæ,
Quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
Illi inter sese multa vi vulnera miscent,
Cornuaque obnixi infigunt, et sanguine largo
Colla armosque lavant; gemitu nemus omne remugit.
Haud aliter Tros Æneas et Daunius heros
Concurrunt clipeis: ingens fragor æthera complet.
Jupiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet, et fata imponit diversa duorum;
Quem damnet labor, et quo vergat pondere letum.

709 *cernere*, κρίνειν τὸν ἀγῶνα pro decernere, jam Ennio frequentatum. cf. Heins. ad h. l. post alios.—710 cf. v. 696.—712 *Invadunt Martem*: elato spiritu, pro: incipiunt pugnam, cf. IX, 186. *clipeis atque ære sonoro*: utrumque de clipeis collisis. 724 repetitur: *Concurrunt clipeis*.—714 *fors et virtus*. Non fors Turni, Æneæ virtus: sed pugnantes non modo virtutem præstant, sed et casum ac fortunam in ictibus et vulneribus inferendis observant: v. c. si videt alter alterum nudare latus. Omnis autem hæc pugna ensibus peragitur, hastis frustra emissis vs. 711.

715 Ornatissima comparatio: inventu facile cuivis obvia, sed tam splendide et magnifice vix a quopiam tractata. Ornat notionem silvæ positis nominibus celebriorum silvarum, Silæ, silvæ et montis, in Bruttiorum agro (v. ad Ge. III, 219.) et Taburni in Samnio (v. Ge. II, 38.)—717. 718. 719 Valent hæc ad pugnæ atrocitatem declarandam. *mussantque*, tacite exspectant, conf. 657.—*nemori*, pro pascuis, saltu: ut in Georg. v. c. II, 216 et v. h. l. Heins. nunc et ipsis armentis. Ad v. 720. conf. Ge. III, 220 sqq.—725. 726. 727 Apud Homerum Jovem fata, κῆρας, Hectoris et Achillis Il. χ, 209 sqq. Achivorum et Trojanorum Il. θ, 69. libra expendere, notum est: sed ibi alterutrius exitium jam instare declaratur; quod sequutus est Miltonus in præstantissimo loco lib. IV, 996 sqq. Maro ad diversum phantasma interpretes avocare debebat: ad magnitudinem pugnæ et exspectationem exitus, quam ea faciebat. Non modo homines suspensi exspectant, sed ipsi dii; ipse Jupiter libra pugnantium fata trutinat, sed æqua adhuc lance nec in alterutram partem propensa.—*quem damnet labor, quo vergat pondere letum*: prægnans oratio. Videamus primum de posteriore, quod esse debebat proprie: utra lanx pondere vergat (καταῤῥέπει) eoque ipso mortem denuntiet: *letum* itaque pro ipsa lance dixit, qua inclinata subsequitur mors. Jam prius membrum *quem damnet labor* equidem sic accipio, ut eandem sententiam more suo bis exponat poëta: quem *damnet* sc. leto. (*damnare mortis* erat VI, 430 et *damnare caput Orco* 699.) Utrum e duobus his morti destinet iniqua sua fortuna, calamitas sua; seu *labor* sim-

Emicat hic, impune putans, et corpore toto
Alte sublatum consurgit Turnus in ensem,
Et ferit. Exclamant Troes trepidique Latini,
Arrectæque amborum acies. At perfidus ensis
Frangitur, in medioque ardentem deserit ictu:
Ni fuga subsidio subeat. Fugit ocior Euro,
Ut capulum ignotum dextramque aspexit inermem.
Fama est, præcipitem, quum prima in prœlia junctos
Conscendebat equos, patrio mucrone relicto,
Dum trepidat, ferrum aurigæ rapuisse Metisci;
Idque diu, dum terga dabant palantia Teucri,
Suffecit: postquam arma dei ad Vulcania ventum,
Mortalis mucro, glacies ceu futilis, ictu
Dissiluit; fulva resplendent fragmina arena.
Ergo amens diversa fuga petit æquora Turnus;
Et nunc huc, inde huc incertos implicat orbes,
Undique enim densa Teucri inclusere corona;
Atque hinc vasta palus, hinc ardua mœnia cingunt.
Nec minus Æneas, quamquam tardata sagitta
Interdum genua impediunt, cursumque recusant,
Insequitur, trepidique pedem pede fervidus urget:
Inclusum veluti si quando flumine nactus
Cervum, aut puniceæ septum formidine pennæ,
Venator cursu, canis et latratibus, instat:
Ille autem, insidiis et ripa territus alta,

pliciter pugna, ut πόνος, μοχθος. Est ergo vulgare: uter, lance alterutra depressa, morti destinetur.

728 Turnus, *impune putans* id sibi futurum, tuto se illaturum ictum: *consurgit*, insurgit, ut XI, 284. *quantus in clipeum assurgat*.—732 Sententia imperfecta. Post hunc versum animo supplendum: et inermis sic relictus Turnus periisset utique, ni fuga sibi consuluisset: *Ni fuga subsidio subeat*, subiisset, aut ut subiret ejus animo, aut omnino pro subvenisset, auxilio fuisset.—731 Capulum mutilum (κολὸν δόρυ Iliad. π, 117.) *ignotum* dixit, quoniam alienum, non suum, sed Metisci, ut statim exponit disertius poëta. Nam cinxerat ille quidem, cum exiret ad pugnam, ensem Dauni patris (v. hoc lib. 89. 90.;) sed mox, eo deposito, ad fœdus ibat in bigis, *Bina manu lato crispans hastilia ferro* v. 165.

735 *cum prima*; 324 sqq.—739 *arma dei ad Vulcania:* novatum docte, exemplo Græcorum, imprimis Tragicorum pro: ad arma dei Vulcani, vel arma divina Vulcani.—749 *futilis*, pro vulgari: fragilis.—In sqq. 742 vestigia sunt fugæ Hectoreæ Il. χ, 136 sqq.—743 *orbis* v. v. 481.—*implicat*, eleganter pro facit, implicito cursu.—745 *vasta palus*, non Juturnæ, nam is nimium quantum aberat, sed colluvies aquarum agrestis: ut omnino Laurentina regio erat et etiamnum est palustris, v. ad X, 709. genua *tardata sagitta*, vulnere 319.

749 Primæ comparationis lineæ in Hectoris fuga Il. χ, 188 sq. et κ, 360.—*inclusum flumine*, dum fugiens venit ad amnem, in quem se dejicere non audet, *ripa territus alta* vs. 752.—750 *aut puniceæ*, cf. Ge. III, 372.—752 *insidiis:* sunt illæ ipsæ lineæ pinnis ac formidine distinctæ, quas

Mille fugit refugitque vias; at vividus Umber
Hæret hians, jam jamque tenet, similisque tenenti
Increpuit malis, morsuque elusus inani est.
Tum vero exoritur clamor; ripæque lacusque
Responsant circa, et cœlum tonat omne tumultu.
Ille simul fugiens, Rutulos simul increpat omnes,
Nomine quemque vocans, notumque efflagitat ensem.
Æneas mortem contra, præsensque minatur
Exitium, si quisquam adeat; terretque trementes,
Excisurum urbem minitans, et saucius instat.
Quinque orbes explent cursu, totidemque retexunt
Huc illuc. Neque enim levia aut ludicra petuntur
Præmia; sed Turni de vita et sanguine certant.
Forte sacer Fauno foliis oleaster amaris
Hic steterat, nautis olim venerabile lignum,
Servati ex undis ubi figere dona solebant
Laurenti divo, et votas suspendere vestes:
Sed stirpem Teucri nullo discrimine sacrum
Sustulerant, puro ut possent concurrere campo.
Hic hasta Æneæ stabat; huc impetus illam
Detulerat, fixam et lenta in radice tenebat.
Incubuit, voluitque manu convellere ferrum
Dardanides, teloque sequi, quem prendere cursu
Non poterat. Tum vero amens formidine Turnus,
Faune, precor, miserere, inquit; tuque optima ferrum
Terra tene: colui vestros si semper honores,

expavescens cervus non transilit.—753 *Umber*, canis ex Umbria: quod facile vides.—756 *lacus* ex 745; intelligenda autem arundo et arbusta circa paludem.—760 sqq. Prorsus ad Homeri ductum in Hectoris fuga Il. χ, 205 sq. Ad nostrorum vero hominum sensus de decoro herois hæc exigenda nequaquam. Hostem in congressu pugnæ semel victum, etiam inermem ac nudum, trucidat Homericus ac Virgilianus heros: et nescio an nostra ætas in præliis aliud probet. De nostrorum autem certaminum ac pugnarum, seu duellorum, singularium ludibriis cogitare h. l. interpretes non debebant. *et saucius*, vel etsi saucius; vel, quantum licebat ei saucio.—763 *retexunt* eleganter, repetunt, recurrunt. cf. lib. V, 583. 581.—In verss. 764. 765 transfert Homericos notissimos versus Il. χ, 158—161. *levia aut ludicra:* qualia erant in certaminibus ac ludis, seu στεφανῖται illi essent seu χρηματῖται.

766 Oleaster, κότινος, fuerat, in medio campo, nunc recisus ita, ut imæ radices tantum superstites essent, quibus inhæserat Æneæ hasta paullo ante in Turnum temere emissa: vs. 711. Jam hæc arbos sacra erat Fauno, Laurentum, omninoque Latinorum, numini, et conspicua appensis naufragorum votis: notus nautarum mos vel ex Horat. I. Carm. 5, 14.—*lignum*, arbor.—770 *nullo discrimine*, ideoque nullo respectu habito, quod sacra erat arbor.—771 *puro campo*, vacuo, non impedito. Sic Gr. καθαρὸς χῶρος, ut Il. ψ, 61. Passim mos loquendi illustratus a viris doctis, v. c. ad Ovid. Fast. III, 582.—772 *hic*, in radicibus trunci relictis. *hasta stabat*, ex jactu 711.—774. 775 Eadem in hasta Achillis convellenda opera ponitur ab Asteropæo Il. φ, 174 sqq. nunc, cum lignum tenax morderet ac retineret hastam, ut diu frustra revelleretur, refertur res ad dei Fauni opem Turno latam.—778 *colui*

Quos contra Æneadæ bello fecere profanos.
Dixit, opemque dei non cassa in vota vocavit.
Namque diu luctans, lentoque in stirpe moratus,
Viribus haud ullis valuit discludere morsus
Roboris Æneas. Dum nititur acer, et instat:
Rursus in aurigæ faciem mutata Metisci
Procurrit, fratrique ensem dea Daunia reddit.
Quod Venus audaci Nymphæ indignata licere,
Accessit, telumque alta ab radice revellit.
Olli sublimes, armis animisque refecti,
Hic gladio fidens, hic acer et arduus hasta,
Assistunt contra certamine Martis anheli.
  Junonem interea Rex omnipotentis Olympi
Alloquitur, fulva pugnas de nube tuentem:
Quæ jam finis erit, conjux? quid denique restat?
Indigetem Ænean scis ipsa, et scire fateris,
Deberi cœlo, fatisque ad sidera tolli.
Quid struis? aut qua spe gelidis in nubibus hæres?
Mortalin' decuit violari vulnere divum?
Aut ensem (quid enim sine te Juturna valeret?)
Ereptum reddi Turno, et vim crescere victis?
Desine jam tandem, precibusque inflectere nostris;
Nec te tantus edat tacitam dolor; et mihi curæ

—*honores*, ut sacra, religiones, colere.—781. 783 quam ornate: non potuit evellere hastam, *lento in stirpe:* quod 773 *lenta in radice. discludere morsus roboris*, ejusdem radicis seu trunci, qui ferramentum hastæ arcte amplexus erat, ut difficile esset ad solvendum. *Sic mordet fibula.*—Facit Juturna, quod Pallas in Achillis gratiam Il. χ, 267.—789 *arduus*, elatus animo, audax, uti alter *fidens*. Sic *altus Æneas*; *sublimes armis* jungunt alii: male hic. *sublimes assistunt* refer ad statum corporis, erecti ipsi armis sublatis, utpote se petituri.—790 *contra*, ex adverso, *assistunt*, stant, congrediuntur, in *certamine pugnæ*, pro qua *Martem anhelum* dixit.

791 sqq.—842 Novo invento poëta nos, cum jam pugnam Turni et Æneæ instaurari exspectamus, avocat, et animos suspensos tenet deorum consiliis interpositis: quo fere modo Odyssea ad finem properat ω, 471 sqq. *omnipotens* Olympi, qui est deorum omnipotentium: de quo cf. ad lib. X, 1.

794. 795 Fatale esse, ut Æneas deus Indiges, ἐγχώριος, sit, scis ipsa. conf. VII, 313. Nota loca Liv. I, 2. f: Tibull. II, 5, 43, 44 sqq. Inducor ut credam, Maronem primum h. l. ausum *mortalem* pro letali dicere: quod ad analogiam tot aliorum similium, v. c. letalis, fit præclare; etsi Serv. damnet, et Burm. recte moneat, esse usum vocis sequioris ætatis. Sed hæc ipsa, quæ seriores scriptores sibi permittunt, pleraque a poëtis primum profecta sunt. Ita tandem sententia digna poëta exit. Erat utique quod miraretur Jupiter, Junonem, cum sciret ipsa Ænean immortalem futurum, tamen putasse se assequuturam hoc, ut ille telo percussus vulnere letali occideret.—799 *victis*, pro victo; ex decoro poëtici sermonis, ne in vulgari hæreret: Quod toties vidimus etiam in hoc enallages genere, in tragœdiis solenni. Alia vis nulla inest.—801 *Nec te edat dolor:* alias: animum tuum, ut Il. ζ, 202. Ὃν θυμὸν κατέδων et alia. *nec* toties me querelis tuis fatiges. *et* subjungi, cum negativa *nec* repetenda esset, novum non

Sæpe tuo dulci tristes ex ore recursent.
Ventum ad supremum est. Terris agitare, vel undis,
Trojanos potuisti; infandum accendere bellum,
Deformare domum, et luctu miscere hymenæos:
Ulterius tentare veto. Sic Jupiter orsus;
Sic dea submisso contra Saturnia vultu:
Ista quidem quia nota mihi tua, magne, voluntas,
Jupiter: et Turnum et terras invita reliqui.
Nec tu me aëria solam nunc sede videres
Digna indigna pati; sed flammis cincta sub ipsam
Starem aciem, traheremque inimica in prœlia Teucros.
Juturnam misero, fateor, succurrere fratri
Suasi, et pro vita majora audere probavi;
Non tu tela tamen, non ut contenderet arcum:
Adjuro Stygii caput implacabile fontis:
Una superstitio superis quæ reddita divis.
Et nunc cedo equidem, pugnasque exosa relinquo.
Illud te, nulla fati quod lege tenetur,
Pro Latio obtestor, pro majestate tuorum:
Quum jam connubiis pacem felicibus, esto,
Component; quum jam leges et fœdera jungent:
Ne vetus indigenas nomen mutare Latinos,
Neu Troas fieri jubeas Teucrosque vocari;
Aut vocem mutare viros, aut vertere vestes.

est: ut paullo post v. 825. *aut* occurrit pro nec: etiam hoc Homeri exemplo; μή—ἠδέ. *recursent,* ut Æn. I, 662, iterentur.—803 *Terris agitare.* Consilia Junonis: primum, tempestate immissa I, 37 sq.; alterum *infandum accendere bellum* etc. VII, 286. 315. 316. Tertium ad nuptias Laviniæ cum Ænea pactas et Junonis artibus turbatas spectat. *Deformare domum*, sc. luctu, ex Amatæ suspendio, quocum squalor ac deformitas conjuncta. *Deformem dolorem* Lucanus dixit lib. VIII, 81, et *deformis ægrimonia* ex Horatio nota.

810 *Nec tu,* sc. nisi hoc ita se haberet.—811. 812 starem in acie *flammis cincta:* ad terrorem dictum puto, ut flamma in Trojanos sæviat, uti quis ferro ignique grassari dicitur: nisi nube ignea circumdata in pugnam prodire voluisse dixeris: quod an usu poëtarum probetur, haud novi. Fulminis usui locus vix est, Lib. II, 613. Juno ferro accincta Achivos vocat a navibus, Pallas autem nimbo cincta arcem insidet. *traheremque Teucros inimica in prœlia:* simpl. pro: Teucros aggrederer: nam, qui aggreditur, pugnare secum alterum cogit, provocat ad pugnandum. Verborum enim ordo non admittit alterum, ut sit: ducere copias adversus Trojanos.—816. 817 Res per se notissima: sed ornatum est egregie hoc: juro per Stygem. *caput fontis Stygii* pro simplici Styge. *implacabile,* sc. perjurio facto. *una,* h. e. quæ maxima jurisjurandi inter deos est religio; obstringo me jurejurando sanctissimo. Male argutatur Servius, et cum eo alii. *est reddita,* pro facta est, nihil amplius. *Superstitio* pro religione et metu ex ea orto. Sic fere Iliad. ο, 37. 38: ὅστε μέγιστος Ὅρκος δεινότατός τε πέλει μακάρεσσι θεοῖσι.—820 *pro majestate tuorum.* Bene Serv. "Respexit ad Saturnum, qui in Italia quandoque regnaverat; inde ait *tuorum*; nam et Latinus inde originem ducit: VII, 48. 49."—822 *leges* sunt fœderis conditiones.—823 Argute poëta rem facti jam ad deorum voluntatem retrahit. Nam mansit nomen Lati-

Sit Latium; sint Albani per sæcula reges;
Sit Romana potens Itala virtute propago;
Occidit, occideritque sinas cum nomine Troja.
Olli subridens hominum rerumque repertor:
Et germana Jovis, Saturnique altera proles,
Irarum tantos volvis sub pectore fluctus?
Verum age, et inceptum frustra submitte furorem.
Do, quod vis; et me victusque volensque remitto.
Sermonem Ausonii patrium moresque tenebunt:
Utque est, nomen erit; commixti corpore tantum
Subsident Teucri. Morem ritusque sacrorum
Adjiciam, faciamque omnes uno ore Latinos.
Hinc genus, Ausonio mixtum quod sanguine surget,
Supra homines, supra ire deos pietate videbis;
Nec gens ulla tuos æque celebrabit honores.
Annuit his Juno, et mentem lætata retorsit.
Interea excedit cœlo, nubemque reliquit.
His actis, aliud Genitor secum ipse volutat:

norum: mansit sermo Latinus, vestitus Latinus; nec Trojani coloni quicquam in his immutarunt. Verendum autem erat, ne gens Latinorum victa in nomen victorum cederet, ut fere fieri solitum.—827 Sint Romani potentes, sed tamquam Itali, non tamquam Trojani; ut Italorum virtutem referre videantur, non Trojanorum. Ceterum totum hunc locum ad lyricos numeros transtulit Horat. in regia Oda lib. III, 3, in primis v. 30 sq.

835. 836 Nunc *tantum* hoc fiet: permixti cum Ausonibus, h. e. Latinis, Trojani comprehendentur, delitescent, latebunt sub Latinorum nomine, *corpus* de universa rep., populo, civitate, imperio, exercitu dici, ad vulgarem comparationem corporis et membrorum hominis, satis illustratum dedit Heins. ad h. l. Sic IX, 313: *toto certatum est corpore regni.* Itaque sunt h. l. Teucri commixti cum toto populo Latinorum. Pessime ad concubitum traxit Cerda cum alias τὸ *corpore commixti* et *subsident.* Ornate hoc *subsident* dictum de iis, quæ in commixtione infimum locum occupant; nunc, eminente Latinorum nomine, obscurabitur nomen Teucrorum. Lib. V, 498. de sorte: *galeaque ima subsedit Acestes.*—836. 837 *Adjiciam.* Sacra tantum ac religiones Trojanorum adjungam Italicis, Penates Latio inferentur, cf. 192; faciamque, ut uterque populus Latini sint, *uno ore*, sermone Latino utentes, ideoque ὁμόγλωσσοι.—839 *supra ire deos pietate*, h. e. justi rectique, religiosa observantia, per pietatem declarari solita, etiam in diis. Sic *dii pii* sunt. Etsi vel sic *ire supra deos*, deos superare, non est urgendum: significat tantum præstantiam summam in hoc genere. Tenendum idem in innumeris locis, ubi, quæcunque excellunt ac præstant aliis, non modo paria diis ac divina esse, verum etiam superare deos dicuntur. Ita hominum sermo fert, multo magis priscorum ac rudium. Nam etsi h. l. ad deos minores vel heroes referunt, tamen nec horum pietas in deos majores usquam celebratur.—842 *excedit cœlo:* quo igitur illa abiit. si cœlo excessit dea? Erit *cœlum* h. l. de ipsa nube accipiendum, unde illa spectabat pugnam, æthere pendens, cf. 792. 796. 810. Ex aëre igitur illa abiit ad suum θάλαμον, cubiculum, quod Homerus memoravit Il. ξ, 166 sqq.

843—886 Educenda adhuc erat acie dea Juturna. Ingeniose novum rei expediendæ modum excogitavit Virgilius. Nam IX, 803 sq. Homeri exemplo in simili loco Irin miserat ad avocandam deam: nunc res erat varianda. Ut itaque Juturna a fratre discederet, manifesto mortis instantis omine, bubonem esse videbimus vs. 862, illa terretur. *dimittere:* vocabulum quidem sollenne in dimittendo exercitu, sed h. l. alio traductum; est enim: abstrahere, avocare, avertere.

Juturnamque parat fratris dimittere ab armis.
Dicuntur geminæ pestes cognomine Diræ,
Quas et Tartaream Nox intempesta Megæram
Uno eodemque tulit partu, paribusque revinxit
Serpentum spiris, ventosasque addidit alas.
Hæ Jovis ad solium, sævique in limine regis,
Apparent, acuuntque metum mortalibus ægris,
Si quando letum horrificum morbosque deum rex
Molitur, meritas aut bello territat urbes.
Harum unam celerem demisit ab æthere summo
Jupiter, inque omen Juturnæ occurrere jussit.
Illa volat, celerique ad terram turbine fertur:
Non secus, ac nervo per nubem impulsa sagitta;
Armatam sævi Parthus quam felle veneni,
Parthus, sive Cydon, telum immedicabile, torsit;
Stridens, et celeres incognita transilit umbras.
Talis se sata Nocte tulit, terrasque petivit.

845 sqq. Sit et hic locus pro exemplo variæ artis et rationis, qua poëta fabulas antiquas, interque eas id in primis genus, quod symbolicum et allegoricum ab origine fuit, tractat. De Furiis poëtam agere, dubitari nequit. Sed, cum earum sedes alias sint in Tartaro, saltem in Plutonis regia vel in aditu inferorum, ut VI, 280, nunc in Jovis illæ vestibulo excubant. Neque etiam alias Furias Plutoni, alias Jovi, dare voluisse putandus Maro; sed variasse poëtica phantasmata putandus est. Verum communis est ista antiquiorum poëtarum ratio, ut *canum* nomine pro custodibus et ministris utantur.—845 *cognomine* pro nomine. *Diræ* est nomen illarum pestium h. exitiosarum dearum, substitutum a poëta ταῖς Κηρσί. Ἀραὶ sunt ap. Æschyl. Eumen. 420.—*geminæ—et Megæram:* Docte sic variavit poëta, quod vulgo erat: sunt tres Diræ. Tum unum tantum nomen ponit; etiam hoc poëtam decebat. Alecto et Tisiphonen quis non facile supplet animo?—*Noctis filias* Furias vel Eumenides etiam VI, 250. VII, 331. ediderat; idem Æsch. l. c. 419. Quod *uno partu editas* facit, nescio an aliunde acceperit.—847 *paribus:* pro pariter, pari omnes modo. Species Furiarum est poëtæ hæc, ut sint serpentibus revinctæ et alatæ. De alis cf. VII, 561.—*ventosas alas* novo epitheto, quod notionem magnitudinis alarum et concitati volatus habet; nam is ventum movet.—849 *sævi:* epitheton h. l. accommodatum rebus ac temporibus, quibus Furiarum ministerio ad atrocia ac tristia utitur Jupiter, cum irascitur.—*apparent* vox propria de ministerio, unde apparitores.—851. 852 Argutantur, qui Furiarum munera dispescunt, et Tisiphonen morbos, Alecto bella, et Megæram letum immittere aiunt.

853 *unam.* Cum poëta vix dignum sit, indefinite loqui, Megæram ex vs. 846. designasse dicendus est: *unam illam.*—855 *turbine* simpl. pro motu 320 et 531. Volat Megæra tamquam sagitta arcu emissa. *per nubem,* auget phantasma, pro per aërem. Parthos sagittis venenatis usos esse, firmat Servius Lucani auctoritate lib. VIII, 303. 304. lib. XIII, 197. 198. An Cretes, ex quibus Cydones sunt (v. Homer. Odyss. τ, 176, et γ, 292, a quibus Cydonia urbs,) medicari tela veneno soliti fuerint, eaque de re, etsi multis populis in prima vitæ immanitate et barbarie communi, constet aliunde, ignorabam.—857. 858 *Fel veneni,* ornate, ut virus, i. e. succus amarus, noxius. Sic et Tragici χόλον de veneno, quod cum sanguine serpentis confundunt, usurpant. *telum immedicabile,* quod vulnus insanabile facit. — 859 Singula ad majorem phantasmatis horrorem faciunt: pro *auris* exquisitius dixit *umbras,* h. e. nigrum aërem, quem transvolat sagitta; hinc *celeres umbræ,* ut *celeres auræ,* quæ celeriter trans-

Postquam acies videt Iliacas atque agmina Turni:
Alitis in parvæ subitam collecta figuram,
Quæ quondam in bustis, aut culminibus desertis,
Nocte sedens serum canit importuna per umbras,
Hanc versa in faciem, Turni se pestis ob ora
Fertque refertque sonans, clipeumque everberat alis.
Illi membra novus solvit formidine torpor;
Arrectæque horrore comæ, et vox faucibus hæsit.
At, procul ut Diræ stridorem agnovit et alas,
Infelix crines scindit Juturna solutos,
Unguibus ora, soror, fœdans, et pectora pugnis:
Quid nunc te tua, Turne, potest germana juvare?
Aut quid jam duræ superat mihi? qua tibi lucem
Arte morer? talin' possum me opponere monstro?
Jam jam linquo acies. Ne me terrete timentem,
Obscenæ volucres; alarum verbera nosco,
Letalemque sonum; nec fallunt jussa superba
Magnanimi Jovis. Hæc pro virginitate reponit?
Quo vitam dedit æternam? cur mortis adempta est
Conditio? possem tantos finire dolores
Nunc certe, et misero fratri comes ire per umbras.
Immortalis ego? aut quidquam mihi dulce meorum
Te sine, frater, erit? O quæ satis alta dehiscat
Terra mihi, Manesque deam demittat ad imos?
Tantum effata, caput glauco contexit amictu

mittunt telum. Ipsa sagitta *stridens et incognita* transvolat, ut oculorum sensum fallat.

862 Habet hæc Megæræ, quæ ut furia est *αἰολόμορφος*, in bubonem mutatio aliquid, quod insigniter ad terrorem accommodatum est ex veterum superstitione; ex qua recentes quoque poëtæ certatim transtulere præsagia bubonum et noctuarum. *Alitis parvæ.* Videtur recte monitum a Servio, hoc alienum esse a bubone, quem grandi esse corpore satis constat. Et potuit poëta noctuæ genus aliquod, v. c. minimam illam noctuam, quam *funeream* dicunt, intelligere. Reliqua tamen buboni accommodatiora sunt; cf. Plin. X, 12. s. 16, et sic IV, 462. 463. Itaque *parvam* comparative accipiendum: dea mutatur in avem, parvam respectu deæ. *subitam*: in quam subito *collecta*, conversa, est. *Colligere* eleganter de re in minorem speciem mutata.—864 *serum canit*, sera nocte. *ὀψὲ τερον ἀείδει* Aratus. *importuna*, intempesta nocte.—869 Bubone, funereo omine conspecto, Juturna a fratre recedit, tanquam deplorato. *stridorem*, vocis sonum interpretatur Servius. Alias ad *alas* retrahi poterat.—873 *duræ—mihi*, immiti, quæ sustineam fratrem cernere in ultimum discrimen adductum, nec succurram.—875. 876 *Jam jam linquo acies* ad ductam Apollinis Homerici: Il. χ, 213, Hectore jam morti addicto: λίπε δέ ἑ Φοῖβος Ἀπόλλων. *Obscenæ*, male ominatæ. v. Ge. I, 470: Æn. III, 241 et al. *terrete volucres* invidiose dixit, nam una est, inquit Serv. Poëtam hoc ad exquisitiorem orationem pertinere vidisse, si pro individuis genus, pro uno plures, poneret, sæpe vidimus: v. c. 799. Apud Tragicos fit usu perpetuo.—878 *reponit* doctius quam rependit.—882 *quidquam meorum*; eorum, quæ mea sunt, in primis nunc immortalitas.—885. 886 Male ad Tiberim refertur. Nympha se in fon-

Multa gemens, et se fluvio dea condidit alto.
Æneas instat contra, telumque coruscat
Ingens arboreum, et sævo sic pectore fatur:
Quæ nunc deinde mora est? aut quid jam, Turne, retractas?
Non cursu, sævis certandum est comminus armis.
Verte omnes tete in facies; et contrahe, quidquid
Sive animis sive arte vales; opta ardua pennis
Astra sequi, clausumque cava te condere terra.
Ille caput quassans, Non me tua fervida terrent
Dicta, ferox; dii me terrent, et Jupiter hostis.
Nec plura effatus, saxum circumspicit ingens,
Saxum antiquum, ingens, campo quod forte jacebat,
Limes agro positus, litem ut discerneret arvis.
Vix illud lecti bis sex cervice subirent,
Qualia nunc hominum producit corpora tellus.
Ille manu raptum trepida torquebat in hostem,
Altior insurgens, et cursu concitus, heros.
Sed neque currentem se, nec cognoscit euntem,
Tollentemve manu, saxumque immane moventem:
Genua labant; gelidus concrevit frigore sanguis.

tem suum ac lacum immisit: quem *fluvium* nunc dixit, quandoquidem et fluvius inde prodit, qui in Tiberim defertur. cf. ad vers. 139. Similia exempla, ut Tiberis se in fluvium immittentis, v. VIII, 66. alia ap. Hom. Il. ο, 218. 219: Od. λ, 252: δ, 425.

887 sqq. Major est totius sequentis loci suavitas, si quis, eo jam ante perlecto, iterum exorsus; Hectoris cum Achille pugnam mente teneat, v. Il. χ, 1. c.—Jam 889 *quæ nunc deinde.* τις αὖ εἶτ' ἄρα. *retractare* eleganter est recusare, tergiversari, detrectare.—*fervida dicta* sunt superba, arrogantia. *Jupiter hostis* est infestus, ut alias *inimicum numen.*

896 Emissa hasta, cum altera deficiat, sæpe (v. c. Il. ξ, 409 sqq.: η, 264) sic heroes Homerici saxa jaciunt: ipsi adeo dii, ut Il. φ, 403 sq., unde h. l. verba fere ducta sunt; cf. ε, 303, 304 et μ, 445 sqq. Ad talem morem hæc quoque exigenda sunt. Ut quis vero victum hostem etiam nudum, ipse armis melioribus instructus, insequeretur, dedecori in heroum vita non erat: itaque Æneas haud se indignum indicavit, imparibus armis cum hoste congredi.—898 *litem:* remotius posuit; pro fines, ideoque litem de finibus.—899 *Vix illud,* ad notam illam fidem et opinionem de priscorum hominum vastis corporibus et robore incredibili. Nota exempla Homerici Diomedis et Ajacis Il. ε, 303. 304 μ, 445. add. Apollon. III, 1366.—901 *manu trepida,* simpl. festina, *torquebat.* Servius: "Bene imperfecto usus est tempore: quia non est perfectum, quod voluit, ut v. 903. 904. 907." nimis argute. v. 394 sic *dabat* erat pro, dederat.

903. 904. Non hæc Turnum, præ metu, mentis male compotem, ἄπορον, arguunt, sed, quod vs. 913. 914 diserte quoque exponitur torporem, quem Furia injicit, viresque adeo corporis debilitat. Est hoc illud, quod in viris fortissimis et audacissimis observatum est, a causis physicis et psyohologicis profectum, ut interdum, nescias qua de causa prorsus mutati, quasi defixi ac deliniti, omni animi corporisque vi destituti adstent, torpentes et inertes, seque adeo interdum trucidandos præbeant. Hoc per vertiginem, ἴλιγγον, Apollinis manu tacto Patroclo inflictam, Homerus præclare adumbravit Il. π, 786 sqq. Itaque Turnus ipse *nec se cognoscit,* vires solitas sibi deesse videt: se videt esse

Tum lapis ipse viri, vacuum per inane volutus,
Nec spatium evasit totum, nec pertulit ictum.
Ac velut in somnis, oculos ubi languida pressit
Nocte quies, nequidquam avidos extendere cursus
Velle videmur, et in mediis conatibus ægri
Succidimus; non lingua valet, non corpore notæ
Sufficiunt vires, nec vox aut verba sequuntur;
Sic Turno, quacumque viam virtute petivit,
Successum dea dira negat. Tum pectore sensus
Vertuntur varii. Rutulos aspectat, et urbem,
Cunctaturque metu, telumque instare tremiscit;
Nec, quo se eripiat, nec, qua vi tendat in hostem,
Nec currus usquam videt, aurigamve sororem.
Cunctanti telum Æneas fatale coruscat,
Sortitus fortunam oculis; et corpore toto
Eminus intorquet. Murali concita nunquam
Tormento sic saxa fremunt, nec fulmine tanti
Dissultant crepitus. Volat atri turbinis instar
Exitium dirum hasta ferens, orasque recludit
Loricæ, et clipei extremos septemplicis orbes;
Per medium stridens transit femur. Incidit ictus
Ingens ad terram duplicato poplite Turnus.
Consurgunt gemitu Rutuli, totusque remugit
Mons circum, et vocem late nemora alta remittunt.
Ille humilis supplexque oculos dextramque precantem

plane alium. Aliud est nostris recentioribus linguis: *se non cognoscere.*—906 *lapis viri* (pro ejus) est lapis ab eo projectus: dictum ad vulgarem formam: jactus viri. Poterat *viro* dicere, ut esset *viro volutus*, h. a viro; sed alterum maluit; cur non feramus? *inane* de aëre nunc non primum occurrit, nec ejus epitheton *vacuum:* utrumque Lucretio sublectum.

919 *coruscat,* vibrat, πάλλει Homerus ibid. 320, sed multo ornatius, et respectu comparationis, quam ipse ibi attulerat, hastæ, sic vibratæ, cum Lucifero.—920 *fortunam*, h. locum in corpore, quem fortuna dabat. conf. ibid. v. 321, tum omnibus corporis viribus emittit hastam. (*nec fulmine—crepitus:* i. e. nec sonus per fulmen tonitruaque excitatus tantopere in omnes partes dissipatur. Quum ἀγνυσθαι (Hom. Il. 16, 78 et Hesiod. Scut. Herc. 279) et rumpi, frangi, de sono in usu essent, facilis erat transitus ad fracti soni dissipationem. R.)—924. 925. Hasta trajicit clipeum in extrema, puta, parte, tum loricæ oram, et in femore sedet. Lib. X, 587—590 simile fere vulnus fit, sed in inguine, ideoque mortale. Noluit enim poëta vulnus letale esse, ut locus esset iis, quæ sequuntur: quibus ad tragicæ fabulæ exitum epos suum propius adduxit.—925 Ajacis σάκος ἑπταβόειον Il. VII, 220. quis nescit?—927 *duplicato poplite*, eleganter pro inflexo genu. XI, 645 *latos huic hasta per armos acta tremit duplicatque virum transfixa dolore.*

928 *Consurgunt gemitu Rutuli:* solenni poëta more, quo a vulgari orationem abducit, pro: *gemitus Rutulorum consurgit.*—930 sqq. Vides Hectorem, ne sepultura careat, supplicantem Iliad. χ, 338 sqq.—

Protendens, Equidem merui, nec deprecor, inquit;
Utere sorte tua. Miseri te si qua parentis
Tangere cura potest: oro, (fuit et tibi talis
Anchises genitor) Dauni miserere senectæ;
Et me, seu corpus spoliatum lumine mavis,
Redde meis. Vicisti; et victum tendere palmas
Ausonii videre; tua est Lavinia conjux;
Ulterius ne tende odiis. Stetit acer in armis
Æneas, volvens oculos, dextramque repressit;
Et jam jamque magis cunctantem flectere sermo
Cœperat: infelix humero quum apparuit alto
Balteus, et notis fulserunt cingula bullis
Pallantis pueri; victum quem vulnere Turnus
Straverat atque humeris inimicum insigne gerebat.
Ille, oculis postquam sævi monumenta doloris
Exuviasque hausit, furiis accensus, et ira
Terribilis: Tune hinc spoliis indute meorum
Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas

930. 931 *oculos* convertit, *manus* protendit, sed illud latet in hoc: ut toties fit.—933 *fuit et tibi talis.* Notum artificium supplicantium: ad exemplum illud omnium aliorum præstantissimum: Μνῆσαι πατρὸς σεῖο etc. Il. ω, 486.—935 *Et me, seu corpus.* Viro forti digna oratio: aperte mortem non deprecatur: vitæ tamen usum nec renuit. —938 *acer in armis* jungenda esse monet Serv.; nescio an satis bene. Præstaret *stetit in armis* jungere. Est poëtica *ἐνάργεια,* qua species et aspectus viri ante oculos revocari debebat: *acer, δριμὺς,* truculento vultu, *Æneas, stetit,* adstabat, *in armis,* armatus, qualis erat; etenim stabat tenens clipeum et ensem, strictum, ut ex vs. 950 apparet.—940 sqq. Hæc jam præparaverat lib. X, 495 sq.: 500—505.—942 Balteum, e quo ensis pendebat, mox ornate declarat, tamquam rem, in qua nunc rerum cardo vertitur et quæ luculentius animo erat repræsentanda. Tum vero *notis fulserunt cingula bullis* poëtica forma dictum, pro: et bullæ, clavi aurei, ornamenta nota, fulserunt in cingulo, seu balteo. Itaque verendum non erat, ne otiosus esset versus.—945 *oculis hausit* jam IV, 661 *Hauriat hunc oculis ignem;* traductum ab auribus; IV, 359 *vocemque his auribus hausi;* petitum ab aura, quam spiritu ducimus, haurimus; hinc haurimus etiam alia, quæ per auram sensus feriunt; tandem est simpliciter accipere; sic transfertur ad animum: X, 648 *animo spem turbidus hausit inanem.* Convenit *bibere, imbibere,* ut I, 789 *longumque bibebat amorem.* —945 *monumenta doloris* h. l. quæ memoriam renovant, recordationem doloris ex Pallantis morte.—947 *meorum* graviter, pro uno ex suis, ex amicis: Pallante.—949 *immolat,* non sibi; sed diis inferis. *scelerato ex sanguine,* poëtis omne facinus atrox, audax, sævum, est *scelus;* ideoque Turnus *sceleratus,* qui cædem Pallantis commiserat.—952 Versum Homericum esse expressum Ψυχὴ δ' ἐκ ῥεθέων etc. Il. χ, 362. 363, jam notavit Servius. *indignata cum gemitu* pro gemens, mœrens: ὃν πότμον γοόωσα anima. conf. XI, 831. Jamque cum Turni morte fœderis supra concepti conditiones vss. 187 sqq. exitum habent: Lavinia in matrimonium accepta, Æneas Trojanos in Latinum nomen adjungit, novam urbem Lavinium condit, jusque socero in regno succedendi consequitur; ideoque Æneas accepit *sedem in Italia Intulitque deos Latio,* ut Lib I, 5. 6. fore poëta prædixerat.

Immolat, et pœnam scelerato ex sanguine sumit.
Hoc dicens, ferrum adverso sub pectore condit
Fervidus. Ast illi solvuntur frigore membra,
Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras.

FINIS ÆNEIDOS

INDEX*.

**** Litera* E. *designat Eclogas;*—G. *notat Georgica;*—*per* A. *vero Æneis Maronis est designata.*

* Indicem vides, si non qualem volebam, saltem qualem dare potui. Confectus ille est a Jo. Alex. Ruperti, Bremensi, disciplinæ nostræ alumno, Seminarii quoque philologici sodalibus ascripto, juvene probo, modesto ac diligente; nunc Rectore Gymnasii Stadensis. (Præest hic Vir egregius ex aliquot annis summa cum laude rebus ecclesiasticis in ducat. bremensi et verdensi, diuque præsit lætus atque intersit suis! R.) Emendatior nunc hic index novis curis et locupletior prodit.

B.

D.

E.

I.

P

V.

X.

Z.

Excudebat R. Gilbert, St. John's Square.

DATE	NAM

ET